HRVATSKA SMOTRA

NACIONALNI, SOCIJALNI I KNJIŽEVNI MJESEČNIK

IVAN ORŠANIĆ

GODINA VIII.

ZAGREB 1940.

ta

ja.

?

?

?

oji,

u, Bože!

. . .

it može.

Gabrijel Cvitan.

NJOJ I ZLO IMALO

IS DE BONALD.

HRVATSKA SMOTRA

NACIONALNI, SOCIJALNI I KNJIŽEVNI MJESEČNIK

ZA REDAKCIONI ODBOR UREDIO

IVAN ORŠANIĆ

GODINA VIII.

SADRŽAJ

ČLANCI I RASPRAVE

Strana

NOVELE I PUTOPISI

PJESME

JAVNI ŽIVOT

SOCIJALNI POKRETI

UMJETNIČKI PREGLED

MEĐUNARODNI POGLEDI

KAZALIŠNI PRIKAZI

POLEMIKA

KNJIŽEVNI PRIKAZI

Strana

RAZNO

KROZ REVIJE I LISTOVE

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 1 SIJEČANJ 1940. GOD. VIII.

NAČELA I ŽIVOT

Načela (principi) jesu ravnala ili direktive, pravila ili mjerila (norme), spoznajne smjernice, misli-vodilje ili putokazi, koji rukovode čovjeka u njegovu radu, kad hoće nešto postići ili kad ciljusmjerno (svršno) djeluje.

Kad na pr. o nečemu razmišljamo ili kad nešto dokazujemo, nama je cilj da spoznamo istinu. Kad god sigurno o nečemu sudimo (tvrdimo ili poričemo), smatramo, da je to istina. Mi razlikujemo istinu od neistine — i pri tom pretpostavljamo kao istinu, da nešto ne može ujedno biti i ne biti, pa stoga ne valja i tvrditi i nijekati isto, izreći u istom smislu »jest i nije, da i ne«. To bi protivurječno (protuslovno) bilo i ne bismo na taj način nikada došli do istine. Zato je mišljenju općenito pravilo ili načelo: »ne smije biti protivurječno« (= princip kontradikcije). To je misaono ili logično načelo.

U gospodarskom, pravnom i uopće društvenom životu, u umjetničkom ili drugom kome radu postoje različita načela; jer u svakom tom isječku života »ide« čovjek za nekim ciljem, hoće da nešto postigne, a na tome putu k cilju stoje mu načela kao spoznaje, koje taj put osvijetljuju. One čovjeka upućuju kako treba postizati cilj, t. j. ono poželjno ili dobro (vrijedno), radi čega čovjek radi. Osim što su pojedini ljudi različito zaposleni — poljodjelci, umjetnici, učenjaci... — svima je kao ljudima zajednički život, ukoliko su ljudi. Dok na pr. umjetnika upućuju neka načela kakav treba da bude kao »pravi« umjetnik, svima su ljudima poznata neka načela, po kojima se biva »pravi čovjek«. Tko je pravedan, umjeren, razborit..., pravi je ili valjani čovjek, a protivno je tome nevaljani. Stoga postoje pojedina načela: treba biti pravičan, umjeren..., uopće dobar, a ne zao čovjek. Općenito je načelo, da postoji razlika između dobrih i zlih čina, i da prve bezuvjetno moramo a druge ne smijemo činiti. To su ćudoredna (moralna, etička) načela. Najviše je ono načelo, koje obuhvata sva pojedina načela i koje svu obvezatnu dobrotu obrazlaže životnim ciljem.

Ćudoredna su načela utoliko životna, što se odnose na sav život svakoga čovjeka. »Životno« je i svako ono načelo (ako je i suprotno moralnim načelima), koje netko smatra mjerodavnim za svoj život. Kako je, naime, u životnom načelu izvjesno prosuđivanje o cilju (svrsi) života, o

onome zbog čega je vrijedno živjeti ili što je najveće dobro (= zadnji cilj) življenja, to će ljudi sebi postavljati razna praktična načela — prema svome nazoru o vrijednosti ili smislu života. Netko će se na pr. praktično ravnati po načelu: ugađaj svome tijelu, uživaj osjetilno: jer to je najveće dobro, a pamet je samo putokaz k tome cilju. Drugi će sebi reći: moj život je od Boga i samo je u Bogu najveće dobro života, a iz ove istine slijedi načelo, da sav život mora biti upravljan prema Bogu kao slaganje s voljom Božjom na osnovu moralnoga zakona. Prema tome, u izboru životnih načela odlučit će subjektivni nazor o životu. Za kritičko prosuđivanje životnih načela odlučno je pitanje: šta je objektivno istinito o životu, o njegovoj vrijednosti ili (svršnom) smislu? Prema odgovoru, neka će načela biti istinita ili prava, druga neistinita ili kriva.

Kritički prosuđivati načela znači ispitivati njihovu naučnu (znanstvenu) podlogu. Tako je na pr. komunističko načelo, da treba vršiti ateističku propagandu, a da li je to načelo valjano, zavisi od naučne opravdanosti ateizma. Ako u filozofijskoj nauci ateizam nije opravdan, t. j. ako on nije istiniti nazor o životu i svijetu, eo ipso je krivo navedeno načelo. Komunizam će, dakle, opravdati borbu za svoje načelo samo onda, ako bi mu uspjelo dokazati istinitost svoga (materijalističkog) ateizma. Svi se komunisti, dakako, ne bave filozofijom; neki su od njih bezbožnici (ateisti) i sudjeluju u ateističkoj propagandi, premda su sasvim nesposobni da istražuju istinu. Oni će usvojiti komunističko načelo iz bilo kojih razloga, koji su kadri navesti pojedine ljude na bezboštvo. Netko je na pr. čuo za neku »dialektiku« i već misli, da mu to daje pravo na ateizam. Nekome se sviđa komunističko načelo da nema nikoje stalne, nepromjenljive, apsolutne istine, i to mu je već dovoljan razlog da najvišim načelom života proglasi — beznačelnost; jer za svako se načelo pretpostavlja da je istinito, a nema li nepromjenljivih istina, nema ni takovih načela, nema zapravo nikojega načela, budući da »načelo« upravo znači stalnu i općenito valjanu istinu (dakako, pri tom ovi komunisti zaboravljaju da onda i njihovo načelno stajalište ne može biti istinito). Neki su opet čuli da religija (vjera u Boga) podržava kapitalizam, pa onda i bez ikoje kritike o tome ulaze u ateističku propagandu. U tima je, dakle, slučajevima usvajanje načela uvjetovano posve subjektivnim dispozicijama (s kojima i računa propaganda). Prema tome je sasvim nešto drugo kad se naučno (kritički) ispituje osnovanost načela, a drugo su duševni kanali kojima se usvajaju načela. Za ovo drugo dolaze osobito u obzir organizacije, štampa i druga sredstva (po potrebi i nasilja), kojima se zatire vjera u Boga, u apsolutnu vrijednost moralnog života, u nematerijalni ili duhovni cilj neumrlog života duše. Nabaci se tvrdnja (tobože osnovana u historijskom materijalizmu), da je svemu tome izvor u kapitalizmu — i već je to dosta za razjarene mase da nasrnu na religiju.

Tako je neistina i zabluda postala načelo, koje kao nagonski slijepa sila pokreće živote u masama.

Dok komunisti u teoriji zastupaju materijalizam, t. j. priznaju samo materiju izvorom svega, i zato ne priznaju Boga, a to nepriznavanje primjenjuju načelno na život, neki opet filozofi (pozitivisti)ne poriču Boga, ali drže da ne možemo ništa znati o Bogu, t. j. ne možemo smatrati istinom ni da ima ni da nema Boga. Taj agnosticizam pretvoren u načelo života glasio bi: »ne treba biti ateist, ali ne treba ni poštivati Boga (= biti religiozan), jer poštivanje već pretpostavlja istinitu spoznaju o Bogu, a nje nemamo«. I opet se, dakle, životno načelo izvodi iz izvjesnog nazora, pa je prema tome istinitost načela zavisna od opravdanosti toga nazora.

Najviše je načelo poput uzorka, po kome čovjek oblikuje svoj život. Dinamika toga uzorka sastoji u tome, da čovjeka potiče ili pokreće (movira) kako bi se voljno opredijelio za ono, što smatra najvišim dobrom života. U posjedovanju najvišega dobra čovjek je potpuno zadovoljan, sretan ili blažen. U tome nalazi smisao života. Životna su načela, dakle, zavisna od pitanja o smislu života. Jer, iako svi ljudi teže za srećom, pitanje je: u čemu ona sastoji i kako je njezina oživotvorba uvjetovana?

Hedonička škola (iz Kyrene) smatrala je najvećim dobrom užitak ili slast (hedoné). Filozof Epikur (rođen nekako ispred smrti Platonove) postavlja načelo: »uživaj, ali pametno, da što dulje uživaš«. Ne samo osjetilni užitak (u jelu, pilu, spolnosti), nego je i svako drugo uživanje (radost, ugađanje) pravi životni smisao, — jer smrću je život definitivno završen. Čovjeka čini blaženim na pr. i prijateljstvo, a osobito krepost, ali je i njezina vrijednost u tome, što donosi nutarnje smirenje i po tom slast; a sve što je neugodno i bolno, znači najveće zlo života. Ovo se, dakle, načelo hedonizma također osniva na jednom nazoru o životu, o njegovu najvišem dobru i zlu, o pitanju naše sreće. Tko znade na to pitanje odgovoriti (kaže Cicero), umije pronaći i put k sreći, pa se zato sva filozofija života sastoji u traženju sreće.

Najveći su grčki filozofi — Sokrat, Platon i Aristotel — isticali, da slast nije najviše dobro života, jer ona može da bude i zla. Krepost je najviše dobro, i samo se po njoj dolazi k sreći. »Kreposni čovjek (kaže Cicero) radi što dolikuje, što je ispravno i pošteno, premda ne očekuje nikoje koristi ni užitka ... Najboljima smatramo one, koji podnose pogibli, napore i boli za domovinu — ne samo da time ne postizavaju užitke, nego ih se upravo odriču, te radije podnose muke, nego da odstupe od ikoje dužnosti ... Njihova su djela valjana i vrijedna ne zato što ih drugi hvale, nego su ona takova i kad nitko za njih ne bi znao ... Ako stid i čednost i čistoća, uopće umjerenost, ne vrijede po svojoj svetosti, nego su samo zbog straha ispred kazne i sramote, ne će li se strast i zločin

ispriječiti čim su u izgledu tajnost i nekažnjivost? Ako već tjelesna snaga, zdravlje, ljepota pružaju slasti, koliko većma to važi za dušu, koja — kako su najveći mudraci držali — ima u sebi nešto nebesko i božansko!... Ne bi slast ni bila ružna, kad ne bi postojala krepost; nestalo bi najviših kreposti, kad bi u životu imala da vlada slast. Zato prepustimo slasti životinjama, a nama je u nečem drugome tražiti najviše dobro.«

Za Cicerona je (kako već za Sokrata i njegove nasljednike) najviše dobro u kreposnom životu; jer u kreposnom je čovjeku (kaže Aristotel) upravo nešto božansko. »Poštenje je tako silno, da ga priznajemo i kod ljudi kojih nikada ne vidjesmo, pa čak i kod neprijatelja... Kad netko hoće postići nešto zločinom, zar ne bi radije da to bude bez ikojeg zločina? — Ništa nije većma nesumnjivo od činjenice, da čestitost valja samu po sebi cijeniti, a zloću samu po sebi izbjegavati« (Cicero).

Ako čovjek po samoj kreposti i nije u svakom pogledu zadovoljan, potpunog zadovoljstva ili sreće nema mimo kreposti. Jer krepost ili dobrota odgovara čovjeku po njegovoj naravi, a težnja za srećom i nije drugo nego prirođeno nagnuće k dobru, kojim je isključeno svako zlo, a po tom i svako nezadovoljstvo: dakle sreća ili blaženstvo pretpostavlja takav život, koji nije suprot naravi. Ona je mjerodavna za dobrotu i za oživotvorbu sreće. U čovjekovoj naravi izvire zahtjev na dobrotu — i ona je utoliko ćudoredna ili naravno obvezatna. »Naravno« ukoliko uzmemo čovjeka po njegovu vlastitom obilježju, kako se razlikuje od drugih bića, napose životinja. U čovjeku je, dakako, i životinjska narav (jer živi kao osjetilni organizam), ali to ga ne čini upravo čovjekom. Vlastito mu je da ima razumnost ili sposobnost spoznati istinu. Stoga već sam razum čovjeka upućuje, kako mu je živjeti prema naravi ili kako će biti krepostan, ćudoredno vrijedan ili dobar čovjek. Krepost je, prema tome, razumom upravljani život, usavršenje razumne naravi. To je uspon k najvišem dobru, u čijem polučenju sastoji blaženstvo. Tako uče Platon i Aristotel i drugi filozofi. Najsavršenijim dobrom smatraju Boga, i zato ovi filozofi uče da po ćudorednoj dobroti nalikujemo Bogu.

Tko o tome nikad nije čitao latinske i grčke filozofe, mislio bi da tako o Bogu i ovakom životu govori samo teologija i Crkva. Zato danas ljudi bez klasične naobrazbe nemaju ni pojma o duhovnoj kulturi najvećih umova ispred kršćanstva. Ne slute, kako je filozofijska logika određivala smisao i vrijednost života. Ishodište filozofskom nazoru o čovjeku bila je sama njegova narav ili razum — tako, da živjeti po naravi znači živjeti prema razumu. Razumna narav sama po sebi hoće da se po njoj živi, i to je na kraju (vrhu) svih dobara: najviše dobro čovjeka. Da razumski živimo, to je nepisani zakon naravi. Razum je izraz volje Božje, kako je i naša narav Njegovo djelo. To je osnovna istina, iz koje logički slijedi

[illegible]

Božjoj volji Seneca.

Sve [illegible]

[illegible] ovako [illegible]

[illegible]

i ne [illegible] [illegible] kao [illegible]

[illegible] pokušaj [illegible] govore [illegible]

[illegible] a [illegible]

tome bi najjačih [illegible]

[illegible] karaktera [illegible]

jama koje [illegible]

tvarati [illegible]

stavljaju [illegible] života [illegible]

zvukom jalova poučavanja. [illegible]

izbjeći poziva [illegible]

brati sebi života [illegible]

filozofijske, bome ne [illegible]

za neku nauku i potpuna [illegible]

o njoj izjavljuje, [illegible] veći [illegible]

ne može dočekati [illegible] filozofiranja.

Netko će opet reći: sve [illegible] da je Bog [illegible]

će živjeti, i da se na [illegible]

hvataju naše moralne dužnosti, [illegible] je [illegible] i Boga [illegible]

točki nepotrebno [illegible] jer [illegible]

svojoj savjesti, pa [illegible] je [illegible]

ravi nam dana — dakle je [illegible]

znamo, [illegible] ili ne [illegible] Boga [illegible]

Zar nije komunizam borba proti socijalnim nepravdama? A zar se bore svi koji u Boga vjeruju?!

Tako izrečene ove misli kadre su odjeknuti kod ljudi, koji nisu dovoljno spremni da svaku misao proniknu u ispitivanju njezine osnovanosti. U naravi je — to ćemo najprije odgovoriti — doista životna direktiva, pa može netko i bez te etičke spoznaje da savjesno živi. Ne treba filozofski (etički) znati na čemu se savjest osniva; moralno je dobar, kada se nje drži. Slijedi li otuda, da smije biti sasvim indiferentan gledom na pitanje o Bogu? To bi slijedilo samo onda, kad savjest ne bi ni poticala na to pitanje. No, recimo da i potiče: zar nema dosta ljudi koji ne rade protiv svoje savjesti, žive sasvim pošteno — premda drže da nema Boga? Barem kod njih ne dolazi do priznavanja Boga u njihovu savjesno ispravnom životu. Na ovo ćemo pitanje odgovoriti protuupitom: ako ljudi i jesu inače savjesni, jesu li savjesni baš u pitanju svoga nepriznavanja Boga? Nije li zahtjev savjesti da čovjek traži istinu, a ne samo da nešto »drži« ili usvaja bez pitanja da li je uistinu tako? Pogotovo kad je to pitanje danas na dnevnom redu i po komunističkom programu. Komunizam je borba proti religiji (praktičnom priznavanju Boga), naglašujući čak da je religija izvor socijalnim nepravdama. Je li to istina? Da Boga nema, pozivaju se komunisti na materijalizam. To je pitanje filozofije, i tu je ono riješeno tako, da ne bi komunizma već odavna bilo, kad bi se oslanjao samo na teoriju materijalizma. Niti bi komunisti uspijevali svojim neistinama da religija bilo kako podržava nepravde; jer svak iole priseban čovjek vrlo dobro znade, da religijsko upućivanje na izasmrtni život nikako ne oduzima čovjeku prava na ovaj život, a prema tome i ne tolerira nepravde niti koga zaustavlja da se proti njima bori. Koliko su pak neki ljudi koji u Boga vjeruju, neosjetljivi za nepravde, ne može se ni reći da su u tom pogledu dovoljno moralni i religiozni. Kraj vjere u Boga može netko da bude zločinac, a nitko neće razborito reći da je to po vjeri, nego je upravo protiv nje.

Ako je neistina što uče komunisti, da je vjera u Boga izvor socijalnim nepravdama, onda tko god uviđa da je to neistina, mora ući u borbu proti komunizmu; to se načelo osniva na dužnosti borbe za istinu. U toj borbi, nažalost, ne mogu kritički sudjelovati i oni društveni slojevi, koji su već opredijeljeni za komunizam radi njegove naglašavane borbe proti nepravdama. Ovi slojevi ipak vrlo dobro znadu jedno: socijalne su nepravde najnečovječnija stvarnost, koja uništava bezbrojne živote i time opravdava bezobzirnu borbu protiv nje. Kakav ćemo, prema tome, zauzeti stav mi, koji ne možemo stupiti na stranu komunističkih boraca zato, što se oni služe sredstvom koga ne možemo prisvojiti — a to je ateistička propaganda i nasilje? Svakako moramo i hoćemo suzbijati nepravde i sve, čime se one podržavaju. U toj nam je borbi, dakle,

da treba živjeti »kako nas Bog vodi« (kaošto je rekao Sokrat uoči svoje smrti). Zato treba »Boga slijediti i Njemu biti poslušan« (Seneka). Život treba ravnati po vječnom zakonu volje Božje, i tako će sav život biti služba Bogu, Gospodaru života. To je najviša dužnost, da u svemu mislimo na Boga (Markus Aurelius). »Bogu se voljno predati, svojstveno je velikome duhu... Filozofija nas opominje da se Bogu spremno pokoravamo, da Njega slijedimo... Neka je čovjeku po volji, kako je prema Božjoj volji« (Seneka).

Sve su to, reći će tkogod, uzvišene iluzije; filozofski poslovi: jedan misli ovako, drugi onako, a bogtepitaj tko ima pravo.

No, takva izjava pokazuje kako su ljudi nekritični. Ako si ignorant i ne znaš prosuditi tko je u pravu, ili ako si skeptik i držiš da nema istine, već si time oduzeo sebi pravo nazvati nešto iluzijama: jer čim to proglasuješ iluzijama, znači da si posve siguran kako nije istina šta ovi filozofi govore, i da znadeš svoju sigurnost valjano obrazložiti ili opravdati. Ako i jest to, da jedan misli ovako, drugi onako, ne misle svi jednako istinito. Zar ovdje razilaženja u mišljenju oduzimaju mogućnost istine, kad inače u bezbrojnim pitanjima susrećemo mnoštvo nazora da nas to ipak ne pokoleba u traženju i zastupanju istinitoga nazora? »Filozofski poslovi«? — a nisu li oni pretpostavka u svačijem životnom orijentiranju? Dakako, tko zastupa načelo da mu ne treba nikojeg načela ili da treba beznačelno živjeti, taj i nema nikoje misaone orijentacije. Po tome bi stajalištu otpalo i ovo načelo: treba razlikovati poštenje i nepoštenje, moralnu dobrotu i zloću. Beznačelnost je negacija svakoga značaja (karaktera); jer tko se uopće ne rukovodi nekim stalnim spoznajama koje usvaja kao životni regulativ, ne može ustrajnom voljom oživotvarati ono, što smatra moralno dobrim i što ga čini karakternim. Postavljati sebi životna načela ne znači dakle »filozofski posao« (sa prizvukom jalova poučavanja), nego zadatak svakoga tko uviđa da ne može izbjeći pozivu čovjeka: postati karakter, trajno valjani čovjek. A odabrati sebi životna načela ne možemo bez orijentacije o životu (dakako filozofijske, bome ne astronomske ili botaničke). Ako nikome njegov nehaj za neku nauku i potpuna neupućenost ne daju pravo da se mjerodavno o njoj izjavljuje, isto važi i glede filozofije: njezina prava na opstanak ne može dohvatiti ničija nesposobnost za filozofiranje.

Netko će opet reći: sve kad uzmemo da je Bog ljudima odredio kako će živjeti, i da se na toj istini osnivaju načela ili životne istine koje obuhvataju naše moralne dužnosti, ipak je priznavanje ovisnosti o Bogu praktički nepotrebno zato, jer čovjek moralno ispravno živi kad radi prema svojoj savjesti, pa iako je ona izraz volje Božje, prirođena je ili po naravi nam dana — dakle je u samoj naravi dovoljno ravnalo za život. Svi znamo, priznavajući ili ne priznavajući Boga, da je svaka nepravda zlo.

Zar nije komunizam borba proti socijalnim nepravdama? A zar se bore svi koji u Boga vjeruju?!

Tako izrečene ove misli kadre su odjeknuti kod ljudi, koji nisu dovoljno spremni da svaku misao proniknu u ispitivanju njezine osnovanosti. U naravi je — to ćemo najprije odgovoriti — doista životna direktiva, pa može netko i bez te etičke spoznaje da savjesno živi. Ne treba filozofski (etički) znati na čemu se savjest osniva; moralno je dobar, kada se nje drži. Slijedi li otuda, da smije biti sasvim indiferentan gledom na pitanje o Bogu? To bi slijedilo samo onda, kad savjest ne bi ni poticala na to pitanje. No, recimo da i potiče: zar nema dosta ljudi koji ne rade protiv svoje savjesti, žive sasvim pošteno — premda drže da nema Boga? Barem kod njih ne dolazi do priznavanja Boga u njihovu savjesno ispravnom životu. Na ovo ćemo pitanje odgovoriti protuupitom: ako ljudi i jesu inače savjesni, jesu li savjesni baš u pitanju svoga nepriznavanja Boga? Nije li zahtjev savjesti da čovjek traži istinu, a ne samo da nešto »drži« ili usvaja bez pitanja da li je uistinu tako? Pogotovo kad je to pitanje danas na dnevnom redu i po komunističkom programu. Komunizam je borba proti religiji (praktičnom priznavanju Boga), naglašujući čak da je religija izvor socijalnim nepravdama. Je li to istina? Da Boga nema, pozivaju se komunisti na materijalizam. To je pitanje filozofije, i tu je ono riješeno tako, da ne bi komunizma već odavna bilo, kad bi se oslanjao samo na teoriju materijalizma. Niti bi komunisti uspijevali svojim neistinama da religija bilo kako podržava nepravde; jer svak iole priseban čovjek vrlo dobro znade, da religijsko upućivanje na izasmrtni život nikako ne oduzima čovjeku prava na ovaj život, a prema tome i ne tolerira nepravde niti koga zaustavlja da se proti njima bori. Koliko su pak neki ljudi koji u Boga vjeruju, neosjetljivi za nepravde, ne može se ni reći da su u tom pogledu dovoljno moralni i religiozni. Kraj vjere u Boga može netko da bude zločinac, a nitko neće razborito reći da je to po vjeri, nego je upravo protiv nje.

Ako je neistina što uče komunisti, da je vjera u Boga izvor socijalnim nepravdama, onda tko god uviđa da je to neistina, mora ući u borbu proti komunizmu; to se načelo osniva na dužnosti borbe za istinu. U toj borbi, nažalost, ne mogu kritički sudjelovati i oni društveni slojevi, koji su već opredijeljeni za komunizam radi njegove naglašavane borbe proti nepravdama. Ovi slojevi ipak vrlo dobro znadu jedno: socijalne su nepravde najnečovječnija stvarnost, koja uništava bezbrojne živote i time opravdava bezobzirnu borbu protiv nje. Kakav ćemo, prema tome, zauzeti stav mi, koji ne možemo stupiti na stranu komunističkih boraca zato, što se oni služe sredstvom koga ne možemo prisvojiti — a to je ateistička propaganda i nasilje? Svakako moramo i hoćemo suzbijati nepravde i sve, čime se one podržavaju. U toj nam je borbi, dakle,

zajednički cilj s komunizmom, ukoliko on taj cilj barem programatski proglašuje svojim. Koliko god nam uspije odstraniti nepravde, toliko smo oduzeli terena komunizmu, koji sveđer prikuplja nove žive snage upravo nezadovoljstvom slojeva koji su nepravdama najteže pogođeni.

Dosad se i najviše griješilo u borbi proti komunizmu time, što se ta borba ograničila na teoretske rasprave i na zahvate državnih vlasti, a jedna i druga metoda ne vodi uspješno k cilju. Prva zato ne, jer će se jedva naći ikoji komunist, koji bi imao duševne preduvjete da traži objektivnu istinu; druga zato ne, što pritisak vlasti traje dok ne nadjačaju koji su pritisnuti, a osim toga se fizičkim pritiskom ne odstranjuju uzroci pristajanja uz komunizam. Namjesto ideoloških rasprava proti komunizmu, trebalo bi sustavno upućivati najšire slojeve o konkretnim pojavama koje iznosi sama stvarnost komunizma. Treba činjenicama utvrditi kako je seljak u Sovjetskim republikama državni kmet, kome je država oduzela privatno vlasništvo — jer tako i jest u programu komunističke kolektivizacije; a koliko se ona sad već i tamo napušta, ne treba ni našem seljaku komunizma da dođe do pravedne podjele zemlje, kad isto može učiniti i narodna vlast bez komunizma. Neka naše radništvo bude upućivano o imovinskom stanju boljševičkog radnika, za razliku od tamošnjih buržujski situiranih vlastodržaca (kako nas izvješćuje i američka komisija, koja je tamo prošlog ljeta boravila). Neka se, dakle, i u tom pravcu pokrene narodno prosvjećivanje i, dakako, uporedo s time ekonomski napredak, a u prvom redu neka se u pravednoj odmjeri prema cjelini odredi imovinsko stanje — pa će se normalnim putem i bez ikakovih iskustava postići zajedničko dobro, radi koga i dobiva svaka vlast pravo na opstanak.

S tima smo posljednjim riječima pristupili načelu, koje nas ovlašćuje prosuđivati socijalne pojave u narodu i u međunarodnim odnosima. Kao zajedničko dobro svih naroda dolazi u obzir zaštita najviših načela čovječnosti po spriječavanju nasilja u međunarodnim pitanjima. To je nedavno isticao i g. Neville Henderson — dakako, samo protiv Njemačke, dok istovremeno nije imao pred očima preko četiri stotine milijuna, koji su preko Španjolske, Portugala, Nizozemske, Franceske, Njemačke i Turske pripali engleskom imperiju. Držeći sve to čvrsto u rukama, lako je hiniti neinteresiranost i reći: »Mi ne tražimo nikakve materijalne dobiti!« Načelo o slobodi i napretku čovječanstva postaje himbena fraza u ustima onih, koji u jednom tuđem ratu vide opasnost za to načelo, dok bi htjeli da nitko ne vidi te opasnosti u njihovu ratovanju i jur osvojenoj ili prisvojenoj »materijalnoj dobiti«. Ovi se nedužnici sablažnjavaju (u moralkama se to zove scandalum pharisaicum), što je Njemačka »divljački« napala Poljsku — valjda za razliku od Sovjeta (koji se, naravski, i ne spominju), koji nisu divljački nego veoma pitomi

u osvajanju. Uostalom, nasilja se mogu provoditi i bez ratovanja. Ili zar nije nasilje, kad jedan narod oduzima drugome mogućnost ekonomskog i kulturnog razvitka? Koliko je načina u provedbi takvog nasilja! To vrlo dobro znademo također iz vlastitog iskustva. Među najviša načela čovječnosti (kao neki privilegij vječno kompromitiranih »zapadnih demokracija«) ide svakako i pravo naroda na samosvojnost, — a zar se to načelo zaštićuje raznim razgraničenjima naroda mimo volje i protiv interesa dotičnoga naroda? Nije li sav narod i svaki njegov član u pravu da pri tome odlučuje, a ne da jedan dio oduzima pravo drugome, ili čak da o tome odlučuju »zaštitnici najviših načela čovječnosti« izvan toga naroda? Ako je činjenica, kaošto jest, da su pojave u današnjoj stvarnosti negacija slobode samoodređivanja, onda će buduća historija o njima biti lažna, bude li to prikazivala kao borbu za »najviša« načela. Tako bi netko neupućeni mogao današnje »zapadno-demokratsko« oduševljavanje za pravdu smatrati jedinim izgledom u spasenje čovječanstva, dok ne bi uvidio kako se taj zapadni moral čini nevješt u obmanjivanju sa jednom naoko bezazlenom distinkcijom, kad u jednu ruku zahtijeva reparaciju nepravde (!) učinjene od Njemačke (ne samo Češkoj i Poljskoj, nego i) njemačkoj Austriji, a u drugu ruku vlastite nepravde učinjene pred dvadeset godina Njemačkoj naziva »greškom«. Reparaciju sadašnje nepravde definiraju ovi politički moralisti kao izmjenu geografske karte u srednjoj Evropi po njihovu interesu, jer njihovo je načelo čovječnosti (pravda) = vlastiti interes. A za američki moral insanity ne treba jamačno većeg dokaza od činjenice, da liferanti oružja samodopadno upravljaju moralne apele na ljude s »normalnim instinktom«. Tako evo svjetske nepravde i laži stvaraju ratove, da se onda raznobojne »knjige« izdaju o tobožnjim uzrocima nekog rata.

Prema tome: osim što neko načelo imade smisao i vrijednost po sebi, može to isto načelo da dobije posve drugi smisao i praktično značenje po subjektu, koji se dotičnim načelom služi. Stoga je za prosuđivanje načela potrebno uočiti njegovu vezu sa subjektom, s njegovom životnom praksom u primjeni i provedbi načela. U sadašnjem ratu i papa i Halifax jednako ističu načelo: »sačuvati vlast prava i ljubavi«, — ali postoji izvjesna praksa, koja je kadra da to načelo u nečijim ustima profanira. Franceska je »korporacija kršćanskih publicista« oduševljena ovim načelom — zahtijevajući u njegovo ime »materijalne garancije mira«, što bi imalo značiti: osiguranje granice na Rajni, jačanje Austrije i još koješta. U ime istoga načela misli Jacques Bainville (prvak pokreta »Action Française«), da je ujedinjena Njemačka preglomazna; a Leon Blum misli, da treba Nijemce politički odgajati.

Ako bi pak netko tome suprotno bio slobodan pomišljati, da se načelu »prava i ljubavi« ipak ne bi imao podavati i ovakav smisao, taj

se izvrgava pogibli osumnjičenja germanofilstvom. To čak nije propustio učiniti ni »L'Osservatore romano« za — »Hrvatsku Stražu«. Očita je šteta, što je napušteno načelo Pija XI. o depolitizaciji, koja bi barem onemogućila razne intrige. Zar ne bi na pr. načelo, da treba slomiti Njemačku radi njezina poganstva, dopustilo i jedno takvo načelno shvaćanje, po kome je komunističko bezboštvo još veća, svjetska pogibao?! Da li bi protivno bilo »pravu i ljubavi« i obrani kršćanske kulture, kada bi netko po tome načelu zastupao mišljenje, da je potpuno loša politika, kojom se Njemačka tjera u zagrljaj sa boljševizmom. Polazeći sa ovog stajališta, bit će sasvim drukčija praktična orijentacija prema Njemačkoj — u ime istih navedenih načela — negoli je zahtjev za »likvidacijom« Njemačke. Na taj način, dakle, ulaze načela u životne oblike, unutar kojih nalazimo kriterije za ocjenjivanje tih načela.

To se, dakako, ima primijeniti i na unutarnje prilike pojedinog naroda. Komotni je posao, recimo, napadati »totalitarnu diktaturu« i izvikivati demokraciju, a pritom uvoditi »narodnu« diktaturu. Jer diktatura nije samo u nasilnom oduzimanju ličnih i narodnih prava po nekom teoretskom sistemu ili kad to dolazi s tuđe strane, nego i onda, kad se na pr. prijeti gubitkom državne službe onima, koji ne glasuju za »narod« — premda su za svoj narod žrtve doprinesli, za razliku od onih koji su u položaju svoje prijetnje ostvariti. Kao jedna politička metoda, takva je pojava prosto nasilje jednog dijela naroda nad drugim. Niti je na pr. fabriciranje narodne volje manje nasilno zato, što prijetnje izvode amaterski agenti namjesto profesionalnih. Ili uzmimo drugi oblik lažne stvarnosti: političko manevriranje s načelom, da je narod subjekt prava, vlasti i slobode, a pritom izvedbu toga načela rezervirati nekolicini ljudi — koji pripadaju »gospodskom« dijelu naroda, o kome se (po novom jednom načelu) i ne vodi računa kad je govor o »narodu«, ili se čak taj dio načelno proglasuje nenarodnim, premda je priznavan bio onda, kad je dotičnoj nekolicini omogućivao položaj na kome predstavljaju »narod«. Tako dolazi do podjele u načelni »subjekt« i djelomični »objekt« naroda, a potonjemu pripadaju oni kojima je dužnost služiti se pravom i slobodom da misle samo jednu »ideologiju« i da ju praktično (= stranački) provode — ako im je do egzistencije. Osim što bi se mogao naći jedan narod sa takovim načelima u političkom životu, nije isključena mogućnost lažne provedbe i socijalnih načela, na pr. načela o pravednoj podjeli materijalnih dobara. Neki bi vlastodršci možda smatrali da je narodu pomoženo već time, što se poluoficielnim oporezovanjima podržava neki fond, koji će eventualno dobro doći za naplaćivanje narodnih zasluga (dok najviši kvalificirani radnici nemaju ni toliko zasluge, da životnim standartom budu izjednačeni s kuharicama). Doista je lako programatski isticati socijalne reforme u imovinskom stanju seljačkoga na-

roda, a istodobno osvajati kapitalistički unosna mjesta (pri čemu je trica, da se netko odjedamput opskrbi tucetom odijela). I tako dalje. Kaošto u političkom i ekonomskom, jednako je i u kulturnom pogledu moguće zastranjivanje života od načela. Ako je načelo, da su u širem prosvjećivanju naroda i u njegovu kulturnom (naučnom, umjetničkom...) napretku pozvani sarađivati oni pojedinci, koji su za svoj posao spremljeni, onda je i krivo postavljeno načelo da pri tom sav narod jednako sarađuje, kaošto je i kriva provedba načela, kad je jednostrana ili čak ovisna od stranačkih upliva.

Koja će načela prevladati u životu jednoga naroda, zavisi u prvom redu od onih pojedinaca, koji odlučuju sudbinom toga naroda, — od ličnih načela, koja se odrazuju u njihovu životu. Ta načela, provedena u političkoj funkciji dotičnih pojedinaca, mogu imati dalekosežne posljedice za sav narod. Kao mjerilo u prosuđivanju tih načela mogu nam poslužiti pojedini čini; po njima ćemo prepoznati ljude i ocijeniti društvenu cjelinu, koja se u narodu smatra »najvišim« slojem.

Ostanimo kod bližih primjera! Jedan se uspinjao mađaronskim ljestvama i obnevidio za svoj narod, zatim se uspinjao »narodnim« ljestvama i stigao do vrha — valjda zato, što je kao slobodni čovjek i milijunaš svjetovao uoči izbora svome rođaku neka zdrav legne u krevet, da ne bi morao glasati za svoj narod, proti najvećem narodnom krvoloku. — Drugi: povjerljivo sabire za »uskoke« na zapadu i povjerljivo odlazi po svojim poslovima prema istoku, mrzi domaće »narodnjake« i napokon bude njihov član jednoga novčanog poduzeća. — Treći, četvrti i bogzna koji nisu loši patriote, samo što na izborima podupiru protunarodne režime, najbolje su plaćeni (dvostruko i višestruko od prvih kulturnih radnika), i nakon »preokreta« nađu opet milost u gospodara (a pomilovanjem se prestaje biti krivac). — Jedan je »autohtoni« prosvjetitelj seljačkoga naroda, a nekom se zgodom tahijevski oborio na skupinu seljaka, kad su tražili pomoć u svojim potrebama i jadima. — Oni isti koji su do jučer (točnije: do kolovoza) bili smatrani prvoborci naroda, ne poznavajući kompromisa u pitanju narodne samosvojnosti, i koji su ostali nakon svega nepromijenjeni i siromašni, prozvani su preko noći narodnim neprijateljima (»frankovcima«) — od onih, koji napustiše beskompromisnu borbu i koji više nisu siromašni. Oni isti kojima je do jučer obilovao rječnik »slobodom, pravicom, autonomijom...«, određuju kako se ima misliti, prosuđivati, glasovati, kupovati — i prema tome dobivati ili gubiti namještenja odn. egzistenciju.

Narod, u kome se to i još drugo može događati, nije doista na krivom putu kad vjeruje onima, koji ga upućuju da su gospoda pokvarena. Samo taj narod još točno ne vjeruje tko sve pripada takvoj gospodi — i zato je najprvotnija dužnost svima koji istinski sebe zalažu za dobro

svoga naroda, da mu otvore oči. Istina je, da se suzbijanjem analfabetizma u narodu utire put njegovu kulturnom napretku, ali je i to istina, da je za kulturnu vrijednost i analfabetskog naroda najodlučnije, da li njime vladaju valjana načela i značajni ljudi. Ako postoji neki narod, u kome zadržavaju najunosnija mjesta oni koji su po službi bili nekorektni; u kome tuđinci, koji čak preziru taj narod, otimlju kruh narodnim sinovima; u kome su za narod najvredniji i najzaslužniji na strani zapostavljenih i klevetanih; u kome se sloboda uvjerenja mjeri po stranačkoj legitimaciji; u kome su neki mogli koješta biti, da poslije budu priznati ispred onih koji iz ljubavi k narodu vrše kritiku, na koju im nikoji narod a najmanje neka grupa može oduzeti pravo; u kome je nacionalno-komunistička koalicija izgubila osjećaj morala u tolikoj mjeri, da većinu buduće narodne inteligencije proglasuje plaćenicima, premda je ta inteligencija izraz duše narodne, a ne koalicija, — takav je narod mogao imati slavnu prošlost, ali mu je problematična budućnost, ako u njemu ne prevlada život valjanih načela. **Stjepan Zimmermann**

TEŠKA NOĆ

Tajanstvenim šumom brodi vjetar kroz noćno granje,
Kao da jezivim tonom zloslutnu pjesmu svira.
Sjene su tako tamne ko teške nemirne sanje,
Danas crnina noćna sa strahom u srce dira.

Lišće je upilo crnu boju neprovidnog mraka
I kao bezbrojno jato leptira dolje slijeta,
Sve stvari kraj mene nose pečat sablasnog znaka,
Kao da stojim na međi živog i mrtvog svijeta.

Prostor se tamni svuda ko zidina strave diže,
Kao da nikada više ne će biti svanuća,
Utvare grozne rastu, cere se, prilaze bliže
Kroz šumu, što jezivo diše na svoja lisnata pluća.

Drhtaj strepnje zastruji nervima svakim šumom,
Lebdi predjelom cijelim zebnja strahotne more,
Sa svakim šušnjem i zvukom proleti misao umom
O strašnoj sudbini lijepe, nesretne Leonore.

U noći takvoj raste čežnja za svjetlošću zraka
I najmanju stvarcu je noćas zlokobna magija takla,
Čini se, kao da lutam dubokim ponorom mraka
I gledam kroz crno okno u crno predvorje pakla.

August Đarmati.

NA PERIFERIJI HRVATSTVA

Crvena Hrvatska je realna činjenica hrvatske povijesti. Literatura o tom interesantnom i značajnom području se silno nagomilala, osnovne činjenice su potpuno jasne i potpuno naučno dokazane, samo je nedostatak taj što cijela ta opširna građa nije sistematizirana i zaokružena, te je radi toga vrlo nepristupačna i slabo poznata. S. M. Štedimlija[1] je pokušao dati iscrpiv prikaz razvoja do najnovijeg vremena, no i pokraj velikog uspjeha djelo još uvijek ne zadovoljava, jer je stvoreno u kratkom obliku, jednim zamahom i pisac je morao krčiti sasvim nove putove, te je djelo u mnogočem nepotpuno. Zbog nekih novih pogleda (jedinstvenih do sada izuzev Starčevića) djelo zaslužuje punu pažnju. Pisac proteže područje Crvene Hrvatske dublje u unutrašnjost i formulira ovako: »U svoju današnju zemlju, oni (t. j. Crnogorci) su došli kao Hrvati i pod tim imenom živjeli nekoliko vijekova, a tek kasnije kad je bila stvorena srednjevjekovna srpska država, u čiji je sastav ušla predhodnica današnje Crne Gore, Zeta, počela je pod uticajem i pritiskom autoriteta nove države da se gubi hrvatska u korist srpske nacionalne svijesti kod predaka današnjih Grnogoraca.«[2] Autor opravdava svoju tezu mnogobrojnim dokazima, naročito sa čestim tragovima hrvatskog imena u današnjoj Crnoj Gori. U srezu Kolašinskom, općini Lipovskoj, ima mjesto zvano »Hrvatske livade«, gdje ima ostataka i starog naselja, za koje se tvrdi da je hrvatsko. U srezu Studeničkom, općini Pavličkoj selo Rvati. U srezu Deževskom, općini Vračevskoj selo Hrvatska, a u srezu Cetinjskom, općini Riječkoj selo Rvaši. Po mišljenju pisca Milivoja Matića, koga citira Štedimlija, to »znači da su se u tim mjestima stanovnici za dugo održali u hrvatskoj narodnosti«. Kod mjesta Tutin u Sandžaku još postoji zapušteno »latinsko« groblje, koje potiče, navodno, od katoličkih Hrvata. Ovdje treba dodati istraživanja Ivana Zovke, po kojemu u srcu Crne Gore po narodnoj predaji — jedna gradina se zove grad hrvatskog kralja Zvonimira[3]. Ne ulazeći u pitanje može li se područje Crvene Hrvatske protegnuti na kasniju Zetu, današnju Crnu Goru, spomenut ćemo da je Zovko našao mnogo tragova hrvatskog imena također u Staroj Srbiji i Makedoniji. Mi bi prihvatili Šufflajevo shvaćanje[4], da su ti brojni tragovi hrvatskog imena izvan hrvatskih zemalja nastali žarenjem hrvatskog centra, njegovim izbojcima ili njegovim posve otkinutim odlomcima. Tako

[1] S. M. Štedimlija: Crvena Hrvatska, Zgb. 1937.

[2] o. c. str. 9.

[3] Ivan Zovko: Hrvatstvo u narodnoj predaji i običajima po Herceg-Bosni. Mostar 1899. Pretiskano iz »Osvita«.

[4] Dr. M. Šufflaj: Crvena Hrvatska i Dubr. Hrvatska Revija. 1930. br. 1.

dr. Šufflaj navodi da u arbanskom jeziku ima mnogo pozajmljenica iz hrvatskog čakavskog dijalekta, a da se »još u vrijeme doseljenja (Hrvata) posve otkinuti odlomci Hrvata gube čak na Prespanskom jezeru (1203., »villa Cravatochori«) i u sjevernoj Grčkoj, gdje danas postoje tri mjesta „Charvation"«[5]. Sve ovo veliko rasprostranjenje hrvatskog imena zaslužuje svoju posebnu i cjelovitu naučnu obradu.

»Crvena Hrvatska popa Dukljanina imade, zaključuje svoja istraživanja veliki svjetski naučni autoritet dr. Milan Šufflaj, realnu hrvatsku etničku podlogu. No ona imade i realni geografski supstrat, koji je donekle još i danas sačuvan na istom tlu... Za nekadašnju realnost Crvene Hrvatske postoji još jedan i to drevan indicij u okolnosti, što je uzorak Crvene Hrvatske pronađen u samoj zakarpatskoj pradomovini Hrvata... Ono se osniva na prastarom i posve razumljivom običaju, da iseljenici redovito nazivaju rijeke, gore i naselja u svojim novim obitavalištima imenima iz stare postojbine«.[5]

Manje je poznato stajalište Ante Starčevića. Veliki »otac domovine« u jednoj svojoj studiji[6] piše: »Po prilici današnje okružje Kotorsko sa susednom okolicom Turske biaše poznato pod imenom Dukljanske pokrajine. Po razdelenju kraljevine Hrvatske postade i ta pokrajina posebnom deržavicom.

Po Hervatstvo, mi nepoznamo ni jednu okolicu, koja bi bila znamenita, kako je okolica Dukljanska... Od popa Dukljanina, do danas, koliko se je svašta preverglo preko pokrajine Dukljanske! Nu je-li tamo popustio, na tolika protivna podticanja, na tolika dušenja, duh slobode, duh narodnosti hervatske? Nije!«

Nanizati sve one historijske činjenice koje su stvorile Crvenu Hrvatsku i obraditi sve one krupne historijske faktore koji su razbili cjelovitost hrvatskog naroda u ovoj jako izloženoj periferiji hrvatstva, znači dokazati i objasniti gornje tvrdnje. Boka Kotorska, centralni dio Dukljaninove Crvene Hrvatske, je svakako jedan od najčarobnijih kutića lijepe hrvatske zemlje. Boka je kroz cijelu svoju povijest bila nerazorivo povezana sa hrvatstvom i ona je prepuna tvorevinama hrvatske kulture i hrvatskog duha. Kada bi Boka Kotorska u budućnosti bila odvojena od hrvatskog životnog kruga, ona bi zanijekala samu sebe i prestala bi predstavljati ono duhovno bogatstvo, koje je danas u njoj. Njena budućnost se mora odvijati u zajednici sa ostalom dalmatinskom Hrvatskom, ona je njezin nerazdruživ dio, već u ovom aspektu, a da ne govorimo o ekonom-

---

[5] o. c. str. 68.
[6] Ante Starčević: Kotor, spisano 1. XI. 1869. »Hervatska« 1869/70.

skim i geografskim momentima koji je bezuvjetno prisiljavaju na tu zajednicu. Njena zapuštenost i zaostalost će prestati onoga časa kada se ona ukopča u onom smjeru kamo je upravljaju svi njeni interesi, njena historija i njena kulturna stvaranja u prošlosti.

IME I PODRUČJE CRVENE HRVATSKE

Najnoviji naučni rezultati su, izgleda, definitivno riješili zagonetno pitanje postanka imena Crvena Hrvatska. Dvojica uglednih učenjaka, istovremeno, a nezavisno jedan od drugoga, različitim argumentima i po različitim poticajima došli su do istog zaključka, koji je završio dugu naučnu diskusiju o postanku tog imena, u kojoj su sudjelovali Šufflaj, Dabinović, Klaić i dr. Dr. Niko Županči[7] je utvrdio, da Mongoli i Turci označuju bojama strane svijeta, te modra boja znači istok, c r v e n a j u g, b i j e l a z a p a d, crna sjever, a ljubičasta sredinu. Stari Hrvati su prema toj tezi donijeli u svoju domovinu takav način obilježavanja strana svijeta. Dr. Sakač[8] usvojivši pak Hauptmanovo mišljenje o kavkasko-iranskom podrijetlu Hrvata prema stranim autorima je zaključio da su Hrvati donijeli taj običaj iz svoje pradomovine sa Istoka, jer je poznato da su Kinezi i Iranci upotrebljavali iste boje za oznaku dotičnih strana svijeta. Svakako je dakle sigurno, da su Hrvati donijeli iz svoje pradomovine taj običaj i na saboru na Duvanjskom polju za kralja Budimira (Tomislava) — prema Dukljaninu — izvršena je administrativna podjela hrvatske države na Bijelu Hrvatsku i Crvenu Hrvatsku, što znači na Zapadnu i Južnu Hrvatsku. Ovo se pitanje time može smatrati definitivno raščišćenim. Klaić prihvaća Dukljanina u osnovnim linijama kao vjerodostojan izvor, jer smiješno bi bilo pomisliti da pisac ne bi točno znao i iznosio kako se njegova domovina zove, koji su joj gradovi i pokrajine, te župe pripadale. Dukljanin točno nabraja župe, te navodi da pripadaju Crvenoj Hrvatskoj gradovi Kotor, Budva, Bar, Ulcinj, Skadar, Trebinje, Pilot i pokrajina Hum, Travunja, Podgorje i Zeta. Po dru Bjelovučiću[9] Crvena Hrvatska se prostirala od Neretve do Bojane (a možda i do Drača) tako da planine Maglić, Durmitor, Vojnik i Kom, kao rijeke Piva i Tara, te okolica Gusinja n i j e s u spadale u Crvenu Hrvatsku. Spomenuli smo da je Štedimlijino shvaćanje područja još šire.

---

[7] Na IV. kongresu slav. geografa u Sofiji 18. VIII. 1936. i otiskano »Etnolog« XI. Ljubljana 1938.

[8] »Život« XIX. br. 6. 1938.

[9] Dr. Bjelovučić: Crv. Hrv. i Dubrovnik. Mat. Hrv. Zgb. 1929.

ŽIVOT CRVENE HRVATSKE

Crvena Hrvatska kao sastavni dio hrvatske države postojala je sve do polovice X. vijeka, kada je, uslijed slabljenja centralne vlasti hrvatskih kraljeva borbama oko nasljedstva, otpala i postala samostalna pod upravom domaćih knezova, vjerojatno do tada vazala hrvatskog kralja. Dogodilo se to, bilo na cijelom području njezinom, bilo da su otpali pojedini knezovi njenih dijelova kao Zahumlja, Travunje, Duklje. Mišljenja su o tome podvojena. Tako n. pr. dr. Bjelovučić smatra da je tek oko g. 990. nastalo odvajanje, kada se u Skadru proglasio Ivan Vladimir dukljanskim vladarem, da je postepeno proširivao svoju vlast do Neretve, odvojivši tako cijelo područje Crvene Hrvatske, od hrvatske države. Tomislavov suvremenik i vazal Mihajlo Višević spominje se u papinskim aktima kao gospodar Zahumlja, Travunja i Duklje. Za vrijeme zajednice Crvene Hrvatske sa ostalim dijelovima hrvatske države pada po jednodušnom glasu svih dubrovačkih pisaca posjeta hrvatskog kralja Stjepana Miroslava i kraljice Margarete Dubrovniku. Dočekan veličanstveno hrvatski kralj u zahvalu slobodnom Dubrovniku daruje okolne zemlje: Župu, Brgat, Šumet, Gruž, Rijeku (i gradi crkvicu čiji se tragovi i danas u Dubrovniku razaznaju). Kralj hrvatski je dakle bio suvereni gospodar zaleđa dubrovačkog, kada je vršio darivanja. Jedan (ime nije sigurno) od njegovih nasljednika dariva Dubrovniku otoke Daksu, Koločep, Sv. Andriju, Lopud, Rudu, Šipan, Zakljan i druge manje. I ovi otoci su bili suvereni posjed hrvatskog kralja. Postoji masa diplomatskih dokaza, iz kojih se vidi da teritorij Crvene Hrvatske pripada hrvatskoj državi. Na splitskim crkvenim saborima hrvatske države raspravlja se i odlučuje o biskupiji dubrovačkoj i kotorskoj; a pape pišu pisma biskupima u hrvatskoj državi sa slijedećim: »opominjemo biskupe osorskoga, rapskoga i dubrovačkog« (Papa Leo VI. g. 929.). Arhiđakon Toma piše da Zahumlje pripada hrvatskom kraljevstvu, a Ivan Mlečanin da Višević vlada hrvatskom zemljom Crijević (Cerva) kasniji dubrovački pisac (u rukopisu franjevačke biblioteke u Dubrovniku) piše: »Dioclea, metropolis Croatiae Rubeae, tempore Samuelis Bulgarorum imperatore«. Dukljaninove navode potvrđuju brojni grčki pisci. Po Konstantinu Porfirogenetu od Hrvatske je otpao dio zemlje uz more za vrijeme pobune bana Pribunje protiv hrvatskog vladara. Ta pobuna se dogodila oko g. 950., dakle u polovici X. vijeka, u isto vrijeme u koje i Dukljanin stavlja početak samostalnog života Crvene Hrvatske.[10] Nicefor Brieny, bizantiski poglavar Bugarske, piše, »da su se iznova Hrvati i Dukljani pobunili«. I da je on Nicefor počeo se spremati da »povede vojsku na

[10] Prema Vj. Klaiću: Hrvati i Hrvatska. Zagreb 1930. II. izd. M. H. (str. 28.).

D u k l j a n e i H r v a t e«. Po autentičnom tumačenju hrvatskog povjesnika Račkoga stvar stoji ovako: »... on (Nicefor) opisujući te događaje, kojih je glavni svjedok bio, nazivlje neprijatelje Hrvatima i Dukljanima. Pod ovim drugim imenom razumijevao je ljetopisac jamačno stanovnike Dioklije (Zete, danas Crne Gore); pod onim prvim imenom (Hrvati) nije mogao razumievati stanovnika države hrvatske (Krešimirove i Zvonimirove), jer se ona nije zaratila s carevinom (vojskovođa zna s kime ratuje! op. p.), nego je razumievao stanovnike Diokliji susjednih zemalja, koje su međašile s dračkom temom ...«[11] a to jedino mogu biti zemlje Crvene Hrvatske, koje su kao samostalne, vjerojatno u savezu sa Dioklijom, ratovale protiv carevine. Georgius Cedranus govori o svladavanju Bugarske po Bizantiji 1019. g., pa nastavlja »svladavši Bugarsku, pokori se njemu (Vasiliju II.) i s u s j e d n i n a r o d H r v a t a i dva njegova vladara, dva brata ...« Rački i Klaić su jasno dokazali, da se to mjesto ne može odnositi na hrvatske kraljeve — braću Krešimira II. i Gojslava, jer je povijest dokazala, da su bili nezavisni, već da su ti hrvatski kraljevi rezidirali u porječju Raše i Lima, da su to bili osamostaljeni vladari Crvene Hrvatske.

Crvena ili Južna Hrvatska postojala je kao samostalna kraljevina oko dva stoljeća, dok je nije osvojio Stevan Nemanja 1184. god. O tome događaju imamo prvorazredno svjedočanstvo, koje je tako malo poznato u historijskim djelima. Nicetas Choniates (Acominatus) izvješćuje u svojoj povijesti bizantiskih careva ovako: »Car bijaše dočuo, da je Stevan Nemanja, čovjek nemirna i nezasitna duha, udario na susjedne zemlje, pa da si, zaboravivši na svoj prijašnji udes, prisvaja H r v a t s k u i o b l a s t K o t o r s k u«. Prvu u širem smislu, a drugu pisac ističe kao njenu najmarkantniju čest, jer je osvajač poštedio jedino Kotor od sudbine strahovitog rušenja, koju su doživili svi ostali crvenohrvatski gradovi.

Za čitavo vrijeme vladavine srpskih Nemanjića, karakter osvojenih zemalja Južne Hrvatske ostao je i nadalje izrazito hrvatski. I sami vladari-osvajači su bili potpuno svijesni da su te osvojene zemlje bile sasvim različne od njihovih srpskih zemalja, što se vidi iz njihovih odnosa i postupaka. Duklja je u srpskoj kraljevini zadržala formalnu samostalnost time, što se sin vladarev redovito krunio posebno za kralja — Duklje. Srpski kraljevi, pa i sam car unifikator Dušan, redovito u svojim ispravama značajno razlikuju, i u svom vladarskom naslovu i u potpisu, svoje zemlje od onih crveno-hrvatskih. Vladar »v s j e s r p s k e z e m l j e i p o m o r s k i j e« ili »az grêšnij Stefan, velij kralj, namestnik i gospodin v s e s r p s k i j e z e m l j e i D i o k l i j e i D a l m a c i j e i T r a-

[11] op. cit. str. 33. i dalje.

vunje i hlmske zemlje«. Dušan se prije 1351. g. naziva »kralj vsijeh srpskih zemalj i pomorskih«, a g. 1351. »car Srbljem i Grkom, samoderžac vseh srbsceh i pomorsceh zemljah itd., itd. Nauka uistinu ne poznaje jasnijih argumenata u obrani svoje teze. Što više Klaić[12] citira vijesti o snažnim pobunama protiv srpske vlasti u ovim predjelima. Jedan od humskih knezova g. 1254. ugovara sa Dubrovnikom savez protiv Nemanjića.

Tako je g. 1184. nestalo Južne Hrvatske kao samostalne države sve do god. 1360., kada se u njoj javljaju Balšići, dočim u Boki se učvršćuju Mlečići i Kotor g. 1369. mora priznati vrhovnu vlast Venecije. Interesantno je spomenuti da je Kotor nastao — po svim znacima — ne kao svi ostali dalmatinski gradovi s juga morem, koloniziranjem Grka iz apeninske Velike Grčke, nego sa sjevera kretanjem na jug plemena Catharensium, zatim Kotor u sredovječnoj Bosni kao da daje naslutiti taj put.[13] Kotor je uvijek zavisio od longitudinalnih utjecaja paralelnih sa Dinarskim sistemom, koji su ga vezali sa Hrvatskom. Sa Hrvatskom ga veže jedna divna pojava (zar slučaj?) da ni on, kao periferija hrvatstva, nikada ni za čas nije podlegao turskoj sili kao ni centralni »ostaci ostataka nekada slavnoga kraljevstva hrvatskog«. Ni nad njegovim zidinama kao ni nad Zagrebom nisu nikada zasjali emblemi polumjeseca i turbana. I on je bio čvrsta komponenta graničarske značajke hrvatstva, premda je skoro sva Boka bila slomljena. Perast, također nekada grad velike slave, krcat velikim duhovima tipično hrvatske vrste, srodan Dubrovniku, danas je prava poezija tišine i prošlosti. S osobitom pobožnošću među ostalim hrvatskim relikvijama, Perast čuva mač, dar hrvatskog bana mučenika Petra Zrinjskog, koji ga počasti svojim posjetom prigodom pobjede šačice peraštinskih Hrvata nad velikom snagom Turske. Čitava je Boka divni muzej historijske slave hrvatstva.

SUDBINA PERIFERIJE

Ni državna zajednica, u stvari gruba satrapska potčinjenost, kako svjedoče suvremeni pisci, ni crkveno jedinstvo crvenohrvatskih zemalja sa srpskim provedeno po sv. Savi, ni često doseljivanje Srba u ove predjele, nisu im mogle za dugo vremena osporiti hrvatski karakter. Crkveno jedinstvo je bilo sudbonosni faktor koji će u dalekoj budućnosti djelovati na formiranje narodne svijesti identificiranjem vjere i nacionaliteta. Uopće to identificiranje bilo je kobno po hrvatsku naciju.

---

[12] o. c. str. 42.

[13] Prof. Dabinović u svom predavanju na pučkom sveuč. Zagreb 3. XI. 19339.

U jednom svom eseju[14] Šufflaj opisuje žilavu borbu Istoka i Zapada na Jadranu, naročito borbu crkava za prevlast u sjevernom dijelu dračke teme. Pokušaj papa da stvore katolički nasip na cijeloj istočnoj obali Jadrana nije uspio baš na granici dalmatinske i dračke teme. »Ortodoksni prodor katoličkog nasipa na Jadranu dovršen je uoči turske provale, kad se u Ulcinju i Skadru spominju ortodoksni monastiri«. Tursko osvajanje i vlast je proširila ortodoksiju duboko u hrvatskim zemljama. Granična linija turskog osvajanja u hrvatskim zemljama točno se poklapa sa linijom do koje dopire pravoslavni elemenat. Ova činjenica koju su zapazili i stariji hrvatski povjesnici, dobila je snažnu potvrdu u rigorozno istraženim najnovijim rezultatima.[15]

Puštajući opet na stranu one predjele Crvene Hrvatske koji su crkvenim jedinstvom još uoči turske provale izgubljeni, pozabavit ćemo se onim dijelovima koji su tursko osvajanje dočekali kao katolički predjeli i koji zbog mnogih momenata (blizine katoličkog utjecaja a perifernog položaja prema centru ortodoksije) nisu mogli biti »ujedinjeni« t. j. utopljeni u ortodoksiji. To su istočni dijelovi Hercegovine i specijalno Boka, jer dubrovačko područje je republika sv. Vlaha ljubomorno čuvala od svakog stranog utjecaja.

Međutim ni Boku, u kojoj se ovaj proces naročito dade lijepo pratiti, zbog njene visoke kulture i pismenih spomenika, ne možemo izdvojiti iz općehrvatskog okvira, jer se i u njoj razvijala ista situacija kao i u ostalim hrvatskim zemljama.

»Velika međutim seoba Srbalja u oblasti nekadašnje Crvene Hrvatske započe iza katastrofe na Kosovu (1389.) te trajaše onda kroz više stoljeća. Tada budu po svoj prilici naseljena i B r d a (u današnjoj Crnoj Gori) od srpskih uskoka ... Kako u Crnu Goru tako dođe i u ostale oblasti nekadanje Crvene Hrvatske mnogo Srba iz istočnih zemalja srpskih. Naročito to vrijedi za H e r c e g o v i n u, koja bijaše postala od prijašnjih oblasti Huma i Travunje. U onaj isti mah kad su mnogi stari crvenohrvatski žitelji Hercegovine, koji se nisu htjeli poturčiti, ostavljali svoju domovinu, pak odilazili u Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, njihova je postojbina napučena pridošlicama iz srpskih krajeva. Nisu međutim ti bili samo uskoci, kako u Crnoj Gori i Brdima, nego je tu bilo kud i kamo više t u r s k i h p o d a n i k a, tako zvanih »martoloza«, koji su doduše ostali kršćani, ali su morali služiti Turke k o d k u ć e i n a v o j s c i ...« Slovenac Benedikt Kuripešić u putopisu Bosne 1531. god. daje etnografsku

[14] Dr. Milan Šufflaj: »U prodornoj zoni pravoslavlja na Jadranu«. Hrvat u svijetlu svjet. historije i politike. Zgb. 1928.

[15] Dr. Draganović: Massenübertritte von Katholiken zur Ortodoxie im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft. Posebni otisak.

sliku Bosne, što bezuvjetno odgovara i Hercegovini i ostalim zemljama hrvatskim. »On kaže da je našao (u donjoj Bosni) tri narodnosti (nationes) i tri vjere: Prvo su stari Bošnjaci, koji su rimskokršćanske vjere, a tom je Turčin, kad je osvojio Bosnu ostavio vjeru. Drugi su Srbi (Surffen) koje zovu Vlasi, a mi ih zovemo Cigani (Zigen) ili Martolozi. Ovi dolaze iz Smedereva i Beograda, a vjere su sv. Pavla... Treći su narod Turci pravi, koji su vojnici i činovnici, a vladaju sasvim tiranski«...[16]

Emigracija starosjedilačkog pučanstva, imigracija novog etničkog i vjerskog elementa, koji dovode sami Turci da im u vrijeme mira kao kmetovi obrađuju posjede i daju doprinose i da drže u pokornosti starosjedioce, koji su ostali i koji bi se mogli buniti — to bi bio prvi faktor i najodlučniji. Ovome se pridružuju i slijedeći. Jaka, žilava i nasilna propaganda potpomagana od azijatskih osvajača, koja je mnoge prisiljavala da prelaze na »ortodoksiju«, teške prilike katolicizma u turskoj carevini, pomanjkanje klera, pa su čitave župe prelazile na ortodoksiju, u želji da barem svoje kršćanstvo sačuvaju, izvjesna indolencija klera, biskupsko rezidiranje izvan svoga stada i izvan carevine itd. N. pr. zagrebačka je biskupija svoj dio pastve u sjeverozapadnoj Bosni potpuno zapustila u 16. i 17. stoljeću. Uzroke za ove propuste treba tražiti dijelom u pomanjkanju svijesti kod klera i želji za komoditetom, no težište je u historičkoj činjenici da je Turska favorizirala ortodoksiju. Poglavar pravoslavlja — carigradski patrijarha je vrlo lojalan podanik sultanov, stoluje u državi i pokorava se nalozima Porte.

Kada je pao Carigrad, »vaseljenski« patrijarha se poklonio sultanu, a sultan Mehmed II. el Fatih mu je tom zgodom rekao: »Budi patrijar i neka te nebo štiti! Koristi se prijateljstvom mojim u svakoj zgodi. Uživaj sva prava i sve privilegije što su ih predhodnici Tvoji uživali!« i fermanom potvrdio sve povlastice. (Vidi: Srkulj: Izvori za povijest II.). Dr. Katić Lovre u »Pregledu povijesti Hrvata« (1938.) ističe mnoge primjere terora predstavnika ortodoksije u turskoj carevini nad katolicima. Čast vaseljenskog patrijarha bila je jednaka vezirskoj, imao je pravo suđenja u nekim građanskim parnicama i inače utjecajan položaj. Tako se može razumjeti česta pojava da su izdavani fermani kojima se naređivalo da i ostali kršćani imadu davati određene svote novaca patrijarsima kao i njihovi vjernici. Mnogi su upotrebljavajući silu ta svoja »prava« ostvarivali. God. 1731. izdan je, kako spominje srpski povjesničar Ruvarac, ferman sultana Mahmuda patrijarhu Arseniju IV., u kojem se zapovijeda, da ga i svećenstvo latinske crkve u Bosni ima priznavati za svoga patrijarha. Sam Ruvarac piše, da se takav postupak nikako ne može opravdati. Dr. Katić navodi mnogo slučajeva prisiljavanja i kažnjavanja onih, koji su se protivili toj pljački.

Poglavar turskih katolika je rimski papa, najodlučniji i najjači duhovni protivnik Turske, a često inicijator evropskih vojničkih akcija protiv Turaka. Potiče i moralno i novčano na borbu protiv osmanlijskog

---

[16] Klaić: o. c. str. 44.

carstva. Razumljiv je dakle stav turske vlasti i posve je shvatljivo favoriziranje ortodoksije.

Dr. Draganović u spomenutoj studiji (crta 15) je dokazao, da je trebinjska biskupija još u 16. stoljeću bila skoro sva katolička, dok se ona danas gotovo cijela nalazi u diaspori i čitav taj crkvenohrvatski predio je izgubljen s tim i za hrvatstvo.

Takova je dakle bila historijska sudbina uvijek tvrda i teška prema Hrvatima, no oni bijahu uvijek čvrsti i sposobni da je prebrode. I hrvatska Boka je preživljavala sudbinu ostale hrvatske zemlje.

JUŽNA HRVATSKA U NOVIJE DOBA

Dubrovnik i Boka Kotorska predstavljaju današnje hrvatstvu sačuvane dijelove Crvene ili Južne Hrvatske. Problem Dubrovnika nekada je bio vrlo aktuelan. Bilo bi vrlo značajno sakupiti sve ono što se o Dubrovniku u pogledu nacionalne orijentacije napisalo, pa bi se vidjelo kako su Hrvati morali perom »osvajati« stopu po stopu od onogà, što je njihovo od davnina. Danas to više nije potrebno. Postavlja se problem Boke, koja mora onamo kamo i spada.

Boka Kotorska je sve do uoči turske provale bila potpuno katolička. Već sama činjenica, da su na tako malenom prostoru postojale tri katoličke biskupije i 12 katoličkih samostana, jasan je dokaz koliko je gusto bila naseljena katoličkim svijetom. Veliki broj crkava i upotrebljenih i napuštenih je dokaz o apsolutnoj autohtonosti katolicizma ovdje kada i ne bi bilo drugih argumenata. U prošlom vijeku general Marmont je naredio da se u Kotoru ima ustupiti jedna katolička crkva (sv. Luke) ortodoksiji, do tada ona se služila jednim oltarom u katoličkoj crkvi. Turska navala je tjerala pred sobom dosta svijeta koji se sklanjao i naseljavao u Boku. Strahovita kuga g. 1575. i 1630. opustjela je čitava hrvatska sela, napokon je priličan broj stanovništva nečujno prelazio na ortodoksiju u nestašici katoličkog svećenstva. U Boki pristupa k tome još jedan novi faktor. Mletačke vlasti domamljuju iz okolnih sela pustolovne i siromašne ljude, obećavajući im bogate naknade, gurajući ih u borbu protiv Turaka, tako se naseljavaju plaćene bande. U najnovije doba promjena ekonomskih prilika i drugi faktori strahovito pogađaju naš starosjedilački elemenat, koji osiromašivši ili nemoćan da se bori, pod teškim ekonomskim pritiskom, napušta rođenu i divnu svoju grudu. U posljednjih 20 godina iz Boke se iselila trećina hrvatskog katoličkog pučanstva. No uza sve, lijepo »čislo« katoličkih starosjedilaca se sačuvalo, koje predstavlja i danas većinu u samoj geografskoj jedinici — zalivu Bokokotorskom.

Andrija Zmajević, kasniji barski nadbiskup, značajna pojava hrvatske povijesti, kao opat sv. Jurja (samostan na malenom otočiću pred Perastom) 1656. preuzeo je pastoralnu brigu za cijeli kraj od Ljute do Hercegnovog, jer ne bijaše nigdje nijednog katoličkog svećenika. Tim povodom piše u Rim, da u svemu tome kraju nema svećenika, da je narod dobar, ali kako je dugo bio bez svećenika, dosta je sujevjeran. Crkve su porušene ili opljačkane. U nekima čak ni križa nije našao.[17] Danas je taj kraj u diaspori.

O istoj epohi piše ugledni bokeljski povjesničar: »Tu (u Boki) su hajdučke čete, sastojeći se od nekatolika pod vodstvom raznih harambaša, a vrhovnim nadzorom i upravom peraškoga kapetana u službi Mletaka izvodile protiv Turaka mnoge brojne podvige i pljačke... Njegov (Vicka Zmajevića) rad kao peraškoga opata (1695.—1701.) pada u doba jaka useljavanja pravoslavnog pučanstva iz Hercegovine u novsko i risansko područje.«[18]

Jedan između suvremenih svjedoka jest objektivni Rus A. P. Tolstoj, koji putuje 1697.—1698. po Italiji, Malti i Dalmaciji, službeno po nalogu dvora i bilježi svoja opažanja: »... a govorját vsê slavjanskim jazikom, a i talijanskoj jazik vsê znajut, i nazivajutsja Hervati, veru deržat rimskuju... Otpravivvši s' daljeje Kastel Nuovo (Hercegnovi) dalše put ležal mimo beregov, zaselenih Horvatami do Perasti albanskom knjaževstve v gorodê (u planinama) i u okrestnih posilenjah živut Turki i okolo mnogo Serbov grečeskoj vêri. A te Serbi pod deržavaju Venetskoju, nedavno izbežali ot ruk prokljatih Busurmana (muslimana) ot deržavi tureckago sultana i živut smežno s tureckami gorodami i derevnjami«. Tolstoj navodi dalje da je Srbe sreo tek u Risnu, inače je čuo da oni žive u okolnim brdinama, da su oni u svemu slični Hrvatima, samo da ih rastavlja vjera, a odijela da nose hrvatska te »žene ih i dočeri (kćeri) vo vsem podobni hervatskim ženam«.[19]

Ne samo da ovako jasnih dokaza ima mnogo više, no što smo ih citirali nego izvori govore o hrvatskom osjećaju Bokelja i Dubrovčana, koji bi se upravo mogao nazvati svijesnim hrvatskim nacionalnim osjećanjem u doba kada u Evropi još nije bilo nacionalnih pokreta i kada je Hrvatska bila onako tragično raskidana. Pa i sam spomenuti Tolstoj mogao je samo na temelju direktnih izjava pučanstva stvoriti sliku o narodnoj pripadnosti Bokelja. Medin Anton, iz Budve, u vojničkoj službi Venecije imao je službeni naslov »governatore della nazione Croata«.

[17] Pavao Butorac: Andrija Zmajević, Hrv. Prosvjeta. 1928. Br. 1.
[18] Pavao Butorac: Vicko Zmajević, Hrv. Prosvjeta 1928. Br. 3.
[19] Klaić: o. c.

Učeni opat, Benediktinac o. Timotej Cisilla (svršetkom 16. stoljeća i početkom 17. stoljeća) piše o živom hrvatskom osjećaju kotorskih plemića. Bisanti Anton (17. stolj.) piše u jednom pismu o Kotoranima upotrebljavajući »nostri Croati«. U jednom prijevodu (koji se čuva u crkvi sv. Nikole u Perastu) rečenica ... »deinde a Floro praefecte Illyrici ...« se prevodi ovako ... »paak od Flora Vladaoca Harvacke kraine«.[20] Prevodilac je dakle smatrao ime »ilirsko« latinskom riječju, oznakom za ime »hrvatsko«.

Štedimlijinim tvrdnjama idu u prilog brojne činjenice zabilježene u starijoj literaturi da su se Bokelji i Crnogorci redovito (i u prošlom vijeku) nazivali u inozemstvu (specijalno u Turskoj, Carigradu) Hrvatima, a svoga prvaka zvali Hrvat-bašom. Weber-Tkalčević (»Putopis u Carigrad«) je na pitanje Crnogorca odakle je, odgovorio da je Hrvat, a ovaj ga radosno zapitao »oli od Podgorice?« Tkalčević tu pojavu opširno obrađuje. Ruski povjesničar Filipov (»Horvate« Petrograd 1890.) tvrdi, da su Crnogorci općenito na istoku poznati pod imenom Hrvati. Prof. Ivan Milčetić (u »Viencu« 1876. br. 41) spominje primjere iste pojave.

Proučavajući tragove čakavštine u Dubrovniku i Boki, srpski učenjak Bogišić (»Narodne pjesme« Beograd 1878.) došao je do ovog zaključka: »I sada u dubrovačkome narječju ima ostataka čakavštine, a nije odveć davno bilo, kad se o današnjim čisto štokavskim Dubrovčanima bilo moglo kazati da su čakavci. — Možda ne bi bilo trudno dokazati to isto i za primorske Bokelje. — To ipak po našemu mnienju još ne znači, da su time Dubrovčani i Bokelji od Hrvata postali Srbi, nego da su u njih po prirodnim zakonima razvitka jezika stare forme malo po malo i neopaženo izčezle, ustupivši mjesto novima«. Najstarije do danas poznato djelo na hrvatskom jeziku u literaturi Boke jest »Povist od života Kraljice Olive, kćere cesara Julijena« od budvanskog plemića Krste Ivanovića († 1684.), djelo koje je doživilo mnogo izdanja, a ispjevano je najčišćom ikavštinom sa mnogo osobina čakavštine. I u današnjem govoru Bokelja čuje se dosta oblika čakavštine, bilo direktnih bilo transformiranih. Na istim principima hrvatski jezikoslovac Fran Kurelac (»Kako da sklanjamo imena«, Zgb. 1852.) je zasnovao svoju tvrdnju, da Srba starosjedioca u Dalmaciji, Dubrovniku i Kotoru nema »oliš onoga što se za turskoga vremena naselilo ... Uz morje sve je Hrvat i vsaka beseda, što je Vuk ima u svom rečniku zapisanu kao južnu ili jugozapadnu, ta se govori ne samo po Hrvat. Primorju nego i po svoj Dalmaciji, zemlji, pra-Hrvatskoj ... nu mi je uz to reći, da Dubrovnika, Boke, ni Crne Gore za Srblje priznati ne mogu: Povede li se o tome razgovor ne bude teško dokazati.« Ovi tragovi čakavštine u Južnoj Hrvatskoj su neobično značajni za njeno nekadašnje rasprostiranje. Treba se, međutim, sjetiti kako je Vuk Karadžić blagonaklono dopustio da se samo čakavština (koja izumire) može smatrati hrvatskom osobinom, a »naučno« ustvrdio da su Hrvati samo jedino i isključivo čakavci, a da ostale oblasti hrvatskog jezika pripadaju slovenačkoj (kajkavska) i srpskoj (štokavska oblast) jezičnoj skupini. I na ovom i ovakovom jezičnom principu postavio princip nacionaliteta. Dosljedno tome sve hrvatske narodne pjesme uz »neznatne« korekture je unosio u zbirke srpskih narodnih pjesama pod oznakom »iz zapadnijeh ili jugozapadnijeh krajeva«.

---

[20] Srećko Vulović: Tko su bili starosjedioci Boke Kotorske. Zgb. 1892.

»Ogledamo li spisatelje, koji su onih stoljeća (prije francuske revolucije) pisali u kraju među Cetinom i Bojanom, naročito pak spisatelje latinske crkve, u primorskim gradovima i južnim otocima, na prvi ćemo mah razabrati da oni ni ne znadu za ime srpsko, nego da redovito svi od Makarske pa do Katora zovu svoj narod i jezik slovinskim ili slavinskim. Tako rade ne samo Dubrovčani nego i Bokelji i Hercegovci, a i krajinci u Makarskoj. Slavinskim ili slovinskim jezikom pišu Bokelji: Nenadić Ivan iz Perasta (1768.) i Matović Josip iz Dobrote (1775.); Hercegovac Lekušić Marijan iz Mostara (1730.); kao i Andrija Kačić-Miošić (»starac Milovan«) iz Brista (1759.). Svi su ti gotovo suvremenici, pa se krasno slažu zovući svoj jezik i narod slovinskim«.[21] Danas mi međutim možemo dodati prema naučnim rezultatima iz prvorazrednih izvora (n. pr. arhiv gradske općine u Perastu) kojim se Klaić nije mogao poslužiti, veliki broj pisaca i značajnih kulturnih radnika, koji su upotrebljavali iste termine, u Boki redovito svi, kao n. pr. Bolica Ivan, Ludovik Paskalić, Živo Bolica, Tripo Skure (svi iz Kotora 16. stolj.). Burović Luka (Perast), Nenadić Ivan (Perast), Ivanović Marko (Dobrota), Matošić Jozo (Dobrota), Balović Don Andrija (Perast), Smeća Tripo (Perast), Rupčić Ivo (Perast), Kojović Anton (Budva), Luković Don Niko (Prčanj) svi iz 17. i 18. stoljeća. »Ako dakle spisatelji bokeljski, hercegovački i dubrovački zovu svoj jezik slovinskim, komentira Klaić, ne čine oni to (u duhu moderne ideje narodnog jedinstva, kako se to nenaučno i tendenciozno servira, op. pr.) što ne bi znali za ime hrvatsko, nego zato što se povode za svojim starijim drugovima na sjeveru od Cetine, koji isto tako zovu svoj jezik i narod slovinskim«.[22] I ovdje je Vjekoslav Klaić posvjedočio svoje ogromne sposobnosti kao povjesnika, jer je bio preteča najmodernijeg naučnog shvaćanja, koje je obradio i svestrano dokazao sveuč. prof. Franjo Fancev, da se ime slovinsko (kao i ilirsko) u cijeloj našoj starijoj i preporodnoj književnosti ima smatrati isključivo sinonimom imena hrvatskog, a M. Kombol[23] je naučno komentirao tu pojavu čestog upotrebljavanja imena »slovinskog«: »Ali i samo naše »slovinstvo« sedamnaestog vijeka mnogo je više u vezi s katoličkom obnovom no što se obično misli. Katolički su se revnici često i u mašti i u misijama zalijetali u široke slavenske pokrajine sa zamamnom mišlju crkvene unije, a u tom su poslu neobično važnu ulogu imali naši (pisac tu citira mnoge začetnike tog pokreta), pri čem je Dubrovnik često bio polazna točka ... naše tadašnje »slovinstvo« u velikoj je mjeri katolički »Wunschbild«. Često se zaboravlja da je i Boka, predstavljena svojim velikim sinovima, u

---

[21] Klaić: o. c. str. 46.

[22] Klaić: o. c. str. 46.

[23] M. Kombol: Gundulić u hrvatskoj književnosti. Hrv. Revija. 1938. br. 12.

tome igrala značajnu ulogu. Dovoljno bi bilo proučiti neke iz roda Zmajevića iz Perasta, pa da se opazi njihova duhovna srodnost s Gundulićem i mnogim hrvatskim starijim i novijim duhovima, »tipičnim predstavnicima jedne polovine hrvatskog bića, one koja sebe idealistički projicira u šire svjetsko-historijske krugove...«[24] bratstva slovinstva, mesijanstva i altruističkog žrtvovanja vlastitog nacionalnog individualiteta za volju zajedništva s drugim narodima. I Zmajevići kao i ostali njihovi uži zemljaci su sjajna ilustracija idealističkog mesijanizma, značajke — koja je hrvatsku naciju stalno pratila u povijesti na štetu vlastitog »ja«.

Pogrešno bi bilo shvaćanje, da je zbog ovih uzroka ime hrvatsko manje upotrebljavano u epohi pred francuskom revolucijom, koja se općenito uzima kao početak i »movens« nacionalnih pokreta u Evropi. Hrvatsko ime na južnoj periferiji hrvatstva je često vrlo jako patriotski naglašeno, ono nije samo izraz narodne pripadnosti ovoga kraja. Citirat ćemo prema Kukuljeviću, Klaiću, Lukasu i drugim autorima izrazite izjave hrvatstva pisaca samo sa područja Južne Hrvatske, da bi se, iako nepotpune, našle na okupu.

(1) Filipović Ivan, rodom ispod Sinja, u knjižici »Pisma ...« g. 1704 tiskana ćirilicom u Mletcima, na koncu dodaje pobožni zaziv »...i sv. Jerolim, sv. Juraj, sv. Ilija... zemlje naše protekturi, Bosne, Ercegovine, Harvata i svega slovinskoga naroda i jezika harvatskoga, molite za nas!«

(2) Upravo Bokelj, Peraštanin, Mažarović Kristo, upućuje nas kako se ima razumijevati i tumačiti izraz »slovinski«. G. 1712. on tiska »Cvijet od kriposti duhovni i telesnie« izvađen iz jazika latinskoga u jezik ilirički ili slovinski«, a na koncu te knjige je pisac dodao: »Broj knjig hervatskih u butigi B. O., knjigara na rivi od Harvatov«. Tu se, naime, venecijanska »Riva dei Schiavonni« prevodi sa »riva od Harvatov«.

(3) Fra Filip Grabovac, rođen u Vrlici, pjesnik-mučenik, poginuo u mletačkoj tamnici zbog nekoliko stihova hrvatskog karaktera, jer da, prema optužbi, s tim stihovima buni narod. (»Kad kralj hoće da kog srve, Tad Hrvate meće prve, A kad ima da se dili, Tada pita: di ste bili«). Tiskao je 1747. g. pod naslovom »Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga«. U jednoj pjesmi spominje Dalmaciju kao: »Tu hrvacku drugu provinciju«.

(4) Stulli Joachim Ragusinus u svom znamenitom »Lexicon latino-italico-illyricum« Budal 1801., tumači riječ: »illyrice = slovinski, harvatski, hrovatski, horvatski«... Stulli čak ni na početku 19. stolj. ne zna za ime srpsko, a svakako on ga ne može upo-

---

[24] M. Kombol: o. c.

trijebiti u prijevodu riječi »illyrice« nego samo »slovinski« i hrvatski u 3 oblika! Za nauku ne mogu postojati jasniji argumenti.

(5) Nalješković Nikola, g. 1564. u poslanici Vidali-u (Korčula) piše: »Tim narod Hrvata vapije i viče, da s' kruna od zlata, kojim se svi diče.« U »narod Hrvata« spadaju i svi dalmatinski gradovi, i Dubrovnik i Kotor, kako izričito veli. Isti pjesnik Hektoroviću 1557.: »nemoj da svi Hrvati (zbog Tebe) plaču sad«.

(6) Vidali Ivan, g. 1564., odgovara Nalješkoviću (Dubrovnik) i kada hoće da ga počasti naziva ga »Hrvatskoga diko i slavo jezika!« Istom prilikom pjeva one klasične stihove o Dubrovniku »Hrvatskih ter kruna gradov se svih zove«.

(7) Vetranić Mavro pjevajući o Dubrovčanima veli: »Po svietu svaki pravi — govori, Da ste sve Dalmate natekli u slavi, Ne samo Dalmate gospodo predraga, Nego još sve Hrvate skupivši jednoga zajedno«. Dalmacija uži pojam zajednice, a Hrvatska je ta zajednica koja okuplja sve! Isti Vetranić g. 1569. pjesniku Hektoroviću da mu pjesme pronose slavu »kud god jezik hrvatski prohodi!« Hvaleći i Klišane i Klis, pjeva im: »O slavni Hrvati!« Svijestan je značenja Hrvata za obranu Ugarske od Turaka, pa pjevajući o Budimu kaže »Nema više ni polja, ni hrvatske slave!«

(8) Gazarović Marin također Dubrovčanin i pjesnik u jednom svom prikazanju 1531. g. »Justina sliša s prozora vandjelje hrvatski«.

(9) Zlatarić Dominik (Dinko) dva djela: g. 1597. Elektra, Ljubav i smart, Ljubmir (u jednom izdanju) »...iz većeg tudjieh jezika u harvatski izložene«; a g. 1621. ponovno »Elektra... harvacki izložena«.

(10) Bernardin Pavlović, franceškan iz Dubrovnika, pisac bogoslovnih djela pod naslovom »Pripravljanje za dostojno reći svetu misu... u harvaski jezik pomnjivo i virno privedeno« 1747. g. Isti pisac iste godine »Pokripljenje umirućih... u hàrvaski jezik popravi i prištampa... za korist naroda Hàrvaskoga...«

(11) Francuz Bruèr-Derivaux toliko se saživio sa hrvatskom kulturom Dubrovnika, tolika je bila njena privlačna snaga, da je hrvatizirala jednog Francuza, da on mlade Dubrovčane kori zašto se odriču »hrvatske starine«, pa se stide »jazik slovinski čisto govorit«, kako je to ušlo u modu dubrcvačke mladosti koncem 18. stoljeća.

(12) Sličan ukor iz stihova pjesnika Dubrovčanina Brnarevića Marka († 1825). Njega boli zašto se Dubrovčani odriču »slavne hrvatske starine«.

(13) Lovro Šitović iz Ljubuškog g. 1727. svoju »Pismu od pakla...« posvećuje »Razumi se onizima pukom, Ki govore hàrvatskim jezikom«.

(14) Menčetić Vladislav pjeva u svojoj divnoj »Trublji slovinskoj« sasvim u duhu ideje hrvatske državnosti, ističući sve atribute nezavisnosti banovanja Petra Zrinjskoga i želeći mu da uspije u oslobađanju i ujedinjavanju hrvatskih zemalja. Evo par stihova iz te prekrasne pjesme, koja je dokaz suvremenog razumijevanja jednog Dubrovčanina u ciljevima i radu mučenika-bana.

»Oj Hrvatska pokrajino,
Pače vas svijet neka sliša.
— — — — — — — — — — —
Vidim smrtnom u blijedilu
Turski mjesec gdi zapada,
— — — — — — — — — — —
Zrinjsko sunce njega tjera
U istoku da pogine.
— — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — —
Ban će čestit stolovati
Ban imenom a Kralj dilom
Podložni će puk vladati!
— — — — — — — — — — — — —
A ti nastoj slavni Bane
Tva svijes znana Tebe uzvisi
Vrh svijeh časti svijeta ovoga
Narod puka hrvatskoga!«

Isti pjesnik g. 1665. (!) izražava svijest o visokoj zadaći hrvatske nacije na rubu Zapada u službi njegove kulture stihovima

»Sužanjstvu bi davno u valih
»Potonula Italija
»Od hrvatskieh da se žalih
»More otmansko ne razbija.«

Ovako razvijena svijest u ono doba može svakog iskrenog čovjeka samo zadivljavati!

(15) Palmotić Gjono, među posljednim velikim imenima dubrovačke književnosti g. 1567. u »Danici«, stavlja u usta Jerine kletvu na hrvatskog bana Hrvoja što je ostavlja: »ovo li je čas i slava, ku mi hotje obećati, Da s tobom ću banovati hrvackijeh sred država«. A nakon njegove smrti kralj Matijaš govori: »Sad pako li puna hvale, Hrvatska je zemlja i strana, S Hrvojini smrti ostala, bez

vlastita svoga bana. Svijetlim banom hrvackijem, Ja Te činim s mojom vlasti, Da od Kralja stečeš ime, prem dostojno Tvojoj časti.«

(16) Hrvatski Homer, »starac Milovan« Fra Andrija Kačić Miošić kod kojega je najraširenija terminologija »slovinstva«, našao se pobuđen, vjerojatno izrazitim hrvatskim karakterom Boke (kao i Tolstoj, ruski putopisac) ili pod utjecajem narodne pjesme, da nazove Boku Kotorsku »dikom od Hrvata!« Dok narodna pjesma, koju je Kačić slijedio, pjeva

»Dubrovniče, jabuko od zlata
»O ti Boko hrvatska odoro«,

Kačić pjeva krasne stihove o njenom junaštvu: »Ej Kotore, (gnizdo) sokolovo, Na visokoj grani savijeno, Gdi se legu zmaji i sokoli, Koji caru puno dodijaše. Svijena je na jeli zelenoj, Ter pokriva Boku od Kotoru, Koja no je dika od Hrvata, I viteško srce od junaka...« O Perastu pak ovo: »Pošteno su svagda vojevali, I junačke glave odsicali, To svedoče krajine hrvatske, Još i mudre knjige talijanske.« A te »krajine hrvatske« u kojima se pronosi slava Peraštana po Kačiću, su krajevi »od Trebinja do Drača«.

Klaić[25] tvrdi da ni Srbi naseljeni u hrvatskim zemljama sve do pojave Vuka, nisu svoj jezik smatrali srpskim, kome su po vlastitom priznanju (u predgovoru »Narodne srbske pesmarice« Beč 1815.) prigovarali Srijemci »pa šta ovaj nama sad nameće Horvatskij jezik!«, kada je Vuk uvodio štokavsku ijekavštinu. To najbolje svjedoči potreba brojnih prevođenja Gundulića (1818.), Kačića (1827.) i mnogih drugih (studije Dra Bogdanovića, Hrv. Smotra) na srpski jezik! Pojavu Vukove propagande u Boki, potpomognutu svim silama sa strane ortodoksnog klera zabilježio je suvremeni Bokelj Srećko Vulović, na vrlo interesantan način. Tada su već u punom jeku nacionalni pokreti u Evropi, a prvi valovi su već davno zapljusnuli i hrvatske žale.

V. Tripunov

[25] Klaić: o. c.

PROFESIONALNA ORIJENTACIJA

(prema talijanskim potrebama i kriterijima)

Profesionalna orijentacija u Italiji počela je kao direktna grana psihologije, primjenjene novim potrebama, koje su nadošle od 18. vijeka dalje uslijed razvitka rada. Drugdje, osobito u Sjev. Americi P. O.[1], može se reći, da je učinila obratan put, ili da je pošla od opažanja i pokušaja vlasništva industrijskog rada (taylorizam, fayolizam, znanstvena organizacija rada) na polje strogo znanstvenih nauka, da se kasnije opet vrati k praktičnom području, iz škole u tvornicu i u sva područja ljudske djelatnosti.

Već 1870. godine Talijanac Sergi, znameniti antropolog i sociolog, preteča Nijemca G. Wundt-a, oca moderne psihologije, objelodanio je neke »Principe psihologije«, koje su slijedila druga mnogobrojna psihološka djela, prema shvaćanju pozitivista, od kojih smo danas daleko; no uza sve to djela, koja treba da pokažu, kad ne bi imala što drugo, nego da se započeše kod nas prije nego drugdje, također i psihološka ispitivanja, koja se i danas cijene.

Istovremeno sa Sergijem i nekim njegovim učenicima išli su uporedo sa izdavanjem različitih studija mnogobrojni fiziolozi kao: Molescot, Montegazza, Mosso, Luciani, dok je u Parizu 1889. godine nastao »Laboratorij za psihologiju na praktičnoj školi visokih nauka«, koji još danas funkcionira na Sorboni pod upravom Pieron-a. I malo kasnije u drugim zemljama uzele su maha iste nauke, podržavane širim i različitijim interesima, prema različitim ambijentima, u Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike, u Njemačkoj, Engleskoj, Belgiji i u Francuskoj.

Međutim u Italiji, na torinskom sveučilištu bio je postavljen jedan učenik Wundta J. Kiesov, pozvan od Mosso-a da osnuje psihološku školu, koja je ostala temelj talijanske psihološke znanosti i koja je dala učenike koji su danas najbolji učitelji: Agostino Gemelli, koji zauzima katedru za psihologiju, a k tome je rector magnificus sveučilišta »del Sarco Cuore« u Milanu; i Mario Ponzo, redoviti profesor iste katedre u Rimu, svaki sa lijepim brojem učenika i pristaša.

PSIHOLOGIJA.

Pozitivnim naukama psihologije pridonijeli su i veliki talijanski psihijatri kao: Lombroso, Morselli,Tamburini, i ne mali broj njegovatelja pravnih i socijalnih nauka kao: Ferri, Ottolenghi, Marro i Niceforo. Napokon osnutkom triju katedra 1906. godine na sveučilištima u Rimu,

---

[1] P. O. = profesionalna orijentacija ili upućivanje u izbor zvanja.

Torinu i Napulju te osnutkom autonomnog laboratorija psihologije u Firenci 1903., najplemenitija od svih znanosti, a dotada zanemarena, počela se je redovito predavati među sveučilišnim naukama (iako još neshvaćena od javnosti) i njoj se posvetiše veliki umovi.

Osim već gore navedenih mogu se još spomenuti: Sergi, sin, G. C. Ferrari, F. D. Sarlo, C. Carlucci, G. della Valle i sjajna zvijezda Sante de S a n c t i s-a, eminentno talijanska inteligencija, blistava i potpuna u svakom pogledu.

Pozitivizam se je bio okrenuo međutim u spiritualizam i idealizam; psihologija, postavši zasebna znanost ljudske psihe, pošto se riješila veza filozofije, fiziologije, antropologije, psihijatrije, kriminologije i pedagije proučava jednako probleme koji obuhvaćaju jednu ili drugu od bratskih znanosti, t. j. moderni život u svim njegovim pojavama.

Doktrine Sante de Sanctisa razvijene u nastavi »Psihologije — Pedagogije«, bez svake sumnje su preteča današnjeg talijanskog pokreta profesionalne orijentacije. I ne samo talijanskog, pošto je S. de Sanctis pretekao za godinu dana sa svojim djelom »Reakcije Inteligencije« glasovitu metričnu skalu inteligencije od Binet-Simona, danas poznatu i primjenjivanu po čitavom svijetu, kao što su primjenjivane reakcije de Sanctisa.

Ali u raznolikom i genijalnom djelu de Sanctisa zrcale se međutim i studije o duševnom radu, koje možemo smatrati zajedno sa djelom G. della Valle »Zakoni duševnoga rada« kao prvi kamen temeljac savremene psihotehnike.

PSIHOTEHNIKA.

Prihvatilo se je danas, da se psihotehnika zove onaj dio psihologije koji se primjenjuje u radu, i koji radi toga obuhvaća dvije trećine aktuelnih autarhičnih problema; stoga se sam rad, bilo duševni ili fizički, smatra kao jedinstven i podvrgnut istim zakonima, u koliko je osnovan u različitim prilikama i obavljan različitim sredstvima.

Talijanska psihologija, koja je uvijek držala čvrste i duboke veze sa internacionalnim svijetom, dolaskom fašizma bila je uvelike cijenjena; i vođena je prema novom nacionalnom uređenju preko Karte rada, Školske Karte, i prema novim zakonicima.

PRIMJENE.

Institucije režima u korist omladine (G. I. L.) podigle su nastavu opće i primijenjene psihologije, kako to dokazuju katedre toga predmeta na akademijama za fizički odgoj naroda u Rimu i Orvietu.

Ministarstva aeronautike i saobraćaja ustanovila su u svojim reso-

rima savjetovališta i psihotehničke centre. Ministarstvo nacionalnog odgoja održalo je više tečajeva psihotehničke kulture i informativne tečajeve o upućivanju za izbor zvanja i postavilo nekoliko komisija za studij problema u njegovim sektorima. Ministarstva rata i mornarice pripremaju se na riješenje problema u svom djelokrugu. Industrijski savezi stvorili su važan »Centar psiholoških nauka rada« u Torinu kod mjesnog sindikata. U istom pravcu ministarstvo pravde obavlja godišnje tečajeve opće i primjenjene psihologije rada i profesionalne orijentacije za funkcionare instituta za prevenciju i kaznu.

Poglavarstvo Rima 1926. godine stvorilo je »Službu profesionalne orijentacije« na rimskim školama.

Prilog talijanskih psihologa zaista je znatan po produktivnosti i vrsnoći ne samo u sferama visokih sveučilišnih znanstvenih radova, nego i u praktičnim primjenama, kod kojih se ne mogu prešutjeti ili ne ponoviti imena: Gemelli, Ponzo, Banissoni, Galli, Mussati, Marzi, Galdo, Ferrari, Vidoni, Costa, Cimatti, Canestrelli, koji posvećuju barem dio svojih psiholoških istraživanja profesionalnoj orijentaciji u bilo kojem pravcu.

Talijanska profesionalna orijentacija prema tome daje savjete, pouke i smjerove talijanske službene psihologije po direktivama najvećih živućih psihologa, kojima stoji na čelu veliki i znameniti vodič Agostino Gemelli.

Međutim, talijanska profesionalna orijentacija razlikuje se od one vanjske, premda se drži čvrsto vezana uz svjetski kulturni pokret, u koliko silazi u područje dnevne egzistencije i naših potreba; bilo između najviših ili najnižih manifestacija rada, a da ne padne u empiriju, afek taciju ili paradoks.

Zdravu ravnotežu profesionalne orijentacije u Italiji potvrđuje činjenica, da ona prožimlje čitav talijanski život u svakom njegovom radu; preko »Školske karte« sprema se da uđe u svijest odgojitelja, a preko đaka u svaki stalež naroda, i potom u sva polja djelatnosti.

PORIJEKLO.

Kao što se ciklonske pojave odvijaju sa različitim intenzitetom i različitim odjekom u raznim krajevima, gdje su nastale, tako ne postoje ni pokreti misli ni akcije, koji ne odgovaraju ekonomskim potrebama kraja i rase, gdje su nikli, uzimajući fizionomiju koja im odgovara na samom mjestu. U Italiji već koncem 17 vijeka počeo je sa P. O. rimski liječnik Paolo Zachia, koji je majstorski proučio monaško zvanje i koji se može nazvati preteča doktrine o kojoj se govori, kao što je Ramazzini to bio za profesionalne bolesti.

Mnogobrojni pisci i pozniji filozofi, — tu i tamo u svojim djelima, pokazaše zanimanje i opisaše poteškoće oko upoznavanja sposobnosti đaka obzirom na izbor studija, profesije i zanata.

Ali pravi pokret u korist P. O. o kojoj je riječ, promatrane u njenim praktičnim primjenama, polazi tek od prvih godina XX vijeka; i, kako smo prije naglasili u uvodu, presađen iz Sjev. Amerike, prožet studijama ekonomsko-socijalnim i traženjem čovjeka kao faktora na području proizvodnje; u biti oplemenjen novim znanstvenim naporom, to jest eksperimentalnom psihologijom obuhvatajući sada sve probleme misaonog čovjeka i manualnog radnika, projektiran u svijetu talijanskog rada.

P. O. u Italiji sakupila je preko knjiga, konferencija i kongresa (Milano 1922.) pored malog broja psihologa, inženjere, pedagoge, industrijalce, psihijatre, i praktične liječnike, nastavnike, sociologe i konačno političare. Ali ako anglo-saksonski i keltski narodi promatraju pitanje sa šireg ekonomskog stanovišta, mi latini ga gledamo sa tendencijama etičko-spekulativne naravi, ali neodvojeno od ekonomskih interesa.

Možda su između jednog i drugog naroda razlike u pogledu P. O. samo prividne. Danas je neophodno potrebito za ljudski život i građanski napredak da svaki zarađuje svojim radom — bilo duševnim ili fizičkim — u skladu sa individualnim sposobnostima i u skladu sa radom drugih za dobro pojedinca i zajednice.

CILJEVI.

I sama talijanska P. O. bazira se na čvrstim temeljima primljenim u civilnim državama, koje se koriste profesionalnim orijentacijama i izborom ne samo u korist vlastite ekonomije nego i u idealne svrhe ljudskog usavršavanja i ljudske sreće.

Svaki čovjek se razlikuje po svojim sklonostima i fizičkim i psihičkim od bilo kojeg drugoga, pa i od pripadnika svoje porodične loze, čak i od blizanaca iz drugog jajašca.

Svakome treba pružiti zanimanja (na različitom polju rada) ne identična, nego takova koja odgovaraju po mogućnosti što više individualnoj sklonosti, različitim prirodnim sposobnostima, k tome prema posebnim uvjetima ambijenta i rada u kojem se pojedinac nalazi, radeći sa vlastitim prerogativama u zajedničkoj sredini.

Prema tome svaki se predmet mora proučavati u konstitucionalnoj cjelovitosti koja odgovara njegovom temperamentu, njegovim fizičkim sposobnostima, i prema njegovom karakteru. To ne znači cijepati cjelinu čovjeka u pojedine djelove, to ne znači stvaranje fiziopsihološke podjele, jer sve karakteristike, sakupljene i proučene, teže konačno k sintezi koja sačinjava analizu.

Četiri su osnovne točke: prvo proučavati čovjeka samog kakav se pretstavlja u prirođenoj, karakterističnoj formi; zatim čovjeka kao socijalnog radnika prema njegovoj moći prilagođivanja i odgoja, kao čimbenika produkcije i u izvođenju iste. Zatim produbiti ispitivanja različitih djelatnosti koje odgovaraju civilizaciji: zanimanja, zanati, i profesije; njihov karakter, njihove zahtjeve, njihov razvitak, i pripremu za njihovo izvršenje; pregnuća, sklonosti, averzije, sposobnosti i vještine. Napokon promatrati osciliranja različitih vrsta rada, koje odgovaraju novostvorenim specijalizacijama uslijed uvijek novih potreba; dosta je spomenuti one koje se odnose na razvitak mašinerije, kopneni, vodeni i uzdušni saobraćaj; na kinematografiju, radio-telefoniju i na najmoderniju hemiju.

Ali ima tu i jedna strana trgovačka i trgovinska u profesionalnoj orijentaciji, t. j. ona koja odgovara prilikama primjene sposobnosti u sadašnjosti ili u budućnosti; posredna ili neposredna korist, savršenost, ili čak dinamizam, a ne profesionalna statika.

Neprekidni nadzor, a katkada i detaljan pregled svega savremenog napretka bezuvjetno je potrebit da se približimo k onome pravome što nam omogućuje da nekome savjetujemo dobar izbor zvanja ili profesije.

Teško je davati savjet u svim područjima, primjerice u izboru zvanja jednog individua; ili se nameće jači slabijemu, ili prevladava interes moćnijeg nad interesom slabijeg; bilo gdje, uvijek je rezultanta jedna vrsta sukoba. P. O. nastoji baš da raskine bilo najjače unutarnje sukobe ili pak one sa trećim licima i da dovede svakoga do najdražeg zanimanja, do onog koje će dati iskreno veselje u poslu.

Ocjena individua u odnosu prema zanimanju može biti općenita ili specifična, prema slučajevima i svrsishodnosti. Prije svega uvijek treba ispitati konstitucijsko-somatsku i psihosenzibilnu ličnost svakog individua.

Razina opće ili parcijalne inteligencije, osjećajno — moralni i produktivno-socijalni karakter su bit podesnih istraživanja za određivanje sklonosti prema različitim granama rada. Isto kao u kliničkim dijagnozama također i u P. O. može se pasti u pogreške, kriva ocjenjivanja i u rasipanje vrijednosti. Mnoge jasne i nejasne činjenice mogu izbjeći i najvještijim psiholozima; još je vrlo teško postaviti točno fizičke i psihičke osobine odkrivene u pojedincu pod vidljivim matematičkim kutom dohodka, naročito kad se taj dohodak očekuje u dalekoj budućnosti i u neodređenom ambijentu i ne može se uvijek pravo ocijeniti sa dostatnim sredstvima.

Problem prelazi s vremena na vrijeme iz pedagogije na politiku, iz ekonomije u etiku, iz teorije u praksu, od učenika do radnika bilo koje vrste, od prvog stićeništva koje obeshrabljuje šegrta do najvišeg položaja inteligencije i izvanrednog talenta.

P. O. posmatra čovjeka i profesiju i još profesiju i čovjeka; postoji u osnovnim crtama profesionalne orijentacije trajno subjekt za analizu u njegovim sposobnostima i u njegovom ambijentu, da se suprostavi mnogim grupama profesija u njihovoj stalnosti i u njihovoj preinaci, koje traže naročite sposobnosti ili više njih, da bi korist profesije bla najveća uz najmanje iskorišćavanje radne snage radnika, da bi ovaj radio ne kao osuđenik nego vedro kao atleta koji se za vrijeme vježbanja nalazi u punom zadovoljstvu.

OSTVARENJE.

Služba P. O. u gradskom poglavarstvu u Rimu.

Prvi institut P. O. nikao je u Rimu 1925. godine. Spisateljica, onda namještena kod gradskog ureda za rad, oduševljena izvrsnim otkrićima za suzbijanje velikog broja bijednika i za umanjenje čestih patoloških stanja, nadasve nervoze uslijed prilagođivanja stanovitih ljudi nekim službama i mogućnostima suzbijanja tolikih vrsta nezaposlenosti (periodska ili trajna nezaposlenost) i uslijed ogorčenja stanovitih individua protiv društva i protiv države, pomislila je da se baci na nova istraživanja koja su se ocrtavala na znanstvenom horizontu pod imenom racionalizacije rada i psihotehnike.

Nakon što je razmotrila i proučila kod drugih naroda (Njemačka, Belgija, Holandija, Švicarska, Francuska) najbolje institucije u toj struci, predložila je i odobreno joj je da organizira kod gradskog poglavarstva u Rimu »Službu P. O. «na upotrebu gradskih škola. Poslije kratkog vremena pokušaja institut je dobio stalno sjedište u jednoj zgradi poglavarstva, kod jedne osnovne škole, sa mogućnošću pristupa u sve gradske osnovne i srednje škole. Rad koji se je od te godine normalno i redovito odvijao može se promatrati sa različitih stanovišta:

a) eminentno školski način ispitivanja (fizički i psihološki ispiti učenika osnovnih i drugih škola);

b) profesionalni predizbor u bilo kojem školskom području (profesionalni i industrijski instituti, zavodi humanistične kulture, te javni i privatni zavodi);

c) način populariziranja i propagande željenih ciljeva P. O. bilo među masama učenika ili njihovih familija svakog socijalnog i kulturnog nivoa, bilo među nastavnicima ili u javnosti uopće, putem konferencija, predavanja i nadasve »Savjetovanja P. O.« na upotrebu roditelja zaostalih učenika ili učenika osobito nadarenih u različitim školama;

d) dokumentirani rad koji je određen da prati pokret napredka koji se prostire u domovini ili inozemstvu na istom polju P. O. i analogno discipline koliko na teoretsko-tehničkom području, toliko više u praktičnoj primjeni;

e) način rasprostranjenja u Italiji i inozemstvu eksperimenata, podataka, realizacije, praktičkih primjena i novih efektnih incijativa (publikacije, duševne-psihomotorne i moralne reakcije);

f) rad u korist nekih institucija il društava, koja se koriste ispitima P. O. predizborom i izborom (industrija, sindikati, škole za usavršavanje, privatne trgovine);

g) ustanova jedne biblioteke specifične u toj struci.

DRUGI ZAVODI.

Redom iz godine u godinu nastali su slični zavodi i uredi u drugim velikim talijanskim gradovima. Mali centri ili još neznatniji instituti, ali na putu napredka postoje tu i tamo u manjim gradovima gdje njegovatelji psihologije i psihotehnike vrše svoja istraživanja, vezani, iako slabo, za katedre psihologije i centre P. O. u velikim metropolama, u očekivanju čim uže saradnje i višeg priznanja.

»ŠKOLSKA KARTA«.

Potrebno je ovdje spomenuti da je sadašnji ministar prosvjete g. Bottai dotaknuvši se biti fašističke doktrine i za volju Ducea sproveo u najnovije vrijeme školsku reformu pod imenom »Školska karta« kao dodatak »Karti rada« u školskom djelokrugu. Ta reforma koja obuhvaća sve škole do sveučilišta saglasna je sa osnovnim sadržajem »Školske službe« koja je postala obligatna (bez obzira na ekonomsku mogućnost familije i socijalnog položaja) sa upućivanjem na visoke nauke samo onih đaka koji pokazuju potrebite sposobnosti. Istraživanja sposobnosti omladine učinili su nastavnici preko same škole u školskim vježbama.

Ali početak izbora i profesionalne orijentacije učinjen je na osnovi sigurnih činjenica pomoću psihologije. Svakidašnja opažanja porodična i školska u vezi su sa uspjesima, sa suviškom i manjkom svakog učenika u različitoj podjeli sposobnosti i znanja.

Prema tome formuliran je jedan nužno objektivan sud, po kojemu se upućuje đak u izbor zanata ili profesije (specifične škole), kojoj će se posvetiti sa sigurnim uspjehom.

Princip orijentacije i psihotehničke selekcije pošto je već uveden u školsko zakonodavstvo nekih zemalja kao u Njemačkoj i Francuskoj, dobiva u talijanskom zakonodavstvu totalitarno obilježje svoje vrsti.

»Školska karta« traži za svako profesionalno djelovanje naročitu sposobnost, dajući široko polje svima izabranicima, t. j. najboljima kao i onima manje nadarenim, da se posvete odgovarajućem zanimanju. Ne traži se samo najbolji, najinteligentniji, najjači.

Pošto su ustanovljene individualne sposobnosti, koje su, kako ih priroda dade i škola usavrši, kvalitativno i kvantitativno različite kod svakoga, traži se da se uputi individuum u onaj posao, u kojem će najbolje napredovati i koji će ga učiniti sretnijim.

Velikim masama đaka osrednjih, djelomično nadarenih, dat će se ona zanimanja za koja se ne traži velika nadarenost i specifične kvalitete. Također i fizički slabiji kao i duševno slabiji ne će više trebati da prolaze mučni put kalvarije onih »bez profesije« ili »nesposobnih za zanat« izuzevši nekoliko slučajeva.

Time što P. O. postavlja sposobnog čovjeka na odgovarajuće mjesto iščezava prividno okrutni utra-utilitaristički izbor, učinjen za industriju, i koji se sastoji u traženju najboljih za isključivu korist poslodavca i nekih poslovođa. Ličnost dječaka budućeg radnika ne može se potpuno izobraziti bez sigurnih psihotehničkih metoda. Inače ličnost mladićeva, koji se odlučuje na promjenu posla ili izabranog zvanja postaje neugodna i nesnosna, kao što je star čovjek bez zanimanja rak rana društva i građanski trulež.

U koliko bi površni psihotehnički ispiti za nekoje poslodavce postavili jedan suvišan ekonomski teret na industriju, u toliko bi roditeljima osujetili isprazne sne i slobodu da upute svoju djecu onamo gdje domaćin autoritativno i samovoljno želi.

DJELOVANJE PSIHOLOGIJE.

U Italiji se danas smatra čisto liječničko stanovište u području P. O. kao davno prošlo. — P. O. i izbor čisto negativan, t. j. onaj kod kojega liječnik nađe da nekoji od podvrgnutih ispitivanju nisu sposobni za izvršivanje određenih zanata i profesije (kontraindikacije uslijed bolesti ili drugih manjaka) ne znači nužno konačno i neposredno isključenje takovih individua iz izabranog polja rada. Mane i nedostaci mogu se izliječiti pomoću tolikih sposobnosti koje se kasnije očituju ili pojavljuju mjesto drugih; za vrijeme perioda rasta obraća se pažnja na temeljne promjene, kadkada radikalne, za koje bi trebalo postaviti sudove koji su u kratkoj distanci radikalno oprečni.

Bez psihološkog istraživanja ne može se zamisliti prava i vlastita P. O. Psihologija je dospjela putem duševnih reakcija i različitih psiholoških elementarnih funkcija ili onih višega reda do točke, da može ocijeniti inteligenciju na bazi izvršenih pokusa, osim toga ona može ocijeniti pokretne sposobnosti; k tome postaviti diagnozu karaktera i klasificirati različite ljudske ličnosti.

Mnogobrojne izumljene metode za upotrebu skale inteligencije u svrhu istraživanja intelektualne sposobnosti i skale pokretnosti za mo-

tornu aktivnost danas su dragocjeni instrumenti pedagogije za vrijeme školske dobi, vrlo važna potpora same školske ocjene, u koliko svode u dobro određene skupine, koliko izvanredno nadarene, toliko zaostale, sa mogućnostima, koje iz toga proizlaze da se upriliči svrsishodna pouka za svakoga. Uslijed toga još dolazimo do mogućnosti da potpuno ocijenimo koliko intelektualne nadarenosti i najbolje aktivnosti, toliko i one oskudne i patvorene; konačno, dolazimo barem do predhodnog i općenitog utvrđenja opće inteligencije budućeg radnika sa profesionalnim upućivanjem u odgovarajući posao sa sigurnom koristi za pojedinca i državu.

Budući da su nasljedne i prirođene pojedine sposobnosti u senzorno-perceptivnom području, kao i u općoj inteligenciji i u svakoj određenoj formi aktivnosti i života, tako treba shvatiti sposobnostne tendencije u njihovom prvom pojavljivanju i treba ih istaći, podvući i odgojiti, da se ne bi preokrenule i išle drugim pravcem i izgubile.

Egzaktni doprinos visoke civilizacije baš je to upoznavanje sklonosti i sposobnosti kod omladine za vrijeme doba razvitka i njihovo podstrekavanje prema najvišem kvantitativnom i kvalitativnom prihodu. Odgajanjem sposobnosti zaista se ističu odgovarajući interesi, za koje se istovremeno razvija volja individua sa najvećim čimbenikom prihoda i uspjeha.

Ali P. O. koja prožimlje školski život hoće baš da stvori prave vlastite profesionalne interese koji mogu biti u suglasnosti sa vježbanjem pojedinih sposobnosti, a kadkada neovisni i prividno međusobno protivni; hoće da omogući razvitak kompleksnog profesionalnog kapaciteta, tako da probudi sposobnosti za određeni zanat više nego za drugi i da bi se postigla potpuna odanost individua svome zanatu, a to je neophodno potrebno za državu.

Talijanski psiholog, stručnjak P. O. i selekcije je međutim također ispitivač djelovanja nastavnika, s kojim ide uporedo i ispitivanje ujedno, kad je potrebno zadaće i školske radove pojedinih učenika ili čitavih razreda kad se to pokaže oportunim. Ti zadaci i ti radovi, izvršeni preko poteškoća koje danomice rastu, promatrani pod istim uvjetima, sa ispoređivanjem vrijednosti prihoda i sa kriterijima same vrijednosti koji su fiksni, dobijaju vrijednost duševnih i motornih reakcija, ili dovode do spoznavanja psiholoških osebina učenika u odnosu prema raznim sposobnostima. Isto se tako radi i u praktičnoj psihotehnici i kod odraslih, tako da upotreba duševnih i motornih reakcija služi za otkrivanje različitih forma aktivnosti, za koje se moraju odrediti radnici prema određenoj profesiji, za koju mi hoćemo odgovarajuće individue (orijentacija i izbor), ne samo u svrhu veće nego i bolje produkcije.

Zavod gradskog poglavarstva u Rimu, kao svaki drugi zavod u Italiji, u želji da čim dublje udje u ekonomsku i političku realnost, t. j. postavlja-

jući također čvršće odnose sa korporativno-sindikalnim organizacijama, napreduje danas u određenom pravcu po »Školskoj karti«.

Taj zavod daje za sve škole shemu i primjer one P. O., koja se mora duboko proučavati i koju moraju kontrolirati učitelji savremene psihologije i psihotehnike, koliko za formaciju odgovarajućeg personala prema potrebi, toliko i za propagandističko proširenje svojih načela i svrhe, ako u istinu hoće da uzme najšire razmjere školske službe.

Dr. Marija Gasca Diez

Opaska: Donosimo ovaj interesantan članak o najnovijim primjenama psihologije na području izbora zvanja, kako se to danas prakticira u Italiji, koji nam je ustupila sama spisateljica, inače upraviteljica zavoda za profesionalnu orijentaciju pri gradskom poglavarstvu u Rimu.

RAZGOVOR SA STARIM STOLOM

Najbliži druže vedre mladosti
Tvrd i hrapav mi drveni stolu,
Sjeti se svake zgode dječačke radosti,
Sjeti se svakoga uzroka mome djetinjem bolu.

U tebi su svi zapisi prošlih zbivanja
Pisani slovima samo nama shvatljivim.
Uz tebe su ostala sva topla djačka snivanja,
Sa pregršti želja, sa čežnjama za druge neshvatljivim.

Sa tobom su vezane skoro sve same radosti.
(Sjećaš se mojih pričanja o prvoj djačkoj ljubavi?).
Sjeti se, daj se sjeti moje rane mladosti.
Šapći mi, zbori. Daj me zabavi!

Znaš, ovaj je novi tvrdji, ponosniji
I tudj mi se nekako čini.
Biva mi svakim danom sve nesnosniji.
Prijateljstvo tek tako iz običaja hini.

Vjekoslav Ećimović

PROBLEM POTOMSTVA ŽIDOVA U EVROPI

U današnje vrijeme naglih, naoko neočekivanih promjena, bacimo kratak pogled na nešto stalnije: na populaciono stanje, na život, na rast odnosno opadanje jednog naroda u svom sveukupnome broju promatrano kroz desetljeća i stoljeća. Razmotrimo trajnije zdrave, odnosno bolesne pojave života jednog naroda, da li koji narod po kakvoći osnovne životne stanice svakog naroda: obitelji, po svojem brojnom ili malobrojnom potomstvu u obitelji nosi u sebi jamstvo velike budućnosti ili klicu sigurne propasti. I to pitanje razmotrimo na toliko aktuelnom i poučnom primjeru, na židovima u Evropi.

Rijetki su narodi u Evropi i na svijetu, kojima je »sudbina« bila tako promjenljiva kao židovima, napose u zadnjim stoljećima. Ta još i u Napoleonovo vrijeme je bilo uzakonjeno, da ako se pred građanskim sudom bilo koji kršćanin zakune, da onda eventualni protivni iskaz jednog židova automatski gubi svoju vrijednost. U ono vrijeme bilo je to pravilo redovita pojava, kao posljedica »gheta«, izoliranosti, kad se židovi nijesu smjeli družiti i miješati sa ostalim članovima ljudskog društva. Od tog vremena do konca prošlog odnosno početka sadašnjeg stoljeća izvojštili su si židovi u Evropi, i u glavnom po cijelom svijetu, ne samo drugačija prava, nego i veliki utjecaj na sav javni i privatni život savremenog čovječanstva, kako na financijalno-gospodarskom tako i na kulturno-odgojnom polju savremenih civiliziranih i neciviliziranih naroda. Unatoč toga, ima ljudi koji kažu: baš uslijed toga prejakog utjecaja židovstva na gospodarsko-kulturno-socijalni život savremenih naroda, ideje i pokreti asemitizma i antisemitizma ne postaju slabiji, već naprotiv sve jači i aktuelniji.

Pitanje zašto i kako se je asemitizam odnosno antisemitizam razvijao iz one prvotne nesvijesne instiktivne omraženosti prema doseljeniku preko antisemitizma iz svijesti o razlici u vjeri i religiji do savremenog antisemitizma, koji se uglavnom temelji na etničko-nacionalnim motivima ne spada u interesnu sferu ovoga članka. Razmotriti stav vodećih Hrvata, recimo Starčevića i Antuna Radića prema židovima u Hrvatskoj i Židovstvu uopće, bilo bi sigurno isto važno. Isto tako ne želimo sada odgovarati na pitanje, da li je židovski duh, židovstvo uopće na evropsku kulturnu, gospodarsku i socijalnu strukturu izvršilo bilo pozitivni ili negativni utjecaj. No ne smijemo pustiti iz vida činjenicu, da je na kulturni, intelektualni i odgojni razvoj savremene evropske kulture židovstvo izvršilo ogroman utjecaj. Ta još prije nekoliko godina je kod gotovo svih evropskih naroda procenat židova medju odvjetnicima, liječnicima, u kazalištu, modi, umjetnosti, filmu, u književnosti i novinstvu bio odlučujući. Postotak advokata, liječnika, sveučilišnih profesora — židova u

gotovo svim većim njemačkim gradovima kao u Berlinu, Leipzigu, Frankfurtu i t. d. bio je još oko 1930. godine iznad 50%, a negdje i preko 75%. U okrugu Pariza porasao je procenat liječnika-židova sa 2,5% godine 1911. na 30% 1938. godine. I financijalno su do nedavna židovi bili u gotovo cijeloj Evropi odlučujući faktor. Rijetko se je gdje u historiji koja narodna skupina popela u skali položaja u ljudskom društvu na tako udobna i odlučujuća mjesta kao baš židovstvo, naročito odmah iza rata, kod gotovo svih evropskih naroda. Sve to uglavnom vrijedi za takozvanu skupinu zapadno-evropskih židova, u opreci spram židova u Galiciji, Poljskoj, Ukrajini i obližnjim zemljama t. zv. istočnih židova. Ističemo napose grupu t. zv. zapadno-evropskih židova, jer se ona znatno razlikuje od židova iz t. zv. istočnih zemalja. Ne postoji između tih dviju grupa razlika samo u tome da su prvi uglavnom areligiozni, materijalisti, pretjerani individualisti, kapitalisti, koji sa željom za usponom u skali položaja u ljudskom društvu brišu, gaze često sve društveno-moralne obveze i obzire — prototip bogati židov srednje i zapadne Evrope, Amerike i drugdje —, a istočni židovi da su uglavnom siromašniji: primjer t. zv. židovski proleteri iz Galicije, Poljske i Ukrajine. Jasno je da se i u zapadnoj Evropi, Americi i drugdje tu i tamo nađe po koji rijetki »židovski proleter«, a i na» istoku« da imade židova bogataša, te da se tokom vremena i pod utjecajem vanjskih prilika »konzervativni i antipatični Poljski židov« brzo prilagodi, aklimatizira okolici, brzo postaje »moderan«, »savremen«, »civiliziran«. Ali ipak gore postavljena shema imade uglavnom svoju punu važnost. Ova se razlika očituje i u mnogome drugome. I to ne samo u tome, da je istočni židov više konzervativan, ortodoxan, strogi vjernik, donekle vezan uz zemlju, a zapadno-evropski i američki židovi da su uglavnom areligiozni, materijaliste i kozmopolite, nego i u pogledu broja djece, broja sklopljenih brakova, obzirom na stalnost braka uopće i mnogo toga ostaloga. Napose u tom pogledu postoji golema razlika između tih dviju grupa židova.

Opće je poznato da židovi žive pretežno u gradovima i kao takovi se smatraju ne samo »kulturnijima« nego i na kulturu naroda čiji su »gost« vrše lako ogroman utjecaj. Do 1933. godine živjelo je dvije trećine svih židova u Njemačkoj u velegradovima. U Mađarskoj živi polovica svih židova u Budimpešti, druga polovica u provincijskim gradovima. 60% svih židova u Francuskoj živi u Parizu. Devet desetina svih židova u prijašnjoj Austriji živjelo je u Beču. U Jugoslaviji je 70% svih židova nastanjeno u 12 gradova sa više od 10.000 žitelja. 50% svih židova u Nizozemskoj živi u Amsterdamu. U drugim je evropskim državama uglavnom slično. Da bi židov bio ratar, zemljoradnik, da bi svoju egzistenciju vezao uz »materu zemlju«, to je u Evropi gotovo bez iznimke, tek pogdjegdje u Poljskoj.

Ima ozbiljnih učenjaka koji se usuđuju čak tvrditi, da se ove dvije grupe t. zv. zapadno- i istočno-evropskih židova mogu smatrati predstavnicima dviju grupa židovstva, koje vremenski dijele tisućljeća, a čija je nehotična raskrsnica: Krist. Istočni židovi da su predstavnici onog židovstva, kakvog ga nalazimo zacrtanog u knjigama Starog Zavjeta: »narod Božji«, koji imade mnogo smisla za obitelj i svoj rodni kraj. Psalam 128. i 127. obećaje onome, koji živi u »strahu Božjemu« kao naročitu nagradu brojnu obitelj i potomstvo, te ističe da i na drugome svijetu, iza smrti još opstoji obiteljska veza. Ovakovome shvaćanju obitelji da odgovara i to, da se je u Starome Zavjetu mnogo pazilo na čistoću krvi i rase. Zakon o tome točno određuje, da Amoniti i Moabiti do 10. koljena ne smiju biti primljeni među narod Izraelski, t. j. da potomstvo iz mješovitih brakova sa pripadnicima ovih plemena ni u samom desetom koljenu ne smije miti smatrano ravnopravnim Izraelićanima, dok je to kod Idumejaca i Egipćana bilo moguće već i u trećem koljenu.

Kako je starozavjetni židovski narod visoko cijenio od otaca naslijeđenu zemlju, neka nam kraj mnogih drugih dokaza posluži samo ovaj: Naboth od Jesreela poručuje kralju Achabu: »Neka me Jahva (Bog) sačuva od toga, da ti predam zemlju, koju su očevi naslijedili!«

To bi bila letimična slika starozavjetnog židovskog naroda, kojemu da su bar donekle slični t. zv. istočni židovi. I baš zbog tog i takvog moralnog shvaćanja — kažu neki etnolozi, moralisti i kulturni historici, da je među svim starim narodima prošlih stoljeća i tisućljeća — unatoč mnogih opačina, koje su upravo plastički opisane u knjigama Staroga Zavjeta — židovski narod bio ipak na najvišem stupnju etike i morala. U tome ti etnolozi i kulturni historici nalaze historijski gledano opravdanje za pojavu Krista u židovskom narodu.

Što vrijedi za židove Staroga Zavjeta, ističu ti etnolozi, ne vrijedi za današnje židove, napose ne za t. zv. zapadno-evropske židove: oni su se sasvim iznevjerili etici i idealu zacrtanom na starozavjetnim knjigama, pozivu svoga Boga Jechove, nisu se pokazali dostojni da budu »narod Božji«, nosioci Njegove objave, oni Mesiju nijesu prepoznali, niti priznali Njegovu misiju, izgubili su svoj prvotni cilj... I u tome kršćanski i mnogi drugi mislioci nalaze razlog, historijsku, psihološku i biološku nuždu za propast židovskog kraljevstva, za položaj i sudbinu »vječnoga židova«, koji luta svukud po svijetu, bez domovine i duševnog mira i koji tako postaje prototip kozmopolite i materijaliste, čovjeka koji lako mijenja »domovinu« i »naciju«.

*

Ali, najveća je sigurno razlika među t. zv. zapadno- i istočno-evropskim židovima baš u populacionom pogledu, obzirom na potomstvo.

Korherr spominje, da je već 1910. godine otpadalo u Berlinu na 1000 židovskih žena godišnje samo 54 porođaja; od svih berlinskih židovskih brakova bilo je 50% uopće bez djece, a 25% imali su premalo djece. 1927. godine bilo je u Berlinu u židovskim matičnim knjigama unešeno 1624 porođaja i 2446 smrtnih slučajeva! S pravom spominje taj isti autor još oko 1930. godine, da bi njemački židovi u malo generacija izumrli, kad im ne bi pridošli židovi iz Poljske, Galicije i Ukrajine.

Moramo na ovome mjestu spomenuti znamenitu studiju dra Felixa Theilhabera (Berlin) o razvitku berlinskih židova. Ova nam studija pokazuje, što jednom narodu pretstoji, kada napusti moral i običaje svojih pređa. Theilhaber veli, da nigdje u svijetu nije obitelj bila tako stabilna i brojno potomstvo bilo postalo tako velikim idealom kao kod starih, konzervativnih židova, koji su doprinijeli ogromne žrtve da bi održali pokoljenje; oni su imali tankoćutni smisao za brak, djecu, dom, rodni kraj. A danas (oko 1930.)? U Berlinu ostaje od poprečno stotinu židova jedna četvrtina izvan braka, druga četvrtina ostaje bez djece. Od jedva polovice cijelog pučanstva, koje se dalje množi, imaju otprilike dvije trećine samo jedno ili dvoje djece, a tek jedna trećina više od dvoje. Kad se ne bi doseljavali židovi iz Poljske, bio bi priraštaj još manji... Veoma je karakteristično, da akademski naobraženi očevi — tada 10% svih muškaraca židova — doprinašaju 9.3% sveukupnome broju prvorođenih, a tek 1.4% sveukupnome broju četvrtog, odnosno petog djeteta. Broj radničkih očeva bio je isto tako velik, kao i očeva akademičara. Ali očevi neakademičara dali su 16.8% od sveukupnog broja prvorođene djece, a 33.8% od sveukupnog broja četvrtog odnosno petog djeteta u pojedinom braku. Samo jedan jedini akademičar imao je više od šestero djece — i to je bio iz inozemstva doseljeni — rabiner. Strašne degenerativne pojave, koje su zahvatile berlinsko židovstvo, bivaju nam najedamput jasne, kada znamo da se je u 35 godina (od godine 1875. do 1910.) broj židovskog pučanstva povećao za 102% (doseljenici!), broj brakova za 100%, a broj poroda da se je za 11.1% — smanjio. Godine 1910. imali su berlinski židovi samo još toliko djece, da su ovi mogli da ispune tek dvije trećine postojećih brakova, dok je jedna trećina svih obitelji već u prvom koljenu izumrla. To je stvarni početak svršetka! Autor završava svoju studiju konstatacijom, da je upravo materijalni i socijalni uspon židova srušio, izbrisao njihove tradicije i tako proizveo u obiteljima najteže moralne, rasnohigijenske, biološke degeneracije.

Po statističaru Pezenhofferu bilo je 1920. godine u Budimpešti 215.512 židova (23.2% svega pučanstva). Do toga je vremena broj (i postotak) naglo rastao, jer ih se je godišnje d o s e l j a v a l o više hiljada iz Poljske i Galicije. Ali od 1920. godine ne doseljavaju se više židovi »sa istoka«,

a brakovi bez djece ili sa jednim djetetom učinili su svoje, tako da ih godišnje mnogo više umire, nego što se rodi. To je pravi uzrok njihova naglog opadanja. Godine 1930. bilo je židova u Budimpešti još 204.377 (20.3%) spram 215.512 god. 1920. (godišnje ih se obrati na kršćanstvo 200—300).

U Bavarskoj je bilo godine 1925.: 49.630 židova — godine 1933., prije poznatih mjera nacional-socijalizma: 41.939.

Godine 1910. bilo je u Austriji 194.584 židova; 1934. godine 176.034 — unatoč više tisuća doseljenika. U samome Beču bilo je godine 1910. 75.818 židova, godine 1934. čak 201.513 (došljaci za vrijeme rata i iza njega!). Godine 1934. bilo ih je u cijeloj Austriji još 176.034 naprama 194.584 godine 1910., unatoč mnogih doseljenika »istočnih« židova. Dakle i opet naglo opadanje.

Nakon preuzimanja vlasti u Njemačkoj, po nacionalsocijalistima, pao je broj zakonitih porođaja kod židova u Pruskoj sa 2.100 godine 1933. na 1.400 porođaja godine 1934.

Do istih rezultata došli su uglavnom svi istraživaoci života zapadno- i srednjoevropske skupine židovskog naroda.

*

Skupina t. zv. istočnih židova, u bivšoj Poljskoj, te u Galiciji, Ukrajini i obližnjim zemljama pruža naprotiv sasvim drugačiju sliku populacionog stanja.

Poljska je bila država sa najvećim postotkom židova u Evropi. Na području bivše Poljske sa okruglo 34 milijuna žitelja bilo je 3½ do 4 milijuna židova; u samoj Galiciji 800.000. Židovi su pretežno živjeli u gradovima: u svemu oko 2½ milijuna. U samom Lodzu bilo je 203.000 židova, što čini 33.5% cjelokupnog pučanstva t. j. svaki treći stanovnik grada bio je židov. U Varšavi bilo je 350.000 židova, t. j. 31½ cjelokupnog pučanstva. Polovica židova u Poljskoj bavila se je trgovinom. 88% svih odvjetnika u Galiciji bili su židovi. Slično je bilo i među liječnicima i novinarima. Već više godine postojao je radi toga u Poljskoj »numerus clausus« za židove na sveučilištima, za mnoge institucije i zvanja. Kraj svega toga bilo je to židovstvo, a i sada je još po svom brojnom potomstvu izvor života za židovstvo u cijeloj Evropi. Za vrijeme rata i odmah iza rata došlo je iz Ukrajine, Poljske i Rusije u samu Njemačku preko 100.000 židova, a da time »starosjedilačko« židovstvo u tim istočnim krajevima nije osjetilo nikakvu »nestašicu«. Broj iseljenika u ostalu Evropu i Ameriku nije točno poznat, ali ide u zadnja dva tri decenija na stotine tisuća. Za ovako relativno malu narodnu skupinu moglo je to iseljavanje značiti veliki gubitak, no židovstvo je u tim zemljama i dalje zadržalo svoju otpornost, životnu snagu, svoje brojno potomstvo, ono se je i dalje

jako umnožavalo. Poznavaoci života evropskog židovstva isticali su još prije jednog decenija, da bi bez izvora za pomlađivanje iz Poljske — evropsko židovstvo bilo nakon nekoliko desetljeća osuđeno na smrt izumiranjem, hotimičnim nerađanjem. U gotovo svim evropskim državama izumire ono židovstvo, koje je u tim krajevima živjelo makar i tek nekoliko desetljeća. Židovstvo iz Poljske i obližnjih istočnih krajeva nadoknađivalo je ne samo gubitke uslijed nerađanja u tim »zapadno« evropskim zemljama, nego se je i broj židova gotovo u svim zemljama Evrope stalno uvećavao. Židovstvo iz Poljske i Galicije i Ukrajine imalo je dakle providencijalnu zadaću za evropsko i svjetsko židovstvo, zadaću krvnog obnavljanja.

*

Kada bi kod nas netko sustavno pratio kretanje židova u našim krajevima kroz zadnjih nekoliko desetljeća, vidio bi sliku života u brojkama, koje bi matematskom sigurnošću dokazale istinitost rečenice, da i prošlost i sadašnjost i budućnost jednog naroda leže kao usud sakrivene u dobro vođenim statističkim knjigama. Postalo bi kao možda u malo kojem primjeru iz života najrazličitijih naroda jasno, kako je potrebno, da je ljudski život bitno vezan uz norme, životne zakone, osebine baš toga naroda, kako je važno da svaki narod ostane sam sebi dosljedan, da nađe svoju sebi osebujnu ne samo kulturu i civilizaciju, nego i način života. Primjer zapadno-evropskih židova —i naši židovi najvećim dijelom spadaju u taj sklop — je najočitiji dokaz kako nestaje naroda, plemena, rasa, koji praktički izađu iz svog »gheta«; koji napusti svoje patrijarhalno-familijarne prilike i poprimi nomadski život, koji je jednako kod kuće u Zagrebu, Beču, New Yorku, Parizu ili Berlinu; koji traži istu kulturu — zapravo civilizaciju — kod Nijemaca, Francuza i Poljaka; gdje se pjevaju i plešu isti šlageri (a drugo osim šlagera se niti ne poznaje, jer nije »moderno«) pa ma bilo na kojem kraju kontinenta; gdje je jedan esej ili roman isto tako aktuelan, dobar narodu, bliz, ma ga napisao ili čitao Englez, Rus, Španjolac, Nijemac, Čeh, Kinez, Amerikanac ili tko mu drago... Mogli bi nabrajati bezbroj sličnih primjera iz života savremenog »modernog« čovjeka, koji ne želi biti »nacionalista«, nego kozmopolita i svi bi nam ti primjeri dokazali da narod, koji se ne osjeća vezan čvrstim vezama svoga naroda, nazvali mi to krv, gruda, rasa ili kako drugačije nije važno, koji nema svoje kulture, svoj nacionalni ideal, odnosno do njega mnogo ne drži, koji nije sam sebi dosljedan, koji uživa u nekoj čisto apstraktnoj, kozmopolitskoj estetici i kulturi, koji nema zdravi konzervativni obiteljski život, da se je taj narod sam osudio na propast.

*

Pred više od dvije godine bio sam završio članak konstatacijom: prema sadašnjem populacijonom stanju zapadnoevropskog židovstva prepušteno je ono svojoj neumitnoj sudbini i propasti, brzom izumiranju, čim se zabranom, odnosno kontrolom useljavanja njemu odreže korijen pomlađivanja iz Poljske, Galicije i Ukrajine. Pod novim okolnostima možemo još dodati: zasada još ne znamo kako će se dalje razvijati populaciona snaga t. zv. istočnog židovstva, jer se prilike u tim krajevima, zemljama i narodima kanda iz temelja mijenjaju. Ali sigurno je još uvijek, da bez jakih promjena u biološkoj snazi srednjo- i zapadnoevropskog židovstva, odnosno bez doseljavanja židova iz bivše Poljske (hoće li to biti moguće?), da se je to srednjo i zapadno-evropsko židovstvo po svojoj sterilnosti, nerađanju samo osudilo na smrt.

Završujući dakle moramo istaknuti: Vidili smo kako kraj više nego odličnog gospodarsko-financijalnog stanja zapadno- i srednjo-evropsko židovstvo imade veoma malobrojno potomstvo, za razliku od »siromašnog poljskog« židova, koji ima mnogo djece, nego i kako je zrno liberalizma, racionalizma te »bijele kuge«, »Ein-« i »Keinkinder« sistema, kojeg je zapadno-evropsko židovstvo riječju i djelom svijesno sijalo među ostale evropske naroda, urodilo u samom tom narodu plodom, te kako to svijesno nerađanje kao Damoklov mač visi nad životom, daljnjom budućnošću židova u Evropi, a pretežno i na svijetu. Koliko je poznato, nema u Evropi etničke, narodne skupine sa tako malobrojnim potomstvom, gdje je populaciono stanje tako loše, kao kod židova.

Ujedno možemo izvesti zaključak, da u poredbi sa naglim dizanjem još brže rušenje zadnjih godina židovske kulturne i financijalne moći u mnogim evropskim narodima nema svoj glavni i jedini povod i razlog tek u jalu, zavisti »siromašnih masa« prema »kulturnijem«, bogatom, u luksuzu živućem pretežno židovskom velekapitalistu, tek u svijesnoj propagandi protivnika, u momentanoj situaciji svjetske politike, nego da veliki uzrok, kraj posebnih crta, koje su bitne svakoj etničkoj skupini i po kojima se ona razlikuje od svoje okoline, valjda glavni uzrok tom sadašnjem životnom stanju židovskog naroda u Evropi leži u samom židovskom narodu. Svaki naime narod nosi u sebi samome najsigurnije jamstvo i izvor bilo svoje sretne budućnosti bilo svoje postepene i sigurne propasti, po svojim moralno, životno zdravim obiteljima.

Dr I. Schreckeis

NOVA HRVATSKA GENERACIJA

U gotovo svim političkim pokretima, u svim borbama, previranjima i djelima koja daju ton nekoj nacionalnoj borbi uvijek je dolazilo barem do nekih mimoilaženja, do različitih strujanja, koja su se međusobno prilično razlikovala i do različitih gledišta u načinu borbe.

Obična je pojava mimoilaženje među starima i mladima, među generacijama, koje se među sobom razlikuju ne samo po starosti i fizičkoj sposobnosti, nego i po gledanju na svijet, a da se i ne spomene koliko se one razlikuju u načinu borbe. Vrlo je rijetko da se među starim generacijama nađu ljudi, koji bi nosili sve oznake potpunih boraca, boraca, koji bi ulagali s v e svoje sile za ostvarenje ideje, za koju se bore. Rijetki su starci ili stariji ljudi, koji bi sadržavali borbenost mladog čovjeka, nego prečesto govore o svim drugim stvarima samo ne o otvorenoj i pravoj borbi; oni su obično za taktiku, i za sve što se može strpati u okvir taktike. I upravo u toj taktici stari borci imaju vjernog pomagača i saveznika. Sve eventualne pogreške i neuspjehe, sve kompromise i sve moguće poteze, koji često ponizuju dostojanstvo borbe, stari opravdavaju taktikom, nalazeći u njoj vrlo zgodan izgovor. Nije stoga čudo, što u mnogim političkim borbama dolazi do razdoblja, koja su često na sramotu boraca, a to zato, jer su ispunjena raznim netaktičkim, a često puta i izdajničkim djelima. Mnoga, upravo herojska, djela, koja su stvarana kroz generacije i izvojevana morem krvi, ruše se jednim nezgodnim potezom kakvog starog borca, koji u okviru svoje taktike vodi sve prije samo ne pravu borbu. Zbog starih boraca, starih generacija sa svim njihovim neborbenim oznakama dolazi u odsudnim vremenima do katastrofalnih posljedica; narod pada u takovo stanje, iz kojega ga može izvući samo jedna n o v a g e n e r a c i j a, g e n e r a c i j a, k o j a ć e b i t i s a s v i m o p r e č n a t o j s t a r o j g e n e r a c i j i.

Mlade generacije, koje redovno dolaze kao reakcije na djela starih generacija unose novi način borbe, koji se mnogo razlikuje od načina borbe starije generacije.

Zlo je za mlade generacije, što moraju ispaštati grijehe starih generacija, što moraju osjećati svu težinu položaja, u koji ih je bacila stara generacija. Da bi buduća pokoljenja živjela u boljoj budućnosti, nove generacije moraju izvršiti velike napore i podnijeti goleme žrtve. Tako je to kod svih naroda. Svaki narod, bio veliki ili mali, imao je u svome razvoju prilike vidjeti u burnim i odsudnim vremenima što je bila kadra učiniti stara generacija, generacija taktičara i neborbenih konzervativaca, a šta je pak mogla učiniti nova generacija, generacija boraca, rođena često u krvi, u najtežim danima svoga naroda.

Treba znati, da nova generacija nikada ne nastaje niti se rađa u dobrim vremenima nekoga naroda, kada narod pliva u izobilju, kada uživa u slobodi i kada ima sve oznake sretnog i zadovoljnog naroda. Ta se generacija stvara u danima najteže kušnje, u najnesretnijim vremenima, u danima ropstva, tlačenja, nevolje i patnje. Kristaliziranje te generacije vrši se u danima kada njezini pripadnici uživaju najmanje blagodati, kada su prisiljeni na najveće poteškoće i patnje. Ideologija tih novih pokoljenja i njihova misao vodilja nosi oznake tih teških vremena; ideologija tih patničkih boraca rezultat je tih burnih vremena i ona sadržaje sve potrebne težnje i nastojanja, koja su nastala u takovim vremenima, nastojanja koja vode krajnjem cilju svih borbi te generacije.

Ne znači to pak, da je sve što je mlado borbeno i idealno, a ne znači ni to, da je sve što je staro nepotrebno i štetno u političkoj borbi jednog naroda. Mlada generacija bez borbene ideologije, bez stalnih ciljeva i vodilja, zadojena nezdravom i izdajničkom ideologijom često se puta nađe na istoj liniji sa starom generacijom, i usprkos svih većih fizičkih sposobnosti i poleta, takova generacija ne predstavlja nikakvu zdravu niti snažnu struju, koja bi mogla nešto napraviti za dobro svoga naroda; takova mlada generacija daje utisak degenerika, neborbenih i mlakih ljudi, a da je ne nazovemo u mnogim slučajevima izdajicama naroda i krivcima daljnjeg narodnog propadanja. Stariji političari zadojeni borbenom i snažnom ideologijom, pa golemim iskustvom mogu biti pravi vođe i državnici i mogu izvanredno mnogo učiniti za dobro naroda.

Šta je kod nas Hrvata, osobito u zadnjem stoljeću načinila koja generacija, možemo vrlo dobro vidjeti bacimo li pogled na događaje koji su se dešavali u tim vremenima.

Gaj je izvršio kao vođa hrvatskog preporoda veliko djelo, probudio je uspavanu hrvatsku svijest, oživio je kod srednjih i viših slojeva hrvatskog naroda ljubav prema hrvatskom jeziku, prošlosti i domovini. Stari hrvatski »purgeri«, đaci, studenti, pa čak i plemići priznaše da su Hrvati i da ne će »drugi narod postati«. Cijelo hrvatsko građanstvo je stupilo u redove hrvatskog narodnog pokreta, velikog pokreta, koji će kasnije nastaviti Ante Strčević, a za njim Radić, a poslije njega novi. Hrvatska je svijest probuđena, a oganj nacionalnog oduševljenja je osvijetlio hrvatske zemlje u sklopu predčetrdesetosmaške, trule i šarene Austrije. Pa ipak Gaj, kao prvi vođa hrvatskog pokreta, pravi jednu veliku pogrešku, koju će kasnije činiti gotovo svi hrvatski političari i narodni vođe; on je bio romantičar, pjesnik, teoretičar, ali nije bio političar i nacionalni vođa. Gaj je u svome narodnom radu nastupao kao romantičar, maštao je o mnogim maglovitim i dalekim stvarima, sanjario je o slavenstvu i južnom slavenstvu, mislio je o posebnoj historijskoj misiji u Evropi i na

Balkanu, a o Hrvatskoj je mislio vrlo malo i nebitno. Pa nije li samo njegovo držanje i mišljenje, da su Hrvati potomci Ilira, bilo u njegovom radu veliko razočaranje i tragedija? Godinama i godinama naučavati da smo potomci nekoga naroda, pisati o tome narodu pjesme, pripovijetke i drame, slaviti uspomenu tog naroda, kao što su to radili »Ilirci«, i na koncu ustanoviti, da je to jedna obična povjesna laž, zabuna i pripovijetka, — nije li to tragično ili u najmanju ruku komično?

Hrvatski preporod ili »ilirski« preporod i pokret je uz mnoge svoje pozitivne strane nosio u sebi jednu oznaku, koja se kasnije kao crvena nit provlačila kroz kasnije hrvatske pokrete, oznaku romantičarstva. Hrvatski preporod je u vrijeme Gaja dobio mnoge oznake, koje će se kroz jedno stoljeće provlačiti u političkoj borbi Hrvata, oznake koje će kasnije najbolje karakterizirati staru generaciju i njezin rad, zbog kojega će Hrvati doživjeti mnoga nepotrebna zla.

Revolucionarna četrdeset i osma godina u devetnaestom stoljeću, godina kada je u evropskom kaosu Hrvatima bilo lakše nego ikada u devetnaestom stoljeću otresti se austrijske vladavine, pokazala je koliko je bila sposobna i što je izvršila ondašnja hrvatska generacija zadojena »ilirstvom«, slavenstvom i južnim slavenstvom. Dok su se Mađari pokazali u toj zgodi mnogo stvarniji, dok su se oni borili za svoju nezavisnu državu i rušili Habsburgovce, dok su oni kao i ostali evropski narodi ginuli i lili krv za slobodu, Hrvati su ginuli za cara austrijskoga i spašavali već napola srušeno habsburško prijestolje. Onom borbom, koju je Jelačić vodio pod crno-žutom zastavom, uz pomoć carskih odreda, Hrvati su se pokazali pod vodstvom Jelačića kao nepolitičari. Činili su istu pogrešku, koju će i kasnije često puta činiti. Koliko je štete učinila nama generacija onog vremena sa svojim nepolitičkim djelima, osjetili smo kasnije vrlo dobro. Mjesto zahvalnosti i nagrade dobili su Hrvati apsolutizam i tiraniju, koja ih je mnogo stojala, a posljedice su bile još i u budućnosti teške. Sa tom sentimentalnom politikom, sa naivnošću i smiješnim romantizmom prvi prekida Dr Ante Starčević. Makar je u mladosti bio »Ilirac« i zanosio se »ilirskim« programom, Ante Starčević nastupa kasnije kao ozbiljan političar, koji daje, svojim velikim karakterom, odlučnošću, idealizmom i fanatičkom ljubavlju prema Hrvatskoj, hrvatskom narodu novu ideologiju, ideologiju beskompromisnog hrvatstva, ideologiju nove hrvatske generacije. Pravaški pokret bio je negacija dotadašnjih hrvatskih romantičarskih pokreta i ideologija. Doba pravaštva je u političkoj povijesti Hrvatske devetnaestog stoljeća bilo jedno od najstvarnijih političkih doba. Ondašnja pravaška generacija je prestala računati sa maštovitim predpostavkama mladih »Iliraca« i neozbiljnih revolucionaraca četrdeset i osme godine. Ante Starčević je sa

svojim idejama došao kao vijesnik novog doba u Hrvatskoj, u kojemu nastaje nova generacija Hrvatske, čije će ideje sve više dolaziti do izražaja u drugoj četvrtini dvadesetog stoljeća.

Iako njegov rad nije bio okrunjen najvećim uspjehom, ostvarenjem vjekovnih hrvatskih ideala, ipak je pokazao hrvatskom narodu mnogo idealnih nastojanja, da se izvojšti njegova sloboda, a što je najvažnije pokazao je jedini mogući put, kojim trebaju krenuti buduća hrvatska pokoljenja, put kojim će kasnije krenuti nova hrvatska generacija dvadesetog stoljeća.

U dvadesetom stoljeću javlja se pokret braće Radića, koji je konačno uveo u političku borbu hrvatskog naroda najbrojniji dio hrvatskog naroda, do tada ne iscrpljeni izvor nacionalne snage i otpora — hrvatsko selo. On ga je okupio i organizirao, rasplamtio je u njemu hrvatsku svijest i stvorio od njega najborbeniji dio hrvatskog narodnog pokreta.

No, svaki, pa i najneobjektivniji promatrač, mora priznati, da je ideologija Radićevog seljačkog pokreta uz svoje velike pozitivne strane nosila mnoge i mnoge oznake koje su resile prijašnje hrvatske pokrete, pokrete generacija iz devetnaestog stoljeća, starih generacija.

Radić je kao učenik čehiziranog Slovaka Masaryka donesao u svoj seljački pokret mnoga shvaćanja, koja su bila sasvim slična jugoslavenskim maštanjima biskupa Strossmayera, Starčevićevog antipoda. Politički pokret đakovačkog biskupa, sa svim svojim idejama i sanjama, u mnogim stvarima se potpuno poklapa sa shvaćanjima naprednjačkog Radića, sa shvaćanjima Radićeve praške okoline, koja će hrvatskom narodu unesti ideje, o kojima je povijest već rekla svoj sud. Politički ideali đakovačkog biskupa nastavak su u mnogim stranama ilirskih romantičarskih maštanja i preteča kasnije kobne naprednjačke ideologije. Radić je unatoč svega velikog hrvatskog rodoljublja, koje je zapečatio svojom smrću, u svoju ideologiju unesao neizbježne maštovite pojmove s t a r e g e n e r a c i j e. Uz njegovu ljubav prema hrvatskom selu i veliki narodni rad, ipak vidimo panslavenstvo, jugoslavenstvo, i shvaćanje o mesijanskoj ulozi hrvatskog naroda u čovječanstvu, uz sve druge oznake i shvaćanja koja su gajili pripadnici starih generacija.

Sve te ideologije: ilirska, jugoslavenska, čovječansko-slavenska, uz sve ostale nerealne ideje devetnaestog i dvadesetog stoljeća, uz sve romantičarske čine hrvatskih političara iz prošlog i ovog stoljeća, sa svim peripetijama naše političke borbe zadnjih decenija, sa svim izdajničkim i sramotnim djelima tih vremena; svi naši padovi i katastrofe, koje smo doživjeli u toj dobi zbog naše stare generacije, i najteža vremena u kojima smo živjeli n u ž n o s u i s k r i s t a l i z i r a l i i i z a z v a l i r e a k c i j u i d e o l o g i j a, i z a z v a l i s u f o r m i r a n j e i n a s t o j a n j e n o v e h r v a t s k e g e n e r a c i j e.

Nova hrvatska generacija je stvorena u ovom stoljeću u teškim danima hrvatskog naroda, kada su se u čestim slučajevima ponavljala vremena ilirskog i štrosmajerovskog oduševljenja; stvorena je, jer su stanje hrvatskog naroda, prilike i tok povijesti zahtijevali nešto novoga, što će biti lišeno svega staroga, maštovitog i nemogućeg. Pripadnici te nove hrvatske generacije, nacionalističke generacije rodiše se u teškim i krvavim vremenima u nepoznatu budućnost. Sigurno ta budućnost nije tako komotna, kao što je bila prošlost otaca i djedova, koji su živjeli u relativno mirnim vremenima predratne Austrije. Pripadnici nove hrvatske generacije odrasli su u vremenima, u kojima se stara generacija znala vrlo dobro snaći, izvježbana već u vremenima »apoštolskog i premilostivog cara i kralja«. Zato nije čudo, što se stara generacija, sa svojim shvaćanjima i svojim karakterom, našla u sasvim oprečnom stavu prema novoj generaciji, radeći često puta ono što joj ni u kojem slučaju ne može biti na čast i ponos. Pripadnici nove hrvatske generacije dobro su uočili razloge, zbog kojih moraju raditi ono, za što su morali raditi već njihovi očevi; ti razlozi su im uvijek pred očima, i zbog njih će oni dati od sebe maksimum svojih fizičkih, materijalnih i moralnih žrtava. Za nama stoje djela naših otaca i iz današnje perspektive, nakon doživljene stvarnosti, mogli smo prosuditi i ocijeniti njihovu vrijednost.

Narodna stvar zahtijeva od svakog pojedinca, da dade sve svoje sile i da radi onako kako to traže prilike i potrebe, bez obzira na sve one, koji gledaju samo na ličnu korist, bez obzira na one koji se čak i protive pravednoj borbi naroda. Ona u svakom pojedincu gleda jednog jednostavnog borca, koji je samo djelić sveopćeg narodnog pokreta, borca koji više ne živi za sebe, nego za ideju. Hrvatski nacionalisti ne poznaju nikakve stranke niti stranačke koristi, ne poznaju nikakve odabranike naroda, koji bi imali patent na [illegible] za [illegible] naroda, a koju često kompromitiraju, oni poznaju samo jedan narod, ideju i cilj, a dati će uvijek priznanje i [illegible] svakoga suborca u toliko, koliko se pokazao zaslužan za narodnu stvar [illegible] za nju učinio. Oni ne poznaju nikakve staleške razlike [illegible] lična mimoilaženja među pripadnicima hrvatskog naroda [illegible] klasnu borbu, nepotrebni jaz između pojedinih hrvatskih staleža [illegible] ono što bi odbijalo iz redova nacionalne borbe [illegible]. Zato, naravno, osuđuju nepotrebne [illegible] jaz između grada i sela, da se [illegible]. Nova hrvatska generacija ne može [illegible] kojeg hrvatskog staleža i [illegible] izrabljivanje pojedinaca [illegible] zinih redova. Ona u svakom [illegible] hrvatskog [illegible]

leža. Pripadnik svakog staleža mora imati svoja prava i sve opravdane i potrebne uvjete za život, koji će mu omogućiti da ispunjava točno svoju nacionalnu dužnost. Tu će svoju dužnost obavljati pod okriljem svoje ideologije, ideologije hrvatskog nacionalizma, pod hrvatskom samoniklom tvorevinom, nastalom u čistoj hrvatskoj narodnoj duši, zbog skrajnjih narodnih potreba. Djelatnost nove hrvatske generacije ne iživljava se u oponašanju tuđih ideologija, nego samo u radu za svoju stvar, pod okriljem svoje ideologije koja je prikladna samo za hrvatsku narodnu dušu, a nastala je zbog hrvatskih narodnih potreba, a ne tuđih potreba.

Nova hrvatska generacija će odbacivati sve one tvorevine koje nisu prikladne našem narodu, odbacivat će svaku maglovitu i maštovitu ideju starih vremena isto tako kao što će to činiti sa sličnim idejama ovih vremena.

Vrijeme je takovo i prilike su u svijetu takove, da se od svakog naroda koji hoće živjeti traži najveći napor za očuvanje svoje samobitnosti, traži se mnogo i mnogo ozbiljnosti, požrtvovnosti, i borbenosti. Toga se drži i nova hrvatska generacija i ona je uvjerena, da samo golemi napori, stvaran politički rad, i maksimum požrtvovnosti, i borbenosti mogu hrvatskom narodu donijeti dobre rezultate.

Jure Prpić, stud.

PREMA NOVOM KRAJU

Pobjegla je radost preko plavih međa,
Ne vraća se sunce u lijehe cvijeća.
Sad nosimo prošlost u suzama vjeđa
I plašt crnih zvijezda što nas na smrt sjeća.

Nekada smo pjesmu njihali na dlanu,
A sad smo na pragu nutarnjeg rasula.
Iz Božjih smo ruku blagovali manu,
Sad pijemo tugu izraelskih frula.

Al da barem oči ne klonu na žalu
Plačući za zvijezdom što umre u sjaju,
Sačuvajmo srca jednu iskru malu,
Da nađemo stazu prema novom kraju.

Branko Klarić.

L I S T A K

Književni prikazi

Dr. OTTO VON FRANGEŠ O »SPORAZUMU IZMEĐU HRVATA I SRBA«.

Da bi njemačkoj javnosti protumačio pravo značenje »sporazuma između Hrvata i Srba« napisao je bivši ministar beogradske vlade i bivši beogradski senator iz doba diktatorskih režima, dr. Otto von Frangeš u prosinačkom broju »Europäische Revue« članak o tom pitanju. Vrlo je zanimivo, što piše g. dr. v. Frangeš o pitanjima oko »sporazuma«, to više što se u tom svome članku potpuno postavlja na stajalište dra. Mačeka i njegove politike. On što više tvrdi, da je u jednom od svojih govora u »senatu« i u nekoj publikaciji, koja nije došla u knjižarsku prodaju, učinio prijedlog za decentralizaciju uprave, »s kojim se sada postignuto rješenje sadržajno potpuno slaže«. Prema tome dr. von Frangeš misli, da između njegove nekadašnje i dra Mačeka današnje politike nema nikakove bitne razlike. Da li je tome tako ili nije, moći će svatko sam najbolje prosuditi.

Dr. Otto von Frangeš počinje svoj članak riječima, da je nakon dvadeset godina borba Hrvata za autonomiju u upravi i ravnopravnosti sa Srbima i Slovencima završena na obostrano zadovoljstvo, a »mladi kralj naći će prigodom svoga dolaska na prijestolje zadovoljenu, konsolidiranu zemlju, u kojoj ne mogu politički problemi igrati ulogu, koja bi ugrožavala državu, te jedan narod, koji se može potpuno posvetiti svojoj kulturnoj i materijalnoj izgradnji.« Dr. Otto von Frangeš konstatira dalje, da je »sporazumom« potpuno osigurana baština kralja Aleksandra, jer je Jugoslavija u svom unutrašnjem i vanjskom položaju ojačana. Uz to je vrlo važno, da je »sporazumom« porasla udarna snaga »jugoslavenske vojske«, jer je Dr. Krnjević, glavni tajnik Hrvatske seljačke stranke, koji je dosad živio u emigraciji, »upravio preko svih kotarskih organizacija proglas na sve Hrvate, u kojem im stavlja u dužnost, da se odazovu svakom pozivu vojnih vlasti i da su pripravni, da se žrtvuju za obranu domovine u dobru i krvi«.

Iza tih po sebe umirujućih »konstatacija« opisuje g. von Frangeš preduvjete »sporazuma«. On, kao poznati gospodarski »stručnjak«, nalazi, da je kralj Aleksandar Jugoslaviju »gospodarski konsolidirao«. Centralizam je pak bio posljedica rada nesposobnih političara koji su bili potpuni diletanti u upravnim stvarima i koji su se dali voditi isključvo stranačkm interesima. Nije li i g. von Frangeš bio jedan od političara centralizma?

Jedan od glavnih uzroka hrvatskog nezadovoljstva bila je nesposobnost srpskih, nedovoljno naobraženih i nedovoljno kvalificiranih elemenata, koji su se nalazili na svim instancama upravnoga aparata. Von Frangeš tvrdi, i ima smjelosti i obraza tvrditi, da su se prilike uvođenjem režima od 6. siječnja stalno poboljšavale i da se te nedovoljno kvalificirane elemente polako potpuno eliminiralo, — ali da je ipak bilo još toliko nedostataka centralne uprave u zemlji, da se je to osjećalo nepodnosivim i zato tražilo decentralizaciju.

O ličnosti dra Mačka kaže von Frangeš doslovce ovo: »O ličnosti dra Mačeka proširene su u Njemačkoj uglavnom posve krive predstave. Što se tiče njegova stava prema Njemačkoj, to dostaje konstatirati, da se u letacima, koje je stranka

potajno dostavljala članovima, govorilo o vođi Adolfu Hitleru uvijek s najvećim poštovanjem, te da se s time u vezi ne može govoriti o protunjemačkom raspoloženju. Dr. Maček je vrlo razborit muž, koji mirno misli i koji je razumio mirnim sredstvima dati svojoj stranci takovu snagu, da je konačno mogla uspjeti sa svojim programom. Činjenica, da je svoj cilj ostvario mirnim sredstvima, kruni njegovo djelo; jer on je u svojoj stranci morao za tu metodu uložiti svoj čitav ugled prema onim elementima, koji su mislili doći cilju samo krvavim žrtvama, koje je na pr. morao dati irski Sinnfain-pokret«.

Gospodin von Frangeš opisuje dalje sadašnju »autonomiju Banovine Hrvatske« i njene financijske probleme, a onda tvrdi, da Hrvati gledaju u sadašnjem rješenju samo etapu na putu ispunjenju svojih daljih zahtjeva. Ali dalje piše slijedeće: »Ti zahtjevi (želje) išli su ispočetka vrlo daleko, oni su našli svoj vrhunac u nastojanju, da se Hrvatska potpuno odvoji od Srbije i osnuje samostalnu državu sa republikanskim ustavom. Političari ovog ekstremnog smjera našli su potpore u nekim susjednim državama, oni su mogli okupiti malu legiju nezadovoljnih, što više oni su već stavili u promet valutu buduće države i inscenirašе čitav niz atentata u Jugoslaviji, kojima su pali žrtvom mnogi, naravno potpuno nedužni ljudski životi, dok taj niz nije našao svoj konac u strašnom atentatu u Marseilleu od 9. oktobra 1934. Velika je zasluga dra Mačeka, da je želje Hrvata sveo postepeno na nivo, koji se stvarno dade postići, te je, poučen iskustvima neposrednog susjedstva napustio da traži ostvarenje svojih ciljeva izvan Jugoslavije. Dr. Maček je izjavio, da je nepovredivo jedinstvo jugoslavenske države i dinastija Karađorđevića, — on je prema tome prekinuo sa svim ekstremnim smjerovima i stvorio temelje za sadašnji »sporazum«. — Tako opisuje von Frangeš politiku dr. Mačeka i hvali g. Dragišu Cvetkovića, jer su obojica učvrstili Jugoslaviju unutra i prema vani.

Svoje izvode završava g. von Frangeš riječima, u kojima hvali t. zv. »seljačku politiku« u Hrvatskoj, te preporuča i Srbima, da osnuju takovu seljačku stranku, koja će raditi na miran i evolucionistički način.

G. von Frangeš se već više puta pojavio u njemačkoj javnosti, kao tumač prilika u »Jugoslaviji« i kao »stručnjak« za gospodarska pitanja. Međutim svi njegovi članci bili su pisani u sličnom duhu, u duhu beogradskog senatora Frangeša. Prema tome, ne predstavlja niti ovaj njegov članak nikakovo iznenađenje; ali je vrlo značajno k a k o v i ljudi hvale danas »službenu« politiku hrvatskoga naroda.

Tomislav Zagorac

TRI KOLONIZACIJE U HRVATSKOJ

Povodom karte — Dr. Zvonimir Dugački: Geografski raspored Hrvata

Hrvatski geografski problem kao i posljedice teških perturbacija u hrvatskom narodnom životu, napose one koje su prouzročile kidanje etničke cjelovitosti hrvatskih zemalja, predstavljaju jedan od najtežih naših općih narodnih pitanja.

Na prelomu istoka i zapada, na teritoriju izvrgnutom koliko utjecajima toliko i direktnim napadajima raznih sila u razna vremena, Hrvatska se uzdržala, no pod cijenu teških historijskih snaga prolažahu, a prolaze i danas našim teritorijem; duhovne sile također su se ovdje našle na granicama svog djelovanja, potresajući životom naroda, kojemu je sudbina dodijelila da svoje bivstvo veže tim značajnim teritorijem.

Dvije su sile koje su između ostalih također bile od sudbonosnog utjecaja po život hrvatskog naroda: Turci i Habsburgovci. Da se obrane od prvih, povezali su Hrvati svoju sudbinu s dubicioznim Habsburgovcima i tako kroz vjekove vodili borbu za samoodržanje proti jednog i drugog neprijatelja. Oba su imala isti cilj i činila isto zlo. Na opustjele hrvatske zemlje naseljavan je tuđi etnički elemenat. Razlika je samo u tom, što su to Turci činili u ime neprijateljstva, a Habsburgovci

u ime prijateljstva i obrane te »očinske« ljubavi za »Svoj« narod, no rezultat je bio isti. Turci su povrh toga stvorili vjersku podvojenost, a u srce Hrvatske naselili su razno etničko neizgrađene elemente pravoslavne vjere koje su tolerirali. Cijela t. zv. Turska Hrvatska izgubljena je tako etnički za Hrvatsku. Razbijena je time jezgra hrvatskih zemalja, jedini prirodni spoj banske i dalmatinske Hrvatske.

Austrija pak naseljavala je nehrvatse elemente i onda kad to nije bilo potrebno iz obrambenih nego čisto iz imperijalističkih razloga. No, primala je i ona spomenute mase kao i Turci, u koliko im se nije svidjelo pod Turcima, naseljavajući ih uz pogranične krajeve, koje su Hrvati uslijed borbe napustili. Tako je tamo, gdje su borbe bile najžešće, nastao najgušći pojas ovakovih nehrvatskih masa.

U ime centralističkih težnji Austrije nastaju brojne kolonije nehrvatskog življa u zemljama s kompaktnim hrvatskim masama, a zbog kršenja hrvatskog otpora tolerirala je Austrija naseljavanje Srba u Hrvatskoj.

Takova politika trajala je do rata, a nastavljena je i poslije rata. Za razliku od prvih dvaju, ova kolonizaciona politika vodi se sad u ime hrvatstva i narodnog jedinstva. Hrvatska, napose istočna, opet je predmet kolonizacije, premda nema ni rata s Turcima ni potrebe bilo kakve zaštite od Turaka.

Tako je Hrvatska doživjela tri kolonizacije. Između njih nema nikakove razlike s obzirom na cilj i posljedice. Samo naslov, titulus, je različit. Jednom je rat, drugi put zaštita, treći put jedinstvo.

Posljedice ovakove kolonizacione politike očigledne su i izvrsno predočene na karti dra Zvonimira Dugačkoga o geografskom rasporedaju Hrvata. Ona nam najbolje priča o prodiranju nehrvatskih masa u živo narodno tijelo. Zorno prikazuje tendencu te politike, da stvaranjem nehrvatskih otoka ove što više povežu i sasvim spoje. Vidljiv je otok stvoren turskom invazijom u t. zv. Turskoj Hrvatskoj. On je na istoku ograđen širokim hrvatskim (katoličko-muslimanskim) zidom, a seže u povezanim linijama poput krakova u Dalmaciju, Liku i Srednju Slavoniju. Očite su smjernice kolonizacije u Srijemu. Karta o tom najbolje govori.

Uz glavnu kartu prikazan je posebno raspored̄aj Hrvata u Banatu, Istri, Rijeci, Zadru, Lastovu, Njemačkoj, Madžarskoj i Rumunjskoj. Prednost je karte što se prema njenom sistemu može lako izračunati broj pučanstva, no taj je nepouzdan jer potječe iz g. 1931.

Karta predstavlja rijedak i izvrstan prilog k proučavanju hrvatskog narodnog života. Nova po intenciji, nova po obliku i metodi, stvorena na solidnoj naučnoj bazi i nema značenje samo za kartografiju ili geografiju. Ona je dokumenat stvarnosti i najbolje upozoruje na najosnovniji naš narodni problem. Tim ova karta postavlja i najispravnije smjernice za čim prešniji rad kojeg valja poduzeti odmah, a to je, vraćanje hrvatske zemlje hrvatskom narodu.

Dragutin Gjurić

MATE ORIŠKOVIĆ: MEJRINA KRV

Izdanje Suvremene knjižnice M. Hrvatske. Knjiga 22-1939.

Doba historijskog romana kao da je već davno ocvalo. Književnici se teško uživljuju u prošlo vrijeme, ali je i razumljivo u današnjim prilikama, gdje se umjetnička svijest i podsvijest formira pod utjecajem teške suvremenosti. Historijski čovjek izblijedio je pred današnjim vremenom i ukoliko se zadržava u svijesti zasluga je narodne priče i historije kao znanosti. Ipak se i danas pojavljuju romani s očitom namjerom, da nam približe prošlost. Nehajev u »Vukovima« dao je uspjele slike i portrete, a i Mato Orišković na svoj način oživljava jedno drugo razdoblje naše davnine. Kod njegova romana osjećamo zadah riterske sredovječne hrvatske prošlosti, iako je zahvatio vrijeme 17. i 18. stoljeća. Podlogu za roman dala mu je Lika sa svojom bogatom prošlošću. No osim oživljavanja prošlosti u romanu je data i dosta očita veza s mišljenjem današnjeg

vremena. Kopča s prošlošću ima dosta u romanu: kao današnje naše mišljenje o naseljavanju tuđinaca u Liku, njihovo političko i etičko držanje u novim krajevima, značenje njihove seobe za Hrvate i t. d. Roman je historijski suvremen.

Radnja romana razvija se u nekoliko smjerova. Data je slika Like u doba turskog naviranja i junačke obrane tla sa strane Ličana i njihova vođe popa Mesića; uporedo s tim razvija se ljubav junačine Relje s Mejrom Hurembegom te povijest odnošaja Relje s bratom Matijašom, koji mu radi o glavi kao što radi o glavi svima dobrim ljudima u svojoj okolini, dok nije tragično zaglavio u času, kad se htio riješiti plemenitih protivnika. K ovim glavnim radnjama dolaze sitnije epizode: romantična historija Reljine povjerljive ličnosti Adolfa, ženidba Reljina sina Ivana i dr. Sve je ovo izneseno na 166 stranica. Treba odmah reći, da je to previše za mali roman. Razumljivo je onda, da kompozicija djela osjetljivo hramlje, a lica su ostala osim Relje i Matijaša prilično blijeda. Osovina radnje morala je ostati ili na Relji, njegovim viteškim djelima i ženidbi s Mejrom ili pak na sukobu Relje s Matijašom. Djelo se razbilo ovako u više smjerova pa borba s Turcima ostaje u pozadini kao i legendarni junak Mesić, duša i srce ličkoga otpora. Zapravo je težište romana preneseno na sukob Relje i Matijaša, ali to nas nikako ne zadovoljava, jer je roman intoniran kao herojska borba Ličana s Turcima, a kroz to se provlači ideja o krvnoj srodnosti muslimana i katolika. Suvišno je dalje spominjati, kako je trebao pisac građu rasporediti nego je dosta ustanoviti, da kompozicija i umjetnička cjelina ovako, kako je data ne zadovoljava u svemu. Sporedna lica kao Hurembeg, njegova žena, plemenita Mejra, koja su u romanu nekako najtoplija lica, ostala su sasvim blijeda. U početku je Mejra plaha košuta, koja se brzo zaljubila u Relju i ne vidjevši ga još, ali je uskoro brzo preletjela preko pozornice romana, otrovana od Matijaševe žene. Razvoj ljubavi među Mejrom i Reljom nije u svemu dosta motiviran, jer podsjeća jako na romantične rekvizite: Relja je slučajno spasio Mejru iz provalije idući u Senj, a ona na temelju očevih riječi o njegovu junaštvu i donekle majčinih sugestija o krvnom srodstvu s katolicima odmah mu poklanja svoje srce odbivši Ibru-barjaktara. Karakter Matijaša u početku je nejasan, i tek kasnije tumače se njegova zlodjela vlaškim porijeklom. Kompoziciju romana donekle je uništio i način dijalogiziranja. Pisac je htio sve donijeti pred oči u obliku dijaloga, ali mu zato nedostaje spretnosti pa je prvi dio romana ispao kao iskidane dijaloške scene, gdje nije znao radnju vješto kondenzirati nego je dao samo nekoliko slika. U drugom dijelu, koji se vremenski udaljio od prvoga i tako još više narušio cjelinu djela dijalog je retrospektivan to jest popunjava prazninu među prvim i drugim dijelom, ali je opet omlohavio umetanjem dijaloga u dijalog. Vješto je samo dijalogiziranje kod ženidbe Ivana i Juce. Umjetnička neizdjelanost karaktera dade se donekle spasiti romantikom nekih lica (Adolf). Sve ovo dogodilo se zbog previše zbijenosti romana i golemog materijala, kojega je pisac htio obuhvatiti. Da se je ograničio na manje, sigurno bi bio reljefniji.

Uza sve to ima u romanu dobrih stranica narodne psihologije, izražene u sočnom ikavskom narječju. Jezik je prirodan, bez velika traženja i spontan pa makar roman bio ispisan u cjelini ikavštinom, ipak nas ne umara. Još više je nacionalno značenje romana. Rekoh u početku, da je pisac povezao prošlost sa sadašnjošću. Tu je najprije misao o krvnoj srodnosti Hrvata i muslimana. Hurembegovica o tom govori svoji Mejri, a i ona se negda zvala Marija Jurjević. Ta pravaška misao načeta u romanima već pred pedeset godina ovdje je došla do kristaliziranog oblika. Jednako starčevićanska je misao o nesreći, koja je zadesila Hrvate doseljenjem Vlaha u Hrvatsku. Hrvati su pred Turcima pobjegli a ovi naseliše Vlahe, koji su im se u svemu pokoravali. Pop Mesić priča Relji namjere i duboko uvjerenje bana Nikole Zrinskoga, kako su Hrvati učinili pogrešku braneći Evropu od Turaka. Morali su ih pustiti nagodivši se s njima neka ratuju

sa zapadnom Evropom. Doseljeni elemenat nije ni u čemu bio zahvalan za gostoljubivost, nego je po svom zločinačkom instinktu uvijek stajao na strani grobara Hrvata. To se vidi najbolje u karakteru Matijaša, koji je onakav upravo zato, jer se sumnja, da ima u njemu vlaške krvi. Uništio je život Hurembegu, a njegova žena popadija — srpkinja otela život Mejri. Dalje su mu osnove bile uništenje sve rodbine, samo da on ostane gospodar svega posjeda. Njegovi su pomagači Vlasi: lajtman Vaso i porodica Sudžaci od kojih je jednoga spasio od smrti Relja, a sad mu rade o glavi. Međutim sudbina je htjela te je Matijaš s Vlasima loše prošao. Svi su uništeni. Iz romana izlazi, da je vlaški elemenat kako je to i Starčević dokazivao ropska pasmina, prikladna samo za zločinačku rabotu. Bili su samo sredstvo protiv Hrvata u rukama tuđina, a to dolazi od njihove instinktivne sklonosti da napakoste čovjeku.

Roman je s ovoga stanovišta veoma poučan. Nacionalna hrvatska misao došla je u njemu do izražaja upravo u svom suvremenom obliku, pa će ga omladina s korišću čitati.

A. R. Buerov

JEZER — JEZERO — HEZAR.

U Hrvatskoj Smotri, u lipanjskom broju g. 1939., na strani 284. g. dr. Ćiro Truhelka u svojoj raspravi: »Nešto o porijeklu Hrvata« nalazi u starokajkavskoj brojci »jezer« posve sličnu riječ za isti pojam u perzijskom jeziku: »hazer« = tisuća.

U starokajkavskom jeziku upotrebljavana riječ »jezero« za brojku »tisuću«, gubi se i prestala se je rabiti. Ja sam kao mali dječak čuo u Novigradu u Podravini, u čisto kajkavskom kraju, ovu riječ rabiti u smislu brojke tisuću, ali također u smislu velike količine novca, ili čega drugoga, na pr. pastir imade »jezero« ovaca, t. j. mnogo, toliko, da ih nije moći prebrojiti, te sam iz smisla razabrao, da brojka »jezer«, koja se u mojem rodnom mjestu Novigradu rabila u obliku »jezero«, jest istovjetna riječ sa »jezero«, koja označuje doista jezero, na pr. Blatno jezero, Trakošćansko jezero.

Zato mi se čini, da u kajkavskom narječju ne glasi ista riječ »jezer«, nego »jezero«.

Bio je konkretni događaj u Novigradu, da je bogati gospodar Mijo Trnski dao svojoj kćeri prigodom udaje neki veliki miraz, ne znam iznos, pak se je u selu pripovijedalo, da joj je dao »jezero forinti«, a isti je dobio po tom događaju pridjevak »Jezeraš«, a pod tim imenom i danas njegovi potomci žive u Novigradu, u Virovskoj ulici.

Također i vesela pjesma kajkavskoga Zagorja:

»Jezero kapljic, jezero let,
Daj nam Bog na sv''jet živet« . . .

upućuje na to da se pod riječju »jezero« ne misli u prvom redu na brojku »tisuća« nego na velik zapravo neprebrojivi broj, može biti taj broj i jedna tisuća, ali može biti i mnogo tisuća, dakle pravo pravcato jezero s neizbrojivim brojem kapljica.

Prema tomu meni se čini, da se brojka kajkavskoga narječja hrvatskoga jezika »jezero« u značenju »tisuće« pravilno izvodi upravo od hrvatske izvorne riječi jezera, koja znači veću površinu na jednom mjestu stalno ležeće vode, dakle: lacus, franc. le lac, njem. der See, madj. tó, tal. lago.

Istina je, da su iz hrvatskog jezika ovu riječ preuzeli i Madžari u smislu oznake broja »tisuću«, a to prema duhu i načinu izgovora madžarskog jezika: »ezer«, znači »tisuća«, a i daljnje iz iste izvodene riječi dolaze u madžarskom vojničkom jeziku: »ezred« = pukovnija, »ezredes« = pukovnik, »alezredes« = pot-

pukovnik, te u svezi s drugim riječima, na pr.: »ezredév« = hiljadu godišnjica, »ezredéves« = tisuću godišnji.

No uza sve to, što se ta riječ u madžarskom jeziku svestrano udomaćila, ipak je njeno iskonsko prvotno značenje jezero u pravom smislu jezera punog vodom, a drugotno značenje je brojka »tisuća«, a ja bih ovo drugotno značenje u kajkavskom narječju nazvao alegoričkim, pa je iz hrvatskoga jezika u potonjem značenju ista riječ prešla u madžarski jezik, u čemu me potkrjepljuje i ta okolnost, što se madžarski jezik voli služiti alegoričkim načinom izražavanja.

Svoj korijen ima ista riječ u hrvatskom jeziku, a u madžarskom ga nema, kao na pr. i hrvatske riječi »kovač« u madžarskom »kovács«, ili riječ »kvas«, u madžarskom »kovász«, »klas«, u madžarskom »kálasz«, »kolač, u madžarskom »kalács«, koje su također Madžari poprimili iz hrvatskog jezika, nemaju u madžarskom jeziku korijena.

Ako bi kajkavska riječ »jezer« bila u svezi i podrijetla istoga sa perzijskom riječi »hezar« s obzirom na činjenicu, da su bosanski Hrvati, naročito Hrvati Muslimani, za vrijeme turskoga carstva u državnim službama često preko Carigrada dolazili u dodir i sa Perzijancima — ako bi hrvatska kajkavska brojka »jezer« (»jezero«) imala svoje podrijetlo, ili drugu svezu sa riječju »hezar« perzijskog jezika, — to bi moralo naročito Hrvatima Muslimanima iz netom navedenih razloga biti ova riječ poznata, i oni prvi od svih Hrvata morali bi ovu riječ upotrebljavati, a to se i ne tvrdi u uvodno spomenutoj raspravi, a i sâm boraveći u Bosni dulje vremena, nisam tamo nikada čuo, a niti čitao riječ »jezer« u značenju »tisuća«.

Iz ovih razloga mislim, da između hrvatske kajkavske brojke »jezer« (»jezero«) i perzijske brojke »hezar« ne postoji s obzirom na njihovo podrijetlo nikakova sveza, već da imadu posve slučajnu sličnost. **Dr. Ivo Vedriš**

Kazalište

EURIPID: TROJANKE

(Tragedija u jednom činu. — Po Euripidu slobodno priredio Franz Verfel. — Preveo dr. Milan Bogdanović. — Redatelj Mato Grković).

Nina Vavra, najpoznatije ime zagrebačke drame, slavila je ovim komadom, 9. prosinca 1939., svoj 40. god. umjetnički jubilej. Jedna universalna umjetnička ličnost vanredne dubine i rijetkih intelektualno-emocionalnih snaga — to je Nina Vavra. Kroz punih četrdeset godina zagrebačka publika kroz nju doživljava najviše kreacije skoro svih klasičnih i modernih ženskih likova. Ali ipak njezin najsugestivniji lik je oduvijek bio m a j k a, a to znači najčišće čovještvo, najtoplije i najuvjerljivija ljubav, najdublja i najautentičnija bol. Tko bi mogao zahvaliti Vavri za taj golemi rad srca, od kojega ništa više nije vidljivo ostala (to je sudbina glumačke i plesne umjetnosti) — osim u osami i tišini duše fini titraji emocionalnih uspomena, koji još zaostadoše od onih večeri velikih uznesenja.

Danas joj možemo posebno zahvaliti za to, što za jubilarnu predstavu izabrala Euripida i njegove »Trojanke«. Tu je bilo toliko nutarnjega sklada, toliko jezovite životne podudarnosti sa našim vremenom i časnim jubilejom slavne umjetnice, toliko uzvišene, općeljudske tragike, toliko čiste boli, toliko veličanstva sudbine, toliko filozofije i toliko ljepote i nepatvorene helenske mudrosti, da Nina Vavra zaslužuje posebnu čestitku već zato, što je izabrala Hekubu za svoju jubilarnu ulogu.

Time je dokazala, da je ne samo umjetnica najviših kvaliteta nego da njena misao nosi i njeno čovještvo siže čak do najdubljih izvora klasične katarze i da

njezin četrdesetgodišnji rad nije bio lakomisleni i častohlepni hir, nego duhovno stvaranje i izgrađivanje jedne bogate, kulturne i profinjene ličnosti.

Ako se samo malo sjetimo, kako je naše realističko doba protjeralo sav čar i dubinu »humanističkoga« i kako je čak u hramove duha pobjedonosno prodrlo pitanje: »Što d o b i v a š sa kulturom?« namjesto onoga staroga: »Šta p o s t a j e š sa kulturom?«, onda nam je Nina Vavra svojim izborom i svojom interpretacijom staroga Euripida, od svih tragičara najtragičnijega i od svih pozorišnih filozofa najfilozofskijega, svima dala značajnu i duboku lekciju. Povela nas je na vrelo čiste tragedije, među zaboravljene dvorske stupove, u carstvo Homerova svijeta, u kojem je duša ljdska počela probijati gustu mitološku mrežu i nazirati istinu o smislu života i ponoru ljudske boli. Obukla se, ona slavljenica, u crnu haljinu — »od žena svih pak najnesretnije« — trojanske kraljice Hekube, da nam njenim jezikom, a svojom dušom kaže, kako se još nije ugasio razorni požar Prijamove Troje, kako se još ljudi nisu prestali dijeliti u pobjeđene i pobjednike, kako je ljudska strast još uvijek izvor boli, kako je pravda najviši zahtjev roda ljudskoga, kako i najveći jad nije u stanju uništiti vjeru u čovjeka, kako je sreća uvijek slabo shvaćena, a taština od kreposti uvijek bila jača, konačno, kako je ženski rod uvijek u jadima nadmašio muški i kako je majka uvijek bila kraljica boli.

Rijetko je kada ličnost glumice i ličnost uloge bila tako slivena u jedan jedinstveni izraz. Nina Vavra je bila u svakom stilu inkarnirana ljepota tragike. Kroz njezin šapat i krik su strujale do dna duše sve tajne ljudskoga bića, čitava skala ljudskog osjećanja i to onoga iznad totalnog izgubljenja svake, pa i najmanje utjehe, iznad granice najteže boli.

»Trojanke« su u svojoj konstrukciji jezoviti monolog. U sredini je uvijek i samo ono, veličanstvo boli, Hekuba. I kad joj dolazi glasnik Taltibije, dolazi samo zato, da joj slaže jedan jad na drugi, da joj javlja jednu sramotu nad drugom, jedan zločin da joj gomila nad drugim, a jednu smrt da joj trpa nad drugom. Kad dolazi kći Kasandra, dolazi da joj u svojoj tragediji poveća njezinu, a snaha Andromaha, da joj pred očima pusti sina vojnicima u ruke i u smrt, a sebe u ropstvo i time joj zasjeni duh od novoga užasa. Kad dolazi vojnik s mrtvim djetetom, dolazi da se ponovno može izraziti novi crescendo ponovno ranjene majke. Kad dolazi Helena, opet je samo zato, da Hekuba može izreći kletvu i zazvati pravdu u pomoć. I tako se u beskonačnost nižu jadi. Tek što se jednog dotakne, već drugi bol je zove i zlo se jati na zlo. Toliko je toga, da je Vavra imala mogućnost sabrati sve nijanse svoga umjetničkoga izraza, kojima je stvorila stotine likova kroz četrdeset godina rada.

U ovoj velikoj klasičnoj predstavi i svi ostali interpreti su bili posebno nadahnuti. Naročito to vrijedi za Viku Podgorsku, koja je odigrala proročicu Kasandru u stilu svojih najboljih uloga, doduše ponešto romantički zamišljenu, ali svome manologu jezovitu i nedostiživu. Andromaha Božene Kraljeve je bila divan sklad klasičnih kvaliteta. Njena recitacija stihova je dosizala do neke zadnje granice tragičnog osjećanja, gdje se sve rasplinjuje u katarzu. Nadja Grahor je dobro shvatila svoju Helenu, ljepoticu radi koje sve strada, ali koje bi ipak htjela naći opravdanje. Vj. Afrić je punim taktom svoga umjetničkoga znanja stvarao tešku situaciju u nemilom zvanju kobna glasnika i finom toplinom ulazio u tragičnu dubinu svoje subesjednike Hekube. Isto tako je i Nučićev Menelej bio stilski izrađen u okviru klasične igre.

G. Mato Grković je prvi put nastupio kao redatelj.

Smionost je od prvoga se uhvatiti u koštac sa klasičnom tragedijom ovakove vrsti i u ovakovoj okolnosti, gdje je glavna uloga bila apsolutno u rukama ličnosti, koja je samo od sebe stvarala i tempo i ton, i atmosferu i pokret.

Dokaz je kulture i poznavanja teatra od prvoga postići ovakav uspjeh. G. Grković je radnju rasporedio na tri prostrana podijuma, koja je podigao na mramornim stepenicama klasičnih razmjera. Time je dobio beskrajne mogućnosti

ukrštavanja lica i pružio divnih skoro koreografskih nijansa pokreta. Shvatio je veličinu jubilarnoga momenta i pustio je Vavri da izgovori sve do posljednjega stiha bez obzira na duljinu, na razmaženost moderne publike i pomanjkanje klasične naobrazbe.

Tek je jedna stvar, kojoj je sigurno i sam najviše svijestan teškoće i pomanjkanja, a to je kor. Ne radi se samo o usklađenosti recitacije, o problemu kolektivnog ili pojedinačnog recitiranja, koliko o općem shvaćanju kora u klasičnoj drami, naime o njegovoj bitnoj funkciji: da li je on više povezan sa radnjom kao takovom ili s gledalištem kao takovim; da li je organska cjelina (psihološki) sa igrom ili je zasebni, samostalni tumač i jeka osnovne ideje? G. Grković je, izgleda više prisiljen sposobnošću materijala nego vlastitim uvjerenjem, krenuo putem najmanje, otpora i pustio da kor pojedinačno upada i što više sudjeluje u igri. Dakako da se na taj način stvar ponešto razvukla i izgubila na kondenziranosti i udarnoj snazi.

Kostimerija je bila vanredno pomno proučena i uzorno izrađena.

Prije predstave je govorio dr. Nikola Andrić o slavljenici, a poslije predstave je bilo čestitanje, vijenaca, cvijeća, brzojava, pisama, darova, pljeska i suza. **D. Ž.**

CESARE MEANO: ROĐENJE SALOME

(Komedija u 3 čina. — Preveo Dubravko Dujšin. — Redatelj Ferdo Delak).

Mladi talijanski pisac je napisao originalnu komediju, u kojoj je posegnuo čak za dalekom historijom biblijske Salome i kroz naličje života u gruboj šali pokazao ljudima iluziju obožavanih fantoma. Svatko Salomu zamišlja kao senzualnu plesačicu sa glavom Ivana krstitelja na dvoru kralja Heroda. Kao takova je ušla u historiju literature i umjetnosti. Cesare Meano naprotiv prikazuje Salomu kao već ostarjelu ženu armenskog kralja Aristobule, gdje mijesi kolače, nadzire pranje rublja i bavi se kućanstvom, dakako lišena svih čari svoje demonske mladosti.

Međutim u Rimu se još vjeruje u njezinu vječnu mladost, pa će jednoga dana stići na Aristobulov dvor rimska delegacija, da zatraži Salomu za Nerona. Primitivni Aristobul se zbunio, ne razumije situaciju, jer mu je skroz nepoznata Salomina prošlost(?), ali lukavost se ipak probija i kod njega u prvi plan njegova mozga, te on kani prevariti Rimljane sa nekom mladom djevojkom Dalilom, prikazujući im, da je to Saloma. Rimljani se dosjete jadu, ali sve sretno svršava, jer je vođa delegacije Tulije Kasije zavolio Dalilu.

Ima tu mogućnosti, da se izrazi sva isprazност i glupost ovoga svijeta, da se iskreno preživi prolaznost i izmjenu izvjesnih vrijednosti, u jednu riječ, da se iz neke sretne perspektive pogleda sva taština života i poruši sve fasade sa nekih čarobnih stranica ljudske historije povirivši iza njenih kulisa. Ali naša zagrebačka režija je pojačanom burleksnošću i senzualnošću poremetila sklad i sasvim upropastila komad.

Pisac je doduše bez velikih obzira prema historijskoj istini prikazao Aristobula karikirano, da dobije adekvatniji fondo za reljefnost Salomine ličnosti, ali g. Delak je i onako već pretjeranu piščevu karikaturu pretvorio u pravu pravcatu burlesku. Nije se više znalo, ni tko je kralj ni tko je sluga. Nevolju je povećalo i to, što je uloga Aristobula predana Ciliću, koji se svojom kliširanom komikom ne može izdići do karakterna glumca. Drugi dio predstave se pretvorio u jeftine efekte kabaretskih kvaliteta. Rimljane je trebalo prevariti lijepom Dalilom, ali uza sve to zagrebačku publiku nije trebalo prevariti jednim neukusnim prizorom pseudo plesa i prazne razgolićenosti.

Najbjednije je prošla gđa Vilhar sa svojom Salomom. Bilo je momenata, u kojima je izbijala istinska tragika žene, kojoj je sve prošlo i koja mora doživljavati iluziju svoje veličine, ali i to je zaglušila vašarska galama čitave scene i neke fatalne neozbiljnosti u koncepciji čitave igre, naročito u podjeli ulogâ.

Sve u svemu eksperimenat, iz kojega će ipak netko nešto naučiti. **D. Ž.**

Polemika

ODGOVOR Dru HAMMU

Dr. Hamm je u »Hrvatskoj Smotri« 1939. XII. s. 629.-9 odgovorio na moju raspravu »Konstantin Ćiril i izvori glagolice« H. S. 1939. IX. s. 449-73 X. s. 490-505.

OSNOVNA POGREŠKA:

Hamm tvrdi, da glagolica »nije nikakva samonikla pojava nego djelo ljudskih ruku baš kao i gotski alfabet... Logička i skroz sistematska struktura glagolskoga pisma dokazuje da mu je jezgru sastavio jedan čovjek« (Nastavni Vijesnik, Zagreb 1939. s. 48). Dakle glagolicu je sastavio jedan čovjek. **Tko** je taj čovjek, stilizator, to ne može riješiti paleografija — nego povijest. Ne postoji niti jedan do sada poznati alfabet, čija bi sličnost sa glagolicom odmah i sigurno upućivala na nj kao njezin uzor, kao što je na pr. slučaj sa Ulfilovim pismom i ćirilicom obzirom na grčku uncijalu. Ta »ljudska ruka« taj »jedan čovjek« koji je stizilizirao glagolicu imao je pred očima određeni cilj: da dade novo pismo, a ne novu akomodaciju kakovoga bivšega alfabeta. U stvaranju ovoga novoga on se služio starim materijalom. Ali kako se služio tim starim materijalom, iz novoga pisma ne će se nikada sa sigurnošću zaključiti i to baš zato, jer je iz toga materijala stvorio nešto bitno novoga. U stiliziranju toga bitno novoga stilizator je morao biti onaj stvarajući motor i agens, čiji je umni rad crpio materijal sa svih polja ondašnjega filološkog i umjetničkoga znanja. Tek onda kada bismo imali autograf stilizatorov možda bismo mogli zaključiti na njegove uzore. Ali dok baš glagolica ima toliko varijanata, koje se jedna od druge i te kako razilaze, a da se ipak ne može utvrditi, koja je stilizatorova, jasno je, da nam paleografija u takovim prilikama ne će nikada znati kazati stilizatora.

To osjeća i sam Hamm, kako se vidi iz njegove paleografske analize glagolice (N. V.). On piše: »Što se tiče normalnoga a z dosta je **vjerojatno** izvođenje Vajsovo... Od gotskih varijanta **približava** se ovom znaku oblik, koji vidimo u jednoj ispravi napisanoj oko god. 551« (s. 50). »Postanak glagolskoga buky **može** se tumačiti ovako« (st. 50) »Ova je varijanta najbliža znaku od kojega je **po mojem mišljenju** postalo naše glagol a to je runsko geofu« (s. 51) »**Mislim** da u tome ne treba tražiti nekakav orijentalni način pisanja, jer se ta pojava **može** objasniti i na jedan drugi način« (s. 51), itd. itd.

Kao što za Hamma »može biti« »vjerojatno« »mislim« itd. da je neko slovo postalo od gotskoga, isto tako se to može opravdano i nijekati te vidjeti izvor tim slovima u drugome alfabetu. A činjenica, da stručnjaci iznose čitavo more hipoteza o postanku pojedinih slova glagolice najbolje se vidi, da jedan alfabet nije stilizatoru bio uzorom. Pomnjivo čitanje Hammove analize u »Nastavnome Vijesniku« dosta jasno govori, da je sva njegova zgrada građena na pijesku. Samo dva primjera. »Mada čak i Rahlfs priznaje da je dobro vrlo slično grčkom delta ipak ni ovdje ne treba napustiti gotsko tlo, jer ni od gotskoga daaz do glagolskoga dobro (na pr. u Münchenskom abecedariu) nije dalek put... U najstarijim spomenicima se jedan pored drugoga javljaju dva oblika: onaj s trokutom i onaj bez trokuta. Gotovo svi se istraživači slažu u tome da je drugi oblik stariji i da je spomenuti trokut samo plod kasnije stilizacije. Što se tiče postanka ovoga slova nema nimalo sumnje da u gornjim kružićima i paralelogramima treba gledati stilizirane točke, a takve je točke **pored grčkoga** jota imalo i gotsko iiz, koje je i glasovno i ortografski imalo istu funkciju kao i glagolsko iže« (s. 51, 53). Dobro »je vrlo slično grčkom delta«, a Hamm ipak misli

da »ni ovdje ne treba napustiti gotsko tlo«. A zašto, o tome njegova analiza šuti. »I z e« ima dvije varijante. Koja je to originalna, ne može se utvrditi. Tko Hammu veli, da je stilizator slova d o b r o i i ž e imao pred očima gotski a ne grčki uzor? O v a k o v o m k r i t i č k o m m e t o d o m n a p i s a n a j e c i j e l a p a l e o g r a f s k a a n a l i z a u »N a s t a v n o m e V i j e s n i k u«. Neka izvoli čitatelj pomnjivo pročitati tu analizu i još k tome dobro se zadubiti u priloženu tabelu (s. 61), pa će lako vidjeti, kolika je kritička vrijednost ovakova pisanja. Zato ono namjerno Hammovo isticanje o mome nepoznavanju Ulfilova pisma skroz je deplasirano i više je pokušaj, ne bi li svoju nesigurnost na povjesnom polju nekako prekrio bacajući problem onamo, gdje mu nije mjesto, naime na paleografiju. Baš zato, jer paleografija ne može naći stilizatora glagolice, nije potrebno biti stručnjak u gotskoj paleografiji, da se n a u č n o utvrdi da glagolica nije nastala o n a k o kako si to zamišlja Hamm. Ako je Tentor pisao »popularnu knjižicu« zar mu je zato dozvoljeno pisati netočnosti? »Popularne knjižice« napisane od stručnjaka imaju baš tu prednost da donose ne hipoteze nego n a u č n o u g l a v l j e n e r e z u l t a t e.

ŠTO VELE DOKUMENTI?

Svi oni tvrde, da je Ćiril dao Slavenima p r v o slavensko pismo. Tu su »panonske legende«, za koje je kritika utvrdila da »spadaju među najbolje historijsko literalne slavenske i bizantinske dokumente IX. v.« Izmotavanja Hammova da »se Dvornik — na kojega se Guberina na početku svoga članka poziva — ograničio na to da samo u glavnim točkama verificira historijski skelet najvažnijih zbivanja ne ulazeći ni u kakve detalje, a najmanje u one koji bi se mogli odnositi na Konstatinove specijalne lingvističke sposobnosti i n a g e n e z u s l a v e n s k o g p i s m a (H. S. 12 s . 624), gest je nesigurna čovjeka jer: a) sud Dvornikov (v. H. S. IX. s. 450) odnosi se na c j e l i n u knjige kao takove, b) sam Hamm kaže da se Dvornik» ograničio na to da samo u glavnim točkama verificira historijski skelet n a j v a ž n i j i h zbivanja«, a zar on ne zna, da je panonskim legendama baš »najvažnije zbivanje« Ćirilovo podrijetlo slavenskoga pisma i bogoslužje? Hrabar izričito tvrdi, da je Ćiril dao Slavenima p r v o slavensko pismo, a prije njega postavši kršćani da su se služili g r č k i m i l a t i n s k i m. Čujte što na to odgovara Hamm: »Što se tiče crnorisca, Hrabra, s kojim sam, navodno, imao vrlo zlo »proći«, preporučio bih dru Guberini da ga najprije pažljivo pročita, pa će, kada to učini, vidjeti, da sama riječi činr u njemu i nije toliko važna, koliko riječ bog, život i druge, koje, kao i cijeli kontekst poredbeni prikaz geneze grčkog i slavenskog pisma, očito pokazuju da Konstantinovoj inicijativi valja pripisati samo ona slova, kojih za slavenske glasove nije mogao naći u grčkom alfabetu« (H. S. XII. s. 626). Pa što je ovime rekao Hamm? Zar je pobio moje argumente izložene u »Hrvatskoj Smotri« IX. s. 453-8. Zar je pobio Hrabrovu tvrdnju, da prije Ćirila nije postojalo n i j e d n o slavensko pismo? Zar je dokazao da je Ćiril stilizirao ćirilicu? U n a j g o r e m s l u č a j u d o k a z a o j e d a j e g l a g o l i c a g r č k o g a p o d r i j e t l a i n i š t a v i š e. Znao sam ja i bez njega, kako neki slavisti tumače Hrabrov č i n ъ, ali mene čudi Hammova nekritičnost — ako nije nešto drugo — pa da ne vidi da ja nijesam se mogao osvrtati na ono značenje riječi č i n ъ jer bi tada upao u pogrešku sofizma petitio principi, pošto Hamm baš na onome značenju riječi č i n ъ, koje im daju spomenuti slavisti, kuša izgraditi svoju teoriju, da je Ćiril otac ćirlice. Hamm kuša da ironizira, jer da »za savremenim shvaćanjem ostaje mod prilike nekih 78 g.« (Ibid.). Ovu je ironiju morao napraviti zato, jer u svojoj nemoći da pobije Račkoga dokaze da Hrabar misli na glagolicu a ne ćirilicu morao izmisliti nešto što ja nijesam rekao, niti itko pametan to može izvesti iz moga članka, a k o g a g l e d a u c j e l i n i a ne u otrgnutim pasusima, naime da je »slično kao gotica mogla nastati naša glagolica« (H. S. XII. s. 626). O tomu ćemo niže, a ovdje upozoravam Hamma, da, ako ga

pobijaju svi oni argumenti, koje sam ja iznio za ćirilsko podrijetlo glagolice, tada je bila njegova dužnost jedan po jedan pobiti, a ne ironizrati. Ako ćemo se zabavljati ironijama, onda sigurno nema gore od one, koja je zadesila Hamma, da je netko već pred 75 godina u prah oborio sve argumente, koje je on iznio, naime da je Hrabar mislio na Ćirila kao oca ćirilice a ne glagolice.

POVJESNE ČINJENICE

Hamm je svoju paleografsku teoriju o gotskome podrijetlu glagolice htio potvrditi i povijesnim činjenicama. Te su: a) »Tako dakle vidimo, da je već u Justinijanovo vrijeme (527—565) na Balkanskom poluotoku postojao jedan gotoslavenski konglomerat, o kojemu nam kao daleka jeka govori »Libellus Gothorum« popa Dukljanina i »Historia Salonitana« splitskoga arhiđakona Tome.« (N. V. s. 45). b) Toma Arhiđakon govori o amalgamiranju Gota i Slavena (H. S. IX. s. 445). c) U XI. v. crkveni sabor u Splitu (1059.) i papa Aleksandar II. osudili su glagolicu kao arijansko pismo (H. S. IX. s. 446). Na ovo sam ja primjetio: ad b) da je Toma tu vrlo nejasan i da govori o j e d n o m k o n k r e t n o m s l u č a j u, koji se desio oko Salone te da on govori o amalgamiranju Curetes i Gota (H. S. X. s. 500). Hamm na ovo odgovara »da je spominjanje Curetes samo jedna historijska reminisencija, koja sama po sebi o nekom amalgamiranju ovih Koribanata i Gota ništa ne kaže... da je Toma imao na umu etnografski konglomerat, u kojem su se pored Gota isticali ne Curetes nego Slaveni, za koje Toma kaže, da su to oni »qui de Polonia seu Boemia venerant« (H. S. XII. s. 627). G. profesor se ovdje nemilo zaletio. Najprije oni, koji su po Tomi »iz Poljskih strana došli« bili su Goti a Curetes su se s njima pomiješali. Po Tomi su Curetes **autohtoni** i morali su biti Slaveni, ali, kako rekosmo, Toma je u tome v r l o n e j a s a n te je Hammovo pozivanje na njega da dokaže svoju gotsku tezu deplasirano. Kako smo rekli on govori o j e d n o m k o n k r e t n o m slučaju, koji se desio oko Salone a njegovo pričanje prebacivati na događaje, koji su se zbili tobože za vrijeme Justinijanovo na Balkanu nije kritički. Skoro će izići jedna moja radnja o tome, koja će to pitanje unijeti nešto svijetla. U svakome slučaju Toma ovdje ne može služiti kao sigurni izvor, jer piše o događajima koji su nastali čitave vijekove prije njega, dok se ne može donijeti ni samo jedan svjedok iz VI., VII. ili VIII. v., koji bi ovlastio da smatramo i samo v j e r o j a t n o m tezu o nekom amalgamiranju Gota i Slavena. Ad a) ja sam ustvrdio, da su Slaveni koncem VI. v. bili »duševno sasvim nesposobni da prime jedno pismo kao što je glagolica« a da su zato postali zreli u VIII. v. (H. S. X. 495). Hamm na ovo odgovara, da su moje tvrdnje »ne samo netočne, nego i i pomalo neukusne, pa se doista čudim Guberini što je tako nešto mogao napisati« (H. S. XII. s. 629). Ovo su najkomotniji odgovori a istodobno dokaz solidnosti Hammove teze. Ad c) Rekao sam da sabor od 1059. g. nije uopće osudio glagolicu niti je u XI. v. problem glagolice bio na dnevnom redu u hrvatskoj državi (H. S. 501-2). Na ovo Hamm zna ovako odgovoriti: »Da se tamo »o glagolici nije uopće ni raspravljalo«, kako hoće Guberina, zacijelo n e b i n e p o s r e d n o p o s l i j e t o g a b i l e n a s i l u z a t v o r e n e s v e c r k v e u k o j i m a s e g l a g o l j a l o« (H. S. XII. s. 627). Ali, molim Vas g. profesore, gdje ste Vi to našli? Reći ćete u Tomi Arhiđakonu. A u njemu (i to jedinome) ste našli i da je sabor osudio glagolicu, a l i j a s a m T o m i u t o j s t v a r i z a n i j e k a o v j e r o d o s t o j n o s t i r a s t u m a č i o, k a k o j e d o š l o d o t e n j e g o v e k r i v e i n f o r m a c i j e (H. S. IX. s. 470-2). Hammova je dužnost bila da dokaže, da su moji razlozi neosnovani i tek onda se mogao pozivati na Tomu. Eto ovako diletantski se mora postupati, kada se na silu hoće da u povijesti nešto nađe, a što u njoj nema. Slobodno je prof. Hammu »ostajati« gdje hoće — ali to nije slobodno povijesti i povjesničaru. Ne postoji niti jedan savremeni dokumenat, a od kasnijih ni jedan čijoj bi se vjerodostojnosti m o r a l o

vjerovati, koji bi samo i aludirao na osudu i progon glagolice u XI. v., a postoji dobar dio (pismo Aleksandra II. i Grgura VII.), koji to **i s k l j u č u j u**. Uza sav ovakav svoj kritički postupak Hamm će ipak meni i nadalje imputirati »površnost i nekritičnost«. On može i dalje umišljati, da je »upozorio na jednu metodičku grešku«, pa radi toga samoga sebe osloboditi od dužnosti daljnjega odgovora. Ali nepristranome sucu biti će jasno da se Hamm unaprijed odriče odgovora, jer je uvjeren, da se pred javnosti ne može **d v a p u t a i z l a z i t i b e z d o k a z a**, pa mu zato poručujem, da u budućoj »ovećoj studiji« ne ide onim kritičkim putem, kojim se uputio u svojim člancima »Nastavnoga Vijesnika« i »Hrvatske Smotre«.

Hamm se oštro obara na one, koji glagolici traže prauzor u grčkim slovima. On hoće, da je glagolica »stilizirano pismo koje je nastalo na osnovi gotskoga i runskog alfabeta« (N. V. s. 60.) U svojoj »raspravici« od 39 stranica ja sam ispitao dokumente, što oni vele *tko* je pisac **p r v o g a** slavenskoga pisma. Nijesam ulazio u problem, *kako* je ono nastalo. Hamm je htio dokazati, da je glagolica gotskoga podrijetla i odatle izveo zaključak, da nije od Ćirila potekla i da nema prauzor u grčkome pismu. Ja sam upozorio Hamma da je »po prof. Hammu stilizator glagolice iz grčke uncijele po biskupu Vulfilu za gotsko pismo akomodirao i stilizirao veliki broj slova (28) svoga pisma, ali nijedan paleografski razlog *ne isključuje mogućnost* da je ona slova nešto drugim načinom stilizirao i iz **č i s t e** grčke uncije. Mi ovo ističemo kao jednu hipotetsku mogućnost; a ako igdje to u povjesnim zaključcima moramo se držati one: ne quid nimis. (H. S. X. s. 496); da gotsko podrijetlo glagolice ne prejudicira njezinome grčkome podrijetlu kao ni ćirilskome jer je Ćiril kako nas upozoruje Ž. K. znao gotski. (H. S. X. s. 497, 500). Na ovo odgovara Hamm: »Da se je on ovom literaturom (na pr. Jellinekom, Kieckersom ili dr.) makar u maloj mjeri poslužio, što je trebao učiniti, i da je pažljivo pročitao moj članak, bio bi vidio 1) da se od 27 znakova Ulfilina alfabeta samo njih 17 izvode iz grčkog pisma, dok je ostalih 10 runskoga i latinskoga podrijetla; i 2) da se, a to je u našem slučaju naročito važno, *naša glagoljica s Ulfilinim podudara i to u onim slovima, koja nisu uzeta iz grčkog alfabeta* (m. p.) (por. rci: reda, slovo: sugil hěr: haal, pa djerv: gear iz runskog etc). Prema tome kod glagoljice ne može biti ni govora o tome da bi ona mogla biti u isti mah i grčkoga podrijetla, a o tome se Guberina, kao što rekoh, lako mogao osvjedočiti i prije nego što je počeo pisati svoju kritiku. Njegovu pretpostavku, da bi Konstantin bio u najgorem slučaju mogao glagoljicu stilizirati i na »ruskoj« osnovi, ja sam već unaprijed odbio kao neprirodnu i apsurdnu, i ostajem pri tome sve kada bi se jedanput i dalo dokazati da je Konstantin u Hersonu našao gotsko (= »rusko pismo«) (H. S. 623—624.).

Najprije je Hamm morao dokazati da paleografska analiza isključuje mogućnost da su neka slova glagolice mogla nastati iz čiste grčke unicijale, a ne one po Ulfilu akomodirane. Samo zahvaljujući svojoj metodi Hamm je mogao napisati: »Prema tome kod glagolice **n e m o ž e b i t i n i g o v o r a**, da bi ona mogla biti u **i s t i m a h** i grčkoga porijetla«. Što ovo sada znači? Hamm priznaje, da je većina gotskih slova (17 od 27) grčkoga podrijetla, pa dosljedno ona glagolica koja su od njih postala **p o s r e d n o** su grčka. Slavisti, koji se bore za grčki izvor glagolice ne vele, da su **s v a** njezina slova od grčkoga. Dovoljno je, da je većina.

Druga je stvar reći, da je »glagolica stilizirano pismo koje je nastalo na osnovu gotskoga i runskoga alfabeta« (N. V. s. 60), a druga, da je »naša glagolica s Ulfilinim pismom podudara i to u onim slovima koja nisu uzeta iz grčkoga alfabeta«. Mjesto da se Hamm bori za to da »je glagolica stilizirano pismo koje je nastalo na osnovu gotskoga i runskoga alfabeta«, imao je poći putem ostalih slavista te iznijeti svoje mišljenje i dokaze, da su **n e k a** slova uzeta iz gotskoga kao što drugi dokazuju da su uzeta iz samaritanskoga, židovskoga, kopskoga

itd. A kada bi Hamm sve kritički prosudjivao, onda bi uvidio da njegova hipoteza o nekim gotskim slovima glagolice ne znači da ovu nije stilizirao sam Ćiril. On »rusku« hipotezu može odbiti »kao neprirodnu i apsurdnu«. Iako bi se Hamm »okladio« da bi Guberinovo kakovo eventualno »novo pismo imalo sve karakteristične oznake upravo našeg alfabeta (ductus, dijakritički znaci etc), a ne, recimo, njemačke frakture ili grčkog kurziva«, (H. S. XII. s. 623), ali ipak nije ni »apsurdno ni neprirodno« da Konstantin nije baš morao misliti i raditi glavom Guberinovom. On je ipak *mogao da upotrebi* »*dikt*use diakritičke znakove recimo njemačke frakture ili grčkog kurziva« t. j. konkretno gotske akomodacije grčke uncijale i ostalih slova.

Hamm se voli igrati doskočica. Tako na pr. ja sam ustvrdio kada bi glagolica bila uistinu staro a u t o h t o n o hrvatsko pismo, koje bi po Šegviću datiralo i p r i j e dolaska naših otaca na Jadran, kako se onda može razjasniti činjenica da se u Bugarskoj, Moravskoj i Rusiji nalaze ranije pisani tragovi glagolice nego u Hrvatskoj i zašto u našim vladarskim ispravama i kulturnom životu prije XII. v. ne nalazimo spomenika glagolski napisanih. Hamm misli, da je ovo riješio, ako ustvrdi: a) da »Kijevski i Praški listići sami po sebi još uvijek ne dokazuju da je na češko-moravskom području postojala n e k a n a r o č i t o raširena glagoljska tradicija«, (H. S. s. 440). Svakako se gore nalaze njezini tragovi prije nego u Hrvatskoj, b) da bih ju »kao historik 1) morao znati da su se takve isprave pisale latinskim jezikom i ondje, gdje se već odavna sav kulturni rad odvijao u narodnom jeziku i narodnom, latinskom, ili kojem drugom pismu, i 2) ne bi smio sam sebi protusloviti, kao što to čini na pr. na ovom mjestu gdje govori o Bašćanskoj ploči i gdje izrijekom kaže da »nije isključeno da je sama Zvonimirova darovnica bila napisana glagolskim pismenima«, (H. S. XII. s. 628). Alaj mudrosti! A znači li to, da su se svi m o r a l i odvijati u latinskom jeziku. Hamm bi htio naći u mome pisanju nekakovo protuslovlje a to vjerojatno zato, jer ne posjeduje dovoljno kritičkoga i intuitivnoga duha. On je iz mojih riječi morao razabrati da ja ono o ispravama i kulturnome pravu govorim u pretpostavci Šegvić—Poparićeve hipoteze, naime da su Hrvati imali svoje pismo i to baš glagolicu i p r i j e nego su se upoznali sa latinskom kulturom, a t o b i z n a č i l o, d a j e t o p i s m o m o r a l o p r o ž i m a t i s v a k u ž i l i c u d r ž a v n o g a i k u l t u r n o g a r a d a H r v a t a. Smiješno je opravdati se, da su se izgubili svi tragovi toga. Dok bi Moravci i Bugari primili glagolicu tek u IX. v., a ipak se sačuvalo njezinih tragova u X. v. a kod Hrvata, koji su imali (tobože) glagolicu toliko vjekova prije njih nalazi se prvi spomenik tek u XII. vijeku. U svojim specijalnim kritičkim sklonostima, Hamm zaboravlja, da sam ja ustvrdio ne samo »vladarske uprave« nego »i sav kulturni rad«, da se razvijao »u latinskom jeziku i pismu«. Hamm priznaje, da pisane latinski isprave ne znače, da se »sav kulturni rad nije odvijao u narodnom jeziku... i pismu«. Taj bi slučaj u Šegvić-Poparić-Hamm-tezi morao biti u Hrvatskoj. Čudno, od »svega kulturnoga rada« nije sačuvano ništa!

Po prihvaćenom mišljenju, glagolica je došla u Hrvatsku tek nakon smrti Svete Braće i ona je kao sporadični slučaj uvlačila se u narodne redove; sistematski nije bila proganjana, pa je zato razumljivo, da se je s p o r a d i č n o mogao napisati k o j i dokumenat glagolski, pa baš zato jer ti dokumenti nijesu bili u velikom broju mogli su se izgubiti kao eventualno onaj Zvonimirov.

Ima momenata, kada Hamm igrajući se doskočica postane neozbiljan. Ja sam iz riječi Ivana VIII. u kojima on tvrsi da »Crkva Božja po svemu svijetu i medju svima narodima u latinskome ili grčkome pjeva«, sasvim prirodno izveo zaključak, da on »ne pozna ni jednoga naroda koji bi vršio službu Božju na slavenskome« (H. S. X. s. 459), jer je apsurdno i pomisliti, da bi takovom motivacijom pobijao slavensko bogosluž je, ako zna da ono negdje postoji. A što je od toga učinio Hamm? Ovako odgovara: »a pri tom i ne misli o tome da papine riječi imadu š i r e z n a č e n j e i da on time Ivana zapravo proglašuje

priličnom neznalicom, jer bi ipak trebalo pretpostaviti da je rimskom papi i u ono vrijeme moglo biti poznato da su neki kršćanski narodi na Istoku (na pr. Armenci i dr.) i u njegovo vrijeme, i davno prije njega imali ne samo svoje posebno pismo, nego i obredne knjige na svojem jeziku, a za krimske Gote to — po Račkom[1] — spominje čak i sam Guberina!« (H. S. XII. s. 625). Doista izvrsne kritične metode! Ako Ivanove riječi ne ćemo uzeti u »širokom značenju« onda ih uzmimo u najužemu t. j. da pod »Crkvom Božjom« misli samo na Italiju i njoj najbliže krajeve. A koji su joj bliži od Dalmacije? Prirodno značenje Ivanova izraza »Crkve Božje« ne može biti drugo nego da je on pod njim mislio zapadnu i bizantinsku crkvu.

Hamm se ruga mojoj tvrdnji, da se tragovi glagolice nalaze u Rusiji prije nego u Hrvatskoj. On veli, da su »Kijevski listići nadjeni prije nekih 65 godina u Rusiji, pa ipak se ne mogu zvati »ruskima«, jer su napisani negdje u X. stoljeću i to *vjerojatno* (m. p.) na moravsko-panonskom području, *ili ih je napisao netko s toga područja*, kako se može zaključiti po čehizmima (bohemizmima) u tekstu. U samoj Rusiji, koliko je do danas poznato, nije napisan ni jedan stariji, glagolski spomenik, i Guberina bi obilno zadužio sve slaviste ovoga svijeta, kada bi mu uspjelo dokazati da se je u Rusiji pisalo glagolicom »ranije negoli u Hrvatskoj« (H. S. XII. s. 628). Za moravsko-panonsko podrijetlo tih listića Hammu su mjerodavni čehizmi, ali ipak on veli da je samo »vjerojatno« da su napisani u Moravskoj. Čim je rekao »vjerojatno« tim je dozvolio da su mogli biti napisani i u Rusiji i na slavenskom jugu, a oni čehizmi ništa tome ne prejudiciraju, već, ako hoćemo, dokazuju da se najstarije slavensko bogoslužje pojavilo u Moravskoj. Odakle prof. Hammu dokaz, da se sakramentarij, čiji su fragmenti »kijevski listići«, nije upotrebljavao u Rusiji još u X. v. iako je njihov predložak nastao u Moravskoj. Izgleda da tako misli i sam prof. Hamm, jer veli »ili ih je napisao netko s toga područja«. A za koga? Jamačno za Ruse. Hamm ne može donijeti ni jedne sitne aluzije iz vjerodostojnih dokumenata, da je sabor 1059. g. osudio glagolicu, niti da je o njoj kao liturgičnom problemu raspravljao. Ali on ipak zna, kako će se spasiti. On pravi aluzije, da sam ja svećenik i da pišem povijest »obzirom na klerikalne i antiklerikalne tendencije«, da opravdavam latinski kler i slično (H. S. XII. c. 627, 628). Možda je uvidio, da ovo ipak ne će upaliti pa je za svaki slučaj kušao naći protuslovlje kod mene, jer da na jednom mjestu govorim, da je sabor prisilio glagoljaše, da »moraju naučiti latinski«, a na drugome da sabor »o glagolici nije uopće ni raspravljao« (H. S. VII. s. 627). Ali Hamm vrlo dobro zna, da se iz svake moje riječi razabire, da ja tvrdim, da sabor »glagolski problem nije rješavao kao jedno posebno pitanje« nego ga je samo onako nuzgredno spomenuo« (H. S. X. s. 102.) I zato tu tražiti nekakove kontradicije može samo onaj, koji misli da se tudji ugled i u znanosti može doskočicama rušiti.

Dr. Ivo Guberina

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 2 VELJAČA 1940. GOD. VIII.

PSIHOLOŠKI OSNOVI VELIKE BORBE

Osim mnogih elemenata, koji igraju važnu i odlučnu ulogu u današnjem svjetskom sukobu, potrebno je istaći jedan vrlo važan psihološki elemenat: težnju za nošenjem vlasti i vladavinstvom, težnju za prvenstvom. Englez hoće vladati, Francuz hoće vladati, Nijemac hoće vladati, Talijan hoće vladati.

Analiziramo li Europu uopće, opazit ćemo, da je njena dominacija nad svijetom osnovana na izvanredno razvijenoj težnji za vladavinstvom; ona vlada svijetom, jer to hoće. Onoga časa, kad bi Europa oslabila svoju volju u tom smislu, izgubila bi svjetsku vlast. Prvenstvo u tom vladavinstvu nosi Engleska; ona je svjesna toga prvenstva, i želi ga zadržati. Već skoro četiri stotine godina izgrađuje Engleska osnove svojega europskog i svjetskog prvenstva, i u tom nošenju prvenstva izradila je sjajne metode i stekla golema iskustva, s kojima se izvanredno služila u borbi protiv svakoga, tko bi pokušao u Europi ili izvan nje razviti ambicije o svjetskom prvenstvu. Engleska je proživila goleme unutrašnje poremećaje, velike sukobe skoro sa svim narodima svijeta, došla je u doticaj sa svim običajima, vrlinama i manama na svakom području ljudskog života, i njeno je iskustvo iza iskustva Vatikana valjda najveće na svijetu. Kroz četiri stotine godina Englezi izgrađuju neprekidno svoju svevlast; oni su svuda, sve linije svijeta došle su u ruke Engleza prije, nego što su ostali narodi i pomislili, da izvrše pokušaje sličnog zamaha. Prvenstvo Engleza došlo je kao rezultat sistematskog stoljetnog gomilanja djela i nastojanja, sve u jasnoj težnji i svijesti o prvenstvu.

Zar je mogao genijalni Napoleon pobijediti Englesku? On je želio biti gospodar svijeta, on je imao jasnu težnju za prvenstvom i znao je da se mora sukobiti, na takvoj ideji, s Engleskom. Ali, zar je doista bilo moguće, da genijalni bljesak jednoga desetljeća obračuna sa sistematiziranim stoljetnim snagama. Napoleon je nestao pred granitnom prosječnošću Engleske, kao Don Quihot pred vjetrenjačom. Ni jedan genije ne može svojom genijalnošću nadmašiti velebnost jednoga stoljeća, koje je u svojim djelima genijalna tvorevina. Genije od jednoga dana pao je pred genijem, koji se izrazio kao višestoljetna formacija. Engleska je, uzeta u višestoljetnom aspektu, bez sumnje genijalna tvorevina.

Njeno prvenstvo nad svijetom treba tako gledati, a ne možda kao neki slučaj.

Prvi ozbiljni pokušaj, pokušaj genijalnoga Napoleona, da se ugrozi prvenstvo Engleske propao je. Premda je Napoleon imao veliku zamisao o prvenstvu i jasnu suprotnost s Engleskom, i premda je bio genijalni vojskovođa, ipak se može ispravno prigovoriti, da je nemoguće bilo pobijediti Englesku, a pritom izazvati protiv sebe cijelu Europu. Napoleon je bio zaraćen s cijelom Europom, a htio je pobijediti Englesku! Ovo je bila svakako izvanredna preuzetnost. Genijalni Napoleon je više mislio na svoju sposobnost, negoli na sposobnost svojih neprijatelja, a posebno Engleske. Možda zato, što nije vidio protiv sebe genija od jednoga dana, kakav je bio sam, a nije znao uočiti genija od stoljetnog izraza, kakav je bila Engleska.

Drugi pokušaj, pokušaj cara Vilima u Svjetskom ratu, propao je također. No mora se istaći, da makar nije bilo genijalnog bljeska, slična Napoleonu, da je Njemačka 1914 godine nosila već 40 godišnje spremanje na obračun s Engleskom. Ali ni Vilimova Njemačka nije shvatila, da se ne može biti u ratu s Engleskom i istodobno s ostalom Europom.

Treći pokušaj, znatno manjega značaja, izvršen je u vrijeme talijansko-abesinskog sukoba, koji je potpunoma uspio u svojoj djelomičnosti. Engleska je kapitulirala pred Mussolinijem, no bit problema, t. j. nošenje prvenstva nije ovim pokušajem oduzeto Engleskoj, iako je ozbiljno nagriženo. I Mussolini je bio u sukobu s cijelim svijetom, ali sva sreća samo na papiru, t. j. u Društvu naroda pomoću tako zvanih sankcija.

Talijansko-abesinski sukob nije donio nikakvo rješenje o pitanju prvenstva, jer to pitanje nije bilo ni postavljeno na rješavanje, i prvenstvo je ostalo u posjedu Engleske.

Četvrti ozbiljni, i to vrlo ozbiljni pokušaj, ogleda se u današnjem Svjetskom ratu. Očevidno je postavljen problem prvenstva, u svoj svojoj čistoći, i zato su se našli oko u oko Engleska i Njemačka.

Engleska se bori, i borit će se svim snagama i sredstvima, da održi svoje prvenstvo, jer ne nalazi nikakva razloga, da ono što je stvarala stoljećima prepusti bez borbe. Englez čvrsto drži svaki krajičak zemlje, moći, mogućnosti i prava, koji mu osiguravaju vlast i prvenstvo. Može se dokazivati, da bi bilo razumno, da Englezi popuste, pa da bude mir, ali najdublja oznaka Engleza upravo i jest u tome, da on ni u čemu ne popušta do zadnje mogućnosti. Dogovorom iz ljubavi i pravednosti, Englez ne popušta, jer po dogovoru se vlast, vladavinstvo i prvenstvo ne pušta iz ruku.

Moglo bi se reći i to, da bi Njemačka trebala priznati prvenstvo Engleskoj, zadovoljiti se onim što ima, i mir bi bio spašen.

Sve se to može govoriti, i mnogo toga sličnoga, ali u čemu je dokaz, da bi Engleska trebala vječno ostati prvakom svijeta, i da bi to imao biti aksiom međunarodnoga stanja? Zar u tome, da se time čuva mir?

Takav bi argumenat mogli upotrebljavati kapitalisti proti onima, koji su nezadovoljni, takav bi argumenat mogla upotrebljavati stranka koja jednom ima većinu, prvenstvo i vlast, takav bi argumenat konačno moglo upotrebljavati svako dominantno stanje u politici, moralu, nauci, ekonomiji nasuprot novim impulsima, koji nose sukob s postojećim stanjem. Svaka dominacija i prvenstvo želi mir, i s toga engleska dominacija i prvenstvo stvarno predstavljaju engleski mir, ali ne i mir u nekim universalnim i apsolutnim vrednotama.

Samim tim, što taj mir ima subjektivni karakter, gubi vrijednost opće obvezatnosti i implicitno opravdava stvaranje sličnoga mira u dominaciji i prvenstvu drugoga subjekta. Taj drugi subjekt, koji želi nametnuti i odrediti svijetu svoj mir jest Njemačka, pod vodstvom Hitlera.

Hitler neprestano ističe, da je proti ratu, ali dominaciju tuđega (subjektivnoga) mira ne priznaje.

Napoleonu se gadio rat, ali je htio nametnuti svoj mir, mir u svojoj koncepciji.

I Engleska neprestano ističe, da hoće mir, ali samo dotle, dok taj mir bude engleski mir. Čim taj mir dolazi u pitanje, Engleska je sposobna za rat.

I Mussolini neprestano ističe, da je za mir, ali takav, da u Sredozemnom moru ima talijanski karakter, a ne engleski i francuski.

Dakle, općenita je oznaka, u nepriznavanju mira, koji bi imao značajku j e d n o g dominantnog faktora.

Suca, koji bi krojio pravdu nemamo, i pitanje prvenstva rješava se sukobom. Liga naroda je imala biti pokušaj jednoga suca, ali stvarno je postala instrumenat englesko-francuskog pobjedničkog i dominantnog mira, i zato je u sebi nosila nužnost svoje propasti.

Sve su maske pale, i mi danas možemo utvrditi punom jasnoćom, da je današnji svjetski sukob, borba o prvenstvo. Hitler se javlja kao genijalni bljesak, koji je odlučio povesti gigantsku borbu s Engleskom, no s tom razlikom od Napoleona, što je on organizirao sve ljudske i materijalne snage u tom cilju, i što nije stvorio sebi od cijele Europe neprijatelje.

Engleska genijalna tvorevina prvi puta je nakon nekoliko stoljeća u golemom i odlučnom sukobu, koji u istinu ima sve elemente velike ozbiljnosti.

Njemačka pod Hitlerom nosi velika iskustva iz prošloga rata upravo u odnosu prema Engleskoj, ona je organizirana, snažna i odlučna, sposobna da postavi na svjetski podijum pitanje dominacije i prvenstva.

Engleska zna, da je u pitanju ovaj problem, i cijeli svijet se mora i morat će se podrediti ovoj problematici, jer u ovako velikom i sudbonosnom problemu svijeta mogu biti neutralni samo vrapci na krovu i miševi u rupi, ali od ljudi nitko.

Kad je Mussolini ratovao u Abesiniji, Engleska je također znala, da se time dotiče pitanje njene dominacije, i ona je započela sa strašnim naoružanjem. Chamberlain je u Münchenu znao to isto, ali je htio dobiti na vremenu. I Hitler je to neprestano znao, i zato je, vršeći unutrašnje osposobljenje zemlje, počeo organizirati prijatelje, počeo je popravljati Napoleonove pogreške. Može se reći, da je Hitler uspio onoliko, koliko mu je potrebno, da se može postaviti kao ozbiljan suparnik Engleskoj. On nije uspio onoliko, koliko je htio, — jer je htio mir s Francuskom i Poljskom, što mu nije uspjelo, a što bi mnogo značilo. No vidi se, da je Hitler neprestano bio svjestan Napoleonovih i Vilimovih pogrešaka, i da se služio velikim i odlučnim iskustvima.

Rezultat toga jest taj, da je Hitler u prijateljstvu s Italijom, koja dodiruje djelomičnu dominaciju Engleske u Sredozemlju, u prijateljstvu je s Rusijom, koja dodiruje djelomičnu dominaciju Engleske u Južnoj Aziji, i nije u sukobu s Japanom, koji organizira udar na djelomičnu dominaciju Engleske u Kini. Njemačka je, dakle, u dobrim odnosima sa svim onim velesilama, koje imaju jasno izraženu težnju za dominacijom i prvenstvom na svojim djelomičnim područjima. Totalno uzevši, Engleska je uhvaćena u svom svojem svjetskom gospodstvu. — Vođa te historijske borbe je Hitler, koji je u neposrednom sukobu sa samom Engleskom, kao centrom moći i prvenstva.

U čitavom ovom sklopu Njemačke s Rusijom, Japanom i Italijom, samo Njemačka iskače kao elemenat totalnoga prvenstva, a sve ostale velesile predstavljaju elemenat djelomičnog prvenstva.

Mi se, prema tome, ne trebamo čuditi, otkud je Francuska malo u pozadini, kao i sve ostale velesile. Upravo stoga, što je problem iskristaliziran u naravi prvenstva svijeta, a tu narav nose Engleska i Njemačka.

Ako želimo znati, što je u ovoj zimi najvažnije, onda nam je odgovor najjasniji, spoznamo li, da ove dvije sile, kao i ostale, prisiljavaju čitavo čovječanstvo, da uzme učestvovanje — za ili protiv — u ovoj borbi. Zato nitko ne će ostati ni izuzet ni pošteđen, jer se lomi historija svijeta, i svatko, tko je u toj historiji, mora biti sudionik, htio ili ne htio.

U svijetu jednakosti nema, postoje samo prvi, drugi, treći i ostali. I taj zakon o nejednakosti, ljudi ne mogu ukinuti.

Sigurno je, da netko mora biti prvi. U obitelji otac obitelji, u stranci predsjednik stranke, u državi, to je monarh ili predsjednik republike, a među državama mora to biti jedna država. Dokazati se ne može Nijemcima, da to baš mora biti Engleska, kad oni misle, da bi oni to mogli biti; to nitko ne može odrediti; o tom nikakva dogovora i sporazuma ne može biti, jer je to stvar pobjede.

Kako će se sve svršiti, samo mali broj ljudi ne zna, svi ostali znaju to sasvim »sigurno«.

Ivan Oršanić

PUTNIK PRED MADONOM

(Galovićevu zanosu pred Gian-Bellinijem)

Nemiri moji su puni lutanja, želja i noći
i nosim u sebi pogled sanja i muka davnih,
nikada ne će duša ovako ponizno doći,
da prostre mlado srce s mirnih podravskih ravni
ko danas u tužaljci svojoj.

Jer putnika Tvoga dobrota i čežnja mira obuze
i licem koje trpi da bolove svoje preda,
i rane složi svoje,
nek smire ih Majčine ruke, operu Majčine suze.

— A mirni Lik na sluge svojega zanose gleda,
mole se majstorske boje
u vlažnom polumraku visini se skromno skruše
noseći govor boli
i stihove za spas duše.

Kamilo Križanić

JAGIĆ U SVOJIM »SPOMENIMA«

VIII

Doskora se pružila Jagiću prilika, da se pročuje kao političar, premda je prije pisao: »Ko je računao da ću se kao član parlamenta mnogo interesovati za politiku grdno se prevario: niti sam bio govornik niti politička glava«. Ipak je četiri puta biran u delegacije, dva puta u Beču i dva puta u Budim-Pešti (II. 146). Kad se 18. lipnja 1896. raspravljalo u austrijskoj delegaciji, koja se ovaj put zajedno s ugarskom sastala u Pešti, o zajedničkom budžetu i o upravi u Bosni i Hercegovini, kojoj je tada na čelu bio ministar financija Benjamin Kallay, ustao je češki delegat Slama — donosim ovo prema »Obzoru« — te kritizirao Kallayevu upravu. U svom govoru kritizirao je među ostalim i naziv »bosanski jezik«. Ovaj naziv, rekao je Slama, ozlovoljio je kako hrvatsko tako i srpsko pučanstvo. Poslije Slame ustao je sad — nitko drugi nego sam Jagić, taj propagator jezičnoga i narodnoga hrvatsko-srpskoga jedinstva. On polemizira protiv delegata Slame tvrdeći, da je zemaljska vlada potpuno ovlaštena, da upotrebljava ovaj naziv »bosanski jezik«, jer je ovaj naziv u skladu s imenom zemlje — tu je Jagić zaboravio na posestrimu Bosne Hercegovinu te bi se prema tome morao upotrebljavati naziv bosansko-hercegovački — a upotrebljavali su ga i pisci XVII. i XVIII. vijeka. Ako bi se reklo, da je jezik hrvatski, digli bi paklensku graju Srbi, koji bi rekli: ne, to je jezik srpski. I obrnuto. U nauci, a to isto i on čini, kombinira se i kaže: »srpsko-hrvatski«, ali ni s tim nije svađa svršena. Kad je on htio da to i na univerzitetu provede, netko je precrtao ono sprijeda srpsko te napisao hrvatsko, a poslije njega stavio srpski (hrvatsko-srpski)«. U delegaciji je dašto nastao grohotan smijeh (II. 351—352).

Kad su zagrebačke novine donijele ovaj govor Jagićev, među hrvatskom inteligencjom i intelektualcima nastala je silna senzacija i negodovanje, a isto tako i kod Srba: Jagić, taj propovjednik sloge i jedinstva, postao je sluga bečke kamarile, pristaša njezine devize: divide et impera! Nevjerojatno, pa ipak istina. Tako se onda već 20. lipnja reagiralo u »Obzoru« u uvodnom članku »Hrvatsko stanovište u bosanskom pitanju«. Sasvim mirno, trijezno, ozbiljno i stvarno: »... U austrijskoj delegaciji govorio je o upravi Bosne također jedan Hrvat, rođen naime Hrvat, premda nije hrvatski delegat, a to je profesor Jagić. Čuveni je filolog uzeo riječ da proti dru. Slami opravda naziv: »bosanski jezik«. No tim što se ovaj naziv nalazio u kojem spomeniku XVI. vijeka, naziv nije nipošto opravdan. Bosna nije ime kojega naroda, nego ime jedne pokrajine, u kojoj obitava onaj isti narod, štono obitava i u

Slavoniji i u Dalmaciji i u Hercegovini; pa kao što nema jezika dalmatinskoga, jezika slavonskoga, ni jezika hercegovačkoga, ne ima ni jezika bosanskoga. Doduše ima ljudi, koji i danas kažu dalmatinski jezik, ili slavensko-dalmatinski; pače u većem dijelu biljezničkih spisa izrađenih u Dalmaciji, da pred nekoliko godina govori se o ilirskom jeziku, pa ima i danas bilježnika, koji se tim nazivima služe.
Zar će za potomstvo te isprave biti dokazom o ispravnosti svih tih naziva? Zar će za potomstvo te uprave biti dokazom ispravnosti bosanskoga naziva današnji spisi bosanske vlade? Pojedine isprave u ovom smislu ne mogu biti odlučne, osobito kad nisu jednodušne... Ovdje odlučuje živa svijest naroda narodni naziv, pa nam je čudnovato, kad vrli naš filolog ide tako daleko i kaže, da se nazivom bosanski jezik izbjegava partikularizmu. Ne, tim se nazivom pače partikularizmu daje povoda i razbija se duševno jedinstvo stanovnika Bosne sa stanovnicima drugih pokrajina u Monarhiji, koji govore s njima isti jezik. Mi cijenimo uvelike gospodina Jagića kao filologa i moramo uvažavati, kad se o filološkoj znanosti radi; nu ovdje se radi o politici, pa nam se čini, da bi g. Jagić bio bolje uradio da je šutio. Jer ne treba zaboraviti na politički smisao, koj se skriva pod onim nazivom »bosanski«. Ta riječ označuje politički pravac uprave u Bosni; pravac, koji nije u suglasju s težnjom hrvatskoga naroda. Hrvatski narod priznaje državne vrline gospodina Kállaya, priznaje, da je pod njegovom upravom Bosna mnogo napredovala i kulturno i gospodarski, tako da u ovom posljednjem obziru uža Hrvatska ima šta da zaviđa Bosni; ali Hrvati se ne slažu sa političkim značajem uprave, kakvi se baš pojavljuje u onom partikularističkom nazivu: »bosanski jezik«.

Ekspektoracija o »bosanskom« jeziku zadala je Jagiću mnogo glavobolje i mnogo je škodila njegovoj reputaciji i popularnosti i kod Srba i kod Hrvata, kod kojih je mnogo simpatije izgubio poslije odlaska u Berlin. »Iz vremena kad sam učestvovao u delegacijama moram nešto spomenuti što je uzvitlalo veliku prašinu te mi prouzrokovalo i sada (to bješe god. 1896) a i docnije još mnoge neprijatnosti. To bijaše doba, kada su u Bosni Srbi i Hrvati bili ljuti neprijatelji te se ne mogahu složiti, kako da se zove jezik; jedni su zahtijevali ime srpsko a drugi hrvatsko, a ime »srpskohrvatski«, koje se upotrebljavalo u nauci, nije im se dopadalo, pored toga što nisu bili složni ni u pogledu reda kojim bi se uzimala oba pridjeva toga sastavljenog imena. Tada Kallay pomisli, buduć da izraz »zemaljski jezik« nije ništa značio, da ga prozove »bosanskim«, kako ga je u početku 17. vijeka zvao Divković, jedan od najglavnijih bosanskih pisaca. Kako sam znao, s kojom se strastvenosti dalje raspravlja ovo pitanje, najpametnije bih uradio da sam — mučao. Nego me je izazvala opaska što je protiv Kallaya izbacio jedan delegat iz Češke, kojemu se valjada rješenje toga

pitanja činilo mnogo lakše negoli meni, koji sam to ne samo govorio nego i osjećao, pa uzeh u zaštitu geografsko ime »bosanski«, pri čemu istakoh, da Kallay i kad upotrebljava ime »bosanski«, ipak razumije isti jezik što ga u Beogradu zovu srpski a u Zagrebu hrvatski i da se taj u svim uredovnim publikacijama, u korektnom literarnom obliku, uz ravnopravnu upotrebu obiju azbuka. Čini se da moje isticanje jedinstva jezika nije bilo baš prijatno nekoj gospodi u delegaciji što su zazirali od svakoga nastojanja oko ujedinjavanja Slavena, pa su me o tom raspitivali odmah za vrijeme odmora poslije sjednice. Ja sebi pomogoh tako da prizvah bar svjedoka samog ministra Kallaya, koji, ako s nekim ustezanjem ili preko volje, morade priznati, da je moja tvrdnja tačna. Es sind zwar kleine lokale Unterschide vorhanden, doch ist dieselbe Sprache überali hier wie dort. Uslužni novinarski dopisnici naravski požuriše se da stvar rasture po svijetu u Kallayevu smislu, jednostrano prikazujući kao da sam ja ime »bosanski jezik« bezuvjetno i bez ograničenja odobravao. Jugoslavenske novine to pohlepno prihvatiše te mene, koji sam od mojih mladih godina bio za miroljubivo ujedinjenje, što se moglo znati pénétration mutuelle, Hrvata i Srba i nisam u jeziku i literaturi dijelio srpsko od hrvatskoga, odjednom psovaše i žigosaše kao rušitelja mira a pobornika nekog novog separatizma. Nijedne novine nisu našle da vrijedi od mene tražiti razjašnjenja ili što pitati — za me vrijedila je komotna, iako za mene lično uvredljiva pretpostavka da sam se htio ulagivati Kallayu. Zato udri po njemu svim mogućim prigovorima. Hrvatska omladina u Beču mislila je da će dokazati svoj veliki patriotizam, ako na ulici demonstrativno navali vikom na mene! Čak i u Opatiji nisam imao mira, i tamo se je pred inostrancima vikalo protiv mene!« Ovako se brani Jagić. — Vjerujem, da je Jagiću sve to bilo teško snositi i da ga je boljelo, ali što ćemo: Fluch der bösen Tat! Ali zašto Jagić nije razjasnio ovo svoje novo mišljenje o »bosanskom« jeziku u kojim hrvatskim ili srpskim novinama ili u kojem našem časopisu, nego je čekao da ga Hrvati i Srbi mole i pitaju za razjašnjenje kako on o tom misli?

Kad je dr. Kršnjavi postao šefom hrvatske nastave, po političkom svom tadašnjem uvjerenju unionist, vulgo madžaron, ipak je imao srca za svoju domovinu i hrvatski narod te podigao kulturne institucije, kojima se mi Hrvati još danas ponosimo. Znajući zacijelo Kršnjavi za veze, koje je imao Jagić s ljudima moćnim na Dvoru kao što su Gautsch — »moja je preporuka za Gauča mnogo vrijedila« kaže Jagić (I. 139) — Taaffe, Kallay, Aerenthal, Thallóczy. Štoviše pri jednoj zgodi povjerio je Jagiću g. 1886. intimni pouzdanik cara Franje Josipa feldmaršal Beck, da je imao izručiti Strossmayeru »neku za ovoga vrlo neugodnu carevu zapovijest« (II. 134), — htio je da i Jagića pridobije za svoje osnove. Među njegovim osnovama

bila je i ta da se Jugoslavenska akademija reformira. Prema mišljenju Kršnjavoga i samo ime zagrebačke Akademije postalo je pravi anahronizam, otkad se osnovala Srpska akademija. Kršnjavi je i pisao Jagiću da je pokušao »vrlo ozbiljno o tom razmišljati, kako bi Vas navabili u Zagreb. Akademija bi u Vašoj ruci postala ono što bi trebala da bude, i Vi bi tim okrunili djelo svoga života, prem bi kruna za Vas mogla biti trnova« — tako piše Kršnjavi Jagiću 31. svibnja 1894. Kršnjavi naime prema tadašnjemu predsjedniku Smičiklasu, koji je bio »Obzoraš« i veliki štovatelj biskupa Strossmayera, nije imao pravoga povjerenja, premda su se naoko bili pomirili. Kad je hrvatska sveučilišna omladina za velikih svečanosti pri otvorenju novoga kazališta 16. listopada 1895. tako reći pred očima Franje Josipa spalila madžarsku zastavu kao znak protesta protiv madžarskoga nasilja, stala se drmati stolica Kršnjavoga kao šefa nastave. »Dao sam bio ostavku, piše 30. listopada 1895. Kršnjavi Jagiću, jer da Vam iskreno kažem, da sam svu volju za javni život izgubio. Ban ju zasada nije primio, što će budućnost donijeti, vidjeti ćemo. Kad čovjek pomaže mladiće materijalno, svaki duševni napredak promiče, kad se za sva učilišta čini što ni bogate zemlje ne čine, kad kralj pred mladeži obećaje medicinski fakultet, ban obećaje gradnju nove biblioteke, pa sve to ništ ne vrijedi prama savjetu jednoga dra. Franka, koji je po svojih sinovih tu demonstraciju aranžirao, onda mislim ne preostaje drugo već se povući u privatni život pa tražit sreću i zadovoljstvo u krugu svoje obitelji«.

Predavši Kršnjavi Khuenu ostavku na svojoj časti prestala je i svaka politička aktivnost njegova. Ali kako je bio nemiran duh pomislio je, ne bi li se mogao opet podići pomoću Jagićevom. Ta on je pritekao u pomoć Kallayu, kad se u delegaciji digla protiv njega opozicija zbog imena »bosanski jezik!« Zato piše 19. listopada 1896. Jagiću te ga moli da mu pomogne: »Ja mislim da bi se s Kállayem mogao vrlo dobro sporazumiti, jer ja držim da on hoće energičan rad, pa kad se s njim čovjek jedamput sporazumije o cilju i sredstvima, da on tad prima i odgovornost za to pa da ne žali čovjeka zato što se provelo ono s čim je on sporazuman. Držim da kod njega nema mjesta intrigam i potkapanju, kad on ima u koga povjerenja. Ja bi dakako najvolio, kad bi on mene htjeo uzeti k sebi u Beč u ministarstvo, jer se tamo sve radi i odlučuje te daje direktiva za bosansku vladu. Ako bi Vi htjeli, presvijetli gospodine, u tom smjeru sondirati oprezno, bio bih Vam zato zahvalan. Ne trgam se za tim, ali bi mi drago bilo, da dobijem opet lijep djelokrug. Možebit se i kod nas okrenu odnošaji, ako odstupi grof Khuen, tako da ja opet dođem do kakova posla; ali Vam iskreno kažem da mi je postalo ogavno raditi i služiti ovdje, gdje sam poslije mog, mogu mirne duše reći, nezasluženog pada vidio i doživio toliko podlosti i prisne prostote«. Da li je Jagić što odgovorio na ovo pismo,

ne zna se, samo je napisao kao bilješku (II. 257): »Skora budućnost pokaza da se planovi Kršnjavoga nisu mogli izvesti. Ja nisam bio nikakav pouzdanik Kalajev, kao što je možda Kršnjavi mislio. Ja sam se uvijek držao nešto podalje, da sačuvam svoju samostalnost...!« Kad nije ovo s Kallayem pomoglo, Kršnjavi se daje na historijski rad pa u djelu, što ga je zasnovao carević Rudolf »Österreich in Wort und Bild«, dokazuje da su Madžari mačem osvojili Hrvatsku. 30. kolovoza 1900. piše on Jagiću, da je od njemačkoga prijevoda svoje studije o Tomi, arhiđakonu splitskom, pripravio jedan za Büdingera a jedan za Jirečeka, a razaslao je svoju knjižicu i institutima i profesorima po Njemačkoj: »Hoću da provociram sud stranog svijeta. Da mi pođe za rukom postići s tom raspravom vani kakav uspjeh, onda bi se naši koribanti morali smiriti... Muka mi je što na sveučilištu imam uvijek puno slušatelja (50—70!), pa bi rado ili da mi psinu narede kod njih ili da meni dozlogrdi javno djelovanje«. Zatim dolazi Kršnjavoga častoljublje: »Da je moguće postići da me na temelju te radnje koje vanjsko učeno društvo ili akademija za dopisujućeg člana izabere, bila bi im moralna pljuska a meni više vrijedno od kakvog ordena. Ako mi hoćete u tom pogledu savjetovati, naime da šaljem radnju, pa ako mi hoćete pomoći, bio bih Vam zahvalan, i u takom slučaju potrebna je preporuka. Sad me motaju po Obzoru radi djela Austro-Ugarska opisana i oslikana, vidi se kako siktaju od mržnje«. (II. 257).

God. 1907. Kršnjavi već nije više unionist. Njegove historijske dedukcije nisu mu pomogle i on postaje opozicionalac. U pismu od 2. listopada piše on Jagiću: »Mi Hrvati u teškom smo položaju, pa bi doista svi morali imati samo jedan program: cjelokupnost i slobodu Hrvatske u federativnoj austrijskoj monarkiji. Uvjeren sam da svi Hrvati to žele. Radi se samo kojim putem se taj cilj postići ima. S toga je doista neopravdano, da se naše političke stranke tako ljuto kolju. Velika gospoda u Beču, pa i najveća — tjeraju upravo samoubilačku politiku, kraj koje mi Hrvati najviše stradamo«. (II. 258.)

Malo pomalo postaje Kršnjavi i Starčevićanac, pa već 14. siječnja iste godine izlaže hrvatski radikalni program (II. 259): »...Ne odobravam način naše borbe protiv Srba ali samu borbu držim nužnom. Temelji opreci između Hrvata i Srba leže stranom duboko, stranom na površini. Duboki uzroci opreke isti su oni, koji prouzročiše raspre Istoka i Zapada, isti koji rascijepiše rimsko carstvo i kršćansku crkvu. Pored ovoga kulturnoga uzroka leži i politički: Mi Hrvati tražimo i čekamo pomoć od Habsburgovaca, koji nas privedoše zapadnoj kulturi. (U Dalmaciji kultura zapadne Evrope bješe prije negoli tom zemljom zagospodovaše Habsburgovci« — dodaje Jagić), a Srbi svi, bez ijedne iznimke, teže svi za ostvarenjem srpske državne ideje na trošak Hrvatstva. Tu nema razlike između

Medakovića i Krasojevića, samo što jedni otvoreno a drugi potajice idu za istim ciljem. Ako malo vremena pratili budete pisanje Srbobrana, viditi ćete da je to istina. Razlozi raskolu, koji vidljivo na površini leže, jesu: da Srbi hoće ne samo vodstvo nego i gospodstvo nad nama. Ban neka bude kakav pictus masculus, a Srbin podban, u gremiju vlade najvažniji referenti — fnancije i personalia — moraju biti u srpskim rukama; Srbin mora biti predsjednik sabora i predsjednik Stola sedmorice, u svakoj županiji mora Srbin biti na čelu, mada je u općini samo ¼ Srbalja. Pa da su zbilja dobri upravnici, ali uistinu imademo Živkoviću, Šumanoviću, Stankoviću i t. d. zahvaliti 40 godina loše sterilne uprave. Svemu tome je dr. Frank kriv. Istina je, da se neprijatelji služe našom kućnom borbom, ali se tu ne da pomoći. Neprijatelji se služe i planinama i rijekama u zemlji, pa ih zato ipak ne možemo ukloniti. — Glede Bosne Srbi su prava pogibelj za Monarhiju. Ona se morala jedamput okupirati, drugi put svladati turski ustanak u toj zemlji, još će morati slijediti dosadašnju politiku, svladati i srpski ustanak. Srbi su na Riječku rezoluciju pristali, jer su se Hrvati odrekli aspiracija na Bosnu. Srbi ovu rođenu svoju hrvatsku grudu ljube samo ukoliko ju smatraju plijenom budućega srpskoga carstva... Naš starčevićanski program računa s tim, da će monarh uviditi, gdje joj je spas pa da će nas Hrvate učiniti ishodištem svoje kulturne i političke ofenzive, kao što su kroz stoljeća bili frontom monarhu za defenzivu. No rezolucionisti ne vjeruju u životnu snagu ove Monarhije pa su odbacili Hrvatstvo i bacili se u naručaj Srpstvu...« S ovim se pismom svršava korespondencija Kršnjavoga s Jagićem. Što je Jagić odgovorio Kršnjavom, to ne doznajemo, njegovi se odgovori zacijelo negdje čuvaju.

Kao đak Miklošića u Beču, koji je sve Hrvate kajkavce, sve osjekom, uvrstao među Slovence protiv njihove volje, ne obazirući se na historiju i na jezične razlike, a sve štokavce među Srbe, dok je samo čakavce smatrao Hrvatima te to na svoj način dokazivao, Jagić se u tom pitanju kolebao. Dašto to je činio istom poslije, pošto je ostavio Hrvatsku. U jednom pismu Račkomu čudi se on što su Hrvati digli silnu graju protiv Matije Valjavca, koji je u svojim raspravama štampanima u Jugoslavenskoj akademiji, govori o hrvatskoj kajkavštini kao osobitom dijalektu slovenačkoga jezika. O tom Valjavcu pisao je Jagiću njegov prijatelj Pongračić, koji je tada bio suplent u varaždinskoj gimnaziji: »Moraš znati, da moji učenici nisu dosad gramatike niti hrvatske niti njemačke učili, jer lani je Valjavec predavao te jezike koji ih sam ne zna, barem je hrvatske ure za latinske upotrebljavao...« (I. 40). Tako je Valjavec radio u glavnom gradu Hrvatske, u srcu kajkavštine. (I. 351). Što bi se Valjavcu desilo, da je tako radio u Sloveniji, te u Ljubljani dokazivao, da je slovenski jezik samo poddijalekt hrvatskoga jezika? Pa da su Hrvati intolerantni! Nije onda čudo,

da su Hrvati samo »Maticu hrvatsku« smatrali zavodom hrvatskim a Jugoslavensku akademiju zavodom »slavosrpskim«. 3. ožujka 1880. piše Jagić Račkomu, da ne voli dokazivati »da je kajkavština svojim organizmom bliže k slovenštini negoli hrvatštini (ja sam se poslije dubljim promatranjem istorijskih procesa uvjerio da to nije upravo sve tako glatko kako vidimo, što sada Hrvati i Srbi pišu jednim jezikom i opet niti su duhom niti težnjama jedno — žalibože«.

God. 1881. Jagić općenito sumnja da li je on Hrvat. U svom »Archivu« (VI. 313—314) kaže on doslovce: »Sprachlich d. h. wenn die liguistischen Merkmale eines gesprochenen Dialects allein in die Wagschale fielen, würde ich selbst nach dem Dialecte meines Elternhauses, meiner Vaterstadt und der engsten Heimas überhaupt zu den Slovenen zählen, dass lässt sich nicht leugnen«.

Tek pred smrt uvjerio se Jagić (I. 306), da filologija nije politika i politika nije filologija te napisao u svojim »Spomenima« god. 1922: »da život i filologija ne idu svagda redom jedno uz drugo. Život, dakako politički, pritegao je kajkavštinu k hrvatskoj grupi, te su čak i pisci prevodili sa »kranjskoga« na slovenski (hrvatski) jezik«. Godine pak 1923. uz jedno je pismo Zaharovo pripisao: »Ja sam se morao poslije uvjeriti, da ime i pismo nisu lapalija, da postoji nepokolebljivo jedno uz drugo, i nema drugo već priznati potpunu ravnopravnost tog dualizma u imenu, pismenu i vjeri!«

Već Franjo Marković u svojem pismu uredništvu »Obzora«, u kojem prebacuje Jagiću njegovo ševrdanje i kolebanje između Zagreba i Berlina, kaže da njegove kritike i polemike nisu bile uvijek »ljubezne«. Kadgod je u Hrvatskoj izašlo koje djelo, koje zasijeca u slavistiku, odmah je Jagić izrekao o njemu svoje mišljenje, i većinom su zagrebački pisci zlo prolazili prema onoj iz Sv. pisma: »iz Nazareta može li biti što dobro?« U svojim kritikama nije on pisce štedio, naročito hrvatske, držeći se one: »amicus Plato, amicus Cicero sed magis amica veritas«, ali je pri tom često zaboravio na onu Tacitovu: »sine ira et studio«. S njim su vodili polemike Pavić, dr. Bosanac (Vatroslav Jagić kao recenzent, Vijenac 1924), Maretić i dr. Naročito je u svojim kritikama pazio, da li se u hrvatskim knjigama uz ime hrvatsko spominje i srpsko, gdje bi to po njegovu mišljenju trebalo učiniti, ali nije tako strogo pazio, da li se na drugoj strani to čini.

Silno je ogorčenje nastalo u Zagrebu protiv Jagića zbog njegove kritike Iveković-Brozova »Rječnika hrvatskoga jezika« (Zagreb 1901) u njegovu časopisu »Archiv« XXIII s. 521—529). Zna se, kako je nastao spomenuti rječnik. Rječnik Vukov, drugo izdanje (1852), bio je sav rasprodan i često se nije mogao dobiti ni za skupe novce. Gimn. profesor dr. Ivan Broz odlučio je nato napisati rječnik hrvatskoga jezika te mnogo godina

skupljao za nj građu iz svih djela Vukovih i Daničićevih. Kad je već mislio da je toliko građe pokupio te će naskoro moći da se prihvati njezina obrađivanja, razboli se Broz te umre (1893). Kanonik Franjo Iveković, već šezdesetogodišnji starac, da toliki trud ne propane i da pomogne Brozovoj siročadi, prihvati se posla te nastavi rad svojega nećaka i sasvim ga dovrši. Izradio ga je na temelju Vukova rječnika, pa na osnovi ostalih Vukovih djela i Daničićevih, ali je upotrijebio uza to Stulićev rječnik, rječnik Jugoslavenske akademije i neka druga djela. Za djelo Iveković-Brozovo kaže Jagić: »das Werk ist nicht nach meinenm Geschmack« i prema tome ništa ne valja; pisano je zastarjelom metodom, kaže on, a najviše mu zamjera što u njemu nije uzeto sve rječničko blago hrvatskoga književnoga jezika, i zato Iveković-Brozov rječnik i ne može biti rječnik hrvatskoga književnoga jezika. Da to Jagić dokaže, što uopće nije ni trebao dokazivati, uzeo je jednu pripovijetku iz života srpskoga sela, jedan članak iz nekog srpskog časopisa i jedan srpski nekrolog pa našao da samo u prvom svesku (A—D) toga rječnika nema sva sila riječi, nema na pr. riječi: bjegstvo, bjelosvjetski, bundevast, ceptjeti, čamostinja, čita, čivitast, djenilac, dodžarnuti, golubiji, gundurisati, izdvojiti se, mravuljati, namoravati, nedoumica, oroniti se, okretljiv, borni (red), osebujni, ništavan, grupisati, čulni, osorost, dočitovati, nesavitljiv, mirišljav, nastranost, neizbježan, obiman, osjetan, naslagaj, duvanjara, nipodaštavati, obezbeđivati, osnov itd. Pitamo se, zar su to i zaista prave narodne riječi i zar bez njih ne može biti hrvatska književnost? Pa ipak i bez ovih riječi, što ih je Jagić napabirčio, ima Iveković Brozov rječnik 11.241 riječ više nego Vukov, koji ima svega 52.279 riječi. Dašto Iveković nije ostao dužan Jagiću pa mu je odgovorio u »Vijencu« (1902 s. 58—60, 75—77). Svoj odgovor svršio je Iveković riječima: »Ja uza sve to držim i uvjeren sam, da je ovaj rječnik prema Vukovom znatan napredak u leksikografiji našoj i gledeći na broj riječi i na utvrđivanje njihovo primjerima, da je takav, kakav može biti u sadašnjem stanju naše književnosti«. U »Archivu« XXIV (str. 230—242) izašao je nastavak kritike Jagićeve, u kojoj ocjenjuje drugi svezak (P—Ž) na isti način, samo vadi riječi, kojih nemaju Iveković-Broz, iz Mažuranićeva Smail-age, iz nekih djela Šenoe, Pavlinovića i Trnskoga. Na ovu kritiku odgovorio je Iveković opet u »Vijencu« XXXIV (1902) s. 315, 329. Taj Iveković-Brozov rječnik, premda ima dosta nedostataka, od kojih je neke nabrojio i Jagić, ispunio je svoju dužnost, jer ga danas u knjižarama nećeš dobiti ni za velke novce, a svaki čas bi trebalo u nj zagledati. Ipak i ova kritika Jagićeva, pisana dosta žučljivo, imala je i jednu dobru pozitivnu stranu: u hrvatskom književnom jeziku prestala je vladati ona od Maretića, Musića i nekih drugih nametnuta maksima: »quod non est in Vuk aut Daničić, non est in mundo«.

Ogorčenje protiv Jagića kao da je baš u ovo vrijeme postiglo u Zagrebu vrhunac. Nakupilo se dosta toga, čim hrvatski intelektualci nisu bili zadovoljni. Njegov odlazak u Berlin, »bosanski« jezik pa njegove kritike ponukale su profesora Josipa Pasarića, da je napisao protiv Jagića brošuru »Jagić prema hrvatstvu i srbstvu«, preštampano iz »Obzora« (1899). On nalazi šest perioda u književnom naučnom radu Jagićevu: hrvatski, hrvatsko-srpski, rusko-srpski, slovenački, srpsko-hrvatski i slovinsko-bosanski. Pasariću »prof. Vatroslav Jagić piše u srpskoj smotri o hrvatskim književnicima i o hrvatstvu naše slavne Atene tako kao da je naručen od naših narodnih protivnika« (3—4), njemu Jagić »nije pravi svećenik znanosti, već po svom običaju opet računa s izvjesnim strujama i vjetrovima. Kolika razlika između njega i rodoljuba Palackoga, koji baš svojom dosljednošću i stalnošću svojih načela imponuje već i trećem pokoljenju svoga naroda!«

Uto je Jagić navršio 70 godina, i on vidi da u njega nema više onoga elana kao prije. A za čudo baš pod kraj njegova djelovanja na bečkom je sveučilištu broj njegovih slušača jako porastao (piše on 18. srpnja 1907), pa nije popustio ni njegov interes za predavanja, koja on drži istom revnosti kao pred 30 godina. Dvadeset je godina kako on radi na Slavenskom seminaru, pa ipak je to prošlo bez ikakve svečanosti. Boljelo ga je to, premda ne voli osobito ni »svečanosti ni jubileje«: »Uvjeren sam — piše on u svojim memoarima — da će se mene sjećati s većim priznanjem možda tek poslije moje smrti, a možda i neće! Svaki čovjek ima svoje slabe strane, pa tako i ja, ali opet mislim da sam ipak učinio dosta na ovome svijetu i da nisam živio sasvim uzalud; možda će se jednom to priznati. Istina, ne mogu se pohvaliti zahvalnošću onih, kojima sam učinio što dobro. Je li mlohavost starosti ili ponos, koji neće da ističe, svoje vlastito »ja« — sam ne znam, ali osjećam da se vrlo često i rado nisu obazirali na me i ondje gdje bih svakako imao pravo da me uzmu u obzir. Ne mogu se istina, tužiti da me nisu poštivali, ali osjećam da sam ipak u Beču mnogima, baš takvima, kojima bi trebalo da sam vrlo blizu, sada, poslije više negoli dvadeset godina isto tako tuđ, kao što sam bio nekad u sedamdesetim godina u Berlinu. Naročito ovih posljednjih godina, kada je javno život rastrovan i razrovan nacionalnim raspramama, nemam nikakvog nacionalnog oslona. S domovinom sam već od dugog vremena prekinuo gotovo sve veze, moje ideje ne mogu više ograničiti na preuzak prostor, kako bi trebalo da bude po želji mnogih negdašnjih zemljaka — a u ovdašnjoj javnosti smatraju me opet kao Slavena, pa zato i kao tihog, iako ne glavnog protivnika nijemstva, pored toga, što ga ja iskreno i visoko poštujem, ukoliko se ne protivi zahtjevima nenjemačkih naroda u Austriji, što na žalost tako često biva,

da je nesloga pravilo a složni rad rijedak izuzetak. Kamo sve to vodi, to samo dobri Bog znade« (II. 296).

Još više je Jagića boljelo, što je onako »ohne Sang und Klang« dovršio god. 1908. svoj rad na sveučilištu: ostavio je univerzitet, a sve je prošlo »bez ikakve ceremonije, to jest ni đaci ni kolege nisu ničim dali razumjeti što istupa iz njihova kruga« (II.). Vrlo ga se ugodno dojmilo, kad je u »Obzoru« 6. srpnja 1913. br. 182 o njegovoj 75-godišnjici izašao članak njemu u počast: »Vatroslav Jagić. K sedamdesetpetgodišnjici rođenja odličnog učenjaka«. Taj mu je članak bio to miliji, što ga je »Obzor« znao više puta i prekoriti: »Kako mi je baš »Obzor« dosta često oštro prigovarao, to moram jednom sa zadovoljstvom zabilježiti i taj izraz priznanja. Ja sam svojoj maloj domovini uvijek najljepše želio, ali moram i to priznati, da sam, naročito poslije smrti Račkoga, i s domovinom i u naučnim poslima, u slaboj vezi. To se tumači jednostavno time da sada radi sasvim druga generacija, od koje sam ja stajao i stojim sasvim daleko« (II. 305). »Homo sum nihil a me alienum puto! Tim riječima, s obzirom na kolegijalni postupak što sam doživio pri kraju mojega univerzitetskog rada — braniti svoju ljudsku slabost, kojom sam se rado odazivao svakomu pozivu, koji mi je stizao iz Berlina... U Beču nisam nikada dao povoda da se na mene tuže zbog nacionalne nesnošljivosti, naprotiv, prema raznim izlivima nacionalne obijesti uvijek sam se držao sasvim trijezno i mirno, pri čemu mi je uvijek bilo pred očima da bi Slaveni, a naročito Česi, vjerovatno isto tako obijesno postupali s Nijemcima, koji uvijek mogu da s dobrim pouzdanjem pokazuju na 60 miliona svoga naroda s onu stranu državne granice« (II. 300). Sam priznaje, da i on ima svojih pogrešaka: »Ne smijem se drugačijim graditi no što sam uistinu bio. Bolje je da sam priznam svoje slaboće, nedostatke svojega karaktera, svoju kolebljivost i nerješitost, nego da čekam dok će me toga radi drugi osuditi, jer ja bih mogao za svoje opravdanje navesti kojekakve okolnosti, koje donekle ublažuju strogi sud o mojim nedostacima; ipak neka ih!«

12. siječnja 1914. umrla je Jagiću žena. U svojim pismima i u svojim zapisima govori o njoj uvijek s miljem i poštovanjem. Ona mu je: »dobra žena«, »moja draga žena«, »dobra gospodarica«, »uzorna majka«, »mila i vjerna žena«, »moja je žena prava junakinja«. Pa i jest bila njegova Sidika prava junakinja! Ostavivši svoje roditelje, svoje rođake, svoje prijatelje i znance, svoju domovinu, svoj bijeli Zagreb pratila je svojega muža daleko u tuđi kraj, u neizvjesnu budućnost. Providnost joj je dopustila da još proslavi zlatni pir uz pjesmu i muziku svoje djece i unuka. Na toj slavi prehladila se, oboljela, poslije toga nepre-

stano kunjala, dok je dobri Bog ne pozva k tebi. Kondolirao mu je među ostalima i prefekt Vatikanske biblioteke msgr. Ratti, poslije papa Pio XI., s ovim utješljivim riječima: Es handelt sich ja nur um eine Trennung für eine Spanne Zeit u. der Verlust wird Ihre Gedanken immer mehr unserer wahren Heimat zuwenden, wo uns unsere 1. Verstorbenen erwarten.

U memoarima njoj u spomen zapisao je Jagić ove riječi: »Više od 50 godina srećnog porodičnog života u čovječjem životu smatra se rijetkim darom Providnosti. Prekidom lijepe harmonije u svim mislima i željama onaj što ostane u životu gubi svaki smisao za dalje živovanje: on se odjednom osjeća strašno osamljen, u rukama tuđih ljudi — nema više ruke, koja je sve držala u redu ni oka koje je sve nadziralo, nema više reda u kućnom gospodarstvu, pa zato ni potpune odanosti običnom duševnom radu. Nisam se mogao utješiti od nenadoknadljivog gubitka mile i vjerne žene, pa sam tražio da ublažim bol time što sam dao prevesti njezino tijelo u moj rodni grad, gdje je 30-og januara svečano pokopano, uz veliko učešće građanstva, jednog divnog zimskog dana u porodičnoj grobnici uz smrtne ostanke mojih roditelja i moje sestre. Moja je želja da tamo uz nju nađem vječni počinak... Mogu se varati, ali u meni živi unutrašnje osvjedočenje ili, ako se hoće, vjera da veliki možda i veći dio mojih ugodnih doživljaja imam da zahvalim njenom dobrom geniju, te sve dobro što smo postigli i doživjeli za preko po vijeka i zajedničkoga života svedem na nju kao na posljednji razlog...«

Poslije sloma Habsburške monarhije strašno je poskupio život u Beču, i Jagić je morao prodati svoju knjižnicu. A teško mu se bilo rastati s njom: »Ko može pomisliti što za učenjaka znači njegova biblioteka, taj će lako razumjeti, kakav je to udarac za mene bio, što sam se rastao sa svojom bibliotekom. Ja sam od toga doba kao duševno uzet, moj je naučni rad postao gotovo nemoguć, ja osjećam da sam za nauku i za život izlišan« (II. 313). Drugi teški udarac snašao ga je, kad mu je Weidmannova knjižara izjavila, da ne može više voditi nakladu njegova časopisa »Archiv für slavische Philologie«, što mu je od god. 1875. bilo glavnom zadaćom, i koji je tako sa 37. knjigom prestao izlaziti.

Boraveći za Svjetskoga rata u Beču Jagić je teško osjećao ratne tegobe svake ruke i odricanja svake udobnosti. Ubijala ga je i samotinja, pa se na to često tužio, a kad je god. 1918. proglašena u Njemačkoj Austriji republika mučila ga je briga, što će biti s njim, ta mogli bi mu zabraniti boravak u Beču i uzeti penziju! Ali to se ipak nije dogodilo. Spominje svojega zeta dra Rešetara (II. 314), koji se prenaglio

te ostavio Beč, jer su se mnogi ljudi poslije proglašenja jedinstvene Jugoslavije nadali »rajskim« prilikama u njoj. Jagić nije ni mislio da se vrati u domovinu. Dr. Rešetar sudi da je to zbog toga, što se Jagić »vrlo teško odlučivao da što mijenja u svome načinu življenja, nego i to što se nije ni s jedne strane ozbiljno kušalo da se dovede natrag u domovinu«. Ovo drugo neće stajati, jer da je Jagić samo jednom riječju izrazio tu želju, Hrvati bi ga rado primili, kao što su ga i pomagali, koliko se moglo, u ratnoj oskudici i nevolji, premda je jednom nazvao Hrvatsku (zacijelo u ljutini) »regio venalis«. Uostalom, gdje je bila rodbina, da nastoji o njegovu povratku?

Premda se poslije sloma Habsburške monarhije, kad su se Hrvati, Srbi i Slovenci ujedinili u jednu državu, ispunila njegova dugoljetna želja, Jagić je već poslije nekoliko godina njihova zajedničkoga života morao bolno uskliknuti: »Gdje su politički ljudi, koji bi danas nakon proglašenja ujedinjenja svih južnih Slavena obuhvatali jednakim simpatijama sve dijelove Jugoslavije, koji bi pod ujedinjenjem razumjeli nešto više no rašireno gospodstvo Srba i Srbijanaca nad Hrvatima i Slovencima. Zar je Pašićev mentalitet što drugo nego — velika Srbija?« (II. 341).

Jagić je bio žilava zdravlja te doživio 85 godina. Srušila ga je starost i posljedica njezina: skleroza. Umro je 5. kolovoza 1923., a mrtvo tijelo preneseno mu je u Varaždin 12. kolovoza iste godine, te počiva na tamošnjem groblju, najljepšem u cijeloj Hrvatskoj, među cvijećem i zelenilom. Zahvalni mu njegovi Varaždinci podigoše lani spomenik. A koliko su ga Hrvati poštovali, pokazuje i to što su mu zeta poslije sloma Habsburške monarhije imenovali profesorom slavistike u Zagrebu, a njegova su sina Nikolu, uglednoga univerzitetskoga profesora u Beču, imenovali počasnim doktorom svojega sveučilišta.

*

U svom životu imao sam priliku samo jedan put vidjeti Jagića. Bilo je to negdje sredinom mjeseca listopada god. 1897., kad su kosti Vuka Stefanovića Karadžića svečano prenesene iz Beča u Beograd. Vidio sam ga u pravoslavnoj katedrali, gdje je sam beogradski mitropolit služio parastos Vuku u spomen: simpatičan staračac, već gotovo sijed, s karakterističnom svojom bradom, osrednje veličine, živahnih kretnja, s naočarima kroz koje provirivahu svjetlucave i pronivace oči, oko vrata nekakav visoki red — taman kako ga prikazuju slike u različnim časopisima. Na prvi pogled vidiš: profesora i intelektualca. Iz onoga što u »Spomenima« pripovijeda o sebi i svojoj porodici vidimo, da je bio valjan sin, brat, muž i otac. I ono lutanje po svijetu, dok se konačno

nije smjestio u Beču, kao da je u prvom redu zbog skrbi za porodicu, a istom u drugom redu poradi nauke, kojoj je bio odan svom dušom svojom. U vjeri dosta kolebljiv ostao je ipak vjeran vjeri svojih predaka. On je bio i hrvatski patriot, spočetka čvrst i karakteran, pa je radi svojega političkoga uvjerenja morao seliti iz bijeloga Zagreba i domovine, a otišao je na žalost sa žalcem u srcu, kao da mu je to učinio njegov vlastiti narod, i on je taj žalac nosio u sebi do konca svojega života, iako ga u svojim memoarima naročito ne ističe i ne spominje. Ali se on opaža u njegovim žučljivim i više puta neopravdano oštrim kritikama, kojima je prosuđivao djela hrvatskih pisaca. Nije ga među Hrvatima učinilo popularnim ni ono neprestano kolebanje u hrvatskom i srpskom pitanju; čas bi se priklonio Hrvatima, čas Srbima, sjedio je dakle u neku ruku na dva stoca. Napokon je našao pravo rješenje u svojim memoarima, u kojima kaže i ovo: »Ja sam bio uvijek protiv toga, kada su pansrpski fanatici uporno htjeli da Hrvate svedu na minimum, to jest na oblast čakavskoga govora u Hrvatskoj i sjevernoj Dalmaciji; ja sam nastojao da tu teoriju pobijam već u »Književniku« i »Archivu«: etnička veza i jedinstvo ne počiva samo na gramatičnim oblicima, amo spadaju i drugi faktori, koji katkada više znače negoli gramatika ili dijalektografija. Makar dijalektolog nalazio da je govor zagrebačke okolice bliži slovenskoj grupi, ukupni rezultat historičkog, političkog i kulturnog života ne obazire se na gramatičku mudrost te tamošnji narod računa isto tako među prave Hrvate kao onaj njegov dio među Kupom i morem, ili na otocima u Dalmaciji«. Samo se sobom razumije da mu je bilo smiješno, kad se sa srpske strane prigovaralo Hrvatima (upravo Ilircima među g. 1834—1848) da su neopravdano sebi prisvojili srpski jezik kao književni — mjesto da se vesele toj koncentraciji, koju je inače kod Iliraca pobudila i podupirala dubrovačka literatura« (II. 247). Otišavši u tuđinu, makar i slavensku, on sve više gubi veze s domovinom. Istina, prilike u domovini, naročito političke, vrlo ga zanimaju, i o njima ga obavještavaju njegova braća, rođaci i prijatelji, a najviše Rački koji mu ostaje vjeran sve do svoje smrti.

Hrvatima je odgojio Jagić i nekoliko dobrih i vrijednih Hrvata radnika na našem znanstvenom i književnom polju. To su, da spomenem samo neke: dri Andrić, Aranza, Matić, Tentor, Inhof itd.

Od čuda sam se krstio kad sam u praškoj »Slaviji« čitao ovaj svršetak referata o Jagićevim »Spomenima« (XV. s. 595): »Ta će se knjiga još mnogo čitati — među posvećenima — i, naročito konsultovati za mnoga pitanja koja interesuju nas Srbe, Jugoslovene i Slovene«. Hrvate dakle ta Jagićeva knjiga neće interesovati. U najmanju ruku čudna stilizacija.

Dr. David Bogdanović

ILI FUNTA ILI FRITZ*

Na strani Njemačke ratuje zasada samo Njemačka, na strani Engleske ratuju osim Francuske još Kanada, Južno-Afrička Unija, Indija i Australija, Maroko i Tunis.

Njemačka je mogla podići u početku rata od svojih 80 milijuna žitelja samo 6 mil. vojnika. Zbog opće vojne obveze, koja je počela godine 1933. ostalih 2 mil. treba tek uvježbati (kao što se ove zime i radi sa godištima od 1905.—1912.). U početku rata Poljska je mogla podići 3—4 mil. vojnika. Za tu poljsku vojnu snagu Njemačka je morala dići najmanje 1—2 mil. vojnika. Francuska može podići 4 mil. vojnika, kada mobilizira sve svoje vojne snage. Engleska, obzirom na broj žiteljstva, 4—5 mil. No kako je u Engleskoj vojska plaćenička, a opća vojna obveza je počela tek prije par mjeseci, u času rata, Engleska je mogla baciti na zapadnu frontu najviše 1—2 mil. vojnika. Po računu francuskog generalštaba, koji je računao da će poljski otpor trajati barem nekoliko mjeseci, na 4 mil. Nijemaca na zapadnom frontu (ostali su po računu trebali biti na istočnom u Poljskoj) sa brojem francusko-engleskih vojnika od 6—7 mil. — u jednoj velikoj ofenzivi — pobjeda je bila sasvim sigurna.

Naime, otpor od 3—4 mil. poljskih vojnika treba svladavati s najmanje 1,5—2 mil. vojske (najviše čak i sa podjednakim snagama). To znači, od sveukupne njemačke vojne snage (u početku rata 6 mil.), Njemačka je na zapadnom frontu mogla imati najmanje 3 mil., najviše samo 4 milijuna. Francuska je u roku od 14 dana mogla mobilizirati 4 mil., u zajednici sa Engleskom 5—7 milijuna, što u odnosu prema njemačkim vojnim snagama znači skoro trećinsku, a bogme i polovičnu nadmoć; drugim riječima sigurnu pobjedu.

Međutim, u onome času, kada je trebala uslijediti ta odlučna ofenziva na zapadnoj fronti, u kojoj je trebalo iskoristiti tu milijunsku nadmoć (2 mil. vojnika!), t. j. dvadesetoga dana od početka rata, poljske je vojske nestalo, a država propala. Nakon toga Hitler je skoro svu vojsku sa istočne fronte prebacio na zapadnu, i time izjednačio snage. Prema tome, sve ovo Francuzi kao i Englezi, koji su računali da će istočna fronta (tă radi toga su i stvorili — Poljsku) trajati bar par mjeseci, i uzdržati se njihova premoć na zapadnoj fronti, što su mogli drugo, nego li odgoditi tu odlučnu, a po njihovu računu konačnu i pobjedničku ofenzivu. I tako mjesto da se rat svršio najkasnije o Božiću, a slom hitlerizma proslavio najranije o Novoj Godini, rat je nastavljen, i sa kopna prebačen je u pozadinu (atentati), u zrak, a najviše na more.

---

* Posprdno ime, kojim Englezi i Francuzi nazivaju njemačkog vojnika.

Sa kopna na more...

I Engleska i Njemačka su podjednake zemlje. Više nego išta Engleska ima krševitoga tla, Njemačka pješčanoga zemljišta. Na prvome ne raste ništa, na drugome samo nešto, vrijedno skoro kao i ništa. U jednoj i u drugoj rađaju se ljudi. U Engleskoj nešto manje, u Njemačkoj nešto više. To znači, i p r v a i d r u g a i m a j u z a s v o j e p r a z n e t r b u h e, š a r a f a i p r e v i š e, a k r u h a p r e m a l o. Prva, t. j. Engleska vezana je sa bogatstvima svijeta m o r i m a, druga, t. j. Njemačka od bogatstava svijeta (Rusije, Srednje Evrope, Balkana i Dalekog Istoka) odrezana je g r a n i c a m a. Imperijsko gospodstvo Engleske bez brodovlja ne znači ništa. Engleska bez svojega imperijskog carstva (bez Indije, Južne Afrike, Kanade, Australije itd.) još manje. Dakle, bude li slomljeno englesko brodovlje, prodade englesko carstvo, bude li slomljeno englesko carstvo — propade i Engleska. Za 40—50 mil. Engleza kamen i šaraf, koji bi im u takvim slučajevima još jedino preostali, ne bi nikako mogli nadomjestiti kruh i meso (o wyskiju da i ne govorimo!). Slično je i sa Njemačkom. Bez Zapada Njemačka može živjeti, bez Istoka nikako. Ono što je za Englesku imperij, to je za Njemačku Istok (bliži ko i dalji!). Jedni i drugi to veoma dobro znaju. Englezi, da bez imperija i brodovlja nema Engleske, a Nijemci, da bez Istoka i trgovine nema Njemačke.

Na zapadnoj fronti snage su podjednake. Žrtvovati jedan ili pol milijuna vojnika, koliko otprilike treba da pogine u samo jednoj velikoj ofenzivi zapadne fronte, bez izgleda na kakav veći uspjeh, veliki je riziko, krajeva svijeta.

Rat je počeo. Ciljevi radi kojih se ratuje još se zapravo i ne znaju točno, ostvarenje je još jako daleko. Dakle, rat se mora nastaviti. Na zapadnoj fronti ne ide, u pozadini se ne može. Pobijedit se hoće, dakle, približavati se pobjedi mora. S gladnim ljudima, praznim želudcima, tenkovima, avionima i topovima rat se ne dobiva. I Engleska i Njemačka sve što im treba za ljude i topove dobivaju iz vana. U zemlji imaju samo ljude i strojeve. Na fronti su ljudske snage podjednake. Tko, dakle, hoće pobijediti, taj mora protivniku onemogućiti dovoz hrane i surovina (željeza, benzina, itd.). Sredstvo je blokada i kontrablokada. Uspjeh?

Pomorskom blokadom Engleska onemogućava Njemačkoj uvoz, a u posljednje vrijeme i izvoz u neutralne zemlje, u S. A. D. i na Daleki Istok (uglavnom Kinu i Japan); privrednom blokadom, koja se sastoji u tome, da se u zemljama evropskog Istoka (uglavnom iz Rusije i Balkana) kupuju proizvodi, za više cijene i u gotovom, Engleska pokušava onemogućavati Njemačkoj izvoz i uvoz i sa evropskog Istoka iz Rusije, Srednje Evrope i Balkana. Na sličan način Njemačka sa svojim podmornicama i minama tkzv. kontrablokadom opet onemogućava Engleskoj uvoz i izvoz iz svih

Mjesečno Njemačka potaplja 200—300 hiljada tona. Od toga 250 hiljada tona otpada na englesku trgovačku i vojnu flotu. Potapljanje brodova kao i broj tona rastu iz dana u dan. Gradnja jednog osrednjeg vojnog broda traje 2—3 godine. Gradnja jedne osrednje podmornice traje 2—3 mjeseca, gradnja osrednjega aviona 2—3 dana. Uzevši, dakle, čisto računski, dok na pr. Engleska izgradi pet novih parobroda (koji treba da nadomjeste 5 potopljenih!) treba tri godine. U istom roku Njemačka poslije gubitka od 5 podmornica i 5 aviona može izgraditi 40—50 podmornica i 400—500 aviona. Prema tome, godinu dana prije nego što bude dogotovljeno tih pet novih engleskih parobroda, novih 30—40 njemačkih podmornica, te 300—400 novih aviona moći će uvijek potopiti pet novih engleskih brodova. Na taj način premoć Njemačke u podmornicama (a djelomično i avionima!) Engleska ne će nikako moći onemogućiti, jer štogod Engleska bude uslijed potapljanja imala manje brodova, Njemačka će imati više podmornica.

Engleska nepobjediva armada, engleski krstaši, oklopnjače, nosači aviona, krstarice, minonosci jedina su obrana, jedina su obrambena ratnička sredstva engleskoga golemog imperijskog i kolonijskog carstva. Pokraj sijaset nepomičnih utvrda, rasprostrtih po svim morima (Gibraltar, Malta, Cipar, Krf itd.), kao nebrojne brane engleske premoći u svijetu, njihovi brodovi su pomične i pokretne utvrde i brane te vrste premoći. I kome uspije slomiti te pokretne utvrde, slomio je i one nepokretne, a tko slomi jedne i druge slomio je Englesku.

Jedno od najuspješnijih sredstava borbe s tim pomičnim utvrdama su avioni i mine, a osobito podmornice. Njihovo uspješno djelovanje, kao i brzina kojom se one izgrađuju najveća su opasnost za englesku nepobjedivu armadu. One se brzo grade, i puno ruše. Zamjena potopljenih krstaša prema zamjeni uništenih podmornica pristizat će uvijek kasnije. U slijedećim mjesecima Nijemci će u ovome ratu, kao što su radili i u prošlome, svakog mjeseca povećati broj potopljenih tona.

Mjesto Nelsona i vjetra, koji je slomio španjolsku nepobjedivu armadu, dolazi ovaj put — mjesto vjetra — podmornica, a umjesto Nelsona Hitler, da skrše englesku nepobjedivu flotu. Kada bi se pobjeda odlučivala samo pomorskim ratom i samo na moru, kao što je bio slučaj za Nelsona, vrlo je vjerojatno, da bi u ovome ratu taj novovjekovni Nelson bio Hitler.

Sa mora na kopno

Međutim, to se ne može dogoditi jednostavno zbog toga, što će Engleska, kada osjeti taj manjak, opet prebaciti rat sa mora na kopno, na zapadnu frontu, na Europu, na sve njezine strane, pa ako ustreba i na cio svijet.

Prema tome, ovaj rat, koji je počeo na kopnu, a zatim se prebacio na more da se dočme sa manje žrtava, a sa više rezultata, koji je počeo sa ofenzivama, a htio se okončati blokadama, — htio ne htio, morat će se opet prebaciti na bojno polje i osloniti na pješake i njihovo junačko srce. Mjesto brodova i podmornica, rat koji je s puškom počeo, s puškom će se morati i završiti, jer od pomorske blokade, koju su Englezi začeli, da bi izgladnili Nijemce, radi njemačke podmorničke kontrablokade, Nijemci su u istoj mjeri počeli izgladnjivati Engleze.

Slično je i sa tzv. engleskom privrednom blokadom. Od Dalekog Zapada (uglavnom Amerike) zbog potpuno nesigurne plovidbe, Njemačka kao i Engleska imat će malo koristi. Time su jedna kao i druga upućene na bliži i dalji Istok. Njemačka neposredno preko svojih granica, Engleska posredno preko tuđih mora. Njemačka nema novaca, bar toliko koliko ih ima Engleska. S Rusijom, Srednjom Europom i Balkanom trgovina se uglavnom obavlja z a m j e n o m; surovine i poljoprivredne proizvode za strojeve i industrijske proizvode. No poljoprivrednim zemljama treba i novaca. Njemačka ih nema. Engleska ih ima kao blata. S privrednom blokadom, s privrednim zaokruživanjem Njemačke, i to na taj način da sve što treba Nijemcima, Englezi plaćaju više i bolje, Engleska pokušava Njemačku blokirati i s te strane na Istoku.

Svaka država na istoku Europe treba novaca. Države Srednje Europe i Balkana još najviše. Njemačka ga ne daje. Engleska ga nudi u bescijenje. Trgovina je trgovina. Uz povoljnije cijene i bolje platežne uslove svakako je bolje uvoziti u Englesku, negoli u Njemačku. Dakle, ako sa Zapada Engleska ne može uvoziti zbog n j e m a č k i h p o d m o r n i c a, eto ni Njemačka sa Istoka ne može uvoziti zbog e n g l e s k e f u n t e. I kao što će Engleska zbog manjka u brodovima biti prisiljena do pomorski rat prebaci na kopno, i ovdje ga proširi od krajnjega Zapada do krajnjega Istoka, tako će i Njemačka zbog manjka surovina morati takodjer proširiti od krajnjega Istoka do krajnjega Zapada.

Naime, države koje se budu pomamile za gotovim engleskim funtama, s tom vrsti privredne blokade počet će Njemačku zaokruživati privredno. Zbog političkog zaokruživanja Njemačke od strane Engleske, a pomoću engleskih država zaštitnica (Poljske itd.) rat je i počeo. Nakon političkoga, a radi privrednoga, rat će se morati nastaviti. Poslije političkog zaokruživanja Njemačke s Češkom i Poljskom (a pod zaštitom Engleske), te njihovog stradanja, — radi privrednog zaokruživanja — neutralci najmanjega otpora, koji budu služili kao sredstvo engleske privredne blokade, sigurno je da ne će dobro proći. To znači, kad neutralnost malih neutralaca, uslijed požude za funtom postane direktna opasnost, neutralnost prestaje biti neutralnost, i rat koji se vodi na privrednom polju oko cijena i

platežnih uslova, morat će se prebaciti na bojno polje. I slično, kao što će se pomorska blokada Engleske, morati s mora prebaciti na kopno, na Zapad i na Istok, na čitav svijet, tako će se i ova privredna blokada zbog engleske funte morati prebaciti sa privrednog polja i cijena na bojno polje.

Ili funta . . . ?

Blokadom se, dakle, bitka ne može dobiti. Na fronti, uz jednake tehničke mogućnosti i nemogućnosti, ostaju još samo ljudi. Englezi su seliláčki i osvajalački narod. No vrlo često s drugim narodima protiv drugih naroda. Napoleona su srušili s Rusijom, Njemačkom i narodima bivše Austro-Ugarske, Vilima sa Rusima, Talijanima i Francuzima. Ovaj puta Hitlera hoće da sruše samo s Francuzima. Do dana današnjega s drugima su srušili tursko carstvo, onda francusko, pa zatim rusko i austro-ugarsko. Sada hoće njemačko! U tome su ih prije podupirali svi! I Rusi, i Francuzi, i Nijemci, i Austrijanci, i Talijani; ovaj puta podupiru ih samo Francuzi.

Samih Francuza je malo. Osam milijuna njemačkih vojnika, koliko ih može biti, prema 4 milijuna francuskih za englesku pobjedu malo je uvjerljiva brojka. S 4 milijuna engleskih vojnika, koliko ih otprilike može Engleska spremiti za rat, od kojih barem 2 mil. moraju ostati u Engleskoj, omjer 8 naprama 6 još uvijek je u korist Njemačke. Engleska hoće pobijediti. Za pobjedu ljudi nema dosta, no zato ima novaca na pretek. Najsiromašniji narod sa narodnom vojskom — najbogatiji je narod sa novcem. Što ne mogu ljudi, možda će moći novac — funta. Novac otvara svaka vrata! Englezi računaju da će i Siegfriedova! Da vidimo!

U Rusiji Staljin ne će ni na koji način da doživi sudbinu Nikole II. zbog engleske funte. Bolje i bez funte živ, nego li s funtom mrtav. Italiji bi funta bila potrebna. Novac i onda, kada ga čovjek ima onoliko koliko mu treba, nije nikada na odmet. No pomami li se Italija za funtom, — sa slomom Njemačke u novom »Društvu naroda«, pod još gorjom hegemonijom Engleza, nego što je bila dotada, Mussolini bi u društvu s Engleskom i Francuskom bio tek treći i zadnji na dijelu. Naprotiv u društvu s Njemačkom, on je jednak i ravan. Kada se nekome dijeli i kada netko dijeli, nije isto. Ako Englezi imaju funti, ni Mussolini nije bez mozga.

Kod Iraca funta također više ne dolazi u obzir. Oni hoće nezavisnost, oni hoće Ulster, oni hoće, da cijela Irska bude irska. Njihova nezavisnost ovisi samo o Engleskoj. Priklještena i u ratnoj opasnosti, Engleska će im dati sve što hoće i ne će. I nezavisnost i funtu. Kad je čovjek u velikoj nevolji, i sitnice dobro dođu, i slamke se čovjek hvata. Što Irci traže, to bi im Englezi i dali. Ali Irci veoma dobro poznaju svoje parsto-

godišnje tlačitelje i zatirače svoje slobode, koji Ircima kada ih trebaju daju sve što hoće, da bi im, kada ih više ne trebaju, opet oduzeli sve, što su im dali. Zbog toga funta više ne može potjerati Irce u rat ni uz kakovu visoku cijenu za istoga cara, koji otkako postoji nije htio nikada, da i sa Ircima caruje isto onako, kao što je carevao sa Englezima. To više, što Irci znaju da je oslabljena Engleska njihov spas, a ojačana njihova slabost i opasnost za njihovu slobodu i konačne nacionalne ideale.

No niti sa Indijom, Kanadom i Južnom Afrikom nije bolje. Dok kanadski dobrovoljci stignu u dovoljnom broju na frontu valja prijeći podmornice i mine. U Južnoj Africi s ratom nije nitko oduševljen. Oni bez Engleske mogu živjeti i njima rat uopće nije potreban. Vladu, koja je bila izraz narodne volje i protiv rata »smjenio« je carski namjesnik i imenovao novu »narodnu«, bez naroda. S kakovim će oduševljenjem taj narod na frontu nije teško pogoditi. U Indiji, što se tiče Ghandija i Hindusa, prošlog rata su bili prevareni. Obmanjivani su time, da ne mogu ništa dobiti, dok je rat. Međutim, kada se rat svršio, Engleska je nagradila indijsku vjernost novim ropstvom. Zbog takvog teškog iskustva teško da će Indijci ovoga rata ići na zapadnu frontu tako lako i ludo, kao što su išli prošloga. Što se tiče Indijaca-muslimana i krajeva kojima tiranski vladaju kojekakvi radže i maharadže, tu će funta proraditi. Kod maharadža, koji novaca nemaju nikada dosta, a ljudi uvijek i previše, tzv. kanonenfutera naći će se dosta.

Prema tome, ukoliko Engleska bude mogla izvoziti i prevoziti vojnike na zapadnu frontu, moći će prevoziti samo takve, kao što su Indijci, Marokanci i njima slični. Po kakvoći, to su vojnici svakako malo bolji od Abesinaca, a kudikamo gorji od Poljaka. Ako ih prevezu čak i okruglo 2 milijuna, to je za onaj preostali broj Nijemaca od 2 mil., te ostali od 2—3 mil. Poljaka, Čeha i Slovaka, koji su po vrijednosti sigurno ravni tima iz Indije, još uvijek premalo. To znači, na zapadnoj fronti engleska će funta sa svojim najvećim utroškom, u najpovoljnijem slučaju imati isto toliko vojnika koliko je i Nijemaca, u svakom drugom — manje.

Tako se na zapadnoj fronti funti suprostavlja Fritz!

Ili Fritz . . . ?

Fritz se mnogo više rađa. I sve ih više — biva! John Bull i Marianna su veza s puno zemlje, a sa malo djece; Fritz i Greta predstavljaju obitelj s puno djece, a sa malo zemlje. Fritz na zapadnoj fronti ima pun trbuh, ali u pozadini Greta s djecom ima prazan. Novac i plaćenička obveza mogu voditi čovjeka na frontu, ali prazan trbuh i domobranska dužnost još mnogo više. Na Siegfriedovoj liniji Fritz stoji do Fritza, na Maginotovoj stoje dominioni.

Uz podjednake tehničke uslove, uz podjednaku tehničku spremu, te uz podjednaki broj ljudi, pobjeđuje ona strana, koja ima viši moral, t. j. izgrađenu svijest i znanje zašto se bori, i za koga se bori. Prema Fritzima, koji su svi iz Reicha, moral funtaša, koji su pobrani sa čitavog svijeta, ne može nikako biti viši, nego samo niži. Skrpljena vojska od svakakvih i skalupljena u par mjeseci (kao što je na pr. slučaj s engleskom vojskom) ne može se po moralu nikako ravnati sa skrpljenom vojskom od samih Nijemaca i skalupljenom u par godina. Dakle, uz sve jednako, uz jednaku tehničku opremu, uz jednako valjane topove, tankove, avione i mitraljeze, funtaši su dobri, ali sa svijesnijim, odlučnijim i ustrajnijim moralom Fritzi su svakako bolji.

Osim toga Fritzi pripadaju narodu, koji je u nekoliko zadnjih decenija, pa i stoljeća vodio najmanje ratova, zatim Fritzi pripadaju imperiju, koji je u nastajanju, a u borbi sa imperijem, koji je u prestajanju. Prema tome Fritze rat još nije iscrpio, zatim znaju, da ono što im treba ne mogu dobiti n i k a k v i m m i r o m, Fritze rat veseli više, ukoliko se o veselju može govoriti, negoli recimo Engleze, a još manje Indijce, te na koncu Fritze rat može i oduševljavati, jer su se okomili na protivnika (Englesku!), koji od Nijemaca nije jači ni po čemu drugome, nego samo po funti.

Do dana današnjega funta ne popušta. No ni Fritz se ne da. Po funti Engleska vlada svijetom, sa Fritzom Hitler hoće da okonča tu prevlast. Fritz je živ čovjek, Europljanin u potpunom smislu riječi, koji zna što hoće i što može. Funta je naprotiv novac (metal), ali metal, kojega ljudi vole više, nego išta. Za novac se živi i umire, ali za domovinu, nezavisnost i slobodu, za djecu i obitelj još više. Novac vrijedi puno, ali djecu, obitelj, oca, mater, ženu, slobodu, nezavisnost i domovinu s nikakvim novcem se ne može isplatiti.

U ovome svjetskome ratu funta se ustobočila protiv Fritza, funta koja može puno, htjela bi sve. Uz podjednake snage, onaj koji umire za funtu teško da će moći izaći na kraj s onima, koji umiru za rod i svoj dom, za punije želudce, nego što ih imaju, te za veće slobode i zamahe, nego što im daje funta.

No, ako je Fritz — Fritz, ni funta još danas nije tek štogod. Osim toga, osim funte i Francuzi i Englezi imaju ljudi. Pa zato, sve što se i kako se po računu i predviđenim mogućnostima očekuje, može i izostati. U društvenim zbivanjima nije ništa tako n e s i g u r n o, k a o — s i g u r n o p r e d v i đ a n j e, d a ć e i z a t a k v i h i t a k v i h d o g a đ a j a u s l i j e d i t i u o d r e đ e n o m v r e m e n u t o i t o. To znači, da se ovaj rat može svršiti kao i onaj prošli. Novi Vilim može svršiti kao i onaj prvi. No samim time nisu isključeni Nijemci. Gubitkom rata, 80 milijuna ih

se ne može zarobiti, potući još manje. Doduše može ih se razjediniti. No da Nijemci ostanu razjedinjeni, tome svakome razjedinjenome i pojedinome treba dati više, negoli svima zajedno. Pobjedom u ovome ratu, Englezi im sigurno ne žele sve dati, jer da im se to želi, moglo bi im se dati odmah, pa rata ne bi niti bilo. Dakle, razjedinjeni pobjeđenici u ropstvu pobjednika opet će se morati ponovno u budućnosti, kao i u ovoj sadašnjosti, ujedinjivati i izbacivati novoga Hitlera.

Ovoga rata, ili bilo kojeg drugog budućeg u ovome stoljeću, teško da će Englezima uspjeti da spriječe u zapadnoj Europi ono, što nije uspjelo spriječiti nikome u svijetu, t. j. prisiliti Nijemca da se vrate na Istok (u Rusiju), kamo nikako ne mogu, i odvrnu od Zapada, kamo će, htjeli ili ne htjeli — morati moći!

Ante Oršanić

GLOBUS U NARUČJU BOGA MAMONA

Šušti kao svila u ruci gavana
ili se pak smjesti u priprosti rubac
(kakove starice s trošnoga tavana)
gujski, licemjerno — ko judin poljubac.

Pred nijednom silom nikad ne zazire
taj službenik bluda i svirepih čina.
Vrlinu i krijepost rijetko gdje nazire
taj poklonik đavla, sodomije, vina.

Zao, neumoljiv i bez osjećaja.
Lakovjeran kao nevjernica žena.
Ne pozna granica. Ne zna zavičaja.
Kola kao krv u sklopu gnjilih vena.

Svemoćan potresa i globusom vlada.
Ne štedi ni bolje, ni gore, ni sloja.
Gospodar je sela i vlasnik je grada.
Mogućnik i tvorac roblja nijemog stroja.

Sve dio po dio kida nam iz duše
i u ludih srca cijena mu sve raste.
Ako li se brzo narodi ne skruše
eto mjesto ljudi, torza, boglje, kljaste.

Rad neka je svima mjerilo vrijednosti.
(Novac mu tek pratnja kao nužno zlo).
Duši više hrane u vidu čednosti.
Biljem praotaca sijmo pusto tlo.

Vjekoslav Ećimović

SUKOB INTERESA EUROPSKIH VELESILA

Vijest o sklapanju njemačko-ruskoga trgovinskog i kreditnog sporazuma i potpisu ugovora o nenapadanju do temelja je prodrmala svjetsku političku i diplomatsku javnost. Svjetsko je novinstvo zabilježilo taj ugovor kao najveću političko-diplomatsku senzaciju, u povijesti svijeta. Engleska javnost naprosto nije mogla vjerovati u istinitost te vijesti, pa su je neki londonski listovi nazvali »patkom«. Francuska se zaprepastila, a i sama je Italija, po kasnijoj izjavi ministra Ciana, bila iznenađena. Kad je međutim vijest o ugovoru službeno potvrđena i u Berlinu i u Moskvi, pojavila su se u svjetskoj javnosti najrazličitija tumačenja. Tako su neki (i kod nas u Hrvatskoj!) tumačili taj ugovor kao pad nacional-socijalizma pred boljševizmom. Drugi su tumačili sasvim obrnuto. Išli su pače i dalje tvrdeći, da će uskoro u Ukrajini, pa i u ostaloj Rusiji izbiti nacionalističke revolucije, pomoću kojih bi onda Njemačka lakše srušila svjetsku prevlast Engleske. Bilo ih je, koji su govorili da Staljin svijesno gura Njemačku u rat, eda bi poslije iscrpljenja i Njemačke i Saveznika lakše proširio vrata boljševizmu do Rajne i Temze. Novine su zapadnih demokracija ubrzo najavile slom protukomunističkog trokuta i raspad osovine Rim-Berlin, itd...

Prolazio je dan za danom, a svjetsko se novinstvo kao i političko-diplomatski krugovi mučili da zadru u tajnu pozadine njemačko-ruskog ugovora. U savezničkim zemljama golemo zaprepaštenje, u Americi mučna i neugodna neizvjesnost, u Japanu čuđenje i nerazumijevanje, u Italiji iznenađenje i rezerviranost, u ostalim europskim zemljama očekivanje velikih događaja, a po cijelom svijetu maglovita, tmurna i teška neizvjesnost, — to su bile opće značajke psihoze svjetske javnosti poslije 2-dnevnog boravka Ribentroppa u Moskvi, koncem kolovoza 1939 g.

Od tada je prošlo već 5 mjeseci. U tom se vremenu odigralo nekoliko događaja prvenstvene svjetske važnosti. Nijemci su udarili na Poljsku i u munjevitom ratu pregazili je za 21 dan. S Rusima su izvršili četvrtu diobu Poljske. Saveznici su sklopili s Turskom savez. Tako je početkom rujna 1939. g. na zapadu izbio novi svjetski rat. Englezi su poveli blokadu, a Nijemci protublokadu. Iza Siegfridovih i Maginotovih utvrđenja nagomilane su milijunske neprijateljske vojske. Po Sjevernom moru i Atlantskom oceanu vodi se pomorski rat. Vatikan i Roosevelt poduzeli su jake diplomatske pothvate, da bi se rat prekinuo ili bar ograničio. Italija se postavila na čelo neutralnih zemalja, ali »s puškom uz noge«. Sovjetska je Rusija istupila iz Društva Naroda. Izbila je na Baltičko more i udarila na Finsku. Time je svjetsko »ljevičarstvo« zadobilo moralnu osudu u cijelom svijetu. U Francuskoj je komunizmu zadan smrtni udarac. Kominterna je bacila pogled na Balkan i Podunavlje. Italija je

upregla diplomatske sile, pa je te zemlje podvrgla pod svoj upliv i nadzor. Francuska i Engleska spremaju Bliski Istok na obranu protiv napada sovjetskih četa. Osjeća se i strategijska i politička i gospodarska poremećenost po cijelom svijetu, i t. d., i t. d.

Svjetska javnost osjeća kako se sva ona zamršenost i mučna zebnja poslije potpisa ugovora između Ribentroppa i Molotova kroz ovo vrijeme pogoršala i ojačala. Poglavari zemalja, državnici, odgovorni političari, diplomate, stratezi, novinari... ne usuđuju se dati ikakvog predviđanja o vođenju i ishodu ovoga rata (ovdje isključujemo pojedine propagandističke izjave). No ne samo to; čuju se i posve oprečna mišljenja o uzrocima i svrsi ovoga rata. Jedni vele: Njemačka je povelo rat da podjarmi cijeli svijet. Drugi kažu: Engleska je povela rat da sruši hitlerizam, raskomada Njemačku, obnovi versailleski ugovor i provede federalizaciju Europe pod svojim protektoratom. Treći kažu: Kominterna je spremila tlo da svjetskom revolucijom provede boljševizaciju cijeloga svijeta. Četvrti tvrde: Žido-masonsko-lordovsko-magnatski fabrikantsko-liferantski kruti velekapitalizam spremio je tlo za rat zbog vlastitih interesa, i t. d.

Vidimo da se cijelo čovječanstvo zbunjeno čudi onomu što se dogodilo. S teškom zebnjom u srcu prati događaje i u potpunoj se neizvjesnosti pita: kako će se sve to svršiti?

Ne moramo biti profesionalni stručnjaci u politici i strategiji, pa da iznesemo neka svoja zapažanja. Dovoljno je, naime, da bacimo pogled u političku povijest europskih velesila zadnjih stoljeća, pa da pronađemo tu zakone odvijanja života Europe. Zatim da pregledamo život Europe u zadnja dva desetljeća, pa da i tu pronađemo bitnosti i zakone života. Potom treba dobro proučiti političku kartu Europe, sjeveroistočne Afrike, prednje i srednje Azije, pregledati savremeno činjenično stanje, pa ćemo uz nešto političke logike, bez »zlonamjere i srdžbe« (»sine ira et studio« — kako bi rekao Tacit) upoznati uzroke njemačko-ruskog ugovora, uzroke današnjeg rata, i bar donekle nazrijeti kako će se u bližoj budućnosti taj rat odvijati. Uvidjet ćemo, kako je današnje stanje ipak jasnije, nego cijelo ovo poratno vrijeme, pogotovo poslije i sloma Abesinije i još više poslije sloma politike Münchena.

Njemačka je stvorila europsko pitanje

Ako prelistamo političku povijest Europe novoga vijeka, imajući pred očima kartu Europe, vidjet ćemo kako su se periferni narodi Europe u međusobnoj borbi za prevlast u Europi konačno otisnuli u daleki svijet i razvili kolonijalnu politiku. Tako su Portugalci otišli na istok, Španjolci na zapad, Francuzi na zapad, jug i istok, Englezi na zapad, jug i istok, Holandezi na istok, Talijani na jug, Rusi na istok, a jedino

su Nijemci ostali zaokruženi, bez izlaza iz Europe. Doduše, donekle su i Nijemci otišli u Afriku i na Daleki istok, no to nije bilo duga vijeka. Velik se njemački narod našao u središtu Europe, zaokružen velikim susjedima. Na istoku su Rusi i Poljaci, na jugu Talijani, na zapadu Francuzi i Englezi, a sjever je neplodan za veliku ekspanziju. Dok su periferni narodi Europe bacali poglede na ostala kopna i okrenuli leđa Europi, dotle je Njemačka morala usredotočiti svoj pogled baš u Europu i u samoj Europi tražiti rješenje svoga pitanja. Što je vrijeme više prolazilo, osjećalo se kako u Europi biva sve tijesnije. Poslije ujedinjenja Bizmarkova je Njemačka sve jače širila obruč svoga prodiranja po susjednim zemljama. Kao što su prekomorske zemlje konačno potpale skoro potpuno pod uticaj Engleske kao prve pomorske velesile, tako je devetnajstim vijekom i Europa sve više podpadala pod vlast prve kopnene velesile — Njemačke. Njemačka se krv raširila preko Rajne, preko Tirola, po Mađarskoj, Hrvatskoj, Vojvodini, Slavoniji, Sloveniji, po Rumunjskoj, Poljskoj, Češko-Moravskoj, Danskoj, po baltičkim zemljama i čak po samoj Rusiji. Tako je Njemačka napučila — Europu.

Kao što je Engleska u prekomorskim lukama stvorila baze za razvitak svoga kolonijalnog carstva, tako je i Njemačka već trgovinskom politikom Hanze udarila temelje za gospodstvo u Europi i za prodiranje na istok i jugoistok Europe, kao i na Bliski istok. Tim napučivanjem Europe Nijemci su nehotice stvorili t. zv. nacionalitetno europsko pitanje. To je pitanje došlo u teški sukob s načelom samoodređenja naroda, s načelom etnografskih granica zemalja i država, kao i s načelima politike Društva naroda oko očuvanja status quo-a versailleskog ugovora. No osim toga nacionalitetnog europskog pitanja Nijemci su zbog zaokruženosti i prenapučenosti stvorili i t. zv. gospodarsko-kolonijalno europsko pitanje. Stoga čitavo pitanje Europe zadnjeg stoljeća možemo smatrati pitanjem Njemačke i obrnuto. To njemačko-europsko pitanje prouzročilo je njemačko-francuske ratove, njemačko-englesku borbu za prevlast, prošli i sadašnji svjetski rat.

Svjetska prevlast saveznika

Današnji stvarni gospodari kolonijalnoga svijeta, Engleska i Francuska, opet su se našli skupa na zapadnoj fronti protiv Njemačke. Isti saveznici i isti neprijatelj i isti interesi, kao i u prošlom svjetskom ratu.

Prekomorskom trgovinom, kolonijalnom politikom i najjačom flotom na svijetu, Engleska je izgradila i očuvala svoje svjetsko carstvo. Kao nekad u Španjolskoj tako ni danas »u engleskom carstvu sunce ne zapada nikada«. Jedini suparnik, koji je mogao srušiti Englesku kopnenim

zatvorom bila je Napoleonova Francuska. No Engleska, da bi očuvala svoje carstvo i premoć, znala je uvijek, vještom zlatnom politikom naći saveznike, koji bi je spasili. Tako je Engleska, kad je trebalo srušiti Španjolsku pomagala Portugal. Protiv Francuske pomagala je Habsburge i Hohenzollerne. Protiv Turske Italiju, Francusku i Rusiju. Protiv Rusije Švedsku, Poljsku i Njemačku. Konačno protiv Njemačke Francusku, Italiju i slavenske zemlje. Tako je Engleska u svim tim »savezničkim ratovima« davala saveznicima zlato i oružje, da je oni spase i čuvaju. Kad je Njemačka postala zajednička opasnost i Engleskoj i Francuskoj, prestalo je njihovo tradicionalno neprijateljstvo, pa je za Eduarda VII. sklopljena »Entente cordiale«. Od tada je Saveznicima bila svrha srušiti Njemačku i Austro-Ugarsku.

Kad su Nijemci htjeli svoje njemačko europsko pitanje riješiti 1914. godine, Englezi su i opet organizirali cijelu Europu i svijet u sustav borbe protiv Njemačke. Englesko zlato, francuski, ruski, talijanski i dobrovoljački vojnici, te pri koncu materijalna i vojnička pomoć U.S.A. spasili su Englesku od propasti a porazili Njemačku. Saveznici kao pobjednici i tvorci mirovnih ugovora u Versaillesu (osim Wilsona) podijelili su međusobno ratni plijen. Tada je Engleska, kao nikada prije, podvrgla skoro pola svijeta pod svoj gospodarski i politički upliv. Engleska je uzela: Australiju, Kanadu, Novi Zeeland, Novi Foundland i Indiju. Zatim u Egiptu, mandate u Palestini, Transjordaniji, Mezopotamiji, te u Južnoj Africi, Srednjoj Africi i Sudanu, kao i pomorske puteve i strategijske točke: Gibraltar, Maltu, Cipar, Suez, Aden, Singapoor. Osim toga Engleska je podvrgla pod svoj stvarni posjed portugalske, belgijske i holandijske kolonije, kao i Tibet i Perziju. Konačno, pod neposrednim su uplivom Engleske cijelo vrijeme bile: Argentina, Portugal, Norveška, Holandija, Grčka, Estonija, Letonija i Litva. Engleska je jakom flotom i utvrdama osigurala »žilu kucavicu« svoga carstva, pomorski put od Londona do Kalkute, Sidny-a i Honkongha. Tako je Engleska organski povezala svoje kolonije, da bi iz Australije dobavljala vunu, iz Indije mirodije, iz Sudana i Egipta pamuk, iz srednje Afrike kaučuk i gumu, iz južne Afrike zlato, srebro, dijamant, iz Bliskog istoka petrolej, a iz Kanade ugalj, željezo i žito.

Drugi saveznik Francuska dobila je glavne posjede na Sredozemnom moru u Siriji, Tunisu, Algiru i Maroku, zatim u zapadnoj Africi (Senegal), u Ekvatorskoj Africi i u Madagaskaru. U Aziji je dobila Indokinu, na Pacifiku Novu Kaledoniju i druge otoke, a u Srednjoj i Južnoj Americi Guianu, Martinique, i t. d.

Osim tih zemalja i europske su zemlje kao Njemačka, Poljska, Rumunjska, bivša ČŠR, Jugoslavija i Turska podpale pod gospodarski sustav Francuske. Iz svih tih posjeda, Francuska je crpla bogata nalazišta uglja (Saar, Ruhr, Šlezija), gvožđa (Lorraine), petroleja (Rumunjska i Galicija), pamuka (Sirija), gume (Kongo), žita (Algir, Rumunjska i t. d.). Glavni engleski dobavljači petroleja Royal Duch-Shell, kao i ostala dobavljačka društva sirovina uz tešku francusku željeznu industriju (Comite des Forges) upravljali su gospodarskom i kolonijalnom politikom Engleske i Francuske. Tako su saveznici versailleskim ugovorom, a zapravo zaslugama Amerike, Rusije i Italije stekli svjetsku prevlast. Da bi tu prevlast očuvali, saveznici su u prvom redu uništili svoga najjačeg rivala — Njemačku. Oduzeli su joj kolonije, Elzas, Lorrainu, Saar i Ruhr (1923. g.!), Sudete, Danzig, Šleziju i Pomeraniju, a Austrougarskoj Galiciju, Erdelj, Tirol, Češko-Moravsku, Slovačku i Prikarpatsku Ukrajinu. Njemačkoj su nametnuli bilionsku svotu ratnih odšteta, demilitarizirali rajnsku oblast, ukinuli stalnu vojnu službu, uveli međunarodnu plovidbu po Rajni, i t. d. Osim toga Saveznici su stvorili blok zemalja od Finske do Egejskog mora, da bi time spriječili prodor Njemačke na jugoistok i Rusije na Baltičko more. Tako je i Rusija, unatoč golemih žrtava za Saveznike, ostala bez Baltika i Perzijsko-omanskoga zaliva. Italija je također unatoč svojih žrtava ostala bez obećane Anatolije i zatvorena u Sredozemnom moru.

Njemačka traži izlaz

Saveznici su mislili da su odredbama versailleskog ugovora i politikom Društva naroda zauvijek uništili Njemačku, da su riješili njemačko-europsko pitanje i osigurali svoje svjetsko gospodstvo. Međutim dogodilo se posve obrnuto. Njemačko-europsko pitanje nije bilo nikad tako aktuelno kao danas. Njemačka nikad nije bila tako jaka gospodarski i vojnički kao danas, a svjetsko gospodstvo Saveznika nije nikad došlo u pitanje kao danas.

Kad se Njemačka pod Hitlerom vojnički ojačala, oslobodila se odredaba versailleskog ugovora i upliva politike Društva naroda. Zatim je Njemačka postavila onaj nacionalitetni dio njemačko-europskoga pitanja na dnevni red. Budući da su se Nijemci vojnički u savezu s jakom Italijom osjetili jačima od Saveznika i Rusije, sami su riješili taj dio svoga pitanja. Dobili su Saar, uzeli Austriju i Sudete, uspostavili Češko-Moravski protektorat i vojničke baze u Slovačkoj, te preselili Tirolce. Tako se dakle njemački narodni obruč opet ojačao i raširio. Zatim su Nijemci htjeli riješiti i zadnje nacionalitetno pitanje, eda bi prešli na pitanje kolonija. U pitanju je bio Danzig s Koridorom. Budući da Saveznici nisu više htjeli trpjeti jačanje Njemačke, dali su Poljskoj jamstva i poticali

je na rat. Nijemci su se dakle našli pred alternativom: ili izlaz na istoku ili izlaz na zapadu. To jest: ili dobiti od Saveznika slobodne ruke protiv Rusije ili obrnuto, dobiti slobodne ruke od Rusije protiv Poljske i Saveznika. Goering, Goebbels i Hitler zastupali su prvo, a Ribentropp i ruskofilski časnici drugo. Budući da Saveznici nisu pristali na Hitlerove ponude, a Poljska odbila njemačke zahtjeve, Nijemci su pružili ruku Rusiji, udarili na Poljsku, osvojili je, podijelili i pristali na rat s Engleskom i Francuskom. Njemačka je politika već od vremena Bizmarka i prije bila usmjerena prema jugoistoku ka Bagdadu. Već je i Hanza nastojala spojiti preko Hamburga, Berlina i Bagdada Sjeverno more; Atlantski ocean s Perzijskim zalivom i Indijskim oceanom. Time bi Njemačka sve zemlje na tom putu podvrgla pod svoj gospodarski upliv i tako bi riješila svoj gospodarski dio njemačko-europskog pitanja. Taj naime smjer ide prema najlakšem otporu, a zahvaća zemlje s bogatim žitaricama, drvom, rudama i petrolejem. No kako Saveznici nisu dozvolili to rješenje njemačko-europskog gospodarskog pitanja, Nijemci su potražili izlaz na zapadu, t. j. da vojnički pobijede Saveznike, pa sami uzmu svoje kolonije, te nastave gospodarskim prodiranjem prema Bagdadu.

Italija na Sredozemnom moru i talijansko carstvo

Da bi Saveznici očuvali svoje svjetsko gospodstvo nastojali su spriječiti razvitak i jačanje ne samo Njemačkoj i Rusiji, nego i Italiji. U prvom desetljeću poslije svjetskoga rata Italija nije bila opasna Saveznicima, jer je još bila vojnički slaba, a politički su je oslabili masoni, kao što Njemačku socijal-demokrati i Židovi. Zato je kroz to vrijeme glavni suparnik Engleske bila Francuska. Između Engleske i Francuske vodila se borba za prevlast zbog sukoba interesa u Sredozemnom moru, u Africi, u Aziji i na Dalekom istoku. Stoga je Francuska nastojala utvrditi Tanger nasuprot Gibraltaru. Utvrdila je Bizertu — naprama Malti. Pomagala je cijelo vrijeme Tursku, da bi time paralizirala politiku Engleske u Grčkoj. Ojačala je Siriju, eda uravnoteži odnose u istočnom bazenu Sredozemnog mora, gdje Engleska ima Cipar, Palestinu, Suez i Egipat. Vodila se i gospodarska borba za jugoistočne zemlje u Europi. Englezi su pače nastojali oslabiti Francusku u Ruhru i Saaru. No Francuzi su oružjem uzeli Ruhr, jer željezo u Lorraini ne vrijedi bez ruhrskoga koksa i saarskog ugljena.

No kad je Italija vojnički ojačala, ublaženo je suparništvo između Engleske i Francuske, a pojavilo se suparništvo između Saveznika i Italije. Italija je svojim osobitim položajem u Sredozemnom moru postala opasna za englesku »žilu kucavicu« i za vezu Francuske sa sjevernom Afrikom. Slično kao i Njemačka, tako i Italija ima dva životna zahtjeva:

kolonije zbog prenapučenosti i gospodstvo na Sredozemnom moru da bi osigurala vezu s kolonijama, i svijetom od blokade Gibraltar—Corsica—Bizerta—Malta—Sirija—Suez—Aden. Mussolini je oba talijanska životna zahtjeva odlučio ostvariti vojnički, budući da su Saveznici spriječili diplomatski. Stoga je Italija prvo utvrdila Pantelleriju, Sazenu, Siciliju, Rodos i donekle Libiju. Pošto je izgradila izvrsnu pomorsku, podmorničku, kopnenu i zračnu snagu, odlučila je ostvariti prvi svoj zahtjev, t. j. dobiti prostora za prenapučenu Italiju. Italija je osvojila Abesiniju. Potom je na redu bilo ostvarenje drugog zahtjeva: gospodstvo na Sredozemnom moru (»mare nostrum«) i osiguranje organske veze kolonija. Italija se jakim posredovanjem u Španjolskoj riješila boljševičke opasnosti na zapadu. Mussolini i Ciano su postavili Francuskoj zahtjev za Tunisom i Džibutijem, a Engleskoj za učestvovanjem u upravi sueskog prokopa. Budući da ni to nisu postigli diplomatski, Italija se sprema novim utvrđivanjem i vojničkim jačanjem uzeti to vojnički. Osvojenjem Tunisa i Sudana, Italija može povezati svoje kolonije, a vojničkom premoći na Sredozemnom moru može osigurati život svoga carstva. Logično je, da je od abesinskoga rata Italija išla tijesno s Njemačkom u borbi protiv zajedničkog neprijatelja Saveznika,žido-masona i boljševika.

Budući pak da Njemačkoj nije hitno potrebna vojnička pomoć na zapadnoj fronti i budući da Italija mora čuvati jugoistok od boljševizma, a spremati se da ostvari svoje težnje na Sredozemnom moru i u Africi, razumljivo je, što je Italija ostala neutralna, ali »s puškom uz noge«. Budući da Njemačka ne može više stajati na čelu protuboljševičke borbe zbog ugovora s Rusijom, logično je, da je tu ulogu prepustila Italiji, i da ju je Italija preuzela, te je energično istupila na Balkan i Podunavlje, pa se tako i na istočnoj strani riješila opasnosti boljševizma. Kako su pak Saveznici glavni i najveći neprijatelji ostvarenja talijanskih životnih težnja, kako im oni ne žele i prepustiti Sredozemno more i sjeveroistočnu Afriku, jer bi time osjetno oštetili sebe, naravno je da Italija ne prilazi Saveznicima protiv Njemačke, već čeka na obračun sa Saveznicima.

Caristička politika ruskog imperijalizma danas

U uvodu smo spomenuli, kako zapadne demokracije ne mogu razumjeti kako je moglo doći do njemačko-sovjetskog nenavalnog ugovora, zbog ideološke suprotnosti nacionalsocijalizma i boljševizma. Međutim treba zaviriti i u prošlost Rusije, u njen geopolitički položaj, pa će biti lakše i to razumjeti.

Zbog golema prostora, slabih komunikacija i nepokretnosti ruskog mentaliteta, Rusija se nije razvila u jaku, organiziranu modernu državu (kao n. pr. Japan). Zbog velike udaljenosti od mora kao najprirodnije

veze s ostalim svijetom i zbog preudaljenosti od europskih trgovinskih, industrijskih, kulturnih i političkih središta, Rusija je ostala zatvorena. Dapače u srednjem su se vijeku razvile u Rusiji samo dvije države: Kijev i Novgorod, jer su se nalazile bliže moru od Moskve, i jer su bile pod uticajem Bizanta (Kijev) i Hanze (Novgorod). Kad su propali Bizant i Hanza propali su i Kijev i Novgorod. Za Romanovih razvila se ruska politika iz Moskve prema Europi. Petar Veliki je i sam učio brodarstvo po Europi, a dao je sagraditi luku Petrograd na Baltiku. Politika Katarine II. išla je skoro samo za tim, da Rusiju učini svjetskom velevlasti od Ledenog mora do Sredozemnog mora, od Baltika do Perzijskog i Omanskog zaliva, preko Sibirije do Tihog oceana. Caristička politika vođena je sve do sloma 1917. godine u tom smjeru. Međutim Saveznici su odredbama versailleskog ugovora boljševičku Rusiju blokirali na Baltiku (stvaranjem baltičkih država) i na perzijsko-omanskom zalivu (držeći Indiju i Beludžistan, Perziju i Afganistan — u svojim rukama ili pod jakim uplivom). Zatvorili su joj izlaz na Sredozemno more. Tako je Rusija ostala potpuno zatvorena.

Politika stare garde revolucionaraca išla je za boljševizacijom svijeta, stvarajući pojas oko svijeta (Meksiko — Španjolska — Francuska — Č. S. R. — Rusija — Mađarska — Bugarska — Grčka — Turska — Kina). U njihovom programu nije bilo (ili bar nije bio bitan) ruski imperijalizam. Međutim ta je politika propala, jer je Staljin poklao svu staru gardu iz revolucije. Skrahirala je i uloga Litvinova u Društvu naroda. Propalo je i posredovanje u Španjolskoj. A osim toga vojnički i moralno slaba Staljinova Rusija strahovala je od njemačkog plana prema istoku. Stoga je Staljin opozvao Litvinova i postavio Molotova, koji je iz temelja promijenio vanjsku politiku Rusije. (U tome se dade osjetiti i osveta Staljina Saveznicima zbog neuspjeha u Španjolskoj). Ako je Staljinu bit programa također boljševizacija svijeta, onda Staljin očevidno ide najprije za ruskim imperijalizmom, da bi preko njega lakše udario iz boljševizirane Azije na Europu. No ako je pak Staljinu bitniji rusizam, t. j. ruski imperijalizam — onda će se vjerojatno ruski i njemački interesi još više uskladiti. No i u jednom i drugom slučaju logično je, što je Molotov izigrao engleske pregovore i sklopio ugovor s Ribentroppom. Treba znati, naime, da bi Sovjeti ugovorom s Englezima dobili samo automatsku pomoć napadnutim susjedima, te zaštitu baltičkih država. Međutim ugovorom s Njemačkom Rusi su dobili izlaz na Baltik, Finsku, dio Poljske, vjerojatno Besarabiju, slobodne ruke na Bliskom istoku i kredit od 200,000.000 RM. Jasno je i logično da su Sovjeti pristali na njemačku ponudu, jer je bolja i jer se time (bar privremeno) rješavaju njemačke opasnosti.

Smjerovi prodiranja, priječnice, interesna područja i zone sukoba europskih velesila

Smjerovi prodiranja Njemačke pod Hitlerom išli su uglavnom periferično oko same Njemačke. Njemačka je dobila Saar, uzela je Austriju, Sudete, Češko-Moravsku, Danzig, Koridor, Šleziju, Pomeraniju i dvije trećine bivše Poljske. Slovačku su podvrgli pod svoj upliv, a riješili su i Tirolsko pitanje. S Danskom i Litvom su sklopili ugovor o nenapadanju, a na Rumunjsku vrše jaki gospodarski pritisak. Njemačka je dakle dobila kružni oblik, a u prodiranju ka Bagdadu doprla je do Rumunjske. Kako je pak glavni smjer gospodarskog prodiranja Njemačke Berlin—Bagdad, to u njemačko interesno područje spadaju zemlje: Poljske, bivše Č. S. R., Balkan s Podunavljem, Ukrajina, Turska, Irak i Iran.

Sporedni smjerovi prodiranja Italije bili su kroz ova dva desetljeća uglavnom po Sredozemnom moru (utvrđivanje), zatim smjer političkog prodiranja na Iberski poluotok i smjer gospodarsko-političkog prodiranja na Balkan i Podunavlje. Glavni pak smjer prodiranja Italije ide od Rima do Adis Abebe, da se time povežu kolonije, a strategijski smjer transverzalno preko Sredozemnog mora, eda se time učvrsti strategijsko gospodstvo Italije na tom moru.

Prema tomu područje interesa Italije zahvaća tri sredozemna poluotoka s Podunavljem, donekle Tursku i zatim sjeveroistočnu Afriku od Tangera do dna Somalije.

Pošto je propalo boljševičko prodiranje kružno oko zemlje, Moskva se dade na imperijalističko prodiranje. Smjerovi toga prodiranja idu iz Moskve na Baltičko more, u Poljsku, prema Rumunjskoj (Besarabiji), na Finsku, prema Bosporu i Dardanelima, te prema Turskoj. Glavni pak smjer prodiranja nove ruske politike jest smjer Moskva—Perzijsko-omanski zaliv—Indija. Taj se smjer produžuje iz Moskve prema Lenjingradu i Murmansku (sada Petsamu). Dakle skup Zemalja što spada u interesno područje ruskog imperijalizma jest četverokut što ga čini okomiti pravac od Finske do Bospora i vodoravni smjer Bospor—Kalkuta (usporednice: Finska—Kamčatka i Kamčatka—Vladivostok—Mongolija —Indija). Što zapažamo pri tome? Prvo: svi sporedni smjerovi prodiranja Njemačke, Italije i Rusije nailaze na savezničke priječnice. To su utvrde i baze na Sredozemnom moru, osakaćena periferija Njemačke i blok zemalja od Finske do Egejskog mora — djelo Versaillesa. Drugo: i glavni smjerovi prodiranja Italije, Njemačke i Rusije sukobljuju se s priječnicama Engleske i Francuske. Talijanski smjer nailazi na Maltu, Tunis, Sudan, njemački na Malu Antantu, savezničku Tursku i engleski posjed Irak—Iran. Ruski glavni smjer prodora nailazi na Iran—Afganistan, Beludžistan i Indiju. Osim toga i tali-

jansko strategijsko prodiranje nailazi na transverzalu Engleske i Francuske na Sredozemnom moru. Prema tome, sve tri velesile što prodiru, t. j. Italija, Njemačka i Rusija našle su glavnog neprijatelja u Engleskoj, a sporednog u Francuskoj. Budući pak da su životni zahtjevi u praksi jači od kulturno-ideoloških težnja, logično je da su Sovjeti i Nijemci svoje ideološko neprijateljstvo bacili u pozadinu, a združili se protiv istog životnog neprijatelja.

No vidimo još nešto zanimljivo: interesna područja Njemačke i Italije sukobljuju se na Balkanu i Podunavlju, a njemačka s ruskim u Poljskoj, Ukrajini, donekle u Rumunjskoj i nešto na Bliskom istoku. Kako Nijemci imaju tri puta ka Bagdadu (preko Balkana, preko Rumunjske i preko Poljske-Ukrajine) Talijani su odgurali ovaj put preko Balkana na sjever. Budući da su Nijemci zbog neprijateljskog stava Saveznika sklopili ugovor s Rusijom otpao je (bar sada) i plan o Ukrajini. Prema tome ostao je put preko Rumunjske. Nijemci su dakle došli do Rumunjske. Rusi su zahtjevom na Besarabiju došli do Rumunjske. Talijani su diplomatskom akcijom došli do Rumunjske. Tu se, dakle, otkrio čvor na kome su se sastali smjerovi prodiranja Njemačke, Italije i Rusije. Da se ukloni opasnost i sukob, Nijemci su pošli na zapad, Rusi na sjever, a Italija s puškom uz noge čuva stražu.

Što ima očekivati Italija? Porazom Njemačke, Italija bi možda vidjela samo uskrisenu Austriju i ništa više pozitivno za sebe. Osim toga osjetila bi još jaču prevlast svojih životnih neprijatelja s kojima ima iskustvo u sankcijama i Društvu naroda. Prema tome, stav je Italije logičan i opravdan s talijanskog stajališta.

Što pak ima očekivati Rusija? Porazom Njemačke, uskrisenje bloka zemalja od Finske do Egejskog mora i vjerojatno federalizaciju jugoistočne Europe pod savezničkim protektoratom. Pobjedom pak Njemačke, Rusija može bar privremeno ostvariti svoje imperijalističke težnje. A istom potom došao bi u pitanje i boljševizam. Prema tome i stav je Rusije sa stajališta Moskve logičan. Jačanje savezničkih snaga na Bliskom istoku podsjeća na mogućnost englesko-francusko-turskog sukoba sa Rusijom, kao na drugo razdoblje rata. Spremanje Italije opominje na sredozemsko i afričko razdoblje ovoga rata.

Preko svega toga nije isključena mogućnost potpunog preokreta između Saveznika i Njemačke, pa da Njemačka pođe na istok, no u to malo tko vjeruje.

*

Ako dakle uočimo sve te činjenice [illegible] nekoliko zakona političkog života Europe: i Njemačka je [illegible] narodima [illegible] ja pitanja [illegible] Njemačka je [illegible] Europu [illegible] mačko-europski [illegible] nje [illegible] ga se riješilo [illegible] morao doći [illegible] Životni su interesi [illegible] svijetu pa je [illegible] Njemačka [illegible] protiv Saveznika.

Uzrok dakle ovom ratu leži u neriješenom europsko-njemačkom pitanju. Taj je uzrok pojačan versailleskim ugovorom, a povod mu je Poljska. Budući da Saveznici nisu htjeli riješiti pitanje Njemačke [illegible] (da bi Europa ostala na miru), jasno je da odgovornost leži i na njima, a budući da su spriječili pohod Njemačke na istok, jasno je da nemaju tražiti uzrok svoje slabosti u starih Rusije, nego i u sebi samima.

Tako je dakle ovaj rat samo nastavak prvoga [illegible] razloga. Razlika je u položaju Saveznika i Njemačke. Tu je pitanje da li će se ovim ratom riješiti njemačko-europsko pitanje [illegible] jednom kultura i civilizacija [illegible] Jasno je samo: ako Njemačka bude poražena i [illegible] versailleski ugovor Njemačka — makar i razdvojena — opet će [illegible] neriješena njemačko-europskog pitanja. [illegible] se Njemačka otisne [illegible] nje srednje i jugo-istočne Europe [illegible] moodređenja te se tako Europa [illegible] pitanja.

Franc Šulić

L I S T A K

Književni prikazi

ZLATKO MILKOVIĆ: BUĐENJE

(Roman, izdanje Suvremene Knjižnice Matice Hrvatske, Zagreb 1939.)

G. Zlatko Milković je stvorio ovim svojim romanom o našem nesretnom i tako dubokom slikaru Račiću (dubokom, premda je nažalost premalo vremena ostao na zemlji, da govori svojim kistom i bojom, za kojima se krila čitava metafizika) djelo, koje se mora svidjeti i zbog neke kolegijalnosti s dušom romantičnog Račića, a i bez obzira na to svojom uspjelošću, koja se sastoji u dubini duševnosti dane u tom djelu. Kad možda i ne bi u svim pojedinostima (ili još i više) odgovaralo zahtjevima povijesti, ono odgovara potpuno zahtjevima umjetnosti uz jedan izuzetak (koji ću kasnije iznijeti).

Već iza prvih par stranica čitač osjeća u tom romanu dušu, velike crte, velike poteze, srodne Račićevim značajnim, dubokim potezima: kao Manet, uzor Račićev, kao Račić, i g. Milković znade supstancijalnim linijama nacrtati bitno. Tako nas se i kobno i ugodno značajno doima, kad ono dijete iz Hrvata, puno životna soka, sad presađen u München i već jednom nogom u Parizu, gradu svoje katastrofe, piše kući ocu krčmaru[1]: »Ja hoću i moram ići. Kad sam se posvetio umjetnosti, hoću da se p o š t e n o posvetim« (str. 29.) Kako vidimo roman ide inmedias res, odmah smo pred odlaskom u Pariz u početku romana, kao da je ovo epos. Tako je radnja zgusnuta oko krize. A kriza i jest u ovoj dubini Račićevoj, u ovom p o š t e n o m teženju umjetnika, da riješi sfingu umjetnosti. Hoće li moći, hoće li leđa horvaćanskog seljačića biti dosta jaka? Ne će li biti pritisak grada i zagonetke života prejaki, a s druge strane ne će li uz dionizički tlak materije biti preslab apolinski elemenat, elemenat razuma, duševne jakosti iz svladavanja sfinge života, ne će li apolinski elemenat biti preslab, da leđa to izdrže? Q u i d v a l e a n t u m e r i, q u i d f e r r e r e c u s e n t... Iz ustiju samog Račića čujemo: »Cijela tragedija Josipa Račića — mene — leži u tome, što ja idem u dubinu...« (str. 63.) Hoće li taj mladi čovjek izdržati pritisak svoje okoline i svoje duše, kad nema protuteže jače nutarnje ustaljenosti, zrelosti, intelektualne nadmoći, u mladića, koji je bačen još gotovo kao neko dijete (dabome genijalno dijete!) u Molohovo ždrijelo velegradskog bezdušja i asfaltsko-kavanske metafizike. Osjetljivo biće kao pjesnik, odgovarajući na svaki »mikropodražaj« (str. 99.), srodan svojoj dragoj sestri Pepici, koja je čekala kraljevića, a dočekala krčmara koji je ne razumije, i koja je tako odlično ocrtana (str. 96.), romantičkoj duši, s kojom i sad kad dođe kući uveče u krevetu ponavlja »Oče naš«, instinktivno i dremovan (str. 95.), pogled je njegov kao i Pepičin, te udara u oči preobiljem duše: »i njen i moj su posve isti. Pogled čovjeka, koji umire...« (str. 100.). Tko duboko gleda, dolazi do mudrosti, ali početak mudrosti čini mi se da je uvijek (uz onaj strah Božji, koji ističe Biblija) početak (koj ovom strahu predhodi) je prezir čovjeka: »Ne daj Bože, Schüllein, ne daj Bože, da mi spoznamo sami sebe. Toliko prljavštine, toliko blata...« (str. 90.) Kad je ono u Parizu poveo sa sobom u stan u noći za očaja onu bludnicu Jozefinu, pa je slika, ispala je — mrtvačka glava (str. 113.). To ro-

mantičko biće, u kog je opet i tako realnih crta, jer je složeno, u kog ima i ironije i surovog životnog, seksualnog elana, samo se sebe boji. Schüllein veli:

— Nije sve opet tako crno...

— Onoga trenutka kad bih ja spoznao samoga sebe, ne bi preostalo ništa drugo, nego da sebi tanetom prosviram glavu (str. 91.). Tako odgovara Račić.

Ne znam, kakav je bio u zbilji Račić, ali sve, što je ovdje dano, umjetnički je uvjerljivo. Crte velike, klasične, jednostavne, ali izražajne, reliefne, esencijalne, a uz to pripovijedanje teče, vrlo ugodno teče, ne zapinje. I zapravo pisac i ne psihologizira, nego pušta više da sama pripovijest u nas ostavi impresiju, da stvar otkrije psihologiju junaka. Što još čini djelo dobrim, to je izmjena tamnih stranica sa stranicama srdačnim, pa i šaljivim, punim odlična humora. Mora se reći, da u tome također leži neka klasična ravnoteža u g. Milkovića. Tu gdje sve vibrira, ne samo od traženja duše, nego i od hipersenzibilnosti, tu eto i starog ujaka Zajca u Parizu, biće realističkog pogleda na svijet, biće odlično dano, pa i opet bez mnogo psihologiziranja, ali zato u riječi i u akciji: »Umjetnik! Nekoliko neshvatljivih, šarenih mrlja na platnu, tri kriva poteza...« (str. 37.). Ali rastanak kod prvog susreta u Parizu je već tako divno srdačan; ujak ga je pozvao najprije jedamput nedjeljno na ručak k sebi, a sad, kad su se regbi zakvačili, rezulltat: starac mu viče na stubama:

— Dva puta tjedno dođi na objed...

Tako šaljivo humoristično, vedro i tako dobro je dana ona izmjena portreta u sobi Račićevoj u Parizu: najprije lakirani Napoleon III., car, a onda — Račićev autoportret (str. 46., 47.). Sve znade pisac sažeti u bitno, i tako odlično pisane stranice ostaju.

I ljubavi Račićeve tako su bitno dane: i Fani iz Münchena, koja njegovo prvo pismo iz Pariza meće u jedan kut svoje uokvirene Madone, i Marcelina, koja čita stalno Lamartine-a. Srdačnosti zapravo toliko ima oko Račića, počevši od starog prof. Habermanna iz Münchena, koji se ugodno sjeća mladog bundžije antiakademista. Toliko srdačnosti, a nakon 3 mjeseca Pariza — tane u glavu, tako genijalnu glavu: to je zbilja tragedija.

Jedna je pogreška ovog djela, ko što rekoh u početku, a ta pogreška je u tom, da su začudo neke sporedne osobe, koje ipak tu igraju svoju ulogu, ostale neocrtane ili slabo ocrtane. To je manjak ove knjige. Ko je ona gospojica Broch, nešto malo saznajemo, ali za Schülleina (za kog pisac nije dobio podataka), koji ipak Račića hoće da razumije, kome se Račić povjerava, znamo u romanu samo, da se poznaju još iz Münchena G. pisac mogao je tu izmišljati. Nije umjetnički dobro, ako tako neke sporedne osobe ostaju samo silhouete. Pisac je morao sam nešto iznaći.

Jedna materijalna pogreška (meni poznata): Manet se tu naziva plemićem. Koliko ja znam, bio je njegov otac iz dobre buržuazije. Po materi bio je otac diplomata, koji je bio u akciji za uzdizanje na švedsko prijestolje Bernardotte-a. Manet je bio, štono vele Francuzi, homme du monde, ali ne plemić.

U svemu se može reći, da je roman Buđenje uspjelo djelo. Složenost, zagonetnost, napetost Račićeve mlade romantičke duše odlično je dana. Poznato je, da je Zweig u svojim romansiranim biografijama mnogo i drukčije dao nego što je bila stvarnost, jer ga je vodila umjetnička težnja. Koliko je g. pisac ovdje možda mijenjao ili rupe ispunjao, to bi najbolje znali kazati oni, koji su Račića poznavali.[2] Za onoga, koji čita ovo djelo, shvatljivo je, da je taj genijalni mladić, seljače horvaćansko, seljače, koje je s ciganima kod Save već mnogo što realno gledalo, ali ipak uvijek nešto u oblacima tražilo, shvatljivo je, da je to biće pod prevelikim vanjskim tlakom, jer nutarnjost nije suprotstavljala dosta jaki nutarnji protutlak shvatljivo je, da je to biće, koje u oblacima traži harmoniju, harmo-

---

[1] Autentično pismo, veli mi g. Milković.

ničnu državu i svijet (str. 134.), ostavši ovako o sebi, sred sve srdačnosti okoline, napokon klonulo.

Stvar je g. Milkovića, zašto je on zašao odmah in medias res, što je tehnika eposa, ne romana. Uostalom on daje i nešto Račića iz djetinstva, iz Horvata, sa Save. Da i je mogao dati više toga Račića, voditi nas polaganije, više na način pripovijedanja (nego na ovaj način dramatski, jer se, u drami radnja više zgusne oko jednog najbitnijeg momenta), sve je to stvar g. pisca. Možda bi mu bilo uspjelo jače istaći poeziju naše sredine, Zagreba i periferije, da se je malo i na tom zadržao. Schüllein, o kom pak nije dobio podataka, nije smio nikako ostati silhueta. On se ovako skoro beskrvno vuče kroz pripovijest. Poslije se, veli mi g. Milković, o Schülleinu nije više ništa čulo, izgubio se za umjetnost i u životu. Pisac je mogao možda od njega još više učiniti dobru dušu, koja je spremna poduprijeti one, koji pate, koja voli i izgubiti se s vidika svijeta, ali u duši nosi žar čovjekoljubive sućuti to jače što je manje primjećena. I t. d. To je bila stvar pisca. Ove neke opaske ne žele uostalom davati loše savjete.

Djelo g. Milkovića je zaista uspjelo, znači dobar roman o mladoj romantičkoj duši jednog neprežaljenog slikara, duši, koja klone zbog svoje tragične napetosti. G. Milković je zvan da dalje stvara, jer će on zastalno još obogatiti našu knjigu svojim radom. **Drago Čepulić**

MILAN PAVELIĆ: POD OKOM GOSPODNJIM — 1939

O Pavelićevim pjesmama trebalo bi pisati kao jednoj cjelini premda nijesu sve ispjevane istim duhovnim i pjesničkim nadahnućem. Izišle su naime sve iz jedne pjesničke duše. O njegovim pjesmama rečeno je dosada mnogo naročito prigodom izlaska dviju zbiraka. Kritika ih je uglavnom povoljno ocijenila i Pavelić je mogao bit zadovoljan sa ocjenjivačima. Istina, malo mu je bilo stalo, kako će biti primljene u kasnije doba, ali je u mladosti i te kako iščekivao sud. Osnovni ton njegove mladenačke poezije nalazi se u idilskoj intimnosti, ljupkosti, milini, koja je počesto prelazila i u sentimentalnost izraza. Drugi su to nazvali prekomjernom upotrebom deminutiva. Zapravo je to bilo izlijevanje mekane duše. Kasnije je postao misaono otporniji, jači i dublji, naročito kad je životna zbilja iskidala djetinjsko saneno velo, ali se opet smirio i u mislima i u riječima. Bilo je govora i o njegovim majstorskim prijevodima (Himni, Iz duhovne lirike), a sada se opet pruža prilika da se izrekne ako ne definitivan sud, ali svakako nešto blizu tome. Zbirka pjesama »Pod okom Gospodnjim« pruža nam njegova najkasnija dozrijevanja i u mislima i u riječima. Sadržaj je pjesama isključivo religiozan, proizašao iz one duhovne atmosfere, u koju se zadnjih godina zavukao, a neke opet (Vesela) nose na sebi predsamrtnički zadah. Zbirka je razdijeljena u cikluse — prema obrađenim motivima. Sabrane su pjesme zadnjih godina života, među kojima ima dobrih i loših pjesama. Među pjesmama ima i takovih, u kojima je došao do izražaja duševni nemir, časovi borbe i olujnih noći napasti. To su njegove teške duhovne stepenice i životne staze (Glas, Lan). No i ove su pjesme duboko produhovljene kao i one, u kojima osjećamo njegovu ljubav prema prirodi i pejsažu, ali je Pavelić znao majstorski sliti pejsaž s religioznošću, te je u tim pjesmama najoriginalniji (Kolovoz). Pojavila se u njem stara sklonost idilskom promatranju prirode, oštrom zapažanju, ali se sve to ispreplelo s religioznim osjećajem i na taj način dobilo na unutarnjoj punini.

Ovom zgodom moglo bi se upitati, koliko je Pavelićeva poezija misaono zrelija od prijašnje. Prije nije bio refleksivan pjesnik, ali ni sada se ne zadubljuje. Ima misli, ali nema sumnja, koje bi te misli jače istakle. Sve mu je jasno, i on kao

---

[2] G. Milković mi je kazao, da je ispitivao znance Račićeve i da je u svrhu svladavanja materije putovao na mjesta, gdje se odigravala životna gluma Račićeva.

jelen poskakuje riječima u opjevanoj duhovnoj realnosti, koja je misaona i duboka, ali tolika jasna i ljupka, da ne osjećamo težine pri pomnijem analiziranju. Na koncu ne može se reći, da je Pavelić u tom pogledu mnogo pokrećio napred, jer se susrećemo s često opjevanim temama. No u njegovoj poeziji baš ove zbirke opažamo jedan drugi napredak, a to je formalni. Izdanjem »Himana« i »Iz duhovne lirike« pokazao je neobičnu gipkost u stihu, ritmu i riječi, a prijevodi iz strane duhovne lirike uvjerili su svakoga o širokoj književnoj naobrazbi. Ovo je bilo od presudne važnosti za njegove pjesme u ovoj zbirci. Kad dočitamo zbirku osjećamo sve bogatstvo stiha i ritma i uopće građe strofe. U tome je postao nenadmašiv te mu stih iskače spontano. To je utjecaj strane lirike i osobitog poznavanja jezika. Svakako utjecaj tuđih stihova i ritma sasvim je očit. Pjesme »Srpanj« i »Mjesec svete krvi« upadno podsjećaju na Domjanićev distih nekih pjesama. Ne može biti govora o pukom imitiranju, ali mu je ostalo neko sjećanje na Domjanića. »Okrvavljen ljiljan« sasvim je blizu običajnom francuskom ritmu i građi stiha i t. d. Pavelić je inače majstor u šarolikosti metra i ritama. Svaka je pjesma gotovo jedna ritamska novina, a često i virtuoznost slika (Molitva za progonitelje). Kad je govor o utjecajima, može se spomenuti još neke pjesme: »Listopad« ima dopadljiv ritam crkvenih himna (Tantum ergo), »Lovac Srca Isusova« savršena bugaršitca, ritam narodnih popjevaka opet imamo u »Pjevačice«. Moglo bi se ići još dalje nabrajanjem, ali dosta je i ovo, da nas uvjeri o Pavelićevim ritamskim mogućnostima, koje nijesu doduše njegove, ali ih je znao na svoj način savršeno nasljedovati. Ovisnost o vanjskim utjecajima (strani stih, narodna poezija, crkvena poezija) samo je formalan, a ne u mislima. Svim tim šarenim oblicima Pavelić je dao svoju sadržinu i u tome je najviši dobitak ove zbirke. Mogle su neke pjesme izostati (Uskrsna popijevka, Hosana Sinu Davidovu, Živi Hram kao i još neke druge), ali izdavač zbirke nije to učinio i dobro je uradio da nije, jer nam je na taj način dao više Pavelićeve poezije kao materijala za proučavanje, a za izbor njegove (Pavelićeve) poezije dakako da ne mogu doći u obzir. To su pjesme prigodnice, kod kojih doista ne osjećamo ni u frazeologiji ni u mislima jači pjesnički dah. Nakon ove zbirke kritičarima se pruža prilika, da dadnu sintetičan prikaz Pavelićeva književnog rada, koji nije bio previše opsežan, ali u onome što je dao, svatko će osjetiti pjesničko srce. Jedno svakako treba imati na pameti, a to je, da je Pavelić u zadnje vrijeme svoga rada postao pravi majstor jezika i stiha, stekao je uigranost fraze, a to se kod njega ne smije uzeti kao parnasovsko poigravanje formalnim elementima jezika, nego kao intimno doživljavanje jezika i pjesničko uronjivanje u neizmjerno blago riječi. **A. R. Buerov**

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ: »MASOVNI PRELAZI KATOLIKA NA PRAVOSLAVLJE NA HRVATSKOM JEZIČNOM PODRUČJU U VRIJEME TURSKE VLADAVINE«

Pisac ove znamenite radnje poznat je hrvatskoj javnosti po svojoj izvanredno poučnoj zidnoj karti »Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas«, koja je izašla u tisku Nadbiskupske Tiskare u Zagrebu god. 1934. Sakupljajući gradivo za tu kartu po rimskim arhivima Draganović je prodro do povijesnih vrela, koja našoj nauci bijahu do sada nepoznata. Dio tih vrela obrađen je u gornjoj publikaciji, izašloj god. 1937. u Rimu (Pontificum institutum orientalium studiorum, Piazza Santa Maria Maggiore, 7).

Po prvi puta Draganović je svratio pozornost na jedan do sada posve previđen fenomen hrvatske povijesti: na masovno prelaženje katolika na pravoslavlje u tursko doba. Preko okvira zadaće, označene u naslovu knjige, Draganović obrađuje i prelaženje katolika na pravoslavlje u Crnoj Gori i istočnoj Hercegovini još i prije turske vladavine. Povijesna drama hrvatske nacije na međi istoka i zapada Draganovićevim studijama obogaćena je novom jednom s[illegible]

bitnog značenja. Valja se samo čuditi, da moderna hrvatska povijesna znanost tako dugo nije uočila tih problema, kao i to, da je hrvatska javnost s nedostatnom pažnjom prešla preko Draganovićevih otkrića.

Da je današnja Crna Gora, negdašnja Crvena Hrvatska, do pada pod Rašku i dinastiju Nemanjića bila katolička, to je danas neosporno utvrđena činjenica. Istom ekspanzija srpske Raške u doba Nemanjića zbrisala je ognjem i mačem katoličanstvo u Crnoj Gori protežući vlast pravoslavne srpske hierarhije do mora. Usporedo s time nestaje iz Crne Gore i hrvatsko narodno ime, koje živi sve do doba Nemanjića. Draganović je međutim dokazao, da je nakon pada Nemanjića znatan dio crnogorskog puka i plemstva pod Balšićima ponovno prešao djedovskoj katoličkoj crkvi. God. 1368. knezovi Balšići-Sracimir, Juraj i Balša i sami pređoše na katoličanstvo, a s njima i čitavo crnogorsko primorje. No katoličanstvo prodrlo je i duboko u crnogorsko zaleđe gdje se u najtežim okolnostima održalo sve do XVII. vijeka. Još 1610. godine javlja barski nadbiskup Bizza, da su u unutrašnjosti Crne Gore slijedeća plemena katoličke vjeroispovijesti: Bjelopavlići, Piperi i Bratonožići u cjelosti, a Kuči napola. 1633. spominje se kao katoličko još i pleme Gruda. Međutim je pod pritiskom pravoslavnog klera, na čiju ulogu ćemo se još osvrnuti, u polovini XVII. vijeka katolicizam u središnjoj Crnoj Gori stao naglo nestajati. Već polovicom XVII. vijeka Piperi i Bratonožići posve su pravoslavni, Kuči i Bjelopavlići napola. I pleme Drekalovića bilo je dugo vremena katoličko, dok nije prešlo pravoslavlju. U drugoj polovici XVII. vijeka nestade katoličanstvu u unutrašnjoj Crnoj Gori svaki trag, a slabi njegovi ostaci održaše se samo uz obalu oko Bara.

Osobito je tragičan udes istočne Hercegovine trebinjske biskupije, koja je već pod Nemanjićima izdržala teške kušnje, da se ipak održi sve do XVII. vijeka. Tu je masovna apostazija počela već sredinom XV. vijeka. Ipak su još do XVII. st. katolici sačinjavali znatan dio trebinjske biskupije. Najteže vrijeme za istočnohercegovačke katolike započelo je nakon obnove pećke patrijaršije (god. 1557.), kad je pravoslavno svećenstvo započelo djelovati novom snagom. U arhivu komisije de Propaganda Fide, koja je osnovana 1622. g., nalaze se brojni podaci o prelazu katoličkih obitelji i čitavih sela te biskupije na pravoslavlje. Veoma je poučan popis katoličkih obitelji sela Zurovići iz god. 1644.: od tih obitelji danas ni jedna jedina nije više katolička, već su sve, koje se održaše, bilo pravoslavne, bilo islamske vjeroispovijesti. Velika sličnost katolika i pravoslavnih u istočnoj Hercegovini prema obiteljskim imenima, običajima, nošnji i narječju, koja postoji i danas, potvrda je Draganovićevih zaključaka, po kojima je pravoslavni živalj istočne Hercegovine, dakle čitavog dubrovačkog zaleđa, starinom katolički i hrvatski.

Osim slučaja Crne Gore i istočne Hercegovine, gdje je Draganoviću uspjelo dokazati masovne prelaze katolika na pravoslavlje, navodi on brojne slučajeve apostazije i iz ostalih hrvatskih zemalja. Tako za župu Bilu u bosanskoj Posavini piše biskup vizitator Ogramić-Olovčić god. 1675., da broji samo još 995 katolika, dok su ostali u velikome broju pravoslavni i muslimani, a nedavno svi su još bili katolici. U Srijemu prešlo je god. 1634. deset sela s katoličanstva na pravoslavlje: Soljani, Velike Remete, Golubinci, Ruma, Vodjinci, Mandjeloš i Mitrovica, ukupno 200 seljačkih domova. Selo Paštrovići kod Budve u južnoj Dalmaciji bilo je 1602. god. posve katoličko, a 1672. pravoslavno. U zapadnoj Slavoniji, koja je ostala u kršćanskim rukama, nalazimo također svjedočanstva za apostazije god. 1632., kad su naseljeni Vlasi terorizirali starosjedioce, da pređu na pravoslavlje, jer da je njima tobože car poklonio čitavu zemlju između Save i Drave. Sličnih slučajeva bilo je i u Lici. Kad je tako bilo u katoličkoj Hrvatskoj, lahko si je predočiti, na koji način je pravoslavno svećenstvo obraćalo katolike na pravoslavlje u turskim zemljama. Draganović nam o tome pruža obilje gradiva.

Izim izravnih podataka o prelazima katolika na pravoslavlje u pojedinim mjestima i krajevima, crpenih iz arhivske građe, Draganović upozorava na etnološke tragove toga procesa Naročito u zapadnoj Bosni, staroj Turskoj Hrvatskoj, imademo velik broj imena pravoslavnih porodica, koja su izvedena iz imena tipično katoličkih svetaca ili iz korijena, koji postoje samo u zapadno-hrvatskim narječjima. Takva su imena primjerice Lovrić, Margitić, Jerković, Blažević, Martinović, Marijanović, Jurić i dr. Jednako su katoličkog podrijetla one danas pravoslavne obitelji, kojih je ime izvedeno iz riječi »križ«, koja je od pamtivijeka hrvatska, dok pravoslavni Srbi upotrebljavaju riječ krst. Katoličke od starine su i one danas pravoslavne obitelji, koje su u krajevima na zapad od Drine starosjedilačke, a ne pridošlice. I kod slavljenja slave nalazi Draganović u mnogo slučajeva tragove katoličke prošlosti pojedinih porodica.

Dok je u prvome djelu svoje radnje Draganović nanizao činjenično gradivo o apostaziji katolika, u drugome djelu obrađuje uzroke te apostazije. I taj odsjek radnje jednako je poučan kao i prvi i zavrijeđuje pomni studij po svakom hrvatskom intelektualcu. Osnovni uzrok bijaše u tome, što je položaj pravoslavne crkve u turskom imperiju bio znatno povoljniji od položaja katolika, budući je Bizant s turskom državom našao modus vivendi, dok je Rim bio jedan od glavnih nosioca borbe proti Islama. Svoj privilegirani položaj pravoslavno je svećenstvo obilno i doista neskrupulozno iskorištavalo, namećući katolicima pravoslavne crkvene danke i sudjelujući u potiskivanju katoličkog svećenstva. A manjak katoličkih svećenika bijaše najčešći izravni povod prelaza na pravoslavlje.

Krunoslav Draganović zadužio je svojom studijom hrvatsku povijesnu nauku otkrivši jednu novu stranicu hrvatske povijesti. Valja očekivati, da će istraživanja na tom polju biti nastavljena, dok čitav taj historički fenomen bude potpuno osvijetljen u svoj svojoj dalekosežnosti. **Dr. Mladen Lorković**

ADAMS HUXLEY: MASLINE I DRUGI ESEJI

(Prijevod i uvod od dra Vinka Kriškovića. — Naklada »Eseji«, Zagreb 1939.)

Već se u odličnoj Kriškovićevoj studiji o Huxleyu, štampanoj kao uvod »Giocondinu posmijehu« (M. H. 1938.) jasno moglo ućiti, koliko je naš prevodilac kritičan vis-a-vis ideoloških skokova »oštrovidnoga crtača modernog nemorala.« U vidu »idealne i etičke baštine našega samosvojnoga bitka«, učeni je prevodilac Huxleyevih novela, otvoreno otklonio mnoge Huxleyeve ideje i dao naslutiti, kako bi bilo opasno, kada bi hrvatska inteligencija, osim saslušanja, i poslušala njegove savjete.

Blistavost i pjesnička ljepota prevedenih novela zasjenila je ovu Kriškovićevu kritičnost, ali sada, kada imamo u ruci novu knjigu Huxley-Krišković, u kojoj se nalazi novi prevodiočev uvod i dvadeset i četiri eseja, opterećena sa svim intelektualnim, duhovnim i artističkim osebinama slavnoga pisca, — sada nam je posve jasno o čemu se radi.

Kolikogod izgledalo paradoksalno Krišković je prevodeći »Maslinu i druge eseje« hotimice htio napakostiti svome piscu. Ovo je porazno raskrinkavanje jedne veličine, oko koje se, po navici naših »literariziranih« sudova, već spleo čitav mitos. Ovo je u najoriginalnijoj formi otklanjanje Huxleya. Prevesti ga, da ga pokažeš kakav je i time kao sa otvorenim i autentičnim a r g u m e n t o a d o c u l o s staviti stvar na svoje mjesto, otvoriti ljudima oči, zabaviti ih doduše sjajnim stilom, čudesnom intelektualnom snagom i plastičnošću ali i upozoriti ih, da se ne daju zavesti tim blještavilom najmodernijega pisca stare griješne Engleske.

Krišković nije zadovoljan sintetičkim sudom Louis Gilleta o Huxleyu, po kojemu bi ovaj »najobrazovaniji artist« i »učenik Prensta i Freuda« bio najednom »apostol, prorok, pregaoc čistoće i vođa duševnoga života.«

Naprotiv naš stari je pregnuo svom svojom pronicavošću, da izvede stvar na čistac i da konačno sa samim Huxleyem pokaže, što je Huxley.

Magični je Englez u prvom redu »čedo svoga vremena«, a to drugim riječima znači — čedo izraslo iz kola skrajnjih engleskih anarhista individualista, koji se bune na svaku vlast u javnom i socijalnom životu (Russel), koji odbacuju ideju državnoga suvereniteta (H. J. Laski), koji odbijaju svaku apstrakciju države i prava (C. E. M. Joad).

»I Huxleya su zaokupile te ideje. On je pobornik intelekta u svijetu učenjaka i čeljadi, kojoj je uživanje najveće dobro. Tvrdo vjeruje kao i svi estetici Bloamsburya, da je demos, puk zlo i opasnost za kulturu. Kao ni oni ne zna baratati s apstrakcijama u politici i socijalnom životu...« (Krišković).

Za dokaz imamo dva eseja »Pisci i čitaoci« i »Riječi i djela«. To je čitava jedna tmurna enciklopedija, revija svijeta po kojoj taj svijet postaje savršena besmislica. Zapara urođenoga individualizma i pacifizma, po kojima sve jasno postaje nejasno.

Ali Huxley je još vrtoglaviji na religioznom terenu. U njemu je »vjerski vacuum, vjerska praznina modernog znanstvenog čovjeka.« Ne priznaje Božanskog podrijetla vjere, jer »ljudi prave Bogove na svoju sliku i priliku. Jehova, Alah, Trojstvo, Isus, Buddha, imena su raznovrsna mnoštva čovječjih vrlina, čovječjih mističnih doživljenja, čovječnih estetičkih čuvstava i t. d.« Ne pripada ni k jednoj crkvi ali i ne stvara svoje vjere. Esej »Cviljeti i ciktat« upravo je odvratna ironija razumnoga dohvata vjere. U istu torbu su strpani kršćani i spiritisti, kad je govor o besmrtnosti, a sva metafizika izvrgnuta šali i doskočici.

Krišković je sjajno uočio i drugu skrajnost, u koju se H. prebacio zadnjih godina sa čuvenim djelom »Ciljevi i sredstva« a koja je isto tako opasna i maglovita, jer ne valjaju sredstva. Ta se naime približavaju misticizmu, Guarticima, indijskoj filozofiji sasvim preskačući Platona, Dantea, Shakespearea i humanizam.

Ali, konzekventan u svojoj namjeri, Krišković nas upozorava, da Huxleya, Bože sačuvaj, ne shvatimo mislioca, koji je trajno nosio u sebi klicu mističkoga gledanja. Naprotiv, znao je on biti poklonik ne samo tijela nego i tjelesnih nagona i u tome duhu napisao čak dvije knjige eseja (1927. i 1929.), iz kojih nam prevodilac donosi šest eseja ne praveći time piscu veliku uslugu. Esej »Franjo i Gligorije ili dvije poniznosti« nije se prevodilac ni usudio pružiti hrvatskoj publici, makar ga ima u prijevodu, jer to bi već graničilo sa opasnom blasfemijom i mirisom otrovnoga cvijeta. Istom mjerom mjeriti asketizam sv. Franje i razbludе Rasputina previše je i za cinika Huxleyeva tipa (iz spomenutih godina).

Vrijedno je pročitati ovih šest eseja, naročito »Zamjene vjere« i »Moda u ljubavi«, da se osjeti, kako pisac sa stilom i znanjem, što svaki čas svladava poput napasti, može čovjeka pretvoriti u skeptika i cinika i zatvoriti mu sve izlaze mrakom relativizma.

Krišković je spreman negirati Huxleyevim esejima srce, čisti umjetnički dah, lični izraz, prisno uvjerenje, makar im priznaje estizam, enciklopedijsku i kiklopsku silu znanja, objektivističku kritičnost i nedostiživu smionost, finoću i vanjski šarm sveznadarstva i sveriječivosti.

Dakako H. je pisac velikoga formata i ne može se reći, da se kroz svu gustu i kontradiktornu guštaru njegovih misli ne nazire traženje genijalna duha. A što traži duh? Istinu! Sva je nevolja u tome, što se istom na kraju svih puteva dolazi do spoznaje, da je Istina živa osoba i da sva tajna života leži u odnosu čovjeka prema tome živome Biću, koji, kad ga se spozna kao takvoga, nije više »program ni traktat« nego ž i v o t.

D. Žanko

Kazalište

SCRIBE — LEGOUVE: BORBE GOSPOĐA

Niti je stari popularni Scribe, a niti »Borba gospođa«, novost na zagrebačkoj pozornici. Uvijek u živoj vezi sa francuskim dramskim stvaranjem, naša je prva bina iznijela skoro dvadesetak Scribeovih komada još u prošlom stoljeću, kojemu uglavnom i tehnički i umjetnički pripada ovaj majstor pozornice, veliki zabavljač, galantni pisac bezbrojnih kazališnih djela. Novost je prema tome bila režija i podjela uloga, da odmah kažemo, u dobrom uspjehu jedno i drugo.

Nekada je doduše naš dramski ansambl bio kudikamo solidniji i precizniji u salonskim komadima, kojima je vjekovna provenijencija bila Pariz. Smrću nekih prominentnih glumačkih sila i poslijeratnim naletom grubih ekspresionističkih eksperimenata, salonska je igra mnogo pretrpjela, što je u više navrata bilo konstatirano. Stoga je u nekoliko zadnjih godina prilično teško bilo podići ovaj genre fine salonske igre.

G. Afrić je nastupio prvi put kao režiser i stoga mu je dvostruka zasluga, što je ovako dobro izradio sve pojedinosti i cjelinu.

Scribe doduše nije težak u smislu psihološko-umjetničke problematike i ne može mu se ni oduzeti ni dodati ništa, što bi moglo nijansirati ideološku poantu. On teče jasno i smireno svojim ustaljenim koritom zabavno-duhovitih situacija, u kojima tu i tamo bljesne fina ironija na račun ovoga ili onoga tipa, ali nikada se ne ide na dublje toliko, da se ne bi bez poteškoće moglo dogledati dno.

Stoga je sav napor g. Afrića morao biti usredotočen oko dvije ženske uloge: grofice d' Autreval i njezine nećakinje Leonie. Prva je iskusna žena, svijesna svoje ljepote, a druga je još u prvim zanosima prve ljubavi. Obadvije se bore oko mladoga i simpatičnoga Henri de Flafigneula, kojega kao slugu skrivaju u svojoj kući pred progonom režima Luja XVIII. U toj borbi će se grofica d'Autreval iskazati inteligentnom duhovitošću zavaravajući prefekta, dok će naivno srce male Leonie odati čitavu tajnu. U zadnji čas dolazi pomilovanje i Leonie će dobiti u borbi gospođa.

Gđa Huml je imala vanrednu prigodu za odličan nastup u ulozi grofice.

Isto je tako i gđica Nadja Grahor do u sitnice izradila svoju Leonie. Sam redatelj g. Afrić igrao je ulogu Henrija i na taj način lično unosio u igru i tempo i šarm.

G. Mirjev je kao i uvijek sigurno riješio svoga prefekta, dok je g. Laurenčić tek za jednu notu previše nategao karikaturu svoga nespretnjakovića i udvarača de Grignona. **D. Ž.**

Socijalni pokreti

PRILIKE HRVATSKOG SUDSKOG PODMLATKA

U našem javnom životu veoma se rijetko raspravlja kako o problemu zaposlenja intelektualne omladine, a još manje o tom, kakove su prilike onih intelektualaca koji se nalaze već u svom zvanju, ali u stadiju pripravljanja za konačno, praktično osposobljenje u tom zvanju.

Želili bi stoga ukratko osvrnuti se na prilike našeg hrvatskog sudskog podmlatka. Ističemo napose hrvatskog s razloga, jer je bar do sada postojao problem budućnosti hrvatskog pravosuđa uslijed sve manjeg broja sudskih prislušnika Hrvata. Potonjih je bilo u svemu oko 150, a broj ostalih sudskih prislušnika iznosio

je oko 1000. Taj omjer sigurno se nije promijenio u glavnom sve do danas. Uslijed takove personalne politike uskoro bi se sudačka mjesta u Hrvatskoj u sve većoj mjeri počela popunjavati s prislušnicima ne-Hrvatima, tako, da bi za razmjerno kratko vrijeme Hrvat sudac bio izuzetak. Činjenica je, da kod sudova u Hrvatskoj imade daleko manji broj prislušnika nego u drugim dijelovima državnog područja. Ne zato što je ovdje manja potreba, nego zbog navedene personalne politike. Logično je, da se prazna sudačka mjesta u Hrvatskoj uslijed toga moraju popunjavati sa prislušnicima s ostalih područja, kako se stvarno i događa. Zato nije ni čudo što kod nas u Hrvatskoj imade i premalo sudaca i premalo prislušnika,a velik broj svršenih pravnika ne može dobiti mjesto u sudskoj struci. Kad bi se popunio potreban broj sudaca i sudskih prislušnika s Hrvatima, a ostale uputilo da služe na području s kojeg su došli, velik broj naših pravnika mogao bi ući u sudsku službu.

Sama pripravnička služba traje kod sudova formalno 3 godina, stvarno najmanje četiri godine, a koliko će najduže trajati ovisi o tom kad će se prislušnika postaviti sucem, a za to je postavljen samo najkraći rok. Naime, za suca može biti postavljen prislušnik najmanje godinu dana poslije položenog praktičnog ispita, a taj se polaže nakon tri godine službe. Međutim odmah poslije ispita može pripravnik biti postavljen pristavom, ali taj pojam pristava uopće nije detaljno uređen, te neki prislušnici — osobito na području apelacionog suda u Zagrebu — budu postavljeni za pristava, neki ne, jer to posvema ovisi o ministarstvu, a sada o banovini.

Potanje je pripravnička služba uređena pravilnikom od 15. travnja 1938. Princip je te službe, da pripravnik ne može samostalno obavljati ni jedan posao. Dakle, dok vježbenici kod mnogih drugih struka mogu vršiti samostalne poslove, to je kod sudova nemoguće. Naprotiv je predviđeno detaljno, na koji način se imade služba obavljati. Međutim veoma su rijetki sudovi kod kojih se drže ti propisi. U glavnom se krivo interpretira odredba §. 10. da pripravnici mogu vršiti službu zapisničara. Ova se odredba iskorišćuje tako kao da je ta služba za pripravnika obligatna i kod mnogih sudova je jedini posao sudskih prislušnika da budu perovođe. Uslijed takovog stanja stvari dobiva se dojam da nije svrha sudske vježbe da prislušnici postanu dobri suci, nego dobri pisari. Od kakvog je to utjecaja za spremu i znanje budućih sudaca nije potrebno napose obrazlagati. Istina je, da u našim sudovima imade mnogo posla, no to još ne ispričava gotovo isključivo zaposlenje sudskih prislušnika u čisto pisarskim poslovima.

Veliku pak smetnju stručnom odgoju sudskog podmlatka čini njihov socijalni položaj. Od sudskih prislušnika zahtijeva se poznavanje stručne literature (§ 11. al. 2.), opsežno znanje na praktičnom ispitu, a ne pita se, da taj sudski prislušnik uopće nije u mogućnosti da nabavi sam tekst najpotrebnijih zakona, a kamo li i — stručnu literaturu. Takova obično ne postoji ni u bibliotekama sudova, koji osim službenih novina ništa i ne dobivaju, a u koliko i postoji, upotrebljavaju je stariji suci. Mjesečna plaća sudskog prislušnika iznosi din. 1196. po odbitku svih doprinosa. Citirani pravilnik uveo je pak posve nesocijalnu i nelogičnu odredbu: Obligatni premještaj sudskih prislušnika nakon izminuća određenog roka po tobožnjoj molbi, t. j. na vlastiti trošak. Prislušnika valja u smislu pravilnika premještati. Dok se po zakonu o činovnicima premještaji ureda radi obavljaju o trošku države, u ovom slučaju da se tome izbjegne, sudski prislušnici morali su podnijeti molbu za premještaj i putovati o vlastitom trošku. Ako su po nesreći mislili da imadu pravo na brak i porodicu, te su oženjeni, morali su ni krivi ni dužni putovati o vlastitom trošku, što inače biva ili zbog kazne ili stvarne molbe.

No socijalni položaj sudskog podmlatka otešćan je još stvaranjem besplatne sudske pripravničke službe. Prema financijskom zakonu za god. 1939./40. §. 124. t. 37. mogu se postavljati sudski prislušnici bez plaće, s pravom i dužnošću kao

i ostali, a u koliko budu postavljeni, uračunat će im se to u vrijeme službe. Dakle, nema takav besplatni pripravnik nikakve garancije ili bar prvenstva u postizavanju stalne službe. Ne samo to, nego drugo lice može biti postavljeno bez te bespatne vježbe odmah kao prislušnik s plaćom,a besplatni vježbenik može tri godine ostati na tom položaju i još mijenjati mjesta službovanja o — vlastitom trošku.

Vidimo i opet nesocijalne odredbe. Dok je socijalni položaj vježbenika nekih drugih struka toliko viši, upravo neusporediv s položajem sudskih prislušnika a pogotovo odvjetničkih perovođa, za pravnike se donose sve teže odredbe, premda je pravni fakultet posve uspoređen ostalim fakultetima, te bi socijalni položaj vježbenika s fakultetskom spremom trebalo regulirati na po mogućnosti što jedinstveniji način.

Interes hrvatskog pravosuđa traži, da se pitanje stručnog odgoja hrvatskog sudskog podmlatka stavi na što solidniju bazu, kako bi budući hrvatski suci bili dostojni nosioci svjetlih tradicija hrvatskog pravosuđa. **Dragutin Gjurić**

NADLEŽNOST BANOVINE HRVATSKE U POSLOVIMA SOCIJALNE POLITIKE

Dne 26. kolovoza g. 1939 objelodanjena je Uredba o Banovini Hrvatskoj. Po propisima te Uredbe ostala je državnoj vlasti (ministarstvu socijalne politike) iz područja socijalne politike ova nadležnost: opća načela radničkog prava i osiguranja. Svi ostali poslovi socijalne politike, preneseni su u nadležnost Banovine Hrvatske. Dne 8. prosinca iste godine izašla je Uredba o prenosu poslova ministarstva socijalne politike na Banovinu Hrvatsku. U toj je Uredbi utvrđeno da ministarstvo zadržava u svojoj vlasti pripremanje zakonskih nacrta o zaposlivanju stranaca (Rusi, Židovi). Isto tako može ministar »u pitanjima od općeg interesa za iseljenike — u sporazumu sa Banom Hrvatske donositi potrebne odredbe u uredbama, pravilnicima i rijėšenjima, koji će važiti na području Banovine Hrvatske (čl. 6.)«. U istoj je Uredbi dalje određeno da u nadležnosti ministarstva ostaje: »što se tiče ratnih invalida i ostalih žrtava«. U Uredbi o prenosu — predviđeno je nadalje osnivanje savjeta za socijalnu politiku: »za proučavanje problema u području socijalne politike, u koliko su od značenja za cijelu državu«, odnosno: »koji će davati inicijativu i mišljenja u cilju pravilnog rješavanja ovih problema«.

Po istoj Uredbi o prenosu poslova socijalne politike povjerena je doduše Banu sva nadzorna vlast nad upravama za posredovanje rada, osnovane su doduše u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani glavne uprave za posredovanje rada, ali je u Beogradu osnovana s r e d i š n j a uprava za posredovanje rada. »U nadležnosti Središnje uprave za posredovanje rada ostaju z a j e d n i č k i p o s l o v i i poslovi, koji će joj biti povjereni od predsjedništva. Predsjedništvo sačinjavaju upravnik Središnje uprave i upravnici Glavnih uprava za posredovanje«. (čl. 5, 2). »Glavne uprave su s a m o u p r a v n e javne ustanove. Na čelu glavne uprave stoji državni činovnik, odnosno činovnik banovine«.

Vidimo dakle, da mi u Zagrebu dobivamo Glavnu upravu za posredovanje rada, koja ima jednaku kompetenciju kao i Glavne uprave u Beogradu i Ljubljani. Dakle Ljubljana i Beograd dobivaju isto što i Banovina Hrvatska i ako ne postoji Uredba o Banovini Srbiji ili Banovini Sloveniji. Iako vršenje poslova posredovanja rada ne može se smatrati postavljanjem »općih načela radnoga prava i osiguranja«, ipak je osnovana Središnja uprava za posredovanje rada, dakle za poslove koji su isključivo preneseni u nadležnost Banovine. Što više daje se četvorici državnih činovnika pravo da oni prosuđuju, koji će poslovi biti Upravama za posredovanje rada zajednički. Četvorica državnih činovnika mogu dakle eliminirati osnovne odredbe o kompetenciji Banovine Hrvatske. (Usput spominjemo da je davanjem tolike nadležnosti četvorici državnih činovnika eliminirano načelo samouprave Uprave za posredovanje rada, što je izazvalo čak proteste »Jugorasa« u Beogradu, dok u Zagrebu nije to nitko ni zapazio.

»Opća načela radnog prava i osiguranja« dobila su u Uredbi o prenosu poslova ovo tumačenje: državna vlast postavlja načela o zaposlivanju stranaca, o pitanju iseljenika, o invalidima, »o ostalim žrtvama«. Ministarstvo ima zajednički »socijalni savjet« i napokon poslovi o pomaganju i zaposlivanju nezaposlenih radnika, ostali su ipak zajednički.

Toliko o onome što je u toj Uredbi riješeno, a sad da vidimo što u »prenosnoj uredbi« nije riješeno:

»Na području Banovine Hrvatske pripada Banu vlast nad okružnim uredima za osiguranje radnika, privatnoj društvenoj blagajni »Merkur« i Penzionom zavodu za službenike. — Pitanje Središnjeg ureda za osiguranje radnika riješit će se posebnom Uredbom.

Odnos Okružnih Ureda prema Središnjem uredu mogu nam karakterizirati ovi propisi zakona o osiguranju radnika:

§ 144. »Zaključci skupštine ili ravnateljstva okružnog ubreda . . . . . stupaju na snagu tek pošto ih odobri ravnateljstvo SUZOR-a.«

§ 145. Ravnateljstvo SUZOR-a može: 1) poništiti svaki zaključak ili odluku ravnopravnih organa okružnih ureda . . . . 2) izricati novčane kazne do 600 dinara odgovornim licima samoupravnih organa . . . .«

Odnos SUZOR-a prema ministarstvu socijalne politike pokazuje propis § 182 zakona o osiguranju radnika, koji kaže: »Ministar socijalne politike može: poništiti svaki zaključak ili odluku samoupravnih organa SUZOR-a . . .«

Ispuštene rečenice zakona o osiguranju radnika doduše ograničuju nadležnost SUZOR-a u pogledu odobravanja zaključaka OUZOR-a, odnosno nadležnost ministarstva u pogledu zaključaka SUZOR-a, ali u statutima, pragmatikama, pravilima, okružnicama i t. d. ta su ograničenja tako raširena da sva djelatnost OUZOR-a ovisi o SUZOR-u, a sva djelatnost SUZOR-a o ministarstvu. Napokon ravnateljstvo (komesara) SUZOR-a postavlja ministar, ravnatelja i odgovorne činovnike SUZOR-a postavlja ministar. Kad se još uzme u obzir ogorčena nastojanja današnjih direktora SUZOR-a i njihovih satelita da pod svaku cijenu održe centralistički SUZOR, onda moramo na žalost konstatirati, da je nadležnost Bana u poslovima osiguranja za slučaj bolesti i nesreće te u poslovima radničkog osiguranja svedena na minimum. Dok se ne riješi pitanje SUZOR-a, dok ostaju na snazi propisi zakona o osiguranju radnika i statuti SUZOR-a, dotle nema ni govora o tome da bi radničko osiguranje bilo prenešeno u nadležnost Banovine.

Uredba o prenosu poslova nije napokon riješila pitanje granica Penzionog zavoda za službenike. Na teritoriju Banovine i dalje provode mirovinsko osiguranje namještenika Penzioni zavodi u Ljubljani, Sarajevu i Beogradu.

Na polju socijalne politike nije dakle provedeno osnovno načelo da će u nadležnost Banovine biti prenešeni svi poslovi te politike, osim utvrđivanja »općih načela radnog prava i osiguranja«. Po tom osnovnom načelu mogla je u nadležnosti ministarstva doći djelatnost države oko primjene zaključaka Međunarodne organizacije rada, o radnom pravu i socijalnom osiguranju, a ti su zaključci uistinu posve općenite prirode, te ne mogu služiti za opravdanje propisa Uredbe o prenosu poslova socijalne politike na Banovinu Hrvatsku. O.

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 3 **OŽUJAK 1940.** **GOD. VIII.**

MILAN ŠUFFLAY NA PRAGU »ČETVRTOGA DOBA«

HISTORIJSKO-FILOZOFSKO RAZMATRANJE O SUDBINI EVROPSKE KULTURE

Milan Šufflay je uvijek volio razmišljati o historiji i sudbini narodâ i svijeta kroz dva aspekta: u ideji raskrsnicâ i u tisućljetnim perspektivama. On je najradije tamo, gdje se križaju epohe, zemlje, kulture, narodi. Strastveno hvata historijske antiteze i simbioze, potpuno u svome elementu, kada se uživljava u raskrsnice. Šufflay je sav u raskrsnicama, na prekrižjima, na granicama, jer tamo se sukobljavaju ideje, i odlučuje sudbinama i narodâ i svjetovâ. Sva mu je politička povijest sredovječne hrvatske kraljevine zapravo samo »odsjev velike borbe između sredozemnog Istoka i Zapada, Bizanta i Rima«. Odatle i njegova slava: postao je i ostat će najtipičniji hrvatski historik velike naše vjekovne antiteze Istok-Zapad. On je uvijek »na zapadnom rubu ponora, koji dijeli dva svijeta na Balkanu i koji se ni na koji način ne dade prikriti travom i mahovinom« i svaki je njegov prilog uvijek znamenit i vrijedan prilog k avant- ili arrière-gardi bijelog Zapada.

Istok-Zapad, u dodiru, na pragovima. To je Šufflayeva teza. Bilo da se radi o balkanskom Istoku, ili o ruskom Istoku, ili o dalekom Istoku Gandhijeve Indije i Kitaja s jedne strane, a o hrvatskom Zapadu, ili srednjoevropskom Zapadu, ili velikom Zapadu Engleske, Irske, Amerike s druge strane. Isto tako je suština njegova historijskoga pogleda [illegible] filozofskoga karaktera, a to znači izdizati se iz uskih okvira konkretnoga do univerzalne zakonitosti, ne gledati u sitnim detaljima [illegible] nego u tisućljetnim perspektivama. Zato mu je, uza sve dužno poštovanje, Vjekoslav Klaić »[illegible] s golemim [illegible] ratom« i »registrator historijskih činjenica«, a Ferdo Šišić [illegible] novišta« sa gledišta nove škole, »koja shvaća [illegible] uvoja i zahtijeva plastično [illegible] života i [illegible] zofira, traži historijske zakone [illegible] dubljih slojeva povijesnoga života a [illegible] »u svijetlu svjetske historije i politike« [illegible]

u dva prijašnja eseja, koja je pisac ovih redaka objelodanio pred četiri godine na sablazan diktatorskog državnoga odvjetnika, koji se temeljito pobrinuo, da ih što manje ljudi uopće vidi[1].

Ovdje bih htio upozoriti na Šufflaya, mislioca i vidovnjaka na najvećoj raskrsnici i najdubljoj perspektivi svjetske historije i života na zemlji te usporediti njegovu vidovitost sa prvim misliocima suvremene Evrope.

Odmah moram reći, da se ne radi o nekom djelu izrađenu u cjelovitom filozofskom sistemu. Naprotiv Šufflaya treba pronalaziti i otkrivati. On nije pisao mnogo knjiga. Njegov duh se izražava od vremena do vremena, u iskricama, razasut po svim novinama i publikacijama. Da nije čudnim slučajem prikupio po novinama ono dvanaest eseja, ne bismo, osim dvije knjige (»Srbi i Arbanasi«, »Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom Triju Komnena«), nekoliko rasprava i jednoga romana, uopće imali pri ruci Šufflayevih redaka, jer stari novinski papir »Hrvatskoga Prava«, »Hrvatske Misli«, »Obzora« i dr. leži pohranjen u Sveučilišnoj knjižnici teško pristupačan i onim rijetkima, koji uspiju naći vremena i biti u Zagrebu.

A ipak se u tim umjetnički dotjeranim iskricama kao u dragocjenim aforističkim poukama nalazi genijalan duh. Skoro svaku njegovu rečenicu možemo citirati. U njima je uvijek zgusnuta misaona jezgra jednoga velikoga mozga, čitav pogled na svijet, čitava kritika pojedinih pojava, program, maksima, motto, vidovitost.

Radi se o zamršenom suvremenom prijelazu u novo doba svjetske historije, o fatalnoj prekretnici ne samo jedne epohe, ili stoljeća nego naprosto čitavoga razdoblja. »Mi živimo, veli Šufflay, na početku posve n o v o g a d o b a, koje je u odnosu prema prva tri (stari, srednji i novi vijek) naravski č e t v r t o«.

Tim su zamašnim pitanjem rađanja novoga, a još više propadanjem staroga doba (t. j. našega t. zv. novoga vijeka) bili zaokupljeni mnogi pisci, nazvani »piscima svjetske krize«, kao što su Spengler, Russel, Kajserling, Ferrero, nadasve Berdjajev i dr.

Od svih njih Berdjajev je u djelu »Novo srednjovjekovje«[2] (1924.) proveo najtemeljitiju kritiku ovoga našega doba, koje on uslovno označuje kao konac nove historije (t. j. trećega doba) i razotkrivši sva negativna načela toga doba, u pozitivnoj formi je pokušao obilježiti moguće

---

[1] Đ. Žanko: »Milan Šufflay — ideolog hrvatskog nacionaliteta«. H. Smotra, broj 9—10. 1936. — D. Žanko: »Milan Šufflay — historik i umjetnik«, H. Smotra, broj 11. 1936.

[2] Hrvatski prijevod od dra Nikole Talera izašao je 1932.

putove izlaza iz svjetske krize. Po tome se ovo djelo izdvaja od svih djela spomenutih pisaca, koji većinom tmurno slikaju sve simptome propasti, u neku ruku sasvim krivo postavljajući pitanje, jer se ne radi o propasti nego o prijelazu u drugo, kao što se na pr. radilo u doba smjene staroga antiknoga i srednjega vijeka.

Jacques Maritain je također objelodanio djelo sličnoga karaktera upotrebljavajući za novo, buduće doba pojam »integralni humanizam«[3].

Naš Šufflay ne samo što poslije rata intenzivno prati svu svjetsku literaturu o novim smjernicama suvremene i buduće povijesti, nego se i sam udubljuje u tu problematiku tolikom spremom i predanjem, da je već stvorio potpuno samostalnu, originalnu i veliku koncepciju o tome — kako sam kaže — »kamo tendira ova teška mutacija bijele rase«.

Utamničen 1920. na temelju optužnice, koja ga »tuži, da hoće uskrisiti Tomislavovo kraljevstvo«[4], nije mogao započeti posao na »velikom sociološkom djelu u biološkoj perspektivi«, makar je nakon mnogogodišnjih intenzivnih studija sve bio spremio.

»U samotnom, a poslije u skupnom zatvoru kaznionice izrađivao je — pripovijeda on za sebe — u mislima ovo djelo, koje se pomalo, preko bijele znanosti prelivene valom okultizma, preko Evanđelja, Kabale, Konfucija i mudrosti Upanišada, pretvorilo u filozofski sistem i tendiralo oko zagonetke o konačnom smislu života«.

Iz tamnice je prevezen u bolnicu, gdje se bio podvrgao operaciji, i tamo je potpuno dozrio sadržaj ovoga djela, koje je u prvoj zamisli imalo biti znanstveno djelo, ali je s vremenom »poput suhe ljuske otpala ona forma, koja bi imala govoriti jedino mozgu. Autor je htio govoriti i klici, prodrmati i podsvijest čitaoca. Zato je namjesto znanstvenog djela postavio roman. Poznavao je — veli za sebe pisac — sve imaginativne pokuse višega reda od Verne-a i Flammariona do Rice Burroughsa, Butlera, Bölschea i Wellsa, radove, koji crpe svoj materijal iz znanosti i kušaju pospiješiti bijedno šepanje literarnih pregnuća za modernim znanstvenim progresom. Poznavao je Meyrinkov misticizam i psihoanalitičke fikcije D. H. Lawrancea, Sherwood Andersona, L. H. Myersa i drugih, koji su radili pod dojmom Freudove škole, kao i književnu tehniku ruskog refugizma. Poznavao je Charles Robertsovo »Jutro Vremena« (In the Morning of Time) i George Sterlingovo »Svjedočanstvo Sunaca« (The Testimony of the Suns). Nijedno od ovih djela nije mu moglo služiti uzorom; sva zajedno bila su mu tek putokazom za ono, što je htio kazati«[5].

---

[3] Jacques Maritain: Humanisme intégral. Paris, 1936. F. Aubier. Ed. Montaigne, 13, Quai de Conti.

[4] Obrambeni govor štampan u »Hrv. Pravu« 2. srpnja 1921., str. 5.

[5] »Obzor«, 1924., br. 204.

Istom, kad je iz bolnice opet dopremljen u zatvor, dobio je konačni impuls za kristalizaciju djela i tamo ga je pod naročito neobičnim duševnim okolnostima, o kojima će biti kasnije govora, počeo pisati i već 23. IV. 1924. počeo objavljivati u »Obzoru« pod pseudonimom Eamon O'Leigh sa poznatim natpisom »Na Pacifiku 2225.«.

Ne mislim zasada ulaziti u problematiku ovoga djela. O tome će doći posebna studija. Bilo mi je ovdje stalo samo do toga, da upozorim na potpunu Šufflayevu originalnost i neovisnost od Berdjajevljeva djela »Novo srednjovjekovje«, koje je prvi put štampano u Berlinu 1924., dakle iste godine, kad je Šufflayeva koncepcija o mutaciji svijeta već bila gotova, i kad ju je predao u štampu u formi metagenetičkog romana budućnosti.

Bitna jezgra Šufflajeve i Berdjajevljeve misli je identična: 1) ulazimo u novo doba svjetske historije (»četvrto doba« ili »Novo srednjovjekovje«); 2) sadašnje doba (novi vijek) doživljava totalni slom svih svojih doktrina i institucija, to je slom materijalizma; 3) novo doba će u biti svojoj biti opet religiozno (Berdjajev ga otvoreno zove »Novo srednjovjekovje«, a Šufflay za svoje »četvrto doba« veli, da »će biti nalik na drugo« t. j. na srednji vijek).

Šufflay se i kasnije vraćao na ovu temu, u predavanjima (u Pučkom Sveučilištu) i u člancima (Hrv. Pravo, 19. II. 1930. — Božićnica, 1931., drugo izdanje), pa ćemo držeći se ovdje više tih njegovih izlaganja, jer će analiza spomenutoga djela doći i onako kasnije kao cjelina za sebe, iznijeti osnovnu tezu što pristupačnije širim čitalačkim krugovima.

1. KRITIKA MATERIJALIZMA »TREĆEGA DOBA«

Poslije svjetskoga rata Šufflay nikada nije propustio bilježiti jednu oštru kritiku za drugom na račun materijalističke koncepcije, koja je po njegovu mišljenju »glavni motiv civilizacije XX. vijeka«. I on je skupa sa najboljim misliocima Zapada osjećao, »da je svjetski rat bacio bijelu rasu pred ponor«. Strastveno je istraživao korijen i uzroke toga strašnog fenomena, kojemu je palo žrtvom 10 milijuna ljudi i dvije trećine nagomilanog svjetskog blaga, i smatrao je takav rad plemenitim, odličnim i korisnim »za spas bijele civilizacije«.

Spomenuto djelo je puno genijalnih analiza ovoga našega vremena. »Uopće se je jasno vidjelo, veli tamo jedno lice, da je tragički 20. vijek bijele rase bio vijek najveće produkcije utopija«.

»Komunistički projekti dvostruko su promašili, oni su svi još utopija«.

— Da, da, interesantna je ta bijela rasa.

— Većina njenih utopista nije mogla zamisliti budućnosti bez stal-

noga progresa tehnike. Bilo je doduše i takovih, koji su slutili, da je ovakav tempo napretka nezdrav, da pod njim strada strahovito ljudska klica. Ali ti su odmah skočili u drugu protivnost. Vidjeli su kaotičnu ruinu, povratak barbarstva, svjetsko ludilo, propast čovječanstva s propašću bijele civilizacije. Uza sve svoje silne mašine i eksperimente s materijom svi zajedno bili su maljušni. I nijesu ni pokušali pisati utopiju do kraja«.

Iza ovakovih pogleda nije mu bilo teško analizirati djela Bertranda Russela, Norman Angella, J. L. Hammonda, V. Chirola, Spenglera i »vijeća tmurnih«: Keynesa, Nittija i Ferrera. Sve je to samo potvrđivalo njegovu već izrađenu viziju o sadašnjem svijetu i njegovoj sudbini, specijalno o obilježju zapadne civilizacije.

Sa Russelom se slaže u tvrdnji, da se industrijalna civilizacija temelji na tehničkim otkrićima, na prodiranju u tajne materije t. j. tvari. »Između napretka znanosti i napretka etike — naime usavršenja čovjeka u plemenitosti i dobroti — nema razmjera. Moderna tehnika u rukama je divljaka. Bijela rasa, puna predrasuda, sjedi u prekrasnom automobilu, kojim upravljavlja pijan šofer. Strahovitom brzinom juri u propast«.

Jasno mu je, da je znanost mogla povećati sreću i blagostanje čovječanstva, ali ne sama i bez sudjelovanja čitavoga čovještva čovjekova. »Ali ljudi su ludi! I ovako tehnička znanost goni čitavu civilizaciju u propast. Potrebna bi bila ravnoteža između naučne spreme ljudi i njihove moralne spreme. Nu tehnički napredak je neprispodobivo brži od etičkog. Taj nesklad između tehnike i etike, između bijele kulture i bijele nature, kriv je, po mišljenju Russela za svjetski rat i prouzročit će konačno slom čitave bijele civilizacije«.

Šufflayu je jasno o čemu se radi: Mašina, tehnika, materija, materijalizam — sve je to progonilo preplašenu dušu čovjeka iz jedne utopije u drugu (iz skepse u liberalizam, iz liberalizma u individualizam, iz individualizma u kapitalizam, prazni humanizam, iz kapitalizma u komunizam) dok konačno nisu te mašine i stvarno i kao simbolične aveti čitave jedne civilizacije »demonskim svojim bujanjem i množenjem od bijeloga čovjeka Zapada učinile svoga roba«. Sve je stvoreno u znaku progresa, a čovjeka je nestalo. »Prodiranje u tajne mašinerije stvorilo je čisto materijalističke nazore o svijetu. Od težine silno umnoženih organa (mašina) povrijeđena je ljudska klica na Zapadu«.

Šufflay kao vidovnjak promatra gigantsku borbu između ove »klice« i »rebelnoga mozga« i tu se odvaja od svih onih, koji proriču propast, jer vjeruje da ima faktora, o kojima ljudski um još ni ne sanja, a koji

ipak djeluju, da kulture ne propadnu totalno. »Iz tih klica niču na drugom mjestu i u drugom vremenu posve nove kulture«.

Vidovnjak osjeća samo mutaciju — »novu golemu mutaciju« —, osjeća, da je svjetski rat, koji on zove »Veliki rat« (taj dakako nije još završio nego se 1940. nastavlja iza topovske pauze od dvadesetak godina) »barem takav događaj, kao oni, kojima povijest označuje konac staroga ili početak novoga doba«.

Nikolaj Berdjajev je istodobno razmišljajući o ovoj krizi staroga i slutnji novoga doba formulirao identičnu tezu ovako:

»Stari svijet, koji se ruši i kojemu već nema povratka i jest svijet nove historije (novi vijek: treće doba) s njegovom racionalističkom prosvjetom s njegovim individualizmom i humanizmom, s njegovim liberalizmom i demokratizmom, s njegovim blistavim nacionalnim monarhijama i imperijalističkom politikom, s njegovim čudovišnim industrijalno-kapitalističkim sistemom gospodarstva, s njegovom moćnom tehnikom i spoljašnim tekovinama i uspjesima, s nesuzdrživom i bezgraničnom pohotom života, s njegovim bezbožjem i bezdušjem, s razjarenom borbom klasa i socijalizmom, kao ovjenčanjem svega puta nove historije«[6].

U ovim »utopijama« i eksperimentima »maljušnih« ljudi XIX. i XX. stoljeća Šufflay je otkrio zlo, iz kojega treba izaći ili poginuti.

»U naše vrijeme kao »reakcionarno« treba smatrati povratak tim načelima nove historije, koje su slavile slavlje konačno u društvu XIX. vijeka, a sada se rastvaraju«. (Berdjajev).

Jacques Maritain to istodobno izražava još pregnantnije: »I obzirom na prvi elemenat, na statički faktor (misli na načela nove historije), zapinje nam za oči u suvremenom svijetu, u svijetu kapitalističkog i pozitivističkog razaranja, u svijetu protu-teološke i protu-metafizičke realizacije, onaj tužni proizvod koji se zove moderni čovjek, ono biće koje je otkinuto od sviju svojih ontoloških korijena i od sviju svojih transcendentnih objekata, biće koje je žudilo da nađe svoje središte u samom sebi, a sada nije drugo, prema izreci Hermanna Hessea — nego vuk koji zavija od očaja za vječnošću. Ali baš po tome vidimo da je svijet izveo i dovršio eksperimenat s pozitivizmom, sa nadriznanstvenim skepticizmom, sa subjektivističkim idealizmom i da je taj pokus dovoljno očit. Sve su to stvari mrtve: mogu nam, doduše, još dugo smetati kao lešine, ali one su mrtve«[7].

---

[6] Nikolaj Berdjajev: Novo srednjovjekovje. Varaždin, 1932., str. 11.

[7] Jacques Maritain: Le Docteur Angélique. Ed. Desclée de Brouwer, Paris. U hrv. prijevodu, naklada »Istina«, Zagreb, 1936., str. 82.

Taj »stari svijet« je dakle osuđen na propast. Mutacija je uslijedila. Mi smo živi svjedoci. Ali ne svjedoci propasti svijeta, propasti istinske kulture, propasti čovječanstva. Iz starih klica niču »u drugom vremenu« i »na drugom mjestu« novi svijetovi, nove kulture i novo čovječanstvo.

»Kad kažemo, da je neki historički svijet osuđen na propast, mi, dabome, ne mislimo reći, da ništa od toga svijeta ne će ostati, da u njemu nema ništa za vječnost, da je i samo njegovo postojanje bilo apsolutno besmisleno«. (Berdjajev).

2. ZNAKOVI VELIKE PROMJENE

Prije nego pođemo u bitnu oznaku novoga »četvrtoga doba«, treba da uočimo neke znakove, iz kojih se dade čitati, u čemu se sastoji ta nova velika promjena.

Šufflay ih navodi po redu:

1) Val okultizma. »To je početak sloma čisto materijalističkih nazora o svijetu. To je okret prema ispitivanju nedovoljno poznatih okultnih sila, kojih obstojnost vazda su priznavali baš oni, koji su najdublje zavirili u tajne fizičkog kosmosa. Jedan od znakova, da je tomu doista tako, jest val okultizma, koji sve jače poplavljuje Zapad i najavljuje neko novo i golemo izdanje prošlog „srednjeg vijeka"«.

2) Interes za indijsku filozofiju. »Govori za to i sve veća težnja Zapada za upoznavanjem indijske filozofije, koja je u opreci sa zapadnom znanošću uvijek upravljala svoj pogled prema spiritualnom svijetu«.

3) Vitalizam. »Bijela se znanost pomalo posvema odvraća od ograničenog materijalizma. Priklanja se vitalizmu t. j. tvrdnji, da u životu rade sile, koje nisu od ovog materijalnog svijeta«.

4) Einsteinova teorija. »Zgradurinu čisto materijalističkih nazora među inima lomi i onaj, koji je najvećom snagom današnjega ljudskog mozga obuhvatio čitav vidljivi svemir. Lomi ju sam Einstein. On je postavio novu koncepciju ovoga svijeta, utemeljio novu fiziku, satkao novu geometriju. Prostor i vrijeme tu se ujedinjuju u četverodimenzionalni prostor. Ali taj sistem „prostor-vremena" nije apsolutan, već naskroz relativan.

Sve, što duh naš zamišlja, to ne može ući u fiziku!«

Šufflay je posebno proučio djelo astronoma Eddingtona, profesora u Cambridge-u (»Priroda tvarnoga svijeta«), u kojoj ovaj slavni naučenjak za matematičara na najpristupačniji način tumači Einsteinovu teoriju. Tu je Šufflay našao vanrednih misli u prilog svojoj tezi i on

ih zanosno ispisuje, ističe i podcrtava: »Sve, što mi nazivamo ili nalazimo vrijednim, značajnim, lijepim, dobrim, duhovnim, sve to mora izostaviti fizika, pa i nova, Einsteinova. Ovakovi elementi ne mogu biti uključeni u matematičke simbole, koji sačinjavaju bit stare i nove fizike.

Na drugoj strani stoji svijet duhovnih i ljudskih vrednota, koje izmiču znanosti, jer izmiču mjerenju.

Zato mistik imade jednako snažno pravo kao i učenjak.

Najdublje stvari ljubavi i religije ne dadu se mjeriti.

Vjera, ufanje i ljubav također su divni putovi saznanja. Matematičar i mistik, mjerilac i vjernik ravnopravni su, jer centar svega iskustva i znanja jest djelovanje duha i svijesti.

Einsteinova teorija dakle ne negira sile drugoga svijeta. Te je sile negirao tek materijalizam predratnoga vremena, jer u laboratoriju nije mogao otkriti duše«.

Šufflay dakle sasvim neovisno o Berdjajevu sluti i nagoviješta »novo, golemo izdanje prošlog „srednjeg vijeka", t. j. ponovni zaokret svijeta prema religioznom središtu i hvata se čvrsto Eddingtonove „rehabilitacije" mistikâ četiri godine prije Bergsonove knjige »Les deux sources de la morale...«

Vrlo je interesantno, da i Berdjajev veli, da je za nastup novoga srednjovjekovja karakteristično također rasprostranjenje teozofskih učenja, misao za okultne nauke, preporod magije. Sama se nauka vraća k svojim magičnim izvorima i uskoro će se konačno pokazati magički karakter tehnike. Religija i znanje nanovo prilaze u uzajamni dodir i rađa se potreba religioznoga gnozisa. Mi opet stupamo u atmosferu čudesnoga, tako tuđu novoj historiji. Opet će postati moguća bijela i crna magija. Opet će postati mogući strastveni sporovi o tajnama božanskog života[8].

Ne znači to, da se u svim nabrojenim pokretima nalazi istina, već to znači, da se svijet stavlja sa svih svojih strana pod zastave religiozne borbe, da se traži izlaz iz materije. Čak i komunizam, kako opaža Berdjajev, zahtijeva »sakralno« društvo, »sakralnu« kulturu, jer podlaže sve strane života religiji đavla, religiji antikrista.

J. Maritain dolazi do istoga zaključka: »Ako razmotrimo drugi historijski elemenat, to jest dinamički faktor sadašnjice (pod tim se misli ono što se čini ili što će se učiniti, nešto što se aktivno pripravlja te ima formalnu ulogu pri stvaranju budućnosti), opazit ćemo, naprotiv,

---

[8] »Novo srednjovjekovje«, str. 40.

neku duboku, neizmjernu potrebu za metafizikom. Svijet koji hoće da opstoji, koji hoće da uskrsne u budućnosti, nije svijet pozitivizma, već je svijet metafizike«[9].

Ali ni ova metafizika još ne znači definitivnu istinu. To je i za Maritaina samo dokaz, »da mi sada ulazimo u eru velikih metafizičkih sukoba i velikih duhovnih borbi, gdje će stupiti na poprište nesamo sistemi proizašli iz evropske spekulacije, već također i oni sistemi iz daleke Azije, što ih pomladiše vrlo bistri i vrlo značajni mislioci poput onih koje nalazimo u Japanu i u Indiji«[10].

Naprotiv krivi humanitarni, pa pseudo-budistički, teozofski ili antropozofski misticizam (»lažna vladavina srca na račun mozga«) to su neka od zala, koja prijete — kao i humanizam, ali kakogod bilo, znakovi se množe, da se nalazimo na pragu novoga doba.

3. »ČETVRTO DOBA, KOJE ĆE BITI NALIK NA DRUGO«

Nalik na drugo, to znači na srednji vijek. Tu je misao Šufflay objelodanio iste godine u Zagrebu, kad i Berdjajev u Berlinu, pače tri mjeseca ranije (1924.). Vidovita snaga hrvatskoga genija je dakle samostalno predskazala ne propast nego obnovu Zapada. Čovjek, koji je bio u stanju do dna prožeti trulost Zapada i otkriti sve klice njegova raspadanja, uza sve to kao nitko u Hrvatskoj (osim Crkve) nije prestao isticati Zapad kao sinonim veličine i otkupiteljstva, a u hrvatstvu ga otkrivati kao bitni kvasac više kulturnosti.

Odakle ova antinomija?

Šufflay je od svih naših ljudi najdublje shvatio Zapad i od toga pojma stvorio simbol, koji mu nikada nije silazio s uma, zato, jer je gledajući u dalekim perspektivama i kao historik i kao filozof samo u historijskim slojevima Zapada kao i u tkivu čitavoga zapadno-evropskoga mentaliteta otkrio jedinstvenu univerzalnu vrijednost.

Samo Zapad je sa svojom misaonom i kontemplativnom osovinom Atena-Rim dao svijetu Platona, Aristotela, sv. Pavla, sv. Augustina, sv. Tomu, Dantea i asiški franciskanizam.

Samo Zapad je imao metafizičko jedinstvo: jedinstvo kulture, hijerarhijsku ljestvicu vrijednosti, jedinstven pojam o čovjeku-ličnosti t. j. o slobodnu i nezavisnu biću duhovne prirode, zajedničku ideju o svemiru i o životu.

Samo Zapad je na zajedničkoj metafizičkoj osnovi izgradio moral i strukturu društva.

---

[9] Op. c., str. 83.
[10] Op. c., str. 83.

Samo Zapadu je uspjelo preko sv. Tome stvoriti filozofsku i teološku mudrost toliko uzvišenu u svojoj nematerijalnosti, da je doista oslobođena svakog partikularizma rase i milieu-a.[11]

Samo Zapad je dao svijetu universalnost ljudskog uma i universalnost natprirodne mudrosti.

Samo Zapad ima religiju, koja nije servilni integralni dio nekih kulturâ, određenih i partikulariziranih stanovitim etničkim podnebljem i stanovitom historijskom formacijom.[12]

Šufflay je sve to znao i osjećao svakim nervom, jer je sve obrise Zapada imao jasnije poradi njegova poznavanja Istoka. On je točno vidio zatvorenost i ograđenost ruske kulture. Iza raskola između Carigrada i Rima Istok je izgubio pojam universalizma i općenitosti. U njemu je cezaropapizam postao osovina duhovnih pokreta i stoga je viša vrijednost trajno služila nižoj vrijednosti (crkva državi namjesto obratno). Šufflay je studirajući prodornu zonu pravoslavlja na Jadranu, onu prodornu zonu, »što ju je stalo — po njegovim riječima — već potkraj 12. vijeka dubsti srpsko pravoslavlje u primarnom katoličkom nasipu na Jadranu«, davno došao do zaključka, da ortodoksna prevaga započinje umah, čim su Srbi dobili svoju narodnu crkvu (1219.) i stali koncentrirati svoju političku moć.[13] Osim toga on je vrlo dobro znao, kako proroci ruske misli sanjaju o prodoru ruske kulture na Zapad, pri čemu se uvijek mislilo na uništavanje i imperijalizam. Znao je, što znači pravoslavlju Moskva kao treći Rim i mogao je doseći moć razaranja i mržnje kod onoga, koji nema univerzalne ideje ni svega onoga, što je imao Zapad.

(Stoga se može lako utvrditi, da je Šufflay stvorio svoju glasovitu antitezu Istok-Zapad, sa praktičnom primjenom na sudbinu Hrvatske, isključivo na temelju religijsko-filozofskih refleksija, a ne efemerno stranačko-političkih računa.)

Ali sve to, universalno i vječno, što izdiže zapadnu kulturu, sve je to, kako smo vidjeli, ugroženo skoro do propasti, ako se ne obnovi.

Drugim riječima treba se obrnuti k onim vremenima, koja nam ostaviše tu baštinu universalnoga i vječnog karaktera. To je srednji vijek, Šufflayevo »drugo doba«, Berdjajevljevo »srednjovjekovje«.

Ali to je »vijek tame«, vijek barbarstva, vijek neznanja, mraka i ropstva. Osim toga, tko se to usuđuje govoriti o tako dalekoj i tako jezovito »reakcionarnoj« prošlosti« To su dva teška prigovora, oba u

---

[11] Jacques Maritain: op. c., str. 91.

[12] Jacques Maritain: op. c., str. 103.

[13] »Obzor«, 1928. 7. IV.

stanju, da kod prvoga koraka zaplaše nesamostalne duhove i slabiće iz škole »progresa«.

Ipak se upravo značajno, doslovno istodobno odvažiše dva mozga: Šufflay na istočnoj, a Berdjajev na sjevernoj granici Zapada, da smjelo upozore na baštinu srednjega vijeka kao bitni uvjet za obnovu novoga jedinstva i universalnosti kršćanske kulture, koja bi se ovoga puta imala proširiti na čitav svijet, te da ujedno obrane »vijek tame« pred generacijama, koje su vjerovale racionalističkim cinicima, piscima psovačima i racionalističkim prorocima napretka. Šufflay će ovako:

»Sile je drugoga svijeta negirao tek materijalizam predratnoga vremena, jer u laboratoriju nije mogao otkriti duše.

Ali prije toga na Zapadu je postojalo dugačko razdoblje povjesno, koje je iz sile drugoga svijeta crpilo svoje nazore. To se razdoblje obično naziva „srednji vijek", a materijalistički mudraci dali su mu još jedno ime „vijek tame", jer se tada nisu znale tajne materije. Nije tada bilo električnog svijetla, petroleja, ugljena, dinamita. Jer je tim razdobljem pokretala religija. To svijetlo drugoga svijeta, koje je tada svijetlilo ljudima, za materijaliste nije postojalo, jer mu se titraji ne dadu mjeriti i jer ne djeluje na fotografsku ploču.

Da taj „vijek tame" nije stvorio ništa drugo osim cehova, tih religioznih rasadišta obrta i pobožnog radništva, da nije stvorio ništa drugo osim viteških redova, kojima je bilo obilježje religioznost, požrtvovnost za ideale, poštovanje prema ženskom spolu, koji su ustajali na obranu svoje časti i imali određene pojmove o dužnosti, lojalnosti i hrabrosti čovjeka, taj vijek imao bi svijetao višak prema današnjoj moralnoj tami.

Taj je srednji vijek pri kraju svojem iznio viteza Bayarda, čovjeka od kosti i mesa, ali „bez straha i ljage", ujedno legendarnoga heroja i nositelja svih vrlina, koje u svako doba označuju pravoga gentlemana. Dao ga je u času, kada su se, u praskozorju renesanse, lakajske duše i samoživi oportunisti stali već obilno rugati vjeri, požrtvovnosti, hrabrosti i svijesti dužnosti, što ih je ispovjedalo viteštvo.«

Šufflay zatim opisuje život ovoga slavnoga viteza, koji je poginuo na bojnom polju i koji nije pripadao visokom plemstvu, niti je bio vojskovođa, niti je izveo djela historijskog zamašaja, a ipak njegovo ime označuje cvijet sredovječnog viteštva. Zašto je onda taj vitez postao jednim od najodličnijih gentlemana Zapadne historije? Šufflay na to pitanje odgovara sa biografom Bayardovim S. Shallabargerom ovako: »Bayard je bio ličnost svoga vremena, bio je vojnik, ali sve to tek u drugom redu. On postaje predstavnikom općih rezultata one vjere, koja

se djelomično očitovala u viteštvu i koja, i ako zanemarena, ne može nikada umrijeti. Bio je izraz časne muževnosti, vjeran njenoj baštini nekolikih jasnih ideala, kojih dostojanstvo jest dužnost, kojih čast jest postojanost. On predstavlja ona pokoljenja neistaknutih muževa, koji su gentlemani kroz to, što putem samostege i samoprijegora, stalnosti i spremnosti na pomoć čvrsto drže ono, što im je namrla rasa kao putokaz za ponašanje i značaj. To su važni ljudi, ti konzervativci. Oni osiguravaju napredak, jer održavaju kontinuitet, oni sačinjavaju hrptenicu svakog nacionalnog života. Njihov legendarni primjer jest Bayard. Što je on bio, to je on sada mnogo potpunije: rijedak izraz one hrabrosti, viteštva i odanosti, što označuje gentlemana svakog doba.«

Dok je tako Šufflay kao historik kroz vitešku ličnost Bayardovu otkrio ono vječno u srednjem vijeku, Berdjajev će kao filozof doći na isto:

»Progresiste« se jako boje povratka starom srednjem vijeku i bore se sa idejama i vjerovanjima, koje oni smatraju srednjovjekovnima. Mene je to svagda udivljavalo. Ta, prije svega, oni ni ne vjeruju u životnu snagu i pobjedu ideja i vjerovanja, koja bi se mogla nazvati srednjovjekovnima, oni su ubjeđeni u stalnost i dugotrajnost načela nove historije. Čemu se onda tako uzbuđivati? A drugo, treba jednoć za svagda ustanoviti, da nikakvih povrataka i restauracija starih epoha nikada nije bilo i biti ne može. Kad govorimo o prelazu od nove historije k srednjovjekovju, onda je to tek slikoviti način izražavanja. Prelaz je moguć samo k novome, a ne starome srednjovjekovju. I taj prelaz treba smatrati za revoluciju duha i stvaralački zastrašenim i degenerisanim »progresima«. Napokon, doba je da se prestane govoriti o »tmini srednjovjekovja« i suprotstavljati mu svjetlo nove historije. Ti banalni sudovi ne stoje na razini savremenog historičkog znanja. Nepotrebno je idealizirati srednji vijek, kako su to činili romantici. Mi odlično znamo sve negativne i tamne strane srednjega vijeka, — varvarstvo, grubost, okrutnost, nasilništvo, ropstvo, neznalaštvo u oblasti pozitivnog znanja o prirodi i historiji, religiozni teror, povezan sa užasom paklenih muka. No znademo također, da je srednji vijek bio po preimućstvu religiozna epoha, bio obuzet čeznućem za nebom, koje je činilo narode opsjednutima svetim bezumljem, da je sva kultura srednjega vijeka upravljena na transcendentno i transcendentalno, da je u tim vjekovima bilo veliko naprezanje misli u skolastici i mistici za rješenje posljednjih pitanja bivstva, kojemu ravnoga ne zna historija novoga vremena, da srednji vijek nije rastrajao svoju energiju na spoljášnost, već ju je koncentrirao na unutrašnjost i iskovavao ličnost u liku monaha i viteza, da je u var-

varsko vrijeme sazrio kult prekrasne dame i trubaduri pjevali svoje pjesme. Daj Bože, da ove crte pređu u novo srednjovjekovje! Zapravo je kultura srednjega vijeka već bila preporod, borba s tim varvarstvom i tminom, koji su nastupali poslije pada antičke kulture. Kršćanstvo je bilo velika sila prosvjetljenja tame, pretvorenje kaosa u kozmos. Srednji vijek je vrlo složen i bogat. Dugo je vremena bilo uobičajeno mišljenje, da je srednji vijek — pusto mjesto u umnoj historiji čovječanstva, u historiji filozofske misli. No u srednjem je vijeku bilo tako mnogo istaknutih mislilaca i takva raznolikost u svijetu misli, kao ni u jednoj epohi. Za srednji vijek je bilo svakidanje i životno to, što se novom vremenu pričinja kao nepotrebna raskoš. I povratak srednjovjekovju je povratak višemu religioznom tipu. Nama je još daleko do vrhova srednjovjekovne duhovne kulture. Mi živimo u epohi dekadanse ili bolje rekuć, približavamo se počecima srednjovjekovja, kad su negativni procesi raspada prevladali nad pozitivnim procesima slaganja i stvaralaštva.«

Sada je jasno sve. Sada možemo bez straha, da li će biti shvaćen, citirati Šufflayev konačni sud:

»Od osobite je važnosti istaći, da je obrat bijele znanosti od materijalizma prema spiritualizmu započeo istodobno, kad su neke sile bijelih organizama državnih već punom snagom radile na pokretanju Velikoga rata, koji je bijelim gomilama dao pobudu za mutaciju.

Tu leži najjači indicij, da stvaralačka klica Života hipnotičkom snagom sprema novo doba, u kojem će i opet jednom vrednotama drugoga svijeta biti posvećena osobita pažnja.«

Berdjajev je magistralno postavio obrise svoga »novoga srednjovjekovja«, koje se ne smije shvatiti statički nego dinamički, preskačući dakako neke njegove omaške o Crkvi. Sve se slijeva u divnu zaključnu pointu, koju prenosim radi vrlo značajnoga poređenja: »To je svezano s raskrićem mističkoga smisla ljubavi, ljubavi koja preobražava, koja ne obraća k vremenu, već k vječnosti.«[14]

A Šufflayeva je silna imaginativna snaga obuhvatila čak i daleki Istok projicirajući ideju u umjetničku formu »Na Pacifiku 2225«. Ali ne ulazeći za sada u tu daleku i čarobnu viziju, koja tvori za sebe poseban problem krijući u sebi još nepoznatu stranu Šufflayeve genijalnosti, spomenut ćemo njegovo jasno precizirano gledište o izlasku iz svjetske krize i ulasku u mentalitet »četvrtoga doba«.

»Pošto stojimo na pragu novoga doba, nameće se pitanje, koje značajke daju nacionalnim organizacijama životnu sposobnost za preživljenje krize.«

---

[14] Op. c., str. 40.

Na to svoje pitanje odgovara Šufflay u dvije točke: prvo vjeruje sa Spenglerom, da je selo »izvan vremena« i da je seljak »vječan«, pače njegovo »historičko« opažanje nadopunja »biološkim« (»Seljački stalež leži izravno na zelenom listu biline. On je izravni posrednik između majke zemlje i ljudske joj pokrivače. Promicatelj je ritmičkog sunčanog rada i nositelj punog sklada između tehnike i etike. Sa gledišta ovoga, materijalnog svijeta seljački su narodi najsposobniji da izdrže svaku svjetsku krizu«) — a drugo, sâm utvrđuje, da je »Život iskra, u kojoj se sastaju dva svijeta. Za sposobnost preživljenja potrebna je i jaka značajka drugoga svijeta, to je religija«.

Tu smo već za obalama nove historije, na zgražanje svih materijalističkih »reakcionaraca« i preplašenih buržuja, na užas svih tamnih sila iz epohe, koja zalazi. Nema više povratka naviklim kategorijama misli i formi života »naprednih, progresivnih« pače »revolucionarnih« ljudi XIX. i XX. vijeka, jer te su »beznadno zastarjele i izgubile svako značenje za sadašnjicu, a osobito za budućnost.« (Berdjajev)

Dolazi novi jezik, novi termini, novi ontološki smisao. Dekadenca trećega i početak četvrtoga doba slažu se u svojim procesima raspadanja i stvaranja u izabranim dušama. Konac i početak se izmjenjuju uza sve napredovanje zla u generacijama, kojima je suđeno živjeti na raskrsnici.

Šufflay, naš vidovnjak, u času najvrtoglavijega lutanja i tapkanja i »reakcionarstva« naših ponajboljih glava napisao je za utjehu onih plemenitih, u kojih se volji već ostvaruje smisao nove historije, poput hrvatskoga Pascala i ove misli:

»U religiji sadržana je svemirska tajna, odraz čitavog jednog svijeta, koji nije materijalan i ćutilima pristupačan.

U religiji leži najveće znanje uzdužnog i poprečnog veza ljudskoga roda i bitni uvjet za pravu sreću svakoga pojedinca.

U ljubavi prema bližnjemu, što ju nauča kršćanstvo, sadržana je tajna čitavoga Života na Zemlji.

U religiji sadržana je tajna daleke budućnosti, stvaranje svjetske ljudske države sličnoga tipa, kakav je na primjer po tračnici kukaca postignut u pčelinjaku, u mravinjaku i termitskom brdu.

Jednako kao kruh ovoga svijeta potreban je narodnom organizmu kruh drugoga svijeta, religija.

Ona je bitni atribut i oznaka svake narodne duše«.

U ovoj je mudrosti pohranjena tajna »četvrtoga doba«: — universalizam razuma i milosti, vječna vrijednost Zapada, sudbinska budućnost Universuma i u njemu Šufflayeve i naše male, drage Kroacije.

D. Žanko

EIS HEAUTON

(Monolog o predversailleskim i poversailleskim godinama i ratni dnevnik 1916.)

EPIKTET I MONTAIGNE

Pascalov problem: Epiktet-Montaigne. Uvijek će plemenite duše doživljavati taj problem, kako ga je i Pascal doživljavao. Kad se stao odvraćati od svijeta, čita stoika Epikteta, i Epiktet mu pokazuje dužnost, ali on je čitao i Montaigne-a, koji mu opet prikazuje slabost čovjekovu. Kako da se pomiri oboje, kad nas duša poziva na dužnost, a sva nam naša nutarnjost svjedoči o našoj slabosti. Stoicizam je bio sred burnih i nesigurnih vremena vjerskih ratova postao u XVI. stoljeću filozofija mnogih velikih duša u Francuskoj, kao što je bio Du Vair. Stoička nas filozofija uči, da nema zadovoljstva bez neovisnosti duha, zato sve stvari imadu samo onu vrijednost, koje im mi pridajemo, i smrt i bolest i sve boli i jadi nisu ništa, ako ih samo mi ne držimo za zlo. (Kršćanstvo ovu neosjećajnost ocjenjuje ispravno kao nečovječnu i psihološki neispravnu). Drugo što stoicizam uči je silno pouzdanje u svoju jakost; on drži, da se možemo vježbom dići lako do savršenstva. (Tu ne treba duljiti, jer život odviše jasno govori o našoj slabosti). Pascal sad daje pravo Epiktetu, da nas poziva na dužnost i savršenost, ali on uviđa, da Montaigne ima pravo, kad čovjeka prikazuje kao — čovjeka. Epiktet dakle ima krivo, kad misli, da se čovjek može lako sam vinuti do ideala i do Boga, Montaigne pak ima krivo, kad u skepsi i u poznavanju bijede čovjekove sustaje i prepušta čovjeka. Samo vjera pravo pozna čovjeka i samo ona znade pravi jezik duše, ona poznaje našu veličinu, po kojoj smo pozvani (jer smo, u tom ima pravo Pascal, Dieu à l'envers, to jest sva naša duša viče za savršenstvom, puninom, srećom, Božanstvom: sve te riječi, sve su to tu sinonimi) ali vjera poznaje i našu bijedu, koja pokazuje našu slabost da se dignemo, da ustrajemo, da ne padamo. Tu je slabost Pascal kao janzenista i povećavao i pretjeravao, ali ona je ipak zajedničko uvjerenje svih kršćana. Čovjek je neshvatljivi kaos obaju protuslovlja, veličine i bijede: ako se čovjek hvali, Pascal ga ponizuje u njegovoj taštini; ako li se ponizuje, on ga uzdiže u njegovoj veličini, dok ne shvati, da je klupko protuslovlja, monstre incompréhensible, slava i izmet svemira, razumljiv samo u padu po Adamu i u otkupljenju po Kristu. »Quelle chimère est-ce donc que l'homme!«

Tako mi je srcu bio prirastao onaj kult savršena posla, o kom govori Péguy, da bi bio uvijek želio, da što načinim bude bez mane. Zato su me smetale i one tiskarske griješke. Péguy je hvalio svoju majku, koja je znala onaj stari kult savršena posla, koja je čitav život popravljala ple-

tene stolice, plela poderane pletene stolice (i za svoju župu) »s istim srcec i istom dušom, kako se negda gradile katedrale.« Ali onda je svijet još imao dušu, zato je volio savršen posao. I stari svijet prije Isusa imao je dušu, s pravom utvrđuje Péguy (jer to vidimo i u slučaju Marka Aurelija), istom moderni svijet nema duše. I zato je od starog svijeta, veli Péguy, bilo lako sagraditi kršćanski svijet, jer stari svijet nije bio »nula« duše, ali kako ćeš od »nula« duše doći do kršćanske duše? To je doista nemoguće. Ali eto i ta duša, koja teži za savršenim, uviđa svoju nemoć, ako ne posvemašnju, kako su pretjerivali janzenisti i onda Luther (jer da bez milosti Božje možemo samo griješiti), no ipak uviđa svoju slabost. Zašto me je ona nesavršenost u izvedenom djelu, i ondje gdje s moralne strane nije bilo nesavršenosti, zašto me je ova nesavršenost u materijalnom djelu progonila, zašto nije sve moglo da bude bez mane? Kao da me je Božanstvo progonilo i htjelo mi dokazati, da su naši poslovi i uz savršeno dobru volju ipak nesavršeni, da ostaju barem izvanjski, barem materijalno nesavršeno izvedeni. Ako se kome kod nas pričini to pretjeranim tražiti savršeno izvedeno djelo, molim ga, da uzme do znanja, da su naše knjige i novine prema knjigama i novinama u vanjskom, u velikom svijetu tako pune pogriješaka i svakojakih tehničkih nedostataka (sve kad su i sadržajno dobro pisane) da meni to strahovito udara u oči, jer na to u velikim literaturama, u velikim narodima, kojih radove pratim, nisam ni najmanje navikao. Kod nas je ta vanjska (ako ne i nutarnja) manjkavost reći bi zakon. A na to jedan literata ima uvijek pravo da upozori... Premda znam dobro, da je teže stvarati u malom narodu, pa sam i sâm rekao, kako nisam ni ja tu recimo bez krivnje, u koliko u malom narodu čovjek slaže svoj rukopis dršćući i sa zebnjom, zabrinut za njegovu sudbinu, i zato ga i ne dotjerava toliko kao onaj, koji zna sudbinu svoga djela, kojemu je sudbina njegova djela osigurana. Osigurana moralno i čak materijalno, a kod nas?? ... Ko što ima treći stalež svoj proletarijat, tako imadu i književnici u malom narodu neki intelektualni proletarijat, i ko što su u velikom narodu radnici proletarijat, tako su u malom intelektualni radnici, barem dijelom, svoje vrsti proletarijat.

Ja sam se morao zadovoljiti s onim, što Bog daje. »Daj, što hoćeš, i uzmi, što hoćeš«, po devizi Marka Aurelija. Samo što je kršćanin uopće čedniji od stoika, jer znade s Pascalom bolje za čovjekovu bijedu. »Za deset dana ti ćeš se onima, koji te sad gledaju kao divlju zvijer ili kao majmuna, pričiniti kao Bog, ako se vratiš svojim načelima i službi razuma« (IV, 16). Divno se tu u ovim carevim riječima vidi sklad poganstva s kršćanstvom, kad obe struje traže za život čovječji da se podudara sa razumnom naravi. Nije kršćanstvo izmislilo dušu ni Boga ni etiku, i sv. Toma Akvinac gradi katedralu svoje katoličke teologije i filozofije na čistim temeljima poganske mudrosti jednoga Aristotela, tako te se

može reći, da je Tomina filozofija, philosophia perennis, zapravo naravna filozofija ljudskoga razuma. Divno zbori car Marko Aurelije o etici kao odrazu razuma, ali je li sve, što on misli, postizivo u 10 dana (ako možda ne misli na poetičku hiperbolu)? Kršćanstvo ne drži kao Rousseau, da je čovjek dobar. Kolikogod mi se sviđa misao, što ću je sad ispisati iz careve zbirke, kolikogod mi se činilo istina, da pravedan čovjek ostaje pravedan i ne će se dati lako jače poljuljati, toliko mi se ta misao činila nemogućom da je stavim na čelo kojega od mojih poglavlja, premda mi je vazda, da rečem dan i noć, pred duhom i kaže mi: jest, ti jesi, ono što jesi. Veli car: »Neka kaže neko ili čini, šta hoće. meni se pristoji, da budem pravedan. Baš kao da bi zlato ili smaragd uvijek govorili: neka neko čini ili kaže, što hoće, ja ću uvijek ostati smaragd, ja ću uvijek moju boju zadržati« (VII, 15). Divna riječ, samo što je kršćanin voli ne isticati. Pravednik će cvasti poput palme, poput cedra libanskog, pjeva psalmista. Ton je skromniji, pravednik ne govori o sebi, već to psalmista o njemu pjeva. No gdje su danas ljudi, koji bi govor carev mogli razumjeti, a ipak to je govor duše, gole duše i ne još kršćanske duše. Jer duša je čovjekova po prirodi kršćanska.

Pravo je govorio Péguy, da je stari svijet poganski imao dušu. I te koliko duše je imao, a nije poput modernog imao »nula duše«. Morao je imati pravednu i čovjekoljubivu, Božanstvu odanu dušu Onaj, koji se je usudio napisati: »Meni se pristoji da ostanem uvijek pravedan ... Ja ću uvijek ostati smaragd, ja ću uvijek zadržati svoju boju.«

TRIO: VALCER, SAKSOFON I AVION

Ali kroz ovih dvadeset poslijeratnih godina (koja se perioda podudara sa periodom mog književnog rada) kao da se od nekih htjelo izbrisati sve što teži višemu i boljemu i kao da je ta težnja na nekim stranama sve više rasla i tako se razrasla u ovo zadnje vrijeme, da je od zla rodilo se zlo, i nužno je došao rat. Što znači sijati zlo, to se mnogi ne pitaju i nisu se pitali; ali oni ne očekuju opravdano, da onda žanju dobro. Na čičku se ne beru smokve. Kršćanstvo je poštovalo ličnost i savjest, iz kršćanstva je mogla niknuti i demokracija, koja može biti i dobra vrsta vladavine, ako se kultiviraju svuda najbolje klice, ali ako se samo broje glasovi (ako je demokracija samo kvantitativna, a ne i kvalitativna pojava) i ako se kultivaraju niži nagoni, laska se masi, pribira se »pučka fronta«, onda se iz krila demokracije (kako nas uči današnjica) rađaju baš pokreti, koji ubijaju samu p r a v u demokraciju. Doista se ne može reći, da su boljševizam, nepoštivanje slobode naroda, zarobljivanje čovjeka tijelom i dušom, ne može se reći, da su to plodovi kršćanstva. Iza kršćanskog Srednjeg Vijeka došla je sve više do riječi demokracija, a ovo, što imamo danas, dolazi iza demokracije, u kojoj se pro-

povijedala najopasnija načela: na pr. Stendhalov egotizam, kult energije u zlu, postao je pokret zvan stendhalizam, Nietzsche je propovijedao oslobođenje od kršćanske étike i volju za »moći«, napadačke instinkte, Gide svoj imoralizam i t. d. Tko sije vjetar, žanje oluju. Danas vidimo, da mase, na kojima bi jedino svijet imao na temelju prebrajanja počivati (te mase bi se imale prebrojiti i ustanoviti njihovo mišljenje) tako vrijeđaju, i to promišljeno, Boga i Božanstvo najpogrdnijim izrazima, da je već ovo dovoljna slika duhovne situacije, u kojoj se nalazimo. Kao da se te mase natječu u originalnosti, brutalnosti i posvemašnjoj bezdušnosti kletava, koje će sasipati na sve božje i na sve, što je ikada i uvijek bez razlike naroda bilo poštovano i sveto.

Péguy veli, da je Victor Hugo imao sreću, da ispunja cijelo jedno stoljeće svojim životom i da ga on prikazuje svojim radom. Ja nisam živio, za sada, još jedno stoljeće, niti želim reći, da što prikazujem, ali živio sam u ovo p o l a s t o l j e ć a u t r i b i t n o r a z n e p e r i o d e, i tu se vidi, u kako znamenito vrijeme mi živimo; ja sam živio u tri periode, t. j. zapravo u dvije, koje znam, i evo ulazim u treću, koja sada počinje. Živio sam u eri »zadnjeg monarka« (kako se nazivao sam Franjo Josip, koji si je bio toga svijestan; to čitam u knjizi talijanskog grofa Sforze), živio sam kroz poslijeratnu eru, eru demokracije, nakon što sam se vratio iz svjetskog rata, a sad eto ipak počinje nova era, što sam bio ustvrdio u svom eseju o Montaigne-u, ali što se onda još nije općenito htjelo priznati. Danas se to više ne može tako lako ne vidjetii li nijekati. »Obzor« piše: »Počelo je jedno n o v o razdoblje u povijesti Evrope« (13. I. 1940).

Zašto se rušila sve više kvalitativna kultura, zašto su sve vrednote imale da postanu žrtva glasanja masa, koje ne će da budu »objekt« nego »subjekt«, pa da odglasaju, ima li Bog i božji i moralni zakon ili nema, zašto se kvantitativna demokracija, koja osim broja ne zna drugog auktoriteta, iza peripetije s »pučkom frontom« našla u poteškoćama, ako ne zbog toga, što se ne polazi s ispravnog filozofskog gledišta i prepušta, da čovjek bude sa svojom prevrtljivošću i pokvarenošću mjerilo svih stvari. Moram da ostanem pri konstataciji, koju sigurno mnogi nisu onda dobro razumjeli od onih, koji bi je danas uz dobru volju mogli razumjeti, konstataciji u mom eseju o Descartesu: »Sve je to kriza autoriteta«; da, ostajem pri toj konstataciji, i zato se danas i u demokracijama pojačava autoritet. Ostajem pri tome, da »se baš zbog toga javljaju autoritativni režimi i lažni autoriteti i baš zbog toga se traži autoritet čak i na krivom mjestu, jer — je autoritet došao Novim Vijekom u krizu«. Ako nema pravog autoriteta, svaki će po svom ćefu krojiti svijet, iz nereda se onda rađa tiranija, da se ipak uspostavi kaki taki (makar i lažni) red, kao što opet i iz tiranije izlazi nered, jer se savjest opire lažnom autoritetu. Tako onda doista »ponor izaziva ponor« i nema spasa doli u poštivanju pravog reda,

a to je n a r a v n i moralni red t. j. poredak društveni, koji čovjeku diktira već sam njegov razum, ako se njime ispravno služi. Zato treba da se tog autoriteta držimo i da ne tražimo s Nietzscheom, s raznim subjektivistima, biologistima i imoralistima nove ploče sinajske, jer bez Sinaja ovog naravnog moralnog zakona nema sreće ni mira čovječanstvu, nema slobode nama malim narodima, nema napretka velikima, nema slobode čovjeka ni prave čovječnosti, nema uopće kulture. Najbolji dokaz za to, da je sve to kriza autoriteta (jer što sam ja rekao, to kod nas ne bi značilo ništa) jest činjenica, da se u pomoć zovu auktoritet sv. Oca Pija XII. kao i druge Crkve i vjerske zajednice.

Moj se život dakle povlači kroz tri periode, a moj rad kroz dvije zadnje, od kojih najzadnja tek počinje. Priznajem, da sam se ispočetka teško snašao iza rata. Živili smo ovdje u eri Franje Josipa »zadnjeg monarka«, i da ne bi ko mislio, da je ovo tužnopojka za Austrijom, ističem, da ja držim također, da je »doba valcera« prošlo. Ja samo hoću reći, da je ono bila era, kad se kod nas nisu poznavale mnoge poslijeratne metode i nauke. Bila je ta era valcera u moralnom pogledu konzervativna, kad se poštivala mnoga vrednota, koja se stala zatim nizbrdice valjati; kad mi Hrvati doduše nismo bili zadovoljni, ali smo za poslijeratne ere morali uvidjeti, da bi nas i lažna »demokracija« bez naše borbe na život i smrt bila po metodi »ribice lude« kao narod svoje kulture i svog suvereniteta osudila na smrt; bila je ona era valcera — era, u kojoj jazz-kultura i freudovski saksofoni novih evanđelja još nisu toliko zaprijetili našem narodnom biću. Oni, koji su u toj eri živjeli, sjećaju se Straussovog »Plavog Dunava« i plesova i zabava uz onaj valcer, kome je malo ko valjda znao autora, obligatni »Über den Wellen«. Ja sam tada boravio svoje đačke dane u provinciji. Provincijalni haute-volée (tako se doista to društvo nazivalo u našem vojničkom gradiću) davao je žurove, pa su i gimnazijalci i gimnazijalke davali svoje privatne obiteljske zabave »žurove«. Nosili se tada tvrdi ovratnici i tvrde manšete. Tako se mijenja moda, ali moda i nešto znači. (Tako govori i Englez Aldous Huxley, naš savremenik). Nama je danas udobnija i ugodnija ova moda mekih prsiju od košulje, mekih, neukrućenih ovratnika i manšeta. Tada su i gimnazijalci u školu dnevno išli tako u bijeloj košulji. Prsa su od košulje mogla biti mekana, ali tvrdi ovratnik i pače manšete to je vrijedilo za nas kao nižeškolce jednako kao što je to vrijedilo za nas kao višeškolce. Na praznike odlazili bismo ja i braća u stari grad Bakar, grad naših djedova, koji su tu bili patriciji i činovnici, u grad, gdje su naši stari živjeli kao pomorci. Danas taj stari gospodski grad propada. (Sve se giba, živi ili mijenja.) Tada mi se i bakarski zaljev činio veliko more, ali kad ga danas gledam s onih uzvisina oko Bakra (šećući cestom Sušak—Kostrena, gdje posjetih rođaka kapetana Č.), što je prema Kvarneru negoli kao neko jezero?! Ali

je ljubav prema moru i nostalgija za njim uvijek u meni živa, makar da sam se udomio u ovim krajevima.

Prošlo je doba valcera, to je jasno, i ja nisam pasatista. Ali zato nisam ni — futurista, ako se misli tako rušiti ono, što se nigda srušiti ne će, ono vječno, sadržano u svim kulturama. Došlo je doba jazz-banda, saksofona i harmonike, ali uza sve, što bi mu priznati mogao, od mene ne će dobiti za to hvale, što je htjelo izbrisati hrvatski narod iz povijesti. Slobodno zidarstvo ima svoje misli, ali hrvatski narod ima također svoje i nije htio da ga otpuhne jugovina. U toj eri ja sam (pošto sam se vratio iz svjetskog rata, u koji sam bio uzet kao mladi študent-dobrovoljac, kako se po austrijskoj terminologiji zvali đaci budući časnički aspiranti) u toj eri jazza ja sam počeo svojim književnim radom. Godine 1920. donio je Nastavni Vjesnik moju raspravu iz romanske filologije: Voltaire, Leibniz i teodiceja. Dvadeset je godina dakle da uz borbu za život radim na terenu romanistike i upoznavanja mog hrvatskog naroda s Francuzima, s francuskom knjigom, na terenu uopće kulturne povijesti. Što sam učinio, to je dakako stvar drugih da kažu i ne mogu reći, da nisam dobio i priznanja. Ali o tom se ne radi. Ja hoću sad da naglasim, da sam radio sred bure i oluje života, uz velike žrtve, u kojima me država samo ljubav prema knjizi, prema filozofiji i nauci, samo svijest dužnosti i ljubavi prema domovini kao najbližem mi čovječanstvu, što za me nigda ne isključuje ljubav prema širokoj, najširoj domovini svakog čovjeka doista čovjeka, prema čovječanstvu.

O trećoj ovoj eri, u koju ulazimo i u koju već čini se niko ne dvoji, pisao sam u eseju o Montaigne-u, da »se čini, da smo danas na jednom velikom raskršću povijesti«. Esej je izišao u ožujku god. 1936. i moj prijatelj i drug prof. Spalatin, koji je pisao malu kritiku o njem u Hrv. Smotri, nije vjerovao, da se doba krize za Montaigne-a dade prispodabljati s našim t. j. kao što je za Zweiga kriza bila samo smiješna riječ, ni prof. Spalatin nije vjerovao, što ja rekoh, da započinje nešto novo. Ja sam prispodobio XVI. stoljeće, kad se sve dotadanje gledanje na svijet stalo ljuljati, s današnjim, kad se sve ljulja. »Sve se ljulja. Sve države se ljuljaju, konstatuje Montaigne, i boji se, da to nije konačni »rasap« svega (III, 9) a ne samo kriza »Nemoral, političke promjene, vjerski, dakle idejni pokolji, manjak moralnih načela, nove ideologije, jake strasti, prelazni karakter vremena i sve to doziva u pamet naše vrijeme«. Tako sam pisao, i tek ta je razlika i osebujnost je naše krize između drugih u tom, da se i sam naravni moralni red ljulja (dok se inače uvijek priznavao jedan ideal, kako to veli Huizinga, nizozemski kulturni historik). Iza kako je dakle četirčetvrtinski ($^4/_4$) takt jazz-muzike, crnačkih ritmova, zamijenio tročetvrtinski ($^3/_4$) takt Straussova valcera, pita se, u kojem će taktu zaplesati budući evropski kongres. Iza ere valcera i saksofona imamo eru

aviona nad gradovima. Ni sad ne znam drukčije da pitam nego u onom eseju. »Tko zna? I mi možda imamo prije ili poslije da do dna zagazimo u — kaos jedne fatlne krize; jezici se razvezali, kao da gradimo babilonsku kulu; svaki govori svojim jezikom, barem narodi, klase, a i pojedinci, a svi možda — ratom... Nietzsche je volio samo rat. Samo rat, okrutan rat je dobar, sve slabo, samilost, saosjećaj je zlo... A kako će izgledati obećana zemlja iza toga rata?... Koji čovjek znade, što se krije u krilu budućnosti? Kako će izgledati ono N o v o?!« Nisam se dakle prevario, jer se niti nisam mogao prevariti. Odviše se sijalo vjetra, da se ne žanje bura... I još nedavno prikratiše jedan moj članak za pasus, u kom sam htio utvrditi, da se nalazimo na prekretnici, pa ipak se takovo gledanje nameće sve više. Na sreću svoju ili na nesreću tuđu oni, koji bolje vide, bivaju držani u pozadini, što je posve razumljivo, ako se znade, da je čovjek biće — kratkovidno i da se kratkovidnima vjeruje, zato jer su u većini. Descartes je pisao doduše, da je »većina glasova dokaz, koji ništa ne vrijedi«. Ali to je za naše vrijeme apsurd, jer dogma većine glasova mora da na svakom području vrijedi, makar da bi se činilo, da 50 budala ne vidi bolje od jednog mudraca. Zato i Péguy kad je otišao iz socijalističkog tabora u nacionalni, nije htio da se zove demokrata, jer ga je sistem brojčane (kvantitativne) mudrosti sablažnjavao.

I demokracija treba da priznaje zato autoritet istine, autoritet Božjeg poretka, treba da bude kvalitativna, rekao bih, demokracija, demokracija na bazi autoriteta. Demokracija kvantiteta odvodi do nivelizacije, lažne jednakosti, do podređivanja boljih lošijima, što se osvećuje, jer neka vrsta aristokracije, vlade najboljih, uvijek treba da postoji u interesu samog naroda, samog puka, u interesu baš same demokracije. Jedna k a k i s t o k r a c i j a, gdje »d v a loša ubiše Miloša«, grdno se osvećuje na leđima samoga naroda, kako to uvijek, u svako vrijeme biva. (I da li jedan Kaliban broji jednako kao i jedan Ariel?) Čitam u francuskim novinama »Journal des Débats« što piše general Duval o razlozima ruskih poraza u Finskoj. Već je prije on upozoravao na poteškoće terena (jezera!) u Finskoj, a pod datumom 7. siječnja o. g. piše da su sramotnom porazu Rusa krive pojave kao manjak časničkog kadra, sposobnog, izučenog, zatim manjak m o r a l a u vojničkom smislu te riječi, t. j. nedostatak svake discipline i nutarnjeg elana, tamo gdje se izgubio autoritet. Motorizirane su čete, ali što će konj onome, koji ne zna da jaši, ta još ga samo zbaci! Tako dakle ne odlučuje broj ni kvantiteta, nego i znanje, sposobnost i moralne kvalitete. »Pogibao, koja prijeti demokracijama, piše taj general u miru, jest tendencija, koju one ne će priznati, tendencija n i v e l i z a c i j e o d o z d o. Počinju degutirati, zatim izopačivati sve elemente od kvalitete, napokon rade da ih nestane, pošto im oduzeše autoritet i osudiše ih na nemoć.« (Demokracija treba da vuče gore, ne dolje).

Da je potrebno takove stvari dokazivati i da se čovjek još time čak izvrgava, žalosna je svjedodžba za naše današnje čovječanstvo. Ako je u Francuskoj nešto izvan dvojbe, to je rodoljublje Péguyevo, a on je današnji parlamentarizam smatrao nečim grotesknim, pače bolesnim. Ja se u politiku ne upuštam, osim da utvrdim, da bez autoriteta i priznanja nejednakosti u ljudskim sposobnostima i vrlinama, nema sreće za narod, ne postizava se dobro puka, za kojim se veli da se ide. Jer nered rađa nužno tiraniju, i koji stvaraju nered ili ga štite, ti pripravljaju tlo tiranima, koji će ih pokopati. A da li je to sve na dobro puka, to je pitanje, na koje puk odgovara onda, kad osjeti tiranstvo na svojoj koži, ukoliko je kadar da poveže uzroke s posljedicama.

Uostalom masa je prevrtljiva (ukoliko to nije i pojedinac, osim čvrsto fundiranih ličnosti). Znati to je znak prava realizma, a priznavati to i voditi računa o tome, to je istom prava ljubav prema narodu. (Zar ne vele sami demokrate, da masa drži Hitlera i Staljina?) Jer pomoći može onaj, koji pozna, riješiti problem može onaj, koji sve njegove elemente točno pozna, a ne onaj, koji plovi oblacima izfantazirane ideologije. Prava ljubav je uvijek skopčana s istinom i realističkim gledanjem: ne mogu pomoći nekome, ako ga neznam. Istina i ljubav zagrliše se, ko što i psalam veli: »Pravda i mir zagrliše se«.

USKA VRATA

Ako čovjek ima (kao ja) svoje misli, koje ne dijeli masa ili koje se bar ne slažu sa štampanim božanstvom dana, treba da se probija kroz uska vrata. Kršćanske, katoličke sam ideje uvijek zastupao, ali mi je klerikalizam (kao svaka laž i izrabljivanje) mrzak; tako je s jedne strane. A »liberalno« misliti ne mogu, ako se pod »liberalnim« misli protukršćanski ili na štetu kršćanstva. Da hoću misliti i pisati lijevo, samo bi pero zaokrenulo desno (jer sam i za desnu demokraciju) te što sam radio, mogu reći, da sam učinio iz duše. Jer nije naša duša samo iz nagona i strasti, kako misle marksisti i freudovci ,nego je naš razum također član kabineta naše duševnosti; čovjek je razumno biće, i razumna njegova narav nije samo fraza teološka nego je i krvava stvarnost. Čemu i kako htjeli biti ono, što nisi. »Budi ono, što jesi«, vele moderni. Da, čemu da lažeš sebi, da sebe zavaravaš? Meni je bilo svejedno, koji će oblik uzeti život, i jedino sam znao ono, što je znao i Marko Aurelije, što me je životna borba naučila u skladu s Evanđeljem, da treba da uvijek činim samo ono, što je dobro, što držim, da je dužnost. Zato je razum vodio i moj književni rad. Ja sam nedavno u Hrv. Narodu (od 5. I. o. g.) pišući o Racine-u istaknuo, kako kod njega kao i kod klasike uopće (pa i kod svakog velikog umjetničkog djela) treba da si drže ravnotežu elemenat

dionizijski i elemenat apolinski t. j. kaos života, strasti, surove materije ljudskog zbivanja i s druge strane forma, ne samo kao vanjski oblik, vanjsko sređivanje, poredavanje, nego i forma kao unutarnje svladavanje cijelog surovog životnog supstrata u jednu umjetničku cjelinu (jer umjetnik ne kopira naprosto stvarnost, ili je možda Shakespeare ili Dostojevski ne sudi, ne promatra, ne ocjenjuje, ne važe . . .?!) forma dakle kao unutarnje formiranje stvarnosnog kaosa u umjetnički kozmos. Ako se stvaranje ne može pripisivati samo osjećajnosti, ako nije ispravno reći kao iscrpivu oznaku pisca književnika, da je senzibilno biće (jer i drugi ljudi nestvaraoci znadu reagirati i na mikropodražaje), ako nije dosta za stvaranje samo mašta à la Dante, treba reći da u stvaranje ulazi čitava duša, dakle i razum. U Dante-ovu na pr. stvaranju niko ne će to nijekati. Kad sam kazao, da je razum vodio moj književni rad, htjedoh reći, da sam radio ondje gdje sam držao da je dobro da budem, i da sam radio ono, što sam mislio da treba da radim, da smijem da radim. Ne znači, da tu nije bilo srca, što se veli. U mom je radu razum imao svoju riječ i u tom, što sam prosuđivao čitavom dušom, pa i razumom. Uostalom sam djelovao i kao filozofski pisac i kao književni kritik, pa je za filozofa bila još mjerodavnija, još snažnija po pretegi, još teža po važnosti riječ razuma, jer ja se nisam nigda dao upregnuti u filozofske vode kakova sentimentalizma, filozofije čuvstva, ili kakova biologizma, iracionalizma, pragmatizma i sl., gdje istinito ima da bude ono, što je »za život« korisno, ili nešto nagonsko, nešto tobože na djelu isprobano. Da, istina je i za život korisna i na djelu se isprobava, iskušava, ali istina je konačno ono, što razum otkriva, i tek to je od koristi, a ne ono, što se od koristi učini našim nagnućima, nagonima, strastima i t. d.

U poeziji, u lijepoj knjizi dao sam mjesta i razumu, a u filozofiji vodio me razum i dovodio do t. zv. spoznajnog realizma t. j. priznanja, koje zdravi razum smatra reći bi po sebi razumljivim, da svijet doista postoji, ne samo u mojoj predodžbi (kako to tvrde spoznajni »idealisti«) u mojoj glavi, nego da postoji i izvan moga mozga i uopće izvan ljudskoga mozga (ili bolje reći: ljudske predodžbe).

Za pune vlade liberalno-demokratske ere vrijedilo je kao pravilo, da pjesnik stvara samo »srcem«, osjećajem i kako se to već sve parafraziralo, pjesnik je bio poput slavuja, koji pjeva nagonski i bez ikakove doze »razuma«. Danas kad imamo tu nove ideologije, stvari se mijenjaju i mi vidimo, da ortodoksni komunisti ne priznaju liberalni »l'art pour l'art« nego kažu, da čovjek »za razliku od životinja ima razum i on nikada nije s a m o instinkt, samo iracionalno, nikad, pa ni u poeziji«. Tako predbacuju ortodoksni g. Krleži da se o tu dogmu marksističku (jer danas je vijek ortodoksija, pa kad ne ćeš par vjerskih i crkvenih

dogma, a ti gutaj more »ideoloških«) sudbonosno ogrešuje.[1]) U tom imadu ipak komunisti pravo, da čovjek nije slavulj, kao što oni imaju pravo i u spoznajnoj teoriji, kad zabacuju spoznajni »idealizam« (možda bi bilo bolje reći »idejizam«, t. j. da samo predodžbe, ideje naše o svijetu postoje, a svijeta realno i nema). Tako u svakoj bludnji (pa eto i u komunističkoj ideologiji) ima i istine (kako to ističe i tomista J. Maritain). Čovjek dakle nije samo ptica. Zato Majakovskij pasatističkog pjesnika l'art pour l'art-teorije osuđuje stihovima, kojih evo u prijevodu lista Izraz: »Vi ste ptica ljudskog rasta, koja lebdi u oblicima, vi ste, gospodine, iz roda kanarinaca, češljugar ste vi i drozd«. To je po Izrazu povratak u — »dvopapkarstvo«. Ostavljajući međutim grubosti komunističke na stranu, moramo priznati, da pjesnik nije samo kanarinac, jer Dante, Shakespeare i Dostojevski dokazuju nemoć pasatističkih teza; oni i te kako rade razumom, i izbacivati razum iz umjetnosti značilo bi sakatiti umjetnost. Čak i jedna umjetnost, koja bi kanarincima bila bliža od umjetnosti, u koju spadaju Pakao, Hamlet i Karamazovi, glazba, na usta jednoga od najvećih, Beethovena, protivi se shvaćanju umjetnosti kao imitaciji kanarinca: jer Beethoven je misao, on je pače sam mislio, da podmetne svojim djelima misaoni komentar... jer je »glazba dublja metafizika nego sva mudrost i filozofija«.

U filozofskim radovima ja sam — kako rekoh — slijedio spoznajni realizam. G. Krleža ne može u očima ortodoksnih dobiti »dijalektički pašoš« zbog svoje neortodoksnosti; skoro nastrada na granici Zemlje Dijalektike zbog toga. Već je skoro u Zemlji Metafizike (očito stare Metafizike) i već »čuje klokot i žubor metafizičkih fontana na drugoj strani: još samo tren-dva i evo nas prijeko pod sjenama kaptolskog Elizijuma, gdje će nas naš dragi Ljub. Maraković ovjenčati lovorikom, a Albert Haller pročitati nam svoju studiju o depoetizaciji umjetnosti, koju po tom bogougodnom književnom idealisti sistematski sprovodimo kao pravi sotone u ljudskoj spodobi.

— Stoj, u ime dijalektike, zagrmio je iz tmine glas Ognjena Price, koji nam je kuburom svoje hajdučke učenosti prepriječio put...[2]

Eto komunisti trebaju ortodoksni pasoš Marxove »dijalektičke« (razvojne) filozofije. Po toj dijalektičkoj metodi svijet se razvija nekim stalnim (»dijalektičkim«) putem, ali sve je materija i materijalno zbivanje, a sav ostali idejni pribor je samo vanjski ukras. Dok je za g. Hallera svijet u smislu starog »idealizma« produkt čovjekova uma, komunistima to je hereza. Hegel je učio, da se odsad u filozofiji izveo

---

[1] Vidi o tom Pečat, br. 8.—9., god. 1939. (str. 78.)

[2] Ibid. Pečat, str. 101.

Kopernikov obrat: razum se više ne kreće oko svijeta, da ga upozna, nego se svijet kreće oko razuma te je samo slika razuma. Ako dakle putujem u Ameriku, onda zapravo putujem u — svoju glavu. Komunisti se ljute na takovo filozofiranje i zovu ga duševnom onanijom. Lenjin je pisao čitave debele sveske protiv ove »idealističke« filozofije. Ova filozofija nije za njih, vele, manje opasna od vjerske, svuda se tu dadu prošvercati svakojaki »ideali«, svakojaka buržujska »neba« i »božanstva«. Sve to, i vjerski spoznajni realizam (da je svijet doista realan) i ovaj »idealizam« (da je svijet produkt moje misli, moja predodžba i izvan toga ništa više) sve je to za komuniste ista buržujska kuhinja. Ja sa kršćanskim realizmom držim, da je svijet realan (to treba priznati, i tako je on djelo Božje) i zato priznajem, da je komunizam idealističke kule s pravom potresao i ne žalim za njima, nego naprotiv; ali svijet nije samo materija, nego postoji i duševna supstancija i Bog, i to nisu samo buržujski »idealistički« proizvodi.

Ovaj svoj filozofski stav iznio sam ukratko napose u eseju prigodom 300-godišnjice Descartesove. (Izdao sam esej o svom trošku; bijednih li naših prilika!) Zanimivo je, da je Descartes prvi svojim načelom: »mislim, dakle postojim« dao poticaja idealizmu. Zapravo je on izmakao idealizmu (kojega u klici sadrži ovo načelo), ali on je s pravom po Hegelu »osnivač moderne filozofije«, znači buržujske u smislu komunističke ortodoksije, on je za Hegela »junak, koji je iznova počeo«. Ja sam podvrgao kratkoj kritici u svom eseju o Descartes-ovoj krizi njegovu kristalnu palaču jasnih i razgovijetnih ideja i pokazao, kako nas vodi u vode subjektivizma, iracionalizma i moderne idejne anarhije. No zanimivo je, da je ipak ljevičar Maxime Leroy pokušao prikazati Descartesa (u protimbi s antiidealističkim lenjinizmom) kao »socijalnog Descartesa«, socijalnog u smislu modernog značenja te riječi, dok u mom eseju »socijalno« nije naglašavano niti ekstremno nategnuto shvaćeno.

Ja sam radio osim kao filozofski pisac i kao književni kritičar, pa je jasno, da nisam mogao kao filozofska natura — sve kao bi nekud i smio — u književnosti suditi po metafizici kanarinca (da ostanemo kod Izraza). No niko mi ne će moći predbaciti kakovo predagoško — pučkoškolsko moraliziranje, jer ja dobro znam i osjećam, da umjetnost nije samo »tendencija«, nego čak da ta »tendencija« i ubija književno djelo, ako se pod tendencijom misli bilo što osim ono, što samo djelo reći bi sobom donosi, u sebi uključuje, posve spontano, nenametljivo, organički, bitno. Tako sam našem svijetu nastojao približiti veliki »katolički svijet stvari vidljivih i nevidljivih« Paula Claudel-a, genija teško pristu-

pačnoga, čija snaga duševnog zrenja doziva u pamet Michel-Angelovske figure krcate fizičkom energijom, čiji um i sinteza gledanja doziva u pamet Dante-a. — Kad sam prikazivao Jammesa, koga je tako zavolio i naš Domjanić (premda mu je u razgovorima sa mnom na našim šetnjama i izletima znao predbacivati onu neku [namjernu] nonšalansu u izrazu), ja sam Jammesa prikazao u onoj ljubavi za sve stvari, za pojedino, za neznatno, što nas znade tako osvojiti, ako ga samo pjesničkim okom pogledamo, u onoj ljubavi za stvorenje i za Stvoritelja. — U Molière-a sam potražio onu tragičnu stranu, onaj tragični nagib ovog prototipa komike. Kod nas se slabo pisalo o Molière-u, malo se znade, koliko se o Molière-u raspravlja u velikom svijetu pa baš i o ovom pitanju komičnog i tragičnog u Molière-a. A tko čita Mizantropa, mora da se divi dubini, koju krije za sobom to djelo; naravno, tko zna dublje da čita, jer taj istom tu otkriva svu komiku i u isti čas svu tu tragiku ljudskog bića, koje hoće biti istinito, svoje, bez konformizma, protiv koga se bune i naši dani; ljudskog bića, koje se trza od boli socijalnog uniformiranja i ubijanja duševnosti.[3] Što da duljim, Mizantrop je slika tragikomičnosti vječnog Alcesta, vječne napetosti, koja postoji između polova, u kojima se kreće naše biće na zemlji, između polova socijalno i individualno, društvo-konformizam i duša-original. — Prikazujući Racine-a istakao sam tragičnost ljudskog života, kako nam se u naše dane opet očituje ad oculos, i s tim u vezi istakao sam smisao tragične ceremonije ove liturgije ljudske krvi, boli, bijede, značenje tragične samilosti u dane, kad uslijed ideologija, koje sipaju mržnju i rat u svijet, kad usred ideologija rata na život i smrt naroda i klasa ništa nije više potrebito i više kršćanski od naučavanja ljubavi među braćom, među djecom istog Vječnog Oca Nebeskoga.

Kad sam prikazivao Montaigne-a, onda sam upravo mogao biti i filozof i literata. Ne znam, da li je u nas itko nešto malo veće napisao o ovom piscu, koga Francuzi toliko čitaju i cijene, i koji u darmaru svojih bezrednih eseja iznosi tako zanimivu građu o čovjeku, o psihologiji čovjeka, bića tako složena »être ondoyant et divers«. Svakako se nitko nije prije Montaigne-a (a valjda ni poslije) potrudio da tako konkretno iznese čovjeka, s toliko mnogo čuđenja (i opet reći bi bez čuđenja) zbog tolikih varijacija, zbog tolike krkosti, složenosti i protuslovnosti ove *species*: čovjek. Mogao sam u ovom eseju biti literata, ali sam bio i filozof i složio sam u neki sistem Montaigne-ove misli. Filozof sam bio i u sintezi i konačnom pitanju, kud ide naša kriza, kriza naših

---

[3] Vidi: »Komično i tragično u Molière-a« (Knjiž. Horizonti br. 2. i 3., god. 1934.) zatim prikazi o gledanju na M. od Nijemaca Küchlera i Heissa u Nast. Vjesniku.

dana, jer i mi kao i Montaigne živimo u danima krize. Montaigne je predstavnik Novog Vijeka, one čovječnosti i tolerancije, koja je iz najnovijih ideologija nastala. »Gdje je ona čovječnost, tolerancija, koju je propovijedao Novi Vijek? I s njime Montaigne... Hitler zove humanitet „židovskim parfemom", ali ni Rusija ne apelira na snošljivost i ljubav«. Tako sam ja tu približio već onda ove dvije ideologije, i nisam se preprevario. »Kako da unaprijed znamo, što će nam donijeti ovaj rat sviju proti svima?!« pitao sam. I sad se to pita nakon četiri godine, istim intenzitetom, odnosno još većim za one, koji stvari nisu odmah progledali. Luj XIV. vele da je rekao: »L'état, c'est moi«, i začeo apsolutizam ispunjajući dobrano Novi Vijek. Bivši predsjednik senata u Danzigu i bivši Hitlerov suborac Rauschning veli sada, da je Hitlerova riječ: »La guerre, c'est moi«. Pa dokle će onda taj rat...? I kamo nas tiranija vodi?...

Nitko ne bi mogao kazati, da su međutim idejni pogledi u mene zasjenili literarno gledanje. Jer ja sam ocjenjivao stvari i s tog gledišta. Sam ja sam uvijek volio i vanjsku ljepotu, stil i nastojao, da i moj stil bude lijep. Ja, koji sam uvijek rado čitao Evanđelje, ja sam uvijek nanovo otvarao Nietzsche-a. Na fronti za svjetskog rata dopao mi je u ruke jedan primjerak njegova Zaratustre (pripadao je nekome od moje okoline, ne znam više kome). Bilo je to u onom kraju Poljske, koji je sad pod Crvenima, u Volinju, i mi smo se nalazili, iza kako nas je od Styra otjeralo dalje za Brusilovljeve ofenzive, u kraju, čija specijalka (Specizal-Karte) nosi naslov: Beresteczko. (Imam tu kartu i sve druge još kod sebe). No tko zna, gdje je to, reći ćete. Mi smo bili za mog jednogodišnjeg boravka na fronti u tadanjoj Ruskoj Poljskoj u okolini (jugoistočno od) Lucka, a to je veće mjesto s mnogo crkava i sinagoga i sijelo biskupije bilo, bar za još čitave Poljske. Sad smo jugozapadno od mjesta Haliczany na jednoj koti udarili konačno sijelo naše artiljerijske grupe (i regimente), i opet smo, pošto se smirila ofenziva, počivali. Ja sam kao ađutant imao dosta vremena da čitam bilo u našoj baraki pola pod zemljom, bilo na zraku, jer bilo je ljeto (kolovoz). Baš su došli amo i *Reichsdeutsche*, što bismo naški rekli Prusi, i stali tu kopati jednu rezervnu liniju. Tad sam imao prilike da dođem u doticaj s tim Prusima i otsad smo sve tješnje bili vojnički s njima vezani. No ovdje ne ću za čas da redam svoja iskustva i opažanja. (Rat je rat, ali sad je dobio za me dosad nepoznato lice, o čem ne ću govoriti. Bilo je dotada mnogo idiličnije, ako se na fronti bez sablazni može govoriti o idili.) Ja sam čitao Nietzschea i silno sam ga zavolio s jedne strane, kolikogod me je s druge (one ratničke) sve više morao da odbija. Divan je

to stil, i tu lapidarnost, konciznost, preciznost ja sam morao zavoljeti, jer je to nešto moje: sve misli, koje sam poslije rata zapisivao, sve su u tom aforističkom stilu. Kako je to nešto fino, i ta točnost i logika uz ovaj ritam i marcijalni i energični zvuk riječi. Odmah sam osjetio, da nemam posla s pravim Nijemcem, sa 100% Nijemcem. To je ime poljskih plemića Niecky, kako sam poslije našao. Kako rekoh u početku, ja sam oduvijek volio lijep stil i tako sam literarno prosuđivao čak i filozofe. Zato sam volio čitati Platona i Schopenhauera. I mogao bih reći, da je to neka platonistička crta u mene ovo spajanje istinitoga i lijepoga. Ja sam dakle zavolio Nietzschea i ostao mu vjeran, te nema gotovo (hiperbolično rečeno) stvari, koju sam napisao, gdje ne bi došao koji citat iz Nietzschea. Ali i stil i misao, oboje mi se znalo svidjeti. Jer baš i misao nije uvijek samo ratnička (»mi smo stupili u klasično doba rata ... na koje će sva buduća stoljeća gledati sa zavišću i počitanjem kao na komadić savršenosti«) već je i pjesnička: evo on u ratu traži savršenost, on hoće da izvedemo komadić savršenosti. To sam sve s veseljem zapisivao u svoje ratne dnevnike, odakle to sad i ispisujem u hrvatskom prijevodu. To sam zapisao na 14. VIII. 1916., to i još više. Sjutradan na 15. VIII. zapisao sam posve kratko samo: »Velika Gospoja. Kiša. Mir«. I ništa više. Ali sam i opet slijedećih dana čitao i ispisivao misli njegove. I tu pod datumom 27. VIII. (nedjelja) imam misao, koju sam upotrijebiti mogao u govoru u pohvalu papinstva (vidi Život br. 6 iz god. 1930.), gdje se Nietzsche obraća na jednog svog imaginarnog prijatelja, koji se zove: Freund Höllenlärm! On mu savjetuje, odlično savjetuje, da ne buči toliko, jer »se svijet ne okreće oko iznalazača nove buke, nego se svijet okreće oko iznalazača novih vrednota; nečujno se on kreće«. Nečujno; Bože, a koliko se tu danas diže buke. Zweig u jednom eseju o Nietzscheu suprotstavlja ratobornu njegovu filozofiju povučenom vladanju bolesnoga filozofa u Švicarskoj, u švicarskim penzionima. Možda se naš Zweig malo i zabunio. Nietzsche, izvana sav tih i plah, sijevao je iznutra izgaran od sto vatara, ali on ni sam nije — u buku vjerovao! Ni ja ne vjerujem. »Najveći događaji, to nisu naše najglasnije, nego naše najtiše ure«. To bi se dalo tranponirati u religiozno, i doista Nietzscheova filozofija je samo jedna zalutala, jedna — bolesna religija, ersatz religije (ersatz je u modi) religija čovjeka bez Boga.[1]

Dr. Dragutin Čepulić

---

[1] Ovo je izvadak iz ovećega djela našega suradnika dra D. Čepulića, koje je napisano u formi neke vrsti dnevnika i refleksija, pa stoga ima originalan lično filozofski karakter, a i natpis Eis heauton (*Εἰς ἑαυτόν* = samome sebi) uzet je prema istoimenom natpisu dnevnika misli cara filozofa Marka Aurelija.

SLAVA BOGU!

Stari Pavel Carov, muž Ane Platonovne, bio je lučki radnik u Voznesensku, gradiću na Volgi. No on se, prenoseći tovare iz brodica u željezničke magazine, slomio pod bremenom života, pa je Ana Platonovna ostala udovica sa sinom Vanjkom, koji je upravo služio carevu vojsku. Kada se njen Vanjka povratio, nastavio je očev posao. Prenosio je i on tovare. Bio je mlad i vrlo jak, te je lakoćom vršio svoj posao. Ali je doskora buknuo Svjetski rat, pa je on, obukav podčasničku munduru, ponovno otišao. Praštajući se sa svojim jedincem, govorila je kroz plač Ana Platonovna:

»Idi, sine, u boj za cara i Rusiju! Ali ne zaboravi na Boga! Hristos Spasitelj Voznesenski će te čuvati.«

Htjela je da sinu oko vrata objesi ikonu na srebrenu lančiću. A on? Nevaljalac! Potajno polazio je neke sastanke, gorljivo je raspravljao noću u podzemnim prostorijama, čitao tajom zabranjene spise i nije vjerovao u Boga. Obranio se rukama od ikone i odvratio kroz smijeh:

»Ostavite to, majčice, za sebe! Molite se vi za me!«

»Nesretni sine!« ljutila se ona. »Ne ću ti dati majčinskog odrješenja.«

Ali on ga nije ni tražio. Pograbio je majku u naručaj kao djevojčicu kakvu, izljubio ju je srdačno sa suzama i sa smijehom, od čega se njoj u neizmjernoj majčinoj sreći rastapalo srce, i — otišao. Ljubio je veoma svoju majku, a otišao je u boj za — Jednakost, Bratstvo i Slobodu. Tako je Ana Platonovna ostala sama.

Mnogo se patila stara Ana Platonovna u teškim ratnim godinama. Da sačuva goli život, obavljala je najteže poslove. Ali u rastućoj nestašici svega bivalo je i poslova sve manje, te je morala često gladovati. U danima očajanja polazila je crkvu, čuveni crveno-bijeli hram Hrista Spasitelja Voznesenskog sa dvanaest zvonika i s pozlaćenim kubetima. I klanjajući se u tajinstvenoj polutami pred likom Spasitelja s ispaćenim, pocrnjelim licem u zlatnom okviru, njene su uvele usne skrušeno šaputale:

»Pomiluj! Pomiluj! Pomiluj!
Pomiluj! Pomiluj,
Gospode!«

Malo pomalo rasprodala je svu svoju sirotinju i ostala bez igdje ičega. U to doba dovezli su u Voznesensk teške ratne ranjenike, invalide Svjetskoga rata, i na crkvenom trgu bio je od golemog skladišta uređen Invalidski dom. Tu je Ana Platovna dobila zaposlenje: da ispire krvave povoje, da pomeće sobe, da pere podove. Za hranu i stan u mračnoj komorici doma ona je zdušno obavljala svoju službu. Radila je bez počinka cio

dan; samo je nedjeljom odlazila u crkvu. A tamo su žene pred ikonostasom palile voštanice, klanjale se i pjevale:

»Slava! Slava! Slava!
Slava! Slava
Bogu!«

Ovoj se iz rata povratio muž, onoj brat, ovoj sin. Mnogi su se povratili, samo od njena Vanjke ni glasa. I ona skrušeno, iz dubine svoje duše, položi zavjet:

»Hriste Spasitelju Voznesenski, upalit ću veliku svijeću na podnožju Tvom, ako mi se sin povrati!«

*

Upravo tada planu revolucija: pobuna, metež, požar, boj. Crveni hametom poraziše bijele i preobratiše sve stubokom. Voznesensk izgubi i svoje ime; prozva se Maratov. Jednom u nedjelju htjede Ana Platonovna u crkvu, ali je potjeraše crveni vojnici:

»Bjež, babo! Nema cara, nema ni Boga.«

I u njenoj se jadnoj glavi sve zavrti.

Radi njene revnosti u Invalidskom domu bila je određena za dvorbu najtežih invalida. Doskora povjeriše joj i bolničarske poslove: da hrani ranjenike, da ih okreće, da previja njihove rane. Ona se posvetila ovom poslu svim žarom svog ispaćenog srca. Znala je, da i oni pate neizmjerno, da i oni umiru polagano. No na njihova prazna mjesta dolazili su novi ranjenici, žrtve revolucije, pa je ona uvijek imala pune ruke posla. Postarala se još više. Od neprekidna rada, od neprestana bdjenja i od svog vlastitog jada ostala je od nje samo kost i koža. Bila bi nalik mrtvacu, da iz očiju njenih nije odsijevala ljubav i vjera: ljubav, kojom je obasipala svoje bližnje i vjera, da će joj se sin povratiti. Ipak se neka okrutna crta krila u zavojima njena lica. Nos joj se svio kao kljun u ptice grabilice, posijedjele obrve protegle joj se u hladnoj, bešćutnoj liniji, tanke, blijede usne složile se u ukočenom, oštrom kutu. Nešta je okrutno ležalo i u brazdama njena naborana lica. Da, ona je bila okrutna. No ona je bila okrutna prema sebi, da može svu svoju ljubav podijeliti drugima.

Vjera, da će joj se sin povratiti, nije ju nikad ostavljala. Vjera, da će joj se Bog smilovati, držala ju je na životu. Ali nisu li crveni vojnici rekli: Nema Boga? Nisu li joj branili da ide u crkvu? Nisu li zamuknula zauvijek sva crkvena zvona? O, ne! Za rug zvonjela su ona samo onda, kada je grad pohodio koji crveni vođa, onaj, koji je odredio da zamuknu.

Prolazile su godine, a Ana Platonovna nije više nikamo izlazila. Svijet je za nju bio mrtav i ona za svijet. Više puta tražili su je neki ljudi u njezinu negdašnjem stanu, u susjedstvu, po cijelom gradu:

»Ne znate li, što je s Anom Platonovnom, udovicom Carovom?«

Građani su slijegali ramenima:

»Davno smo je znali. O, jadna stara! Nestala je. Odnijela je Volga.«

A ona je u svojoj komori vadila tajom ikonicu iz njedara, onu istu na srebrenu lančiću, koju je htjela darovati sinu, cjelivala je, klanjala se i šaputala:

»Pomiluj! Pomiluj! Pomiluj!
Pomiluj! Pomiluj,
Gospode!«

I suze su joj tekle niz smežurane obraze.

Vraćala se zatim u sobu svojih ranjenika, koje je njegovala neizmjernom požrtvovnošću. Sin joj se nije vraćao, pa je ona svoju majčinu ljubav prenesla na svoje invalide. U zabuni svoga duha naslućivala je u svakom patniku neprepoznatog svog jedinca, te se šaputalo domom, da je Ana Platonovna malo i luda. Ali ona nije bila luda. Znala je, da se njen Vanjka nije još povratio, no da će se doskora povratiti. Znala je, da će i ona, poput drugih davno, slaveći njegov povratak, zapjevati iz svega glasa: Slava Bogu! Tajno skupljala je otpatke voska i lijevala ih u kalup; pripravljala je veliku svijeću.

*

Tada, na izmaku njenih životnih sila, započele su se u Indomu velike pripreme. Sve se užurbalo, sve se spremalo, sve se uređivalo. Dolazio je na pregled — on, strah i trepet i bijelih i crvenih, pučki vođ, komisar, Ivan Pavlović Marat. Bio je rodom iz ovoga grada, i grad se po njemu prozvao. Šest se dana pripremalo u domu grozničavom žurbom, a na dan pregleda osvanulo je sve u blistavom redu. Ana Platonovna lijepo je uredila svoju sobu i svoja četiri invalida: onog, koji je bio bez ruku i bez nogu, a koga zvahu »čovjek-trup«, drugoga, koji je ranjen u dušnik disao na cjevčicu, zatim onog, koji se uvijek tresao i četvrtog, ranjena u glavu, koji je samo sjedio i šutio. Upravo je čovjeku-trupu trljala alkoholom upaljena leđa, a on je, šaljivdžija u ovoj sobi, zadovoljno gundrao:

»Ah, to godi, građanko! Tako. Eh, da imam ruke, sad bih vas zagrlio. Ovako, što mogu? Pohvalit ću vas Ivanu Pavloviću. Spremite dobro alkohol, drugarice! Znate, da ovaj moj susjed svuda njuška sa svojom cjevčicom. A i onaj šutljivi mi je sumnjiv. Sve mi se čini, da bi i on rado potegnuo.«

»Rekli ste, građane«, upita Ana Platonovna spremajući bočicu, »da se on zove Ivan Pavlović? Tako se zvao moj sin.«

»A koje je vaše porodično ime?«

»Carov.«

»On se zove — Marat. Vaše ime, drugarice, vonja po carizmu.«

»Što, ime!« upade onaj, koji se tresao. »Kakvo ime! Danas se zoveš Petar, sutra Pavao. Eto, ja na primjer. Zvao sam se Anđelov, pa mi rekoše: Tvoje ime, druže, miriše po religiji. Odvratih: Nisam ja kriv; nisam si sam ime nadijevao. Odgovoriše: Ne krivimo mi tebe, druže, nego odsada ti ćeš se zvati Đavolov.«

Invalid s cjevčicom izvadi cigaretu iz cjevčice, pusti iz nje dim, stisne je palcem i propiskuta:

»Budale! Kao da i đavo ne zaudara po religiji.«

Tako su oni govorili, kad li se začu trka po stepenicama, vika, koraci, neki zveket i čovjek-trup povika:

»Eto ga, ide! Stanite sada, majčice, na desno krilo! Tako! Pete skupa, prsa van! Ruke uz tijelo! He, he! Gledajte je! Kao bijelo-gardijac. A ti, druže, začepi svoju cjevčicu!«

Ana Platonovna stala je do otvorenih vrata druge sobe. Problijedila je i najednom joj zatrepta srce. Zazvonjelo je. Zazvonjelo je srebrno zvono na zvoniku hrama. Drugo mu se pridružilo svojim visokim zvekom. Oglasilo se i treće i četvrto. I od njihova visokog blagoglasja, koje se činjaše da dolazi s nebesa, Ana Platonovna zadrhta. Zvonjava, isprva tiha i tanka, postala je gromka i glasna. Iz većih se kubeta javiše velika zvona svojim dubokim, sonornim glasovima, koji se spletoše s tanahnim u snažnu metalnu simfoniju. Eto, zaorio se i »car-kolokol«, golemo zvono, izlito iz turskih topova. I kroz njegovu duboku zvonjavu, praćenu cijelom ljestvicom viših glasova, od koje podrhtavaše i zemlja i nebo, začu Ana Platonovna — njegov glas, njegov snažni, duboki, melodiozni glas:

»Tu nema ni sunca, ni svijetla, ni zraka. To je grobnica. Tu umiru heroji revolucije. Sve to treba razvaliti i sazidati novo.«

Stao je nasred susjedne sobe, okružen svojom svitom, visok, silan i strašan, taj Marat ruske revolucije, Ivan Pavlović Marat, prije Vanjka Carov, u jednostavnoj radničkoj bluzi s kožnatim pojasom i s čizmama na nogama. Povisio je svoj glas, podigao je ruke i povikao gnjevno:

»Eto, niste dom ni elektrifi . . .«

Tada zazviždaše sve sirene. To je grad na Volgi pozdravljao svog velikog sina. A on? Slomio mu se glas, i taj drugi Ivan Grozni zadrhta. Da, nešta je okrutno ležalo u zavitim crtama njegova lica. Nos mu se svio kao kljun u ptice grabilice. Bio je sličan majci. I on bijaše okrutan. Ali u čudnoj igri nasljeđa on je bio okrutan prema svima, da može svu svoju ljubav dati — majci. Tražio ju je. Tražio ju je godinama svuda uzalud. Sada ju je spazio iznenada ostarjelu u mnoštvu lica, koja ga sa strahom promatrahu. Sred zaglušne zvonjave, koja ga sjeti njegova dje-

tinjstva i njegovih prvih zanosa, učinio je prema njoj tri koraka ne vjerujući svojim očima. Pružio je prema njoj svoje ruke i krik potresan i strahovit prolomi se domom:

»Majko!«

Čovjek-trup uspravi se raskolačenih očiju, a onaj drugi zazvižda svojom cjevčicom. Gubeći svijest u sinovu zagrljaju promuca Ana Platonovna:

»Sine! Druže! Građane!«

*

Osvijestivši se poslije govoraše Ana Platonovna svom jedincu:

»Treba, Vanjka, da sada najprije izvršim svoj zavjet.«

»Zavjet, majko?« čudio se on. »Ne poznajemo nikakvih zavjeta osim onog, kojim se zavjetovasmo mrtvom Iljiću, da ćemo uvijek ići beskompromisno naprijed.«

»Moraš me još slušati, sine!« odgovaraše ona kroz plač. »Sjećaš se, da ti još nisam podijelila majčinskog odrješenja?«

On se veselo nasmija i odvrati:

»Pa hajde, majčice! No hoćete li mi onda dati odrješenje?«

»Hoću, nevaljalče, iako se rugaš.«

Donesla je svijeću i pošla, a za njom sin i cijela svita. Prošla je trgom i na širom rastvorena vrata unišla je u crkvu. Jadnica! Nije ni slutila, da je unišla u — antireligiozni muzej. Stala je sred crkve i zaprepastila se. Namjesto ikona ugledala je neke risarije, neke plakate, a u svetištu stajaše mjedeni kip snažnoga muškarca sa srpom i čekićem u ruci. Gle, ako čovjek ne vjeruje u živoga Boga, tada on gradi sebi lažne idole. Ana Platonovna se smela, poniknula je glavom i njeno se srce zgrči u novom jadu. No tada se najednom ona odlučno uspravi i pođe sigurnim koracima do mjedenog kipa. Postavi svijeću na njegovo podnožje, zapali je, poklekne, triput se prekrsti i klanjajući se zapjeva iz dubine svoje duše tankim staračkim glasom:

»Slava! Slava! Slava!
Slava! Slava
Bogu!«

Lav Lović

SOKOLICA I KRUNOSLAVA

(Iz Gundulićeva »Osmana«)

I.

Mlada krv joj kipi. Ko plamena vatre
Plamsaju joj oči i gore za cara.
Sve Poljake ona mahom će da satre,
da uskrsnę opet turska slava stara.

Rod kaurski treba da se jednom zatre
i da polumjesec zablista s oltara.
O tome već davno turske duše snatre,
za to već stoljeća car kraljevstva hara.

O, danas će ona zavitlati mačem
i kaurski svijet okupati plačem,
te u krvi steći sklonost silnog zmaja.

Sva bukti od snage: njena pobjeda je.
Kraljević se poljski eto već predaje
i s njim gorko cvili zarobljena raja.

II.

Gle, već jedan vitez ususret joj juri
i s kopljem u ruci cilja je u grudi.
I njemu se obraz od zanosa rudi,
i njemu se mladom osvetiti žuri.

— O posljednji boju u ljubavnoj buri.
O svijetli maču, ti mi vjeran budi.
Jer prilika sjajna sada mi se nudi,
da oružje tursko kaurima zguri.

I prišla su bliže dva viteza, pa se
sukobila žarko ... U bitci ih krase
njihova junaštva. Tek s udarca kosa

spotakla se oba i pala su nice.
Ispod kaciga se bljesnu žensko lice,
a po ramenima prosu zlatna kosa.

Zvonko Kuhar

ULOGA SPLITA U RAĐANJU HRVATSKE NACIJE

a) Split — atrakciono središte

Car Porfirogenet piše: »A od Hrvata koji dođoše u Dalmaciju, jedan se dio odijeli, te zauzme Ilirik i Panoniju. I ovi su imali svoga kneza, te poslaše prijateljsko poslanstvo knezu Hrvatske« (Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, p. 271).

Iz ovoga se vidi, da se Hrvati ne ograničiše na samu Dalmaciju. Porfirogenet nam izrično veli, da su došli u Panoniju i Ilirik. Vjerojatno je, da je svaki od one sedmero braće za koje bizantinski car veli, da su doveli Hrvate na jug sa svojim četama, zauzeo jedan dio teritorija, tako da smo odmah u početku imali sedam hrvatskih etničkih jedinica. Svakako je prof. dr. Hauptmann dokazao, da je jedan dio Hrvata otišao u Korušku i Štajersku i tu osnovao »treću Hrvatsku«. To bi bili oni, koje je vodio Cosenz.

»Iz tih bi se riječi (Porfirogenetovih) na prvi mah činilo, kao da je uz Dalmatinsku Hrvatsku nakon seobe bila osnovana još jedna ili možda dvije hrvatske kneževine, Ilirik i Panonija. Ali novija, napose Hauptmannova istraživanja potiču nas, da mislimo, da ih je zapravo bilo sedam — za svakoga brata i sestru po jedna: 1. Koruška sa središtem na Gosposvetskom polju usred »Hrvatske županije«; 2. Posavska sa sjedištem u starodrevnom Sisku i s kazaškim naseljima po dolini Save sve do njezina izvora i uz savske pritoke po cijeloj današnjoj Kranjskoj; 3. Dalmatinska sa središtem kod razorene prijašnje metropole Salone i s »obroncima«, t. j. osvojenim i pohrvaćenim avarskim garnizonima, od Like kroz Bosnu sve do Rogatice i Konjica, a možda i do Rudnika i Kolubare; 4. Neretljanska između Cetine i donje Neretve; 5. Zahumlje sa sjedištem, čini se, u Blagaju na Buni; 6. Trebinjska s Konavlima i 7. Dukljanska na Zeti i Skadarskom jezeru. Knezovi svih tih samosvojnih državica priznavali su časno prvenstvo dalmatinskom knezu« (Sakač, O kavkasko-iranskom podrijetlu Hrvata, Život, 1937. br. 1. s. 19—21). »Jer za sedam sela sjevero-zapadu od Gospe Svete veli se u desetom stoljeću. da leže u »h r v a t s k o j županiji«, d a n a š n j a pak imena Krabathem kod Pokrča i Krabathem k istoku od Otmanja, svjedoče, da se »hrvatska župa« prostirala još dalje, preko istih krajeva kao i k a s a š k a, da je dakle kasaz i Hrvat isto. No jesu li onda Hrvati jedno slovenačko pleme? Karantanski kasazi odgovaraju dalmatinskim »plemenitim ljudima«; kasaštine o n d j e »plemenštinama« o v d j e, ustoličavanje koruških vojvoda ima svoj analog u izborima seljačkih kraljeva, koje je prosti narod u Dalmaciji izvršivao čak do devetnaestog vijeka. Osim toga, ime Hrvat ne može se uspoređivati imenima kao Poljani, Drevljani i t. d. Budući da su ta imena uzeta iz prirode, ali Hrvat to nije. Dok su ona za to mogla nastati kod Slavena na više mjesta nezavisno jedno o drugom, mora se za Hrvate pretpostaviti, da su svi samo dijelovi jednog jedinog plemena. Jedan od tih bili su baš dalmatinski Hrvati, a o njima priča trideseta glava »De administrando imperio« da kad su savladali Avare, »jedan se dio otcijepio i zaposjeo Ilirik i Panoniju«. S imenom Norika Karantanija je u svoje doba pripadala Iliriku. Van Panonije i Dalmacije, u balkanskom Iliriku, nigdje nema ni traga o hrvatskim političkim tvorevinama. Ovdje vladahu Srbi i Bugari. Samo u Alpskom

Iliriku pojavljuju se Hrvati još kao gospodari i tu se doista očuvalo ime »Ilirik«: Chronicon Moissiacense vrsta Kranjsku u Ilirik. Onaj dio Bijelih Hrvata, koji se u Dalmaciji »otcijepio« od braće, otišao je dakle na zapad među Slavene i na razvalinama avarske vlasti osnovao treću Hrvatsku, Karatansku. Ime pak i položaj kasaza sjećali su ovdje kroz cijeli srednji vijek, da je nekad i Slovencima došao spas od azijatskoga ropstva, kao i ostalim Slavenima, sa strane« (Hauptmann, Karatanska Hrvatska, Zbornik kralja Tomislava, s. 316—317).

Po Porfirogenetu Hrvati Ilirika i Panonije »poslaše prijateljsko poslanstvo knezu Hrvatske«. Već onda (VII. v.) postojali su ne samo Hrvati nego i Hrvatska, organizirana državna jedinica. Po Porfirogenetu to je bila Dalmatinska Hrvatska ili bolje Hrvatska koje je srž bila oko obnovljenoga Splita. Ostale hrvatske jedinice nijesu uspjele da se državno organizuju — dapače panonski Hrvati sve do Karla Velikoga bili su pod Avarima. Vodećoj državi Hrvata, Dalmatinskoj ili bolje Splitskoj Hrvatskoj uspjelo je tek u X. v. da pred žezlom Tomislavovim ujedini, oslobodi i državno organizuje najjaču hrvatsku nacionalnu skupinu van svojih granica, Panonsku Hrvatsku. Splitsku Hrvatsku možemo smatrati hrvatskim Pijemontom. Ono, što tome Pijemontu nije uspjelo da ujedini, vremenom je u najvećoj česti i propalo za Hrvatstvo. Primjer Karatanska Hrvatska i Duklja.

Ono, što car-pisac priča o pokrštenju Hrvata i njihovu ugovoru sa sv. Petrom ima se razumjeti o Splitskoj Hrvatskoj. Ova se već u VII. v. osovila na svoje državne noge, što u prvome redu ima zahvaliti prilikama koje su se odigrale sa Salonom i Splitom. Pod tim prilikama Hrvati su se odmah upoznali sa kršćanstvom, a po njemu i rimskom Stolicom. Postali su kršćanski narod per eminentiam i sve što je za ono dobro iz toga slijedilo.

Sve ovo ne bi se moglo provesti, kada ne bi vladala najuža i srdačna harmonija između nadošlih Hrvata i staroga romanskoga elementa u Splitu. Ta je harmonija bila takova, da je stanovništvo Splita kroz kratko vrijeme svojim simpatijami postalo filohrvatsko, a to filohrvatstvo rodilo je više manje kroatizacijom grada. To slijedi iz pripovijedanja Tome Arhiđakona, da »Splićani počeše po malo općiti sa Slavenima (Hrvatima), obavljati trgovačke poslove, ženiti se i sklapati s njima prijateljstva i rodbinske veze (Historia Salonitana, iz, Rački, p. 33). Na drugome mjestu Toma spominje, »da su slavenski (hrvatski) vođe počeli u velike štovati crkvu bl. Dujma, darivajući joj zadužbine i velike posjede te veselim srcem pružati desetine i darove« (Op. c. p. 35). Niti bi Hrvati »ženili se, sklapali prijateljstva i rodbinske veze« sa podčinjenim elementom, kada bi se ovaj od gospodujućega elementa lučio jezikom i običajima, a još bi manje narodni vođe »darivali zadužbine i velike posjede, desetine i darove« i to još »veselim srcem«, kada crkva

sv. Dujma ne bi bila na njihovu državnom teritoriju, a njezino svećenstvo barem u svome dobrome dijelu hrvatsko. Znamo iz pouzdanih vrela da su na dvorima naših vladara kancelari splitski svećenici, a splitski biskupi i hrvatski vladari kumskim se vezama vezuju kao na pr. knez Trpimir i splitski biskup Stjepan (Rački, Doc. 3). »Intimitet između hrvatskih vladara i splitskoga svećenstva dokazuje da su oni bili i rasno jednoga naroda i jedne krvi« s pravom zaključuje prof. Šegvić (Bogoslovska Smotra, XVII., 1929., br. 4. s. 412).

Profesor Šegvić tvrdi za sve naše t. zv. »romanske gradove«, da su odmah u početku bili kroatizirani (B. S. XVII. br. 4. s. 410—18). On za to donosi obilno dokaza iz nekih povijesnih činjenica, a osobito iz onomastike i toponomastike. »Dalmatinski su gradovi pretrpili mnoge političke promjene, pa se nije našlo darovnica ni od mletačkih duždeva, ni od bizantinskih careva, a od hrvatskih vladara toliko! .... Dovoljno je uzeti u ruke »Index personarum, locorum et rerum« na kraju Račkijeva djela »Documenta«, da se odmah vidi, koliko imade ličnih gradskih imena čisto hrvatskog ili slovenskog korjena i značenja« (Šegvić, B. S. br. 4. s. 412, 413).

Svakako treba prekinuti sa nedokazanom tvrdnjom, da je »u dalmatinskim gradovima bilo pučanstvo skroz latinsko, takva im je bila crkva i biskupi i svećenstvo« (Perojević: Hiljadugodišnjica hrvatskoga kraljevstva, Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 1924.—5., s. 116; usp. Šišić: Pov. Hrv. s. 414—5) i u tome ničim dokazanome etničkome dualizmu tražiti razlog razne političke sudbine primorskih gradova i ostaloga hrvatskoga teritorija.

Prva hrvatska država na jugu ima svoju klicu u Splitu. Split ju je začeo, rodio, odgojio i hranio sve do njezina pada 1120. A l i n e t u đ i n s k i r o m a n s k i S p l i t, n e g o n a r o d n i, h r v a t s k i. Split je postao odmah hrvatskim gradom sa hrvatskim klerom i upravom. On je glavni grad hrvatske države. Ako nastane kakav sukob između splitskoga i kakova drugoga biskupa, hrvatski vladari daju prvenstvo Splitu, kao što je bio slučaj sa sukobom ninskoga biskupa Aldefreda i splitskoga Stjepana zbog crkve sv. Jurja o čemu čitamo u Mutimirovoj Povelji g. 892 (Rački s. 14—5).

Uništivši Karlo Veliki avarsku državu g. 796. osvojio je i sve krajeve, koje su oni držali, pa tako i panonsku Hrvatsku. Karlo je ratovao i sa Bizantom, koji je nakon svoga poraza sklopio s njim mir u Achenu (812.). Karlo se Veliki 800. g. okrunio i proglasio carem zapadnim. Kako je Dalmacija pripadala zapadnome carstvu, to su se dva carstva u Achenu tako sporazumjela, da »Vizantija priznade Karlu carski naslov i odreče se dalmatinsko-hrvatske kneževine, zadržavši samu Veneciju i već pomenute

dalmatinske varoši i ostrva« (Šišić, Pov. Hrv. s. 310) t. j. Zadar, Trogir, Split, Krk, Rab, Osor. Ali ova franačka vlast nad Dalmatinskom Hrvatskom nije bila veća nego bi prije Bizantijska: to je bilo više manje neka vrsta političkoga protektorata nad slobodnom državom. To se vidi najbolje po tome, što se ondašnji dalmatinski knez Borna nije pridružio protufranačkom ustanku Ljudevita Posavskoga, kneza Panonske Hrvatske (Šišić, Pov. Hrv. s. 312—3) i što je 846. vidio knezove Dalmatinske Hrvatske, gdje vode samostalne ratove.

Dok dalmatinskim kopnom u to doba uza svu franačku prevlast upravlja »knez Hrvata« (dux Chroatorum), dotle u Zadru sjedi »vođa, patricij Dalmacije« kao predstavnik bizantinskoga cara i njegove vlasti nad dalmatinskim gradovima i otocima. Tu amputaciju svoga narodnoga i državnoga organizma hrvatski vladari nijesu lako podnosili.

Vjerojatno je, da je izgubljenje primorskih gradova, u prvome redu Splita, djelovalo na hrvatske vladare, da su svoje sjedište prenijeli na sjever, u Nin. Tako se razjasnuje činjenica, da početkom IX. v. tamo nalazimo kneza Godeslava i kulturnih ostataka hrvatskih knezova.

Ali već treći nasljednik Godeslavov, knez Trpimir, obraća se Splitu. U njegovoj okolici osniva svoje dvorove i vodi rat za oslobođenje Splita.

U jednome, nedavno otkrivenome, rukopisu, a koji sadrži neke sastavke saksonskoga monaha Gottschalka, ovaj pripovijeda, da je bio na dvoru kneza Trpimira i da je tada »Trpimir, slavenski knez, išao protiv Grka i njihova patricija, a naš je dvorac bio na samoj granici budućega rata« (Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, Zagreb, 1932. s. 8). Ova kratka vijest baca sasvim novo svijetlo na našu povijest IX. v. Ona nam pokazuje, a) da su hrvatski knezovi bili toliko slobodni, da su vodili samostalne ratove, čak protiv Bizanta, b) Trpimir je vodio rat protiv bizantinskoga patricija za podvrgnuće Splita svojoj državnoj vlasti. To se razabire odatle, što Gottschalk veli, da je njegov dvorac bio »na samoj granici budućega rata«. Kako je on bio gost Trpimirov, to je taj dvorac bio onaj Trpimirov, a ovaj je imao svoje dvorce na Klisu, Braćima i Postranju (Katić, op. c. s. 15) t. j. baš na granici Splita. Po Gottschalku Trpimir je pobijedio i podvrgao Split svojoj državnoj vlasti. Sada nam postaje razumljiv sadržaj Trpimirove povelje, njegova ljubav prema Splitu, kao i izjava splitskoga biskupa, da mu je Trpimir »gospodar« (Rački, Doc. s. 3).

Eto vidimo hrvatski vladari i krv liju za Split. To nam pokazuje, da su oni dobro uočili njegovu državno-političku važnost. Sve ono što je Salonu činilo srcem rimske Dalmacije, imao je Split za hrvatsku državu. U vrijeme kada su vjerske tradicije i vjerski momenat igrale odlučnu

ulogu i u nacionalno-državnim poslima, nije državničkome oku vladara naših pređa to moglo proći nezapaženo. Split se smatra gradom apoštolskih tradicija, čije se metropolitansko pravo proteže »sve do dunavskih obala i gotovo po cijeloj zemlji Hrvata«, kako splitski biskup ističe u Trpimirovoj povelji (852.). Ove riječi povelje ne govore o faktičnome već o pravnome stanju, na koje ima pravo splitska crkva. Bacimo se u IX. v., kada su granice crkvene administracije sobom nosile i političko-državne posljedice, pa ćemo tek onda uvidjeti važnost splitske biskupije za hrvatsku državu. Neostvareno pravo splitske biskupije »sve do dunavskih obala i gotovo po cijeloj zemlji Hrvata«, istodobno je uključivalo i pravo hrvatskih vladara na taj teritorij. Mi smo još u sredini IX. v., sedamdeset godina prije ujedinjenja hrvatskih zemalja pod Tomislavom; u doba, kada su Hrvati živjeli u više državnih jedinica. Splitski su biskupi težili da ostvare to pravo, što se nije moglo ostvariti, ako sve te zemlje ne dođu pod onoga vladara pod kojim je Split. To su hrvatski vladari znali pa zato su i podupirali pretenzije splitskih biskupa. U glavnom se to ujedinjenje postiglo za Tomislava, koje je cementiralo spomenuto pravo splitskih biskupa, posebno pred Rimom.

U Trpimirovoj povelji splitski biskup proteže granice svoje biskupije ne samo »sve do dunavske obale« nego »gotovo po cijeloj zemlji Hrvata«. Onim »sve do dunavske obale« htjelo se označiti teritorij stare solinske nadbiskupije, koji je po ondašnjemu shvaćanju Splićana pokrivao sa teritorijem rimske Dalmacije (Šišić, Priručnik 150. s. 1), »koja se protezala od rijeke Raše (Arsa), na istočnoj obali Istre, do Sječa, Sissus u Albaniji, na sjeveru malne do Save, a na istoku čak do Rudnika u Srbiji« (Bulić-Bervaldi, Kronotaksa solinskih biskupa. Bogoslovska Smotra, 1912., br. 1. s. 3). »Zemlja Hrvata« (regnum chroatorum) po mišljenju splitskoga biskupa Stjepana u Trpimirovoj povelji protezala bi se i dalje do čitavoga ovoga teritorija, jer se splitska biskupija gotovo pokriva sa teritorijem »zemlje Hrvata« t. j. ostalo bi van njezina teritorija t. zv. Karantanska Hrvatska. Kako latinska riječ »regnum« u Hrvatskoj IX. v. ne znači kraljevstvo u običnome smislu, nego »regnum chroatorum« može značiti i zemlja Hrvata u nekome osobitom značenju, o kome ćemo govoriti, to nam ova povelja donekle određuje granice ondašnjih hrvatskih zemalja.

U Gottschalkovu rukopisu čitamo: »Tako se dakle za Boga govori Boštvo i Božanstvo. Isto tako Dalmatinci, kao i Latini uza sve što su podložni grčkome carstvu, preko cijele veoma duge zemlje Dalmacije, nazivlju zajedničkim nazivom: Kralj i car, kraljestvo i carstvo. Kažu naime: »Bili smo pred kraljestvom« i »Stali smo pred carstvom« i »Tako nam je reklo kraljestvo« i »Tako nam je reklo carstvo«. Ali ne misli, da to oni govore kao omalovažavajući (»Sic ergo dicitur Deitas et

Divinitas pro Deo. Item komines Dalmatini, perinc- mines Latini Graecorum nihilominus imperio subi- torem communi lecutione per totam Dalmatiam l- gionem regem inquam, et imperatorem regnu- Aiunt enim: »Tuimus ad regnum« et »Stetimus nobis dixit regnum« et »Ita nobis locutum est i illis aestimes absque auctoritate dici«) Katić, .

Za Gottschalkovo djelo ovaj je pasus p- mu za ilustraciju njegove teološke teorije o i Latini u IX. vijeku uzimali su kao sinoni- kralj i car. U ostaloj latinštini onoga dob- »rex« i »imperator« ali to dolazi vrlo rije- dok prema svjedočanstvu Gottschalkov- pojava, koja je iznenadila i samoga G- jer smatra potrebnim da istakne, da »kao omalovažavajuće«. Ipak da su - Zapadu.

Bilo bi zanimivo ispitati odak- U Trpimirovoj povelji ovaj se - zemlja »regnum Chroatorum«, - i »imperium Chroatorum«. Po- litetu bizantinske diplomacije daje pravo na neke zemlje. Hrvate »Dalmatincima«, a - je na Trpimirovu dvoru m- bizantinska Dalmacija. P- dvoru nije bilo nepozna- narodnim imenom, pa Slaveni, već Dalmatin- čimo, da se je Trpimi- njegovim rukama (- oni ne znam gdje, a

---

[1]) Regnum pr- cissim Imperium pr- p. 23. Vide Mabillon-
Rex Imperato- ac liberis eju- simo atque g- Missarum co- Imperator erat, et Concilii. Passim e- cellini et Petri L- sarium ad scripto-

[illegible] Dalmaciju [illegible] da svoju vladavinu ne će [illegible] sa Bizantom. [illegible] noge, ako se među hrvatske države i [illegible] dani. Zato mu je bila prva briga, da [illegible] mjere ne bi i dalmatinski gradovi, a u [illegible] jurisdikcionu vlast Bizanta i [illegible] [illegible] jasno, da, dok je Split pod crkvenom vlasti [illegible] protivan, da se napusti Nin kao crkveni i [illegible]

[illegible] politiku možemo karakterizirati [illegible] koji nastaju [illegible], kad je prihvatio Bizant [illegible] 879. (Šišić, Priručnik s. [illegible]) [illegible] dalmatinskim [illegible] u kojem im piše, da se vrate k Rimu i [illegible] da »će ih sasvim [illegible]«. Papa je znao da su [illegible] poteškoća, da se [illegible] s jedne strane i svojim [illegible] prema Bizantu, a s druge [illegible] za Split, a [illegible] prema Bizantu, a s druge [illegible] prema Splitu [illegible]: »U ostalom ako se [illegible] Crkva i Slovena [illegible] se nama povratite i da primite posvećenje i pallium [illegible] da ćemo vas prema [illegible] svojih crkvenih [illegible] prethodnika« (Šišić, Priručnik s. 206). Papa je mogao [illegible] jer je sa Branimirom [illegible] a tek je [illegible] se u tome nije [illegible] vladari [illegible] Ivanov apel nije [illegible] bez [illegible] mirova.

[illegible] pismo [illegible] Stjepana, da je par godina [illegible] postao splitskim biskupom [illegible] Rima i [illegible] obziri [illegible] Teodozije [illegible] vo na [illegible] Ivanov [illegible] III. [illegible] biskupe, da [illegible] od [illegible] da primi palij i [illegible] upi [illegible] Petra. Iz pisma Stjepana VI. od [illegible] 886. (Šišić, Priručnik s. [illegible]) [illegible] da je Teodozije kao [illegible] Splita [illegible] palij iz Rima [illegible] papa [illegible] (Šišić, Priručnik s. [illegible]). [illegible] pisma [illegible] [illegible] ga pape Teodozije [illegible] da se papa [illegible] je [illegible] splitskoj [illegible] Marina (Šišić, Priručnik s. 209), a u [illegible] lobnome pismu papa [illegible] patrijarha Walberta, [illegible] se je [illegible] na [illegible] Apostolice Stolice i [illegible] (splitskoj) crkvi namjesnik biskupa« (Šišić, Priručnik s. 209). [illegible] lako [illegible] iti, da je papa smatrao Split [illegible] svojoj [illegible] vlasti

Divinitas pro Deo. Item komines Dalmatini, perinde idem similiter komines Latini Graecorum nihilominus imperio subiecti, regem et imperatorem communi lecutione per totam Dalmatiam longissimam revera regionem regem inquam, et imperatorem regnum et imperium vocant. Aiunt enim: »Tuimus ad regnum« et »Stetimus ante imperium« et »Ita nobis dixit regnum« et »Ita nobis locutum est imperium« Sednecistud ab illis aestimes absque auctoritate dici«) Katić, op. c. s. 9.

Za Gottschalkovo djelo ovaj je pasus prigodnoga karaktera. Služi mu za ilustraciju njegove teološke teorije o Bogu. Po njemu Dalmatinci i Latini u IX. vijeku uzimali su kao sinonime riječi: kraljestvo i carstvo, kralj i car. U ostaloj latinštini onoga doba nalazimo doista kao sinonime »rex« i »imperator« ali to dolazi vrlo rijetko, i više kao sporadični slučaj,[1] dok prema svjedočanstvu Gottschalkovome u Hrvatskoj je to redovita pojava, koja je iznenadila i samoga Gottschalka. To se razabire odatle, jer smatra potrebnim da istakne, da se taj sinonimitet ne upotrebljava »kao omalovažívajuće«. Ipak da su tako mislili njegovi savremenici na Zapadu.

Bilo bi zanimivo ispitati odakle ovaj jezični specijalitet u Hrvatskoj. U Trpimirovoj povelji ovaj se zove »knezom« (dux), dok je njegova zemlja »regnum Chroatorum«, što je svejedno prema Gottschalku kao i »imperium Chroatorum«. Po ondašnjemu državno-političkome mentalitetu bizantinske diplomacije historičko je pravo ono, koje »carstvu« daje pravo na neke zemlje. Nije bez razloga, da Gottschalk nazivlje Hrvate »Dalmatincima«, a Dalmaciju »veoma dugom zemljom«, i ako je na Trpimirovu dvoru morao doznati, da se tako ne može nazvati t. zv. bizantinska Dalmacija. Pošto znamo, da hrvatsko ime na Trpimirovu dvoru nije bilo nepoznato, a njegov gost ipak Hrvate ne zove njihovim narodnim imenom, pa niti (ovdje) onda drugim uobičajnim nazivom: Slaveni, već Dalmatinci, to onda tu imamo jedan jaki oslon da zaključimo, da se je Trpimir na bazi prava stare Dalmacije, čije je središte u njegovim rukama (Salona—Split) smatrao vladarom svih Hrvata, bili oni ne znam gdje, a po historičkome pravu zemlje Gottschalk je Hrvate

---

[1]) Regnum pro Imperium, in Charta 55. et aliis apud Goldactum. Vicissim Imperium pro Regnum in veteri Charta apud perardum in Burgundicis p. 23. Vide Mabillon Diplom. 195.

Rex Imperator. Concilium Arclat. ann. 813. can. Ut omnes pro Rege ac liberis ejus Deum orent. Ubi contextus: Ut pro excellentissimo atque gloriosissimo domino nostro Carolo rege... Missarum collemnia... exsolvere decrevimus. Carolus tum Imperator erat, et imperatoris nomine re ipsa donatur in praefatione ejusdem Concilii. Passim etiam Eginhardus in libris de Translatione et Miraculis SS. Marcellini et Petri Ludovicum Pium Imperatorem regem vocant.« (Du Cange: Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis, Venetiis 1789, v. VII. s. 96, 178).

nazvao Dalmatincima. Trpimir je sigurno Gottschalku pričao zašto ratuju sa Bizantom. Trpimir je pobijedio Bizant, zagospodario Splitom i nakon ovoga triumfa pokumio se njegovim biskupom, koji kao prkos Bizantu nazivlje svoju crkvu »metropolom sve do dunavske obale i gotovo po cijelome carstvu Hrvata«. Povelja govori o »carstvu Hrvata« i time je rečeno Bizantu da su i Hrvati nasljednici carstva, t. j. Dioklecijanove tradicije u Splitu. Trpimir u povelji, istina, sebe nazivlje »knezom« (dux), ali ga zato Gottschalk stalno nazivlje »kraljem« (rex) i taj naziv nije bez utjecaja primljenog na Trpimirovu dvoru. Ovime je, eto, riješeno pitanje i o autentičnosti ovoga pasusa, koji govori i splitskoj metropoliji i regnum Chroatorum, jer je isključeno, da bi pozniji pisac poznavao onu specijalnu hrvatsku terminologiju IX. vijeka.

Ako Gottschalk stanovnike gradova nazivlje Latinima, to još ne znači da su oni u svojoj većini i simpatijama takovi rasno i bili. Politička je razlika između gradova i zaleđa postojala: gradovi su spadali pod Bizant. Tu je razliku Gottschalk označio nazvavši građane Latinima specijalno istaknuvši, da »su uza sve to podložni grčkome carstvu«. Iz ove opaske bi slijedilo, da Gottschalk uzimlje izraz Latin, ne u etničkome smislu, nego u kulturno-geografskome, kao sinonim negrka. Htio je istaknuti, da stanovništvo gradova n i j e grčko, a ipak je podložno grčkome carstvu; ono je latinsko t. j. zapadno.

U Trpimirovoj povelji nalazimo prvi put u novoj domovini spomenuto ime »Hrvat«. Spominje ga i Trpimir nazivajući se »knezom Hrvata« (dux Chroatorum), kao i biskup Stjepan govoreći o »zemlji Hrvata« iz čega se vidi, da mu riječ Hrvat nije zazorna, naprotiv se smatra njihovim metropolitom, a Trpimira svojim gospodarom.

Prvi spomen hrvatskoga imena usko je vezan uz Split. Činjenica da prije uspostave kraljevstva samo u onim dokumentima, koji ovise o Splitu nalazimo hrvatsko ime, dosta nam jasno govori, da od svih zemalja koje su Bijeli Hrvati naselili onom oko Splita udarili su najjače svoj narodni pečat, odakle se on u druge zemlje širio. Natpis kneza Branimira u Ninu, koji nije kasnije od 892 (Šišić, Priručnik, s. 123.) govori o ovome kao »knezu Slavena«, dok istodobna povelja kneza Mutimira (892) (Šišić, Priručnik, s. 195) iz Splita (Biaći) s emfazom ističe »Božjom pomoću knez H r v a t a«. Zanimivo je, da je ovoj povelji dala povoda pretenzija ninskoga biskupa na crkvu sv. Jurja u Putolju, koju Mutimir dodijeljuje Splitu: a u to doba u N i n u je »k n e z S l a v e n a«, a u S p l i t u »B o ž j o m p o m o ć u k n e z H r v a t a«.

Trpimirovi nasljednici — Domagoj — Zdeslav — Branimir — vrlo su zaslužni za život i razvoj Hrvatstva, posebno što su definitivno pri-

vezali Hrvate uz rimsku, zapadnu orijentaciju i hrvatsku državu osovili na svoje noge. Ali ovi vladari imali su svoja vladarska sjedišta dalje Splita, pa je li baš slučajno, da se oni ne nazivlju hrvatskim nazivom, dok četvrti nasljednik Trpimirov, njegov sin Mutimir, vladajući u Biaćima, ponosom se nazivlje »knez Hrvata«?!

b) Split i Nin

Postanak ninske biskupije usko je vezan uz t. zv. Focijev raskol u Bizantu i njegovim odjekom na hrvatske prilike. Taj je raskol stupio u svoju završnu fazu i poprimio svoj proturimski stav nakon 863, kada je Nikola I. na sinodi u Rimu izopćio Focija, a ovaj na usta bizantinskoga cara Mihajla III. 865. zanijekao papin primat i započeo otvorenom borbom protiv Rima. U ovome sukobu Focij—Papa Hrvati su pristali uz papu, dok dalmatinski gradovi uz Focija. I tako su Rimu privrženi Hrvati ostali bez hierarhije, što je ponukalo sv. Stolicu da za Hrvate osnuje biskupiju u Ninu, koja je bila direkte podložna Rimu. Da je postanak ninske biskupije ovakav dokazao je dr. Barada (kao i to, da ninski biskup nije nikada imao zvanični naslov: Hrvatski biskup (»Episcopus Chroathensis«, Croatia Sacra, II. s. 161—186).

Ovaj crkveni dualizam na hrvatskome teritoriju nije nikako odgovarao političkim ciljevima hrvatskih vladara. Nin kao crkveno središte države ni svojim položajem, a još manje tradicijom, nije nikako mogao da nadomjesti Split. Zato su hrvatski vladari nastojali da ovo neprirodno i hrvatskoj državi štetno stanje što prije likvidiraju i Split u hrvatskoj državi opet bude ono, što je bio za Trpimirovih vremena.

Ninska je biskupija bila osnovana među 864. i 867. (Barada 1. c.). Tada je u dalmatinskoj Hrvatskoj vladao knez Domagoj (864—876). Njega je naslijedio Zdeslav, († 878.) a ovoga jedan od najvećih hrvatskih vladara, knez Branimir (878.—879.).

Svoju veličinu Branimir je najviše stekao, što je Hrvate definitivno prevezao uz Rim i Zapad. On je hrvatsku državu našao u stanju spomenutoga crkvenog dualizma: Nin—Split, gdje je Nin u istinu bio glava hrvatske crkve. Zato je i razumljivo, da je u početku Nin bio središte njegove crkveno-političke akcije. Ninskom je crkvom tada upravljao još neposvećeni đakon Teodizije. Branimir i Teodizije daju se na posao, da svoju državu što jače konsolidiraju. Sa cijelim narodom obnavljaju Agatonov ugovor vjernosti Rimu (c. f. papino pismo. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije. Zagreb 1914. s. 202—6), dok ondašnji papa Ivan VIII. kao protuuslugu radi svim silama, da se politički ciljevi Branimira ostvare.

Branimiru je bilo jasno, da svoju vladavinu ne će učvrstiti niti hrvatsku državu osoviti na svoje noge, ako se među hrvatske države i Splita ne povrate Trpimirovi dani. Zato mu je bila prva briga, da nagovori Ivana VIII., da poduzme mjere ne bi li dalmatinski gradovi, a u prvome redu Split, napustili jurisdikcionu vlast Bizanta i priznali onu Rima. Branimiru je bilo jasno, da, dok je Split pod crkvenom vlasti Bizanta, uvijek će Rim biti protivan, da se napusti Nin kao crkveno i državno središte.

Ivan VIII. čiju istočnu politiku možemo karakterizirati strahovanjem od bizantinizacije naroda, koji nastanuju Ilirik, rado je prihvatio Branimirove sugestije i 10. VI. 879. (Šišić, Priručnik s. 205) šalje dalmatinskim biskupima oštro pismo, u kojemu im piše, da se vrate k Rimu i prijeti im se, ako ne poslušaju, da »će ih sasvim isključiti«. Papa je znao da su biskupi mogli imati poteškoća, da se pokore s jedne strane u svome dosadašnjem stavu prema Bizantu, a s druge, posebno za Split, u neprijateljskome stavu prema Bizantu, a s druge Branimir, prema Splitu. Zato im papa poručuje: »U ostalom ako se bojite Grka i Slovena zbog toga, što želite da se nama povratite i da primite posvećenje i pallium, znajte kao sigurno, da ćemo vas prema odredbama svetih (crkvenih) otaca i naših prethodnika« (Šišić, Priručnik, s. 206). Papa je mogao ovako govoriti, jer je sa Branimirom poslije bio uredio, a dok je ovaj s njime, Bizanta se u tome nije imao što bojati, što nam sve dokazuje, da su hrvatski vladari tada doista bili pravi suvereni u svojoj zemlji, kao i to da ovaj Ivanov apel nije nadošao bez prethodnoga znanja Branimirova.

Jeli ovo pismo donijelo ploda? Činjenica, da je par godina nakon ovoga pisma postao splitskim biskupom vjerni pristaša Rima i aktivni faktor pri obnovi vjernosti Hrvata Agatonovome paktu, Teodizije, daje nam pravo na zaključak, da Ivanov korak nije ostao glas vapijućeg. Ivan VIII. sjeća biskupe, da metropolita od njega ima da primi palij i da biskupi treba da idu ad limina k sv. Petru. Iz pisma Stjepana VI. od 887. ili 888. (Šišić, Priručnik, s. 210), doznajemo, da je Teodizije kao biskup Splita tražio palij iz Rima, koji mu papa obećaje, kada stigne u Rim (Šišić, Priručnik, s. 210). Isto tako iz pisma godinu dana ranijega istoga pape Teodoziju razabiremo, da se papa brižno interesira, tko je na splitskoj stolici nasljednik Marina (Šišić, Priručnik s. 209), a u istodobnome pismu papa kori akvilejskoga patrijarha Walberta, što se je »usudio na sramotu Apostolske Stolice u solinskoj (splitskoj) crkvi namjestiti biskupa« (Šišić, Priručnik s. 209). Sve nas ovo može lako uvjeriti, da je papa smatrao Split podložnim svojoj patrijarhalnoj vlasti

i prije nego je Teodozije postao njegovim biskupom, a Marin je morao biti prvi biskup nakon 879. koje godine nije bilo biskupa u Splitu, kako se vidi iz pisma Ivana VIII. dalmatinskim biskupima.

Iz pisama Stjepana VI. dalje doznajemo, da je Teodozije postavši splitskim biskupom zadržao i onu ninsku. (Rački, Doc. s. 186. Šišić, Priručnik s. 209 cf. Perojević, Ninski biskup Teodozije, s. 19—21). To je bio za ono doba unicum[2]), radi čega ga papa kori kao da uči nauku, da je slobodno imati čovjeku dvije žene, kada on drži dvije biskupije (Perojević l. c.). Taj protudisciplinski gest Teodozijev otkriva nam ondašnju tendenciju hrvatske politike prema Splitu. Kako smo rekli san je hrvatskih vladara dobiti Split u svoje ruke i pomoću njegovih metropolitskih tedencija ujediniti hrvatske zemlje. Ninsku biskupiju osnovanu oko 863. kao ustuk focijanskih tedencija gradskih biskupa, hrvatski su vladari trpjeli kao manje zlo, jedva čekajući čas, da se vrate vremena Trpimirova i njegovih veza sa Splitom. Ta im se prigoda pružila Zdeslav-Branimirovom aferom, gdje su Hrvati bili potpuno uz Ivana VIII., osobito onda, kada je Ivan oštrim prijetnjami zatražio od gradova, da prekinu sa Bizantom i vrate se k Rimu, što je papi i uspjelo.

Teodozije glavni akter u Zdeslav-Branimirovoj aferi rado je napustio Nin i otišao u Split, ali vlast nad ninskom biskupijom nije napustio i time nam otkriva tedence ondašnje hrvatske državne diplomacije da Split postane središte hrvatske crkve, a ninska biskupija tiho likvidira. Teodozije u ovome načinu likvidacije Nina nije uspio, jer mu se opro papa (da jedan biskup ima dvije biskupije). Sada nam postaje razumljivim onaj stav Branimirova nasljednika Mutimira prema ninskoj biskupiji u sukobu ove sa Splitom, u kome se Mutimir opredjeljuje za Split, a protiv Nina. (Šišić, Priručnik, s. 195-6). A ovo nam opet pokazuje, koliko je Split bio tada hrvatski, jer nehrvatski živalj niti bi dopustio, da mu Hrvat bude biskupom, a niti bi hrvatski vladari i biskupi riskirali opstojnost svoje biskupije, a po njoj i političke neovisnosti, za ljubav tuđega grada.

Da je nakon 879. nastupio neki važni preokret u odnosima između hrvatskih vladara i dalmatinskih gradova uvjerava nas Konstantin Porfirogenet. On piše: »Časni pak onaj car Bazilije odredi, da sve što daju (gradovi) strategu daju Slavenima (Hrvatima) i da živu s njima u miru, a samo malo nešto da daju strategu, da bi se razlikovala podređenost njihova i službovanje caru rimskomu i strategu; otada svi ti

---

[2]) Crkvena disciplina onoga doba nije trpjela prelaz iz jedne biskupske na drugu biskupsku stolicu, ali su se iznimke ipak dozvoljavale. Ali da bi jedan biskup držao dvije biskupije, toga ne nalazimo u praksi onoga doba, pa zato je slučaj Teodozijev vrlo karakterističan i ima svoju vrlo važnu pozadinu.

gradovi postadoše potharačene Slavenima (Hrvatima) i plaćaju im i danas (Rački, Doc. s. 372). Danak se daje, da se može »živjeti u miru sa Hrvatima«. Sve nam to kaže, da su Hrvati uznemirivali gradove, i da su ovi prihvatili njihovu volju. Ovaj danas predstavlja suverenitet hrvatski nad gradovima, jer je to onaj isti danak, što se davao strategu, a ovaj je primao danak kao predstavnik bizantinskoga suvereniteta nad gradovima. Tek jedan mali dio od istoga danka davati će se strategu, što bi imalo nekako značiti, da još nijesu pukle sve veze između gradova i Bizanta. Ovom prigodom dalmatinski su gradovi bili definitivno pripojeni hrvatskoj državi, a ne kako se obično misli 924. za Tomislava, jer nam Porfirogenet izrično veli: »Otada svi ti gradovi postadoše potharačeni Slavenima (Hrvatima) i plaćaju im i danas« (rao shrdlu shrd shrd). G. 940. bila je ista ovisnost tih gradova od Hrvata kao i u doba ove naredbe cara Bazilija. Ovaj danak je znak državne potčinjenosti onome, komu se daje.[3])

Dr. Ivo Guberina

---

[3]) Zato nema nikakova osnova na pouzdanim izvorima opće prihvaćeno mišljenje, koje priključak dalmatinskih gradova hrvatskoj državi i njihov povratak k Rimu vezuje uz borbu Bizanta i Simeona Bugarskoga kao i posredovnu akciju Rima: »Tom se prilikom odreče patrijar — razumije se na zahtjev Ivana X. — svoje dosadašnje jurisdikcije nad dalmatinskim varošima i ostrvima prepustivši ih papi rimskome, dok ih car Ròman ujedno prodade u upravu i na obranu hrvatskome knezu Tomislavu odlikovavši ga još i titulom carskoga prokonsula« (Šišić, Pov. Hrv. s. 411; Cf. Srebrnić, Odnošaji pape Ivana X. prema Bizantu i Slavenima na Balkanu, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb, 1925. s. 149.). Šišić tvrdi, da je ovo mišljenje »logična dedukcija iz akata prvoga splitskoga sinoda 925.« (Ibid. s. 412, n. 19.), ali ova »dedukcija« nije nipošto »logična«. Iz akata spomenute sinode nipošto ne slijedi ovaj zaključak, kako ćemo vidjeti: Pozitivni, a i još tome savremeni dokumenat, Porfirogenet, znade, da veza, koja je za njegova doba vezivala spomenute gradove sa hrvatskom državom datira još od Bazilijevih vremena. Da su se prilike razvijale, kako to predpostavlja Šišić-Srebrnićeva teza, ne bi nam trebalo utjecati se nikakovim »logičnim dedukcijama«, jer bi nas o tako krupnome događaju savremenik Porfirogenet bio sigurno izvjestio.

Tomislav je ovu vezu, koju je baštinio od Branimira, još jače utvrdio i pomoću splitskih sinoda konsolidirao, a tek je kralju Stjepanu Držislavu uspjelo (969.—998.), da definitivno uredi sa Bizantom pitanje dalmatinskih gradova, kako doznajemo ne iz »logičkih dedukcija«, nego iz pozitivnog svjedočanstva Tome Arhiđakona. On veli, da počevši od Držislava hrvatski su se kraljevi »nazivali eparhi ili patriciji bizantinskih careva« (s. 38). Čemu se utjecati »dedukcijama«, kada imamo jasne povijesne izvore?

ZAPISI NA MORU

1. Povratak u zoru

Zora je kao zdrava djevojka
rumenih obraza i vatrena oka
sjela na brežuljak i gleda u beskraj morski.
Iščezavaju posljednje svijeće s nebeskog svoda.
More miruje i spava najsladji san —
u zoru.
Idemo rano kući, umorni, sanjivi,
ali ne kao s gozbe il plesa.
Noćas smo cijelu noć uzalud lovili.
Ja se nadam u slijedeću noć i šutim.
Dvojica puna su bijesa.
Čemu da se na plave dubine ljutim?

2. U šumi

Seljakinje s posudama mlijeka punim
silaze u grad.
    Šumar prekapa nešto motikom —
    u lice ga bode trava.
Ptice cvrkuću matutinum —
divan sklad!
    Dolje, pri moru, u najljepšim satima dana
    lijeni grad spava. — — —

3. Srdelara

Na proplanku golog otoka
suši se mreža stara,
to skup je konaca, olova i pluta,
zove se srdelara.

Noćas je mnogo srdela izvukla
u svojem gustome krilu,
sad se odmarâ, a ribari je oblaze
i krpe hraniteljicu milu.

Jerko Skračić

ŽIDOVSKI ETNOS I ŽIDOVSKI RASNI TIP

(Predavanje koje je održao 26. lipnja 1939. u Cercle Ernest Jouin pod predsjedanjem generala Savigne-Deleville-a, George Montandon, profesor na Ecole d'Anthropologie)*

Prije nego govorimo o židovskoj rasi i židovskom etnosu, treba definirati što znače ti izrazi.

Za antropologa rasa je skupina lica, koja su jedinstveno slična po svojim somatskim, to jest, tjelesnim obilježjima. S druge strane, izraz rasa, u svakodnevnom govoru, upotrebljava se bez razlike da se označe pra-rase, rase u pravom smislu riječi, pod-rase i rasni tipovi na bilo kojem stupnju (izraz »tip« može se primijeniti na svaku kategoriju jedne klasifikacije). Ono što često otežava određivanje, to je činjenica miješanih pojedinaca i skupina, mješanaca. Po primjerima ćemo najbolje razumjeti što je to rasni tip. Postoje tri glavne pra-rase: bijela ili europoidna, žuta ili mongoloidna, crna ili negroidna (osim toga dvije pra-rase, brojčano manje važne: pigmoidna i australoidna). Pet pra-rasa obuhvaćaju dvadesetak rasa. Bijela pra-rasa, za sebe, obuhvaća pet rasa, od kojih tri glavne (dvije sporedne su laponska i ainoska) i to: nordijska, na sjeveru Evrope (velika, plava, glava lagano produljena), alpinska, u središtu Evrope, od Bretagne do Crnog Mora (osrednja i zdepasta, smeđa, kratke glave), mediteranska (manja od osrednje, ali vitka, smeđa, još tamnija, glava produljena jače nego nordijska). Više ili manje izmiješana, alpinska rasa širi se do Pamira, mediteranska do Polinezije.

Jedno treba odmah podvući, da današnje rase nisu više posmatrane kao tipovi manje čisti, nego oni od nekada — ovo treba smatrati kao opće načelo. Priznaje se naprotiv, da što se više vraćamo vremenski unatrag, to su tipovi bili više neizdiferencirani, bliži jedan drugome, i da su se vremenom sve više i više usavršili. To će biti važno kod posmatranja židovskog rasnog tipa.

Prije nego što o njemu govorimo, dobro je primijetiti, da se ne smije mjesto Židov reći »Semit«. Izraz »semit« ima prije svega lingvističku vrijednost. Semitska jezična obitelj sadrži 7 grupa:

a) asirsku (izumrla)

b) feničansku (izumrla)

c) aramensku (još predstavljena po 200.000 individua na međama Arabije, Sirije i Palestine).

d) židovsku (20 milijuna)

e) arapsku (30 milijuna)

---

* Vidi: Revue internationale des sociétés secrètes, Paris, br. 12, 15. lipnja 1939.

f) južnoarapsku (pretstavljena po možda 200.000 individua u Adramantu, od Šeik-Saida do Mosketa)

g) abesinska (5 milijuna).

Karakteristika židovskog rasnog tipa, koji se može posmatrati, ukratko, kao jedna pod-rasa, ali jedna miješana pod-rasa, jest upravo u tome, da se je oblikovao na bazi mnogostrukog miješanja. Može se reći da je tip miješan na dva stupnja. Ponajprije on se osniva na dvjema rasama, alpinskoj i mediteranskoj, u njihovim arijskim produženjima i to na pod-rasi (alpinske) armenoidnoj ili anatolijskoj, zdepastoj i kratke glave, i na pod-rasi (mediranske) araboidnoj, vitkoj i dugoljaste glave; to je naročito s razloga, što Židov pripada jednoj ili drugoj od ovih dviju pod-rasa koje potječu iz dviju različitih rasa (od kojih je prva somatski na bazi Aškenaza ili njemačkog Židova, i druga na bazi Sefarda ili španjolskog Židova), da se ne može prepoznati jednog Židova po njegovoj lubanji i njegovu skeletu; rasno, Židov nema koštanog tipa, koji je samo njemu svojstven, dok se može razlikovati — kako će se to vidjeti naskoro — po njegovim mekanim dijelovima. Osim ovog miješanja sa dvjema podrasama europoidne prarase, tip judejski mora da je bio podvrgnut, kako bi to geografski položaj njegove stare postojbine dozvolio već pretpostaviti, starim dodirima s mongoloidnim i negroidnim tipovima, prvi odavajući se primjerice po suženim i uzdignutim prorezom vjeđa, kao i po snažnim jabučicama, drugi, očitujući se još jasnije od prvoga, po učestalosti kovrčaste kose i jakim usnama. Ali, na to miješanje u dva stepena, nakalamile su se tokom vremena vlastite crte, koje su se s vremenom sigurno pojačale (u primjeni gore označenog načela) koje sačinjavaju dobro poznati židovski izgled lica: nos snažno izbočen (uostalom na različit način kod raznih pojedinaca) vrlo često sa doljnjom izbočenosti nosne pregrade i vrlo pokretnih nozdrva, izbočenost doljnje usnice, naročito mesnate, oči malo utisnute u očne šupljine (s obično nečim vlažnijim, mokrim, nego kod drugih tipova, i s manje otvorenim prorezom vjeđa); može se reći jednom riječi, kod židovskog tipa, jedan ili drugi od ta tri organa, kad to nisu sva tri, su snažno »opterećeni«. Manje čestog i manje vidljivog značenja su razmaknutost ušiju, ramena lagano pognuta, plosnato stopalo, a da se ne govori o »stavovima«, kao što su pandžaste kretnje i gegavi ili klapavi hod, stavovi koji imaju svoj korijen više u etničkom milieu-u, nego u rasnom tipu.

Treba napokon istaknuti uobičajenu tendenciju nijekakača somatskog judejskog tipa, da se igraju riječima. Kada koji antropolog kaže da nema židovske »rase«, to nije jedan kvalitativni sud, nego naprosto kvantitativni. To znači, da judejski somatski tip nije »taksonomistički«, to jest u

pogledu sistematske klasifikacije, rasa u punom smislu te riječi, po suprotnosti sa skupinom nazvanom prarasa i skupinom nazvanom pod-rasa; ali postoji ipak, somatski, jedna rasa, ako se izraz »rase« proširi, kako se to radi u dnevnom antropološkom govoru, na svaku skupinu rasne hijerarhije, na svaki rasni tip, u smislu »bilo koje somatske skupine« koje smo prije spomenuli. Moglo bi se reći, ukratko, da, somatski, najznatniji dio židovske zajednice predstavlja jednu hibridsku pod-rasu karakteriziranu sporednim vlastitim crtama mekanih dijelova.

*

U suprotnosti s rasom, što je etnos?

Etnos nije više skupina određena po naučenjacima, nego jedna prirodna skupina, takova kakova je omeđena po samoj sebi i po svojim susjedima, na osnovici čitavog reda najmarkantnijih oznaka. U analizi, ovaj totalitet karakterâ može se raščlaniti na ove značajke:

1) tjelesne (somatske)
2) jezične (lingvističke)
3) vjerske
4) kulturne
5) duševne (mentalne)

Ovdje, četiri opaske:

a) Somatske crte ulaze također u označivanje etnosa.

b) Duševne crte ovise, u svojoj osnovnoj biti, o naslijeđu, kao fizičke crte, ali njih oblikuje mentalitet i mogu se suditi samo po svojim kulturnim manifestacijama. Nužno je dakle, uz opasnost laganih zbrka između uzroka i posljedica, posmatrati duševne crte posebno, a da ne želimo da ih izvodimo iz nasljednih snaga u istom stupnju kao tjelesne oznake. Sjetimo se da su Janjičari bili ukradena kršćanska djeca!

c) Jedan etnos ne razlikuje se nužno od drugog po odnosu 5 čimbenika. Francuski etnos ima kao svoje osebine, prije svega jezične, kulturne i duševne crte. Crnački etnos Sjedinjenih Država, razlikuje se principijelno od anglo-saksonskog etnosa po tjelesnim osebinama, jer su njezini predstavnici zaboravili svoje stare jezike i običaje, itd....

d) Kao rase, etnosi su isprepleteni jedni s drugima (prema uočenim oznakama) i isprepliću se s rasama.

Razlikovanje etnosa i rasa bolje će osvijetliti primjer Evrope, gdje tri rase, nordijsku, alpinsku i mediteransku, režu pod pravim kutom tri etnosa: latinski, germanski i slavenski, svaka od triju rasa obuhvaća predstavnike triju etnosa, a svaki od triju etnosa sadrži predstavnike triju rasa (ali u nepravilnijim postotcima od ovoga što pokazuje shema).

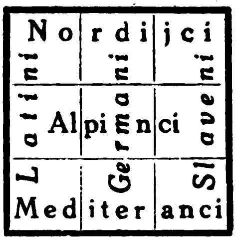

Ustanovit će se dakle da je izraz »rasizam« krivo primijenjen izraz jednoj etničkoj doktrini, *etnizmu*. To krivo značenje protumačivo je, jer, u početku, Nijemci su mislili da će moći temeljiti njihovo »nijemstvo« na plavom rasnom tipu. No, njemačke vlasti bile su iznenađene kad su konstatirale među cjelinom pučanstva relativno malen broj nordijskih individua i nisu objavile anketu učinjenu o tom predmetu; to je razlog da je francuski etnolog Deniker, koji je objavljivao od 1897. do 1906. detaljne karte, u bojama, glavnih somatskih karaktera Evrope, morao ostaviti za Njemačku bijelo, dok je imao preciznih podataka (uz jedinu iznimku za Crnu Goru i Albaniju) za sve ostale u Evropi. Kako pravi Nordijci u Njemačkoj ne će preći 10% stanovništva i 50% obuhvaćajući ovdje sve Polunordijce na bilo kojem stupnju (Subnordijci bili bi oslabljeni Nordijci, bilo da je kosa kestenjasta, mjesto da je plava, bilo da je stas manje visok itd.) bili su primorani, u Njemačkoj, označiti Nijemca ne više samo rasnim, nego raznim etničkim crtama; *stvorio se dakle etnizam, premda su ga i nadalje zvali rasizmom.*

Treba na koncu konstatirati, ako je Njemačka odbila nekoć da objavi rezultat izvjesnih anketa, Francuska je odbila da pusti vršiti antropološke ankete u francuskoj vojsci tokom svjetskog rata; ta zabrana došla je po židovskim utjecajima, jer ti utjecaji nastoje stalno uništiti (odstraniti) židovski rasni fenomen (očigledan za vrijeme antropoloških anketa), ne asimilacijom, nego šutnjom o realnosti rasne činjenice.

*

Pošto smo dali prethodne definicije, čime se karakterizira židovska zajednica, to će reći židovski etnos? Zamijetit ćemo najprije, ako posmatramo postepeno 5 skupina etničkih čimbenika, da su Židovi od nas manje udaljeni, nego što su to mnoge druge skupine:

ad. 1: Židov nam je na primjer bliži od Crnca;

ad. 2: hebrejski je bliži indoevropskim jezicima od baskijskog;

ad. 3: židovska vjera je bliža kršćanskoj vjeri od konfucionizma;

ad. 4: kuhinja »košer« bliža je našoj od japanske kuhinje;

ad. 5: židovski mentalitet, premda je ono što najviše razlikuje Židova od Arijca, sada će to reći od zapadnjaka, uzet u cjelini, možda nam je bliži, u izvjesnim odnosima, od hotentotskog mentaliteta.

Ali ono što karakterizira židovski etnos u odnosu sa zapadnjačkim ili arijskim, to je, da te razlike, ako te razlike i nisu često vrlo velike, postoje u svakom pogledu s našim etnosom.

Naročito, u pogledu religije, činjenica je, da židovsku vjeru ne možemo staviti, etnički, na isti stepen s jednom drugom vjerom. U stvari, dok devet drugih velikih religija (katolička, protestantska, ortodoksna, islamska, brahmanska, budistička, konfucionistička, taoistička, šintoistička) postoje kod više etnosa i nisu same karakteristika jednog etnosa, židovski etnos posjeduje samo jednu religiju, religiju koja nije religija niti jednog drugog etnosa.

Odavle proizlazi, da asimilacija jednog židova ne dostaje, ako ta asimilacija nosi tek jedan ili drugi od 5 redova čimbenika. Da bi asimilacija bila stvarna, treba da bude provedena u 5 redova čimbenika, i to:

ad. 1: gubitkom židovskog rasnog tipa tokom vremena, napuštanjem međuizraelitskih ženidbi;

ad. 2: napuštanjem hebrejskog i jidiš-a;

ad. 3: primanjem jedne druge religije (nije dovoljno napuštanje židovske religije);

ad. 4: napuštanjem svih židovskih običaja;

ad. 5: napuštanjem malo po malo židovskog mentaliteta odričući se svakog druženja sa židovima.

*

Govori se mnogo o k r v i da bi se okarakterizirale rase. To znači izvlačiti iz izvjesnih činjenica krivu ili pretjeranu dedukciju. Svaki individuum pripada jednoj ili drugoj od četiri krvi 0 (ništica), A, B ili AB njihova kvalifikacija proizlazi iz postojanja tri čimbenika (od kojih su dva, A i B, nazvani dominantni, jer u prisutnosti čimbenika 0 oni prekriju ovog posljednjeg koji se naziva recesivnim). No ove četiri krvi stavljene jedne pokraj drugih aglutiniraju ili ne, prema predloženoj tabeli:

krv 0 aglutinira sa tri druge krvi;

krv A aglutinira sa krvi B i AB;

krv B aglutinira sa krvi A i AB;

krv AB ne aglutinira ni s jednom krvi.

Ta recipročna svojstva igraju vrlo veliku ulogu u tri reda činjenica

a) K o d t r a n s f u z i j e k r v i. — U stvari jednom bolesniku, čije stanje traži transfuziju, može se uštrcati samo krv, koja ne izaziva aglutinaciju (pitanje je uostalom složenije nego što pokazuje priložena slika. Ima »davača« krvi, koji su unaprijed ispitani (u Parizu, u bolnici [illegible] Antoine), i spremni su, svakog časa, danju i noću, da dotrče [illegible]

telefonom, da bi prodali svoju krv (oko 200 fr. litra). Tako se vrši godišnje oko 5000 transfuzija u Saint-Antoine.

b) Kod istraživanja očinstva. — Kakve god bile krvi roditelja, nikada nema kod djece, što se tiče reakcije aglutinacije, »polukrvi« ili miješane krvi; uvijek se nađe »čitava« krv, jedna od gore spomenutih. Krv se nasljeđuje prema potpuno određenim pravilima, nazvanim mendelevima (po imenu Gregora Mendela, moravskog redovnika, koji ih je otkrio). Izvjesne zemlje, među njima Njemačka, dozvoljavaju istraživanje očinstva na temelju tih činjenica, Francuska ne dozvoljava. Ne može se uostalom reći: »Dotično dijete je sin dotičnog oca«, nego samo: »Dotično dijete može biti ... « i naročito: »Dotično dijete ne može biti ..«

Kao općenita teza, mendelevi zakoni nisu nikada pogrešni. Ali tri krvi proizlaze vjerojatno jedne iz drugih, 0 čini se da je najstarija. Krv, od koje bi bile rođene — onim što nazivamo mutacijama — krvi A i B (ova posljednja ne proizlazi vjerojatno od A, kako se to prije mislilo, nego također iz 0, istina u jednom mnogo novijem razdoblju). Serolozi misle da se te mutacije i dalje proizvode i to po pravilu 1 mutacije na otprilike 100.000 porođaja. Iz toga bi slijedilo, u pogledu toga što se tiče istraživanja očinstva, da, u vrlo rijetkim slučajevima (1 put od 100.000 otprilike) reakcije ne bi dale rezultat koji odgovara istini. Nije napokon zbog tih vrlo rijetkih mogućnosti zabluda (koje su hipotetički priznate tek od nedavna) što Francuska ne dopušta to sredstvo dokaza očinstva, nego zbog onoga, što bi se moglo nazvati razlozima opće pravne filozofije.

c) Kod istraživanja tobožnjih rasnih srodstava. — Ono što smo upravo rekli o mutacijama već pokazuje da je zabluda htjeti dodijeliti izvjesnu krv izvjesnoj rasi. Sve što će se moći potvrditi, to je najveća učestanost izvjesnih krvi kod izvjesnih rasa ili izvjesnih geografskih skupina (ne zna se kojim uzrocima se imaju pripisati mutacije). Da bi se pripisala jedna krv jednoj samoj rasi, trebalo bi da postoje samo četiri rase, ali ako se čak i može pozvati na same pra-rase (3, 4 ili 5 prema autorima), ustanovljuje se da je krv 0 prije svega krv američkih Indijanaca ili Crvenokožaca, to jest jednog tipa kojemu nijedan antropolog ne pridaje dostojanstvo prarase (to je jedan mješoviti tip između Europoida i Mongoloida, uistinu mješovit ne po miješanju, nego po neizdiferensiranosti porijekla, ali mnogo manje primitivan od australoida). Bez obzira jesu li se veliki rasni tipovi oblikovali prije ili poslije prvih mutacija počev od krvi 0, te mutacije zahvatile su pučanstvo raznih rasa, i to u više žarišta nezavisnih jednih od drugih. Krv 0 prevladava naročito kod

pučanstva koja su ostala osamljena (Ameridijci općenito, Eskimi, Laponci, Arapi iz unutrašnjosti, Baski itd.). A (a da nije dosegla tako jaki procenat pučanstva za kojeg je karakteristična, što nije slučaj kod krvi 0), snažno je predstavljena na tri točke globusa: Australija (starosjedioci), zapadna Evropa, sjeverno središte Sjeverne Amerike (Indijci, »Crne Noge« [»Pieds-Noirs«] i njihovi susjedi). Što se tiče krvi B ona je osobitost prije svega azijskog kontinenta, manje uostalom Mongoloida (gdje dosiže 30% stanovništva), nego Turkoida (35%) i izvjesnih Hindusa (40%). Krv AB je posvuda slabo zastupana.

Intermedijarno eurazijsko stanovništvo, na Uralu, Crnom Moru i na Bliskom Istoku, imaju srednje procente između onog iz Zapadne Evrope i najvećeg dijela Azije. Krv B, od 10 do 12% u Zapadnoj Evropi ovdje je od 16 do 20%. Evo uostalom kratka tablica u zaokruženim brojkama:

	0	A	B	AB
Zapadna Evropa (među kojima Francuska)	43	42	12	3
Baski	57	40	1	2
Srednja Eurazija (među kojima i Židovi)	40	30	20	10
Skupina indo-turkoidska	30	20	40	10
Australski starosjedioci	50	45	2	3
Crnci iz Afrike (osrednje)	45	25	25	5
Ameridijci (općenito)	90	9	1	—

Vidimo dakle da se morfološke rase ne slažu s krvi. Vidi se zatim koliko bi bilo neumjesno htjeti prisvojiti B-e Židovima. Premda Židovi čine otprilike 1% stanovništva u Francuskoj, B-i ne sačinjavaju ovdje više od 10%. Sigurno, B-i su još brojniji među židovskim skupinama nedavno malo mješanim (od 16 do 20%), ali postotak A-a ostaje, kod Židova, uvijek nadmoćan postotku B-a. Postoji dovoljno značajka da se odrede i prepoznaju oni, koji potječu iz rasno judejskog tipa i oni koji pripadaju židovskom etnosu, da se odstrane nesigurne značajke, kad se radi o osamljenim pojedincima.

Ostavit ćemo drugima da padnu u tako nezgrapne zablude kao one tako zvanog etnologa Lakhovskog, koji tvrdi (u L'Illustration od 24. rujna 1938.), da ako je krv istočnih Židova »superiorna« (bogatija u B-ima) to je što strože obdržavaju ishranu »košer«. To je posve jednostavno zato, jer su manje miješani sa zapadnjacima, nego što su to židovske skupine iz zapadne Evrope. Slično neznanje činjenica, u pogledu krvnih reakcija, nije prirodno, čini se da se radi, kod Lakhovskog, o jednom slučaju koji spada u židovski etnos — u židovski mentalitet.

Preveo: **Radovan Latković**

L I S T A K

Književni prikazi

BARE POPARIĆ: GALIJOTI
(Roman iz doba senjskih uskoka — Zagreb, 1939.)

Poznati historički pisac i hrvatski publicist, prof. Bare Poparić, koji je inače poznat kao najbolji stručnjak i poznavalac povijesti hrvatskoga pomorstva, objelodanio je nedavno roman iz doba senjskih uskoka pod natpisom Galijoti.

Mnoge će na prvi mah iznenaditi, što g. Poparić skoro pod konac svoga rada prelazi na beletristiku, ali tko bolje poznaje stil i književne sklonosti g. Poparića a osobito tko razumije mentalitet one generacije, iz koje potječe i ovaj naš odlični pisac, tome će, kada uzme u ruke Galijote i kada se upusti u sudbinu njihovih lica, biti skoro prirodno, da ih je stvorio i to baš u ovakovoj formi stvorio Bare Poparić!

Prof. Poparić je naime u dugogodišnjem naučnom i književnom stvaranju izgradio svoj stil u kojem je lako prepoznati pripovjedača, pisca plastičnoga opisivanja i živahnoga pointiranja historijske građe. Sve njegove studije i članci su sočni, prožeti osjećajnom žicom idealista i književnika. Osim toga, Poparić je jedan od onih posljednjih ličnih prijatelja Ante Starčevića i intimus Eugena Kumičića, a to znači čovjek iz naših najznačajnijih književnih i patriotskih krugova, u kojima je s rijetkom snagom unutarnjega idealističkoga plamena svaka napisana riječ poprimala čar uzvišena humanizma i zanos rodoljublja, kakav se više nikada nije pojavio u našoj kulturnoj sredini.

Ako se još uzme u obzir da je naš roman i izrastao iz naše historije (Šenoa, Tomić, Kumičić, Nehajev) i da su naši historici nerijetko prelazili na roman (Kršnjavi, Šufflay, Katić), to je pojava Galijota u neku ruku sasvim normalna naša hrvatska kulturna pojava.

*

Galijoti su tipičan historijsko-patriotski roman naše starije škole i nije isključeno, da ga je autor napisao mnogo godina prije rata kada je čitalačka publika uživala u romantičkim događajima s jedne, a vjernom historijskom koloritu s druge strane, kada se gutala historija iz romana, a romani bili ujedno lektira ugodne zabave, majdani patriotskoga idealizma i odgojnoga viteškoga duha borbenosti i časti.

Podnaslov nas prenosi u »doba senjskih uskoka«, ali roman se stvarno događa u Splitu, a ne u Senju. To je roman jedne čestite Splićanke Jelke, koja je na koncu XVI. stoljeća upala u oko novome splitskome knezu Marku Barbarigu iz Mletaka, i koji je, da se dočepa lijepe Jelke, radio o glavi njezinu bratu Petru Tomiću, vojnom zapovjedniku splitske posade, a njezina zaručnika Ivu Cejnića strpao kao galijota na mletačku galiju. Iza dugih i teških zapletaja uspjelo je Cejniću, da se dokopa slobode i oženi se Jelkom, koja je sa bratom Petrom pobjegla iz Splita među uskoke u Senj. Konačno ostaje udovica, jer su i Petar Tomić i Ivo Cejnić poginuli pri ponovnom osvajanju Klisa 1598. godine.

Od prve stranice je Poparićev roman interesantan, poučan i u fabuli intenzivan. Radnja počinje na mletačkoj galiji, koja se zove »Gloria«, i koja 1583. plovi iz Mletaka u Split, da dovede novoga splitskoga kneza Barbariga. Tom prigodom je pisac savršeno točno i zanimivo opisao jednu mletačku galiju u XVI. stoljeću, njezin izgled, zapovjedništvo, sistem upravljanja mletačke mornarice uopće, a naročito jadne galijote i njihov mučenički život, a budući da se »Gloria« namjerila kod ostrva svetoga Arhanđela blizu Drvenika na gusarski brod, to je pisac u opisu pomorske bitke iz XVI. stoljeća vanredno došao do izražaja kao odličan poznavalac pomorske historije i pomorskog života.

Čim se novi knez smjestio u Splitu, čitač se svestrano upoznava sa sistemom mletačke uprave u dalmatinskim gradovima, sa životom Splita, sa turskim susjedstvom u Klisu i Solinu, sa tajnama uskočkih veza, sa trulošću i amoralnošću mletačkih ljudi na vlasti i t. d.

U svemu se osjeća siguran i savjestan historik, koji informira iscrpivo o svemu, a da pri tom ne zamara i ne gubi nit svoje zanimive i žive pripovijesti o spomenutim licima.

Umjetnički je najuspjelije prikazana spletkarska osnova Marka Barbarige, koji je, da se dokopa Jelke, zamijesio dvoboj između Petra Tomića i Mehmet age kliškoga. Mehmet-aga je izgubio glavu, a Tomić pobjegao na uskočke brodove. U tih se pedesetak stranica otkriva istinski pripovjedač, koji se snalazi i u najtežim virovima gustih zapletaja, koji zna odmjeriti tempo napetosti i radnje i, što je najvažnije, koji živi u junacima svoje pripovijesti prirodno i toplo.

Isto je tako fino i puno emocije poglavlje o izručenju novih galijota Celića i Tvrde. Divan i dosada jedini pripovjedački pendant Nazorovim Galijotima!

Dakako u Poparićevu djelu ima i naivnosti svih naših starijih patriotskih pisaca i osjeća se ono neizbježivo idealiziranje svih naših lica, a pojačano ocrnjivanje protivnika, dijalozi se bez potrebe oduljuju dogod se ne iscrpe historijsko-kulturni materijal o kojem pisac uvijek i do skrajnih granica vodi računa; najteži sukobi i neizvjesnosti se rješavaju udešavanjem najsretnijih sticaja prilika; tragika se uvijek izbjegava taman na rubovima događaja, tako da je čitač istina u napetosti, ali i u miru i moralnom zadovoljstvu, jer naši uvijek kako tako pobjeđuju, a protivnici svršavaju kažnjeni i upropašteni.

Doduše osjeća se teška i opća tragedija hrvatskoga naroda pritisnuta od Mlečana s jedne, a Turaka s druge strane, i to je pisac posebno naglasio u posljednjoj tragičnoj slici, u kojoj iznenađuje nagla tragedija Jelke i njezina brata i muža, koji konačno stradaju od Mlečana, makar su u borbi s Turcima.

Poparić je napisao uspjelu i lijepu knjigu i kao pripovjedač, i kao historik, a nadasve kao rodoljub, jer njegovi »Galijoti« djeluju u današnje doba kao slatka jeka jedne naše duboke idealističke književne generacije, kojoj je srce plamtjelo u prvom redu za domovinu i narod.

D. Žanko

DR. MLADEN LORKOVIĆ: NAROD I ZEMLJA HRVATA

Preda mnom je knjiga: Dr. Mladen Lorković, N a r o d i Z e m l j a H r v a t a. Knjiga hrvatskoga razmišljanja; knjiga baš danas Hrvatima nužna.

U prve 72 stranice, dobroj trećini knjige, pisac nam daje povijesni pregled jednoga dijela naše prošlosti. Tu nam se u ovakovim knjigama — pisane za šire narodne krugove — po prvi put otkriva naša slavna prošlost. Lorković na osnovu najnovije i najobjektivnije literature, a nerijetko osnivajući na prvim izvorima, otkriva širokim krugovima Hrvata ponosnu činjenicu, da su još u X. v. postojale dvije hrvatske države: j e d n a n a V i s l i, a d r u g a n a J a d r a n u. Dok danas svi Hrvati osjećaju da su zamkom slavenstva gurnuti u narodni i državni ponor, to će oni iz Lorkovićeve knjige doznati činjenicu, da njihovi praoci nijesu

bili Slaveni, nego kulturni Iranci. Dokazi, koje Lorković po Hauptmannu, Sakaču, Župančiću, Vasmeru itd. donosi — »govore jasnim jezikom, a protiv njih jedva se dade što odlučna iznijeti. Čitava stara hrvatska povijest shvatljiva je samo uz predpostavku, da su vladajući Hrvati bili neslavenska naslaga, koja je prekrila i organizirala slavenske mase. Ako je narodno ime hrvatsko, ime hrvatskih zemalja i najstarijeg dostojanstva iransko, ako je iranska vojnička i politička organizacija Hrvata kao i starohrvatska umjetnost, te ako se u hrvatskome jeziku nalaze i drugi brojni tragovi iranskoga jezika, onda o porijetlu Hrvata jedva još može biti spora.« (s. 34)

Posebno su zanimljive i uspjele stranice Lorkovićeve knjige 18—33, u kojima su prikazane »prve hrvatske državne tvorbe na jugu«. Tu hrvatska javnost doznaje da su njihovi oci dolaskom na Jadran osnovali četiri države: dalmatinsku, panonsku, crvenu i karantensku. Lorković je iznio niz povijesnih dokumenata, da je teritorij od »Neretve do Skadarskog jezera i Bojane obuhvatajući Zahumlje (od Neretve do Dubrovnika), Travunju (od Dubrovnika do istočnog dijela Boke Kotorske) i Dukliju (od Boke do Skadarskoga jezera)« (s. 19) sačinjavao »treću južno hrvatsku državicu Crvenu Hrvatsku«. S pravom ističe Lorković, da je Dukljanin »svoje informacije o Crvenoj Hrvatskoj, koja je postojala po njemu u X. v. crpao iz dobrih vrela« (s. 20), samo ta vrela ne mogu da budu one knjige »ke pri Hrvatih ostaše i pri njih se nahode, a zovu se metodios«, na koje sam upućuje čitatelje. Već je Šišić upozorio da je onaj stavak o Methodiusu u Dukljaninu kasniji umetak, a ja sam u mojoj radnji: Konstantin-Ćiril i izvori glagolice (Hrvatska Smotra VII, br. 9 s. 449—473; br. 10, s. 490—505) iznio razloge, da je taj Methodius jedan antiglagolski spis, koji je nastao u XIII. v. (s. 472-3).

Poglavlje: Turski vihor, s. 37—72. najzanimljiviji je, ali i najbolniji dio knjige za hrvatsku dušu. Provalom Turaka počinje vjerski raskol u hrvatskom organizmu. Hrvatstvo se dijeli na islamsko i katoličko. Kobna činjenica za naš narodni organizam, iako ga ni ona ipak nije uništila. Lorković donosi dokazni materijal, da »islamski Hrvati kao najzapadnija, a po tome u mnogome pogledu kulturno najviša grana islama zaigraše u osmanlijskom imperiju jednu od najodličnijih uloga. Napose je u XVI. vijeku Carigrad pod jakim hrvatskim uplivom: na dvoru se hrvatski jezik smatra drugim državnim i dvorskim jezikom, janjičarski jezik pretežno je hrvatski, hrvatski govore i budimski paše i njihova pratnja. Pregovori sa zapadnim evropskim vlastima vode se više puta na hrvatskom jeziku. Ta se stvar ne dade tumačiti time, što je Carigrad pred vratima slavenske balkanske trupine, jer ti Slaveni osim bosanskih Hrvata bijahu u podređenom položaju raje, već u prvome redu time, što je stari politički sloj hrvatskog plemstva u Bosni, prešavši na islam, prigrljen kao dragocjena sastavina osmanlijskog imperija. To bijaše tim laglje moguće, što taj imperij bijaše nacionalno neutralan, a temelj mu bijaše lih vjersko jedinstvo vladajućeg islamskog sloja... To ograničavanje bosanske islamske državine na hrvatsko narodno tlo i odveć je prividjeno od naših povjesničara, premda jasnije od mnogih drugih činjenica govori o naravnom jedinstvu hrvatskoga narodnoga područja i neprekinutoj svijesti o historičkoj cjelini hrvatske zemlje od Mure i Drave do mora. O tome, da svijest o hrvatskome podrijetlu nije nikada kod bosanskih muslimana zamrla, čak ni onda, kad su bili u najljućoj borbi s katoličkim Hrvatima, primjeri su nada sve brojni. I katolički i islamski pisci to su isticali. A najmanje se je kroz sve vrijeme turske vladavine zaboravilo, da je najveći dio bosanskih beglerbegluka još u XVI. vijeku bio udo uže Hrvatske; otud za zemlju do Vrbasa naziv »Turske Hrvatske«, koji iz političke, znanstvene i diplomatske terminologije nestaje tek nakon okupacije Bosne i Hercegovine po Austro-Ugarskoj. Vidimo dakle, da je Bosna kao autonomni dio Turskog imperija po svom plemstvu i narodu, po svome govoru i državnom području i po svojim tradicijama bila hrvatska zemlja. Nepravo čini stoga naša povijesna nauka, što

i danas još, gotovo 250 godina po svršetku islamsko-kršćanskih borba, fenomen islamske bosansko-hrvatske političke jedinice gleda gotovo pod istim vidokrugom, kojim ga gledahu Hrvati iz »ostatka ostataka« kršćanske Hrvatske u punom jeku stoljetne borbe krsta i polumjeseca. Mi držimo, da bi bilo skrajnje vrijeme, da se povijest islamskih Hrvata konačno stane istraživati i prikazivati kao dio povijesti hrvatskoga naroda, te da se uvidi, da je pod islamom jedna grana Hrvata, iako pod regionalnim bosanskim imenom, ispisala značajne listove hrvatske prošlosti. Tko da previdi, koliko odličniji bijaše upliv islamskih Hrvata u Carigradu od upliva kršćanskih Hrvata u Beču i Rimu! ... Nikada narod slabe krvi, polutanske pasmine, male zemlje i sitna broja ne bi mogao dati one dokaze životne snage i prave veličine, koje dadoše Hrvati dviju vjera, boreći se na dvije strane svjetske barikade. Nema znamenita naroda, koji se ne iskrvari boreći se za dvije suprotne univerzalne ideje, što no u svoje doba zatalasaše duhove čovječanstva. Koliko njemačke i francuske krvi proteče u vjerskim ratovima XVI. vijeka! Nesretan je samo onaj narod, koji, kad utihne buka oružja, ne nadje više puta k jedinstvu. Hrvatski narod taj put usprkos svih zapreka nalazi i na njemu će se kretati: samo tako mogu i islamska i kršćanska hrvatska grana preboljeti ljute rane vjekovnih borba i međusobnog iskorjenjivanja« (s. 43, 44, 45, 46, 47). Č i n j e n i c e a k o i k a d a t o d a n a s s a v r e m e n e.

Lorkovićeva knjiga ima i jedan ovakav podnaslov: R a s a p H r v a t a o d 15—18 v. Najtužnija stranica naše povijesti. To treba čitati, pa kada na pr. doznamo da se »samo pod konac XVII. vijeka iz Herceg-Bosne iselilo 90 posto katoličkog življa, i to nakon što je u prethodna dva stoljeća već njihov broj, napose u zapadnoj Bosni bio snižen za veoma visoki postotak« (s. 64), onda ćemo se svi sa Lorkovićem bolno pritužiti da »u kolikoj mjeri se ta toliko znamenita kao i kobna činjenica naše povijesti previdja, dok se istovremeno posvuda ističe značenje srpske seobe na sjever, koja je pod vodstvom patrijarha Crnojevića uslijedila u isto vrijeme, kao i velika seoba bosanskih katolika-Hrvata« (s. 64).

Bilo bi dobro da mnogi Hrvati baš danas pročitaju stranice Lorkovićeve knjige 67—72: S t v a r a n j e s r p s k o g a o t o č j a u h r v a t s k i m z e m l j a m a. Tu bi oni vajni Hrvati, koji vode danas naš narodni brod pod načelom: Srpska je zemlja svugdje onamo, gdje stanuju Srbi, doznali, da »s masovnim naseljavanjem Vlaha u hrvatskim zemljama u XVI. i XVII. vijeku prodrla je na hrvatsko etničko područje i istočna pravoslavna crkva. D o t u r s k o g a v r e m e n a p r a v o s l a v l j e n i j e n i k a d a p r e š l o D r i n e, u Crvenoj Hrvatskoj, (Dukliji i Zeti i istočnoj Hercegovini) prokrčilo si je put istom u XIII. vijeku, kad je po izumrću crveno-hrvatske vladarske kuće Duklja pala pod Nemanjiće. Na području današnje Bosne i Hercegovine steralo se prije turskih vremena 10 katoličkih biskupa; u njoj je stajalo 45 samo franjevačkih samostana bez obzira na lijep broj templarskih, ivanovskih, benediktinskih, pavlinskih i dominikanskih muških samostana, uz koje stajahu i ženski redovi klarisa. U onim dijelovima Bosne, koji su do dolaska Turaka sačinjavali dio Hrvatske države, i nije bilo druge vjere osim katoličke. Bosanska država temeljena je na vjerskom dualizmu: u njoj se borahu za prvenstvo bogomili i katolici. Trećoj crkvi, istočnoj, nema prije turskog doba spomena. Ni biskupa ni samostana nema na zapadu do Drine i Neretve, što je to značajnije, što je čitava Srbija bila prevučena nizom nemanjićkih zadužbina. Čak ni u istočnoj Hercegovini, s one strane Neretve, nema prije turske dobe pravoslavnih manastira, premda je u nemanjićko doba utemeljena pravoslavna episkopija u Stonu, koje se biskupi po izumrću Nemanjića povlače u Rašku. No brzo po padu Bosne pojavljuje se pravoslavlje u Bosni i Hercegovini. Već oko 1500, nalazimo mu tragova u Podrinju. U XVI. vijeku niču, napose nakon obnove pećke patrijaršije, srpsko-pravoslavni samostani, po čitavom području turskog imperija do hrvatsko-turske granice. Vlaške pastire i graničke Martoloze prave srpsko-pravoslavni svećenici. I z t e s i m-

b i o z e s t v a r a s e konačno u XIX. vijeku srpska svijest kod doseljenog pravoslavnog življa hrvatskog etničkog područja (s. 69).

Drugi mnogo opširniji dio Lorkovićeve knjige sadrži statistički razvoj Hrvata od 18—20 v. Tu su iznesene suhoparne brojke, ali koje mnogo govore. U drugoj polovici XVII. v. »vidimo dakle, da su hrvatske zemlje s 2,270.000 žitelja brojem pučanstva stajale najbliže Prusiji i Češkoj, zaostajući nešto iza Galicije i Švedske, a stojeći nad Švicarskom, Nizozemskom, Portugalom. Madžarska ima okruglo tri puta više žiteljstva od hrvatskih zemalja, Španjolska i Engleska tri i pol puta više, Italija četiri puta, Francuska osam puta, Rusija devet puta, a zemlje Njemačkoga Reicha devet i pol puta više. Otud se vidi, da je politička slabost Hrvatske bila u prvome redu uvjetovana rascjepkanošću, a ne brojčanom slabošću. Ta baš u to doba pada uspon Prusije, koja tada ne broji više žitelja od hrvatskih zemalja (s. 95). A što je danas Prusija, a što Hrvatska! A zašto? Zato i jedino zato, jer su se Hrvati od toga doba davali zaludjivati od neprijatelja importiranom idejom, da smo maleni i zato nepodesni za vlastitu narodnu državu. A bez narodne države ne može se ni pedalj naprijed. Što danas znači Prusija, a što mi, a u nedalekoj prošlosti bili smo brojno jednaki. Podržavala nam se kobna sugestija, da smo maleni, a mi smo dotle selili iz svoje zemlje, dok su u tu malenu Hrvatsku našli mjesta Srbi i ostali tudji i neprijateljski narodi. »Zapitamo li se za razlog hrvatskom nazadovanju u zadnjih pedesest godina, odgovor nije težak: jedini uzrok leži u iseljavanju. Broj iseljenika iz historičkog hrvatskog područja iznosio je u spomenutom razdoblju 700.000—800.000 duša. Da su oni ostali kod kuće, bez obzira na brže množenje, bilo bi god. 1931. na tom području, bez Medjumurja, 6,7 milijuna stanovnika, od toga gotovo 4,500.000 Hrvata. Uistinu bi taj broj bio kraj prirodnog množenja još znatno viši. Hrvati bi, bez iseljavanja, u razdoblju od 1880—1931, porasli barem na 66,0 posto cjelokupnog pučanstva. S Medjumurjem, Kastvom i Krkom Hrvatska bi god. 1931., da nije bilo puštanja krvi putem iseljavanja, imala 6,8 milijuna duša, blizu 5 milijuna Hrvata: preko 68 posto umjesto današnjih 62.7 posto. Umjesto da se broj Hrvata povijesne Hrvatske snizuje prema šest desetina, primaknuo bi se bio prema sedam desetina ... Stoljeće, koje je na izmaku, oslabilo je dakle hrvatski etnički organizam na rodjenoj grudi. To se slabljenje nastavilo još i u zadnjem brojenom desetljeću. I tako, dok hrvatski sinovi napučuju strani svijet, u rodjenoj kući gube tlo pod nogama. To je hrvatska sudbina od 1880—1931« (s. 165).

A kako danas stojimo brojčano? »Prema tomu, koncem g. 1939 živi na području povijesne Hrvatske okruglo 3,660.000 katoličkih Hrvata, 900.000 islamskih Hrvata; ukupno 4,560.000. Teže nam je odrediti porast hrvatskog pučanstva izvan povijesne Hrvatske. Predpostavimo li medjutim, da je ovo raslo godišnje za jedan pro mile, a sporije teško da je raslo. To bi do konca godine 1939 broj ove hrvatske skupine poskočio sa 418.000 na 452.000. Ukupno ima koncem godine 1939 u Jugoslaviji oko 5,012.000 Hrvata. Broj Hrvata izvan ove države dade se i u godini 1939 samo aproksimativno odrediti ... Broj Hrvata u god. 1939: Jugoslavija 5,012.000; narodne manjine u Evropi 355.000; privremeno u različitim evropskim zemljama 80.000; iseljenici izvan Europe 925.000; ukupno 6,377.000« (s. 231). Lorković ovako završava svoju vrlo uspjelu knjigu. »Po svome broju hrvatski narod ne spada u male, već u srednje evropske narode, te je na istome brojčanom stupnju sa slijedećim narodima, kojih ima izmedju 5—6 milijuna duša: Portugalcima, Grcima, Bugarima, Bjelorusima i Srbima. Manji od hrvatskoga naroda su ovi evropski narodi: s brojem od 4—5 milijuna: Katalonci, Irci (bez američkih Iraca); s brojem od 3—4 milijuna: Danci, Finci, Valoni, Norvežani, Švicarci i Slovaci; s brojem do 2 milijuna: Litavci, Slovenci, Bretonci, Leti, Esti, Baskijci i Islandijci. Nijesmo velik narod, no dovoljno

smo velik, da sebi osiguramo mjesto pod suncem, koje držimo već preko hiljadu i trista ljeta« (s. 232).

Rekli smo: Lorkovićeva je knjiga, knjiga hrvatskog razmatranja. Nije ovo knjiga, koja se pročita i baci u arhiv. Ovo je knjiga živoga tkiva svakoga Hrvata. Knjiga meditacije, kojoj daju posebnu atrakciju grafički prilozi 1—7, a nada sve priložena karta. Hrvatski narod može biti zahvalan dru Lorkoviću, da mu je baš u današnje vrijeme dao ovako prijeko potrebitu i nužnu knjigu, a uz to i vrlo uspjelu.

Dr. I. Guberina

SPRANGEROVA DIJAGNOZA NARODNOGA KARAKTERA

Više kao pjesnik i vizionar nego kao brižljivi istraživač čini nam se Eduard Spranger, kad u zaključnoj rečenici svoga zahvata nad problematikom karaktera naroda[1] gotovo proročki poziva: »Sagt mir, ihr Völker, was ihr als tragisch erlebt habt, wie ihr es durchgehalten habt; zeigt mir, was ihr davon im Bild als Tragödie gestalten konntet- und ich will euch sagen, wer ihr seid!« Česta je sudbina, da pogled stroga metodičara pri rješavanju problema zamjeni i pomogne unutrašnje zrenje (ona Spinozina »Scientia intuitiva«) i dokučivanje pomoću ove iracionalne funkcije i upotpunjuje ono naše »razumjeti« ili »spoznati«.

I karakterologijski je problem doveo svoga istraživača često do neslućenih poteškoća, do opasnih granica i uskih prolaza, tek je oprez zadržao ravnotežu i mogućnost pregleda u času, kad se je profinjeni duh psihologa spuštao do metafizičkih podloga tragedije, te po Sprangeru vječite igre u kojoj se najjasnije ogleda karakter naroda. Što više, Spranger priznaje, da u traženju dijagnostičkom ne može stvoriti jednu strogo naučnu metodu, već kao reprezentant »strukturne psihologije«[2] od pojedinosti stvara cjelinu, čiju unutrašnju izgradnju (strukturu) zahvatiti i pročitati je posao blizak umjetnosti.

Vjerovanje je istraživačevo, da je patnja, slom, pad narodni **n u ž n o s t** narodnoga uskrsnuća. Jer karakter je narodni faustovski razapet između napetosti i suprotnosti, dijagnostički nalaz potvrđuje vječito izgrađivanje, »dovršavanje« (»wir prägen uns und werden geprägt«). Stvarnost i ideali su polovi narodnoga gibanja, snage koje upravljaju dinamikom. I kad Spranger naglašava upravo potrebu doživljavanja tragičnog, po čemu narod **ž i v i** i obnavlja sebe, čini nam se da slušamo govornika opravdanja savremene Njemačke. Nije uzalud autor i lojalno priznao nemogućnost neutralnosti nauke, jer ona po postavljanju cilja uvijek je odraz krvi i duha koji pulsira učenjakom. A Spranger polazi od tragičnog upravo kao i Hitler u svom nastupnom predavanju godine 1919 (»Deutschland vor seiner tiefsten Erniedrigung«). Tko poznaje, koliko se je današnja njemačka nauka ukomponirala u politički život, ne će se čuditi ovakovim shvaćanjima.

Postaviti dijagnozu narodnoga karaktera znači: naći u tome narodu ono **r e p r e z e n t a t i v n o**, ono što karakterizira jedan narod. Dok se kod pojedinaca ovo dijagnostičko pitanje karakterologije dade s mnogo uspjeha riješiti, struktura naroda imade svoju posebnu zakonitost i sve analogije ne bi dovele do rezultata. »Psihologija naroda« (Völkerpsychologie) počela po herbartovcima Lazarusu i Steinthalu s izrazitim interesom za jezično područje (poticaji od Humboldta) i

[1] »Wie erfasst man einen Nationalcharakter« (Die Erziehung 1939 Heft 3).

[2] Protivno tendenciji »atomiziranja« senzualističke psihologije i pokušaja da se psihologija svrsta među prirodne nauke (Naturwissenschaften) i da se služi prirodonaučnim metodama, Spranger kao učenik W. Diltheya uvodi psihologiju u sferu duhovnih nauka (Geisteswissenschaften) gdje promatra život kao jedinstvo, a ne niz elemenata. Glavna su mu djela: »Lebensformen«, »Psychologie d. Jugendalters«, »Kultur und Erziehung«, »Der gegenwärtige Stand d. Geisteswissenschaften« i druga.

s rezultatom »unutrašnje forme jezika«, dobila je studijama W. Wundta na području: jezika, umjetnosti, mita i religije, društva, prava, kulture i povijesti novo shvaćanje.

I Sprangerova istraživanja na ovim nadindividualnim produktima i moćima »narodne duše« dijagnostički su ukazala na bogata područja narodnoga karaktera. U svakoj je narodnoj kreaciji i stav njegov, upravo kao što je i u individualnoj kreaciji pečat narodnoga duha. Dijagnostička potreba vodi istraživača do pitanja reprezentativnog i to karakteristično za neki narod ne nalazi se ni u herojima i velikim djelima, ni u »tipičnom« staležu, već u području uzajamnog života svih članova naroda, svih staleža sa svima i u svemu. Kao što karakter narodni shvaća Spranger kao totalitet, tako mu i za dijagnosticiranje opet služi cjelina.

Popularno mišljenje iznest će figure Johna Bulla, Michela, Mariannu kao reprezentante Engleza, Nijemaca, Francuza predstavljajući nešto prosječno kao identično s karakterističnim. Ili će možda neki tipični stalež: engleski gentleman, ruski mužik, njemački oficir označiti Engleza, Rusa, Nijemca. Spranger odbija ovakovo gledanje, jer u tendenciji k prosjeku često se ispušta ono značajno.

Ostaje narodni heroj, velike ličnosti i njihova djela, stvaralački svijet narodnoga duha, ostaje područje »normativnog duha« sa smislom narodnoga djelovanja i napora, i tu dijagnoza nalazi najplodnije radno zahvatanje u karakter naroda, napose u onim posljednjim područjima. Nije istraživača zanijela ona krilatica o vlastitom narodu označenom tek po velikanima (»Das Volk der Dichter und Denker«).

K velikanima prilazi Spranger tragom Hegela. Ukoliko je heroj odraz narodnoga karaktera? Tek utoliko što i kao vijesnik svjetskoga duha (Weltgeist) ostaje član narodnoga duha (Volksgeist) i granicu svoje vlastitosti narodne ne može nikada prekoračiti, jer bi time zapečatio sudbinu svoga naroda. No imade u Sprangeru tendencija, da promatrajući zakonitosti historije, ukaže na određeni tip čovjeka, koga stvara jedna epoha uprkos svoje sveukupne kulturne strukture. Vrhovi jedne epohe u ljudima time ne će nositi »karakteristično« jednoga naroda, koji živi stoljeća i stoljeća. Napokon posve potrebno je pitanje, tko će reprezentirati jedan narod, njegovi državnici, filozofi, muzičari ili pjesnici.

Upravo pogriješno shvaćanje velikih ličnosti kao reprezentacije narodnoga karaktera (»prava veličina« savremenih je uvijek težak problem!) i stvorilo je uvjerenje, kao da su Atenjani za vrijeme Perikla, Sofokla i Platona bili na niveau-u ovih velikana. Jednaka poteškoća je i kod promatranja velikih djela. Što je »njemačko« u Dürera ili »talijansko« u Dantea? Odgovor će više uputiti na ućućavanje, uživljavanje nego u definiranje.

Plodniji teren za dijagnozu pruža istraživaču djelo narodnoga duha, to »tkivo u koje su i sami tkalci utkani«. Već je Wundt upozorio na nj, a Dilthey je u »sistemima kulture« (gospodarstvo, tehnika, umjetnost, znanost) gledao očitovanje jedinstva.

J e z i k u kome živimo (»in ihr leben, weben und sind wir«), taj najfiniji medij izgradnje duha narodnoga, pokazuje dijagnostiku, sve rvanje duše i logosa, u zadnjem vidu je list duhovni u narodnoj povijesti. Već je Humboldt izrazio važnost jezika (»Die wahre Heimat ist eigentlich die Sprache«), kod Crocea susrećemo »filozofiju jezika«, koja je identična s filozofijom umjetnosti, a brojna naučna djela (E. Wechssler, Freyer, Petrau etc.) svjedoče: »La langue fait la mentalité« (Millerand).

U e k o n o m i j i nastupaju objektivni faktori koji djeluju na formiranje narodnoga karaktera i »simptomi« su za dijagnozu dragocjeni.

I i u području u m j e t n o s t i odrazuje se ne samo duša umjetnika, već i »glas naroda« u izražavanju, koje nesumljivo nosi i nešto karakteristično narodnoga. Tu ne će toliko za posao dijagnoze pridonijeti suhoparne kategorije, čiji izraz nikada ne može zahvatiti potpunost.

Konačno u tvorevinama »normativnog duha« ogleda se narodna volja za vrijednim (Wille zum Wert), progovara smisao i napor naroda najčišće u vjerovanju za budućnost. I odgojni ciljevi kao i odgojni sistemi pokazuju karakteristične simptome naroda, jednako kao što se djelovanje i uzajamnost običaja, morala i prava stvara tek u vlastitoj d r ž a v i, tom vazda izrečenom ili neizrečenom nazoru na život i svijet. Ustav jedne države, naglasuje Spranger, nije tek juridički dokumenat, on je tkivo političkog reda, koje zahvaća u posljednje konkretnosti života.

I dijagnoza situacije (die Situationsdiagnose) je u interesu Sprangerova istraživalačkoga rada. Upravo tu, i to u negativnoj situaciji, gdje » n o n « (ne) stvara shemu po odlukama: da — ne — nikada, ili još češće po pritisku sudbine: da — ne — usprkos toga, ogleda se karakter naroda najsnažnije. Ovu zadnju shemu pridaje Spranger svomu njemačkom narodu u sudbonosnom odlučivanju.

Dobro zapaža Spranger sve one iracionalne ispade prainstinkata i diferencira potpuno u svojoj dijagnozi regione psihologije naroda i psihologije mase.

Nameće se ipak jedna paralela dvaju karaktera: individualnog i narodnog. Pukotine u rastu, periode robovanja ostavljaju neizbrisiv trag, izdaja ili okilijevanje kod odlučnih časova nije tek vanjski gubitak već i moralna mrlja. A narod je u moralnom značenju ono što i kakova je č a s t n j e g o v a i koliko m u o n a v r i j e d i.

Kao da Nijemac govori velikim psihologom, nazrijevajući možda očajne dane, ali odlučan u zadatku i najvećoj mogućnosti svojoj: »So sollen wir jetzt sein; alles andere hat keinen Wert und keinen Raum«. Možda put u tragediju, obračun prije nje u znaku Körnera (»Was uns bleibt«), dok će filozof u danima bijede opet upozoriti, da se iz zla izlazi samo vlastitom snagom, po kojoj i čovjek i narod treba da bude, što jest (Fichte).

Sprangerovo središte u ovoj radnji, ogledavanje karaktera u vječnoj drami i nehotice mi je predočilo one naše »ostatke ostataka« i našu tragičnu stalnost u žrtvovanju najčišćih. Pjesnikova vizija »na pijesku je — al još tu je« (Zvonimirova lađa) je suma tolikih grobova, a grudi su naše jače od najjačeg bola, ne upućuje uzalud mislilac. Obuhvatiti sva sumnjanja, sve protivnosti, sve niskosti jednako kao i sav ponos, pouzdanje, pregaranje i žrtve, ogledati na pozornici sve mijene naroda i spoznati historiju kao napredak u svijesti slobode (Hegel) je zov istraživača, te visine duha ljudskoga, u odgonetavanju života i svijeta. Sprangerov napor bilježi dio ovoga zadatka. **Kamilo Križanić**

Kazalište

BARON TAMBURLANOVIĆ

(Igrokaz u tri čina — Redatelj Marko Fotez)

I opet jedna predstava u liniji ovogodišnjega retrospektivnoga teatra. Dakako ima to svoje duboko kulturno opravdanje, ima čar naše vlastite starine, sve je ovijeno emocionalnim daškom nedavne prošlosti, kojoj se nikada ne može pristupiti bez uzbuđenja, ali ne možemo ipak prešutiti činjenicu, da je ova godina, u koju se sistematski nastoji unijeti naša kazališna prošlost, najmanje podesna za ovakav rad.

Retrospektivno umjetničko doživljavanje traži nada sve mirnu i staloženu atmosferu, ono je neka vrst blagdanskoga raspoloženja, koje se razvija u zadovoljstvu, u kulturnoj zrelosti, kao neki odmor i izlet, više kulturno-književne nego intenzivno-umjetničke prirode (u smislu novog doživljaja).

Ova godina je daleko od takovih dispozicija. Sve je upravo grozničavo apsorbirano pogledom u sutra. Ne može se više mirno gledati ni raditi za danas, sve je za sutra i samo za sutra. Opći osjećaj nesigurnosti i propadanja čitavoga jednoga

staroga svijeta, čak i onoga, s kojim su naše generacije izrasle, toliko je jak i nabujao, da je psihološki nemoguće gledati unatrag, još k tome sa napornim predpostavkama specijalnih uživljanja u prošle epohe — kao što to traži predstava »Barona Tamburlanovića«.

Ponavljam, nezgodna koincidencija: retrospektivni teatar i naša maglovita 1940. Nipošto ne želim, da se to shvati kao prigovor. To je samo konstatacija činjenice, ne bismo li lakše shvatili neke pojave u kazalištu.

Eto na pr. »Diogeneš« od Tita Brezovačkoga. Nipošto se nije mogao održati dulje od osrednje predstave, a stalno je bio primljen hladno i bez naročite pažnje, makar mu je i režija i izvedba bila na visini.

»Baron Tamburlanović« je doživio istu sudbinu. Publika ostaje hladna, tu i tamo se malko nasmije, osjeća duljinu vremena i strpljivo čeka svršetak, makar je predstava sa glumačkoga i sa režijskoga stajališta n svome mjestu, barem toliko, da se ne može naći ni jedna veća zamjerka.

Istina »Baron Tamburlanović« nema u sebi dovoljno umjetničkih sokova, da bi mogao i u sretnija vremena upaliti. To je čedna komedija pučke pozornice, koja u svome okviru i na pravome mjestu, može postići u dobroj interpretaciji i svoj relativni uspjeh. Ali ovako podignuta na niveau općega interesa i reklamirana kao neko naročito »spredelavanje« g. Foteza, koji je čak i govorio na premijeri, dvojimo da će privući jači interes.

Stvar je historikâ i filologâ da sude o poslu g. Foteza obzirom na tekst »neznanoga črnoga dijaka« iz 1802. Nama je priznati, da tok predstave ima suvislu vezu, dobru pointu, dobro ocrtane likove, makar se radnja okreće u uskom prostoru oko jednoga lica, zapravo oko jedne mane toga lica, kao u začaranom krugu, što na koncu konaca postane previše prozirno i pomalo dosadno.

Tek bi se moglo primjetiti, da je g. Fotez kao redatelj stjerao u skrajnost bijednoga »norca« Tamburlanovića, tako da on skoro u čitavom trećem činu igra zapravo luđaka, pravog pravcatog luđaka. Time dojam predstave poprim sasvim novi prvac i komika gubi tlo pod nogama. Osim toga treći čin, kad je i onako već sve riješeno, pliva u vlastitoj praznini predugo, a da bi i najnaivniji gledalac mogao toliko uživati.

August Cilić je imao dobru priliku, da zaigra veliku ulogu i on ju je zaigrao, makar u svome vlastitom manirizmu u tolikoj mjeri, da lako zamara. U prvom i drugom činu je imao nekoliko odličnih prizora, a najbolji je bio kao gospodin kod primanja računa. Osim toga g. Cilić se snalazi u kajkavici kao riba u vodi i s te strane mu nije dorasao nijedan partner, a najmanje g. Dubajić.

Gđica Paula Hercberger se dobrano snalazila kao mlada baronica, a svi ostali su imali vrlo malo posla, a još manje mogućnosti bilo kakova izraza, jer stari nepoznati »dijak« nije stvarao umjetničke profile nego zabavni materijal oko svoga »nerazumnoga potrošlivca« Tamburlanovića. D. Ž.

Socijalni pokreti

MIROVINSKO OSIGURANJE STROJARA I ZUBOTEHNIČARA PREMA UREDBI O BANOVINI HRVATSKOJ

Početkom mjeseca veljače ove godine izašla je naredba bana banovine Hrvatske o obveznom mirovinskom osiguranju strojara i zubotehničara počev od 1. veljače 1940. za područje banovine Hrvatske. Prema ovoj naredbi obvezani su na osiguranje za slučaj starosti, iznemoglosti i smrti kod Mirovinskog zavoda oni strojari, koji su uposleni u tom svojstvu i koji su položili propisani ispit za to zvanje ili su uz više školske kvalifikacije i potrebnu praksu izjednačeni sa strojarima sa položenim ispitom.

Iz teksta naredbe u kojem se pobliže određuje na koje se sve strojare odnosi ova naredba, razabire se, da su ovom Uredbom mimoiđeni kinooperateri, koji se u svemu mogu izjednačiti sa strojarima. Stoga bi ovaj propust naredbe trebalo što prije ispraviti to više, što smatramo, da odlučivanje o krugu obvezanika mirovinskog i ostalog socijalnog osiguranja spada u nadležnost banovine Hrvatske.

Isto tako obvezani su na mirovinsko osiguranje i zubotehničari, koji su uposleni u tom svojstvu kod zubara ili zubotehničkih laboratorija.

Prigodom donošenja ove uredbe ističemo, da je time dano jedno faktično tumačenje odredbi čl. 2 toč. 12. Uredbe o banovini Hrvatskoj, koja kaže, da su poslovi oko donošenja općih načela radničkog prava zadržani u kompetenciji državne vlasti. Prvobitno je ovu naredbu donio ministar socijalne politike i to na temelju odredbe financijskog zakona za 1939/40 god. U tom financijskom zakonu dano je ovlaštenje ministru socijalne politike, da može putem naredbe protegnuti zakonsko mirovinsko osiguranje prema odredbama zakona o mirovinskom osiguranju namještenika na strojare, zubotehničare i napokon na trgovačke pomoćnike. Na ovu posljednju kategoriju privatnih namještenika obvezno mirovinsko osiguranje nije još prošireno.

Iz činjenice, da je ovu naredbu o mirovinskom osiguranju strojara i zubotehničara donio za područje banovine Hrvatske ban, zaključujemo da donošenje odredaba o tome, na koje će se sve kategorije namještenika protegnuti pojedini propisi socijalnog zakonodavstva ne spada u opća načela radničkog prava, i dosljedno ni u nadležnost državne vlasti. Prema tome spada rješenje ovakovih i sličnih pitanja isključivo u nadležnost banovine Hrvatske. Stoga se ne može smatrati kao opće načelo radničkog prava o kojem odlučuje država u svojoj nadležnosti, donošenje pravnih propisa i u predmetu reforme namješteničkog i radničkog osiguranja u tom pravcu, da se na području Hrvatske za namještenike provede posebno namješteničko osiguranje u svim granama osiguranja sa jednim nosiocem. To je zahtjev svih privatnih namještenika, koji je otklanjan sa strane državne vlasti i radi toga što navodno u drugim krajevima države nije tako visok životni standard kao u nekim drugim naprednijim.

Pod općim načelima radničkog osiguranja može se smatrati, nakon ove naredbe, samo postavljanje principa, dok je sve ostalo uređenje u pogledu organizacije kao i obvezanika socijalnog osiguranja preneseno u nadležnost banovine Hrvatske.

Kroz revije i listove

Nastavni Vjesnik, donosi u članku: »Napomene o reorganizaciji nastave i škole« (prof. Marko V e r š i ć) među ostalim i ovo:

»Tim se djelomično naglasuje potreba reforme nastavnog plana, koja mora zahvatiti naše srednje škole odmah pa staviti na svoje smjesto: 1) ime hrvatskog jezika, 2) hrvatski književni govor, 3) hrvatski pravopis i 4) školske knjige. O tom je već Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora djelomično podnijelo prijedloge školskoj vlasti. Reforma ima zahvatiti i naše preparandije. Hrvatskim školama valja vratiti hrvatsku dušu. Zato je Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora uznastojalo, da se kod školske vlasti osnuje školsko vijeće, koje će bdjeti nad ovim reformama.

Mora se postaviti i pitanje o tipu današnje srednje škole. Misao izjednačenja hrvatske škole sa školama u istočnim krajevima rodila je sniženjem nivoa škole, a sniženi nivo vodio je do uniformacije i općenitog tipa realne gimnazije. Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora misli, da je novo oživljavanje moglo i moralo djelovati u pravcu izgrađivanja, a ne razgrađivanja, pa je uvjerenja, da će se

pogoditi kreativni pravac, ako se ne ametne s uma predratno stanje naše srednje škole i da se onoj razini doda ili oduzme ono, što vrijeme ište. Današnja real. gimnazija jedva zadovoljava, pa joj treba posvetiti svu pažnju.

Ne smijemo zaboraviti, da je čovjek mjerilo svemu, da čovjek stvara i razara. U školski se život sticajem žalosnih prilika i nazora unijelo toliko zala, da je bilo jednom vrijeme kada su odgojitelji bili promijenili toliko ulogu, da su od odgojitelja postali progonitelji, od prosvjetitelja osvetitelji. Vrijeme je to nekako zagladilo, ali duh nepovjerenja, uveden organizacijom školskom, i danas razara i djeluje negativno. Škola je i danas više ured nego škola. Početkom školske godine sjede čitavi zborovi i upisuju đake, primaju novac, daju potvrde, zapisuju, uređuju. Ako se još u tu žalosnu sliku umiješaju i obiteljske nevolje djece, roditelja i siromaštvo i oskudica, imamo sliku, koju ne bi smjeli doživljavati profesori, a još manje njihovi učenici. Često su to dani ponižavanja na obe strane. Bilo je vrijeme kad toga nije bilo. Trebalo bi da toga opet ne bude. Uredbe kojekakvih komisijskih zapisnika dotjerale su i do te nemogućnosti da su se na pr.: peći, metle pa čak i drva nabavljala preko knjižara. Da ne nižemo nove slike i ove su dosta, da se uvidi, kako je sistem kvario ljude, a ljudi kvarili školu.

Sve ovo puti na radikalnu reviziju uredaba i zakona, koji svaki put nisu odgovarali pravom moralu. Coruptissima republica plurimae leges, kazao je već Tacit, a da li ima čovjeka, da se snađe u tim mnogim naredbama i tim mnogim zakonima? Što vrijede isprazni zakoni, vikao je već Horacije, ako se izgubio stid? Vjerujemo da ima dobrih hrvatskih profesora, ima ih uklonjenih iz škole, ima ih uvriijeđenih i poniženih, ima ih zapostavljenih, pa im valja učiniti pravdu i vratiti ih školi. To su one reparacije, što odjekuju svim našim zborovima i govorima. Te reparacije su dio škole, jer je u tim ljudima kažnjena škola i mladež školska.«

Hrvatska Revija br. 2 donosi govor predsjednika Matice Hrvatske prof. F. Lukasa; pod naslovom: »Ideološke smjernice u radu Matice Hrvatske«. Ovaj je govor održan na godišnjoj skupštini Matice Hrvatske dne 31. prosinca 1939. Među ostalim u govoru se nalazi i slijedeće: »Sada su nam pak prigovori neshvatljivi, pogotovo, kada se Matici zamjera, da je napustila Matičinu staru ideologiju i postala tako na neki način osušena grana bez životnih sokova. Matici se i kroz ovih 20 godina gotovo to isto zamjeralo, pače joj se predbacivao separatizam, da se tako onemogući širenje Matičinih edicija po školama i da se na taj način ekonomski uništi. Narod je tu nakanu prozreo i Maticu izdašno pomagao, i to gotovo samo građanski njegov dio, pa je mogla odoljeti svim nasrtajima...«. — »No nije Matica samo svojim kulturnim stvaranjem i jačanjem otpora spasila hrvatsku čast; ona je mnogo pridonijela i, može se mirno ustvrditi, najviše od svih hrvatskih institucija, da se održao naš hrvatski pravopis.« — »Pita se sada, čime je iskrivljena stara Matičina ideologija, kako se sada Matici predbacuje, i koje su nove činjenice nastupile, da se baš ove godine počela Matica zbog toga napadati«. — »Kako je prije rečeno, Maticu je stvorio nacionalni zanos onoga vremena, koji je tada zahvatio i druge evropske i izvanevropske narode. Ona je i u ono doba radila, na svoj način, ipak u duhu hrvatske nacionalnosti, iako pod drugim širim, ali nenarodnim imenom. Matica je isticala i iz povijesti probirala ona djela, kojima je bio cilj jačanje hrvatske narodnosti«.

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 4 TRAVANJ 1940. GOD. VIII.

BLAGA VIJEST

(Za Zrinjsko-Frankopanski dan)

Dignut će se dragi mrtvaci iz groba,
Da vide još jednom ovo Bijelo Polje,
Novu riječ Hrvatstva, vječni izraz volje,
Da uskrsne slavno to kraljevsko doba:

Frankopan i uza nj Zrinjski, lava oba
Podignut će zvijezde što pale su dolje,
Budeć stari zanos, i biti će bolje
Narodu što bješe tlačen poput roba.

O svitanje rujno ove blage vijesti,
Prilazeći tiho nad zemlju Hrvata
Pjevaj svetu odu jednoj živoj Svijesti

Koja ne će više gažena da trune,
Već s kraljevskim plaštem u poplav[illegible]
Žudi da nam zasja slavom stare [illegible]

[illegible]

EIS HEAUTON

CAR MARKO AURELIJE UZALUD BRANI LIMES CARSTVA

I rat me je utvrdio u tom, da treba čovjeka dignuti. Razum nam kaže u skladu s dnevnim iskustvom, da budemo čovječni i da dižemo svog bližnjega. Sad nas je rat poučio, govorio sam sebi, da treba osobito dobrota i blagost da se čovjek digne...

Ovo poslijeratno »demokratsko« vrijeme uvjerilo me ipak, kako vele moji poslijeratni dnevnici, da čovjek nije samo dobar, da je i zao, vrlo zao, često vrlo zao, i da je početak mudrosti prezir čovjeka, i da treba znati biti i tvrd. Budalama neka demokracija priča i dalje, da je čovjek »dobar«. »Ich liebe nicht das Land, wo Milch und Honig fliessen« (Nietzsche). Ja više ne volim zemlju, gdje teče med i mlijeko fraza. I ova energija u postupku s čovjekom, ova ničeovska tvrdoća postala mi je bliža u vrijeme tobožnje »čovjekoljubivosti«.

Preostaje ipak čovjekoljubivost. Etika Marka Aurelija ne da se oboriti. Biti pravedan traži biti i čovjekoljubiv.

I opet je novi rat tu. S Markom Aurelijom ne gubimo vjere. »Ima bogova i oni se brinu za te« (II., 11). I vanjski svijet, sva djela govore da Bog postoji; i nutarnje iskustvo, pomoć, kojom nas Bog pomaže, svjedoči to. Car drži, da je sve preodređeno, i time nas hoće utješiti. »Što god ti se dogodilo, bilo ti je od vječnosti tako p r e o d r e đ e n o« (X., 5). Kršćanstvo tu uči, da je to sve od Boga bilo p r e d v i đ e n o, Bog je sve vidio unaprijed i zato se ne treba plašiti, On je predvidio i zlo i pomoć i lijek, i nigda ne treba klonuti. Ta je nauka potreba u dane krize, kao što su naši. Jer za Zweiga je kriza bila smiješna riječ, ali danas valjda nije. I on je slavio energiju (bez obzira da li u dobru ili u zlu), ali danas ne znam, da li bi pristao na svaku energiju i tvrdio, da je bitno samo »intenzitet« (ne kvalitet) doživljaja. (Što je htio, to je i dobio). U dane krize potrebna je nada. I car je Marko Aurelije živio u doba krize, kad je bio limes carstva rimskog izvrgnut napadajima barbara, napose germanskih Markomana. I on ne klone duhom.

»Ima bogova, i oni se brinu za te«. To je pisano u zimskom stanu rimskih četa i postaji dunavske flotile, odakle je car kretao protiv Markomana. Tri godine je tu sproveo i tu je napisao dio svojih bilježaka. Pisao je u Carnutum-u, jugoistočno od Vindobone (Beča) u Panoniji inferior. I s Vendima, Scitima, Sarmatima imao je da se bori i na istok da kreće, da stišava bune. Bilo je poplava, skupoće, potresa ... u carstvu; dakle doista kriza. Car ostaje stoik, on vjeruje u bogove; što se njega tiče, dosta je da čini svoju dužnost i »služi iskreno geniju u sebi« (II., 13).

Nema druge zdrave nauke. Onaj osnovni ton u religijama jednako zvuči. Kako me se doima, kad o duhu žrtve, koji je sukus kršćanstva, čitam u legendama o Budi primjere, koji su sad više naivni, sad dostojanstvenije izraženi. Buda se žrtvuje za druge sad kao zec, sad kao riba, kao kraljevski sin Visvantara, kao kraljević Darmapala...

Car Marko Aurelije nije kršćanin, a kako divnim vjerskim duhom diše njegova riječ. On vlada sto godina iza one životinje Nerona, kad se stari ćudoredni rimski duh iskvario, pa ipak... Da ga sretnem, on bi me srdačno primio kao brata, jer su za nj svi ljudi »sugrađani među sobom i žive zajedno pod istom vladom.« (III, 4). Znači, svi smo djeca istog Nebeskog Oca, kako veli Evanđelje. Istina, u cara nisu akcenti tako čisti, on govori slično o Bogu kao i o prirodi. Kako me ipak ne bi primio srdačno car, ta velikog čovjeka ne treba da se bojiš kao ni Krista, koji te bez kraja i uvijek na novo zove, kao ni Boga. Samo malima je njihov subrat mrzak, težak, oni kao da su odviše veliki. Veličine... I jer smo svi pod istom vladom, svi smo braća bez razlike klasa i rasa, i nismo zato tu, da se koljemo, da »superiornija« rasa utamani nižu...

Car te uči, da vršiš svoju dužnost. Kršćanstvo nas uči, da budemo još i ponizni, svijesni svoje nesavršenosti. I ako su naša djela nesavršena, duh nam neka ne klone. Hvalimo Bogu s carem za sve; u njegovu duhu spremni reći: »Daj, što hoćeš; uzmij, što hoćeš!«

Je li moj literarni rad savršen? Kakav jest da jest, ne bi bilo za me pohvalno, da nisam rekao: »Daj, što hoćeš!« I filozofski pisac i kritičar je stvaralac. Literarni kritičar kad piše o književnosti, ne bavi se međutim samo frivolnim poslom. Književnost nas upoznaje s čovjekom, analizuje ga. A kako da ljubimo, da pomažemo našeg subrata, ako ga ne poznamo?! Lijepa knjiga također studira čovjeka i nije po tom frivolna. Nije sve savršeno, što sam uradio, ali taj posao je sav čovječan, čovjekoljubiv, nije frivolan. Osim toga lijepa knjiga tješi, veseli, drug nam je i prijatelj.

U doba ove krize ne želim se ni s kim nadvikivati. Radio sam iz dužnosti. Što ne znači, da nisam radio uvijek iz srca, iz sve duše...

Car je Marko Aurelije branio limes. Prodrt je limes i rodio se novi svijet. Što sada čeka nas, kad se probijaju granice? Isto, što sam pisao 1936. u eseju o Montaigne-u, mogu da i sada ponovim: »Sve parole, sve ideologije, sve strasti i potrebe, istine i bludnje našeg vremena tvore elemente budućnosti, ali tek više ili manje, u ovoj ili onoj sintezi, mješavini, u međusobnoj borbi ili u nekoj ravnoteži, u originalnoj ili ublaženoj formi, elemente, čiji kaleidoskop vidi i potresa tek Božja Providnost. Mi ih tek gonećemo, a znade ih — tek budućnost.«

DUCUNT FATA VOLENTEM...

(Kurija u Mirnovcu kod Samobora)

Zadnje je ovo poglavlje moga romantičkog produkta, moga nemodernoga monologa, koga sam snovao već odavna, a koji je po svojim ratnim bilješkama postao i većma aktuelan, nego sam sanjao...

I ja sam poput Marcela Prousta donekle pošao »u potragu za izgubljenim vremenom« u ovim svojim bilješkama. Zato sam iznio i svoj ratni dnevnik.

Ali nazvao sam sve te bilješke imenom knjige rimskoga cara, jer premda je taj u vremenu dalje od mene za 17 stoljeća, od Prousta, on mi je bliži. (Kako sam ja natražan! Zaostao za 17 stoljeća!) Ako drugi traže od književnosti iskrenost, moram i ja iskreno da rečem, što mislim. I premda je Marko Aurelije bio car, za kog je znao sav imperij, za koga danas svi školovani znadu, ipak mi je više brat, više bliz i znam, da bi me uvijek priznao za »sugrađanina« istoga svemira, za stvora istoga Boga i subrata. I premda je bio poganin, duša mu je bila »po prirodi kršćanska.« Zato sam bez straha (jer od velikih i od Boga ne treba imati straha, nego samo od sitničavih i malih) dao naslov ovim bilješkama: *ἐις ἑαυτὸν*, samome sebi.

»Samome sebi«; ali možda sam i svome bratu čovjeku (koji je doista čovjek i hoće da bude čovjek) njima ugodio... Barem u n e s a v r š e n o m stepenu... U Minervinoj enciklopediji moje je ime ispušteno, uplivom ne znam koje tajne (s hrvatstvom valjda slabo povezane) sile. Ništa zato, jer kako kažu Francuzi: à quelque chose malheur est bon. Bez otpora ja se ne bih javio. Istom kad osjećam nepravdu i zlo, ja se dižem. I tako sam sve misleći, hoće li se, Bog zna, ko ikada sjetiti, da ja već dvadeset godina orem na njivi filozofije i romanistike u hrvatskom svom narodu, sve to misleći i premišljajući došao sam na misao, da ja sam sebi opišem svoj rad, da sam ispitam svoju savjest i da i ja malo pođem »u potragu za izgubljenim vremenom« (premda u vrlo komprimiranom obliku). To je bilo to lakše, što je rat opet dobio na aktuelnosti, a s njime i moje bilješke. Ne dajmo zlim silama da nas utuku, zašto da se uklonim ili poklonim?! Ili se ukloni ili se pokloni! Ni jedno ni drugo. Još nisam »manji od makova zrna.« I kad bi Bog to dopustio da budem, uklonio bih se od nužde, ali se ne bih poklonio nigda ni profanoj laži. Jer bi to bio grijeh protiv Duha, na koji me ni klerikalna lomača ne bi navela.

U ostalom sve je u rukama Božanstva, i Ono daje. »Daj, što hoćeš!« ... Moji su se radovi kretali ponajviše na području f r a n c u s k e filozofije i književnosti: Voltaire, Diderot, Descartes, Rabelais, Montaigne,

Claudel, Jammes, Pascal, Molière, Racine, Péguy... Francusku sam knjigu oduvijek volio i ne bih znao to bolje opravdati od Péguy-a.

Car Marko Aurelije govorio je: »Daj, što hoćeš! Uzmi što hoćeš!« Bog i život daju i oduzimaju. U tom valja biti strpljiv, veli. Šećući jednog lijepog ljetnog dana iz onog dvorca starog Livadića (gdje je ispjevana »Još Hrvatska nij' propala«) u Samoboru prema Mirnovcu, dvorcu, koji je poslije do pred ratom pripadao istom gospodskom gospodaru, koji je u Samoboru primao (kako vele table od mramora u hodnicima) i austrijske nadvojvode — šećući prema dvorcu u Mirnovcu, zaputim se, da taj dvorac pogledam iznutra, koliko se dade. (Danas pripada Mirnovac malim ljudima). Drven je. Na kat. Razni natpisi nad vratima, koja sva izlaze na otvoren trijem u katu. A jedan (tu gore u prvom katu) kao da mi iz duše tumači ono, što upravo odgovara mojoj situaciji. »D u c u n t f a t a v o l e n t e m, n o l e n t e m t r a h u n t.«[1] Takve stvari odmah zapisujem. Da, lažan je moderni fatalizam, koji ovako kaže: Ja ću se predati svojim strastima, pa došlo što došlo; primam tu sudbinu. Takvi moderni a m o r f a t i (koji je baš u modi) je naopak i bezbožan. Muslimanski fatalizam, istočnjačke skrštene ruke, besposlene — ne pogađaju bit stvari, ako misle ugoditi Bogu. Valja misliti kako kršćanstvo uči: raditi svoju dužnost, svoj ljudski posao, ali i znati, da sve nije u našim rukama: tu će nam nešto biti dano, tamo oduzeto, i možda nepravedno oduzeto. »Bog dao, Bog uzeo«: to je pravi, ako se smije reći, fatalizam. Znači: vjerovati, da Providnost postoji; Ona će nas i dalje voditi i brinuti se za nas, ali što Ona daje, što oduzima — to treba dočekati poput Marka Aurelija »ne prkosno, nego pokorno i mirno« (»Samome sebi« X, 14). Kurija u Mirnovcu pokazuje nam, na kome putu treba tražiti mir...

Kad smo se ono na uzmaku u Volinju nalazili kod dvorca Knia Ginin (gdje sam ubrao cvijeća, koje sam isprešao i osušio i danas ga imam u albumu uspomena kao i razne fotografije na pr. prve naše oficirske menaže (Offiziersmesse), u kojoj su međutim i ja i drugi spavali, u šumi kod Piana, jaraka, gdje sam bio izviđač kod kolonije Koryto, naše kućice u Adamowi; imam tu cvijeća, šumarice iz šume, jorgovana iz vrta u Adamowi, naše ljude i Ruse slikane zajedno pobraćene na Uskrs, razne položaje, baterije, trene; sliku, gdje traže vuši...) Kad smo se nalazili kod dvorca u Kniagininu, mislio sam: »Ko je tu pred nama stanovao, kamo je sada...« Kad danas prolazim pored naših starih zagorskih dvoraca i kurija, mislim: »Eto, sve prolazi. Aristokra-

[1] »Sudbina vodi onoga, koji hoće, a onoga, koji ne će, odvlači«.

cije ove više nema ... Svijet se mijenja, sve se mijenja ...« Treba dakle misliti **dinamički**; da, sve je mijena, ako izuzmemo ono, što je vazda sveto, zato i među ljudima vječno, kao pojmovi pravde, poštovanje Boga, zapovijed međusobne ljubavi ... Mislimo dakle dinamički,[2] kako nas nuka i ovo vrijeme, ali nad svim promjenama ima i ono vječno, što ostaje. To nije mržnja klasna ni rasna, nego zakon savjesti, ono, što u nama uvijek govori, jer je urezano u zlatna slova Sinajskih ploča naše savjesti ...

Znam, da je moderan dinamizam, ali već odavna nije moderan Sinaj. Zato i ovaj rat huji nad našim glavama. Dinamizam — Sinaj: istina nije u antitezi, nego u sintezi obojega. Ljudskim stvarima sudbina je, da se mijenjaju, i niko ta Iksionova kola ne će zaustaviti. Svijet i promjena, to je gotovo sukladno. Pjesnicima je dopušteno uzdisati, jer oni gledaju s lične perspektive. Zato Domjanić može da pjeva:

»Mrtvo je vse, kaj smo imeli radi.«

Pjesnički sentimentalizam nije stav filozofa ni političara, nego onaj Heraklitov: sve teče i ne možeš dva puta zakročiti u istu rijeku. Ali zato u svakom životnom sistemu plemeniti će težiti ostvariti što više pravde i ljubavi. Aristokracija je imala svoje Tahije, liberalni kapitalizam je direktno ubijao ljude, žene, čak i djecu — izrabljujući radnike i njihove sile, izrabljujući čovjeka, kao da je pusti komad materije, kao da nema u tom ljudskom mesu radničkom jedno srce i k tome jedna — božanska, besmrtna duša. Sve se mijenja, ali u svakoj mijeni plemeniti će ljudi težiti samo na to, da se u mijeni ne zaboravi vječno: pravda i ljubav. Dinamizam i Sinaj nisu u antitezi, već treba dati njihovu sintezu. Nije bitno prolazno, nego neprolazno; slovo ubija, a duh oživljuje. Je li važnije, da se točno ustanovi tobožnja većina glasova, i da narod pri tom strada, ili je važnije, da je ta većina (pače sav narod) zadovoljna, da joj je dobro, da napreduje. Nije svejedno, da li glasuje Ariel ili Kaliban. Ne znači, da to brojanje ne pokazuje nigda pravo stanje stvari, ali se ljudske stvari izrađaju. (Po sebi demokracija je dobra vrsta vladavine). Ljudsko se mijenja, a pravda i ljubav su vječne, jer i danas vidimo da bez njih ljudi ne mogu i ne će da [illegible] Uostalom nije isto socijalni interes i politika pojedine države. Što [illegible] budućnost, znade sam Bog, a čovjek treba da prione uza pravdu, [illegible] je moguće da prozre, gdje će i kako najviše doprinijeti pravdi, da [illegible] uza dužnost. Ko što zvijezde ne mogu zalutati na svodu [illegible]

[2] Ja prihvaćam svaku vlast, u koliko je pravedna i poštena.

tako se ne može u etičkom smislu izgubiti, tako u Očima Božjim ne propada čovjek, koji čini svoju dužnost. Jedina je to sigurna cesta u neizvjesnosti naših dana. Što je putanja nebeska zvijezdana, to je čovjeku put dužnosti. Tako se dinamizam i Sion ne isključuju nego popunjuju ... Niti se isključuje dinamizam i fatalizam, koji su oboje u modi, a i u Nietzsche-a se nalaze tu i »volja za moću« i »amor fati« ...

Budi aktivan, ali i ostaj miran pred događajima. Kurija u Mirnovcu otkrila ti je tvoje najtajnije misli ... Čini svoju dužnost ...

Ali koja najvrhovnija misao da nas drži, da ne klonemo čineći svoju dužnost? Ta mi smo ljudi i uz najbolju volju mi možemo pogriješiti i učiniti — ko što i činimo, čak: hotice — jedan ili više »krivih koraka« (faux-pas), ko što se kaže! Ko zna, što dolazi?! Ma baš nitko. Ko nam išta može garantirati? Baš nitko. To više iskače kršćanska misao o Providnosti Božjoj u našim svijestima, to više se duša naša uzda u Gospoda. On je Otac i ne može nas ostaviti (baš ako nas sve i mi sami sebe ostavimo), dok je svedrugo problematično. Mi možemo učiniti tisuću krivih koraka. Ko zna elemente budućnosti, ko zna pravac budućnosti; a niko nije tako lud, da će ustvrditi (bez koristoljublja), da će on određivati ovo ili ono, da je on faktor svijeta drugojačiji od svakog čovjeka t. j. faktor, koji je konačno samo sredstvo u rukama Vječne Promisli. Čini mi se katkada, da baš čovječanstvo sa svojom slobodom prouzrokujući toliki darmar i nered (te se Voltaire-u činila povijest ljudska povijest zmija i tigara) da baš čovječanstvo tim svojim kaosom (za razliku od poslušnog i jednoličnog kozmosa, od zakonitih puteva nebeskog zviježđa) da baš tim neredom i vječnim izazivanjem povijesnog kaosa, kaosa društvenog i moralnog, čovječanstvo dokazuje, da ima Promisao. Jer inače bi se već bilo u sto i tisuću komada razletjelo i po želji Schopenhauerovoj bilo bi već — Nirvana. Promisao Božja bdije, i ne znam, ko bi mogao drugu utjehu naći osim ove, koju je filozof Boecije, s pravom zvao »utjehom filozofije«. »Ima bogova, i oni se za te brinu« veli car-stoik. Ko ne vjeruje, taj će morati suditi, da između neizmjerno mnogo mogućnosti našeg života mora biti bezbroj takovih, pod kojima ne ćemo moći izdržati u životu. Dakle je u hipotezi ateizma očaj na mjestu. Ali ko vjeruje, taj zna, da je Stvoritelj Svijet zajedno Njegov Upravljač i Otac. I nada ga ne ostavlja ... ni u ovim turobnim danima našim ...

Dr. Drago Čepulić

ŠUMSKI ZAPISI

1.

Mislim u sebi: svako ovo stablo, svaki kamen, svaka ova travka što sada bolno umire pod snijegom, dragim i mekim kao milovanje majčino — sve bi to, kad bi znalo govoriti, pričalo možda takove stvari o kojima mi nikada ni slutili nijesmo, takove stvari, da, kad bi znalo govoriti...

Nešto je, možda lagani dah vjetra ili neka preplašena ptičica, strusilo rukovet snijega sa jelove grane. Ona se, oslobođena tereta, tiho uzbiba, i svoju tihu radost prenese na susjednu granu: kao najsjajniji biser prosuše se bezbrojni snježni kristali...

— — — da, kad bi znalo govoriti... Zar šuma ne govori svojim vječnim praiskonskim jezikom? I onda kad šuti, kad ovako kao sada nijemo miruje bez glasa i kretnje, skoro bez daha?

Samo mi ne razumijemo. Kad ćemo biti u stanju shvatiti zov šume, disanje zemlje, brbljanje nevidljivog potočića u gudurama, nostalgiju svenulog lišća, vječnu mladost zelene mahovine?

Slušam. Prši snijeg. Kao romon molitve i odjek nečega što je već davno umrlo. Sve je puno tajanstvenog šûma ove molitve.

To neke nevidljive sjene bez tijela i težine tiho tapkaju po sagovima od baršuna...

2.

Volim je, i tko bi znao zašto je tako odano volim, našu divnu bosansku šumu, majku vukova, medvjeda, orlova i hajduka.

Ne znam ni ja sam, i nije važno.

Nekoć sam, kao maleni dječarac u jednom selu ispod Majevice, znao po cijele dana vrludati po osebujnim posavskim šumama i ne znajući zašto to radim, ne shvaćajući zašto mi tako gode mirisi šumskih trava i posebni vonj netaknute zemlje, zašto me toliko zanima uvijek zagonetni i nedokučivi život šumskih ptica, sve one neobične tajne šumskih stanara. U našoj šumici kraj oranice znao sam svakoj topoli, jasenu i hrastu njihovo posebno ime, koje im je dao moj stariji brat. A možda bih još i sada mogao naći bar kakav trag od onih križeva i drugih najčudnovatijih i nerazumljivih znakova koje sam urezivao na mladoj kori mnogoga jasena... Možda — — —

Ovo sada nije teška posavska šuma, koja kao da pohranjuje u sebe sav umor široke ravnice i koja je na svojim rukama odnjihala jedno nepomućeno djetinjstvo. I opet, svejedno: kao da jednako slušam onaj isti drhtaj krošanja i onaj isti sveopći šapat šume, koji se uzdigne i slije kao molitva, a duša od njeg zadrhti...

Sve isto. I kad bih sad legao kao nekoć, i kao nekoć prepustio lice njenom draganju, osjetio bih opet, sigurno bih osjetio kako još uvijek kuca ono isto srce moje jedine majčice zemlje.

3.

Magle, sive, skoro crvenkasto-sive, neprozirne i teške magle svaljale su se u dolinu.

Dole — ništa se ne vidi, sve je jedno gusto, nečisto more, a čuje se žubor rijeke, i šûmi život kasabe.

Magle su svuda, brda su tmurna, sve je tmurno, snijeg je čudno potamnio. Sunce se provlači, blijedo, bez snage, i neprestano se puši kao daleki vulkan.

Jele, do nogu okićene, u svadbenoj haljini, s prekrasnim vijencima i đerdanima — ne pjevaju svatovske pjesme, već sklopljenih ruku i očiju oborenih k zemlji stoje kao straža Gospodnja.

Prijepodnevna molitva, dan šumske skrušenosti i opće zamišljenosti.

*

* *

— Pomoz' Bog! ... A evo, natjeraše zečića, a ja ne mogoh opaliti — govori mi lovac i doziva kerove.

Potisne fes na zatiljak i počeše se po tjemenu.

4.

— A ne će ni on na insana, dok je ajvana ... — priča on dalje o vukovima i skoro automatski podbada konja držalom od sjekire.

Idem preko planine i radujem se svijestan, da mi nitko ne može oteti ovaj doživljaj.

Kad si tako sam u planini, okružen jedino nijemim stablima i dubokom tišinom obamrle zimske šume, svaki nenadani suputnik izgleda ti kao da je iz neba pao, ali ovaj dječak, što tako nestrpljivo jaši na starom kljusetu i razdragano čavrlja, toliko mi je drag i bliz, kao da je odrastao sa mnom, kao da mi je brat.

Govori u narodnim poslovicama, slikovanim i uvijek na mjestu. Ima ih osmero u obitelji; nemaju svoje kuće, žive kod tetke; nemaju svoje zemlje, tuđu obrađuju; ali šta to smeta, da on bude zadovoljan i veseo kao da je cijela ova planina njegova, šta smeta? Danas će on doplaziti odozgor kući jedno veliko drvo, sutra drugo ... šta hoćeš, no, može se i zapjevati ... !

I nehotice se sjećam mnogih lica koja sam nekad slučajno zapažao na zagrebačkom Zrinjevcu na primjer, ili na jednoj živoj sarajevskoj

ulici... Čini mi se da je grad izgubio sposobnost za pravi optimizam. Kako ogromna razlika među položajima, a ipak koliko razlike između jedne sreće i druge, između jednog sjaja očiju i drugog...!

Sve na svijetu ima svoja dva lica, i naš odnošaj prema životu zavisi samo od toga, s koje mu strane pristupamo... Od svih bogova starine izgleda da samo bog Janus nije bio sasvim prazna fikcija.

5.

Je li itko ikada učinio takovo čudo kao što je šuma u srebru i dijamantima?

Sunce se šeta obrubom planine. Vrhovi stabala sjaju se ovjenčani aureolama. Prosipaju se zlatno-srebrne nijanse.

Sve titra, drhti, i pjeva u bojama.

Nebo... Nebo je visoko kao san i čežnja, i sjajno i modro kao pojas Imakulate!

Dole je strmina. Ovdje su zadnja stabla, uspravna kao stražari s teškim zimskim kapama. Između njih se vidi daleki prosjek, obasjan suncem i čeznutljiv kao drago dozivanje. Nazire se selo, i na putu blatne mrlje u snijegu.

Štekću daleki psi.

Zbogom, planino!

6.

Odmah pod šumom samostan. Crvena kupola crkve.

Dok snijeg lagano pada, ja po malo sanjarim...

Gledam najednom stare fratre...

...Sjede na ovom mjestu... zadovoljno »seire«... i paze na samostan kao na svoju dušu...

Baš kao onaj davni, nezaboravni i neumrli fra Marko Krneta.

I onda, gledam ih... Raspršiše se nekud po brdima, s torbom na ramenu... Dugih obješenih brčina, koštunjava, isposnička lica... Bježe... skrivaju se... strahuju... traže duše... gone repate vragove iz ove svete zemlje...

— — — Zastidim se kad opazih da se penjem stazicom i vrlo pomno čuvam svoj novi sjajni habit, da mi se ni malo ne pokvasi u snijegu... Oprosti i nemoj zaplakati nad nama, dobri i dragi fra Marko Krneta!

Ispred mene protrča vjeverica, nestašna rundava poskakuša. A sva u jednom dražesnom elastičnom potezu — — —

Augustin Augustinović

BOKA KOTORSKA I SRPSKI PISCI

Među tragičnije stranice povijesti hrvatskog naroda spada i ono razdoblje, kada su Hrvati morali za vlastitu svoju zemlju, za manifestacije i stvaranja vlastitog kulturnog i narodnog života čitavim naučnim aparatom d o k a z i v a t i da su uistinu njihova t. j. hrvatska, da pripadaju hrvatskom imenu. I kolikogod to paradoksno zvučalo i pokraj izričitih i jasnih, direktnih izjava hrvatstva širokih slojeva pučanstva i odličnih književnih imena, trebalo je naučno obraditi njihov hrvatski značaj, dakle nešto što se samo po sebi razumije, što je prirodno i za što u normalnim prilikama ne bi trebalo nikakovih dokaza.

U prošlom stoljeću nastala je jedna besprimjerna propaganda vođena sistematski i smišljeno, koja je Hrvatima zanijekala ne samo sve hrvatske zemlje, već je falsificirala i prisvajala za sebe čitave kulturne epohe, lokalne književnosti, cijela povijesna razdoblja, najodličnija imena književnosti, svo blago narodne umjetnosti, pjesme i priče itd. Pri tome ni najkrupnije činjenice, ni najčvršća svjedočanstva, koja su temeljno i bitno poništavala te tvrdnje, nisu bile zapreke, njih se jednostavno prešućivalo ili ispuštalo, a izmijenilo i modificiralo bi se ono što se smatralo potrebnim — sve bez ikakvih skrupula i obzira, bez osjećaja i svijesti o odgovornosti naučnog rada, bez spoznaje da se kod obrade i ponovnog izdavanja djelâ moraju točno reproducirati originalna djela, točno prenijeti i istinito opisati otkriveni nalazi. A što je najteže u tome, da su i sami pisci ovakovih »naučnih« djela, a i sve generacije iza njih, bez izuzetka, ove falsifikate smatrale ozbiljnim znanstvenim radnjama, a njihove pisce prvim i najodličnijim naučnim imenima svoga naroda.

Moramo naglasiti da su se takovim poslovima bavili ljudi koji zauzimaju prva mjesta u nauci svoga naroda, a ne kojekakova novinska piskarala i ljudska čeprkala s perom u ruci, kakovih i danas ima na sve strane. Nitko se još nije našao da bi u ime istine i nauke povukao ova neistinita i nenaučna tvrđenja, koja samo jedno dokazuju, da ako se to smatra »naukom«, da je ta »nauka« čista i ordinarna propagandistička pisanija, bez iole naučnog značaja. Ova se rabota sve intenzivnije razvijala, imajući pred očima dva cilja: da se pred inozemstvom pokaže opravdanost nepravednih zahtjeva i ambicija, te da se u uvjerenje i svijest hrvatskog čovjeka, naročito intelektualca, uštrcaju jake doze spoznaje o vlastitij nemoći i neimaštini, o vlastitoj nesposobnosti i o apsolutnosti potrebe nužnog zagrljaja sa drugim. Kako u pogledu teritorija i narodne snage, tako s obzirom na kulturni i povijesni stvaralački inventar, koji je važna poluga nacionalnog stvaranja u sadašnjosti.

Uspjeh ovoga nastojanja je evidentan i to je jedan od važnih faktora današnjeg položaja hrvatskog naroda. Još uvijek inozemstvo ima pogrešne predodžbe o nama, još uvijek priličan broj (vodeće) hrvatske inteligencije zaražen bacilima ove propagande nema organske povezanosti sa snagama prošlosti, stvara negativno, ne razumije osnovni imperativ hrvatskog života, širi i dalje zarazu, upravo tamo gdje bi je morao liječiti.

Ovo djelovanje ni danas nije prestalo, premda je uvijek bila oštra reakcija sa hrvatske strane. I na najneozbiljniji novinski napadaj, diže se i strogo naučno brani učenjak, koji predmet vrlo dobro pozna. U obrani svoje teze hrvatski pisci i učenjaci iznose niz najsavjesnije istraženih argumenata protiv teze koja za sobom redovito nema ni jednog dokaza. Motiv obrane hrvatske teze nije potreba da kraj, čovjek ili djelo, koje nam se osporava radi našeg života ostane i nadalje naš, već je motiv skoro uvijek »radi pravde, istine radi«. I opet jedna izrazita komponenta onog etičkog duha koji prožima hrvatsku naciju i njena kulturna stvaranja i opet na štetu vlastitog »ja«. Nisu životni interesi hrvatstva movens ovih obrana, već momenat istinitosti i ispravnosti. Nikad surovi egoistički zahtjev, već uvijek otmjeni ton objektivnog učenjaka!

Sistematizirati i cjelovito obraditi kompleks ovih pojava, svojatanjâ i obranâ, značilo bi dati golemo djelo nedoglednih posljedica. To bi bila zbirka jedinstvena na svijetu, koja bi pokazala što se sve jednom malenom, teškom historijskom sudbom, rastrganom narodu nijekalo u želji da ga se izbriše sa lica zemlje. Uvjereni smo da se nijedan narod nije nalazio u sličnoj situaciji. Treba se samo sjetiti što se sve pisalo o dubrovačkoj povijesti i književnosti. Ona je kulminirala u momentu kada su htjeli narod i zemlju Hrvata ograničiti na neznatno područje čakavštine koja izumire! A sve pod firmom »naučnog rada«. Mi se dotakosmo ovog problema samo »en passant«, on čeka stručnjaka da ga zahvati sa svih strana.

Vuk Stev. Karadžić u svom članku o Boki Kotorskoj,[1]) kojoj se hrvatski značaj ne može nikako osporiti, pisao je ovo:

»Da bi se Crna Gora lakše mogla opisati i poznati najprije ćemo kazati što o Boci Kotorskoj, koja nju od mora rastavlja. A da bi svi naši čitatelji lakše sebi mogli predstaviti gdje je Boka, pobrojićemo najprije sva znatnija mjesta primorska na zapadnoj strani (!) njezinoj, kojijeh su imena dalje u narodu našemu poznata.

Trst je najzapadnija primorska opština naroda našega. Odavle je k jugu oko mala dva dana hoda Rijeka (Senjska). Između Rijeke i Trsta je polu-

---

[1]) Vuk Stev. Karadžić: Crna Gora i Boka Kotorska (dva posebna opisa) Beograd. 1923. Srpska književna zadruga. Str. 2.

ostrvo Istrija, u kojoj se po primorskijem mjestima govori najviše Talijanski, a seljaci unutra govore jezikom između Kranjskog i Srpskoga. Istrijanci su svi zakona rimskoga... Iza Rijeke je dalje Senj, koji je iz pjesama po svemu narodu poznat. Iza Senja nastaje Dalmacija, u kojoj su najznatniji primorski gradovi: Zadar, Šibenik i Spljet. Iza Spljeta dalje pored mora nastaje Hercegovina, u kojoj je najpoznatije primorsko mjesto Dubrovnik...; Gdje se na južnoj strani svršuje Dubrovačka država, ondje se od mora odvaja u suhu zemlju zaliv gotovo svuda širi od Dunava niže Biograda, i krivudajući između prevelikijeh kamenitijeh gora oteže se k jugoistoku oko šest sahata hoda do pod samu Crnu goru.«... »Blizu Novoga je Bijep i veliki manastir Savina, za koji se pripovijeda da je u stara vremena u njemu sjedio vladika Hercegovački... Više Dobrote se zaliv svršuje i na desnoj strani svršetka njegova stoji Kotor, veliki stari grad na vodi, a manji i može biti noviji gore na stijenama.«

Ispustivši brojne površne i netočne opise zadržali smo se dulje na par točno citiranih mjesta da bismo prikazali Vukovu »naučnost«, totalno geografsko neznanje, svjesno ispuštanje hrvatskog imena. Ni u Istri, Primorju, Dalmaciji nema Hrvata (ovoga puta izbjegava da spomene i čakavska područja), govori se jezičnom mješavinom između slovenskog i srpskog jezika! Iza Senja po Karadžiću nastaje Dalmacija, a iza Splita pored mora pruža se Hercegovina sa glavnim gradom Dubrovnikom! Ovoliko neznanje najosnovnijih pojmova ne može se naći ni u najoskudnijih pisaca 16. i 17. stoljeća. Međutim njegovo znanje i na drugim područjima jednako je ovome, a njegove kvalitete kao naučnog radnika su vrlo problematične naravi. Ivan Zovko, vrijedni sakupljač i čuvar hrvatskog narodnog blaga je dokazao[2] da je Vuk često znao modificirati pjesmu te je tiskati u drugačijem obliku nego ju je u narodu našao. Tako je n. pr. pjesmu »Krešim-kralj« iz Bosne, nesumnjivu uspomenu na velikog hrvatskog kralja Petra Krešimira pretvorio u pjesmu »Stevan ili Ščepan kralj«. Od brojnih podataka koje pruža Zovko citirat ćemo još jednu pjesmu koju je on nalazio na području Herceg-Bosne vrlo često:

»Ko je junak i roda junačkoga,
I junačke krvi i koljena
Neka sutra na mezevo dođe«

a Vuk je te stihove unio u svoje zbirke s »neznatnim korekturama«: »Ko je Srbin i roda srpskoga, I od srpske krvi i koljena, Neka sutra na Kosovo dođe«. Zovko spominje i mnoge druge fabrikante srpskih »narodnih« pjesama koji su Vuka daleko nadmašili u svojem umijeću da su čak u srpskoj javnosti naišli na osudu, no nas oni kao beznačajna imena ne interesiraju. Poznata je stvar da je Vuk narodne umo-

[2] Ivan Zovko: Hrvatstvo u narodnoj predaji i običajima po Herceg-Bosni

tvorine sa područja katoličkog i muslimanskog krstio srpskim imenom mjesto hrvatskim, a njegov »kovčežić«, specijalno članak »Srbi svi i svuda« zaslužuje da ga svaki hrvatski čovjek što temeljitije upozna.

Vuk je među ostalim brojnim svojim djelima pripremao i jedno o Milošu Obrenoviću. Obavijestivši Kopitara o ovoj svojoj namjeri Kopitar mu, (u pismu 14. II. 1828, Vukova prepiska, I, 301) savjetuje da ga ne tiska »da mu se ne bi predbacilo da je Söldling (plaćenik).« Vuk mu obećaje »da će gledati da ne l a ž e, a i s t i n u ć e p r e ć u t a t i, ako se gde ne bi mogla kazati.«[3]) Knjiga je tiskana i u njoj Vuk govori o Milošu na jednom mjestu ovako: »Miloš je za vojvodovanja svoga bio u redu najslavniji Srpski vojvoda... On nije gledao da ljude strahom natera, da ga paze i slušaju, nego je to tražio lepim rečima i pametnim i pravednim vladanjem i upravljanjem. I za to su ga svi njegovi vojnici i ostali ljudi pazili kao brata, a slušali i poštovali kao sinovi mudra oca«.[4]) Tko imalo poznaje historiju Miloševa vladanja, taj će se nad ovim potpuno fantastičnim i nepravednim panegirikom zgroziti, to više što Vuk kao podnaslov ovoga djela stavlja »G r a đ a z a s r p s k u i s t o r i j u našega vremena.« »U vremenu od 1816. do izlaska Vukove knjige — piše Prodanović — desili su se svi sukobi Miloševi sa njegovim protivnicima i završile sve bune... Mnogi su ljudi platili glavom svoj otpor Milošu, a neki su bili izloženi varvarskoj kazni otsecanja ruku i vrhova jezika.« Zbog otpora protiv Miloševe tiranije stradali su svi ugledniji srpske vojvode pa i sam Karađorđe svi ubijeni ili udavljeni po Miloševu nalogu. Sva su ova ubijstva bila iz zasjede, mučki izvršena i sva je ova djela Vuk što prešutio, što potpuno netočno prikazao, premda je bio o pravom stanju stvari točno obavješten. Radio je to svijesno, nastojeći da ga Miloš i dalje financira.[5])

Ova digresija u našem predmetu bila je potrebna da se utvrde nepobitne činjenice kako je Vuk »naučno« stvarao, te da se vidi da njegove zablude nisu bile nehotične nego svijesno uperene prema jednom cilju, koji se dade razumjeti iz cijelog njegova života i rada.

Nastavljajući s opisivanjem Kotora Vuk Karadžić opširno obrađuje jednu fantastičnu narodnu priču o tome kako je c a r D u š a n S i l n i s a g r a d i o g r a d K o t o r! U toj i po svojoj nutarnjoj vrijednosti beznačajnoj priči, — nema ni najmanjeg truna historijske istine, no to pisca ništa ne smeta da se dugo na njoj zadrži, hoteći valjda da tom

---

[3] Jaša M. Prodanović: Vuk Karadžić i Miloš Obrenović. Izdanje Eos Beograd 1938 str. 22.

[4] citiramo prema Prodanoviću str. 22

[5] sve prema Prodanoviću.

pripovijetkom nadomjesti u svom opisu povijest Kotora. Da je Kotor nastao stoljećima prije dolaska Srba na Balkan, i da je već u IX. stoljeću bio jaki trgovački centar sa velikom mornaricom, koje postanak legenda veže sa prenosom kostiju sv. Tripuna iz Carigrada u Kotor — to je i u Vukovo doba znao svaki čovjek koji se iole bavio knjigom.

»U cijeloj Boci — nastavlja Vuk — ima oko trideset i tri hiljade duša, s v e p r a v i j e h S r b a, k a k o v i i g d j e b i t i m o g u, jedva četvrt od ovoga biće zakona Rimskoga, a ostalo je sve Grčkoga... god. 1810. potužiše se Kotorani zakona Grčkoga, francuskome Maršalu Marmontu, da je njih više nego Rimljana (?!) pa Rimljani imaju više od 10 crkava, a oni samo jednu manju nego i jedna od Rimskijeh, i opet u njoj Rimski oltar, onda Marmont zapovjedi da se rimski oltar iznese, nego im još kaže da i od R. crkava uzmu sebi jednu kojugod hoće, osim sv. Tripuna, i oni uzmu sv. Nikolu, z a k o j u s e m i s l i da je i od starine bila Grčka j e r j e n a i s t o k o b r n u t a«.

Opet prokušani Vukovi »argumenti« — pripovijeda se, misli se, — bez ikakovog dokaza, osim ovako po kojeg »neoborivog« — bila je od starine grko-istočna jer je na istok okrenuta! Deset katoličkih crkava u Kotoru, koje Vuk spominje i bezbroj po ostaloj Boki, dokaz je potpune autohtonosti katolicizma u Boki i n e d a v n o g doseljivanja pravoslavnog elementa.

»P r i p o v i j e d a se da je gotovo do svršetka XV. vijeka u Boci bio i mitropolit zakona G, koji je sjedio u manastiru na Prevlaci, pa Kotorani (zak. R.) otrovali i njega i 72 kaluđera, te po tom manastir opustio, a narod Grčkoga z. u crkvenijem stvarima ostao pod mitropolitom Crnogorskijem pod kojim je bio do 1809.« Suvišno je spomenuti da ni u ovom odlomku nema ni traga historijskoj istini.

»Kad Turci Srpskom zemljom obladaju ovi krajevi dođu pod Mlečiće... pa pod Turke.« Na koncu opet jedna poslastica: priča o Milošu Obiliću i postanku crkve sv. Tripuna (topuzom prebacio crkvu Dimitriju!) Sve kada bi se i utvrdila vjerodostojnost ovih narodnih umotvorina, s njima se ne može dokazati nacionalitet stanovništva, jer u narodnoj poeziji evropskih naroda česti su slučajevi da inorodan narod iz povijesti drugog naroda preuzme motive, ličnosti i djela za svoje narodne pjesme. Čitavo Vukovo djelce je vrlo primitivno i bezvrijedno, izuzev par etnografskih podataka, nepotpuno i površno. O Hrvatima nigdje ni riječi. Njih uopće i nema!

Ostali pisci se očito u metodi i »tvrdnjama« ugledaju na Karadžića i Šćepana Dmitrova Ljubišu, čiji politički rad u Boki, dalmatinskom Saboru i carevinskom vijeću, u pitanju sjedinjenja Dalmacije sa Hrvat-

skom zaslužuje posebno razmatranje. Obradit ćemo ovdje samo značajnija imena, koja su se istakla na području srpske književnosti.

Simo Matavulj u svom popularnom spisu veli o stanovništvu Boke »da su na glasu kao čestiti ljudi i Srbi«[6]. »Koliko je puta u tome klancu (»Verige«) odjeknuo ubojni poklič, vrisak srpskog roblja i vika divljih Barbareza«. U staro vreme Peraštani bejahu na glasu junaci i bogataši. God. 1654 odbraniše se sami od turske navale. To njihovo junaštvo zadivi sav hrišćanski svet. Knez Petar Zrinjski otide naročito iz Bakra u Perast da pokloni opštini svoju sablju... Peraštani su vazda bili vatreni katolici ali i svesni Srbi. To tvrde njihove »bagarštice« (starinske pesme), koje je skupio i u svet pustio Bogišić.[7] Te pesme mahom veličaju naše stare vladaoce i junake: Dušana, Lazara itd....«[8] Koliko vrijedi ovaj »dokaz« spomenuli smo gore. U Boki je stvar još jasnija, jer su doseljenici donosili u novu postojbinu ove motive. Ne spominjući ni Tivta ni Prčnja, Matavulj završava poglavlje tvrdnjom (str. 11) »Po veri tri četvrtine su pravoslavni a po narodnosti svi su Srbi.« Prelazeći na »povijesno« objašnjavanje Matavulj piše i ovo: »U ono vreme car Iraklije pozva Srbe da osvoje i nasele Dalmaciju. Kad oni to učiniše, podeliše tu svoju novu postojbinu, južnu Srbiju, na četiri županije: Neretvu, Zahlmiju, Duklju i Travuniju!... — Bez komentara!

»Istinito i pouzdano je ovo: u Boci su srpske uspomene jače od svih ostalih; srpske osobine, u glavnom i najlepšem, ističu se jako; junački ponos, uzdanje u sebe, pobožnost bez licemerstva...« itd.

Sva se argumentacija ponovno bazira na pričama i pjesmama sa tematikom srpskih vladara. Najljepše narodne pjesme o Jugovićima nastale su na najčišćem hrvatskom području Zapadne Hercegovine i Dalmacije! Te pjesme nisu zato srpske, niti je njihova etičnost izraz srpskog duha, već je u tih pjesama posuđen samo sujet iz kosovske katastrofe, (kao što je posudbina motiva slučaj kod mnogih različitih zapadnoevropskih naroda) koja je odjeknula to više što su se kosovski bjegunci naseljivali po hrvatskim zemljama i bili svugdje srdačno primani... Cijeli Matavuljev prikaz pun je nelogičnosti, nekritičnosti, neispravnosti. Tako n. pr. na Zapadu su bili neuporedivo teži feudno-kmetski odnosi, nego u Dušanovu carstvu — po shvatanju Matavulja. Kmet po Dušanovu zakonu bio je tretiran kao rob i njegov položaj je bio najgori u cijelom evropskom feudalnom poretku — u ovom pitanju nauka je potpuno suglasna i jednodušna. Još jedan primjer »naučnog« operiranja:

---

[6] Simo Matavulj: Boka i Bokelji. Novi Sad 1893. Izdanje Matice Srpske.
[7] Vidi Hrv. Smotru, 1940, br. 1, str. 22 (petit)
[8] Matavulj o. c. str. 7.

»Pošto Mlečići podjarmiše Boku, glavni im posao bi, da odnarode plemstvo, a toga radi nametnuše latinsku veru onima, koji življahu u gradovima i potalijančiše im prezimena«.[9] Govoreći o ponosnoj bokeljskoj mornarici napisao je: »Na tome silnom brodovlju oko pet hiljada ljudi razilazilo se u tekovinu i raznosilo, uz srpski jezik, duh i viteštvo srpsko na sve strane sveta!... Koliko su krvi južni Srbi prolili za vlast krilatoga lava kroz stotine godina!«[10] Na koncu ovaj učeni pisac nije zaboravio da pohvali bokeljsku »jagnjetinu«, teletinu, ribu i voća, podcrtavajući da se sve to može dobiti za »malu cenu«! Ni Matavulj kao ni Car[11] ne znaju da u Boki postoje Hrvati. »I tako biva — veli Car — te se u Bokeškog Srbina... obrazuje neka druga narav, neka osobita psihička i fizička fizionomija... Kakav je to Srbin? pitaju Srbi sa strane. Ta to nije Srbin, to je nekakav talijanski južnjak... Ali to iščuđavanje ne traje dugo, jer se u dužem općenju iz svakog Bokeza iščauri »kičeljivi« starosjedilac koji svoje rodoslovlje dovodi od Kosova...« »Novi je mjesto gdje se najbolje srbuje, gdje je tuđinska neman mogla dosle najmanje korijena da uhvati.«[12]

Činjenica je međutim neoboriva, da je srpsko ime u Boki Kotorskoj prije pojave Vuka Karadžića posve nepoznato. O tome govori čitav niz argumenata, historički zagarantiranih, potpuno naučnih, često puta vanjskih nezainteresiranih (ruski putnik Tolstoj, mletački nazivi itd.)[13] Spomenici u Boki i o Boki prije Vuka ne sadrže srpsko ime. Peraštanin Srećko Vulović proučavajući katoličko-crkvena povijesna pitanja, u jednoj svojoj stručnoj knjižici izjavljuje da ga ne interesira pitanje tko su starosjedioci Boke, Hrvati ili Srbi; no potaknut jednom frapantnom činjenicom koju je zapazio, piše sa naučnom pedanterijom djelce[14] u kojem dokazuje da ni Srbi u Boki nisu svoj jezik zvali srpskim nego **naškim** kao i Hrvati, međutim za kratko vrijeme zbog žilave propagande nastala je potpuna promjena utjecajem pravoslavnog klera, koja je bila toliko očita i nagla da su je se živo sjećali njegovi suvremenici. »Da smo mi — piše Vulović — da su naši **župnici**, naši učitelji, a nada sve naše matere, onom žilavošću i ustrajnošću izticali hrvatstvo, kako su hrišćani nakon one Vukove »Srbi svi i svuda«, izticali srbstvo druge bi nam danas ptice pjevale.« Po crkvama svaka druga riječ bila je srpstvo. Svugdje smo mi Hrvati »poradi umišljene, a nemoguće bratske sloge, imali stotinu obzira prama braći, a braća prema nama

[9] o. c. str. 24.
[10] o. c. str. 31.
[11] Marko Car: Niz rodno primorje. Mostar 1899.
[12] o. c. str. 80 i 90.
[13] Vidi Hrvat. Smotru 1940, br. 1, str. 12—28.

ni cigloga. Da se ne pomuti ta blažena sloga strah nas je bilo izustiti riječ Hrvat.« I dobroćudno i prijateljski, kakav je bio, ističe kao neko otkriće: »svojatanje je jedna od glavnih mana srpskih.«[14]

Spomenuli smo da bi se o falsifikatima i falsifikatorima mogle i morale napisati čitave studije. To nastojanje ni danas nije zaustavljeno, iako je nešto modificirano. Citirat ćemo dva slučaja novijeg datuma, koja su zbog osobitih momenata osobito teška i — bolna. U čitankama koje su odobrene po »Glavnom prosvetnom savetu« 1938. godine i koje su zavedene i u hrvatske škole sama hrvatska himna je donešena nekažnjeno i dozvoljeno uz ovakovu »korekturu«:

»... kud li šumiš svijetu reci
da svoj narod Sloven ljubi.«[15]

Druga jedna pjesma koja je Hrvatima mila i sveta kao i hrvatska himna, jer izražava visoku upravo šuflajevsku svijest jednog Dubrovčanina, pjesnika Menčetića (g. 1665) o zaslugama i zadaćama hrvatske nacije na granici Zapada i Istoka, također nije ostala pošteđena od unifikatorskog pera u ruci župnika hrvatskog i katoličkog mjesta Prčnja u Boki, hrvatsko ime moralo je biti križano:

Original:

»Sužanjstvu bi davno u valih
Potonula Italia
Od hrvatskieh da se žalih
More otmansko ne razbija«

korektura:

»Sužanjstvu bi davno u valih
Potonula Italia
O slovinskih da se žalih
More otmansko ne razbija.«[16]

V. Tripunov.

---

[14] Srećko Vulović (S. P.): Tko su bili starosjedioci Boke Kotorske. Zagreb 1892 pretiskano iz »Vijenca«.

[15] Georgijević-Leskovac-Magarašević: »Srpskohrvatska čitanka za I. raz. sr. šk.« Beograd 1938. Izd. Jugoslav. profesorskog društva.

[16] »Zvijezda mora« napisao Don Niko kan. Luković prčanjski župnik. Bokeška štamparija — Kotor 1931.

PROBLEMI HRVATSKE POVIJESTI

(Marko Perojević: Ninski biskup u povijesti hrvatskog naroda)

Preda mnom je knjiga, koja bi se mogla najbolje označiti zadnjim pokušajem i to vrlo neuspjelim, da se obrani i naučno obrazloži jedan grdni falsifikat naše povijesti. To je u naslovu spomenuta Perojevićeva knjiga. Ova se knjiga najbolje može ocijeniti, ako ju se nazove povijesni roman. Pisac je napisao ovo djelo predvodjen ovim načelima: Gdje mi ne bude moguće s dokumentima u ruci nešto dokazati, tu će mi poslužiti zdrav razum, logika i opće poznavanje povijesti. Ako je dopušteno arheologu da iz nekoliko krnjih riječi i slova odgoneta kakav natpis dopunjujući praznine iz svoje glave; ako arhitekt po samim temeljima i nekim arhitektonskim ulomcima može rekonstruirati čitavu zgradu; ako kipar iz malo sačuvanih dijelova smije obnoviti čitav kip, onda može i historik iz malo sačuvanih izvora prikazati neki povijesni događaj. Naravno, taj će mu prikaz bolje uspjeti, ako bude imao znanja i oka. »Gdje u listovima našim nailazimo na sama nagoviještanja, ondje smo vlasni pače dužni taj nedostatak ispuniti iz savremenih jednakih uredaba iz onih država, kod kojih se ona državna (dodajemo: i crkvena) uredba pod jednakim uplivom kano što u Hrvatskoj razvijala (st. 12). Koliko su ova načela pri pisanju povijesti ispravna ovisi o pojedinim slučajevima te snazi i opsegu dokumenata, iz kojih »zdrav razum, logika i opće poznavanje povijesti« može nešto predpostaviti, što u dokumentima izrično nema. Naprotiv g. Perojević je napisao svoju knjigu tako, da je upotrebio uglavnom samo »zdrav razum, logiku i opće poznavanje povijesti« a same dokumente vrlo malo. Dapače nejednom »zdrav razum, logiku i opće poznavanje povijesti« primijenio je i ondje gdje dokumenti sasvim protivno govore.

Kako je ova knjiga zašla u šire krugove naše inteligencije i tako neupućenoj javnosti sasvim krivo prikazala jednu stranicu naše povijesti, a imati čiste pojmove baš o toj stranici danas je prijeko potrebito Hrvatskome Narodu u njegovoj borbi za opstanak, to smatramo ne samo naučnom nego i nacionalnom dužnosti otkriti svu površnost i nekritičnost, kojom je sastavljena ova knjiga. Učiniti to komad po komad značilo bi napisati dvaput veću knjigu negoli je Perojevićeva, jer u ovome povijesnome romanu nema gotovo poglavlja, koje odrazuje dokumente a ne »zdrav razum, logiku i opće poznavanje povijesti«. Iz ovih razloga osvrnut ćemo se na osnovne misli ove knjige i dokazati da je njena kritična vrijednost vrlo slaba i malena.

HRVATSKI BISKUP

Perojević piše: »Hrvatski su biskupi crvena nit što se provlači kroz povijest hrvatskog naroda. *Javljaju se u doba konačnog pokrštenja Hrvata početkom* IX. v., kad i povijest počima da govori o Hrvatima a nestaje ih kad je nestalo narodnih vladara i samostalne hrvatske države.« Dr. Barada je u svojoj monografiji »Episcopus Chroatensis« (Croatia sacra br. 2 s. 161—215) podvrgao oštroj kritičnoj analizi dokumente koji nam govore o hrvatskom biskupu i donio bjelodane dokaze, da *institucija* hrvatskog biskupa nikako nije nastala prije XI. v. Perojević misli da je pobio Baradu ako ustvrdi: »U najnovije vrijeme napisao je dr. Miho Barada historijsku raspravu »Episcopus Chroatensis«, u kojoj je htio prikazati čitavu povijest hrvatskih biskupa. Nažalost ta rasprava nije osvijetlila to pitanje, nego ga je još zamrsila. Glavna mu je pogrješka, što nije dao važnosti aktima splitskoga crkvenog sabora 925—928, gdje se prvi put spominje »episcopus Chroatorum«. Ne obzirući se na tu temeljnu i polaznu činjenicu u povijesti hrvatske biskupije, on je potražio njezine početke u kasnijim događajima i tako otkrio nekog »apostatu Sedeha«, iz kojega je onda stvorio pobornika za crkvenu nezavisnost Hrvatske. Po njemu je borba tog apostate bila izmedju g. 1024—1030 okrunjena uspjehom i Hrvati su po njemu dobili svoga posebnog biskupa. Tim je Barada za puna dva vijeka skratio osnutak ove hrvatske crkvene ustanove i stavio joj na čelo jednog apostatu. *Mnogo bolju uslugu* hrvatskoj crkvi i hrvatskoj povijesti učinio je dr. Ljubo Karaman sa svojom malom, vrijednom raspravom »O politici hrvatskih kraljeva prema hrvatskoj narodnoj crkvi«, s kojom je osvijetlio djelovanje kralja Petra Krešimira i s njegova imena digao dosadašnju ljagu.« (s. 10—11). Od nas pocrtani pasusi dosta jasno daju naslućivati, da g. Perojević u svojoj knjizi hoće da nam pruži ono, što bi on *želio* da bude a ne povijesnu stvarnost. Kada se piše povijest, »usluge« se mogu praviti samo objektivnim činjenicama i nikome drugome. *Perojević nema nikakovih dokumenata da pobije Baradu niti je bilo gdje u svojoj knjizi to i pokušao.* Naprotiv pokazuje se prama njemu nelojalan kad neupućenoj javnosti tvrdi, da Barada »nije dao važnosti aktima splitskog crkvenog sabora 925—928, gdje se prvi put spominje »Episcopus Chroatorum«. Barada je na strani 175. svoje monografije dokazao da Perojević iz analogije Episcopus Sclavorum u spisu salzburškoga anonima »*podnipošto se ne može zaključiti*, da se ovdje radi o *jednom juridičnom i faktičnom nazivu* tih salzburških korepiskopa, nego da je »episcopus Sclavorum«, samo slučajni atribut korespiskopa Osbalda po teritoriju njegova užeg djelo-

vanja. Zato po tomu jedinomu i sporadičnomu slučaju, nemoguće je po analogiji stvarati drugi tobož juridični naslov »episcopus Chroatorum«, koji se u tom vremenu ne javlja. Dakle, ova je analogija u cijelosti potpuno pogrešna, a prema tome neispravna je hipoteza o korepiskopu, njegovu naslovu »episcopus Chroatorum«, kao i i crkovnoj nadležnosti Akvileje nad dalmatinskim Hrvatima na početku IX. v.« (s. 175). A mi s naše strane moramo upozoriti g. Perojevića, da izraz Episcopus Sclavorum u spomenutome spisu ne znači »slovenski biskup«, jer cijeli tekst u originalu glasi: »Quorum temporibus, Liuprammi videlicet et Adalwini archiepiscoporum. Osbaldus episcopus Sclavorum regebat gentem prout jam dicti episcopi fecerunt subjecti episcopis juvavensium et adhuc ipse Adalwinus archiepiscopus **per semetipsum regere studet illam gentem** in nomine domini, sicut jam multis in illis regionibus claret locis.« Osbald nije slavenski biskup u smislu neke pravne institucije nego »biskup koji je upravljao slavenskim narodom.« Ako je c. XI. splitskih sabora uistinu autentičan tada njegov izraz Episcopus Chroatorum ne znači hrvatski biskup u smislu pravne institucije nego biskup u zemlji Hrvata kako se to izražava i papa Lav VI. ili biskup koji je upravljao (crkveno) hrvatskim narodom u smislu terminologije salzburškoga anonima. Čini se da g. Perojević misli da su to dva identična pojma (s. 38) i odatle sve njegove konstrukcije o nekoj hrvatskoj narodnoj crkvi i hrvatskom biskupu, koji bi tobože datirao od pokrštenja Hrvata. Kao dokaz toj fantastičnoj koncepciji imala bi poslužiti tobožnja kompaktnost dalmatinskih biskupa protiv Grgura izražena u c. XII. (Perojević s. 78). Ali je za čudo da naši romantičari ne vide, da je onaj kanon u diametralnoj opreci sa pismom Ivana X. i Lava VI. (Šišić, Priručnik, s. 221—223), iz kojih slijedi da su se primatu Splita oprli ne samo Grgur, nego i drugi dalmatinski biskupi, a osobito zadarski Pormin. A to nas sve ovlašćuje da ustvrdimo da c. XII. ili nije autentičan, ili je došao k nama u sasvim pokvarenom obliku. A još je manje hrvatska državna vlast bila uz Grgura. Ova je bila uz Split iz svojih državnih računa.[1]

Upravo je smiješno iz »zdravog razuma logike i općega poznavanja povijesti« dokazivati vrijeme i opseg institucije hrvatskog biskupa, kada nam pozitivni i vjerodostojan dokumenat, Toma Arhiđakon, gotovo u detaljima piše kako, kada i zašto je osnovan hrvatski biskup. On ovu

---

[1] Koji su to računi razjašnjavam u svojoj raspravi: Uloga Splita u rađanju hrvatske nacije (Hrvatska Smotra br. 3 1940) kao i u raspravi: Državna politika kralja Tomislava, koja će uskoro izaći. Potpunu snagu ove kritike Perojevićeva djela moći će uvažiti onaj, koji te studije pročita.

instituciju pripisuje hrvatskim kraljevima, koju su oni uspjeli postići od splitskoga metropolite, a Barada je dokazao da je borba za samostalnoga hrvatskoga biskupa bila negdje između g. 1015 i 1030 (I. c. s. 200). Perojević preko svega ovoga prelazi na dnevni red; ne obzire se na protivne argumente, već svoj roman izgrađuje konsekventno prema zamišljenim koncepcijama.

HRVATSKA NARODNA CRKVA

U toj koncepciji »pod nazivom narodne hrvatske crkve razumijeva se katolička crkva u Hrvata s liturgičnim slavenskim jezikom Ćirila i Metoda s rimskim obredom«, (s. 7) i ako za takovu koncepciju nema ni sjene oslona u vjerodostojnim dokumentima. Takova crkva nikada ni jedne sekunde nije postojala u Hrvatskoj. Hrvatski biskup nije nikada bio glagoljaš, a isto tako ni Ninski. Toma Arhiđakon veli, da je hrvatski biskup »bio kraljevski biskup, slijedio je kraljevsku kuriju i bio jedan od dvorskih knezova« (Historia Salonitana). Svi spomenici, koji nam spominju hrvatske kraljeve napisani su latinskim slovima i jezikom tako, da nemamo nikakova traga glagolici. Samo fantazija može tvrditi da »su hrvatski biskupi u hrvatsku crkvu uveli slavenski Ćirilov i Metodov jezik i pismo, prije nego su se s njime upoznali Bugari i Srbi«. (s. 5). Ne samo, da za to ne postoji nikakav dokumenat nego vjerodostojni dokumenti to direktno isključuju. U XI. v. na saboru od 1060 nije se uopće ni raspravljalo o glagolici kao liturgičnom problemu. To bjelodani slijedi iz pisma pape Aleksandra II. u kojemu donosi sve važnije kanone sabora. O glagolici ima samo ovo: »Zabranjeno je pod kaznom izopćenja promaći Slavene na svete redove ako ne nauče latinska slova a tako da bi klerik koje god časti bio u laičkom podnožištvu ili obvezan na opći porez«. Eto to je sve što je ovaj sabor donio o glagolici. Komodno izmicanje nekih pisaca, da papa u svom pismu donosi samo neke kanone splitskoga sabora, ne smije se uopće uzeti ozbiljno u obzir, jer da je glagolski problem bio onako vruć na splitskom saboru, kako nam to servira Toma Arhidjakon, tada bi papa to morao spomenuti u svome pismu kao što spominje i ostale važne kanone. Iz sačuvanoga kanona o glagolici u papinu pismu jasno se vidi, da je sabor pitanje glagolice samo onako nuzgredno spomenuo, u koliko je to bilo nužno za uredjenje svećeničkog života. Zato u isti kanon svrstava pitanje glagolice i svećeničkog podložništva laicima i porezu. Kada bi sabor glagolski problem rješavao kao jedno posebno pitanje apsurdno je i pomisliti, da ne bi za to stvorio posebni kanon i stvar detaljnije stilizirao, dok onako kako je on stiliziran jasno nam govori, da ovaj kanon nije vezan uz pro-

blem glagolice nego uz problem svećeničkoga života. Pričanju Tome Arhiđakona o glagolici povodom ovoga sabora ne smije se davati nikakva povijesna važnost, jer je u dijametralnoj opreci sa prvoklasnim dokumentom, naime pismom Aleksandra II.

Iz ovoga slijedi, da je glagolica u XI. v. bila samo jedna sporadična pojava, koja je vrlo malo davala glavobolje hrvatskoj diplomaciji i katoličkoj crkvi, niti je ona ikada smatrana nekom općom narodnom svojinom. A još je manje takovom smatrana u X. v. a posebno na splitskim saborima 925.—928. Papa Ivan X. veli za glagolicu da se je pojavila »uz granice dalmatinskih biskupija« da je ona samo »zla klica« i moli Hrvate da »ostanu u nauci crkve i našemu načinu izricanja«, što sve dokazuje, da se glagolica tada u Hrvatskoj tek počela pojavljivati, jer inače papa ne bi molio Hrvate da ostanu nego da se povrate k »nauci crkve i našemu načinu izricanja«. Grgur Ninski nije bio nikakav branić glagolice, jer nije imao protiv koga da je brani, kada sam papa kori dalmatinske biskupe da se glagolica širi »uz njihov muk i pristajanje«. A uz to on uopće nije ni bio glagoljaš, jer u dokumentima za takovu misao nemamo upravo **nikakova oslona,** a sve što je izišlo iz Nina i prije i poslije Grgura napisano je latinskim jezikom. Osebujna Perojevićeva hipoteza, da je ninski biskup Teodozije nakon svoga sastanka sa Metodom u Rimu donio glagolicu u Nin, pada pred činjenicom, da papa Stjepan VI. inače veliki protivnik glagolice sv. Metoda, Teodosiju nikada ne spočitava glagolicu, dok to čini za druge, po njegovu mišljenju, mnogo nevažnije stvari. Toma Arhidjakon zna da je Grgur Ninski »mnogo jada zadao Ivanu splitskome i to zato što mu je uskratio dužnu poslušnost i nepravedno svojatao metropolitansko pravo«. (H. S. s. 94). Kada bi Toma znao, da je Grgur bio nekakav protagonista glagolice ili uopće glagoljaš to bi mu on sigurno bio prigovorio, to više što vijest o njemu donosi neposredno nakon onoga svoga poznatoga pričanja o glagolici i njezinoj osudi kao arijanskoj herezi.

POKRŠTENJE HRVATA

G. Perojević vjeran svojoj ničim dokazanoj teoriji, da su Hrvati pokršteni tek za franačkog vladanja i to preko akvilejskih patrijarha, jednostavno prelazi na dnevni red preko tvrdnje cara Porfirogeneta i Tome Arhidjakona koji vele, da su Hrvati pokršteni u VII. v. On misli da je udovoljio svojoj naučnoj dužnosti ako sa par riječi spomene studije Sakača i Barade, koji dokazuju vjerodostojnost Porfirogenetove vijesti. Perojević šuti o svjedočanstvu pape Agatona koji već 670 g. zna, da postoji uredjena crkvena hierarhija kod nekih Slavena. Perojević o tome

šuti, jer mu je jasno da ti Slaveni ne mogu da budu drugi, nego jedino Hrvati, jer pozniji dokumenti jasno vele, da su Hrvati kršteni u VII. v.

Perojević ne vjeruje Porfirogenetovoj vijesti o t. zv. Agatonovu paktu, o kome je prof. dr. Sakač napisao i dokazao autentičnost u svojoj dugoj studiji (»Croatia Sacra« g. 1931. svez. I., 1—84). On misli da je tu dokumentiranu studiju pobio, ako napiše ovo: »Bilo to za Ivana IV. ili za Agatona, ipak taj ugovor ne dokazuje, da su već tada Hrvati bili pokršteni i da su se kao kršćani obvezali rimskoj crkvi na neki mir. Pričanje Porfirogenetovo može se ticati nekog ugovora i sporazuma posredovanjem opata Martina, s kojim su se Hrvati za novac obvezali Ivanu IV., da će pustiti na miru kršćane u Dalmaciji i da ne će na njih navaljivati. To je bio neki ugovor o primirju poslije osvajalačkog rata, da Hrvati ne će napadati gradove i otoke dalmatinske. Onaj izraz u ugovoru »Bog Hrvata«, pokazuje na poganstvo Hrvata. »Bog Hrvata«, vrhovni Bog poganskih Hrvata, ugovara sa sv. Petrom, vrhovnim poglavicom kršćana romanskih«. (s. 15 i 16). I ako je u jednome članku »Obzora« dr. Sakač dokazao, kako se onaj izraz »Bog Hrvata« ima razumjeti, g. Perojević preko toga ide na dnevni red i ostaje i dalje na svojoj fantastičnoj liniji. Čudimo se, da g. Perojević ne može uvidjeti, da je upravo apsurdno zamisliti u VII. v. da bi papini poslanici i biskupi pravili nekakove ugovore sa poganima i priznavali jednaku vrijednost njihovom poganskom božanstvu i svom kršćanskom uvjerenju. G. Perojević misli da je u liberalnom XX. v.! Bi li nam g. Perojević znao reći, kako je u X. v. car Porfirogenet mogao iskonstruirati onakav tekst kakovoga nam donosi na temelju nekakova ugovora o primirju? Bi li nam znao reći, zašto je Porfirogenet sve to napravio i u kojemu cilju kada takova primjera nigdje nije vidio? U ostalom u mome članku (»Hrvatski Narod« br. 26) ja sam podvrgao kritici sva ona mišljenja, koja ne vjeruju Porfirogenetovoj vijesti i dokazao njihovu neosnovanost. Cijela akcija Ivana VIII. i Ivana X. medju Hrvatima postaje razumljiva jedino u pretpostavci istinitosti Konstantinove vijesti. Zašto bi Ivan X. ustvrdio, da Hrvati kao »najosobitiji sinovi Crkve moraju ostati u nauci crkve« (Šišić, Priručnik s. 216)? Zašto su za Ivana X. Hrvati u X. v. »najosobitiji sinovi Crkve«? Bi li nam na to znao odgovoriti g. Perojević i svi oni, koji zabacuju t. zv. Agatonov pakt?

Osnovna je pogreška g. Perojevića i svih onih, koji ne će da priznaju pokrštenje Hrvata u VII. v. ta, što ne će da shvate da Hrvati kad su došli na Jadran nijesu bili nekakova amorfna slavenska masa, već organizirana državna jedinica. Taj mali i gospodujući sloj kršten je u VII. v., dok je ostala slavenska masa, koja je sa Avarima i prije njih napučila Dalma-

ciju primila krštenje tokom vremena, koje je završeno koncem VIII. v. Zato poganski grobovi iz VIII. v. nedavno otkriveni ništa ne dokazuju da Hrvati kao manji, a gospodujući elemenat, nijesu bili pokršteni već u VII. v. kako to tvrdi Porfirogenet, Toma i papa Agaton.

U ISTINU JE TO ROMAN!

Kada smo utvrdili, koliko su na dokumentima osnovane misli ove knjige, tada još bolje možemo vidjeti svu njezinu površnost i opravdanost našega mišljenja, da to nije povijesna knjiga nego povijesni roman. Samo je u romanu dozvoljeno prikazivati čitateljima, da su Hrvati imali svoju narodnu crkvu sa slavenskim jezikom; (s. 5, 7) da je ta crkva osnovana odmah pri njihovu pokrštenju (s. 27 is); da je njezin prvi biskup bio nekakav sv. Anselm (s. 30, is.); da je ninska biskupija podpadala pod jurisdikciju akvilejskoga patrijarha i da je ona nastala iz korepiskopata podložna Akvileji (s. 27, 1); da je Teodozije donio glagolicu u Hrvatsku (s. 60); da se je na splitskim saborima 925. i 928. vodila borba medju hrvatskog biskupa Grgura Ninskoga i latinskog dalmatinskog episkopata; da je Nin bio glagolska biskupija a Grgur Ninski glagoljaš i protagonista glagolice na saborima (s. 83); da je sv. Martin došao miriti Hrvate, koji su se tobože pobunili zbog zaključaka splitskih sabora o glagolici (s. 88); da je i nakon splitskih sabora i ukinuća ninske biskupije i dalje postojao hrvatski biskup, koji je stolovao u Ninu (s. 94); da, kada je uistinu osnovan hrvatski biskup, da je on bio glagoljaš i predvodnik narodnoga duha predstavljenoga u glagolici; da je stav splitskoga sabora 1060. g. prema glagolici stvorio crkveni raskol u Hrvatskoj (s. 98 ss); da je kralj Krešimir bio uz tobožnje buntovnike glagoljaše i zaštitnik raskolničkog protubiskupa Cedede (s. 108); da se nakon sabora u Splitu 1060. podijelio hrvatski narod na dvije fronte: latinsku-tudjinsku i glagoljašku-narodnu; da je nakon smrti kralja Krešimira tobožnja narodna stranka protiv Latina digla za kralja narodnoga sina Slavca, dok bi ovi nosili Zvonimira; da se je u taj sukob umiješao i papa Grgur VII. koji je predložio danskome kralju da okupira Hrvatsku »kojom zavladaše prostački i kukavički heretici« (s. 117); da je Zvonimir vodio nenarodnu politiku (s. 127) itd.

G. Perojević prigovara dru Baradi, da svojom studijom »Episcopus Chroatensis« nije učinio dobru »uslugu hrvatskoj crkvi i hrvatskoj povijesti«. Naprotiv hrvatski će narod biti zahvalan dru Baradi, da je punim naučnim aparatom otkrio falsifikat, koji već jedan čitavi vijek drži u golemoj zabludi našu inteligenciju, a po njoj i narodne mase. Vara se g. Perojević, ako misli, da su hrvatski povjesničari dužni držati se jednog

falsifikata, i time oprati svoje najslavnije kraljeve od bijedne objede jednoga Srbina Srećkovića i njemu sličnih (s. 9). Naši su kraljevi bili i ter kako narodni, iako nijesu poput srpskih i bugarskih bili protagonisti »pisma i jezika sv. Ćirila i Metoda«. Oni nijesu mogli da budu takovi, jer kao narodni vladari nijesu si mogli priuštiti luksus da seciraju živi organizam svoga naroda Moramo biti svijesni, da »jezik i pismo sv. Ćirila i Metoda« u X. i XI. v., i sve ono što je on sobom nosio, nijesu bili drugo, nego čista tvorevina istočno-bizantinske kulturne orijentacije, dok je hrvatski narod od svoga dolaska na Jadran bio potpuno orijentiran k zapadno-latinskoj kulturnoj orijentaciji. Srpski i bugarski vladari mogli su bez opasnosti za svoj narodni organizam prihvatiti »Ćirilov i Metodov jezik i pismo«, jer su njihovi narodi već bili zašli u bizantinsku kulturnu sferu. Neka bude uvjeren g. Perojević, da on svojom knjigom nije učinio nikakovu »uslugu hrvatskoj crkvi i hrvatskoj povijesti«, nego samo jednome falsifikatu, što ga je Farlati zbog pomanjkanja kritičnog aparata svoga vremena iskombinirao, dok ga je sveslavenski, jugoslavenski, protuhrvatski duh podržavao i podržava još i danas za svoje daljne ciljeve.

Dr. I. Guberina.

TROGIRSKI AKVARELI

VI.

Nad prozirnim magličastim oblacima
penju se zvonici pobožno
ko dječji uzdasi jutarnji
i čistim metalnim željama
u visine prodiru
plave, neizmjerne.

U jutra olovna, siva
krhki su zvonici
ruke bijele sklopljene na molitvu
za sreću maloga grada.

Zvonici
nesagorivi dupliri sa drhtavim zlatnim plamenom
svako jutro gore za nas.

VII.

Po oronuloj kuli, krovovima i stablima
svijetlo i sjena
tku sagove u bezbroj preliva,
kroz pospane ulice krive
jutro se sliva u punim mlazovima
i otvara pospanim kućicama
oči zelene
umivene proljetnom rosom.
Na mokrom dlanu more njiše zeleni grad
i njegov se odraz kupa
u providnim dubinama.

VIII.

Mala se kapela zavila u crninu mraka
od tuge za mrtvim suncem,
još su samo dugi prozori tamne plavi
i sa mramornih svetaca odblijesci sivi.

U tišini, u dobroj tišini
na starinskom križu
Krist obliven krvlju sniva,
a pokraj njega žižak uljanice

i blijede usne starice
u zanosu dršću.
A sve drugo: bol i suze i nade
tama skriva.

M. Mislavić

PUPANJE ŠUME

Vrbine mace na rubu
s ukrasom cvatova žutih.
Micanje, život u dubu —
dolazak proljeća sluti.

Pupoljci oviti smolom
burno i živo dišu.
Na šipkovom šiblju golom
suhi se plodovi njišu.

Kroz trulež staroga saga
zelene stapke se miču.
Dok sunce blagošću draga,
bijele glavice niču.

Šuma sve jače diše
kroz novo svježe tkivo.
Korijenje hranu siše.
Sve buja, buja živo.

Vjekoslav Ećimović

MIR

Mir se je nad jednom špiljicom rodio
I zemlju u davnu ponoć pohodio.
Bio je pjesma nad vječnim plačem,
A ljudi su ga sasjekli mačem.

I od tad dubokim šumama luta,
Zvijezdama titra, vodama pluta,
A iza blage proljetne kiše
Svaki ga cvijet majčinski njiše.

Zove ga nebo u sjajnu modrinu,
Mami ga zemlja u toplu nutrinu.
Samo ga čovjek u lance sputa
Kada mu zasja vrh tamnog puta.

Blista u zlatorezu tisuća knjiga,
Leprša sa zastava mirovnih liga
I kao nikad neriješena tema
Umire na dnu tamnih problema.

Raspet na Verdunu, potopljen u Marni.
Njega su mučili Versaillesi, Locarni.
Veliki Rat ga trga četri zime,
(A svi su plakati nosili njegovo ime).

I Genova je sklopila zaruka sto
Htijući da bude njegova mati,
Dok iza nje je rasla Siegfrid i Maginot,
Koje će još jedan nekrolog mu dati.

Njega su voljeli i oni što su ga zvali
Prije nego su u blatne jarke pali,
Ali on ko sfinga u dnu bićâ drijema
I nigdje ga nema, nema, nema...

Branko Klarić

GIOVANI PAPINI:

NAJVIŠA I UNIVERSALNA VRIJEDNOST DANTEOVE BOŽANSKE KOMEDIJE

Rečeno je: »Tko takne ovu knjigu, takne jednog čovjeka«. O Komediji bi se moglo reći: »Tko otvori ovaj ep, ulazi u svemir«.

Dante je kozmički pjesnik. Beskrajni prostor kojemu je središtè božanstvo i granica ljubav, jedva je dosta njegovu letu. Većini je dosta jedan ugao zemlje, koje stvorenje, katkada jedno samo, svoj ja; Alighieri nije se zadovoljio ni s ovim svijetom vidljivim i nazočnim. Slično Titanima mitologije, stavi, mjesto brda na brdo, makrokozam na mikrokozam, utvrdu nebesku na zemlju, budućnost na prošlost, carstvo mrtvih na carstvo živih, puk anđela i svetih na mnoštvo sjena. Ništa ne izostavi, ništa ne zaboravi ,ništa se ne pričini preveć maleno njegovoj veličini, ništa preveć božanstveno njegovu čovječanstvu. Od ptica što pjeva izmed ljubljenog lišća do »svemirskog smijeha«, od guštera što prelazi put zažaren od sunca do orla napravljenog od blaženih žižaka, od blata nečisti do rijeke plave, od »žarkosti«, od prvoga čovjeka, koji nikad nije vidio svijetlo sunca, do Slanika božjeg što još nije sašao s neba, njegovo je oko razmatralo i poprsalo sve, njegovo pero napisalo sve i postavilo za vječnost.

Putovanje na drugi svijet zbilja i ne mogaše biti drukčije, a ni putovanje na zemlji. Pomoću uspomena i slika Dante je uspio napisati, s raspršenim ulomcima, jedan ep seljački i pastirski, šumski i morski, napučen svim životinjama domaćim i divljim, realnim i basnovitim, što bi bilo dosta za slavu jednog izvrsnog pjesnika. Nije, dakako, jedan zvjerinski log, kakve je srednji vijek sastavljao i volio, nego jedna živa i dobro obojena georgička aluminatura, dno malne i komentar duhovne drame ljudske.

Prirodom se poslužio kao jednim neizmjernim usponom, da se bolje uspne k nadnaravi. Znao se uvesti u svojtu sa svakim protivnim oblikom zemaljske zgrade. Najprije s onim, što je najgrdnije i svečanije: strahovite

[1] Donosimo ovaj ulomak iz velikoga i znamenitoga Papinijeva eseja o D a n t e-u, koji je izašao u njegovoj značajnoj knjizi »Storia della letteratura italiana« (Vallecchi editore — Firenze, 1937.). Čitavi esej je spremila za štampu poznata prijevodna biblioteka »Istina i Život« u prijevodu našega najboljega dantologa prof. Antuna Sasso, koji je upravo ovih dana završio dvadesetgodišnji rad na prijevodu B a ž a n s k e K o m e d i j e i velikom opsežnom komentaru, prvome ovake vrsti u Hrvatskoj. (Spomenuta biblioteka izdala je do sada dva djela rijetke i trajne vrijednosti: »K o m u n i z a m i k r š ć a n i« i »S e k s u a l n i p r o b l e m i«. Biblioteku uređuje prof. D. Žanko.)

šume, rascijepana brda, grebenasti ponori, propasne provale, smrdljiva blata i crna mora uskomešana olujom. Ali nije manjom živahnošću osjećao i prikazao sve ono što spominje konfuzno sinovima Evinim čuda i tragove Edena. Cvijetne poljane preko kojih protiču bistre rijeke, ugodne doline suncem smlačene, šumne šume na morskom žalu, brdske staze što se uzdižu prema vedrom nebu. A iznad svih čudesa vedrih i strahovitih, svod nebeski sa kostelacijama svojim i svojim planetima, krune zvijezda što skrivaju Boga u svojem svijetlu.

Poslije svijeta prirode svijet čovječji — mnoštvo beskrajne prošlosti i povijesti. Svaki član ljudske obitelji, bezimeni ili slavni, sadanji i prošli ima svoje mjesto u ovom općem sudu, mjesto ne označeno anđeoskim trubama, nego moćnim glasom jednog pjesnika. Tu se prikazuju tek sad rođena djeca, još na grudima svoje matere, zaljubljene žene, žene mučenice, žene grješnice i spasiteljice ,starci koji se mišlju vraćaju sretnim danima, ratnici umrli u bitci, tirani i pokojnici, učitelji svake znanosti i dželati beštije, pjesnici ljubavni i ubice još krvlju oprljani, pape i herezjarke, nasljednici Kristovi i najamnici sotonini, izdajice i njihove žrtve, carevi i robovi. I kao da živi nijesu dosta, eto iz dubina prošlosti sva stvorenja zaboravljena i glasovita, istinita i izmišljena. Polubogovi i mitološke nemani, patrijarhe i kraljevi biblijski, knezovi i mudraci Istoka i Sjevera, heroji Grčke i Rima, filozofi i monarhi cijele Evrope, lopovi i fiorentinski kamatnici, osnivači crkvenih redova i haramije, umjetnici talijanski i nedostojna gospoda, bosonogi apostoli i prelati sladokusci, dvorski ljudi i velikodušni progonjenici.I kao da se povijest Danteu činila još preveć siromašna, htio je stvoriti, na svoj račun, bića izmišljenih i simboličnih: Starca iz Krete, žensku brboravu, Mateldu. Nezadovoljan što je evocirao pučanstvo milenijâ — od Adama do pokopanih g. 1300. — njegova fantazija znala ga je povećati.

Bijaše jedan od onih požudnih i istraživačkih duhova, kojima je i ono što je suvišno, puko potrebno. Nije se zatvorio u jednu samu ogradu znanja, nego je htio znati sve: fiziku i astrologiju, zakone i retoriku, filozofiju i teologiju, poetiku i politiku, povijest i geometriju. A nije naslonio pamet na jedan jedini sistem misli, nego bijaše skupa, tomist i bonaventurjanin, dominikanac i franjevac, augustinjanac i joakinista. Zanesen za skrajnim, odrekao se da izabere samo jedno od protivnosti; oporan prema kompromisima, nije se sklanjao na pravu posrednost, nego na svoj način izveo jednu sintezu od antiteza. U njemu se može naći neki radikalni pesimizam: svijet je pokvaren i propada, kreposti su ugušene, ljudi, lišeni svijetla jednoga i drugoga sunca, zakržljali su i podivljali. Ali se s druge strane može u njegovu djelovanju otkriti neki isto toliko radikalni opti-

mizam: ima na zemlji božanskih stvorenja, i brzo će doći jedan božji poslanik, koji će obnoviti Crkvu i Carstvo i izagnat će iz svijeta paklenu pohlepu. I bio je optimist dotle, da je vjerovao da će jedan ep biti kadar opet povesti svijet na stazu čestitosti i pravednosti.

Na isti se način ponio prema poganstvu i kršćanstvu. Dante je do dna kršćanin i katolik, i ne bi se razumjela njegova misao i njegova misija bez Kristova Evanđelja i Summe Svetoga Tome. Ali, istodobno, on ne odbija — osim bogova krivih i lažnih — gotovo ništa od prekršćanske starine. Ljubav pravde, slobode, carske vlasti, poetičke umjetnosti i slave dolaze mu više od poganskog doba nego od sredovječnoga. Rim Katona i Augusta nije njemu manje svet od Rima Petra i Pavla. Rimsko carstvo je usko spojeno sa dolaskom Kristovim i sa uspjehom Otkupljenja. Orao, u Komediji, uvijek prati Križ. Ako je Hrt Duh Sveti, onaj Cinquecento dieci cinque određen je da uspostavi Carstvo. Pakao je napučen figurama mitološkim prešlim u službu biblijskoga Boga i sliči paklu Virgilovu više nego onomu Tundala ili Jakonina iz Verone. Krist je vrhovni Jupiter, Katon čuvar Čistilišta, Stacij, Rifej i Trajan uzlaze u Raj. Slijedi Svetoga Tomu i štuje ga ali mu nikad ne poklanja hvale, koje upravlja Aristotelu: »vođi ljudskoga razuma«, »učitelju našega života«, »učitelj onih, koji znadu«. U svom epu zaziva višeput pomoć Muza i Apolona — a samo jedanput, baš pri koncu, dostoji se zvati u pomoć svojoj umjetnosti kršćansku Beatricu:

> Zrako Božja, kojom ja tad vidih
> velju slavu prave carevine,
> daj da kažem kako ju ja vidih! (Raj, XXX., 97—99).

Alighieri je dakle kršćanski pjesnik, ali zadojen pojmovima i idealima poganskim. Ako je Renesansa svijesno uskrsnuće i asimilacija duha klasične starine, može se pristati uz one, koji u Danteu vide prvoga vijesnika talijanskoga Preporoda.

Ali u ovom osvojitelju universalnosti gospoduje san jedinstva, želja sloge i mira. U svakom pitanju i prigodi osuđuje i pobija ono, što rastavlja. Plače za jedinstvom govora izgubljenim krivnjom zidara Babilone; istražuje brižljivo jezik zajednički cijeloj Italiji; kažnjava grdnim mukama sijače skandala i raskola; proklinje bune i razdore u republikama; viče protiv nadmetanja i hlepnje vladara, tih grdnih uzroka ratovanju među kraljevinama; zaziva Carstvo da nametne svim Državama jednu vrhovnu pravdu i mir u jedinstvu svih zakona; hoće da postoji potpuno jedinstvo između Pape i Cara; odbija sve ono, što može smrviti jedinstvo Crkve i jedinstvo ljudskoga roda. Napokon i ljubav, više no pomama za posjedom i vlasti, čežnja je za jedinstvom: »Ljubav, uzimajući je pravo i razmi-

šljajući je dobro, nije drugo već duhovno ujedinjenje duše i stvari ljubljene...[2]

Dante želi, da bi cijeli svemir bio pod znakom jedinstva. Na nebu jdan jedini bog u tri osobe; na zemlji jedan jedini tor, raznačen, ali ne razdijeljen u jednom jedinom Carstvu i u jednoj jedinoj Crkvi; Car i Papa moraju biti gotovo jedna duša samo u dva tijela, sa jednom voljom paralelnom i saglasnom, združeni u ljubavi prema Bogu i ljudima.

U tom obuhvaćanju svih oblika i bića realnosti — to jest u ljubavi universalnosti (svega) — i u tom, što hoće da svede svako djelovanje i mišljenje, pa i najoprečnije, u mir jedinstva, stoji jedan biljeg Danteove duše i jedan od razloga njegove veličine. Bijeli gvelfac Firence također je građanin Italije i svijeta; kršćanski prorok osjeća se baštinikom poganskih pjesnika; apologista monarhije čezne za nekom gotovo anarhičnom slobodom; zaljubljenik Beatricin postaje ljubitelj svih ljudi i ljubitelj Božji; zadivljeni molilac mladog lišća tek zametog zaboravlja zemaljsku lješicu, da se utopi u rajsku rijeku; umjetnik čudesni stvaralac priznaje u ovom zadnjem pjevanju slabost riječi; grješnik je kao i mi i ulaže gotovo cijeli svoj život da otkupi svoju braću iz ropstva grijeha — nama svima veoma blizu po svojem čovječanstvu, a iznad svih nas, jer se uzdiže silom svoga genija i odsjevom svoje slave.

On nije samo najveći pjesnik Italije i jedan od najvećih, što ga je zemlja vidjela, nego jedna od onih duša, u kojoj se sve druge nalaze i odrazuju, jedan od onih učitelja čovječanstva ,kojima je podnožje jedno brdo, a slušaoci naraštaji svakoga naroda; glasovi svečani i veoma moćni, koji viču, rekao bih, u pustinjama, ali se čuju i u budućim vijekovima i visoko na nebesima.

Preveo **prof. Antun Sasso**

---

[2] Conv., III., II. 3. »Ujedinjenje« znači i »združenje«, ali združiti se znači poistovjetiti se, to jest postignuti jedinstvo.

IDILA

Ima nešto ljepše nego ovaj dan,
dan što tako strašno proganja i boli,
ima san bez varke, san neprosanjan
i čarobni zanos što ga duša voli.

Osvanut će jednom beskraj radostan
i čut ćemo kako naša duša moli,
odnijet će nas dalje zanos obasjan
u krajolik dragi bez tuge i boli.

Nebosklon će biti pun šara i vrijenja
sa žuborom moći i božanstvom čara,
raznosit će ljubav toplog utješenja

sa jednog oltara srca do oltara
duše naše pune nedohvatnih sanja
u procvatu snažnom cvjetova i granja.

Ivan Krolo

MEDITACIJA

Živim između stotinu muka
I bolova,
Kao leptir među mirisnim cvijećem,
I srćem slatki med sa plodova gorkih
Za mistična stvaranja.
Zablistaju otvoreni horizonti, neviđenih prostora,
Magičnim dodirom duševnih previranja,
Jer čarobni svjetovi patnje nastavljaju, tamo,
Gdje sreću izdaje snaga.
A ognjem iskušenja pročišćene,
Prepune tajnim bogatstvom uzavrelih želja,
Vatrene ruke mašte,
Udvostruče darežljivost i pružaju
Sve, što bih htio.
O, čudne li radosti na dnu bolova!
Bolova, koji gone misli k višim sferama,
Da im odaju pravi smisao ljepote,
Ovdje, izvan nesređenog nemira sreće,
Za koju strepiš.
Jer što je sreća, nego strah,
Kojim se bojiš, da je ne izgubiš,
A nesreća nije, nego nada,
U kojoj snivaš o prolaznosti bola.
A najveća je mudrost blaženog mira:
Nikada ne gledati očaj duše
Očima prolaznosti
I dati prednost bolu
Isto kao i sreći.

August Đarmati

L I S T A K

Književni prikazi

UTRŠCI IZ SAVREMENE LIRIKE

(V. Kos: Vodopad, B. Klarić: Darovi vječnosti i Sklopljenih ruku, Kirin: Popevke).

Novija hrvatska lirika pruža dovoljno građe za neke opće konstatacije. Trebalo bi i dati neke napomene da se vidi, dokle smo doprli, da li napredujemo, jer sigurno se ne ide natrag, kakova je opća karakteristika lirike formalno i sadržajno i t. d. To su sve važne stvari, jer se od vremena do vremena moraju dati barem djelomični sintetični sudovi za ravnanje publici, književnoj kritici pa i samim piscima. Ne može se ostati uvijek kod raščlanjivanja pojedinih pjesnika, jer ipak oni žive u podjednakoj sredini pa bi se mogle naći i neke zajedničke crte. Nažalost malo imamo sintetičkih radnja ili su samo ukratko nabačeni sudovi takove vrste. Opće napomene o svim pjesnicima olakšale bi nam tumačenje pojedinaca, a da im ne bismo nanijeli krivicu kao posebnim umjetničkim individualnostima. Govori se, da je poratna lirika u presjeku kroz čitavo stvaranje formalno napredovala. Ali se ovdje često zaboravlja na usporedbu s prijeratnom lirikom, da se lako uvidi kako baš nema znatnog obogaćenja u tom smislu. Predratna lirika u svom traženju izraza jednim zamahom odmakla je doista daleko i ako se može danas govoriti o napretku i obogaćenju, možda bi se to sve dalo svesti na činjenicu, da se u predratnoj lirici malo jače opažalo traženje novih izraza i forma, a danas to nekako ide spontano od sebe. Za potvrdu moglo bi se navesti nekoliko poredaba, recimo lirsko doživljavanje osame, interieura i sl. prije rata i danas. Ne će biti znatnog napretka. Sadržajno obogaćenje ne može se zanijekati, ali može li se to pripisati kao činjenica samo pjesnicima ili je to život, vanjski svijet donio pjesniku i ovaj je to u neku ruku silom primio, nametnulo mu se, a predratno vrijeme jednostavno nije poznavalo slične problematike.

U vezi s formalnim napretkom može se napomenuti i pitanje današnjeg izražajnog klišeja i konvencionalnosti. Od toliko zbiraka pjesama možemo li uvijek zapaziti odijeljen i izrazit lični stil, ili se možda povlači neki leksički izražajni inventar s malim promjenama kod više pjesnika? Češće nakon čitanja zbiraka osjetimo, da nam se nije duše dojmilo nešto trajno, po čemu bi pjesnika dulje nosili u duši i točno lučili od drugoga. A bez toga nema prave poezije ni talenta. Tu nije potrebno postavljati neka apsolutna umjetnička mjerila nego blagonaklono promotriti, što ima novine kod pojedinih pjesnika. Jednako se na ovo pitanje nadovezuje i problem jezika kao sredstva za saopćavanje vlastitih misli. Dobro je što se traži lični zraz, ali prevelik mar u tom odnosno neumjerena izražajna virtuoznost prijeđe granicu, zapane u nerazumljivost ili bizarnost, a naravno odmah se na to nadoveže pitanje publike, jer može li publika slijediti u stopu ovakova teška izražajna lomljenja, a da se i ne spominju neukusnosti i bizarnosti. To je ozbiljno pitanje ne samo kao problem odnosa pisca i publike nego kao čisto umjetnički problem, jer se često za izražajnim kovitlanjima krije sadržajna manjkavost i siromaštvo doživljaja, a to su krupni nedostaci umjetnosti pa i lirike. Čini se, da je nastao kod publike umor pri traženju i razumjevanju smisla i pjesničkih

asocijacija, pa se osjeća želja za pojednostavljenjem izraza, jasnoćom, jednom riječi golom lirskom istinom. Tu će se dakako teško održati slabi pjesnici, ali će pravi umjetnici odmah biti zapaženi. U vezi s ovim mogla bi se promotriti i druga pitanja: Utjecaji domaće i strane, metrika i dr. Gornje napomene nijesu dane samo kao osvrt na spomenute zbirke pjesama nego su to opća zapažanja o čitavoj današnjoj lirici pa se dijelom odnose i na ove zbirke.

V. Kos: Vodopad. Kosova zbirka pjesama u mnogo čemu razveseljava. Opaža se traženje samoga sebe makar to bilo i preko drugih pjesnika, ali on traži sebe u sebi sličnima. Nadalje Kos je prema vlastitom radu veoma kritičan, sustegnut pa kao da ova zbirka šaptom govori o pjesnikovoj bojazljivosti, da nam ne pruži koju neiskrenu, neproživljenu, neuspjelu pjesmu. Bez mnogo nametljivosti i patetike pruža pregršt unutrašnjeg dozrijevanja i unaprijed budi rečeno, da je zadovoljio i oštrija mjerila. Kosovu poeziju karakterizira umjereni simbolizam to jest dodirivanje života i okoline ali ne grubo i naprasito nego nježno i uvijeno. Životna problematika ne poprima kod njega sablasnu sliku borbe čovjeka nego pjesničko lebdenje i zaokruživanje životne stvarnosti. U tom je i bitna karakteristika simbolizma. Ne treba iz toga zaključiti na kopiranje književnog pravca, jer je to kod Kosa iskreno, njegovo i suština njegove duše. To je djelomična značajka i njegova uzora Rilkea. Kao da gledamo pjesnika, gdje prolazi svijetom, ulicama i skida blagom rukom koprenu sa života, zagleda u neprimjetljive karakteristike vremena i ljudi. Pjesnik i neće da zna sve o životu, jer mu to i nije potrebno, da ga upozna. Ima neka naročita ćutila preko kojih dolazi do zapažanja i zaključaka, do kojih mi dolazimo običnim našim osjetilima. Što više, on i bježi od svijeta i stvari, da se povrati obogaćen saznanjem svoje vrste. U tom smislu značajne su dvije zadnje pjesme zbirke (Prije odlaska, Ovaj hip je tih), a značajne su kao dokumenat pjesničke fizionomije. Trebalo bi ih u cijelosti ispisati, da se osjeti njihova svježina

> O, ja već vidim: bijela jedra, more
> i sjajno sunce! I ja ću opet brodit
> u svoj svijet tišina i ljepota
> pod večernji kut ko osamljenik stari.
> Izučit ću tamo mudrosti života
> i vratit se s novim pozdravima stvari.
> (Ovaj kip je tih)

To je upravo jedrenje od ovoga svijeta u drugi, njegov lični put, da se opet povrati natrag i gleda ovaj svijet, ali onako kako je dozorio u njegovoj osamljenosti. Kos bježi od svijeta i o njem se izražava škrto, riječima svedenim na najnužnije. Po duševnom raspoloženju i po svom načinu izražaja dolazi k nekom misticizmu, dakako ne svrhunaravnom, nego onom naročitom pjesničkom raspoloženju, gdje duša mnogo ne govori, a puno osjeća i sugerira sebi i drugima. Ovo raspoloženje utjecalo je vjerojatno i na njegov način odabiranja pjesama za zbirku, gdje nije htio mnogo davati. Iz toga bi se mogla praviti neka nagađanja o kratkom pjesničkom dahu, ali to nije toliko važno pitanje. Pjesnik ima i drugih vrlina. Njegova je pjesnička organizacija misli i asocijacija pojmova originalna i formalno i sadržajno (Ribar, Mase, Pod zvijezdama velike vage). Jedino bi se moglo upozoriti, da se čuva teških asocijacija, jer će zapasti u nerazumljivost. Ima u zbirci i koja originalna pjesma (Žena s ugla), gdje ne možemo uprijeti prstom na uzor, ali osjećamo starinu pjesme. Uglavnom Kos je s ovom zbirkom dodao kamenčić novijoj lirici i ne vjerujemo, da će ostati pri ovome, kao što često biva kod nas, da kod mladih inspiracija presahne. Istina Kosov svijet doživljavanja i nije toliko bogat, stoga će morati biti na oprezu, da se ne ponovi. »Vodopad« je pjesnikova simbolika i voda će mu nadahnut još koju pjesmu, kao što je misterij vode obogatio i dušu Gregorčića.

B. Klarić: Darovi vječnosti. Sklopljenih ruku. Nasuprot Kosovoj škrtosti Klarić je dao istovremeno dvije zbirke pjesama. Iskreno govoreći bolje bi učinio, da nam je dao izbor iz ovih dviju zbiraka i ovaj bi probrani niz pjesama imao više uspjeha. Teško je kod njega naći osnovnu duševnu dispoziciju kao polaznu točku za rasuđivanje iskrenog doživljaja ili knjiškog utjecaja ili napokon slaba i neodređenog doživljavanja. Ima kod njega podjednakih dispozicija barem u ovim pjesmama za razna duševna raspoloženja. Preotima mah deskripcija i poezija ugođaja, ali jednako jak postaje u patetičnim izlijevima i himnijskim zanosima (Dušine antene, Molitva — Sklopljenih ruku). Ovo je i prednost, jer pokazuje različne mogućnosti uživljavanja i prilagodljivosti duha, ali može biti znak slabosti i prejakog utjecaja, koji smeta, da dođe do izražaja prvenstveno njegovo glavno duševno nastrojenje. Unutrašnji svijet jači je od svih vanjskih utjecaja, ako se radi o istinitom umjetničkom talentu, jer je jači i probija makar i nesvjesno. Klarić je morao malo više promišljati, stegnuti se i procijediti u zbirku najbitnije, to više kad kod njega ima zamjerna lakoća pravljenja stihova i to sasvim pravilnih, ritmički besprijekornih, ali uza sve to ne uvijek dozorenih i spremnih za vanjski svijet. Spomenuh lakoću versifikacije, i to se mora kod njega posebno istaći, da se ubuduće zna ravnati u pogledu izbora i pisanja pjesama. Trebat će više obuzdavati demona pisanja tako da pjesme dobiju svježinu i težinu unutrašnjeg prekuhavanja. Inače će i u budućnosti biti dojam njegovih pjesama kao još nestaloženih i prekratke pjesničke inkubacije. A to je prvi zahtjev za uspjelu liriku. Tako u ovim zbirkama ima pjesama, koje su doista proizvod lakoće pisanja više nego potrebe stvaranja. Istina taj mu karakter stvaranja jamči za trajniji pjesnički rad i naravno plodniji ali ne uvijek stvarniji i vredniji.

Prilikom ovih zbiraka može se reći i nešto konkretnije o pojedinim pjesmama. Zbirka »Sklopljenih ruku« izražajno originalnija i svježija od »Darova vječnosti«. Kao da je u njoj probraniji i kritičniji, stih djeluje novinom. Kako Klarić može biti jak i dojmljiv u nekim pjesmama, gdje se više sabrao u unutrašnjosti svjedoče pjesme Elegija sutona, Otvori prozor, Uspomena, Preobraženje, Jobova balada i t. d. U njima se osjeća intenzivnije bilo duše i dugo skuhavanje, dok su izišle pod pero. No uz ovako dobre pjesme ima i loših prebrzo napisanih i slabo proživljenih (Sjaj krvi, Digni me nad moju tugu, Djelo, Smisao stvari). Često se primjeti, a to nije čudo, i odjek lektire (Riječi su maska). Klarić ima bez sumnje dobrih pjesama, ali će morati unaprijed suspregnuti dah, više promišljati i onda dati pjesmu.

Kirin: Popevke. Kirin se pojavio tankom zbirkom kajkavskih pjesama, koje su svojim tonom karakterizirane upravom naslovom »popevke«. Nema unutra teških akcenata, životne mudrosti ili dubokog razmišljanja. To je poezija može se reći dokolice a ne životnog traženja i napora. Formalno su pjesme dobre i prirodne, jezik i ritam skakutljiv i prosipa se lagano, a sadržajno ne daje bogzna kakove novine. To su svakodnevna zapažanja, sitne primjedbe, mali odjeci i daleka nagađanja. No sve opet nijesu svježe i nove. »Rascvel se... podsjeća na neke tvrde stihove, a pjesma »Pri Majki Božji Kameniti« ima ponovljenih misli. No ima pjesama koje opet dokazuju neobičnu glatkoću i prpošnost kajkavskog dijalekta. I nije bez opravdanja rečeno sudeći po ovoj zbirci da je kajkavski dijalekat prikladan za sitne i familijarne sujete (Cinkušek, Špiglec i dr.). U zadnje vrijeme prestao je razmah regionalne dijalekatske poezije, no Kirin je to htio ponovno oživjeti. Ima lakoće i pravilnosti u izražaju, ali bi za detaljniju i objektivniju kritiku dobro bilo, da nam je dao i nekajkavskih pjesama, prema kojima bi se dalo nešto konkretnije zaključiti. Ovako se mora ostati kod nekoliko zapažanja i konstatacija, bez pomisli, da bi to imalo trajni i definitivni karakter suda o pjesničkom talentu.

A. R. Buerov

IVO KOZARČANIN: TIHI PUTOVI

(Suvremena Knjižnica Matice Hrvatske IV/19)

Ove crtice i novele, koje ne sadržavaju mnogo anegdote u sebi, u kojima nema mnogo komplikacija ni dramatskih zapletaja, imadu često u sebi mnogo stanovite lirike, koju bismo mogli nazvati lirikom bijede. I moglo bi se reći u cjelini (ako se odračunaju pojedini slučajevi) da je ta lirika uvjerljiva. Onda nas taj nepatvoreni timbre bijede, istinit i proosjećano lirski dan, osvaja, jer istina je uvijek zanimiva, zaokuplja dušu i srce te ne ostaje bez dojma. Što mnogi ljudi ne će da priznadu bijedu, pokazuje samo njihovu duševnu niskoću. No ako se slika neuvjerljivo pregoni, dojam izostaje.

Već u prvoj crtici imamo dobrih lirskih opisa, a u drugoj isto tako na pr. opis podneva (str. 40.) u provincijalnom gradiću. Tipovi su u ovoj drugoj crtici dobro dani, sjećaju na ruski roman (onaj profesor i čita Dostojevskoga). Kad u trećoj crtici pisac opisuje Anu, koja je počinila abortus, bijeda je te duše ocrtana uvjerljivo, njene teške muke dolaze od tihe želje, koju život nije uslišio (67./8. str.). Nju tišti svijest: »Ubila sam dijete« (77.). U svijetu g. Kozarčanina nema vedrine, jer on vidi zlo i uopće se pita: »Zar čovjeku zaista može biti dobro? Tko to kaže? Taj laže...« (str. 79.). I jer zlo bije ljude, svi su egoisti: »Uglavnom preopterećeni sami sobom i svojim nevoljama... Mali, sebični i bijedni, kljasti i slijepi, više prisiljeni da budu zli, nego uistinu zli, oni ne mogu voditi brigu o drugima i ne mogu biti dobri prema drugima, kad ni prema njima niko nije dobar« (str. 83.). Pisac znade dati paralelno štimung prirode i čovjeka, znade prirodu i čovjeka u sukladnom duševnom okviru uhvatiti. Uopće se priroda mnogo opisuje i s puno senzibilnosti (»i zabrinuti, sjetni koraci listopada se čuju« 96. str.). Tako u crtici: »P o v r a t a k u j e s e n«. Što je sadržaj? Kao uvijek, ne baš mnogo. Ona je bogata, on siromah; otišao je u grad na školovanje, i prilike se urotile protiv nje tako, da se morala obećati drugome... Sve je dano proosjećano, lirski, nekud fatalistički. »Mi smo već dosada potrošili svu sreću, koja nam je trebala izdržati cijeli život« (str. -05.). Opisi g. Kozarčanina međutim osim svoje poetičnosti kriju i jednu opasnost t. j. opasnost precioznosti. U crtici »S n i j e g« oni su toliko precizni, da se pita, mogu li se održati. Preciznost se dade održati u nekom romantičnom okviru, ona će izvrsno pristajati i u komični okvir (jer i sama graniči s komikom), ali u ovako ozbiljnim i bolnim, čak tmurnim, bezizlaznim, gotovo očajničkim slikarijama ona distonira i izaziva. Takvi preciozni opisi (kojih ima i drugdje; ovdje ovaj opis prosinca) prečesto su (ko što je jasno kod precioznosti) tvorevina glave, igra intelektualističke strane stvaraoca, pa prema tome treba da se i uvrštavaju, kamo spadaju: ta igra mašte dolazi iz glave, ne iz cijele duše. Uopće su u ovoj crtici, koja prikazuje isječak života mladog tuberkulotičara (tbc i abortus su piscu mile teme), opisi preopterećeni, zamaraju. Stilizacija je katkad zanemarena, tako se na pr. dvaput spominje riječ »sat« u ovoj rečenici: »Taj dan... slijedilo je sedam istih takovih dana, koji su djevojci i Adamu donijeli mnogo radosnih sati u bjelini ljubičasto osjenjenoj, na koju se jutra izlijevahu u mlazovima cijele duge, samotne sate«. Ovdje se na neestetski način ponavlja riječ »sat« u raznom značenju (prvi put moglo se reći: radosnih časova). »D v a ž i v o t a« je i opet jedan isječak iz povijesti jedne studentice, koja polaže ispite i trpi od tbc. U »B a l a d i o s i n u« vidimo, da se moralna i fizička bijela često prate: jer ko uvijek trpi od drugih, postaje lako zao, i u tom je tragika i bolna nota ove crtice. Gdje je bijeda, tu se rađa zloća, ne velika, zloća jednog Übermenscha, nego sitna, nemoćna. »Iz sebe režim na svakoga, ko mi se približi. Ja sam nekada romantično želio ostaviti prtljag civilizacije i sve lažno... spaliti sve knjige...« (str. 158.). Nestaje vjere, javlja se zluradost. »Između mene

i neprijateljskog svijeta... postoji zid« (str. 162.). Pogled takvog čovjeka je »mrzak i zao pogled vuka na šumskoj čistini« (str. 162.). U crtici »Stara žena« čak i nebo ostaje gluho, pa takav svijet mora da izgleda nepodnosiv, t. j. takav svijet i jest nepodnosiv, odnosno bio bi nepodnosiv, kad bi doista Bog bio gluh na ljudsku bol. Tu molitve idu u nebo, koje je »za njih zatvoreno i nedostižno« (str. 169.). Pisac ne pregoni naumice tamu, ali mu je baš zadnja crtica »Vode rastu« najmanje uvjerljiva, jer nas ne može uvjeriti o tom, da jedna tuberkulozna učiteljica, koja tu u selu proganjana sićušnom i zlobnom i zlom sredinom trpi i klone, a koja ipak ljubi, postaje čak ravnodušna prema dolasku svog dragoga, svog ljubljenoga. »Zato je isto tako sasvim svejedno, piše li ti upravitelj, da te ja molim da dođeš, ili ti ne piše, jer te ja ne čekam više ni časa. Ja samo čekam, da vode narastu. Da narastu do mene« (str. 204.). Ovaj štimung nirvane, konstruirani, samoubilački štimung, koji čeka samo prestanak života i više ništa — to nije nešto uvjerljivo, nego konstruirano.

Kako rekoh u početku, lirika bijede dana je inače dobro u g. Kozarčanina, i može se reći, da mu riječ od srca ide. Ta lirika bijede fizičke često je i lirika sitne moralne bijede, sitne zloće onih, koji su od svih ostavljeni. Nije to lektira za svakoga, premda je redovno vrlo istinita u konstatacijama, jer ta lektira, pogotovo ako se zatrči, ubija životni elan, i ukoliko je ovakovo životno gledanje odgovaralo još poslijeratnom onom pesimističko-dekadentnom raspoloženju, danas, kad se bude narodi na život, u vrijeme, kad nam treba probuđenih energija i svježe volje za život, ova lektira riskira da postane nesavremena. Ipak se ne može reći, da bi crtice g. pisca bile onako pesimistički nategnute, kako je zbog »socijalnog« tona Miškina smatrao za zgodno da nateže svoje slikarije sa sela, koje je ipak još u glavnom zdravo i voljno da živi. Danas, kad Evropom struji dah života, kad sve hoće da živi, ne čekamo ni mi »da vode narastu« i da nas odnese nirvana. Pisac je učinio vrlo dobro, da je slijedio samo svoje nadahnuće i bol svoje duše, a da se nije dao (općenito, osim mjestimice) odvesti u sumnjive vode tendencioznog morala, na teren »socijalnog« natezanja bijede u očajničke i nirvanske himne. Zato mi se Miškinine stvari čine »dobre« tek »s nategom« (kako su naši stari profesori ocjenjivali), dok su crtice g. pisca dobre i najbolje onda, kad s njegove strane ima što manje »natege«.

Svakako traži istinoljubivo srce, da se i bijeda prizna kao i sva istina, i tu se vidi, da zadaća književnosti nije frivolna, nego da je njena zadaća duboko čovječna. Iza religije i filozofije njoj pripada prvo mjesto. U knjizi g. Kozarčanina: »Tihi putovi« (koja bi se bolje zvala: »Bijedni putovi«, jer »tihi« izaziva dojam puteva tihih i dobrih, a ovi su putevi često bijedni i zbog bijede zlobni), u ovoj knjizi ima mnogo iskrenih i dobrih stranica iz povijesti vapaja čovječje duše zašle u ćorsokak bijede fizičke i moralne.

D. Čepulić

BUNJEVAČKE NARODNE PISME

(Sakupio i uredio: Ive Prčić, Subotica 1939., vlastita naklada)

Ive Prčić je skroman kulturan radnik, gotovo bih rekao i suviše skroman, da nisu skoro svi nacionalni i kulturni radnici iz Bačke Hrvatske takvi: povučeni, tihi i šutljivi. Ravnice govore svojim mirom i tišinom iz tih ljudi, koje su patnje, nepravde i progoni očeličili i učvrstili u njihovim uvjerenjima.

Godine i godine je Ive Prčić ustrajno i marljivo sakupljao građu, sakupljao živo narodno blago, da ga sačuva od propasti i da na osnovu toga materijala pribavi jedan dokaz više za nesumnjivo hrvatstvo Bunjevaca.

Kakav je to posao, to mogu ocijeniti samo oni, koji su ga upoznali na terenu. Ako još dodam, da je teren na kojem je radio Ive Prčić daleko teži od drugih

terena radi prirođene stidljivosti, prevelike konzervativnosti, preteških nacionalno političkih prilika i prilične literarne akulturnosti, onda sam time baš dosta rekao u pohvalu marljivosti Ive Prćića.

S obzirom na prilike u kojima je Ive Prćić radio više se zbilja nije moglo uraditi na tome polju. Geopolitički položaj bunjevačkih Hrvata je iziskivao neprestano napinjanje svih snaga i na obične, svakodnevne i sitne borbe, koje su apsorbirale ljude i najbolje životne snage agilnijih radnika tako, da se nisu mogli isključivo i svom snagom posvetiti jednome poslu. To nije slučaj samo kod bunjevačkih Hrvata nego i u cijeloj Hrvatskoj, ali se to kod bunjevačkih Hrvata daleko teže osjetilo, budući da su bile prilike teže, borbe veće, a radnika žalosno malo.

Lijepa Prćićeva zbirka »Bunjevačkih narodnih pisama«, koja je i opremljena vrlo skromno, značajan je prilog proučavanju našeg narodnog života uopće, a narodne pjesme posebno. Ima u toj knjizi vrlo zahvalnog materijala za ozbiljniji studij, premda je većina pjesama i inače poznata po svojim motivima. To su hrvatske narodne pjesme, kako se govore i u drugim krajevima, samo su prevedene i prepjevane bunjevačkim dijalektom, lijepom i sočnom ikavicom, a ponegdje su i imena lokalizirana ili promijenjena. Sam tekst je također mjestimično pretrpio čak i značajnije promjene, ali su motivi ostali ipak toliko isti i zajednički, da je veza nesumnjiva i sigurna, kao što je sigurno i to, da su te pjesme u većini potekle s jednog i zajedničkog izvora. Postepenim raseljavanjem i pomicanjem od izvora pjesme su doživjele nužne promjene, ali su ipak zadržale potrebnu vezu s pjesmama, koje su se također udaljivale od izvora, doduše u mnogo manjoj mjeri, i doživjele slične promjene.

U ovoj knjizi objavio je Ive Prćić 318 pjesama, dok je 26 pjesama predao Matici Hrvatskoj za njena izdanja cjelokupnih hrvatskih narodnih pjesama. Prćić je podijelio zbirku na pjesme: 1) pobožne, 2) dičije, 3) korizmene, 4) kraljičke, 5) svatovske i 6) groktalice, koje su ujedno i najbrojnije.

Najljepši i najoriginalniji ciklus su kraljičke pjesme među kojima ima nekoliko pravih bisera i sjajnih plodova narodnog genija. Te su pjesme jednostavne i lake, ali toliko lijepe u svojoj jednostavnosti, prepune srca i ljudske duše, da upravo zadivljuju i onda, kada ih čovjek samo čita. No prava ljepota kraljičkih pjesama dolazi do izražaja tek onda, kada čovjek o Duhovima čuje, kako male djevojčice — kraljice — pjevaju skladno i oduševljeno po bunjevačkim gradovima i naseljima te pjesme.

Da nabrojim samo dvije, koje ne moraju biti čak ni najbolje:

»Izrasla je ruža
Kati pod pendžerom.
Iz rakije rasla,
Iz vina cvatala.
Pod njom sidi Kata
Pa maramu veže.
Svilom izvezena,
Krajom opšivena
Pa ona smotaje,
Dragom u džep daje.

Ili ova druga (bolja):

— Evo tebi, dragi,
Marama vezena,
S vidom izvezena
Krajom opšivena
Pa ti iđi kući,
Pa se ti pofali
I ocu i majki
I bratu i seki
Šta ti Kata dala
I u džep smotala —«
»U petak se, nane,
Đače razbolilo.
U subotu, nane,
Bolom bolovalo.
U nedilju, nane,
Đače umiralo.
Ne 'tila ga majka
U groblje mećati,
Već u bašču, nane,
Pod žutu narandžu.
Svako jutro majka
Na groblje hodila . . .
— Je l' ti teška, đače,
Ta crna zemljica?
Je l' ti teška, đače,
Zelena travica? —
— Nij' mi teška, nane,
Ta crna zemljica,
Nij' mi teška, nane,
Zelena travica
Već su teške, nane,
Suze materine —«

Iz ovih se pjesama, a osobito iz ove druge, vidi, da su, uza svu originalnost i posebnost, ipak i u njima najčešći i najljepši motivi iz poznatih narodnih pjesama, a to ništa ne umanjuje njihovu vrijednost i njihovo značenje. Ove (i druge) kraljičke pjesme pjevaju se tako, da se svaki stih ponavlja, a na kraju dodaje se uvijek pridjevak l j e l j o po čemu se bunjevačke k r a l j i c e ponegdje zovu i l j e l j e.

Ima u kraljičkim pjesmama toliko slobode i prirodnosti, toliko struji iz njih pravi, nepatvoreni, neograničavani i neograničeni život, da se mogu slobodno usporediti s najboljim hrvatskim narodnim pjesmama iz drugih ciklusa, ali to još ne vrijedi (i ne može vrijediti) za sve kraljičke pjesme, jer ima dobar broj prigodnih, verbalističkih i pomalo praznih, što nije ni čudo kod onolikog broja kraljičkih pjesama.

Sve ono što su bunjevački Hrvati sačuvali, primili ili stvorili u (manje ili više) formi pjesme Prćić je uvrstio u ovu knjigu, premda to sve i nisu narodne pjesme, premda ih govori narod. Pojam narodne pjesme je jasan i određen, a taj pojam nikako ne obuhvata sve Prćićeve pjesme iz prva dva ciklusa, a poneke iz trećega.

Istina, sve su te pjesme, a pogotovo one iz drugoga ciklusa — dičije — predavane isključivo usmenom predajom a osim toga izvršile su i važnu zadaću u odgoju djece, ali to ih još ne izjednačuje s drugim pjesmama kao što su kraljičke. Uostalom ovakovih dičijih pjesama ima svaki kraj i svaki narod, jer te pjesme odlično zabavljaju djecu.

Neke od pobožnih pjesama su postale svojina naroda u pravom i punom smislu te riječi, pa su još i sada sačuvane. Uopće bunjevački Hrvati od ovih Prćićevih pjesama danas najviše znaju kraljičke. pa dičije, svatovske, korizmene, pobožne, a najmanje groktalice.

Kraljičke pjesme (kao i svatovske podskočnice) postaju sve brojnije, jer se u kraljičkim pjesmama opjevavaju i suvremeni događaji i popularni ljudi. Zanimljivo je, da su to sve samo Hrvati, što domaći sinovi, što narodni prvaci iz drugih hrvatskih krajeva.

Groktalice su najbrojnije pjesme i najduže, pa se valjda zato i zaboravljaju tako. Gotovo sve su prerađene i pobunjevčene narodne pjesme iz zajedničkoga izvora.

Kolika šteta što je Ive Prćić tako skroman u svojim komentarima, bilješkama i tumačenjima. Ta on je barem nekoliko desetljeća živio za to narodno blago, a to mu je dalo pravo (i dužnost) da nam i on sam kaže o tome svakako daleko više nego što je rekao. No možda će to učiniti drugi puta!

Ive Prćić je u svojim nastojanjima uspio toliko, da može biti zadovoljan, ali opet ne smije prestati raditi, jer je on u svojem neumornom poslu sakupio sigurno još mnogo narodnog blaga, koje ne smije propasti.

Sve pjesme, sve bilješke i svi komentari pisani su bunjevačkom ikavicom, koju Prćić odlično poznaje. On je, pored Blaška Rajića, najveća živa enciklopedija narodnog blaga i govora bunjevačkih Hrvata.

Marko Čović

»Moderni svijet ponizuje. Ponizuje državu, ponizuje čovjeka. Ponizuje ljubav, ponizuje ženu. Sramoti pleme, ponizuje dijete. Ponizuje narod, ponizuje obitelj. Ponizuje, uspio je poniziti, što je možda najteže poniziti na svijetu: on ponizuje i smrt«.

C h a r l e s P e g u y

Kazalište

RACINE-OVA ANDROMAKA — TRAGEDIJA ŽENE I MAJKE

(Prigodom prikazivanja Racine-ove »Andromake« u Zagrebu)

Nedavno smo u Zagrebu imali prilike da vidimo Evripodove Trojanke. Tu je Nina Vavra odglumila Hekuku, ženu kralja trojanskoga Priama, doduše ne klasično, već romantično — realistički, ali s elanom proživljavanja. U Andromaki Racine — ovaj put se srećemo s jednom od tih nesretnih Trojanaka, sudbom gonjenih, pošto im grad bude razoren i sve zadesi okrutni udes ropstva. Kako je poznato, Andromaka je udova iz Hektora, sina Prijamova, Hektora, koji je bio najveći trojanski junak, ko što je Ahil bio najveći junak na grčkoj strani.

Racine-ova je Andromaka reprezentativna za njegovo stvaranje. Jer to je kazalište klasično, ujedno kazalište strasti, odnosno kazalište ljubavi, koja je za Racine-a fatalna strast, pod kojom moraš da se smrviš, pod kojom te udes slomi (»to je Venera, koja se čitava bacila na svoju žrtvu«, kako se veli u Fedri), i napokon to je kazalište u eri Kralja sunca Luja XIV. Eto ovo troje da vidimo ponajprije malo što znači. Klasično kazalište znači: kazalište, koje visoko odskače i svijesno se dijeli od vulgarne kopije stvarnosti, smatrajući, da je umjetnost domena ne samo kopirane zbilje nego i višeg gledanja te zbilje. Kazalište strasti znači eto na pr. u Andromaki, da su tu, kako ćemo vidjeti, osobe kao Hermiona, Piro, Orest čista strast: sve ih tjera svemoćna strast ljubavi poput nekog zlog božanstva. Zato na pr. Orest tu na koncu, kad ubije Pira i poludi, u ludilu kliče pun paroksizma:

O hvala, bozi! Moja nesreća nadilazi moju nadu!

Kazalište Luja XIV., to znači, da se tu osjeća da živimo u doba Kralja-Sunca. To je raskošni dvor, pun ceremonijalnosti i galantnosti To se onda osjeća i u Racine-ovoj Andromaki. Radnja se naime zbiva na dvoru Pira, kralja epinskoga, sina Ahilova. Sin je naime Ahilov odveo u ropstvo i Andromaku, Hektorovu udovu, ali ona kod Racine-a biva tretirana kao prava gospođa, premda će se Piro, ali iz ljubavne strasti, pokazati nesmiljena srca, kad bude tražio, da ga uzme ili će joj malog sinka, svu njenu utjehu i uspomenu na Hektora i Troju, predati Grcima, koji se boje sjene Hektorove i traže, da se dijete preda njima. Piro je okrutan, ali manje galantan kavalir. (Ipak se tu Racine čuvao da ne popusti savremenicima).

Piro dakle traži od Andromake, da ga uzme ili će joj predati sina Grcima. Nad Andromakom lebdi mač gorke sudbine, koja se ne može odvratiti. I sam joj to Piro drastično kaže (u III. 7):

Kažem vam, treba poginuti ili vladati.

Andromaka, vjerna Hektoru i nježna mati, na koju stranu da se odluči? Da pođe za Pira, to joj je nemoguće, kad se sjeti »one vječne noći«, kad je za propasti Troje ugledala Pira. Zar da zaboravi, kako je Hektor lišen pogreba bio vucaren po prahu oko gradskih zidina ljubljene Troje, kako je njegov otac zagrlivši oltar pred nogama joj srušio se, zar da zaboravi »onu okrutnu noć, koja je za jedan cijeli narod postala vječna noć«, kad je sred gorućih palača trojskih ugledala Pira pokrita krvlju trojanskom, kako si krči put preko njene mrtve braće?! (III. 9). Ako je to nemoguće, kako je s druge strane moguće, da preda svoje dijete, koje još pred zadnji boj uze Hektora u ruke i zaplaka:

»Ja ti ostavljam sina kao zalog moje vjere«.

Piro opet pozna samo svoju strast: ljubav. On bi doduše imao uzeti Hermionu, kćerku Menelaja, dakle Grkinju, i ona je već tu kod njega na dvoru. Ali eto, kad je

ljubav nesavladiva moć, kao neko zlo božanstvo, pred kojim čovjek pada. Hermiona je isto tako strastvena žena, zato je sad iz ljubomore, jer ona ljubi Pira, spremna na sve. Gdje ima strastvene ljubavi, tu je i mržnja. Iako je Piro prezre i uzme Andromaku, neka plane Epir u krvi i vatri »kao druga Troja« (II. 2). Njoj je sve jedno, ona kao da pozna samo jednu svetinju: svoju ljubav. I Orest, koji je došao sa strane Grka da traži maloga Astianaksa, i taj je sama strast. On voli Hermionu i spreman je njoj za volju na sve. On je lud od strasti, i sretan, što je našao priliku, da sretne Hermionu, on je želi ugrabiti. Ili će raspiriti novi rat, jer ona predlaže osvetu. »Pođimo, gospođo! (tako on predlaže).

Zapalimo još jednom svu Grčku. Ja da se istaknem snagom, a vi svojim imenom, zauzmimo mjesta, vi ono Helenino, a ja mjesto Agamemnovo« (IV, 3). Ali osveta koju Hermiona sprema Piru, je strašna. Ona predlaže Orestu i traži kategorički od njega, da ubije Pira, ako Piro priđe s Andromakom k oltaru. Orest će izvršiti doista to, što je Hermiona tražila u svojoj ljubavi — mržnji, on ubija Pira. Jer Andromaka se međutim odlučila prići oltaru s Pirom, da spasi dijete, ali se ujedno pred oltarom i — ubiti. Kad Hermiona čuje za smrt Pirovu, ona se sad odriče Oresta. Ona je iz ljubomore, iz mržnje, koja je samo naličje ljubavi, tražila smrt Pirovu. Ona tjera sad Oresta, koga ona ne ljubi od sebe: »Zašto ga ubiti?... Ko ti je rekao?« upita ona Oresta. Koliko je to sve crno! Koliko strasti, koliko boli! Čovjek se samo pita, kako su mogli nazvati Racine-a »nježnim Racine-om«, misleći, da su time pogodili srž njegova stvaranja. Mi tu imamo više posla s tragikom, koji je duboko zavirio u ponor ljudske boli, s tamnim Racine-om. Eto čitave ljudske hekatombe: Andromaka — se ubija, Piro — biva ubijen, na to se i Hermiona od ljubavnog jada — skonča, a Orest — poludi.

Ja sam volio nazvati i u svojem eseju o 300. godišnjici Racine-ova rođenja ovog pjesnika nekim Beethovenom tragedije, nekim El Grecom tragedije, nego da ga zovem Mozartom tragedije. Jer oni nježni tonovi gube se pred crninom osnove, pred crninom sveukupne slike. Dabome, mi smo čuli nježnost osjećaja Andromakinih. Kakova je to žena, kakova li mati! Divna žena, divnija mati! (Baš obratno od onog što priča Thierry Maulnier, koji kao kritičar sve izvrće i misli, da je Andromaka samo žena vjerna Hektorovoj uspomeni). Spomenimo ovdje, da je Racine pače odstupio od povijesti, odnosno od legende, jer Astianaks je bio ubijen i prema Evripidovoj Andromaki, po kom je zasnovao i Racine svoju Andromaku, ona živi na dvoru Pirovu te je njegova žena i ima od njega sina. Tu se vidi, koliko je nježan osjećaj živio u dubini (makar i strastvenoj) srca Racine-ova, kad je on volio da Andromaka ostane vjerna Hektoru čak dotle, da ne će da znade za drugoga muža, i da ostane nježna majka, koja će postati majkom boli, a sve zbog svoje — čiste ljubavi. U »drugom predgovoru« pjesnik sam opravdava svoj postupak, jer — veli — i sami klasični pisci dopuštali su si slobode, a nekmo li ne će to biti dopušteno modernima, koji već te klasične teme niti ne poznadu tako dobro niti one ne spadaju u njihovu baštinu. Zato onda veli dalje: »I ja dvojim, da bi suze Andromakine bile učinile tolik dojam na moje gledaoce (kao što su one to učinile) da su one tekle za kojeg drugog sina, a ne za onog kojega je imala od Hektora«. Eto dakle nježne majke i vjerne žene; to zbog čega Racine-a zovu »nježni Racine«. Ali sve ostalo — kolika li tama, jad, bol! Hermionom vlada pravi sadizam osvete: kad ona ne može da ima Pira, onda se mora ta ljubav očitovati kao mržnja, kao razaranje tuđe sreće: ona želi, da pomuti sreću Pira i Andromake, ona se želi nasladiti (»prenon quelque plair«) u tom, da ih smete (na dijete navukla je mržnju Grka, Pira će ožigosati kao zločinca, poslije će tražiti od Oresta smrt njegovu). Ona tu (u II. 1) izričito kaže o svom sadističkom užitku, da ih omete u sreći, napose da Andromaku učini nesretnom:

»R e n d o n s - l u i   l e s   t o u r m e n t s qu'elle me fait souffrir«. Dakle ona želi, da Andromaki za bol vrati bolju, da za bol koju joj uzrokuje Andromaka bez

i mrve svoje krivnje, vrati bolju, koju će ona posve svijesno zadati svojoj suparnici. I Orest je tako fatalno tamno lice, ožigosano znakom sudbine, predestiniran da izgubi sreću; pa kad je tako, on hoće barem, da nevin ne bude nesretan, već hoće da zgriješi, da bogovi ne kazne nevinoga. Njemu se čini, da neka nepravedna Moć »pušta zločin nekažnjen, a progoni nevinost« u svijetu, zato mu je teško nositi breme pravde.

»Moja me nevinost napokon počinje da tišti«. (III, 1).

Strahovito kobne riječi! Kako taman je svijet pred očima Orestovim, kad on drži, da je to svijet — nepravde, bitno svijet nepravde. Strašan bi bio svijet, kad bi bio sav izručen nepravdi, ali ne! Nije tako, Božja Providnost ipak bdije i ne da pravednoga da bezbožnik s njime radi što hoće, i ako je pravedan čovjek izvrgnut i izvrgavan. Pa ipak: Orest se nećka isprva ubiti Pira, kadno Hermiona traži sve odlučnije: ili — ili! Il će Orest Pira ubiti i time steći njenu ljubav ili ga ne će ubiti i izgubiti će njenu ljubav. Doista je nad Orestom neki taman fatum, kad njega, koji je spreman zapaliti nanovo Grčku, na novi rat, da se i opet pali i lije krv kroz godine, ali se ipak nećka izravno ubiti Pira, kad njega ta Hermiona sama tjera na umorstvo.

> »Vratite se sav pokrit krvlju nevjernika,
> Krenite i u tom stanju bit ćete sigurni za moje srce«. (IV, 3).

Orest bi Hermionu ugrabio, svaki zločin za nju počinio, ali sad se traži umorstvo vlastitom rukom i smjesta. I to se dogodi. Ali onda ge Hermiona odbija i on poludi i Furije ga obuzimaju... U svom ludilu on prema zakonima francuske klasične tragike još se znade lucidno analizovati. Nad glavom mu sikću zmije Furija, da ga povuku u vječnu noć.

> Ali ne; povucite se (veli) prepustite sve Hermioni,
> Jer će me nezahvalnica znati bolje od vas rastrgati.
> I evo joj ja nosim moje srce da ga proždre. (V, 5).

Racine-ova Andromaka je reprezentativno djelo francuske klasične tragike Racine piše u stihovima, on piše u riječima jednostavnim, analizira duševnosti, sva se radnja zbiva prema zahtjevu klasike na jednom mjestu i za (otprilike) 24 sata. Zato je to radnja duševna; ide zatim, da se u zadnjem momentu zgusne i da se takovo zgusnuto duševno zbivanje u najodlučnijem času izanalizira. To je realizam više vrste, jer se u običnom govoru ni ne govori u stihu. Ali bi bilo čudno braniti pjesniku pisati u stihu, jer pjesništvo nije kopija stvarnosti, i ko misli, da jeste, ne razumije eto ni najelementarnije pojave, zašto je naime poeziji mio stih — koji ipak nije kopija života. Poštujmo u Racine-u genija višeg reda, glasnika višeg Svijeta, što je on i bio. Sada o ovoj 300. godišnjici Racine-ovoj sjetimo se nauke tragedije, a to je samilost i ljubav prema čovjeku, koji je patnik, sjetimo se duše čovjekove, koja uvijek jednako traži odgovor na sfingu života. Veliki događaji sred kojih se svijet nalazi, približuju nam umjetnost Racine-ovu i prikazuju kao vječnu. Francuzi više puta vele, da stranci ne mogu shvatiti Racine-a i traže lijevo i desno, i s brda i dola, kojekakove uzroke tome. Racine je velik, i zato se danas njegov genij više ne osporava. Ali samo veliki duhovi mogu potpuno shvatiti Racine-a ,i u velikom vremenu on postaje sve razumljiviji. Što engleski esejista i romanopisac Huxley, naš savremenik (preveden i u nas) misli, da je nastupila pomrčina tragedije, te se malo pišu tragedije, ima pravo. Onda pravo kaže i to, da je tragedija preozbiljna za njegovu t. zv. »cijelu istinu«. Huxley-u je stalo do frivolnih detaljića, koji ne stanu u tako svečano prikazivanje, kao što je tragedija. Recimo napose: stihom pisana svečana Racineova tragedija ne bi trpjela takvih škakljivih detaljića. Ali za to tragedija i gleda bitnije, a da bi se mogla delektirati na malim frivolnim poslasticama, iznad kojih se veliki

duhovi mogu da vinu. Zato je baš veliko vrijeme zvano, da u ljudi u dušama uzbudi opet shvaćanje za bitno, za esencijalno, (jer se inače gube u tričavostima); tragedija je tako metafizički dublja i zato teže pristupačna, ali dođe vrijeme, kad i ona postane bliža, kad je čovjek dublje u svom biću potresen životom i kad zagleda dublje od površine. Jedan od onih, koji su duboko gledali, bio je Racine. Zato se s pravom odaje njegovu geniju velika počast.

D. Č.

KAZALIŠNA KRONIKA

U početku ove godine nastao je bio mali zastoj, dok se spremio »Barun Tamburlanović« (o kojemu je posebno bilo govora u br. 3 H. S.) i dva komada neobično slične unutarnje strukture: Gehrijev komad »Na šestom katu« i Shurekovi »Ulični pjevači«.

Upravo je nevjerojatno, koliko identičnosti kriju u nutarnjim slojevima svoga bića ova dva komada inače nejednake umjetničke vrijednosti, a po prilici slična uspjeha na zagrebačkoj pozornici.

Složeni ne od jednoga umjetničkoga daha sa jasnom podlogom ličnosti i čvrstim okvirom zbivanja, nego u naslagama bezbrojnih lica, disparetnih i osebujnih, sa svaki čas novim situacijama vješto namještanim više nego organski povezanim, ova dva komada bi se mogla pod zajedničkim nazivnikom nazvati — traženjem čovještva. »Na šestom katu«, u siromašnoj mansardi se pate različiti stanari, bijedni moralno i materijalno, svaki sa svojom dušom, a svi zajedno u jedinstvenom klupku međusobnoga ogovaranja, uhodarenja, potpomaganja, stradanja i radovanja. Bijeda je tim ljudima oduzela fizionomiju ljudske plemenitosti i dostojanstva, oni u svome moralno zamaglenom ambijentu izgledaju kao lutke pokretane jednom uistinu unanimističkom silom održanja i životarenja. Isto je tako u podrumu »Uličnih pjevača«. Tri izgubljena, pijana života vrte se tu u uskom krugu jedan oko drugoga, bez radosti, bez volje, bez truna životnoga soka, bez otpora i bez čovještva. I taman u času desperatne situacije i u dnu i na vrhu kuće, i u podrumu i na mansardi dolazi čovještvo, umilni i dobri dašak čovještva, koji spasava. Dolazi kroz ženu, priprostu, zapuštenu, sitnu i prezrenu ženu, koja je u stanju kroz plemenitu ljubav ustalasati grudi, izmamiti suze i barem za čas uozbiljiti suludi inferno rezigniranoga ljudskoga vrtloga.

Dakako, svaki od ovih komada, ima svoj specificum. »Ulični pjevači« su u melodramskim efektima pokvarili ozbiljnost umjetničke kvalitete, koju im je kazalište htjelo dati. U rastrganim slojevima bezbrojnih prizora, glumci su bili prepušteni sami sebi (po karakteru samoga komada), pače samo od njihove lične invencioznosti i duhovitosti ovisila je sudbina polovice predstave. Radi toga je bilo i previše banalnosti, jeftinih kabaretskih trikova, a sretni nalaz briljantne ogrlice preslab je motiv za dublju radnju, odatle ishitrenosti mnogih prizora ni kraja ni konca. Muzički šlageri su drhtavo-emocionalnim flasterima začepili praznine, a na koncu konaca se javila ljubav, i toplina novog raspoloženja donekle je opravdala dugočasno natezanje trojice pjevača, kojima se inače izvjesna publika srdačno smijala.

»Na šestom katu« je naprotiv bilo zrelih scenskih kreacija, originalnih poteza, duhovitih obrata i nekoliko odličnih likova, među kojima treba spomenuti staroga činovnika Hochepota (D. Dujšin), njegovu kćer Hedvigue (Ervina Dragman), vanrednu gazdaricu (Bela Krleža) i slikara Lescaliera (Salko Repak).

Mjesec ožujak je bio plodan premijerama i kazališnim događajima prvoga reda kao što je na pr. gostovanje Comédie française, koje je briljantnim sjajem i veličinom zasjenilo skoro sve ostalo. Tek je nezgodna koincidencija htjela, da su tik pred nastup Francuza nastupili mladi debutanti dramskoga studija, a poslije francuske interpretacije Racine-ove »Andromaque« naš domaći ansambl sa

Racine-ovim »Britanikom«. I nehotimična poređenja, često puta i neodgovorne sugestije oduzimaju kritici objektivni ekvilibrij, pa se moglo prošlih sedmica svašta čuti i čitati.

Treba biti pravedan i priznati, da su mladi debutanti zaslužili puno priznanje svojom prvom predstavom »Sretni dani« od C. A. Pugeta. Neobično sretan izbor komada, u kojemu ne toliko po lakoći, koliko po karakteru, sva lica odgovaraju mladim neiskusnim ljudima u životu, dobro je došao početnicima.

I tako se desilo, da su početnici na pozornici igrali početnike u životu, sve same mlade neiskusne djevojke i golobrade mladiće u šaljivom sukobu prvih ljubavi, kad su stariji otišli od kuće. U toj perspektivi treba gledati i ocjenjivati ovaj nastup i nipošto se ne može reći, da on ovim osebujnim koloritom prve mladosti nije unio u gledalište poseban čar svježine, humor nedostataka i ležernost neodgovornoga rješavanja problema. Mladići: Josip Gregorin, Borivoj Sembera i Vojko Kavić nastupili su smiono, naročito Šembera, koji se čak usudio lično i momentano retuširati na otvorenoj bini. Gdice Manja Figenwald, Ada Nagy i Marija Borska izradile su tri tipa djevojaka, kojima uza sve manjkavosti, naročito u izgovoru, nije falilo života i uvjerljivih akcenata, što naročito vrijedi za gdicu Figenwald.

*

Comédie française je gostovala jednu večer sa Racineovom »Andromaque« i komedijom »Le Carrosse du saint-Sacrement« od Prospere Merimmée-a.

Dok je superiorna i savršena igra gđe Germaine Rouer (Andromaka), gđe Marie Bell (Hermiona), g. Pierre de Rigoulta (Pero) i g. Jeana Yonnela (Oreste) ostavila neizbrisive utiske veličine i nenadmašivosti u igranju klasičnoga Racinea (kojemu je »H. Smotra« u jubilarnoj godini prva u Hrvatskoj iskazala počast studijom Dra. D. Čepulića), dotle moramo reći, da su nas Francuzi razočarali izborom Merimméeove komedije, koja nam zastarjelošću i invektivom antiklerikalnoga motiva jedne zaboravljene i demantirane epohe nije mogla u današnje doba i u našoj sredini ništa dati.

Tragični kvartet Racineove »Andromake« stvorio je jedinstveno čudo kazališne umjetnosti. Kostimi, prepuni helenske poetične majestetičnosti, u okviru bojadisane antikne arhitekture, dočarali su nam rijetkom snagom savršenu iluziju scene. Magična Racineova muzikalnost i ritam najskladnijih stihova prelijevao se u najizvornijem obliku našom pozornicom, koja je za čas postala autentična prva pozornica svijeta. Veličanstvena suzdržljivost vanjske kretnje gđe Germaine Rouer, nadoknađena nutarnjom dinamikom psihološkoga i glasovnoga izraza, baštinjena vjekovnom tradicijom Andromakine uloge, divno je zaustavljala nabujalu strastvenost Pirove ličnosti, o koju se uzalud razbijala demonska snaga ljubavi i ljubomore Herminionine. Gđa Marie Bell je u svakoj slici stvarala novu Herminionu. Njena intenzivnost igre nadilazi svaki opis. A Orest u igri g. Yonnela tolikom plastikom nosi u svome liku tragičnu sudbinu Racine-ove koncepcije, da se u svakom momentu izdiže kao centralna ličnost čitavoga ovoga nedostiživo gracioznoga teatra.

Našem »Britaniku« nije nedostajalo mnogo, da postane jedna od najboljih predstava ove sezone. I podjela uloga, i prijevod u stihovima od književnika T. Prpića, i karakteriološki tonovi, i kostimi, i režija, i elan pri izvedbi — sve se složilo u jedno, da i mi dokažemo, kako nam Racineovi stihovi leže ne samo u tehnici nego i u nervu naše kulturnosti.

Tek se ponešto jako osjećalo udaranje rime, koja je malko sputavala lepršavi let stihova, pretvorenih u uzvišeni govor velike tragedije. Osim toga kao da se žurilo nekuda, svi su interpreti pojačanim tempom bili nošeni od stihova namjesto obratno. Tu i tamo se malko deklamiralo. Režija je bila neskrupulozna u stilskoj čistoći, pa je popustila efektu realističke scene.

Neki glumci nisu baš sasvim zaboravili sebe, pa su i u visokim ulogama mislili na efekte hoda i kostima, ali sve su to uistinu sitne zamjerke prema odličnom, snažnom umjetničkom dojmu cjeline.

Dujšinov Neron je bio u svakom pokretu živi lik strašnoga tiranina, koji prelazi preko ljudi bez savjesti. Tek mu se potrese srce u krvi, on se ponovno trgne i kida dalje. Žrtve njegove divljine — Britanik, sin cara Klaudija (Vjekoslav Afrić), Agripina, mati (Anka Kernic) i Junija, odabranica Britanikova (Nadja Grahor) — u odlično podijeljenim ulogama nadopunjavale su svojim umjetničkim žarom čašu tragike do vrha.

Pozornicom se prelila sva strast i sve čovještvo, vječno duboko i lijepo čovještvo Racine-a, pjesnika i tragika iz Velikoga doba.

*

Nekoliko dana prije »Britanika« proslavio je g. Martin Matošević 25. godišnjicu glumačkoga rada u nanovo uvježbanim »Graničarima«. Matošević je igrao svoju staru slavnu ulogu krčmara Grge, a Freudenreichovi »Graničari« opet oživjeli starim toplim životom naše proslavljene pučke glume, koja ne prestaje izazivati suze i vjeru u čovjeka.

Čitavi je dramski ansambl pregnuo, da izvede staro djelo novim poletom i mora se priznati, da su gđe Vika Podgorska, Ruža Cvetičanin te gg. Mato Grković i Ljubomir Jovanović izradili nekoliko majstorskih scena. **D. Ž.**

Kroz revije i listove

Posavska Hrvatska od 17. veljače 1940. donosi povodom petgodišnjice sibinjskih žrtava, pod naslovom: »Sibinj i Vrba četrnaest grobova brodskog kotara 19 i 20. veljače 1935.« među ostalim i ovo:

»Pet godina! Pet godina je već minulo od časa ove teške hrvatske narodne katastrofe. Pet godina obilaze žene, majke i siročad groblja Odvoraca, Sibinja i Broda (Vrbe) i ne mogu se utješiti, jer znaju da im nema — njihovih muževa, otaca, sinova — i da su poginuli na pravdi Božjoj i od siledžija ovog svijeta«.

»Nama Hrvatima jedno je jasno, da bez žrtava nema slobode, da bez napora nema uspjeha, da bez borbe nema pobjede!

Hrvatski narod klanja se pepelu nevinih sinova, palih na braniku vječne Pravde i Istine, poginulih za ideale Slobode i samostalnosti, žrtvovanih na narodnom oltaru hrvatske državne misli i nacionalne samobitnosti«.

»Mrtvi vitezovi naši! Pali ste nedužni, goloruki, miroljubivi! Niste izgubili bitku! Ostali ste na polju časti Vaše, a sramote za neprijatelja! Niste poginuli uzalud! Mati Hrvatska nosi Vas u srcima svojih živih sinova i kćeri, i misli na Vas! Vjeruje, da Vaša žrtva ne će ostati nenagrađena! Pravda je spora ali dostižna. Najveći amanet za Hrvatstvo brodskog kotara jest ono četrnaest tužnih, ali slavnih groobva, koji nam stalno govore:

Putniče, sjeti se, da ovdje počivaju nevine Hrvatske Narodne Žrtve od Sibinja i Vrbe iz g. 1935.... i da čekaju svoje uskrsnuće...

Žrtve hrvatskog naroda brodskog kotara (podaci iz 1935.) jesu:

1) Topalović Petar, kbr. 192. Odvorci — ostavio iza sebe ženu Mariju i djecu Lucu 8 g., Miju 5 g., Lizu 4 g. sa 9 j. 435 čhv.

2) Ercegović Antun, kbr. 4 Odvorci, ostavio mater Maru sa 9 j. i 407 čhv.

3) Janković Ivo, kbr. 17, Odvorci, ostavio ženu Anku i kćer Maricu 11 g., Šimu 6 g., Filipa 4 g., Evu 2 g., sa 15 j. 175 čhv.

4) Katalinić Ivo, kbr. 22, Odvorci, ostavio ženu Anku, kćer Mandu 2 g., sa 11 j. 511 čhv.

5) Štimac Đuro, kbr. 3 iz Odvoraca, ostavio ženu Maricu dijete Rezu 2 g., sa 14 j. 1511 čhv.

6) Peić Mato, kbr. 370, iz Odvoraca, ostavio ženu Mandu, djecu Miju 3 g., Anku 2 g., sa 13 j. 1460 čhv.

7) Gunčević Stipo, kbr. 20 iz Grižića, ostavio ženu Mariju djecu Mandu 14 g., Rezu 11 g., Ivana 13 g., Lizu 8 g., Katu 5 g., sa 11 j. 567 čhv.

8) Perković Antun, kbr. 631, Gor. Andrijevci, ostavio majku Rozu sa 5 j. 514 čhv.

Iz Ruščice:

9) Milec Mirko, kbr. 62, ostavio mater Jagu, 64 g., ženu Jagicu 31 g., sina Đuru 11 g., Franju 9 g., Ivana 5 g., Anu 7 g., samo sa 3 j. te žive vrlo teško.

10) Martić Ivan, ostavio ženu Lizu 29 g., i kćer Ružicu od 6 g., sa 1 j. 543 čhv.

11) Mirković Stipo, kbr. 42, član zadruge, ostavio je oca Antuna, starca od 70 g., mater Maricu od 70 g., baku Lizu od 93 g., ženu Anu od 35 g., sinove Ivana od 16 g., Antuna od 10 g., sa 17 j. 1393 čhv.

12) Vargić Tomo, kbr. 6, G. Vrba, ostavio ženu Klaru 45 g., kćer Mariju 24 g., Mandu 17 g., Anu 15 g., sa 9 j. 715 čhv. (loše zemlje!)

13) Borevković Ivan kbr. 1, G. Vrba, ostavio iza sebe zadrugu i mater Mandu od 55 g., ženu Anku 33, brata Karla 31 g., snahu Mariju 30 g., sina Đuru 15 g., i Matu 12 g., sa 23 j. 1484 čhv.

14) Borevković Franjo, kbr. 149, G. Vrba, ostavio majku Lizu 55 g., braću Đuru 31 g., Vinka 21 g., sinovke Mariju 11 g., i Lizu 15 g., sa 21 j. 341 čhv.

Obiteljima izginulih seljaka isplaćeno je na ime jednokratne pomoći (iz svote za siromašne i nezaposlene radnike općine Andrijevci) iznos od dinara 18.000 tako, da je na svaku obitelj otpalo 1384.50 dinara«.

Jugoslavenski Rotar, br. 1., g. 1940. donosi popis svojih klubova i broj članova koncem mjeseca prosinca godine 1939. Klubovi i broj članova su slijedeći: Bačka Topola (16), Banja Luka (14), Beograd (52), Bitolj (15), Brčko (16), Ćuprija-Jagodina-Paraćin (16), Dubrovnik (19), Karlovac (25), Kranj (17), Leskovac (20), Ljubljana (38), Maribor (39), Niš (15), Novi Sad (36), Osijek (29), Pančevo (28), Petrovgrad (22), Sarajevo (28), Skoplje (24), Slavonski Brod (14), Sombor (17), Split (19), Stara Kanjiža (16), Stari Bečej (20), Subotica (32), Sušak (28), Šibenik (14), Varaždin (21), Velika Kikinda (17), Vinkovci (13), Vršac (22), Vukovar (18), Zagreb (50), Zemun (27). Kao što vidimo, bilo je 34 kluba sa ukupno 797 članova.

Hrvatska Revija, br. 3. donosi povodom djela dra Mladena Lorkovića »Narod i zemlja Hrvata« (izd. Matice Hrvatske za g. 1939.) pod natpisom »Životni problemi hrvatske nacije« od Dragutina Gjurića slijedeće:

»Od Križanića preko Gaja i Strossmayera sve do naših dana vezala je ta naša narodna orijentacija svoj pravac uz sentimentalnu sveslavensko-ilirsku i uzajamno-bratsku koncepciju o postanku hrvatstva. Po toj koncepciji Hrvati nijesu ništa drugo do li jedno malo jače slavensko pleme, koje je narinulo svoje ime slabijim susjednim slavenskim plemenima i formiralo se posve analogno ostalim suvremenim slavenskim narodima, odnosno, u daljnjoj konzekvenciji tog postanka, Hrvati i danas nijesu ništa drugo do li jedna grana »slavenskog debla i roda«. To je suština koncepcije, iz koje nije teško povući konzekvencije, odnosno jedino mogući zaključak za orijetaciju i životni put hrvatstva. Da su se takvi zaključci izvodili a izvode i danas, nije potrebno posebno dokazivati. Ništa se ne protivi duhu te koncepcije ni tvrdnja o nekom maglovitom kulturnom individualitetu sve dotle, dok se istodobno koncedira postojanje slavenstva ili južnoslavenstva kao narodnog pojma,

nadređenog hrvatskom narodnom individualitetu, kao pojma šireg i višeg značenja. To koncediranje sadržava u stvari negaciju hrvatske zasebnosti i svega što iz te zasebnosti slijedi, znači samo nešto drugačiju, blažu i uljepšanu formulaciju odiozne tvrdnje, da su Hrvati pleme ili dio naroda.

Nasuprot toj koncepciji, zastupanoj napose od Račkoga—Jagića—Šišića, postavljena je u novije vrijeme nova, nazovimo je hrvatska, koncepcija o postancima i izvorima hrvatstva. Ona se osniva naročito na tvrdnjama Konstantina Porfirogeneta, kritički ispitanima i dokumentiranima naročito od mlađih povjesničara Županića—Hauptmanna—Rusa—Sakača Po tim tezama podrijetlo i pradomovinu Hrvata valja tražiti u krajevima oko Kavkaza, odkle su Hrvati kao iransko-kavkaska etnička jedinica, povučeni seobom naroda došli u predjele naseljene slavenskim masama, u glavnom u današnjoj Maloj Poljskoj, primili slavenski jezik, ali svojom ratničkom snagom i organizatornim smislom narinuli tim masama državnu organizaciju pod imenom Bijele ili Velike Hrvatske. Eksistencija te države dokazana je, te ona postoji još i u početku X. vijeka kao snažno državno tijelo, paralelno s južnom hrvatskom državom u današnjoj postojbini. U toj postojbini velika grana sjevernih Hrvata stvara svoju državu, te Hrvati dolaze ovamo kao posve izdiferensirana narodna cjelina, s tradicijama državopravnih tijela na sjeveru, za razliku od ostalih slavenskih naroda, kod kojih u to vrijeme nema uopće nikakva smisla za organizaciju solidnih državnih tvorba. Prema tome postanak Hrvata nema se tražiti u t. zv. zakarpatskoj pradomovini, jer se život hrvatske nacije može slijediti unazad do II. i III. vijeka kao već osebujne narodne tvorevine, a ne jednog slučajnog izdanka odvojenog iz amorfnih slavenskih masa.

Dr. Lorković je iscrpljivo prikazao taj novi smjer u istraživanju hrvatske prošlosti, logički je povezao brojna vrela, te pred nama iskrsavaju posve novi izvori postanka hrvatskog naroda. Oni nam opravdavaju smisao Hrvata za organizaciju, podrijetlo originalne tvorevine hrvatskog državnog prava banske časti, nazive Bijela i Crvena Hrvatska. Ukratko: »Čitava hrvatska stara povijest shvatljiva je samo uz pretpostavku, da su vladajući Hrvati bili neslavenska naslaga, koja je prekrila i organizirala slavenske mase« (str. 34). U perifernim krajevima južne Hrvatske i na sjeveru, hrvatska vladajuća iransko-kavkaska naslaga bila je preslaba i podlegla je, u glavnom slavenskom elementu, ali na tlu historijske Hrvatske »hrvatsko ime prijeđe na zemlju i na sav slovinski puk, i tako se stvori široka baza, koja je pronijela hrvatski narod kroz daljnje vjekove do današnjeg dana i očuvala hrvatsko narodno i državno ime kao jedno od najdrevnijih i najčasnijih među narodima Evrope«. (33).

Značenje ove teorije — dokumentirane vrelima i potvrđene povijesnim činjenicama — veliko je i zamašno. Ona znači samostalan put hrvatstva u povijesti, osamostaljenje narodne životne staze i uklanjanje okvira u kojemu se hrvatski narod imao kretati prema prvo spomenutoj teoriji. Otkriva se iskonski, nezavisni hod hrvatske nacije, nevezan bilo kakvim umjetno stvorenim sponama. Ova koncepcija kida sve te spone i vraća hrvatstvo samo sebi i svojim životnim izvorima.«

Bilješka: Prikaz pjesama G. Bujasa: Sa svjetiljkom u rukama od A. R. Buerova radi preobilja rukopisa donosimo u slijedećem broju.

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 5 SVIBANJ 1940. GOD. VIII.

MORALNA KRIZA NARODA

Kriza je, u biološkom značenju, poremećeno stanje pojedinačnog ili skupnog, tjelesnog ili duševnog organizma. Ona znači pogibeljnu, za opstanak organizma opasnu ili »kritičnu« situaciju, koja rađa neizvjesnošću prijelaza ili u normalno stanje ili u katastrofu. Da možemo ustanoviti šta znači moralna kriza, treba najprije odrediti šta se ima smatrati mjerodavnim u prosuđivanju moralnosti.

Za filozofijsko bi prosuđivanje došlo u obzir pitanje veze između moralne i religijske svijesti: da li je moralno razlikovanje između dobrih i zlih čina bezuvjetno obavezno jedino na osnovu ovisnosti o zakonodavnoj volji, koja svakog čovjeka obavezuje na moralno dobre čine? Da li se religija — priznavanje životne ovisnosti o Bogu — osniva na istini, tj. da li ta ovisnost u istinu postoji, ili je to samo jedna fikcija? To se pitanje, dakako, ne rješava prema tome, da li religiozni život povoljno utječe na moralnost. Za istinsku vrijednost religije ne dolaze u obzir blagotvorni njezini učinci u izvjesnim momentima života (kaošto misle pragmatisti): jer pri tom ostaje neriješeno pitanje, da li takova životna — u moralnom i općeno praktičnom pogledu — vrijednost pripada religiji kao fikciji ili kao stvarno opravdanoj istini. Bez sumnje, sav naš život, i kao kulturno stvaranje, dobiva u vidu religije novo mjerilo vrednovanja, ali mi možemo i bez toga gledišta uočiti moralnost kao iskustvenu činjenicu, koja ima udjela u općem kulturnom životu.

Kultura obuhvata sva dobra (vrijednosti), u kojima se čovjek očituje (objektivira) kao stvaralački princip, i po kojima se on usavršuje. Kad unutarnji čovjek (kaže Paulsen) dobiva usavršeni oblik, postaje time obrazovan. Nije značenje obrazovanja (kaže Ruskin) u tome da čovjeka poučimo što mu nije bilo dotada poznato, nego da od njega učinimo nešto, što nije prije bio. U ovima i sličnim, više manje izrazitim definicijama, naglašena je preobrazba čovjeka, u kojoj nije vidljivo mjerilo za njezino ocjenjivanje. Jer na pr. i onda, kad bi netko kulturu mjerio o stepen čovječnosti, to još uvijek ostaje neodređeni pojam, koji dopušta različito tumačenje o čovječnosti i o kulturi. Dok će netko smatrati da oboje uključuje religiju, Wilhelm Oswald (kemičar i predsjednik monističkog saveza) kaže: »Neosporno je, da potreba vjerskog mišljenja i osjećanja prosječno

opada, što većma se ličnost u kulturnom pogledu uspela, što većma se razvila u najvišem smislu čovječnosti«. Napokon, kad sa kulturnim životom i povežemo religiju, ostaje pri tom otvorena mogućnost različitih nazora o nužnosti religije. Sabatier piše, kako se čestoput u životu pitao: zašto ja moram biti religiozan? — i svagda je naišao na odgovor, da osjećaj ovisnosti o nečemu beskrajnom (a to on smatra religijom) nužno izvire u ograničenju života, koliko se ono očituje po neizbježivim suprotnostima, na pr. kada težimo za istinom, a pri tom smo svijesni njezine nedosežnosti, ili kad hoćemo da uživamo, a znamo kako je u svemu ništavilo. Općenito bi se i moglo s pravom reći, da se religiozne pobude javljaju kad na svijet i životnu cjelinu pogledamo sub specie aeternitatis, naime kad uočimo prolaznu vrijednost svega, što nam život pruža i što smo u njemu stvorili.

Ne ulazeći u razrješavanje svih čvorova koji su se spleli oko pitanja o kulturnom i napose moralnom smislu života, ostanimo na nesumnjivom tlu činjenice, da imade takovih čina, koje svi, i njihovi počinitelji smatraju (ma da toga svagda ne priznavaju) zlima, nevaljanima, nepoštenima i sramotnima, čovjeka nedostojnima, koji čine pokvarenim pojedinca i ono društvo, u kome preotimlju mah. Ovo ćemo gledište primjeniti na pojave koje se očituju u društvenoj sredini, iz koje polaze životne struje u narod i čine ono stanje, koje smo nazvali krizom — i to krizom naroda, ukoliko takve pojave mogu utjecati na razvitak narodnog života.

Nesavjesnost, nepoštivanje ličnog prava i slobode, gramzljivost, iskoriščivanje vlasti, obmanjivanje naroda, nepriznavanje narodnih zasluga i zaboravljanje na krivce naroda, bahato i neznalački nametljivo razmetanje s ljudima kao sa sredstvima — sve to i još drugo čini okvir u kome je smještena slika moralne krize. Važno je pri tom naglasiti, da prema pojmu narodnog morala ne čine krizu tek zakonski kvalificirana zlodjela, nego sve što je kadro demoralizirati narod upravo s obzirom na njegovu narodnu svijest, po kojoj dolazi do izražaja lična vrijednost naroda. Kao- što pojedinac, koji ne drži do sebe, do svoje riječi, svoga prava, časti i ponosa, predstavlja jednu propalicu, tako može i narod ovim putem da moralno degenerira. Prokušano je sredstvo narodnih neprijatelja, da potkupljuju pojedince unosnim položajima, kako bi time lišili narod slobodnih boraca. Ima li naroda, koji je političkim sistemom do bijede osiromašio i koji se mora krvavo boriti za svoja prava, takav bi narod bio lišen moralne svijesti, kad bi ostali nekažnjeni oni pojedinci, koji kapitaliziraju svoje političko zanimanje. Bila bi još gora demoralizacija naroda, kada bi ti ljudi demagoški napadali »bogate« činovnike i crkvene »feudalce« kojih i nema u dotičnom narodu; takvi su onda politički demagozi upravo zlotvori naroda. Moglo bi i tako biti, da se oni u ime stečena povjerenja obogaćuju i ujedno cinički osporavaju najvrednijim narodnim radnicima

pravo na egzistencijalni minimum. Bio bi također dokaz potpune moralne pokvarenosti, kad bi u nekom narodu bilo izdajica, koji su iz oportunizma pomogli neprijatelju u času, kad je mali čovjek gubio egzistenciju svoju i svoje obitelji, pa kad bi političari toga naroda ove proglašene izdajice redom priznavali obraćenicima zato, što ovi i opet iz ličnih računa pronalaze prilike za političku preorijentaciju i možda čak dolaze do legitimacije, da drugima tumače »narodnu ideologiju«. Šta će takav narod u buduće držati do svoje otpornosti i potrebe žrtava, ako vidi da su te žrtve prezrene, a podlost narodnog izdajstva zaboravljena! Nije li očevidno, kako pitanje moralne svijesti sudbonosno utječe na budućnost naroda!

Navedenim primjerima nije to pitanje iscrpeno i samo je općenito prikazano u mogućnostima koje se dadu primijeniti na bilo koji narod. Nama je ovdje do toga, da upozorimo na tipične pojave moralnog opadanja u jednom nardu. Moralnoj krizi doprinose i takve metode upravljanja, kad se neki dio narodne inteligencije terorizira, kad se pod kojekakvim izlikama pritjeruje na novčane prinose, kad se nagoni na dužnosti koje nijesu predviđene u stručnoj spremi i napokon kad se ovisnu inteligenciju naroda izravno ili neizravno lišava slobodnog mišljenja. Može se, dakako, falsificirati i volju čitavoga naroda, sa prokušanim sredstvima gušenja štampe, koncentracionih logora, javnih glasanja, nekažnjenog ugrožavanja života itd. Ne samo da pri tom nema sjenke demokracije, na koju se paušalno pozivaju, nego je tu prestala svaka kultura i moral. Kad bi se, recimo, netko usudio u ime naroda javno i nekažnjeno napadati narodne svetinje, ili kad bi se u bezumnosti drznuo vrijeđati i čak poricati historijski opstanak svoga naroda: — kako se zove taj moral u narodu, koji bi sve ovo tolerirao, možda čak u prvim svojim političkim redovima? Kakvi su izgledi u budućnost naroda, koji bi na susjedne provokacije, iskorišćivanja i vrijeđanja reagirao moljakanjem za bratske osjećaje! Kakav je moral onih političara koji bi, recimo, svoj narod smatrali subjektom, pa bi za pradomovinu toga naroda izjavili, da ju treba prepustiti komunističkoj Rusiji! Kakav je to moral, kad se povjerenje svega naroda postigne na osnovu narodne ideologije, koju se kasnije proglašuje tuđom! Kakva je razlika između komunističkog morala, koji ubija religiozne ljude po svojoj zabludi da je religija opium, i onih političara, koji progonima i tamnicama ubijaju ljude, kad ovi svome narodu hoće osigurati potpuno i trajno gospodstvo na samosvojni život? Kako je moralno odvratno stanje u narodu, gdje njegove siromašne i oskudne najbolje borce proglašuju tuđinskim plaćenicima oni klevetnici, koji su kao neborci od seljačkog naroda gospodski i feudalski plaćeni!...

U ovoj sumarnoj slici morala, od koga zavise interesi naroda, sadržane su pobude za praktičnu primjenu i upozorenje, da suzbijamo u hr-

vatskom narodu sve, što bi ga moglo dovesti u moralnu krizu. U historijskom razvoju naroda kome se boriti za opstanak, bila bi takva kriza najveća pogibelj, kojom je ugrožena borba naroda i njegov opstanak. Ta pogibelj neminovno vodi u katastrofu, ako se ni sa koje strane ne bi ukazalo njezino uspješno suzbijanje. Jer zaoštrenost krize sastoji upravo u neizvjesnosti, da li je narodni organizam kadar proizvesti prave snage, koje će nadvladati moralno negativne faktore. Izvor te snage sastoji u sposobnosti spoznaje, da zaista postoje moralno negativni faktori; jer gdje narod u većini ne bi toga ni uviđao, bilo bi znatno otešćano suzbijanje krize, pogotovo ako njezini podržavatelji raspolažu sredstvima, koja su podesna zapriječiti upućivanje naroda, na pr. zabrana slobodne štampe, lični progoni itd. U pitanju izlaska iz krize odlučna je dalje i ta okolnost, kako će joj se opirati oni, koji jasno vide da ona postoji. Jedni bi, naime, iz oportuniteta mogli podleći i svaki otpor napustiti, dok bi drugi mogli odustati od aktivnog istupa zato, što im se borba čini bezizgledna i što možda smatraju, da je lično za njih uputnije prigušiti narodni osjećaj i predati se nekom kozmopolitskom shvaćanju, koje traži dodira sa kulturno boljim dijelom čovječanstva bez obzira na narodne razlike. Kako bilo, zamašaj krize zavisi od toga, da li u narodu imade dovoljno pojedinačnih snaga, koje su voljne zalagati se za moralno ozdravljenje. U tome je pitanju »biti ili ne biti« narodnoga života.

Jedno je sigurno: nikoje ideje ne pobjeđuju same od sebe, bez borbenih pojedinaca, — ni ideja naroda, ni morala, pa ni religije. Jer ni religija nije motor, kao i narodni život što nije mehanizam, koji bi njome automatski bio pokretan, nego i religija oživljuje samo u ličnostima, koje se za nju voljno zalažu. Bilo koja religijska organizacija, sama po sebi ne isključuje mogućnost, da njezini članovi u pitanju moralne krize naroda ostaju pasivni — ili zato, što ih u borbi zaustavljaju materijalni interesi, ili radi političkih zabluda ili koga drugog razloga. Zato se kadgod na religiji kao takvoj osvećuje, ako njezini predstavnici suprotno religijskom ispovijedanju ostaju pasivni na očigled pojava, koje smo naveli kao komponente u moralnoj krizi naroda.

Nije za katolički moral ni to indiferentno, kakav ćemo stav zauzeti u vanjskopolitičkim odnosima. Je li zar u skladu sa religijskim moralom, kad auktoritativne osude protiv bezbožnog nacionalsocijalizma zanosno pozdravljaju i oni, koji u njima vide moralno opravdanje za svoju nedavno pružanu pomoć španjolskim komunistima? S kojom se religijom slažu nečovještva nedavno počinjena od Palestine do Indije? A šta je sa Irskom i sa čitavim nizom nepravda, za koje »kulturni zapad« nije pokazao previše moralne i religijske tankoćutnosti! I zar je taj zapad bio jako daleko od sporazumijevanja sa boljševičkom Rusijom?... Zar onda ne bi na

očigled svega toga bila fatalna zabluda, kad bismo religijske interese vezali na izvjesne političke orijentacije? Mi, doduše, ne možemo spriječiti da li će neke reklamske demokracije u svome zanosu za Fince, ujedno lifrati benzin Rusima, ali možemo i moramo budno paziti na politički moral naroda u kome živimo, jer su time uvjetovani interesi naroda i religije.

Angažiranje crkve u politici nalazilo bi opravdanje redovno samo s oportunističkog stajališta, ali se pri tom gubi s vida, da crkva na taj način dobiva ulogu sredstva u rukama političara, koji crkvu toleriraju samo u vidu takve njezine uloge. Nije isključeno, da bi crkvi bila susretljiva i ona vlada, koju podržavaju komunisti, pa bi to bilo i sasvim u skladu s njihovom taktikom, da svrha posvećuje sredstva. Religijski moral crkve, barem katoličke, mogao bi veoma ugrožen biti u slučaju, kad bi predstavnici crkve svoju zvaničnu funkciju vezali s politikom, koja nije sigurni izraz narodne volje. Kako je istina, da nikojim stavom crkve ne smije biti isključen nijedan dio naroda u svome slobodnom opredjeljenju i shvaćanju narodnih prava ili dužnosti, i kako je istina, da crkva imade pravo na opstanak po misiji koja je izvan dohvata politike, jednako je istina, da materijalni interes ne smije biti mjerodavan za političku orijentaciju crkve.

Naravski, između komunističkog uništavanja Crkve i njezina društvenog položaja koji joj omogućuje punu izvedbu misije uz pomoć i suradnju vlasti, postoje razni stepeni na štetu odn. korist Crkve, pa će se prema tome i Crkva različito opredijeliti spram svjetovne vlasti. Materijalne pripomoći od strane vlasti ne mogu još same po sebi značiti optimalni odnošaj sa Crkvom, ako postavimo mjerilom njezinu moralnu zadaću u narodu. U tome je smislu osnovni postulat, da Crkva ne smije ostati indiferentna prema narodnoj svijesti ili nacionalizmu, koji predstavlja etički opravdanu borbu za samosvojni život naroda. U ime etike, koju Crkva zastupa, ona je dužna da se suprotstavi tlačenju takova nacionalizma (za razliku od protuetičkog šovinizma). Kako bi od te dužnosti bili daleko oni službenici Crkve, koji bi u zadovoljstvu što su njihovi materijalni interesi uvaženi, zaboravili na narod, koji od nepravde stradava! Jer valjda nećemo reći da uopće ne spada na etiku, kad bi se jedan dio naroda sustavnim izrabljivanjem drugoga dijela obogatio, ili kad bi pojedinci zgrtali sebi daleko iznad prosjeka životnih potreba, dok bi teoriji etike nastojali udovoljiti priznanjem »čovječanskih pravica«. Kad bi, recimo, crkveni službenici nazvali hajdučkom otimačinom jedan nepravedni zahvat svjetovne vlasti u njihove materijalne interese, dok bi istodobno odobravali podupiranje takve vlasti, bez obzira na njezine nepravde prema narodu, doista bi takvi službenici imali tešku odgovornost i pred naravnim zakonom etike.

Dok će netko postavljati granicu svome nacionalizmu tamo, gdje bi došao u sukob sa vlastitim interesom, drugi će se možda pozivati na grčko-kršćansku odgojnu mudrost, da treba držati »srednju mjeru«, pa bi kušao mudrovati kako je štetno imati previše nacionalizma. Ovo »previše« otpočima nekome onda, kad bi na pr. izgubio mjesečnu plaću za posao koga ne obavlja; drugi će reći da je »previše« sve, što se s njime ne slaže. A je li previše, kad narod hoće da bude potpuno siguran za svoja životna prava i kad nastoji da mu ih nitko nije kadar oduzeti? Zašto nije »previše« kad pojedinac ili neki stalež ne odstupa dragovoljno ili sporazumno ništa od svojih prava, ni kuće ni zemlje, a jest »previše« kad netko ima toliko etičke svijesti da se jednako bori i za narodna prava! Nekima je, dakako, uvijek previše i istine i etike, pa zato i nacionalizma, ali ovi ne dolaze u obzir za pozitivnu kršćansku orijentaciju. Mogao bi, doduše, i neki katolik zaboraviti kako se i sam nije premalo bavio politikom, pa uslijed te zaboravi sad vidi previše politike, i to baš samo na jednoj strani. Napokon, prelazio bi u područje »pobijeljenih grobova«, tko bi jedno govorio, drugo radio, i svoje bi čine licemjerno poricao, da se pokaže bolji nego jest.

Poznato je da narod i u pojedinim funkcionarima crkve vidi odraz crkvenoga duha i prema njihovim činima ocjenjuje moral crkve. Kada bi se na pr. našao samo jedan svećenik, koji bi nekažnjeno podupirao tlačenje naroda, trpio bi time moralni ugled crkve uopće; narod bi osuđivao crkvu koja tolerira zločinstvo takva svećenika. Nikoje propovijedi nijesu kadre popraviti sablazan, koju stvara oportunizam istaknutih katolika, kad je u pitanju naravni moralni zakon samoobrane naroda. Činjenica je da crkvu kadgod stižu udarci zato, što njezini predstavnici nemaju dovoljno moralne autokritike u podupiranju režimske politike. A najslabije bi usluge činili crkvi oni, koji bi fabricirali prikaze o idealnom stanju crkve (kako to nažalost i danas biva), premda je takovo stanje većma prividno nego stvarno. Kad bi se u jednu ruku isticalo princip, da se crkva ne miješa u politiku, a u drugu bi se ruku crkveni predstavnici i te kako »miješali«, moral takve dvoličnosti očito ne bi služio interesu crkve. Pogotovo kad bi pri tom došlo do izražaja ono licemjerno, neistinito, bijedno i podlo, što je redovna pratnja političkog oportunizma.

U bilo kome navedenom smjeru može nastati moralna kriza, koja ugrožava životni razvitak naroda. U borbi za njegov opstanak, samo moralno snažni borbeni pojedinci čine narod sposobnim za samosvojni život, koga ni prije nije bilo bez borbe, a još je to manje moguće u današnjem sukobu svijeta. Narod, u kome imade malo karakternih pojedinaca, ima malo izgleda u budućnost.

Stjepan Zimmermann

TUGA

(11. IV. 1940.)

Što? — Zlokobni glasi plaše, division dršću zvijezde:
ostavljene stvari jošte nijemo služe
očekujuć, da se skoro vrati gospa,
što im naglo ode — i zaosta duže...

Bez pozdrava blaga odlazak joj taman,
živu on je pokop u po bijela dana,
u tajanstvu svome smrt ubojnu skriva
bez dragosti, šutljiv. — Otrgnu se grana

s rascvjetane trešnje. Nenadan čas suza
potocima provri, mrak zastore njiše
nad ognjištem nijemim nevidljivih uza.

Bože, zar je patnja i od smrti jača?
Prazne sobe šute, rastvorena vrata;
a tisuća jedna za drugom korača.

D. Žanko

BOKA KOTORSKA U NOVIJE DOBA

Na periferiji Hrvatstva,[1] Boka Kotorska predstavlja onaj dio Crvene Hrvatske, koji je sve do danas po svojim povijesnim tradicijama, svojoj kulturi, svom autohtonom pučanstvu i njegovim težnjama očuvao hrvatski značaj. Ovom izloženom kraju potrebno je na svim područjima javnog života obratiti veću pažnju, da ne bismo u skoroj budućnosti morali uvrstiti u Boku u niz ostalih crvenohrvatskih predjela koji su za Hrvatstvo izgubljeni.

Nastojat ćemo ovim recima, da za pitanje Boke zainteresiramo hrvatsku javnost, pa ćemo u tu svrhu prikazati nacionalni i politički momenat u novijoj povijesti Boke počevši od početka jačanja nacionalnih pokreta u Evropi, što ovdje znači od pada mletačke republike. Uzeli smo ovo razdoblje stoga, što se u njemu jasno očituje karakter Boke, koji je najviše došao do izražaja u sukobima sa susjedima potpuno drugog mentaliteta i shvaćanja. Boka se nalazi na granici, i njena je borba minijaturna slika borbe, koju vodi čitav hrvatski narod kao graničar na međi dvaju svjetova.

Prije 1797. g. Boka Kotorska je s ostalom Dalmatinskom Hrvatskom potpadala pod republiku sv. Marka. Čitava Dalmacija, a s njom i Boka, je izrazito zapadnjačka, evropska zemlja, pa ako su joj neki ignorirajući povijesne činjenice i pokušali zanijekati hrvatstvo i izmisliti neki osebujni mediteranski tip (L. Vojnović i dr.), nitko ozbiljan nije predvidio ogromne mentalne razlike između nje i susjednih istočnih krajeva (Crne Gore). Boka se svojim ogromnim kulturnim bogatstvom čak i isticala među ostalim dalmatinskim krajevima, pa je kasnije kao takva »nemalo pridonijela modernoj formaciji narodne kulture u primorju, oslonjene na stari supstrat kulturnih smjernica i pokreta iz humanističke i prethumanističke epohe« (Butorac).[2]

Za Boku počinje 1797. g. novo razdoblje.[3] Tada se ona oslobađa Mletaka, da niz godina prelazi iz ruke u ruku, dok napokon ne ostane pod Austrijom, u kojoj je i dočekala sudbonosnu 1918. g.

Konac osamnaestog stoljeća donio je s francuskom revolucijom i pojavom Napoleona velike promjene u čitavoj Evropi. Pod utjecajem

---

[1] Ovaj članak se sadržajno nadovezuje na raspravu g. V. Tripunova u 1. br. »Hrv. Smotre« 1940. »Na periferiji Hrvatstva« pa na nju upozorujemo sve poštovane čitaoce.

[2] Ovo prvo razdoblje obrađuje prof. Dabinović (Kotor pod Mletačkom Republikom I., Zagreb 1934.; predavanje u pučkom sveuč. 3. studenog 1939.).

[3] Obrađeno po P. Butorcu: Boka Kotorska nakon pada Mlet. Republike do Bečkog kongresa (1797.—1815.), Rad. Jug. Akademije 264. i 265.

novih ideja i prilika uzdrmala se i stara dotrajala zgrada »kraljice mora«, tako da se uskoro i srušila 12. svibnja 1797.

Mir u Campo Formio 17. listopada iste godine između Francuske i Austrije dosudio je Austriji Istru, Kvarnerske otoke, Dalmaciju i Boku.[4] General Matija Rukavina zauzeo je Dalmaciju s Bokom još u kolovozu na osnovu preliminara u Leobenu (Štajerska). Rukavina je nastupao u ime kralja Ugarske i Hrvatske u Budvi i drugdje po Boki, i samo pod tim naslovom Bokelji su se predali Austriji. Pred generala je izašlo bokeljsko izaslanstvo i pozdravilo ga hrvatski ovako: »Mise pocorno clagnamo Veliçanstvu nascega millostivoga Cessara i Kraglia, koini sciglie tacvoga blagodarna Junaka nascega istoga Slavna Naroda, za obranittine, i staviti nas na oni put coini moze bitti od najvechie srechie i coristi.«[5]

Inače su Bokelji bili nezadovoljni s Austrijom, ukoliko ona nije podržavala njihove individualističke težnje, tradicije i lokalne autonomije, ali su je ipak smatrali branom, kao prije »Veneciju, protiv pljačkaških pohoda Crnogoraca, koji su na nišan uzeli u prvom redu katolička mjesta ispre granice, Perast i Dobrotu, ne štedeći ni ona najmanja kao Strp. A nije bilo lako održavati red usred svijeta navikla da ne slijedi drugih zakona osim same sile.«[6]

Prvo neraspoloženje protiv Austrije utihnulo je zbog nade u sjedinjenje s Hrvatskom, a kasnije se opet javilo. U Dalmaciji se na čelu sa franjevcem Andrijom Dorotićem i drugima formirala »ugarska stranka«, koja je nastojala oslabiti bečki centralizam i povezati Dalmaciju i Boku s Hrvatskom, budući da su Habsburgovci kraljevi Ugarske i Hrvatske. Austrija je to uvidjela, pa ni »narodnjak« Rukavina nije ostao dugo u Boki ni Dalmaciji, a civilna uprava u Dalmaciji povjerena je Rajmundu v. Thurnu, dvorskom komesaru i drugim strancima.

Crnogorski vladika Petar I. Petrović pomogao je u prvi mah Austriju i Bokelje. Njemu je bio cilj dobiti Boku za sebe pomoću Rusije. On je vrsio jak utjecaj na bokeljske pravoslavce, kojima je bio duhovni poglavar, a ovi su preko njega gledali na Rusiju, koja je pod plaštem »jednovjerstva« i slavenstva nastupala za svoje imperijalističke interese na Balkanu. »Crnogorci su pod njenom zastavom ulazili u bokeljsko primorje i zahtijevali Boku za sebe, iako im ona tamo od Crnojevića (1423.), kad se zapravo počinje da formira Crna Gora, nije pripadala nikad.«[7]

---

[4] Boka se smatrala pokrajinom, premda je uistinu bila dio Dalmacije pod zajedničkim providurom u Zadru.

[5] Cit. po Prčanjskom općinskom arhivu, Zelena knjiga 13 — Butorac, str. 209.

[6] Butorac o. c., str. 27.

[7] Butorac o. c., str. 28.

Boka je u to doba još bogata s razvijenom trgovinom i pomorstvom po Sredozemnom Moru. Gradnja kulturnih spomenika — crkava — koje u Boki predstavljaju neobične riznice bogatstva i umjetnosti, još je na visini.

Boka međutim nema mira — napoleonski ratovi su u jeku — i mirom u Požunu 26. prosinca 1805. Boku, Dalmaciju i Mletke dosude napoleonskom »talijanskom kraljevstvu.«

Francuzi međutim ne okupiraju Boku. Prođe čitava godina prelaznog stanja, za vrijeme kojeg su ruski emisari pripremali rusku okupaciju. Odnos Bokelja i Crnogoraca, koji su smatrali, da je došao povoljan momenat za njih, vidi se iz ovog slučaja:

General grof Marko Ivelić vodio je propagandu za rusku stvar, pa je u Perastu na trgu rekao, da se Boka podloži bilo kojoj zakonitoj sili, koja prva dođe, misleći time na Rusiju. Jedan mu Peraštanin odgovori: »Ako je prihvaćeno načelo, da se Boka podloži kojoj bilo zakonitoj sili, isto tako je prihvaćeno i načelo, da se odupire do zadnjeg daha svakom nezakonitom upadu Crnogoraca, koji su nam dali jasno razumjeti, za čim idu, skorašnjim apšenjem predstojnog redovnika kanonika Marovića, nečovječnom pljačkom samostana, koji je on nastavao, i svetogrdnim ekscesima, što su počinjeni u tom hramu protiv veličanstva Božjega i njegovih svetih.«[8] Dok dakle pravoslavni Bokelji identificiraju crnogorsku i rusku stvar, katolici (kao ovaj Peraštanin) ih razlikuju, smatraju Rusiju zakonitom, a Crnu Goru nezakonitom vlašću, koja se bavi i pljačkom katoličkih crkava. Od Rusije se katolički Bokelji nadaju zaštiti poretka, a Crnogorce smatraju nekulturnom i razuzdanom gomilom.

Pravoslavni Bokelji bili su pri političkom orijentiranju inspirirani skoro isključivo vjerom. Uz to su željeli očuvanje starih autonomija i bili protiv nametanja novih tereta. Kod katolika je vjerski momenat jak, ali nije ekskluzivan. Oni doduše mrze Francuze kao ateiste i »jakobince«, ali im na politički kriterij ne utječe mnogo kulturna orijentacija, koja je eminentno zapadnoevropska, nego ih rukovode praktični razlozi zaštite trgovine, brodarstva, održanja starih povlastica, uredaba i sloboština, a s tim i garancije za očuvanje vjerske slobode i starog bokeljskog duha.

Boka je bila pod ruskom okupacijom od ožujka do kolovoza 1807. Rusi su prema starim bokeljskim povlasticama i ustanovama bili tolerantni, pa ih je i katoličko stanovništvo lijepo primalo.

Po zapisima ruskog časnika Bronevskog, Bokelji su vrijedan, karakteran, moralno zdrav elemenat. U jeziku Bokelja jasni su tragovi hrvatske ikavštine, koju je danas već skoro sasvim potisnula mlađa ijekavština.

---

[8] Butorac o. c., str. 49 i 50.

Bronevskij veli, da su bokeljski dječaci uzvikivali: »Da bude zdrav car Aleksandar, a da gine pasja vira!« (valjda Francuzi). Bokelji su u pismu svoj jezik, kao i dobar dio ostalih Hrvata, nazivali ilirskim. Poznato je, da su naši stari izraze ilirski, slovinski i hrvatski smatrali sinonimima.[8a]

U kolovozu 1807. Boka je opet promijenila gospodara. Okupirao ju je francuski general Lauriston, koji je prije toga učinio kraj dubrovačkoj samostalnosti. Nakon mira u Schönbrunu 14. listopada 1809. spojio je Napoleon s Dalmacijom, Dubrovnikom i Bokom Kranjsku, Istru i dio Hrvatske u državu ilirskih pokrajina s Marmontom načelu. Kasnije je (1811.) Ilirija organizirana u šest civilnih pokrajina, od kojih je dubrovačkoj pokrajini pripao Kotor i cijela Boka.

Političkim niveliranjem razlika između pojedinih krajeva, ukidanjem općinskih autonomija i nametanjem velikih poreza Francuzi su izazvali u Boki opće neraspoloženje protiv sebe. U to doba Boka ima 36.000 stanovnika, koje zemlja može hraniti tek tri mjeseca. Vlast pokazuje očite protucrkvene tendencije. Nekoliko samostana i crkava je zatvoreno. Oštećivala su se crkvena dobra. U školama se nije očio vjeronauk. Uz to se odmah po dolasku Francuza osnovala u Kotoru framasonska loža. Imala je mnogo domaćih članova, manji dio iz čista uvjerenja, više iz oportuniteta ili nerazumijevanja političkih planova lože. Francuzi su prema domaćim masonima nepovjerljivi, pa im ne podjeljuju najviše masonske stupnjeve.

Uz loše strane francuske uprave doprinijelo je antipatiji prema Francuzima i to, što su mnogi zloglasni ljudi (pustolovi iz obitelji Zanovića) bili frankofili.

Kad je u velikom ratu za oslobođenje (1813.—1814.) pristupila saveznicima protiv Napoleona i Austrija i pobrala nekoliko uspjeha, podigao se duh crnogorskog vladike Petra I., koji se nikad nije odrekao namjere, da podvrgne Boku pod svoju vlast. On izda Crnogorcima proglas, da stupe »u Bokešku provinciju pod slavodobitnim barjakom Velikog Aleksandra milostivog pokrovitelja našega.« Crnogorci uistinu i upadnu u Boku i zauzmu Budvu 23. rujna 1813. Crnogorci su vojevali pod ruskom zastavom, ali uza sve simpatije katoličkih Bokelja za rusku vladavinu, Crnogorci su im ostali antipatični, jer su i nadalje pljačkali isključivo katolička mjesta. Bokelji su simpatizirali sa saveznicima, i kad su se Englezi, koji su držali Vis, približili, istakli su austrijsku, odnosno (Risan) rusku zastavu, ali s Crnogorcima nisu htjeli surađivati.

Po odlasku Engleza pod kapetanom fregate Hosteom Bokelji i Crnogorci su silom prilika privremeno približe i ustroje narodnu vladu. No

[8a] Opširnije o tom u spomenutoj raspravi g. Tripunova

suprotna bokeljska psiha, zapadnjačka, hrvatska nije se mogla dugo slagati s istočnjačkim mentalitetom grabežljivih susjeda. Nastala je borba između austrofilstva i rusofilstva. Katolički Bokelji nadaju se od Austrije zaštiti i jedino preko nje mogu doći u vezu sa svojim sunarodnjacima Hrvatima. Sad odbijaju ponovan dolazak Rusije, jer bi ovaj mogao značiti maskirano crnogorsko podanstvo. Crnogorci pak zalažu se za Rusiju, odnosno za svoje gospodstvo.

Borba se nastavila sve do prvog pariskog mira 30. svibnja 1814., kojim je Austrija ponovno dobila Lombardiju, Veneciju, južni Tirol i Dalmaciju, a s njom i Boku. Dolazak Austrijanaca bio je od velikog značenja za dalji tok događaja na Balkanu, koji bi svakako bio drukčiji, da je Boka pripala Rusiji.

Okupaciju je izvršio general Milutinović. Crnogorci su se oprli u blizini Kotora, ali su morali popustiti. Austrijskoj okupaciji pomoglo je i to, što su se i pravoslavni Bokelji ogorčili na metode crnogorske uprave tokom osam mjeseci.

Zanimljivo je napomenuti, kako Milutinović (pravoslavne vjere) gleda na opreke između katoličkih bokeljskih primoraca i provoslavnih brđana: »Oni prvi su za sto godina naprijed, ambiciozni, zagrijani za stare povlastice pod Mlecima, ali miroljubivi; drugi su najsurovije ljudstvo, što se dade zamisliti, puni presuda, ljube anarhiju, pa zato i nema kod njih promišljena otpora...[9]

Do 1816. Boka i Dubrovnik ostali su zasebne oblasti, a zatim su ujedinjeni s Dalmacijom i podvrgnuti izravno Beču. Austrijsko pravo na njih bilo je potvrđeno već prije na Bečkom kongresu 1815. g.

Želja banskih i dalmatinskih Hrvata da se ujedine nije ispunjena. Hrvatski sabor je neprestano naglašavao, da se mora provesti faktično ujedinjenje trojedne kraljevine. Osobito je akcija za sjedinjenje oživjela burne 1848., kad je na banski prijesto u Hrvatskoj zasjeo barun Josip Jelačić. Već u prvom proglasu ističe Jelačić, da ga je kralj imenovao i banom Dalmacije, i da to ne će ostati tek prazan naslov. Učestale su skupštine, sastanci, proglasi i pozivi, na kojima su se Dalmatinci pozivali na sabor u Zagreb i zahtijevalo sjedinjenje.

Akciju bana Jelačića pomogao je sa svoje strane i crnogorski vladika Petar II. Petrović-Njegoš jednim proglasom Bokeljima i Dubrovčanima, u kojem ih poziva na poslušnost »jednoplemenom banu trojedne kralje-

---

[9] Butorac, o. c., str. 193. To »najsurovije ljudstvo« bilo je odlučilo perd austrijsku okupaciju popaliti sve katoličke kuće na novskoj rivijeri, ali ga je dolazak vojske u tome omeo.

vine.«[10] Naglašuje, da će u slučaju opasnosti od neprijatelja Crnogorci priteći Bokeljima u pomoć, ali da ovi moraju dobro paziti, kako će se vladati.

Time je, prema Butorcu, Njegoš aludirao na mogućnost da sardinska flota napadne ove krajeve. Crnogorci bi intervenirali, a to bi ojačalo njihov ugled i podiglo duh njihovih pristaša u Boki.

Crnogorci su u ovo revolucionarno doba nastavili s pljačkom, krađama, pa i požarima. Ponavljali su se u novim izdanjima njihova djela iz vremena, kad je Boka mijenjala gospodare.

Sami Bokelji su sa simpatijama pratili Jelačićev pokret u nadi, da će on donijeti ostvarenje vjekovnih narodnih težnja. I bokeljske općine primile su mnoge pozive iz banske Hrvatske, da se izjasne za sjedinjenje cjelokupnog hrvatskog teritorija, koji je tada bio u sklopu monarhije.

Kotarski načelnik Mato Netović[11] uputio je bokeljskim općinama poziv na dogovor o sjedinjenju, »jer bi razlika u mišljenju u ovoj prigodi mogla donijeti vrlo žalosne posljedice, čemu treba svakako izbjeći«. Do nekoliko dana održano je (13. lipnja 1848.) veliko zborovanje Bokelja na Prčanju, kojemu su prisustvovali ugledni predstavnici svih općina i mjesta u Boki, katolici i pravoslavni. Sa zborovanja je poslan u Zagreb odgovor »Slavnom Saboru Hervacko-Slavonskom«, koji vidno pokazuje žarko rodoljublje Bokelja. Oni žele jedinstvo cjelokupnog našeg hrvatskog naroda, premda su autonomisti, individualisti i kampanilisti, kad se tiče same Boke. U obnovljenoj Hrvatskoj oni bi htjeli očuvati svoju omiljelu općinsku i privrednu autonomiju, jer žele poboljšanje svog političkog i gospodarskog stanja.

U ovom odgovoru Bokelji vele, da im je »prva i najsvetia dužnost« izjaviti, da nisu Dalmatinci »no Bokezi.« I u ovom se vidi automistički i kampanilistički duh, koji ipak ne znači, da se Bokelji odriču nacionalnog jedinstva s ostalim dalmatinskim i banskim Hrvatima, jer su u duhu tog jedinstva vođene sve njihove patriotske akcije. Bokelji ističu, da sjedinjenje treba provesti »bez upliva nikakve tuđe narodnosti kao na primjer talijanske, madžarske, njemačke itd.«

Da je ovaj odgovor bio odraz raspoloženja bokeljskog pučanstva, vidjelo se na jesen 1849. g. Tada su Bokelji, katolici i pravoslavni, zanosno dočekali bana Jelačića kao predstavnika velikog hrvatskog narodnog pokreta za uspostavu hrvatske cjelokupnosti, slobode i državnosti. Dobrotska općina uputila je u povodu tog svečanog događaja banu

---

[10] God. 1848. u Boki obrađena prema P. Butorcu »Boka Kotorska prema narodnom pokretu u revolucionarnoj godini 1848.« — Rad. J. Akademije, 260.

[11] Netović je bio pravoslavni, ali se sa svojom obitelji naturalizirao u hrvatskoj i katoličkoj sredini, koja ga je podržavala nekoliko godina na načelničkoj stolici.

adresu, u kojoj ističe njegovo hrvatsko podrijetlo i hrabrost. Bokeljske lađe nose Jelačićevo ime, a na brodovima se vije, sve do najnovijeg doba, hrvatska trobojka kao simbol narodne hrvatske misli.

Nažalost Jelačić je mjesto uspostave hrvatske države spasio Austriju, koja je nagradila hrvatski narod Bachovim apsolutizmom. No Bokelji su i dalje, zajedno s ostalim dalmatinskim Hrvatima vodili nacionalnu borbu. U ovo prvo vrijeme taj je val oduševljenja zahvatio i bokeljske pravoslavne, koje tek kasnije velikosrpska misao odvaja od Hrvata. Dosta je navesti samo nekoliko imena uglednih Bokelja, koji su se osobito nakon povratka ustavnog stanja u Austriji isticali u borbi za sjedinjenje: pomorski kapetan Luka Tripković, književnik Stefan Mitrov Ljubiša, dr. Marko de Pasquali, Jozo Đurović, Pavao Kamenarović, Špiro Bjeladinović, dr. Bernard Verona, Jovo Bukilica, Tomo Lipovac, Stefan Jakšić, Đuro Đuranović, Vicko conte Luković, Đuro Ivanković, te braća Đuro i Kosto Vojnović.[12]

Dr. Kosto Vojnović iz Hercegnovog postao je jedan od najistaknutijih pobornika hrvatske misli u Splitu.

Hrvati i Srbi nastupali su isprva u cijeloj Dalmaciji, pa i u Boki zajedno. Boka je nekoliko puta za svog zastupnika birala Stefana Ljubišu, koji je 1861. postao narodnjački delegat dalmatinskog sabora na bečkom carevinskom vijeću. S njim je bio i zadarski vladika Stevan Knežević, a ostali delegati su bili autonomaši, »Dalmatinci Slaveni« (Dalmati Slavi), kako su se sami nazivali, dok se nisu deklarirali kao Talijani.[13] Ljubiša se odlučno zalagao za sjedinjenje s Hrvatskom, a uz to je zahtijevao u dalmatinskoj upravi i sudstvu hrvatski jezik, kojim govori ogromna većina dalmatinskog pučanstva. U Ljubišu su Hrvati imali povjerenja, pa su zagrebačke novine bilježile i hvalile njegove govore, a u Kotoru ga je hrvatska većina općinskih vijećnika imenovala 1862. počasnim građaninom Kotora. (Ljubiša je bio iz Budve).

Kad je u Zadru pokrenut »Nazionale« i »Narodni List« kao organ dalmatinskih narodnjaka, javljaju se među prvim suradnicima Bokelji dr. Vojnović i dr. Lazo Tomanović. To je bilo još u doba, kad su se nad narodnjacima provodila razna nasilja i kad su automaši na izborima dobivali umjetne većine.

God. 1867. preuređena je centralistička Austrija dualistički, a to je preuređenje izvršeno na štetu Hrvatske. U raspravi u carevinskom vijeću

---

[12] Podaci o daljoj nacionalnoj i političkoj borbi Bokelja uglavnom prema dru R. Horvatu: Hrvatski preporod u Dalmaciji, izd. Sv. Jeronima 1934.

[13] Dalmaciju dakle ne zastupa nijedan Hrvat!

govorio je tada Ljubiša: »Ne mogu glasovati o adresi, u kojoj nema riječi o okončanju državno-pravnog pitanja Dalmacije s Trojedinom Kraljevinom...« »Ja nisam došao ovdje da predajem istorično znanje; kod nas svaki učenik osmog gimnazijalnog razreda zna, da je Dalmacija pripadala Trojednoj Kraljevini, zna, kako je republika Mletačka kradnjom, silom i milom Dalmaciju preuzela u kobna vremena, zna napokon, kako se ta pokrajina god. 1797. nakon pada Mletačke republike svojevoljno odala Kralju«... Citiramo ove riječi, jer su interesantne s obzirom na kasniji Ljubišin stav.

Ugarsko-hrvatska nagodba u čl. 66. veli, da će Ugarska nastojati, da se Kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji stvarno pripoji teritorij Dalmacije. Dalmatinski Hrvati nisu prema tome smatrali svoj položaj riješenim, pa su nastavili borbu.

U Boki je 1869. u predjelu Krivošije buknuo ustanak protiv novačenja. Autonomaši su htjeli taj događaj iskoristiti za progon narodnjaka, ali je nakon ugušenja ustanka narodni pokret samo ojačao. Iduće godine su narodnjaci na izborima za sabor dobili većinu.

Opet je izabran Stefan Ljubiša u Boki, te je postao i predsjednikom sabora. Kad je ponovno određen za poslanika na carevinskom vijeću, Ljubiša je pismeno izjavio: »Branit ću do svake zgode državno pravo trojedne kraljevine, kojoj po historijskom i prirodnom pravu spada sva današnja Dalmacija ne izuzevši i jedne česti njezine ni pojedina okoliša. Nastojat ću na sve moguće načine, da se Dalmacija — na temelju saborske adrese — sjedini s Hrvatskom i Slavonijom. Tako me Bog pomogao i sveti Jovan i krsno ime moje sveti Dmitar!«[14]

Ljubišin zastupnički drug vladika Knežević je kao oportunista brzo napustio redove narodnjaka i prešao k autonomašima. Pravoslavno svećenstvo u Boki Kotorskoj smatralo je taj čin izdajom, pa mu je uskratilo poslušnost. Ljubiša je na to počeo raditi na osnutku posebne pravoslavne eparhije za Boku, nezavisne o zadarskom vladici, pa je njegov trud i urodio plodom 1870. g. Bokeljska eparhija ukinuta je pred nekoliko godina za vrijeme patrijarha Varnave.

S vremenom se međutim sve više produbljavala razlika između metoda, kojima su se služili Hrvati i Srbi u politici. Srpska manjina je polako ali vješto i sigurno izigravala hrvatsku većinu.

---

[14] Horvat, str. 63 — Ljubiša je pisao »Istoriju Crne Gore«, koju nije mogao tiskati. Skerlić (Pisci i knjige, III.) veli, da je i onako bio nacionalno osumnjičen. Da nije upravo zbog ove zakletve na hrvatsku državnu tezu? Svakako, Ljubiša je kasnije prestao biti sumnjivim u tom smislu...

Sam Stefan Ljubiša počinje se 1873. polagano preorijentirati. Austrijska vlada predložila je carevinskom vijeću zakonsku osnovu, da se njegovi delegati biraju izravno, a ne preko zemaljskih sabora. Tim je nastojala slomiti otpor naroda, koji su bili nezadovoljni dualističkim sustavom. Poljaci i Česi bili su protiv te osnove, a također i narodna stranka u Dalmaciji. Ljubiša međutim prvi put istupa oportunistički i glasuje za vladinu osnovu izravnog biranja zajedno s drugim dalmatinskim delegatima, koji zapravo nisu u narodu nikoga predstavljali.

Razumljivo je, da su narodnjaci na čelu s Klaićem i Pavlinovićem smjesta osudili Ljubišu i drugove i ogradili se od njihova glasovanja. Delegati pak nijesu nakon toga položili mandate, nego su štoviše osnovali zasebnu narodno-sredinjačku stranku, koju su po njenom glasilu »Zemljak« nazivali zemljaškom.[15]

Ljubišina politička metamorfoza je počela.

Ipak u Boki su Srbi još uvijek bili prema Hrvatima lojalni. God. 1872. bilo je općinsko vijeće u hrvatskom i katoličkom Kotoru sastavljeno od 11 vijećnika Srba i 5 Hrvata. Načelnik je bio Srbin Špiro Bjeladinović Njegov brat je predložio, da se za općinsku zastavu uzme hrvatska narodna trobojnica crveno-bijelo-plava, pa je prijedlog jednoglasno primljen. Austrijska vlast je pravila smetnje izvršenju tog zaključka, ali se ipak u svibnju 1874. raspravljalo o nacrtu zastave. Usvojila se hrvatska zastava s općinskim grbom u sredini. I zbilja 2. svibnja 1875. zalepršala je na općinskoj zgradi u Kotoru hrvatska trobojnica.

Za vrijeme svjetskog rata u parohijskom zvanju (pravoslavnom župnom uredu) u Risnu bile su izložene tri slike, na kojima je bila naslikana kraljevska kruna s crnožutom zastavom na jednoj, a hrvatskom trobojnicom na drugoj strani. Ispod slika bili su ćirilski natpisi: »Živio Franjo Josip I.« ... »Blagoslovljen, koji dolazi u ime Gospodnje« i »Ulazi u radost gospodara svoga.« Voditelj parohijskog ureda tumačio je, da su te slike bile prigodom pohoda Franje Josipa crkvi sv. Petra u Risnu 1875. g. postavljene na crkvenim dverima.

Već 1874. glasuju »zemljaci« s Ljubišom na čelu u verifikacionoj saborskoj raspravi zajedno s autonomašima. Ljubiša je međutim javno optužen kao korupcionaš, jer je kao zastupnik u carevinskom vijeću izvukao materijalne koristi pri zakupu dalmatinske željeznice.

Kad se 1876. pojavio kao imenovani predsjednik dalmatinskog sabora, odrekli su ga se javno zastupnici narodne stranke napustivši sabornicu uz povike: »Dolje nedostojni!«

---

[15] Oportunistička i puzava od početka zemljaška stranka nailazila je na potporu službenih krugova i na simpatije autonomaša.

Time je raskid s Ljubišom bio potpun. On se kao Srbin potpuno odvojio od Hrvata i združio s autonomašima, koji su htjeli da pod firmom Talijana u Dalmaciji spriječe ujedinjenje s Hrvatskom. God. 1877. stao je Ljubiša dokazivati, da sva Dalmacija, a osobito Dubrovnik i Boka nema pravo pripadati ugarskoj, odnosno hrvatskoj kruni. Tako je on desavuirao sav svoj dotadašnji rad.[16] To je imalo za posljedicu, da od tada i bokeljski Srbi nastupaju protiv Hrvata i sjedinjenja s Hrvatskom. Đuru Vojnovića, bivšeg narodnjaka, biraju udruženi srpski i autonomaški veleporezovnici Boke Kotorske.

Idućih godina jačala je sve više propaganda, da se Boka Kotorska izdvoji iz svog prirodnog i historijskog okvira.

Tako je to teklo do 1918. g., kad za Boku nastaje najnovije razdoblje, koje je potrebno posebno opisati.

H. Zmajević

---

[16] Podaci o Ljubiši po Horvatu. — Vidi još Dinko Politeo »Izabrani članci« i jubilarni broj »Narodnog lista« 1862.—1912., str. 69—70, članak »Boka i ustavni pokret«.

LUTANJA U NOĆ

O, doći k rijeci; osloboditi zapleten mjesec
granja što ga vode u mrtvi rukav nose.
Kako će zablistat potrti lanci u mulju
kraj obale gdje danju gackaju djevojke bose.

Kroz vrbik lutati... Grana će za rame zapet:
to je znak da vrbe u kasne sate bdiju,
i kraj mulja riječnog, gdje se žapci kriju,
veliku dušu svemira u tišini zriju.

I tražiti stazu što ide do plavih zvijezda;
pa makar je nema — povjerovati prvoj što vodi
u brda i poći zakitit nadom svanuća.
Splav posljednje čežnje daleko rijekom brodi.

Zvonimir Katalenić

NOVIJE HRVATSKO SLIKARSTVO

(Iz perspektive moderne evropske umjetnosti).

U ovom članku ne ću i ne mogu dati sistematski pregled i cjelovitu sliku našeg modernog slikarskog stvaranja. Ja bi samo htio ovdje dati neke teoretske smjernice u razvoju moderne evropske umjetnosti i pokazati na nekoliko primjera, kako su se ta strujanja odrazila u našem slikarskom životu.

Mi smo uglavnom odgojeni u duhu grčko-rimsko-renesansnog umjetničkog stvaranja i mi svi smatramo, da je jedino ono lijepo i da jedino ono znači jedno umjetničko djelo, što je u tom krugu i pod utjecajima stvoreno. I zato se mi i zgražamo, kad vidimo, recimo, Meštrovićevo Raspeće u crkvi sv. Marka. A ja bi baš ovdje htio, da u granicama svojih mogućnosti približim čitateljima tu modernu umjetnost, da shvate njenu nužnost, njenu logičnu potrebu i uvjetovanost u razvoju slikarstva i da vide, da i ona ima svojih ljepota.

*

Veliki je Rodin rekao na jednom mjestu: »Ja znam da se divim prirodi i ja je nalazim tako savršenom, da kad bi me dobri Bog pozvao i pitao, što treba u prirodi korigirati, ja bih odgovorio, da je sve dobro i da ničeg ne treba ni taknuti«. I zapravo se čitav razvoj umjetnosti kreće oko tog pitanja: da li je sve u prirodi dobro ili nije, da li je mjerilo svega priroda ili smo mjerilo svega mi ljudi. U konsekvenci svodi se čitav problem na nazor na svijet. Umjetnik reducira svaku materijalizaciju svojih doživljaja na svoje osnovno gledanje na svijet. To se onda gledanje očituje i u formi u sadržaju djela.

Na temelju tog gledanja na svijet nastaju onda u umjetnosti razni smjerovi i strujanja. Mnogi umjetnici gledaju svijet, a da ipak ne shvaćaju suštinu i bit svega (impresionizam). Mnogima uspijeva, da shvate, razumiju i vole taj svijet (realizam). Drugi opet od straha pred stvarnošću bježe i stvaraju si novi, irealni svijet, u kojem se kreću i žive (romantika). Neki opet, bojeći se realnosti uvukli su se u svoju najintimniju unutarnjost tražeći tu poduporanj i zaklon od stvarnosti i kroz tu svoju unutarnjost gledaju oni na svijet i zbivanje oko sebe (ekspresionizam).

I tako umjetnost prolazi kroz razne faze razvoja, kroz svoja čistilišta, tražeći uvijek što adekvatniji izraz svojim doživljajima i nastojeći da govori uvijek jezikom svog vremena. Ni u umjetnosti, kao ni nigdje drugdje u životu nema statike, jer ona znači nazadak. Umjetnost mora uvijek govoriti jezikom svog vremena, jer ako ne govori tim jezikom, onda ona nije istinita, ona uopće nije umjetnost.

Kad je u Evropi u 19. vijeku umirao realizam, javlja se spontano kao dalja faza razvoja u Francuskoj impresionizam. Otac tog impresionizma bio je genijalni slikar Manet. Poznati realista Courbet tvrdio je za Maneta, da on slika »igraće karte«. To je dokaz, kako je veliki preokret i ponor ležao izmedju realizma i Maneta. Prva faza Manetova razvoja leži još na području rješavanja problema svijetla i sjene. Za dalji razvoj modernog evropskog slikarstva važna je medjutim druga njegova faza: on izlazi iz ateliera u prirodu, gdje se potpuno predaje čarima svijetla i boja, a to su zapravo primarni, čisto slikarski elementi u slikarstvu. Dakako, on još uvijek ostaje na bazi realizma, ne upuštajući se u idealističke pustolovine, kojima uvijek prijeti opasnost, da izgube ispod sebe tlo i da postanu potpuno nepristupačne. On daje na svojim platnima realnost, ali je ne daje kao opipljivu stvarnost, nego kao viziju boja. On slika ono, što vidi pred sobom, bez akademskog uljepšavanja, dajući prednost boji kao čisto slikarskom elementu, nastojeći fiksirati na svojim platnima vibracije zraka i svijetla i uhvatiti na njima one momentane čari, koje se utjecajem svijetla svaki čas mijenjaju. Glavni, dakako, princip u njegovom stvaranju ostao je uvijek: dati na slici čistu i nepatvorenu istinu.

Taj pionirski rad Manetov našao je odraza i u našem slikarstvu. Prvi, koji su ispravno orijentirali naše slikarstvo prema Parizu i odvratili od dosadašnje orijentacije prema Beču i Münchenu — Račić, Kraljević i Becić — shvatili su, da treba slijediti Maneta, da se dodje na pravi put. (Kad govorimo ovdje o uplivu i nasljedovanju uopće, ne mislim to istaći kao negativnu stranu: svi su ti uplivi bili korisni i potrebni i tek na njihovoj osnovi mogao se je razviti individualni rad pojedinaca). Obojica naših prerano umrlih slikara, Račić i Kraljević, stvarali su pod velikim uplivom Manetovim. Račić je štaviše jedamput to jasno formulirao, dobacivši svom učitelju: »Ovako nije slikao jedan Manet«. I Račić i Kraljević stvarali su prva svoja djela naslanjajući se na prvu Manetovu fazu, u kojoj on još rješava probleme svijetla i sjene. Uzmimo na pr. portrait Račićeve sestre Pepice. Jednostavno postavljena ženska glava na neutralnoj pozadini. S te dosta tamne pozadine, u koju se gube i kosa i ramena Pepičina izdiže se jače osvjetljena, mekano modelirana glava sa sivim simpatičnim očima. Sve je na slici jednostavno, iskreno i istinito. Ništa nije na njoj nametljivo ni pretenciozno: djevojka iz puka dana je ovdje jednostavno, s nekompliciranim duševnim životom, onako kako je ona u svojoj jednostavnosti i živjela, grubo ali istinito. Isto tako jednostavno i iskreno slikao je Račić i svoj autoportrait. Opet iz neutralne tamne pozadine iskrsava simpatična glava, nerazjašnjena tragika njegova života, koja je završila njegov život samoubojstvom,

odražava se ovdje pregnantnim, grubo naglašenim, a ipak jasnim crtama. I baš tu se vidi, što znači umjetničko djelo: sve ono što ne mogu riješiti članci napisani o njegovoj smrti, pa ni njegova korespondencija — na ovoj je to slici sve potpuno jasno izrečeno.

Kod Račića dolazi tek kasnije do jačeg izražaja kolorit. Uzmimo njegov poznati portrait starca. Ovdje zahvaća Račić objekt već više s kolorističke strane, u duhu druge Manetove faze. Slika je dana mnogo plošnije (jer mu je više stalo do boje, nego li do forme) od prijašnjih njegovih slika. Na svijetlo zelenoj pozadini, na kojoj se zapažaju svijetle mrlje od sunca, postavljena je figura sijedog bradatog starca u bijelom odijelu. Ovdje se je već Račićeva paleta pročistila u smislu impresionizma. Taj njegov kolorit medjutim još nije dostigao čistoću impresionističke palete, ali se osjeća jasna tendencija. Portrait starca, još uvijek koloristički jednostavan, dobro je psihološki zahvaćen: smirenje nakon dugog života odražava se jednako tako u koloritu kao i u smirenoj fizionomiji.

I Kraljević je prošao iste faze kao i Račić. Da shvatimo bolje nagli skok u pozitivnom smislu kod Račićevih i Kraljevićevih portraita, usporedimo ih s portraitom Miletićevim, što ga je slikao njegov stariji suvremenik Bukovac. Bukovac slika precizno, gotovo cjepidlačarski niže kistom crticu do crtice i tetoši oko detailla. Uza sve to dojam cjeline ostaje slab. A i čitava mu je figura namještena: i ruke i njegov takozvani ležerni stav i pozadina — sve je to zato ovako postavljeno, da izazove jači efekat i svidjanje u onom najvulgarnijem smislu. (Doduše, Bukovac i nije mogao stvarati u našoj sredini onako, kako je on to možda mogao i htio; jer on je tek morao spremati teren i krčiti puteve i stvarati uvjete za primanje slikarstva kod publike, koja je tek trebala biti odgojenom za recepciju umjetnosti).

•

Ako se sad vratimo Kraljevicu, vidimo golemu razliku. Pogledamo li, recimo, njegov autoportrait, koji još stoji na granici pročišćavanja prema impresionizmu. Čitava je figura radjena grubim, širokim potezima kista. Pozadina je neodredjena, ali se zato to više i jače ističe impresivna figura Kraljevićeva. Ta glava, grubo tesana, s oporim crtama oko usana znači skoro adekvatnu realizaciju, psihološku i slikarsku Kraljevićeve ličnosti. Ako uopće možemo komparirati Kraljevića s Bukovcem, onda taj Kraljevićev autoportrait znači apsolutni, stopostotni napredak prema Bukovcu. I da nam je Kraljević ostavio samo ovaj jedan portrait iza sebe, morali bi mu Hrvati biti uvijek zahvalni. I ostale Kraljevićeve stvari imaju uglavnom iste kvalitete: iskrenost i jednostavnost, osjećaj za kolor i harmoniju boja, svuda istinitost, možda kadkada i gruba, ali svuda iskrena. Nakon što je Manet u Francuskoj stvorio bazu, javlja se onda impresionizam s Monetom, Degasom, Renoirom i drugima. Taj

impresionizam, koji po Liebermannu »nije jedan smjer nego jedan nazor na svijet«, znači apsolutnu pasivnu predanost objektima, nestajanje u objektima. Pojam umjetničke istine ograničen je čisto materijalistički, jer se kao jedina istinitost u slikarstvu uzima svijetlo i boja kao prius subjektivnog utiska stvarnosti. U tom smislu impresionizam pročišćava svoju paletu, da dočara draži svijetla i boje. Impresionista kod realizacije svojih doživljaja nigdje ne umeće svoj ja ili ako hoćemo ja identičan je s objektima izvan nas, kako je to Barrès formulirao: »Ja sam više nisam postojao: ja sam bio jednostavno suma svega onoga, što sam gledao.« Svijet oko nas za njega je zadnja granica: i njemu je to dosta. Jer on znači za njega i najsnažniji doživljaj i najjaču stvarnost. I tako ova realnost, koju impresionista daje na platnu jest osjet t. j. ona stoji na granici izmedju materijalnog i spiritualnog.

I taj se je impresionizam odrazio u našem slikarstvu. Da spomenem samo Steinera i njegovo »Proljeće«, koje ne postaje banalno, premda se već toliko spominje. Motiv je sasvim jednostavan: nekoliko kućica i golih stabala na brežuljku i u pozadini ravnica. Ali Steiner je uspio da čar proljetnog dana prevede u čisto slikarski govor jednostavnim finim zelenkastim i sivkastim tonovima. Boja je ovdje u čisto impresionističkom smislu došla do izražaja i ona je glavni i skoro jedini elemenat na toj slici. Pokušajmo se zaustaviti kod ove slike dulje, pa ćemo osjetiti, kako je ovdje, za razliku recimo od Kovačićevih pejzaša, ovo proljeće duboko proživljeno i gotovo savršeno realizirano na tom platnu, s apsolutno profinjenom harmonijom boja.

Neoimpresionizam, koji rastavlja sliku na niz mrlja čistih boja, koje se tek u našoj mrežnici u oku sastavljaju, taj neoimpresionizam, koji nastoji da kao prvi prekine čisto materijalističku bazu impresionizma, nije našao kod nas odraza.

Kao reakcija na impresionizam, »umjetnost utiska« javlja se ekspresionizam, »umjetnost izražaja«. Već je Goethe jednom rekao: »Svi, koji isključivo preferiraju iskustvo, ne misle na to, da je iskustvo samo polovica iskustva«. Na impresionizam, koji je uzimao za bazu samo iskustvo, utisak, dolazi kao reakcija ekspresionizam, kojemu je osnova nutarnje iskustvo. Ekspresionizam, koji — budi uzgred rečeno — sadržava u sebi mnogo struja i pravaca u umjetnosti — nastaje iz uvjerenja o apsolutnoj premoći duha. Stvari i pojave oko nas nemaju objektivnog bitka, nego egzistiraju jedino kao refleks u nama. Konsekvetno proizlazi, da te stvari i pojave nemaju ni objektivne forme. Forme, kojima mi izražavamo svoje doživljaje, one su sasvim subjektivne. Umjetnik zato i kida površinu stvari, formu, da ispod te raskidane površine iskrsne duševnost i duševno zbivanje u intimnoj njegovoj dubini. Ekspresionista prima doduše izvana

podražaje, ali ih tako formira, ili ako hoćemo deformira, da što jače istakne spiritualnu pozadinu svega. Medjutim, on ima sposobnost i nutarnjeg gledanja. To nutarnje duhovno gledanje više je nego obično gledanje, to je snaga, koja stvara i formira jedan novi svijet, po drugim zakonima, nego li su to zakoni ćutilnog gledanja. Gledati duhovnim očima znači vidjeti drugačije, nego li mi to gledamo tjelesnim očima, ali i drugačije — a tu baš leži opasnost — nego li to netko drugi gleda svojim duhovnim očima.

Na granici impresionizma i ekspresionizma stoje u evropskom slikarstvu dvije velike ličnosti: Van Gogh i Cézanne. I tu onda nastaju dva smjera u slikarstvu: jedan, koje ide za čistom bojom kao najvažnijim elementom slikarstva, a drugi, koji traži svoj izražaj u formi i tonu.

I u hrvatskom slikarstvu ta se dva nastojanja jasno opažaju. Promotrit ćemo najprije nastojanja oko izražavanja bojom. Becić, prešavši fazu tonskog slikanja i prebrodivši impresionizam, te Vlaminckov upliv, stvara danas svojim vlastitim stilom, nastojeći da osobito u pejsažima dade iskreni ekspresionistički izraz našeg pejsaža. Pogledajmo samo na čas njegovu »Vršidbu u Bosni«. Slika zaokružena u jednostavnu cjelinu pokazuje neobično fini osjećaj za boju: potezi su široko nabačeni, virtuozno dani, bez zadržavanja na sitnim i nevažnim detaillima i cjelina je zahvaćena jednim snažnim pokretom: pred nama je opori bosanski pejsaž zaokružen u sebi, na kojem nije ništa ni previše ni premalo. I portraiti su mu jednako tako virtuozno dani: suvereno vladanje kistom, savršeni ukus u postavljanju figure i u kompoziciji, te fini čisto koloristički efekti.

Babić, prešavši svoju ranu tonsku fazu stajao je pod jakim uplivom Van Gogha. Taj je upliv Babić znao suvereno asimilirati i dati neobično snažne pejsaže. Uzmimo njegove »Smokvice«, koje odaju njegove tipične karakteristike. On radi sa žarom, da mu ne izmakne momentana impresija. On posjeduje snagu, kojom ulazi u stvari i pojave i unosi u njih život. Svako njegovo platno čini se kao neki kosmos, koji se nalazi u vječnom gibanju i rastu. Nema tu one neosobnosti impresionista: živa sila, pokret, život — postaje na njegovim platnima funkcija. Svako drvo, svaka grana, svaki kamen živi na njegovim slikama. I baš tu je njegova razlika od impresionizma. Na njegovim dalmatinskim motivima i ostalim njegovim pejsažima vitalitet kamenih ograda i krošnja stabala je zapravo samo ekspresija njegovog unutarnjeg vitaliteta.

Miše je u početku pokazivao upliv Cézannea, ali se je kasnije razvio u smislu čistog kolorističkog nastojanja. Gdjekoje njegove slike čine se na prvi pogled možda čak i kičem, toliko je na njima intenzivan doživljaj boje. Možda je to koloristički upliv Matissea i Gauguina. Medjutim, kod

njega je kolorit preosjećan, a uplivi apsorbirani. Tako je Miše uspio da čisto koloristički doživljene pejsaže prenese na platna. Uzmimo »Splisku«. To je jedan njegov raniji pejsaž, kad još nije njime prevladao apsolutni kolorit. Nekoliko primorskih zgrada s jednostavnim fasadama, naglašenim zelenim kapcima na prozorima, dva jače akcentuirana crvena krova i u sredini prozirno ogledalo vode. Desno i lijevo jedno drvo i toranj zaokružuju svojim vertikalnim tendiranjem čitavu kompoziciju. Koloristički je slika izjednačena i uravnotežena. Zaustavimo li se dulje pred tom slikom osjetit ćemo ne samo artizam čitave te slike, nego i sav zamah i polet, kojim je ta slika dana. Tu nema ništa lažnog ni izvještačenog, kaošto je to recimo na Mašićevim pejsažima: ovdje je dan jedan naš pejzaž goli i surovi onako, kako ga je osjetio jedan umjetnik. Njegove kasnije stvari, kaošto su mu portraiti djevojčica, dani su s jače naglašenim koloritom, bez ikakve tendencije za tonskom modelacijom. On modelira na njima čisto koloristički. Obrisi i konture gube se, jer mu nije stalo do plastike, nego do boje.

Što idemo dalje u razvoju umjetnosti, sve više nestaje umjetnosti, kojoj bi bila zadaća prema sredovječnoj definiciji »da imitira prirodu«. Medjutim, ni romantika Delacroixova, ni Manet još nije prekinuo s prirodom. Tek s Van Goghom postaje deformacija prirodnih oblika jasnija. Ta deformacija oblika ide za tim, da vjernije istakne duševna stanja nego li nam to može pružiti normalno zapažanje i prikazivanje vanjskog svijeta. Odsada se princip deformacije poopćenjuje sve više. Javljaju se arhaističke i primitivističke težnje, prevladava ljubav za apstraktnim. U tom nastojanju oko dematerijalizacije prirodnih formi važno mjesto zauzima Matisseov fauvizam. I taj nam naziv svjedoči, kako publika teško prihvaća nova nastojanja u umjetnosti: les fauves znači, naime, divlje životinje. O principima fauvizma pisao je Matisse dosta često. On veli: »Nemoguće je prirodu ropski kopirati«. A zatim govori o principima, kojima mora — po njegovom uvjerenju — jedna slika odgovarati. Glavni mu je princip kompozicija. A što je kompozicija? Kompozicija je umjeće, da čovjek sredi na dekorativni način razne elemente, s kojima raspolaže, da izrazi svoje osjećaje. Na slici mora svaki dio biti vidljiv i mora igrati onu ulogu, koja mu pripada, bilo glavnu ili sporednu ... Jedno djelo znači harmoniju«. Fauvizam, dakle, rastvara pojedine objekte u njihove čisto dekorativne elemente, upotrebljavajući uz to čisto impresionistički kolorit.

Taj fauvizam ima upliva i na naše suvremeno slikarsko stvaranje. Uzet ćemo kao primjer Juneka. Pogledamo li bilo koju od njegovih novijih slika, odmah ćemo shvatiti faufističku koncepciju. Uzmimo »Gladiole«. Objekt na toj slici ne igra nikakvu ulogu: slikaru nije bilo glavno

to, što se tu nalazi jedan stol s nešto peciva i vaza s cvijećem. Za njega su ti objekti važni jedino kao dekorativni elementi. Da pojača dekorativni dojam čitave slike, meće kao pozadinu ornamentiranu tkaninu. Ružičasto i svijetlo plavo dominira na čitavoj slici. Ona daje dojam krasno vezenog ćilima i čovjek doživljava tu sliku čisto emocionalno, bez ikakve primjese intelektualnog.

Nekako na sredini izmedju Van Goghovog ekspresionizma i Matisseovog fauvizma stoji kolorizam: koloristički se efekti iskorištavaju do krajnjih granica, ali se ne prelazi u čistu dekorativnost. Ovdje ćemo spomenuti samo našeg prerano umrlog Joba. Pogledajmo koji od njegovih dalmatinskih pejzaža. Objekt za Joba nije važan: dalmatinski bregovi, nekoliko kuća, nešto čamaca i komadić mora. Za njega je na čitavoj slici važan samo koloristički doživljaj. Ako te slike dulje gledamo, vidjet ćemo, kako je intenzivna bila Jobova reakcija na boje. Spektar boja razlio se po ovim platnima: od svijetlo sive preko narančaste, žute, ljubičaste, zelene, plave i plavo-sive zatvara se taj začarani krug boja smedjom bojom. Svaka od tih boja živi svojim zasebnim životom, a u isto je vrijeme sastavni dio onog strujanja boja, koje je tipično za njegova platna. Slike su mu potpuno dematerijalizirane, oslobođene od objekta i daju u estetskom smislu čistu osjećajnost, bez i najmanje primjene intelektualnog.

Aralica je još gdjegdje dosta bliz Van Goghovom ekspresionizmu. Crveno-narančasti krovovi kuća, plavo nebo i zeleno-žuto drveće osnovni su tonovi slike, na kojima on gradi ekspresivnu viziju jednog pejzaža. Kod njega je, kao i kod Babića onaj neosobni, čisto pasivni princip impresionističkog stvaranja nadomješten ekspresijom njegove vlastite unutarnjosti: statika impresionizma zamijenjena je dinamikom ekspresionizma. Njegovi su krovovi shvaćeni čisto osobno, kao bića, koja žive. Jednako tako i drveće: mi vidimo i osjećamo, kako ono raste. Čitav taj njegov mikrokozam živi jednim intenzivnim životom, koji mi — površni gledaoci — ne bi mogli zamijetiti, da nam ga nije slikar ovdje na platnima tako snažno dočarao.

Dakako, da mi ovdje nismo iscrpli imena onih slikara, koji se danas razvijaju kod nas u smislu pročišćavanja kolorita. Spomenut ću ih samo nekoliko, čisto statistički. Mujadžić, nakon svoje tonske faze fin i koloristički mekan — Šestić, koji nosi u sebi nešto od pointilizma — Papp, dobar i jak u čisto kolorističkom smislu — Mezdjić, koji pod utjecajem Junekovim polazi putem fauvizma — Motika s profinjenim i gotovo paučinasto finim koloritom — Plančić sa slikama, kojima se osjeća prizvuk rokokoa — pa onda Parać, Mujezinović, Gecan i drugi.

Govorili smo dosada o kolorističkom nastojanju u novijem i suvremenom hrvatskom slikarstvu. Progovorit ćemo sada nešto malo i o nastojanjima oko izražavanja u formi i tonu.

U tom je smjeru imao odlučan utjecaj na čitavo evropske slikarstvo Cèzanne. On je sam rekao: »Htio sam, da iz impresionizma učinim nešto solidno i trajno«. I tu on onda dolazi do svoje poznate kubističke formule: »U prirodi se sve formira prema obliku kugle, čunja i cilindra«. Formirajući tako prirodne oblike na svojim slikama prema osnovnim oblicima kugle, čunja i cilindra daje on objektima čvrsti skelet. Taj čvrsti skelet ne postizava on ni crtežom ni linearnim obrisima, nego modelirajući bojom i tonovima. Još je jedan princip za njega vrlo važan: dati na svakoj slici zaokruženu kompoziciju. Svaki elemenat slike treba biti podredjen cilju cjeline. Jer svaka je slika mikrokozam za sebe, koji je stvoren na principu harmonije.

Ti se principi Cézanneovi jasno zapažaju kod nekolicine naših slikara. Uzmimo Tartagliu. Kako njegov »Autoportrait 1918« stoji u ovisnosti od Cézannea, svjedoči nam, recimo, Cézanneova slika »Igraći karata«. Koliko je medjutim ovaj zadržao bogati impresionistički kolorit, toliko je Tartaglia prešao u čisto tonsko modeliranje. I ako nam Tartaglin autoportrait izgleda na prvi pogled nešto deformiran i možda čak i karikiran, on to ipak nije. Ovdje je iskreno i dobro dan portrait jednog čovjeka, bez suvišnih detailla, a dobro ispunivši uza sve to čitavu plohu Ima možda na tom platnu i nešto bojažljivo, nešto uznemireno, ali sjetimo se, da je ta slika radjena godine 1918., a onda su generacije mladjih i imale razloga, da budu uznemirene; i ako ima na toj slici štogod nejasno i mutno, to je samo istiniti odraz duševnog zbivanja one generacije, koja je morala da stvori nešto.

Varlaj je stvorio do danas nekoliko odličnih naših pejzaža. Tipične njegove slikarske karakteristike možemo razabrati, ako pogledamo njegov poznati pejzaž »Klek«. Zelenkastim i sivkastim tonovima gradi on čitav taj pejzaž. S mnogo smisla za modelaciju i dubinu, a uz to vrlo jednostavnim kolorističkim efektima daje on naš tipični valoviti pejzaž. Pruge oranica i livada u jednom neprekinutom toku pokreću se na platnu, oživljene nutarnjom vitalnom snagom. Nekoliko vertikalnih stabala na platnu zaustavljaju to kretanje i gibanje. I tako tu stoji pred nama naš pejzaž, u kojem je ekspresivno realizirana i ona sila, koja daje, da te oranice rode žitom i daju hrane svima nama.

Uzelac ima sigurno od svih naših slikara najviše rafiniranosti i ukusa. Ukusni kolorit s finim tonskim prelazima, savršeno rafinirano postavljanje objekata na platnu i dobro komponirane grupe — to su Uzelčeve karakteristike. Pogledajmo koji njegov ženski portrait. Figura je smještena u

okvir potpuno neusiljeno i sasvim prirodno i mi osjećamo, da ova figura ni ne može biti drugačije postavljena u okvir. Na tamnim tonovima diže se svijetlije intonirani gornji dio figure, tonski izjednačen i dobro (gdjekada) i psihološki zahvaćen.

U monumentalnom slikarstvu ističu se kod nas radovi Kljakovića. On je izraziti monumentalni slikar, tako da se ta njegova karakteristika osjeća i vidi i na malim formatima njegovih slika, gdje dakako nema raisona. Uzmimo njegovu fresku iz crkve sv. Marka u Zagrebu »Rodjenje Kristovo«. Slika jedinstvena u kompoziciji daje usprkos monumentalnosti (a u tom je baš njena vrijednost) jedan dobar intiman prizor. Jake i robusne forme, koje postizava čvrstim tonskim modeliranjem, djeluju na toj — trokutastoj, i u tom smislu čisto renesansnoj — kompoziciji monumentalno i impresivno i ostavljaju na gledaoce snažan utisak.

U grupu slikara, koji se izražavaju pretežno tonski, spadaju još i neki drugi slikari, kao na pr. Trepše s dosta naglašenom tendencijom dekorativnosti, pa rafinirani i suptilni Sulentić, Vanka s našim fino realiziranim muzikalno-dekorativnim pejzažima, mladi Gliha, koji stoji pod jakim uplivom Tartaglinim i drugi.

Kod rafiniranih i iscrpljenih civilizacija, kao što je recimo i naša dogadja se, da ustaju originalne ličnosti, koje su nadarene većom svježinom osjećaja i naivnijim duhom, ustaju da suprotstave čestitost i iskrenost svojih vizija virtuoznosti suvremenika. I u Francuskoj se je javio jedan takav slikar, Henri Rousseau, siromašan carinik, koji je tražio i nastojao oko jedne više osjećajne nego li formalne ljepote. Rousseau je u svojim slikama, a i u svom životu još u sijedim godinama ostao samo jedno veliko dijete. I zato su mu i slike djetinjski naivne i mi možemo nazvati njegov novi smjer u slikarstvu primitivizmom, dakako, u dobrom smislu te riječi. U jedno drugo doba Rousseau možda ne bi značio ništa. Njegove primitivne forme, plošnost likova, ponavljanje istog pejzaža na većini slika itd., sve nas to smeta. Ali je on značajan baš radi toga, što je počeo raditi u doba savršene rafiniranosti naše stare civilizacije čisto iskreno i djetinjski naivno i što je unio svojim slikama u naše virtuozno slikarstvo nešto male vedre dječje duše.

Pod njegovim uplivom stoje i neke stvari našeg Simunovića. Upozoravam na njegov portrait jednog prodavača kave. Sa zelene pozadine, na kojoj su čisto ornamentalno postavljeni žuti, jedva naglašeni cvjetići, diže se lik muškarca sa smedjom kosom, u sasvim bijelom odijelu, s ružičastim dijelom odjeće ispod vrata. Čitav je portrait postavljen i dan naivno, ne virtuozno, kao što je to slučaj recimo s Uzelčevim portraitima. Možda će nam to platno na prvi pogled izgledati i koloristički neukusno,

ali se sjetimo kod toga, da i djeca uživaju u postavljanju jakih, impresivnih boja jednih kraj drugih.

U pravcu tog primitivizma tendirao je u svojim nekim ranijim radovima i Stetić. Svi ti smjerovi slikarski, koji su tendirali prema što jačoj ekspresiji udaljujući se od prirode kao od baze, nosili su u sebi opasnost, da izgube čvrsto tlo ispod nogu i da se izgube u čistim spekulacijama, koje ne će biti pristupačne ne samo širokim slojevima konzumenata umjetnosti, nego ni onom najužem krugu ljudi, koji se intenzivno interesiraju za umjetnost. I zato su umjetnici osjetili potrebu, da se slikarstvo opet postavi na bazu prirode, po onom starom receptu Rodinovom: »Umjetnost je samo studiranje prirode; mi ne iznalazimo, mi ne stvaramo ništa«. Tu onda nastaje tzv. neorealizam, čiji je nosilac Švicarac Valloton, koji je onda našao mnogo sljedbenika u Njemačkoj. Taj neorealizam nastoji da naglasi ponešto i socijalnu notu u slikarstvu, ali još ne prelazi u tzv. tendencioznu umjetnost. Zadržao je ponešto i od infantilističkog primitivizma, dok češće nastoji da naglasi i podvuče karikaturističku notu. Inače, neorealizam nije iznio nikakvog programa. Slika suvremenu stvarnost na temelju zapažanja, gradeći svoje slike čisto konstruktivno.

Spomenut ću ovdje Režeka. Kao primjer uzet ćemo njegove »Zagorce kraj puta«. Shvaćeni su čisto realistički. Seljak i seljakinja — ova sa žutim rupcem na glavi — leže na travi, dok se nebo plavi u pozadini. Debeljuškasta i glomazna crvena lica, bezizražajna u spavanju, dobro su zahvaćena i bačena na platno s jednom dobrom dozom humora, ne forsiranog, nego onakvoga, koji često spontano izlazi iz same stvari. Istinitost i iskrenost je opet tipična za ovu sliku. Ništa namješteno, ništa traženo — samo istina.

U tom su smjeru išli, a gdjekojim stvarima idu još i danas Tiljak, Ružička i Grdan.

Taj neorealizam ili nova stvarnost našla je u tzv. verizmu svoju konačnu formulaciju. Tendencija prema karikaturi i satiri, koju je neorealizam — da tako kažem — nesvijesno podcrtavao, dolazi u verizmu do svijesnog izražaja. Satira i kritika suvremenog stanja je glavni elemenat tog verizma, čiji je najjači i najveći predstavnik Nijemac Grosz. I ovdje se moramo osvrnuti na rad grupe »Zemlja« i njenog najjačeg predstavnika Krstu Hegedušića. »Zemlja« je zapravo u svojim uljima odraz neorealizma, a u svojim crtežima verizma, ostajući uvijek na socijalnom polju. Ona je udruženje umjetnika s točno odredjenim artističkim i socijalnim planom. Ideologiju njenu iznio je njen prvak Hegedušić u nekoliko članaka. Ukratko: umjetnost »Zemlje« je umjetnost kolektiva t. j. ona »doprinosi razvijanju socijalne svijesti kod četvrtog staleža«. Da to postigne, ona hoće biti jasna i ideološki i čisto slikarski. Slike su shva-

ćene plošno, a sadržaj je dan jednostavno i karakteristično. Karakterizacija figura iznosi karakteristiku tipa izvjesnog sloja, grupe ili staleža ljudi. Sadržaj nije izmišljen, već je uvijek doživljen. Uzet je iz života okoline i nosi sve karakteristike kraja, u kome je nastao. To bi bio uglavnom program »Zemlje«. U čisto formalnom pogledu ona stoji pod uplivom Breughela i Rousseaua, a u crtežima je jasan upliz Grosza. Slike »Zemljaša«, na kojima nisu polazili s odviše doktrinarne i programatske baze, nego su nastojali da zahvate stvar više s emocionalne strane, te su im slike više uspjele. Medjutim, u dobrom dijelu svojih slika polazili su s krive predpostavke, a ta je: seljak je, kao jedan od »najreakcionarnijih« elementa u hrvatskom narodu, baš radi toga inferiorniji elemenat od ostalih, on je za njih čak i degeneriran i prema tome apsolutno negativan elemenat.

Učenici Hegedušićevi, seljaci Mraz i Generalić pokazali su vrlo dobre rezultate. Pogledajmo Generalićev pejzaž »Iz Bilo gore« s finim srebrnasto-sivom intonacijom. On je pokazao neobično fini osjećaj za pejzaž i u tom se pravcu može od njega mnogo očekivati, ako bude asimilirao i prebrodio i ideološki i čisto slikarski upliv »Zemljin«.

Ovdje još moram spomenuti i neke naše najmladje slikare, koji ubrzo prebrodivši razne uplive nastoje da dadu svoj vlastiti izraz i to s mnogo uspjeha. Medju njima osobito se ističe Bulić, Crnobori, Kopač, Šohaj i Veža.

Dakako, u isto vrijeme, dok se s jedne strane ulažu napori za što adekvantnijim suvremenim izrazima, postoji s druge strane i pojava statike kod izvjesnih slikara, koji ne nastoje da traže nove izraze i koji se zadovoljavaju lošim shemama i uzorima prošlosti. Oni u isto vrijeme rade s jednim ciljem, da se čisto formalno dopadnu publici i da se prilagode ukusu publike, mjesto da taj ukus odgajaju. Mnogi od tih slikara zapadaju u kič, koji je sigurno negativna pojava u našem slikarstvu. To više moramo biti zahvalni onim slikarima, koji za razliku od ovih netom spomenutih, traže načine novog izražavanja i nastoje uz velike žrtve — jer publika još nije odgojena i ne shvaća njihovog značenja — da govore jezikom svog vremena i da dadu na svojim slikama iskreni i istiniti odraz svoje generacije.

Mirko Šeper

EIS HEAUTON

METAFIZIČKE MORALNE I SENTIMENTALNE REFLEKSIJE

Budući da mi sudbina, kako već češće rekoh, nije dodijelila na raspolaganje mnogo od onog papira, koji se ispunja tiskanim slovima, (dok imamo i more naštampanih budalaština, laži i suvišnosti), treba da ove metafizičke zaključne refleksije o Martu budu pisane u allabreve taktu, t. j. treba da se izrazim što kraće. Nema na raspolaganju papira za štampu, a ne pripadam kojoj svemogućoj klerikalnoj ili antiklerikalnoj koteriji, a da bi se moje riječi štampale automatski, da poslije dospiju u koš historije kao izmlaćena prazna slama ili potpourri dnevnog lažnog biserja.

Rat je zlo, kazat će svatko. No samo suludi pacifisti zabacivat će ga u svakom slučaju. Jer zar u obrani on ne postaje dopušten? Po Tolstoju bi se pravedni zahtjevi narodni morali dati od nasilnika ugušiti, i ako bi Tolstojev pacifizam vrijedio, naš hrvatski narod morao bi se dati pregaziti. No rat je u obrani dopušten, te nije moralno zlo. Ipak je i u tom slučaju fizičko zlo, jer nam zadaje svakojake boli i gubitke. Ovdje se eto srećemo s problemom zla. Jer imam metafizičku glavu, koja o svem filozofira (kako me je ono moj kapetan pitao: Č., was denken Sie alleweil nach?!...), to sam si i o ovom problemu razbijao glavu, i to je bila (čak za rata još) teza moje ispitne radnje iz romanistike. Ta je onda radnja štampana pod naslovom »Voltaire, Leibniz i teodiceja« ravno pred 20 godina u Nastavnom Vijesniku.

Poznato je, da je Leibniz naučavao optimizam. Ovaj svijet je po njemu najbolji, ali ipak samo najbolji od svih mogućih svijetova. Voltaire stao se rugati Leibnizu da uči, da je »sve dobro.« Kako je Voltaire bio površan, ali zato duhovit, Candide se ugodno čita, premda se čovjek mora i lecnuti pri Voltaireovoj neosjetljivosti, kojom šeće u svom duhovitom avionu mašte nad jadnom našom »dolinom suza«. Leibniz nije učio, da je »sve dobro«, tako da ne bi zla bilo u svijetu. Već m e t a f i č k o zlo mora da bude t. j. nesavršenost, jer je samo Bog savršen. Ni fizičko ni moralno zlo nije Leibniz nijekao, već to Voltaire Leibnizu podmeće. Samo što je Leibniz tvrdio, da je ipak svijet najbolji od svjetova, koji se ipak uopće dadu zamisliti. Teza malo iznenađuje, kad se sjetimo boli i tame i krvi, u koju je zaronjena naša povijest (povijest zmija i tigara, po Voltaire-u), i čovjek bi se možda mogao upitati radije, nije li nekud ljudski razumljivo (premda filozofski neispravno) kad su neke struje i religije (parsizam, manihejizam) u želji, da protumače zlo u svijetu, čak uzimale, da postoje dva božanstva koja se bore u svijetu: Bog

dobra i zla (kod nas bogumilstvo). U bramanizmu u heterodoksnim sistemima (t. j. takvim, koje se već nisu slagali sa svetim knjigama indijskim) iskrsla je i Samkhya — nauka, koja je zbog nazočnosti (fizičkog) zla u svijetu čak dotle došla, da i Boga niječe. I doista, ako ima Vječno Biće, Stvoritelj, ono treba da bude savršeno, dakle i dobro, pa odakle onda zlo? Svijet je nesavršen, to je metafizičko zlo, veli Leibniz. Ima boli, to je fizičko zlo. Ali zašto nas boli toliko tište, zar se Božanstvo naslađuje u našim suzama i u prolijevanju ljudske krvi, u okrutnim ratovima i t. d.? Napose je tu pitanje moralnog zla t. j. grijeha, zloće. Budući da je Božanstvo apsolutno, to ja ne mogu ništa bez Božanstva: i moje htijenje je kao nešto pozitivno stvoreno i podržavano od Božanstva. Ako dakle hoću zlo, odakle ovo htijenje? Ako je od Boga, onda on zlo hoće, grijeh i zloća pada na nj. Kršćanski teolozi, kako je poznato, kažu, da je fizičko zlo kazna za istočni grijeh čovječanstva, a moralno zlo da i nije nešto pozitivno, nego samo manjak (negacija) nečeg pozitivnog. Grijeh je samo naša negacija Božjeg zakona; mi u zlom htijenju očitujemo samo jedan defekt, jer naše htijenje ne ide u pozitivnom pravcu ispunjenja Božje Volje, Božjeg zakona. Leibniz je prema Englezu Shaftesbury-u estetizirao, pa je svijet gledao kao neku lijepu sliku, gdje su mrlje tu zato, da se izdigne sveukupna ljepota, kao disonance u nekoj simfoniji. Ja ovdje ne ću ponovno izlagati, što sam iznio u svojoj radnji pred 20 godina.* No zato ističem i to, da kršćanstvo daleko realnije od Leibniza gleda bol i zlo i daje bolji odgovor, zato ono i ne kaže, da je svijet najbolji od svih mogućih, nego kaže samo to, da je svijet ipak dobar. Tako kršćanstvo uči i mora da uči, ako hoće, da ostane u skladu sa sobom i sa logikom, i ako hoće, da ne baci čovjeka u tamu, u koju ga baca na pr. pomenuti Samkhya-sistem ili jedan drugi heterodoksni sistem, rođen iz brahmanizma, sistem Sakija Munija, t. j. kraljevića prozvanog Bude. Samkhya kaže: Boga nema, jer bi inače on morao biti okrutan, kad nas muči (on bi dakle bio neki okrutnik, zato ga i nema, jer je takav Bog protuslovan i nemoguć). Budina nauka (za razliku od pučke vjere budizma, koja se poslije približila općem shvaćanju vjera) uči, da je svijet samo zlo: tek slijed želja i potreba i boli, i tek što jednu zadovoljiš, druga niče, te zato je sav zao i treba ga ubiti, tako da u sebi ubijemo želju za životom (nirvana, negacija života, to je ideal). Zato Boga i nema, te je budizam (u naučavanju Sakija Manija, ne kao pučka

* Leibniz među ostalim pokazuje i to, da zlo često Bog može obratiti na dobro; da je zlo jednoga dobro drugoga; da nas često manje zlo očuva od većega i t. d. U glavnom je Leibniz nastojao prikazati ljudski život podnosivim i da »ima neprispodobivo više dobra u životu ljudskom nego zla, kao što ima više kuća nego tamnica.« Ni moralnoga zla da nema toliko, koliko se priča.

vjera gdje je Buda postao i sam jedan od bogova) pravi ateizam. Zar da dakle pogasimo Svijetlo Božje u svijetu i da padnemo s Budom u pesimizam?! Ne, Bog postoji, Smisao postoji, mi nismo predani na mučenje i na Iksionov točak boli od jedne slijepe i lude želje za životom, koga treba uništiti, već nam kršćanstvo daje na sve odgovor i odvraća nas od pesimizma. Odgovor je kršćanstva takav, da zadovoljava um i srce čovjekovo, i čovjek postaje sposoban, da makar i uzdišući nosi svoj križ života. Na usta kralja Davida Bog se prikazuje kao Onaj, koji je vazda spreman priteći nam u pomoć (On »podiže oborene« ps. 146., »kako otac žali sinove, tako Gospod žali one, koji ga se boje« ps. 103.) Čemu ispunjati ovdje retke Evanđeljem, kad je sve puno vijesti o dobroti Oca Nebeskoga, koji se zacijelo briga i za nas, kad se briga za ljiljane i za vrapce. Izričito kaže Krist, da je »jaram njegov sladak« (Matej XI, 30). No zlo se ne niječe, ono je tu. U koliko je fizičko zlo, ono je kazna za grijeh. Svijet nije bez zla, nije ni najbolji, ali je ipak dobar. Leibniz je umovao ovako: Ako ima Bog, onda je on morao stvoriti najbolji svijet. Jer ga inače ili ne bi htio takim stvoriti, a to se ne može reći, jer onda ne bi bio On dobar. Ili ga ne bi znao takim stvoriti, a ni to ne ide reći, jer Bog mora biti sveznajući. Ili ga ne bi mogao takim stvoriti, ali zar nije on Svemogući? Bog je determiniran t. zvanim »principe du meilleur«. Kršćanstvo odgovara, da je Bog bio slobodan u izboru svijeta, i zato nije morao stvoriti najbolji svijet (od mogućih), ali je svakako ovaj svijet dobar.

Pa ipak, koliko je tu boli i tame, što tu književnost nije naslagala dokumenata o našoj bijedi?! Ma kako David bio neiscrpiv u nadi, u podizanju naše nade, ma kako silna bila ta lirika i bujan taj patos pouzdanja u Boga, ma kako poetične bile slike Evanđelja, ipak se mi osjećamo ugroženima, izvrgnutima, mučenima, i pitanje boli ostaje za nas jedno od teških pitanja, napose, kad se ne radi više o teoriji nego o praksi, o životu. Koliki klonu i oduzimlju si život, koliki uzdišu, a zar da niječemo, da mnogi i proklinju! Ipak imadu pesimisti krivo; sve se dade nekako podnijeti (i Bog sam daje nam snage). Volim ostati pri utjehi vjere negoli ovdje posizati za stoikom Markom Aurelijem, jer su stoici i odviše uvjereni u našu jakost. »Nijednom se čovjeku ništa ne događa, što on po svojoj prirodi ne bi mogao podnijeti. Iste se nevolje događaju jednom drugome, koji ostane miran i nepovrijeđen, bilo zbog toga, što pravo ne zna, što mu se događa, bilo zbog toga, što hoće da pri tom pokaže svoju snagu duha. Zar nije strašno, da budu neznanje i taština jače od uviđavnosti!« (V, 18). Tako Marko Aurelije. (Pod uviđavnošću misli stoičku ideju, da je zlo samo u našem mišljenju). Kršćani međutim vjeruju u Božju Providnost t. j. znadu, da Bog od

vijeka znade i vidi sve naše korake i da ih pun ljubavi i brige prati, te ne da noga naša zapne u mreži propasti. Ali bol je doista za kršćanstvo boł. Pače, kad se u životu uvjerimo, kako nas Bog pomaže onda, kad nas, izgleda, svi ostaviše, kad iskusimo, kako nam On daje, ljubežljivo daje, gdje nam svi uskraćuju, kad se uvjerimo o Njegovu Očinstvu i velikom Božjem Prijateljstvu, onda imamo osim teoretskih dokaza novih dokaza o Njemu: mi vidimo i osjećamo Njegovu Ruku. Njegovo Božansko Srce, i ti su dokazi zajedno dokazi za um i za srce, za svu duševnost našu, koja sada ima i drugih intimnijih dokaza Božjeg postojanja od onih vanjskih i teorijskih.

Ipak je zlo tu i bezbožnici će se njega hvatati, da ljude odvraćaju od Boga. Ja zato ne mogu da podnesem pretjerane pesimističke slikarije. Jer umjereni pesimizam (kakav sam prikazao u svom eseju o Racine-u) potiče nas na samilost s čovjekom supatnikom, subratom našim, na ljubav, na čovječnost. Ali de Vigny-ev bezbožni pesimizam mi je mrzak, jer vrijeđa Božanstvo, i ujedno on koči i ubija narodnu energiju. Zamislimo si, da smo uvjereni o totalnoj našoj nemoći, o besmilenosti života i svijeta; zar ćemo se onda moći boriti za kakovo n a r o d n o dobro, kad je uopće čitav svijet za nas jedno besmisleno zlo i kad bi bolje bilo, da ničega uopće i nema i da sav život i svijet ugasne, potone u tamu ništavila, nirvane?! Eto zato nisam htio ni svoje ratne slike da obojim bojom očaja, i slikari očaja nisu moji dobrotvori. Zar ćeš biti sretniji, ako se oko tebe širi tama, ili će se obratno tvoje lice i tvoje srce nasmijati ili bar utješiti, kad oko sebe ugledaš vedrinu, dobru volju, ljubav, praštanje, razumijevanje, čovjekoljubivo srce, vjeru u život i u Oca sveg života, koji ne da bez Njegove Volje padne ni vrabac s krova, ni vlas s tvoje glave?! I ako mi je suđeno da pišem ovako u a l l a-b r e v e taktu, zbito, ne ću da pomnažam tamu, premda je priznajem, u koliko postoji; ne ću da je pomnažom, jer se protivi ljubavi prema Bogu i prema čovjeku; ali ne ću ni da je niječem jer se protivi istini, koju smo dužni i Bogu i čovjeku, i jer bi nas to nijekanje odvelo od čovječnosti. Naše vladanje ne smije da tu smete niko, i ako oni, kojima je upravljena u prvom redu riječ: »Duha ne gasite«, riječ Pavlovu obraćaju u protivno, da Duha gase, niti svećenička crna mantija ne smije da bude za nas poput crnih oblačina tame i zastire nam nebo te pomračuje Sunce vjere i nade. A k o i m a kod nas pastira, koji misle, da netaktičnošću, vređanjem i ismjehivanjem čovjeka u nevolji i sjeđenjem na tuđoj duši skupljaju stado, možda bi se dalo reći, da ga prije s đavlom rastjeruju. »In vesta di pastor lupi rapaci«, pisao je Dante. (Što se mene tiče, ne priznajem klerikalno »pravo« vrijeđanja, ako misle da ga imadu).

Zašto da pomnažamo tamu, zašto da radije ne umnažamo svijetlo oko nas i budemo i u tom sličniji Ocu Svijetla? I sama priroda (tako je Bog htio) kad je bol prežestoka čini, da je više ne osjećamo. Zašto da i mi ne ublažujemo boli, da ne damo, da se bol osjeća?! A danas izgleda (kažimo to budućnosti), da sve više ima ljudi, koji kao da smišljaju samo to, kako da više zadaju boli i napakoste svome bližnjemu. Vidi se, kako je daleko od ovog divnog svijeta, koji se među sobom grize, duh kršćanski, duh ljubavi i svijeta. Kod franc. pisca Duhamela ima u zbirci Civilisation, koja spada među najbolje njegove stvari, a koju je napisao o svjetskom ratu u vojničkoj sanitetskoj službi (jer on je po zvanju liječnik) jedna pripovijest o »poručniku Dauche-u«, koja priča, kako je taj izgubio svijest o svojoj tragičnoj i bezizlaznoj situaciji. On umire, a ne zna da umire, i njegov drug, koji to sve motri, sam ga tu gotovo mora da zamijeni: »Pravo sam rekao, da sam ja za njega proživljavao smrtne strahote. Stvar je nevjerovatna: izgledalo je, da sam ja lud, a on da je čovjek u punom posjedu svojih sila«. Duhamel je u ovim svojim ratnim crticama dao nešto odlično čovječanstvu. Bol se naša veli u tragici utoliko umanjuje, što nas nosi nada ili se pak prepuštamo. No ovdje je imao jedan osobit slučaj.« Ovo neznanje o nama samima je stvar vrlo dragocijena... Ona je dopuštala poručniku Dauche-u, da je živio veselo na rubu ponora. Ja sam bio tu, kao zato da nekako na se preuzmem tragiku ove situacije, jer bi nekuda bilo protiv ljudskoga reda, da tolika bol ostade bez gospodara.« U jednoj drugoj pripovijesti iste zbirke (Bitka na Somme-i) priča i opet srodni slučaj posve kratko (u nizu sličica iz života ranjenika). Radilo se o nekom mladom seljačkom momku, ranjenom od granate u leđnu moždinu, koji je dobio »neku vrst meningitisa« i odmah prestao da pripada svijetu razumnih bića. Zjenice se njegovih očiju valjahu s desna na lijevo s vrtoglavom brzinom, a čeljustima je bez kraja kretao poput kakvog preživača. Jednog ga dana nađoh, gdje guta krunicu, koju mu je vojnički svećenik objesio oko vrata. Jedan mu je bolničar držao usta otvorena, iz kojih smo mu izvadili mnoge komade drva i željezne žice.

Nesrećnik se slatko smijao i ponavljao: »Tvrdo je to, tvrdo je za žvakanje«. Na licu mu se vidjeli brojni bolni trzaji. Ludilo smućuje i vrijeđa naš duh, jer je vrhovni nered: nered u stvarima duha i suda. No ono možda predočuje dobrohotnost prirode, koja čovjeku propalome otima znanje o njegovoj bijedi. Život i smrt imadu ovakih tamnih dobrohotnosti. Tako sam vidio — nastavlja odmah dalje novu sličicu naš pisac — jednog vojnika ranjena od toliko rana, da su kirurzi smatrali, da je tu uzaludno sve njihovo znanje. Među ostalim ranama on je imao komad čelika, koji mu se zario poput mača u desni zglob. Taj

je tako bolno izgledao, da je to krvavo vrijeđalo oči, i pokušaše, da čelik izvuku. Jedan mu liječnik primi ruku i stade je tresti polagano. »Da li te boli«, pitaše ga od vremena na vrijeme. A bolesnik odgovaraše: »Ne, samo sam žedan«. Ja upitah liječnika: »Kako to da ne trpi, kad mu tresete ruku?« A liječnik će: »Jer je to živčani potres...« I sad sam razumio, kako često sama bol, ako je prevelika, pruža svojim žrtvama primirje, koje je na neki način predokus uništenja, predigra slasti smrti«.

Tako eto priroda po volji Božjoj ublažuje bol, ako bi bila prekomjerna Mnoge bi se refleksije ovdje dale nadovezati o boli i o životu. Neka ovo sve bude više kao neka meka za dalnju meditaciju. Ja nisam mislio iscrpiti temu, već samo intonirati je... Ko ne zna bol, ko ne će da zna za bol, taj nije čovjek; i takvih tipova imade; ali ko pomaže ljudsku tamu, taj nema čovjekoljubiva srca, taj nije čovjek Božji. Taj ujedno ne pomaže narodnu snagu, energiju. Zar i nije čovječnije širiti svijetlo i utjehu, vedrinu i veselje, metati balzam na rane (a ne vrelo ulje) čineći tako slično Ocu Nebeskome, koji »daje da Sunce Njegovo obasjava i grije sve — i dobre i zle«? No mi vidimo baš obratno, da je u modi širiti tamu i očaj, koji izbijajući iz ljudske bijede treba da privedu čovjeka do ruba moralnog nihilizma. Ja sam danas nesavremen, jer živim u budućnosti. U godini 1970. možda će se neko naći, ko će »otkriti« kod nas jednog neznatog pisca, koji je ostavio pasatističke vode svog vremena i napipao žilu budućnosti.* Ko da danas međutim ovo, što ja pišem, uvažuje; ta to su za danas neke šimere, koje otskaču od običnih štampanih figurina besmrtne, blagoglagoljive i dekadentno-čovječanske t. zv. stare gospojice »Slobodoumne« Demokracije (gdje je sve »slobodno« misliti i gdje se uostalom sve strahote pa i totalitarne i rodile, jer ideje su odmah i stvarnost: idées-forces, pa zašto se onda Majka ljuti, ako kćerka raste i ljepša — ljubomor!?) Ko može i zamisliti, da bi koja naša kulturna mater alma krećući se oprezno poput mačke i pružajući lagano oko sebe meke svoje šape, štampala nešto ko što ovaj moj produkt, koji diše novim duhom? Jer se tu ne radi samo o politici, nego ja uopće mislim na način, koji za sada — iskače... (kao da

---

* Čekam, da se nađe neki čovjek latinskog (t. j. logičnog) mentaliteta, koji će proučiti nepristrano Kranjčevića. Ja nisam slavista i nemam strpljenja, da čitam barokne rebuse. (Vigny je logičan i jasan). Neko bi trebao da bez predrasude prouči Kranjčevićev barok i krrpež u izrazu, da njegovu nutarnju logiku pretraži i dade precizne poglede na njegovo stvaranje. Mnogi, koji ne razumiju, dive se onom, što na pola naslućuju i padaju (da li ničice ili natraške?) pred neshvatljivim božanstvom. Tu bi trebalo nekoga, koji bi stvar proučio, ali bez pasatističkih sugestija... Ja sam i pred pokojnim Domjanićem ovakvo se izražavao o Kranjčevićevoj poeziji, a gospoda individualisti moraju i meni dozvoliti moj ukus. Kranjčević nije za moj ukus. Domjanić bi mi uvijek govorio: »Bio je dobra srca«. Pa dobro, o tom sudi Bog i u Njegove se posle ne pačam; ali njegova poezija nije — moj ukus.

već živim u novoj epohi, metafizičkoj epohi, Berdjajeva, Maritaina i našeg Šufflay-a)

Tako je eto trebalo da sve iznesem u kraticama, u alla-breve taktu. Nije mi dano, da budem pasatista, niti da se klanjam danu i predem oprezno kao mačak, zato treba da se onda izrazim kratko. Jer tko novo donosi — toga ne slušaju rado, jer toga ne nerazumiju tako lako, kao ono, što dnevno slušaju, šta zapravo i nema suvilosti i ne daje povezana smisla; ali je već uho naviklo na stereotipnu muziku istih blagoglagoljih i fraze i emfaze punih (a ko prazna slama praznih) dnevnih retoričkih porcija. (Ja živim kanda u Novom Srednjevjekovlju Rusa Berdjajeva, u metafizičkoj eri Maritain-ovoj i Šufflay-ovom četvrtom doba).

Meni je dakle suđeno i dano pisati u alla-breve taktu, pa sam tako iznio i ove misli o pomnažanju tame u čovječanstvu. Ali vrijeme, koje dolazi, koje treba i traži od svih probuđenih nacija novih energija, žrtava, novog poleta i volje za život, to vrijeme mi daje pravo, ono mi u ime godine, recimo, 1970. plješće i bodri me. Kako ja znam budućnost? Znam, da ako bude više đavola, bit će i više Boga, i protiv nirvane nastaje reakcija volje za životom...

To je sve u vezi s metafizičkim osnovom svijeta... Et lux in tenebris lucet... (Kontrasti se svijetla i tame izazivaju).

Ali ja treba da krenem dalje i da svoje teme više naznačim, nego da ih dopjevam, pa to ovoj mojoj literarno-filozofskoj simfoniji daje neki moderni dojam (jer teme nemaju prilike da se do kraja i širom raspjevaju).

Oni, koji su pri vrelu duhovnih spoznaja i koji znadu, kako teku rijeke svjetskih zbivanja (u velikom i malom razmjeru, u narodima i u svjetskoj diplomaciji i u historiji) znadu, da se na površini pokazuju i smiju da pokažu prema prilikama samo neki mjehurići od pjene uzgibanog oceana, počinju se bacati neke parole, a sve još inače isprva odaje kao neku napetu tišinu (napetu za dobre uši, koje iz daleka čuju). Ja ne pripadam masi, koja nema ušiju, niti sam individualista zalazeće liberalne ere. Drugo je narod, puk i opravdane njegove potrebe i najdublje težnje u skladu s Božanskim redom svijeta. A drugo je masa, koja viče protiv Krista: »Raspni ga!« (A juče je vikala: »Hosana!«). Mnogi su dabome, i od srca klicali ali nisu nužno bili najgrlatiji... Uostalom su tu masu vodili i opet klerikalni židovski kaponje (a takvi se vođe vole zakrivati za kvantitet!). Klerikalizam kao izvrtanje vjere i obraćanje na svjetski mentalitet, na svjetovne poglede i interese je propast, ali ne vjera čista vjera. Slušajući bilo svijeta čujemo Boga na svakom koraku (ko naime ima uši da čuje...). I čujemo, što se zbiva, više manje. Ne kao da čujemo, kako trava raste. Ali čujemo, kako ono Niče veli, kako se nečujno

kreće os svijeta ne oko buke naših paklenih galamdžija, nego oko vječnog Božanskog Reda... Ne pripadam masi, koja ništa ne čuje ili čak uši zabrtvljuje (u koliko joj ih vođe ne zabrtvljuju), koja je osjetljiva samo za momentano. Zato i znam, što znači Nietzsche-ova riječ: N o c h e i n J a h r h u n d e r t d e r L e s e r u n d d e r G e i s t w i r d s e l b e r s t i n k e n. Ako masa (masa, ne narod ili puk) ne čuje, slobodno je nama ipak misliti. Istom mnogo kasnije dođe vrijeme, kad ono, što se tiho javljalo, i svi vrapci na krovovima pjevaju. Ali onda se je za one, koji čuju, melodija svijeta već nešto preinačila... (Ipak je lukrativnije čuti i slušati melodiju na pola i naopako, onako kako većini, kako kvantitativno savremeno zvuči.

U ratnom našem dnevniku teme su na način sličice, Schumann-ski reći bi skicirane. Udareno je par taktova, par motiva... Tako više odgovara dnevniku, i još k tome filozofskom dnevniku. Kad sam rekao, da je Austrija bila mala Panevropa, tu bi se dale uvrstiti svakojaki predratni i poslijeratni planovi o organizaciji Srednje Evrope, Podunavlja. Ali još na još nešto tu može nadovezati mašta, a na to sam i ja aludirao i mi smo se bez razlike narodnosti odlično slagali svi međusobno. Ta narodnost nije jedino što spaja, a jezik može i da ne spaja. Ja se inače n. pr. u duhu i danas krećem više u Francuskoj nego na Balkanu. — Kad sam postao poručnik, nisam pričao, da mi je sam moj potpukovnik kupio i donio zlatne nove zvijezde, da ih prišijem na svoje crvene artiljerijske parole. Kako da mladi čovjek iz staromodne ere valcera ne bude veseo, kad ga odlikuju i neosjetljiv za naklonost? Ja sam bio tog dana i slijedećih vrlo zadovoljan, pa sad namjerice ne ću da to tajim, zato jer je u modi pesimizam, omalovažavanje sitnih »staromodnih« veselja i naivnog zadovoljstva, bez kojih ipak nema zdrava života. Možda će nas ovo kobno i tragično vrijeme opet navesti priprostijem gledanju. — Kad sam zapisao u svoj dnevnik stihove Nazorove:

> U stoci, u koju sam zašao
> I ja sam postao broj

nije bilo potrebno držati predavanje o praznoglavosti majoriteta (kojom vrvi ratni moj dnevnik), o ljudskom kvantitetu (o kom sam već i ovdje dosta govorio), o masi... Zapisao sam vozeći se (20. II.) još na frontu s našim starim topovima 15 cm od stare »festungsartiljerije« i riječi Ibsenove:

> Für jedermann den gleichen Schritt,
> Den gleichen Tritt in jedem Beine
> Ist die Methode, die ich meine.

(»Brandt«)

Tu bi bio mogao nadovezati refleksije o ukalupljivanju, od kojega čovječanstvo znade jednako trpjeti kao i od nereda. Ali sam uzduž ovog eseja dosta često rekao, da držim, da nered izaziva tiraniju. No od stvaratelja nereda tko sebe danas krivi, kad grdi diktaturu?! Na one riječi: »Perditio ex te ...« niko ne misli ...

Dnevnik je ratni pokraćen moj zbiljski dnevnik. On je slika, koja nipošto ne može dobiti natpis: Svjetski rat ... Premlad sam bio, da pratim sve diplomatske i idejne konponente one ratne igre, a sama doživljena slikarija pisana je samo u »potrazi za izgubljenim vremenom«, kako veli Proust. Prošlost je dio našega života, i bez nje ne bismo živili puninu sadašnjosti.

Bit će, koga će i ovako suho stilizovani ratni dnevnik — jer dnevnik i nije roman! — ipak zanimati ... Bit će kao »document humain«. Vidim, da mladja generacija ni ne zna, kako je bilo za ere valcera, i ko bi rekao, da 15 godina razlike u dobi može da čini toliku razliku u saznanju života i u odgoju i gledanju? Jer sve je to bilo skroz razno: mi smo bili mnogo, daleko naivnija generacija od generacije jazza, kina i nogometne lopte. Znade mi stavljati koji od njih naivna pitanja: »Vi ste znali madžarski....« Drže, da smo naučili u društvu s Madžarima, čak nešto u školi. Ja koji sam bio u strijelačkom jarku s infanterijom madžarskom, u Varaždinu kroz godine s kolegama Madžarima, znao sam dvije tri riječi madžarske ko što svi mi Hrvati. Jezik sporazuma bio je njemački.

Romantika valcera, vrijeme Beča i carskog i kulturnog Beča je prošlo. Možda nije s gorega, da sam ga i ja malo oživio zbog uspomene...

No ne samo zbog uspomena. Književnost nije nešto frivolno, ona ima visoku čovječansku zadaću. (Samo je treba znati pravo shvatiti). Tada nam se ukazuje blizu filozofiji i religiji i odmah iza njih. Filozofija nas kao nauka o posljednim uzrocima svega vodi do pitanja o smislu našeg života, bez kog odgovora i nema života. Religija — po vrijednosti prva sila u životu pojedinaca i naroda — jest kopča Boga i čovjeka; ona diže naše ruke k Onome, bez koga je sve ništa ili propast ... I ona nas uči ljubavi k Bogu i k čovjeku: oboje. A književnost, ta ona nas upoznaje s nama, s našim bližnjim, kojeg moramo da poznamo, ako hoćemo da ga pomažemo i kao što moralna dužnost nalaže, ljubimo. Jer nismo po vjeri i filozofiji tu zbog medjusobnog klanja, već da se upoznamo i ljubimo i podupiremo, svi bez razlike rase, u nošenju tereta, u djelenju životne vedrine. Kako da se snosimo, podupiremo, tješimo, ako se ne poznamo?! A tu je eto literatura pomagačica filozofije i vjere ... Osim

toga ona nas zabavlja i rastresa. Moj monolog se eto kreće — i ne slučajno na trostrukom terenu religije i filozofije i književnosti.

Kad čovjek piše ovako neobično kao ja, na način nekog romantičnog Universalgenia, koji se kreće na terenu metafizike, religije, književnosti i uopće umjetnosti, koji hoće da zagrabi cijeli život u svoj dlan, da ga kuša, i piše istodobno o valceru i valcerskom elanu i avionu i totalit. ratu, onda i mora da za početak bude kraći. Jer hoće li se to svidjeti, što piše?! Papir pak u njegove dane — konstatuje taj pisac — pokazuje simpatije za druge napjeve; on podnosi i gluposti i budalaštine, i podnosi abecednu ignoraciju bolje od »doktoralne ignoracije« (da govorimo s onim finim opazačem životne komedije Montaigne-om); ali ko zna da papir ima čelični pakt sa štampom i s novcem ili pak s vlašću, koja spada u božanstva literatove podloge, naime papira, taj zna, da nije lako pisati, jer je literat redovno sve drugo nego onaj čovjek fasade, o kom govori Montaigne. Kad se pak upušta u sentimentalne digresije, boji se, da nije dosta bliz svome vremenu, jer pomalo juri pred njime i jer se kreće u vodama vječnih spoznaja, koja obične ljude tek tu i tamo jače zapljusnu i malo im otvore oči, da ih opet zaklope i zaklopljenih očiju idu dalje kroz život, jer je možda život tako lakši...

Kao neki Schumann-ovi Albumblätter sadržaju ove životne sličice koje samo nanizao, mnogi impromptu, mnogi Leides Ahnung, ili Leid ohne Ende, mnogi larghetto ili pak vivace, scherzino, sadržaju i novelete, arabeske i romance, koji preludij, koji Kriegsmarsch i slično... Valjalo je tek naznačiti temu. Kad sam govorio o starom Bakru, bio bih produžiti mogao refleksijama. Što sve ne osjećam šečući cestom Sušak—Bakar? Eto moderni Sušak, eto diže se, širi se tu Kvarner, a moj gradić Bakar, stari patricijski gradić, on tu drijema (ja ga gledam s uzvisina na rečenoj cesti) drijema u svom zaljevu kao mrtvi Brugges. Kakvi su negda bili uslovi, koje je on ispunjao, da se dizao, a kakve su danas prilike, koje mijenjaju njegovu situaciju, te ne može više doseći svoje stare važnosti? Te ceste oko Bakra gradio je jedan od mojih djedova, tu je jedan od mojih djedova bio za Napoleona maire (načelnik) grada Bakra. Otale su brojni moji stari plovili u svjetska mora (jedan od njih leži u Kalkuti)i zastalno mi i od njih ostade u srcu nostalgija za velikim vidicima, fizičkim i moralnim! Onda smo opet za rata 1916. morali mi mladi studenti poletjeti u svijet — na svjetsku »klaonicu«. Pa opet, bio je to široki svijet, i u dvostrukom smislu široki svijet. Jer putovati se može i u mirno doba i obilaziti hotele i rivijere... Ali to je često samo fizičko putovanje, u kom ima katkada — prema tome, ko putuje — i nešto sentimentalnog putovanja. U ratu se putuje i u moralnom i metafizičkom pogledu. Šire

se horizonti ljudske sudbine, vide se svi elementi, od kojih je sačinjen kaleidoskop našeg jadnog žića i bića, jer se sad jače potresu svi kamenčići toga kaleidoskopa...

I ovaj moj monolog, komu je tema uzeta iz svjetskog rata i iz poratnog jazz-razdoblja, htio je da malo potrese kaleidoskop naše sudbine, ali ne pretendira ni na kakvu iscrpivost. Tko elemente malo potrese dobiva opet novu sliku... Puno ima tu slika... Katkad pak meni ovdje delikatna materija po sebi, ili pak potreba diskrecije nalagaše onaj alla-breve tempo. Ali ipak i ovako smo malo putovali, a put oko svijeta veli Kaiserling, je najbolje sredstvo, da sebe upoznaš, najbolji put do sebe. Put oko svijeta, oko povijesti, oko ljudi... Naša slika nije neizlječno tužna. Jer s pravom veli Montherlant koji djavla pozna: »Djavo je konačno ipak tužan...«, a mi o djavoljem društvu nismo htjeli i ne ćemo da čujemo. Niti o njemu, niti o očaju... niti o neizlječivoj tuzi, koja »je ubila mnogoga i nema koristi od nje« (Ecclesiasticus).

Dr Drago Čepulić

JUTARNJI ZANOSI

Sja u modrim vodama neba
razliveni metal na krilima ptica.
To s žalova južnih plove visoko
jata crnobijelih roda,
a povratka pjesmu pjevaju im snažno,
kraj putova skritih i kraj cesta sviju
mlazevi toplih, ljubičastih voda.

Treperi poput paučine divske
u bijelome suncu platana granje;
stapa se s ritmom predproljetnih sjena
u koralni napjev, u čudesno tkanje.
Travanj. Dani čekanja i slutnja.
Dani kad nas vjetrovi čeznuća,
zajedno s oblacima i rodama nose
u susret daljinama, vedrinama, k suncu
čempresa što šume nad vodama ganuća.

Vladimir Koščak

NA LIJEPOM PLAVOM DUNAVU

(Prilog shvaćanju podunavskoga problema)

Otkako je svijeta i vijeka, rijeke su, a o morima da i ne govorimo, bile najprikladniji putevi. Što više u najranijoj povijesti čovječanstva rijeke su bile i jedini putevi, a splav, čunj i čamac najstarija saobraćajna i prevozna sredstva. Sa tehničkim razvitkom građenja kolâ počeše se graditi i ceste na puteljcima, koje su pravili sami pješaci gazeći ledinu. No dok su u najranijoj dobi u iskorišćivanju rijeka prevlađivali ekonomski momenti, dotle su u ovim prvim izgradnjama cesta bili strateški razlozi odlučan faktor. Brzo odašiljanje vojske i vojnih potreba onamo, gdje je to sve bilo potrebno za obranu ili napad moglo se brže obaviti kolima po cesti, nego čamcem i to u svim smjerovima, a ne samo u smjeru kamo teče rijeka. Zbog toga već kod Kineza, Indijaca i Grka, a osobito Rimljana ima veoma mnogo naprednih, čak što više kod Rimljana, i popločenih puteva. Postupno kod Grka, a osobito kod Rimljana tim strateškim cestama počeše razvijati i ekonomski promet i saobraćaj i to u tolikoj mjeri, da su ti putevi postali glavne arterije cjelokupnog ondašnjeg privrednog života i prometa potiskujući čak i vodene puteve. Zbog toga vodeni putevi u to doba u ekonomskom značenju nijesu značili skoro ništa, a u strateškom bili su samo prirodne granice, preko kojih se ipak teže prelazilo nego preko ledine.

Za seobe naroda i u srednjem vijeku u građenju suhozemnih cesta se nazaduje. Stare rimske ceste su zapuštene, a nove se ne grade. Mora, a osobito Sredozemno more, jedine su saobraćajne arterije. Tako reći u to doba era cesta prestaje, da bi se tek početkom 19. vijeka počele opet intenzivno graditi, Osobito za Napoleona I. Dakle, opet iz čisto strateških razloga.

Međutim uslijed razvoja željeznica, a osobito parobroda, strateško i ekonomsko značenje suhozemnih cesta prestalo je značiti već u drugoj polovini 19. vijeka ono što je značilo u prvoj polovini toga istoga vijeka. Zbog toga u to doba opet su rijeke glavna ekonomska saobraćajna sredstva, a željeznice strateško-saobraćajne arterije, dok su suhozemni putevi i ceste samo dopuna ostalim saobraćajnim sredstvima. No početkom 20. vijeka, a osobito od svjetskog rata, pa do danas, uslijed neobično zavidnog razvoja automobilizma i tehnike građenja cesta otpočinje opet nova era suhozemnih puteva. I kao što su u građenju onih rimskih cesta strateški razlozi bili odsudni i odlučni momenat, tako su i u izgradnji ovih novovjekih cesta bili presudni i odlučni ti isti momenti. U Engleskoj i Francuskoj, te Rusiji, a napose Italiji i Njemačkoj suvremene asvaltirane

ceste izgrađene u pravcima svojih državnih granica, a u smjeru neprijateljskih država jedino su strateški razlozi uvjetovali, da su oni izgradili tako grandiozne, tehnički tako savršene, tako čvrste i stabilne, tako ekonomične i tako savršene suhozemne putove. Čak i međunarodni put London—Carigrad od Njemačke do Turske, a preko Srednje Evrope, iako ima ekonomsko značenje, a po nekima i turističko, ipak će on u ratu više koristiti strategiji nego ijedan drugi. Prema tome danas u eri značenja suhozemnih i vodenih puteva, suhozemni i vodeni putevi su koordinirani. Razvojem motorizacije i brodarstva, te razvojem tehnike, s kojom je omogućeno čišćenje riječnog korita od nanosa mulja, izgrađivanjem kanala ne manje su važne i rijeke kao saobraćajno-strateške i ekonomsko-saobraćajne arterije. Razlike su samo u tome, što se danas suhozemnim (i zračnim) putevima *brže prevoze lakši tereti u manjoj količini*, a vodenim, osobito riječnim, prevoze se *sporije, ali teži i u ogromnim količinama*, dok je željeznica za svake terete samo jedna saobraćajna skoro bi se moglo reći pomalo već i preživjela saobraćajna nadopuna automobilima i parobrodima.

STRATEŠKO I EKONOMSKO ZNAČENJE DUNAVA ZA EVROPU I EVROPLJANE

Kao komunikaciono sredstvo, po kojemu bi se za slučaj rata brže prevozili vojnici i ratni materijal, nego suvremenim suhozemnim državnim cestama, Dunav u današnjici nema skoro nikakvo značenje. No kao *prirodna zapreka i vodeni bedem* svih evropskih iseljenika i doseljenika, seoba i najezda s Istoka na Zapad i sa Zapada na Istok, *Dunav je najznačajnija strateška rijeka u Evropi.*

Od Alpa, Sudeta, Karpata i Balkana te Dunava, kao pet najznačajnijih strateških čvorišta Evrope — *Dunav je najvažnije čvorište*. I to zbog toga, što Alpe, Sudeti, Karpati i Balkan ne predstavljaju jedan *neprekinuti niz, nego po sredini imaju klance, a sa strane doline*, kroz koje su sve seobe i najezde od Rimljana, pa do svjetskog rata prolazile bilo sa Sjevera na Jug bilo sa Juga na Sjever.

Radi toga kod svih seoba i najezda počevši od Grka i Rimljana, pa do Germana za Svjetskog rata *Dunav i njegovo područje bilo je kao centralno strategijsko žarište — glavna zapreka*. I to samo zato, što on nema kao gore prevoja i klanaca kao recimo Alpe, Sudeti, Karpati i Balkan, nego je to *jedan neprekinuti tok vode kojega treba prijeći*. Zbog toga, tko hoće da sa sjevera Evrope pređe na jug Evrope dolinom do Dnjepra ili između

Sudeta i Karpata, taj **mora prijeći Dunav i zatim, ako hoće nesmetano još dalje, taj si mora osigurati taj isti Dunav**. Isto tako tko je htio nadiranjem proći kroz Užečki klanac preko Karpata ili preko Dnjestra sa strane Karpata, s kojim putem su na pr. nadirali Avari, Slaveni, Mongoli, Tatari i Madžari, taj je morao prijeći i Dunav, ako je htio sa sjevera i sjeveroistoka Evrope na jug i jugozapad Evrope. Slično i za svakog nadiranja Grka ili Rimljana Dunav je imao istu stratešku važnost. On je bio onaj, koji se u nadiranju bilo kojega naroda u starom, srednjem i novom vijeku **najviše — opirao. Na Dunavu, ako se stalo nije se dalje moglo. Naprotiv, ako se Dunav prešlo i na njemu osiguralo, put je dalje bio sasvim slobodan. Na Dunavu, ako se opiralo i oprlo najezdama, najezda je stala i propala, ako se pak nije moglo oprijeti, najezda je napredovala.**

Diobom rimskog carstva i propašću rimskog carstva, kada se Dunav, osobito njegov srednji tok nije više moglo braniti kao nekada — germanskom, slavenskom, gotskom i avarskom prodiranju na jug, jugoistok, te jugozapad Evrope, nije bilo više zapreka. Naprotiv u borbi Rimljana sa Germanima, da su u toj borbi Rimljani mogli slomiti otpor Germana na Srednjem Dunavu, kako su ga na pr. slomili Germani kroz Užočki klanac, Rimljanima bi put bio otvoren na sjever, sjevero-istok i sjeverozapad Evrope. Međutim na Dunavu je kocka pala. Otpor su slomili Germani i dogodilo se obratno t. j. mjesto da su Rimljani otišli gore, Germani su otišli dolje.

Slično je sa strateškom važnošću Dunava u Srednjem vijeku za najezde Turaka. Kod Beograda prešla se dosta lako Sava, zatim dalje Drava. Kod Beča dakle, trebao se još prijeći Dunav, zavladati bazenom njegovoga srednjeg toka i zatim bi bio potpuno slobodan put na sjever u Poljsku, sjevero-zapad u Njemačku, te sjevero-istok u Rusiju. No sa poljskom pomoći Beč se odupro, nadiranje je propalo, najezde su počele jenjavati, a carstvo propadati. Međutim da nije bilo Dunava kao veoma važnog strateškog uporišta, Turska najezda bi svakako bila većih razmjera, geografska karta raznoličnija, a kultura Zapada kudikamo drugačija.

U novom vijeku i sam Napoleon je u svom nadiranju stradao radi toga što na svom putu kroz gornji i srednji Dunav, taj dunavski bazen nije bio bolje politički osigurao. O svjetskom ratu, kada je Dunav za germanskog nadiranja na istok u Rusiju, te jugo-istok u Srbiju bio u većoj vlasti i kontroli centralnih vlasti, nego za Napoleona ipak se ta najezda svršila isto tako tragično kao i napoleonska. Razlog je i opet

Dunav i političke prilike u njegovom porječju. Centralne vlasti, poimence Austro-Ugarska imala je u srednjem i donjem toku Dunava vlast, ali radi konspiracije, sabotaže i pasivne rezistencije Čeha, Hrvata i Rumunja u zajednici sa neprijateljskom Srbijom i Rumunjskom Dunav je bio sasvim nedovoljan da bi mogao biti sigurno zaleđe germanskom nadiranju na evropski Sjeveroistok i Jugoistok.

Prema tome Dunav je kroz sve historijske epohe bio osovina nadiranja evropskih naroda i plemena sa evropskog Sjevera na Jug ili Istoka na Zapad. Tako reći Dunav je bio glavna zapreka za svako nadiranje i glavno uporište za svaku obranu.

Zbog toga je još i danas u suvremenoj strategiji načelo: *tko hoće da vlada bilo kojom stranom Evrope, taj mora vladati Dunavom osobito njegovim srednjim tokom, ili tko hoće da osigura bilo koju stranu Evrope* na pr. *Zapad od Istoka ili obratno, Istok od Zapada, taj mora imati Dunav pod sigurnom kontrolom.* Zbog toga obimnost podunavskog pitanja u današnjici ne može se shvatiti u svojoj cjelokupnosti, ako se u razmatranju problema Podunavlja ne uoči i taj strateški momenat Dunava.

No osim toga strateškog značenja Dunav je i ekonomski veoma značajan. Doduše, do prokapanja Sueza Dunav ima pretežito strateško značenje, dok mu je ekonomsko značenje isključivo — lokalne — kontinentske naravi. I on u to doba kao lokalno kontinentsko komunikaciono sredstvo služi *samo za saobraćaj između podunavskih država.*

No prokapanjem Sueza ekonomsko se značenje Dunava mijenja iz temelja. Otada Dunav više nije lokalna kontinentska saobraćajna arterija, te vodeni put između pojedinih podunavskih država, *žila kucavica Podunavlja, nego internacionalno i interkontinentsko komunikaciono sredstvo, vodeni put između kontinenata i najprikladnija veza sjeverozapadne, srednje i juogistočne Evrope sa dalekim Istokom — Rusijom.* Tako reći ono što je po otvaranju Sueza značilo Sredozemno more za jugozapad i zapad Evrope t. j. Englesku, Francusku i Italiju, to je po otvaranju Sueza Dunav počeo značiti za Njemačku, te za bivšu Austro-Ugarsku. Čak što više, izgradnjom kanala između Rajne i Dunava, a preko Rajne put Rajna—Majna—Dunav postat će Dunav uopće najprikladnija veza između Zapada i Istoka, po daljini prikladniji i od Sredozemnog mora, jer je udaljenost od Hamburga do Sueza po Dunavu oko hiljadu do hiljadupetsto kilometara manja od daljine Hamburga do Sueza kroz Gibraltar. Na taj način Dunav i Podu-

navlje obzirom na svoje strateško značenje za nadiranja i seobe nije samo osovina oko koje se okreće evropski Sjever i Jug, nego osovina oko koje se od prokopa Sueza okreće evropski Zapad i Istok obzirom na promet i trgovinu.

ENGLESKA POLITIKA RAVNOTEŽE NA DUNAVU U BORBI S NJEMAČKOM POLITIKOM PREMOĆI U PODUNAVLJU

Engleska koja se svojevremeno sa svim svojim financijskim, ekonomskim i političkim silama opirala otvaranju Sueza, da bi na dalekom Istoku isključila po Sredozemnom kao konkurente i ostale države Francusku i Italiju, s prokopom Sueza iščahurio se po Dunavu još jedan moćni takmac, koji se ustobočio i drznuo da kroz Dunav, a pomoću Podunavlja prodre na Istok i skrši moć najstarije i najmoćnije kolonijske velike vlasti na Istoku.

Preduvjeti su bili najpovoljniji. Dunav od svojega izvora do Oršave bio je u apsolutnoj vlasti Njemačke i njezinog trabanta Austro-Ugarske, od Oršave do utoka u relativnoj pod kontrolom Austro-Ugarske i Bugarske. Na Crnom moru bio im je saveznik Turska. Za Njemačku i Austro-Ugarsku takva premoć na Dunavu kao strateškoj i ekonomskoj osovini evropskog Sjevera, Jugoistoka i Zapada značila je veoma mnogo. No da put na Istoku bude kroz Dunav u apsolutnoj vlasti, jedino njihov i potpuno slobodan, na Dunavu je Njemačkoj i Austro-Ugarskoj smetala još jedino Srbija i Rumunjska. Izgledi, dakle, za uspjeh u jednom konačnom obračunu u borbi za hegemoniju na vodenim putevima na dalekom Istoku i ekonomskoj ekspanziji prema dalekom Istoku bili su više nego sigurni.

Osim toga u vrijeme pred prošli svjetski rat Podunavlje je bilo za Njemačku i Austro-Ugarsku samo po sebi jedna izvanredna ekonomska podloga.

Prirodno bogatstvo zemalja oko Dunava, kojima su vladale Njemačka i Austro-Ugarska bilo je po svojoj veličini i raznovrsnosti iznad i ispred svakog dijela Evrope.

Na putu, koji je već bio skoro cio u rukama Njemačke i Austro-Ugarske, hoće se — cio. Kamen smetnje je bila Srbija i Rumunjska. Deutschland, Deutschland über alles sve češće i češće se čuje na zapadu Evrope prema Francuskoj i Engleskoj, a Drang nach Osten sve više i više postaje bauk bližeg evropskog Istoka Srbije i Rumunije, te daljeg azijskog, Iraka i Indije. Jedna, dakle, strana hoće, da uspostavi premoć i u duhu politike premoći sprema se za napad

i za rat, druga u duhu politike ravnoteže, sprema se za obranu i opet za — rat.

Prva strana priređuje izazivalačke manevre u Bosni i Hercegovini. Evropa je naelektrizirana još od 1907. godine. Sedam godina čeka se čas. Godine 1914. puče bomba. Obračun o premoć ili ravnotežu na vodenim putevima i ekspanziji na Istok je — počeo.

I zaista tokom rata Njemačkoj i Austriji je uspjelo zavladati cijelim tokom Dunava i čitavim Podunavljem. Drang nach Osten je bio ostvaren. No samo za kratko vrijeme. S onim sa čime su raznovrsni Vilimi, Tirpitzi, Hindenburgi i Ludendorfi računali kod neprijatelja, t. j. s nutarnjo-političkim neprilikama i sabotažom komunista, Ukrajinaca i Poljaka u Rusiji, te kolonijskih naroda Indijaca i Afrikanaca u Velikoj Britaniji, nijesu računali kod sebe u Austro-Ugarskoj s njezinim nutarnjo-političkim prilikama i narodima kao što su bili na primjer Poljaci, Česi, Slovaci, Rumunji, Hrvati i Slovenci.

Za uspjeh prošlog svjetskog rata to su bili odlučni momenti. Ponajprije engleske kolonijalne trupe nisu zakazale, zatim u Rusiji je revolucija prekasno započela, a na koncu u Austro-Ugarskoj je započelo rasulo. Narodi Austro-Ugarske tražili su svaki svoje. Rat je bio izgubljen za centralne vlasti. Prva krvava etapa Drang nach Ostena sa Zapada je bila slomljena. *Novovjeka politika premoći je skrahirala, a u duhu politike ravnoteže na vodenim putevima, na Dunavu je slično kao i na Sredozemnom moru uspostavljena ravnoteža.* Poslije prošlog svjetskog rata, a po ugovorima o miru u duhu te politike ravnoteže postala je na Dunavu federativna Njemačka, smanjena Austrija, uspostavljena Čehoslovačka, povećana S. H. S. država i uvećana Rumunjska uz smanjenu Bugarsku. Od dvije velike vlasti, koje su imale u apsolutnoj' vlasti i relativnoj kontroli skoro cio Dunav s novim poslijeratnim razgraničenjem Podunavlja, Njemačkoj je ostalo pod apsolutnom kontrolom samo što je ostalo u Njemačkoj, a u relativnoj samo ono, što je ostalo u Austriji i Madžarskoj. Direktno, ni na taj način ravnoteža između velikih vlasti na toj evropskoj osovini nije uspostavljena, ali indirektno podunavske države pod političkom zaštitom Engleske i Francuske kao što su na pr. bile Austrija, Čehoslovačka, Jugoslavija i Rumujska, zatim razjedinjena t. j. federativna Njemačka, bile su *predovoljna garancija da ravnoteža ni na koji način ne može biti poremećena u tolikoj mjeri, da bi mogla poremetiti ravnotežu na putevima k bližem ili daljem Istoku, a time i ugroziti anglo-franačku ekonomsku ekspanziju i političku hegemoniju na bliskom i dalekom Istoku.*

BUDUĆNOST PODUNAVLJA U SVIJETLU SIVOG DRANG NACH OSTENA NA LIJEPOM PLAVOM DUNAVU

Od svih velikih vlasti Njemačka je kao velika vlast bila poslije svjetskog rata — u najgorem položaju. Po nastalom stanju iza prošlog svjetskog rata evropska velika vlast s najviše žitelja imala je najmanje mogućnosti za život. Sedamdeset milijuna ljudi ne može samo srkati krompir-supu i glodati šarafe. Verdun je bio pretvrd, Skagerak i Kategat predubok. Na Zapad se nije moglo. Živjeti se moralo. Po namisli Engleza i Francuza u duhu versailleskog ugovora o miru, te pakta Društva Naroda Njemačka je trebala da postane jedan dobroćudni trgovčić s industrijskim strojevima za srednju i jugo-istočnu Evropu, za podunavske države. Po namisli hegemonista sa Zapada podunavske države, koje su dobivale zajmove od Engleske i Francuske za razvoj agrarstva trebale su liferovati Njemačkoj agrarne proizvode, a Njemačka, koja je dobivala zajmove za izgradnju svoje industrije trebala je liferovati podunavskim državama strojeve. Čak što više, po izvjesnim planovima Francuske industrijaliziranjem bivše Austrije i Čehoslovačke u vezi s ostalim podunavskim državama, Madžarskom, Jugoslavijom i Rumunjskom i Bugarskom, nastojala se suziti i ta jedina privredna grana u Njemačkoj samo da bi se s tim još više oslabila već oslabljena Njemačka. Dakle, u jeku anglofranačke političke hegemonije i ekonomske ekspanzije Njemačka je po Engleskoj trebala da bude mizerna agentura anglo-saksonskog kapitala za istočnu i jugoistočnu Evropu, a po Francuskoj ni više ni manje, nego živi mrtvac.

Ograničena na jedini prihod od izvoza industrijskih proizvoda, država od 70—80 milijona ljudi nije se mogla uzdržati. U Njemačkoj nastaje glad i besposlica. Demokratski režimi raspravljajući u parlamentu kako da riješe krizu — padaju, drugi dolaze, da bi i ti pali, ne riješivši ništa pozitivno. Zato vrijeme osiljavaju se ekstremne stranke, komunizam i nacizam. Na ulicama svakodnevno teče krv. Građanski rat je na pomolu. Po Njemačkoj se vodi borba o diktaturi s lijeva ili diktaturi s desna. Evropa, a specijalno Engleska i Francuska uvjereni u visoku svijest njemačkih izbornika ne vjeruju u uspjeh jedne ili druge strane.

I tako u vrijeme, kada se mislilo da je zauvijek uspostavljena ravnoteža na Dunavu u novim prilikama, iščahurilo se sivo njemačko carstvo.

Engleska, kao otok i isključivo pomorska država, ima — prekomorske zemlje. S onim našto je geopolitički upućena s time je zadovoljena. Slično i sa Francuskom. Bogata s prirodnim bogatstvima kao pomorska država ona ima kolonija. Stanovnika ima manje od Njemačke, i uopće smještena je na takvom kraju u Evropi, da za svoje žitelje ima svega i previše. Isto tako po svojem geopolitičkom položaju Italija je također u veoma povoljnim prilikama. Od kopna je ograđena gorjem, sa zemlje vezana — morima. Dakle, najveća velika vlast je u najnepovoljnijem položaju. Prema tome suvremeni njemački Drang nach Osten nije uslovljen samo pregordim ambicijama suvremenih njemačkih državnika, nego — geopolitičkim položajem, te međunarodnim prilikama na zapadu Evrope i Podunavlju, a još više ekonomskim odnosima.

Od cjelokupnog izvoza ili uvoza Francuske, Engleske, Italije, te Njemačke s Madžarskom, Rumunjskom, Jugoslavijom i Bugarskom redovito polovica uvoza ili izvoza otpada na Njemačku, ostalo na Francusku, Italiju i Englesku. Tako na pr. od cjelokupnog izvoza iz Francuske i Italije, te Engleske i Njemačke k nama, koji iznosi oko 60%, trideset posto otpada na Njemačku. Dakle, polovicu. S ostalim podunavskim državama je isto tako. Dapače s izvozom je isti razmjer. Tako na pr. od cjelokupnog našeg izvoza u Englesku, Italiju i Njemačku, koji iznosi oko 70%, od cjelokupnog izvoza, na Njemačku otpada 35.6%. Dakle, opet polovica. S ostalim podunavskim državama, Madžarskom Rumunjskom i Bugarskom, s obzirom na uvoz i izvoz Njemačke, isto je kao i s nama, jer i tu od cjelokupnog izvoza polovica otpada uvijek na Njemačku, a što se tiče Madžarske i Bugarske, čak i tri četvrtine.

Radi toga s tom činjenicom izvoza i uvoza na istok i jugoistok moraju računati Nijemci. No radi buduće ravnoteže u Podunavlju s time moraju računati Englezi i Francuzi, dok radi konzumenta od 30 do 75% izvoza od cjelokupnog izvoza moraju s tim računati i podunavske države.

Englezi i Francuzi, a jedno vrijeme čak i Talijani, kojima je radi ravnoteže u Podunavlju bilo u interesu, da u Podunavlju suzbijaju njemačku ekonomsku dominaciju, sljedstveno ekonomsku ekspanziju, a da s time ne bi povremeno bila uključena i politička hegemonija, pokušavali su, da poslije prošlog svjetskog rata organiziraju od podunavskih država i bez Njemačke ekonomsku cjelovitu zajednicu država na Dunavu. (Tardieuov plan o konfederaciji podunavskih država, zatim Mussolinijev itd.) Razlog je jasan. Ekonomska kriza podunavskih

država bit će izbjegnuta i bez Njemačke, jer će agrarne države: Madžarska, Jugoslavija, Rumunjska i Bugarska toj cjelovitoj ekonomskoj zajednici za svoje agrarne proizvode naći odgovarajuće kupce u Austriji i Čehoslovačkoj, a ove opet za svoje industrijske proizvode odgovarajuće kupce u agrarnim podunavskim državama. Ostalo pak što jedna, druga ili treća nemaju, nabavilo bi se u Engleskoj, Francuskoj ili Italiji.

Plan je međutim propao. Države kao na pr. Madžarska i Bugarska, koje su vidjele veću korist izvan te zajednice, nego u zajednici blagonaklono su otklonile plan. S time je i propala namisao, da se na Podunavlju propašću velikih podunavskih vlasti ravnoteža održi zajednicom malenih podunavskih državica.

Anschluss, te ustupanje najindustrijskijih krajeva Češke i Poljske sivom njemačkom carstvu na lijepom plavom Dunavu stavilo je Evropu i kojekakve stvaraoce planova o organizaciji Podunavlja pred gotov čin, te izmijenilo iz temelja stanje nad Dunavom. Anschlussom i propašću Čehoslovačke kontrola na Dunavu je smanjena. Njemačka je bliža rumunjskoj nafti i Crnome moru. Ujedinjenjem sudetskih oblasti i okupacijom Poljske industrijski potencijal Njemačke je znatno povećan, dok je potencijal podunavskih država toliko smanjen, da među podunavskim državama više uopće nema industrijskih država.

Prema tome Dunav opet stupa u novu fazu — fazu poremećivanja ravnoteže, fazu početka starog Drang nach Ostena u novom obliku.

Na taj način u nova vremena se opet pojavljuju — stara vremena. Srednja i jugoistočna Evropa sve više i više opet postaju ono, što su bile. Austrija je reducirana. Čehoslovačka i Poljska isto tako.

U Podunavlju ravnoteža je poremećena. Borba o premoć na vjekovnoj selilačkoj osovini i saobraćajnoj arteriji Evrope je u punom zamahu. Jedna strana, anglo-franačka strana, u obrani ravnoteže, jer za premoć nemaju geopolitičkih mogućnosti, stavlja drugoj strani, zapreke u obliku strateških i tamponskih državica izdašno subvencioniranih u novcu, a nemanje i u političkoj zaštiti obrane u slučaju napada. Druga strana, a to je u konkretnom slučaju Njemačka i Italija u obrani svoga nadiranja na Istok nastoji da svlada te zapreke.

Na lijepom plavom Dunavu sivo njemačko carstvo ima dovoljno agrarnih zemalja kao razloge za opravdanje svojih intervencija i nadiranja u tom dijelu Evrope.

No i protivna strana sa svojim kapitalom uloženim u podunavskim državama, sa svojim zajmovima danim podunavskim državama i ugovorima kojima se obvezuju zaštićivati podunavske države ima također dovoljno razloga za opravdanje — obrane svih podunavskih država od germansko-romanskog napadaja. Dakle jedna strana ima dovoljno razloga [illegible] nezadovoljnim narodima: Njemačka itd. i osobito Madžarska i Bugarska, Albanija itd. za napad, druga ima također dovoljno razloga (antirevizionističke države, ugovori, i novci) i osigurana za obranu.

U prošlom svjetskom ratu po planu Drang nach Osten kamen smutnje je bila Srbija. Njezina uporna vanjsko-politička orijentacija prema anglo-francuzima bila je glavna zapreka na tom putu.

Ovaj puta takve slične zapreke su države jugoistočne Europe, osobito one u Podunavlju: Rumunjska.

No sivo njemačko carstvo računa da će podunavski problem moći likvidirati sa svojom ekonomskom ekspanzijom u Podunavlju, po njoj političkom hegemonijom i zatim sa zadnjim aktom — unutarnjo-političkim neprilikama podunavskih država i anglo-francuskih kolonija. Osim toga po uzoru na anglo-francuski politički kontrole na Dunavu i Njemačka računa, ako su oni mogli osigurati kontrolu s nekim podunavskim državama, može i Njemačka s tim istim ili njima sličnim.

Dakle namjere i načini jedne i druge strane su očevidni. Sivo njemačko carstvo hoće na Dunavu da bude gospodar, anglo-francuzi — kontrolori. Borba je u jeku. Danas kao i prije tisuću ili četiri tisuće godina na Dunavu i u Podunavlju kao osnovi svekolikog nadiranja s bilo koje europske strane svijeta na bilo koju stranu Europe opet će se voditi borba o premoć.

Podunavlje kao žarište Europe kakvo je bilo za Marka Aurelija, Atile, Karla Velikoga, Sulejmana, Napoleona i Vilima Drugoga, takvo je i danas. [illegible] centar Europe opet je danas kao i prije centar suvremene europske politike.

U prošlosti su radi njega sijevali mačevi, letjele strijele, lomila se koplja i tutnjali topovi, a budućnost će pokazati hoće li se raspraskavati i — bombe!

Ante Oršanić

država bit će izbjegnuta i bez Njemačke, jer će agrarne države: Madžarska, Jugoslavija, Rumunjska i Bugarska toj cjelovitoj ekonomskoj zajednici za svoje agrarne proizvode naći odgovarajuće kupce u Austriji i Čehoslovačkoj, a ove opet za svoje industrijske proizvode odgovarajuće kupce u agrarnim podunavskim državama. Ostalo pak što jedna, druga ili treća nemaju, nabavilo bi se u Engleskoj, Francuskoj ili Italiji.

Plan je međutim propao. Države kao na pr. Madžarska i Bugarska, koje su vidjele veću korist izvan te zajednice, nego u zajednici blagonaklono su otklonile plan. S time je i propala namisao, da se na Podunavlju propašću velikih podunavskih vlasti ravnoteža održi zajednicom malenih podunavskih državica.

Anschluss, te ustupanje najindustrijskijih krajeva Češke i Poljske sivom njemačkom carstvu na lijepom plavom Dunavu stavilo je Evropu i kojekakve stvaraoce planova o organizaciji Podunavlja pred gotov čin, te izmijenilo iz temelja stanje nad Dunavom. Anschlussom i propašću Čehoslovačke kontrola na Dunavu je smanjena. Njemačka je bliža rumunjskoj nafti i Crnome moru. Ujedinjenjem sudetskih oblasti i okupacijom Poljske industrijski potencijal Njemačke je znatno povećan, dok je potencijal podunavskih država toliko smanjen, da među podunavskim državama više uopće nema industrijskih država.

Prema tome Dunav opet stupa u novu fazu — fazu poremećivanja ravnoteže, fazu početka starog Drang nach Ostena u novom obliku.

Na taj način u nova vremena se opet pojavljuju — stara vremena. Srednja i jugoistočna Evropa sve više i više opet postaju ono, što su bile. Austrija je reducirana. Čehoslovačka i Poljska isto tako.

U Podunavlju ravnoteža je poremećena. Borba o premoć na vjekovnoj selilačkoj osovini i saobraćajnoj arteriji Evrope je u punom zamahu. Jedna strana, anglo-francuska strana, u obrani ravnoteže, jer za premoć nemaju geopolitičkih mogućnosti, stavlja drugoj strani, zapreke u obliku strateških i tamponskih državica izdašno subvencioniranih u novcu, a nemanje i u političkoj zaštiti obrane u slučaju napada. Druga strana, a to je u konkretnom slučaju Njemačka i Italija u obrani svoga nadiranja na Istok nastoji da svlada te zapreke.

Na lijepom plavom Dunavu sivo njemačko carstvo ima dovoljno agrarnih zemalja kao razloge za opravdanje svojih intervencija i nadiranja u tom dijelu Evrope.

No i protivna strana sa svojim kapitalom uloženim u podunavskim državama, sa svojim zajmovima danim podunavskim državama i ugovorima kojima se obvezuju zaštićivati podunavske države ima također dovoljno razloga za opravdanje — obrane svih podunavskih država od germansko-romanskog napada. Dakle, jedna strana ima dovoljno razloga (nezadovoljni narodi, Nijemci itd.) i oslona (Madžarska i Bugarska, Albanija itd.) za napad, druga ima također dovoljno razloga (antirevizionističke države, ugovori i novci) i oslona za obranu.

U prošlom svjetskom ratu po planu Drang nach Ostena kamen smutnje je bila Srbija. Njezina uporna vanjsko-politička orijentacija prema anglo-francima bila je glavna zapreka na tom putu.

Ovaj puta takve slične zapreke su države jugoistočne Evrope, osobito one u Podunavlju (Rumunjska).

No sivo njemačko carstvo računa da će podunavski problem moći likvidirati sa svojom ekonomskom ekspanzijom u Podunavlju, po njoj političkom hegemonijom i zatim sa zadnjim adutom — nutarnjo-političkim neprilikama podunavskih država i anglo-franačkih kolonija. Osim toga po uzoru na anglo-franačku politiku kontrole na Dunavu i Njemačka računa, ako oni mogu osigurati kontrolu s nekim podunavskim državama, može i Njemačka s tim istim ili njima sličnim.

Dakle, namjere i načini jedne i druge strane su očevidni. Sivo njemačko carstvo hoće na Dunavu da bude gospodar, anglo-franci — kontrolori. Borba je u jeku. Danas kao i prije tisuću ili dvije tisuće godina na Dunavu i u Podunavlju kao osovini svekolikog nadiranja s bilo koje evropske strane svijeta, na bilo koju stranu Evrope, opet će se voditi borba o premoć.

Podunavlje kao žarište Evrope kakvo je bilo za Marka Aurelija, Atile, Karla Velikoga, Sulejmana, Napoleona i Vilima Drugoga, takvo je i danas. Vjekovni centar Evrope opet je danas kao i prije centar suvremene evropske politike.

U prošlosti su radi njega sijevali mačevi, letile strelice, lomila se koplja i tutnjili topovi, a budućnost će pokazati, hoće li se rasprskavati i — bombe!

Ante Oršanić

SKICE

DOLAZAK PROLJEĆA

U prvo svitanje došlo je proljeće.

Još sinoć, u sumrak
stiglo je do obližnje šumice
i tu je na mekim granama
u zelenoj kolijevci
prenoćilo.

A rano u zoru
sav je gradić bio okupan zelenilom
i mirisom borova.

JUTARNJA IGRA

Jutros se sunce čim je izašlo iza gore
(pozdravila su ga zvona sa zvonikâ
i lahor u krošnji jablana)
rasulo u more
i po zlatnom tragu
došlo do mojih bosih nogu.
Ja sam ga uzeo među prste
kao dijete igračku dragu.

M. Mislavić

»Mišljenje, da izvan seljačke kulture ne postoji hrvatska kultura već samo obična gradska civilizacija, jest neodrživo«.

Dr Avelin Čepulić

»Hrvatska Smotra« 1936. Br. 1.

L I S T A K

PRIGODOM SEDAMDESET I PET GODIŠNJICE ŽIVOTA PROFESORA BARE POPARIĆA

Kad se čovjek prenese mišlju pol vijeka unatrag, kao da proživljuje lijepe dane prošlosti bez grizodušja, dane, koji se ne mogu opisati, ali se mogu osjećati. Ono su bili dani žarkog hrvatskog rodoljublja, dani ispunjeni radom za oživotvorenje jednog ideala, koji je ostao i danas, poslije toliko decenija, ideal hrvatske mladosti.

Ono su dani, kada je Harambašić pjevao u prvom broju »Stekliša«: Na noge se oj Hrvati... jer sloboda eno zlati svojim suncem istok vam... Neka strepe renegati, izdajice roda svoga itd. itd. U onom prvom broju »Stekliša« koji bje složen i tiskan u tiskari Špira Artale u Zadru na sam zadnji dan 1883. god. Bartul Poparić, onda bogoslov, napisa zanosni podlistak: Kvaternikova smrt. Tad sam prvi put u životu čuo za Kvaternika. Objava »Stekliša« je značila prvi jaki prodor pravaške religije u redove dalmatinskih narodnjaka. Hrvatska inteligencija prepozna u Popariću, osamnaest godišnjem bogoslovu, pravoga lava: A b u n g u e l e o n e m.

Sa objavom »Stekliša« počinje javni rodoljubni rad kasnijeg profesora Poparića, kasnijega najkarakterističnijeg istraživača hrvatske povijesti među nama. Nu prije nego li će zamočiti pero da otkriva veličinu hrvatske prošlosti, god. 1884. objelodani spis pod naslovom »Hrvatski razmišljaji i istina«, da pobije neke nekritične tvrdnje Mihovila Pavlinovića proti Anti Starčeviću, izišle u »Narodnom listu« u Zadru pod naslovom: »Hrvatski razmišljaji«. S tim razmišljajima Pavlinović bješe priskočio u pomoć Strossmajerovoj stranci, u kojoj bjehu istaknute ličnosti njegovi lični prijatelji Krsto Vojnović i Šime Mazzura da im pomogne do mandata. Te godine naime, Hedervary je raspisao prve izbore svoje vladavine. Da Pavlinović nije u svojim člancima dirnuo u Starčevića, da nije upotrebio izraze uzete iz zagrebačke slavosrpske štampe proti u č i t e l j u i p r o r o k u mladeži hrvatske, niko, pa ni Poparić, ne bi se bio usudio ustati proti onakovu čovjeku, koji je uživao velik ugled u cijeloj Dalmaciji i bio smatran pravim i nesebičnim »vođom« naroda. Ali kad se je on usudio, braneći narodnjačku politiku s ove i s one strane Velebita, ogriješiti se o ideal mladosti hrvatske, onda je trebalo zatomiti svaki obzir, pa ustati odlučno lozinkom: »na ljutu ranu ljuta travu«.

Poslije toga mladenačkog početka na polju publicistike, Poparić nije zamočio pero u političkim polemikama. To polje je prepustio drugima, u prvom redu prijatelju Trumbiću i njegovim kasnijim pomagačima.

Poparić je kao mlad profesor došao pod bliži i jači znanstveni uticaj Don Frane Bulića i posvetio se je istraživanju hrvatske povijesti. I prvo mu je djelo monografija o »Hercezima sv. Save«, na osnovi do onda ne istraženih isprava ističući hrvatstvo Kosače Hranića.

Kad je jedan naš izrod, L u i g i C e s a r e P a v i s s i c h, koncem prošloga vijeka objelodanio prevod velikog Lucićevog djela: »De regno Dalmatiae et Croatiae«, Poparić ustaje proti prevodu, proti antihrvatskoj tendenciji istoga prevoda izazivljući jednu vrlo interesantnu polemiku. Povjesničari se moraju osvrnuti na ovu polemiku, ako žele imati čist pojam o Luciću i o njegovu djelu. Malo za tim Poparić objelodani neizdanu korespondenciju Lucićevu iz Rima sa De Pontom i drugim prijateljima u Dalmaciji o njegovu znanstvenom radu.

Nu prof. Poparić svojom monografijom: »Pomorska sila Hrvata za narodne dinastije« pobudi pravu senzaciju u krugovima povjesničara, za koje ta monografija

sačinjavaše pravo objavljenje. Mora se konstatirati, da je za službene historičare Poparićeva monografija sadržavala nešto za njih nepoznato. Poparić dokazuje u tom svojem djelu, kako je Venecija plaćala Hrvatskoj godišnji danak za slobodnu plovidbu u našim nacionalnim, ili teritorijalnim, vodama.

Pok. Ivan Kostrenčić, zaslužni tajnik »Matice Hrvatske« imao je velikog okapanja, da to djelo protura u redovita Matičina izdanja. Tužio se je kako odbornici nemaju ni smisla ni osjećaja za more. A kad je djelo izišlo tiskom, nastala je polemika, kandidati za profesorske stolice su se izrugivali Poparicu djetinjastim pitanjima: Gdje se je taj danak plaćao? Kako se je plaćao? U kakovoj valuti? Gdje je postojao ured za to? itd. I taj kritičar Poparićeva djela postigao je profesorsku stolicu na sveučilištu, jer je pokazao »dovoljnu spremu i kvalifikaciju«. Danas je Poparićeva teza prihvaćena od svih ozbiljnih hrvatskih povjesničara.

Od onda gotovo kroz četiri desetljeća profesor Poparić obradjuje hrvatsku povijest u vezi s morem. Odgaja Hrvate u ljubavi za ovu Bogom blagoslovljenu zemlju, koja nam je dana za domovinu. Njezinu vrijednost sačinjavaju njezine obale. More, izvor bogatstva, izvor kulture. Poparić je napisao malu biblioteku iz pomorskoga života. Borbe za gospodstvo nad morem sačinjavaju slavne stranice naše povijesti.

Dok se drugi narodi jagme, da dođu na more, dok se razbojnički guraju da osvoje tuđe obale, Hrvatima je sam Bog dao ove obale, koje nam se pružaju pred očima u svoj njihovoj ljepoti i razvijenosti.

U djelima Poparićevim imade jedna velika i trajna vrijednost. I njegova »Povijest pomorstva«, i njegova »Povijest senjskih Uskoka«, odgajati će buduće naraštaje u ljubavi i požrtvovnosti za Hrvatsku. Poparić se u svojim djelima ne povodi za drugima, on je originalan, svoj.

Kao odličan poznavalac Ante Starčevića, napisao je u zborniku» »Dr. Ante Starčević« (1936.) najiscrpniji kulturno-historijski prikaz »U spomen dra Ante Starčevića«. Odlična je njegova sintetička historijska studija »Borbe Hrvata za Jadran« u povodu 1050. godišnjice velike pobjede hrvat. mornarice na moru. (Izd. M. H. 1937.), u kojoj je prikazana snaga hrvatske pomorske sile od VII. do kraja XI. stoljeća.

Prof. Poparić je od prve godine izlaženja »Hrvatske Smotre« njezin intimni suradnik. Pred dvije godine je u ovom listu otvorio značajnu i pomlađenu diskusiju o izvorima i podrijedlu glagolice. Kao i u ostalim radovima, i u tom teškom pitanju je prof. Poparić zastupao svoju originalnu tezu, koja još uvijek nailazi na velike poteškoće, makar se javljaju glasovi pro i contra.

Lanjske godine je izdao prof. Poparić u vlastitoj nakladi roman iz doba senjskih Uskoka »Galijoti«, koji je vrlo simpatično primljen, naročito u širim slojevima hrvatskoga rodoljubnoga građanstva.

Ako se prof. Poparić zaleti u prošlost i naniže u pameti sve što je napisao, da istakne veličinu i ljepotu Hrvatske, može ponosom reći: Nisam zaludu radio. Nešto će ostati trajno dugo, dugo poslije mene. Ili, kako reče rimski pjesnik: Non omnis moriar! **K. Š.**

Književni prikazi

G. BUJAS: SA SVJETILJKOM U RUKAMA

Suvremena poezija obilnošću nadvisuje sve druge književne vrste, a ne može se reći, da je svojim sadržajem monotona i konvencionalna. Ima unutra svih mogućih sadržaja, ali to još ne znači i njen zadnji uspon, jer su sadržaji novije poezije prošireni, dovoljno obrađeni, ali često puta na stari način izraženi, jednako oblikovani, jednom riječi zapaža se češće jednakost izražaja. Nema smjelijeg shvaćanja u riječi, pa nam ta poezija ne donosi novost i svježinu nego

stare teme, izražene i oblikovane. To vrijedi naročito za religioznu poeziju, gdje lako može konvencionalna pobožnost, jednovitost duhovnog proživljavanja i ujednačenost liturgije izraz okameniti i dati mu stalnu boju. S objektima strane kao da tu nema mogućnosti za originalnost i svježinu, ali svakako tu mora spasiti samo lični doživljaj pisca. Treba dati osobnu notu starom i malim promjenama podvrgnutom vjerskom osjećaju. Na prvi je pogled u tom pogledu jednoličnost sadržaja, ali vjersko doživljavanje može poprimiti najraznolikije forme. U tom može biti i neizmjerna skala šarenila, a to sve donosi ličnost, koja vjeru proživljava. Drukčije proživljava laik, drukčije svećenik, a kod obojih ima neobično bogatstvo nijansa prema ličnim dispozicijama. Zbirka Gašpara Bujasa donosi prilično rijedak slučaj redovničkog proživljavanja, teškog lomljenja duše i neobično trnovitog puta jednoga zvanja do konačne pobjede. No ova zbirka nije sadržajem jednovita niti je ispjevana u jednom dahu. Tu su staložene mnoge godine i zbirka je više povijest mladosti nego određen doživljaj, premda je sva ta povijest jednoliko prebrojena. Pa i formalno je raznovrsna. Podijeljena u nekoliko ciklusa više prema sadržaju može se lako dijeliti i na formalne naslage, gdje zapažamo razvoj i usavršavanje u izrazu. Zbirka se mora uzeti kao prerez preko pjesnikove fizionomije i u tom smislu ocijeniti.

U obilju današnje religiozne poezije treba u ovim pjesmama tražiti originalni pjesnikov akcenat, koji ga dijeli od drugih njegovih konkurenata. Toga se može naći pa je zbirka doista nepatvoreni lični izlijev duše koji se ne može miješati i zamijeniti s drugim pjesnicima i njihovim nastrojenjima. Sve pjesme nemaju taj biljeg. Pače ni ciklus se ne mogu uzet kao sasvim savršene cjeline, nego treba uzeti pojedine pjesme. Triptih ima najviše zaobljenosti i cizelacije, jer je Betlehem najzaokruženija pjesma toga tria, a Himna je njegov originalan način izražaja, gdje nema himnijskog skakutanja ritma, u ritmičkim jedinicama osjeća se umor i zadihanost, osjećaj je izrazio u isprekidanim riječima. To je zapravo umor duše i punina osjećaja, pa mu je uspjelo to i ritmički dočarati. Uz ove pjesme treba istaći još neke, u kojima se opaža neobično fini osjećaj za slijevanja ritma i sadržaja. U »Napasti« je ritam rječkanja i obračunavanja, u »Oluji na putu k bolesniku« dobra kompozicija, gdje ritam naročito prve strofe dobiva prizvuk umorenosti riječi i teškog micanja naprijed. Pjesma je veoma dobro intonirana i prepuštena u daljem razvoju ličnoj sugestiji čitača. To je najviša odlika ove pjesme, pa je šteta, da se nije znao u drugim pjesmama na vrijeme zaustaviti. Tako bi pjesma »Još jednu suzu...« bila sigurno najbolja pjesma ove zbirke, da nije zadnje strofe, koja u neku ruku razrešuje grč, u koji nas je bacio prvim strofama. Morala je izostati. Jednako je morao izostaviti zadnju strofu u pjesmi »Moj život« jer je srok: sjetan - sretan tražen i ne odgovara izraženim pojmovima. Ima još takvih nekoliko srokova, koji se čine nenaravni prema situaciji osjećaja. U pjesmi »U kušnjama« riječ »rida« nije na mjestu, zbog veselja đavljeg, ali ju je stavio zbog riječi »kida« ili u istoj pjesmi za nestanak đavla »rasprša« došlo radi sroka »krša«. To su male zamjerke, koje se ne mogu uzeti kao teški prekršaj, ali nam kvare čistoću pjesme. Uz pjesme gdje osjećamo svježinu i novost idile (Živost za planinom) izražena je psihologija ljudi i kraja u malo riječi, imamo i takove gdje se nalazi neprijekoran jezični materijal, ali fali ono što pjesmu čini pjesmom — lični originalni timbre (Alojzijevo). U tome opet ne smije se pretjeravati jer možemo pjesniku nanijeti i nepravdu. Tako pjesma »Slijepa« podsjeća upadno na Stecchettijevu o slijepoj djevojci, ali ne možemo ni pomišljati na ugledanje.

Ovo nekoliko napomena i zamjeraka ne može ni najmanje osporiti uspjeh zbirke kao cjeline. Bujas ima svoj specijalni pjesnički svijet, strogo odijeljenu tematiku i na svoj način izraženu, a to je ne mali uspjeh u vrijeme lirskog bogatstva i veoma istančanog jezičnog materijala, gdje pjesnici teško nađu svoj lični ton.

A. R. Bucrov

STJEPAN MIHALIĆ: »RAKOVAC U VINODOLU«
(Red. izd. Matice Hrvatske za 1939. g.)

Ime književnika g. Stjepana Mihalića došlo je do vidnog izražaja još pred nekoliko godina, kada je Matica izdala knjigu njegovih novela »Zapaljena krv«. U književnim revijama pojavljivahu se već i prije toga njegove radnje, veoma solidno pisane, zanimljive u svakom slučaju, psihološki produbljene i dinamične u svojoj unutarnjoj konstrukciji, sa pointom koja čovjeka često puta iznenadi i nagna na razmišljanje. Danas književnik g. Mihalić ima u redu mlađih naših kulturnih trudbenika svoje posebno mjesto. Ova knjiga, koja je s pravom i potpuno zasluženo izašla kao redovno izdanje Matice Hrvatske, posvjedočuje to.

Knjiga g. Mihalića žigoše otrovanost suvremenog hrvatskog života. Pisac sa barjakom istine i pravde ruši crnu najezdu bizantinske magluštine, koja je navrla u naš nesređeni život i guši sve što je jasno, svijetlo, dobro i pošteno. Umjetnički, djelo je značajno, jer je puno dramatskih momenata koji pažnju čitačevu zaokupljaju najvećom snagom, stilski je čisto, jezično bujno, svi likovi, pejsaži, dijalozi prirodni su, iskreni, doživljeni i pažljivo dotjerani. Rakovac je glavno lice ove zanimljive knjige; taj Rakovac hrvatski je čovjek bakljonoša, revolucionarac, prosjak, nesretnik koji stradava, dakle stopostotni lik pravoga č o v j e k a, prožetog etičkom sviješću, nacionalno izgrađenog, kakvih je u životu danas veoma malo. U Hrvatskoj svaka borba izbacuje u svojoj završnoj fazi čitavu masu osrednjaka, slabića duhom, tipova klonule volje, koji napuštaju žrtve i prelaze valom uhljebljenja, časti i užitaka. Svjedoci smo takvih pojava danas naročito, kad je postignuto nakon velikih dana, da je umjesto lava ulovljen vrabac. U našem se javnom političkom i kulturnom životu pojavljuje sukob i podvojenost na dvije pole; jedni se gromoglasno u sjeni svojih dnevnica i šarenih počasnih perjanica biju u grudi kao »pravi« narodni ljudi, dok drugi prezrevši sve časti, milost, položaje i odlikovanja, u mračnoj luknji stjeničave sobe, izgaraju kao žive baklje, neslomivi i nesavladivi, u svojoj vjeri da će ostvariti veliki cilj za koji se bore i pate... Rakovac stanuje u tavanskoj sobi. Rakovac se sukobljuje sa nazovinarodnim čovjekom advokatom Ribićem, koji kao dijete zelenaša stiče povjerenje naroda, — da ga proda tuđincima i neprijateljima radi materijalne koristi. Pisac g. Mihalić izgradio je svoj vrijedni književni dar u prilikama koje su prožderale, pregazile i zbrisale tolike naše ljude slomljene nade, koji su nesretnu Hrvatsku mogli podići i prodičiti. Treba uzeti u obzir te prilike i tek tada ocijeniti ličnost književnika-borca koji mora živjeti, koji mora napredovati, koji se mora mučiti s problemima i kruha i ruha, što je kod svih koji imadu svoje u svome džepu posvema isključeno. U romanu g. Mihalića nalazimo tužnu i vjernu sliku hrvatske stvarnosti. Takvih pokvarenih fiškala Ribića imademo svugdje, na svim mjestima, oni su kočnica našega razvoja, zatirači zdrave hrvatske misli, ulizice tuđinske crne sile i gavranovi nesretne Hrvatske, koju ucvilješe i stalno je tako ucviljuju. Rakovac se odriče žene, sav se predaje radu, da se konačno namjeri na Trešnju, kćerku svoga i narodnoga protivnika, krvopije Cvitovca, koja se za njim povodi i zanosi snagom njegove ličnosti.

Cio ovaj roman pun je sočnih boja i u njemu je mnoštvo teških optužujućih istina i potresnih zaključaka, koji su iščupani iz života. G. Mihalić je vjerojatno opisao s v o j kraj i s v o j u sredinu, ali to nije toliko važno, jer je njegovo djelo prikaz cjelokupne današnje stvarnosti. Kad su Rakovca zatvorili, on osjeća i osluškuje: »Plaču ljudi na daskama po zatvorima, hiljade ljudi po stotinama zatvora, sva se Hrvatska pretvorila u zatvor, u tamnu, suznu i krvavu čeliju, u Hrvatskoj tuku, u Hrvatskoj vješaju, Hrvatska stenje s čavlima u tabanima, a Evropa kao i uvijek, brblja o slobodama, piše debele knjižurine o demokraciji, i ravnodušno prelazi preko hrvatskih grobova.« Ljudi van zakona, ljudi u mraku,

ljudi pregaženi, to je odjek teških opisa g. Mihalića, koji je na umjetnički način dao izvrstan dokumenat i vrijednu knjigu. Moglo bi se možda zamjeriti g. Mihaliću što je u pogledu scenskog postavljanja svojih likova učinio po gdjekoji neuobičajeni zavoj, skrenuvši u stranu i suviše neopravdano. Ima možda i suviše knjiškog optimizma u razvoju i promjenljivosti orijentacije ženskih likova — Trešnje i gospođe San. I suviše je filmskog zapletaja pri kraju romana, kad se isprepliću srca u ljubavi, na brzinu i nestvarno, sa pojavom neslomivog mitrovačkog kažnjenika odvjetnika Galovca, koji iskrsava neobjašnjivo iznenadno. Nijesu to svejedno preveliki grijesi, jer je knjiga po vrijednosti umjetničkoj pozitivan prilog novijoj i najnovijoj hrvatskoj književnosti. Pisac se nesumnjivo ovim djelom predstavio kao umjetnik, čije će ime istom dobiti na svojoj vrijednosti i cijeni. G. Mihalić je temperamentan, buntovan i oštar analizator života i ljudi, imade odličan dar zapažanja i snažan nastup osuđivača. Govor mu odlikuje logičnom otmjenošću i stilskom profinjenošću.

U današnjem našem književnom metežu, teško je steći ispravan, potpun i definitivan sud o vrijednosti darovita književnika, kada se uvijek nađe takvih »kritičara« koji i najbolje djelo svrstavaju u red drugorazrednosti (prikaz u »Savremeniku«), ali zato ne smijemo smetnuti s pameti da se prave i istinske vrijednosti ne mogu oboriti. Djelo g. Mihalića ostat će trajna vrijednost. To je djelo puno života, krvi, istine. Njegova je vrijednost u pogledu dokumentarnosti još i veća od one književne. A ta književna vrijednost, najbolja je garancija da će pisac kova g. Mihalića napredovati u svim pravcima zdravog umjetničkog razvoja.

I. Balentović

DR. VLAD. PETZ: TEMELJI SAVREMENE DIDAKTIKE

Neobično živ interes za didaktička pitanja u današnjici izazvan je nesumnjivo pedagoškim potrebama. Jer razmišljanja i nastojanja, da se pedagoški obuhvati problematika obrazovanja, nužno vodi do postavljanja jedne teorije obrazovanja, koja će po riječima Kerschensteinerovim predočivši ideju obrazovanja u svojoj suštini, ogledati se u svima pravim obrazovnim idealima i time dati osnovu za teoriju organizacije obrazovanja.

Knjigu dra Petza vodi smisao, da teoriju obrazovanja (didaktiku) propedagogizira (»naš je ideal didaktika snabdjevena pedagogijskim — odgojnim — intencijama — idealističkog pravca« veli autor). Zato i upravo na »temeljima« postavlja potrebu revizije Willmannova stanovišta u pogledu didaktike (»Didaktik als Bildungslehre«). Willmannovo fundiranje didaktike uostalom već i prije njega naslućeno) kao samostalne i gotovo postavljene nasuprot nauke o odgoju (pedagogije), neko izdvajanje didaktike (nauke o obrazovanju) iz odgojnih okvira, revidirano je u Petzovoj knjizi postavljanjem didaktičkog kompleksa — »pod pedagogijskim aspektom«. Upravo i naglašeno pedagogijskim, a ne možda filozofijskim razmatranjem i ispitivanjem didaktičke problematike, kao što je to svojim stavom označio Libert didaktiku »filozofijom nastave«. Obrazovni proces prikazati u okviru odgojnih zahvata (po Petzu »odgojne pomoći«) znači i izmiriti stanovite »opreke«, »napetosti«, upravo razrješiti onaj »mutni kompleks« — u korist pedagogijski fundirane didaktike.

A ako usvojimo smisao teorije obrazovanja kao teoriju jedne prakse i to teoriju za jednu praksu (Pataki), naš odgojni oprez bit će potreba jedinstvenoga gledanja na sva pitanja zadiranja odgojnih intencija u obrazovni krug i mogućnost didaktičkih rješavanja u jednoj izmirenoj formi, sintezi odgojno-obrazovnih nastojanja.

Ta sinteza i jest autoru uporište za pregled, sređivanje i pokušaj rješavanja didaktičke problematike — didaktičke teleologije, supstanciologije i metodologije.

Kao što didaktik »škole rada« Ficker za pojmovno određivanje rada u pedagogijskom značenju postavlja problem: što se razumije pod obrazovanjem, tako i Petz želi, da određivanjem smisla »odgoj« (die Erziehung) i »obrazovanje« (die Bildung) i međusobnih njihovih zahvata u formiranju totaliteta čovjekova, stvori okvir za svoju didaktičku problematiku.

Ako se obrazovanje shvati kao spontano zbivanje, onda će po Sturmu (čiju misao autor usvaja), odgoj biti neko konzerviranje toga oblikovanja i »viši stepen obrazovanja« nosit će zadaću sistematiziranja obrazovnih objekata, donošenje novih — upravo onom odgojnom funkcijom i kontrolom. Tako će se i obrazovni cilj upotpuniti i usmjeriti odgojnim intencijama, a i obrazovna dobra propedagogizirati racionalnim zahvatom odgojne funkcije.

U ovako razrješeni sklop postaviti didaktiku, znači odrediti njezinu ulogu i granice u novoj obrazovno-odgojnoj situaciji (a didaktika mora računati i o »pedagogijskom utjecaju na obrazovno zbivanje«). Ne samo određivanje didaktičkog poslovanja, didaktičke etape u beskrajnom procesu obrazovanja, već i postavljanje didaktičkog cilja (»kao sinteze svih stremljenja prirodnoga i duhovno-kulturnog čovjeka«), pregled didaktičkog predmeta pripravljenog za odgojno-obrazovnu djelatnost i pitanja metodologije predstavljaju knjigu dra Petza u nastojanju, da prikaže kao što i u uvodu naglašava »odgojne komponente funkcionalnog i duhovnog oblikovanja čovjeka«.

Pruža se na tome području veliki napor za pedagoga, koji teži za skladom, u ovoj zadaći i vrijedi ona za istraživača dubina ljudskih, faustovski izražena hvala:

»Wer immer strebend sich bemüht
Den können wir erlösen.

Da didaktiku postavi u sferu odgojnih utjecaja, knjiga je i određuje za »obrazovanje mladą čovjeką u vremenu njegova psihofizičkog sazrijevanja«, a upravo uslijed ove »odgojne kontrole« će i didaktički cilj sjediniti i smisao »ja« i smisao zajednice, on će nositi u sebi, kako Petz veli, interese za doživljavanje svih vrijednosti, koje čovjeka izgrađuju na više.

Iz cilja je dirigirana i problematika predmeta. u kojoj autor naročito izrađuje one jače obrazovne pomagače cilja. A E. Stern je na ovom problemu naglasio: »Potpuno je nemoguće, da sva kulturna dobra dođu u obzir za svaku jedinku na isti način; individualna duša može da se obrazuje samo onim dobrima, koja su adekvatna njezinoj strukturi«.

Vrlo je interesantno autorovo rješavanje pitanja nastavnika (stručnjaka) i odgajača (»Obrazovno pomaganje ne može se svoditi na površno lutanje po periferiji naučnih istina, jer obrazovan čovjek u savremenom smislu riječi treba da je temeljit čovjek«). A Kerschensteiner, koji također upire kritikom na »polovičnost«, naglasio je i izvor ovoga zla: »Potpuni su ljudi djelomično zato tako rijetki, jer svi naši odgojni zavodi uopće nisu nigdje organizirani za potpuna čovjeka ...«

I bolnu točku obrazovanja — formalnog ili materijalnog, razrješava autor, što iznad formalnoga i materijalnog cilja postavlja o d g o j n i cilj, kao nužnu korekturu svake jednostranosti.

U problematici didaktičke metodologije dobivamo pregled svih pokušaja u metodičkom putu i postupku i priklonu didaktičkih putova u problemu artikulacije logici ili psihologiji. A i nastava prestaje da bude tek »obrađivanje«, »poučavanje«, didaktički ju je zadatak proširio, didaktičke oznake: aktiviteta i spontaniteta stvaraju totalitet. Müller-Feienfels bi doveo toga totalnog čovjeka u sklad s moralnim socijalnim i drugim zahtjevima okoline, a Petz ga vodi duhovno-kulturnoj orijentaciji u »beskrajno kompliciranoj slici svijeta«, da bude »odlučno opredijeljen za pravednu i poštenu saradnju u svojoj društvenoj sredini radi njena k u l t u r n a p r o g r e s a«.

Knjiga dra Petza u predgovoru nepretenciozno ističe, da »Temelji savremene didaktike« imadu biti uvod u didaktiku, pa je i problematika tek načeta. No i naučno pristupanje autorovo k problematici i bogata literatura, koja omogućuje orijentaciju, daje ovim djelom vrijedan prilog hrvatskoj pedagoškoj literaturi. Šteta što nije u kazalu dat registar pojmova, koji bi omogućio, da se s ovim interesantnim djelom upoznaju i nestručnjaci, koje zanimaju odgojna i obrazovna pitanja. To više, što ovakovo značenje pedagoških problema predstavlja i nove pobude u svijetu odgoja, te po E. Kriecku nužnosti : uvjeta ljudskog rasta i zrelosti.

Kamilo Križanić

IZDANJA HRVATSKE AKADEMIJE

1. Ljetopis za godinu 1938/39. Sv. 52.

2. Građa za povijest književnosti hrvatske. Knjiga XV. Uredio dr. Franjo Fancev..

3. Hrvatski kulturni spomenici. I. Senj.

1. Kao svake godine, i ove je Hrvatska Akademija izdala obilni i bogati Ljetopis za god. 1938/39. Pored savršeno iscrpivih izvještaja o članstvu, zavodima, odborima, urednicima, pokojnicima, o razrednim, odborskim i skupnim sjednicama, u Ljetopisu se nalaze detaljni izvještaji o glavnoj godišnjoj skupštini, o svečanoj sjednici, o Strossmayerovu danu, o novim članovima dopisnicima (Hamdija Kreševljaković, dr. Grga Novak, dr. Milislav Demerac), o biblioteci Akademije i o njenim izdanjima.

U Ljetopisu se nalazi i nekoliko interesantnih predavanja, koja su držala gg. akademici u različnim prigodama, tako predavanje dra Ivana Maurovića: »Nastojanje i pokušaji, da se reformira opći građanski zakonik«, zatim predavanje dra Fanceva: »Dubrovnik u razvitku hrvatske književnosti«, održano na Strossmayerov dan. »Književnost Dubrovnika rođena je, veli dr. Fancev, iz stare hrvatske sredovječne književnosti, s njome je ona rasla i cvala, i samo u njoj i prije 19. vijeka doživjela svoj uspjeh i svoj triumf, na samom početku Hrvatskoga preporoda i svoj najveći triumf, jer je tim časom postala i temeljem cjelokupne hrvatske preporođene književnosti 19. vijeka.« (Str. 139.)

Odštampano je i predavanje dra Stjepana Zimmermanna »Joseph Geyser i philosophia perennis«, održano prigodom Geyserove 70-godišnjice u javnoj sjednici filozofičko-juridičkog razreda 16. IV. 1939. Rijetkom snagom svestrane kritike svih filozofskih nazora, s impoznatnom literarnom verziranošću i jasnoćom sažeo je prof. Zimmermann, interpretirajući filozofijsku misao priznato najoštroumnijega i najplodnijega pisca suvremene skolastike, svu tešku problematiku philosophiae perennis. U Ljetopisu se nalazi još nekoliko znanstvenih izvještaja od dra Fanceva, dra M. Salopeka, Frana Tućana, Vladoja Dukata i dra A. Schneidera. Naročito je interesantan izvještaj prof. Schneidera »Popisivanje i fotografijsko snimanje umjetničkih spomenika godine 1939.«.

Ovo djelo prof. Schneidera, naime popisivanje, naučno proučavanje i fotografijsko snimanje naših starih umjetničkih spomenika, uistinu zaslužuje najviše priznanje. To je, poslije nezaboravnih radova prof. Đure Szabe, istodobno spasavalački i pionirski rad od neprocjenive kulturne vrijednosti. Dosta je spomenuti, da sa 515 snimaka učinjenih 1939. godine Akademijin »Fotografijski arhiv starih umjetničkih spomenika« broji danas 2291 negativ. Koliko tu golema blaga, sistematizirana i prikupljena na dohvatnom mjestu, čeka svoju stručnu i sintetičku obradbu, koja će nam jednoga dana razotkriti svu kulturnost i umjetničku visinu naše zemlje Hrvatske. Evo što prof. Schneider veli o prošlogodišnjim tečevinama

ovoga opsežnoga rada. To su »otkriće kasnogotičkih fresaka na sjevernoj stijeni svetišta zavjetne crkve Majke Božje Gonske kraj Lobora, poslije fresaka na stropu sakristije zagrebačke katedrale jednog od najstarijih spomenika zidnog slikarstva u Hrvatskoj; mnogobrojni detaljni snimci fresaka u Hrašćini, Kominu, Trškom Vrhu, Varaždinu (isusovačka i franjevačk crkva) i Voći, na temelju kojih se uvelike upotpunjuje predodžba o zamašnom monumentalnom crkvenom baročnom slikarstvu u Hrvatskoj u 18. stoljeću. Pored toga su detaljno snimljeni svi iole važniji oltari, propovjedaonice, crkveni ormari, arhitektonski detalji i slično. — Naročita se pažnja ove godine priklanjala seoskim drvenim kapelama, tim zacijelo najosebujnijim umjetničkim spomenicima hrvatskim 17. i 18. stoljeća. Proučeno je njih 23 na broj, od kojih su, osim dvaju, svi ostali bili dosad malo ili nikako poznati, a nikad snimljeni... Kod svih snimljen je i njihov točni tlocrt... U sedamdeset mjesta obrađeno je sto i trideset građevnih objekata, crkvenih i profanih«.

2. Građa za povijest književnosti hrvatske donosi u najnovijem svesku (knj. XV.) na 312 stranica slijedeći materijal: dr. Vanino Miroslav D. I. »Autobiografija Bartola Kašića«; — dr. Tomo Matić »Korajčev prijevod Molièrove komedije L'Avare«; — Štefanić Vjekoslav: »Ivan Kraljić i njegov glagolski rječnik«; — dr. Fancev Franjo: »Građa za pjesnički leksikon hrvatskog jezika«; — dr. Fancev Fr.: »Dva igrokaza kajkavske dramatike — 1. Diogeneš — 2. Čini barona Tamburlana«; — dr. Fancev Fr.: »Dokumenti o prvim službama Antuna Mihanovića«.

Momentano je od naročitoga interesa studija prof. Fanceva o dva igrokaza kajkavske dramatike, jer je baš ove sezone na kazališnom repertoireu i jedno i drugo djelo iz početka 19. stoljeća. Osim toga »Građa« je štampala u cjelini obadva teksta, pa je time omogućeno istraživanje i njihova autorstva, a još više njihove originalnosti teksta.

3. Senj je prva knjiga nove Akademijine kolekcije »Hrvatski kulturni spomenici« u redakciji prof. dra Antuna Schneidera. Odavna se osjetila potreba, da netko sistematski nastavi golemi pionirski rad prof. Szabe oko povijesno-kulturnoga istraživanja naših starih gradova. Pred desetak godina je počela redakcija »Nove Evrope« izdavati kolekciju »Naši gradovi na moru«, ali i pored toga, što je ta kolekcija bila zamišljena primarno u turističke svrhe, prestala je izlaziti, a i bolje, jer je skrivala hrvatski karakter tih gradova kao zmija noge. (Ukoliko se nije upotrebljavala zamjenica »naši« namjesto »hrvatski«, to se uporno i dosljedno pisalo »slovenski« i »Sloveni«, namjesto hrvatski i Hrvati. Vidi na pr. svezak »Rab, Hvar, Korčula« 1930. Str. 1. i 2.)

Akademijina publikacija »Senj« predstavlja uistinu savjestan i solidan znanstveni rad prvoga reda. Išlo se za tim, da se svestrano i iscrpivo prikaže historijsko-kulturno značenje i umjetnička ljepota i bogatstvo ovoga našega slavnoga hrvatskog grada. Najprije je dr. Josip Klemenc obradio: Senj u prehistorijsko i rimsko doba. Zatim je prof. Pavao Tijan u stilski odlično pisanoj raspravi obradio: Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda. Đuro Szabo je minuciozno obradio: Arhitektura grada Senja, a Mirko Breyer: Senj — kolijevka hrvatskog tiskarstva. Bilješke na punih 19 stranica velikoga formata prebogata su riznica neiscrpivih obavještenja o prošlosti ovoga slavnoga grada, na kojima su surađivali gg. dr. Stjepan Ivšić, dr. Artur Scheider i prof. Pavao Tijan. Napose je vrijedno istaći obilnu bibliografiju (7 stranica), koju je uredio prof. Tijan. Novost je u ovom bibliografskom pregledu to, što je u posebnom odsjeku prikazao Senj u lijepoj knjizi i one Senjane književnike, koji su Senj obrađivali u lijepoj knjizi.

Na čelu čitave publikacije nalaze se divni stihovi Vitezovićevi iz njegove pjesme »Lamentatio Segniae«, u prijevodu dra Stjepana Ivšića, a u ilustrativnom dijelu ima 114 prekrasnih ilustracija u savršenoj reprodukciji.

Čitavo djelo odiše, pored visoke stručne erudicije svih suradnika, naročitom toplinom, koja nam u kontinuitetu hrvatske tradicije evocira veličinu, čast, kulturnost i onaj naročiti ponos — dakle duhovne sile, koje su inspirirale Vitezovića, Novaka, Nehajeva, Šenou i Kranjčevića.

»Imade u nas malo gradova, koji bi se tako neodoljivom silom usjekli u dušu svakoga misaonog čovjeka, koji bi ma i kraće vrijeme proboravio u tom gradu, kao što je naš Senj. Sve do sadašnjih je dana zadržao svoju osebujnost, zadržao svoju karakternost, mada se vrela uskočka krv već dosta smirila. S pravom se isticalo, da je senjskom ponosu dostajao naziv »senjski građanin«. Da, s pravom. Grad Pavla Rittera, Mateše Kuhačevića, pa sve do Silvija Kranjčevića i Vjenceslava Novaka, da se spomenu samo najkrupnija imena, mogao je to učiniti. A ne treba smetnuti s uma, da je upravo taj danas zanemareni Senj prvi uredio svoju tiskaru, a Ritter-Vitezović, Senjanin, uredio prvu tiskaru u Zagrebu.« (Đuro Szabo, str. 35.) — Prof. Tijan je naročito istaknuo hrvatski karakter Senja: »Živa hrvatska narodna snaga, oplemenjena katolicizmom i romanskom mediteranskom kulturom, dala je u Senju i po Senjanima vanrednih rezultata, pa se upravo u povijesti ovoga grada ogledaju sve bitne značajke hrvatskoga narodnog bitka snažnije i življe nego u prošlosti kojega bilo drugog hrvatskog grada.« (Str. 11.)

Stoga je dobro, da se prof. Schneider odlučio otvoriti novu Akademijinu kolekciju baš sa Senjom, tipičnimi hrvatskim gradom. **D. Ž.**

Kazalište

KRIZA KAZALIŠTA

Čovjek, koji nije nikada razmišljao o kazališnoj umjetnosti, ne bi vjerovao, koliko se raznovrsnih problema, povezanih i kompleksnih nagomilava oko uspjeha ili neuspjeha jedne predstave, jednoga repertoirea, pače dramskoga rada uopće u ovo ili ono vrijeme, u ovoj ili onoj zemlji.

Prvo je problem osnovnih smjernica modernoga teatra: ili put umjetnosti, ili put ideološkoga značenja, kao na pr. u Rusiji, gdje je pozornica pretvorena u propagandnu govornicu ili profesorat; ili put staroga realizma ili umjetničke impresije, koja kao neka velika poetska konvencija realnome i intelektualnome svijetu supstituira neki imaginativni i fabulozni dekor, ili kao u Francuskoj, put umjetnosti, koja je ipak postala prije svega »govor«, a taj se služi prestižem umjetnosti samo zato, da on bude savršeniji i kompletniji.

Drugo — problem substrata dramske inspiracije u ovo naše kritično doba bez religije, bez autoriteta, bez osjećaja nutarnjih sukoba savjesti i morala. Pirandello je donekle izraz poslijeratnoga traženja ličnosti, kada su se iznova postavljala primarna pitanja o istini i o čovjeku uopće. Njemu nasuprot je Claudel kao izraz ponovnoga otkrića metafizičke realnosti, u kojem su se otkriću fenomenalnom žestinom razvili najjači duhovi moderne Francuske (Charles du Bos, Mauriac, Gabriel Marcel, poznati Henri Ghéon i dr.). Između ta dva pola redaju se stotine pisaca, jer nije kriza u kvantitativnom pomanjkanju autora, koji u vijugavim psihološkim eksperimentima traže osnovne principe principâ, a sve bez ikakove evidencije, bez postulata općenito prihvaćena, na kojemu bi se imala sagraditi filozofija života. Ako se još nadoda, da je superiornost modernoga kazališta u tome, što ono donosi moralno rješenje, a ne samo patetičku istinu, onda će biti jasnija teškoća. Jer rješenja ne dolaze od autora nego od kolektivne savjesti, koju u publici stvara dinamizam drame.

Stoga je posebno pitanje modernoga kazališta — publika. »Publika je poslije rata — veli velika engleska glumica Sybil Thorndike — sve više materija-

listička, željna uživanja života rasuto i za čas. Pohađa Music-Hall, ili kino, ili traži u kazalištu neposredan, artificijelan užitak; ne voli misliti, pače ni osjećati duboko; ne pruža kazališnim ljudima ni onu najnužniju kolaboraciju, koja je kazalištu potrebita. Radi toga je drama danas postala aristokratska umjetnost, koja uzbuđuje interes tek kod relativno malene elite. Tko bi mogao privesti kazalištu dušu mase? Ne znam. Trebalo bi da se suvremeni duh bitno izmijeni«. Kazalište je u biti svojoj život, zapravo prikazivanje realnoga života, onoga, što ga obično proživljava najveći dio publike, sa svom onom širokom izmjenom osjećaja, borbâ i ideala. Međutim, ako taj život u drami i život u publici nema zajedničkih ideala i kriterija za prosuđivanje dobra i zla, nemoguć je duhovni kontakt i ona jedinstvena, duhovno jedinstvena kolektivna akcija; nemoguća je atmosfera velikoga zbivanja, kao što je to bio slučaj u Ateni, kod sredovječnih misterija ili u Francuskoj Molièrova i Racineova doba. Govoriti publici, koja je uostalom uvijek bila raznovrsna po nutarnjem kapacitetu, znači apelirati na osjećaje, koji povezuju, ujedinjuju, u jednom drhtaju oduševljavaju; a tu se kriju najteži problemi modernoga kazališta.

Četvrti problem, koji iskrsava, kad se počne dirati u krizu kazališta, jest problem i n t e r p r e t â.

Intendanti, ravnatelji drame, dramaturzi, redatelji i glumci — sve su to teška i umjetnička, i sociološka, i moralna i lična pitanja, o kojima ovisi kazalište. Tko je odgovoran za scenski uspjeh: pisac, redatelj ili glumac? Tri su to autonomne umjetničke ličnosti i o bezbroj značajnih i dubokih psiholoških sukoba i izravnavanja, davanja i oduzimanja, discipline nutarnje i stvaralaštva ličnoga ovisi konačni izgled djela. U različnim vremenima vlada kult druge ličnosti. Lako je to ustanoviti: nekada je to bio pisac, zatim glumac, a danas je redatelj. Teško je međutim ustanoviti granice i izbjeći ekskluzivnost, kao što je uopće u umjetnosti problem granicâ najteži i najopasniji.

U svakom slučaju, radilo se o bilo kojoj vrsti i rangu interpretâ, nužna je izvjesna kulturnost i karakternost, solidna mogućnost punoga života, ljubavi, obitelji, obrazovanja, poznavanje umjetnosti, svijeta i t. d. (Koliko bi nam u tu svrhu trebala jedna, makar čedna, ali solidna kazališna revija, eventulno katedra za dramatsku literaturu ili u bilo kakovoj formi Institut za kazališnu kulturu uopće, u kojem bi se koncentrirao i kazališni muzej, i biblioteka, i izdavačko poduzeće, i propaganda).

Peti problem je k r i t i k a. Upravo su nepregledne teškoće, koje mora svladavati moderno kazalište s obzirom na kritiku i njezin odnos prema piscima, prema interpretima i prema publici. Danas stvari tako stoje, da bi se moglo reći, da smo tu na terenu nepravde i najgrublje subjektivnosti, čak i nesavjesnosti i ignorancije. U kritici leži danas duboko zlo, koje favorizira suvremenu krizu kazališta: to je rasipanje i trovanje duša!

Šesti problem je k i n o, koje po nekima preuzima superiornost i estetsko rivalstvo u odnosu prema kazalištu. Dobro je opazio Silvio D'Amico: »Oba nas velika paralelna fenomena, kino i sport, uporno prenose u doba, u kojem je, u Rimu i u Bizantu, propala drama, a sav se interes puka obrnuo prema pantomini i cirkusu. Dekandenca ne samo umjetnička nego moralna — ona, koja je, prije ili kasnije, pripravila rušenje carstva«. Dakako tu smo opet usred pitanja publike i njene opće duhovne i umjetničke krize.

Zatim bi se mogli nabrajati problemi kazališne administracije, odnosa prema državnoj vlasti, problemi budgeta i blagajne; problemi odgoja glumačkoga podmlatka, putnoga kazališta i t. d.

Sve je ovo nabačeno u svrhu što lakše informativnosti čitalaca, pred kojima neprestano iskrsavaju misteriozne krize zagrebačkoga kazališta, a da im se nikada

ne zna pravi uzrok, — a u vezi s dvije nedavne publikacije o krizi i reformi Hrvatskog narodnog kazališta[1].

Obadvije publikacije začudo imaju karakter spasonosnoga savjetovanja Hrv. Narodnog Kazališta u Zagrebu, ali u takovoj formi, da čitalac dobije dojam: ili usvojiti ove »sugestije« i bezbrojne »treba« ili je propast neminovna. G. Freudenreich je čak negirao zagrebačkom kazalištu i hrvatski i narodni duh. Obadvije bi publikacije osim toga na ograničenom prostoru htjele sveobuhvatno riješiti čitavi kompleks kazališnih problema, pa je sve ispalo na brzu ruku, tek nabačeno, a mjestimično nažalost i previše diletantski. Ipak je g. Freudenreichu bilo najviše stalo do problema putnoga kazališta i pučke glume, a g. Ježiću do administrativno-financijskih pitanja zagrebačkoga kazališta, jer im samo ta pitanja zauzimaju dobre tri četvrtine brošurâ. Ali kako je i jedan i drugi pisac pošao sa stajališta pro domo sua (g. Freudenreich neprestano se hvališući uzornim radom njegove M. H. K. D. i stavljajući je za uzor kazalištu, a g. Ježić opravdavajući svoj rad intendanta i aludirajući na bezbroj stvari u vezi sa njegovim odlaskom iz kazališta), to obadvije publikacije gube karakter dezinteresiranih i mirnih studija, kojima bi se mogao poslužiti svaki onaj, kome su na srcu kazališni problemi. Nažalost najmanje će efekta imati obadvije knjižice na sadašnje ljude u kazalištu, jer se isticanjem sebe, a prekoravanjem drugoga ne postizava mnogo.

Istina, treba priznati, Ježićeva knjiga je konstruktivnija, konsekventnija, realnija i kudikamo solidnije pisana od Freudenreichove. On sadašnjoj kazališnoj krizi navodi ove uzroke:

1. »Nedostatna financijska sredstva.

2. Neracionalno gospodarenje.

3. Pretjerane lične ambicije članova uprave, njihov međusobni rivalitet i sukobi sa članstvom.

4. Njihovo zajedničko rušenje autoriteta upravnikova (intendantova) prisvajanjem njegove vlasti, a izbjegavanjem odgovornosti.

5. Popuštanje upravnikovo članovima uprave zbog njegove prevelike okupiranosti i zbog nesigurnosti njegova položaja.

6. Opadanje discipline u kazalištu zbog gubitka autoriteta sa strane uprave.

7. Tendenciozno, nesavjesno i neznalačko pisanje jednoga dijela štampe o kazališnim prilikama.

9. Opće javne prilike«.

Iz svega se vidi, da je u dnu Ježićevih prigovora moralni problem kazališnih ljudi, uzet više s vanjsko-disciplinske strane, jer g. Ježić misli, da bi se zlu doskočilo intendantovom »diktatorskom« vlašću. Kolikogod je prema onom, što smo prije naveli, krizu kazališta teško rješavati na ovako uskom, parcijalno-tehničkom problemu, pa makar on imao i moralnu bazu, toliko mislimo, da intendant »diktator« u suvremenoj atmosferi ne će napraviti čudo, pa makar imao novaca.

Simpatično je, što je g. Ježić uzeo u zaštitu one članove u kazalištu, koji nisu »razvrstani« po grupama, nego samo »ugovorni«, bez stalnosti i bez penzije. Isto je tako dobro, da je netko javno raskrinkao apsurd razvrstavanja glumaca u državne činovnike, gdje netko može da bude viši po »rangu« zato, što je stariji po službi, a bez obzira na umjetničku sposobnost. Što se tiče sugestija o »Financijalnoj situaciji« i »Kazališnom zakonu (uredbi)« stvar je kazališnih administrativnih

[1] A. Freudenreich: Kazalište za narod. K reformi Hrv. Narodnog Kazališta. Zagreb 1940. Str. 21. — Slavko Ježić: Problemi Hrvatskog Narodnog Kazališta. Konstatacije i sugestije. Zagreb. 1940. Str. 44.

stručnjaka, da prosude, koliko g. Ježić ima pravo. Nama je tek žao, što se pisac nije isto ovako temeljito zaustavio i na umjetničkim problemima u poglavlju »Zadaća kazališta«, nego je naprotiv krenuo strujom »seljačke ideologije«, te se namjesto o umjetnosti raspisao o banovini Hrvatskoj, a njeno mu stvaranje znači »afirmaciju pobjede seljačke ideologije« i »preuzimanje vlasti po seljačkom staležu«. Radi toga g. Ježić bilježi značajna predviđanja: »I kao što je na pr. radništvo u Rusiji počelo da stvara proletersku književnost i radničko kazalište, tako će svakako i kod nas novo vrijeme donijeti umjetničke i književne proizvode u novome duhu« (Str. 9.)

U tom pogledu je g. Freudenreich još interesantniji — »Prvi bi dakle korak k reformi hrvatskog kazališta morao težiti za okupljanjem priznatih dramskih autora oko ideje nove hrvatske drame, — a naročita pažnja imala bi se posvetiti mlađim autorima, koje bi valjalo oduševiti za stvaranje u ideologiji, koja je stvorila Banovinu Hrvatsku.« (Str. 8.) G. F. se osim toga oduševljava za »putna kazališta«, za »pravu hrvatsku narodnu glumu«, za »služenje narodu«, za »sistematsko unapređivanje dramske književnosti«, za »slavenski repertoir«, koji »bi se morao naročito njegovati« i t. d. Inače mnogo lekcija na sve strane, mnogo isprsivanja, mnogo fraza, mnogo riječi o »svome narodu«, mnogo praktičnih savjeta o organiziranju putnih kazališta, čak i slikâ iz talijanske knjižice »Il Teatro per il popolo«, a o dramskoj umjetnosti i bilo kojem filozofsko-estetskom ili sociološko-moralnom problemu u vezi s time ni jedne riječi.

Dakle g. Ježić je administrator, a g. Freudenreich organizator! Sa tim vanjsko-tehničkim talentima, nimalo ne sumnjajući u njihovu ljubav prema kazalištu i prema ideologiji, koja je stvorila Banovinu Hrvatsku, čini se, da nije riješen teški problem quaero hominem za ozdravljenje krize hrvatskog narodnoga kazališta.

D. Žanko

Kroz revije i listove

»Hrvatska Revija« donosi u broju 4. vrlo interesantnu i potrebitu studiju »Oko hrvatskoga jezika« od dra. Marijana Stojkovića. Prenosimo poglavlje pod natpisom »Propale teorije«:

»Otkad se politički teritorij kraljevine Hrvatske poslije mletačkog (1408—1420) i turskog zahvata i osvojenja (1463, 1482, 1493) suzio na uski opseg triju županija (Zagreb, Križevci, Varaždin), te se početkom 16. vijeka nazivaše reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae, i ime se hrvatsko u tuđem svijetu, na tuđim jezicima često ograničavalo, politički i geografski, na taj uski teritorij, u koliko se hrvatski teritorij nije još zvao po učenom nazivu Sclavonia, Schiavonia, slovenski, slovinski, a druge se pokrajine pod Mlecima i Turcima nazivale pokrajinskim imenima, Liburnia, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Slavonija. Tako su na pr. nazivali svoj književni jezik slovinskim: Akvilim, Alberti, Bakšić, Bandulavić, Bogašinović, Divković, Djordjić, A. Kačić, B. Kašić, Mikalja, Lekušić, Marki, Matović, Vitaljić; dubrovački: Andrijašević, I. Držić, Orbini; dalmatinski: Radovčić (Gaudencio); bosanski: Grličić, Margitić, Matijević, Radnić; slavonski: Lukić, Jablanczy, Kanižlić, Relković, da ne nabrajam one, koji su jezik nazivali ilirskim, naškim ili slavnim (»slavus«).

Oslanjajući se na hrvatsko područje ondašnjim političkim uređenjem ograničeno na teritorij 3 županija, oni koji nijesu znali ili htjeli znati za staru hrvatsku povijest, hrvatske kamene natpise (Terpimirus, dux Chroatorum 852, Zvonimir, kralj hrvatski, na baščanskoj ploči g. 11000.), Česi Jos. Dobrovsky (1753—1829) i

P. J. Šafarik (1795—1861) držali su samo provincijalno hrvatsko kajkavsko narječje hrvatskim jezikom, zaboravljajući na hrvatsku Dalmaciju, Tursku Hrvatsku i Vojničku Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu Hercegovinu i dr.

Protestant Slovak iz Gornje Ugarske, profesor i ravnatelj srpske gimnazije u Novom Sadu, u središtu austrijskog srpstva živeći od 1819.—1833., Pavao Josef Šafarik, pisao je u doba, kad su se zagrebački Hrvati zanosili za »ilirstvom«, god. 1830.—1835., Geschichte der südslavischen Literatur, izdanu u Pragu 1865. od J. Jirečka. On među »Kroatische Schriftsteller« ubraja samo hrvatske kajkavske pisce s teritorija provincije građanske Hrvatske, koji su pisali tek jednim od hrvatskih narječja, kajkavskim, a nije ubrojio sve one Hrvate katolike, koji su pisali hrvatskim čakavskim, hrvatskim ikavskim i hrvatskim jekavskim štokavskim narječjem, a koji su izrijekom u naslovu knjige, predgovoru ili tekstu nazivali jezik, kojim pišu, hrvatskim, nego ih je, kao i one koji su jezik nazivali dalmatinski, slovinski, slavonski, dubrovački i bosanski, uvrstio u »ilirsku« književnost. Hrvatski pisci iz Istre, Dalmacije, Dubrovnika, Bosne i Slavonije nijesu se ni po kakvom načelu — osim po načelu nedosljednosti, kaotičnosti i apsurdnosti — isključiti smjeli iz hrvatske književnosti, a prebaciti u »ilirsku« — ime tuđe, nenarodno, narodu nepoznato. Samo da ne bude pod pravim hrvatskim! Šafarik je tako volio ime srpsko, a bojao se hrvatskoga, da je ne samo Hrvate u Bosni, Hercegovini, Slavoniji i Dalmaciji, pripadnike katoličke vjere, proglasio Srbima, nego i »stare Hrvate« južno od Kupe s prijestolnicama u Bihaću u Bosni i Biogradu u Dalmaciji pribrojio po jeziku srpskomu narodu. Njega su s pravom nazivali propagatorom svesrpske ideje.[1]) On je još 1826., kao gimn. učitelj u Novom Sadu, vršio tu ulogu u »Geschichte der slav. Literatur«: hrvatski mu je jezik samo narječje slovenskoga, koji jezik srpsko-dalmatinski spaja sa slovensko-kranjskim (Književnik I 129). U »Serbische Lesekörner« 1833. obrađuje i povijest hrvatskoga jezika čakavskoga, ikavskoga i jekavskoštokavskog narječja, i inače zna identificirati »ilirski« i »srpski«. Ta nastranost i nekritičnost Šafarikova donekle se može razumjeti, što su u njegovo doba neprobuđeni i neosviješteni Hrvati u Dalmaciji, Dubrovniku i Slavoniji pored hrvatskoga često upotrebljavali »ilirski« naziv i što se zagrebački preporod upravo pod tuđim »ilirskim« imenom razvijao.

Dijalektske teorije Šafarikove držao se Vuk Karadžić, koji je god. 1836. po mnijenju njegova životopisca Lj. Stojanovića napisao i god. 1849. u »Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona« tiskao slosretni članak »Srbi svi i svuda« — teoriju, po kojoj je kajkavsko narječje slovensko, čakavci su Hrvati, a štokavci, bili oni katolici, muslimani i pravoslavni, da su Srbi. Tako je Vuk probacio kobnu šovinističku krilaticu, kojom je grubo udarao šakom u lice historijskoj državnoj i narodnosnoj istini i realnosti, koja je bez historijske i etnografske ocjene, bez prethodnog poznavanja povijesti jezika hrvatskoga i srpskoga unio toliko smutnje, nesporazuma, nedosljednosti među neupućene slovničare i jezikoslovce. Vuk videći tursku političku jedinicu, prenio ju je na narodni život i na jezik Srba i Hrvata, pisao je ne poznavajući povijest i književnost Hrvata »u ono doba, kada se o prošlosti našega naroda veoma malo znalo, a o prošlosti njegova jezika deset puti manje« (Jagić u Književniku I. 1864. s. 483). Vuka se držao Đuro Daničić neko vrijeme, dok nije došao u Zagreb, a osobito u članku »Razlike između jezika srpskoga i hrvatskoga« u »Glasniku društva srp. slovesnosti« knj. IX 1—16 god. 1857. izvedenom sve na krivom temelju. Daničić nije htio uvrštavati hrvatske kajkavske riječi u akademijski rječnik.

---

[1]) Vienac 1894. s. 596.

Kad su Hrvate derali s istočne strane, počeli su ih derati i Slovenci sa zapadne strane. Protiv nazivanja hrvatskim našega kajkavskoga narječja i knjige (Dobrowski, Šafarik, Karadžić) digao se Slovenac B. Kapitar postavljajući tezu, da je hrvatsko kajkavsko narječje slovensko, prepuštajući Hrvatima teritorij, ime i jezik hrvatski na jugu Kupe i Save, dakle Istru, Dalmaciju gornju, Vojničku Hrvatsku, dakle područje čakavsko, prepuštajući velikodušno Srbima narječje štokavsko. Kopitar citirajući Engela tvrdi, da su se provinsijalni Hrvati (one 3 županije) počeli tako nazivati od vladanja Ferdinanda I. poslije mohačke bitke (1526). Za njega su područje hrvatsko glagoljaški krajevi (dakle biskupije u Istri, Senj, Krk, Zadar, Šibenik i Split). U tim krajevima nalazio je on obilnu hrvatsku narodnu poeziju i tražio joj sabirače.

Franjo Miklosich, Slovenac, ne starajući se za historijska i etnografijska pitanja, kao gramatik samo je preuzeo teorije Vukove. Doduše on se više teoretski nego praktički držao teze, da je štokavski srpski, a čakavski hrvatski, pripominjući, da on time ne želi udarati staze politici i narodima srpskom hrvatskom. Vukov-Miklošićev dualizam izgrađen je na zapisima bizantskih povjesnika, koji su pisali o Hrvatima i Srbima, ali im slovničari nijesu znali odrediti pravi jezični odnos. Po Miklošićevoj tezi ostali su Hrvati često teško prikraćeni protivno povijesnim vrelima, dokazima hrvatskoga imena u Dubrovniku, Dalmaciji, Bosni i t. d., protivno faktičnim narodnosnim (por. hrvatski narodni pokret u Dalmaciji od godine 1860. naprijed) i jezičnim odnosima. Miklošić je tek jedan dio hrvatske narodne poezije pripisao Hrvatima, i to bugarštice, izdavši ih pod naslovom »Volksepik der Kroaten« među »Denkschriften« bečke akademije.

Kriva je predodžba o genus (rod) Srb i o vrsti (species) Hrvat, kako se od Šafarikove Gesch. der südslav. Literatur III 10 često nalazi, osobito u ruskim djelima (Murko o. c. 207).

Propala je tako zvana S t a m m b a u m t h e o r i e Schleicherova, po kojoj su kušali dijeliti jezike kao grane i ogranke jednoga debla ili panja, a po njoj su neki dodijelili Slovencima kajkavsko, Hrvatima čakavsko narječje, a Srbima štokavsko. Podlegla je ta teorija J. Schmidt-ovoj W e l l e n t h e o r i e, teoriji talasanja, modificiranoj Leskienom, po kojoj nema stalnih odsječenih granica između dijalekta, nego se dijalekti isprepleću, zadiru jedan u drugi, prožimaju se i neopazice prelaze jedan u drugi, tako na pr. čakavski i kajkavski, kajkavski hrvatski i slovenski, srpski i bugarski i t. d. V. Oblak, slovenski učenjak, bio je odlučni protivnik »Stammbaumtheorie«. Njegova je lozinka glasila: »Kein Stammbaum, sondern geographische Verwandschaft«. Veća blizina dijalekata pokriva se većom srodnošću. (Murko, V. Oblak, Wien 1902, s. 36), i tako je on rješavao pitanje macedonsko (spor bugarsko-srpski), pitanje kajkavsko (spor slovensko-hrvatski), spor hrvatsko-srpski. »Mislim, da se jezične činjenice ne imaju modificirati prema našoj teoriji, nego da e naša teorija ima prilagođivati činjenicama, pa koliko se kod one protivile našoj težnji za sistematizacijom« (V. Oblak — ib. S. 34.)«.

Dr. Marijan Stojković

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Mošinskoga ul. 10. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 6 LIPANJ 1940. GOD. VIII.

EKSTREMNOST NACIONALIZMA

Među svijet se ubaci krilatica s akcentom nevrijednosti, bez dubljeg razmišljanja i obrazloženja, i svijet je primi i usvoji kao istinu, s kojom se dalje barata kao s dokazanim i neprijepornim zakonom. Tako je s hrvatskim nacionalizmom; on je ekstreman i ekstremnost, — dakle je bezvrijedan! Otkuda ova i ovakva logika?

Za kukavni mozak, osjećanje, mišljenje i volju, za ugojeno, dobroćudno i normalno živovanje svaka duhovna, moralna, idejna i organizacijska ekstremnost je udarac, koji izaziva brundanje, odbojnost, nevoljkost i strah. Ovako blaženo, ustaljeno i samodopadno duhovno, moralno i privredno stanje izbacuje između sebe svoje intelektualne interpretatore i pravdatelje u obliku uglednih lica i riječi, da bi zadovoljili svoju jagnjeću mizeriju i da bi unizili svaki udar protiv sebe.

Ali, — opće stanje i osnovni zadaci, koji se pred cjelinom postavljaju ne trpe tu osrednjost ni volje, ni morala, ni duha, ni ideja, ni rada ni života; oni u biti svojoj, po naravi svojoj traže sve drugo i drukčije, i — eto — tu je izvor ekstremnosti, a nacionalizam je ime i sadržajno područje te historijske ekstremnosti.

Naš je nacionalizam zato ekstreman, jer mu je to historijska određenost, a ta i takva određenost je naša, historijski i psihološki nezavisna od svih strujanja u svijetu.

Tko, dakle, ne će da uvidi ovu historijsku razložnost, tko ne će da se u nju ozbiljno zamisli, bez obzira slaže li se ili ne slaže, griješi u najmanju ruku proti vlastitoj pameti, jer s njom površno ulazi u jedan živi i stvarni problem.

Stvar je naše intelektualne i moralne kulturnost, da se i taj problem raspravlja sa više duha, a sa manje jeftinih krilatica, sa više razboritosti, a sa manje importiranih predrasuda, jer problem je tu i uništiti se ne da; on je historijski postavljen i sazreo, i nikakve okvirne i šablonske, gotove i preuzete interpretacije i smicalice, u riječima i djelima, ne mogu ga ukloniti.

Nema dovoljno razloga, da se pojam ekstremnosti bez daljnjega prihvaća s akcentom nevrijednosti, a pravi je zločin dati pojmu umjere-

nosti karakter savršenosti, pa onda takav staviti u suprotnost s pojmom ekstremnosti.

Ako je »savršenstvo« biti umjeren u jelu i pilu, nije savršenstvo i ideal biti umjeren u znanju, moralu, ljepoti, dobroti, mudrosti itd. Na ovome području savršenstvo i ideal je u ekstremnosti. — Dakle, pojam ekstreman nije apsolutno u sebi ni nešto dobro ni nešto zlo, nego prema tome na što se odnosi. Nije, dakle, moguća uzrečica: »To su ekstremisti, dakle, samim tim bez vrijednosti.«

Dnevni život daje obilje dokaza, da je u ekstremnosti sadržana najveća vrednota.

Da li se, na pr. gledaoci dive nogometašima, plivačima, teniserima, atletičarima i sličnim ljudima, ako im pružaju znanje, tehniku i polet umjereno ili što jače, izražajnije, ekstremnije? — Odgovor je jasan.

Da li se ljudi više dive umjetnicima, književnicima, kiparima, slikarima, kompozitorima, virtuozima i glumcima, koji iznose svoje tvorevine u prosječnoj i umjerenoj vrijednosti ili onima, koji su na najvišoj, ekstremnoj ljestvici stvaranja? Odgovor je opet jasan.

Da li ljudi više cijene učenjake i stručnjake: profesore, liječnike, inženjere, ekonomiste, činovnike, radnike i organizatore, koji su u svome zvanju i znanju prosječni i umjereni ili one koji su u tome veliki, ekstremni? Odgovor je jasan.

Da li ljudi više slijede svećenike, koji su u svojoj pobožnosti, crkvenom životu, disciplini, propovjedništvu, znanju i djelovanju na umjerenoj ljestvici ili one, koji su se digli do ekstremnosti: samostanskog života, svetaštva, mistike, misionarstva, službe najtežim bolesnicima, žrtve i mučeništva? Odgovor je jasan.

Više je nego jasno, da je pobjeda života i nad životom u najvišem, najjačem, najsnažnijem, — u ekstremnom proživljavanju duha, ideja i djelovanja.

Tko se to dakle, usuđuje tako olako, tako nerazborito, tako nefilosofski, nenaučno raspravljati, govoriti i pisati o jednoj životnoj pojavi ekstremnosti? — Ja tvrdim: organička psihika prosječnosti, zadovoljstvo i oblici prosječnosti, ili pače inferiornosti, koja instinktivno osjeća svoju svestranu opasnost od vrijednosti. Samo takva psihika može bez daljnjega prihvatiti pojavu ekstremnosti kao zlo i bezvrijednost, — i to onda, kad bi ona morala promijeniti svoj život i ući u tu ekstremnost, jer je to historijski zahtjev.

Tko se buni proti zahtjevima jakoga morala? — oni koji se dobro osjećaju u labavom moralu. Tko se buni proti organizaciji i disciplini — oni koji se najbolje snalaze u labavoj organizaciji i disciplini itd.

No zato ta ista prosječnost ne zaboravlja iskorišćavati na svoje dobro

nosioce ekstremnosti. — Kad nekoga uhvati kakva bolest, onda traži što boljega liječnika, kad hoće u svoju službu činovnika ili radnika, onda traži što boljega, kad traži urednost, red, čistoću u državi, gradu, uredima, onda se ljuti na prosječnu organizaciju. Kad treba braniti državu, onda hoće savršene vojnike, spremne da daju najveće što imaju: svoj život. — Životna dinamika je vrlo složena: u njoj jedni nose u snazi i veličini duha, odgovornosti i požrtvovnosti ideje, ciljeve i napredak; drugi sve te vrednote iskorišćavaju ili im se opiru, kad bi i oni morali postati dijelovima toga duha, te odgovornosti i požrtvovnosti; treći slijede, odobravaju i pripravni su psihički i fizički prihvatiti prema svojim silama taj put i život — ekstremnosti.

Pogleda li se razvoj ljudskog društva ma na kojem području: društvenih preokreta, religijâ, znanosti, umjetnosti, opazit će se značajna i bitna uloga ekstremnosti. Ljudsko društvo napreduje kroz pojave i proživljavanja ekstremnosti. Da ne idemo suviše daleko u nepoznatu povijest, moramo naglasiti, da je pojava Isusa Krista u židovskoj sredini i konačno za sav ljudski rod pojava ekstremnoga proživljavanja; pojava kršćanskih mučenika za vrijeme rimskih careva je pojava ekstremnog požrtvovanja. Isto tako francuska i ruska revolucija. Pojave Danta, Leonarda, Kopernika, Kanta, Marksa, Beethovena, sv. Franje, Grgura i njima sličnih jesu pojave izvanredno ekstremnih proživljavanja, bez kojih ne možemo ni zamisliti današnji život. Nužno je samo znati pravu psihološku i socijalnu funkciju ovih životnih ekstremnosti. Da čovjek teži za različitim spoznajama i da hoće urediti svoj život prema stečenim spoznajama, poznato je i izvan diskusije. Radi se samo o tome, da se do spoznaja dođe i da se spoznajama dade zamah i život, realnost. Otkriće spoznaja i istina dano je pojedincima ekstremnoga razmišljanja, dara i rada. Da bi istine, spoznaje i ideje dobile oblike života, mora ustaljeno i zaostalo stanje života biti potegnuto, ustalasano uzgibano u svim dimenzijama snažnim i napornim ekstremnim potezanjima duha, volje, rada i djelovanja, — često i prečesto izvan svih granica normalnoga shvaćanja. Prosječnost to obično ne razumije u onom vremenu, kad se to događa, u inerciji svoga stanja, jer je to nešto izvan uobičajenoga, izvan normale, pače strašno, ali tek takovo strašno i do krajnjih granica ljudskih mogućnosti ekstremno sposobno je protegnuti ljudsku društvenost, sposobno svojom snagom, nadmoći i bezgraničnosti osvojiti čovjeka i uvesti ga postepeno u život novih ideja, istina i spoznaja.

Krv mučenička sjeme je kršćanstva, nešto strašno, snažno i bezgranično, nešto što i danas vrlo malo ljudi razumije, jer je ekstremno izvan

svake mjere, jer je božansko. Sam Bog je u atributima vrijednosti čista ekstremnost: apsolutno dobro, ljubav, znanje, istina, ljepota i pravda, kao što je đavao čista ekstremnost u atributima nevrijednosti.

Tko je pak taj, koji može utvrditi i dokazati, da je hrvatski nacionalizam od đavla, u atributima đavla, izdanak pakla, i da ne može doći u okrilje Božje po svojoj ideji, po svojem djelovanju i po svojim ljudima i izdržati Starčevićevo geslo »Bog i Hrvati«?

A ako to može izdržati, kao što i može, zašto da ne može biti ekstreman, i u ekstremnosti i upravo po ekstremnosti vrijedan, velik, značajan i nuždan?

Po čemu da upravo ekstremnost hrvatskog nacionalizma nosi biljeg bezvrijednosti?

Zar po tome, što pogađa neprijatelja i zla u narodu i prema narodu; zar po tome, što traži najveće žrtve i najveći napor prema narodnoj zajednici; zar zato, što traži solidnu organizaciju rada, reda i imetka; zar zato, što traži sposobne i poštene autoritete; zar zato, što traži priznanje naroda narodom i njegovih osnovnih prava; zar zato, što traži, da sve narodno bude narodu, a ne svakome i kojekome, i to sve u najvećoj mjeri, jer je takova historijska nužda.

Ako je to dobro i vrijedno, a sve je tako, onda treba da bude tako u što većoj širini i dubini, za cijeli narod i u cijelom narodu.

Dinamika ekstremnosti zapravo je psihološka nužda idejâ da uđu u život, da se objektiviraju kao potpuno svijesna i izražena stvarnost, a ujedno je i razumljivi pokret ljudi, obuzetih idejama.

Energija svake ideje vrijedi po masi svijesnih pojedinaca, koji je hoće što snažnije ostvarivati; to je njena dinamika, koja nije ništa drugo, do li unutrašnje i vanjsko mjerilo energije neke ideje, i garancija za njen uspjeh. Ideja, koja spava u pojedincima, nema nikakvu energiju i nikakvu dinamiku. A najjači duševni element, koji u dinamici ideje mora funkcionirati je volja, koja se manifestira kao beskrajna izdržljivost, i kao uvijek živi napor i nepopustljivost.

U ljestvici ideja imaju upravo one ideje golemu dinamičnost, koje nose karakter općenitosti, lične nezainteresiranosti, i koje su žive po svojoj historijskoj aktualnosti. Sasvim je razumljivo, da mnoge ideje s vremenom gube na svojoj unutrašnjoj i historijskoj vrijednosti i važnosti, pa prema tome i na dinamičnosti i ekstremnosti.

Problematika pak hrvatskog nacionalizma je živa i stvarna, i zato ocjeni njegovoj treba prići ne samo sa što većom intelektualnom, filosofskom i sociološkom ozbiljnosti, nego i sa sa što više poštenja i razboritosti.

I. G. O.

FIZIONOMIJA HRVATSKE NARODNE PJESME[1]

Povodom osme knjige Hrvatskih Nar. Pjesama Matičnih držimo, da ne će biti s gorega, ako se malo pozabavimo i fizionomijom naše narodne pjesme i nekim mislima o njenu postanku. Sve pitanja i zanimljiva i važna po narodno biće. A eto tu nam je g. Andrić, redaktor ovog najnovijeg zbornika, posve došao na ruku. Jer i on razglaba i o karakteru naše duhovne individualnosti, i o postanku hrv. narodne pjesme. Zađimo malo da pregledamo, što sve g. Andrić piše i donosi, a onda nadovežimo na to svoje konačne refleksije. To je sve važno i znamenito za naše hrvatsko narodno biće.

G. Andrić je tu odabrao 9 uskočkih pjesama (a ostale rezervira za poslije) i 21 hajdučku pjesmu. Ne bi bilo s gorega, da je definirao ove pojmove i da je uputio čitača malo u povijest i zemljopis, koliko ovdje dolaze u obzir. Ali pjesme, koje je iznio, sve je ukusno odabrao i varijante straga razglobio (u dodatku knjizi). Sam veli za uskočke pjesme, da je donio one »koje donose neki novi motiv« (str. 6.) ili nešto dosad nepoznato. Zanimiv je osvrt u uvodu na teoriju Srbina g. Banaševića o postanku njihovih nar. pjesama, po kom je »kosovska legenda nikla, upravo dobila pjesnički oblik, u z a p a d n i m n a š i m p r i m o r s k i m krajevima, gdje je u drugoj polovini 15. vijeka bila koncentrirana narodna borba protiv Turaka i gdje je bilo žive v e z e s a Z a p a d o m, odakle su dolazili pjesnički motivi.« (str. 11.) Te ideje, koje su primili — veli g. Andrić — i Murko i Gesemann, stručnjaci naši, znači dakle »gotovu činjenicu«, da su epski motivi išli sa Zapada (iz Francuske) na Balkan preko naše Dalmacije i Hrv. Primorja. Ovo je teza za nas Hrvate svakako zanimiva. Ali njeno značenje ostavljamo za sada dakle s vida. G. Andrić nadalje u svom uvodu analizuje hajdučke pjesme, napose one o Tomiću Mihovilu, da dođe do zaključka, kako je naša hrvatska duša zauzeta etičkim idealima. On nadalje spominje svoje (i Lucernino) prijašnje ispitivanje o ideji k r š ć a n s k o g p r a š t a n j a u našim pjesmama. Zaustavlja se na pjesmi o Marku i bratu Andrijašu (gdje brat tako nježno oprašta Marku ubistvo iz pohlepe), na pjesmi o »vojnu pijanici« (koju je on iza gđe Lucerne potražio u varijantama) i našao je u najčišćim hrvatskim krajevima (str. 22.): sve to da pokaže, da je plemenština i etičko shvaćanje osebina »naročite hrvatske duhovne individualnosti« (ibid). To međutim imaju da dokažu same pjesme. No iako se slažem s time, da uzme i Hasanaginicu Fortisovu kao »protutip naro-

[1] Povodom zbornika »Hrvatske narodne pjesme«. Knjiga osma. Uredio dr. Nikola Andrić, Zagreb, 1939. Izdanje Matice Hrvatske.

čite hrvatske duševnosti« (str. 21.), ipak je teza o plemenštini i etičnosti nešto pretjerana. Zašto? Eto, narodne pjesme (pa i ove u ovom svesku) koje sam ja čitao, daju mi uvid u narodnu dušu i govore, govore čak onako etički, ali nažalost ne uvijek. To će biti međutim svima nama poznato, da ih ima i vrlo, strahovito okrutnih i barbarskih, no pita se samo, kakovo značenje svemu tome da damo? Držim, da možemo reći općenito, da hrvatski narod tu očito stoji na terenu razlikovanja moralnog dobra i zla, dakle isključuje bilo kakvi modernistički ili recimo indijsko-panteistički etički relativizam (po kom je dobro i zlo tek nešto od nas zamišljeno), ali dalje od tog ne vidi se da bismo mogli poći. No zasada ne ću da se zaustavljamo, nego ćemo najradije da malo analizujemo fizionomiju tih motiva narodnih. Kažem »narodnih«, ali ovdje mislim hrvatski narod, jer ako postoji hrvatski narod, onda zapravo postoje i hrvatske »narodne« pjesme, a govoriti samo o »narodnim« pjesmama i misliti da se radi tu o svojini, koja pripada nekom »narodu«, za koji se ne zna, koji je, to je apsurd. No i to je evo jedan problem, na koji ću se osvrnuti na koncu. I na još jedan: ko zapravo prvi pjeva te pjesme, ko im je »autor«. Jer reći, da je to »narod« kao kolektiv, to je romantika bez smisla. Ja ću na to pitanje odgovoriti s pokojnim velikim istraživačem francuskog epa, profesorom i akademikom Bédierom, čija su mi predavanja o tom pitanju (u vezi s ostalim pitanjima o narodnoj i napose franc. epici) ostala u trajnoj uspomeni iz mojih još studentskih godina u Parizu, kad sam slušao njegova živa predavanja, iz kojih je vrcao duh i misao, kao što je vrcala vatra iz njegova oka. Bilo je to školske godine 1913./14. na Collège de France. Možda ću ugoditi znatiželji, ako odmah kažem, da ti prvi pjevači ne mogu biti drugo doli talentirani pojedinci, a »narod« kao kolektiv ne može biti tu autor. No za sada da najprije prođemo naše pjesme redom.

Ima tu šarolikosti i živopisnosti, duhovitosti i ironije, mašte i šale, te se ne može reći, da nisu te pjesme sve zanimljive i po sadržaju i po svojim kvalitetima. No meni se čini, da su ženske pjeme nekud estetski jače, a zatim da su jače one balade, dakle one pjesme na prijelazu od ženskih k junačkima, balade kao Hasanaginica ili Kosovka djevojka ili Majka Jugovića. Ovo uzgred spominjem, pa bi se moglo pitati, i ko je tim pjesmama autor? Nisu li oni pojedinci, koji su (kako se uzima) u službi feudalaca pjevali junačku pjesmu, da gospodare proslave, imali možda manje elana za naručenu hvalu junaštva, dok im je srce lakše zapjevalo o tuzi žene, majke ili zaručnice? Nisu li možda i žene autori ženskih pjesama? Ako su u ovoj zbirci, koja je pred nama, pjesme u čast baruna Trenka, moderno rečeno, »naručene«, pjesme samih hajduka, u kojima se slave hajduci (ne kano tamo prije Trenk), mogle bi biti i djela, koja slažu pojedinci za hajduke. Ne bi li one (poput franc.

fabliaux) bila neka zabava drugog sloja društva nego su na pr. one o Trenkovu junaštvu (koje slave feudalne junake kao starofrancuski epi). Bilo kako mu drago, ove muške pjesme zaostaju za ženskim i za baladama, ali nisu bez ljepote. Svakako zaostaju u estetskoj zaokruženosti za spomenutim baladama. One slažu detalje, ali često kao da im manjka dublji pjesnički poziv. Tek kao da nešto opišu, i sve je svršeno: pjesnički dah kao da je izostao. Tako je već s prvom od tih pjesama »Nesretno vojevanje grofa Frana«, koja nas sjeća na Frankopane. Konstantira se koji su i kako su drugovi bojni grofa Frana pali, i sad eto Frana kući; on želi, da ga nose majci. To je sve. Gotovo bez elana, nema pointe. — U pjesmi »Senjani u lovu« radi se o tom, da naprave Senjani za nevremena vatru;zato će zapaliti vatru u crkvi, a za pokoru odlučuju u Senju veliku crkvu sagraditi, od srebra i suhoga zlata dabome. Ne može se reći, da ima tu posvemašnje umjetničke zaokruženosti; s etičkog gledišta svijest o grijehu je tu, (svjedoči i Erlangenski rukopis str. 191.), i to je zanimivo. (Vidi i Glavinićevu varijantu str. 190.). — Moglo bi se reći, da se pjevač naivno veseli svemu, što se desi, sve ga zanima, a kad na pr. Ivo prevari dva duždeva sina, tako da piše majci po konja, onda njima obećaje, da će im tog konja (koji tamo igra naokolo) uhvatiti, oni to naivno vjeruju i budu prevareni. Vrlo su mu naivno vjerovali i naivna je to bila prevara (o kakvoj osobito duhovitoj prevari nema govora), jer on je htio svog konja, samo se nagledati« jošte, a da su braća vjerovala, da će se Ive vratiti, svjedoči loše o njima. Mnogo je već zanimivija pjesma, kako »ramski gvardijan pali svoju crkvu«. Kad mora da se dijeli od crkve zbog opasnosti od Turaka, ne može da se ne obazire, vraća se, zapali je, dok ga Sinjani, koji mu i dođoše u pomoć, vežu i nose Gospinu sliku u Sinj (gdje se ta čudotvorna slika Gospina i danas štuje). Gvardijan je od žalosti umom šenuo rastajući se od svog manastira, zato je on zapalio crkvu.

Romantična je Hrvatska djevojka (iz Hrvata, grada bijeloga). Opisi živopisni, bujni. Oblači se u Hrvu barjaktara, da pomaže dragome, koji odlazi u vojnu. Kako je temperamentna naša pjesma, eto svjedoči Bećirago, koji voli Hrvatkinju, ali smatra ipak, da je prva dužnost ići na vojnu. Zato kad on majku pita, da li da se najprije ženi ili da ide u vojsku, i mati kaže: »Ženi se!« on bez daljnjega kaže:

> Stara majko, moja milosnice!
> Da je itko majku pogubio,
> Ja bih tebe, moja mila majko.

To je poetička hiperbola, recimo, no svakako značajno, da se on majci prijeti ubistvom... — U pjesmi »Car vojuje na oca gvardijana« ima onog narodnog rugalačkog duha: car prijeti, da će Irud-grad po-

paliti, a gvardijanu zube povaditi i od njih Ajki »đerdan nakititi« (što je nešto za nas neukusno!), no gvardijan odgovara vrlo zgodno:

Koliko je u šiniku prosa,
On' liko je u mene pilića,
Svu bi tvoju vojsku pozobali!

To je dakle ozbiljno — šaljivi ton! Gvardijan se uzda u molitvu i doista molitvom on tjera Turke: nastaje nevrijeme, gromovi pucaju i t. d. Car moli, ljubi koljena i postole gvardijanu, oltare... I starac pravi križ i nevrijeme se stiša. Dakle se tu vidi već i vjera u moć molitve. Inače su motivi vjerski često nečisti, izmiješani s poganskim, s praznovjerjem.

Kako rekoh, svijest kršćanska o dobru i zlu je tu, ali zato ipak vlada osvetoljublje i »sin bana Zakarića osvećuje oca i braću«. Da Vukovu glavu konju baca u zobnicu, krvoločno je i još je gore, da taj momak »dite malo (Vukovo) u nebesa baca, na svojoj ga dočekuje ćordi«. Ja se na tim krvavim stvarima zaustavljam zato, da pokažem, da tu nema svagdje moralne visine, i ako je tu etička svijest i svijest o dobru i zlu. Kad sam svojedobno čitao pjesme Matičine o Kraljeviću Marku, snebivao sam se zbog onih krvoločnih osveta Markovih nad ljubom svojom. Ne ću da duljim (još ćemo se na slični motiv ovdje namjeriti) ali velim, da sam bio zapanjen onom slašću, koju Marko osjeća u bolj ljube, koju smolom namaže, da mu svijetli (jer izabra sama, da mu »svijetli« pri večeri!). To je sadizam, i pokojni Domjanić govorio mi je, da je Đalski rekao jednom, da su »trogloditski« ovi osvetnički pojmovi Markovi. Ja ne ću da to mimoiđem. Istina, da je etička svijest često naglašena i visoko postavljena, ali često eto i — nije... Loše svršava pjesma (govoreći o osveti):

Al Bog dade i srića od Boga,
Da jabuku za jabuku vratim.

Uostalom, bilo je to vrijeme krvavih bojeva, pa čemu da se tu moralizira?! Uzmimo stvar, kako jest... Ljudi ogrube. Radije svratimo pažnju na moralnu veličinu, koja se ipak uvijek nanovo vraća kao motiv...

Duhovito izazivlje Ture (poturica) Jelačić Mujo, Iliju Smiljanića na dvoboj, inače će mu poslati prelo i predivo

Pa mi predi gaće i košulju!

No osveta i opet — krvava i okrutna...

Vrlo je romantična pjesma o Fajki, koja se odmeće u hajduke, da ne ide za pašu banjalučkog, i kako je ciganin oslobodi. Tu je ciganin dan u vrlo povoljnom svijetlu. Ako se za čas zaustavimo kod te pjesme,

zanimivo je utvrditi, kako uz toliku epsku opširnost i ponavljanja pjesnik preko osjećaja, koje bi danas romanopisac crtao na široko, prelazi kao da ih i nema. Fajka iz tamnice piše krvlju, koju pušta iz ruke. Ta rana, koju je sebi zadala, valjda i boli, ali naš pjesnik o tom ni riječi. Znade on, što je — epski stil!! Ja se želim ovdje u ovom članku malo zabaviti fizionomijom narodne pjesme, zato o tim stvarima govorim. Eto isto ono ispuštanje svega osjećajnoga reagiranja nalazimo i u već spomenutoj pjesmi o Jelačiću Muji. Jer mati Iliji Smiljaniću kaže, da će ona za nj presti! Zar Iliji na to da ne zavre krv! Ne, on naprosto samo veli, da će izići na megdan. Pjesnik je očito više zabavljen događajem, nego analizom duševnosti.

Nalazim, da je vrlo originalno, kako pjesnik narodni gleda junačku kapu:

Bit će mesa i bez kasapina,
Bit će kapa bez junačkih glava.

Po ovome izgleda, da kapi spada glava, a ne glavi kapa! Duhovito! (Pjesma o Trenku, str. 86.) I vrlo duhovito su povezana ova dva stiha: veza im je riječca »bez« i ništa više, dakle puka igra mašte! To treba primjetiti, da se vidi pravo pjesničko raspoloženje, rad mašte, igra... — Originalan je pjesnik, kad pretjeruje, recimo, djelovanje pjevanja Anđelijina

S gorice je lišće poletilo.
Po planini trava pokleknula (str. 89.)

Ali ta Anđelija je nevjerna ljuba Stojana Popovića, koji se na ovaj gore spomenuti način Markov osvećuje ljubi. Po toj metodi on je podvrgava sadističkom ispitu, da li voli svijetliti, gvožđe ljubiti ili plivati? I tako zasvijetli namazana sumporom i zapaljena s 4 strane, vezana. I kad dogori do očiju, ona viče:

Brani, Stojko, izgoriše oči,
Dosta su te puta nagledale!

To isto, odnosno slično, za ruke, za dojke! »Neka, neka!« viče Stojo... Uostalom, pjesma ne cilja ipak na kakav moralni nauk u smislu osvetničke etike, nego je naprosto ispričani događaj. Zato i ne dajem tome faktu osvetoljublja značaj neke etičke nauke. Ja samo konstatiram... Priznajem, da je osveta nešto vrlo ukorjenjeno u ljudskoj prirodi: čovjek kao da hoće sam da dade sankciju dobru i kaznu zlu ne čekajući na Boga... Čovjek je čovjek...

Mnogo jednoličnosti donose ta junačka razračunavanja međusobna, kao što je to i u pjesmi »Mijat spasava Kraljevića Marka«. Zanimivo je to, da Turci potkupe krčmaricu, neka ona opije Marka, a onda dolazi

konačno i Markova osveta na krčmarici u stilu: oba oka joj iskopa, obe dojke proreže... Osjeća se svuda, kako je pjesniku samo manje više do niza događaja. Sve je tu temperamenat. Kao i ondje kad hajduci traže djevojku Turkinju za svog Grujicu i naprosto pišu Turčinu:

Rok nedjelja, megdan ponedjeljak (str. 94)

t. j. smjesta ispuni uvjete, daj, što tražim, tako ovdje Marko moli, da smije pisati knjigu i šalje po sokolu i sokolu veli:

Kad si gori, neka si mi amo!

t. j. smjesta da se vrati, jer se Marku žuri, i doista, pomoću nećaka Marjana i brata Andrijaša i djece Markove, Marko ne će dugo čekati da udovolji sebi i svojoj ćudi. Čuvstva se ne razvijaju na pr. čuvstva Marjana, Andrijaša osim ovako:

Al da vidiš maloga Marjana!

U pjesmi »Hajduci izbavljaju djevojke« imamo razgovor s puškom i obećanje puški:

Na tebe ću srebro natezati!

To oživljavanje neživoga daje inače u ženskim pjesmama baš toliko ljepote. Tako i ono antropomorfiziranje životinja kao konja. Tu se pitaju gavranovi:

Gdi ste, tice, vi u boju bile?...

Kako je ugodna i igra riječi, kad hajduk moli zbog magle Boga

Da mu dade od Drine vedrine
Jugovine od Hercegovine...

»Hajduci podmiruju dugove«, zove se jedna pjesma. Jer oni doista ne smatraju da je njima sve dopušteno i da žive ničeanski »s onu stranu dobra i zla«. Tako u slijedećoj pjesmi, gdje »hajduk Maleta pokopava svatove, koje je pobio« vidimo, da Maleta kaže:

Ja ne koljem mladije' janjaca,
Niti koljem po gori čobana,
Niti robim po selu seljana,
Već ja robim po gradu građane.
Koji robe po selu seljane.« (str. 126.)

Maleta je htio mladu da zarobi, ali se ona ubila tada sama.

Danas jako Boga uvridismo.
Do danaske smrtno ne gr'ješismo.
Danas jesmo u grih zagazili.

Eto, i tako naši hajduci ne će da sad ostave svatove nesahranjene (ko što je u Tebajidi antiknoj brat Antigonin imao ostati nesahranjen) nego

> Svaki ajduk svoga zakopava.
> A Maleta momka i djevojku.

To je jedan od onih primjera, na koji se može pozvati g. Andrić za svoju tezu o etičnom karakteru naše pjesme.

> Oni odu crkvam-manastirom,
> Pa se mole Bogu po zakonu,
> Ne bi l' im se gr'jesi oprostili.

Ozbiljni su ti naši hajduci i nisu s »onu stranu« — jenseits von Gut und Böse. No baš skrupulozni nisu. U pređašnoj pjesmi, gdje dugove namiruju, naiđu na ovna, s koga izderu kožu i puste ga da trči naokolo go i sadrt:

> Dosta se je društvo nasmijalo.

No Mijat Tomić tumači im: tako će eto biti ko dopade u ruke Turcima, »ne smijte se...« Dakle to ima biti pokusno prikazivanje buduće sudbine i muka onima, koji možda nemaju dovoljno srčanosti za boj s Turčinom... Zanimljivo je uostalom, kako pjesnik često govori o junacima »neženjenim« ili »bez oca i majke«, kojima je lako poginuti: eto, on psihologizira...

Osobito je zgodno i šaljivo, kako se hajduci preobukoše u »cursko« odijelo i te prevariše Turke. Tako se paša od Zvornika već svlači i ostade u gaćama i košulji:

> Pa zavuče u dimlije ruku,
> Al na svoju udario muku...

Nije to žensko, očito nije, i sad će Tomić Mijate da s njim obračuna... te dobiva paša ponajprije »nogom u zadnjicu« i onda redom... I trideset drugova hajduka nose svaki po jednu mrtvu glavu, svi iza slične pustolovine, za koju se ne može reći da joj manjka zabavnosti...

»Šišano kumstvo« Tomićevo (br. 24.) je potpora tezi g. Andrića. Zanimivo, kako se hajduk moli, pa onda ide robiti. Zgodna je hiperbola, kako im konji tako kaldrmu razbiju, da

> Dućandžije vrata zatvoraše,
> Da im stine štete ne učine.

Pjesma živi očito od mašte, poezija nije kopiranje istine! Mijat se ovdje u pjesmi smiluje na dijete kadune i prihvaća da bude kum, ali

muslimanskom djetetu može samo šišanjem predhodnim kršćanin da bude kum. Zato:

Pošiša joj Salu malenoga.

Ima dakle srca naš hajduk. To se sve vidi i iz varijanata na str. 205./6. Tako je onda motiv i kristijaniziran. Mijat je imao biti kum, ali to je zamka. Sad već hoće dijete da ubije o kamen crkveni. Ali se boji Boga. Moli se i uspijeva:

Sveta Petka vrata otvorila,
Nedilja ga iznijela živa,
Sestra vila konja dopremila.

Eto poganski motiv (vila) i kršćanski se ispreplića. Mijat kažnjava zatim, ali caru veli (koji nudi darove) da bi i njemu glavu odrubio

Da mu nije sablja dobrostiva...

A kumčetu kad doraste do ženidbe, daje blago i savjet:

Nemoj nigda ići u hajduke,
Jer tako mi Boga jedinoga,
Ne ćeš nigda mojim poći putem.

Očito svjestan, koliko je teško udariti dvojbenim putem...

Kako su duhoviti ti hajduci, kad se radi o prevari, jedan »zacvili«, kao da je žensko, i tako se proturaju (»Mijat robi dvore Hasanbega«). U varijanti (str. 208.) Andre Murata begovica štošta obećava za poslije, ako joj vrati đerdan, ali Mijat odgovara, da će znati i sam doći

I sam ću ti na dvor došetati.

Jer kako se veli: Bolje je vrabac u ruci... Uostalom Mijat je uzeo, što je htio... Ima tu dakle ironije...

G. Andrić piše: »Nije odlučna stvar, da li je on (Mijat Tomić) u istini bio tako plemenita srca... nego je odlučno, da ga takovog želi imati i u uspomeni zadržati hrvatski narodni slušač« (str. 20.) Zato i kad umire Tomić na prevaru, hrišćanski svršava:

Jednom reče: Jezus i Marija.
Drugom reče: Primi, Bože dušu! (str. 184.)

Za g. Andrića »plemeniti značaj pojedinih naših junaka — među kojima se ističe Mijat Tomić« — spada među »osobite karakteristike naročite hrvatske duhovne individualnosti«.

Eto dakle, pozabavimo se malo fizionomijom hrvatske narodne pjesme. Muška zaostaje čini se za ženskom i za baladama po estetskoj snazi, ali ima i tu lijepih pjesama, od kojih su složene onda mnoge u čitave

romane (vidi u varijantama str. 214. i dalje). No imamo li pravo govoriti baš o hrvatskoj narodnoj pjesmi? Mi nismo »našinci«, i ko što nema »našeg« naroda, ne može biti ni »naše« narodne poezije. Teorija g. Banaševića, koju smo iznijeli na početku, još služi ovoj misli samo za potkrepu. No i bez toga, čim ima hrvatski narod, ima i njegova pjesma. Što su motivi srpski mogli doći do nas, ne čini ništa. Ta eto, evropski su motivi putovali preko nas do Srba, do Bugara, do Rusa... »Preko nas prešli su u Srbiju, Bugarsku i Rusiju: legenda o Aleksandru, priča o Trojanskom ratu, roman o Tristanu i Bovu d'Antone«. (str. 10.) Mleci su posredovali: naši su ljudi znali lingua franca. Orlando pobjeđuje — pred Dubrovnikom našim! Talijanski su žongleri dolazili k nama.[1] Svejedno; da baš i nije toliko Zapad utjecao na ovu poeziju, čim postoji hrvatski narod, ima i njegova hrvatska poezija. Zato treba i u školama dati u prvom redu mjesta hrvatskoj narodnoj pjesmi, a o »našoj« nar. poeziji ne valja govoriti. Ta i Bugari pjevaju o Kraljeviću Marku i čak Turci, Albanci, Grci, Rumunji. Po našim se selima plešu danas svi moderni plesovi. Ne radi se o tom, što tko zajedničko ima, pjeva i sl., nego se radi o tom, da ono, što jedan narod posvoji, asimilira, učini svojim blagom duševnim, postaje svojina toga naroda. Tako ima i hrvatska narodna poezija, kao što ima i hrvatski jezik, a nema »našeg« jezika. Pravo je tu i Ante Radić dizao svoj glas protiv Vuka i njegove nerazumne trublje Maretića (sv. XV. Sabr. djela). Mi Hrvati imamo svoju jezičnu kulturu staru stotine godina i »govedarština« ne smije biti nikako kriterij jezika u jednog kulturnog naroda. Ukoliko nismo već predaleko u tom pitanju popustili, dalje popuštanje značilo bi narodni zločin. Sve što se dade učiniti da se približimo našoj

---

[1] Ovdje treba da još nešto pribilježim od velike važnosti, da tako upozorim one, kojih se ovo tiče. Ja sam isto našao srodnih motiva u franc. i našoj nar. poeziji. Na pr. motivi iz epa Huon de Bordeaux dolaze u Vukovoj Krađa za okladu (iz Dubrovnika; Ženske pjesme, izd. 1841. br. 658) Djevojka se kladi, da će u Carigrad poći, skinuti caru saruk s glave i t. d. No na nešto drugo da upozorim. U pjesmi o Rolandu dolaze kao neprijatelji i Esclavons (= Slaveni) i Sorbres (= Srbi). U pjesmi Charroi de Nîmes junak Guillaume traži za se od kralja zemlje. Ali kralj veli: kako će mu dati Orange, Nîmes. »Ce sont des Sarrasins et des Esclavons qui la possèdent.« U pjesmi Prise d' Orange dolazi španjolski kralj Thièbaud d'Esclavonie. Stari Vladimir Mažuranić se je bavio, kako je poznato, Slavenima u tuđini, napose u službi Arapa u Španiji. On me je s veseljem primao kao Novljana, svog zemljaka, i tumačio mi, da su ti Esclavons isto što i oni njegovi »Sakalibi« t. j. Slaveni-Hrvati u službi Arapa u Španiji. Zato se valjda i onaj španj. kralj zove Thièbaud d'Esclavonie. Louis Léger pisao je u Jagićevu Festschriftu iz g. 1909. o kanoniku Georges d'Esclavonie, franc. piscu XIV. stolj., koji je bio Hrvat! Upozorujem na ovo naše filologe. Ja za sada nisam u stanju, da tu dalje istražujem...

kulturnoj prošlosti i u jezičnom pogledu, sve to valja pozdraviti i sve je to dužnost naših filologa da spase. Zato trebamo plemenitih, rodoljubnih i — inteligentnih filologa... I hrvatsku narodnu poeziju treba u školi u prvom redu proučavati, a Kosovo se nas tiče tek u drugom redu, kao što nas se tiče (kao ljudi) i Roncevaux, gdje je stradao Roland. (Makar da eto g. Banašević dokazuje utjecaj franc. epskih legendi na formiranje pjesama o Kosovu, pa prema tom sve ide preko nas Hrvata).

Hrvatsku pjesmu stvarali su Hrvati. Ona diše hrvatskim duhom. Ali tu ne smijemo upasti u — romantiku. Spomenuo sam u početku predavanja slavnog romaniste, koji se istakao baš istraživanjima o starom franc. epu, Bédiera. Ja sam s užitkom slušao Bédiera, jer on nije predavao, što bismo rekli, profesorski; u njegovim riječima strujio je dah pjesnički, umjetnički. On nas je opominjao, da je svaka pjesma, pa i narodna, dar talentiranoga i nadahnutog pjesnika, da »narod« ne stvara ništa nego pojedinci u narodu. Tako je on rušio romantički »burg« znanstvenjaka, koji su nebulozno zamišljali, da se najednom nekako valjda čitava jedna grupa ili jedan kraj raspjevao i baš složno sve otpjevao; a kako ta inspiracija sve obuze i kako su to svi zajedno zapjevali — to nam niko ne bi znao valjda kazati. Ne, pjesma je djelo pojedinca. Danas Miškina piše socijalno. U prijašnja vremena Miškine su pjevali pjesme, a drugi ih od njih primali (i možda nešto varirali). Svaki učinak mora imati svoj uzrok, i zato i Homerove pjesme mora da imaju svog pjesnika, ma kako se on zvao. Neki Homer je dakle postojao, pa ma zvao se on kako mu drago. Držati o tom drugačije, nemoguće je, kad se logično misli. Tu je Ante Radić (koji je i u poimanju naroda, sv. I. str. 103. i dalje, plovio u romantičkim vodama Micheleta) držao, da je krivo misliti, da su narodne umotvorine nastale »najedamput gotove« (sv. XVI., str. 31.) On smatra da je »krivo« držati da ih je neko »prvi izmislio« — »na jedamput« (str. 32.). Tu je Radić podlegao evolucionističkom romantizmu: on drži, da se tu sve polako rađa, mijenja, usavršuje, formira (str. 33.). U tom je već moj učitelj u Beču (i preteča Bédierovih teorija) prof. Phil. August Becker rušio romantički nebulozni »burg« kolektivne i anonimne inspiracije. Nigda pjesme o Cidu nisu stvorile epa o Cidu, i tako Španjolci imadu samo pjesme o Cidu. Za ep tražio bi se bio jedan nadahnuti pjesnik. Nigda sve naše narodne pjesme nisu dale epa. Za ep tražio bi se pjesnik, koji bi ih u svom geniju spojio, povezao i prevladao u sintetičnom gledanju. Ex nihilo nihil... Nemo dat quod non habet = gdje nema uzroka, nema ni posljedice (ako se to izreče posve vulgarnim filozofskim jezikom). A. Radić se čudi, da su mu ljudi za njegovu »konavosku nazdravicu« ne hoteći je mijenjati govorili: »Ne možemo drukče« (str. 32.) Da, oni se ljudi pozivahu na

stare svoje, oni se ne smatrahu zvani da mijenjaju nešto, što nisu oni ni stvorili...

Hrvatski dakle pjesnik stvarao je hrvatsku narodnu pjesmu. Imena tih Miškina i tih Mara Matočec ne znamo, ali oni su postojali. Jer se ne će na pr. ni danas dopustiti najednom, da se Šestine raspjevaju ili napišu kolektivno djelo... Ja se barem nadam... Hrvatski je pjesnik u hrvatskom narodu i za hrvatski narod stvarao pjesmu. Zato se ona i mora zvati hrvatska narodna pjesma. Dužnost je naših filologa i književnika da nas što bolje upoznaju s tom pjesmom, ne s »našom« narodnom poezijom, nego s hrvatskom narodnom poezijom.

Dr. Drago Čepulić

SUMORAN LJETNI DAN

Danas će sive krpe žurno putovati
Praćene bljeskavim očima u ozonskim visinama.
Skoro će siva, bezbojna lica u strahu tugovati
U sumornim i mračnim zemskim nizinama.

Danas će bijele čežnje crna ruha oblačiti.
Teći će potoci suza po prašnim puteljcima.
Siva će brda vlažne kapute navlačiti
Da njima zastru krovove kuća u tamnim kuteljcima.

Danas će demonska žena u surim, raspletenim lasima
Nositi zvukove strave i glas šumnih visija.
A sutra će tiha i dobra sa lijepim i zvučnim glasima
Oriti pjesmu spokoja u krošnjama zelenih nizija.

Vjekoslav Ećimović

PUTOVI STVARANJA NOVE RUSKE KNJIŽEVNOSTI

I.

EMIGRANTSKA POEZIJA

Proces stvaranja svake književnosti uopće je neobično interesantan, jer književnost predstavlja sobom živi organizam, koji živi i razvija se po svojim vlastitim unutarnjim zakonima. Ali proces stvaranja nove ruske književnosti, koji se sada događa pred našim očima, od posebnog je interesa, jer se nalazi pod neposrednim utjecajem vrlo kompliciranih i mnogobrojnih faktora dubokog psihološkog sadržaja i beskonačne vanjske napetosti i raznolikosti. Ruska listopadska revolucija 1917. god. podijelila je Rusiju na dva ideološka nepomirljiva tabora: boljševika i njihovih simpatizera ili po njima podjarmljenih, s jedne strane, i ruskih nacionalista, s druge strane. Ova dva tabora — Sovjetska Rusija i Ruska nacionalna emigracija — duboko se razlikuju među sobom po svojoj materijalnoj (u širokom smislu) moći, ali su jednakopravni oštrinom svog ideološkog uvjerenja i čvrstom odanošću svojim idejnim ciljevima i zadaćama. I svaki od ovih tabora živi svojim vlastitim i posebnim duhovnim i moralnim životom. Tako se i ruska književnost našla razdijeljena na dvije samostalne grane: na književnost sovjetsku i književnost emigrantsku. Svaka od ovih grana jedine ruske književnosti razvija se po svojim vlastitim putovima i pravcima, čiji karakter se opredjeljuje životnim uslovima, u kojima žive i stvaraju sovjetski i emigrantski pisci. Baš savremena ruska književnost jasnije, stvarnije i uvjerljivije no je ikada uopće to bilo pokazano u povijesti svjetske književnosti — pokazuje da su stvaranje i život čvrsto i nerazdjeljivo među sobom povezani.

Stvaranje nove ruske književnosti ide brzim i bujnim tempom. U kratkom essayu iscrpno prikazati u svim potankostima i pojedinostima ovaj veličanstven proces je potpuno nemoguće, utoliko su brojni i komplicirani faktori, koji uplivaju na njegov tok. Zato se ovdje zasada ograničimo samo na analizu glavne njegove magistrale, tek osnovnih njegovih putova, bilježeći samo najvažnije sile i prilike, koje ovaj pokret izazivaju, hrane i reguliraju. Iz sovjetske književnosti zasada uzmimo samo pripovjedalačku prozu, a iz emigrantske — poeziju.

Problem ruske emigrantske književnosti je vrlo interesantan i vrijedan pomne pažnje svakoga, koji se uopće zanima za život i sudbinu ruske književnosti. Emigrantska književnost, unatoč toga da je brojčano dosta malena, ipak je duhovno vrlo snažna, te igra vrlo važnu ulogu u teškom poslu stvaranja nove ruske književnosti. Ali cijeli ovaj problem emigrantske književnosti je vrlo opširan, pa zato se sada zadržimo samo

na emigrantskoj poeziji. I k tomu nas sili prije svega to, što strani čitaoci gotovo ništa ne znadu o ruskoj emigrantskoj poeziji, manje čak nego o emigrantskoj prozi. Ali emigrantska poezija opet se razvija svojim vlastitim putovima, koji iako imadu mnogo zajedničkog s putovima razvijanja emigrantske pripovjedalačke književnosti, ipak se u mnogome i odlikuju od njih. Poezija je u ruskoj književnosti uopće uvijek igrala istaknutu ulogu i prije svega kao napredni, nadobudni elemenat, koji je davao glavni pravac književnosti gotovo u svim pogledima. Ovaj svoj značaj je poezija potpuno zadržala u sovjetskoj književnosti. U emigrantskoj književnosti ona zauzima nešto skromniji položaj i njezino — u tom pogledu — značenje nije tako veliko. Ali ipak za ispravno shvaćanje suštine, karaktera i naročito pravca emigrantske književnosti uopće, poznavanje i razumijevanje emigrantske poezije apsolutno je potrebno.

Kod ocjene ruske emigrantske poezije moraju se uzeti u obzir osim specifičkih ruskih i emigrantskih prilika, također i prilike svjetske, naročito evropske. Sudbina ruske emigrantske poezije je čvrsto povezana sa sudbinom savremene svjetske književnosti, koja je također izraz i rezultat sadašnjeg tragičkog položaja svjetske kulture, jer se ona nalazi u dubokoj i trajnoj krizi. Ova kriza nije rezultat sadašnje zamršene i napete situacije na cijeloj kugli zemaljskoj. Ona je neposredna posljedica one strašne katastrofe, u koju je bio uvučen sav svijet u grozno doba 1914.-1918. godine. Ne udubljujući se u podrobnu analizu ove goleme i mnogostrane činjenice, zadovoljimo se samo golom konstatacijom, da je naše vrijeme potpuno nepjesničko, točnije: — antipjesničko. U svijetlu ove tragične činjenice i obratimo se proučavanju ruske emigrantske poezije, uz to čvrsto zapamtivši, da se ona također nalazi pod naročitim, neposrednim i snažnim utjecajem specifičnih rusko-emigrantskih prilika i uslova.

Ruska emigrantska poezija, koja postoji i neprekidno i intenzivno djeluje već treći decenij, predstavlja sobom vrlo kompliciran pojam. Zapravo ona postoji u dva oblika: u širokom i uskom smislu ovog pojma. Pod emigrantskom poezijom u širokom smislu razumijeva se stvaranje svih pjesnika uopće, koji žive u emigraciji. Svi emigrantski pjesnici — u širokom smislu — po svojim godinama pripadaju trim skupinama. Njihov brojčano najmanji dio pripada starom pokoljenju, koje je svoj pjesničko-književni rad počelo još u daleka predratna i predrevolucionarna vremena. Pa u ono, sada već gotovo predhistorijsko doba potpuno se formirala njihova stvaralačka ličnost. Ovi pjesnici emigrantskoj poeziji pripadaju tek čisto formalno, gotovo isključivo samo u pogledu mjesta i vremena njihova sadašnjeg života i djelatnosti. Gotovo svi od reda stvaraju u starom, već zastarjelom duhu

i stvarno pripadaju prijašnjim strujama ruske poezije. Rade intenzivno i štampaju se dosta mnogo. Prelazno mjesto zauzimaju pjesnici srednjeg pokoljenja. Oni su također svoj pjesnički rad počeli još u Rusiji, ali konačno su se u stvaralačkom pogledu formirali već u emigraciji. Brojčano je ova skupina najveća. Ona je čvrsta karika između stare ruske poezije i njezine sadašnje emigrantske grane. Trećoj, vrlo brojnoj skupini pripadaju pjesnici mladjeg pokoljenja, koji su se počeli baviti književnošću već u emigraciji te njoj u cijelosti pripadaju i u ličnom i u stvaralačkom pogledu. Značenje ove skupine u stvaranju emigrantske poezije je golemo. Ova pjesnička omladina (koja često po svojim ličnim godinama pripada starijim pokoljenjima) je pravo č e d o e m i g r a c i j e, s kojom posjeduje zajedničku dušu, koju organski i potpuno u svom stvaranju izražava. Baš samo o ovim »mladim«, potpuno i svestrano u pravom smislu emigrantskim pjesnicima govorit ćemo sada. Ali odmah moramo podcrtati, da ovi — u uskom i točnom smislu — emigrantski pjesnici, koji odvažno i sigurno, premda često i nesvjesno, prokrcavaju nove putove za savremenu rusku poeziju, ipak u mnogim pogledima su unutarnje čvrsto povezani s vjekovnim tradicijama stare ruske poezije te odano i odlučno nastavljaju njezine svijetle zavjete.

Emigrantski pjesnici unatoč brojnih, raznovrsnih i često vrlo kompliciranih zapreka i poteškoća, ipak odlučno i neumorno rade. Izrazitu bilancu njihova rada za istekla dva decenija daje »antologija emigrantske poezije« — »Jakorj« (Sidro), koja je pod redakcijom G. V. Adamovića i M. J. Kantora izašla u Berlinu 1936. god. Ovo je omašna knjiga od 242 strane, koja unatoč strogog i preciznog izbora ipak sadrži 238 pjesama od 76 raznih pjesnika. Ova knjiga se odlikuje mnogim vrlinama, ali nije lišena ni mnogih mana, koje su apsolutno neizbježive u zbornicima ovakove vrste. Jer — svaka uopće »Antologija je slična skupnoj fotografiji, izrađenoj uz trenutačno svijetlo magnija«, — kako je fino primjetio sada već pokojni talentirani pjesnik i poznati književni kritičar, emigrant, Vladislav F. Hodasević. Tokom isteklih dvadeset godina emigrantski su pjesnici izdali n e k o l i k o s t o t i n a z b o r n i k a s v o j i h p j e s a m a. Evropski rat, koji je buknuo u rujnu 1939. god. tek na neko je vrijeme zadržao inače gotovo sistematsko i neprekidno izlaženje ovakovih zbornika. Ali nakon kratkotrajne stanke ono se opet oživjelo u svim mjestima prebivanja ruske emigracije (Pariz, Bruxelles, Beograd, Shangai) te se već i ovih dana pojavilo nekoliko novih pjesničkih zbornika. Većinom to su male i tanke knjižice, ali koje sve zajedno sačinjavaju vrlo opsežnu seriju, sa strane unutarnje — interesantnu i izrazitu. K potankom njezinu proučavanju će se sigurno još obratiti književni historičari i kritičari.

Svi ovi brojni zbornici raznog izgleda i vrijednosti pripadaju mnogim pjesnicima sa talentom različitog karaktera i snage, različite individualnosti i književnih ukusa i pravaca, raznih stepena pjesničke zrelosti i tehničke spreme. Ali usprkos svemu tomu u svim tim zbornicima je nešto jedino i zajedničko, što njima daje unutarnju cjelovitost. A sve to nama pruža pravo, da o savremenoj ruskoj emigrantskoj poeziji govorimo kao o nekakvoj cjelovitoj i određenoj književnoj pojavi, kao o faktoru velikog značenja i vrijednosti.

Da jasnije, točnije i iscrpnije opredjelimo suštinu i karakter emigrantske poezije, moramo istražiti i ustanoviti njezine veze sa starom ruskom poezijom, s jedne strane, a s druge, — s poezijom sovjetskom, raščistivši pitanje njihovih uzajamnih odnosa.

Emigrantska poezija sa svojim osnovnim crtama, u svojim glavnim ciljevima, zadaćama i stremljenjima izravna je sljedbenica stare ruske poezije. Interesantno je, da u pogledu svojih odnosa prema poeziji i emigrantski čitaoci također nastavljaju tradiciju starih ruskih čitaoca. Unatoč tome, da je u ruskoj književnosti poezija uvijek u mnogim pogledima stajala ispred proze, gotovo cijelo staro rusko društvo nije znalo dosta cijeniti poeziju i često je u njoj gledalo samo zabavu, razonodu, ono, čime se ozbiljan i pravi književnik bavi samo u dokolici. Ali je listopadska revoulcija 1917. god. temeljito promijenila ovaj položaj. Znatno se podignulo značenje poezije i u pogledu umjetničkom i naročito u pogledu društveno-socijalnom i čak političkom. U vezi s time se povećao i interes društva prema poeziji. Takav se položaj sačuvao i do danas u Sovjetskoj Rusiji. Dok je emigracija otišla utrtim putem stare ruske tradicije te se prema poeziji odnosi dosta nehajno, gotovo sasvim je zanemarujući. Ali sve ovo ipak ni najmanje ne utječe ni na broj emigrantskih pjesnika, ni na intenzivnost njihova stvaranja. Osjetljivo se ovaj odnošaj osjeća samo na usko materijalnoj strani, — naime na vrlo slaboj prodaji stihovnih zbornika emigrantskih pjesnika. Ali baš ta intenzivnost stvaranja emigrantskih pjesnika, koji odlučno i neslomivo vode borbu s čitaočevim nehajem, a također i s brojnim raznovrsnim materijalnog karaktera zaprekama, stvarno dokazuje svu ograničenost stvaranja emigrantskih pjesnika, koji stvaraju zato, jer ne stvarati ne mogu. Nekoji su od njih klonuli pod nepodnosljivim teretom ove neravne borbe i nemajući snage da se odreknu stvaranja i posvete drugom, materijalno korisnijem zvanju (doduše ni ovdje položaj nije laganiji, a životna borba možda još i okrutnija), kidisali su na svoj život, svojom smrću dokazavši svoju odanost literaturi i osudivši zločinački nehaj čitaoca. Sjetimo se samo tragične smrti možda najnadarenijeg emigrantskog pjesnika Borisa Poplavskoga, koji je izvršio samoubistvo u Parizu 1935. god. Ali nažalost

u ovime je opet nastavak jedne strašne tradicije ruske književnosti, prema kojoj su mnogi književnici svojom smrću platili svoje stvaranje. Spomenimo samo imena Vsevoloda Garšina i Gljeba Uspjenskoga od starih pisaca, a od novih, sovjetskih, — Sergeja Esenina i Vladimira Majakovskoga. Dakle i ovime se potvrdjuje krvno jedinstvo ruske književnosti — u starom njezinu stablu i u sadašnjim njezim dvjema granama, — emigrantskoj i sovjetskoj.

Ali emigrantska poezija nije samo sačuvala čvrste veze sa starom ruskom književnošću. Svoj nacionalni duh i karakter možda je još i povećala. Unatoč svoje teritorijalne udaljenosti od svoje domovine, konkretno-fizičke otrganosti od nje, emigrantska poezija je u potpunosti sačuvala ne samo tradicije, već i sam duh klasične ruske poezije (odnosno uopće književnosti), ponovno stvarno dokazavši, da taj duh nije povezan sa teritorijem, na kojem živi i stvara pjesnik. Česticu nacionalnog ruskog duha svaki emigrantski pjesnik nosi u samom sebi, u svojoj duši. I to se ne odnosi samo na pjesnike starijih pokoljenja, koji su se rodili i formirali u Rusiji, nego i na pjesničku omladinu, koja većinom Rusiju nikada nije ni vidjela i pozna ju samo iz pričanja svojih starijih suplemenika. Pa ipak: — ruska emigrantska poezija je prava ruska poezija. I ovo je jedna od dubokih tajna i zagonetaka čovječje prirode, koja se vrlo izrazito pokazala u svoje vrijeme i kod mnogih drugih naroda. Da navedemo samo nekoliko primjera. — Besmrtnu »Božanstvenu Komediju«, koja je izvoz i uzor nacionalne talijanske književnosti, napisao je Dante u emigraciji. Nekoji najveći poljski pisci (da spomenego samo Mickiewicza, Slowackoga, Krasinskoga), koji su živjeli i stvarali u emigraciji, a ipak su u svom stvaranju sačuvali neokrnjenom svu svoju nacionalnost. Još je u ovom pogledu izrazitija sudbina židovske književnosti. Ona je već tokom mnogih tisućljeća lišena svog vlastitog nacionalnog teritorija, a ipak je u potpunosti sačuvala svoj podcrtani nacionalni karakter i kolorit. Sjetimo se također, da jedan od najvećih ruskih romana, besmrtna nacionalna ruska epopeja, Gogoljeve »Mrtve duše«, pisan je u inozemstvu. Veliki ruski pisac Turgenjev, najkarakterističniji zastupnik nacionalnog ruskog duha, ipak je većinu svog života proveo u inozemstvu, napisavši tamo i svoja remek-djela. Sve to navodimo samo zbog toga, da činjenicama pobijemo mnijenja nekojih ruskih, uglavnom sovjetskih, a djelomično i stranih kritičara, koji ne samo da tendenciozno poriču ruski nacionalni karakter emigrantske književnosti, nego uopće ne priznavaju njoj ni formalno pravo na samo čak ime ruske književnosti.

Emigrantska poezija je duboko nacionalna po samom svom unutarnjem karakteru, po samoj svojoj suštini, a sve je to još po-

jačava stalnom mišlju o Rusiji. Ova mašta o privremeno ostavljenoj domovini je čvrst stvaralački poticaj emigrantskih pjesnika, a samoj poeziji ona daje nekakvu trpku gorčinu tuge i nade. Sjena Rusije često nevidljivo, ali uvijek jasno-osjetljivo zamišljeno-nježnim velom pokriva emigrantsku poeziju. To je njezina Beatrice na svom dugačkom, teškom i odgovornom putu. Razumije se, da nekakva, možda sasvim mala i jedva primjetna denacionalizacija poradi trajnog izbivanja iz domovine i svog naroda i prebivanja u tuđoj nacionalnoj sredini — gotovo je sasvim neizbježiva, naročito u krugu životno-praktičkih pojava i odnosa, ali u umjetničko-stvaralačkom pogledu je mnogo manja. Sami se pjesnici s tom denacionalizacijom naporno i neumorno, makar često i besvjesno bore. A već sama činjenica postajanja ove borbe, a također njena napetost i odlučnost stvarno pokazuju svu dubinu i životnu sposobnost duhovne moći emigrantskih pjesnika i snagu i napetost njihova nacionalnog osjećanja.

Ovo golemo nacionalno značenje savremene ruske emigrantske poezije ispravno i iscrpno će moći ocijeniti tek naši potomci, koji će popraviti pogrješku naših savremenika, ali — svi su savremenici uvijek bili kratkovidni kod prosuđivanja i ocjene svoje savremenosti. No emigrantski pjesnici sami prekrasno razumiju svoj odgovorni u nacionalnom pogledu položaj i pravi karakter i značenje svog književnog rada. Jedna od mladih emigrantskih spisateljica u vatrenom mladenačkom zanosu je ponosno rekla: — »Nismo u progonstvu, u poslanstvu smo!« Prema riječima poznatog ruskog filozofa sveuč. prof. Fedora A. Stepuna (Poslijerevolucionarno saznanje i zadaća emigrantske književnosti. »Novyj Grad«. Pariz; god. 1935., br. 10) realna historička zadaća sadašnje ruske emigrantske književnosti sastoji u »stvaralačkom nadvladanju boljševizma«. T. j. — u »protustavljanju boljševizmu nekog živog stvaranja«, utemeljenog na vječnim duhovnim vrednotama, koje ne priznaje suho-materijalistički boljševizam (V. F. Hodasević. O zadaćama mlade književnosti. — »Vozroždenie«. Pariz; 19. XII. 1935., br. 3851). U ovime baš i jest glavna psihološko-ideološka razlika onih unutarnjih prilika i uslova, u kojima žive i razvijaju se emigrantska i sovjetska poezija (odnosno uopće književnost) i koja izaziva i glavne idejne i umjetničke razlike ovih dviju savremenih grana ruske poezije.

Emigrantska poezija još se nije potpuno formirala, ali se dosta iskristalizirala u svojim osnovnim crtama. No i takva ipak se oštro odlikuje od sovjetske poezije, koja se već davno potpuno opredjelila u svojim glavnim linijama. Sovjetska poezija je vršnjakinja emigrantske poezije.

i stvarno pripadaju prijašnjim strujama ruske poezije. Rade intenzivno i štampaju se dosta mnogo. Prelazno mjesto zauzimaju pjesnici srednjeg pokoljenja. Oni su također svoj pjesnički rad počeli još u Rusiji, ali konačno su se u stvaralačkom pogledu formirali već u emigraciji. Brojčano je ova skupina najveća. Ona je čvrsta karika između stare ruske poezije i njezine sadašnje emigrantske grane. Trećoj, vrlo brojnoj skupini pripadaju pjesnici mladjeg pokoljenja, koji su se počeli baviti književnošću već u emigraciji te njoj u cijelosti pripadaju i u ličnom i u stvaralačkom pogledu. Značenje ove skupine u stvaranju emigrantske poezije je golemo. Ova pjesnička omladina (koja često po svojim ličnim godinama pripada starijim pokoljenjima) je pravo čedo emigracije, s kojom posjeduje zajedničku dušu, koju organski i potpuno u svom stvaranju izražava. Baš samo o ovim »mladim«, potpuno i svestrano u pravom smislu emigrantskim pjesnicima govorit ćemo sada. Ali odmah moramo podcrtati, da ovi — u uskom i točnom smislu — emigrantski pjesnici, koji odvažno i sigurno, premda često i nesvjesno, prokrcavaju nove putove za savremenu rusku poeziju, ipak u mnogim pogledima su unutarnje čvrsto povezani s vjekovnim tradicijama stare ruske poezije te odano i odlučno nastavljaju njezine svijetle zavjete.

Emigrantski pjesnici unatoč brojnih, raznovrsnih i često vrlo kompliciranih zapreka i poteškoća, ipak odlučno i neumorno rade. Izrazitu bilancu njihova rada za istekla dva decenija daje »antologija emigrantske poezije« — »Jakorj« (Sidro), koja je pod redakcijom G. V. Adamovića i M. J. Kantora izašla u Berlinu 1936. god. Ovo je omašna knjiga od 242 strane, koja unatoč strogog i preciznog izbora ipak sadrži 238 pjesama od 76 raznih pjesnika. Ova knjiga se odlikuje mnogim vrlinama, ali nije lišena ni mnogih mana, koje su apsolutno neizbježive u zbornicima ovakove vrste. Jer — svaka uopće »Antologija je slična skupnoj fotografiji, izrađenoj uz trenutačno svijetlo magnija«, — kako je fino primjetio sada već pokojni talentirani pjesnik i poznati književni kritičar, emigrant, Vladislav F. Hodasević. Tokom isteklih dvadeset godina emigrantski su pjesnici izdali nekoliko stotina zbornika svojih pjesama. Evropski rat, koji je buknuo u rujnu 1939. god. tek na neko je vrijeme zadržao inače gotovo sistematsko i neprekidno izlaženje ovakovih zbornika. Ali nakon kratkotrajne stanke ono se opet oživjelo u svim mjestima prebivanja ruske emigracije (Pariz, Bruxelles, Beograd, Shangai) te se već i ovih dana pojavilo nekoliko novih pjesničkih zbornika. Većinom to su male i tanke knjižice, ali koje sve zajedno sačinjavaju vrlo opsežnu seriju, sa strane unutarnje — interesantnu i izrazitu. K potankom njezinu proučavanju će se sigurno još obratiti književni historičari i kritičari.

Svi ovi brojni zbornici raznog izgleda i vrijednosti pripadaju mnogim pjesnicima sa talentom različitog karaktera i snage, različite individualnosti i književnih ukusa i pravaca, raznih stepena pjesničke zrelosti i tehničke spreme. Ali usprkos svemu tomu u svim tim zbornicima je nešto jedino i zajedničko, što njima daje unutarnju cjelovitost. A sve to nama pruža pravo, da o *savremenoj ruskoj emigrantskoj poeziji* govorimo kao o nekakvoj *cjelovitoj i određenoj književnoj pojavi*, kao o *faktoru velikog značenja i vrijednosti*.

Da jasnije, točnije i iscrpnije opredjelimo suštinu i karakter emigrantske poezije, moramo istražiti i ustanoviti njezine veze sa starom ruskom poezijom, s jedne strane, a s druge, — s poezijom sovjetskom, raščistivši pitanje njihovih uzajamnih odnosa.

Emigrantska poezija sa svojim osnovnim crtama, u svojim glavnim ciljevima, zadaćama i stremljenjima izravna je sljedbenica stare ruske poezije. Interesantno je, da u pogledu svojih odnosa prema poeziji i emigrantski čitaoci također nastavljaju tradiciju starih ruskih čitaoca. Unatoč tome, da je u ruskoj književnosti poezija uvijek u mnogim pogledima stajala ispred proze, gotovo cijelo staro rusko društvo nije znalo dosta cijeniti poeziju i često je u njoj gledalo samo zabavu, razonodu, ono, čime se ozbiljan i pravi književnik bavi samo u dokolici. Ali je listopadska revoulcija 1917. god. temeljito promijenila ovaj položaj. Znatno se podignulo značenje poezije i u pogledu umjetničkom i naročito u pogledu društveno-socijalnom i čak političkom. U vezi s time se povećao i interes društva prema poeziji. Takav se položaj sačuvao i do danas u Sovjetskoj Rusiji. Dok je emigracija otišla utrtim putem stare ruske tradicije te se prema poeziji odnosi dosta nehajno, gotovo sasvim je zanemarujući. Ali sve ovo ipak ni najmanje ne utječe ni na broj emigrantskih pjesnika, ni na intenzivnost njihova stvaranja. Osjetljivo se ovaj odnošaj osjeća samo na usko materijalnoj strani, — naime na vrlo slaboj prodaji stihovnih zbornika emigrantskih pjesnika. Ali baš ta intenzivnost stvaranja emigrantskih pjesnika, koji odlučno i neslomivo vode borbu s čitaočevim nehajem, a također i s brojnim raznovrsnim materijalnog karaktera zaprekama, stvarno dokazuje svu ograničenost stvaranja emigrantskih pjesnika, koji stvaraju zato, jer ne stvarati ne mogu. Nekoji su od njih klonuli pod nepodnosljivim teretom ove neravne borbe i nemajući snage da se odreknu stvaranja i posvete drugom, materijalno korisnijem zvanju (doduše ni ovdje položaj nije laganiji, a životna borba možda još i okrutnija), kidisali su na svoj život, svojom smrću dokazavši svoju odanost literaturi i osudivši zločinački nehaj čitaoca. Sjetimo se samo tragične smrti možda najnadarenijeg emigrantskog pjesnika Borisa Poplavskoga, koji je izvršio samoubistvo u Parizu 1935. god. Ali nažalost

Ali ona predstavlja mnogo jednostavniji organizam i zato ne samo da je potpuno izrađena, nego je već nešto i omrtvjela u svojim formama. Zapravo ona je nesposobna ne samo za evoluciju i razvoj, nego i uopće za život. I to je zbog toga, što se emigrantska poezija stvara živim i životonosnim snagama, koje idu iz duše samog pjesnika. Dok sovjetska poezija se stvara na umjetan način, — naporima sovjetske vlade i komunističke stranke, t. j. silama i faktorima, koji su tuđi i pjesnikovoj duši i čak samoj poeziji (odnosno književnosti) uopće. Glavni izvor i poticaj sovjetske poezije jesu naredbe administrativnih organa i organizacija, koji nemaju ništa zajedničko ni s književnošću uopće, niti još manje s umjetničkim stvaranjem. Dok se emigrantska poezija razvija »na osnovi vlastitog duhovnog iskustva« pjesnikova (V. F. Hodasević. Knjige i ljudi. — »Vozdroždenie«. 12. XII. 1935., br. 3844). Poradi toga je emigrantska poežija prije svega unutarnje slobodnija od sovjetske poezije. A ova sloboda njoj daje iskrenost, neposrednost, ispravnost i čovječnost i ujedno s time povećava njezinu estetsku vrijednost, nezavisno od umjetničke snage talenta pojedinih pjesnika. Jer ovdje baš stvaranje zaista postaje jedini cjelovit organizam, koji živi i razvija se po svojim vlastitim unutarnjim zakonima. Emigrantska poezija predstavlja sobom živi organizam u kojega žilama teče vruća krv živog čovjeka-pjesnika, makar on i nije uvijek visoko nadaren. Njegova je snaga prije svega u njegovoj stvaralačkoj slobodi. Dok sovjetska poezija predstavlja sobom umjetno izrađeni, mehanički »robot«, koji je često tehnički savršen, ali ipak je samo bezdušan aparat, u kojega žilama teku hladna crnila vladino-stranačkih naredaba i naloga.

Većim dijelom baš u tome se krije glavni razlog tomu, što je emigrantska poezija romantična, emocionalna, puna unutarnje napetosti, neugasive želje da se iz grubog okvira života probije u tajanstveni drugi svijet. Dok sovjetska poezija je antiromantična, suha, materijalistična, — sva na zemlji i u njezinim interesima. Ona duboko realistična po svojoj suštini, a također po ciljevima i zadaćama, ali majstorski vlada visokim tehničkim znanjem. Sovjetska poezija, kao što uopće i sva sovjetska umjetnost, — industrializirana. Pa čak i sam proces umjetničkog stvaranja u SSSR se zove produkcijom. Zato i svaka sovjetska pjesma je prije svega dobro i vješto »izrađena«, — kako to i dolikuje pravom i običnom industrijskom proizvodu. Ovo tehničko savršenstvo kod mnogih sovjetskih pjesnika postaje samostalnim ciljem. I ovaj vanjski sjaj forme često skriva pod sobom unutarnju prazninu i gotovo uvijek — prave osjećaje i preživljavanja pjesnikova. Emigratska poezija svjesno odbacuje suvišni vanjski sjaj, naročito kao samostalni cilj, te se trudi, da se ukoliko je to moguće u okvirima prave umjetnosti pojednostavi forma i poezija

približi prozi, — u dubokom i uzvišenom smislu ovog pojma. Točnije: trudi se saliti formu i sadržaj u jednu organsku cjelinu. Slijedeći isprobani put klasične ruske poezije emigrantska poezija formi daje drugostepeno značenje, a svu ili barem glavnu pažnju posvećuje duhu pjesme, raspoloženjima, osjećajima, preživljavanjima. Forma u emigrantskoj peoziji stoji na vrlo visokom stepenu. Ona nikako nije zanemarena, nego ima tek pomoćno, čisto tehničko značenje. Ali uz sav asketizam forme, emigrantska poezija je emocionalno zasićena do predjela.

Sovjetska poezija je odlučna, smjela, bučna. Ona ima izrazito govornički-deklamacioni i svečano-ditirambički karakter. Pod njezinom podcrtano-demagoškom demokratskom vanjštinom se krije prava, ali vulgarizirana dvorska poezija. Ona je bujno cvala na dvorima apsolutističkih vladaoca XVII. i XVIII. stoljeća. Kasnije je nastala, a eto je sada ona opet uskrsnula u Sovjetskoj Rusiji na poticaj i na izravnu podršku vladino-stranačkih krugova. Poput svoje stare predšasnice sovjetska poezija je sva posvećena slavljenju svog suncu sličnog neograničenog gospodara i vođi i njemu stvorenog državnog uređenja i političkog sistema. Ona je puna vanjskog optimizma, dobrog raspoloženja, bučnog tona i gizdavih riječi. Jer ona računa na čitaoce iz širokih krugova, koje k tomu još treba u nečemu uvjeriti, k nečemu privući, na nešto potaknuti. Ali emigrantska je književnost daleka od svih ovih ciljeva i zadaća, tuđih, pa čak i neprijateljskih pravoj umjetnosti. Ona je sva okrenuta unutra, sama u sebe. Njezin je izvor i cilj — misli, osjećaji i preživljavanja samog pjesnika. Odavle je njezina tužna intimnost, unutarnja zatvorenost i sažetost, emocionalna prezasićenost, filozofska udubljenost, religiozna uzvišenost i prosvijetljeni pesimizam. U ovoj poeziji se često i jasno osjeća strašna duševna tragedija potpuno osamljenog čovjeka, od svih zaboravljenog i ostavljenog, čije srce bolno krvari, jer je prisiljeno da živi u ovom duševno opustošenom svijetu, usred sveopće okrutnosti i neprijateljstva. A ipak tek u rijetkim, izuzetnim slučajevima emigrantski pjesnici zapadaju u očaj. Obično nalaze utjehu u nepokolebivoj vjeri u vječne ideale ljepote, pravde i pravednosti, u smisao i razum postojećeg svijeta.

Emigrantska poezija je u pravom smislu lirična i neobično muzikalna s jasno podcrtanim karakterom tipično ruske melodioznosti, zbog koje vanjska zvučnost bez ostatka se topi u duševnoj intimnosti preživljavanja. A to je opet ono, što je ona naslijedila od stare ruske poezije.

Emigrantska poezija je puna stvaralačkih snaga. Ona živi intenzivnim životom i neprekidno raste i razvija se. Ali smjelo prokrcavajući nove putove, čvrsto čuva vjekovne tradicije i zavjete klasične ruske poezije. U ovoj povezanosti novoga sa starim ne samo da je sjajna oznaka njezina

dubokog nacionalnog karaktera, već i dokaz njezine sposobnosti za život i vjerni zalog njezina daljnjeg razvoja. Potpunu ispravnost stvaralačkog puta emigrantske poezije indirektno priznaje i sovjetska kritika. Ona napada sovjetsku poeziju za to, što je prekinula sve veze sa starom ruskom poezijom i baš u tome vidi jedan od glavnih razloga njezina sadašnjeg teškog položaja. Glasilo organizirane sovjetske komunističke omladine »Komsomoljskaja Pravda« veli, da »položaj na pjesničkoj fronti kod nas nije dobar«. I glavni razlog vidi u tome, što je sovjetska poezija prekinula »s tradicijama velike ruske klasične poezije«.

Ali je emigrantska poezija k ovom svom sadašnjem stanju i izgledu došla tek u rezultatu napetog stvaralačkog rada i neumornih traženja. U prvo doba njezina postanka njezini najmlađi i najradikalnije raspoloženi zastupnici povezali su se s skrajnijim i najaktivnijim strujama sovjetske poezije, t. j. s futurizmom i imažinizmom. A ovi su opet bili pravi i zakoniti nasljednici posljednjih burnih predrevolucionarnih godina ruske poezije. Ali ova interesantna struja emigrantske poezije brzo je nestala, jer u emigraciji nisu postojale ni vanjske prilike ni unutarnji uslovi za njezin život i razvijanje. Na mjesto ovoga je došao povećani interes k starim ruskim pjesnicima, a nešto kasnije također i interes k savremenoj zapadno-evropskoj poeziji, naročito k njezinim posljednjim i naprednim strujama. Ovo sjedinjenje unutarnje obnovljene stare ruske pjesničke tradicije s novim pjesničkim tekovinama Zapada daje ruskoj emigrantskoj poeziji posebnu i naročitu svježinu i snagu. A ovo nama dopušta da s nadom i sigurnošću gledamo na njezinu umjetničku budućnost, iako bez točnih prognoza o konkretnim putovima njezina daljnjeg razvoja.

Takvo je — u krupnim potezima ocrtano — stanje emigrantske poezije u ovaj čas.

Nikolaj Fedorov.

U GRADIŠĆU

(IZ PUTNE BILJEŽNICE)

Kad se čovjek vozi autom od Kirchschlaga prema selu Karlu, prvom mjestu s te strane na gradišćanskom tlu odmah vidi veliku razliku između Donje Austrije i Gradišća.

Široka žuta i zelena polja koja se prostiru na valovitim brežuljcima, zlatno more žitnoga klasja, evo to je početak te uske austrijske pokrajine, čija se granica odmah opaža po tim karakteristikama gradišćanske prirode.

Gradišće, jedna od najplodnijih austrijskih pokrajina, kraj je koji za razliku od ostalih njemačkih pokrajina ima veliki broj narodnih manjina: preko četrdeset tisuća Hrvata i nekoliko tisuća Mađara; ako čovjek zavoli tu pokrajinu i ako upozna njezine hrvatske stanovnike, onda je zaista vrlo teško zaboravi.

U Karlu se već vidi prava slika Gradišća: posvuda žitna polja, ulice u mjestu pune prašine, kuće u dugim redovima stoje uz glavnu cestu kao kod nas u Slavoniji, po svuda ljudi sa plavim pregačama kao kod naših Podravaca, a na svakom koraku obilje gusaka, kokoši, svinja i goveda.

Evo to je površna slika tog kraja koji u sebi nosi toliko karakteristike, kraja koji je poznat kod nas zbog toga što u njemu ima dosta Hrvata, ljudi koji govore hrvatskim jezikom, osjećaju se hrvatski i često su mnogo bolji Hrvati nego njihova braća na jugu u Južnoj Domovini. A šta više ta mala pokrajina koja službeno više ne postoji u nacističkoj Njemačkoj, taj kraj sa svojih oko tri stotine tisuća stanovnika, poznat je i mnogim političarima koji su poslije velikog ratnog klanja u moru svih mogućih i nemogućih planova htjeli da naprave još jedan nemogući plan da preko hrvatskih naselja u Gradišću stvore koridor od Bratislave do Slovenije. I zato danas, osobito u vremenu nakon »Anschlussa«, ako hoćete da čujete u tom kraju najomraženiju riječ pri kojoj će se i te kako namrštiti razni Ortsleiteri, Bürgermeisteri i druga razna gospoda, onda je to riječ »koridor«. A ako za kog hrvatskog stanovnika u toj pokrajini koji od ove gospode izusti jednu njemačku riječ koja se na hrvatski može najbolje prevesti sa riječi »koridoraš«, onda morate znati da u ovdašnjim službenim krugovima te pokrajine (koja je prije propasti »crne« Austrije imala svoj pokrajinski sabor, grb i himnu) zvuči vrlo loše. Pojedinac, koji se naziva takvim imenom, smatra se najzrelijim kandidatom da bude stanovnik jednog poznatog mjesta blizu Münchena.

Kad sam došao autobusom, nakon vožnje kroz lijepi gradišćanski krajolik, u Oberpullendorf, zapadalo je sunce.

Na ulicama mnogo ljudi i djece. Subota je, i to vrijeme se osjeća i vidi posvuda.

Na firmama gostionica, trgovina i raznih obrtnika vidi se mnogo mađarskih i hrvatskih prezimena. Ova zadnja se svršavaju na »ich«. Čim se vidi na kakvom prezimenu ta tri slova »ich« čovjeku je nekako draže. »To je Hrvat«, pomisli svaki onaj koji to vidi. A mnogi od ovih ljudi što imaju prezimena na »ich« već nisu Hrvati. Mnogi su već zaboravili hrvatski jezik, ponijemčili se i nestali iz hrvatske narodne zajednice. Makar u njihovim venama teče mnogo i mnogo hrvatske krvi, i makar im i izgled odaje da su potomci Hrvata, makar u svom prezimenu imaju i ona tri slova »ich«, ipak su oni mrtvi za Hrvate.

Samo tri slova »ich« odaju da su to potomci ljudi koji se prije četiri stotine godina doseliše iz Hrvatske na opustošenu zemlju ondašnje Zapadne Ugarske, a danas pokrajine Burgenland. I često čovjek promatrajući ta tri slova »ich« vidi, kako bolno i tužno izgleda ovo polako umiranje, nestajanje i propadanje... A tako je nestalo na desetke tisuća Hrvata! A šta će biti s ostalima koji se do sada održaše i nakon četiri vijeka života u tuđem narodnom moru?...

Ako čovjek prođe nekim ulicama Gornje Pulje (kako se hrvatski zove Oberpullendorf), onda misli da hoda ulicama kakvog mađarskog sela, jer se posvuda čuje mađarski jezik, makar se u njemačkim službenim izvještajima u opće ne spominju Mađari u Gradišću.

Iza malih bregova koji se prostiru iza Gornje Pulje, odmah se opažaju bijele kućice lijepog hrvatskog sela Veliki Borištof.

Lijepo se vidi i oniski, masivni crkveni toranj i dimnjak velikog borištofskog paromlina.

Veseo sam i sve brže hrlim u to mjesto gdje me čekaju prijatelji, koje sam upoznao još prošle godine u prvim mjesecima nakon »anšlusa«, za koji su borištofski Hrvati, kao i svi gradišćanski Hrvati, sto postotno glasali na travanjskom plebiscitu sa »Ja«.

Kad sam došao u selo i prošavši kroz poznate seoske ulice banuo u kuću moga prijatelja, on me s veseljem dočekao, a među prvim njegovim riječima čuo sam:

»Noćas poslije ponoći odveli su njih preko dvadeset. Žene su plakale...«.

Na večer sjedimo svi zajedno oko starog hrastova stola i pripovijedamo, dok me moji dragi Gradišćanci ispituju o svemu i svačemu.

Ko čuje njihovo lijepo narječje i ko ih upozna, taj ih nikad ne zaboravlja. Moji poznanici imaju »Volksempfänger« (narodni radio). Slu-

šamo vijesti njemačke glavne radio stanice, koja javlja o napetom stanju zbog incidenata na poljsko-njemačkoj granici. Te se vijesti završavaju maršem koji sam kasnije svaki dan čuo nekoliko puta — »Marš Nijemaca u Poljskoj«.

*

Drugi je dan nedjelja.

U staroj crkvi koja je sagrađena još prije osamdeset godina (prije doseljenja Hrvata bila je u Borištofu samo jedna kapelica sa kapelanom, a 1646. je V. Borištof dobio župu) stari borištofski župnik Martin Meršić st., koji je sav svoj život bio posvetio buđenju hrvatske svijesti u Gradišću, služi kao uvijek svečanu misu. (Rođak je pokojnog Meršića-Miloradića, najvećeg gradišćanskog hrvatskog pjesnika.)

Crkva je dupkom puna. Na koru svira hrvatski učitelj, u klupama blizu orgulja sjede hrvatski seljaci, od kojih većina nosi lijepe crne čizme i plavu pregaču, kako je to ovdje običaj.

Kraj oltara u klupama sjede hrvatske učiteljice, dok sa obje strane u blizini oltara stoje školska djeca.

Sve klupe i sva crkva pune su Hrvatica i Hrvata koji zajedno s učiteljem pjevaju stare hrvatske crkvene pjesme.

O kako divno i veličanstveno tu, pod svodovima hrvatske crkve, zvuče melodije hrvatskih pjesama, kako bolno i uzvišeno djeluju tu na tom hrvatskom narodnom otoku, koji je ipak osuđen da prije ili kasnije nestane...

I kad se čovjek malo dublje zamisli u toj atmosferi, čini mu se da to u crkvi nije svečana nedjeljna misa, nego opijelo i bolna nadgrobnica tisućama Hrvata...

Nekad pred mnogo, mnogo godina bilo je sasvim drugačije.

Bez sumnje je prvi borištofski župnik Cheliak Martin, kojega je ovamo poslao 1646. za župnika sam zagrebački biskup, drugačije mislio nego što to danas mora današnji župnik.

I taj žalosni štimung koji se opaža u toj crkvi, dalje se nastavlja. Stari župnik propovijeda. A njegove su propovijedi tako lijepe, pune lijepih i mekanih riječi gradišćanskog dijalekta koje on osjećajno naglašava i vrlo lijepo djeluje na slušatelja.

I u njegovoj propovijedi vidi se jedno veliko i odlučno pitanje koje mori cijeli svijet, koje mori cijelo ovo carstvo, koje mori i sve hrvatske narodne otoke; to se pitanje čulo i nekoliko dana kasnije sve do 1. rujna. »Će biti boj?...«, tri riječi koje gradišćanski Hrvati mekano izgovaraju, izrekao je i sada sijedi hrvatski pastir.

I zaista, koliko tragičnosti ima u riječima starog župnika: prije 25 godina na sam taj dan su u borištofskoj crkvi bile prve zadušnice za

jednog Hrvata iz Borištofa koji je pao u ratu. Sada je pak opet vrijeme, kada se očekuje to strašno doba i kada se sve ljudske nade, strah, bojazan i neizvjesnost odrazuju u jednom pitanju:

»Će biti boj? . . .«

U crkvi je grobni muk. Sve kao da stoji pod dojmom tog strašnog pitanja, što je sve pritislo poput olovne more. Na mnogim mjestima se vide žene kako brišu oči. Pa čak i mnogi muškarci plaču. Župnik tješi ljude i kaže da još nisu izgubljene sve nade; možda se rat još spriječi. Ali u te zadnje riječi ljudi kao da slabo vjeruju. Na kraju nekoliko toplih »Otac naš« za mir.

To je bilo u nedjelju 27. kolovoza.

*

Isti je dan proštenje u Dolnjoj Pulji ili kako gradišćanski Hrvati kažu »koritof«.

Prijatelji i ja pođosmo u to selo koje je manje od Borištofa; ima preko tisuću stanovnika sve samih Hrvata. U mjestu je hrvatska škola, hrvatski župnik, a nalazi se i spomenik onima koji padoše u ratu. Takovi su spomenici u skoro svakom malo većem hrvatskom selu u Gradišću i nose u kamenoj ploči urezana mnoga hrvatska imena, jer Hrvati su umirali u velikom broju za cara . . .

U blizini Velikog Borištofa kraj jedne šume nalazimo rijetke goste — cigane, koji su se tu smjestili sa svojim kolima i svakog dana očekuju da ih vlasti likvidiraju. Ovo su još posljednji ostaci cigana u Gradišću. U vezi sa rasnim zakonima vlada je pohvatala većinu cigana, razdvojila posebno muške, posebno ženske i posebno djecu. Muški već sjede u logorima.

Neki ciganin, od kojega kasnije čujemo da je poglavar ove ciganske grupe, iz daleka nas pozdravlja sa njemačkim pozdravom i diže ruku. Misli da smo Nijemci . . . On kao i svi iz njegove družbe manji su sada od makova zrna, ponizni i krotki.

Stalnih ciganskih stanovnika ima prilično u malom selu Longitolju, koje se nalazi na pola puta između V. Borištofa i D. Pulje. Za čudo svi ti cigani govore hrvatski, što su naučili od stanovnika tog hrvatskog sela.

Sva ova okolica je hrvatska. Tu odmah blizu Longitolja je Suševo a u okolici su još Mali Borištof (tik Velikog Borištofa), Filež (najveće hrvatsko selo te grupe hrvatskih sela, koja se za razliku od ostalih nazivlju »poljanska«), zatim Menovo, Gerištof, Mučindrof, Pervane i Frakanova. Na mađarskoj strani su sasvim blizu ovih naselja: Muda, Prisika, Plajgor i Hrv. Židan, dok je nekoliko sela malo po strani od ove središnje grupe hrvatski naselja u Gradišću.

Tu je svuda hrvatsko tlo na kome žive u velikoj većini Hrvati, koji su kroz četiri stotine godine natapali ovu grudu tuđe zemlje svojim znojem i dali za to tlo lijepi danak u krvi. Stotine i stotine imena koja stoje na brojnim spomenicima po Gradišću, svjedoče o tome.

Kad se čovjek kreće po toj krpici hrvatskog tla, okruženog sa svih strana tuđim narodom, osjeća značenje jednog narodnog otoka. Onaj koji barem neko vrijeme proživi na tom tlu vidi kolika je tragika takvog komada narodnog tla, kojega je život ipak nešto veličanstveno u svojoj boli, naprezanju i značenju.

Nije li veličanstveno kad nekoliko tisuća ljudi, okupljeni u priličnoj zajednici, živi u narodu od nekoliko desetaka milijuna, a ipak još nisu zaboravili na svoj narod i domovinu koju su napustili prije nekoliko vijekova?

U Donjoj Pulji bilo je prilično veselo. Na cestama i po gostionicama bilo je sve puno ljudi, skoro sve Hrvata, koji i ovdje nakon mnogo koljena zadržaše iste oznake kao i njihovi pradjedovi u domovini — vole piti. Makar su vlasti zabranile hrvatskim mladićima da sviraju u tamburaškom zboru na taj dan, ipak je još bilo veselo.

Gdje-gdje bi se moglo vidjeti po kojeg Dalmatinca ili Bosanca kako sa svojim »dučančićem« hoda među mnoštvom i nudi svoju robu. Razgovaram s nekima. Pripovijedaju da se ovdje osjećaju među Hrvatima kao kod kuće. Pitaju me šta ima novo u Hrvatskoj, jer dugo već nisu bili kod kuće.

Kako je ugodno, kad se čovjek u stranoj zemlji susretne sa zemljakom! Bio sam s nekoliko hrvatskih đaka, koji su svi pohađali učiteljsku školu u Beču. Onaj koji pozna položaj Hrvata u Gradišću, taj znade od kolike je važnosti učiteljsko zvanje kod gradišćanskih Hrvata. Učitelji i svećenici su nosioci hrvatskog duha u tim hrvatskim selima, oni su za vrijeme Mađarske i Austrije jedini bili koji se nisu bojali, da u tamu, u kojoj su živjela naša braća, unesu žar nacionalnog preporoda. Ispočetka ih je bilo nekolicina; nekoliko mladih idealista, od kojih su većina bili bistri i nadareni.

Kako mi je jedan od najstarijih boraca u Gradišću pripovijedao, on je kao mladi svećenik znao bolje mađarski nego hrvatski. Kad je došao u jedno hrvatsko selo blizu Bratislave za kapelana, muka mu je bila izreći hrvatsku propovijed, jer je malo znao hrvatski.

— Kad sam sastavljao propovijed, tražio sam u svojoj pameti potrebne riječi, a kad ih se nisam mogao sjetiti, pomislio bih: »Kako bi to moja draga majka rekla?« I tako sam po sjećanju na govor moje majke, koja nije znala ni mađarski ni njemački nego samo hrvatski,

obnavljao u sebi hrvatski jezik. Knjiga je hrvatskih u to vrijeme jako malo bilo.

Kasnije je taj svećenik s velikom marljivošću učio i naučio odlično hrvatski, šta više mnogo je i pisao na hrvatskom jeziku i uz velikog gradišćanskog hrvatskog pjesnika i filozofa Matu Miloradića bio je najveći hrvatski nacionalni radnik.

Slično je bilo s mnogim hrvatskim svećenicima, no kasnije je djelo nekolicine pojedinaca vrlo lijepo urodilo. Gradišćanski Hrvati su u poslijeratnim godinama doživjeli u punom smislu svoj kulturni i nacionalni preporod.

Cijelo po podne je bilo vrlo veselo u Donjoj Pulji. Svuda je bilo sve puno hrvatskih seljaka, a moglo se vidjeti i Nijemaca i Mađara, koji su došli iz obližnjih sela da vide kako se Hrvati vesele i piju, jer zaista ni jedan Nijemac iz ovih sela ne pozna takovo veselje i takovo slavlje kao što Hrvati poznaju; njima su takova veselja nešta nerazumljiva, nešto što ne odgovara njihovoj prirodi. Ni jedan Hrvat koji ne pozna gradišćanske Hrvate ne može zamisliti, da bi njegova braća na sjeveru mogla biti toliko vesela.

A onaj, koji gleda to veselje začudi se i te kako, kad vidi koliko se hrvatskog duha i hrvatske svijesti, sakrivene u srcima i nutrini tih bistrih i poštenih seljaka, pokaže u takovim trenutcima. Cijelo to po podne i cijelu tu noć ja sam s velikim začuđenjem gledao u te vesele ljude, koji su onda kad su postali zagrijani, pokazali svoje pravo naličje i vidio sam kod njih toliko hrvatskog duha, kako se nisam nikada nadao. Kad sam se tog popodneva nalazio među Hrvatima u Pulji, činilo mi se da sam u Hrvatskoj, jer je moja okolina bila zaista toliko hrvatska, da joj se mora zadiviti svaki Hrvat s juga.

Mnogo se pjevalo toga dana, a većina tih pjesama bile su vrlo lijepe hrvatske pjesme, kojima se mora svaki diviti. Šta više, od mojih prijatelja đaka čuo sam kako lijepo pjevaju »Oj Ti vilo« i mnoge hrvatske nacionalne pjesme, od kojih su mnoge naučili u Beču, a kasnije su prenijeli u Gradišće, gdje su se raširile.

Čuo sam toga dana, koji mi se vrlo duboko zasjekao u pamet, kako ti mladi Hrvati, hodajući nasred ceste pokraj njemačkih žandara, pjevaju naše pjesme koje je kod nas diktatura branila; pjevali su ih ti mladići bez ikakove bojazni.

Veselo, gromko i s punim zanosom pjevali su mladi Hrvati pjesmu koju su prije nekoliko godina naučili u Beču: »Bog poživi ptića« ...

*

Na večer se ono veselje što je trajalo cijelog popodneva, pretvorilo u neko obijesno, vatreno i pomamno mahnitanje. Jer iznad svega toga

veselja, iznad sve te atmosfere pjesama, plesanja, sviranja i veselja lebdilo je nešto strašno što je morilo svakog pojedinca: pomisao na rat... Iznad svega toga veselja, koje je vladalo u najvećoj mjeri, kao da se čulo ono gorko i tužno pitanje koje je, do podne, u svojoj propovijedi postavio stari borištofski župnik — »Će biti boj?«

Ljudi kao da su htjeli da to zaborave i pili su bez mjere, pjevali, vriskali, vikali i u naponu mahnitosti plesali pomamno vatreni mađarski čardaš u kome su htjeli sve zaboraviti i prenijeti se daleko u nepoznato carstvo i neki posebni idealni svijet gdje nema onog kobnog pitanja koje je davalo neku tragičnu sliku te noći.

Tragika te noći u kojoj se sve kovitlalo u vrtlogu veselja, pjesme i pijanstva, postaje mi nekako ozbiljnija, teža i crnija. Od jednog prijatelja čuo sam simboliziranu svu sudbinu i tragiku desetaka tisuća Hrvata u Gradišću.

— Budite uvjereni da ja imam ovdje boljih Hrvata, nego što ih vi imate u Hrvatskoj!« — govorio mi je taj prijatelj; rekao mi je ono u što sam već i prije vjerovao.

Kasno u noći puče glas, da će sutra biti proglašena mobilizacija i da će početi rat. Ono mahnitanje postalo je još vatrenije, čardaši još bjesniji, a pjevanje još gromkije. Svi kao da su htjeli zaboraviti tešku stvarnost, nestati u vihoru veselja i još jedanput — možda posljednji put — zaplesati, napjevati se hrvatskih pjesama i do mile volje se napiti. Ona slutnja, da je to veselje možda posljednje u miru, a možda i posljednje u životu mnogih ljudi, još je više razigrala ljude i oni su se još više uživjeli u svoje plesanje, pjevanje i pijančevanje.

Uz onu prvu vijest o mobilizaciji proširiše se te noći mnoge vijesti, od kojih su većina bile lažne i stvarale su još veću zabunu i kao među ljudima.

Najedamput se proširi vijest: »Dolaze Talijani u pomoć Nijemcima. Noćas će ovuda proći«. Mnogi se uplašiše, kaos je postao još veći, a vijest je, dakako, bila izmišljena i pričinjala se strašnom u toj ludoj i tajanstvenoj noći.

Dok su ljudi i mlađarija mahnitali i plivali u moru veselja, mnoge su žene skoro plakale, jer su sve svjesnije bile teškog stanja.

Radio vijesti su dokazale, da imaju te žene razloga, da su tako tužne i da mnogi zaista mogu misliti da se zadnji put do ludila mogu veseliti. Kasno u noći se izgubio onaj mladi Hrvat, kasno u noći počeli se mnogi razilaziti, a nas nekoliko mlađih pođosmo na drugi kraj sela.

Jedan mladi učiteljski pripravnik pripovijeda mi kako je bio zatvoren poslije »anšlusa« i vrlo veselo mi uvijek govori: »Dragi brate iz Hrvatske«.

Svaki kome me je moj prijatelj predstavio kao Hrvata iz Južne Domovine, srdačno me pozdravljao, rukovao se sa mnom i s velikom ljubavlju pitao za Domovinu i govorio o hrvatstvu.

Kasno u noći ore se hrvatske pjesme, a ta noć se čini tako tajinstvena i strašna.

Bilo je to zadnje hrvatsko veselje u Gradišću prije novoga rata... Tog dana i te noći sam u vrtlogu veselja puljanskog »kiritofa« upoznao dušu, srce, svu tragiku i hrvatstvo gradišćanskih Hrvata.

*

U ponedjeljak 27. kolovoza svi su dućani morali biti zatvoreni i odmah se pročulo, da će se dijeliti karte za jelo. Dakle nastupa zaista pravo ratno vrijeme.

U Borištofu je bilo kao i u Pulji i drugim hrvatskim selima: ljudi su bili zaplašeni i pokušavali su da potajno gdje u dućanu kupe robe, jer su se bojali da na karte ne će moći dosta dobiti. Svuda uplašena lica. Žene plaču za onima koji su već otišli u vojsku, a muškarci čekaju sa zebnjom da ih pozovu u vojsku.

Autobusni i željeznički promet su poremećeni. Mnoge vožnje vlakova su otkazane, jer su vlakovi potrebni za vojsku. Mjesto nekoliko sati, koliko traje u normalnim prilikama vožnja do Beča, mnogi se voze po cijeli dan, jer vlak često stoji i dugo čeka.

Na općini se dijele karte za hranu. To su listovi narančasto-crvenkaste boje na kojima piše »Ausweiskarte«, a u kvadratima stoje brojke i naziv hrane. Kad čovjek kupuje na kartu, trgovac mu izreže kvadrat na kojemu je zapisana ona vrsta hrane i spremi radi kontrole taj papirić. Ljudi zabrinuto ulaze u lijepu općinsku zgradu i dobivaju karte za svakog člana obitelji (osim za djecu do 10 godina).

Sve su gostionice prazne, a na ulicama je sve puno ljudi. Nitko ne radi, svi pripovijedaju i instinktivno čekaju na nešto strašno što mora doći.

U utorak 29. kolovoza trebala se držati u Filežu glavna godišnja skupština Hrvatskog kulturnog društva, no otkazana je, jer su mnogi povjerenici H. K. D-a u vojsci, a onima preostalima je teško doći zbog kaotičnih saobraćajnih prilika.

Mnogi ljudi sjede uz radio aparate i slušaju vijesti, a te su vijesti takove da svaki sve više vjeruje da će doći ono strašno, ono što očekuje cijeli svijet, a što očekuje i šaka Hrvata u njemačkom oceanu.

Sablasno iz radio aparata prodiru zvukovi ratnih i vojničkih koračnica, a nakon svih tih melodija u kojima se najviše čuje bubanj, dolazi, Bog zna po koji put, po spikeru najavljeni: »Marsch der Deutschen in Polen«.

Frakanova je lijepo hrvatsko selo na putu od Donje Pulje prema mađarskoj granici.

Mjesto je čisto hrvatsko (ima preko 1000 Hrvata), uredno je i na glasu je zbog svoga bogatstva.

Tu u tišini prostranog i lijepog župničkog doma živi jedan od nekadašnjih najagilnijih hrvatskih radnika u Gradišću i najbolji hrvatski gradišćanski pisac-svećenik Ignac Horvat.

Pošao sam s mojim prijateljem tom vrijednom hrvatskom svećeniku jednog lijepog popodneva, koncem kolovoza, kada se već svuda osjećala blizina velikog požara. U tišini radne sobe autora lijepe zbirke pripovijedaka »Veliki i mali« i svetojeronimskog izdanja »Gradišćanke«, u atmosferi hrvatske gostoljubivosti koja se i tu, u tuđini sačuvala, sjedili smo duže vremena i pripovijedali.

U toj sobi vidi se i duševni horizont tog našeg najboljeg gradišćanskog pripovjedača: mnogo knjiga, među kojima i lijepih hrvatskih.

— Da li pišete šta, velečasni? — zapitao sam gospodina Horvata.

— Malo sada pišem. Kad bih sve ono sabrao, što sam osim onih mojih dviju knjiga napisao, bilo bi to mnogo. Možda ću izdati u budućnosti dvije knjige.

Razgovaram s onim čuvstvom ljubavi, koje osjeća čovjek kad nađe brata u tuđini. Horvatove riječi teku polagano, odmjereno i njegovoj osobi daju izgled marljivog, požrtvovnog i odlučnog Hrvata.

— Kako sam saznao, rukopis hrvatskog kalendara »Naša domovina« već se nalazio radi formalnosti na cenzuri u Berlinu.

— Ako ne bude rata, onda ću posjetiti Hrvatsku i donijet ću gospodinu profesoru Ujeviću svoj prilog o književnosti gradišćanskih Hrvata za njegovu Enciklopediju.

Pred večer se opraštamo sa frakanovskim župnikom Ignacom Horvatom, gradišćanskim književnikom, bivšim predsjednikom H. K. D-a i nekadašnjim župnikom u Novoj Gori u Južnom Gradišću.

*

Prvoga rujna 1939.

Oko sedam sati u jutro čujemo spikerov glas: »Achtung, Achtung, wir bringen eine Sondermitteilung«. Brzo ustajemo iz kreveta, moj prijatelj i ja, bježimo k radio aparatu i napeto slušamo spikerove riječi. Nešto kasnije čujemo vijesti o ujedinjenju Danciga s Njemačkom. Neki nam trnci prolaze tijelom.

Sad nam se činilo jasnije nego ikada do sada da mora doći ono, zbog čega se u zadnje vrijeme popisao sav benzin, zbog čega je odgođen »Reichsparteitag« u Münchenu (koji je trebao nositi ime »stranački dan mira«...), zbog čega su uvedene karte za hranu, unovačeni mnogi ljudi

među kojima ima i mnogo starih, mora doći ono zbog čega je u zadnje vrijeme toliki kaos.

Spikerove riječi »Deutschlandsender«-a govore o sve većim iznenađenjima. Nakon što je pročitao poruku dancškog župskog vođe Forstera i donio mnogo iscrpnih vijesti o ujedinjenju Danciga, govori o teškim borbama koje su prošle noći započele na njemačko-poljskoj granici.

Najviše nas je iznenadilo kad je rekao i više puta ponovio, da će u deset sati početi sjednica Reichstaga i da će govoriti Hitler.

Nestrpljivo očekujemo to vrijeme i nagađamo šta će po prilici govoriti Hitler. Neki misle da će proglasiti opću mobilizaciju i navijestiti rat Poljskoj, a drugi opet drugo misle.

»Bit će boj...« govore mnogi i uzdišu. Drugi se opet tješe da još sve nije propalo i da možda neće biti rata.

Oko deset sati je bilo u sobi kraj radio aparata mnoštvo ljudi. Svi napeto čekaju da počne prenos i nepomično gledaju u aparat iz kojega će se čuti historijske riječi.

Nešto poslije deset spiker najavljuje Hitlerov dolazak; čuje se burno klicanje i pljeskanje. Göring otvara sjednicu na kojoj će doskora Hitler da odluči hoće li biti rat ili mir. Burno pozdravljen počinje Hitler govoriti. Riječ po riječ, rečenica za rečenicom i odvija se govor koji su milijuni sa zebnjom očekivali, koji smo mi oko aparata nestrpljivo očekivali sa pritajenom nadom u dnu naše duše da će ipak još možda to sve proći bez rata.

Među prvim rečenicama naglašava Hitler: »Danzig je bio a i sada je njemački grad. Koridor je bio a i sada je njemački«.

Nakon nekih rečenica čuje se urnebesko odobravanje i klicanje. Govor teče dalje, jedna historijska rečenica za drugom. Mi kod radio aparata mirno sjedimo i kao nijemi slušamo riječi koje će odgovoriti na ono pitanje koje nas kroz dane i dane muči »Će biti boj?...«

Nakon što je spomenuo poljske provokacije i govorio o paktu sa Sovjetskom Rusijom govori o njemačkim ciljevima. Sve jasnije vidimo da je nakon zadnjeg pokušaja da se spasi mir nemoguće izbjeći rat.

Kako saznajemo od tri četvrt šest u jutro bore se njemačke trupe s poljskim. Hitlerove riječi sve više potvrđuju da će biti rat i da će se Njemačka boriti protiv Poljske.

Kad je Hitler rekao da je obukao svoj ratni kaput i da ga ne će skinuti prije pobjede i kad je objavio svoj testament, bilo je jasno da tim riječima navješćuje cijelom svijetu da će započeti rat protiv Poljske.

Svima nam je nekako čudno pri duši. Trnci nas prožimaju i buljimo kao izbezumljeni u radio aparat gotovo ne vjerujući da smo čuli tako strašne riječi s kojima je uništen mir.

Mislio sam da sanjam, ali ne; to je bila strašna i istinita činjenica, rat je bio objavljen.

Poslije svršetka govora i uzakonjenja ujedinjenja Danziga s Njemačkom, nakon Frickovih i Göringovih riječi, dok se kroz aparat čuju zvuci njemačke nacionalne himne a nešto kasnije i nacionalsocijalističke, mi svi stojimo pred strašnim dojmom: započeo je rat.

Žene sa suzama u očima govore riječi koje tako strašno odzvanjaju: »Boj je...«

Po cijelom je selu nastao još veći kaos.

Ljudi hodaju kao izbezumljeni, žene plaču, a mnogi mlađi ljudi čekaju da ih vojne vlasti pozovu u vojsku!

Ja sam se pitao šta da sada činim. Da se odvezem kući, vrlo je nezgodno, jer promet nije normalan. Preko Mađarske ne mogu kući, jer ovdje ne mogu kupiti kartu za vožnju preko Mađarske.

Bojao sam se da će mi vlasti kao strancu praviti neprilike pa sam išao na općinu da zapitam načelnika šta da radim.

Razgovaram s načelnikom koji je Hrvat i vrlo je prijazan čovjek. Savjetovao mi je ono što sam ja sâm kanio — neka ostanem u Njemačkoj dok se ne vidi šta će biti i dok se to malo ne sredi. A ovdje kod prijatelja u bogatom gradišćanskom selu, kod svoje hrvatske braće posve sam siguran i mogu kao stranac mirno živjeti i kasnije se po potrebi vratiti kući.

Gladi se nisam bojao jer su roditelji mog prijatelja dobro stojeći seljaci, a čak da sam i kartu podigao, mogao bih biti potpuno sit, jer je s njima bila omogućena bez razlike pravedna podjela hrane, a ljudi se nisu morali bojati da će židov — kapitalistički krugovi i mali kramarčići nabijati cijene i zarađivati milijune.

Za takove špekulante bio je određen konc-logor!

Odmah je bila izdana naredba o zamračivanju. Dodijeljeni su ljudi na službu »Luftschutza«. Premda nije postojala ni najmanja mogućnost da neko dođe bombardirati ta sela, ipak se na vrlo komičan način u Velikom Borištofu organizirala »obrana za navalu iz zraka«.

Na mnogim kućama koje su imale podrum osvanuli su na kartonu natpisi »Luftschutzkeller« sa nejednako napisanim brojevima kuća kojih se stanovnici moraju tu skloniti.

Kod jednog mog drugog prijatelja bili su u posjetu neki Hrvati iz Amerike, inače njegovi rođaci iz Borištofa osim jedne rođakinje koja je bila Njemica iz Amerike. Još prije nego je izbio rat htjeli su otići u Ameriku, no nakon nekoliko dana vratiše se iz Beča gdje im je konzul rekao da ni jedan parobrod ne vozi u Ameriku.

U teškoj neizvjesnosti morali su sada čekati ovdje kod svojih rođaka u Borištofu dok im američki konzul iz Beča ne javi kad mogu poći u Ameriku. Kasnije kad sam odlazio u Beč, još su ostali u Borištofu; istog dana kad sam odlazio, dobili su brzojav od konzula da neko od njih dođe u Beč da konzul javi potankosti o njihovu odlasku. Ne znam kako su i kada su se vratili kući u Ameriku.

(Vrijedno je tom zgodom istaknuti da u Americi ima nekoliko tisuća gradišćanskih Hrvata. Jedan Borištofčan mi je rekao da iz samog Borištofa ima u Americi preko 200 ljudi).

*

Upoznao sam hrvatskog gradišćanskog slikara Rolfa Klaudusa, sada nadzornika škola u penziji. Živi povučeno u Malom Borištofu. Prije je uz dra Lovru Karalla, bivšeg političkog vođu gradišćanskih Hrvata, bio jedan od najmarljivijih hrvatskih radnika.

Talentiran je slikar, a čuo sam da sada piše i da će doskora i izdati jedno djelo o gradišćanskim Hrvatima.

Pita me za Zagreb i s ushitom pripovijeda o dojmovima sa svoga posjeta Hrvatskoj.

Ljubav za Južnom Domovinom, koju sam primjetio kod mnogih gradišćanskih Hrvata, vidio sam u očima tog našeg slikara. A ko zna za stanje Rolfa Klaudusa i za razlog njegova penzioniranja zavolit će toga čovjeka.

Na rastanku mi toplo steže ruku: »Pozdravite braću u Hrvatskoj!«

»Mi bismo se vratili...« To sam jednog dana čuo od jednog seljaka koji mi je to govorio iskreno i uvjerljivo, a ta me rečenica vrlo iznenadila i — razveselila.

Ostavljao sam Borištof pun lijepih uspomena na to najsvjesnije hrvatsko selo u Gradišću, mjesto odakle su potekle sve hrvatske akcije u Gradišću, gdje su se rodile i »Hrvatske Novine«.

Prijatelji su me pratili do Horičona obližnjeg njemačkog sela' gdje je stanica na pruzi za Beč.

Popodnevno je sunce obasjavalo to lijepo hrvatsko selo gdje sam doživio povijesne dane početka novog rata, gdje sam upoznao srce hrvatskog Gradišća.

Iza zelenih pitomih brežuljaka ostavio sam hrvatsko mjesto u tuđem oceanu. »Burgenland-Express« kako Nijemci u šali nazivaju vlak koji preko Šoprona vozi u Bečko Novo Mjesto pošao je prema granici. Vlak koji ide u Beč iz Gradišća ili u Eisenstadt (hrvatski: Železno) mora voziti preko mađarskog teritorija t. j. preko onog dijela Mađarske koji se poput jezika produžio južnim dijelom Niuzaljskog jezera prema Donjoaustrijsko-gradišjanskoj granici.

Jure Prpić.

UTJECAJ RATOVA NA SUDBINU NARODA I DRŽAVA

Kao što je kod pojedinaca ubijanje znatna promjena u životu pojedinca, tako je i kod naroda i država rat faktor sudbonosnih i značajnih promjena. Kako kod onih naroda i država, koje rat dobiju, tako isto i kod onih, koje ga gube. Kod primitivnih isto onako kao i kod kulturnih.

Kod naroda, kod kojih se rat redovito vodi iz težnje za vladanjem ili osvajanjem, ako rat uspije, šire se ili osiljavaju napadači, ako rat propadne, šire se i osiljavaju braniči. Proširivanjem teritorija biva kraj, nad kojim se vlada veći, nego prije rata, dok osiljavanjem vlasti vlast postaje jača, nego što je bila prije rata. I tako redovito narodi, koji su prije ratova bili maleni s dobivenim ratom oni bivaju s teritorijem veći, a sa vlašću jači. Naprotiv kod onih, koji rat izgube, sve je obratno. S teritorijem, koji je prije rata bio veći s njime, ako se poslije izgubljenog rata ne bude manji, sa vlašću se sigurno biva — slabiji. Prema mirnodopskom stanju, u kojem su narodi bili manji po teritoriju ili slabiji po vlast, rat, po kojem se teritorij uvećao, a vlast ojačala, katkada poprimajući i državni oblik, ili obratno, po kojemu se veći teritorij umanjio, a jača vlast oslabila, svakako da u životu naroda znači promjene sudbonosnije i značajnije naravi, nego što je ikoja mirnodopska promjena u životu naroda.

Dakle, u životu naroda ratovi (uključivši i revolucije kao vidove masovnog ubijanja) su oni faktori koji u životu naroda izazivlju svagda najznačajnije i najsudbonosnije promjene. To znači, ako rat i revolucija uspije, ide se daleko unaprijed i više, nego u ikoje mirnodopsko doba. Naprotiv, ako se s ratom ne uspije, ide se natrag i strada se više, nego u ikoje mirno vrijeme.

Prema tome uspio rat ili neuspio za rata se redovito zbivaju znatne promjene u životu naroda. Po ratovima narodi ili padaju u ropstvo, ili se oslobadjaju ropstva, šire se prostranstvom, ili jačaju sa moći. Iskustva o postanku naroda, širenju teritorija, jačanju organizatorne moći, o postanku država i svjetskih imperija svjedoče o tome najviše. Promatraju li se narodna oslobođenja, uspostava država, stvaranja imperija kao najznačajnije promjene u životu naroda — samo u prerijetkim slučajevima narod se oslobađao ropstva, širio teritorijem, uspostavljao državu i stvarao imperije, blagonaklonim otpuštanjem ili ženidbama, t. j. mirom. U svim ostalim slučajevima kako kod primitivnih, tako i kod kulturnih naroda, kako u prapovijesti tako i u starom, srednjem i novom

vijeku to se obavljalo masovnim ubijanjem t. j. revolucijom ili ratom.

U starom vijeku od neznatnog rimskog naselja veliko rimsko carstvo postalo je velikim i carstvom samo po — ratovima. Po ratovima Makedonija je postala velika, a Aleksandar makedonski — veliki. U vrijeme velikih seoba naroda — narodi su seobu obavljali — ratovima. U srednjem vijeku narodi su postajali teritorijem veći i državnom vlasti jači rijetko — feudom i rodbinskim naslijeđem, a najčešće ratovima. Povijest svakog naroda, a napose Rusa, Turaka, Engleza, Francuza, Španjolaca, Nijemaca, Bugara pa i Hrvata o tome svjedoče najviše. Kod Hrvata, kao u ostalom i kod svih ostalih naroda, Hrvatska se samo sa ratovima teritorijalno proširila u tomislavske i krešimirske granice, te osilila sa vlasti u vidu države. O novom vijeku ne treba ni govoriti. U tome vijeku nema niti jednoga naroda, koji po ratu kao njegovim uzrokom ne bi postao, propao, podržavio se ili proširio. Po ratovima postala je Belgija, Nizozemska, Danska, Švedska i Norveška. Po ratovima tursko carstvo je postalo, ali i propalo. Isto tako poslije propasti turskog carstva po ratovima su postale Rumunjska, Bugarska, Srbija i Grčka. Po ratu propadala je Austro-Ugarska i na njezinim ruševinama uspostavljala se ponajprije Italija, a zatim Čehoslovačka i Poljska. Isto tako po ratu su se na oslabljenoj Rusiji uspostavile Finska, Estonija, Letonija i Litva. Po ratovima Engleska je postala najveća evropska i svjetska velika vlast, jer je vodila najviše ratova, Francuska manja, jer je vodila manje, a Njemačka još manja, jer je vodila najmanje. Jednom riječi po ratovima po krvi i klanju narodi postaju ili nestaju, padaju ili se dižu. Po ratovima narodi postaju države, i ako u daljnjim ratovima kao takve ne propadnu, takve države po ratovima bivaju sve veće i veće, postaju državne zajednice, a ne rijetko i svjetske imperije. Povijest Egipta, Perzije, makedonskog, rimskog, turskog ili engleskog carstva najizrazitije su slike i prilike naroda, koji su po ratovima postali države, zatim državne zajednice i na koncu imperije.

Međutim rat takvo značenje i takav utjecaj nema samo u životu naroda, nego i u životu država. Ako država koja vodi rat dobije rat, bogatstva države se umnažaju, moć državne uprave raste, a s time i sve ostalo na području narodnoga života. Na području umjetnosti, znanosti, prava i politike isto onako kao i na području svih ostalih materijalnih dobara. Naprotiv izgubi li neka država rat, a ne propadne, rat je i u takvom slučaju opet faktor značajnih promjena u životu države. Ako ne propadne i ne prestane opstojati, ona se bilo čime smanjuje. Ako ne sa teritorijem, tada se smanjuje sa vlašću državne uprave, ako ne sa granicama, onda sigurno sa care-

v i m a, k r a l j e v i m a i l i v r s t o m v l a d a v i n e. Poslije izgubljenog rata carevine ili kraljevine često se mijenjaju u demokratske republike, apsolutizam i diktatura vraćaju se u ustavnost, a monarhizam u demokraciju i parlamentarizam, dok narodi, stranke ili staleži, koji dotada nisu imali većih sloboda i jačeg utjecaja u životu države poslije izgubljenih ratova redovito dolaze do jačeg utjecaja i većih sloboda u državi. Primjerice u starom vijeku, dok je rimsko carstvo dobivalo ratove, moć careva je bila sve veća i veća, no kad je carstvo počelo gubiti ratove, moć je bivala sve slabija i slabija. U srednjem vijeku, kada su carevi i kraljevi gubili rat, plemićima su se davali feudi, narodima povlastice, jednima i drugima — ustavi. U novom vijeku, kad su carevi i kraljevi vodili uspjele ratove nije bilo revolucija. No kada je nakon neuspjelih ratova nastala n. pr. u Francuskoj bijeda, revolucija je brzo uslijedila, a kralj izgubio glavu. Napoleon, dok je pobjeđivao, širio državu i jačao svoju vlast, bio je imperator, ali kada je počeo gubiti ratove, ubrzo je izgubio vlast, teritorij i postao — zatočnik. Pa i u najnovije vrijeme ima rat isti utjecaj na život država. U svjetskom ratu Rusija, koja je vodila rat, ali više bez uspjeha, nego s uspjehom, ostaje bez cara uz socijalne promjene, koje se za vrijeme mira nisu nikako mogle ostvariti. Isto tako i Austro-Ugarska nakon stoljetnog opstanka kao država i kraljevina poslije rata koji je izgubila, propada i kao kraljevina i kao država. Slično je bilo i s Njemačkom. Nakon stogodišnje vladavine dinastije i stogodišnjeg carstva izgubivši rat i Njemačka poslije rata ostaje i bez cara i bez dinastije. Prema tome kako se vidi iz pobrojanih činjenica, radi rata zbivaju se i u najnovije vrijeme kao i najstarije, u životu naroda kao i u životu država znatne promjene. P r o m j e n e p o v i j e s n o g z n a č e n j a i v a ž n o s t i.

Međutim za ratove kao faktore značajnih i sudbonosnih promjena u životu naroda i država ne svjedoče samo povijesne činjenice, nego i statistički podaci. Iz pobrojanih odnosa ratnih godina između malenih naroda i država statistički podaci upućuju nas na slijedeće zaključivanje: u četiri stotine godina t. j. od 1500.—1900. Rusija je ratovala 238 godina, Turska 232, Austrija 213, Engleska 207, Francuska 193, Poljska 137, Holandija 106, Njemačka 102, a Danska samo 90 godina...

Uspoređuje li se sada na osnovu tih statističkih podataka broj ratova u tih 400 godina, u kojima su sudjelovali pojedini narodi i države, vidi se da na Rusiju, Tursku, Austriju, Englesku i Francusku otpada najveći broj ratnih godina, na Njemačku manji, a na Dansku još manji. Prema tome na osnovu brojčanih odnosa ratnih godina u posljednja četiri stoljeća između pojedinih naroda vidi se, da su u svijetu tokom tih 400 godina bile — n a j v e ć e o n e d r ž a v e, k o j e s u v o d i l e n a j-

više ratova, zatim manje one koje su vodile manje, onda najmanje one, koje su vodile najmanje, a nikakve one, koje nisu vodile nikakve ratove ili pak nekakve, ali uvijek više za druge nego li za sebe.

Za narode i države, koji su maleni ili veliki, a koji su vodili manje ratova, nego ostali maleni ili veliki narodi takav odnos broja ratnih godina se veličinom i moći države znači svakako veoma mnogo. Osobito u današnje vrijeme, u kojemu su se sukobile velike vlasti. I to s jedne strane velike vlasti, koje su vodile najviše ratova (Engleska i Francuska), a s druge velike, koje su vodile najmanje (Njemačka i Italija). Promjene, koje bi na osnovu brojčanih odnosa ratnih godina unazad četiri stoljeća imale uslijediti u prilog države, koja je vodila najmanje ratova, ako ne uslijede u ovome, u jednome će sigurno. Danas ili sutra, prije ili kasnije radi rata kao faktora sudbonosnih i značajnih promjena u životu država i engleski imperij morat će stići sudbina turskog carstva i Austro-ugarske monarhije iz novoga vijeka, kao španjolskoga ili rimskoga iz srednjega i staroga.

To znači prema povijesnim činjenicama kao i statističkim podacima ratovi su oduvijek bili neizostavan faktor značajnih i sudbonosnih promjena u životu naroda i država. Po ratovima i samo po njima narodi se šire, postaju veći, jači i moćniji; po njima narodi postaju države prvo malene, onda veće, a zatim još veće, moćnije i silnije; po njima narodi i države postaju i nastaju, dižu se i padaju. U prošlosti takvom neumitnom utjecaju rata na život naroda i država nije mogao nitko izbjeći, u srednjem isto tako, u novom još manje, a danas još najmanje. I uopće nikada. Još bolje sve dotle, dok na svijetu budu živjeli narodi i države takvim životom, u kojemu se rat izmjenjuje mirom, a mir — ratom.

Ante Oršanić

L I S T A K

BAČKA HRVATSKA

(Predavanje održano na »Dan bačko-baranskih Hrvata« 14. travnja 1940. u Zagrebu)

— Mač nije posjekao još ni jednu misao, ni jedna misao nije poginula niti na stratištu, niti u zatvoru. (Dr. A. Starčević)

Pitanje bunjevačko-šokačkih Hrvata nije bilo valjda još nikada tako važno i suvremeno kao danas, u ove teške i nemirne dane, kada oko nas grme topovi, a jauci patničke braće ljudi paraju uši i nebo. Valjda još nikada jedno vrijeme nije bilo tako nestalno i prevrtljivo kao ovo naše, današnje vrijeme, vrijeme čudnih i nerazumljivih paradoksa i obrata, vrijeme, koje sasvim otvoreno i jasno potvrdjuje, da smo mi samo djeca barbarskog stoljeća, koje nikada ne će moći opravdati pred vječnim sucem novu klaonicu čovječanstva.

I u takvim danima, koji ne zbunjuju jake, došlo je do izražaja kao još nikada ranije pitanje

da li će bunjevačko-šokački Hrvati biti u Hrvatskoj ili u Srbiji.

O tome danas pišu i govore i zvani i nezvani, pa ne će biti na odmet, da konačno i mi kažemo koju riječ o tome, da i mi odgovorimo na to pitanje, jer mi kroz ovih dvadesetak godina ipak nismo ostali nedonoščad. O nama se radi, pa valjda bar onda može i mora vrijediti i naša riječ.

Život je realan i naša nemirna i nestalna, prevrtljiva i paradoksalna današnjica je ipak realna, pa zato treba smiono i muški pogledati realnosti u oči i jasno istaknuti činjenice, odvojiti ono što doista jest od onoga što će biti, što bi moglo ili moralo biti.

Bačka Hrvatska nije danas u granicama Banovine Hrvatske. To je realnost, koja nam svima a pogotovo nama — sinovima bačko-baranjskih ravnica — nameće nove i teške dužnosti i podržava snagu, aktualnost i zamašitost našega općehrvatskog, a specijalno bačko-hrvatskog ceterum censeo, koji je već nebrojeno puta jasno i glasno prošao kroz našu štampu kao krvavi krik zapostavljene braće, kroz naše dvorane kao posljednji vapaj nevino osudjenih, kroz naša sela i gradove kao izraz narodne volje, kroz našu Hrvatsku od Subotice do Kotora kao spontana jeka duše jednoga naroda, maloga naroda, ali zato naroda, koji je opravdao svoje postojanje na svijetu i svoje pravo na život, jer se zove narod hrvatski. I mi smo hrvatski narod, pa baš zato želimo, tražimo i hoćemo za sva vremena i za sve prilike i neprilike samo jedno: mi hoćemo jednu i zajedničku sudbinu i u dobru i u zlu, u borbama i patnjama, u krvi i slobodi s hrvatskom braćom iz cijele Hrvatske, mi hoćemo i moramo biti u Hrvatskoj, jer za nas nema Hrvatske i nema svršetka borbe, dok i Subotica ne bude granitni medjaš naše Hrvatske.

Bačka Hrvatska (kada to kažem, mislim na hrvatsko etničko područje takozvane Vojvodine uopće) nikada nije ni tražila ništa drugo nego zajednicu sa Zagrebom i zajedničku sudbinu s banskom, slavonskom, turskom i dalmatinskom Hrvatskom bez obzira na vrstu te sudbine. Svi predstavnici Bačke Hrvatske jasno su i u svakoj zgodi isticali tu misao jučer, ističu je danas,

a isticat će tu misao uvijek bez obzira na sve, jer su s tom mišlju rođeni, s tom mišlju žive, a s tom mišlju će i umrijeti, ako ustreba, jer ni čovjek ne priznaje poteškoće, koje bi ga mogle zaustaviti u izvršenju životnog zadatka, a pogotovo to ne može i ne će priznati jedan narod ili jedna grana narodna.

Naše pravo na Bačku Hrvatsku je jasno i nedvojbeno. Bačka Hrvatska kao pojam obuhvaća hrvatski etnički dio tkzv. Vojvodine u kojem prema državnim statistikama iz 1931. g. kada je službeno proglašeno antidržavnima samo spominjanje hrvatskog imena, živi

93.000 Hrvata prema 51.000 Srba,

a po našim statistikama, koje nisu nipošto propagandističke i tendenciozne, osvajačke, nego sasvim točne i gotov temelj za svako objektivno i naučno istraživanje etničkog problema Bačke Hrvatske ima nas:

180.000 Hrvata prema 45.000 Srba.

Hrvatsko etničko područje tkzv. Vojvodine priraslo je uz dio slavonske i srijemske Hrvatske, a dijeli ga od drugog dijela tkzv. Vojvodine linija: Subotica—Bačka Palanka—Ilok. Na tom području, koje obuhvata nešto više od 6 kotara (tkzv. Vojvodina ima ukupno 27 kotara i to 6 hrvatskih i 21 nehrvatskih, ali niti srpskih, jer ima mnogo Madjara i Nijemaca) ima 256.000 katolika, oko 50.000 pravoslavaca i 80.000 evangelika! Ti kotari su: Batina i Darda u Baranji i Subotica, Sombor, Apatin i Odžaci (s dijelovima Bačkotopolskog i Bačkopalanačkog kotara) u Bačkoj.

U tih 6 hrvatskih kotara po državnim statistikama iz 1931. g. nema ni 10% Srba zajedno sa svima doseljenicima (kolonisti, činovnici, žandari, vojska i sl.), dok su na tom području grupirani gotovo svi vojvodjanski Hrvati (rasuti su još po cijeloj tkzv. Vojvodini, a ima ih po državnoj statistici 12.000; u Madjarskoj po madjarskim statistikama 45.000 što je daleko premalo prema stvarnom broju; i u Rumunjskoj po rumunjskim statistikama 11.000), pa već i to pokazuje da su ti krajevi u kojima žive kao kompaktna cjelina Bunjevci i Šokci, etnički apsolutno hrvatski. Onda je pravedno da ti krajevi budu i politički hrvatski, jer nema apsolutno ni jednog objektivnog i pravednog razloga da se Bački Hrvati uklope u područje životnog interesa Srba, budući da su osim etničkih razloga i sve životne manifestacije bačkih i baranjskih Hrvata bile isključivo i izrazito hrvatske.

Za vrijeme hrvatskog narodnog preporoda bački Hrvati su se nazivali Ilirima, a drugi susjedni narodi ih zovu Dalmatincima. Preporoditelj bunjevačko-šokačkih Hrvata biskup Ivan Antunović, zajedno sa svojim suradnicima, održava tijesnu vezu s hrvatskim kulturnim prvacima onoga vremena, a izdaje knjige i novine ijekavicom. To je jasan dokaz, da je i prije 1918. g. bilo jasno istaknuta u svim manifestacijama nacionalnog i kulturnog života bunjevačko-šokačkih Hrvata orijentacija prema glavnom gradu Zagrebu i Hrvatskoj. Za vrijeme rata i politički život Bačkih Hrvata okreće se prema glavnom gradu Zagrebu i Hrvatskoj, pa već 1918. Blaško Rajić traži u Zagrebu pripojenje Hrvatskoj. Prevrat je u Subotici izvršen 1918. g. pod hrvatskom zastavom, a na mirovnoj konferenciji u Parizu Blaško Rajić i Djido Vuković su uspješno dokazivali i dokazali hrvatstvo Bunjevaca i Šokaca. Poslije 1918. bilo je mnogo i mnogo izrazito hrvatskih manifestacija, a spomenut ćemo samo: Proslavu 1000 godišnjice hrvatskog kraljevstva 1925., proslavu 250 god. dolaska u nove krajeve 1936. i napokon svečanu akademiju u Zagrebu 1939. godine.

Srbi nemaju nikakvo ljudsko, moralno i nacionalno pravo na tu našu Bačku Hrvatsku, jer čak i njihove statistike govore, da je to bilo naše silom prava, a ne pravom sile, da je danas naše po pravu, a da sutra i faktično

u životu bude naše, to je zadaća naših života i naše mladosti, to je zakon, koji se mora izvršiti, da naši životi budu dostojni sami sebe.

Bačka Hrvatska u svojoj prošlosti nije poznavala lijepih dana, nego je bila tudja kolonija, ali kolonija je prelijepo ime i za samu zemlju kao i za one, koji su jednako prije 1918. kao i poslije 1918. haračili po toj dragoj zemlji bahato i nepromišljeno.

Govoriti u Hrvatskoj, srcu Hrvatske, o nepravdama i zapostavljanjima, o krvavom sarkazmu narodnih neprijatelja nije potrebno. Osobito to nije potrebno onda, ako je sve to bilo samo radi toga, da se uništi narodna svijest i izbriše hrvatsko ime. Pa sva naša Hrvatska i nije ništa drugo nego skup žrtava, jedno tijelo izranjeno u svakom svojem atomiću nepravdama tudjina, jedan prodoran i nadzemaljski krik patničke braće ljudi za Pravdom i Slobodom. Ali još uvijek nije dovoljno jak taj krik, da sruši kuću laži, da uzdrma do temelja i razbije stupove koji drže tu kuću. Još uvijek nije dovoljno jak taj krik, ali to još ne znači i ne smije značiti, da nikada ne će biti dovoljno jak!

Bačka Hrvatska danas ista je kao što je bila jučer: zaboravljena, zapuštena, bespravna i progonjena. Ništa se u biti nije promijenilo, a ipak se je mnogo promijenilo. Promijenile su se prilike oko nas i medju nama, a da mi tu promjenu nismo osjetili drukčije osim na našu štetu, što se tiče utroška snage i životnih energija, ali na našu korist, što se tiče borbenosti, rada i volje, da se troši nemilosrdno i posljednji djelić psihičke i fizičke snage, da se troši posljednji puta, jer se još nije dovoljno istrošilo zato, da se bude ne samo u želji nego i u životu, u današnjici, u realnosti tamo gdje se jedino može i želi biti slobodan u Hrvatskoj.

Bačka Hrvatska ista je s materijalne strane kao i ranije: i po strukturi narodnosnih grupa, i po svakovrsnim statistikama, i po nedostatku svake pravednosti, i po progonima, i po zapuštenosti, ama baš po svemu. Samo u jednom nije ista.

Poslije velikih iznenadjenja, kao i poslije velikih razočaranja, slijedi period apatije, mrtvila i totalne nesposobnosti za svaku akciju. Ali kada se taj period sretno prebrodi i izdrži, onda dolazi vrijeme orkanskih napora i kidanja u želji, da se pobijede i iznenadjenja i razočaranja, i da se prisili sudbinu (mislim ljude, koji bilo zašto i bilo kako imaju stanovito vrijeme u svojim rukama kormilo sudbine ljudi, naroda i naròda) da više i ne pomisli na iznenadjenja i razočaranja, jer svaka prenapeta žica mora puknuti i svaki organizam mora popustiti, ako se samo napinje a ne hrani se.

Ne smije se zaboraviti da su sjeverne granice ove države tamo gdje su danas isključivo zahvaljujući Bačkoj Hrvatskoj, pa će i ostati tamo samo onda, ako to hoće Bačka Hrvatska i ako to ona želi, a ona to hoće i želi, jer je ona jedini i pravi živi zid na kojem se zaustavlja i lomi Madjarska i madjarizacija.

Ali Bačka Hrvatska nije samo za to na svijetu i u najplodnijem kraju uznemirene i nestalne, nevjerne i nepravedne Evrope, da tjelesima svojih sinova štiti jedne od drugih, da žuljevima svojih vrijednih ruku hrani kojekakove i svakakove tudjince, probisvjete, da bude predmet popuštanja i nepopuštanja, trgovine i cjenkanja, iznudjivanja i pogadjanja, posebna vrsta odskočne daske, da se stigne tamo kuda se želi stići i to uz pomoć te odskočne daske, ali — bez nje ni mimo nje.

Bačka Hrvatska danas jedva se otela dojmu izgubljenosti i napuštenosti, a taj dojam nije samo današnji, i nije plod nikakvih kombinacija i prigovora bilo kome i bilo zašto, nego sušta stvarnost. Geopolitički položaj bunjevačko-šokačkih Hrvata, koji ispunjuju Bačku Hrvatsku gotovo u isto tolikom broju kao i najjužniji dio Madjarske, nije nimalo zavidan. Ali taj položaj svojom težinom ne daje zato nikome prava, da unaprijed osudjuje na propast Bačku Hrvatsku i tisuće vrijednih Hrvata, koji su spremni borit se za svoju Hrvat-

sku, koji su spremni pomoći Hrvatsku svojim novim, neistrošenim i sačuvanim snagama.

Ne smijemo zaboraviti, da je Bačka Hrvatska kao žitorodni kraj prevažna ekonomska komponenta hrvatske budućnosti i obećani kraj naše nove Hrvatske, prava nužda i imperativ zdravog razvitka i nesmetanog napretka u toj n a š o j, novoj i dragoj Hrvatskoj.

U prošlosti je Bačka Hrvatska redovno bila siroče za koje su se otimali, kada je trebalo dijeliti plodove siročetove divne zemlje, ali koje nikada nije dobilo ni najmanji dio najsvetijih prava kulturnog čovječanstva. Bačka Hrvatska je postala p u n o l j e t n a u svojem hrvatstvu i ne želi više t u t o r a, pa ne želi više biti ni s i r o č e. Bačka Hrvatska više danas ne moli, nego t r a ž i i z a h t i j e v a ono što je n j e z i n o, ono što je l j u d s k i i p r a v e d n o, ono što ona sama hoće, a hoće da b u d e u H r v a t s k o j.

Bačka Hrvatska je divna i plodna zemlja, prebogata zdravim snagama, obiljem još neistraženih problema i motiva: životnih, socijalnih, kulturnih i gospodarskih, ali svi ti problemi stoje i čekaju na svoje riješavanje, jer se pred njima isprsio jedan gorostasni problem, prvi medju prvima i najveći medju najvećima, problem p o s t o j a t i i l i n e p o s t o j a t i, b i t i i l i n e b i t i u H r v a t s k o j, b i t i i l i n e b i t i H r v a t, b i t i i l i n e b i t i č o v j e k. Taj problem ne pušta druge ispred sebe, jer je po zakonima prirode njegovo prvenstvo nesumnjivo i prvi uvjet bez kojega se ne može nikada riješiti druge probleme, jer je to prvi problem Bačke Hrvatske danas i cijele Hrvatske uopće.

Naše vrijeme, koje u vrtlogu dogadjaja, bujici nasilja i metežu nesredjenih duhova ne dopušta slabima ni da se samo časak zaustave i zamisle o dogadjajima kojih su bili svjedoci, sili nas, da budemo jaki, odlučni i sposobni izdržati napore, koje iziskuju naši ciljevi, sili nâs, sinove Bačke Hrvatske u prvom redu, a onda i svu ostalu hrvatsku braću, da raskinemo sebe u borbi za postignuće životnih ciljeva ako je to potrebno da ostvarimo san vijekova i današnjice, da stvorimo nove ljude i novu Hrvatsku, da Hrvatska državotvorna misao Oca domovine bude stvarnost, današnjica, život.

Bačka Hrvatska je komponenta buduće Hrvatske, ona je sastavni dio buduće Hrvatske, a ne odskočna daska, ne objekt sentimentalnih simpatija i bolećivih fraza o nemogućnosti očiglednih mogućnosti i očiglednog prava hrvatskog, jer Bačka Hrvatska hoće zajedničku sudbinu sa Zagrebom i Hrvatskom u borbama i u slobodi, u dobru i u zlu, jer za nas, sinove Bačke Hrvatske, nema Hrvatske bez Subotice, jer smo i mi, sinovi bunjevačkošokačkih nana i sinovi slobode, H r v a t s k i n a r o d, pa želimo živjeti i raditi u Hrvatskoj ili boriti se i doboriti se, da budemo jedanput i konačno i mi u Hrvatskoj.

U svojim dušama nosili smo stoljećima vjeru u pravednoga Boga, pa i danas nosimo u sebi tu vjeru i znamo da pravedni Bog ne može nikada dopustiti propast jednoga naroda i jedne grane narodne, jer su sinovi toga naroda znali za tu vjeru neštedimice davati sebe i svoje živote, jer znamo, da je krv naših mučenika, da su žuljevi naših seljaka i radnika, da su nastojanja svih Hrvata u borbi za Slobodom najljepši psalam i prekrasna molitva Sevišnjem, molitva koja ne može ostati neuslišana, molitva, koju svaki dan i svaki čas ponavljaju Hrvati na svakom komadiću drage zemlje Hrvatske, molitva koja ne silazi s usana Hrvata.

Bačka Hrvatska ima još jednu drugu, svoju i posebnu molitvu, koja izgovorena riječima označuje težnju za sjedinjenjem s ostalom hrvatskom braćom i ostalim hrvatskim krajevima u jednoj zajednici administrativnoj, političkoj i d r ž a v n o j! Plodne ravnice Bačke Hrvatske bruje zvucima te molitve, a mi, koji danas govorimo o Bačkoj Hrvatskoj i u ime Bačke Hrvat-

ske, mi smo samo instrumenti, koji reproduciraju tu zajedničku molitvu i želju sviju sinova Bačke Hrvatske, mi i u ime njihovo govorimo:

Hoćemo, možemo i moramo i mi biti u Hrvatskoj!

Mi smo prvo došli i osvojili krajeve u kojima i živimo! Mi smo se stoljećima borili s mnogobrojnim neprijateljima, koji su dolazili i odlazili ne obavivši posla, a mi smo uvijek ostajali.

Borba nas je očeličila, jer smo navikli na borbu, jer smo od prvoga dana u novome kraju, pa sve do naših dana bili uvijek na braniku svojih ognjišta, svojih običaja, svoje vjere i svoje pravednosti. Naša borba ne pozna odmora.

I danas, kada naši protivnici žele, da nas u svojem zagrljaju zadave, mi smo spremni i snažni, snažniji nego ikada, jer znamo, da nismo sami. Jer znamo, da su uz nas stoljeća i stoljeća borbe cjelokupnog hrvatskog naroda. Jer znamo da su uz nas duhovi Matije Gubca, Zrinjskoga, Frankopana, Kvaternika, Staroga, Radića, Šuflaya, Javora i tolikih drugih znanih i neznanih, malenih i velikih, jakih i slabih. Jer znamo da je uz nas Hrvatska, a Hrvatska ne može izgubiti, Hrvatska ne može propasti, Hrvatska mora pobijediti, jer je prolila toliko krvi na oltaru Slobode i Pravde, jer Hrvatska nosi u sebi božansku misao Slobode, a Otac Domovine kaže, da mač nije posjekao još ni jednu misao i da nijedna misao nije poginula niti na stratištu niti u zatvoru, a pogotovo to ne može biti onda, kada je u pitanju misao kojom je ispunjena Hrvatska. Mi smo u svojim dušama nosili i čuvali kao najveću svetinju Hrvatsku, našu i dragu Hrvatsku, tu patničku Majku, koja nije pala pod udarcima silnika, jer je strpljivo nosila svoje teške križeve kroz Kalvariju stoljeća i muke VELIKOG PETKA, jer je vjerovala u ono, u što i mi vjerujemo, da poslije svekog Velikog Petka, dolazi — Uskrsnuće, a naše Uskrsnuće nije i ne može biti više daleko!

Marko Čović

Umjetnost

RESTAURACIJA ZNAMENITOGA KIPA »TRPEĆEGA ISUSA« U ZAGREBU

U prizemnoj prostoriji kuće »Zaklade zakladne bolnice« u Ilici 1a, koja je god. 1936. adaptirana za vršenje bogoslužja u zamjenu za porušenu Crkvu Ranjenoga Isusa na Jelačićevu trgu, imade kip Trpećega Isusa, koji privlači pozornost svakoga, koji u rečenu prostoriju uniđe. Intelektualac i vjernik i strani i domaći, vidi u tom kipu veliku i umjetničku i religioznu sugestivnost.

Krist, okrunjen trnovim vijencem, sjedi na kamenu naslonivši umornu glavu na lijevu ruku, a u desnoj drži trstiku-žezlo. Lakat lijeve ruke, na kojoj je naslonjena glava, upro je na koljeno lijeve noge, podignute i uprte na malenu kamenu uzvisinu. Gleda u neizvjesnost, zamišljen je, a neka neizreciva tuga i bol izbija iz toga pogleda i obuzimlje svakoga, koji pred njim stane.

Ovakov Krist s izrazom duboke tuge nepoznat je u povijesti skulpture. Nije to »Ecce Homo« Andrije Solaria jednako ovjenčan trnovom Krunom a u ruci trstika za žezlo, s kojom bi se dala izvesti sjajna poredba. A još manje je olimpijski Krist.

U povijesti kršćanske ikonografije ne nalazimo nigdje trpećega Krista prije XIII. vijeka. Premda je velika žrtva Boga-čovjeka osnovna misao i kršćanske dogmatike i kršćanske liturgije, ipak Ga ne vidimo naslikana u stavu patnje ni u katakombama ni u kasnijim kapelama i bazilikama. Svugdje u stavu kralja pobjeditelja. Križ je, u raznim oblicima, od početka bio simbol otkupljenja: Crux spes unica, ali gol, to jest bez Kristova tijela. Mjesto tijela je u sredini nosio starozavjetni simbol: Zmiju ili monogram X. i P.

spojen ili ribu, koja sadrži u svome imenu inicijale Kristova imena, ili janje, koje sjedi nad knjigom sa sedam pečata.

U brojnim inim spomenicima naslikan je Krist, ali nikad u stavu ili izazovu patnje. I kad su Ga počeli prikazivati na križu, prikazan je bezbolan, odjeven ruhom kraljevskim ili svećeničkim, živ. Takov je i onaj, do danas sačuvan u Assisiu, koji je progovorio sv. Ocu Francesku, kad ga je slao na veliko poslanstvo (god. 1206): »Popravi kuću svoju, koja se ruši«.

Obrat umirućemu Patniku nastaje, u kršćanskoj umjetnosti zapada, tek poslije sv. Frane. Franciskanizam tumači Isusove riječi: »kad budem uzdignut sa zemlje, sve ću privući k sebi«, tako da će Kralj boli, vir dolorum, zavladati dušama svojih poklonika.

Pod utjecajem te misli u ikonografiji XIII., XIV. i početkom XV. vijeka umjetnici prikazuju Krista izranjena, koštunjava, ocijeđenog sa oštrom krunom na glavi, da probude u gledaocima sućut, žalost i duševnu bol. U tom vremenu je morao nastati i kip Trpećega, o kojem je govora. Morao je nastati svakako prije reakcije bolonjske škole, prije Guida Renia (1575.—1642.), koji je također pretežno i rado slikao Krista trnjem okrunjena, ali ne okrvavljena ni iscijeđenog, kakov je na pr. Krist Meštrovićev u crkvi sv. Marka, nego Krista bjeloputna, zamamljiva, sa lijepim uvojcima što mu dražesno padaju niz vrat, milo rezignirana na bol. Gotovo sto godina prije Renia je Solari Andrea bio odvojio od franciskanskoga predstavljanja Krista u potresnom bolnom stavu mučenika. Njegov »Ecce Homo« se može smatrati pretečom Renievih savršenih tjelesnih oblika, punih mesa i mladosti. Renesansa ne trpi žalobnih prizora, tugaljivih izmrcvarenih tjelesa.

Zagrebački »Trpeći Isus« nema ništa od starinskih Triumfatora, ni od renesansnih slatkih »Ecce Homo«. Umjetniku su lebdjele pred očima riječi Psalma 21. o Kristu: I z b r o j i š e s v e k o s t i m o j e. Nema na njemu mesa. Mogu se prebrojiti i rebra i križnjaci i hrptenjača.

Sudeći po izrazu, idejno zagrebački Trpeći Isus ne može biti ni raniji od XIII. vijeka ni kasniji od XV.

To se slaže i sa tehnikom izradbe. Ovaj kip imade sve karakteristike prijelaza iz romanike na gotiku. Po prilici konac XIV. vijeka (1360.—1380.). Dok je ukupna izradba očita gotika, glava je romanska.

Majstor nije poznavao anatomiju, kako se vidi iz rebara. Nije radio po nacrtu, nego po živom modelu. Tip, koji je majstoru služio za model, morao je biti naš domaći čovjek, kako ga odaju glava, noge i ruke. To je tip zagorski, ali nešto dotjeran.

Tip dakle dokazuje, da je zagrebački Trpeći Isus djelo našega domaćeg majstora. Nije on importiran iz vana. Ovo posljednje, t. j. da nije importiran potvrđuje i materijal, iz kojega je isklesan.

Blok, iz kojega je nepoznati majstor isklesao ovaj kip, jest takozvani konglomerat ili bizekski kamen iz okolice Vrapča. Te iste vrste kamena imade u gradnji remetske župne crkve, prema tomu se mora apodiktički zaključiti, da je kip djelo nastalo u našoj sredini. Nema na njemu nikakova vanjskoga znaka, koji bi nas točnije uputio, ko je u istinu majstor, ali pošto znamo, da je, svojedobno postajala klesarska radiona u samostanu naših pavlina u Remetama koja je bila prenesena u Lepoglavu i trajala do izgona onih redovnika za Josipa II., možemo s vjerojatnošću zaključiti, da je majstor ovoga kipa izašao iz one škole i radio u pavlinskoj radionici i to koncem XIV. vijeka. Radio je pod utjecajem ondašnjih velikih talijanskih majstora — iz porodice Pisano: Andrea i njegova dva sina Nino i Tommaso 1270.—1350. i Andrije Orcagne, koji su znali dati život tvrdom kamenu kao nitko prije njih. Možemo nagađati, da je majstor našega kipa bio iz Dalmacije, koja je u ono vrijeme davala umjetnike Italiji.

Po sudu vještaka kip Trpećega Isusa s umjetničkog i historijskog pogleda predstavlja jednu veliku vrednotu, koja zaslužuje posebnih studija. I najkulturniji narodi bi se ponosili takovom rijetkom umjetninom. Znamo međutim, da su stari Zagrepčani gojili posebnu pobožnost prema ovomu kipu Trpećega Isusa. Prije nego li je u njegovu čast sagrađena crkva na Harmici ili »in foro tricesimae«, ne znamo gdje je bio postavljen, jer nismo mogli doći do potrebnih isprava. Znamo da je stajao na nekom postamentu pričvršćen kukastim željezom. God. 1749. bi unesen u kapelu na Harmici, postavljen na glavni oltar na opće štovanje. I od onda neprestano, gotovo puna dva vijeka, pobožni narod hrli k tomu Kipu proseći za milost i za utjehu. Zavjeti pobožnih duša i zahvale za primljene milosti bilježeni su u posebnoj knjizi. Ne znamo, kamo su je bacili u doba špoljacije.

Ne samo pojedini privatnici nego i gradsko poglavarstvo je odavalo ovomu čudotvornom kipu veliko poštovanje. God. 1758. u sjednici od 12. lipnja gradski magistrat zaključuje:

»Jer je prečasni Kaptol zagrebački na današnji dan odredio da se ide javno u procesiji k čudnotvornom kipu (ad thaumaturgam statuam) u crkvi Trpećega Isusa na trgu Tricesime, noseći i česticu presvetoga Križa, da ostavimo potomcima uspomenu na primljene milosti, koje Dobrota božja se dostoji udijeljivati svima, koji se utječu ovomu svetomu Kipu, te da se poveća pobožnost, zato hoćemo, da se dade tomu događaju izraza u ovom zapisniku.«

Stjepan Zorecki, gradski kapetan, je napravio svoje lične bilješke o sjednicama gradskog magistrata, u kojima je i sam djelovao. Za god. 1763 piše: »Započeta je pobožnost sa procesijom k Trpećem Isusu na trgu Manduševac obzirom na ljudsku kugu, koja hara, e da se milostivi Bog udostoji ovo zlo od nas; zato će se od sada dalje svake srijede, kao u korizmeno vrijeme, postiti, i to će biti dužan vršiti i kler i lajikat.«

U sjednici od 7. travnja 1773 spominje se posebni zavjet grada: »Da se ublaži Veličanstvo Božje i postigne blagoslov za sve, magistrat je u svojoj sjednici učinio zavjet, da se svake nedjelje i blagdana počev od Uskrsa, za cijelu godinu u 11 sati čita jedna sveta Misa i da se od Uskrsa do Sviju Svetih u iste dane recitira u crkvi Ranjenoga Isusa jedan Rozarij, te da se svećenika za tu službu posebno nagradi«.

Među brojnim zavjetnim darovima spominju se verige jednog bjegunca iz turskog zarobljeništva, koji svoj spas zahvaljivaše ovomu Kipu.

Tokom vijekova sama statua je pretrpjela nešto od vlažnoga zraka u crkvi, nešto od promjena temperature, tako da je izgubila prijašnji sjaj, i nastale su amo tamo rupice. Radi toga su nevješti ljudi poduzeli popravke, kojima su nagrdili prvotnu umjetninu. Kamen je izvorno bio brušen. Onda da pojačaju samilost u gledaocu naznačiše na nekoliko mjesta jakom bojom na vratu i na ramenima kaplje krvi. Kasnije su žbukali nastale rupice, onda ofarbali bijelom bojom. Kasnije, neki treći, ju je prefarbao posebnom crvenom bojom (fleischroth). Kad su joj ruka i noge bile slomljene uslijed pada (zar u velikom potresu 1880?), zakrpali su je svijetlo sivim cementom. Za tim je bila dosta grubo bojadisana ali samo sprijeda, pa da se ta rugoba pokrije zaogrnuše ju crvenim plaštem od baršuna .A da kip ispane još neestetičniji povrh trnove krune postaviše mu na glavu kraljevsku krunu od pozlaćene kovine.

Tako iznakažen kip nije prestao biti objekt pobožnih uzdisaja i molitiva vjernika sve dok nisu neprijatelji crkve porušili starodrevnu kapelu.

Ovaj kip se ne smije prosuđivati sa historijskoga gledišta. On ne predstavlja Krista u jednom stanovitom momentu njegova života i njegove muke. On ne sjedi ni u dvoru Pilatovu ni predvorju Kaifešovu. Stav, poza su izra-

đeni iz duše umjetnikove, u jednom idejnom momentu po inspiraciji iz starih proroka. Kao što onaj ganutljivi »Popule meus« ili »Puče moj«, što ga pjeva sv. Crkva na Veliki petak nije biblijski tekst, nije izvađen iz Evanđelija, tako nije ni ovaj kip čista reprodukcija jednog historijski određenog stava Isusa Krista. Umjetnik ga je zamislio po opisima iz Psalama, osobito Psalama 21. Trnovu krunu i trstiku kao žezlo uzeo je iz evanđeoskog opisa. Ostavio ga je sjedećega na kamenu a na neodređenom mjestu, jer svaka druga poza bila bi ne estetična, u dubokom razmišljanju, tako da vjernik nadahnut već sluša: »Puče moj, što učini tebi, ili u čem ožalosti tebe. Predbacuje čovjeku griješniku sve što je učinio za njegovu ljubav a za uzvrat bio je bičevan, trnjem okrunjen, popljuvan... Ljubav neljubljena...«

Trpećega Isusa, njegove zadužbine i misne zaklade bezbožno su zaplijenili, stari bogati inventar porazdijelili kapelama i kapelicama, sam kip Njegov predali Sestrama neprocijenjene Krvi na Miramorskoj cesti. Današnji rektor onog surogata od kapele dao je povratiti starodrevni Kip na starinsko mjesto i postaviti ga u sadašnju kapelu. Po pristanku i odobrenju preuzvišenoga nadbiskupa Ordinarija dra Stepinca dao je skinuti neestičnu metalnu krunu s glave, onda je pozvao profesora Šulentića, kipara Rafaela Hudoklina i Benka Horvata, da oni u prisutnosti Njegove preuzvišenosti i njegova ceremonijara dra Nežića pregledaju sveti kip. Oni se izjaviše, da je to jedna umjetnina od velike vrijednosti. G. Hudoklin preuze na sebe tešku brigu da ga vještački očisti od vremenskih naslaga i privede izvornoj čistoći i ljepoti. Za vrijeme čišćenja u postamentu pronađena je jedna mala izdubina, pločicom od istoga kamena zatvorena, a u njoj jedan zamotak u papiru. Papir je bio posve istrunuo kao i neki zavjetni predmetići od drva. Vlaga se bješe uvukla u tu izdubinu. Sačuvao se je u njoj mali križić od kovine i jedan veći dvokratki križ sa natpisom Sante Roque. Pošto je sveti Rok svetac XII. vijeka, kip ne može biti stariji od toga vremena.

Kipar g. Hudoklin radio je savjesno preko jedan mjesec dana na restauraciji našega kipa i pokazao djelom, da zaslužuje ime i glas izvrsnoga stručnjaka na ovakovim poslovima.

D. K. Š.

Upozorenje: Budući da smo svakako htjeli donijeli u ovom broju značajno predavanje bunjevačkog književnika Marka Čovića o Bunjevcima, to smo iz ovoga broja morali ispustiti književni i kazališni pregled. Sve će to u obilnijoj mjeri doći u slijedeći ljetni dvobroj 7.—8.

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Klaićeva ulica 62a, II. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 7-8 SRPANJ-KOLOVOZ 1940. GOD. VIII.

PROBLEM KULTURE I EVROPA

Ovaj je problem svakako jedan od najzanimljivijih problema, koji se ne može smatrati nikada dovoljno iscrpljenim i koji je potrebno često postavljati i razmatrati.

Da bi se taj problem što bolje shvatio, potrebno je kulturu pogledati sa više strana: kulturu kao cilj, kulturu kao sredstvo, pa kao borbu, tradiciju, mjeru, odgovornost, sumnju i imperijalizam.

Promatrati kulturu po cilju nije stvar samo teoretskog ispitivanja, nego vrlo praktičnog, i to ne samo sa stajališta usko kulturnog, nego političkog, socijalnog i moralnog. Pred nama su danas četiri kulturno-političke, kulturno-socijalne, kulturno-moralne grupe, orijentacije i smislenosti. One za sebe predstavljaju, kao skup pojava, takve činjenice, prema kojima se čovjek i narodi orijentiraju ciljno, t. j. postavljaju sebi pojedini grupni skup vrijednosti kao kulturno-političko-socijalno-ekonomski moralni cilj. Te su kulturne grupe: boljševička, biološka, kršćanska i anarhična. Orijentacija prema njima je ciljno-praktične vrijednosti; jer nijedna od tih grupa niti ima niti želi imati u svojoj ekspanziji (kultura kao imperijalizam) bilo kakve ograde. Već se iz toga može jasno zaključiti, da ne može postojati jedna kultura kao skup pojava i ideja, a da nije po svojoj naravi osvajalačka i imperijalistička. Svaka grupa želi dominaciju, ne u grubom i vulgarnom smislu nekog iskorišćivanja, nego u prirodnoj težnji svake ideje da se ostvaruje kao činjenica i djelo. Ljudi i narodi, obuzeti jednom idejom, prirodno teže njezinu realiziranju u svojoj okolini. Čovjek i narodi se dakle moraju ciljno opredjeljivati prema kulturnim grupama već i zato, što se one nameću i što ne puštaju nikoga na miru.

No kultura kao skup pojava i ideja može se pojaviti i kao tradicija, t. j. kao baština i naslijeđe, kao bogatstvo i kapital. Takve su kulture u Evropi samo dvije, potpuno izrađene, izražene i tradicionalnog karaktera [kršćanska i anarhična (liberalno-kapitalistička)]. Ostale dvije grupe još nemaju svoje tradicije.

Kultura se pojavljuje i u smislu sredstva, korisnosti i uživanja. Boljševistička nosi korisnost proletarijatu (diktatura pro-

letarijata), kršćanska nosi mir u Kristu na zemlji i rajsku nagradu u vječnosti, biološka kultura nosi prednost i korisnost rasi, anarhična kultura (laisser-passer) korisnost i uživanje sposobnijoj, spretnijoj, jačoj individui.

Kultura se pojavljuje i kao odgovornost pojedinaca i naroda. U slučaju povrede nekih principa javljaju se pojedinci, grupe i narodi sa subjektivnim osjećanjem dužnosti i odgovornosti, da obrane, štite i utvrde principe, koji su u pitanju. U smislu odgovornosti pojavljuje se kultura i onda, kad pojedinci, grupe i narodi pokazuju moralnu snagu i čvrstoću, da ističu i da se drže nekih principa, stavljajući u opasnost sve, pa i svoj život za njihovo očuvanje i održanje.

Kultura se pojavljuje i kao borba u najvišem i najnižem smislu, kao borba čovjeka sa prirodom, za znanstvene istine, za umjetničke, književne, društvene, vjerske i moralne poglede, kao prevara, ubojstvo, zločin i kao rat.

Kultura se pojavljuje i kao mjera, kao način, oblik u proživljavanju kulturnih činjenica, njihovu zastupanju, branjenju i širenju.

Kultura se pojavljuje i kao sumnja o naravi, smislu i oblicima života.

Ove sve četiri kulturne grupe potpuno su jasno određene i izražene u svim ovim elementima.

Ove su međusobno u djelomično oštrom sukobu. Jedino postoji neka tolerancija između kršćanstva i anarhične grupe. Točnije rečeno, između katoličke crkve i anarhične grupe postoji tolerancija, dok između ostalih kršćanskih crkava i te grupe postoji pravo slaganje i većinom podudaranje.

U svakoj kulturnoj grupi važno je odrediti njen pravac dinamičnosti. Anarhična grupa pokazuje znakove truleža i raspadanje, izgubila je životnu snagu za unutrašnju životnu ciljnost, za borbu, za odgovornost, za tradiciju i mjeru, a iživljava se u jednom jedinom elementu: sredstva (vulgarne korisnosti i uživanja). Ona je određena za propast, što su neki ograničeni filozofi i sociolozi htjeli označiti kao propast Evrope. Osjećajući propast kulture, kojoj sami pripadaju nastoje pokazati, kao da se radi o propasti Evrope ili čak svijeta. To je oblik nenaučnog pesimizma.

Općenito se čuje govoriti, da ovaj oštri sukob među kulturnim grupama Evrope znači degeneraciju Evrope i put k njenoj propasti. Po oblicima i vanjskim znacima tako doista i izgleda, međutim to ipak nije istina. Nije istina zato, što ovako golema borba, ovoliko angažiranje strahovitih moralnih, materijalnih i intelektualnih snaga predstavlja silnu potenciju i sposobnost Evrope, a ne njenu dekadenciju. Koji kontinent

može izdržati takvu kulturnu živost, borbu i napetost, i koji kontinent raspolaže s takvim bogatstvima ideja, snaga i inicijativa? Evropa je mozak svijeta, izvanredno razvijeni mozak, u kojem ključaju sumnje, borbe i problemi silnom snagom. Što je čitav svijet prema Evropi? Neznatni nešto, neinteligentni konzument svih mogućih dobara, nesposoban da svijetu postavi bilo kakvu idejnu problematiku. Sav ostali svijet ne vrijedi u svojoj mudrosti toliko koliko Evropa u svojim glupostima. Evropa ne će i ne može propasti; ona će se samo jako izmučiti, kao što se izmuči svaki čovjek nakon teška rada, teških unutrašnjih sumnji i borbi.

Od čega se može umoriti i izmučiti američki, afrički ili azijski kontinent, kad su svi skupa nesposobni, da postave, iniciraju i provedu do najvećih ljudskih mogućnosti ideje, sredstva, razloge i oblike razmišljanja, organizacije i borbi? Cijeli svijet, ako išta hoće, može se samo priključiti evropskoj dinamici, pa nakon završetka evropskog rata gledati u pobjednike i prihvaćati rezultate njihovih vrednota. Poneki se ljudi usude nazvati Evropu ludom, ne razumijevajući, da svijet napreduje i živi po toj ludoj Evropi, koja luduje već dvije hiljade godina, i koja je uvijek bila tako luda kao i danas, jer je spoznavala, proživljavala spoznaje i istine do najvećih ekstremnosti, i pokazivala, što uopće može ljudsko biće. Evropa je luda, jer je genij i genijalnost svijeta, jer plaća krvavo svaku istinu, svaku laž i svaku sumnju. Ta luda Evropa dala je i daje svijetu najveće duhovne genije, svece, filosofe, umjetnike, najveće znanstvenjake, najveće organizatore, najveće državnike i vojskovođe, najviše socijalne, državne i nacionalne oblike i najveće pokrete masa. Svaki čovjek izvan Evrope, kad bi išta od svega ovoga razumijevao, morao bi dolaskom u Evropu puzati po evropskoj zemlji i ljubiti joj svaki pedalj, jer je natopljen krvlju evropskih naroda, koji su se iz kaosa i divljaštva probijali u sfere istine i napretka. Kad Evropa luduje, čak svi mudraci ostaloga svijeta morali bi pobožno šutjeti i čekati, što će se dogoditi, jer kad ta Evropa luduje, onda je to grozno mučenje, u kojem se rađaju istine i novi oblici. Janki-idiot i njemu slični niti išta razumiju od svega toga, niti su sposobni za muke, koje bi mogle rađati život.

Evropa je jedna životna z a j e d n i c a upravo zato, što svojom unutrašnjom dinamikom postavlja i rješava probleme života. Mnogi površni ljudi pripravni su da današnji sukob u Evropi gledaju samo u tome, tko će što više zauzeti, jer se i o tome radi, i jer je i to vrlo važno, a ne vide sukob unutrašnjih pokretnih snaga, koje čine sastavne elemente kulturnih grupa, struja i ideja. Jedan gospodin, imenom Coudenhove-Calergi, inače grof, stalno razvija nekakvu tezu o Panevropi, i nalazi pristaša među takozvanim dobronamjernim ljudima, koji isto tako malo razumiju dinamičnu kulturnu funkciju Evrope, kao i on sam ili blagopokojni fran-

cuski političar Briand, sa svim onim plaćenim i neplaćenim pacifističkim deklamatorima, na visokim položajima, sa titulama ili bez njih.

Bit, dinamičnost kulture je sumnja i borba, i u tim elementima je kultura nastala i u njima se razvija. Kad tih elemenata nestane, nestat će i kulture. Barbarstvo i primitivizam su bez tih elemenata, i zato su bez kulture, dok je Evropa postigla najviši stupanj kulturnosti upravo u ovim elementima. Što je sva evropska filosofija i znanost, nego li sumnja, a što svi državni, nacionalni i socijalni oblici, nego li borba?

Ako su nekad u Evropi kulturne inicijative vodile i nosile pojedine grupe i manje socijalne i političke jedinice, danas ih nose čitave nacije, goleme socijalne, političke skupine, i samo krajnje nerazumijevanje može očekivati, da bi se u tom stanju mogla formirati nekakva Panevropa. Tamo, gdje čovječanstvo bije boj o pakao ili raj, o svršetak svijeta, o najizraženije životne oblike i ideje, tamo gdje rađanje istina i spoznaja traži najveće žrtve, tamo netko dolazi sa Panevropom, kao nekakvom realnošću i ozbiljnošću. Najveća je prostota i bezobrazluk prema Evropi i njenim mukama, kad joj se daje za recept jedna akulturna, dolarska američka tvorevina, koja zato, jer je još sa osobinama nerazvijenog derišta, treba da imponira i bude primjer evropskom svijetu.

Evropu se može pravilno shvatiti samo filosofski, a nikako drukčije, jer je Evropa kulturni kontinent. Ništa to ne smeta, što je i Evropa nastanjena svinjama, jer bit stvari je u tome, da i one moraju od vremena do vremena ostaviti svoj valov žderanja i uživanja i proživjeti evropski kulturni duh. Nestanak ovoga kulturnog duha, ma kako se on krvavo i grozno manifestirao, značio bi pobjedu evropskih kramara i svinja, a ne pobjedu veličine i humanosti.

U razgovorima o kulturi naročito smeta jedno vulgarno mišljenje, uobičajeno u prosječnom shvaćanju kulture, što se osobito opaža pri upotrebljavanju fraze: »Ovo je ili ono kulturan čovjek«. Pri takvoj upotrebi najčešće se misli na čovjeka, koji govori par jezika, koji umije razlikovati muzičke komade prema kompozitorima, koji vješto umeće latinske ili bilo kakve citate u razgovorima, koji se razmahuje knjigama i piscima, koji se uljudno, mirno, otmjeno, objektivno ophodi u društvu, koji se — jednostavno rečeno — umije u društvenom životu ophoditi, davati ton svojim znanjem i poznavanjem bilo specijalnih, bilo općih pitanja, i na taj način imponirati. Međutim ovaj je kramarsko-malograđanski karakter u ocjeni kulturnoga čovjeka vrlo daleko od stvarnoga značaja i postanka kulture i njene dinamike. Tkogod je svojim životom izvan ideja jedne kulturne grupe stvarno je nekulturan sa stajališta te grupe, ma koliko u spoljnjem, površnom i plitkom vladanju i ophođenju nametao dojam kulturnosti. Takve ljude nosi jedna kulturna grupa, jedna kultura

na svom tijelu, kao što čovjek nosi odijelo. Ti ljudi niti doživljavaju niti proživljavaju načela te kulture, nego žive u njenim vanjskim manifestacijama, bilo snobovsko-kramarski, bilo dobroćudno-malograđanski, snalazeći se u elementima te kulture (tradicije, mjere, sredstva, i t. d.) uvijek tako, da tu kulturu najvećma parasitski uživaju i iskorišćuju za svoje lično zadovoljstvo, ambiciju i komotnost, a vrlo malo produktivno i stvaralački. Nije čudo, da su u tom kramarsko-malograđanskom milieu kulturni duh i kulturna dinamika dobili tako sitne kvalitete kao što su tek samo poznavanje kulturnih dobara: književnosti, umjetnosti, jezika; njihovo prepričavanje, odnosno duhovito i vješto žongliranje s tim dobrima bilo u nevinom društvenom saobraćaju, bilo u osvajanju ženskih srdaca i visokih položaja, bilo u glacé-vladanju, s ispeglanim hlačama, čistom kragnom, i finom ophođenju. Pod kutom takvih nastranih pogleda izgubljen je pogled u kulturu života i život kulture. Zaboravilo se, da je sam Bog, Isus Krist sebe razapeo, da bi stvorio kulturu duhovnog spasenja, a ovaj ljudski smet zamišlja sebi, da je dovoljno ići u kino i kazalište, brbljati o umjetničkim djelima, imati ispeglane hlače i ispeglani ton ophođenja, radio aparat i tome slično, i tako predstavljati kulturu. Zaboravlja se, da su prvi kršćani na lomačama i kidani od divlje zvjeradi rađali, proživljavali i vodili borbu između dviju kultura. Zaboravlja se, da su francuska i ruska revolucija u krvi i užasu manifestirale dinamiku svojh kulturnih ideja. Zaboravlja se i to, da su oni brojni stvaraoci kulturnih dobara: sveci, veliki umjetnici, književnici, filosofi, znanstvenjaci, državnici, organizatori u mukama, u znoju i strahovito napornom radu rađali kulturna dobra. I, sad, najednom da se zaboravi genijalna bit kulturne dinamike za račun kramarsko-malograđanskog snalaženja u pojedinoj kulturnoj grupi i njenim dobrima, koja se buni u ime kulture, kad je kulturne grupe i kulturne ideje pozivaju u duboko proživljavanje i borbu za pobjedu i uspjeh, dok je stvarna pozadina te bune mali duh i svestrani kukavičluk.

Da li su te vrednote, te veličine, ta krv i muka u rađanju i dinamici kulturnih ideja imale na pameti otmeni ton, uštirkani ovratnik i kramarsko-malograđansko shvaćanje, da je kultura sve ono što nam čini život ljepšim i ugodnijim? Kolike li uvrede prema mučeničkom stvaralaštvu čovječje kulture, kulturnih dobara i ideja! Poneki jadnici se usude govoriti i pisati, kako je kultura divljaka jednaka kulturi evropskih naroda, pače kako kultura divljaka može i imponirati, jer u njoj nema ovog užasa evropskog, nego vlada mir, bratstvo i prirodan život. Ludaci, oni ne shvaćaju, da je prava i bitna razlika između primitivne, autohtone i divljačke kulture i visoke kulture upravo u strahoti i užasu, u mukama, znoju i radu, kroz koji prolazi čovjek, otkrivajući istine i spoznaje, nasto-

jeći da ih duboko preživi i ostvari. — »Ja sam put, istina i život«, rekao je Isus Krist. Evo jedne kulture, evo čovjeka! Ili možda nije to kultura i vrhunac doživljavanja i rađanja jedne kulturne ideje, nego moramo zapitati sve one činovnike i namještenike i otmene ćoškare po gradskim ulicama, koji idu u 8 sati u ured i u 12 sati iz ureda, kakve li oni ideje doživljavaju i kakve ih ideje muče, pa da to bude kultura i kulturni duh.

I, sad, kad je luda Evropa prignječila kramarsko-malograđansku psihu u borbi i dinamici kulturâ, kad je ograničenost shvaćanja o kulturi, kao o nečem što nam čini život ljepšim i udobnim bjelodana, kad je sva masa, svi pojedinci i svi narodi u drhtaju i nervozi od jutra do mraka, sad da je najednom sve propalo, jer to nema ništa zajedničko sa životom u sjeni pečena pileta, veselja i pjevanja otmenog i duhovitog prebrljavanja, turanja nosova po umjetničkim slikama, komotnog uživanja u romanima i kazalištima, i jer se toj masi ne da, da dršće i da se muči u idejama i u borbi ideja! Ali, Evropi je suđeno da rađa kulturê, da bude kulturna, razapeta, da drhće u svim dimenzijama, i da se muči, kako bi kristalizirala istine i laži, dobro i zlo i time razvijala kulturni napredak. Sve individue su prisiljene da misle, osjećaju, da se opredjeljuju, da se plaše, da ljube i mrze, jednom riječi, da doživljuju iznad svoje volje, iznad svojih sposobnosti, napeto i ekstremno današnji život i njegove pokretne snage, i da budu na taj način novi izvor i temelji jedne ili više kulturâ.

Ja ne znam, da li će ikad nastati to vrijeme, da na svijetu bude vladala samo jedna kultura, ili takvo vrijeme, kad će kulturne grupe među sobom pobjeđivati bez strašne borbe, snagom argumenata, iznesenih u finoj i ljubeznoj formi.

Vidim samo to, da današnje čovječanstvo može kulturno sazrijevati samo kroz goleme borbe i poremećaje. I apsolutno nema drugog načina i drugih mogućnosti za današnjeg čovjeka i osobito današnju masu. Ulazak brojnih masa na društvenu pozornicu manifestirao se sa potpunim pomanjkanjem kulturne odgovornosti. Još u 19. vijeku izvanredni izdanci mase predstavljaju visoke ličnosti na znanstvenom, filosofskom i uopće društvenom polju, ali sve kasnije masa je počela izbacivati strahovito golemi broj advokata, liječnika, trgovaca, političara, književnika, radnika, bez svake kulturne odgovornosti, bez mjere, bez velikih ciljeva, bez velikih sumnji, koji su po svom prosječnom nivou predstavljali u najboljem slučaju konzumente kulturnih dobara. Ta masa, dobivši pravo da odlučuje, vlada i živi bez odgovornosti, uništila je vrijednost prvih individualističkih i liberalnih nastojanja. Po prosječnom čovjeku te mase, tako zvani demokratski sistem postao je bez vrijednosti, jer se sastojao od korisnika, a ne stvaralaca, i jer je stvaraoce pritegnuo

u rad za svoju korist, jer im je nametnuo laskanje i demagogiju prema sebi, i jer je svestrana moć tih korisnika postala tako jaka, da je svaki pokušaj reforme mogla u zametku uništiti. Prominentni i službeni kulturni stvaraoci: učenjaci, filosofi, veliki umjetnici i njima slični, potisnuti su u stranu, i počeli su vrijediti samo toliko koliko čine život ljepšim i udobnijim, a ne toliko koliko povlače ljude i narode u sferu visokih ciljeva, žrtava i odgovornosti. Pa i oni sami nisu bili sposobni, da razviju tolike snage, da bi mogli nametnuti toj masi kulturu kao ciljnost, odgovornost i borbu, nego su se, ili uvukli u sebe jadikujući, ili demagogizirali, laskali, ili stvarali za uski krug, ne brinući se za masu, od koje su se zaštitili — umirujući svoju savjest — prezirnim odnosom prema plebsu.

Stvaraoci kulturnih dobara izgubili su snagu, da budu jezgra kulturnog stvaralaštva putem odgoja, znanosti, umjetnosti, a živjeti se naprosto nije moglo sa onim kulturnim kapacitetom, kakav je predstavljao prosječni čovjek. Uzmanjkali su elementi ciljnosti i odgovornosti, i nešto je moralo nastati. To su današnje pojave kulturnih bojeva, gdje je cilj pojedinim grupama masa nametnut i gdje se od njih traži, da silom discipline i oštrih odnosa prema suvremenim idejama i oblicima života odrede svoju duševnost. Hoće ili ne će, — moraju. Masa je tako reći uhvaćena za grlo i mora se opredjeljivati, ne samo u elementu korisnosti, nego i u ciljnosti, borbi, žrtvi, odgovornosti, mjeri i kroz najveću disciplinu. Današnje pojave treba gledati u analizama mase. Izgledalo je, da je dosta da masa ide u školu, da masa ima politička prava, da su masi pristupačna kulturna dobra i t. d., što se pokazalo netočnim i nedovoljnim. Naprotiv, tvrdim i ističem, da je stvarno, duboko i temeljito napredovanje moguće samo preko velikih proživljavanja ciljnosti, borbe, odgovornosti i žrtve, pa makar se sve to i silom nametalo. Dakle, masu kao cjelinu, kao narod, kao pokret, kao stranku i slično nužno je uvući u takva proživljavanja i takve prilike, da bi bilo apsolutno isključeno, da bi golemi broj pojedinaca i korisnika mogao tome izbjeći. Prosjek mase mora biti u gibanju. (Pri tome naravno ne spada u masu samo nezaposleni radnik, nego svi ljudi, koji žive u nekoj zajednici.) Ovo je nužno, jer masa je inertna i naginje više elementima korisnosti i uživanja, nego li svim ostalim elementima. Masa ne bi nikada postala nosilac više kulture, kad ne bi bila silom uvučena, bilo unutrašnjim (organski) bilo vanjskim (mehanički), u odnos i proživljavanje sumnji, spoznaja, borbi i odgovornosti. Zbog toga je uvijek ulazak mase u novi kulturni stupanj borba između konzervativne mase i onih koji nameću i određuju potezanje i uvlačenje u novu kulturnu sferu. Što je, na primjer, borba Kamala Ataturka s turskom masom, što je borba boljševičkih vlastodržaca s ruskim seljakom i t. d., ako ne dokaz gornjih

tvrdnji? Osim toga ne može jedna prirodna zajednica (kao što je, na primjer, narod) napredovati kao cjelina, ako nju ne prožima ciljnost, i ako oko te ciljnosti nema discipline, koja bi zahvatala čitavu zajednicu. No naravna je stvar, da ova ciljnost i ova disciplina moraju imati svoj organički i historijski osnov u prosjeku mase, t. j. mora postojati izvjesno stanje, koje predstavlja organičku mogućnost, da bi nametnuta ciljnost čitavu masu mogla pokrenuti prema jednom napretku, a ne u vulgarno nasilje, fizičko, moralno i materijalno uništavanje.

U današnjoj borbi kulturâ pokazuje se kao najvažniji proces ulazak masa i funkcija masa u borbi. U anarhičnoj grupi masa nije mogla održati kulturnu visinu i kulturni napredak, jer se degenerirala u elementu sredstva, vulgarne korisnosti i uživanja. Njoj je bio nuždan drugi oblik i drugi kulturni impuls, da bi se otresla ovoga elementa. Pa, ako u ovome sukobu išto spada u čistu dobit, onda je svakako to, što je pala fama, da novac može sve. Ne može novac sve, niti vrednote izgrađene oko novca. Materijalizam je dobio snažan udarac, jer se pokazalo da su dominantnije duhovne, moralne, voljne i organizatorne sile. Kulturna anarhična grupa izgubila je bitku, jer se kondenzirala u emanacije materijalističkih sila. A n a r h i č n a m a s a, m a t e r i j a l i s t i č k a m a s a, k u l t u r a u ž i v a n j a j e p o b j e đ e n a. To je čista dobit, čisti kapital s kojim će Evropa moći krenuti u višu sferu spoznaja. I ta dobit je stečena krvavo, u strašnom drhtaju čitave Evrope, u prilikama, u kakvim se teško i tegobno mislilo i osjećalo, a ne u ispeglanim hlačama i otmenom citiranju i prebrbljavanju.

Nužno je spoznati, da nema toga naroda, te zajednice, te države, koja bi se opametila snagom otmena dokaza. Samo u opasnostima, strahu, velikom uzbuđenju, kad kuća gori shvaćaju se dokazi, istine i spoznaje. Prosječni čovjek je biće, kojemu se u normalnim vremenima ne može ništa dokazati, kojega se ne da uvući ni u kakvo duboko proživljavanje, ni do kakvih velikih istina, pogotovu onda, ako živi u blatu dobroga života — jer čemu to? Teško narodima, koji žive samo i isključivo na mudrosti i sposobnosti prosječna čovjeka!

Zbog toga je kulturno razvijanje u dnu svega r a s p o l a g a n j e s a u n u t r a š n j i m s i l a m a i s n a g a m a, koje su sposobne stvoriti, razviti i nametnuti takve prilike i oblike, koje mogu jedno prosječno degenerativno stanje uzbuniti do najvećih duševnih i fizičkih potresa, nametnuti inicijativu ciljnosti, odgovornosti, borbe, sumnje, spoznaja i odluka.

Evropa je sposobna za takav kulturni impuls i zato je zdrava, zato može pobijediti različite bolesti, i zato ne može propasti.

Ivan Oršanić

PLITVIČKA JEZERA

Šesnaest jezera, šesnaest plavih ogledala,
jedno drugome u krilo se sliva.
Šesnaest jezera, šesnaest plavih ogledala,
sunčane slike života u dubinama svojim skriva.

Slike putujućih oblaka na plavom nebu,
vrhove šûma što s proljećem listaju,
ptice u letu što se iznad jezera ljube,
ribare što u tihim noćima obalam pristaju.

Dugine boje što za sunčanih dana blistaju,
kad sunce na vodopade obilno svoje zrake prosipa,
što u velikom šûmu nebrojanih kapljica dubinama padaju,
i sivih pećina na koje vjetar vodenu prašinu posipa.

Zvjezdane noći u jezerima trepere,
ivanjske krijesnice iznad njih svjetlucaju,
i Netko tada hiljade svijeća upali,
da uz svaku sliku na dnu bljedoliko palacaju.

U ranim svitanjima, kada umorni mjesec,
na lišću što plovi odmora traži,
dolaze srne ispod sjenâ nepreglednih šumâ
da vide svoje lice i jezerska voda da im žeđ ublaži.

Dolaze mnogi, ali tiho bez riječi,
jer riječi ponad jezera smisao gube.
Oči se vlaže i tople suze u vodu padaju,
u rađanju ljepote naše glave u jezeru sve slike ljube.

U velikoj ljepoti osjećamo bespredmetnost stvari,
u sitnoći bića nosimo veličinu duha;
Za plave vode i bijele vodopade
čovjek još nema dovoljno sluha.

Šesnaest jezera, šesnaest plavih ogledala,
jedno drugome u krilo se sliva.
šesnaest jezera, šesnaest plavih ogledala
u srcu čovjeka izgubljenu dobrotu i veličinu otkriva.

Ivo Kljajo

SALAZAROV PORTUGAL

(Povodom 800-godišnjice nezavisnosti Portugala i 10-godišnjice diktature Oliveira Salazara)

Ove godine Portugal slavi velik i rijedak jubilej: 800-godišnjicu svoje prve nezavisnosti; 300-godišnjicu ponovnog oslobođenja ispod prevlasti Španjolaca i desetgodišnjicu lične diktature tvorca današnjeg Portugala Antona de Oliveira Salazara.

Želimo li shvatiti današnje stanje portugalske republike i uočiti svu zamašnost velike i beskrvne Salazarove revolucije i njegovih reforma koje iz temelja mijenjaju život Portugalaca, moramo se bar u najkrupnijim crtama osvrnuti na stanje koje je vladalo prije njegovog dolaska na vlast. To stanje definira jedna jedina riječ: anarhija. Svagdje i svuda, na svakom području narodnog života kako u političkom, tako i u socijalnom i ekonomskom pogledu.

1. veljače 1908. ubijen je kralj Carlos I. i nasljednik prijestolja don Luis. Atentat organiziraše slobodni zidari, koji isti u listopadu 1910. svrgoše 18-godišnjeg kralja Manoëla i proglasiše republiku. Odsada razbojstva, pljačke, atentati, vjerske bune i neredi svake vrste na dnevnom su redu u Portugalu. Za vrijeme svjetskog rata predsjednik republike Sidonio Paës pokušava da pomoću vojske uvede diktaturu, te da na taj način zemlji povrati red i socijalnu sigurnost. Ubijen je koncem 1918. od dvojice portugalskih karbonara, koji su već i prije izvršavali sve namjere slobodnih zidara, kojima je izvrsno pogodovalo anarhično stanje Portugala. Odsada kaos raste iz dana u dan, komunističkih agitatora ima sve više, a zemlja se približava potpunoj propasti. To stanje dovodi u svibnju 1926. do državnog udara vojske, koja na iberskom poluotoku vrši historijsku ulogu spasavanja naroda, države, reda i poretka. Maršal Gomez da Costa i generali Carmona i Cabecaola organiziraju pohod na Lissabon. Za nekoliko dana oni su gospodari Portugala, uličnih nereda više nema, a neodgovornim parlamentarcima oduzeta je mogućnost da se i dalje poigravaju interesima čitavog portugalskog naroda. Uspostava reda bila je osigurana, no vojna diktatura pokazala se je nedoraslom za vođenje jedne države, a naročito ne države koja je bila u stanju potpunog financijalnog nereda s 5 milijuna livri sterlinga godišnjeg deficita. Gomez da Costa ponudio je ministarstvo financija Oliveiri Salazaru, profesoru pravnog fakulteta na sveučilištu u Coïmbri. Već za tri dana Salazar daje ostavku, uvjerivši se, da bez prevlasti nad radom drugih ministarstava ne može zaustaviti pljačku, koja je vodila do neminovne propasti zemlje. Godine 1928. vlada apelom na Ligu Naroda misli naći

izlaz iz teške situacije. Liga Naroda pristala je da dade zajam, ali uz uvjet, da će ona od sada nadzirati portugalske financije. Stari vojnici, koji su stajali na čelu republike, odbili su ovako ponizujući uvjet za jednu slobodnu i nezavisnu državu.

Tada na poziv generala Carmone, sadanjeg predsjednika republike, Salazar ulazi ponovno u vladu, nakon što mu je zajamčena potpuna kontrola nad svim izdatcima zemlje. Nijedno ministarstvo ne može više učiniti bilo kakav izdatak bez njegovog odobrenja. Uvidjevši da je i ta vlast premalena, da bi uspješno mogao provesti svoje reforme, Salazar traži predsjedništvo vlade. 5. srpnja 1930. Salazar postaje predsjednikom vlade. To je početak njegove lične diktature, koja za Portugal znači spas od bezglave anarhije, kuda ga je vodila ideologija komunista i besavjesni rad masonskih loža, oslobođenje od korupcije i sanaciju narodne privrede. To je era napretka na svim područjima narodnog života, koje Portugal ne poznaje u svojoj povijesti.

Od nekad najvećeg kolonijalnog carstva danas ostadoše Portugalu samo Angola, Mozambique i Macao. Njegova se ekonomija dakle više ne može, kao u davno vrijeme slavne osvajalačke povijesti, temeljiti na eksploataciji kolonija. Proizvodi Portugala nedostatni su da namire potrebe zemlje. Tri glavne grane narodne privrede: ribarstvo i uza nj vezana industrija konzerva, te izvoz porta — znamenitog portugalskog crnog vina — i izvoz pluta, teško pokrivaju pasivitet zemlje. Računajući sa svim tim nepogodnostima, Salazar je nastojao da u prvom redu stabilizacijom financija povrati zemlji međunarodni autoritet i omogući daljnji slobodni razvoj. Da izvrši taj zadatak, primijenio je jasne principe i jednostavne metode. Dokrajčio je neprestane devalvacije, koje su progresivno uništavale kapital i onemogućivale pravilnu proizvodnju, a suprotstavio im je politiku žrtve čitavoga naroda. Sveo je izdatke na minimum i podvrgao ih najstrožoj ličnoj kontroli, povisio je poreze i proširio ih na veći broj obveznika, pojačavši time intenzitet rada i proizvodnje. Već za dvije godine pokazali su se odlični rezultati. Portugalu više nisu potrebne emisije državne banke, inozemni dug je isplaćen, a obveze državnog tresora uglavnom su anulirane. Portugalski escudo ima danas 42% zlatne podloge, od toga 30% u zlatnoj kovini. Rezerve državne banke narasle su u roku od dvije i pol godine od dva na osam milijuna zlatnih livra (Emile Schreiber: Le Portugal de Salazar).

U doba Salazarova dolaska na vlast Portugal tako rekuć uopće nije imao cesta i komunikacionih sredstava, a u koliko je što postojalo, sve je to bilo daleko ispod evropskog nivoa. Kao ilustraciju dovoljno je napomenuti da je auto trebao tri do četiri sata da prevali 100 kilometara.

Danas Portugal ima jedan od najmodernijih cestovnih sistema u Evropi. Podignuto je bezbroj škola, hotela, raznih socijalnih ustanova, bolnica i dispanzera. Izgrađene su prostrane i moderne luke. Strogost Salazarovog financijalnog režima, po kojem nijedno ministarstvo ne smije u svojim izdatcima preći kredit odobren od ministarstva financija, i po kojem ovo uvijek može smanjiti maksimum izdataka u koliko bi krediti nedostajali, uvjetovala je budućnost Portugala. Podvrgavši sve radove najstrožoj kontroli, udarivši kazne i globe na svaki poslovni prestupak, Salazar je još jednom u povijesti dokazao da je ekonomski progres naroda strogo vezan uz moralna načela. Bez odgovornosti i poštenja nema napretka, a autoritet i disciplina njegovi su temeljni principi.

Novi ustav, kojeg je Salazar donio 1933., počinje definicijom prava i morala u čijim se granicama kreću prava i djelovanje države. Zajamčuje slobodu vjeroispovijedanja, povjerava roditeljima odgoj djece, zajamčuje slobodu kapitala i rada u socijalnoj pravdi, te predviđa organizaciju čitave privrede po sistemu korporacija. Za novi ustav sam Salazar je rekao: »Mjesto liberalizma, koji vodi do eksploatacije masa bez prave koristi za narod, koji ih vodi u mržnju proti svemu što je superiorno po inteligenciji, ljepoti i krijeposti, mi uspostavljamo sistem hijerarhije, koji disciplinira društvo i diže socijalni niveau priznatom superiornošću duha«. Baza ustava je podvrgnuće interesa sviju interesima svih, u interesu čitavoga naroda. Za »novu državu«, kaže Salazar, »ne postoje apstraktna prava čovjeka, ali postoje konkretna prava ljudi. Ta prava naroda kao kolektiva ograničuju prava države, i mi primamo to ograničenje. Ima sloboda koje mi smatramo potrebnima, i upravo zato da ih uzdržimo, uveli smo princip autoriteta, koji ih čuva.« Skupština, kako je predviđa ustav, birana je prema jedinstvenoj listi, a njen uticaj na politički život sveden je na minimum. »Mjesto množine anonimnih upravljača, bit će upravljači poznati i odgovorni« (Salazar). Ta skupština samo je koncesija Salazarova prošlim režimima. Pojam tradicije uvriježen je u portugalskom narodu, nagli prekid mogao bi dovesti do neželjenih rezultata. Ista je stvar i sa republikom. Predsjednik republike teoretski je vrhovni šef države, on postavlja predsjednika vlade i ostale ministre bez obzira na njihov politički značaj. General Carmona, junak iz revolucije 1926. posjeduje sve simpatije portugalskog naroda. Istovremeno on je i vrhovni šef vojske, koja je glavni oslon Salazarove vlade. No uviđavnošću i iskrenošću pravoga patriote, on je sam pozvao profesora Salazara i na njegov zahtjev učinio ga stvarnim gospodarom države, jer je on jedini bio sposoban i zvan da je izvede iz kaosa. Salazar sam nema nikakvih diktatorskih pretenzija. U svojoj proklamaciji prigodom stupanja na vlast, kaže da tu odgovornost prima samo da posluži domovini, a bude li ga se sprječavalo

u vršenju njegovih dužnosti, on će se smjesta povratiti u Coïmbru (Jacques Bainville: Oliveira Salazar, réformateur de Portugal).

Uz suradnju ministra pravde Carbola, koji je vrlo mlad, kao i većina Salazarovih suradnika, on je donio zakon protiv slobodnog zidarstva i svih tajnih organizacija, a skupština ga je jednoglasno prihvatila. Time se je Portugal konačno riješio more, koja je dugo trovala narodni život. Slobodni zidari su osuđeni, jer se je njihov rad kosio s interesima naroda, oduzimao pojedincima slobodu djelovanja i jer je u protivnosti s kršćanskim principima, koji čine temelj portugalske kulture i tradicije, te konačno, jer su slobodni zidari bili prvi odgovorni za teške nemire i nesreće, koje su posljednjih dvadeset godina (prije Salazarovog dolaska na vlast) harale Portugalom.

Na bazi vanredno uspjele financijalne reforme proveo je Salazar i provodi — jer organizacija nove portugalske države još je daleko od završetka — svoje dalekosežne planove i ideje. Kako bi što više podigao narodnu privredu i olakšao odnos rada i kapitala, pristupio je osnivanju korporacija, u kojem država igra dvostruku ulogu:

1. Predsjedava osnivanju korporacija, koje zajamčuju poštivanje interesa radnika i poslodavaca, i

2. nadzire rad korporacija, da spriječi svaku zloupotrebu ili socijalni konflikt.

Cilj je korporacije da nasuprot klasnoj borbi, izrabljivanju radnika, štrajkovima i sabotažama, uspostavi solidarnu suradnju rada i kapitala, na kojoj se jedino temelji zdrava narodna ekonomija. Cilj joj je, da osigura radniku i njegovoj obitelji barem životni minimum i da osigura slobodu rada u socijalnoj pravdi.

Bitna razlika između Salazarovog korporativnog sistema i talijanskog jest u tome, što talijanski teži za ekonomskom autarhijom, dočim se portugalski osniva na slobodnoj izmjeni dobara. Glavna je uloga portugalske vlade u t. zv. predkorporativnom stanju t. j. u osnivanju i organiziranju samih korporacija, a ne i u dirigiranju njihovog kasnijeg djelovanja, kad je dopuštena puna sloboda (naravno u granicama društvene ravnoteže) privatnoj inicijativi. U Italiji naprotiv korporacije predstavljaju samo savjetodavni organ. Talijanski korporativni sistem ograničuje se na ekonomsko polje, dok će portugalski u svom konačnom razvitku obuhvatiti sve aktivnosti naroda. To su:

1. Moralne korporacije: crkva katolička, te razne dobrotvorne i pripomoćne organizacije.

2. Kulturne korporacije, kojima je cilj odgoj i poučavanje: sveučilišta, akademije, znanstvene organizacije i organizacije slobodnih zvanja, kao odvjetnika, liječnika, inžinira itd.

3. Ekonomske korporacije: poljoprivrede, trgovine i industrije, organizirane prema pokrajinama ili prema velikim granama proizvodnje.

U »Vijeću korporacija« zastupan je predsjednik vlade, zainteresirani ministri, kao: poljoprivrede, javnih radova, trgovine i glavni tajnik korporacija. Svrha mu je proučavati probleme koji se javljaju u vezi s postepenom organizacijom korporacije. Uz »Vijeće korporacija« postoji »Nacionalni institut rada«, koji bdije nad provedbom socijalnih reforma i zakona, a dijeli se na tri glavne grane:

1. rad korporacije,
2. socijalna skrb,
3. jeftine mogućnosti stanovanja.

Baze korporacije su organizacije poslodavaca (gremios) i radnički sindikati. Svi su poslodavci obvezani da pristupe u gremiose, dok je radnicima pristup u sindikate slobodan. Stranci su strogo isključeni od sudjelovanja u tim organizacijama. Sukobe između radnika i poslodavaca rješavaju posebne komisije, koje tvore zastupnici obih zainteresovanih strana te predstavnik države ili korporacije kao arbiter.

U predkorporativnom stanju (doba formiranja korporacija) djeluju razni tipovi organizacija:

1. komisije, koje nadziru izvoz,
2. nacionalne »junte«, kojima je zadaća da povećaju proizvodnju i prodaju raznih proizvoda, i
3. instituti, koji sjedinjuju grupacije poslodavaca i sindikate radnika glavnih grana narodne privrede, te u razvojnoj fazi zamjenjuju korporacije. (Na pr. institut proizvodnje konzervi, u koji je učlanjeno 200 tvornica.)

Institut nadzire proizvodnju svojih poduzeća, koja su u njemu grupirana, u kvantitativnom i kvalitativnom pogledu. Osnovani su posebni ambulatoriji, koji istražuju sredstva za konzerviranje, načine pripremanja itd., prema potrebama pojedine privredne grane odnosno instituta (buduće korporacije), koji joj odgovara. Institut može zabraniti svako osnivanje nove tvornice u području svojeg privrednog djelovanja i fiksira minimum prodajne cijene za svoja poduzeća.

Svrha organizacija poslodavaca (gremios) je obrana zajedničkih interesa, stvaranje kolektivnih ugovora, zajednička propaganda, pobijanje nelojalne konkurencije. Njihovi predstavnici tvore vrhovno industrijsko vijeće, koje se svaki mjesec sastaje u Lisabonu. Sindikati su također pod nadzorom korporacije odnosno instituta (gdje korporacije još ne postoje) i otale dobivaju direktive. Svaka politička aktivnost, koja nije u intencijama vlade, naročito koja propovijeda borbu klasa, te sve veze sa stranim internacionalnim sindikatima, zabranjene su. Svaki sindikat ima

svoje prostorije, koje obično sadržavaju: čekaonicu, ured, dvoranu za priredbe i skupštine, čitaonicu, dvoranu za predavanja, u kojoj se održavaju tečajevi bilo profesionalni ili iz opće naobrazbe i ambulantu. Sindikati posjeduju besplatni dispanzer za članove i njihove obitelji, te bolnicu, a sve je to kao i tvornice i njihove instalacije pod izravnom kontrolom instituta ili korporacije, ako je već organizirana. Fondove za rad tih organizacija, osnivanje njihovih socijalnih ustanova i administraciju, snosi kolektiv, t. j. institut ili korporacija, a namiruje se iz njenog poslovanja, n. pr. kod instituta za proizvodnju konzervi uzimajući 5 escudosa od svake eksportirane kutije, što je god. 1938. osiguralo svotu od preko 10 milijuna escudosa (ili kod instituta porto-vina od svakih 100 eksportiranih litara 5 escudosa, što je institutu porto-vina u god. 1938. pribavilo 4 i pol milijuna escudosa). Na taj način korporacija raspolaže stalnim kapitalom, kojim podiže životni standard radnika, osigurava rad i interese svih svojih članova i nezavisnost same korporacije.

Vanredni su rezultati instituta ribljih konzerva i porta, te pamučne junte, kojoj je uspjelo da uvoz sirovog pamuka iz portugalskih kolonija od 3,5% u 1931. digne na 36% od čitavog uvoza Portugala u 1937. godini.

Ulogu korporacije među zemljoradnicima vrše t. zv. »seljačke kuće«. Ove nastoje da pomoću raznih tečajeva i predavanja među seljacima probude korporativni smisao i prikažu dobitke, koji za njih iz tih organizacija izviru. Analogno institutima, te organizacije vrše socijalno-pripomoćnu funkciju, a istovremeno su i središte odgojno-sportske organizacije po uzoru talijanskog »dopolavora«. Među radnicima vrši ovu posljednju funkciju organizacija »Rad veseljem« (kao njemačka organizacija »Kraft durch Freude«), koja organizira dopuste, izlete i sportske priredbe, te i na taj način pridonosi dizanju životnog standarda portugalskog radnika. Isti zadatak kao »seljačke kuće« među zemljoradnicima, vrše »ribarske kuće« kao organizacije portugalskih ribara. Svaka općina ima svoju »seljačku« odnosno u primorskim krajevima »ribarsku kuću«.

Uz svu intervenciju države Portugal dolazi do korporativne organizacije evolutivnim putem, dok je u Italiji provedena na apsolutistički način. Sve rezultate Salazarove ekonomske politike vjerno pokazuje »Instituto nacional de statistika« u Lissabonu, jedan od najsavršenijih i najmodernije uređenih statističkih ureda u Evropi. U određeno vrijeme sva privatna i javna poduzeća šalju sve vrsti podataka, koji se tiču njihovog rada i djelovanja statističkom institutu, koji portugalskom d[illegible]toru točnim prikazivanjem svih postignutih rezultata znatno olakšava posao. Pored svih tih reformi i njihovog blagotvornog djelovanja život portugalskog naroda je još uvijek vrlo težak. Ali jedno je sigurno: da se poboljšava iz dana u dan unatoč novih poteškoća, koje su [illegible]

u Španiji i sadanjom teškom međunarodnom situacijom. Čitava ova privredna transformacija i organizacija vrši se pod nadzorom i odgovornošću ministra nacionalne ekonomije dra Costa Leite Lumbrallesa (oko 30. god.), koji je ujedno i organizator Salazarove »Portugalske legije« ili kako je privatno zovu »zelene košulje«. »Portugalska legija« osnovana je u studenom 1936. sa svrhom da pomaže vladu u borbi protiv komunizma, koji je pod uticajem rata u Španiji zauzeo šire dimenzije. Njeni članovi su dobrovoljci, koji tek za svečanosti i vojničkih vježbi oblače uniformu. Dječaci i djevojčice grupirani u organizaciji »Portugalske omladine« (koja odgovara talijanskim »balillama«), podvrgnuti su nacionalnom odgoju i vojničkoj disciplini. Važnu ulogu u novoj portugalskoj državi igra ministarstvo propagande, koje je Salazar osnovao 1934. Njegova je zadaća, kako ju je definirao šef progapande Antonio Ferro, da Portugalce upozna s njihovom pravom situacijom, da pobije sve nepravedne i lažne kritike sadanjeg režima, da u narodu pobudi osjećaj ljubavi prema domovini, te da u inozemstvu pobudi interes za Portugal. Ovo ministarstvo organizira svake druge godine (počam od 1938.) natječaj »Najportugalskijeg grada« u pogledu arhitekture, uređaja, narodnih nošnja i običaja. Grad-pobjednik dobiva u znak priznanja srebrnog pijetla i jedan dar portugalske vlade: novu školu ili most itd., prema izboru.

Znatne reforme poduzela je Salazarova vlada u pogledu školstva, no tu je stanje još uvijek bijedno — 50% nepismenih. Prema novom ustavu svaka bi općina morala imati svoju osnovnu školu, koje se sada sistematski podižu, a do 1941. bit će izobražen i dovoljan broj učitelja.

Mnoge ustanove pokazuju napredak Portugala za vrijeme Salazarove vlade i daju naslutiti kako će sjajan i nesravnjiv biti njegov uspjeh, ako ga ništa ne omete na tom putu. Tu je u prvom redu politehnička škola sagrađena u Lissabonu 1936. sa najmodernije uređenim amfiteatrima, laboratorijima, vlastitim kupalištem i stadionom. Onda lissabonski zatvor, za kojeg je jedan francuski pisac (Emile Schreiber) rekao, da svojim komforom upravo mami bijednika da učini neku krivicu, pa da si na taj način pribavi taj besplatni i ugodni stan. Kažnjenici imadu svaki svoju sobu sa velikim prozorom u vrt, tekućom vodom i krevet s čistom posteljinom. Oko centralne zgrade podignuti su brojni atelieri za izradbu pokućstva, keramike, igrački, gdje kažnjenici ne samo da nauče jedan korisni zanat, već i zasluže nešto novaca, a sve ide za tim, da se u njima pobudi interes za normalni i pošteni život. Sigurno je da svi zatvori u Portugalu ne izgledaju kao ovaj u Lissabonu, ali jedan čovjek ne može u 10 godina popraviti sve ono što su skrivile prošle generacije.

U nutarnjo-političkom pogledu Salazaru je uspjelo stvoriti ravnotežu. Lissabon nekoć »grad revolucija«, danas je evropski velegrad. Vojska i

mornarica su reorganizirane, novac ima svoju vrijednost, financije su zdrave, progresivno se radi na napretku zemlje, a prevara i pljačka onemogućene su. Salazar ima malo političkih protivnika. To su s jedne strane komunisti, protiv kojih se vodi žestoka i uspješna borba, i s druge strane ostatci slobodnih zidara, no obe opozicije su neznatne. Povjerenje naroda je uz Salazara i mnogo više od vojske, koja je podloga portugalske diktature, Salazarovo lično poštenje, hrabrost, pravednost i strogost, kojom on provodi svoja načela, podržavaju njegovu vladu. Vanjsko-politička situacija Portugala mnogo je zapletenija. U kulturnom pogledu Portugal je orijentiran prema Francuskoj, potreba velike trgovačke mornarice, koju Portugal radi pomanjkanja financijskih sredstava nije mogao sam izgraditi, vezalo ga je uz Englesku, koja iz strateških razloga na sve načine izlazi u susret Portugalu. Jer, neredi u Sredozemnom moru skreću put do Indije opet uz portugalsku obalu. Sličnost režima svakako približuje Portugal Italiji i Njemačkoj. Za vrijeme španjolskoga rata, smatrajući komunizam »najvećom herezom našeg vremena« i prvim državnim neprijateljem, Salazarova je vlada pomagala generala Franca, ali današnja teza nekih španjolskih ekstremista o jedinstvu iberskog poluotoka pokazuje da svaki narod ima jednoga »historijskog neprijatelja, a to je najbliži susjed«.

U vrijeme španjolskog građanskog rata Salazaru je uspjelo da očuva savez s Engleskom, a istodobno da gotovo otvoreno pomaže španjolske nacionaliste, jer kao sposoban i ispravan političar, Salazar znade da je glavno očuvati slobodu i nezavisnost svoje zemlje.

Na koncu ovog kratkog prikaza životnog djela predsjednika Salazara želimo istaći tek nekoliko bitnih značajki njegove doktrine. Kao francuski đak, Salazar se je kao i Mussolini poveo za osnovnim državničkim idejama Charles Maurrasa, primjenivši ih na potrebe i prilike svoga naroda. Njegova ambicija nije bila vlast i politika, ali primivši ovo mjesto, da posluži svome narodu, on ga je shvatio punom odgovornošću, a tu odgovornost on zahtijeva od svih, od čitavoga naroda. Salazar je jedan od onih velikih pojedinaca, koji se rijetko javljaju u povijesti naroda. U otsudnom času pred propašću Salazar svjesno, snagom svoga genija, okuplja sve zdrave narodne snage i mobilizira ih na požrtvovno djelo narodnog preporoda. Vrhovne vrednote Salazarovog života i djelovanja: Bog, domovina, obitelj, rad i autoritet za njega su iznad svake diskusije i njihovo poštovanje on strogo i beskompromisno nalaže čitavom narodu. U tim principima snaga je Salazarova, u njima leži budućnost Portugala.

Ivona Maixner.

PUTOVI STVARANJA NOVE RUSKE KNJIŽEVNOSTI

II.

SOVJETSKA PROZA

Sovjetska književnost postoji već nešto više od dvadeset godina. U vremenskom pogledu, naročito sa gledišta historičke perspektive, ova perioda nije velika. Ali sovjetski je život toliko buran i toliko zasićen idejama i dogadjajima, a sovjetska književnost toliko čvrsto povezana sa svojim vremenom i toliko pažljivo prati i osjetljivo odražava sav tok njegova razvijanja, da povijest stvaranja i razvijanja sovjetske književnosti postaje neobično interesantna. To je jedan veliki, kompliciran i mnogostran proces, pun visoke napetosti pa čak katkada i pravog dramatizma. Od ovog procesa uzet ćemo sada tek nekoliko njegovih pojedinih momenata, ali koji odražavaju neke važne crte sovjetske književnosti općenitog karaktera.

U vezi sa nedavnim oštrim preokretom idejne strane sovjetskog života, izazvanim lukavo zamišljenim i vješto provedenim preorjentiranjem sovjetske vanjske i unutarnje politike, i sovjetska je književnost sada završila jednu od narednih i mnogih etapa u svom razvijanju. Sada ćemo iznijeti zapažanja o nekim rezultatima ovih već završenih perioda. — Jedna od važnih i vrlo karakterističnih crta sovjetske književnosti minulih godina je golem interes prema političkim i socijalnim idejama i problemima. No od bezbroja tih sada ćemo se zadržati samo na problemu zločina i zločinca, koji je uvijek bio u središtu interesa i stare ruske književnosti, dajući joj karakteristično obilježje, a za upoznavanje sovjetske književnosti od naročite je važnosti.

Sovjetska se književnost odlikuje svojom neobičnom životnošću. Ona je najčvršće povezana sa životom u jednu nerazdjeljivu cjelinu. Realizam i naturalizam su oduvijek bili karakterističnom crtom ruske književnosti, ali sovjetska književnost razvila ih je do skrajnih granica mogućnosti. Sovjetski su pisci s prezirom odbacili fantaziju, kao osnovu umjetničkog stvaranja, te su kao cilj uzeli fotografski bezdušno, hladno i točno iznošenje zbilje. Oni su se odrekli »nebesa« i obratili su se k »zemlji«, videći u njoj svoj ideal. Boljševizam shvaća svoj konačni cilj — sveopću sreću čovječanstva — grubo materijalistički, a historički materijalizam teškim okovima veže umjetničko stvaranje. Zato su sovjetski pisci robovi života i materije, i zato je sovjetska književnost potcrtano zemna, bez ikakvih romantično-idealističkih zahtjeva i zadaća. Psihološkoj udubljenosti stare ruske književnosti sovjetska je

književnost suprotstavila **antipsihologizam**, — kako se dobro izrazio poznati sovjetski kritik A. Voronskij. A ovo je osjetljivo ograničilo njezine umjetničke mogućnosti i snizilo estetsku vrijednost, dok je znatno ojačalo društveno-socijalno djelovanje i historičko-političko značenje.

Sovjetski pisci, odlučno odbacivši i posljednje ostatke sasvim već zastarjele teorije »čiste« umjetnosti, pristupili su književnom stvaranju s novim zahtjevima te davši mu nove ciljeve, zadaće i metode, usmjerili su se novim putem. Pitanje o vezi književnosti s životom oni su shvatili uglavnom kao političko-socijalni problem. Prema njihovu uvjerenju umjetničko stvaranje ne smije da služi nekakvim maglovito-apstraktnim estetskim i moralnim idealima, jer je to u stvari samo realno-konkretan životni posao. Zato sovjetska književnost i ima u prvom redu karakter i značenje **historičkog i »čovječjeg« dokumenta**. U njoj će ne samo umjetnički kritik, već i sociolog naći neiscrpiv izvor prvorazrednog materijala, kojega golema vrijednost za proučavanje psihološke suštine sovjetskog gradjanina i samog sovjetskog režima ni dosada još nije ispravno ocijenjena. Od svih brojnih moralno-socijalnih problema, kojima se bavi sovjetska umjetnička književnost, bezuvjetno najinteresantniji je problem zločina i zločinca, koji je problem uopće uvijek uveliko zanimao rusku književnost. No dok je stara ruska književnost ovaj problem tretirala kao problem zločina i kazne, sovjetska književnost shvaća ga isključivo kao problem **samo zločina**, jer kazna, — i to naročito moralna — kao neizbježiva posljedica zločina, izvan je njezinih moralno-psiholoških ideja i koncepcija. Ali i sam zločin za sovjetskog pisca nije nikakav naročiti problem, već u prvom redu samo tek suha i gola životna činjenica.

Gogolj, pristupajući svom čuvenom romanu-epopeji »Mrtve duše«, mislio je svu svoju pažnju prije svega posvetiti (naime u prvom djelu te epopeje, — u »Paklu«, tako reći) isključivo tamnim stranama ruskog života i ruskog naroda, pa je u opravdanje te svoje namjere rekao, da je ruska književnost sasvim već »iscrpla« poštenog čovjeka i da se sada treba naročito pozabaviti »podlacom«. Slijedeći ovaj Gogoljev savjet sovjetska je književnost glavnu svoju pažnju posvetila ovom »podlacu«. Sa ovog su gledišta karakteristični već i sami natpisi nekada vrlo popularnih sovjetskih romana i pripovijesti. Od njih spomenimo barem samo ove: »Zločin Akvilonova« (Prestuplenie Akvilonova), »Kradljivac« (Vor), »Pronevjeritelji« (Rastratčiki), »Ispovijest lupeža« (Ispovjedj huligana), »U zemlji nevaljanaca« (V stranje negodjaev), »Cinici«.

Sovjetska književnost ne samo svojim sadržajem, temama i sižejima, već i samim svojim duhom fino i oštro odsjeva život ili točnije — sovjet-

sku zbilju. Jedan od glavnih ciljeva boljševizma je od temelja porušiti sve »buržoazne« moralne osnove i bez traga uništiti zamamljivu romantiku onih »vječnih« visokih ideala, koji su uvijek davali životu cilj, smisao i značenje, a ljudima — duševnu radost. Boljševici su htjeli iz duše čovjekove istrgnuti svaki pojam o uzvišenom, istjerati iz života ono lijepo, što ga je osvjetljivalo i grijalo. I zato se pokazala strašna u svojoj jednostavnoj primitivnosti praosnova suštine čovjeka, te je otkrila ono stihijski mračno i okrutno, što se dosada skrivalo u tamnim dubinama. — »Duša je kod svih premalena postala, sveopće je suženje duše ... Do posljednje su sramote svukle čovjeka, pa eto i ide veliko razočaranje« — veli jedan od junaka već spomenutog romana Leonida Leonova »Kradljivac«. Ova d e h u m a n i z a c i j a č o v j e k a u tom je baš i strašna, što napunjuje dušu teškom i mučnom — »smerdjakovljevom« — dosadom, koja zamagljuje misao, zagušuje osjećaje, pretvarajući čovjeka u hladan i bezdušan stroj.

Sovjetska književnost na svojim, umjetnički katkada vrlo snažnim, stranama iznosi niz najrazličitijih vrsta zločina, gotovo potpuno iscrpljujući cijeli kazneni kodeks. A ti se zločini vrlo interesantno odsjevaju u duši i samih zločinaca i njihovih promatrača. — Boljševička je revolucija htjela od temelja promijeniti psihu ruskog naroda i zato je mnogim osnovnim problemima dala sasvim novu i neobičnu ocjenu i osvjetljenje. Prema svjedočanstvu sovjetske knjževnosti u sovjetskim prilikama ličnost, individualnost tobože su izgubili svoj prijašnji čar i značenje. U čovjeku su prestali vidjeti središte i srž života. — »Ne poštivaju sada čovjeka« — melankolično primjećuje Leonovljev junak (»Kradljivac«). Život je čovjeka izgubio svoju mističku suštinu i postao obična materijalna stvar, koja se lako i brzo može i stvoriti i uništiti. Zato je i umorstvo u tmurnim sovjetskim prilikama prvih godina izgubilo svoju prijašnju psihološku dubinu i moralnu važnost, te je postalo običnim č i n o m (ne zločinom!). Ono se ni u čem nije razlikovalo od bezbroja svakidanjih činova i postupaka, koje svaki čovjek neprekidno čini, a da ih — tako reći — i ne primjećuje. O umorstvu se govorilo tek samo kao o činjenici, o kojoj nije bila moguća nikakva načelna diskusija, jer umorstvo, kao problem, nikoga nije zanimalo. Tako, na primjer, jedan od junaka romana V. Kina »S one strane« (S toj storony) veli, da on nikako ne razumije, zašto se u Dostojevskijevu romanu »Zločin i kazna« — »toliko razgovara samo zbog jedne starice« (umorene!), primjenjujući dakle k umorstvu čovjeka suhu aritmetičku mjeru. Povodom teških duševnih muka i trzaja Raskoljnikova (iz istog romana Dostojevskoga) junak romana Olge Forš »Luda ladja« (Sumasšedšij korablj) veli: »Do-

sadno je, brate. Ako posao zahtijeva, da treba nekoga ubiti, — naravno, da će ga svaki od nas ubiti, ali posvećivati tom praznom mjestu šest knjiga pa još k tomu na dvije strane ludu glumiti, to je, oprosti mi, brate, samo štetno gubljenje vremena!« Umorstvo dakle potpuno je izgubilo svoj svaki unutarnji sadržaj i više nikoga ne uznemiruje, dapače — niti ne zanima. O njemu samo hladno i poslovno pričaju, kao o najobičnijem dogadjaju. — »Upravo je pred mojim prozorima nekoliko kozaka ustrijelilo zbog špijunaže jednog starog Židova sa srebrenom bradom. Starac je jaukao i trgao se. Tada je Kudrja iz čete strojnih pušaka uzeo njegovu glavu i sakrio je sebi pod pazuhom. Židov se umirio i raširio noge. Kudrja je lijevom rukom izvadio bodež i pazeći, da se ne zaprska krvlju, zaklao je starca«, — epskom mirnoćom pripovijeda promatrač i stvarni saučesnik ovog umorstva (I. Babelj: »Konjanička armija«, — Konnaja armija).

Komunist Nikitin, junak romana Vsevoloda Ivanova »Šareni vjetrovi« (Pestrve vjetra) veli: — »Ne trebamo ljubavi... Svi su zvijeri, a zvijerima treba krvi!« — i u ovim je riječima ne samo njegovo ideološko uvjerenje i radni program, već i razjašnjenje uzroka sveopćeg podivljanja, koje je nastalo za vrijeme revolucije i gradjanskog rata. N e d o s t a t a k l j u b a v i — to je najstrašnije crta revolucionarnih dana. Ljubav i radost otišli su iz života, svoje mjesto prepustivši mržnji i zlobi. Ovaj Nikitin utjelovljujući u sebi službenu i stvarnu boljševičku ideologiju i taktiku, čvrsto se drži svog stranačkog programa i okrutno se bori sa svim svojim političkim i socijalnim neprijateljima. Predvidjajući težak i krvav put k postignuću svog konačnog cilja, Nikitin se stara, da i u svojm stranačkim drugovima i suradnicima raspali mržnju i probudi tamne instinkte, pa svijesno i mirno ide preko potoka krvi, koje je sam prolio. A Dostojevskijev Ivan Karamazov veli, da će se odmah odreći vječnog blaženstva carstva nebeskog, ako za njegovo postignuće treba proliti ne krv, već jednu suzu dječju. Primjer Ivana Karamazova i Nikitina jasnu pokazuje svu dubinu bezdane provalije u shvaćanju morala, koja postoji izmedju stare ruske književnosti i njezine suvremene — sovjetske — grane.

Prema svjedočanstvu sovjetske književnosti zločinstvo se čvrsto ugnijezdilo u sovjetski život. Neumoran ljetopisac zagušljive sovjetske zbilje talentirani sovjetski pisac-satirik Mihail Zoščenko u svojm malim, na prvi pogled bezazleno-veselim pripovijestima daje golem i strašan materijal o svakidašnjem životu sitnog sovjetskog gradjanina. Bezlična sovjetska narodna masa pretvara se u nekakva fantastična i strašna bića, o kojima govori Gogoljev gradonačelnik u »Revizoru«. Tako na primjer jedan od Zoščenkovljevih junaka u takvim riječima potpuno ravnodušno

opisuje jedan »dogadjaj«: — »Da, zaista, on je ušao u tudji stan, gotovo je na smrt zagušio nekakvu staricu-stanarku pa je odnesao sva odijela, limeni lonac i još nekakve sitnice. Posao je bio malen. Neinteresantan.« (»Snaga govorništva« — Sila krasnorječija). Pa onda postaju potpuno razumljive pune očaja i gorčine riječi ovog pisca: — »Život je toliko smiješan. Dosadno je životariti na zemlji.«

Sovjetska je književnost u prvim godinama svog opstojanja oštro i odlučno odbacila estetiku, a s njome neizbježivo i etiku. Moralnu čistoću, romantičnu uzvišenost, psihološku tankoćutnost i dubinu stare ruske književnosti ona je držala nepotrebnima, a katkada čak i štetnima po interese revolucije, a baš je samo njima — prema strogoj vladino-stranačkoj želji i naredbi — morala služiti. Goli, suhi i često pretjerani naturalizam u one je godine nesmetano gospodario sovjetskom književnošću, stavljajući na kocku čak i samu mogućnost njezina daljnjeg opstojanja.

Nekada je Lav Tolstoj oštro osudio Maupassanta za njegovu hladnu objektivnost, rekavši da pisac ne smije samo iznositi stvari, već bezuvjetno mora sve podvrgavati strogoj moralnoj ocjeni. A što bi Tolstoj rekao o ovoj surovosti sovjetskih pisaca? Ali na mračnom moralnom podneblju sovjetske književnosti već su se davno pojavili svijetli traci, koji ulijevaju čvrstu nadu, da će se konačno ipak i ovdje sve razvedriti. U ovom pogledu vrlo utješljivu pojavu predstavlja već toliko puta ovdje spomenuti Leonov. Ovaj pisac je vjeran sljedbenik Dostojevskoga. On je primio od Dostojevskoga njegov visoki moral i produhovljeni psihologizam i u središte svega je postavio čovjeka sa svom kompliciranošću njegovih proživljavanja i osjećaja. Krv se gotovo nikada ne »pojavljuje« na njegovim sadržajno-uzbudljivim stranama. A ni samo umorstvo čovjeka nikada ne pokazuje neposredno. O umorstvu njegov čitalac doznaje tek onda, kada je ono, kao činjenica, već otišlo u prošlost, te se odražava samo u proživljavanjima njegovih učesnika. Leonov znade, da je »krv skuplja od svakih prava« — kako se izražava jedan od njegovih junaka (»Konac sitnog čovjeka« — Konec malenjkago čelovjeka).

Tako se dakle sovjetska književnost postepeno vraća k zaboravljenim idejama ljepote, morala i psiholoških problema, t. j. — vraća se vjekovnim tradicijama klasične ruske književnosti.

Sovjetska književnost postepeno se oslobađa čvrstog tutorstva vlade i stranke i možda već nije daleko vrijeme, kada će ona izaći na put samostalnog i nezavisnog umjetničkog stvaranja i stručnog rada, koji će biti vođen samo idealima, ukusima, simpatijama i voljom samih pisaca. No taj je put još dosta dalek i sada se vide samo slabi i dosta rijetki, ali sasvim sigurni prvi njegovi znakovi. Sada pak i vlada i stranka još

čvrsto drže u svojim rukama nadzor i vodstvo sovjetske književnosti. Ovo rukovodstvo bilo posredno bilo neposredno, ali sasvim jasno se još uvijek osjeća i u najmanjoj promjeni života i rada sovjetske književnosti, — i to jednako u pogledu ideologije, metoda, teme, sižeja, junaka.

Krajem 20-tih godina u sovjetskoj književnosti se dogodila nekakva tematska zbrka. Prijašnje teme o građanskom ratu, o staroj ruskoj inteligenciji, koja se pasivno bori s konstruktivnim radom boljševika, i o mnogom drugom s time povezanim, potpuno su bile iscrpljene, pa su i pisci i čitaoci potpuno izgubili svaki interes za njih. Pisci su se našli na raskrsnici i nisu znali, čemu da posvete pažnju. Ali baš se nekako u ovo vrijeme uz bučnu i vještu reklamu pojavile zloglasne »pjatiljetke«, kojih je cilj bio potpuna reorganizacija i čak preporod svih strana sovjetskog života. A to je književnosti dalo novi i točno određeni pravac s jasno ocrtanim ciljevima i temama. Tako se pojavila literatura činjenice (literatura fakta, — kako se ona zove ruski). O unutarnjim i vanjskim uzrocima njezina pojavljenja, o karakteru njezina razvijanja i o tipičnim njezinim manifestacijama govorio sam dosta podrobno već na drugom mjestu. Sada ćemo se zadržati na tako zvanoj industrijalizaciji književnosti, koja je logički jasna i naravna posljedica spomenute »literature činjenice«. Industrijalizacija književnosti obuhvatila je ne samo njezine siže je i teme, nego je zahvatila i samu njezinu suštinu. Ova industrijalizirana književnost predstavlja »literaturu činjenice« dovedenu do apsurda. Prve su lastavice ovog pravca bili ovi romani: »Sestre« (Sestry, 1930.) V. V. Veresaeva, »Cement« i »Energija« F. Gladkova. Zatim slijedi dugi niz drugih, od kojih ćemo spomenuti barem slijedeće: »Sunčano blago« (Solnečnyj klad) i »Grad od porculana« (Farforovyj gorod) A. Peregudova, »Sotj« L. Leonova, »Hidrocentrala« M. Šaginjan, »Vrijeme, naprijed!« (Vremja, vpered!) V. Kataeva, »Drugi dan« (Denj vtoroj, 1933.) I. Erenburga. Svako od ovih djela ima različnu umjetničku vrijednost i književno značenje i izaziva različite ocjene, često sasvim protivne. Ali sva su ova djela, — počevši od sivo-bezbojnog »Cementa« i do jarkog i talentiranog »Vrijeme, naprijed!« — čvrsto povezana u jednu cjelinu svojim idejnim sadržajem i svojim društveno-političkim ciljevima i zadaćama, koje se nalaze u središtu svih ovih djela i izazivaju glavnu brigu njihovih pisaca. Oni predstavljaju sasvim novu književnu formu, dosada nepoznatu svakoj književnosti na svijetu, a to je — industrijski roman.

Tema svih ovih sada nabrojenih romana, a i svih drugih, koji idu u ovu originalnu grupu, je sovjetsko izgrađivanje, t. j. stvaranje industrijske moći i tehničkog savršenstva Sovjetske Rusije. Radnja ovih romana je čvrsto povezana s tvornicom, koja je često i mjesto razvijanja

radnje, dok su njihovi junaci obično sovjetski radnici i mladi inženjeri. Ovi su obično bezgranično odani svojoj mladoj sovjetskoj domovini i sav svoj entuzijazam i sve svoje snage posvećuju njezinu tehničkom i industrijskom preporodu. Ali postepeno se živi čovjek potiskuje u pozadinu, a na prvo mjesto dolazi sama tehnika, stroj i kao njihovo utjelovljenje — tvornica. U posljednje se vrijeme ne radnik, nego baš tvornica, kao takva, stavlja u središte romana i postaje njegov pravi junak, a ne samo tema, siže, pozadina ili mjesto radnje. — »Tehnika je doista jedan od glavnih junaka romana... Stvari, tehnički izrazi, formule i brojke organski su dio pripovijedanja« sa ushitom veli neki Glagolev (Novyj Mih, 1931.) o romanu M. Šaginjan »Hidrocentrala«, — djelu iako vrlo slabih umjetničkih kvaliteta, ali koje najiscrpnije sadrži u sebi sve karakteristične oznake industrijskog romana, koji u ovako iscrpnoj i zaokruženoj formi prije nije poznavala ni sovjetska književnost.

Postepeno je iz ove vrste književnih djela sasvim nestala psihološka motivacija činova i postupaka njihovih junaka, no koja je u tradicionalnoj formi romana, već kroz vjekove postojeći u svim književnostima, bila sasvim neizbježiva. A u ruskim je romanima zauzimala naročito važno mjesto i bila njegova najkarakterističnija crta. Iz ovih — industrijskih — romana nestala je također i ljubav (naime ljubav čovjeka prema čovjeku i to uglavnome drugog spola), kao jedan od glavnih pokretača čovječjih činova. Nju je zamijenio radni entuzijazam, koji je povezan s interesima i radom sovjetske vlade i boljševičke stranke. A to je izazvalo tipizaciju sižeja, šabloniziranje likova i shematizaciju radnje, što je, dakle, sasvim lišeno individualnosti i psiholoških motiva. Sovjetski su pisci najednom kanda potpuno zaboravili na živu ličnost sa svom beskrajnom raznolikošću njezinih ličnih interesa i oznaka, te su je zamijenili idejnim, ali mrtvim i bezdušnim lutkama. Sovjetski su se pisci pokorno odrekli svoje stvaralačke slobode te su se uputili uskom i točno omeđenom stazom, koju im je odredila vlada i stranka. Poradi toga oni su opet brzo dospjeli u ćor-sokak i neodlučno su se počeli zadržavati na istom mjestu, zamarajući već dosadnim ponavljanjem istih jednostavnih ideja u svojim bezbrojnim djelima, koja su se zaista pretvorila u bezlične industrijske proizvode.

Ali baš u ovaj čas potpune izgubljenosti sovjetskih pisaca svemoćni i svepoznavajući Stalin u jednom od svojih govora iznio je misao i želju o potrebi stvaranja nove sovjetske »industrijsko-tehničke radničke inteligencije«, koja se, po njegovu mišljenju, morala pojaviti iz redova mladog sovjetskog proletarijata, utjelovivši u sebi novi lik pravog »junaka

našeg vremena«. Ova je misao odmah bila prihvaćena i na neko je vrijeme postala jedinom »udarnom« temom naročitih skupština i posebnih diskusija sovjetskih pisaca. Oni su se svečano zakleli, da će život i rad ovih novih i karakterističnih junaka našeg burnog doba iznijeti u svojim pravim umjetničkim djelima, a ne samo u esejima, koji su neko vrijeme potpuno gospodarili sovjetskom književnošću. Stalinovu je ideju naročito podrobno razvio kritik D. Maznin u posebnom članku »O junacima našeg vremena« (Krasnaja Novj, 1933.). On je postavio niz točnih zahtjeva i određenih uputa, koje su zvučale kao naredba, te je dao sovjetskim piscima ne samo temu, već i način njezine obradbe. Zamašitost ove teme i potreba brzog njezina izvršenja izazvala je kod sovjetskih pisaca nekakvu zbunjenost, pa možda zbog ovoga, kao i zbog nenaravnosti same zadaće, nijedan sovjetski pisac nije stvorio naročito jarkog i uvjerljivog lika, koji bi potpuno predstavljao burnu sovjetsku zbilju i njezin grozničavo-napeti rad. Tada je sovjetska kritika pronašla jedini izlaz u ovim zamršenim prilikama. Ona je ponudila piscima, da se odreknu fantazije i obrate konkretnim prilikama života i živim zastupnicima sovjetskog proletarijata, uzimajući iz ovog izvora materijal za svoja umjetnička djela, tražeći da konkretnost nadomjesti umjetničke faktore. »Ne trebamo izmišljavanja, kada je život toliko bogat. Svaki će opisivati ono, što se događa kod njega u tvornici, u kolhozu, na gradnji, — u tome je sva budućnost proleterske književnosti« — sa ushitom veli neki Kapiljanskij. Pod utjecajem ovih činjenica pojavila se nova književna forma, nova grana industrijskog romana — životopisi sovjetskih radnika svih vrsta, struka, stepena i položaja.

U SSSR svaka lozinka čak i u oblasti umjetničkog stvaranja pojavljuje se samo s odobrenjem, a često i na inicijativu vladinih i stranačkih vodećih krugova. Zato ona brzo prima karakter epidemije, koja se s grozničavom brzinom širi i udubljuje. Tako se i lozinka o »junacima našeg vremena« konačno pretvorila u lozinku, koju je izbacio neki Mirošničenko, rekavši: »Napišimo boljševičku povijest tvornica (Zvijezda, 1932.). Ovaj Mirošničenko vidio je u tvornicama napredna ognjišta sovjetske kulture i mjesta sakupljanja idejnog sovjetskog radništva. On je tražio, da opisivanje tvornica postane narednom zadaćom i glavnom temom sovjetske beletristike. Ideja stvaranja povijesti tvornica pripada Maksimu Gorkomu. On ju je sebi zamišljao kao seriju eseja, koji se tek približavaju umjetničkoj književnosti, ali se s njom ne slijevaju i već je nikako ne zamjenjuju. Ali vatreni njegovi sljedbenici baš su htjeli svu umjetničku književnost pretvoriti u ovu, u ponešto umjetničkoj formi iznesenu, povijest tvornica. Vidjeli su naime samo u njoj jedini mogući način do-

stojno pokazati onu po svojoj zamisli doista veličanstvenu industrijalizaciju, koje su idejom bili zaneseni svi vladini i stranački vodeći krugovi. Povijest tvornica je neizbježivo izazvala p o v i j e s t r a d i o n i c a. Njezino su stvaranje iz lične i profesionalne zavisti tražili radnici takvih radionica, sasvim ispravno tvrdeći, da radionice imadu isto takvo pravo na pažnju umjetničke književnosti, kao što i tvornice.

Uvukavši se u neprolazne šikare ovih i ovakovih pitanja i problema i potpuno pomiješavši interese umjetnosti s interesima praktičnog života, sovjetska je književnost u svom zanosu dala prednost svestranim interesima života, napose interesima industrije svih vrsta. Poradi toga neizbježivo je morala veliku pažnju posvetiti uskim pitanjima tehnike, a također pojedinim događajima konkretnih tehničkih tekovina. Pokorno slijedeći upute i naloge vlade i stranke sovjetski su pisci počeli sa ushitom i ponosom opisivati čak i one tehničke tekovine SSSR, koje su već odavno bile poznate buržoaznom Zapadu, kao što je na primjer podzemna željeznica. Njoj su bila posvećena brojna beletristička djela u prozi i stihovima. U ovoj podzemnoj željeznici mnogi su sovjetski pisci uvidjeli čak jedan od r a z l o g a za budući bujni rascvat sovjetske umjetničke književnosti. Tako, na primjer, neki E. Koch sasvim ozbiljno tvrdi slijedeće: »Gradnja podzemne željeznice jasno dokazuje, da je proletarijat osvojio umjetničko nasljedstvo ... i dakle nema nikakvih razloga, da i u području književnosti ne možemo očekivati pojavljenja širokih svjetskih slika, ravnih po značenju »Ratu i miru« (Tolstoja. N. F.) ili »Jadnicima« (V. Hugoa. N. F.) ili koje će ih i nadmašiti.« Ova gizdava izjava vrlo je važna i neobično karakteristična. Ona jasno pokazuje, da se sovjetska književnost potpuno zaplela u gustu mrežu proturječja i da se nalazi u neku ruku u bezizlaznom položaju, jer samo njezino postojanje, kao umjetnički faktor, ugrožava velika opasnost. S o v j e t s k a k n j i ž e v n o s t b r z o i č v r s t o s e i n d u s t r i j a l i z i r a u svim pogledima. Ova industrijalizacija obuhvaća teme, sižeje, metode i sve s time povezano, tako da samo stvaranje gubi svoju slobodu i nezavisnost i dobiva onu šabloniziranu bezličnost, koja je tipična i obligatna za prave industrijske proizvode.

Sovjetska književnost sada proživljava tešku unutarnju krizu, poradi čega brzo i neprekidno opada i njezina umjetnička vrijednost. Ali je li ugrožen time sam njezin postanak? Kakva je čeka sudbina već u bliskoj budućnosti? Unatoč velike teškoće njezina sadašnjeg položaja, njezina budućnost ipak ne izaziva nikakvih sumnja i njezina budućnost ni najmanje nije ugrožena. Ali ova naša tvrdnja treba nekakva razjašnjenja.

Sovjetska književnost je tek jedna od etapa na dugačkom i kompliciranom putu rada i razvijanja ruske književnosti. Sada postepeno nestaje sovjetske književnosti, t. j. one književnosti, koju je stvorio sadašnji poli-

tički režim Sovjetske Rusije, jer se ona polagano ali sigurno ulijeva u široko korito stare ruske književnosti, jer i nesvijesno, ali čvrsto prihvaća njezine osnovne ideje i oblike. Sovjetska književnost sigurno će preživjeti politički sistem i državno uređenje režima, koji ju je stvorio. Moramo zapamtiti, da poznata nam sovjetska književnost ne iscrpljuje stvaranje ruskih pisaca, koji žive i rade na teritoriju SSSR. Sa formalnog gledišta mi sovjetskom književnošću zovemo ono, što je tek izašlo iz štampe na teritoriju SSSR ili gdje drugdje od »sovjetskih« pisaca. Ali obično se štampa tek jedan dio onoga, što je stvarno od pisaca napisano, i to naročito vrijedi baš za SSSR, jer se tamo sva štampa i sva književnost i ideološki, i tehnički nalazi u rukama vlade i stranke. Slobodni stvaralački duh ne može biti do kraja uništen nikakvim ideološkim nadzorom i rukovodstvom ni čak fizičkim ugnjetavanjem. Pisci, koji žive u SSSR, pa čak i oni, koji su ideološki nakloni i komunizmu i boljševizmu, ako su oni pravi umjetnici, ipak negdje u dubini svoje duše, često i nesvijesno, goje svoje umjetničke ideje i likove, koje iz praktičnih razloga ne smiju da prenesu na papir ili da predaju javnosti i preko tiska saopće svojim čitaocima.

Ovo naše čvrsto uvjerenje osniva se na onome, što nam pruža sama sovjetska književnost. Gotovo u svakom sovjetskom umjetničkom književnom djelu nalazi se u ovom ili onom obliku i opsegu često i nesvijesna (a u ovom slučaju to je baš od naročite važnosti!) kritika sovjetskog režima. Sa ovog je gledišta od naročitog interesa većina sovjetskih komedija, a također gotovo cijelo stvaranje vrlo talentiranog, plodnog i popularnog sovjetskog humoriste-satirika M. Zoščenko. Ovdje imamo originalan primjer smjele i odlučne boljševičke kritike sovjetskog režima i cijelog sovjetskog sistema, i to sa strane političke, socijalne i moralne. Ali naravno, da je ta kritika indirektna, i nju može opaziti samo dosta pažljivi čitalac ili gledalac. Indirektno izobličavanje boljševičke doktrine i sovjetskog života nalazi se čak u takvom ideološki besprikornom proboljševičkom i tipično industrijskom romanu, kao što je već spomenuto Kataevljevo »Vrijeme, naprijed!« Ali imamo primjera i neposredne i otvorene kritike i protesta. Ovi se najčešće čuju na brojnim skupštinama i konferencijama. Tako na primjer na jednoj od »diskusija« u Petrogradu (1. X. 1931.) talentirani pisac M. Kozakov odlučno je ustao protiv zagušljivosti sovjetske atmosfere, koja sasvim ubija svaku stvaralačku slobodu; napadao je također i pisce, koji su se pokorno pomirili s ovim ponižavajućim prilikama. »Postali smo slični žabi, koja, iako je to čudno, može vrlo dugo živjeti u sredini, lišenoj kisika«, — s ogorčenjem je rekao M. Kozakov. On je također ustao i protiv eseja (očerka, — kako se veli ruski), koji je kroz neko vrijeme potpuno gospodario sovjet-

skom književnošću. On je stao na obranu »psihološkog« romana, time indirektno osudivši industrijski roman i cijelu industrijalizaciju književnosti uopće. Još se jasnije i glasnije izrazio o nepodnošljivosti moralnog i duhovnog tereta, pod kojim je prisiljen živjeti sovjetski pisac, — poznati pjesnik Boris Pasternak. U svom govoru na svesovjetskom kongresu pisaca u Moskvi 1934. godine on je odlučno, iako tek djelomično podignuo zavjesu nad glavnim uzrokom prisilne šutnje sovjetskih pisaca. Ovdje je Pasternak nastavio plemeniti protest glasovitog pjesnika Aleksandra Bloka 1921. godine u Petrogradu, koji je nešto prije svoje tragične smrti otvoreno rekao, da je piscu prije svega — kao zrak — potrebna duhovna sloboda.

Ovi još dosta rijetki, katkada slabi izrazi nezadovoljstva i protesta sovjetskih pisaca, uvjerljivo pokazuju, da je sovjetska književnost dobila svoj sadašnji oblik i karakter isključivo zbog volje i napora sovjetske vlade i stranke, a nikako zbog uvjerenja samih pisaca ili ukusa čitaoca. A sve ovo opet dokazuje, da je sadašnje stanje sovjetske književnosti privremeno i prelazno te se podržava uglavnome administrativnim mjerama. Kada se promijeni sadašnji državno-politički režim SSSR (a to će ipak nekada biti!), odmah će poput orahove ljuske nestati »sovjetskost« sovjetske književnosti i onda se jasno pokazati ono zdravo zrno, proizašlo od stare ruske književnosti, koje se nesumnjivo pod tom ljuskom nalazi.

Za ispravno shvaćanje i ocjenu onog ozbiljnog i dubokog unutarnjeg procesa, koji već mnogo godina proživljava sovjetska književnost, moramo pažljivo promotriti njegove osnovne linije i pravce. Boljševici, čim su u listopadu 1917. došli u Rusiji na vladu, odmah su preuzeli u svoje ruke između svega drugog i književnost. Njoj su dali tešku i odgovornu zadaću pomagati njima u naumljenom potpunom preuređenju svih strana savremenog života, i ne samo ruskog. Oni su preuzeli vlast u onaj čas, koji je psihološki (a i u mnogim drugim pogledima) bio neobično pogodan za provođenje njihovih primamljivih i u osnovi možda ispravnih ideja i planova. Oni su odmah privukli pažnju čovjeka, koji je duhovno, fizički i materijalno bio potpuno iscrpljen. Individualizam je bio zaoštren gotovo do apsurda. Čovjek se udaljio od svih i svega, zatvorio se u sebe i živio u ugnjetavajućoj samoći. Smrvljen životom, tražio je zbližavanje s ljudima. Boljševički je kolektivizam nekako odgovarao ondašnjim unutarnjim potrebama čovjeka, barem u ovom pogledu. U vihoru listopadske revolucije čovjek je osjetio nekako hujanje svježeg zraka i instinktivno se k njemu povukao. Njemu se pričinilo, da će možda u boljševizmu pronaći izlaz, a onda i spas. To su naravno osjetili i pisci. Svi žarom prve ljubavi oni su se obratili temi revolucije, koja se sada pred njima otkrila. Izvan svih s boljševičkom revolucijom povezanih političkih ideja

i socijalnih programa, koji su uopće bili sasvim tuđi mnogim piscima, oni su ipak u njoj osjetili onu o l u j u, koja donosi osvježenje preveć napete atmosfere. Sva sovjetska književnost odmah je bila obuhvaćena pravim entuzijazmom stvaranja novog i prekrasnog svijeta na zemlji. Ne uvijek talentirana, često naivna, katkada neiskusna, ona je uvijek bila živa i radosna, jer u sebi je vidjela važnog učesnika zamašnog procesa beskrajnih ciljeva i uzbudljivo-dubokog sadržaja. Sovjetska književnost je postala pravom r e v o l u c i o n a r n o m k n j i ž e v n o š ć u — u širokom, uzvišenom i lijepom smislu ovog pojma. U njoj se jasno osjećao onaj duševni nemir, duševna uzbuđenost, koji su fino odsjevali sam duh i tempo onog golemog procesa, koji je u ono vrijeme proživljavala Rusija. Osjećalo se, da se približava temeljiti p r e p o r o d r u s k e k n j i ž e v n o s t i.

Ali boljševici možda nisu ispravno shvatili pravu suštinu, opseg i značenje ovog procesa. A možda su i shvatili i baš ga se zbog toga prestrašili, jer su znali, da će sve to dovesti do potpunog probuđenja profesionalne svijesti i stvaralačke slobode sovjetskih pisaca. No boljševici nisu se zanimali za čisto umjetničke interese i potrebe književnosti, a slobodna književnost nije njima bila potrebna, dapače — ona je bila za njih opasna. Njima je bila potrebna ovakova književnost, koja bi pokorno služila njihovim političkim ciljevima, propagirajući njihov program i slaveći njihov praktički rad, koji je obuhvaćao sve bezbrojne strane sovjetskog života. I boljševici su odmah i čvrsto primili u svoje ruke svu književnost i odlučno su usmjerili njezin put u njima poželjnom pravcu. Dakle, b o l j š e v i c i s u s v i j e s n o z a g u š i l i o n u m l a d u, d o i s t a r e v o l u c i o n a r n u k n j i ž e v n o s t, k o j o j s u s a m i d a l i ž i v o t. Oni su potpuno pogasili plamen entuzijazma pisaca, pokorili su njihovu stvaralačku volju i sam rad svojim vlastitim ciljevima i zadaćama i time su b o l j š e v i c i p r e t v o r i l i s o v j e t s k u k n j i ž e v n o s t u s v o j u p o s l u š n u s l u š k i n j u.

Došao je dubok i trajan suton sovjetske književnosti, — ali samo sa gledišta prave umjetnosti.

Iz sovjetske su književnosti boljševici bez traga i z b a c i l i s l o b o d n u i d e j n o s t i p r o b l e m n o st, — u uzvišenom smislu ovih pojmova. Iz njega su bile protjerane teme širokog načelnog karaktera. Sovjetski su pisci bili lišeni mogućnosti, da l i č n o, točnije — i n d i v i d u a l n o beru i rješavaju svoje zadaće, t. j .one zadaće, za koje se baš oni sami, po svojim interesima, simpatijama i ukusima zanimaju. A to su u prvom redu pitanja i problemi života, smrti, Boga. Književnost svih vremena i naroda, a naročito baš ruska književnost, zapravo se samo za ova pi-

tanja i zanima. Ali sovjetski su pisci bili prisiljeni da se bave onim pitanjima, koja je njima ponudila vlada ili stranka, t. j. isključivo praktičnim pitanjima rada sovjetskog režima, a takodjer — slavljenjem njihovih vodja i prije svega »božanstvenog« i »suncu sličnog« »druga« Stalina. Sa gledišta lične i stvaralačke slobode sasvim posebno osvjetljenje i ocjenu dobiva i pitanje industrijalizacije književnosti. Ova zloglasna industrijalizacija bila bi potpuno zakonita i razumljiva, kad bi bila stvorena slobodnom voljom samih pisaca na njihovu vlastitu unutarnju pobudu. I još, — ako bi ova industrijalizacija bila jedan od pravaca sovjetske književnosti. Ali zapravo je industrijalizaciju stvorila isključivo sovjetska vlada i boljševička stranka u cilju zadovoljavanja njihovih praktičnih interesa. Osim toga ona obuhvaća svu sovjetsku književnost, potpuno iscrpljujući sve njezine interese i neograničeno je zastupajući, ne dopuštajući nikakvih drugih pravaca.

Prema zamisli boljševika sovjetska književnost je morala postati s v j e t s k o m po svojim zadaćama, n a p r e d n o m po svom karakteru i vodećom po svom značenju. Ali zahvaljujući jedino samim boljševicima ona nije postigla nijedan od svojih ciljeva i p o s t e p e n o s e p r e t v o r i l a u k n j i ž e v n o s t p r o v i n c i j s k u s a s t r o g o o m e d j e n i m u s k i m k r u g o m r a d a. — Ona se bavi isključivo temama, povezanim sa sovjetskim životom i prije svega — sa sovjetskim režimom i njegovim interesima i radom. I zato se sada dogadja n e r e f o r m i r a n j e, n e g o l i k v i d a c i j a s o v j e t s k e k n j i ž e v n o s t i. Baš likvidacija, jer se polagano, ali neprekidno uništava sama suština sovjetske književnosti, kako su je zamišljali boljševici. Sovjetska je književnost u prve godine svog postojanja bila čvrsto i organski povezana s revolucijom, — disala je njezinim duhom, živjela njezinim idejama. Ali postepeno, tokom godina, boljševici su se potpuno udaljili od revolucije i oštro su promijenili sav pravac svoje cjelokupne politike. Tako su i književnosti oni sada dali druge zadaće. S druge pak strane i kod pisaca se postepeno budila samostalnost misli i volje, jačala se volja za duhovnom nezavisnosti. Ovo još nije prava borba za svoju slobodu i individualnost, nego tek samo još rijetki i slabi, ali jasni njezini počeci, — no već sama činjenica da se javljaju ti počeci je vrlo značajna.

Već kod mnogih sovjetskih pisaca javlja se nezadovoljstvo radi njihove prisilne povezanosti s interesima i radom vlade i stranke. Mnogi pisci postepeno odstupaju od toga. Ukoliko je to moguće prema još postojećim prilikama u SSSR, oni izbacuju iz svojih djela politiku ili joj barem daju sporedno mjesto, dok glavnu pažnju posvećuju pravom i nepatvorenom životu s njegovim brojnim i raznolikim interesima. To se

često iskazuje u slavljenju, makar i indirektnom, mnogih »buržoaznih« vrlina i ustanova, kao što su, recimo, porodica, usko-profesionalni rad, udobnost, koje se inače kose s pravom boljševičkom ideologijom i kojima prije nije moglo biti mjesta u sovjetskoj književnosti. Sve češće se kod sovjetskih pisaca pojavljuje interes prema onim idejama i mislima, koje su povezane s tako zvanim »vječnim« pitanjima i koje su u svakog čovjeka usadjene od samog časa njegova rodjenja. Sve ovo dosada još nema sasvim točnih i jasnih obrisa i odredjene konkretnosti te ima karakter onih malih podzemnih strujanja, koja se kasnije ipak pretvaraju u bujne proljetne vode. No ove misli i raspoloženja već se jasno osjećaju u mnogim sovjetskim djelima, ako se pažljivo čitaju. Ove značajne prodore individualizma i duhovne nezavisnosti ne smijemo podcjenjivati. Oni stvarno i uvjerljivo pokazuju, da je unatoč trajnih, raznovrsnih i strogih vladinih i stranačkih mjera duša sovjetskih pisaca ipak živa. A ovo nama ulijeva čvrstu nadu, da će sovjetska književnost sretno preboljeti svoju sadašnju krizu.

Sovjeti i sami vide ovo s njihova gledišta nezadovoljavajuće stanje sovjetske književnosti i trude se, da pronadju izlaz iz ovog polažaja. Osnovni uzrok slabog umjetničkog stanja sovjetske književnosti boljševici vide u tome, što se sovjetska književnost udaljila od ideja i ideala stare ruske književnosti. Moskovska »Izvjestija« su ovom pitanju posvetila niz članaka. Prema mišljenju ovog vladinog oficioza sovjetska književnost u mnogome i znatno zaostaje za starom ruskom književnosti. — Ruska »klasična umjetnost izražava genij svog naroda, njegovo rodoljublje, njegovo stremljenje k visokoj jednostavnosti«, — i u tome je bila njezina snaga. Stara ruska književnost »je primila u sebe mudrost narodnu, riznicu narodnog pjesništva, tisućgodišnju pjesničku kulturu naroda«, ona je bila »potpuno demokratična«, iako pojedini pisci nisu uvijek bili demokrati, — a to se baš ne može reći za sovjetsku književnost i sovjetske pisce, kako konstatira spomenuti moskovski dnevnik (Izvjestija; 4. II. 1940.). »Ne treba da razlažem, da je ruska knjiga potpuno kršćanska . . .; ali mogu da uvjerim svakoga, da je više kršćanska od svake knjige, što je igda bila« — veli John Middleton Murry (Dr. V. Krišković. Engleski eseji. Str. 75). Kako u razvijanju interesantnih i dubokih misli ovog engleskog pisca »Izvjestija« tvrde, stara je ruska književnost uvijek bila prožeta ljubavlju prema čovjeku, dok sovjetskoj književnosti baš nedostaje sposobnost primanja i iznošenja plemenitih crta čovjeka. Ovaj moskovski oficioz nijedne riječi ne govori o pravim uzrocima svega toga, jer naravno da ne može javno optuživati ni vladu ni stranku. Ali sada je od temeljite važnosti sama činjenica, da

Sovjeti nisu zadovoljni sadašnjim stanjem sovjetske književnosti i da je zovu da se povrati umjetničkim, moralnim pa čak i socijalnim idealima i vrlinama stare ruske književnosti.

U sovjetskoj književnosti pod utjecajem brojnih i raznolikih faktora postepeno se probudjuje i već se jasno osjeća živi čovječji duh i uzbudljivi dah zamašnih i lijepih ideja karaktera općečovječanskoga, a ne klasnih i stranačkih, kako je to bilo dosada. Politika sovjetske vlade i u ovom pitanju — kao i u mnogim drugim — možda će se još mnogo puta mijenjati i sigurno, da će službeni put sovjetske književnosti i dalje biti isto toliko vijugast, napet i kompliciran, kao dosada. Ali — nadam se! — da sovjetska vlada i stranka nikada ne će biti u stanju, da potpuno ugasi sada tek probudjenu individualnost i duhovnu slobodu sovjetskih pisaca.

Sovjetska književnost se sada polagano, ali sigurno u idejnom i duhovnom pogledu preporodja. Sovjetska književnost nestaje, jer ona se polagano pretvara u pravu rusku književnost. Konkretne i točne crte ove nove ruske književnosti zasada još nikomu nisu poznate. Ali uračunavši sve našem promatranju pristupačne pojave, sa sigurnošću možemo reći, da će ona čvrstim nitima biti povezana sa starom, klasičnom ruskom književnošću, a posjedovat će i mnoge sasvim nove crte.

Nikolaj Fedorov

MOLITVA ZA MOJU MLADOST

Dižu se. Valom povjetarca laka
pahulje dani, nasmješljivci dragi,
naručjem punim žukinja i maka,
nebeski lijepi ko anđelci nagi.

Zavijek li zbogom, vi djeco nejaka,
svjetova bijelih božanstveni magi.
Dajte mi, recte, strukom vedra znaka
gdje ćete pasti tajanstveni, blagi.

Vidim ih, Bože... Nek mi duša sjekne
k njima, o k njima, smaragdom svog leta
kad joj na prozor stopa jave zvekne

što mrvi mnoge koljenima svijeta.
Sklopljenih ruku pred njih neka klekne,
ponese sunca mladosti svog cvijeta.

Jakša Ercegović

PROBLEM BOSNE I HERCEGOVINE I NJEGOVO RIJEŠENJE

Stvaranjem banovine Hrvatske, kao prve etape u rješavanju hrvatskog pitanja, pred nas je nužno iskrsnuo problem Bosne i Hercegovine, koji je uredba od 26. VIII. 1939. samo načela i ostavila neriješenim na pola puta, prepuštajući njegovo konačno riješenje političkoj igri i sticaju daljnjih okolnosti. Međutim, da se ovo ovakovo stanje ne može dugo održati jest jedan fakat, koji stvarne političke prilike iz dana u dan potvrđuju. U najskorije vrijeme morat će se konačno izvesti na čistac načeto a neriješeno pitanje Herceg-Bosne. A kako se pak tu radi o eminentno hrvatskim krajevima, koje danas predstavljaju, sticajem historijskih, političkih i inih okolnosti, jedan po nas i te kako zamršen čvor, to nam se sama od sebe nameće dužnost, da malo pobliže razmotrimo njegovu suštinu i mogućnosti riješenja.

Još od najstarijih vremena B. i H. je bila sporno područje. Uzroci tomu leže u čudnovatom i osebujnom historijskom razvitku ove pokrajine, nesređenim političkim prilikama u prošlosti i danas, te naposljetku u nacionalnoj, socijalnoj i konfesionalnoj heterogenosti bosansko-hercegovačkog pučanstva.

Nalazeći se po svome geografskom smještaju na krajnjoj granici Zapada naprama bizantskom Istoku, koju već tisućama godina još od davnog ilirsko-tračanskog doba sačinjava rijeka Drina, Bosna i Hercegovina je već od prvih dana svoga stupanja na historijsku pozornicu bila vječito poprište borbi i sukoba najrazličitijih struja, koje su dolazile bilo s istoka (Turci, islam, Srbi, pravoslavlje), bilo sa sjevera (Madžari, katolicizam), ili s koje druge strane. Kao po nekom nepisanom zakonu sve ove struje nalaze u najviše mahova svoju krajnju granicu prodiranje u Bosnu i Hercegovinu i tu odmah, što je i razumljivo, počinju isticati neko svoje pravo nad ovim pokrajinama (na pr. Madžari, Srbi), a time spor već u najranije doba postaje neizbježan.

Homogenost bosansko-hercegovačkog stanovništva biva, sticajem ovakovih historijskih okolnosti, vrlo rano — još u doba banovine Bosne — razorena u prvom redu žestokim vjerskim borbama. Katolicizam i katolička čudnovata herez patarenstvo bili su od početka u stalnoj borbi, koja traje sve do pada bosanskog kraljevstva (1463.). Dolaskom Turaka sada na poprište stupa jedna mlađa i agresivna državna (turska) i vjerska (islamska) ideja, koja — možemo reći — smjenjuje patarenstvo. Osim toga, turskom invazijom širom otvorena vrata Bosne i Hercegovine omoguće masovni prodor pravoslavlja u ove krajeve (osobito sjeverozapadne, pogranične, danas t. zv. Vrbaske banovine), čime nacionalna i vjerska raznorodnost i nejednakost bosansko-hercegovačkog pučanstva dođe do

punog izražaja. Od starih patarena i katolika Turci stvaraju u Bosni i Hercegovini sada jednu posebnu ne samo vjersku, nego i socijalnu skupinu: muslimane, koji uzimaju vodeći položaj, a time se i izdvajaju, pa ako hoćete, dolaze u sukob sa istokrvnim katolicima, i sa pravoslavnim, što je uostalom sociološki prirodna pojava. (Borba povlaštenih i podčinjenih.) Pravoslavni, pak, naseljeni u opustjelim hrvatskim katoličkim krajevima, osobito na sjevero-zapadnoj granici, postaju donekle od strane Turaka favoriziran elemenat. (Kao dokaz neka posluže brojni prelazi katolika na pravoslavlje. K. Draganović: Massenübertritte von Katholiken zur Orthodoxie, str. 72 i slijed.) Katolici stoje stvarno u najnepovoljnijem položaju. Zašto, to nije teško znati. Ta oni su kroz cijelo vrijeme turskog gospodstva u najživljoj vezi, tako ih bar smatraju, s onim bedemom na unsko-savskoj granici, koji se zove Antemurale christianitatis, a koji toliko jada zadaje turskom prodiranju.

Pod ovakovim prilikama i pod ovakovim socijalnim razvojem, logično je, da su vjerske i socijalne oprečnosti i sukobi u Bosni i Hercegovini, kako u doba narodnih vladara, tako i kroz cijeli turski period, pa i dalje bili vječito aktuelni. Jaz između pojedinih vjerskih skupina bio je jako produbljen, osobito između muslimana i drugih.

Ovo je, pored drugih faktora, imalo za posljedicu dominaciju konfesionalnog ključa u javnom životu Bosne i Hercegovine. Svaka vjerska zajednica, analogno svome rezvitku, imala je svoja posebna naziranja o uređenju i pripadnosti Herceg-Bosne. Razvitkom nacionalnih ideja pred kraj turskog gospodstva u B. H., ovim nazorima samo je dat izrazitiji i agresivniji i zamršeniji okvir, osobito pak poslije okupacije, kada problem B. i H. u punoj mjeri bi stavljen na dnevni red, da s njega ne bude skinut sve do današnjeg dana.

Poslije okupacije nacionalizam, identificiran sa vjerom, osvaja masovno i katolike i pravoslavne. Jedino muslimani, — do okupacije vodeći elemenat, koji je poslije 1878. doživio užasan psihološki slom, — ostaju neopredjeljeni po strani i, bojeći se za svoju vjeru, povlače se sami u sebe ili sele. Mlade pak nacionalne ideje, hrvatska i srpska, dolaze do nužne oprečnosti i oporbe, jer jedna stoji na jednom, a druga na dijametralno oprečnom stanovištu. Uzalud su svi napori austro-ugarske uprave da eliminira tu borbu, i da Bosnu i Hercegovinu, kao zajedničko područje A. U., predstavi kao pokrajinu, koja nije ni hrvatska ni srpska. »Bošnjaštvo« Benjamina Gallya, tog umnog madžarskog državnika, koji je ovim jugoslavenstvom u minijaturi htio primicati i hrvatskim i srpskim zahtjevima, akceptiraju donekle samo muslimani, što je s obzirom na njihovo psihološko raspoloženje i razumljivo.

Srpski nacionalisti pod A. U., potpomognuti i od zvanične i nezvanične Srbije, otpočinju živu akciju — kako u B. H. tako i u inozemstvu — za pripojenjem ovih pokrajina Srbiji. Nacionalna i vjerska kompaktnost srpskog stanovništva, koje u B. H. sačinjava relativnu većinu, daje im odlučnu prednost nad Hrvatima, koji se nalaze u manje zavidnom položaju. Hrvatsko historijsko i državno pravo na B. H. je neosporno, ali stvarno činjenično stanje ne ide im u prilog. Većina hrvatskog pučanstva u B. H. je nacionalno neosviješćena (muslimani), a sami Hrvati-katolici ne sačinjavaju još ni punu četvrtinu cjelokupnog pučanstva B. H. Važnost uloge muslimana kao odlučnog čimbenika u rješenju problema Herceg-Bosne pokazuje se već sada u punom svijetlu. Njihovo hrvatsko podrijetlo je izvan diskusije, ali nacionalna svijest još nije probuđena. Ona se tek lagano budi. (90% muslimana prijeratne inteligencije jeste hrvatski orijentirano.) A da poteškoće budu još veće u ono vrijeme, ostali hrvatski krajevi (Trojedinica) imadu još prilično nepravilno shvaćanje o važnosti B. H. Tek veliki Starčević i njegovi sljedbenici pravilno ocjenjuju vrijednost ovoga hrvatskog područja i njegova vjerski raznolikog stanovništva hrvatske krvi, ali Starčevićeve ideje jugoslavenska ideja, širena sa strane s jednim smišljenim zadatkom, poslije njegove smrti uspijeva za kratko vrijeme odgurnuti u pozadinu. Radi toga nije ni čudo, što u ožujku 1907. narodni zastupnik pok. F. Supilo u saboru izjavljuje, da hrvatski narod nema otporne snage i da će on poradi toga sa simpatijama gledati pripojenje B. i H. Srbiji.

U skladu sa ovakovim političkim prilikama problem B. H. pod A. U riješen je poslije aneksije na bazi održanja kompaktnosti ove pokrajine. B. i H. je data 1910. autonomija i jedan osebujni ustavni položaj. No očito je bilo, da ovo riješenje ne zadovoljava zbog čitavog niza neriješenih oprečnosti.

Poslije prevrata stanje se mijenja. Političke ga prilike dapače još više kompliciraju (agrarna »reforma« i dr.). Vidovdanski ustav i nadalje zadržava kompaktnost B. i H., dok pitanje njene pripadnosti i uređenja ostaje otvoreno i prepušteno stranačkom čarkanju. Šesto-siječanjska diktatura masakrira ovo nesretno područje, vrši nad njim jednu nelogičnu vivisekciju i dijeli Herceg-Bosnu na četiri čudnovata dijela. Ovakovo neprirodno stanje ostaje sve do danas. Tek uredba o ustrojstvu banovine Hrvatske u zadnji čas otvara vrata rješavanju ovoga osjetljivog pitanja. Problem razgraničenja Hrvata i Srba, a u tome je kratko i jasno i sadržan problem B. i H., danas je goruć. To priznaju dapače i najreakcionarniji velikosrpski nacionalisti.

Rješavanje ovoga prilično zamršenog problema moguće je izvršiti ili stvaranjem posebne bosansko-hercegovačke jedinice, a ako to iz bilo kojih

razloga ne, onda ili na bazi historijskog i državnog prava ili na temelju stvarnog činjeničnog i političkog stanja. Razmotrimo ukratko sve te načine rješenja.

Sa gledišta naših nacionalnih interesa stvaranje posebne bosansko-hercegovačke jedinice izgleda kao neki ustup, ali stvarnost pokazuje drugačiju sliku. Autonomna Bosna i Hercegovina ostala bi nužno i nadalje u najtješnjem sklopu Hrvatske, jer ne samo nacionalne, historijske i geografske veze da je upućuju na to, nego i njena ekonomska i privredna struktura i položaj. (Raznoličnost proizvoda B. i H. i ostalih hrvatskih krajeva, prirodno zaleđe dalmatinske Hrvatske i dr.) A osim toga, što je od naročite važnosti, ostvarenje bosansko-hercegovačke jedinice umanjilo bi otpor 1,200.000 pravoslavnih žitelja B. i H., koji se sa radikalnim rješenjem u hrvatskom smislu ne bi mogli lako složiti, a ovo treba imati naročito na umu, jer, imati u srcu mlade Hrvatske preko 1,200.000 pripadnika jednog otpornog i lako rasplodljivog elementa, značilo bi imati pred sobom jedan i te kako ozbiljan faktor, koji bi stajao u stalnoj opreci prema svim nastojanjima za konsolidacijom. Logično je, da bi ovakovo rješenje bosansko-hercegovačkog problema bilo vremenski o g r a n i č e n o. Autonomna B. H. ima biti prelazna faza, koja ima tiho i nečujno sondirati temelj za donošenje konačne odluke.

Međutim, u koliko iz bilo kojih razloga ne dođe do stvaranja posebne bosansko-hercegovačke jedinice, morat će se pristupiti rješavanju problema Herceg-Bosne, kako smo to već rekli, ili na bazi historijskog i državnog prava, ili pak na temelju stvarnog stanja.

Sa stanovišta povijesti i državnog prava B. i H. spada u sklop hrvatskih zemalja. Čitav niz historijskih dokumenata za to nam daje odličnu podršku. Ali pored toga, osebujni politički, državni i socijalni, religiozni i kulturni razvitak Herceg-Bosne, koji se javlja kao posljedica bosansko-hercegovačkog historijskog separatizma, ipak je doveo do spora. Srpski, dapače i neki eminentni naučenjaci zauzeli su, a i danas zauzimaju, sasvim oprečno stanovište, tvrdeći zajedno sa mnogim političarima, da su B. i H. isključivo srpske zemlje. Neki su dapače postavili i neke tobože historijske granice između Hrvata i Srba. Te granice, prema njihovu istraživanju, sačinjavaju rijeka Sava i Una, livanjski kraj, te rijeka Cetina. (Vidjeti na pr. u 57. broju od o. g. sarajevskog »Jugoslavenskog Lista« članak »Razgraničenje« . . ., što ga je napisao neki prof. Dašidović, marljivi interpretator fantastičnih teorija V. Glušca i comp.) Kao neosporni argumenat za dokaz svoje teze o historijskoj pripadnosti B. H. Srbiji, srpski naučenjaci i njihovi sateliti uzimaju u prvom redu srpski pravoslavni elemenat, koji ovdje sačinjava relativnu većinu, i koji oni smatraju autohtonim. Međutim, ove njihove tvrdnje znatno su poljuljane istraživanjem

i samih srpskih etnografa i povjesničara (M. Karanović i dr.), koji su dokazali većinom doseljenički karakter pravoslavno-srpskog elementa u B. i H., koji se u ovim krajevima masovno javlja tek nakon turske invazije. Isto tako tvrdnje o pravoslavnom podrijetlu vjere bosanskih krstjana (Glušac, Petranović), o srpstvu podanika bosanskih banova i sl. pred objektivnom naučnom kritikom nisu se mogle dugo održati.

Što se pak tiče hrvatskog stanovišta da B. i H. spada historijski i državno-pravno u sastav hrvatskih zemalja, tu stvar stoji sasvim drugačije. Pored neosporne autohtonosti hrvatskog stanovništva katoličke i islamske vjere, ostali historijski dokumenti, na kojima počiva grandiozna zgrada hrvatskog državnog prava, pružaju, kako rekosmo, punu podršku hrvatskom stajalištu.

Zadatak ovoga člančića ne dopušta nam, da, prevrćući stranice hrvatske i svjetske povijesti, potkrepljujemo jasnim argumentima gornju tvrdnju. Mi samo konstatiramo činjenice, koje je pozitivno nauka još davno utvrdila i stavila na svoje mjesto. (Kao odličan informativni priručnik u ovom pogledu može poslužiti nedavno izašla brošura dr. Krunoslava Draganovića i Hrvoja Bošnjanina: »Hrvati i Herceg Bosna«.) Bosna je stoljećima bila u sklopu hrvatske države, a samo nekoliko decenija — i to samo jednim svojim dijelom — u sastavu srpskih državnih jedinica. Historijsko i državno pravo Hrvata na B. i H. objektivna nauka uopće i ne osporava.

Ali, s obzirom na današnje prilike i političku situaciju, mnogo je vjerojatnije, u koliko ne dođe do formiranja posebne bosansko-hercegovačke autonomne jedinice, to će se problem Bosne i Hercegovine rješavati prema stvarnom činjeničnom stanju.

Danas u preostalom dijelu B. i H., izuzevši 12 kotareva, koji su pripali Hrvatskoj, Srbi tvore tek neznatnu većinu od 1.8% (jedan cio i osam). Naime, pored 785.000 Hrvata katolika i muslimana u preostaloj Bosni i Hercegovini živi oko 900.000 Srba. Ova srpska većina nalazi svoju podršku u pograničnim bosansko-hercegovačkim kotarevima: Trebinju, Bileći, Gacku, Ljubinju, Nevesinju i Bijelini, te u srpskoj oazi u centru povijesne Hrvatske, u današnjoj t. zv. Vrbaskoj banovini, gdje Srbi imaju u 14 kotareva apsolutnu većinu. U ostalih 16 kotareva, koji se — naseljeni pretežno muslimanima — steru po istočnom dijelu B. H. tvore Hrvati znatnu većinu.

Pri rješavanju bosansko-hercegovačkog pitanja kod ovakovog činjeničnog stanja bosansko-hercegovački muslimani imat će, kako vidimo, najodsudniju ulogu, jer od njih će u najviše slučajeva ovisiti kamo treba pripasti ostali krnji dio B. i H. Današnje raspoloženje muslimanskih širo-

kih slojeva jeste manje više općenito poznato. Oni traže autonomiju B. i H. To je uostalom i potpuno razumljivo, kad se uzme u obzir njihov historijski razvitak i nacionalna neosvješćenost, te jak utjecaj vjerskog momenta. Međutim, u koliko ne dođe do formiranja zasebne bosansko-hercegovačke jedinice, muslimanske mase — slušajući što glas krvi i podsvjesne nacionalne pripadnosti, što opet nužne zakone političke logike, — u ogromnoj većini će se izjasniti za pripojenje matici Hrvatskoj, u pretpostavci da tu naiđu na pravilno političko shvatanje i razumijevanje. Tko ima prilike zaći među muslimanski svijet i slušati njegovo rezoniranje, lako će doći do istog zaključka. Ne treba gubiti iz vida, da i vodeći muslimanski političari (dr. Kulenović i prof. H. Hadžić), kao izraziti Hrvati, stoje, i pored svih često i nespretnih taktičnih poteza, na istom stanovištu. Tek maleni broj danas već likvidiranih muslimanskih političara (Š. Behmen, A. Hasanbegović) traže pripojenje B. i H. Srbiji, ali oni su a priori osuđeni na neuspjeh. Kod ovakovog stanja možemo ukratko reći, da pri rješavanju pitanja o pripadnosti B. i H., mi Hrvati možemo s punom vjerom računati na hrvatsku muslimansku većinu u preostalim bosansko-hercegovačkim kotarevima.

Promatramo li sada rješavanje bosansko-hercegovačkog pitanja sa ovoga stanovišta, stvar postaje potpuno jasna. G o t o v o č i t a v a B. i H., izuzevši šest nabrojanih katoreva sa srpskom većinom, imala bi pripasti Hrvatskoj na temelju apsolutne hrvatske (muslimanske i katoličke)) većine u svim ostalim kotarevima (Foča, Čajniče, Višegrad, Rogatica, Sarajevo-grad, Visoko, Kladanj, Srebrenica, Zenica, Žepče, Tuzla, Tešanj, Gračanica, Zvornik, Jajce, Bihać, Cazin). Međutim, ovakovo rješenje, to moramo odmah naglasiti, nužno bi izbacilo na tapet veoma ozbiljan problem srpske oaze u srcu Hrvatske (Vrbaska banovina). Preko ovoga fakta ne možemo olako preći. Rješavanje ovoga važnoga problema (14 kotareva sa srpskom većinom: Glamoč, Petrovac, Prnjavor, B. Dubica, Bos. Novi, Dvor, Krupa i dr.) otvara vrata čitavom nizu najraznovrsnijih mogućnosti i kombinacija, u što se mi ne možemo upuštati. Jedino je jasno, da ovaj problem, za čiji je postanak trebalo preko tri stoljeća, zahtijeva duboki studij najboljih naših sinova, kako je to još davno istaknuo umni hrvatski sociolog dr. Ivo Pilar, jer mi o ovome problemu i danas znademo vrlo malo, a to bi moglo uroditi nimalo povoljnim posljedicama. Treba imati na umu, da srpski zahtjevi za pripojenjem B. i H. srpskoj jedinici upravo nalaze najbolju podršku u ovoj srpskoj enklavi u sjevero-zapadnoj Bosni. I upravo zbog toga moramo imati mnogo takta i smišljenog rada kod rješavanja ovoga u pravom smislu gordijskog čvora.

Ovakovo rješenje bosansko-hercegovačkog pitanja, u koliko prva dva ne dođu u obzir, smatramo potpuno opravdanim, jer nam za to ne

daju podrške samo nacionalni, historijski i politički razlozi, nego i geopolitička nužnost, budući da »Trojedinica bez B. H. nema nikakovog izgleda da se narodno politički, kao ni gospodarsko-politički održi.« (Dr. Pilar: Politički zemljopis, str. 21.). Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, koje danas uglavnom sačinjavaju banovinu Hrvatsku, po svome smještaju i konfiguraciji tla ne daju punu garanciju pravilnog razvitka, dokle jaz koji zjapi između njih ne bude upotpunjen — bilo direktno, bilo indirektno (autonomija) — jednim nužno hrvatskim teritorijem, koji se zove Herceg-Bosna. Vj. Klaić je to još 1878. isticao, a na to je dr. Pilar (ibid. str. 26.) nadovezao svoje zaista opravdane tvrdnje, »da je Trojedinica samo ljuska, dok je B. i H. jezgro hrvatskih zemalja. Bez B. i H. Trojedinica ne može niti živjeti, niti se razvijati, nego se mora i u narodnosnom i u gospodarskom pogledu srušiti kao odsječena grana... Ograničen samo na Trojedinicu, hrvatski narod može samo životariti, živjeti može samo onda kad ima i B. i H.«.

Smatramo da smo u dosadašnjem izlaganju u najgrubljim potezima uspjeli predstaviti bit bosansko-hercegovačkog problema i mogućnosti njena rješenja, koje smatramo jedino ispravnim i mogućim. Svakim drugim rješenjem, koje ide — ispuštajući iz vida cjelovitost B. i H. — za cijepanjem i seciranjem bosansko-hercegovačkog teritorija, problem Bosne i Hercegovine ne bi bio likvidiran, nego još više zamršen, jer bi time stvarno današnje teško snošljivo stanje samo bilo produženo u drugoj formi.

Na koncu, naglašavajući da smo sve ove mogućnosti rješavanja bos. herc. pitanja promatrali sa stanovišta s a d a š n j e g političkog stanja, nepromijenjeno, da je narodni aeropag najkompetentniji dati konačnu riječ o sudbini ove nesretne hrvatske pokrajine. Pučanstvo prijepornih krajeva imade donijeti konačnu odluku o granicama Hrvatske (dr. Lorković), a kakva će ta odluka biti u pogledu Bosne i Hercegovine, već današnje nam stanje, kako smo vidjeli, to daje jasno nazrijeti.

H. Č.

SAN

Klonuti blago
na jastuk trave
ko na skut majke,
klonuti blago.

Rasplinut tiho
na pjeni daha
beskrajno lijepa,
rasplinut tiho.

Putima poći
sunčane ravni,
putima poći
kud lijeću ždrali.

Jakša Ercegović.

LEONARDO DA VINCI

Originalna bijaše Freudova zamisao svesti ljudska neurotična oboljenja na psihičke potrese u djetinstvu (i najranijem), ali je počinio fatalnu pogrešku htijući sve neuroze odvoditi samo od jednog uzroka i izvora erotičko seksualnog. Nije bilo teško općenito pokazati, da i u najranijem djetinstvu postoje prividno realne manifestacije erotičkoga karaktera u prirodi i psihi djeteta, no teže je bilo dokazati, koje od tih manifestacija zaista nose pravi i stalni karakter, a još bilo teže dokazati, koje su od tih manifestacija uzrokovale neuroze u kasnijoj dobi.

Na drugom sam mjestu opširno ilustrirao cjelokupnu Freudovu nauku, a u ovom će se prikazu tretirati tipičan casus jedne vrsti neuroze.

Freud je u svojoj »Teoriji libida« izgradio i teoriju t. zv. Edipovog kompleksa. »Ustvrdio je, da na primjer muška djeca, ponajvećma radi smrti oca, te grubosti oca svu svoju simpatiju i ljubav prenose na majku, ali tako izvraćeno i patološki, da se u njima bude erotički osjećaj i sklonosti kao da su ta djeca zapravo očevi resp. muževi. U dobi fizičkog (naročito fizičkog) zrelenja takovi individui potiskuju pomoću autokritike, etike, te utjecajem građanskog i vjerskog odgoja, patološke ove sklonosti i postaju »normalni« naročito onda, ako im je pravovremeno moguće normalno usmjeriti svoje erotičke impulse (stalna ljubav, ženidba). No Freud veli, da onaj edipizam latentno čeka, vreba, upravo proviruje iznad površine normale ljudske erotičke sfere, elastičnom upornošću i zaista iskoči, provali čim se za to nadaje povoljna životna situacija. No tada (u kasnijoj dakle dobi) već metaformozirana u obliku raznih perverzija i neuroza, jer se radi otpora kardinalne etike nijesu mogle provući u svojoj prvotnoj formi.

Ovu borbu i otpor ljudske etike proti edipizmu naziva Freud cenzurom. Čovjek kao da cenzurira primarnu nakaznu erotičku sklonost (edipizam), a kao kompromisni efekt te cenzure erotski labilnom čovjeku u nepogodnoj životnoj stuaciji (dugi zatvor, ratovi, pomorski život — t. j. celibat u ljudi bez zvanja) iščahuri se iz te borbe čovjek opterećen perververvijom ili neurozom.

Freud je utvrdio, da individui u ranom djetinjstvu edipistički orijentirani kasnije u životu i za cenzure zapadaju li u homoseksualizam i sadizam ili im uspijeva erotičke impulze (libido) transformirat (sublimirati) u grčeviti duševni rad (slavni umjetnici, vojskovođe, filozofi, askete), uz vječne i vidljive trzaje borbe potiskivanja edipističkih inklinacija. Tu je teoriju Freund obradio kod jednoga od najvećih genija svih vjekova, Leonarda da Vinci, duboko uvjeren, da je njegova argumentacija te obradbe granitno stabilna.

Leonardo je nezakoniti sin seljakinje Katerine i notara signorije u Florenzi Ser Piera da Vincia, pa je ta okolnost silila nezakonitog oca, da se u onom paradoksalnom renesansnom životu odriče svoga poroda i krije ga. Dijete Leonardo je dakle bio lišen konstantnog prisuća oca i njegove eventualne nježnosti, pa se zato u djeteta, misli Freud, rađala tako potencirana prionulost uz majku, da se ona sve većma pretvarala u neku erotsku inklinaciju prema majci — inklinaciju sa karakteristikama muža vis à vis žene. Freud u ovoj tvrdnji sigurno zamišlja sve one erotičke vibracije, koje su kardinalno obilježje privlačivosti spolova. I to je taj edipizam t. j. podsvjesno erotska posizanje za majkom kao ženom. Razumijevajući dobro pojam neuroza i njihovu kauzalnu bazu u kongenitalnoj degeneraciji, vazda sam zamišljao da je za proživljavanje edipovske orijentacije u najranijem dječjem životu nužna neurotska degeneracija, i nikako si ne mogu protumačiti da bi ovakovu tešku aberaciju baš svako dijete u spomenutoj životnoj situaciji moralo proživljavati. Ima doduše perioda djetinjeg života u kojoj se zapaža kod svakog djeteta sadističkih incestuoznih, homoseksualnih prolaznih trzaja, ali to su zaista samo trzaji, mala dezorijentacija nesvijesnih i nerealnih erotskih težnja u doba tako reći aseksualno ili negdje u prvotno doba seksualnog zrelenja. Ove pojave nemaju u sebi patoloških stigmata, neurotskih poteza. Ali je Freud Leonarda stigmatizirao pravim edipizmom ustvrdivši, da se ovaj degenerativni incident u djetinjstvu u kasnijem životu iskukuljio u novoj metamorfozi homoseksualnih inklinacija, pa onda u grčevitom duševnom radu uz jaku instinktivnu težnju za dubokim razmišljanjem i iznalaženjem. Nije Freud nimalo nastojao da crvenu nit Leonardove degeneracije logički potraži kod ascedenata, a što više on vrlo diskretno prešućuje svaku iluziju na tu neurotsku degeneraciju. On je uzeo za argumenat svoju tvrdnje o Leonardovu edipizmu jednu, po samom Leonardu ispričanu, sanju o jastrebu (Geierphantasie).

U studiji o lijetu ptica, naročito jastreba, spontano se Leonardo prekida riječima: »čini se, da mi je već unapred bilo određeno, da ću se tako temeljito baviti jastrebom, jer mi evo dolazi sjećanje na doba, kad sam još u kolijevci ležao, da je k meni sletio jedan jastrijeb, otvorio mi repom usta i udarao me repom po usnama«. Čudnovato je otkuda Freudu normalna uzročna veza ovog sjećanja Leonardova sa seksualnim simbolizmom, koga ćemo kasnije analizirati. To je sjećanje Leonardovo kao neka dopuna, pojačanje njegovog pronalazačkog pozvanja, pointiranje njegovog naročitog interesa za lijet u opće. Ta Leonardo je konstruirao i neke vrsti aeroplana uz silne matematičke i mehanističke studije.

Kad je Freud Leonardovo sjećanje iz djetinjih sanja o jastrebu uzeo za bazu u kojoj će graditi svoju arteficijelnu teoriju o Leonardovom

edipizmu, odmah je virtuoznošću improviziranja raspleo svoje bujno psihoanalitičko tkivo. Jastreb u Leonardovoj sanji, po tumačenju Freudovom jest majka, a rep njegov jest bradavka majčine dojke — dakle san o jastrebu jest sjećanje na duboku fizičku ugodnost djetinjeg sisanja. No ovakove sanje kod homoseksualno orijentiranih znači zapravo simbolika homoseksualnog perverziteta (felatio) analognog lezbijskom perverzitetu — t. j. rep jastreba nije bradavka materine dojke nego membrum virile. Neznanstveno je Freudovo ubacivanje nedokazane sumnje u navodni homoseksualni karakter Leonardov i vječno izmicanje od izricanja pravog suda o tome. To je žalosna ekvilibristika Freudova — jedino sredstvo da se ishitri teorija o Leonardovom slučaju.

Evo kakova je Freudova ekvilibristika u Leonardovom slučaju! Leonardo nije bio onaj tip genijalnih ljudi, koji, budući su nakaženi od prirode, ne podaju nikakovu cijenu vanjskoj formi života, ili, koji izbjegavaju kao vječno mračni, saobraćaj s ljudima. »On je bio visok, proporcionalan, savršeno lijepa lica, neobično jak, očaravao je svojim općenjem, kao majstor u govoru vedar i ljubezan prema svima, ljubio je nadasve ljepotu — a rado je nosio sjajna odijela i cijenio je profinjenost u načinu života« (Vasari). Što je Freud citirajući Vasaria naglasio eksterier i karakter Leonarda svijetla, vedra, normalna i aktivna čovjeka, ništa ga ne će smetati, da Leonardovu ljubav za ptičju slobodu i mržnju rata, te studij anatomije i grimasa na lješinama osuđenika i konstruiranje bojnih strojeva tumači poput plitkih »amatera psihologa« kao kontradikcije i paradoksalnost kao neki »inaktivitet i indiferentnost«. Što je drugo nego znanstvena hipokrizija isticati i citirati Leonardovog biografa Solmija, koji Leonarda ocrtava kao mizogina: »... Spolni akt i sve što time stoji u vezi tako je odvratno da bi ljudi naskoro izumrli, kad ne bi bilo pradavnih običaja, lijepih lica i strastvenih požuda« — sa očitom aluzijom na homoseksualnu degeneraciju Leonarda pojačanu sa navodom, da je Leonardo po oslobođenju od optužbe radi homoseksualne perverzije ipak otpušten iz škole majstora Verrochia i konačno nakon svih tih ubačenih sumnja ustvrditi, da nježni saobraćaj Leonardov sa mnogim njegovim učenicima ne bijaše seksualnog erotskog značaja. I kad je kao kulminaciju sve te arteficijelne psihoanalize Leonardova karaktera dodao nagon za stvaranjem i pronalaženjem kao nešto patološko isprekidano, sporo i mlako obzirom na dinamičnost akcije, onda je sasvim evidentno da Freud crta u Leonardu hipokritskim namjerama neurotičku degeneraciju homoseksualne naravi i ako se od toga na više mjesta u studiji brani. Jer znanstveni rad Leonardijev, čas intenzivno čas slabije prekidan umjetničkim radom, smatra Freud nekom prisilnom radnjom kao supstitucijom neke seksualne radnje i supstitucijom degenerativne forme tih seksualnih

radnja, baštinjene iz djetinskih dana — u našem slučaju supstitucijom edipizma i homoseksualne perverzije. Kao neka mrtva čahura toga bolesnoga, deformiranog libida — preostala samo u psihičkim trzajima — zvala bi se po Freudu »idealni homoseksualizam« kao sasvim izblijedjeli, skoro odumrli ostatak libida.

Ali kako je Freud mogao ispripovijedani san Leonardov uzeti za supstrat argumentacije patoloških odnosa prema majci?! On tvrdi, da je Leonardo, sudeći po njegovom plastičkom opisu orijentalnih zemalja, morao putovati tim zemljama (Leonardo nikada ne bijaše na istoku, već je opise istoka crpio iz literature u Milanu 1482. i 1487.), i da je morao poznavati mit o majci u egipatskoj religiji. A ovaj mit crta majku (božicu) s glavom jastreba i nazivom Mut. Tu božicu, inkarnaciju majke, Egipćani predočavahu sad kao jednospolnu ženu, koju oplođuje vjetar tajnovitim načinom, a sad je opet predočavahu dvospolnom, s muškim organom među grudima (androginost božice Mut). Ovu je posljednju varijantu prikazivanja božice Mut Freud imputirao sadržaju Leonardove priče o jastrijebu — dakako za to, da uzmogne komponirati Leonardov edipistički odnošaj s majkom i kasnije Leonardu uklopiti homoseksualnu degeneraciju po psihoanalitičkoj Freudovoj evoluciji degeneracija ove vrsti iz najmlađih dana do zrelog doba čovjeka. Homoseksualni bijahu u ranoj dječjoj dobi silno vezani uz majku, koja redovito imade muške karakterološke poteze, pa kao takova lahko istisne oca iz njegova položaja u obitelji, specijalno u odnosu prema djetetu. Dakako, da je Freud psihoanalitičku šablonu edipizma ranog djetinstva sagradio prije studije o Leonardovu snu, pa je tkivo Leonardova sna i okolnosti njegovog najranijeg djetinjstva spleo tako, da ga može aplicirati na tu šablonu, jer evo nam Freud sugerira: »Leonardo je zapravo sanjao o dvospolnoj majci, koja ga je ticala svojim drugim muškim dvospolnim udom po ustima i zato je Leonardov odnos prema majci bio zapravo zametak edipizma (kasnijeg homoseksualizma po shemi Freudovoj), t. j. Leonardo, kao dijete bez zakonitog oca upućeno jedino na majku, zapalo je u osjećaje erotskih težnja analognih onima u erotskim odnosima muža prema svojoj ženi. Trebalo bi opće dokazati, da dijete osjeća težnju za očevom ljubavi, ma da ono svoga oca nije vidjelo ni upoznalo, i da se ta težnja mora očitovati, jer bi se inače javio ovakav (edipistički erotski) incident u životu djeteta. To je slabo vjerojatna predpostavka. Ta dijete iživljava svoje duševne potrebe na realne podražaje t. j. u ovom slučaju, ako oca nema ne može se roditi u djetetu neka nostalgija za irealnim ocem, neka bolna praznina što oca nema i što ga ne će imati ni poznati. A onda treba pokazati nije li neozbiljna teorija da dijete uopće za to, što nema i ne pozna oca, mora zapasti u erotske odnose analogne erotskim težnjama oca prema svojoj ženi. Tu zapravo jest ne-

kritična i fiktivna os nefilozofske Freudove nauke o Edipovom kompleksu. Da se homoseksualizam u zreloj dobi čovjeka zapravo izvija iz dječje dobi, kada je majka istisnula iz dječjeg srca svojom silnom nježnošću i sličnom kojom prednošću oca, citira Freud tvrdnje prof. Steckela u Beču i Ferenczia u Pešti, te I. Sadgera. Ali Leonardov otac nije bio potisnut od majke seljakinje Katerine, već se on sam povukao (ako se uopće povukao) radi konvencionalne pseudopriderije i zato je tvrdnja o hermafroditskoj kompoziciji pojave Leonardove majke tako labilna kao na vjetru dim, a treba se pitati što je taj abnormalni erotički stav Leonardov uzrokovalo: da li neki interni originalni poticaj od strane djeteta, kad već hotimični aktivni poticaj sa strane majke (tipa Mut) nije potekao. Ako je poticaj za takav erotski incident bio u djetetu Leonardu, onda je u njemu bilo degenerativne naravi, čiji bi se tragovi morali nalaziti u Leonardovim ascedentima. A o tome ne govori ni Freud ni Vasari, ni Salmi ni itko od poznatih biografa Leonarda da Vincia. Međutim Adolf Rosenberg (Künstlermonographie 1424.) izričito navodi: »... da ihn (Leonardo) die Grosseltern trotz seiner illegitimen Abstammung mit zärtlichen Stolz erzogen hatten und er auch durch den Vater in die Lage versetzt war, das freie Leben eines, wohlhabenden Edelmannes führen zu können.« Ovaj navod apsolutno isključuje, da bi Leonardo u svojoj ranoj dječjoj dobi živio u takvoj atmosferi, gdje bi se stvarali povoljni uvjeti za edipistički erotski incident u njegovom životu. U daljnjoj erotskoj evoluciji edipistički orijentiran dječak ne može više doživljavati takav svijesni razvitak, zato on utjecajem kardinalne ljudske etike građanskog i kaznenog morala te religije potiskuje edipističke sklonosti prema majci, te se sam postavlja na edipističko mjesto majke, identificira se dakle s majkom i sam sebe uzima za erotski objekt (?!). Ovaj metamorfotički prijelazni stupanj jest narcizan, ali on se logički (naravski po Freudu) pretvara u homoseksualizam, jer takav mladić ubrzo zavoli lijepe dječake za kakvog je držao i sebe dok se poput svilene bube iz materinog Mut hermafroditizma provlačio u narcistički objekt.

Gotovo isto zamršenu erotsku metamorfozu nalazimo u vrlo plastički prikazanom Pelladanonovom romanu »Androgin«. Tu je toliko patetike, hiperbolije i arteficielnosti, da tipovi androgyni, narciste i homoseksualci ovako prikazani uopće ne izgledaju vjerojatni. Konačno, to su tipovi samo u njihovoj erotskoj sferi aberantni i nemaju prava na tretiranje nekog trećeg spola u smislu socijalnih, kulturnih i opće građanskih dužnosti, što bi neki biolozi htjeli (n. pr. Magnus Hirschfeld). Nije ovdje svrha, da se govori o vjerojatnosti ovakvih predforama homoseksualizma, t. j. o vjerojatnosti ovakove dječje nesvjesne, podsvjesne i svjesne erotike. To sam učinio na drugom mjestu. Ovdje je nužno dokazati ili oboriti, da li je

Leonardo uopće trpio od homoseksualnih sklonosti. Freudov (i freudovski uopće) način prikazivanja dječje erotike sve do homoseksualizma zrele muške dobi sa svim sporednostima prejasna je aluzija na Leonardov homoseksualizam. U prikazivanju života zrele dobi Leonardove Freud se potitrava sa dvije erotske karakteristike Leonardove. Jednoć on naglašava da u umjetnikovom radu naročito prominiraju residua onih ranih djetinjih erotskih užitaka u odnosu prema majci kao i potiskivanja tih rezidua. U stanovitom periodu majstorova života, misli Freud, salijetahu ga dojmovi edipističkog kolorita, a on ih je kao davno »solidno potisnute« i prekaljene zaodjeo u onaj tipični smiješak zvan »leonardeska«, kojim je gotovo većinu svojih kasnih figura, naročito ženskih, oduhovio. Dakle iz misterioznog smiješka Mona Lize, Sv Ane, Lede, sv. Ivana, Majke Božje pred pećinom smješka se zapravo duša Leonardova, periodički ustitrana smiješkom hermafroditske majka Mut u davnom djetinjstvu. Hermafroditski i narcistički dojmovi iz podsvijesti salijetali su dakle Leonarda i u takovom periodu života prevalira slikarska aktivnost majstorova estetski profinjena do savršenstva. U takovoj je erotskoj dispoziciji, misli Freud, Leonardo gotovo isključivo samo slikar i to slikar leonardeska.

Očita je tendencija Freudova prikazati sav umjetnički i znanstveni rad Leonardov iracionalnim i sterilnim igranjem, uvjetovanim onim djetinjim nagonskim djelanjem, koje služi racionalnoj težnji, sa zadovoljstvom a postaje »iracionalno djelanje«, ako pretrpi sudbinu potiskivanja. Ali Leonardo se prevalentno ipak u svome životu zrela muža i starca ipak bavio fizikom, specijalno mehanikom, te anatomijom, biologijom, književnosti i teorijom o slikarstvu. Taj rad Freud naziva grčevitim nagonom za znanjem i iznalaženjem te prepisuje taj rad stanovitom duševnom stanju erotski obojadisanom. Ljudi, koji užurbano, bez nužnih prekida i odmora, duševno duboko rade, naročito istraživači sa neutaživom željom za saznanjem, po Freudovom su mišljenju, tipovi, koji su već u ranoj mladosti a naročito u svojoj zrelijoj dobi potiskivali svoje erotske impulse. To bi bila neke vrsti Freudova sublimacija, transformacija nerealiziranih erotskih impulsa u grčevitom duševnom stvaranju. Ali zar je takav intenzivni istraživalački rad bio isto i kod velikana: Kocha, Pasteura, Mečnikova, Ampera, Dostojevskog, Beethovena?! Kod mnogih je velikana oplemenjeni eros bio inspiracija za rad, a kod nekih je staložen obiteljski život bio skoro jedini preduvjet stvaranja. Temperamentni fanatik nauke Pasteur je toliko forsirano radio kao istraživač »ne osvrćući se mnogo na bračne dužnosti; on je pretvarao noć u dan, a gospođa Pasteur je čitave noći provodila na nogama čekajući svoga muža iz laboratorija, te se činilo kao da je njegov erotski nagon povučen i defektan«. No to je bilo prividno,

kao što je prividna pojava kod ogromnog broja učenjaka. A to su tako zvani aseksualni periodi u napetom radu učenjaka iza koga nastupa neka relaksacija umne napetosti. Uostalom Freudu bi moralo biti poznato, da intenzivni intelektualni rad zapravo povisuje libido. Kakvo čudo, da je kod Pasteura taj »aseksualni period« bio intenzivan i dug, kad je Pasteur »iznalazio eksperimente, koji ne bi na um palį nikojem bogu.« (Paul de Kruif Lovci mikroba). Naprotiv imade tipova učenjaka poput Mečnikova, koji veli: »Istina je, da je umjetnički genije i možda svaki genije u tijesnoj vezi sa erotičkom aktivnošću; na pr. govornik mnogo bolje govori, kad je uza nj žena, koju obožava«. Mečnikov je tvrdio da on najbolje može eksperimentirati onda, kada ga gledaju dražesne djevojke. To je u sličnim situacijama vrijedilo za mnoge lovce mikroba, jer su ih na dalekim terenskim radovima pratile njihove supruge. Svi su ti ljudi radili užurbano, grčevito kao i svaki veliki talenat, genij, jer osjećahu toliko dragocjenog tereta u sebi, te su strahovali, da ne će dosta dugo živjeti, da svijetu istresu sve čega im je duh prepun. Jadno je nastojanje Freudovo dovađati u uzročnu vezu t. zv. djetinje seksualno istraživanje t. j. dječju znatiželju za sva još nepoznata opažanja, pa i ona erotsko-seksualna karaktera, a najjadnija je upravo i djetinjasta tvrdnja, da se kasniji intenzivni duševni rad Leonardov odvodi od t. zv. nezapriječenog djetinjeg erotskog istraživanja. Nužno su dakle, po Freudovoj logici, svi talentirani i genijalni istraživači zapravo neurotičari, t. j. degenerici. Uostalom Freud je to sasvim decidirano i ustvrdio. No kroz psihoanalitička tumaranja Freud ipak neprestano intonira aluziju na homoseksualnu orijentaciju Leonardovu, koju daju naslućivati mnogi momenti u životu majstora. Nasmješljiva lica Lede i Sv. Ivana, ne obaraju oči kao kod leonardeske Madone i Mona Lize, nego odaju: triumfirajući pogled radi sreće o kojoj se mora šutjeti (homoseksualizam): — sugerira Freud. U tim dvjema slikama taji Leonardo nesreću svoje erotike (Freud to naziva srećom) nadvladavši tu nesreću umjetnošću kojom je prikazano stapanje muškosti i ženskosti u slici. Tko razumije psihološki i umjetnički promatrati leonardeske na ženskim figurama Leonardovim, nikad mu ne će ništa drugo pasti na pamet, nego da su izrazi najnježnije, najsvetije psihe postignuti nenadmašivom tehnikom. Nigdje u leonardeskama nema traga kakovoj skritoj strasti — to je mir, blaženstvo, a ne potisnuta abnormalna strast. A sladunjavi i »homoseksualni« tip Sv. Ivana zar nema svoj prevjerni pandan u Rafaelovom Orfeju na slici »Parnas«, zatim u mnogim krasnim Renijevim figurama, na figurama Palma Vechia i t. d.?! Kolike su Rubensove i Boticellijeve figure nadahnute takvim smješcima pa još nije palo nikome na pamet da u njima traži psihopatologiju. Konačno Leonardo je za potpuni izraz leonardeske na muškom i ženskom licu upotrebio najvišu

tehničku i psihološku krasotu kako bi postigao svoju idealnu umjetničku šablonu, divni sfumato. Takovu šablonsku jednoobraznost prikazivanja lica vidimo kod mnogih gotskih majstora, Van Dycka, te flamanskih majstora kao najomiljelije sredstvo svojih pogleda na izražaj ljudskog lica. Treba pogledati kronološki nanizane studije ženskih lica Leonardovih sa sve jačim intonacijama »leonardeske«, pa će se opažati očita evolucija u usavršavanju ljupkoće crteža lica i smješka. To je dokaz da je Leonardo težeći za što savršenijom tehnikom došao do estetske kulminacije (specijalno se to vidi kod studija nabora na odjelu) i da nema savršenije tehničke finoće i psihološki nježnijeg ugođaja do danas kao kod Leonarda. Ono što je Leonardo postigao u prikazu Mone Lize, Sv. Ane, Madone Litta, to je estetski i tehnički kulmen, prost od svake okultnosti. Mereškovski vrlo iscrpljivo opisuje u romanu »Uskrsli bogovi« nebrojena Leonardova prekidanja rada, zatim ponovni zanos i crteže za »Posljednu večeru« kao težnju za nečim savršenim, kao nemir radi nepostignutog savršenstva.

A zar baš poznanstvo sa Giocondom nije inspiriralo ovjekovječenje toga smješka (leonardeske) koga baš, hronološki prvog, nalazimo na njenom portretu? Jest najvjerojatnije, da je smiješak Giocondin »prva i zadnja leonardeska«, da Leonardo zapravo sve izražaje svojih kasnijih figura ovjekovječava nezaboravnim i najdražim smiješkom Mone Lize. A Freud ovu najslađu i najslavniju tajnu neobično stidljivog majstora deformira mučnim erotskim degeneracijama. Freud je baš toliko malo razumio psihološku bazu leonardeske kao i Axel Munthe, koji je tvrdio, da iz očiju Velasquesovih figura »odiše strah i hipokrizija«. Tipičnom leonardeskom smješka se i Leonardova »Flora« (voskov kip iz Leonardove radionice), kao i Madona na Windsorskom kartonu. Taj mirni božanski smješak, koga Adolf Rosenberg naziva »edel geschwungene Lippen«, posve je oprečan nečemu demonskom i pritajenom erotskom, kako bi neki Leonardovi biografi htjeli. Isti Rosenberg spominje poznatu maniru Leonardovu, kojom je on postizao poznati taj divni smiješak i kod ostalih figura osim Mona Lize na pr. i kod Isabele D'Este, diskretnu, tihu, blagu pjesmu i muziku. Tko pozna analizu Kreutzerove sonate, sjetit će se ubrzo, kakove je vrste muzike podesna da provocira i uzburkava nježne ili grube erotičke impulse — i doći će do zaključka, da pomoćna pjesma i muzika u Leonardovom atelieru nije mogla biti muzika grubo iritativne naravi. Pravo je čudo da Muther (citira ga Freud) u leonardeski Mona Lize opaža neki demonski čar. Čovjek, koji je napisao »Trattato de la Pittura«, pokazao je nenadmašivo, kako se duh ljudski prikazuje na ljudskoj fizionomiji. A Vasari, Leonardov biograf drži, da je Giocondin smiješak više božanski nego li ljudski.

I kad ništa u obranu normalne Leonardove orijentacije u erotici na njegovim slikama ne bi bilo osim onih ni od koga nadmašivih premilih naklona glave i plemenito uzdignutih usana (naročito izraženih u studiji glave Madone Litta), moglo bi se ustvrditi, da je Freudovo domišljanje u izdovoljavanje djetinjeg edipističkog orijentiranja Leonardovog u formi leonardeske zaista neozbiljan psihoanalitički artefakt. Kroz oko, divne suze, naklon glave, plemenite djevičanske crte lica jedva zamjetljivi smiješak Madone Litta ovjekovječio je Leonardo pelikansku dušu majke. A najintenzivniju apologiju svoje umjetnosti i svoje čiste duše u toj umjetnosti izrekao je veliki majstor sam u svojim memoarima: »Onaj, koji prezire slikarstvo, prezire filozofstvo profinjeno promatranje svijeta, jer slikarska je umjetnost zakonita kći, ili da bolje reknem, unuka prirode. Sve, što god jest, rodilo se od prirode a onda je rodilo nauku o slikarstvu. Zato ja evo velim, da je slikarska umjetnost unuka prirode i rođakinja božja. Tko huli slikarstvo, taj huli prirodu«.

A Freud je, navukavši na čistu majstorovu leonardesku svoj panseksualistički »sfumato«, zaista hulio slikarstvo, hulio prirodu i samoga Leonarda. Da je Leonardo bio u istinu pionir i otac slikarstva a ne puki sublimator svoje deformirane erotske orijentacije, jasno govori i ovaj pasus iz njegovih memoara: »U sumraku, ili za maglovitih dana, kad je sunce u oblacima, pazi, kolika je nježnost i draž na licima muškaraca i žena, što prolaze po sjenovitim ulicama, između tamnih zidova kuća. To je najsavršenija svjetlost...; čuvajte se gruboga i oštroga. Neka sjene vaše nestaju kao dim, kao zvuci daleke muzike!« (o sfumatu). A ovaj je pasus iz »Trattato de la Pittura« praktički obrađen na slici Ivana Krstitelja (po Freudovom mišljenju homoseksualni tip) i na slici Madone pred špiljom. Kakovo je čudo, da je dakle sam Rafael izjavio, očaran baš tim sfumatom, da Michelangelo nije Leonardu kao tvorcu »Posljednje Večere« dostojan razriješiti obuću. (Mereškovski: »Uskrsli bogovi«). Majstor da Vinci radio je na »Posljednjoj Večeri« u samostanu Santa Maria delle Grazie tri godine nakon temeljitih predstudija. Mladi pisac fratar Matteo Bandelli u istom samostanu, pripovijedao je, da je Leonardo često od ranog jutra pa do sumraka radio bez jela i pića. A onda su čitavi dani prolazili da nije sliku ni taknuo, no mnoge je sate prostajao pred tom slikom i zadovoljavao se u duši time, da je ispituje u svojoj nutarnjosti. Zar Freud nije baš ovom činjenicom mogao u Leonarda vidjeti genija, čija se duša hranila i pojila hranom posve tuđom onoj, kojom se poje i hrane talenti geniji uvjetovani teorijom Freudovih neuroza. Freud tvrdi, da je na slici »Ana Selbdritt« našao otkriće erotske tajne Leonardove, pa pomoću Oskara Pfistera psihoanalitički analizira tu sliku ovako: »Sveta Ana predstavlja zapravo krvnu majku Leonardovu Katerinu, a

Marija sjedeći na krilu sv. Ane zapravo je žena očeva (Dona Albiera — druga majka). Plašt prebačen na lijevoj ruci Marijinoj t. j. done Albiere, te dio plašta na obim nogama i djedomično oko struka, tumači Freud, posve naliči jastrijebu, koji dijelom svoga raširenog repa upire u usta maloga Isusa u kome je dakako (po Freudovom mišljenju) prikazan sam Leonardo. Dakle majka-jastrijeb bradavkom svojih grudi (bradavka je membrum virile) dira usta djeteta Leonarda (priča o snu iz djetinjstva Leonardova o majci Mut!) Ta zaista je apsurdno nazrijevati u divnom osmjehu sv. Ane umjesto mističkog spokoja i ponosa, u sreći, da na svojem krilu drži Bogorodicu, zapravo »sakrivenu zavist nad srećom Bogorodice (Dona Albiera), kojoj je uspjelo istisnuti nju i od oca i od djeteta« (Leonarda), te u formi jastrijeba milovati grudnjom bradavkom (membrum virile) usta djeteta Leonarda. Grimase, kakve boli ili zavisti u sv. Ane nema ni traga, već joj na usnama titra krasna leonardeska sreće i spokoja materinskog. A da bude nekritična fantastičnost Freudova veća, nalazi on da konture obih majki — sv. Ane i Bogorodice — zapravo nijesu oštro odijeljene, nego da su obje figure urasle jedna u drugu. To je dakako Leonardo, sugerira Freud, tako svijesno naslikao zato, da prikaže, kako su se obje majke srasle u duši djeteta Leonarda. Kolike li nepovezanosti među pričom sna o majci Mut (jastrijeb Katerini) lišenoj djeteta Leonarda u njegovoj dobi između treće i četvrte godine, te među psihologijom druge majke done Albiere, koja nije više ni trebala ni mogla biti majka Mut (hermafroditski jastrijeb), jer otac u bračnoj zajednici sa donom Albierom i nije više bio negirana i potisnuta figura.

Rezon navodne žestine erotskog milovanja majke u priči Leonardova sna jest zapravo u tom, da se majka Mut (hermafroditski jastrijeb) zadovoljava po uzoru svih nezakonitih majka, koje nezakoniti muževi radi konvencionalnih razloga izbjegavaju, tako da djetetu homoseksulnim aktom (poljubac majke Mut) oduzimlje dio muškosti djeteta. (»So nahm Sie nach der Art aller unbefriedigter Mütter den kleinen Sohn an Stelle ihres Mannes an und raubt ihm durch die alzu frühe Reifung seiner Erotik ein Stück seiner Männlichkeit«.) Tako opet Freud uza svu ekvilibristiku otkriva svoju očito aluziju na homoseksualnu orijentaciju Leonarda.

Posve je razumljivo, da se u povređenoj, ožalošćenoj, erotski mučenoj i desorijentiranoj duši nezakonite majke u poziciji analognoj Leonardove krvne majke mogu sukobljavati erotičke čežnje, koje naliče projekciji erotike na vlastito dijete, pa se često događa i to, da su majka i sin kroz čitav život povezani celibatskim odricanjima, no to su očito viši ciljevi bez erotičke intonacije. Majstor je (misli Freud) pod utjecajem sanje o majci Mut bio vječno sprečavan i žudio za nježnošću poljupca ženskih usana, a zato se kao umjetnik odštetio kistom, jer je smješak majke Mut iz ispriča-

ne sanje, prenašao na fizionomije i usta svojih ženskih prikaza (leonardeske), a što mu je u realnosti branila nutarnja kritika. Sve je to tako fantastično, tako arteficielno, a u aplikaciji sna o majci Mut na sliku Ane Selbdritt tako defektno, da zaista, u pomanjkanju biografskih i autobiografskih podataka o barem eventualnim aluzijama na edipističku i homoseksualnu Leonardovu orijentaciju, teorija o takvoj orijentaciji ne podnosi nikakove kritike. Kao drugi argumenat za homoseksualnu orijentaciju erotske sfere Leonardove navodi Freud tolike krasne učenike, kojima se majstor Leonardo okruživao. Umjetničke kvalitete tih učenika doduše nijesu bile vazda optimalne, pače neki od njih bijahu mediokriteti, koji u historiji umjetnosti ne ostaviše niti epigonskog tona. Naročito Freud ističe učenika Francesca Melzia s kojim se Leonardo tako čvrsto povezao do u zadnje dane svoga života, da ga je čak imenovao generalnim baštinikom i izvršiteljem oporuke.

Freud nije u očinskoj dnevnoj brizi Leonardovoj za svoje učenike, napose u bolesti njihovoj, mogao vidjeti duboku čuvstvenost majstorovu. već dakako samo manifestaciju homoseksualnih simptoma. Čak se Freud farizejski skandalizira nad bratskim tikanjem Leonarda sa svojim učenicima. Kamen smutnje za životopisce i kritičare te kulturne historičare Leonardove bijaše incident u ateliieru Verrochievom, u kome su Leonardo i Verrochio anonimnom prijavom optuženi radi sodomije god. 1476. u dvadesetoj godini života. No obojica su nakon dvokratne noćne istrage »samostanskih pazitelja« (ufficiali di notte e monasteri) riješeni krivnje, čime je objektivno dokazana nekrivnja obojice. A zašto konačno ne bi Leonardo mogao izaći iz Verrochijeve umjetničke radionice erotski intaktan (u smislu homoseksualnosti), ako je n. pr. Napoleon kao osamnaestgodišnji mladić izašao, po autentičnoj tvrdnji Mereškovskoga također erotski čist iz artiljerskog oficirskog zavoda, u kome bijaše za ono vrijeme silno razvita međusobna ljubav dječaka (prozvana: nečednost) i gdje se lijepi momčići nazivahu nimfama. A nježnost Leonardova očitovana kod svih susreta, sa svim ljudima, životinjama i stvarima očitovala se naročito baš u saobraćaju se Francescom Melzijem, sinom intimna prijatelja Leonardova Girolama Melzija. Majstor bijaše još s dvojicom učenjaka Girolamov gost u samotnoj vili podno Alpa po više puta. Na čestim ekskurzijama u prirodi uvodio je Leonardo dijete Melzija u labirinte svoga svestranog znanja i genijalnog čudovišta, pa se tako dječačić Melzio svom dušom privio uza nj, a i on uz dijete onako mek i nježan poput djeteta. Kasnija duboka veza među zrelim mužem Leonardom i mladićem Melzijem bazirano je dakle na čvrstim i dubokim vezama s ocem Franceskovim i solidnim simpatijama te s poznajama mladićevih sposobnosti. No najsolidnije je obradio apologiju čistoće Leonardova odnosa prema njegovim

učenicima Mereškovski u figuri Giovania Belltrafia (učenika Leonardijeva). Nema nikakove sumnje, da je Mereškovski crpio originalne historijsko-biografske dokumente za svoja glavna lica u romanu »Uskrsli bogovi«, što se najbolje vidi po savjesnim citiranim dnevnicima Leonardovim a naročito po doslovnom citiranju djela »Trattato de la Pittura«, koje je zapravo riznica Leonardove umjetničke duše. Giovani Belltrafio promatra majstora isključivo s moralno-psihološke strane, studira ga i najzad ne mogavši ga shvatiti t. j. ne mogavši se oduprijeti unutarnjem skandalu nad prividnom paradoksalnosti života majstorova i dualizmom njegove prirode i duše, sablažnjava se definitivno i objesi se. Taj bi učenik zacijelo, makar ikakvom diskretnom aluzijom u svom dnevniku naglasio fatalnu majstorovu erotičku perverziju, kad je već toliko dvojio i sablažnjavao se nad svojim učiteljem. Ali nema nigdje traga o tome!

Leonardo je fascinantno djelovao na biranu svoju okolinu, specijalno na učenike, svojom blagošću, izvanrednom finoćom, dubokim promatranjem svih stvari, ljubaznim debatama i savjetima. Ta njegova škola bijaše uzorna obitelj, i ako je u toj obitelji bio i jedan talenat (Cesare da Sesto), koji se otimao da ne bude sasvim »oko, uho, nožni prst Leonardov«, kako su to mnogi učenici Leonardovi postali, i radi toga se dakako sretni osjećali.

Težnju za sve savršenijim i karsnijim u umjetnosti pa i za ljepotom ljudi s kojima majstor opći, ocrtao je u svome dnevniku: »Majstor, u kojega su čvorove košćate ruke, voli slikati ljude s isto takvim čvorastim, košćatim rukama i to se ponavlja sa svakim dijelom tijela, jer svakome se čovjeku sviđaju lica i tijela slična njegovom vlastitom tijelu.« A Leonardo da Vinci je bio neobično krasne fizičke pojave. Te riječi iz dnevnika Leonardova podavala bi mnogo razumijevanja ne samo za čistoću estetskog ukusa o ljudskom eksterijeru, već i za onu Freudu toliko sablažnjivu leonardesku na prekrasnim obrazima s gracioznim naklonom glave u Leonardovim slikama kao odraz poznate finoće, ljupkosti i ljepote Leonardove spoljašnosti. Giovani Belltratio je dapače silno reagirao na samu aluziju učenika Leonardova Cesara da Sesto na homoseksualizam učiteljev u prepričavanju poznate podle optužbe za vrijeme službe kod Verrochia.

Posve je shvatljivo da Leonardo kao svestrano graidiozni um, podbadan pseudoznanjem i neznanjem onog renesansnog doba na istraživalački rad u biologiji, matematici, mehanici, anatomiji, nije zaista bio mučen onom atrofiranom seksualnom sferom (kako to misli Freud), pa se njegova začudna averzija prema erotskim odnošajima ljudi i zaziranje od razgovora i šala o erotici i seksualijama pričinjala površnom posmatraču bolesnom frigidnošću i homoseksualnom orijentacijom. Mereškovski je u svo-

jim studijama ovakovu impresiju o Leonardu istakao i zato izričito kaže: »Nije volio obične, grube muške razgovore o ženama i uklanjao im se s čuvstvom nesavladive stidljivosti. Taj čovjek od 50 godina neustrašivi istraživatelj prirodnih tajna, koji je pratio ljude na stratište, da im motri smrtni užas na licu, znao je zapadati gdjekada u nepriliku od lakomislene šale, te nije znao kamo će s očima, i rumenio se kao deran«.

Istina je, da je osim četice jakih umjetničkih talenata bilo oko Leonarda i takvih učenika, koji su bili više kao ljudi, drage osobe, i kojih se više doimala filozofija i ostali neslikarski umni rad Leonardov-drage osobe, koje su se sunčale na dobroti i finoći Leonardovoj (na pr. Melzi i Salaino). A zar takovih prijateljstava ne može biti i zar ih nema? Zar simpatije ljudi istih spolova povezuju samo homoseksualne perverzije?! A duboki i preosjetljivi Belltraffio, najmarljiviji Marco d'Oggiorno, kruti i daroviti Cesare da Sesto, najpouzdaniji Giampetrino i originaln Bazzi (zvan Sodoma) bijahu učenici u užem smislu, oni su naslijedili učiteljevu tehniku i manire. Samo estetski upliv Leonardov poprimiše: di Conti, Solario, Ferrari, i Luini. Da je Freud znao za iscrpni opis o dubokom prijateljskom odnosu između Leonarda i Franceska Melzi i Salaina, koji su majstoru u tako zvanoj drugoj milanskoj periodi (drugi boravak Leonarda u Milanu) sačinjavali obitelj i pratili ga 1513. na putu u Rim (sterilni period umjetničkog života u Rimu), sigurno bi ga citirao Freud kao argumenat za Leonardov homoseksualizam. A da je Freud znao, da je Leonardo Melziu, životnom svome pratiocu do zadnje ure života, namro skoro svoj čitavi a skromni imetak i odredio ga god. 1519. u Saint Amboise za izvršioca svoje oporuke kao za nagradu za neke »nekoć majstoru iskazane ugodne službe«, sigurno bi on to proklamirao za evidentno priznanje homoseksualnih odnosa Leonarda sa Melzijem u toj oporuci. A baš taj je Melzi pratio starca Leonarda u odaje Franje I. francuskog kralja i zadnjeg majstorovog mecene, da izmole tako reći otetu predragu sliku Mona Lize, što im je i uspjelo. Zar Freud nije u ovome mogao vidjeti, kako je baš ova gesta Melzijeva potpuno isključila svaku pomisao na homoseksualni odnos majstora i učenika. Nemoguće je i zamisliti, da bi Leonardu ikakav intimni homoseksualni cercle unutar umjetničke škole oprostio i prešuttio najljući njegov kritik Michelangelo, koji je uza svu mržnju rivala Leonardu oštro spočitavao samo neodlučnost u svemu, neurednost u novčanim poslovima i davanjem vojnih nacrta i planova neprijatelju Cesaru Bogiji.

Michelagelo ga je držao »Danteovim neutralcem«, koji je »prelijep za pakao, a preružan za raj«, ali nipošto perverznim čovjekom.

Možda su izvanredna ljepota Leonardova (uz silnu fizičku snagu), plahost u nastupu pred mnoštvom također došaptavale Freudu Mereškovskove riječi: »Pokraj razjarene sile Bounarotijeve, tiha se ženska milosrdnost Leonarda činila beskrajnom slabošću« kao sugestiju za homoseksualnu stigmu umjetnikovu? Pa zar bi imputiranu perverziju Leonardijevu progledao kroz prste renesansni beskompromisni i sangvinični puritanac Savonarola ili najbeskarakterniji utilitaristički satirik Pietro Aretino?! Ta Savonarola je zelotskim svojim bičem dosizao do najviših potentatskih tronova i papinskih tijara a Aretinovu satiru paralizirahu samo najbogatiji darovi, kakovih Leonardo nikad nije imao.

Iako lišena svake ozbiljne kritike, ipak vrlo interesantna je tvrdnja Freudova, da je Leonardo u svome umjetničkom i znanstvenom radu prepun paradoksa baziranih na njegovom neurotskom životnom udesu. Freud tvrdi da ukusno odijevanje i gajenje mnogobrojnih i plemenitih konja znači u Leonardovom životu kopiranje uloge oca, neki rivalitet s ocem (?!) u neurotskoj erotičkoj poziciji iz djetinjeg doba. Nije Freud dopustio mogućnost estetskog ukusa Leonardova u odijevanju, što tolikim ljudima dopuštamo kao normalnu manifestaciju profinjene estetike, niti je dopuštao Freud objektivnu činjenicu, da je majstor gojio konje radi anatomskih studija životinja i radi naročite ljubavi za životinje.

Jer se majstor mnogo i intenzivno »igrao« mehanikom i matematikom konstruirajući i koncipirajući čudne ratne strojeve (po mišljenju mnogih neostvarive i neuporabive) i alegoričke mehaničke figure za kapriciozne svečanosti u kneževskim dvorima, i jer je majstor »pričao i postavljao zagonetke u proročanskoj formi« iz oblasti biologije, arheologije, drži Freud majstora djetetom, koje se igra i dalje u odrasloj dobi i koje se tek u kasnijoj muškoj dobi emancipiralo od tih igara i igrarija, te pravi svoju »znanstvenu konkluziju«: »Tko je u djetinjstvu uživao erotska blaženstva (san o majci Mut), teško se dijeli od djetinjstva«. A ipak nijesu nacrti ratnih sprava u renesansi bile besmislene (što su uostalom i drugi umjetnici onoga doba činili) samo puka igra za dvorske dame i kavalire, već mehaničke praktičke vježbe velikog majstora i nažalost sredstvo za dnevni život. Leonardo piše knezu Moru, koji ga neuredno plaća: » . . . da se prehranim bavim se tricama. Bih li mislio na slavu ili na svagdanji hljeb?!« A »priče i zagonetke« bijahu duboke, umne i proročanske biološke dijalektike Leonardova. To je Mereškovski tako lijepo shvatio i simpatično eksponirao. Humanizam su i renesansa, usprkos silnog porasta znanja, puni praznovjerja, a kakovo čudo, ako je i Leonardo izmislio koju svoju »priču«. (Kršnjavi).

U nekom crtežu, koji u anatomskom prorezu prikazuje kopulacioni akt, nalazi Freud dakako željeni argumenat za homoseksualnu, životnu

orientaciju Leonardovu ističući, da neke temeljne anatomske pogrješke u tijelu žene i kisela grimasa na licu muškarca očito dokazuju neiskustvo i nepoznavanje Leonardovo u seksualnim odnosima spolova s jedne strane i averziju prema generativnoj ulozi čovjeka s druge strane. Očito Freud ne će da vidi, da je crtež te slike tek skiciran prikaz, da su anatomske pogrješke u doba renesanse neizbježive radi slabog poznavanja anatomije, a kiselost mimike muškarca u crtežu kao i duga kosa njegova, da nemaju nikakvog perverznog značenja autorovog, jer su to samo nabrzo skicirane stvari. Da Leonardo niti podsvjesno ni svjesno ne zamijenjuje spolove (u imputiranom homoseksualnom i hermafroditskom smislu), i da imade ispravne pojmove i predodžbe o svim bitnim i sekundarnim spolnim dijelovima čovjeka, dokazuje tako jasno spolno i erotski naglašen mit Ledin u slici »Leda sa labudom«, kao i »par excellence« naglašena fizionomijska virilnost poprsja Francesca Sforze na skici za istoimeni spomenik i konačno jaka psihologija femininosti u portretu »La belle Ferroniere«.

Freuda je, čini se, veoma sablažnjavala navodna distanca Leonardova prema ženama, neka spolna hladnoća, specijalno filozofsko naziranje o navodnoj inferiornosti žene, ljubavi i braka. Profinjeni esteta, istinski kavalir, kakav je uostalom i bio Leonardo, podavao je društvenu i opće čovječansku čast ženi pa makar i bio neke vrsti mizogin. Vedri društveni saobraćaj Leonardov, visoka konverzacija sa ženama (većinom inicijativom žena), organiziranje pompoznih mehaničkih čudovišta kod dvorskih zabava, srdačni odnos prema kućnoj gazdarici umjetničke Leonardove škole svjedoči, da Leonardo uostalom nije bio nikakav mizogin. Merežkovski ipak, kontradiktorno općenitom psihološkom opisu Leonardova karaktera, citira mišljenje nekog učenika o majstorovom navodnom mizoginstvu. Ali žilavost, kojom se oronuli već starac umjetnik otimao uz pomoć Francesca Melzija za sliku Mona Lize iz ruku francuskog kralja Franje I., posljednjeg svoga mecene, koji je sliku uz autoritativno narinutu cijenu od 4000 škuda od umjetnika jednostavno ekspropriirao, konačno intervencijom kraljeve kurtizane za intimne gozbe, zadobio natrag, evidentno dokazuje, da je Leonardo da Vinci Mona Lizu ljubio ljubavlju odricanja. On kao visoko etičan čovjek nije mogao sebi dopustiti, da započinje s Mona Lizom igru brakoloma, kao sa ženom čestitom, pobožnom i priprostom, pa je njegova ljubav po čistoći i poetičnosti slična ljubavi Danteovoj, Michelangelovoj i Petrarkinoj. Iskren psiholog uvidjet će i priznati tu činjenicu. Uostalom »l'amor' divino« — klanjanje uza sve moguće zapreke udaljenoj ženi bijaše manira i duh vremena renesanse.

Da je Leonardo bio tako zvana »natura frigida« proizlazi, misli Freud, iz više tvrdih izreka o ženi i spolnom odnosu uopće. Najnezgrapnije zvuči Leonardov citat: Nessuna cosa si può amare ne odiare, se prima non si ha

cognition di quella« ... jer u traktatu o slikarstvu i n memoarima svojim daje Leonardo sasvim drugo značenje a ne aluziju, da je nemoguće voliti ženu, a koje ne poznaš u svim njenim anatomskim i fiziološkim tajnama. Ta Leonardo je uostalom i anatomski i fiziološki, a i spihološki poznavao ženu — dakako tijelo njezino možda ne fiziološko empirijskim ličnim načinom, već studijem. Mereškovski je po svojim specijalnim studijama pregnantno i vjerodostojno ocrtao erotsku sferu majstora ovako: »Ništa nisu osim dosade i smijeha uzbuđivale u njemu tadašnje platonske tlapnje, čeznutljivi uzdasi nebeskih ljubavnika, sladunjavi soneti Petrarkina načina. Jednako mu je bilo i tuđe i ono što većina ljudi naziva ljubavlju. Isto onako kao što nije jeo mesa, ne poradi toga, što mu se činilo zabranjeno, nego što mu je bilo mrsko, uzdržavao se i od ženskinja, jer mu je svako tjelesno općenje, bilo u braku bilo u preljubu, činilo, i ako ne griješnim, ono grubim... Uklanjao se toj nakaznosti (fiziologiji akta), bludnoj borbi mužjaka i ženki isto onako kao i krvavom klanju među onima, što se proždiru, ali se nije zgražao nego priznavao zakon prijeke potrebe u borbi ljubavi i gladi, samo nije htio i sam da učestvuje u njoj, jer se pokoravao drugom zakonu — ljubavi i čistoće«.

Mereškovski ovdje već govori o onom, što je Freud svojim krutim materijalističkim poimanjem psihoanalize jedva shvaćao — o motivima potenciranoga esteticizma, o motivima mističnim, transcedentalnim. A tu i jest sva zagonetka Leonardove erotičke sfere i riješena, baš kao i kod sv. Tome, sveca doba »Velike Intelektualnosti«, kod koga je funkcionirao onaj »viši moral« i ljudske su strasti kao nešto nisko i maleno izgorjele u peći njegovog visokog duha.« (Chesterton). U poganstvu i moralnoj anarhiji renesanse je Leonardo neobično prominirao, pa su ga najuži i najširi krugovi gerirali sad za bezbožnjaka, mizogina, mehanika-krvoloka, čas za benu, indolenta i homoseksualca bez karaktera i bez temperamenta. A zapravo je u mnogom naličio na Erasma Roterdamskog, jer obojica rezignirahu i na suvremenu slavu i na ugled i erotičke uspjehe, samo da caruju u sebi, da budu suvereni u svojoj nutarnjoj slobodi. Čudno zvuči Mereškovskom kontradiktorna, a Mereškovskova misao, koju usađuje na usta Cesara da Sesta: »Leonardo je za svega života toliko bio zabavljen mehanikom i geometrijom, te nije imao vremena da ljubi, ali ipak teško da je potpun djevac, jer se je svakako jedan jedini puta sdružio sa ženom, ne za nasladu, kao obični smrtnik, nego od radoznalosti, poradi naučnih opažanja anatomskih, istražujući tajnu ljubavi isto onako bez strasti, s matematskom točnošću, kao i sve druge prirodne pojave«. Ovakav Mereš kovskijev prikaz je zaista čisto umjetničko maštanje ma da bi bilo gotovo smiješno na temelju tako oskudnih podataka o Leonardu držati ruku u vatri za apsolutno djevičanstvo Leonardovo kroz cio njegov život.

Jedno je činjenica, da je stvaraocu, talentu i geniju eros u svoj banalnosti kao i konvencionalno udvaranje, koketerija, slobodno čarkanje ljubavno, forsiranje strasti, zapravo neka retardacija i omražen balast, pa je razumljivo zašto Dostojevski na usta svoga Napoleona patetički govori: »Ljubav smatram kao štetno po društvo ili po ličnu sreću ljudi. Oh, kad bi bogovi oslobodili svijet od ljubavi, to bi bila prava blagodat!«

Najnekritičnije se Freud upinjao, da dokaže neurotičko potiskivanje poznatih Leonardovih dječjih edipističkih uspomena pomoću nekih beznačajnih zabuna kod pismenih sastavaka svojih intimnih računa, te pomoću opetovanja navađanja sata smrti svoga oca diljem jedne te iste rečenice. Ove simptome je Freud smatrao kod neke vrsti neurotičara za neizbježive. Leonardo je ostavio 15 nesređenih svezaka rukopisa, tamo je Freud trebao, da diljem toga velikoga materijala traži te zabune i opetovanja, pa ako bi ih tamo nalazio kao stalnu pojavu, tada bi to možda i bio neki argumenat za neurotičku stigmu Leonardovu. A evo ovakovi slučajni, nevažni, vrlo sporadični simptomi tek su samo dokumenat za površnost i nekritičnost Freudovu. Freud izjavljuje, da Leonardo nije čisti neurotički degenerik, no ipak tvrdi, da se u njegovom životu opažaju stanoviti neurotički potezi koji još ne dokazuju opću degeneraciju. Neurotički su potezi u karakteru, tvrdi Freud posljedica ili bolje »Ersatzbildungen« za stanovita potiskivanja od dječje dobe do zrelog čovjeka. Tek veliki broj, jak intenzitet tih »Ersatzbildungen« tvori opću neurotsku degeneraciju. Leonarda ubraja među one neurotske tipove, koji se nazivaju »Zwangstypus« u smislu umnog rada (Grübelzwang). Dakle labilne i plahe tvrdnje nakon toliko sugestivnih aluzija, koje su i odviše jasno govorile da je Leonardijev život trebao da bude žrtva psihoanalitičke Prokrustove postelje pod svaku cijenu!

Freudov cilj; da se razjasne zapreke u Leonardovom seksualnom životu i njegovom umjetničkom djelovanju, nije postignut, jer Leonardo nije bio neki rasijani nervčik, ni erotički slabić, već grandiozni pionir velikog kalibra uma u onom »Ponovnom Padu-Renesanse«. Uostalom, Leonardo se bavio uglavnom tehničkim naukama i nije bio u ono vrijeme u tome iznimka, a naročito ne u nerealnim, galantnim mehaničkim »igrarijama«. Takovi su duhovi u ono vrijeme bili i Bruneleschi i Alberti. Tko pozna humanistički duh renesanse, tome nije začudna mnogostranost u laika i amatera onoga doba, a kamo li u jakih talenata i genija. I visoko obrazovani, ambiciozni mecene pape: Nikola V., Pavao II., Siksto IV. i Leon X., zatim vojvode: Sforze, Mori i Medičejci kao i pjesnici umjetnici: Valla, Bojardo i Arijosto, Aretino i Machiavelli, Bellini, Michelangelo, Bramante, Raffael, Cellini i Pietro Bembo bijahu obilježbe univerzalnosti talijanske renesanse. Čisti klasicizam, muzikalnost, poezija, realistička

znanost i filozofija, bijahu obilježba kulture, građanskog zvanja i plemića Italije. Leonardo je bio ogromni talenat, koji je duboko srkao iz svih tih izvora, a naročito u slikarstvu je stvorio uzor estetike i tehničkih manira. Međutim i sam Freud spominje, da su Leonarda nazivali talijanskim Faustom t. j. polivalentnim talentom.

Koncedira li se, da je ovakav umni rad Leonardov bio prisilna (grčevita radnja uma, Gr-belzwang), onda je naročito rad svih pionira svih umjetnosti i znanosti također prisilna radnja uma. A to tvrditi bila bi ludorija. Sve duboke filozofe, umjetnike i pjesnike, heroje i žrtve otrovnih laboratorija i terena ožigosati neurotičkom stigmom »Grübelzwanga«, što Freud uostalom generalno za talente i genije tvrdi, bila bi najveća povreda i nepravda.

Kad se konačno pokuša iz Freudove studije »eine Kindheiserinnerung des Leonardo da Vinci« ekstrahirati jasan psihoanalitički sud o erotskoj orijentaciji Leonardovoj, lik majstorov je zamagljen, jer i nije ocrtan kao duh, čiji bi rad bio efekt čiste sublimacije erotike, niti je ocrtan kao perverzan tip (jasno i odrešito), a niti kao čovjek, koji bi u svome životu imao ma kakovu realnu ljubav. Tome karakterološkom »sfumatu« krivo je neodlučno, neodvažno laviranje Freudovo, koji se valjda ipak nije usudio decidirano ustvrditi da je veliki majstor bio homoseksualno orijentiran, i ako je oko njegove pojave spleo svoju panseksualističku teoriju edipističkog dječjeg incidenta sa svim metamorfotičkim atributima u kasnijem životu. Freud uostalom sam prekida štap nad »ozbiljnim učenjačkim aspiracijama« svoje studije o Leonardu riječima: »I ako nam psihoanaliza činjenice umjetničkog rada Leonardova ne može razjasniti, ipak su nam razumljive emanacije i omeđenja (umjetničkog rada) — samo čovjek sa dječjim doživljajima Leonardovim mogao je slikati Mona Lizu i sv. Anu i postići kao biolog nečuvenu visinu«.

Na više mjesta u svojoj studiji o Leonardu Freud izričito govori o sublimaciji njegova erosa u »Wissbegirde«, »verbeissende Arbeit«. Vassari spominje, da je Leonardo bio tip i primjer »von kühler Sexualablehnung«, presuponirajući sigurno, da je ta potencirana psihička aktivnost svakako djelomični oplemenjeni ekvivalent erotičkog impulsa, a prema tome je eo ipso logička besmislica uguravanje postedipističkih kolizija i uspješnih potiskivanja uz intermitentne periodičke »Nachklänge« edipizama metamorfoziranih sanjama (n. pr. o hermafroditskoj majci Mut), jer koncedira li se takva evolucija edipističkih incidenata iz najranijeg djetinjstva, prikričat će nam Freud smjesta, da tako, kao što je Leonardo sanjao, »sanjaju pasivni homoseksualci i lezbijke«. Dakle kamo korakneš i kuda pogledaš, svuda si u domeni Freudovog panseksualizma. Prirodu »verbeissender Arbeit«, koji izobliči karakter čovjeka je zapravo Dosto-

jevski orisao u Ordinovu, licu romana »Mlada žena«. »Ordinovu je«, riše Dostojevski »strast za naukom najprije proždrla njegovu mladost i oduzela mu je polako svojim opojnim otrovom mir duše, otela mu je zdravu hranu i svjež uzduh... Ta strast ga je činila u punome smislu riječi djetetom prema spoljnjem svijetu i nesposobnim za uvijek, da izvjesne dobre ljude umoli za malo mjesta, kad bi mu ono kada ustrebalo, da ga potraži sebi za izdržavanje među njima«. To je tip, na koga je Freud lakše mogao aplicirati svoju teoriju, koja i onako u svom dobrom dijelu pokazuje narav mašte u romanu. I pravo je čudo, da se Freud nije upuštao radije u studij Dostojevskijevih junaka, kad je i onako Dostojevskog duboko regardirao i proglašavao ga za najvećeg amatera psihologa svih vremena.

Obljubljena je freudistička tvrdnja, da su instinkti destruktivnih ljudi posljedice nezadovoljenih erotičkih impulza, što bi — uzgred rečeno — stigmatiziralo mnoge boljševičke destruktore, koji su naličili sadističkim zvijerima za vrijeme ruske revolucije. I uistinu kod realizatora, pionira radikalnih socijalističkih doktrina i vjernih slugu svih krutih autoritativnih režima zapažaju se zaista destruktivno-sadistički simptomi. Dvojim da ima uopće čovjeka na svijetu, koji bi se ponadao, da će kod tih zvjerova revolucionarnih naći one Freudove neurotičke simptome, uslijed neizdovoljenog libida, a uvjeren sam da će naći u svih naslijednu degeneraciju uslijed: sifilisa, alkohola, epidemijskih bolesti, pojačanu utjecajem otrovne literature i depravacijom ambijenta. Pa zar Freud studije i nacrte Leonardove o utvrdama i kanalima, bojnim instrumentima može pripisati nekim destruktivnim instinktima majstora? Zar se Freud uistinu može sablazniti od »paradoksalnosti« života velikog estete, ljubitelja životinja, samaritanca, strateškog inženjera renesanse i anatoma ozbiljnih ambicija? Ljudi s a d i s t i č k e impulse »pokrivaju«, misli Freud, izborom zvanja, koje u sebi sadržaje neke karakteristike latentnih sadizama, n. pr. mesarsko zanimanje, kirurško zvanje, krvništvo — pa da su u svakom drugom zvanju ljudi sadiste nezadovoljni. Tako se pod novim »normalnim građanskim zvanjem« (dobar kirurg, dobar mesar, dobar krvnik) zapravo opaža stara perverzija (Reaktionsbildung) — staro u novom ruhu, u novoj funkciji. Samo socijalni položaj dakle spasava sadistu, da se skriti (latentni) sadizam ne invertira u svoj originalni oblik. Freud je i to opažanje (dakako vrlo ishitreno i nekritički) spominjao u svojoj studiji o Leonardu, ne bi li te sadizme analogizirao sa Leonardovim studijama i nacrtima o utvrdama, kanalima i bojnim instrumentima. Prema takovoj pretpostavci ne samo da su oficirski korovi, nego i kemičari ratni, i inženjeri i cijela ratna industrija, pa i

rasni biolozi zapravo gomila samih sadista. Možda je Freud svojim neoriginalnim tvrdnjama, da veliki umjetnici često svoju (za usuelne moralne zakone) anarhičnu fantaziju iživе (»austoben«) u erotskim i obscenim orisima u svojim djelima, držao za najrezonskiju pretpostavku kod studija o Leonardovu životu i radu. Freud je skoro doslovce rezonirao na umjetnička stvaranja kao i Gauguinonov biograf o psihološkom radu: »Moguće, da pisac, kad opisuje nitkove popušta nagonima, koji su duboko ukorijenjeni u njemu, a koji su moral i običaje civiliziranog svijeta potisnuli u tajanstvene dubine njegove podsvijesti. Dajući karakteru svoje mašte meso i kosti, on daje život jednom dijelu samog sebe, njegovo zadovoljstvo je osjećaj oslobođenja«. Istina je to, da svaki umjetnik unosi u svoj rad ne samo sav duševni kolorit svoj, već i sadržaj svoj, inače nije umjetnik ni genij, već nadareni utilitarist. Imade čak i talenata, koji u svojim djelima kao da prepričavaju hipertrofičku abundanciju svoje neutažive razbludnosti kao n. pr. daroviti krasnik »turobni bik« Maupassant, koga je hipersatirizam brzo rastočio. No gdje je u Leonardovim djelima naći otisak kakvog erotskog okultizma? Ni život Leonardov, ni savremenici, ni historija, niti memoari Leonardovi a ni ičiji nikako ne pokazuju na to.

Freud je uprtio umjetničkom i znanstvenom radu te slavi Leonardovoj stigmu edipističkog kompleksa i homoseksualizma (bar sumnju u homoseksualizam njegov) s tendencijom, da baš kod tako rasutog ne sistematskog i »čak sterilnog rada« ovoga velikana podcrta fatalni neurotički utjecaj buržujskog bračnog morala inkarniranog u patriarhatu. Jones i Malinovski drže Edipov kompleks za »fons et origo« svih neurotičkih oboljenja i socijalno kulturnih zala, jer taj je kompleks posljedica (po marxističkoj nauci) potiskivanja erotskog impulsa — i za to treba razoriti moral i teren buržojskog patriarhata u kojem su preduvjeti i uzroci potiskivanja erosa« (Wilhelm Reich: dialektički materijalizam i psihoanaliza«. Tako nam postaje sve evidentnije, zašto su Freudova »Teorija o libidu« i psihoanaliza vrlo omiljeli ideološki instrumenti marksističkih doktrinaraca. A konačno je razumljivo Freudovo posizanje za najvećim umovima u svrhu psihoanalitičkih studija, kakove kolaudira marksizam.

Međutim najinteresantniji je rezimalni sud Reichov o psihoanalizi. »Ona (psihoanaliza) ne može razviti iz sebe jedan pogled na svijet, dakle ne može da zamijeni jedan pogled na svijet, ali ona donosi sobom »preokretanje vrijednosti«, ona u svoj praktičnoj primjeni razara religiju kod pojedinaca, razara građansku seksualnu ideologiju i oslobađa seksualnost — ali to su upravo ideološki zadatci marksizma. Marksizam obara stare

vrijednosti ekonomskom revolucijom i materijalističkim pogledom na svijet, a psihoanaliza čini to isto psihološki, no mora joj prethoditi ekonomsko-revolucionarna promjena«.

Etici Freudove »Teorije o libidu« dakle sam marksistički doktrinarac imputira da može stvoriti i da stvara erotički mentalitet, koji će potiskivanje i sublimaciju libida sasvim apstrahirati i tako izbrisati etičko estetsku vrijednost velikana, koji su u usponu svoje slave do konačne veličine katkad rješavali tako radikalno svoje erotičke probleme kao na pr. sv. Toma Akvinac, koji je gorućom cjepanicom najurio braću i podmetnutu prostitutku (Chesterton), ili ležerno kao serafski sv. Franjo, koji je tijelo svoje nazivao bratom magarcem, ili leonardovski radi najviše estetike, a ipak vazda bez natruhe pesimističkog maniheizma.

Freud nije mogao spoznati činjenicu, da se život mnogih umjetnika i genija često »sastoji od snova i od užasnog teškoga rada, da libido mnoge umjetničke duše razjađuje, da njihova duša teži za nečim drugim, da se u dušama mnogih umjetnika često biju žestoke strasti, koje tijelo tako pograbe, da ga potjeraju u orgiju ljepote i da takovi mrze libido, koji im otima vladu nad njima samima. Njihovi su odnosi prema ženi samo neznatan dio života.« (Sommerset Maugham: Demon). To jest, Freud je praktički ironizirao i negirao sublimaciju libida u isti čas, dok ju je u svojoj »Teoriji libida« teoretski upravo upadno izložio. Freud nije vidio, da je i Leonardo imao svoga »Demona« (genija), koji ga je držao u vlasti i da ga je taj »Demon« najzad tek na koncu života pustio, »kad je majstor svršio djelo, za koje je sav život njegov bio priprema«. Nije dakle potrebno, a niti bi bilo dostatno biti neurotik, da se uzmogne podnijeti križ talenta i genija.

Dr. Juraj Hrenčević

DRAGA SUZA

Nije svaka suza tuga
niti izraz boli.
Suza često zna bit drúga
koju srce voli.

Kad, ko sveto očišćenje,
niz obraze kane,
tad nastupi ozdravljenje
i u duši svane.

Suza draga zamiriše
kao zrelo voće,
trudna duša s nje zadiše
izvorom slatkoće.

Volim toplu suzu moju
koju kradom skidam.
Na njoj, duši u prisoju,
hram ljepote zidam.

Gabrijel Cvitan

RAT NA ZAPADU I ZAPADNI RATNICI

NJIHOV POČETAK...

Početkom svibnja (točnije: 10. svibnja 1940. god.) počeo je veliki rat na Zapadu. Na liniji od Narvika na sjeveru Norveške, pa upravo na jug do Abbeville-a na ušću Somme-e u Francuskoj, na liniji Norveška, Danska, Holandija, Belgija i Francuska u besprimjernom naletu jedne velike njemačke ofenzive — Norveška je bila okupirana za desetak dana, Danska se poklonila za dan, Holandija se slomila za svega — pet dana, dok je Belgija kapitulirala za deset dana. Peti dan nakon ofenzive pao je ključ Belgije — Liege i Namur, deseti dan pao je zapadni izdanak Maginot linije i ključ Pariza — Sedan. Isti taj dan slomom IX. savezničke armije njemačka je vojska prodrla dolinom Aisne-e i Somme-e do Abbeville-a i Calais-a do kanala La Manche i dvadeseti dan osvojila Ypern i Dunkerque, ključeve Engleske.

Na čitavom lijevom krilu savezničke vojske koje se protezalo od Sedana preko Aisne-e, Somme-e i Yperne-a, preko čitave Picardije, Flandrije — čak tamo do Antwerpena njemačka je vojska dolinom Aisne-e i Somme-e prošla kroz — sredinu, tako reći kroz srce čitavoga savezničkog krila, izbila na more i rastavila to lijevo krilo na dva dijela: južni na lijevoj obali Somme-e i sjeverni u Flandriji i Belgiji. Prema južnom dijelu savezničke vojske njemačka vojska nalazila se u — frontalnom položaju. No sjeverni dio savezničke vojske doživio je katastrofu — besprimjernu u povijesti svijeta, a napose povijesti ratova. Sa sjevera i istoka opkoljena linijom Antwerpen—Liege—Sedan; sa juga linijom Sedan—Somme-a—Calais, a sa zapada — morem bilo je obuhvaćeno na površini od 50.000 km² oko 10 milijuna ljudi sa gustoćom oko 500 ljudi na 1 km² Belgijska vojska broji oko 800.000 vojnika; u Flandriji Engleza je bilo najmanje 300—400 hiljada, u ostalim krajevima Francuza isto toliko. Prema tome u toj katastrofi zahvaćeno je po najblažem računu 1.5 milijuna zarobljenih, ranjenih i mrtvih, a po najstrožem i — dva.

U vojnoj nauci obuhvatni napad, napad sa tri strane, sa fronta, te sa lijevog i sa desnog boka, u kojemu je još k tome s leđa — more ne smatra se manjom ili većom izgubljenom bitkom, nego najvećom i najgorom, te potpunoma bezizglednom katastrofom. I da kojim slučajem Belgija nije kapitulirala njemačka bi vojska bila upriličila uspjeh kakav svijet u svijetlu ratova nije doživio otkako je svijeta i vijeka. U prošlom svjetskom ratu Nijemci su 1914. god. u bitci kod Tannenberga zarobili 40.000 Rusa, 1918. godine kod Amiens-a 90.000 Engleza, a na Visli opet — 120.000 Rusa. Ovim obuhvatom Nijemci su, ako se ne uračuna kapi-

tulirana belgijska vojska, zarobili 300—400 hiljada Engleza i Francuza. U prošlom svjetskom ratu gubitak od 90.000 Engleza kao i gubitak od 120.000 Rusa smatralo se u povijesti engleske i ruske vojske najvećim porazom njihovih vojsaka. U ovome sadašnjem ratu gubitak od 300—400 hiljada vojnika savezničke vojske, a obzirom na brojčane gubitke u prošlom ratu, ukoliko su brojke veće, utoliko je i poraz — gori!

Pokrajina Artois i Flandrija su — ključevi Engleske. Linijom od Antwerpena do Abbeville-a na ušću Somme-e otvoren je put u Englesku; linijom Sedan—Somme-a otvoren je put u Pariz. Dobijenom bitkom za Yperne otvoren je put u London, dobivenom bitkom na Somme-i otvoren je put u Pariz.

Prema svima obavijestima kako od strane saveznika tako isto i od strane Nijemaca centralni uzrok i centralno čvorište ovakve katastrofe, besprimjerne u povijesti svijeta i ratova, bila je — IX. armija savezničke vojske, zapravo njezin slom, nakon čega je uslijedio dolinom Somme-e, a kroz srce i sredinu čitavoga lijevog krila prodor na more, odjeljivanje krila na južni i sjeverni, obuhvaćanje sjevernoga i zatim — katastrofa.

Međutim takav prodor, a zatim obuhvaćanje, koje je iza toga uslijedilo nije se smjelo nikako dopustiti. U slučaju da se ne može uzdržati čitava fronta i da se uz nikakvu cijenu ta ista fronta ne će da napušta, tada je osnovno načelo za osiguranje i održanje svakoga fronta: sredinu fronta i njegov važniji bok i stranu čuvati pod svaku cijenu! S naivnim shvaćanjem da će u modernom ratu neprijatelj bez dovoljnog osiguranja prodrijeti u sredinu fronte i izložiti si oba boka, pa tako nezaštićen doživjeti katastrofu sigurno se nije smjelo dopustiti da se u konkretnom slučaju prodre kroz sredinu lijevoga savezničkog krila čak do mora i time izazove potpuna katastrofa njegovoga sjevernog dijela. Pa zašto se to ipak propuštalo i dopuštalo?

Katastrofa sjevernog dijela savezničkog krila u Belgiji i sjeverozapadnoj Francuskoj (Picardiji) potpuna sliči katastrofi Poljske. Tako na pr. do ksu se Poljaci u Poznanju najhrabrije držali i borili, Nijemci su ih zaokružili i to sa sjevera iz Istočne Pruske i Koridora, te sa juga iz Šleske, Češke i Slovačke pa upriličili obuhvatnim napadom Poljacima istu onakvu katastrofu u Poznanju kao što su pol godine kasnije upriličili saveznicima u Flandriji.

No u slučaju poljske vojske tome se nije čuditi. To je slučaj borbe njemačke vojske sa vojskom, koja je imala vojničku tradiciju od svega — dvadeset godina. U sukobu sa njemačkom vojskom to je bila vojska, u kojoj su se tehnički, a još više organizacijski i komandantski nedostatci iskazali u — najprimjernijem obliku. Jednom riječi to je bila vojska, u

kojoj su vojnici bili — odlični, podčasnici dobri, časnici — loši, a komandanti — nikakvi!

Međutim u slučaju savezničke vojske to nije slučaj. Njemačka se vojska tu sukobila sa savezničkom vojskom, koja ima stariju i slavniju tradiciju, osobito što se tiče onoga dijela savezničke vojske, koju sačinjavaju — Francuzi. Što se tiče tehničke spreme saveznička vojska ni ukoliko nije tehnički nedovoljnije opremljena od njemačke. Prema tome zašto je onda u svom prvom, početnom i odlučnom okršaju prošla isto onako kao i poljska vojska, za koju se ni po čemu ne može zaključiti da je viša i bolja, slavnija i starija od — savezničkih vojnika?

NJIHOV DUH . . . ?

Sadašnji rat u odnosu prema prošlome bitno se razlikuje. Nova ratnička sredstva, osobito avioni i tankovi, zajedno sa ratničkim sredstvima iz prošloga rata — topovima i mitraljezima, uopće cjelokupna motorizacija suvremene vojske omogućuje veću pokretljivost ratničkih snaga i jaču prodornost vojnih odreda, a po tome lakše pobjede i brže uspjehe. Prema prošlome ratu, u kojemu se prodiralo sa konjanicima i pješadijom pod zaštitom topova sve je išlo sporije, nego li danas, kada se prodire sa tankovima pod zaštitom aviona. Brzina kojom se danas prevoze trupe, pokreću ,bore, prodiru i pobjeđuju sigurno je veća, nego u ikojem ratu. U slučajevima suvremenih operacija sa avionima brzina je skoro bi se moglo reći — sekundne naravi. Prema prošlom ratu, u kojemu su za vojne operacije trebali sati, pa i mjeseci, danas su dovoljne minute, pa i sekunde. U prošlome ratu sat ovamo ili onamo, prije ili kasnije nije značio mnogo, dok danas sekunda prije ili kasnije znači — katastrofu.

Prema tome temeljno obilježje svake suvremene ratne operacije, ofenzive kao i defenzive je — brzina. Brzina u mobilizaciji, brzina u koncentraciji, brzina u pokretanju, brzina u napadaju, brzina u prodiranju ubrzava brzinu u uspjehu. Brzini dakle, koja prožimlje ovaj svijet; brzini kojom teče suvremeni život; brzini, kojom se danas živi, misli, radi, kreće i napreduje, nije se moglo oduprijeti niti — ratovanje.

Svaka radnja, svako djelo, koje hoće da se izvrši onako kako su zamišljeni, a kojima je osnovno obilježje izvođenja — brzina iziskuje za obavljanje toga posla — krajnji red, znanje, točnost, savjesnost i — srce. Suvremeni ratni podvizi, ofenzive kao i defenzive su također djela, koja se po naravi izvođenja moraju obavljati — brzo, ako se s njima hoće izvesti ono što se želi. Prema tome kojagod vojska u suvremenom ratu hoće ostvariti svoj ratni plan, ona ga može ostvariti samo u tome slučaju, ako je u najvišoj mjeri — navikla na besprikorno znanje, red, točnost,

savjesnost i — srce. Brza ofenziva, pokretni rat, suvremeni rat sastavljen iz tisuća i tisuća pojedinih vojničkih djela i jedinica, sastavljen od tisuću pojedinosti i raznovrsnosti, koje treba da rade kao — jedan i to znatno brže, nego na pr. u prošlom ratu, bez ovih pet elemenata izvođenja rata, bez — znanja, reda, točnosti, savjesnosti i srčanosti, rat se ne može — uspješno voditi. I kakva god inače bila tehnička oprema vojske, bolja, gora, ili ista bez svih tih elemenata, kao i bez samo — jednoga rat se ne dobiva. Znanje uvjetuje — spretnost izvršenja zapovijedi, red uvjetuje u pravo vrijeme smještanje svega i svakoga na svoje mjesto, točnost uvjetuje — izvršivanje zapovijedi kada je naređena, savjestnost kako je naređena, dok srčanost uvjetuje da će ono što treba biti izvedeno, biti izvedeno čak i u onome slučaju, kada na pr. zadatak ili zapovijed premašuje predpostavljene mogućnosti. Radi toga uzmanjka li vojsci jedno ili drugo tj. uzmanjka li suvremenoj vojsci srca i morala, uz bilo kakvo vojničko znanje (i opremu!) ne ide se naprijed, isto onako kao što se opet ne može naprijed ići, ako uz moral i srca, nema reda ili točnosti ili savjesnosti.

Francuzi su duhovit i darovit narod. Njihov ésprit poslovičan je u svijetu. I imaju srca. U Francuskoj znaju — živjeti, ali za Francusku i —umirati. No u istoj mjeri Francuzi su dosta — komotan i nemaran narod. Radi familijarnog komoditeta Francuza se već oko stotinu godina sve manje i manje rađa. Radi privrednog komoditeta zemljište francuskog seljaka obrađuju poljski, pa i — hrvatski. Doduše sva ta komotnost nije identična sa anarhijom. No prema Nijemcima za koje je opet poslovično da su sušti Befehl und Ordnung svakako su Francuzi komotniji. Prema tome za svako ono djelo u civilu kao i u vojsci, gdje se iziskuje krajnje znanje, red, točnost i savjesnost, makar baš bilo i srca uvijek je više vjerojatno da će to djelo biti uspješnije svršeno kod onih ljudi, koji su — manje komotni i lakomisleni, nego kod onih koji su — više. I u suvremenom ratu u kojemu se baš iziskuje najmanje — komotnosti tj. nereda, netočnosti i nesavjesnosti zbog toga i imaju najviše uspjeha oni, koji su najmanje komotni, a najmanje oni, koji su — najviše. U prvoj fazi ovoga velikoga rata na Zapadu komotnost jednih, te Ordnung und Verordnung drugih jedan su od najodlučnijih momenata za uspjeh jedne i neuspjeh druge strane.

Tamo, gdje se na osnovu demokratskog shvaćanja misli da — vladanje svih povlači za sobom i — zapovijedanje svih — demokracija je isto što i — anarhija. I u tako shvaćenoj situaciji dati vlast — masi, znači u najvišoj mjeri dati — čast neredu. Zbog toga u vojski nema — demokracije. U vojsci se mora slušati. U vojsci se mora biti jedan zako-

nodavac, ali zato mora biti jedan i jedinstveni zakon, kojega svi moraju jednako poštivati. Viši kao i niži. Vojnici isto onako kao časnici i podčasnici. U vojskama nema mjesta demokratskom odlučivanju i vladanju — svih, i jedino što se smije najbolje i najviše dopustiti, to je da se vojnik smatra — čovjekom, a njegovo tijelo i duh, njegovo zadovoljstvo i raspoloženje, njegovo povjerenje i volju, te njegov stan, hranu, odjeću i obuću — važnijem od svega, jer samo na taj način od — čovjeka, koji ima sve što mu treba svako vojska može imati — vojnika, koji će biti u najvišoj mjeri naklon — redu, točnosti, i savjesnosti, a najviše znanju i srčanosti. Dakle, u najvišoj mjeri onakav vojnik kakvoga iziskuje suvremeni rat.

Demokratska zanovijetanja i nadmudrivanja, dogovaranja i ogovaranja mogu se trpjeti u civilu, no u suvremenom ratu, gdje se za minimum vremena i uspjeha traži — maksimum reda, točnosti, savjesnost, srca i znanja — demokratska vojska, sa ljudima, koji u toj vojsci svoja civilno-demokratska shvaćanja prenose u — vojnički duh, mora biti svakako vojnički manje uređena, uredna, točna, savjesna, prosvjećena i srčana, nego ona, u kojoj je vojnički duh radi vojničkih uspjeha u duhu suvremenog rata bio još prije par godina prenešen čak i u — civil!

U svakoj vojsci svi elementi vojske moraju biti jednako važni, jer su svi — jednako vrijedni. Uz najbolju vojsku, ako ne valja časnički zbor — ne valja ni vojska, isto onako kao što ne valja vojska, ako uz najbolji časnički zbor — ne valjaju vojnici.

Lični moral, porodični moral, seksualni moral, kao i — socijalni moral, civilski moral, moral časnika kao čovjeka u najužoj je vezi sa moralom časnika kao vojnika. Zbog toga narodi sa višim moralom, u slučaju da se u uzgoju i životu časnika održi takav moral, imaju i — časnike višega morala, časnike boljega znanja, reda, točnosti, savjesnosti i srca. Naprotiv narodi sa nižim moralom imaju i časnički kader sa niskim moralom. Tako na pr. u pojedinim vojskama velika većina časnika su visoke moralne kulture, familijarni i nesebični, visokog duha i velikog srca, koji vole domovinu, pa i svakog vojnika, više nego svoju ženu, djecu, pa i — sebe, časnika, kojima su interesi domovine, naroda i vojske ispred i iznad svakog ličnog i porodičnog dobitka. Naprotiv u pojedinim vojskama opet ima časnika, gdje su velika većina časnika ufitiljeni i nakinđureni fićfirići, plesači, pijanci, kartaši, razbludnici, korupcionaši i sebičnjaci. Vojska im je tako reći samo izvor uhljebljenja i samo toliko koliko je ona takav izvor koliki je on — vojnik.

U takvim vojskama takve mane se u miru još i mogu podnijeti, jer u mirnodopskom stanju nedostatci takvoga ličnoga morala malo se osjećaju na području vojničkoga morala. No u ratu — fićfirići, bludnici,

kartaši, plesači i korupcionaši zaista ne mogu trijezno i savjesno voditi vojnike. I tada nedostatci, koji su se za vrijeme mira osjećali jako — malo, počinju se u ratu osjećati jako — puno. Nered u moralu, počinje izazivati nered u vojsci, pa ako se gdjegdje i nađe srca, ipak se takav nered mora svršiti sa potpunim neredom na fronti. Neuspjeh slijedi za neuspjehom, ljudi se bore i — bitke gube.

Vojnička znanja stiču se kao i svaka druga znanja. Učenjem se stiču, a praktičnim radom zadržavaju. No i gube. Zaboravom i neradom. U Francuskoj je opća vojna obveza. Godišta od 1900. pa do 1915., kao i ona sva do 1900. bila su obučavana još prije desetak i dvadesetak godina. U tih desetak do dvadesetak godina samo rijetki su obnavljali vojna znanja. Velika većina praktičnim neradom mnogo je zaboravila. Na vježbe, u kojima bi se obnovila znanja nisu se pozivali, a kada su se počeli pozivati, rat ih je — pretekao.

Do 1936. godine Njemačka je mogla po mirovnim ugovorima od 1918. godine držati samo određeni broj vojnika (100.000!). Svi ostali, dakle, uzgojili su se u vojničkom duhu i znanju u posljednjih pet godina. Radi toga znanje njemačkog vojnika je svakako svježije, nego znanje francuskoga. Osim toga ratnička iskustva, koja su Nijemci stekli u Španiji i u Norveškoj, a osobito Poljskoj u toku jedne godine rata svakako su bila pred iskustvima Francuza, koji su u rat ušli bez takvih iskustava.

Od svih evropskih vojski engleska je vojska po tradiciji skoro najstarija evropska vojska. No samo po paradama. Međutim po frontovima oni nemaju nikakvu tradiciju. I s te strane skoro bi se moglo reći da su ravni Poljacima. Sedam stotina godina u Engleskoj se nije ratovalo i u Engleskoj Englezi nisu ratovali kao kopnena vojska. Po prirodi svojoj otočka država oni kopnene vojske uopće nisu imali, a ukoliko su imali to je bila plaćena, i paradna. Samo u prošlom ratu, kada je nužda stisla i to tek 1918. godine i oni su priratovali. I tada, iako ih ima 10 puta više od Hrvata, i žive od zemlje, koja je 300 puta veća od Hrvatske, ipak ih je poginulo duplo manje, nego Hrvata (600.000 Hrvata : 300.000 Engleza!).

No uza sve to na svoju Englesku Englez je gord i pregord, a na sve englesko čak i previše ponosan. Dakle, imaju srca, pa i imaju morala. Red, točnost i savjesnost ,isto onako kao ozbiljnost i hladnokrvnost oduvijek su resile englesku naciju. No za evropske kontinentalne ratove oduvijek im je manjkalo znanje i iskustvo evropskog kontinentalnog vojnika. Zbog toga su Englezi na kontinentu oduvijek svoju Englesku branili kontinentalnim vojskama — drugih naroda. Na pr. za Napoleona svom Evropom, a za Vilima II. čak i cijelim svijetom. Međutim danas stavljeni

u takav položaj da im se valja boriti sa svojim ljudima i u svojoj kući, Englezima za tu borbu manjka uz vojno znanje i potrebna odlučnost i staloženost toliko potrebna u suvremenom kontinentalnom brzom, pokretnom i munjevitom ratu. Zbog toga pred kontinentalnim vojskama engleske otočane može spasiti samo visoko znanje, jaka volja, čvrsti živci i veliko srce u kontinentalnom smislu.

Rat je najkrvoločniji vid borbe. U svakoj borbi spremniji i spretniji moraju pobijediti nespremnijega i nespretnijega. U Engleskoj opća vojna obveza uvedena je tek prije godinu dana. Do toga vremena 99% svih žitelja Engleske nije se uopće bavilo vojskom. O vojnom znanju, uzgoju, duhu, redu, disciplini, životu, radu, kretanju nije do pred godinu dana uopće imao nitko pojma. Masovnih tjelovježbenih organizacija, a po tome i skupova, sletova i zborova u evropskom smislu, u kojima bi se Englezi bar naučili stupati, u Engleskoj uopće nema. Jedna godina poduke u ratnim vještinama i za najdarovitije pojedince sasvim je premalen rok za naknadu 5—10 godina školovanja u ratnim vještinama bilo kojeg evropskog naroda, a napose Nijemaca, kod kojih je to školovanje ipak savršenije, nego igdje u svijetu, a nesamo Evropi. Zbog toga je sasvim jasno zašto u svim sukobima, a napose ovima prvima engleski avioni, tankovi i topovi, koji su jednako tehnički savršeni kao i njemački, dobro gađaju, ali uvijek slabije pogađaju. Prema izjavi njemačkog generala Reichennaua, koji veli, da se i sam čudi slaboj aktivnosti engleske avijacije, kao što se ustalom čudi i sav ostali svijet, ja mislim da tu nema ništa čudnoga. Nedovoljno znanje, a još najviše nedovoljno iskustvo u ovim borbama na zapadu osvećuje se kao i u svakoj drugoj borbi. Škola, koja se radi t. zv. »demokratskih« principa slobode ličnosti nije htjela plaćati sa žrtvom slobodice u miru, sada u ovome ratu ta škola Engleze već u prvim predispitima za tu školu košta jako krvavo. Svaka škola košta dosta, a Engleze ova ratna koštat će još puno. I to svakako puno više nego one, koji su to školu svršili već odavno i sada samo lake ruke obavljaju još preostale i završne ispite u toj ratnoj školi: pobjedu za pobjedom.

Odmah u početku rata prema vlastitoj izjavi francuskog generalštaba, u času kada je Poljska već bila slomljena i kada je već Hitler bio prebacio novi milijun vojske na zapadnu frontu, Francuzi su trebali četrnaest dana za mobilizaciju, a Englezima je tek uspjelo da prebace oko 300.000 vojnika u Francusku. Za brzinu, s kojom se obavljaju vojne operacije u suvremenom ratu to je bilo više nego sporo i više nego opasno. Ta poslije Poljske, da je Hitler u svom naletu samo htio malo više rizicirati, pa i na Francusku preko Belgije navaliti onako munjevito kao

što je trebalo za Belgiju. Nijemci su prije bili na Sommi i dobili bitku, nego što su Francuzi dobili hlače iz vojničkih magazina.

U toku rata, a samo pri [illegible] prije početka rata totalnim slomom IX. armije Nijemci su dolinom Somme izašli na more i time doveli u bezizgledan položaj; još tri armije zajedno sa svom ostalom belgijskom vojskom. Prema svima izvještajima saveznika kao i Nijemaca ta IX. armija, koja je izazvala katastrofu, slomljena je prepadom, rasulom i panikom!

Armija u borbi s armijom gubi bitku bez prepada i panike, kada jedna s boljim taktičkim potezima uspijeva postupno potiskivati drugu s jednog položaja na drugi. Međutim, kada jedna armija u borbi s drugom ostane bez jedinstva komande, bez reda, srca i znanja, borba se neizostavno mora svršiti sa prepadom i panikom. Kada u većoj vojnoj jedinici, ostale manje dođu u takav položaj, da u času najžešćeg neprijateljskog prodora izgube svaku vezu, pa se ne zna tko koga treba slušati i što tko treba raditi, katastrofa je neminovna. Osobito u brzini suvremenog rata, kada za takve propuste nema mnogo vremena za ispravljanje. U konkretnom slučaju, dok je na pr. general Giraud došao da u IX. armiji napravi red i spasi je od katastrofe, u općem neredu i katastrofi, i on sam je doživio katastrofu. Dakle, uz srce, kojega je možda u savezničkoj vojsci bilo u dovoljnoj mjeri, osobito kod Francuza, bez potrebnih elemenata za suvremeno vođenje rata, bez dovoljnog znanja i vježbe, bez reda, točnosti, savjesnosti i srčanosti morala se doživjeti katastrofa.

Nijemci su ljudi reda i rada. Oni nemaju kao Francuzi éspritа, inventivna snaga njihovoga duha možda je nešto neznatnija od francuskoga, ali je zato konstruktivna i organizatorna snaga njemačkog naroda poslovična. Gdje je Francuz, tu se nadmudruje, gdje je Englez, tu se trguje, gdje je Nijemac, tu se radi. Francuzi ne vole paradirati, ni gledati paradu, Englezi vole samo gledati kako drugi paradiraju, Nijemci vole i gledati paradu i paradirati. Po utrtoj stazi Francuz će ići, ako mu se hoće, Englez, ako se isplati, Nijemac, ako je propis (Befehl!). Francuz ne voli ni red, ni rad, Englez ne voli rad, ali voli red; Nijemac — on voli i rad i red. Od 40 milijuna Francuza svi misle svakako, od 50 milijuna Engleza pol misli ovako, pol onako, od 80 milijuna Nijemaca svi misle kao njih osam (Hitler, Göbbels, Göring, Ribbentrop, Hess, Schacht, Rosenberg i Brauchitsch). Manje komotniji od Francuza, a više vrijedniji od Engleza, Nijemci su tipičan narod, za koje je poslovično: znanje, urednost, točnost, savjesnost i srčanost.

Osnovno obilježje suvremenog rata je brzina. Osnovni elementi: znanje, vježba, red, točnost, savjesnost i srce. Ono, dakle, što je za vođenje

suvremenog rata najvažnije, toga Nijemci imaju najviše. Više nego ikoji narod. Više nego Englezi i Francuzi, isto onako kao Talijani i Rusi. Skoro bi se moglo reći duh suvremenog rata, duh suvremenih ratnih operacija odgovara više duhu i mentalitetu Nijemaca, nego li duhu Engleza i Francuza.

I isto onako kao što se prema svima neprestanim i objektivnim savezničkih kao i njemačkim obavijestima slom IX. armije, koji je bio odlučan za slom cjelokupnog lijevog krila savezničke vojske pripisuje slomu uslijed nereda, netočnosti, nesavjesnosti, nespremnosti i nejedinstva komande proistekle iz komotnog duha savezničke vojske uspjeh njemačke vojske na čitavoj toj liniji mora se pripisati duhu njemačke vojske, duhu reda, točnosti, znanja, savjesnosti i srčanosti. Besprimjerno snabdjevanje trupa, blagovremeno dovođenje trupa, jedinstvenost komande, upravo uzorno održanje veze između svih dijelova vojske, te savršena suradnja između svih rodova vojske, pa na koncu nečuveno srce, koje u svakom rodu oružja čini premoć, a u avijaciji najviše, učinilo je da njemački avijatičari sa svojim pikirajućim naletima učine njemačku avijaciju premoćnijom po uspjehu, naprama premoćnijem neprijatelju po svojem svijetlom oružju, učinilo je da njemački avijatičari i na zapadu u Francuskoj, čine ona ista onakva čuda, kakva su činili na istoku u Poljskoj. Njemački padobranci zaprepastili su svijetu isto onako kao i samoga neprijatelja. Temeljni zadatak padobranaca je: rušenje neprijateljskih vojnih objekata u pozadini. U stvari to su atentatori, od kojih se samo rijetki vraćaju živi. Od svih vojnika njihov je posao po život najopasniji. No u vojskama, u kojima nema srca, savjesti i morala to je istovremeno i najlakši način da se spasi glava. Spušten daleko u pozadinu i siguran od prijekoga suda, tko ne će kao atentator da lako izgubi glavu, kao zarobljenik najlakše ju može spasiti. Zbog toga narod, koji ima na stotine takvih padobranaca zapravo atentatora, koji se ne predaju, nego idu svjesno, skoro bi se moglo reći, i naglavce u smrt, takav narod zaista ne može, a da ne pobijedi, i takav narod u slučaju i da izgubi rat, taj ipak još nije i ne može biti pobijeđen.

U Njemačkoj narod se više množi, nego li u Engleskoj, osobito Francuskoj. I to tako već oko stotinu godina. Prema statističkim podatcima Francuzi, koji su 1850. godine imali isti broj žitelja kao i Nijemci (35,260.000 Francuza, 35,400.000 Nijemaca!) 1940. godine ti isti Francuzi imaju dvostruko manje. To znači moral lični, porodični, seksualni kao i socijalni je viši. U Njemačkoj u doba t. zv. »najslobodoumnije demokracije« Nijemci nisu imali svoju Josefinu Becker, kao što su Francuzi imali svoju; i u doba ovoga rata takvo čudo od »umjetnosti« nije im plesalo u

Siegfriedovoj liniji, kao što je Francuzima i Englezima plesalo na Maginotu.

Zbog toga u Njemačkoj na vojnike, a osobito časnike, takav civilni moral nije mogao ostati bez utjecaja. Ozbiljnije shvaćanje života, savjesnost prema ženi, djeci i obitelji, točnost na radu, skromnost, pouzdanost, te izvanredna domoljubnost nije mogla stvoriti od njemačkog časnika pijanicu, bludnika, kartaša, korupcionaša, fićfirića ili još bolje časnika, kojima je osvojena pozicija u vojsci samo sredstva za osvajanje pozicija kod vina, žena i karata. U miru sve se to toliko i ne primjeti, no u ratu, kada se sav teret časničkog poziva oslanja na njegovu nutrinu (a ne na njegov vanjski izgled!), na savjesnost, znanje, iskustvo, srce, zdravlje, izdržljivost i poštenje, takvi časnici zaista ne mogu podnijeti taj teret. Za njih je to sve preteško i zbog toga armije, čiji vojnici možda i valjaju, vođene od fićfirića, pijanaca, gigerla, plesača, korupcionaša i kartaša ne mogu doživjeti drugo, nego katastrofu i slom. Radi toga u uspjehu jedne ili druge strane u ovome ratu može se štošta razumjeti i na osnovu ovakvih moralnih podloga jedne ili druge vojske.

Bez ovoga ili onoga, bez topova ili tankova rat se može voditi nekako, ali bez naroda baš nikako. Prošli svjetski rat dobila je Francuska, s tim dobitkom dobila je Francuska toliko više ratnog materijala i zemljišta, toliko još više novaca i vlasti. Za Francusku, koja je još prije rata imala svega dosta, s ovim od rata imala je i više, nego previše. No od svega toga narod je imao slabe koristi. Narod, koji je sa krvlju dobio rat na zelenim bojištima, izgubio ga je na zelenim stolovima francuskih birokrata, plutokrata, bankara, industrijalaca, lihvara i raznovrsnih ratnih bogataša. Visok porez, nezaposlenost, niske nadnice, pa čak što više i neriješeno invalidsko pitanje, može ljude još i te kako oduševiti za rat, ali samo u tome slučaju, ako su to posljedice izgubljenog rata i učinci hegemonije vanjskog neprijatelja, koji je dobio rat. U svakom drugom slučaju narod, koji bi nakon jednog dobijenog rata živio loše, išao u drugi, da mu bude još gorje, takav narod, ako ima mozga, pameti sigurno nema. Zbog toga je ovaj rat u Francuskoj bio među narodom i više nego nepopularan, a krajnji desničari, kao i krajnji ljevičari, bili su otvoreno protiv rata. Prvi su bili za sporazum sa Njemačkom, drugi za neutralnost, a svi skupa protiv Engleske. U mirnodopsko vrijeme, uzevši demokratski, to je bila manjina, ali u ratu, kada je trebalo ići na frontu gubiti glavu, a ne glasati za izbore, psihološki, oni su imali većinu. To se moralo spriječiti. Država bez naroda zaista ne može dobiti rat! Kako?! Mobilizacijom nezadovoljnika u vojničke redove, i zatvaranjem vodstva u koncentracione logore, a glavne čak i ubijanjem. Formalno pravno to je bilo sasvim

jednostavno. Zakon, paragraf, zatvor, odluka, osuda i ubijstvo, pa gotova stvar. Ali kolektivno-psihološki koliko je to za vlastodršce bilo jednostavno, a za mase strašno, toliko je to za Francusku bilo tragično. Ubijati autoritete u miru to nije zahvalno, ubijati ih u ratu to je katastrofalno. U toku rata zatvarati vodstva u koncentracione logore, proglašavati ih plaćenicima, izdajicama, fantastama, pa ih zatim dati ubijati, a njihove pristalice slati na frontu, to koliko je nepromišljeno, toliko je to u suvremenom ratu opasno.

Suvremeni rat je motorizirani rat. U pozadini cio rat se oslanja na tvornice, na fronti cio se rat oslanja na motore. Tvornicu, u kojoj radi 10.000 ljudi, može upropastiti deset sabotera, frontu na kojoj ratuju stotine hiljada vojnika, može uprapostiti stotinu konspiratora. U Francuskoj takvih, kojima je bilo zatvoreno ili ubijeno vodstvo, bilo je sigurno dosta. Za one, koji su im ubili vođe, nije se dakle htjelo u rat. Za suvremeni brz i munjevit rat prijeki sudovi, s kojima bi se mogla paralizirati sabotaža i konspiracija, pristizali su i previše kasno. Pod udarcima teških bomba »Štu-ka« bataljona, nikome se na fronti ne sjedi i po prijekom sudu sudi. I zato nije nimalo čudo, što je do sloma došlo i previše rano.

Prema tome državnici, koji su mislili da se terorom odozgo može u ratu narod voditi isto onako, kao i u miru, prevarili su se. Misleći da su zatvaranjem i ubijanjem pojedinih autoriteta zatrli većinu potrebnu za zatiranje frontova, nezadovoljnici su zatrli sve one, koji su ih zatirali. Ubijajući vođe, tako reći, ubijajući njihove ministre, ne po imenovanju, nego po srodnosti ideala, žrtava, samoprijegora i mučeništva, imenovani vlastodršci potjerali su narod, koji nije bio za rat, u rat, i doveli državu, koja nije bila za slom, u slom. Tamo, gdje se u prvoj fazi rata od listopada prošle godine do svibnja ove ubilo više Francuza u pozadini, nego li Nijemaca na fronti, samo zato da bi se u drugoj fazi moglo pobiti što više Nijemaca, zaista se nije moglo bolje proći, nego što se prošlo. Kad netko hoće da u pozadini vodi bitku protiv naroda, a na fronti sa »narodom« protiv Nijemaca, taj ne može dobiti najedamput obadvije bitke. Jedna se mora svakako izgubiti. U Francuskoj nije se dogodio ni prvi, ni drugi slučaj, nego treći t. j. izgubile su se obadvije. U pozadini moral je slomio vojsku, na granici Nijemac je slomio frontu, a jedno i drugo slomilo je Francusku. Prelaz iz demokracije u autokraciju bio je toliko brz i nagao, a žrtve (koncentracioni logori i ubojstva protivnika) toliko teški i sudbonosni koliko za narod, toliko još više za vojsku i državu!

Nijedan rat, a kamo li ovaj današnji, ne može se voditi na demokratskoj bazi. Demokracija je spora vrst vladanja. U suvremenom ratu ništa nije ubitačnije i opasnije za uspjeh, nego li sporost. Ako se osim toga

vodi rat za nacionalne i imperijalne interese, a ratnici kao demokrate još k tome humanisti, pacifisti, internacionalnci, pasivisti ili kritikanti, takvi narodi zaista mogu dobiti rat samo ludom srećom ili tuđom mukom. Svojom pameti i mukom nikako. Za demokrate koji misle da se ratne utvrde osvajaju isto onako kao izborne kuglice, rat se mora svršiti katastrofom. Zbog toga Nijemci, koji su u suvremenom ratu uočili da je takav demokratski duh jedan od najopasnijih momenata za uspjeh u ratu, pet godina su živjeli vojnički. Pet godina se militarizirala cjelokupna Njemačka. Jedna država i jedan Hitler — pripremali su cio narod za jedan rat i jednu pobjedu.

Doduše i saveznici su se militarizirali dvadeset godina. No samo po ratnom materijalu. Ljudski je bio prepušten da bude demokratski, pacifistički, socijalistički, komunistički, masonski, ljevičarski, desničarski, nacionalan i internacionalan, za kralja i protiv kralja. Jednom riječju, dok je ratni materijal bio obilan i savršen, ljudski je bio svakakvi i nikakvi. S računom da će se od takvoga naroda i takvoga duha moći stvoriti za jednu noć mobilizacije isti onakav duh, kakav su Nijemci stvarali godinama, demokratski državnici, dok su shvatili račun i po njemu u čemu su se preračunali ključevi Bruxellesa, Pariza i Londona, Liège, Sedan i Ypern bili su već u rukama Nijemaca. Prepuštajući naoružanje tvorničarima, a stvaranje duha ulici, kada se država trebala osloniti na ratni duh dvadesetgodišnji brbljavci sa ulice u sukobu sa petgodišnjim pitomcima iz garnizona morali su stradati. I g. Gamelinu, kojemu je sudbina bila dosudila da za dvadeset dana od ovakvog stabla, pa i roda, uzbere najbolji plod, on zaista ni kriv ni dužan, nije mogao uzbrati bolji, nego što je ubrao.

NJIHOVE MANE!

U prošlom svjetskom ratu ofenziva je bila veći riziko, nego defanziva. Obrana je bila veća prednost, nego li navala. U prošlom ratu topništvo je bilo jedina rušilačka snaga. Njezin domet bile su obrambene linije i bliža pozadina. U prošlom ratu iza poslovičnog t. zv. njemačkog »Trommelfeura«, slijedio je prodor konjaništva, pa zatim napad pješadije. Ovakav vid ofenzive bio je veliki riziko. Neprijatelj, koji je bio u stavu defenzive s leđa povezan sa neporušenim komunikacijama i svim ostalim vojnim objektima, a sam dobro utvrđen u roroviva, mogao je mirne duše sa topovima, mitraljezima, bombama i puškama odolijevati napadu golog mesa, konjaništvu i pješadiji. U takvoj borbi prednost defanzivaca, a prema tome i manja rizičnost bila je očita. I dok je ofenzivac morao

napadati golim prsima, defanzivac je dobro utvrđen samo čekao i ubijao. Riziko takvih ofenziva je svakako bio velik. Uz neizvjesnost, da li će se probiti obrambena linija u svakoj ofenzivi oni koji su napadali redovito su gubili dvostruko više ljudi, nego oni, koji su se branili. I rovovska vojna prošloga rata, koja je nakon teških iskustava u ofenzivama postala trogodišnji zid borbe, najbolje potvrđuje kako se na ofenzivu teško odlučivalo baš radi te prednosti defenzive nad ofenzivom.

Međutim u današnjem ratu sve je obratno. S napadačkim i prodornim snagama — topništvom zajedno sa avijacijom, pa zatim tankovima i ostalim motoriziranim trupama — defenziva je riziko. Sa vidom ofenzive, u kojoj se ponajprije otraga unište sa avionima sve komunikacije, a zatim sprijeda sa topništvom i avijacijom zatru sve utvrde, iza čega pod zaštitom njihove vatre slijede, mjesto konjanika i pješaka t. j. živih ljudi sa golim prsima, tankovi sa ostalim oklopnim jedinicama, prema prednosti defenzivaca u prošlom ratu, u ovome ratu u prednosti su ofenzivci. Stavljeni u položaj da sa pozadinom nemaju onakvih veza kao u prošlom ratu, a pod vatrom, koja ih tuče sa svih strana, iz topova, iz zraka, iz tankova — defenzivci su u današnjem ratu u puno gorem položaju, nego što su bili u prošlome, kada su ih tukli samo topovi i napadali samo ljudi sa svojim golim prsima.

Prema tome u prošlom svjetskom ratu, a za ondašnja ratna sredstva i ondašnji način ratovanja defenziva je bila sigurniji vid uspjeha, nego li ofenziva. Naprotiv u današnjem ratu, a za današnja ratna sredstva sigurniji vid uspjeha je ofenziva. Saveznički generalštab, zapravo saveznici, koji su u prošlom ratu dobili rat defenzivnim ratovanjem, usvojili su i u ovome ratu isti vid borbe. Računajući sa starim uspjesima saveznici nisu računali sa novim prilikama. Čekajući neprijatelja, iako su ga imali prilike napasti još za poljsko-njemačkoga rata, oni su ga dočekali, ali sa slomom od oko dva milijuna vojnika. Zbog toga prema prošlom ratu, u kojemu je bilo bolje braniti se, nego napadati, prema današnjemu, u kojemu je bolje napadati, nego braniti, saveznici i nisu mogli bolje proći, nego što su prošli. Nedostatno i sasvim pogrješno shvaćanje, da se sa novim ratnim sredstvima može ratovati sa starim načinom ratovanja (defenzivom!), saveznicima, kao i g. Gamelinu, sa još petnaestoricom generala to se ljuto osvetilo.

U prošlom svjetskom ratu Nijemci su za dvadesetak dana osvojili Belgiju. Prema izjavi g. Reynauda, a povodom kapitulacije belgijskog kralja, Francuzi su prilikom pada Liègea i Namura otposlali sa sektora u Sedanu vojsku u Belgiju, i na taj način oslabljenjem dijela fronte žrtvovali taj dio francuske fronte, da bi spasili Belgiju. Dakle, izgubivši

u Sedanu na snazi, a u Belgiji na vremenu, saveznici su izgubili bitku i na jednoj i na drugoj strani.

Pregrupiranje većih jedinica nikad mnogo ne koristi. Ukoliko se i dobiva na snazi, utoliko se redovito gubi na vremenu. Ukoliko se na jednoj strani odmah biva slabiji, utoliko se na drugoj redovito biva jači. Ali redovito kasno. To je staro vojničko pravilo, bar tako staro koliko i zapadna fronta. Po njemačkom ratnom planu svatko živ je znao, da će Nijemci preko Belgije. U prošlom svjetskom ratu belgijske utvrde, za koje se tvrdilo da su neosvojive, pale su i to: Liège za dva dana; Namur kao najjača utvrda za dvadeset dana, a ostale sve za deset dana (osim Antwerpena!).

U prošlom ratu zakašnjenje saveznika dade se opravdati. Vjera u neosvojivost tih utvrda bila ih je iznevjerila. U ovome sadašnjemu ratu te sve utvrde bile su još utvrđenije i zbog toga se i u ovome ratu za njih također govorilo, da su neosvojive! Ali na osnovu čega su sami saveznički generalštabni oficiri računali da će ove nove utvrde duže odolijevati novom ratnom oružju, nego stare starome, pa zbog toga svoje lijevo krilo ostavljati toliko nezaštićeno, da su se radi zaštite morale prebacivati trupe čak iz Sedana, to se ne može ničim drugim razumjeti, osim da se iz starih iskustava nisu crpla nova znanja, nego da se sa starim pogrješkama iz staroga rata činile stare pogrješke i u ovome novom.

U prošlom svjetskom ratu pod udarcima njemačkog teškog opsadnog topništva tvrđave su padale kao kruške, a pod udarcima njemačkih »Trommelfeuera« rijeke i rovovi prelazili su se kao ništa. Po općem priznanju svih savezničkih, kao i svih njemačkih vojnih pisaca, uspjesi svih njemačkih ofenziva u prošlom ratu bili su učinak premoći njemačkog topništva nad savezničkim. Tek 1918. godine, kada su se uz masovnu premoć saveznici premoćno naoružali i sa topništvom učinak se odmah osjetio. Prema tome zaključak na osnovu iskustava iz prošlog rata sasvim je jednostavan. U svakom budućem ratu na zapadnoj fronti uspjeh protivnika moći će se paralizirati samo sa premoći elementarnih udarnih snaga. Međutim, kada je buknuo ovaj rat, saveznici su na istom dijelu fronte, te na istim utvrdama i obrambenim linijama doživljavali radi istih nedostataka i pogrješaka istu sudbinu. Premoć, koja se u prošlom ratu iskazivala u topništvu, ovaj puta se iskazuje u topništvu, avijaciji i tankovima. Jednom riječju u svemu. I tako radi starih pogrješaka, koje su saveznike već 1914. jako skupo koštale, u 1940. te iste pogrješke i nedostaci, koštat će ih još skuplje.

Sadašnji rat je rat brz i munjevit. Kada se krene sa 40 aviona, koji lete 400 km na sat, i sa 400 tankova koji idu 40 km na sat, tu se mora

brzo odlučivati, još brže raditi, ako se hoće lako pobijediti. U prošlom svjetskom ratu, dok su Nijemci imali prednost u jedinstvu komande i fronte, kod saveznika svaki je vodio kako je znao. Pomanjkanje jedinstva u komandi bila im je jedna od osnovnih slabosti i nedostataka. Tako na pr. u početku rata Englezi ni po kakvu cijenu nisu htjeli biti pod francuskom komandom. Kasnije svi su bili u zavadi. Tako na pr. Lloyd George je bio u zavadi sa šefom engleskog generalštama V. Robertsonom, ovaj opet s H. Wilsonom, a svi skupa sa Francuzima, jer su bili protivni jedinstvu komande i jer nisu engleske trupe htjeli dodjeljivati francuskim. Čak još 1918. godine, kada je general Foch kao načelnik vrhovnog vojnog vijeća spremao jednu armiju, koja bi bila odijeljena od drugih i spremna da se prebacuje gdje ustreba, glavni komandant engleskih trupa u Francuskoj bio je odlučio da trupe jednostavno ne dade. Smatrajući da bi radi toga moglo doći do katastrofe Foch je 1918. rekao na jednom sastanku u Londonu: »Nijemci spremaju nezapomćenu ofenzivu. Ja znam što smo i kako smo dočekivali ovakve napade. Vrijeme je da radimo drugačije... Na kraju moram izjaviti, da nije ništa spremno, da se ovaj napad ljudski dočeka, pa može biti negdje lako katastrofe«. No saveznike to nije ništa dirnulo, dok Nijemci zaista nisu kod Saint Quentina uništili čitavu V. englesku armiju. Nakon toga odmah dolazi do jedinstva komande, Clemenceau i Foch preuzimlju vodstvo i jedno s drugim rat je odmah krenuo drugim pravcem. Jedinstvo komande kao uslov brzih odluka odmah je pokazalo pozitivnije rezultate, nego prijašnje svađe, zavade, intrige, ambicije i zanovijetanja.

U ovome sadašnjem ratu, koji se vodi još većom brzinom i u kojemu zbog toga treba još čvršće jedinstvo komande, saveznici ne čine nove pogrješke, ali stare opet ponavljaju. Tako na pr. otkako je počeo rat skidanje i postavljanja, ostavke i imenovanja ministara i generala, sastajanja i putovanja čas iz Pariza u London, čas iz Londona u Pariz na dnevnom su redu. Prosto bi se moglo reći sa Lloyd Georgeom iz prošlog rata, kada je kritizirajući komandate i nejedinstvenost komande, govorio: »Vi osvojiste jedno selo u Flandriji, a Srbiju pokoriše; vi uzeste i drugo selo u Flandriji, ode Rumunjska; slijedeće nedjelje uzet ćete možda i treće, pa će otići i Italija...«, da niti u ovome ratu nije bolje, jer i u današnjem ratu, dok se saveznici sastadoše i odlučiše hoće li ratovati, pada Poljska; kako će ratovati pade Norveška i gdje će ratovati pade Holandija i Belgija.

Pa i sam novi ratni plan saveznika učinjen je jednostrano, jer je izrađen s pretpostavkom da će se i ovaj novi rat voditi isto onako kao onaj stari t. j. da će se voditi s tuđim snagama belgijskim, nizozemskim, danskim i norveškim, a najviše poljskim i ruskim. Zbog toga danas, kada

je čitava fronta ostala na vlastitim snagama, cio plan borbe iskazuje očigledne nedostatke jednostranog ratnog plana: nigdje ničega dosta. Ni ljudi, ni ratnog materijala. Osim možda spoznaje da se sa starim pogrješkama ne pada u nove, ali zato čine stare — i želje da se što prije stvori plan, kako će se sa vlastitim snagama, bez Rusa, Talijana i Amerićana, spasiti čast!

Međutim u prošlom svjetskom ratu kod Nijemaca jedini nedostatak bio je nejedinstvenost frontova, a time i raspršivanje snaga. Prema von Schlieffenovom ratnom planu od 1906. godine, brzim prodorom kroz belgijski tvrđavni pojas, a bez obzira na osvajanje belgijske obale, cilj je bio što brže ispasti u Francusku i onda ravno na Pariz. U toku izvođenja iskazala se odmah Schlieffenova pogrješka. Neosigurani s boka od Antwerpena, pa sve do Boulognea Nijemci su tamo morali radi osiguranja boka, držati trupe, koje su im manjkale na Marni. No najveća je bila ipak ona, koju je učinio sam Vilim II. U času, kada je na Marni trebalo da se udari svima snagama, fronta probije, bitka dobije i dođe za tridesetak dana u Pariz, Vilim iz straha da Rusi ne bi prije došli u Berlin, nego Nijemci u Pariz, šalje na istočnu frontu sa Marne dva korpusa pješadije i jednu diviziju konjaništva. Pogrješka čitavog postupka bila je u tome, što je Hindenburg pobijedio Ruse i bez tih trupa, koje mu kod Tannenberga nisu ništa pomogle, ali su zato von Klucku na Marni toliko odmogle, da je ofenziva na Marni morala stati i propasti. Na taj način bitka na Marni 1914. god. propala je radi Rusa; 1916. godine na Verdunu opet radi Rusa (Galicija!); 1917. radi Talijana, a 1918. godine radi čitavog svijeta. Prema tome u prošlom svjetskom ratu sve velike ofenzive na zapadu Nijemci su izgubili radi jedne jedine pogrješke: uzdržavanja frontova na svim stranama svijeta, a u borbi sa skoro čitavim svijetom.

Međutim u ovome novome ratu, uočivši te osnovne pogrješke iz prošlog rata, Nijemci ne čine ni stare, a još manje nove pogrješke. Uvidjevši da je raspršivanje trupa na sve strane svijeta, a osobito Rusiju i Italiju, bio jedan od fundamentalnih razloga gubitka prošloga rata, u ovome sadašnjemu Nijemci su ih odmah eleminirali. Sporazumom sa Rusijom i savezom sa Italijom u ovom ratu za njih ne postoji njihova najveća opasnost: istočna fronta, nego samo najuža: zapadna. Von Schlieffenov plan je ostao, ali je nadopunjen sa von Eppovim od 1936. godine. Po tome planu da ne bi više bilo boka, koji smeta, plan je predvidio osvajanje Nizozemske i Belgije.

U vremenu, kada ovo pišem plan generala von Eppa ostvaren je do Pariza. Na osnovu iskustava iz staroga rata, na osnovu starih pogrješaka i nedostataka, ali bez starih pogrješaka, Nijemci su na Istoku već na

Marni, a na zapadu već na Seini, u sredini već kod Pariza; saveznici na osnovu starih pogrješaka, a po starima još su u Parizu, no istočno i južno provlače se k Loiri. Prema tome jedni su do sada sa starim pogrješkama otišli natrag, drugi bez starih naprijed, a od sada?!...

I NJIHOV SVRŠETAK...

Pad Pariza zapečatio je slom Francuske. I to ne zato, što je bio glavni grad Francuske, nego naprosto zato, što je pred njom bio pao cjelokupni tvrđavni i prirodno-obrambeni pojas, koji je vjekovima sprječavao najezde iz Germanije u Franciju.

Na sličan način padom Francuske zapećaćena je i sudbina Engleske. U miru Engleska bez Evrope može živjeti, no u ratu Engleska bez Evrope, a osobito Francuske, ne može se obraniti. Napoleonov pokušaj da pređe Canal la Manche propao je, jer se protiv njega urotila cijela Evropa, do Vilimovoga nije ni došlo prosto zato, jer se protiv njega urotio cio svijet. U svim ostalim slučajevima prelaza iz Evrope u Englesku, u kojima je premoćniji neprijatelj iz Evrope prelazio u Englesku, a bez evropske pomoći Engleskoj, prelazi i najezde su svaki puta uspijevali. Tako na pr. u povijesti britanskih ostrva u V. vijeku poslije Krista iz Evrope prešli su Angli i Sasi, kasnije Danci, a u XI. vijeku Normani. U ovome današnjem slučaju isti je slučaj. Na strani Engleske više nije cio svijet, a najmanje Evropa. Francuske, Belgije, Nizozemske i Norveške više nema, Italija je u ratu protiv Engleske, Rusija čak, kada bi i potpomogla Englesku, ona bi mogla u krajnjem slučaju slom samo odgoditi, a u nikojem Njemačku pogoditi. Amerika je daleko. Ako u Americi možda i ima 20.000 avijatičara, 10.000 avijona i 5.000 tankova, ima i od Amerike do Engleske 5000 km. Ako se za »izvesne -AA-« strane osporava mogućnost prelaza njemačkih trupa iz Calaisa u Dover na udaljenost od 50 km, kako će svi ovi prijeći iz New Yorka u London na udaljenost od 5000 km, to je više nego problematično.

Prema tome u suvremenom ratu, u njegovom svršetku prema Engleskoj suprotstavlja se Njemačka. I to sa 8 milijuna vojske, zatim sa cjelokupnim svojim ratnim materijalom i cjelokupnim ratnim materijalom bivše Austrije, Češke, Poljske, Norveške, Nizozemske, Belgije i Francuske. Engleska ima mnogo ratnog materijala. Tko se dvadeset godina naoružava valjda se i naoružao! Ali toliko koliko ima Njemačka zajedno sa Francuskom, Poljskom, Belgijom i još k tome Italijom, ne može imati ni u kojem slučaju.

Doduše Engleska ima veliku flotu. Englezi vele: naša flota, naša mora, naša bogatstva, a naša bogatstva naša vlast! Ali ta sva velika flota u

današnjem ratu ipak je malena! Raspršena u Atlantskom, Tihom, Indijskom oceanu, Sredozemnom i Sejevrnom moru, iako je velika, nigdje je nema dosta. U prošlom ratu engleska se flota borila zajedno sa francuskom, američkom, talijanskom, japanskom i portugalskom protiv njemačke i austro-ugarske flote, dok se danas bori sama Engleska bez svih ovih, a protiv Njemačke i još k tome Italije. I tako vjetar, koji je raspršio španjolsku armadu i time omogučio Nelsonu da slomi španjolski imperij i uspostavi engleski, u ovome ratu za Hitlera taj »vjetar« bit će kilometar, koji je raspršio englesku flotu i time omogućio slom engleskog imperija sa uspostavom njemačkoga.

Ono je istina uzevši čisto teoretski, Engleska može podići oko 30 milijuna kolonijske i dominionske vojske. I to iz Indije oko 20 milijuna, a iz Južne Afrike, Kanade, Australije i ostalih dominiona oko 10 milijuna. To je otprilike upravo toliko vojnika, koliko u Evropi mogu podići sve ostale evropske države bez Rusije. No sva ta kolonijska milijunska vojska predaleko je od Engleske. I tek kada bi rat trajao četiri godine, od svih tih 30 milijuna vojnika samo bi se jedan milijun mogao prevesti u Englesku, da se sa gordoga Albiona bore za gorde Albionce. Kako je više nego nevjerojatno, da bi Nijemci nakon Francuske, koju su slomili za mjesec dana sa utvrdama, koje su se izgrađivale stotinu godina, trebali za Englesku bez takvih utvrda četiri godine, cjelokupna kolonijska i dominionska vojska Engleskoj ne može ništa pomoći, a još manje Njemačku odmoći.

Prema tome prema cjelokupnoj snazi Njemačke morat će se suprotstaviti cjelokupna obrana Engleza. Engleska ima oko 50 milijuna žitelja. I to više ženskih, nego muških. Dakle od cjelokupnog broja žiteljstva neka ih je oko 25 milijuna muškaraca. Od tih 25 milijuna na mušku djecu, zatim mladiće do 20. godine i starce od 60. godine otpada sigurno (no najblažem računu!) 15 milijuna. Prema tome sveukupni broj muškaraca sposobnih za rat ima oko 10 milijuna. No od tih deset milijuna na industrijske radnike otpada 5 milijuna, tako da od svih tih 50 milijuna žitelja za rat može se naći samo 5 milijuna muškaraca. Od tih 500.000 su mornari. Opća vojna obveza uvedena je tek u svibnju 1939. godine. Prema vlastitom priznanju g. Churchilla do dana današnjega u Engleskoj ima svega izobraženih 1,500.000 vojnika. To znači za 12 mjeseci obučeno ih je svega oko 1,200.000, za mjesec dana 100—150 hiljada. Dakle, do početka ofenzive na Englesku i do svršetka rata Engleska će imati najviše dva milijuna ratnika. Engleska je uska, pa dugačka. Po dužini ima oko 1000 km; na najužoj strani i do 200 km. Po istočnoj dužini ju valja braniti. I to 1000 km sa dva milijuna vojske prema 1000 km na kojem se može naći 4—6

milijuna Nijemaca. Prema tome da je kojom srećom Engleska vezana zemljom sa njemačkom frontom (recimo na liniji Calais—Bologne—Antwerpen—Amsterdam) na tako dugačkoj fronti s tako malo vojske, a sa tako uskom pozadinom rat između Engleza i Nijemaca bio bi gotov za deset dana, ovako rat će trajati najmanje jedan mjesec, a najviše dva.

Kakvim sredstvima?! Da li starim ili novim?! To nije važno, jer u cjelokupnom tome sukobu to sve ne može promijeniti činjenicu, da će propašću Francuske biti zapečaćena ista onakva sudbina Engleske, kakva je bila padom Pariza zapečaćena sudbina Francuske. I u Engleskoj, na kojoj se 700 godina nije ratovalo, iako je u tih 700 godina Engleska ratovala oko 400 godina, 1940. godine zbit će se i to čudo, a s tim čudom u vezi i čudo, da će i sunce, koje u engleskoj imperiji nije 300 godina zalazilo, zaći za tri mjeseca u 1940. godini. I da li je to više zasluga Hitlerovog genija ili krivica Chamberlainovog kišobrana, kad engleskoj imperiji sunce zađe, a njemačkoj izađe, za najnoviju povijest čovječanstva jedan neznatan kišobran bit će kriv za jednu veliku propast, a jedan neznatan »moler« zaslužan za jedan još veći uspjeh. Veći, nego što je bio Aleksandrov, Cezarov, Džingiskanov, Atilin i Karla Velikoga. Veći nego Napoleonov!

Ante Oršanić

MATOŠEVA RIJEČ

Riječ svježa, ljupka poput gracije
ispod njegova je pera nicala.
S njom duša patničke Kroacije
u zanosu je plakala i klicala.

I žubor vodom, mirisom akacije
ustreptala nam srca ticala.
I bila glasnik probuđene nacije
kad pravim putem k cilju se primicala.

Sad njega nema. Ali jasnije
čuju riječ tu planine i dolovi.
U njoj su naši skriti bolovi.

I zvuče drsko i sve glasnije
stihovi drage, poznate nam arije
s usta dobre »male gospe Marije«.

Gabrijel Cvitan

PO RAVNICI SE VETER PLAKAL

Nismo svoji, nismo svoji — mati stara
Šepče po ravnici tvoji — mati stara
Veter topli zmedi zaspaloga klasja.
Spiju, mati, ljudi moji — mati stara
Spiju, spiju v snu već davno prošlih vekova.

I zato nam pravicu kroji — mati stara
Človek tuđi šteru bi sami krojit mogli
...Na križanju de križ stoji — mati stara

V tihi moji molitvi je z menom zastal:
Zbuditi se ljude boji — mati stara
I dale po ravnici plače i šumi:
Nismo svoji, nismo svoji — mati stara.

Vladimir Kiseljev

STARA MATI

Negda si nas v srcu mela — mati stara
Negda si nam biče plela — mati stara
I deca smo se lovili za skute tvoje.
Nigdar nas još nisi klela — mati stara
I navek smo bili tvoji dobri sini.
Denes si nam dušu zela — mati stara
Nismo kmeti, čuješ mati, nismo kmeti
To nam nisi reči smela — mati stara.

Vladimir Kiseljev

POSJET

U mojoj duši bdije tišina
i moli svježi psalam sabranja.

Njena je prisutnost zadihan dolazak jutra.
Njene su ruke dvije pružene urne
s kojih se plavi miris mladih trava.

Odstupite,
nek s vašim hodom utihne svijet.
Ona je sama. Svećenik i ara.

Jakša Ercegović

PROLAZIM

[illegible] alejama [illegible]
[illegible] skuplj[illegible]
[illegible] skorih [illegible]
[illegible] kupama [illegible]

[illegible] volnjac.
[illegible] U karmin[illegible]
Samujem. [illegible] Cile [illegible]
s [illegible] ko s grum[illegible]

Nečije [illegible] tiho (ko [illegible]
glade mi lice. Mirišu [illegible]
Ko pjan ih ljubim [illegible]
[illegible] — [illegible] — [illegible]

[illegible]

bilitaciju. Mogao bi neki
voljnog jamstva da svoj
propagandističke svrhe.
ost, da donosi odluke i
ı sveučilišta provodi sve,

se ukaže potreba reorga-
će se ta potreba ukazati?
ıo fakulteta, sa trojicom
ısno, da bi samo usljed
r izjaviti, da se taj član
miju našeg sveučilišta.
povoljno tumačiti pravo
ast može usvojiti takvo
učaju nije ipak načelno
u nove Uredbe.

i bez fakultetskog
eta. Tako je to uredila
dabere između deset ili
znače brojčanu potpu-
su postojati, prestala je
i drugi nemaju riječi u
nije postala samo jedna
fakultetima barem taj
aju, i to po onim krite-
. Ban se jamačno kani
pri tom isključuje sva
ko vijeće ima i drugih
ama vijeća na mjesto
jeni dekan, član vijeća
drugome, samo ne o

nja o budućnosti svoga
epokretnost — također
a van snage posljednji
da sveučilišni profesori
u državnoj službi. To

etnost profesora?

g. 1921. i čl. 15 od g.
vanović ovako (isp.
440): »Ministar pravde
ministar prosvjete ne
samostalnost profesora
vanja«. Konsekvencija
posebnim zakonima o
stalnost i nepokretnost
adzorom ministra pro-

LISTAK

Javni život

PREUREĐIVANJE SVEUČILIŠTA — ODUZIMANJEM AUTONOMIJE

1.) »Preuređivanje« po shvaćanju Antuna Radića.

Sveučilište je fabrika za činovnike. Oni su narodu na teret i napast. Upropašćuju cijeli narod. Zašto? Jer đaci velikom većinom dangube i planduju. Stoga treba preurediti sveučilište. Kako?

Treba urediti posebne strukovne škole. U njima će se raditi, — a »sveučilište neka ostane onima, koji hoće da se bave znanošću i da planduju po volji«.

Tako govori kulturni predstavnik hrvatskog naroda na str. 54. i 119. Sabranih djela VII. Seljački nauk, Zagreb 1936.

Da li sveučilište fabricira isključivo samo nevaljane činovnike? Je li ono odgovorno i za nečinovničke nevaljance? — Da li tamo svi đaci planduju? Zar se na ispitima nagrađuju dangube, a kažnjavaju marljivi đaci? — Zar na sveučilištu nema posebnih struka? — Ima li pravo na opstanak sveučilište, na kome će se dangube baviti znanošću? — Da li svi kulturni narodi ovako sude o svojim sveučilištima?...

Na sva ta pitanja nije u navedenom tekstu odgovoreno, samo je osnovna ideja naglašena: đačko je plandovanje razlogom, da treba urediti strukovne škole — za suce, predstojnike, profesore... — kojih na sveučilištu nema.

2.) Preuređenje i autonomija.

Potrebu preuređenja, reorganizacije ili veće reforme ima pred očima i nova »Uredba o izmjenama i dopunama Zakona o univerzitetima« od 22. lipnja 1940.

Čl. 12 uređuje, da se reorganizacija fakulteta provodi na taj način, da ban postavlja iz dotičnog fakulteta vijeće od tri lica. Na to vijeće prelazi čitava nadležnost fakultetskog vijeća. Ban imenuje jednoga od te trojice dekanom. Ta trojica predležu izravno banu svoje predloge o preuređenju. — Tako Uredba.

Fakultetsko vijeće čine svi profesori jednog fakulteta. Njima je na brizi naučna izgradnja fakulteta, njegova organizacija, izbor nastavničkih lica i drugo što se odnosi na nutarnju strukturu dotičnog fakulteta. Vijeće odlučuje o tome, što će se učiti i tko će učiti. Odlučuje o tome, tko će biti dekan. Vijeće ima pravo samoodlučivanja ili autonomiju. — Tako je bilo dosad po Zakonu.

Fakultet je svojom autonomijom podređen akademskom senatu, gdje su predstavnici svih fakulteta. Tako autonomija čitavog sveučilišta postaje sama sebi regulativ: dio je podređen cjelini, da se postigne maksimum vjerojatnosti ispravnog služenja autonomijom u pojedinim fakultetima. Mogao bi na pr. fakultet predlagati za profesora takvo lice, koje svojom naučnom spremom nije doseglo ni onaj stepen, koji se na prvorazrednim sveučilištima iziskuje

za postignuće doktorata, ili možda jedva tek za habilitaciju. Mogao bi neki fakultet predlagati i takovo lice, koje ne pruža dovoljnog jamstva da svoj nastavnički položaj neće zloupotrebljavati u neke propagandističke svrhe. U takvim je slučajevima senatu pridržana nadležnost, da donosi odluke i protivno fakultetu. Ovom se nutarnjom organizacijom sveučilišta provodi sve, što god se odnosi na uređenje sveučilišta.

To je sad prestalo. Autonomija je ukinuta. »Ako se ukaže potreba reorganizacije« — kaže čl. 12 — prestaje autonomija. Kome će se ta potreba ukazati? Zar fakultetu? Kad bi tako bilo, očito ne bi ban mimo fakulteta, sa trojicom i na njihov predlog, provodio reforme. To je tako jasno, da bi samo usljed pomanjkanja logike ili nečeg drugoga bio netko kadar izjaviti, da se taj član Uredbe može vrlo nepovoljno tumačiti za autonomiju našeg sveučilišta. On se jedino tako mora tumačiti. — Moglo bi se nepovoljno tumačiti pravo odvojenog mišljenja (po čl. 29 O. U. U.), ukoliko vlast može usvojiti takvo mišljenje protivno fakultetskom vijeću. Ali u tom slučaju nije ipak načelno izigrano mišljenje fakulteta, kao što sad biva u smislu nove Uredbe.

3.) Šta znači ukidanje autonomije?

Banu je rezervirana vlast, da potpuno mimo i bez fakultetskog vijeća može odlučivati o sudbini fakulteta. Tako je to uredila nova Uredba. Očito je naime, da tri lica, koje ban odabere između deset ili dvadeset profesora u jednom fakultetskom vijeću, ne znače brojčanu potpunost toga vijeća. Svi drugi osim ove trojice prestali su postojati, prestala je njihova nadležnost i prenešena je samo na trojicu. Svi drugi nemaju riječi u pitanju preuređenja svog fakulteta. Ako autonomija nije postala samo jedna pusta riječ, po njezinu značenju imalo bi se ostaviti fakultetima barem taj minimum, da oni sami sebe reorganiziraju ili reformiraju, i to po onim kriterijama koji su njima kao naučnom tijelu rezervirani. Ban se jamačno kani rukovoditi istim kriterijama u svrhu reorganizacije, ali pri tom isključuje sva druga kvalificirana lica osim trojice. Kako pak fakultetsko vijeće ima i drugih poslova koji se ne tiču reorganizacije, to će sjednicama vijeća na mjesto dotadašnjeg izabranog dekana stupiti po banu postavljeni dekan, član vijeća trojice, da sa svojim kolegama raspravlja o svemu drugome, samo ne o reorganizaciji ili o životnim interesima fakulteta.

4.) Stabilnost i nepokretnost profesora.

Ne samo da profesori u vijeću gube pravo odlučivanja o budućnosti svoga fakulteta, nego oni po novoj Uredbi gube stalnost i nepokretnost — također u svrhu preuređenja sveučilišta. Isti naime čl. 12. stavlja van snage posljednji stav u § 19 Zakona o univerzitetima, gdje je određeno da sveučilišni profesori kraljevim ukazom stiču odmah stalnost i nepokretnost u državnoj službi. To je sad prestalo.

5.) Kako pravnici shvaćaju autonomiju i nepokretnost profesora?

Sloboda nauke zajamčena je Ustavom (u čl. 16 od g. 1921. i čl. 15 od g. 1931.). Ustavnu slobodu nauke tumači Slobodan Jovanović ovako (isp. Ustavno pravo Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1929. 440): »Ministar pravde ne može naređivati sucima kako da sude, tako isto ministar prosvjete ne može naređivati profesorima kako da predavaju. Ta samostalnost profesora u vršenju njihove službe iziskuje nepokretnost zvanja«. Konsekvencija i provedba općih ustavnih načela dolazi do izražaja u posebnim zakonima o sveučilištu i visokim školama, pa je zato i ustanovljena stalnost i nepokretnost profesora. I dosad je po Zakonu bilo sveučilište pod nadzorom ministra pro-

svjete, ali ministar kao nadzorna oblast ne može nametnuti profesora koga neće sveučilište, ne može ishoditi postavljanje nijednog lica bez izbora — po riječima Mihaila Ilića (isp. Arhiv za pravne i društvene nauke g. 1938., br. 1—2 156.). A sve što važi za postavljanje profesora, iz jednakih razloga važi također u pitanju njihove stalnosti i nepokretnosti, pa je ona stoga i osigurana u § 19 Zakona, — ali je to osiguranje novom Uredbom prestalo.

O značenju autonomije vrijedno je citirati šta o njoj kaže M. Kostrenčić (u Novoj Evropi br. 7. g. 1923.):

> »Autonomija univerzitetska nije nipošto jedna tek staleška potreba univerzitetskih profesora, nego je ona kulturna potreba cijelog naroda, — ona je conditio sine qua non za svaki viši naučni razvoj. Sloboda nauke je iluzorna sve dotle dok vlada može postavljati za profesore svoje kandidate, i dok sami profesori na osjete ozbiljno i svjesno koliko odgovornosti počiva na njima kad predlažu nove svoje kolege. Mi smo uvjereni da će se, kad jednom naše sveučilište bude imalo pravu zakonom zajamčenu autonomiju, mnogo rigoroznije postupati pri postavljanju profesora nego što to biva sada. A baš danas, kad valjda nije nikome stalo do toga da se ugnjetava naša nauka i naša prosvjeta, treba postulat univerzitetske autonomije istaći što bolje i energičnije sa svih strana. Vlada pak, koja ima mogućnost da univerzitetu i po pozitivnim normama dade jednu stvarnu autonomiju, a ipak ne radi tako, ako se i ne ogriješuje o formalni zakon, kako mi mislimo, ali griješi gore, protiv nečega višeg, protivu kulture svoje zemlje i duha vremena.
>
> Univerzitet mora imati autonomiju, i ta autonomija ne bi smjela da počiva na milosti bilo koje vlade, nego na nedvoumnom slovu zakona. Zato mislimo da je bolje da otvoreno kažemo, da današnja naša univerzitetska autonomija, u pogledu imenovanja profesora, po pozitivnim propisima zakona nije dovoljno zaštićena, te da je u najmanju ruku zazorno nategnutim interpretacijama pokušati promijeniti štogod na smislu jednog Kuenova zakona, kad svaki čas možemo doživjeti da će i opet doći vlada koja će postupati kako joj to taj zakon omogućuje. Nastojmo radije da, što prije to bolje, uklonimo taj truli osnov naše »autonomije«, te da ga zamijenimo boljim i sigurnijim. Dotle, neka bude svaka vlada svjesna da čini veliko zlo kad predlaže univerzitetske profesore mimo profesorske zborove; a profesorski zborovi, opet, neka višim moralom i naučnim autoritetom svojih članova, te nepristranim vršenjem svojih dužnosti, osiguraju sebi jednu stvarnu autonomiju«.

6.) Koji su razlozi proti automiji?

Koliko je meni poznato, dva se profesora protive autonomiji našeg sveučilišta; jedan je to izričito izjavio i kušao opravdati ,a drugi mu je odobravao.

Opća situacija u svijetu i napose na našem sveučilištu imala bi da bude dovoljnim razlogom za ukidanje autonomije. Državni i društveni su prevrati pokopali i sveučilišne autonomije — pa nije valjda samo zagrebačkom sveučilištu potrebna autonomija! Na tome su se sveučilištu »zataškavale neke činjenice«, pa je stoga opravdano da prestane autonomija. Danas to može da bude, jer više nemamo tuđinskih vlada.

Ovi izvodi sami po sebi doista ne bi zaslužili da se na njih osvrćemo, ali držim da je u povijesti našega sveučilišta to prvi i jedini slučaj, da se nađe netko iz samog sveučilišta i na taj način ustane proti onome, što se oduvijek i opravdano smatra bitnim obilježjem digniteta sveučilišta. Ako i postoje prevrati u svijetu, zar je time rečeno da sve ono valja što je u time prevratima

nastalo? Osuđivati neke nove društvene sisteme nema prava onaj, tko bi pod himbenom krinkom demokracije branio i provodio isto što i oni. A što se tiče »zataškavanja činjenica« koje su možda nekima poznate, ne može to da bude razlogom za ukidanje autonomije, dok se može sanacija provesti i drugim načinom. Pogotovo, kad Uredba niti ne spominje neko zloupotrebljavanje od strane svih fakulteta, za koje ona odsada važi, i to u cilju reorganizacije.

7.) Kako je dosad bilo?

Po navedenoj izjavi, sadašnja obrana autonomije polazi sa krive pretpostavke, kao da i danas još postoji »tuđinska« vlast. Međutim — i bez obzira na opće prosuđivanje tuđinske i netuđinske vlasti — obrana autonomije ima svoje opravdanje sasvim nezavisno od političkih kvalifikacija dotične vlasti, koja tu autonomiju ukida. No istini za volju moram i to reći, da sam kao delegat našeg sveučilišta prigodom sastavljanja zakona o sveučilištima bio svjedokom besprikornog, nadasve ispravnog i visokog držanja državne vlasti prema sveučilištima, koja su posve autonomno imala da sastave svoj zakon. Kad je pako jednom zgodom kasnije došlo do gaženja autonomije, sva je naša javnost sa sveučilištem zajedno svijesno se tome oduprla. Kako je to bilo u doba moje rektorske službe, moram i to napomenuti, da sam po zaključku senata neposredno Kralju iznesao pritužbu. Nakon onih borba sa državnom vlasti, mi i danas možemo i moramo da iznesemo svoje mišljenje pred bansku vlast, kako bi se izbjeglo tome da ne upadnemo u još lošije stanje negoli je bilo ono proti kome smo se nekoć borili.

8.) Kulturni smisao autonomije.

Sveučilišni nastavnici moraju biti zaštićeni od progona političke vlasti; za njihov ulazak u službu i odlazak iz nje ne smiju odlučivati razlozi stranačko političke naravi. To je samo jedna praktična primjena principa autonomije, ali već pri tome dolazi do izražaja njezin kulturni smisao. Zadaća je naime sveučilišnog nastavnika: naučno istraživanje i predavanje nauke budućoj inteligenciji u svrhu stručne izobrazbe. U oba se smjera odrazuje kulturna sposobnost naroda, i prema tome dobiva kulturni smisao autonomija utoliko, što ona omogućuje izvršenje navedene zadaće: jer se ona ne može izvršiti, ako nastavnik ne posvećuje život naučnom i nastavničkom radu bez bojazni, da ga politička vlast u tome radu neće smetati. U času, kad se nastavnik toj zadaći iznevjeri, gubi pravo zaštite u ime sveučilišne autonomije. Nitko neće s pravom odricati državnoj vlasti u tom pogledu nadležnost kontrole. Ali se jednako mora reći, da ta vlast dolazi u sukob s kulturnom zadaćom sveučilišnih profesora, ako bi po stranačko političkim kriterijima uvjetovala njihov položaj. Čim ta mogućnost nije isključena, nema garancije za autonomiju.

Autonomija nije načelno povrijeđena time, što bi neka narodna vlast vodila računa o tome, da li su sveučilišni nastavnici ispravni u narodnom pogledu. Ali to se prosuđivanje — da ne postane nasilje — mora ravnati po izvjesnim normama, koje političkoj vlasti daju moralno opravdanje. Autonomija time postaje sinonim za demokratsko načelo, koje dopušta slobodu uvjerenja. Redovno se i događa, da je gaženjem toga načela skopčano ukidanje autonomije sveučilišta. Time nije rečeno da bi autonomija bila ukinuta, ako politička vlast (sastavljena od nesebičnih i za naroda zaslužnih pojedinaca) zahtijeva u prvom redu na sveučilištu, da profesori budu predstavnici narodnog morala, — ali to je sasvim nešto drugo od stranačke legitimacije, koja kadgod može da znači negaciju toga morala. Na sveučilište nikako ne bi spadao, tko je dokazao da mu je oportunizam mjerodavan u narodnoj orijentaciji, — a politički kameleoni, akrobati i dvostoličari to nedvoumno dokazuju.

Kakogod dakle gledamo na položaj sveučilišnih profesora — u naučnom i nastavničkom, odnosno u političkom pogledu — autonomija ima svoje kulturno opravdanje u tome, da sveučilištu daje mogućnost nesmetane oživotvorbe naučnih i nacionalno moralnih vrijednosti: a u tome se sastoji eminentno kulturni interes naroda.

9.) Preuređenje sveučilišta bez ukidanja autonomije.

Narod, koji je sposoban, nastoji kako će sam sobom upravljati. U tu svrhu ima svoje upravljače, koji mogu biti dobri i loši. Ako su loši, nije to razlog da se narodu oduzme pravo na samosvojnost. Kad narod nije kadar da sam obračuna lošim upravljačima, može se desiti, da taj obračun izvede neprijatelj, pri čemu i narod strada.

Analogno je sa sveučilištem: autonomni režim, zbog loših pojedinaca, može da ima nedostatke koji ugrožavaju objektivni interes sveučilišta. To se može očitovati na razne načine. Blaža je forma na pr. kad bi neki dekan u ime autonomije lupao šakom po stolu kao u birtiji, izdirući se na svoje kolege u ispitnoj komisiji. Ili kad bi neki dekan zahtijevao od ispitnog profesora da propusti lošeg đaka, jer se zauzela njegova tetka. Ili kad bi neki profesor pisao o struci koja mu nije poznata, recimo o balneologiji, a pri tom bi citirao filozofa Bacona, koji da je potpuno uništio skolastičku filozofiju (o kojoj je pisac, baš kao i o Baconu, savršeni ignorant), očito nema te autonomije koja bi tome profesoru smjela dozvoliti od 24 sata dulji boravak na sveučilištu.

Nije isključeno da bi se na jednom sveučilištu ukazala potreba revizije nastavničkog zbora u pravcu naučne istine, koju pojedinci predstavljaju. Preuređenje bi onda sastojalo u tome, da se onemogući stanje gdje bi netko bio decenijima aktivni profesor tako, da se to jedva razlikuje od njegove penzije. Nemoguće je da konkretno navodimo sve potrebe preuređenja ,ali nikako ne bi na posljednjem mjestu bilo pitanje o dotacijama nekih institucija, napose stručnih knjižnica, kraj kojih u našim prilikama naprosto nije moguće naučno raditi. A može li se smatrati uređenim stanje, da sveučilišni profesori materijalno daleko zaostaju za mnogim položajima, gdje su zahtjevi u pogledu spreme daleko manji? —

Hoće li se, dakle, pristupiti pravilnom rješavanju tih pitanja, ne može se smatrati podesnim sredstvom ukidanje autonomije, čime je otvorena mogućnost baš najmanje pravilnom rješavanju. Kaošto samouprava naroda, tako i sveučilišta, zavisi o tome da li je ona predana u ruke najsposobnijima i za narod odnosno sveučilište najzaslužnijim pojedincima. Ima više načina kako se to može ustanoviti: Ako se preuređenje prepusti najboljima, bivaju oni nosioci autonomije u eminentnom smislu. Tako državna vlast zasvjedočuje, da joj je u intenciji jedino interes sveučilišta. **Stjepan Zimmermann.**

Književni prikazi

GIOVANNI PAPINI: ITALIA MIA
(Vallecchi—Firenze, 1939.)

Moderna je Italija odavno tražila čovjeka, koji bi joj sažeo dušu u jednu sintezu, kvintensencu, totalnu viziju, koji bi objavio i Talijanima i strancima genij, povijest, filozofiju povijesti, duhovne linije Italije, koji bi svratio pažnju na bitno, na osnovnu povijesnu misiju, na tajne, makar evidentne, ali zato manje zapažene.

I eto našao se najpozvaniji: Giovanni Papini. Čovjek, koji je u ličnom doživljavanju i najintenzivnijoj unutarnjoj borbi umjetnika i filozofa pretražio i prekopao sve knjige, sve misli, sva djela svoje zemlje, koji nije prestao

krvavo obračunavati sa filozofima, piscima, pjesnicima, umjetnicima i vođama Italije i Evrope od prvoga djela (»Il crepuscolo dei filosofi« 1906.) do predzadnjega (»Storia della letteratura italiana«. Vol. I. Duocento e Trecento. — 1937.) — stvorivši u tom razdoblju čitavu biblioteku knjigâ i esejâ; — koji se poput biblijskoga Jakova sa anđelom uhvatio u koštac najprije sa samim Kristom (»Storia di Cristo«, 1921.), pa sa universalnim genijem Zapada (»Sant' Agostino«), zatim sa Julijem Cezarom (»Cristo Romano«, 1923.), sa Ivanom, Lukom, Markom i Matejem (»Gli Evangelisti«, 1924.), sa asiškim pjesnikom Sunca (»San Francesco, 1932.), sa osnivačem jake Družbe (»Sant Ignatio di Loyola«, 1928.), sa Petrarkom i Michelangiolom (1927.), sa Manzonijem (»Alessandro Manzoni«, 1923);[1] — koji je konačno imao kuraže a i moralno pravo da razotkrije infernalnu anarhiju Evrope (»Gog«, 1931.), da se zatim vrati svome »ocu učitelju« i kao »katolik, i kao umjetnik, i kao Firentinac« (»Dante vivo«, 1923.), a onda opet s njime i preko njega u duhovne ponore talijanskoga Duecenta i Trecenta oblikujući u najoriginalnijoj formi (»una storia della letteratura..., educativa, cioé morale, civile, progmatica«) vječne likove: Jacopone da Todija, Guida Cavalcantija, Dantea (po drugi put u novoj obradbi od preko sto stranica), Petrarcu, Bocaccia, Caterinu de Siena i dr.

Udruživši u sebi znanje, golemu erudiciju, filozofsku prodornost misli i umjetničku intuitivnu neobuzdanost, moralnu i religijsku čistoću pogleda te rječnik i izraz najvećega pisca suvremene Italije, a ponajviše ljubav prema svojoj zemlji (»il fortissimo e caldissimo amore che sempre ebbi per la mia terra, per la mia patria, per la mia Italia«), Papini je, pored velikoga posla oko Michelangela i talijanske Renesanse, upravo usput pružio svijetu »mali svezak, ali velika zahtjeva i visoke ambicije«; — knjigu »Italia mia«.

Ovo djelo je istodobno umjetnički predložak za jednu veličanstvenu himnu Italije i otkrivanje bitnih karakteristika talijanskoga genija; povijest, ali još više filozofija povijesti, pače filozofija historijske misije nove Italije. U sedam jezgrovitih eseja nalazi se sedam puta sedamdeset i sedam razotkrivenih problema, kroz koje čitalac zbunjen i uzdignut ulazi kao kroz portale ljepote, misli i vidovitosti u carstvo Cezarovo, Danteovo, Michelangelovo, Manzonijevo, Mazzinijevo, Mussolinijevo...

Najprije vizija jednoga staroga mediteranskoga poluotoka, koji se od vječnih alpinskih ledenjaka protegao poput hrasta sa dva ogranka, od kojih jedan teži prema zemlji bogova — Grčkoj, a drugi prema zemlji čudovišta — Africi. Sa ovim drugim ogrankom kao da se sljubila trokutasta Sicilija, nalik na vječni plod. I tako se spojiše ledenjaci i hladni izvori sa azurnim proljetnim pejsažima i vratima tropskih žega. Italija je most dvaju svjetova, prebačena između »Nibelungen«-a i »tisuću i jedne noći«. Ona je u neku ruku za Evropu ono, što je Evropa za Aziju »gdje je najjače urodila uljudba i gdje se sklonio duh«; otvorena svim stranama svijeta, izložena svim kontinentima, »čvrsta i cvijetna staza između Sjevera i Juga, kompedij svih zemalja, začetak i pribježište svih civilizacija«. Čudesni mikrokozam onoga makrokozma, koji se zove zemlja. Tamo se nalazi Germanija u kaštelima i gradićima Tridentinskim, Bizant u Veneciji i Raveni, Grčka u Pestu i u Selinuntu, Španija u Napulju, Normani u Apuliji, Muslimani u Siciliji, Feničani u Sardiniji.

Nemoguće je slijediti i reproducirati sve Papinijeve zanose i slike nenatkriljive njegova imaginacije, kad skicira točke »za himan Italiji«: ta njemu se »nigdje na svijetu ne destilira tako svijetlo u vinu, nigdje ne sublimira tako pokret u mramoru, nigdje se ne oplemenjuje tako stablo u kolonu, nigdje se mudrac tako ne izdiže do sveca, nigdje se volja tako ne pretvara u moć« kao u Italiji. Nitko nije tako pisao o cjelokupnoj, konkretnoj i apstraktnoj,

---

[1] Svi su ovi eseji sakupljeni u knjizi »Gli operai della vigua« (1929.)

vidljivoj i nevidljivoj, vanjskoj i unutrašnjoj Italiji kao ovaj zaljubljeni mag riječi i slike. Sve je njezine rijeke i obale, i jezera, i šume, i perivoje, i cvijeće, i proljeće i zime obuhvatio jednim zagrljajem; dirnuo je u sve žive i sve mrtve, sve napore i sve ljepote, svu slavu i svu borbu, da dosegne rukom onu pravu, autentičnu Italiju; u svom njezinu kompaktnom integritetu, u njenoj duhovnoj čudovitosti, u njenoj realnoj i fatalnoj punini kao neki autonomni svijet usred svemira, kao neki »izgubljeni raj«.

Čini se na prvi mah, da je to sve skupa neko hvalisanje i rječita bahatost oholice i pobjednika, ali naprotiv ništa ne bi bilo dalje od istine nego ovakovo shvaćanje Papinijeve knjige. On je doduše Talijan, do posljednjega nerva i u najsitnijem detalju svoje misli i svoga izraza i ne štedi smione superlative, ali njegova izlaganja i kad zapadnu u skrajne panegirike i neskromna poređenja uvijek imaju čvrsto tlo pod nogama, tlo od činjenicâ, od dokazne snage, od vjere, od moralne superiornosti i t. d.

Tako na pr. kad on u poglavlju »Caratteri del genio italiano«, u formi pisma jednome strancu, veli, da bez Italije Evropa ne bi bila Evropa, a svijet da bi bio kudikamo gori, bjedniji i barbarskiji, te da je »italijanski narod neprestani gospodar po svome zvanju i po svojoj biti«, onda vas ni jedan časak ne ostavlja u skeptičnoj dvoumici i šutnji, nego vas upravo obasipa činjenicama, imenima, kulturnim djelima i veličinama u tolikoj mjeri i u takovoj formi, da na koncu osjetite, kako je i vaša kulturnost sazrela baš na tim izvorima.

Ta zar nije istina, da od V. vijeka dominira Italija zakonima; od VI. pa dalje naukom i disciplinom Rimske Crkve; od XI. do XV. trgovačkom i pomorskom hegemonijom; od XIV. sa cijelim XVI. sa sjajem umjetnosti i prestižem znanja; od XVII. do XIX. sa čarobnjaštvom muzike i znanosti — od Monteverdija do Verdija, od Galilea do Marconija; u početku XIX. da je jedan Talijan, Napoleone, htio iznova zagospodariti Evropom oružjem i zakonima; a malo kasnije, da ju je drugi Talijan Mazzini htio ujediniti u bratstvu građanskoga misticizma. Tek što su iščeznuli u barbarskome aluviju posljednji imperatori, iskrsavaju rimski Biskupi, heroji i vođe Evrope. Tek što je duhovni autoritet velikih papa, od Grgura VII. pa dalje, počeo opadati, niču iz Venecije, iz Geneve, iz Toskane i Lombardije novi gospodari Zapada: juristi, teolozi, moreplovci, bankari, — a malo zatim suvereno zavladaju humanisti, pjesnici, slikari, kipari, arhitekti, prava gospoda evropskoga duha, iniciatori i stvaraoci nove zapadne kulture; da su neprestani tvorci zakonâ, od rimskih i kanonskih, preko duhovnih (»Regule pastoralis« od Grgura Velikoga), papinskih (»Dictatus Papae« od Grgura VII.), civilnih (Castiglione, Della Casa), političkih (Machiavelli), fizičkih (Galileo), narodnih (Vico), pa sve do socijalnih (»Carta del lavoro« od Mussolinija). Pored ove osebine vladanja i davanja zakonâ Italija je uvijek imala ukorijenjen smisao za velike stvari. Nema grandioznije filozofske arhitektonike od »Sume« sv. Tomė; nema ljudske pjesme, koja bi tako obuhvatila i nebo i zemlju, kao što je »Divina Comedia«; nema nigdje koncepcije i proporcije kao što su one u Cappelli Sistini; nema otkrivača kao Colombo.

»Nije to oholost, uvjerava Papini, jer nas naše najstarije iskustvo uči, da vladati znači služiti. Ne vlada sigurno onaj, tko ne sluša pravednih i prirodnih željâ poniznih«. Italija je uvijek bila u službi drugih naroda, njezin duh nije kantonalnoga nego universalnoga karaktera. »Rimski Imperij, rimsko pravo, rimska Crkva, talijanska Renesansa i talijanski Risorgimento — sve su to kreacije, koje se većinom duguju našemu narodu, ali koje su prešle granicu samo jedne domovine. Talijanski genij je duboko nacionalan nadasve kada je evropski, ekumenski, katolički, to jest universalan.« To je Papinijev leitmotiv, naročito kada tumači, kako se ne može biti universalan, a da se ne prime i sintetirizaju svi mogući elementi, i u toj sintezi organički stvori

vrijednost, koja je u biti svojoj universalna. »Tutte le volte che l' Italia è stata ed è veramente italiana è anche profondamente cristiana, cioè cattolica« (Uvijek kadgod je Italija bila i jest uistinu talijanska, onda je i duboko kršćanska, to jest katolička).

Na prigovor, da je fašizam grubo prekinuo sa talijanskom tradicijom, odgovara Papini, da oni, koji tako misle »nisu ništa shvatili od prave povijesti Italije.« — »Fašizam je, među ostalim, posljednja borba za duhovnu neovisnost Italije. On je strgao odijela, koja nam nisu pristajala, pokidao je maske, koje su skrivale naše istinsko lice, opet je našao i obnovio principe, koji su povratili naše stare aristokratske republike i naše signorije: auktoritet države i jedinstvo zapovijedi.«[1]

Praveći ispit historijske savjesti »a volo d'aquila« (orlovskim letom), utvrđuje cikluse padanja i dizanja, stradanja i pobijeđivanja talijanskoga naroda, pa odmah prelazi na poglavlje »Filozofia della storia d' Italia«.

Tri su bitna pokreta života talijanske nacije: od razdrobljenosti k jedinstvu, od prevlasti tuđinaca k nezavisnosti i od jedinstva i nezavisnosti k ekspanziji imperija. Najnoviji događaji otkrivaju Papiniju ispunjeno ponavljanje ciklusa, koji se u dva maha eto ponovio na apeninskom poluotoku: Trideset vjekova od invazije Etruskâ do osvojenja Abesinije mogu se podijeliti u sedam perioda nejednake duljine i formirati dvije serije, koje se ponavljaju u istome redu. To su:

1. Fragmenti (XI.—III. st. prije Krista).
2. Jedinstvo čitavoga poluotoka sa Rimom (od 222. prije Krista).
3. Rimski imperij (od 206. prije Krista — osvajenje Španije — do raspadanja Imperija u prvim vjekovima V. st. poslije Krista).
4. Ujedinjenje pod barbarskim kraljevima (sve do 568., koja znači novu podjelu poluotoka zbog langobardske invazije).
5. Drugo komadanje Italije u mnoštvo državâ i državica (od 568.—1870.).
6. Drugo ujedinjenje Italije (1870. do prvih osvajanja u Africi).
7. Drugi Imperij talijanski (1885.— Eritreja; 1911. — Libija i Dodekanez; 1936. Abesinija; 1939.— Albanija i t. d.).

Dakle dva puta raskomadana, dva puta ujedinjena; dva puta sjedište i gospodarica imperija. Dva puta razmrvljena migracijama i tuđinskim invazijama; dva puta teško ujedinjena, prvi put od Rima (500.—222. prije K.) a drugi put od Piemonta (1848.—1870.).

Iza ujedinjenja slijedi ekspanzija. Ili rob ili gospodar nikada se ne zadovoljava polovičnim mjerama.

Osim toga Papini neizbježivo zapaža vitalnost i snagu obnavljanja plodonosnih epoha, cikluse intelektualne i političke moći bez ikakova namještanja i falsificiranja, pače sasvim prirodno jasno i kao da je samo od sebe razumljivo. Naročito ističe crvenu nit talijanske historije, a to su režimi ličnoga autoriteta. Papini ih tumači kao plod prirođenoga nepodnošenja oligarhijâ, kojekakovih družinâ i klika. Naprotiv Italija je uvijek voljela dati povjerenje ljudima jake volje i ljudima, koji su skloni narodu. Talijanski narod je uvijek bio svijestan, da mnogo njih i previše njih vodi državu i narod u propast, u nered; istotako da vladavina pojedinaca — gluhih, egoističnih i tvrdih — manje vrijedi od auktoriteta jedne glave, koja skladno ujedinjuje sve potrebe, sve želje, sve nade naroda u svojoj vlasti. Za ovu tezu je Papini imao od Cezara do Mussolinija uistinu veliku galeriju imperatorâ, diktatorâ, knezovâ, vođâ i ličnosti, koje su Italiji pribavile slavu i blagostanje.

[1] U tom istom smislu je shvatio fašizam i francuski pisac Henri Massis (Les Chefs, 1939.).

Dakako sve bi to bilo uzalud, da nije bilo naroda, kojemu je Papini nesuzdrživo spjevao najljepši dio svoje knjige.

U poglavlju »Duhovne crte Italije« pisac divnom umjetničkom intuicijom i enciklopedijskom snalažljivošću i lakoćom utvrđuje četiri značajne crte:

1. Italija je »contrada delle tombe« i »cultrice della morte« — (staza grobova i štovateljica smrti).

Nema mjesta na svijetu, osim staroga Egipta, koje bi moglo pokazati posjetiocima toliko obilje grobova, sarkofaga i grobnih natpisa. Najslavnija mjesta Italije su utočišta smrti: od etruščanskih grobova u Perugi do Adrianove goleme zgrade u Rimu; od grobova u Ravenni (Teodorik, Galla, Placidia, Dante) do sarkofaga u Bologni i Veroni; od rimskoga Pantheona do Camposanta u Pissi. Najslavnija cesta na svijetu, obrubljena je nadgrobnim spomenicima sve do Brindisija; jedna od najslavnijih crkava u Italiji, Santa Croce, prepuna je slavnih grobova. Dvije najveće bazilike svijeta dižu se na grobovima sv. Petra i sv. Pavla.

Umjetnost pruža isti aspekt: od »Danza dei morti« (Plesa mrtvih), od Clusona i »Trionfo della morte« (Triumfa smrti) od Orcagne do »Posljednjega Suda« u Sistini. Najveće Michelangelovo djelo imala je biti grobnica Julija II., a njegova remekdjela se nalaze na grobovima Medicejaca u Firenzi.

Još više pjevaju o smrti pjesnici: Sv. Franjo i Jocopone zazivaju je kao sestru i spasiteljicu; Dante putuje kroz tri carstva umrlih; Petrarca stvara svoju liriku inspiriran od umrle žene; slijedi dugi niz pjesnika kroz sve vijekove do divne Ungarettijeve: »Inno alla Morte«.

Italija je muzej najslavnijih grobova. Papini zaključuje: mladosti, svecima i pjesnicima najbliža je ideja smrti. Tko uvijek na nju misli, duhovno je svladava. Tko uza se ima uvijek nazočne svoje pokojnike, oživljava ih snagom fantazije i istom preko njihove smrti oživljava njihovu veličinu. Slavljenje smrti je izraz života vječnoga i vjere u vječnost.

2. Pored smrti ideja ljubavi dominira u čitavoj talijanskoj umjetnosti i životu: to je ljubav prema Bogu, ljubav prema ženi i ljubav prema domovini. Dante je ujedinio sve tri i zato je najveći.

3. U Italiji je uvijek bilo ljudi, koji su objašnjavali budućnost i voljeli prošlost. To je zemlja povjesničarâ i prorokâ (Vergilijeva IV. Ecloga, Gioachino da Fiore, Giovanni da Parma, Dante, Savonarola, Tommaso Campanella, Giuseppe Mazzini, Giovanni Bosco).

4. Sva talijanska umjetnost je inspirirana identičnom voljom: izvući iz realnosti bitno, a nikada ne pasti u verizam. To je prva tajna talijanske umjetnosti i njezine veličine. — Nihelenska idealizacija, ni bizantski hijeratizam, ni gotska stilizacija, ni flamanski verizam, ni neoklasični shematizam, ni francuski nadrealizam nego uvijek realnost, ne kopija, koja je realnija od istinitosti. Talijan ljubi ljudsku stvarnost iznad svega, ne gubi se u legendama, u fantastičnosti, u mitosu, uživa u jasnoj, čistoj, autentičnoj, slobodnoj konkretnosti, jednom riječi u istini.

U čitavoj je knjizi najinteresantnije poglavlje »Italija i Evropa«. Tu se Papini javlja kao političar. Ako se uzme u obzir da je ova knjiga doštampana u mjesecu studenom 1939., onda za današnje perspektive Papinijevo političko razmatranje ima profetski karakter i mogli bi u Italiji izazvati čitavi pokret među intelektualcima, a eventualno i zanijeti čitavo javno mišljenje.

Nada sve je vrijedno, da se upoznamo s tim novim i sasvim originalnim mišljenjem o novoj Evropi u vezi sa ulogom Italije.

»Zapadna civilizacija je u opasnosti.

Da se spasi, potrebito je prije svega duhovno i političko jedinstvo Evrope.

Jedinstvo Evrope može biti stvoreno samo od Italije — i bit će stvoreno od Italije.«

Ovaj kratki, suhi i apodiktički ton zadivljuje i iznenađuje. Odakle Papiniju smionost, da ovo napiše 1939. godine, a da se ne izvrgne kritici, beskonačnoj i jalovoj diskusiji, a što je najgore skrivenom posmijehu svih onih patentiranih učitelja Evrope sa londonskih, pariških, ženevskih i moskovskih govornica?

Papini je ipak dobro promislio i školski sumarno nanizao točno devet argumenata za svoju gornju tezu, a odmah iza toga sedam odgovora na sedam objekcija:

Prvi razlog: Italija je već jedamput, kroz pet vjekova za redom, održala političko jedinstvo velikoga dijela Evrope (Rimski Imperij).

Drugi razlog: Italija je već jedamput, barem kroz deset vijekova, održala duhovno jedinstvo velikoga dijela Evrope (kršćanstvo pod vodstvom Rimske Crkve).

Treći razlog: Italija je u svakom stoljeću dala velikih državnika i upravljača, više nego i jedna druga nacija, od Gracha i Sule do Cavoura i Mussolinija. Pače i tuđim zemljama je davala vođe (Mazarin, Alberoni, Buonaparte i t. d.). Crkva je u Italiji našla najviše velikih ljudi za upravu svoje institucije. Dosta je spomenuti zadnje: Consalvija, Rampollu i Gasparrija.

Četvrti razlog: Znanost vladanja stvorena je u Italiji (Machievelli, Masca, Pareto i t. d.).

Peti razlog: Prvi, koji je pokušao ujediniti sve kršćanske države Evrope protiv zajedničkog neprijatelja, bio je jedan papa Talijan (Enea Silvio Piccolomini, Pio II. 1452.); posljednji, koji je pokušao ujediniti cijelu Evropu bio je Talijan Imperator (Napoleon od 1804.—1814.).

Šesti razlog: Italija je poslije opće buntovnosti iza svjetskoga rata, prva od svih evropskih naroda znala naći i u praksu provesti one principe reda i auktoriteta, koji će nužno morati inspirirati i provesti jedinstvo Evrope.

Sedmi razlog: Italija se prva od svih evropskih naroda rezolutno oprla boljševizmu, najvećem rušitelju zapadne kulture.

Osmi razlog: Talijanski duh je uvijek osjećao i mislio universalno i kao takav vršio evropsku misiju. (Rimsko pravo, Rimska Crkva, Renesansa. Mazzini je rekao, da se ne ide u Rim i da se ne može ostati u Rimu bez jedne universalne ideje).

Deveti razlog: Talijanski duh ima neprevarljivi instinkt harmonijske sinteze svih suprotnosti u duhovnom i građanskom životu. Nije on, na pr. ni ateističan ni teokratičan; ne traži izjednačenje klasa, niti vladavinu jedne klase nad drugom; ne uništava privatno vlasništvo i privatnu inicijativu, ali se uvijek protivi prevlasti kapitalizma i t. d.

Svi ovi Papinijevi razlozi nemaju jednaku snagu uvjerljivosti, ali svi skupa objašnjavaju iskreno mentalitet suvremene Italije. Ne radi se pače ni o tome, da li Papini ima pravo ili nema pravo; važno je, da Papini ovo ispovijeda sa vjerom, koja ruši sve zapreke. Ovo je u melanholičnoj i razrovanoj, demokratskoj i boljševiziranoj Evropi jedinstveno vraćanje vjere u sebe i u principe universalnoga karaktera. Onaj tko ima kuraže, da sve ovo kaže, i to da kaže prvi i dokaže prvi, taj ima i neko pravo, da o sebi i govori kao o prvome, makar se to nekome činilo neskromno i nametljivo. Danas svijet više ne gleda kako nešto izgleda nego kako u stvari i istinitosti jest. Maske i fasade su popadale. Traži se istina!

Sedam objekcija detaljnije (u ideološkom smislu) obrađuje i razrađuje ovih devet razloga. Papini se pri tom naročito brani od prigovora, da je Italija imperijalistička nacija, prepuna oholosti i pohlepnosti i da prema tome ne može biti sposobna izvršiti jedno djelo, za koje se traži altruizam, nezainteresiranost, umjerenost i duh pravednosti.

»Italija može odgovoriti, da ona nije nikada stvarala svoj vlastiti mitos, stvar židovskoga podrijetla, izabranoga naroda, određena da vlada svijetom.

Talijani znaju, da svaki narod ima svoj čas u razvoju kulture, i vlastitu misiju, čednu ili visoku u povijesti svijeta.

Tvrditi da talijanski narod posjeduje u većoj mjeri nego drugi, smisao universalnoga i politički genij, nije oholo hvalisanje nego istina, koji su uvidjeli i spoznali i stranci.

Nikakova oholost ni pohlepa ne mogu nagnati Italiju na ujedinjavanje Evrope, na težak, skup, opasan i riskantan posao. Ta radi se o ujedinjavanju, a ne o zaposjedanju Evrope. Radi se o služenju općemu dobru, o žrtvovanju našega mira možda za vjekove, o radu za manje prilagodljive i radljive, o preuzimanju preteške odgovornosti; u jednu riječ o upravljanju a ne eksploatiranju.

Italiji, kad bi gledala samo na svoj interes, ne bi konveniralo natovariti sebi tako težak teret; njoj bi naprotiv bilo bolje složiti se sa dvije ili tri sile, koje hoće da vladaju na zapadu i na istoku i izvući od njih — materijalna i vremenita dobra — koja može očekivati i zahtijevati.

Ako pak Italija nameće sebi na glavu strahoviti podhvat ujedinjenja Evrope i spasavanje kulture, sigurno je ne potiču na to dobit ili nadutost nego izvršavanje poziva jedne herojske misije.«

Na pitanje, kakovim se sredstvima i kakovom akcijom može ostvariti jedinstvo Evrope, Papini daje enigmatičan odgovor, kojemu više nedostaje konkretne jasnoće nego dubine i vjere prema onoj — blaženi oni među blaženima, koji shvaćaju i ono, što nije bilo rečeno. Značajno upozorava na dvije talijanske knjige, koje ujedinjene predstavljaju veliki manuel talijanske politike: »De monarhia« i »Il Principe«. Dakle treba stvoriti nešto o čemu je sanjao Danteov kršćanski genij pomoću realističkoga Machiavellijeva iskustva.

»De Monarhia« kao da je stvar mrtva, »Il Principe« kao da je stvar đavolska; ujedinjene dat će mu život a Sotoni smrt. Danteovsku utopiju će omogućiti konkretni machijavelistički pragmatizam; a previše ljudski račun Tajnikov bit će očišćen i sublimiran visokom vizijom Pjesnikovom. Il Principe bez De Monarhia je previše zemaljski; De Monarhia bez Il Principe je previše sterilna i neuporabiva. »Budite jednostavni kao golubovi, a lukavi kao zmije«. Imajući u vidu jedno i drugo djelo, više u duhu nego po slovu, Italija će moći povesti Evropu u zazvano jedinstvo.«

Papini je previše stvaran i dubok pisac, a da bi se samo poigravao duhovitim literarnim simbiozama. Na drugom mjestu piše: »Italija je danas posljednja tvrdjava onoga što tvori i što će ponovno uspostaviti jedinstvo Evrope: Pax Romana i Kristova Crkva. Nama, našim sinovima, našoj unučadi je označen strahovit posao da spasimo ove dvije posvećene institucije, ali ne samo da ih spasimo nego da ih ponovno unesemo u Evropu, da, kako bi se nastavile one superiorne civilizacije, ljudske i božanske, koju one promiču, štite i utjelovljuju.«

Previše je teško upuštati se u kritiku ovako zamašnih misli od ovako velika duha u ovako veliko i jedinstveno doba. Možda će samih nekoliko, ne godina, nego mjeseci i dana izreći apokaliptičan sud o svemu ovome.

Nama je za sada dosta čuti, znati i razmisliti, jer nas sa Papinijevom Italijom ne dijeli nego spaja samo Jadransko more... **D. Žanko**

POLJSKA LIRIKA

Izdanje Zabavne biblioteke, Zagreb 1939. (Kolo L, knj. 602)

Poljska je književnost, pored svega nastojanja Zabavne biblioteke i drugih izdavačkih poduzeća, kod nas dosta malo poznata. Za prosječnog Hrvata poljska je književnost još uvijek Sienkiewicz, eventualno Prus i, možda, Že-

romski, a od pjesnika Mickiewicz i Slowacki. Rijetki su koji su pročitali — mislim, naravno, u prijevodu — bilo koje djelo Kossak-Szczucke, Kadena, Nalkowske ili Reymonta, a za Ossendowskoga još i danas mnogi misle da je Rus. Marija Dombrowska, koju sam po prvi puta sreo baš ovdje u Zagrebu, našoj čitalačkoj publici uopće nije poznata, ma da se inače ubraja među savremene poljske spisateljice, a feljtonista Nowakowski smatran je danas — zahvaljujući vanrednoj prevodilačkoj vještini J. Benešića — najboljim predstavnikom savremene poljske literature uopće. Kad je tako s prozom, koja se ipak kud i kamo više čita i prevodi nego čista poezija pisana stihom, nije čudo što je poljska lirika, naročito ona savremena, nova ovdje gotovo sasvim nepoznata. To je veća zasluga Zabavne biblioteke, a u prvom redu gg. Andrića i Benešića, što su odlučili da u ovo za Poljake tako teško doba izdadu zbirku poljske lirike.

U predgovoru dao je Benešić kratak, koncizan pregled cijele poljske književnosti. To nije nikakva učena studija protkana svim onim literarno-historijskim balastom na koji smo navikli u člancima o književnosti, to je u pravom smislu jezgrovito, kratko i popularno napisani pregled, koji će svakomu dati jasnu i plastičnu sliku o glavnim zbivanjima u poljskoj književnosti. Lijepo je što Benešić na više mjesta ističe kako su djela ponekih važnijih pisaca prevedena i na hrvatski jezik, ukazujući tako posredno na duhovne veze koje su nas u prošlosti vezivale s Poljacima i s njihovom književnošću.[1] Ovomu očito služi i popis poljskih knjiga izdanih u hrvatskim prijevodima u Zabavnoj biblioteci dodan na kraju knjige. U Bilješkama i objašnjenjima (str. 213—220) dane su kratke karakteristike pisaca i njihovih djela. Neke su od njih (na pr. ona o Słowackom i dr.) vrlo dobre, pisane lijepim, lakim i zanimljivim stilom, koji nam je već otprije iz drugih Benešićevih djela poznat.

Za razliku od Ruske lirike,[2] koja počinje s Puškinom, ova antologija obuhvaća poljsku liriku sve tamo od XVI. stoljeća pa do naših dana. Ovakav opseg imade svoje i dobre i slabe strane: dobre u toliko, što nam — barem u teoriji — kao u kakvom kaleidoskopu pruža sve ono što je po redaktorovu mišljenju u različnim periodama poljskog lirskog stvaranja najbolje, najljepše i najizrazitije, a slabe opet u toliko, što na urednika stavlja dvostruki gotovo podjednako teški zadatak: 1) da ih svega lirskog obilja cijelih stoljeća izabere ono, što je doista najvrednije i za određeno doba ili određenog pisca najkarakterističnije, i 2) da ujedno nađe i ljude, koji će to umjeti tako prevesti, da se i u prijevodu osjeti svaka, pa bila ma kako fina, nježna ili snažna, nijansa pjesničkog izražaja. Ovo je drugo, rekao bih, još i teže od prvoga. Schopenhaueru ni prijevod sasvim običnih izraza nije bio daleko od providne kopije ili manje ili više uspjela falsifikata, pa kako da se to onda ne osjeti u stihu, kojemu se ritam — po Claudelu — intimno slijeva u jednu cjelinu s autorovim dahom, te je isto tako subjektivan i neposredan, kao što je neposredan i naš život i dah kojim dišemo. Baš zato je ovaj drugi zadatak tako težak: pjesnika može čovjek shvatiti i u sebi osjetiti, ali prevesti ga može u punom smislu opet samo pravi pjesnik, i to takav pjesnik, koji i sam osjeća ili može da osjeća upravo onako, kako je osjećao i sam autor. Jedino on će naći adekvatne nijanse, koje će dati cijelu skalu osjećaja što ih je umjetnik-autor obavio riječima svoga originala. Drugim riječima, čovjek može biti i vrlo dobar, pa i odličan pjesnik i prevodilac, da mu zato ipak prijevodi jednih lirskih pjesnika uspiju bolje i neposrednije nego drugih, koji su mu možda, ako i ne po svojem osnovnom tonu, a ono po svojim finim nijansama, po svemu onome što pjesmi daje posebnu, individualnu

---

[1] V. i Benešićev prijevod Asnykove poslanice iz Albuma dla Zagrzebia.
[2] Ruska lirika. Izdanje Zabavne biblioteke, knj. 601.

boju, nekako tuđi, gotovo bih rekao nepristupačni. Odatle onda nastaje prirodna potreba da se u svim ovakvim kolektivnim antologijama kao što je ova, koja leži preda mnom, ako i ne za svakog samostalnijeg pjesnika, a ono barem za svaki pjesnički tip nađe po koji taj prevodilac, koji će udovoljavati zahtjevima što sam ih gore spomenuo. Znam da to nije lako, i da je to u većini slučajeva iz tehničkih razloga (ne poznavanja jezika etc.) gotovo neprovedivo, pa zato se nimalo ne čudim što tome nije udovoljeno ni u Benešićevoj zbirci, u kojoj je on sam morao prevesti ni manje ni više nego 45 (od svega 62) različnih lirskih djela (19 autora, od toga samo Tužaljke Kochanowskoga iznose preko 20 strana). Neki su od ovih prijevoda (na pr. »O panu Tralalińskim« Tuwina, pa »Szumi w mej głowie« Wierzyńskoga, »Szczerość kawalerska« Stan. Morsztyna i dr.) svojom lakoćom i virtuoznošću pravo biserje u kojem se Benešićeva briljantna sposobnost uživljavanja pokazuje u svom svojem sjaju, dok su opet neki drugi (Kasprowicz, pa neke Tužaljke Jana Kochanowskoga) već nešto slabiji, kao da ih je prevodilac prevodio samo zato da njima nadopuni već gotovu zbirku. Ova se nejednakost osjeća nekako posredno i u vanjskom omjeru, u kojem su dani pojedini predstavnici novije poljske lirike. Dok je Tuwin, koji je Benešiću možda najbliži, zastupljen sa 11 pjesama, Wierzyński sa 5, a Asnyk i Staff sa po 4, dotle od Kasprowicza, najsnažnijeg i ujedno najplodnijeg predstavnika Mlade Poljske, nema nego dvije, a od Norwida čak ni jedne. Osim toga ne znam, je li baš bilo tako prijeko potrebno da se dade cijeli ciklus »Trena« Jana Kochanowskoga, kada su oni i onako dosta neujednačeni te ovako kao cjelina na prevodioca stavljaju gotovo prevelike zahtjeve. Možda bi bilo bolje da se je dao samo manji izbor (na pr. Tren V., VIII., XI. i XVI., koji su doista majstorski prevedeni), pa da su mjesto toga u antologiju ušli još neki noviji lirici kao Słonimski, Leśmian, Lechoń, Zegadłowicz, a eventualno i koji predstavnik »awangarde« i najmlađeg pokoljenja (Przyboś, Lesman-Brzechwa, Bąk ili dr.). Karakteristično je nadalje da u ovoj zbirci nema ni jedne žene. Ne znam zašto. Već je Hranilović prevodio Konopnicku (u »Vijencu«), a Pawlinowska-Jasnorzewska, ma da ne spada među Skamandrite, ipak u savremenoj poljskoj lirici zauzima mjesto ravno Wierzyńskomu, ako ne i Tuvinu, pa je nije trebalo mimoići. Osim toga ona se ne ubraja ni među najmlađe, pa se za nju — naročito ako se uzmu u obzir nedavni događaji — nipošto ne bi moglo reći, da još nije dala ono, što bi od sebe mogla dati najbolje.[3] Mislim time samo podvući, da je savremenu poljsku liriku ipak trebalo dati u nešto većem, obilnijem izboru. U Poljskoj je u zadnje vrijeme godišnje izlazilo prosječno po osamdeset do stotinu posebnih zbirki lirskih pjesama, a od ovih su neke odmah rasprodane ili su doživjele po nekoliko izdanja, što je svakako rječit dokaz, da je lirsko stvaranje u savremenoj poljskoj književnosti bilo vrlo intenzivno. Kako će i što će biti poslije nedavne rujanske tragedije, teško je predvidjeti, no vjerojatno će i tu doći do zastoja, ako ni u čemu, a ono svakako u opsegu književnog stvaranja. Nadajmo se međutim da će to utjecati više na prozu nego na liriku, ako, naravno, sadašnja katastrofa na Zapadu nije pokosila i uništila i sve ono, što se je spasilo iz nesretne i ratom poharane Poljske.

Na koncu htio bih još reći koju riječ o našim prevodiocima. Dok se je starija generacija (Preradović, Palmović, Harambašić, Marković, Vukelić, Maretić, Velikanović i dr.) češće javljala s prijevodima iz poljske lirike, kod mlađih je to — osim Benešića, koji stoji nekako na prijelazu između jednih i drugih i koji je danas neosporno najboljim i prevodiocem i poznavaocem

---

[3] V. Benešić, Pregled, str. 16.

[4] Isusovac M. Pavelić donio je u svojoj zbirci Iz duhovne lirike (Zagreb, MH., 1937) također tri poljske pjesme (Słowackog, K. Ujejskog i Asnyka).

poljske književnosti među Hrvatima — skoro sasvim izostalo.[4] Možda su tomu krive i donedavne političke predrasude, ja sam barem sklon da prihvatim takvo tumačenje, jer mi inače ne bi bilo jasno, kako to da se je kod nas u zadnje vrijeme više prevodilo i jzapanskog nego iz poljskog pjesništva, ma da nam je ovo ipak i po svojem duhu i po svojem nivou kud i kamo bliže i pristupačnije od pjesama dalekog Nipona. Danas međutim, kada oluja mota i ruši staru Evropu, nestaju malo po malo i te predrasude, pa se valja nadati, da će se poljska lirika u budućnosti češće javljati na stranicama naših književnih časopisa. Zato ne mogu dovoljno naglasiti, kako je Benešićeva antologija dobro došla, i kao pregled poljske lirike sve tamo od savremenika naših Dubrovčana, kada je već postojao kontakt između Hrvata i Poljske, pa do danas, kada nam je nesreća Poljake opet približila, i kao poticaj mlađoj generaciji naših pjesnika, koji će u bogatim i finim, plastičnim nijansama poljske lirike naći pravu poeziju, koju je vrijedno prevesti i na naš jezik. **J. Hamm**

Dr. VILKO RIEGER: ODRŽANJE SELJAČKOG POSJEDA

(Svezak 26. Male Knjižnice Matice Hrvatske, Zagreb 1940.).

Agrarno-politička literatura obogaćena je odličnom i konciznom studijom Vilka Riegera o održanju seljačkog posjeda. Važnost ovog pitanja za hrvatski narod, kao pretežno seljački, jest od primarnog značaja. I u ovom svom najnovijem djelu, kao što je slučaj i kod ostalih njegovih rasprava iz područja agrarno-političke tematike, iznoseći strujanja, teorije i rezultate nastale u vanjskom svijetu, uvijek ih uspoređuje odnosno primjenjuje na naše prilike, te onda iz naše perspektive donosi zaključke o pojedinim pitanjima. Time njegova izlaganja dobivaju za nas naročitu vrijednost, jer su živa i zahvaćaju probleme, koji su danas vrlo aktuelni.

Postavljajući si zadatak odgovoriti na pitanje: »može li se održati seljačko gospodarstvo« ispravno ističe, da se pri ovom pitanju, kao i u vođenju agrarne politike uopće, treba obazirati na različite momente: tehničke, privatno-gospodarske, narodno-gospodarske, socijalne, populacione i nacionalne, i to u konkretnim prilikama nekog naroda i u određenom periodu vremena. Jedino cjelovitim gledanjem na ovaj problem, može se dati odgovor na postavljeno pitanje.

Iznoseći u uvodu općenite napomene dotiče pitanje terminologije, koja je u vezi s disciplinama nacionalne ekonomije (tako govori o pojmovima »posjed«, »vlasništvo«, »gospodarstvo«, »gospodarski optimum«, »rentabilnost«, »ekonomičnost«). Usput daje brojčano odnos poljodjelskih gospodarstava prema njihovim veličinama te iznosi njihove diferencijacije. Potom prelazi na povijesnu stranu ovog pitanja i u sažetom prikazu iznosi shvaćanje raznih ljudi u razna doba o problemima u vezi s ovim pitanjem. Stanovište pojedinih ljudi odnosno grupa u novom vijeku svrstava konačno u tri skupine, i to pristaše velikog posjeda (fiziokrati, ortodoksni marksisti i dr.), zatim pristaše malog i srednjeg seljačkog posjeda (merkantilisti, marksisti-revizionisti i dr.), te konačno pristaše mješavine velikih i malih gospodarstava (Settegast, von Goltz, Hollmann i dr.). Raspravljajući o privatno-gospodarskom optimumu u posebnom poglavljuju zaključuje, da mala i srednja seljačka gospodarstva mogu nadmašiti velika u svakom pogledu, tako u pogledu brutto prinosa, čistog prinosa, ili dobava za nepoljodjelsko pučanstvo.

Od pristaša kolektivizacije stalno isticana »prednost strojeva« stavljena na pravo mjesto pokazuje, da opstojanje mogućnosti strojeva u industriji nije ista kod poljodjelskih strojeva, nego je daleko manja. Malo gospodarstvo može sebi također nabaviti strojeve i to putem »strojevnih zadruga«, pa veliko

gospodarstvo nema ni u ovom pogledu nikakvih posebnih prednosti. U narodnom gospodarstvu za problem veličine poljodjelskih gospodarstava važne su dvije stvari, naime, koja veličina gospodarstva ishranjuje veći broj ljudi na istoj površini, i drugo, koja veličina gospodarstava dobavlja za tržišta veću količinu proizvoda za prehranu nepoljodjelskog pučanstva. Pokazalo se, da je seljačko gospodarstvo otpornije protiv raznih kriza, od velikog, jer ono, kao »gospodarstvo za podmirenje potreba«, nije ovisno o tržištu.

Socijalni razlozi govore također za održanje seljačkog gospodarstva, jer ono pruža samostalnu eksistenciju velikom broju slobodnih seljaka, te spriječava proletarizaciju. Općenito je poznato, da se visoki vitalni indeks postizava u pretežno seljačkim zemljama. Visoki pak vitalni indeks u interesu je opstanka pojedinog naroda. Održanje seljačkog gospodarstva, naročito što se tiče populacije, znači pobijanje neomaltuzijanizma, te mogućnost prehranjivanja što većeg broja ljudi na istoj površini. U daljnjem izlaganju obara se autor na knjižicu profesora Mije Mirkovića, koja se bavi istim pitanjem, pa naglašuje, da je seljaštvo bar isto toliko predisponirano za gospodarski napredak kao i gradsko i poljodjeljsko radništvo. Obzirom na činjenicu, da je seljačko gospodarstvo »obiteljsko«, t. j. takovo za podmirenje potreba, to ono nije kapitalističko. Istaknuto je doduše, da i veliko gospodarstvo može imati koju prednost pred seljačkim gospodarstvom, ali to ipak ne znači, da se kolektivizacija nema bezuvjetno otkloniti kao štetna po seljačko gospodarstvo, naročito iz socijalnih i nacionalnih razloga, a ne manje i iz gospodarskih, kako onih privatnih, tako i narodnih.

Potkrijepivši svoje izlaganje mišljenjem brojnih autora, Rieger je odlučno i jasno dao odgovor u prilog održanja seljačkog gospodarstva, pobijajući redom sve glavne prigovore protivnika ovakovog stajališta, u prvom redu marksista. Svi oni, koje zanimaju pitanja iz agrarne politike, naći će u ovoj knjizi mnogo ispravnih konstatacija, koje radi svestranog pogleda na postavljeno pitanje zadiru i u druga područja narodnog života, izvan onih agrarno-političke naravi. Odgovorivši posve zadatku, koji si je autor postavio izdavajući ovu knjigu, možemo reći, da je rasprava postigla pravu svrhu, te da je znatno popunila prazninu koja kod nas postoji o ovim pitanjima na području nacionalne ekonomije. **Stipe Mosner.**

TURSKA, — DANAS I SUTRA

Prosjek kroz život jedne države

(Napisao Munir Šahinović-Ekremov, Sarajevo 1939, izdanje i naklada: »Muslimanska svijest«)

Na našem književnom tržištu javila se još jedna knjiga, koja svojom aktuelnošću, problematikom i dotjeranošću mora izazvati interes i odobravanje kod svih Hrvata, koji nisu ravnodušni za probleme vlastite nacije i s tim u vezi za analogne probleme vanjskog svijeta. Riječ je o knjizi poznatog hrvatskog publiciste i novinara, urednika »Muslimanske Svijesti« Munira Šahinovića-Ekremova: »Turska, — danas i sutra.«

Oduvijek je kod nas Hrvata bio veliki interes za Tursku i turske stvari, i lijepo o tome govori pisac u uvodu svoje knjige, kad kaže: »Država turska i narod turski kroz sve svoje životne oblike i izražaje zanimaju nas u mnogočemu više nego drugi strani narodi. »Govori zatim o našim odnosima s otomanskom imperijom u povijesti.

Većina naših pokrajina spadala je u Tursko Carstvo na dulje ili kraće vrijeme. Turci ne samo da su četiri stoljeća gospodarili nad nama nego su izvršili duhovnu i kulturnu revoluciju u krajevima, koje su držali.

Veliki dio Hrvata primio je Islam, a ono istočnjačko gledanje na život i njegove pojave uhvatilo je korijena i među nemuslimanskim Hrvatima, osobito u Bosni i Hercegovini.

Utjecaj islama i turske kulture nije ni malo oslabio makar ima već šezdeset godina kako su raskinute sve veze državnog karaktera između Hrvata i Turaka.

Svojim shvaćanjem hrvatske povijesti (»Povijest Hrvata kroz četiri prošla stoljeća najvećim dijelom je toliko vezana za povijest Carstva Turskoga, da se jedna od druge u tom razdoblju gotovo ne mogu lučiti«.) Šahinović idejno nadovezuje na riječi dra. M. Lorkovića: »Mi držimo, da bi bilo skrajnje vrijeme, da se povijest islamskih Hrvata konačno stane istraživati i prikazivati kao dio povijesti Hrvatskog naroda te da se uvidi, da je pod islamom jedna grana Hrvata, iako pod regionalnim bosanskim imenom, ispisala značajne listove hrvatske prošlosti.«[1]) Time oba pisca doprinose nešto k novom i jedino ispravnom tretiranju pitanja Islama i islamskih Hrvata u našoj povijesti.

Sva naša kulturna nastojanja imaju neke tragove Islama i Turaka. Nije ni čudo četiri stoljeća trajala je tursko-hrvatska simbioza. Ona nije mogla ostati bez plodova.

To svoje razlaganje zaključuje pisac riječima: »Pisati o Turcima i Turskoj pa i onoj današnjoj, istodobno znači, na jedan način, osvijetljivati pojedinosti iz naše sistematski obuhvaćene povijesti.« Značajne su i ove riječi iz Šahinovićeva predgovora: »Iz petnaest godišnjeg rada kemalističke revolucije mogu mnogo naučiti, mnogošta na sebe primjeniti i najkulturniji narodi Europe. Posebno to vrijedi za manje narode koji se nalaze u borbi za svoju slobodu i nezavisnost...«

Pisac nam u predgovoru kaže, da je knjiga pisana bez velikih pretenzija, ali ova pretjerana skromnost pisca začudit će svakoga koji knjigu pročita, jer je knjiga ne samo zanimljiva nego i vrijedna. Solidno pisana, s dubokim poznavanjem stvari, knjiga ne gubi ništa na svojoj objektivnosti makar pisac jasno izriče svoje simpatije za tu današnju Tursku i njene upravljače.

Svatko bi mogao piscu zavidjeti na snažnom i zanimljivom stilu, kojim je knjiga pisana. To je kombinacija stila prvorazrednog novinara i izvrsnog esejiste. Pisac se ne služi bombastičnim frazama, nego iskorišćava neiscrpno blago hrvatskog jezika (koji je u Herceg- Bosni naročito lijep), da izrazi svoje misli i zabilježi opažanja.

Posebnu vrijednost knjiga dobiva zbog svoje neuporedive originalnosti. Pisac ju je napisao nakon dugogodišnjeg proučavanja turske literature, publicističkih djela i jednomjesečnog boravka u Kemalovoj Turskoj. Turska je za autora pročitana i dobro prostudirana knjiga, a mogao ju je dobro upoznati, jer odlično vlada turskim jezikom. Opsežan predmet pisac je razdijelio u nekoliko poglavlja, koja je sistematski obradio. Za nas je Hrvate sigurno najzanimljivije poglavlje: »Naši u Turskoj, otsječena grana hrvatskog naroda.«

Prvo i najveće poglavlje posvećeno je Kemalu.

To je čovjek neturskog podrijetla, koji je Tursku spasio iz propasti u zadnji čas i pokazao joj način, kako će se regenerirati za novi, bolji život.

Mučan je bio životni put toga genija, koga nije nitko shvatio. Još dok nije ni sanjao, što će jednom postati, kao oficir solunskog garnizona, izabrao je Kemal životnu filozofiju–Comteov pozitivizam. Ostao mu je vjeran do konca života. Kraj mnogo neprijatelja, nutarnjih i vanjskih, u najtežim prilikama, ni od kog shvaćen stvorio je svoje životno djelo — republiku Tursku. Da to stvori, nije žalio ni sebe, ni drugog. Mnogo je turskih glava palo, da budu temelj nove Turske. Njegove su reforme bile opsežne i sudbonosne. Rastavivši crkvu od države, dosljedno je laicizirao republiku.

---

[1]) Dr. Mladen Lorković: Narod i zemlja Hrvata, str. 46.

Zadro je i u privatni i intimni život naroda: otkrio tursku ženu, skinuo zauvijek Turčinu fes sa glave i t. d.

Tisuće i tisuće je Kemal reformi proveo na svim poljima: kulturnom, vjerskom, gospodarskom, društvenom, političkom i drugdje. Kad je to provodio, nije se obazirao ni na koga, ni na što. Nemoguće je u ovom prikazu nabrojiti sve Kemalove reforme, jer bi time napisali drugu Šahinovićevu knjigu. Pisac je to u ovoj knjizi sve podrobno obradio.

Ipak ćemo radi osebujnosti i zanimljivosti navesti jedno Kemalovo, ne reformno nego revolucionarno djelo: s t v a r a n j e t u r s k e n a c i j e. Kao osnovicu uzeo je Kemal Turke iz Anadolije, koji su govorili turskim jezikom.

Prije Kemala Turci nisu postojali kao nacija. Riječ Turčin značila je pripadnost turskoj državi i Islamu. Kemal je narod stvorio dekretom. Najprije putem asimilacije: otvorio je širom vrata doseljenicima muslimanima s Krete i Radosa, iz Epira i Tesalije. Nije mu smetalo, što ti ljudi govore grčki. Zatim su došli doseljenici iz Rumunije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Albanije, Makedonije. Svi su ti ljudi govorili jezikom svojih domaja. Došli su konačno stanovnici Levanta, koji osim arapskog ne znaju ni jedan drugi jezik.

Za taj rad postavljeno je pravilo: »Tko na teritoriju Republike Turske ispovijeda isalmsku vjeru, tko je uz to podanik republike, taj je Turčin.«

Ermeni, Grci, Židovi, kršćani uopće nisu mogli ući u turski narod, makar se i osjećali Turcima. Tzv. Grci u Turskoj govorili su turskim jezikom, ali su ipak morali seliti u Grčku, da dadu mjesta »Turcima« iz Grčke, koji nisu znali ni riječi turski.

U Turskoj je bilo dosta kršćana Ermena. 1922 g. uništio ih je general Čazim Karabekić. »Pripovijest o Bartolomejskoj noći Katarine Medici, bila je nedužna skaska za djecu, prema onom što se dogodilo u Erzerumu i Bitlisu.« To su riječi autora, kojima opisuje rješavanje »jermejskog pitanja« i pridodaje: »Od 1922 g. su Ermeni bivši izumrli narod.«

»Grci« su protjerani u Grčku.

Kemal je time propisao recept (a njime se prvi poslužio) za rješavanje manjinskih pitanja. Europa se do nedavno zgražavala nad tim, da konačno i sama prihvati taj recept (Nijemci u talijanskom Tirolu, Česi u Sudetima, Poljaci u provincijama graničnim s Njemačkom). I nas Hrvate ove činjenice nagone na razmišljanje.

Iza ovog izvrsnog razlaganja pisac se opsežno bavi o poglavlju: »Država i politika« napretkom Republike Turske na različnim poljima državnog života. Tu se redaju slike iz trgovine, industrije, saobraćaja, zemljoradnje i t. d. Napredak je razumljiv premda je čestoput sav taj rad obilježen dilentantizmom nužnim za prve korake jednog mladog državnog organizma. Najljepše je u svemu tome onaj polet i idealizam čak i mladenačka prepotencija. Sve su to znaci, da će jednom, kad se prilike konsolidiraju, poći boljim i pravim putem.

Možda je najgore, kaže pisac, za mladu ovu državu, što sve stvara dekretima, koje onda provodi nesmiljenom silom. To rađa nezadovoljstvom isprva pritajenim, ali ozbiljnim i vrlo opasnim za ovako mladu državu. To je i uzrok, da je Turska teška reakcionarna policijska država, u kojoj formalno ima zakona, ali faktično vlada sila i samovolja vlastodršca. U Turskoj je — naročito u Kemalovo vrijeme — autokratska diktatura najčišće vrste. Kemal je bio bog. Ni sabor, ni ministri bez njegove volje nisu imali nikakve snage i važnosti. Za ironiju, Turska je neprestano — na papiru -- demokratska konstitucionalna republika.

Kemala je boljelo, što mora ovako vladati, ali turski narod je još apsolutno nezreo za slobodu i demokraciju.

Sad dolazi najinteresantnije poglavlje: »Naši u Turskoj«.

Pisac piše ovo poglavlje s naročitom ljubavlju. Kaže, da je nalazio naših svagdje u Turskoj. U svim zvanjima, u svim mjestima i pokrajinama, a najviše u Carigradu. Ima ih oko 300.000. Njihovo doseljavanje u Tursku počelo je 1878., a traje sve do danas, tako da su od tih turskih Hrvata neki direktni doseljenici, a većina je drugo, pa i treće doseljeničko koljeno.

Ima više razloga tog emigriranja, prije vjerske, a sad uglavnom ekonomske naravi. Naš je svijet neupućen i misli, da će svoju vjeru najbolje sačuvati u Turskoj. Da to nije ispravno, pokazalo se kasnije, jer je Islam kod nas još i danas živ i jak i prepušten nesmetanom slobodnom razvoju. Da su to znali naši stari muslimani, jamačno ne bi selili.

Ekonomski razlozi su danas glavni »spiritus movens«, ali je i to pogrešno. Kod nas je daleko bolje ekonomsko stanje nego u Turskoj. Većina se tih iseljenika kaje, što su iselili. No pomoći nema.

Republika Turska teško će pustiti van iz zemlje kojega muslimana. Kršćanima su naprotiv vrata uvijek širom otvorena, da se kupe ako hoće.

Onda, kako bismo riješili ekonomsko pitanje tih repatriranih muslimana Hrvata, kad bi se i mogli vratiti iz Turske?

Kod njih je i danas živa svijest o njihovu »bošnjačkom« podrijetlu. Još nisu zaboravili svoju slatku hrvatsku ikavicu. Nostalgija ih uvijek obuzima, kad se sjete svoje stare domaje. Ljubomorno čuvaju stare običaje, i žene se međusobno.

Većinom su sirotinja, a ima ih i na visokim i unosnim položajima u politici i privredi. Nakon što je pisac opsežno govorio o ovome problemu, poručuje našim muslimanima ovo: »Ne idite odavde, jer jedne Bosne ne ćete naći nigdje na svijetu. Naša domovina je blagoslovljena zemlja, znajte sigurno da se nigdje ne jede slađi i lakši hljeb nego ovdje. Znajte da ga je svugdje teže i mučnije zaraditi.

Turska ima svoje brige i nevolje, svoju sirotinju i svoje patnje. Ona se ne može o vama brinuti onako kako bi vi htjeli. Ako hoćete raditi, ovdje ćete naći dvostruko lakši rad nego u Turskoj. Nama su govorili naši ljudi koji žive u Turskoj, da odvraćamo naš svijet od selenja. Turska nije bajoslovna zemlja blagostanja, nego siromašna država, koja se nalazi na putu da postane ono što je Bosna već najmanje dvadeset godina. Jer Bosna je potpuna Europa, Turska je još uvijek Azija i u punom značenju te riječi, tek na putu da postane moderna država.«

»Republika i Islam« je predzadnje poglavlje ove knjige, zapravo jedan dobar esej o Islamu u Republici Turskoj.

Učeni pisac dobro pozna nauku Islama, koju podrobno analizira uspoređujući je s vjerskim reformama Kemala i dolazi do zaključka, da ni jedna reforma nije povredila ni pogazila Islam i njegovu bit, nego ga dapače očistila od balasta, koji se oko njega tokom vjekova skupio. Time je Islam zadobio novu životnu snagu i postao snažniji za borbu sa modernim vremenom.

Kemal prema tome nije bezbožnik i progonitelj Islama nego njegov reformator i spasitelj. Turska je svojim reformama pokazala put, kojim u buduće imaju poći i ostale islamske države i narodi.

Pisac sa poglavljem »Turska — sjutra« kao pogovorom završava svoju knjigu govoreći o ulozi Turske, koja bi imala stati na čelo islamskim državama u modernizaciji i regeneraciji. To nije mogla Kemalova Turska, ali će moći Ismetova. Knjiga je svojim sadržajem i problematikom toliko važna, da bi je trebao pročitati svaki prosvijećeni Hrvat. Šteta, da je izašla u dosta maloj nakladi (svega 1500 komada).

U mnoštvu knjiga na našem književnom tržištu ova knjiga Munira Šahinovića zauzima bez sumnje odlično mjesto.

Knjigu treba pročitati, da se tek sve ostalo vidi i nauči.

Emil Medvedović.

PAVAO TIJAN: SENJSKE ŠTORIJE I ĆAKULE

(Iz Zbornika za život i običaje hrvatskoga naroda. Zagreb, 1940.)

Poznati kulturni historik grada Senja, profesor Tijan, prikupio je i u Zborniku objelodanio na broj 311 senjskih »štorija« i »ćakula«. To je posao, koji na prvi mah ne izgleda ni značajan ni velik, ali onaj, tko se upusti u tu duhovitu vrevu doskočica, šala, duhovitosti, pučke i građanske mudrosti, i ako mu je još k tome poznat i bliz onaj gosparski mentalitet, brzopleti jezik i ona primorska prodorno-šaljiva senjska ćakavica, taj će osjetiti, kako je sakupljač razastro pred njega neslućeno blago narodne duše i to iz nkih najintimnijih zakutaka. Čovjek štije jednu »štoriju« za drugom, a one ga sve više zaokupljaju i omataju nekim čarobnim fluidom neprisiljene duhovitosti, da im se konačno preda kao posve njihov. Iz njih kao da viri neki stoljetni prokušani čarobnjak, koji je svaki čas spreman da vas zaskoči i iznenadi svojom prirođenom vještinom, a kad vas zaskoči, u tren oka vas zarazi nekim blagim, pitomim i prskavim humorom.

Taj senjski humor je naročit izraz senjskoga duha i g. Tijan mu pripisuje jako mnogo tumačeći snagu senjske asimilacije.

»Te crtice i prilozi, kako sam ih ovdje sabrao, uistinu su narodno blago Senjana, jer potpuno zamjenjuju tradicionalnu književnost, kakvu smo navikli razumijevati pod tim imenom u drugim krajevima našega naroda. To su sve stvari, koje se pričanjem prenose od usta do usta, a ujedno su u neku ruku i duševna umjetna hrana. Na pričanjima tih crtica razvija se u Senjana već iz malena smisao za humor i duhovitost. Predmet tih pričanja nije samo duhovita dosjetka ili čin, nego i literarna forma, da je tako nazovem, u koju je dosjetka zaodjevena... Prema svemu ovome držim, da će ova zbirka moći dobro poslužiti svima, koji se budu bavili proučavanjem senjskoga duha, pučke psihologije i današnjega senjskoga govora«.

Da čitalac dobije što potpuniju sliku o Senjanima, sakupljač je razdijelio čitavu građu prema staležima (Trgovci, Gospoda, Plaćnici, Artižani, Fakini, sansiri, manovali i slična čeljad, Profesori i školani, Mladežina — mularija, Ženski svit), a posebno je obradio senjske susjede i pokladne šale iz pokladnih listova.

Sve je dakako doneseno u današnjem senjskom govoru, umiljatoj cakavici, koja već pomalo prelazi u čakavicu, a to je baš ono, što cijelom ovome djelu daje autentičan pečat senjskoga duha, koji i onda, kad se bavi ozbiljnom stvari, već time, što to čini u senjskom govoru, transponira cijelu stvar u onu dražesnu atmosferu starine i prirodnosti, a ta je nama danas sama po sebi smiješna (na pr. onaj ozbiljan poziv Don Jure Barbalicha na procesiju »Invit za veli prošešijon, ki će bit na Velu sobotu va Baške« nije danas moguće čitati bez obilne smijurine, a još više »Invit za festu odi societadi »Zvonimira«, kada će parvi put sost nasa »Basćanska banda citadina« z nasimi domaći fantima priceljon febrara na 7 ur vecer«. Br. 272. i 273.). »Senjske štorije i ćakule« nijesu materijal za arhiv i za biblioteke, to je knjiga krcata životom, starim vedrim i lijepim životom, napisana za život ukopčan u draž tradicije i milinu senjske šale.

Posebni otisak iz Akademijina Zbornika (str. 143) srećom je lako pristupačan svakome.

D. Ž.

DUBROVAČKI BANOVI

Prije četrdeset godina napisao je naš slavni historiograf sveuč. prof. dr. Vjekoslav Klaić raspravu o »Podrijetlu banske časti u Hrvata« (v. Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva, god. I. 1899. str. 21. i sl.).

Velikom erudicijom dokazuje on, da je bansko dostojanstvo jedan specifikum Hrvata, a to je gledište usvojila međutim i međunarodna znanost, jer se ime i čast banska u vremenu prije XII. vijeka ne može nigdje dokumentirati, nego samo kod Hrvata.

Prva spomen o banovima nalazi se u poznatom djelu cara Konstantina VII. Porphirogeneta »De administrando imperio«, gdje se govori o banima u primorskom dijelu stare rimske Dalmacije, dakle u Primorskoj ili Bijeloj Hrvatskoj, a posebno o banima Like, Krbave i Gacke, t. j. Liburnije. Iz razlaganja cara-pisca izlazi, da državnopravni položaj ovih banova nije bio jednak, jer su bani u Primorskoj Hrvatskoj bili samo upravitelji izvjesnih upravnih dijelova kneževske države, dočim su u sjevernim stranama bili suvereni vladari.

Prof. Klaić zastupa posve uvjerljivu tezu, da je bansko dostojanstvo nastalo kratko vrijeme prije Porhirogenetova djela, naime oko god. 925., kad se je od hrvatskih kneževina i oblasti formiralo hrvatsko kraljevstvo, pa je onda ban postao kraljev zamjenik (vicarius regis). U vremenu punog suvereniteta hrvatske države bansko je dostojanstvo toliko poraslo u ugledu, da su se neki bani narodnim izborom uspeli i na vladarski prijestol. Položaj hrvatskoga bana kao prorexa sačuvaše nam naši pređi krepošću našega milenarnog državnog prava sve do u najnovije vrijeme.[1]

I dok se bani u Hrvatskoj spominju u ispravama i kod pisaca već od prve polovice desetog vijeka, mogu se oni počevši od dvanaestog vijeka dokumentarno dokazati u Bosni. U bosanskim spomenicima susrećemo kao prvog bana Borića (1153.—1163.).

Oko polovine XIII. stoljeća nalazimo bane i u Dubrovniku. Prvobitno zvahu se ondje tako općinski časnici, a kasnije kneževi doglavnici. Godine 1251. ovlastiše vijećnici i vlastela dubrovačka četiri svoja sugrađana na neke pregovore s duždom mletačkim. Taj mandat ovjerovio je po tadašnjem običaju svojom prisegom »Marcholus de Ursatio, iuratus vicarius noster, super animas nostras et omnium hominum Ragusii et super suam animam per nostram voluntatem ad sacrosancta dei evangelia«. Taj isti Marcholus de Ursatio naziva se godine 1253. i 1254. u ispravama, koje su napisane hrvatskim jezikom — b a n o m.

Kad su 15. lipnja 1253. knez i općina dubrovačka utanačili savez s bugarskim carem Mihajlom Asenom protiv srpskog kralja Stevana Uroša, onda je ispravu o sklopljenom savezu ovjerovio svojom prisegom »Martol Gulerivić b a n od kneza dubrovačkog i od vse općine grada Dubrovnika«. (Klaić citira ovdje: Miklošićeva Monumenta serbica pag. 40).

---

[1] Stj. K. Sakač D. I. je u svojoj studiji »O t k u d a H r v a t i m a, B a n«? (»Život, 1939, br. 7.) dokazao, da je pojam »Ban« staroiranskoga podrijetla kao naslov za najbližeg vladareva suradnika. Time se još jače utvrđuje teza, da je ime H r v a t iransko. G. Sakač ovako završava svoju studiju: »... smijemo mirne duše reći, da osim papinske možda nema u Euvropi ustanove, koja bi bila tako stara, tako neprekidna i tako časna kao hrvatsko bansko dostojanstvo«. Op. ured.

Isto takovu klauzulu ovjerovljenja postavio je 22. ožujka 1254. Martolo b a n Vrsajković »za sve vlasteli dubrovačkie« na ispravu o miru, što ga je Dubrovnik sklopio sa humskim županom Radoslavom (Rački: Docum. histor. chroaticae, p. 400).

Bansko je, dakle, dostojanstvo bilo ne samo poznato, nego ono je i postojalo u Dubrovniku već u prapočetku njegova državnog razvitka, te je bilo rječita kopča Dubrovnika sa Hrvatskom.

Dr. P. P-ić.

ERNEST BAUER: ŠTAMPA EVROPSKIH VELEVLASTI I AMERIKE

(Svezak 25. Male Knjižnice Matice Hrvatske, Zagreb 1940.)

Uloga štampe, ili bolje novinstva, u životu današnjice jest od odlučnog značenja. Štampa je često prvi vanjski znak, prvi vijesnik nečeg novog, što je nastalo ili što nastaje, štampa ima zadaću stvoriti svojim uticajem često nešto posve drugo. Nije stoga nikakvo čudo, da svi režimi bilo kojeg naroda naročitu pažnju posvećuju štampi (u negativnom i pozitivnom smislu), nastoje formirati odnosno stvoriti »svoju« štampu, pribaviti joj odlučan i dominantan položaj, te na taj način uz druga sredstva za postizavanje svog cilja, vršiti preko nje snažan uticaj na čitaoce. Moći se snalaziti u ogromnom broju novina raznih naroda, koji pripadaju najraznovrsnijim političkim i društvenim strujanjima, moći ih pratiti i razumjeti nije laka stvar, pogotovo ako se ne znaju prave namjere izdavača, ili bolje, prava svrha njihovog pisanja.

Obrađivanje novinstva naročito se razvija iza svjetskog rata. No još koncem XVII. stoljeća pisalo se o novinstvu kao grani nauke o publicistici. Kao predmet istraživanja te nauke ističe se prvenstveno onaj efekt, što ga pojedine novine postižu kod čitalaca. Predmet dakle istraživanja nauke o publicistici, odnosno njezine grane novinstva, jest onaj uticaj odnosno reakcija, koja nastaje kod čitalaca. Prema tome predmet istraživanja nije sadržaj pojedinih novina, nego onaj apstraktni učinak, što se naročito onda očituje u tome, kako pojedinac reagira na pisanje pojedinih novina i na materiju, tamo otštampanu. U raznim definicijama novina, nastojali su mnogi obuhvatiti sve one osebine i odlike, što ih novine moraju imati. Tako prof. Dovifat (Berlin) iznosi definiciju, po kojoj su »novine tiskopisi, koji najnovije vijesti u najkraćem redovnom slijedu priopćuju najširem općinstvu«.

Informativna knjižica dr. Ernesta Bauera o štampi evropskih velesila te Sjedinjenih američkih država, dobro je došla danas, naročito iz razloga, što novinstvo vrši presudniji uticaj, nego je to ikada ranije bio slučaj. Osim toga se kod nas o novinstvu kao takovom malo ili gotovo ništa pisalo, pa je tim važnost ove knjižice značajnija. Prikazana je štampa t. zv. liberalne i autoritativne skupine, a posebno štampa Sovjetske Unije i S. A. D. Uz kratki uvod o prvim novinama i razvoju novinstva kod pojedine velesile, iznešeno je u jasnom pregledu formiranje današnjih velikih svjetskih dnevnika, novinskih agencija, trustova i sl. Prikazano je novinstvo Francuske, Velike Britanije, Italije, Njemačke (naročito iscrpno!), Sovjetske Unije i Sjedinjenih američkih država. Naslovu knjige doduše odgovara, ali držimo, da bi mnogo poslužilo svrsi, da je osim štampe velesila, prikazana štampa nekih malih, ali u novinstvu jakih naroda (na pr. švicarska štampa). Bez obzira na okolnost, da današnji i suviše brzi razvoj događaja vrši odlučne izmjene i u području štampe (obustavljanje starih novina, pokretanje novih, politička preorijentacija, mijenjanje izdavača itd.), ova će knjiga dra Bauera dobro poslužiti kao putokaz onima, koji se žele kako tako snaći u ovome golemom kompleksu svjetske štampe.

Stipe Mosner

PEDAGOŠKA LEKTIRA ZA OMLADINU

Dr. Tihomir Toth: Karakter. Izd. OMKA — Senj. U dobrom prijevodu dra Josipa Rožmana ova dragocjena odgojna knjga glasovitoga madžarskoga pisca znači za našu omladinsku odgojnu literaturu velik dobitak. Dr. Toth je danas jedan od najpoznatijih evropskih pedagoških pisaca i kao takav već odavna prevođen na sve evrop. jezike. Mi već imamo nekoliko njegovih knjiga prevedenih na hrvatski jezik, a među njima je naročitu popularnost i više izdanja doživjela njegova vanredna knjiga s područja seksualnoga morala pod natpisom »Proljetne oluje«.

U formi kratkih, samostalnih člančića, prepunih života, anegdota, činjenica i stvarnosti, obrađuje dr. Toth u ovoj najnovijij knizi osnovne pojmove o karakteru, o samoodgoju, o slobodi, o savjesti pod zajedničkim natpisom »Tko je karakteran mladić?« — Zatim na isti način, uvijek duhovit i zabavan objašnjava sve zapreke kod izgrađivanja karaktera i konačno »Sredstva za obrazovanje karaktera«.

Pisac najveću pažnju posvećuje odgoju volje i problemu samoodgoja. Kao iskusan poznavalac života uvjerljivo se služi svim mogućim psihološkim zakonima i životnim primjerima, da oduševi svoga mladoga čitatelja za jak, pošten i karakteran život.

Idealno štivo za srednjoškolsku omladinu!

Hardy Schilgen S. J.: Ti i ona; Ti i on. Zagreb, 1940. Pred dvije godine smo dobili na hrvatskom prijevodu veliko kolektivno djelo »Seksualni problemi« pisano od prvih evropskih seksologa i sociologa, filozofa i književnika. Bila je to visoko intelektualna i kompetentna revija svih teških seksoloških problema s naročitim obzirom na moralnu ličnost čovjeka i žene, te sa posebnom kritikom marksističke nauke o seksualnome.

Ove godine je jedan »prijatelj mladeži«, kako se skromno potpisuje izdavač, izdao hrvatskoj muškoj i ženskoj omladini po jednu knjigu također o seksualnim pitanjima. Ako se dobro uoči sva važnost ovoga osjetljivoga problema i sva maglovitost modernih principa, zapravo zabluda, o ovim osnovnim stvarima života, onda mora biti trajna naša zahvalnost plemenitim i učenim prijateljima mladosti, što nam pružaju ovakove mudre i spasonosne knjige.

Mi se Hrvati nažalost ne možemo pohvaliti brojnom i solidnom pedagoškom lektirom. Nanprotiv, naša je omladina prepuštena sama sebi i sretnom slučaju, koji joj namjeri ovaj ili onaj spasonosni poticaj za ispravnu orijentaciju u životu. U poplavi marksističke propagande i onoga anemično-blesavoga liberalno-buržujskoga principa laissez passer, mnogi je hrvatski mladić zarana izgubio sav životni idealizam i pretvorio se u samoživu bestiju, koja kalja i upropaštava sve čega god se dotakne, a u prvom redu djevojku, brak, obitelj, porod, a time i svoj narod i sve njegove vrijednosti. Na isti način je bezbroj djevojaka upropašteno zauvijek, a mnoge su od njih pretvorene u lutke, sebi, obitelji svojoj i cijelome društvu natovarene kao parasiti.

H. Schilgen je u obadvije knjige odlično riješio delikatan zadatak. Rekao je omladini sve, a sve u najotmenijoj i najkulturnijoj formi. Štedio je stidljivost, poštovanjem pristupio duhovnoj ličnosti čovjeka i uzimajući u obzir moralnu i metafizičku funkciju svih fizioloških odnosa, objasnio i produbio sve. Ovo su dva mala remek djela u literaturi ovakove vrste. **D. Ž.**

VRIJEDAN HRVATSKI GODIŠNJAK

(Hrvatsko Kolo, književno naučni-zbornik, XX., Zagreb 1939.)

Hrvatsko je Kolo ušlo u svoju dvadesetu godinu. Treba odmah na početku istaći veliku važnost ovog našeg književno-naučnog zbornika, koji je opravdao u potpunosti svoje dvadesetgodišnje izlaženje. Jasno, da je edicija ove vrste naša kulturna potreba i kada je ne bi bilo osjećala bi se nesumnjivo izvjesna praznina. No kao i dosadašnjih tako je i ove godine »Kolo« uređeno na način u kojem se ogleda i mnogo savjesnosti, ali i dosta manjkavosti. Zamašnost knjige koja obasiže preko 300 stranica ne može opravdati preglomaznost pojedinih sastava, iako ih tek donekle opravdava preopširnost postavljenih tema. Ipak bi Kolo moralo konačno da se uredi po principu: prilozi što kraći, ali zato zbijeni i koncizni i pregledni, publicistički na visini, a još što je najvažnije, značenje da im je svestrano i popularno. Na taj način mogao bi u obzir doći veći broj istaknutih književnih radnika i ne bi se trebalo dešavati da po više godina u »Kolu« surađuje isti krug pisaca, te izlazi tako kao da je »Kolo« knjiga neke grupe, što u stvari nije. Mnogovrsnost radnji, prvorazrednost njihova i najstroži kriterij pri uređivanju, dao bi knjizi mnogo zdraviju boju, dao bi mu najzad mnogo više sočnosti i draži koja bi ga približila širem krugu čitača, koji danas u njemu ne nalaze sve ono, što je blizo duši prosječnog razumijevanja.

Pored ovih općenitih primjedbi, vrijednost je »Kola« na dostojnoj visini i nijedna grana književna u njemu ne može se podcijeniti ili osuditi, premda su to htjeli neki nadobudni prikazati.

Naučni bi dio Kola imao biti ono nekoliko njegovih članaka, koje napisaše poznati naši pisci i stručnjaci za probleme koje obrađuju. Naučnim se možda baš u potpunosti i ne bi trebale stvari ove nazvati, ali je od nebitne važnosti samo nazivanje, kada imade priloga koji to uistinu i jesu. Na prvom se mjestu nalazi studija poznatog našeg i uglednog publiciste g. dra Vinka Kriškovića, pod nazivom »Nakon svršena boja«. Ova radnja pisana je privlačivim, lakim i ustaljenim stilom iskusnoga pisca, koji iza kompleksa svog životnog iskustva i znanja vadi ono najbitnije i najzanimljivije, nižući svoja opažanja jednim divnim redom koji čovjeka osvaja i u čitaču produbljuje opseg duševnog previranja, naročito u današnjici toliko krvavoj i teškoj. Slavenofilska žica istaknuta nesumnjivo i suviše bučno ne bi se trebala uzeti za zamjerku od većeg značenja, jer je postavljena nasuprot germanstvu, koje uistinu zaslužuje jačinu Kriškovićevih zaključaka. Ipak je ova radnja torzo, jer je nastala na prelomu velikih događaja, koji su život strahovito brzo i dinamično pomakli naprijed u još veću maglu i dublju neizvjesnost. U ovom eseju imade neobičnih ali dubokih misli, kojima je vrijednost neprolazna.

G. Antun Barac, istaknuti kulturni radnik i kritik na polju književne historije i ovdje je s toga tla donio jednu izvanredno obrađenu temu, »Pripovijesti Adolfa Vebera Tkalčevića«, koja je svakako za »Kolo« preopširna; stoga jedino možda i nepodesna, ali zato pisana svježe i solidno, da upravo svojom kvalitetom povećava svoju vrijednost i opravdanost da se nalazi ovdje. Stvar sadrži niz novih momenata i zaključaka, sve u vezi s ovim zanimljivim, već prilično zaboravljenim hrvatskim književnikom. Antun Barac, i sa ovom i s ostalim svojim radnjama stavlja se uz bok naših najozbiljnijih radnika na ovome polju i uz Mirka Brajera, koji donosi radnju pod naslovom »Iz života i o tragičnoj smrti Dubrovčanina Frana Marije Sagri-Sagrovića«, zauzima istaknuto mjesto među rijetkim našim ljudima koji su radili i koji rade na ovome polju. Možda upravo ovoga spomenutog i nadmašuje. U pisanju Brajerovom ima i prilična doza naučne suhoće, što je uostalom zasluga i obrađene teme, a ima pretjerane minucioznosti. Svakako se ne smije propustiti reći da je i ovaj uglavnom dobar i vrijedan prilog pogodniji duhu neke revije nego godišnjaka.

Posebnu međutim pažnju zaslužuje rijetko stilski dotjerana i otmjena studija g. Alberta Halera: »Hamlet«, koja sadrži niz novih i zanimljivih otkrića i zaključaka. Ovom svojom radnjom Haler potvrđuje dobro mišljenje mnogih o njemu stečeno u raznim prigodama posljednih godina. I ostali prilozi zaslužuju pažnju i priznanje. Vrijednost im je podjednaka, samo bi se za raspravu g .dra Rudolfa Horvata naročito trebalo naglasiti da je preopširna i prenatrpana citatima koji su doduše potrebni, ali daju prilogu izraz necjelovitosti i nezaokruženosti. Člancima su zastupani i gg. Antun Dabinović (Dualizam u historiji), Vladimir Nazor (Michelangelo Buonarroti, Ludovico Beccadelli i Dubrovnik), Marko Čović (Budakovi seljaci), dr. Vilko Rieger (Pokretači povijesti), dr. Ernest Bauer (Tragom Hrvata u 30-godišnjem ratu), Ante Petravić (Nikola Tommaseo kao romanopisac), Nikolaj Fedorov (Dječja književnost i dječje kazalište u Sovjetskoj Rusiji), te najzad: dr. Artur Schneider (Stari majstori u grafičkoj zbirci Sveučilišne knjižnice).

Od beletrističkih priloga kojima su zastupani uglavnom (pored niza pjesnika-suradnika) Novak Simić, Alija Nametak i Ilija Jakovljević, najsnažniji po tehnici stilskoj i bujnosti jezičnoj je Simić, iako je njegova novela »Zid mladosti« u stvari fragmenat, t. j. radnja nezaobljena i necjelovita. Jezik je piščev uzorno skladan i zvonak, tipičan za pisce bosanske Hrvatske.

G. Alija Nametak u noveli »Inoče« obrađuje zanimljivu temu, koja je svakako srasla sa stvarnošću i životom, ali je u toga pisca suviše šablonske jednoličnosti koja umanjuje djelovanje umjetničkog izražajnog sklada, te daje sastavu boju iskonstruiranosti. Najslabiji prilog jeste (stvarno reportaža) Ilije Jakovljevića, pisca koji imade daleko jačih i dubljih stvari, pa je time začudnije radi čega je ove svoje »Proljetne melodije« naprtio na teret urednicima »Kola«. Ta njegova radnja odrazuje izvjesnu stilsku rutinu, mjestimično buja sočnošću, ali sve je to premalo, a da bi se mogla smatrati ozbiljnim književnim prilogom, pa bi bilo bolje i za ediciju i za pisca, da je izostala.

Lirikom je »Kolo« ove godine prilično bogato. Vrijednost je ove šarolika. Ima nesumnjivo izvrsnih pjesničkih priloga, pa je bolje reći, da se može nazirati pozitivan razvoj pjesničkoga napredovanja zadnjih godina, nego da se proriče neka dekadenca (Kozarčanin, »Savremenik«), kojoj bi baš suradnici »Kola« imali poslužiti za dokaz. Među pjesmama se ističe ljupka lirika Feldmanova pod natpisom »Proljeće 1939.«, spjev inspiriran strahotom današnjeg crnog i okrutnog vremena. Suviše je međutim jednoličnih stihova u većine pjesnika, ali zato prilozi Vlaisavljevića, Tina Ujevića, Novaka Simića, Gorana Kovačića i još nekih, svjedoče da je hrvatska mlada i najmlađa lirika u svome evolutivnom zamahu veoma snažna, značajna i umjetnički dostatno vrijedna, da zasluži pohvalu. Pjesmama i pjesničkim reminiscencama zastupani su: Vladimir Nazor, Božo Lovrić, Vladislav Kušan, Jeronim Korner, Vinko Nikolić, Ivo Ladika, Josip Tabak, Zvonko Kuhar, Marko Fotez, Stjepan Banek, Josip Velebit te Balentović.

Godišnjak je, treba ponovno naglasiti, dobar, no to ipak ne znači, da do godine ne bi mogao biti i bolji. A tome se, usporedo sa velikim i značajnim napretkom Matice Hrvatske, opravdano i nadamo. **I. Balentović.**

Kazalište

KONAC SEZONE 1939-40.

Još u polovici travnja proslavila je slavna prvakinja zagrebačke drame Milica Mihičić pedesetgodišnjicu svoga dramskoga rada u zagrebačkom kazalištu sa komadom »Zatvorena vrata« od Marka Prage. Bez obzira na sam komad, koji je izradjen u starijoj dramskoj školi i nosi u sebi za naše doba previše intenzivan sukob

u prepoznavanju oca i sina, nastup je gdje Mimičić bio pozdravljen rijetkom iskrenošću svih elitnih ljubitelja njezine umjetnosti.

Iako je kroz svih pedeset godina kao rijetko koja glumačka sila našega teatra nosila u svome izrazu zapravo samo jedan jedini registar: savršeni realizam, to je svaki njezin nastup bio umjetnički blagdan, naročito za inteligentnije slojeve gledalaca, koji znaju razlikovati na pozornici život od glume, iskrenost od patosa, riječ organski sraslu sa bićem od prazne deklamacije. Može se za ovu veliku umjetnicu reći i to, da kolikogod su izvjesni komadi mogli imati uspjeha, jer smo u dramskom ensamblu imali Mihičićku, toliko je ona svojom realističko-intelektualnom notom stvarala od svih tih salonskih komada posebnu atmosferu za svoj vlastiti izraz. A ta atmosfera bijaše uvijek zasićena duhovitošću superiornijega stila, dubinom životnoga iskustva jačih žena, realizmom koji ne zapada u tragiku nego u borbu. Njezine žene ne zapomažu i ne lome rukama, one uvijek traže izlaz bilo lukavošću, bilo mudrošću, bilo dobrotom, bilo strpljivošću. Bilo je komada, kada smo s najvećim užitkom očekivali od ove ili one njezine uloge oštru, superiornu lekciju gluposti, kukavičluku, nerazboru i ostalim ljudskim slabostima. Dosta se samo sjetiti njezine majke iz »Žena na Niskavoriju« ili one nenadmašive uloge žene u crnini iz Pirandellove drame »Što je istina« pa da čovjeku trajno ostane u duši jedan velik lik žene u savršenoj funkciji realističke ženske mudrosti.

Zagorkina »Gordana« i od Slavka Žimbreka-Drozge »Subota« sa višeg umjetničkog gledišta ne znači nikakav dobitak, makar »Gordana« ima puno opravdanje na sceni kao pučki komad sa izrazito nacionalnom poantom i kao vanredno sugestivno i živo sredstvo za upoznavanje izvjesne historijske epohe, kroz koju je prolazio isječak vjekovne hrvatske borbe. Zagorkina lica su više ilustracija života nego život, sva se njihova sudbina njiše na vanjskoj liniji jednoga historijskoga događjaja, uvjetovana logikom toga događjaja više nego nutarnjim, vlastitim porivima zdrave psihološke zakonitosti. Prosječan gledalac ipak nalazi veliko zadovoljstvo i u logici događjaja, naročito u finom i bogatom dekoru, patosu poznatih glumaca i definitivnoj pobjedi hrvatske stvari, pa je uistinu nejasno, da se »Gordana« igrala samo nekoliko puta.

Žimbrekova »Subota« se nije mogla održati uz sav majstorluk Gavelline režije i Hegedušićeva dekora, makar je u nekim momentima radničke bijede na periferiji smogao i jači izraz. Starkeljino filozofiranje previše podsjeća na jedno rusko djelo i kritičnija bi ga uprava drame zacijelo bila otklonila.

Značajno, makar postarije djelo Caesara von Arxa »Izdaja kod Novare« bilo je centralna umjetnička točka u zadnjem dijelu sezone. Dobro pripravljena i proučena predstava neobično dubokoga zahvata u jedan daleki seljački život iz jedne nama nepoznate i strane sredine, u scenskom okviru jedne historijske zgode iz konca XV. st. u Švicarskoj. Na prvi bi se mah moglo činiti, da će ta daljina i vremena i mentaliteta smetati punom uspjehu drame. Naprotiv umjetnički snažno djelo ima baš tu moć, da smjesta osvaja u svim sredinama, jer ljudi brzo uspostavljaju neposredan osjećajni kontakt sa svim ljudskim nevoljama i borbama bez obzira gdje se nalaze.

»Izdaja kod Novare« je zapravo drama seljačke ljubavi prema komadu zemlje. Ta je ljubav tako elementarna i u neku ruku barbarski eskluzivna, da nadvladava sve ostale osjećaje, čak i sve socijalne i ljudske zakone. Erni Turman, seljak iz kantona Uri u borbi za svoju mrvicu zemlje gubi i čast i obitelj i vlastiti život. Sve tri vrijednosti su u drami odličnim realističkim stilom iskusna dramatika postavljene u strašne životne virove, prepune burne i uzavrele seljačke krvi i vjekovne borbe zla i dobra, da se ovo djelo može smatrati jednim od najsnažnijih scenskih realizacija ove sezone.

Tek je možda Grkovićeva režija u prvom činu previše potencirala surov i skoro divlji, neljudski odnos između braće Turman. Nešto blaža nijansa naročito Ernijeva držanja više bi uskladila njegov poštenjački i idealistički lik iz drugoga čina, u kojem se on javlja najedanput umiljat kao janje, pošten i čovječan kao svetac.

Naši su glumački protagonisti (Dujšin, Grković, Nina Vavra, Vika Podgorska, Vjeko Afrić) imali divnu prigodu za jednu uistinu veliku i značajnu predstavu.

Strozzijevi »K a m e l e o n i« nijesu previše oduševili ni kazališne ljude ni širu publiku, jedne radi toga, jer se previše trudio što će reći, a druge, jer i sva ta pusta logomahija nije donijela nikakova rješenja, zapravo ga nije ni tražila. Istina, Strozzi je stari kazališni čovjek, pa je i kao glumac i kao redatelj udružio u svojim »Kameleonima« mnogo vještine, rutinerstva, duhovitih dueta i efektan tempo, ali za ovakav se problem tražilo samo malo više filozofske dubine i moralističke ozbiljnosti.

U okviru jubilarne sedmice Hrvatskoga Kazališta doneseno je u originalnoj formi unutar slike »Slava njima« nekoliko prizora iz Kukuljevićeve drame »J u r a n i S o f i j a«. Svakako vrijedna i pohvalna stvar, koja je u nacionalno-emocionalnom raspoloženju općinstva našla punu rekompenzaciju za sve slabosti našega prvoga modernoga dramatika.

Izvedbom »socijalne drame« Duška Palčića »U n o v i ž i v o t« repertoar se opteretio jednim balastom, koji ne samo da nije dobar kao umjetnost nego je slab i kao propaganda. Time je učinjena koncesija izvjesnoj ideologiji od nove uprave koja je i sama na liniji te ideologije, ali ako se već morao dati ovaj »agitacioni letak«, kako se to dobro izrazio jedan zagrebački kritik, onda se ipak mogao solidnije pripraviti, jer improvizacija i u ovakovom slučaju ostaje samo improvizacija.

Nekoliko dana pred sam svršetak sezone veliki je interes pobudila »životna drama Eugena Kvaternika« pod natpisom »S i n d o m o v i n e« od Augusta Cesarca. Prvo pitanje, inače duboko psihološkoga i općega kulturnoga značenje, bijaše to, kako se Cesarec kao jedan od najizrazitijih i borbenijih marksista dao na proučavanje i pisanje životne drame najvećega hrvatskoga idealiste, mučenika za ostvarenje hrvatske države, u svoje vrijeme jedinoga velikoga katoličkoga vjernika i nacionalno-političkoga revolucionarca. Pitanje je to značajnije, što Cesarec, to momoramo odmah lojalno priznati, nije iskrivio Kvaternikov lik, pače je u nekoliko momenata iskreno i toplo progovorila Kvaternikova vjernička duša, makar je inače na nekim mjestima propustio izvesti njegovu argumentaciju do kraja.

Kako je marksista Cesarec došao na to, da idealistu Kvaternika prizna »simbolom najpozitivnijih hrvatskih tradicija i energija« i da se umjetnički i historijski uživi u Kvaternikovu vjeru i Kvaternikov idealizam? — To se pitanje može dvojako tumačiti, ali s vremenom će sam Cesarec sigurno dati najkompetentniji odgovor. Čovjek je ličnost, duhovna supstanca, koja na lelujavoj stazi života često puta i mimo raznih ljudskih doktrina i shema, izrazi sebe u dubokoj općeljudskoj afirmaciji nekih vječnih vrijednosti. Kod nekih je taj izraz plod dubokih spoznaja i evolucija, a kod nekih časoviti zanos. Kad bi ljudi i mimo doktrinarstva znali spasavati čovjeka kao ličnost, svijet bi drugačije izgledao.

Bilo kako bilo, pred nama je 15 slika Kvaternikove životne drame. Odmah moramo reći, da je jedna Cezarčeva prednost naškodila drugoj. Pisac je naime u detalje proučio historijski materijal i sve podatke o Kvaternikovu životu i o svim sredinama, u kojima je on djelovao. On pače ističe, kako je to »dokumentarna drama«, u kojoj ima bezbroj »doslovnih« tekstova i uvjerava čitatelje (drama je štampana u Zagrebu nakladom knjižare Čelap), da je bio strogo objektivan, »rukovođen kompasom činjenica«, a ispričava se i točno navodi najsitnije detalje, u kojima se udaljio od historijske istine radi dramskoga efekta. Međutim ta je Cezarčeva naučna objektivnost i čvrsta odluka da osvijetli Kvaternikov lik, skoro u detalje, naškodila uspjehu drame kao takove.

Umjetnički uzeto drama ima svoju tajnovitu unutrašnju zakonitost, mimo koje nije moguće djelovati na publiku. Ona doduše može biti i ilustracija života, ali ona je zapravo u biti svojoj sudbina i sam život; ona ne podnosi diskusiju o osnovnom karakteru svoga junaka, naprotiv unutarnja jasnoća junaka stvara i atmosferu i logiku zbivanja, a ta mora biti u izvjesnom smislu moralno jaka, pobjedonosna, sigurna.

Gledajući na pozornici Cezarčeva Kvaternika, inteligentan čovjek, kojemu je uglavnom poznata Kvaternikova »drama«, svakako će s punim interesom pratiti svaku riječ te kulturno historijske konference, ali taj će interes, čak i užitak počivati na intelektualnoj bazi, izuzev nekoliko prizora, koji su pravi balast (razgovor purgera i zadnje slike). Čovjek, koji ništa ne zna o Kvaterniku, saznat će mnogo, ukoliko mu to dopušta intelektualni kapacitet, ali ne će doživjeti Kvaternika kao dramskoga heroja u cjelovitom, jedinstvenom umjetničkom dojmu nego će mu se javiti strahovita skepsa: nije li taj čovjek ipak fantasta, koji živi od iluzija i gubi se u utopijama. Ta je skepsa moguća i dopustiva na nacionalističkom terenu naučnoga dokumentiranja, ali se na umjetničkom terenu doživljavanja jedne velike ličnosti, koja živi u duši naroda kao heroj i mučenik, ali ne mučenik iz gluposti, zavedenosti i sitničave ambicije, kako su o Kvaterniku sudili i njegovi sumišljenici, nego mučenik iz velike vjere u pobjedu svoga naroda u borbi za slobodu.

U tom pogledu je najviše pokvarila »Osma slika«, u kojoj se vodi diskusija između Starčevića i Halpera s jedne strane, a Kvaternika s druge strane.

Može biti sto puta istina, da je Starčević bio protiv bune i da je volterijanac Halper imao nekoliko vještih argumenata protiv Kvaternikove teze o depolitizaciji Crkve, ali ni jedno ni drugo ne smije slomiti umjetnički dojam Kvaternikove veličine, kao što stvarno nije slomilo ni samoga Kvaternika, jer taj je sigurno znao izaći pobjednikom i protiv Starčevića, kao i protiv Halpera, makar je sve u rujnu 1871. u Hrvatskoj govorilo protiv Kvaternika.

Što se tiče glumačke i režijske izvedbe, sve je bilo na visini, u nekim momentima pače idealno. Gavellina režija je uspjela u nekim slikama dočarati grandioznu snagu Kvaternikove europske političke koncepcije, a uz to svu milinu obiteljske sreće, ali i obiteljskoga stradanja sa njegovom ženom Milkom.

Svi glumci su bili oživjeli stari poznati portreti, mala remek djela maske.

Strozzi je igrao Kvaternika uspjelo i adekvatno, Vika Podgorska Milku, Dujšin Starčevića, Afrić Rakijaša, a skoro čitavi muški ansambl mnoštvo ostalih lica.

D. Ž.

Socijalni pokreti

RJEŠAVANJE RADNIH SPOROVA

Kad se raspravlja o tome predmetu tu se u prvom redu misli na onakove sporove, koji nastaju redovito između poslodavaca i posloprimaca (radnika i namještenika) u pogledu uređenja uvjeta rada. Uvjeti rada u koje se ubrajaju na prvom mjestu uvjeti o plaći za određeno radno vrijeme, jesu kao neke opće odredbe na temelju kojih posloprimci osnivaju svoja osobna prava u konkretnim slučajevima. U slučaju spora između poslodavaca i posloprimaca u slučajevima njihovih osobnih prava, koja proizlaze iz općih uvjeta rada, koji moraju biti uređeni kolektivnim ugovorom ili bez njega na temelju zakonskih odredaba o uvjetima rada, nadležni su redoviti građanski sudovi ili posebni za ovakove sporove ustanovljeni sudovi u svrhu što bržeg i jeftinijeg postupka. Kod nas se ovakovi sporovi, koji se nazivaju individualnim sporovima rješavaju pred redovitim građanskim sudom ili pred sudom dobrih ljudi

(izbranim odborima). Ovi potonji sude u manjim sporovima, obzirom na iznos tražbine, a protiv presude ovakovih sudova nema redovitog pravnog lijeka.

Institucije za rješavanje sporova, koji nastaju u pogledu uređenja općih radnih uvjeta izvjesne kategorije ili više kategorija posloprimaca novijeg su datuma i rezultat su razvoja socijalne politike. Ovaj izraz opći u ovom slučaju ne smije se shvatiti tako kao da se ti uvjeti rada postavljaju općenito kao u Zakonu, nego se pri tome misli i na posve konkretne uvjete, ali za razliku od osobnih koji se odnose na određenog pojedinca nazvali smo ih općim. Prema tome bi mogli nazvati sporove, koji se odnose na ove opće uvjete radnim sprovima, a sporove koji se odnose na osobna prava pojedinog posloprimca mogli bi nazvati sporovima iza radnog odnosa. Sporovi mogu nastati iz ugovora o radu ili iz ugovora o radnom (službovnom) odnosu. Prva vrsta ugovora naziva se kolektivnim ugovorima, jer se kao kontrahent na jednoj ili na obadvije strane pojavljuje neki kolektiv (organizacija). Dakako, da je ova formalna razlika točnija, dok će se materijalna razlika, kako je ona spomenuta, teže odrediti, budući da će često sadržaj jednih i drugih ugovora biti u mnogočem isti.

Rekli smo, da su institucije za rješavanje radnih sporova rezultat razvoja socijalne politike. Njihov razvoj ide uporedo sa razvojem zakonodavstva o kolektivnim ugovorima. Gdje je sklapanje kolektivnih ugovora određeno obligatno, tamo se redovito predviđaju za rješavanje radnih sporova u pogledu kolektivnih ugovora ustanove radnih sudova pred kojima se ima spor raspraviti i donijeti obvezatna odluka za obadvije stranke u sporu. Ova odluka ima tada po svom sadržaju značaj kolektivnog ugovora. Posve je prirodno, kada se uzakoni obligatno sklapanje kolektivnih ugovora, da se odrede i forumi pred kojim će se rješavati i sporovi koji nastaju u pogledu tih ugovora.

Sve one države, koje su na sebe preuzele zadaću, da će se brinuti za socijalni napredak ekonomski slabijih slojeva pučanstva, koji svoju egzistenciju osnivaju isključivo na svom radu, preuzele su na sebe i dužnost, da će preko svojih organa, mogućnosti što nezavisnijih i nepristranih, intervenirati za pravedno rješavanje sporova, nedozvoljavajući da ti sporovi poprime takav oblik i opseg, koji će ozbiljno ugroziti opće interese države i naroda. Pokazalo se je, naime, da rješavanje radnih sporova isključivo u krugu samih interesenata gotovo redovito dovodi do štetnih posljedica i za opće interese zajednice, a da ne spominjemo štetne posljedice, koje nastaju i za same interesente. Ova se pojava može osobito promatrati u industrijskim državama, a i sadašnji rat to pokazuje. Nakon neuspjelog pokušaja mirnog rješenja spora redovito dolazi do štrajkova ili do obustave rada od samih poslodavaca (lokauta). Procentualno uzevši dosta je malen broj sporova, koji su se riješili putem sporazuma nepribjegavajući najradikalnijim sredstvima odnosa prema ukupnom broju nastalih sporova. Nije isključeno, da ovakovi sukobi, pogotovo kad nastaju u velikom opsegu i kad ih vode organizacije, osim ekonomskog značaja poprimaju i politički karakter za manifestaciju i ostvarenje stanovitih političkih ciljeva, koji s druge strane opet mogu biti štetni za opće interese zajednice. Stoga vidimo, da se teško izvojevano pravo posloprimaca, pravo štrajka, sve više suzuje, a u nekim se državama i zabranjuje, dajući rješavanje sporova u nadležnost posebnih sudova. Zabraniti štrajkove a ne dati interesentima — kao kolektivima — mogućnost, da opravdane interese realiziraju pred nepristranim forumom praktično znači dopustiti izrabljivanje ekonomski slabijih po ekonomski jačim. Ali ako se uređenje radnih uvjeta za koje nastane spor preda u nadležnost nepristranom sudu, tada se može opravdati zabrana štrajka i lokauta. Ova sredstva, tada zapravo, gube svoj socijalno politički raison d' être, jer je isključeno, da bi se spor bez štetnih posljedica bolje riješio ovim sredstvima, nego odlukom nepristranog suda, ukoliko si

stranke — redovito organizacije — ova sredstva i dulje ne rezerviraju za drugu svrhu od svrhe pravednog uređenja uvjeta rada, pa se ona baš radi toga neprikriveno brane.

Pravilno shvaćena socijalna politika u suvremenim ekonomskim prilikama pri rješavanju problema uvjetima rada mora se rukovoditi načelima, da se uvjeti rada moraju obligatorno rješavati putem kolektivnih ugovora, kako bi se na taj način što bolje zaštitili ekonomski slabiji pojedinci na tržištu rada i da se sporovi o radu nakon prethodnog pokušaja sporazumnog riješenja predaju na rješenje posebnim sudovima, kako bi se uklonila anarhija i zastoj u privredi. Minimalne nadnice morale bi se određivati pravnim propisima tako, da bi se time olakšalo sklapanje kolektivnih ugovora. Dakako, da se time ne isključuje djelatnost države u donošenju naprednih socijalno-političkih Zakona, ali se ovdje obaziremo, na neke principe za uređenje odnosa između službodavaca i služboprimaca. Uređenje uvjeta rada putem kolektivnih ugovora predpostavlja postojanje profesionalnih organizacija, koje će imati dužnost, da ove ugovore sklapaju. Bez takovih organizacija, koje će imati dužnost sklapati kolektivne ugovore, sklapanje tih ugovora postaje nemoguće — pogotovo u većem opsegu za jedan širi krug interesenata, jer ne postoji ugovorna stranka, koja bi bila legitimirana da pravovaljano obveže sve članove organizacije. To je česti slučaj kod poslodavačkih organizacija, kada se sklapa ugovor u većem opsegu. Izgleda nam, da se i u ovoj stvari približujemo vremenu, kada će se zakonom urediti da svaki posloprimac i poslodavac mora biti član profesionalne organizacije. To nam se ukazuje kao rezultat razvoju reguliranju odnosa između rada i kapitala, a bitno je za provedbu već spomenutih načela. Pri tome nije bitno kakove će sve biti te organizacije, kao i njihovo ustrojstvo. Ovo pitanje ovisi od političkog sistema u državi.

Kod nas su propisi o rješavanju radnih sporova novijeg vremena, pa stoga su još u mnogočem manjkavi.

13. II. 1937. izašla je Uredba o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora, pomirenju i arbitraži. Na ovu uredbu oslanja se u glavnom i Uredba o rješavanju radnih sporova od 4. V. 1940. sa glavnom razlikom, da je uredba o rješavanju radnih sporova predvidila ustanovu radnih sudova namjesto dosadašnje arbitraže, odredivši ujedno veći broj poduzeća za koja je rješavanje spora pred radnim sudom obligatorno. Iz razloga općih javnih interesa može ban propisati i obvezatan postupak pred radnim sudom i za sva ostala poduzeća. (Čl. 14. Uredbe o rješavanju radnih sporova). Savezno s ovim značajnim odredbama ograničeno je pravo obustave rada (štrajka). Tako su zabranjeni generalni štrajkovi bilo u pojedinim mjestima, bilo u pojedinim krajevima, bilo na području Banovine. Štrajkovi iz političkih motiva sasvim su zabranjeni. (Čl. 12. cit. Uredbe). Isključenje posloprimaca (lokaut) može se provesti nakon neuspjelog pokušaja mirenja i to u slučaju ako ponašanje radnika unutar poduzeća onemogućuje redoviti rad. Ovu okolnost ima utvrditi opća Upravna Vlast. (Čl. 10 cit. Uredbe).

Za rješavanje radnih sporova Uredba predviđa u prvom redu neposredne pregovore stranaka, zatim posredovanje nadležnih posloprimačkih i poslodavačkih komora ,nakon toga mirenje pred nadležnom vlašću i konačno postupak pred radnim sudom, koji je za poduzeće u kojima bi obustava rada teško ugrozila opće javne interese, kao opskrbu pučanstva hranom i vodom, električnom energijom i plinom, javni promet, javne bolnice, javna lječilišta i slično — obligatan.

Ako se u neposrednim pregovorima ili posredovanjem spomenutih komora ne uspije sklopiti sporazum, odnosno kolektivni ugovor obavlja se postupak

mirenja pred općom upravnom vlasti i to na zahtjev jedne od stranaka ili ureda radi. Ban može odrediti, da postupak mirenja obavi nadzornik rada ili rudarski glavar ako je spor kod rudarskih poduzeća. Ako se na prvoj raspravi ne postigne sporazum saziva se za 7 dana nova rasprava. Ako se ni na toj ne postigne sporazum, tada se stranke mogu sporazumno obratiti nadležnom radnom sudu, izuzev gore spomenuta poduzeća za koja je to obligatno. Ovakav postupak mirenja bio je predviđen i po prijašnjoj uredbi iz 1937. g. Tek nakon neuspjelog postupka mirenja posloprimci su u mogućnosti da stupe u štrajk. Odredbe u pogledu štrajka u Uredbi o rješavanju radnih sporova nove su u našem zakonodavstvu a povod su im bezuvjetno posljednji radnički pokreti, koji su imali i neke posebne tendencije, nego što je uređenje uvjeta rada. Da služboprimci mogu stupiti u štrajk potrebno je predhodno obaviti glasanje u poduzeću. Odluka o štrajku donosi se većinom glasova, a pravo glasa imaju svi posloprimci, koji su u poduzeću u vrijeme nastalog spora već zaposleni najmanje mjesec dana, a stariji su od 24 god. Ovaj rok od mjesec dana skraćuje se na 10 dana kod sezonskih i prigodnih radova. Ako je u poduzeću zaposleno više od polovice služboprimaca mlađih od 24 g. tada pravo glasa imaju i oni služboprimci, koji su navršili 21 god. starosti. Glasanje se vrši slobodno i tajno pod nadzorom organa vlasti, a ima se obaviti u roku od 3 dana nakon zadnjeg mirenja. Za vrijeme postupka mirenja pa dok se ne provede glasanje Uredbom je zabranjen otpust uposlenih posloprimaca kao i prijem novih. Za vrijeme štrajka zabranjeno je zaposjedanje poduzeća, stvaranje logora pred njima, te svaki nasilni postupak bilo od strane poslodavaca bilo od strane posloprimaca. (Čl. 11 cit. Uredbe). Prema tome je faktična provedba štrajka gotovo nemoguća, uzevši u obzir ova ograničenja, koja su bila najuspješnije sredstvo za njenu provedbu, a Uredba je ograničila otpust posloprimaca samo do svršetka glasanja. Poslije toga poslodavci izgleda, imaju slobodne ruke. Konkretno bi značilo, da poslodavac svoje posloprimce kad odglasaju štrajk može otpustiti. Spomenuta odredba uvelike će štetiti interesima posloprimaca u svim onim slučajevima gdje nije određeno obligatorno rješavanje spora pred radnim sudom, ako poslodavac neće, da se spor iznese pred radni sud, a posloprimci za ostvarenje svojih prava moraju stupiti u štrajk. Kad se pravo štrajka ustanovljuje, onda je nelogično, da se ono ostavi posve bez zaštite, te da se njegova provedba onemogući. Kad bi na radnom tržištu bila velika potražnja radne snage i solidarnost posloprimaca, tada se poslodavac ne bi mogao puno pomoći otpustom sve kad bi i htio, jer ne bi ni jedan posloprimac stupao u poduzeće u kojem je štrajk. Kad se je već time gotovo isključio štrajk ,onda bi bilo bolje, da se konačno rješavanje radnih sporova u svim slučajevima ima prepustiti radnim sudovima, a štrajk i lokaut isključiti.

Radni sud pred kojim će se iznositi sporovi o uvjetima rada sastoji se od predsjednika, koga imenuje ban između sudaca i od 4 prisjednika i to: dva sa posloprimačke strane, a dva sa poslodavačke strane, od kojih po jedan mora biti iste ili srodne struke, ali ne iz poduzeća o kojem se spor rješava. Prisjednici se izabiru na taj način, da komore poslodavaca i posloprimaca — svaka odvojeno — predlaže po 6 kandidata za svaku određenu struku. Naredba o obrazovanju i poslovanju radnih sudova predvidila je 20 struka. Izbor prisjednika od predloženih kandidata obavlja predsjednik suda ždrijebom tako, da za svaku struku od predloženih 6 kandidata izabere po jednog prisjednika i njegovog zamjenika. Mandat prisjednika traje godinu dana. Za prisjednika se traži da je punoljetan. Imajući na umu, da se za glasanje o štrajku traži dob od 24 godine, onda je logično, da je i za prisjednika trebalo barem ovu granicu postaviti kao uvjet dobi, kada se već općenito podiže granica punoljetnosti i u drugim slučajevima.

Za riješenje pojedinog spora biraju sporne stranke prisjednike (vijećnike) između izabranih prisjednika tako, da po jedan prisjednik sa svake strane mora biti one stranke, koje je struke poduzeće o kome se vodi spor. Članovi suda daju predsjedniku obećanje, da će svoje dužnosti vršiti nepristrano i savjesno. Postupak je usmen. Uzevši u obzir propise, koji se odnose na postupak pred sudom u svrhu donošenja konačne odluke — mogućnost preslušavanja pojedinih ekonomskih i tehničkih stručnjaka, koji se i moraju preslušati, ako to predloži koja stranka ili ako zatraže dvojica vijećnika, mišljenje Inspekcije rada, nadopuna gradiva — nadati se je, da će odluke suda biti na visini i donositi pravedno riješenje spora rada i kapitala u konkretnim slučajevima. Pri donošenju odluke radni sud ima uzeti u obzir, osim zakonskih propisa još i opće gospodarske prilike, te životne uvjete svega radništva banovine i dotične struke, posebno pak ima uzeti u obzir do koje visine može ići nadnica kao i granica ispod koje ne može ići. (Čl. 23 Uredbe). Odluka je suda konačna i protiv nje nema pravnog lijeka. Izreka o uvjetima rada koji su bili sporni ima značaj kolektivnog ugovora za ono vrijeme, koje je u odluci određeno, a može se unatrag protegnuti njezina valjanost do dana nastalog spora.

Za prekršitelje ove Uredbe predviđene su vrlo stroge kazne. Tako na pr. pored novčane kazne mogu se posloprimci kazniti oduzimanjem radničke knjižice, a organizacije poslodavaca i posloprimaca mogu se raspustiti. Poslodavac može biti kažnjen i zabranom rada. Ako poslodavac izbjegava sklopiti ugovor i obustavi poduzeće, Uredba predviđa postavljanje povjerenika pri poduzeću. (Čl. 24 Uredbe).

Kako god se gledalo na ovu Uredbu, ističemo, da pravi interes obiju stranaka mora biti u prvom redu upućen na to, da se spor riješi objektivno i pravedno. Da se to postigne prepušta se rješavanje sporova nezavisnim radnim sudovima. Da ovi sudovi uzmognu svoj zadatak vršiti kako treba potrebno je, da suci budu objektivni, prožeti socijalno-političkim shvaćanjem problema rada i nezavisni.

Ne može se reći, kako se je to isticalo da je sindikatima osnivanjem radnih sudova oduzeta inicijativa za uređenje radnih uvjeta. Rješavanje sporova pred radnim sudom daje sindikatima mogućnost, da objektivno i s činjenicama dokumentiraju opravdanost svojih zahtjeva, koje postavljaju u ime svojih članova. Za ovo je potrebno mnogo rada oko prikupljanja podataka i potrebnog gradiva. Pojedinci to ne mogu, ali putem solidne organizacije moći će se mnogo toga učiniti. Ustanovom radnih sudova nametnuo se je sindikatima jedan ozbiljan zadatak, da svoje članove ozbiljno i stvarno zastupaju, a ne da ih demagoškim parolama vode iz jednog štrajka u drugi pogoršavajući njihov položaj. Praktična primjena Uredbe i uspjeh koji će ona donijeti za zaštitu ekonomski slabijih u borbi rada i kapitala u mnogome će zavisiti i od ljudi, koji ovu Uredbe bude primjenjivali.

Dr. L. P.

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Klaićeva ulica 62a, II. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 9 RUJAN 1940. GOD. VIII.

JE LI GRGUR NINSKI BIO GLAGOLJAŠ?

I.

U našoj historiografiji uvriježili su se mnogi pojmovi, koji sa realnim činjenicama naše prošlosti, kako nam se ona javlja u vjerodostojnim izvorima stoje u diametralnoj opreci. Jedno je od takovih da bi glagolica, slavensko bogoslužje, narodna hrvatska biskupija u Ninu bila nekakovo centralno pitanje u hrvatskoj državi za narodnih vladara. Tu floskulu u našu historiografiju prvi je ubacio Farlati, ali ju je posebno izgradio i dao svoju orijentaciju onaj protuhrvatski slavenofilski i jugoslavenski duh, koji je u XIX. v. zarazio naš javni život. Povjesničari onoga vremena (Rački) vođeni su načelima: »gdje mi ne bude moguće s dokumentima u ruci nešto dokazati, tu će mi poslužiti zdrav razum, logika i opće poznavanje povijesti. Ako je dopušteno arheologu da iz nekoliko krnjih riječi i slova odgoneta kakav natpis dopunjujući praznine iz svoje glave; ako arhitekt po samim temeljima i nekim arhitektonskim ulomcima može rekonstruirati čitavu zgradu; ako kipar iz malo sačuvanih dijelova smije obnoviti čitav kip, onda može i historik iz malo sačuvanih izvora prikazati neki povijesni događaj«. (M. Perojević: Ninski biskup u povijesti Hrvatskoga Naroda, Zagreb 1939 s. 12). One malo sačuvane izvore prilagodili su svojim panslavenskim i jugoslavenskim koncepcijama, pa i ondje gdje i ovi malo sačuvani izvori te koncepcije sasvim isključuju.

Objektivna nas povijest uči, da »hrvatska narodna crkva sa slovenskim bogoslužjem« (Perojević) nikada ni jedne sekunde nije postojala i da se veličina te snaga hrvatske države izgrađivala na sasvim drugim elementima negoli su oni, koje je među slavenske narode donio »slavenski Ćirilov i Metodov jezik i pismo« (Perojević s. 5). Ovaj jezik i pismo u IX. i X. v. nosili su sobom bizantinsku kulturnu orijentaciju, a time indirekte i bizantinski raskol, te je pravi povijesni apsurd tvrditi, da bi hrvatski biskupi sa »slavenskim Ćirilovim i Metodovim jezikom i pismom« mogli »čuvati svoj narod od Istoka i učvrstiti ga u vjeri Zapada« (Perojević s. 5). Ćiril i Metod bili su bizantinci a njihova kulturna orijentacija bila je bizantinska, koja je kod svih onih

naroda, koji su prihvatili »Ćirilov i Metodov slavenski jezik i pismo« rodila svojim prirodnim porodom: crkvenim raskolom i pravoslavljem. To bi se bilo dogodilo i sa Hrvatima, da je kod njih postojala »narodna crkva sa Ćirilovim i Metodovim jezikom i pismom«, jer se ni oni ne bi mogli oprijeti neminovnom povijesnome razvoju. Takova crkvena istitucija u Hrvatskoj nije nikada postojala, niti je glagolica za hrvatskih narodnih vladara igrala bilo kakovu ulogu u narodnome životu. To je bila u pravome smislu riječi »quantité négligeable«, o kojoj se ozbiljno vodilo računa samo u toliko da ne zahvati većega maha.

Hrvatski se narod odmah pri dolasku na Jadran privezao uz Zapad i njegov kulturni pravac, koji nije napustio ni nastupom Ćirilo-Metodove ideologije o slavenskoj autonomnoj crkvi pod vodstvom Rima, ali koja ne bi prihvaćala zapadno-latinsku nego istočno-bizantinsku kulturnu orijentaciju. Kada Focije tradicije bizantinizma hoće da izrabi u svrhu izgrađivanja narodne bizantinske crkve od Rima sasvim neovisne, hrvatski narod uz sudjelovanje papa stvara novu biskupiju u Ninu i izmiče se jurisdikciji dalmatinskih gradova koji sa Bizantom nijesu htjeli sasvim prekinuti. (Barada, Episcopus Croatensis, Croatia Sacra, II. cv.). Tada u Ninu stoluje biskup za »zemlju Hrvata«, a nipošto hrvatski biskup sa hrvatskom crkvom kao nekom pravnom ustanovom. Taj biskup »u zemlji Hrvata«, koji stoluje u Ninu od svoga početka služi se u liturgiji samo latinskim jezikom; ninski biskup nikada nije u liturgiji upotrebljavao ni pismo ni jezik solunske braće, već naprotiv taj se u našim krajevima najprije pojavljuje u dalmatinskim gradovima, koji su crkveno bili neovisni od Nina i više stali pod bizantinskim vjerskim i kulturnim uticajem.

II.

Teza, da je glagolica staro hrvatsko autohtono pismo i bogoslužje, koje bi Ćiril i Metod iz Hrvatske prenijeli u Moravsku, ne može se održati pred objektivnom i naučnom kritikom dokumenata (Cf. Guberina, Ćiril-Konstantin i izvori glagolice. Hrvatska Smotra, 1939, br. 9 i 10). Glagolicu su iznašli i među Slavene donijeli sv. Ćiril i Metod.

Sasvim je krivo mišljenje, da je hrvatski narod objeručke prihvatio glagolicu, čim je za nju doznao. Naprotiv na teritoriju, na kome se protezala ninska biskupija i vlast njezinih biskupa, glagolica je bila odbijena, čim je došla. Mišljenje Perojevićevo, da je ninski biskup Teodozije donio glagolicu u Hrvatsku nakon svoga sastanka sa Metodom u Rimu (Ibid. s. 60 ss.) skroz je samovoljno, a isključuje ga stav velikoga

protivnika djela sv. Metoda, pape Stjepana VI. prema Teodoziju. Ovaj je papa dobro poznavao hrvatske prilike i bio u živoj pismenoj vezi — a nije isključeno ni u ličnom doticaju — sa Teodozijem. Stjepan nalazi u Teodozijevu radu dosta točaka zbog kojih se smatra ovlaštenim da ga ukori, a sigurno mu ne bi izmakao s oka i grijeh glagolice, kada bi Teodozije bio čak i rasadnik u Hrvatskoj »Metodova pisma i jezika«, protiv čega se papa tako oštro oborio na Metoda (Prodan, Borba za glagolicu, B. s. 75—79). D r u g i T e o d o z i j e v n a s l j e d n i k g l a s o v i t i G r g u r N i n s k i n i t i j e i k a d a b i o g l a g o l j a š n i t i s e z a n j e z i n a t o b o ž n j a p r a v a i k a d a z a g r i j a v a o n i z a n j u p a i m a l i m p r s t o m z a u z e o.

Jedini izvor koji nam govori o Grguru Ninskome jesu t. zv. Acta splitskih sabora 925.—28. uz jednu rečenicu Tome Arhiđakona. U tim aktima čitamo, zašto je došlo do ovih sabora. »Dok je na katedri rimske crkve predsjedao blaženi Ivan, rečeni kralj Hrvata i Mihael sa svojim velikašima i biskupima Dalmacije: Ivan nadbiskup Splita, Formin, Grgur i ostali biskupi međusobno se posavjetovavši zatražiše (consulenter poposcerunt) od rečenoga časnoga pape, da im se udostoji poslati svoje biskupe i monitorij, koji sadrži nauku (dogma) kršćanske vjere« (Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, Zagreb 1914., s. 214). Iz ovoga se vidi, da je u Hrvatskoj neposredno prije splitskih sabora nastupila neka vjersko-crkvena disorijentacija.

Što je tada u Hrvatskoj stvorilo takovo vjersko-crkveno stanje? P r o b l e m g l a g o l i c e. Tadanji papa Ivan X. je strahovao, da glagolica, k o j a s e u H r v a t s k o j t e k p o č e l a p o j a v l j i v a t i, ne uhvati maha i stvori situaciju, koju je stvorila u Bugarskoj t. j. odcjepljenje od Rima i stvaranje samostalne hrvatske crkve sa slavenskim jezikom i bogoslužjem. Počevši od Ivana VIII. pape su svim silama nastojali, da otrgnu Bugarsku bizantinskome uplivu. Zadnji odlučni pokušaj učinio je Ivan X., koji nije uspio najviše za to, što je tobožnja slavizacija bugarske crkve imala samo slavenski okvir — jezik —, d o k s u n j e z i n d u h, o r g a n i z a c i j a i l i t u r g i j a b i l i s a s v i m b i z a n t i n s k i. Učenici Metodovi, koji su stigli u Bugarsku nijesu većinom Slaveni, nego Grci, koje je Metod pri dolasku u Moravsku sobom doveo. A da se solunska braća, uza svu d o g m a t s k u privrženost Rimu, nijesu u svome radu ni najmanje odrekli bizantinske kulture i njezina duha, najbolje nam pokazuju t. zv. panonske legende. Solunska braća nosila su među Slavene bizantinski kulturni pravac obučen u slavensko ruho, a taj je pravac u svojim posljedicama protu-rimski. Nastojanje sv. Metoda, da taj proturimski pravac otupi umetkom u novo prevedeni slavenski crkveni zakonik t. zv. staroslavenskih sko-

liona, nije uspio. Gdjegod je došla Ćirilo-Metodova slavenska liturgija, ona je sobom nosila bizantinski crkveni duh, a taj je — uza sve političke i vojničke sukobe slavenskih vlada sa Bizantom (Simeon, Dušan Silni) — podredio one narode kulturi Bizanta, a po tome i bizantinskome crkvenome raskolu. To nam bjelodano kaže povijest slavenskih naroda.[1])

Rimu je sve ovo bilo vrlo dobro poznato, što za katolicizam znači bizantinski kulturni krug. Kazao je to Ivan VIII. knezu Borisu u pismu od 878.: ...oni koji su pod njima u svojoj većini ili laskanjem ili od straha njima postaju slični i tada jao onima, koji slijede njihovo društvo« (ep. 75). Ivanu X. nijesu ostale nepoznate ondašnje prilike na Balkanu, kako to razabiremo iz pisama carigradskoga patrijarha Nikole Mistika. »Čemu da Ti opisujemo stvari, u koje si upućen i bez mojega pisma« veli u jednome pismu Nikola Ivanu o ondašnjim prilikama u Bizantu (P. G. 111, 248), a u jednome drugome pismu: »Dobro znadem, da se zanimaš za sve, premda Ti ja to pišem, i da poznaš i onako dobro sve kao i ja, što se desilo nami i crkvi Božjoj« (P. G. 111, 281).

Prvi spomen glagolice u hrvatskim krajevima nalazimo u pismima Ivana X. dalmatinskim biskupima i kralju Tomislavu. (Šišić, Priručnik s. 215—217). Tko pomnjivo pročita ova pisma taj će se brzo uvjeriti, da papa ne gleda na glagolicu kao pojavu, koja je zahvatila široke dimenzije među Hrvatima, već kao nešto što se tek počelo pojavljivati, ali je ipak stanje takovo, da bi se opasnost glagolice t. j. bizantinizacije Hrvata mogla raširiti. Papa veli, da glagolica »klije granicama Vaše oblasti«; ona je tek »zla klica«; papa moli da »Hrvati (Slaveni) kao najosobitiji sinovi svete rimske crkve moraju ostati u nauci majke i u našemu načinu izražavanja«. Kada bi se glagolica, kako misli naša službena historiografija, bila proširila u čitavoj hrvatskoj državi (Ritig, Povijest i pravo slovenštine, Zagreb 1910, s. 134; Perojević, op. c.) kralja Tomislava, tada papa ne bi mogao reći, da ona »klije po granicama« dalmatinskih biskupija; ona tada ne bi mogla biti tek »zla klica« niti bi se moglo nagovarati Hrvate, da »ostanu u nauci majke i našem načinu izražavanja«, već da se obrate. Sve nas ovo uvjerava, da Hrvati za Tomislava nijesu u masama prihvatili glagolicu, nego je ona u to doba tek proklijala kao »zla klica« i to jedino na periferiji dalmatinskih gradova, koji su tada već gotovo bili sasvim kroatizirani, ali ne potpuno podvrgnuti hrvatskoj državnoj vlasti, a gotovo sasvim pod kulturnim utjecajem Bizanta. Zato papa u pismima dalmatinskim biskupima i hrvatskim vladarima ne moli Hrvate da se odvrate od glagolice k latinskoj službi Božjoj, nego da u ovoj ostanu.

[1]) O ovim problemima opširno raspravljam u studiji: **Državna politika kralja Tomislava**, koja će skoro u tisak.

Iz ovih uglavljenih povijesnih datuma izvodimo zaključke: a) Glagolica je bila poznata samo po granicama dalmatinskih biskupija, dok je na teritoriju ninske biskupije barem u njezinoj ogromnoj većini bila nepoznata; b) da se sazove splitski sabor i na njemu riješi pitanje glagolice, složili su se i dalmatinski biskupi i kralj Tomislav i Grgur Ninski. Sabor je jednoglasno prihvatio odredbe pape o glagolici, a sukob je nastao jedino zbog prvenstva Splita ili Nina, a o čemu nema ni riječi ni aluzije u papinim pismima. Ovaj problem mimo papine nakane iznio je pred sabor i zagovarao stvar Splita kralj Tomislav. On je to učinio slijedeći tradiciju hrvatskih vladara još od Trpimira, koji su nastojali, da Split postane crkvenim središtem hrvatske države, a po ovome atrakcionom točkom svih Hrvata, posebno onih koji su se nalazili van Tomislavove države.[2]) Kada bi glagolica bila osvojila čitavi teritorij ninske biskupije, a to bi značilo gotovo isto kao i onaj hrvatske države, upravo je apsurdno i pomisliti, da bi se Grgur još prije samoga sabora bio složio sa dalmatinskim biskupima (original veli: Consulenter poposcerunt), da se glagolica likvidira. A da je baš u tome stao prethodni sporazum vidi se odatle, što se saborskome rješenju o glagolici nitko nije opirao, dok protiv onoga o primatu Splita uložili su utok Grgur sa svim ostalim dalmatinskim biskupima (Šišić, Priručnik s. 221, 223). Dapače papa piše: »Javljamo vam da ostale točke koje su zajedno s vama naši legati ustanovili osim ove (o primatu Splita) mi potvrđujemo« (Šišić, Priručnik s. 221). Saborski nas izvjestitelj izvješćuje, da su papini legati i splitski svećenik Petar odnijeli saborska rješenja na potvrdu papi, i dok smo mi čekali da se sve zakonito po starome običaju završi: naš brat, ninski biskup, želeći sebi prisvojiti prvenstvo dalmatinskih biskupa, a što ne dolikuje, rečeni sabor pred apostolskom stolicom nepravedno je napao« (Šišić, Priručnik s. 22). A baš činjenica, da se Grgur pred Ivanom X. usuđuje protiv Splita, koji je po crkvenim običajima jedini imao uvjete da bude metropolitom, nastupiti i tražiti za sebe primat, najjasnije nam dokazuje, da on nije bio glagoljaš. Čime je Grgur mogao braniti i opravdavati svoju tezu o primatu njegove biskupije? Jedino svojom tradicijom, da je njegovu stolicu sam Rim osnovao kao ustuk Splitu, koji je bio pod uplivom bizantinizma. A akcija Ivana X. protiv glagolice u Hrvatskoj išla je samo zatim, da onu bizantinizaciju, koju su »Ćirilov i Metodov jezik i pismo« sobom nosili onemogući. Kada bi ninska biskupija bila glagoljaška, Grguru ne bi ni na pamet palo takova nešto tražiti od Ivana X., a osim toga sastavljač saborskih akata, koji

---

[2]) Usp. Guberina. Uloga Splita u rađanju hrvatske nacije. Hrv. Smotra 1940, h. 3 s. 147—157.

stoji na strani Splita, to bi Grguru bio i spočitnuo. Naprotiv iz drugoga pisma Ivana X. razabiremo, d a o v a j n e m a n a č e l n o n i š t a p r o t i v z a h t j e v a G r g u r e v i h (Šišić, Priručnik s. 221), a njih nije omeo ni Split ni Rim nego Tomislav, **koji je kao dalekovidni državnik lako uvidio, da primat Splita nosi sobom velike prednosti i koristi za Hrvatsku, koje Nin kao neznatno mjesto bez ikakovih tradicija ne može nikako da nadomjesti.**

Iz svega ovoga jasno slijedi, da ni Grgur Ninski, ni njegovi predšasnici na ninskoj biskupiji nijesu bili nikakovi glagoljaši. Oni su bili ono, što je onda najviše konveniralo i jačalo hrvatsku državnu misao t. j. nijesu podlegli varavim sirenskim glasovima, kojima ih je vabio »Ćirilov i Metodov jezik i pismo«. Oni su ostali vjerni zapadnoj orijentaciji, koju je hrvatskome narodu donio t. zv. Agatonov pakt. Zato je razumljivo, da svi spomenici nađeni i ovisni o Ninu su latinski, kao i vladarske isprave, koje su pravljene u tome gradu. U N i n u n e n a l a z i m o n i k a k o v a t r a g a g l a g o l i c i pa je zato upravo smiješno prikazivati Grgura i njegovu biskupiju kao nekakav bedem Hrvatstva prema premoćnome latinstvu. Toma arhiđakon koji je u svojoj ruci imao mnogo više dokumenata o radu Grgura, negoli mi danas, a uz to i veliki protivnik glagolice, ne zna ništa, d a b i G r g u r b i o g l a g o l j a š. On o njemu zna samo to, da si je prisvajao metropolitansko pravo; sasvim isto što nam govore i sačuvani akti (Historia Salonitana, ed. Rački, Zagreb 1899 s. 54).

III.

Na splitskome peristilu nalazi se golemi kip Grgura Ninskoga. Mjesto gdje se nalazi, kao i poza u kojoj je postavljen, nije drugo nego jedan ogroman falsifikat hrvatske povijesti, i to na njezinu štetu. Kada se taj falsifikat postavljao, naša je štampa isticala, da on na tome mjestu upućuje Hrvate na mjesto, gdje se odlučivala bitka između našeg narodnog duha i prava protiv premoćnome latinstvu, koji prodire s druge strane Jadrana. Pionir te borbe s naše strane bio bi Grgur. Naprotiv na tome mjestu, u splitskoj katedrali, nije se vodila borba između hrvatstva i latinstva, nego zato hoće li se **Hrvati opredjeliti za Zapad i njegovu kulturu ili Istok i njegov bizantinizam.** Pionir borbe za Zapad a protiv bizantinizacije bio je baš Grgur. **On je odlučno odbio glagolicu i ondašnje njezine tendence,** jer je bio svijestan, da ona u onim vremenima i onim prilikama nije drugo, nego bijeg od Zapada, odricanje Agatonova pakta te kidanje svih hrvatskih tradicija i prijelaz k Bizantu. U sukobu sa Splitom ovaj nije pobijedio Grgura i Nin. N j e g a j e p o b i j e d i l a h r v a t s k a d r ž a v n a m i s a o u t j e-

l o v l j e n a u v e l i k o m e k r a l j u T o m i s l a v u. Tragedija je Grgureva ne u tome, što bi on tobože bio glagoljaš i bedem hrvatstva protiv latinstva, nego što on nije mogao uvidjeti, da Nin nije mogao dati Hrvatima ono, što mu je već onda nudio h r v a t s k i grad Split.

Mi Hrvati ne smijemo zaboraviti, da je Meštrovićev falsifikat, predstavljen u njegovu Grguru Ninskome, nama pružen baš onda kada je velikosrpsko-pravoslavna ideja bila na svome vrhuncu i upotrebila sve snage i aparat ove države, da zaboravimo na svoju zapadnu prošlost i priključimo se Istoku. To se radilo baš zato, jer se je znalo, da ćemo prelazom k Istoku, bizantinizmu, presjeći sve žile, koje drže naše narodno deblo. A z a t i m s e j e j e d i n o i i š l o. **Kroz čitavi jedan vijek trovala se je hrvatska narodna duša raznim bakcilima slavenstva i jugoslavenstva, a sve je to kušao okruniti i legalizirati peristilski falsifikat Grgura Ninskoga.** Koje je najdublje značenje tome falsifikatu dao sam auktor, doznali smo nesumnjivo pred malo vremena, kada se je g. Meštrović usudio oprijeti težnjama i volji hrvatskoga naroda, da svoju najveću naučnu ustanovu nazove svojim narodnim imenom.

Izgleda da je ovaj falsifikat kao fascinirao naše povjesničare i da ga se teško mogu osloboditi. Nedavno je na tome falsifikatu g. Perojević pokušao izgraditi čitavu našu povijest za narodnih vladara. »Povijest hrvatskih biskupa (episcopus Chroatorum, chroatensis, Chroatiae) i hrvatske biskupije (episcopatus chroatensis) usko je vezana s vjerskim i političkim životom hrvatskoga naroda za hrvatskih narodnih vladara. Hrvaski su biskupi crvena nit, što se povlači kroz povijest hrvatskoga naroda. Javljaju se u doba konačnog pokrštenja Hrvata, početkom IX. v., kad i povijest počinje da govori o Hrvatima, a nestaje ih, kad je nestalo narodnih vladara i samostalne hrvatske države.... Tko je mogao i biti dužan da na saboru brani glagolicu od latinskih kleveta, nego hrvatski biskup Grgur? On je uspio da je sjajno obrani i da dokaže, kako glagoljica i »Metodova nauka« nisu heretične. Latini su pred tim dokazima morali zatvarati usta i pustiti je na miru u hrvatskoj crkvi, a u latinskoj dopustiti je u iznimnim slučajevima. Grgur je bio zadovoljan rješenjem pitanja glagoljice, i zato se nije papi pritužio na nepravdu. U nastavku sabora g. 928. nije o glagoljici bilo zbora. Zaslugom Grgurovom ona je bila spašena. Pojava Grgura Ninskoga i njegovo, iako neuspjelo, nastojanje, da postane primasom i metropolitom dalmatinsko-hrvatske crkve ,kao i njegova uspjela obrana glagoljice, sjajna su stranica u povijesti hrvatske crkve i hrvatskoga naroda. Nije zato bez razloga hrvatski narod oživio njegovu uspomenu u doba svoga preporoda u 19. v., kad se borio protiv latinizacije i potalijančivanja hrvatske Dalmacije. U doba progona glagoljice uzeo je narod Grgura kao simbol

otpora protiv neprijatelja« (Ninski biskup u povijesti hrvatskoga naroda, s. 5, 86—87). Koliko su ovakove tvrdnje osnovane i na čemu se osnivaju mi smo već upozorili. (Usp. Guberina, Problemi Hrvatske Povijesti, H. S. 1940 br. 4 s. 195—202). Karaman u knjizi »Članci i eseji« ima i jedan: O Grguru Ninskome. I ako Karaman mnoge tradicionalne misli o ulozi Grgura Ninskoga nekako ublažuje, ipak se ni on nije mogao otresti fiksne ideje o nekakovome »historijskome i nacionalnome značenju Grgura Ninskoga«, koje bi bilo u tome, da je on »predstavnik onog otpora našega naroda na jadranskim obalama, koji nas je, kroz različne borbe i peripetije, poraze i pobjede, u starije doba srednjega vijeka očuvao od asimilacije s ostacima romanskoga gradskog življa s visokom civilizacijom i kulturom; a potom nas je taj otpor obranio u doba Mlečića od dublje i trajnije penetracije doseljenoga talijanskog življa, kojoj je višestoljetno gospodstvo republike sv. Marka u Dalmaciji utiralo put... Grgur Ninski nam je po svjedočanstvu povijesti naprosto došao kao goli simbol jedne velike, nužne i spasonosne stoljetne borbe, koja je Hrvate na obalama Jadrana očuvala od sudbine germanskih naroda, romaniziranih na kulturnom tlu negdašnjega rimskog imperija« (s. 190—1). Ovu i ovakovu ulogu Grgura Ninskoga Karaman ni bilo tko drugi ne će nikada moći izvesti iz v j e r o d o s t o j n i h povijesnih izvora. Ona je plod panslavističke i jugoslavenske, a po tome i protuhrvatske, propagande 19. v. i n i š t a d r u g o. Da je to propaganda jasno se vidi iz toga, što Karaman stalno govori o rivalima: s jedne strane latinski biskupi, koji stoje uz Split, a s druge strane Grgur. Naprotiv dokumenti sasvim jasno govore (pisma Ivana X. i Lava VI., Šišić, Priručnik s. 221—223), da su gradski biskupi bili protiv primata Splita a uz Grgura, barem u toliko koliko je on nijekao splitski primat. Zar nijesu jasne riječi pape Leona: »Zašto vi d a l m a t i n s k i b i s k u p i prezirete svoga metropolitu«. Samo ovu protuhrvatsku propagandu »zdravim je umjetničkim instinktom osjetio Meštrović, pa je Grgura Ninskog, slobodom pjesnika i umjetnika, na brončanim vratima Mauzoleja obitelji Račića u Cavtatu, već pred nekoliko godina ovjenčao svetačkom aureolom, a potom ga odabrao za dar Splitu, kao našem središtu na Jadranu« (Ibid., s. 191). Meštrovićev je spomenik falsifikat u svoj svojoj cjelini; on je uvreda za hrvatski narod i zato on, čim dođe do svoje državne slobode, mora radikalno i definitivno obračunati sa tim falsifikatom i njegovim predstavnikom na splitskom peristilu.

IV.

Još jednu stvar mi Hrvati ne smijemo zaboraviti. Propagatori panslavizma, slavenstva, jugoslavenstva i s njim spojenog antiklerikalizma

stvarajući legendu o glagolici i Grguru Ninskome i njezinu značenju, identificiraju duh i smisao glagolice Grgurova doba sa glagolicom i njezinim tendencijama kasnijega vremena. I to je učinjeno sa antikatoličkom i protuhrvatskom tendencijom, ne bi li svu onu moralnu vrijednost, koju je od XIII. v. pa dalje Hrvatski Narod dao u borbi za sačuvanje svojeg jezika i pisma u liturgiji sveli na protukatolički i protuhrvatski jugoslavenski kolut. Glagolica od XIII. v. pa dalje, t. j. od pisma pape Inocenta IV. senjskome biskupu Filipu, gubi i najmanji trag svoga rođenog bizantinizma, slavenstva i pravoslavlja, te postaje u potpunome smislu riječi sasvim katolička zapadna i hrvatska tvorevina. Ova glagolica sa **djelom solunske braće i njegovim duhom nema ništa zajedničko osim grafičkih znakova.** Ali zato oni, koji su prihvatili ideologiju tih znakova, odbacili su te znakove i po novim znakovima (ćirilicom) donijeli su slavenskim narodima Ćiril-Metodovu bizantinsku kulturu i sve ono što je ona sobom nosila. Grafički znakovi glagolice, koji su u istinu umna tvorevina Konstantina Filozofa, mogli su tek onda postati svojinom hrvatskoga naroda, kada su u hrvatskoj narodnoj svijesti izgubili i samo ime svoga autora, jer je i ono antibizantinskoj hrvatskoj duši bilo sumnjivo. Ona je Ćirilova slova pripisala sv. Jeronimu, tome per eminentiam zapadnome i katoličkome piscu. Tek tada, kada je hrvatska katolička duša sa glagolice digla svaki spomen na njezinu bizantinsku orijentaciju, preuzela ga je i učinila svojim pismom. Glagolica nakon XIII. v. nije isto što i glagolica sv. Ćirila i Metoda. Njihova glagolica nosi Bizant i Istok, dok ona nosi Zapad i Katolicizam. Gledati u njima idejni kontinuitet, kako to čine naši slavenofili, jugoslaveni i pristaše crkvenog jedinstva, povijesni je falsifikat. Mi Hrvati se nikada ne ćemo odreći naših hrvatskih slova, ni njihova jezika u službi Božjoj. To su ona slova i onaj jezik, koji nam ga sačuvaše stari misali i zakonici. Ako se je s vremenom i uobičajilo sve to nazivati glagolicom, to ipak nije dozvoljeno falsificirati povijest i prikazivati kao da se protiv ovakove glagolice borio kralj Tomislav i njegovi splitski sabori.

Dr. Ivo Guberina.

MRAMOR

Mramor je blistav u mojoj duši
Kao jedna posvećena slika
Dostojna da oko pred njom se skruši.

Mramor se zanosi. Mramor se smiješi
I ako srce je slomljeno,
Lik iz mramora ga tješi.

Mramor je govornik postojan i rječit
I kazuje da nije sve na smrt osuđeno
I da je život neslomiv i vječit.

Bijeli mramor polijeva suncem
Te od njeg postajem bio.
O, kao snijeg bijeli mramor katedrala,
Koji je u nebo pobjeći htiô.

Plavi mramor je zamišljen.
U njemu živi duša velikana.
Plavi mramor je putokaz za olujnih dana.

On na prostranim trgovima živi
I čuva u srcu prolaznika nadu
Dok nad njim žalosno lete oblaci sivi.

Crni mramor svjetluca u suncu
S križem od žitkoga srebra
Na zašiljenom vrhuncu.

Po njemu lišće zimi šušti
Po njemu kiše u zoru škrope.
Pored njega su tihe,
Posve tihe stope.

Mramor nije zanijemio.
On nosi u sebi riječ koju će reći
O našem bolu
I o našoj sreći.

(Mramor je hram za vječitost života).

Branko Klarić.

DRŽAVNE UTOPIJE

Pojam države pretpostavlja pojam političkog elementa, jer država je politički status određenog naroda. Bez obzira da li se država prema svom biću označuje strojem ili organizmom, licem ili uredbom, društvom ili zajednicom, poduzećem ili košnicom, organizacijom ili regulacijom postupaka, — uvijek se konstrukcija države povezuje s naročito uređenim statusom određenog naroda. Pri tome ne smije se izraz ni pojam »politički« i »politika« upotrebljavati u antitezama kao primjerice: politika i privreda, politika i moral, politika i pravo, politika i sreća i sl., jer takva negativna ili polemična suprotstavljanja ne označuju u ispravnom smislu specifično značenje politike. U politički sektor spadaju napose državna organizacija i državne svrhe. O svrsi države napisane su čitave literature. U svakoj kulturnoj epohi pridijevale su se državi posebne svrhe. Prema Aristotelu država je nastala ἐύ ζῆν, a opstoji i djeluje τὸ ἐὺ ζῆν ἕνεκα. Država je nastala iz nužde života, a pozvana je da svojim članovima pruži život u sreći, sigurnosti, ljepoti, zadovoljstvu i blagostanju. Sigurno je prva država nastala pod pritiskom gladi i nagona održanja, a u primitivno vrijeme bile su primarne svrhe države upravljene na osiguranje hrane, obrane od napadaja i prokreaciju pučanstva. Tečajem vremena probija se sve jače spoznaja, da je država socijalna pojava i socijalna tvorba i da njezina svrha ne može sastojati samo u stvaranju i održavanju pravnog poretka, nego da to pretstavlja samo sredstvo za njezine kulturne svrhe, koje uključuju sve opravdane moralne, intelektualne, religijozne i fizičke interese.

Razmišljanja o državi i njezinom pravnom poretku, o državnim svrhama i njezinoj organizaciji, dovodila su ljude uvijek na kritiku postojećega i do vizijonarne projekcije u idealna stanja za kojima je uvijek težila ljudska mašta. Ljudi su osjećali i osjećaju, da u postojećoj državi nije sve onako kako bi oni željeli, pa su nastojali ocrtati sliku buduće bolje države, njezine zgodnije organizacije i dotjeranije svrhe.

Od uvijek bila je ljudskoj imaginaciji privlačiva ideja, da postoji prirodno (naravno) pravo, nepisano pravo, koje čovjek spoznaje svojim razumom, jednako kao i osjećaj o pravdi i nepravdi. Prema toj ideji postoje pravila, koja se nalaze iznad pozitivnoga postojećeg društvenog i pravnog poretka, a koja predstavljaju idealno pravo, koje čovjek suprotstavlja pozitivnom pravnom poretku. Ta misao susreće se u svim fazama ljudske pravne kulture. Prirodnom pravu pridavao se uvijek viši značaj i veća vrijednost nego pozitivnom pravu, jer se smatralo dijelom apsolutne i metafizičke istine. Radi toga oslanjalo se prirodno pravo na viši autoritet prirode, Boga i sl., nego pozitivno pravo. Ta

Ideja naravna je prema napomeni Maxa Ernsta Mayera (Rechtsphilosophie, Berlin 1922), tečajem čitava milenija ljudske kulturne povijesti u različitim oblicima. Ideja o prirodnom boljem pravednijem pravu nije nikad mogla biti posve iskorijenjena, nego se preinačena i modificirana pojavljuje uvijek u novoj formi, a prema današnjem shvaćanju predstavlja ideal pravde, koji se čovjek trudi otkriti i kojemu teži ljudsko društvo. Činjenica je, da nije nikad bilo ni naroda ni generacije, koja nije nastojala postići i ostvariti taj ideal.

Isto su tako odvijek postojale fantastične predodžbe o budućem boljem čovječanstvu, kao i o idealnim i sretnim ljudskim zajednicama. Takve fantastičke i utopističke predodžbe povezivale su se u pravilu sa čudotvornim razvitkom znanosti i tehnike, na što se nadovezivalo radikalne promjene života. Ovamo spadaju veliki moderni utopisti s bujnom fantazijom, koja često vizijonarno zahvaća daleku budućnost (Verne, Wells, Huxley i dr.), koji raspravljaju o zračnim ratovima, putu na svemirske planete, racionalizaciji proizvodnje, umjetnom srcu, robot-čovjeku, diktaturi tehničkih ingenieura, raketnim ljudima i sl. No i ako su mnoge njihove misli u prvome momentu zvučile kao zanimiva romantična literatura ili pustolovne filmske teme, mnogi su po njima prikazani problemi postali današnje činjenice. Ovamo spadaju i državni romani, koji se bave organizacijom države i njezinog poretka, a priželjkuju bolju ljudsku sreću u prinudnoj državnoj zajednici, u kojoj proživljuju svoje dane od zipke do pokrova. Pod državnim romanima razumijevaju se rasprave i djela, koja iznose misli o državi u obliku pripovijesti ili romana. U tim državnim romanima spajaju se zajedno s kritikom postojećeg stanja prikazi savršenijega državnog organizma, koji pisci predstavljaju kao moguć, egzistentan i preporučuju kao ugled. Pisci takvih državnih romana nastoje predočiti posljedice i prednosti, koje nastaju iz preporučenih promjena države i njezinog stanja za narode i čitavo čovječanstvo. Radi dalekosežnih refleksa, koji se nadovezuju na takve vizije, označuju se takvi nacrti utopijama, odnosno neoživotvorivim idejama, jer predstavljaju planove za poboljšanje svijeta, koji izlaze iz slobodne fantazije, koja traži oživotvorenje vječne težnje ljudi za nepomućenom srećom: zlatno doba starih naroda, tisućgodišnje carstvo srednjeg vijeka, socijalistička država budućnosti i mitos države novog vijeka. Državni romani ocrtavaju utopističku sliku idealne države ili države ljudskih snova.

Dr. František Kraus ističe u svom djelu »Idéalne státi« (Bratislava, 1936.), da geografska karta, na kojoj nije ubilježena nijedna utopija, nije vrijedna nijednoga našeg pogleda, jer ispušta idealnu zemlju za kojom je čovječanstvo uvijek težilo, pa i ako potone brod, kojim se

ljudi voze do nje, opet će zaploviti u cilju da traže i nađu još bolju. Kod toga svaki napredak znači podjedno djelimično oživotvorenje utopija. Kraus polazi s prastare težnje čovječanstva za izgubljenim rajem, koji namjerava nadomjestiti stvaranjem idealne države na Zemlji, a prikazuje utopizam prema ugledima za kojim su težili Platon, Aristotel, grčki utopist Zeno, Xenophon, Hekadoios, Euhemeros, i mnogi drugi. Ti stari grčki klasični utopisti tražili su idealnu državu. No pored njih postojalo je u klasično doba kod Grka i Rimljana utopista, koji su tražili realnu državu, kao primjerice Polybius, Cicero (idealni državni red u postojećoj državi). Ovamo spadaju i kasniji mistički utopisti kao sv. Augustin, Dante, Thomas Morus, Campanella i dr. Neki utopisti izgrađuju idealnu državu na naravno-pravnoj podlozi (Hugo Grotius, Koménsky, de Witt, Spinoza, Harrington, Morelli, Saint Simon, Robert Owen, Fourier, Friedrich II., Fichte, Humboldt, Hegel, čije su misli opet danas postale aktuelne).

Država, koja je potpuno uređena i izravnotežena, u kojoj vlada prava sreća i blagostanje ljudi, predstavlja stari duboki dočarani ljudski san, koji od vremena grčkog filozofa Platona uvijek zaokuplja filozofsku spekulaciju. Tim problemom bavili su se i bave se filozofi i državnici. Pri tome polaze sa stajališta, da nešto što je potpuno savršeno, ne može nastati svagdje istovremeno, nego se mora najprije oživotvoriti u nekoj fantastičnoj razumnoj uglednoj državi, koja će drugima služiti kao model. Utopisti, koji su sastavljali takve planove za čovječanstvo, polazili su svijesno ili nesvijesno s preobražene predodžbe svoje vlastite domovine i nastojali da ju preobraze u blaženstvo. Utopia i Nova Atlantis, — dva državna nacrta humanističke epohe, — su otoci, a oba su izmislili Englezi, dok je Talijan Campanella svoju sunčanu državu ogradio sedmostrukim zidinama. Začudno je da u tim idealnim državama gotovo izčezava svaka politika, jer što si mogu još željeti njihovi stanovnici osim savršenstva, koje im dostaje samo sobom. Ostale nesavršene države zaslužuju sažaljenje i moraju se distancirati od sretnih država-otoka, jer svaki dodir s njima donosi nemir i smetnje vlastitih zrelih i blaženih prilika.

Zanimiva opažanja o tome iznosi Hans Freyer u svom djelu »Die politische Insel. Eine Geschichte der Utopien von Platon bis zur Gegenwart« (Bibliograph. Institut. Leipzig, 1936.), u kojemu obrađuje funkciju svakoga utopističkog mišljenja, koje prikazuje. Prema njegovim napomenama razumijeva se pod utopijom izmišljena slika buduće idealne države. Svaki autor utopije je podjedno političar i nepolitičar, jer kao političar smatra da je idealna država opskrbljena s idealnim zakonima ljudskoga zajedničkog života, a kao nepolitičar bježi iz postojeće real-

nosti države, u kojoj živi. Zato je svaka utopistička država podjedno geometrija, po kojoj se određuje zakon njezine izgradnje. To pokazuje primjerice Campanellina sunčana država, koja predstavlja grad sa sedam koncentričnih krugova. Utopija ne vodi ratove, a ako ih mora voditi, nastoji da drugi za nju ratuju. Utopija uspostavlja totalitarne svrhe, i prema utopističkim snovima nastoji obuhvatiti sve što spada zajedničkom životu ljudi, kao primjerice vlasništvo (utopije su većinom neprijateljice privatnog vlasništva), ženidbu, obitelj, rad (utopije obično traže kolektivnu radnu dužnost), trgovinu, dobitak, nacionalnu valutu, državne monopole, vanjsku trgovinu i dr.

Državni romani mogu se podijeliti u dvije skupine, i to: a) državni romani, koji idealiziraju određenu državnu formu (primjerice monarhiju, republiku itd.), i b) državni romani, koji formiraju posve novu državu (većinom komunističku) uz promjene instituta vlasništva, ženidbe, obitelji i odgoja djece. Državni romani prve skupine nadaju se, da će se voljom i uviđavnosti moći ukloniti nedostaci postojećeg stanja u državi i njezinoj organizaciji tako, da će nakon provedenih preporučenih promjena nastati nova idealna država i novi društveni poredak, koji će ljudima zajamčiti bolji život. U središtu tih reformatorskih idealista nalazi se slika vladara analogno kao u Kyropaidei od Xenophonta. U ovu skupinu spadaju napose: Das Königreich Ophir (1699.), Voyage en Salenta u 22. knjizi Aventures de Télémaque od Fénelona (1698., potpuno 1717.), Les voyages de Cyrus od Ramsay-a (1727.), Lechtos od Tarassona (1732.), Romanska trilogija od A. v. Haller-Usong-a (1771.), koja se bavi despocijom, Wieland: Der goldene Spiegel (1772.), Stanislaus Leszcyński: Entretien d'un Europeen avec un insulaire du royaume de Dumocale (1756.) i dr. Državni romani, koji spadaju u pomenutu drugu skupinu, vraćaju se uglavnom na Platonovu Politeia, Kritias i Zakone.

Prvi noviji državni romani počinju oko XVI. stoljeća s utopijom Thomasa Morusa »De optimo rei publicae statu, deque nova insula Utopia« (Löwen, 1516.), koja je postala ugled za sve kasnije slične romane, a naročito za djelo Thomasa Campanelle »Civitas solis« (1620.), koje opisuje kršćansko-teokratsku državu.

Platon je ocrtao svoj politički ideal u Politeia, koji se u njegovo vrijeme smatrao potpunom utopijom, jer je u Ateni vladala demokracija, koja nije bila željna vladavine filozofa. Sam Platon smatrao je svoj nacrt za utopiju, a njegovu »državu« nazvao je kasnije Robert v. Mohl »političkim romanom«, ali je njime kasnije zavladao nad mnogim duhovima. Kad su pri kraju srednjeg vijeka nastale staleške države s učećim duhovništvom, vojujućim viteštvom i prehranjujućim seljaštvom, držali

su neki teoretičari, da se realizira Platonov ideal. Takvo mišljenje poistovjetilo je u XVIII. stoljeću prosvijetljeno doba s tom idealnom državom, smatrajući državnim idealom vladavinu razuma i filozofije nad neprosvijetljenom narodnom masom. Konačno su i svi komunistički nacrti o državi više-manje u vezi s Platonovim opisom idealnog života vojnika, jer sam Platon (prema napomeni E. Spektorskija) nije propovijedao proizvodni komunizam; njegov komunizam je komunizam konzuma, određen za armadu, koja nije osuđena isključivo na vojnički život, nego se mora pretvoriti u sirovi materijal za antropotehničke eksperimente filozofa. Radi toga je Platonov komunizam vrlo udaljen od svakoga modernog komunizma i socijalizma. No kad se Platon uvjerio o nemogućnosti ostvarenja svoga političkog ideala, preispitao je temelje državnog života i iz toga su nastali »Zakoni«, koji iznose ideal njegove »druge države«, u kojoj se odriče svoje prijašnje radikalnosti i utopizma, jer »smo ljudi i dajemo zakone ljudskom sjemenu«. Tu se Platon vraća na tradicionalno shvaćanje države kao organičke povezanosti, čije se korijenje duboko zadire u prošlost naroda i njegovih religioznih nazora, a slavi obitelj kao osnovnu stanicu ljudskog društva i obiteljsko vlasništvo.

U momentu, kad su pravnici XVI. stoljeća tražili formulu da njome izraze tendencije nastajućega novog državnog i društvenog poretka, pojavili su se pisci, koji su s jedne strane oštro kritizirali postojeće stanje, a podjedno iznosili sanje o potpuno novom društvenom redu. Pri tome im je služio kao ugled Platonov politički roman, u koji su unosili svoje izmjene. Jedan između tih sanjara bio je Thomas Morus (latinizirano ime od More), engleski državnik (7. II. 1478. — 7. VII. 1535.). Morus pokazuje duboku odvratnost protiv svega revolucionarnoga, a nastoji spojiti reformatorsko slobodarstvo s osjećajem autoriteta, koji je svojstven engleskom humanizmu. Morus je bio kancelar engleskog kralja Henrika VIII., a kasnije njegov protivnik, kad se kralj proglasio poglavarom anglikanske crkve. Morus je ostao uvjeren katolik; odupro se krunjenju Ane Boleyn i svršio na stratištu. U svojoj utopiji pruža lik idealnog društva, osnovanog na zajedničkom vlasništvu i iznosi reformatorski program za uređenje nove države s izrazitim uputama na privredni i politički položaj Engleske. Morus otklanja u svojem djelu tadanje političko i privredno ustrojstvo. Kao što je Plinije ustvrdio, da su latifundiji uništili Rim, tako Morus upozoruje na štetnost veleposjeda za Englesku, koji tjera farmere sa zemlje, pretvarajući njive u parkove i pašnjake. Morus nije u tim pojavama razabirao dolazak novoga kapitalističkog privrednog poretka s tekstilnom i drugom industrijom, nego ga je to navelo na sanju o utopiji kao autarhičnom otoku na kojemu postoji

zajedničko vlasništvo i skupni rad (šest sati dnevno). Dok je Platon zagovarao konzumni komunizam, predlaže Morus proizvodni komunizam.

Morus je bio uvjeren, da se država ne može potpuno odreći vanjske politike. Utopisti postavljaju oko svoga otoka sistem saveznika. Ako dođe do rata, što je vrlo nepoželjno, šalju se najprije u prve redove saveznici, u drugom redu plaćenička vojska koju se izdržaje, a sastoji od Zapoleta, ratničkih i divljih sinova Alpa. (U Zapoletima raspoznaju se Švicari iz Marignano-vremena.) Ako se stvari zapletu tako, da dolazi do kraja, onda se naravno bore i sami utopisti. Svladani neprijatelj odvodi se u ropstvo, jer utopisti zabacuju sve skrupule i ne nalaze ništa neobičnoga u instituciji ropstva. Kako je vanjska politika svedena na minimum, postoji u državi još neznatnija unutarnja politika, koja je također izolirana u državi, kojoj služi. Tko govori o politici izvan parlamenta kažnjava se smrću, makar se izražava najsimpatičnije. Koja nečovječna strogost!... S druge strane su utopisti vrlo osjećajni, s visoko razvijenom racionalnosti, oni su savršeni asketi i zato su sposobni, kao savršeni Epikurejci, neznatna duševna uzrujavanja proživljavati kao nježan ornament na zlatnom podlošku posve racionaliziranoga afektivnog života. U toj utopiji je inteligentan čovjek ili kultivirani individuum sukus čovjeka i zato svaki individuum teži za savršenom izobrazbom duha, a potiskuje volju, koja prelazi dozvoljene granice i elementarne strasti. Na taj način stvara se u utopiji nemladenački, zreli i mudri narod, koji se raduje svojoj podnosljivoj strpljivosti. Ustav utopije je vrlo jednostavan, a sastoji od nekoliko načela, kojima se utopisti podvrgavaju iz razumnih razloga. To dostaje za garanciju ove humanističke sreće. Ovaj precizno-fantastički san nije sanjao »neodgovoran sanjar«, nego državnik, koji je bio pozvan na najviše državne službe. Morusova utopija nije prema tome po njegovom shvaćanju sanjarska zemlja, koju može svatko urediti kako želi, nego ideja.

Dalje od Morusa polazi dominikanac Campanella, koji je u zatvoru (u kojemu je odsjedio 27 godina, osuđen radi spletkarstva protiv Španije) napisao pomenuto djelo »Sunčana država«, u kojemu na začudan način spaja ideju papinskog gospodstva nad svijetom s komunizmom, koji za razliku od Morusove Utopije obuhvaća i obiteljski život. Radni dan u sunčanoj državi iznosi jedva tri sata.

U opreci prema Morusu i Campanelli, koji su svoje utopističke države izgradili na reglementaciji i prinudnosti, prikazao je francuski pisac Rabelais u svom djelu »Vie inestimable du grand Gargantua pére de Pantagruel« (1534.), utopiju bezbrižne i vesele anarhije s neograničenom slobodom najviših životnih uživanja. Tu utopiju ostvaruje slobodoumna »opatija« Thélème u kojoj se žene slobodni, valjano izobraženi i dobro

rođeni kavaliri radi zabave, i ravnaju prema geslu »radi što hoćeš« (fay ce que vouldras).

U »znanstvenoj republici« XVII. stoljeća nastavlja se tradicija humanizma i sholastike, ali se uz njih pojavljuju novi smjerovi, koje zastupaju Françis Bacon, Descartes i Locke. Bacon zabacuje sve apriorne, individualne, sveljudske, školske i političke teorije te traži njihovo uništenje, a zasniva veliku obnovu znanosti (restauratio magna) izgrađenu na metodi iskustva, proglašujući podjedno gospodstvo čovjeka nad prirodom. Bacon je otklanjao Kopernika, vjerovao je u Aristotelove »forme«, a svoj sabrani materijal nazivao je sam »sylva sylvarum«. No ta njegova šuma bila je bez nacrta i sistema, te se bitno razlikovala od sholastičke summa summarum. Bacon je bio djelomično sholastik, a djelimice enciklopedist u duhu XVI. stoljeća, koji je pridavao veliku važnost književnoj eleganciji. Bacon se je proslavio s više aforizama (Znanje je moć, Istina je kći vremena, a ne autoriteta, Ako želimo svladati narav, moramo joj se podrediti, Privatno pravo skriva se pod autoritetom javnoga) i uveo nekoliko uspjelih izraza (na pr. trgovačka ravnoteža). Bacon je napisao socijalnu utopiju »Nova Atlantis« (oko 1624.—1625.), u kojoj nastoji sve poteškoće ukloniti tehničkim izumima.

James Harrington zastupa u »Oceania« (1656.) demokratske ideje, a tim svojim djelom vrši jak utjecaj na američko političko mišljenje.

Sa stajališta kršćanskog vjerovanja stvaraju utopističke države: Joh. Val. Andréas u djelu »Rei publicae christianopolitanae descriptio« (1619.) prema ugledu na Campanellinu sunčanu državu i Bernardo de Mandevile u prikazu »Fable of the Bees«, u kojemu opisuje propast idealne države radi njezinog savršenstva.

Od kasnijih pisaca spominju se: G. Foigny (Les aventures de Jacques Sadeur dans la découverte des terres australes, 1676.), Holberg (Nic. Klimie inter subterraneum, 1741.), S. Berington (Denkwürdigkeiten Gaudentios von Lucca, 1753.), Morelly (Naufrage des illes flottantes ou la Basiliade du celebie Pilpai, 1753., i Code de la nature, 1755.), de la Bré tonne (La découverte australe par un homme volant, 1784.), E. Cubat (Voyage en Icarie, 1842.), Bulwer-Lytton (The coming Race, 1871.), E. Bellámy (Laoking Backward, 1888.), B. v. Suttner (Das Maschinenzeitalter, 1889.), Mantegazza (L'anno 3000, 1897.), W. Morris (News from Nowhere, 1890.), H. G. Wells (The Time machine, 1895., Anticipations, 1901., i A modern Utopia, 1905.), Th. Hertzka (Entrückt in die Zukunft, 1889., Eine Reise nach Freiland, 1890.), Eugen Richter (Sozialdemokratische Zukunftsbilder, 1891.), Emil Gregorovius (Der Himmel auf Erden in den Jahren 1901.—1912. Izašlo 1892.) i dr.

Tečajem povijesti mijenja se predodžba o savršenosti države. Circa jedno stoljeće iza Morusa iznosi Françis Bacon, mislioc i državnik, protivnik Aristotela i skolastike, opis sretnog otoka Bensalema i njegovih prilika. Na tome otoku nalazi se drugi tip ljudi nego na Utopiji, i to ljudi faustovskog karaktera, koji nastoje otkriti tajne naravi i ovu podrediti pod svoju vlast. Stanovnici toga otoka ne vode nikakvu vanjsku politiku, a preduzimlju sve što može poslužiti da svoju zemlju hermetički odijele od vanjskog svijeta tako, da drugi narodi ne mogu ništa saznati o njima. Njihov rad upravljen je na istraživanje tako, da čitavo područje predstavlja naravno-znanstvenu radnu zajednicu, koja je planski organizirana u svrhu da stvori čovjeka kao gospodara Zemlje. Baconova fantazija nastala je na prelomu XVI. i XVII. stoljeća, a u viziji obuhvaća mnoge tehničke tečevine naše sadanje epohe: mikroskop, teleskop, zrakoplov, telefon, radio, praskave tvari, koje su jače od dinamita, razvijenu medicinu, koja se bavi produženjem ljudskog života i dr.

Bacon i Thomas Morus — Prometej i Epimetej! Sreća, koja nastaje putem spoznaje pobjedonosne ljudske volje, i sreća na istinitom, dobrom i lijepom pomoću čistog promatranja! Okretni pozitivisti otoka Bencalema spadaju u većoj mjeri ovom svijetu od prosvijetljenih, ali nepoletnih platonika Morusove Utopije. No s one strane tragike, oba ta otoka predstavljaju zatvorene malene svjetove, u kojima djeluju njihovi stanovnici bez stranih smetnja na izgradnji najboljeg svijeta tako, da nam se pričinja da ne spadaju među ljude ili da spadaju među nadljudska bića, koja stvaraju blaženstvo na našem planetu.

Privrednu formu uz isključenje individualizma nastojale su umjetno konstruirati utopije u idealnoj državi Platona, utopiji Thomasa Morusa i sunčanoj državi Campanelle. Sva ta shvaćanja označuje Josip Kohler (Lehrbuch der Rechtsphilosopie, Berlin-Grunewald, 1923.) nedužnim maštanjima, u kojima se odrazuje pjesnička fantazija. Protiv tih utopista ustao je naročito Fichte, čija konstrukcija o zatvorenoj trgovačkoj državi sadrži nekoliko korisnih pobuda (Marianne Weber: Fichtes Sozialismum, 1900.).

Kao što je uvijek bilo utopija tako ih ima i danas. Možda danas ima i odviše utopija, jer današnje vrijeme upravo je udešeno za utopistička maštanja, a nevolje, koje biju čovječanstvo već decenije, upravljaju njihove misli na bolju i sretniju budućnost. Pored toga današnji čovjek s jedne strane raspolaže s ogromnim energijama, a s druge ga strane ugrožavaju strahovite sile. Zato nije čudnovato, da se raspravlja o kolonizaciji Mjeseca, šetnji na Mars, ugradnji gradova pod zemaljsku površinu za obranu od zračnih napadaja i sl., a da sve to ne zvuči neizvedivo. Bijeda i strah potiču ljudsku fantaziju, a nužda nagoni ljude

neprestano na nove misli i izume tako, da često nužda i strah realizira utopiju. Te moderne utopije ne opisuju se samo u državnim romanima, nego se pristupa i njihovoj praktičnoj realizaciji. Kod toga se primjenjuje različita terminologija, kojoj se nastoji ispuniti sadržaj, često prikriti svrha, kao primjerice izolacija, autarkija, privredni planovi i sl.

U političkoj povijesti poznata je splendid isolation Engleske, koja se opravdava specifičnim geopolitičkim položajem engleskog otoka. S druge strane ne bi se moglo opravdati ni razumjeti izoliranje evropskih kontinentalnih država, na pr. Švicarske, Njemačke i dr., jer njihova izolacija ne bi bila splendid. Usprkos toga opaža se u novije vrijeme, da se protiv mnogih država iznosi prigovor njihove izolacije. To je počelo godine 1917. s Rusijom, a nakon zaposjednuća Ruhrskog područja izolirala se Francuska. Engleska je na to reagirala tako, da se povukla u svoju izolaciju, u svoj house i svoj castle. Isto je tako USA povukla svoje čete iz Europe, te se izolirala od staroga evropskog svijeta, koji se nalazi u vječnim sukobima. Konačno izolirala se i Italija svojim fašizmom. Švicarska je brižno čuvala svoj apsolutni neutralitet nastojeći očuvati svoju egzistenciju kao politički otok. Pa ipak su sve države, protiv kojih se iznosio prigovor izolacije i autarkizma odbacivale od sebe tu tendenciju. Poznato je, da se je njemački državni vođa i kancelar Hitler 30. I. 1937. izjavio protiv izolacije. Sve države su instinktivno osjetile, da je izolacionistički put nesimpatičan i moralno neodrživ, jer moderan život društva državâ s razvijenom tehnikom ne podnosi trajnih kineskih zidova među njima. U vremenu međunarodne i svjetske privrede ne može se izolacija ničim opravdati. Danas se kopaju sirovine, proizvode i prenose dobra, iznose privredni planovi, sklapaju privredni ugovori, a sve to upućuje na kolaboraciju i kooperaciju, koje se protive izolaciji. Postavlja se pitanje, da li opstojeći privredni planovi ne predstavljaju plansko-privredni sistem, koji je predvidio filozof Fichte u svojoj »zatvorenoj trgovačkoj državi«, koji je svoj utopistički nacrt razuma o autarktnoj državi nazvao »pokušajem buduće politike«. U najnovije vrijeme iznose se ideje o »velikim prostorima«. Njemački državnopravni teoretičar Carl Schmitt raspravlja (Völkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventions verbot für raumfremde Mächte. Berlin-Wien, 1939.) o padu internacionalnog prava u sadašnjosti svodeći ga na prazni ugovorni i zakonski pozitivizam i ističući mišljenje, da se te praznine mogu opet ispuniti sadržajem, ako se u nj unesu predodžbe o velikom prostoru. Među takve predodžbe ubraja on Monroeovu doktrinu u njezinoj prvobitnoj formi, prema kojoj je neameričkim silama zabranjeno interveniranje u američkom životnom prostoru. Kasnije je ta doktrina zloupotrebljena sa strane USA, koja je provodila intervencije izvan

svoga životnog prostora. Schmitt smatra da zahtjev Engleske na sigurnost prometnih puteva britanske zajednice naroda nije međunarodno-pravno načelo velikog prostora. Schmitt stvara pojam »Reich« prema kojemu se svakoj državi ne može priznati to svojstvo, nego samo onoj, koja raspolaže s velikim prostorom, u kojemu djeluju političke sile, koje u njemu isključuju miješanje prostorno udaljenih drugih sila. To je političko stajalište, a predstavlja pokušaj da se u međunarodno pravo uvede novi elemenat. Monroeova doktrina je politička maksima USA, odnosno djelimično i ostalih država američkog kontinenta, ali zasad ne predstavlja međunarodno-pravno načelo. Na tome ne mijenja ništa odredba pakta Društva naroda (priuzdržaj u korist Monroe-doktrine), jer je uvrštena samo iz susretljivosti prema USA u očekivanju, da će se začlaniti. Schmitt pokušava opravdati da ideja o velikom prostoru nije identična s imperijalizmom, ali in ultima linea takva težnja silom prilika dobiva imperijalistički značaj. Dosadanje međunarodno pravo promatralo je sve države (male i velike) kao jednakopravne međunarodne subjekte i u tome je bila uključena zaštita malih država, a u koliko je ono nesavršeno, treba ga usavršiti, ali ne na štetu malih država.

Današnji evropski čovjek ne pozna monotoniju, jer ju nadvladava suvremeni kompleksni kaos ideja i pokreta u obliku mnogobrojnih »izama«: apsolutizam, liberalizam, socijalizam, komunizam, nacionalizam, militarizam, fašizam, nacionalni socijalizam, materijalizam, demokratizam, parlamentarizam, idealizam i sl., što sve predstavlja etikete za velike ideje i pokrete, koji danas vladaju svijetom. Ove ideje ulaze u međusobne ideološke i krvave borbe. Čovječanstvo se nada da će iz tih borba oživotvoriti bar minimum dosadanjih utopija. Pošto živimo u vremenima dalekosežnih promjena socijalnih i političkih uredaba, pojačano se u ljudima pojavljuje težnja za većom socijalnom pravdom i zahtjev da se budući državni i društveni poredak izgradi konačno na pravdi, za kojom čovjek i čovječanstvo žudi već toliko tisuća godina. Treba riješiti socijalne probleme i donijeti i osigurati ljudima mir. To doduše zvuči kao utopija, jer mir se ne sastoji u podržavanju formula, nego u dnevnim mirovnim akcijama, a to nije moguće dok grme topovi i dok su puške spremne da svakog časa odapnu svoje ubojite strijele.

U XX. stoljeću govori se i piše mnogo o novoj magičnoj riječi, koja se označuje krilaticom o »evropskoj federaciji«, kojoj je namijenjena utopistička svrha, da zamijeni periode bratoubilačke borbe među europskim narodima bijele rase, koji su donedavno sebe smatrali nosiocima svjetske kulture. Pri tome se navodi, da su svi evropski narodi miroljubivi i da sve zlo potječe od vladajućih klasa i klika i da je zato potrebno provesti veliku evropsku zajednicu naroda, i omogućiti neposrednu vla-

davinu naroda. Ljudi traže nove parole. No da li ne će i ta utopistička krilatica brzo dovesti do razočaranja?!... Stvatko si stvara novu čarobnu sliku blize budućnosti prema pomenutim utopijama, a mnogi hvale svoje programe, slično kao što Morus spominje da vrane i majmuni vjeruju, da su njihova djeca najljepša. Pod evropskom federacijom može se razumjeti svega i svašta. Ovamo spada i vizija svrsishodnoga konfederativnog saveza evropskih država, koja omogućuje svakom velikom i malom evropskom narodu široki okvir za slobodno nacionalno disanje i kretanje. Tu se spominje ograničenje suvereniteta sviju konfederiranih jedinica u korist zajedničke bolje evropske tvorbe.

Evropski narodi proživljuju tešku moralnu krizu. Činjenice pokazuju dominaciju dinamičkog morala (čiji su noviji zastupnici Nietzsche, Pareto, Sorel, Lenin i dr.), pa si ljudi postavljaju pitanje, da li je etika Sokrata, Platona, Seneke i čitavog kršćanstva samo puka nauka, koja se nalazi u knjigama?... Promatranje svjetskog zbivanja prema moralnom stajalištu duboko je usađeno u ljudsku dušu, a pojačano se vrši upravo u vremenima historičkih prekretnica i katastrofa. Tako je primjerice sv. Augustin promatrao slom zapadno-rimskog carstva prema moralnom kriteriju pravednosti, koja je manjkala u rimskom carstvu, a suvremenici dovode pad istočno-rimskoga bizantinskog carstva (1453.) u vezu sa moralnim uzrocima. Nedvojbeno je već danas, da će budući historičari označiti krizu morala uzrokom evropskih ratova i katastrofa, koje sežu do međusobnog istrebljenja. Općenite vrijednosti, koje su vrijedile u posljednjim decenijima kod evropskih naroda, označuje Hans Zbinden (Die Moralkrise des Abendlandes. Bern, 1940.) ovim kraticama: organizacija mira, tehnika evropske izgradnje, internacionalna saradnja, društvo naroda, međunarodni ugovori, konferencije za privredna pitanja i razoružanje, organizacije za proizvodnju i zamjenu dobara, nacionalizam i socijalizam. To je po njemu moral vladajućih savjesti, koje su dovele i do sadanjega evropskog konflikta, a koje neograničeni ekonomizam, pacifizam i nacionalizam smatraju isključivom osnovom za prosuđivanje međunarodnih odnosa, i ako sve te pojave nijesu u prvom redu etika, nego politika, pa bi im radi toga trebalo povjeravati ograničenije područje akcije.

Često se ističe potreba novoga poretka u Evropi, no možda je i to jedna velika utopija. No ni Thomas Morus nije ipak pod svojom utopijom razumijevao kulu u zraku i snove na oblacima, nego realnu inzularnu državu idealnog sadržaja. Potrebno je za oživotvorenje »boljega« mnogo srčanosti i odgovornosti. Potrebno je potražiti i inspiraciju kod onih filozofa, koji su svoju misao branili do kraja i često za nju žrtvovali svoj život. Moraju svi ljudi dobre volje konačno spoznati, da Evropu

i njezine narode treba osloboditi od straha i neprestanih napadaja, omogućiti slobodan promet dobara, stvoriti stalne mogućnosti rada i sigurne egzistencije, poboljšati socijalni standard života najširih narodnih slojeva i prepustiti narodima da kao jednakopravni i bez povrede tuđih prava i zakonitih interesa slobodno izabiru svoje nacionalne regime. To nama izgleda kao utopija. No ta utopija je vrijedna da se postavi za program, jer njezino oživotvorenje omogućit će Europi kulturni razvitak i ispunjenje njezine historičke misije.

Mnogo se ističe, da miran, sretan i nesmetan tečaj našeg života mora bazirati na međusobnom povjerenju i suradnji, jer ljudi žele da u miru jedu kruh i mlijeko, da s pouzdanjem kupuju nepatvorenu robu, da svaki ima mogućnost zarade i da na večer može mirno legnuti i spavati. No i to su gotovo utopije, jer faktično je današnji život ispunjen jurnjavom, nepovjerenjem i strahom. To zvuči, kao da strah nije bio samo privilegij Krapinskog pračovjeka ni evropskog čovjeka srednjeg vijeka, nego i neželjeni pratilac modernog čovjeka. Povjerenje današnje generacije u sigurnost opstanka je pokolebano. Postoji opća nesigurnost egzistencije, koju izazivaju neprestani privredni i politički potresi, barbarizmi ratne nemani, što sve uzrokuje nemir, bojazan i strah.

Ništa ne može iščupati iz duša ljudi težnja za mirom, srećom i blagostanjem. A u nama treba da se jača svijest, da će se eventualne sadanje utopije i snovi, koji nam to obećavaju, ostvariti na korist Europe i čitavog čovječanstva.

Dr. Eugen Sladović.

POD KRILOM USPOMENE

Cvijeće, što cvate u nalitoj vazi
ganut će nas načas bojom i ljepotom.
Ptica u krletci bdije u ekstazi
i pjeva nad svojim i našim životom.

Pročitana knjiga opet nam je draga,
stara pisma rado otvaramo, sjetni.
Želimo topline domaćega praga,
ali bez daljînâ ipak nismo sretni.

Otkud ova ljubav za malene stvari,
oprečna ganuća, polete, trenutke?
Sjećanje na prošlost svu nam dušu žari
Obaramo glavu, izgubljeno, šutke.

Zvonko Kuhar.

BRETONSKI NACIONALIZAM*

(BREIZ D'AR VREIZIS! — BRETAGNA BRETONCIMA!)

»Bretagna je nacija i ona posjeduje sva prava priznata drugim nacijama.

Ona je nastala iz događaja, koji su tuđi francuskoj povijesti.

Njezina tradicionalna politika kroz tisuću godina autonomije u francuskom okviru, nametnutom joj silom oružja, bila je otpor svim namjerama tuđinskog osvajanja.

Umjetno komadanje Bretagne na departemente godine 1789. nije uspjelo slomiti tok nacionalnih zahtjeva.

Ona čini jedinstveno geografsko područje.

Njezin narod, po svom narodnom jeziku, svom jasno ocrtanom karakteru, svojim tradicijama, svom nacionalnom osjećanju, čini na francuskom tlu posebnu naciju.

Njegovo je pravo, kao što je to i kod ostalih autentičnih nacija, slobodno odlučivati svojom sudbinom...«

(Iz Deklaracije Bretonske Nacionalne Stranke u Landerneau godine 1931.)

»Francuska vlada ne predstavlja bretonsko mišljenje. Kad bismo mogli izabrati vladu po našoj volji, sigurno bismo imali posve drugu. Čemu podnositi ono, što ne ćemo, a odbijati ono, što hoćemo?

---

* Francuska je agencija Havas dne 5. svibnja ove godine javila iz Rennes-a (glavni grad Bretagne), da je tamošnji prijeki sud osudio na smrt vođe Bretonskog nacionalističkog pokreta Franceza Debauvais-a i Oliera Mordrela radi veleizdaje. — Onoga dana, kad su njemačke čete ušle u Rennes, još istu je večer njemački radio pored redovitog izvještaja, evocirao sve patnje Bretonaca pod francuskim centralizmom, te njihove izglede za bolju budućnost Bretagne. — Konačno, nekoliko dana kasnije, početkom srpnja, javlja agencija Reuter, da Bretonci traže posebnu republiku, dakle potpunu državnu samostalnost.

Ove su vijesti ponovno svratile pozornost svjetske javnosti na jednu bolesnu, gotovo sramotnu stranicu francuske povijesti. Stojeći još od proljeća 1938. godine u dopisivanju s direktorom lista »Breiz Atao« F. Debauvais-om, pratio sam napore ovog naroda naročito u njegovoj želji, da ne bude uvučen u rat za tuđe interese, kao i u nastojanju, da prvu povoljnu situaciju u Francuskoj iskoriste za ostvarenje svojih osnovnih ideala. Potrebno je ovdje naglasiti, da su Bretonci s interesom pratili borbu Hrvatskog Naroda. U mnogim svojim deklaracijama, manifestima i člancima, isticali su borbu Hrvata za svoju nezavisnost kao uzor borbe, otpora i izdržljivosti. U »Hrvatskoj Smotri« br. 4 iz 1939. iznio sam u članku »Francuska, kakvu ne poznajemo« u krupnim crtama glavne momente iz povijesti Bretonaca, borbu za jezik, teške životne prilike pod francuskim centralizmom, te konačno njihove glavne zahtjeve. Sada ćemo se pozabaviti Bretonskim nacionalizmom, imajući pred očima i najnovije događaje — u prvom redu slom III. Republike u Francuskoj.

Borba je teška: ***protiv nas*** *je brutalna državna sila, protubretonska pravda, protiv nas su raširene laži po školama, svim sredstvima moderne propagande, dnevne štampe, kina i radia;* ***za nas*** *jest netaknuta snaga bretonskog naroda. Za nas su i mnogi primjeri iz povijesti, koja je već vidjela narode jučer moćne, gdje danas opadaju, dok se male nacije, male po broju, ali pune životne snage, nošene novom istinom, penju i dižu poput sjajne zvijezde...«*

(Iz Manifesta B. N. S. u Guingampu, kolovoza 1938.)

Bretonskoj oslobodilačkoj borbi, o kojoj je francuska štampa neprestano mukom šutjela, nije ni ostala svjetska štampa poklanjala dovoljno pažnje ni simpatija. Isticanje jedne i nedjeljive Francuske, bilo je s francuske strane uporno naglašavano, potkrepljivano svim mogućim sredstvima, a sa druge strane se ovo uzimalo kao gotova činjenica i stvar, o kojoj nema više diskusije. U koliko se govorilo o pokretu koje »pokrajinske skupine« (u ove su Francuzi ubrajali Bretonce, Flamance, Elzašane, Katalonce, Baske i Provansalce), uvijek se naglašavao u službenoj štampi umjetno stvoreni osjećaj nečeg, što je različito od onoga, što se zove francusko.[1]) Međutim primjer Bretonskog nacionalnog pokreta jasno svjedoči protivno: svi progoni, sudske kazne, zatvori, pa eto i najnovije smrtne osude vojnog suda u Rennesu, nisu slomile otpor Bretonaca, niti njihovu borbu za svoja prava; najbolji dokaz, da je u pitanju borba, koja vuče dubok korijen iz svijesti naroda, koji hoće ne samo imati pravo, nego i stvarno moći sam gospodariti svojom sudbinom.

Kao neminovna posljedica sloma politike onih država, koje su stvorile versaillesku Evropu, bit će i repariranje nepravdi (nekoji su narodi već imali sreću u tom pogledu!) onim narodima, koji općenito priznato načelo iza Svjetskog rata od 1914.-1918. godine, o samoodređenju naroda, nisu mogli osjetiti u vlastitom domu. Francuska je poražena, doživjela je slom, nalazi se u težem položaju nego ikad do sada u svojoj povijesti, a to je upravo najpogodniji momenat za ostvarenje zahtjeva onih naroda,

---

[1]) Po periferiji francuskog teritorija ostalo je živih narodnih skupina obuhvaćenih u Francusku, a koje nemaju ništa zajedničko među sobom. Sve na sjever od Arrasa i Boulogne-a nastanjeno je narodom, koji unatoč toga što govori francuski, jest germanskog tipa. Istok Francuske predstavlja sličnu sliku, koja je naročito naglašena u provincijama, gdje se govori njemački. Cijeli pak jug Francuske okreće leđa ostaloj zemlji i obraća pogled Mediteranu. Jedanaest milijuna južnjačkih »Francuza« po svojoj civilizaciji i jeziku, pripadaju Talijanima, Kataloncima i Galicijcima. Na jugo-zapadu manjina Baska čini mrlju na karti kao i manjina Flamanaca na krajnjem sjeveru. Konačno na zapadu keltska Bretagna, sestra zemlje britanskog Wallesa, o kojoj ne treba posebno govoriti, i Normandija, gdje još osamstotina godina iza doselenja, fizički izraz naroda i način izražavanja potsjeća na Dance...« (Iz prikaza B. N. S.: »Le nationalisme breton«, Appendice VIII).

koji su do danas bili obuhvaćeni u francusku državu. Javljaju se doduše već glasovi u redovima Bretonaca, da se sadašnji prekarni položaj Francuske ne smije iskoristiti za postignuće uspjeha, na štetu francuskog centralizma, ali ovakovi sentimentalni uzdasi bit će jamačno događajima pobijeni: ta upravo cijela borba Bretonaca za svoja prava stalno je imala u vidu, da se njihovo ostvarenje može najlakše postići u »najtežem času za Francusku«, i imajući taj momenat pred očima, vodili su borbu u tom smislu. Sada dakle, kad je momenat nastupio, zar da sentimentalni izrazi velikodušja, pokopaju opet za nekoliko desetljeća narodnu slobodu? Interesi naroda moraju biti iznad svega, a naročito iznad osjećaja pojedinih velikodušnika, pogotovu kad je u pitanju država poput Francuske, koja prema svojim podanicima nije bila baš mnogo sentimentalna; međutim ni smrtne osude elzaških i bretonskih nacionalista nisu je mogle spasiti. Doživjela je poraz zahvaljujući svojoj politici i krivnji ljudi, koji su je vodili, a da Četvrta Republika ne će ni po granicama, niti po uređenju, biti slična Trećoj, pokazat će najskorija budućnost...

Bretagna ima prošlost nacije. Njezini zahtjevi su diktirani modernim nazorima. Nacionalistička politika, koja ističe zahtjeve Bretonaca kao nacije, nalazi čvrsto uporište u političkoj tradiciji Bretagne; ona crpi pouku i koristi iz petnaest stoljeća bretonske povijesti.

Bretagna duguje svoj današnji izgled okupaciji odnosno asimilaciji galo-romanske Armorike (sjeverozapadni poluotok Galije — današnja Bretagne) od IV. do IX. stoljeća po doseljenicima sa susjednog Britanskog otoka, pod vodstvom svojih duhovnih i političkih vođa. Sa sobom su donijeli socijalne i vjerske ustanove, svoj jezik, a naročito novo nacionalno saznanje. Tako nastade na boku franačke Galije (koja tada još ne bijaše Francuska!) mala nacija posebno obilježena, srodna narodima Wallesa i Cornwala s onu stranu Kanala. Od IV. do XVI. stoljeća bila je Bretagna suverena država, imajući vlastiti državni život, te je kroz cijelo vrijeme uspješno odoljevala nasrtajima svojih kopnenih susjeda. Kad je konačno Francuskoj silom oružja uspjelo pripojiti Bretagnu Francuskom kraljevstvu, umjela je bretonska vojvotkinja Ana, da izmjeničnim ženidbenim ugovorima sa dva francuska kralja, osigura autonomiju Bretagne, unutar Francuske. Bretonske su sloboštine bile svečano sankcionirane Ugovorom o Uniji u Vannes-u, godine 1532.[2])

---

[2]) Glavne odredbe ove sankcije bile su slijedeće: 1. Nikakva promjena zakonodavstva, administracije ni običaja, bez pristanka bretonskih Staleža. 2. Staleži odobravaju osnovu za porez. 3. Prihodi carina, konfiskacija i raznih posjeda, idu isključivo u korist Bretagne. 4. Održanje sudske autonomije. 5. Pravo Bretonaca, da im se ne može suditi izvan Bretagne. 6. Pravo, da ne trebaju sudjelovati ni u kakvoj vojničkoj akciji izvan Bretagne.

Bretagna je od Unije s Francuskom pa sve do Revolucije, sačuvala svoje slobode, unatoč čestih nasrtaja francuskih kraljeva, da joj jednu po jednu oduzmu bilo oružjem, bilo lukavstvom, bilo gaženjem zadane riječi. Ipak je domoljublje bretonskog narodnog predstavništva bilo na visini, i uspjelo je suzbiti sve ove opasnosti, te obraniti ustav, služeći se svim sredstvima: od pismenih protesta, do oružanog ustanka.

Bretonska je autonomija uništena francuskom Revolucijom iz 1789. godine. Nasilnim udarom izvršena je aneksija te godine, što je ujedno značilo stvarno kršenje ugovora iz 1532. Počev od Revolucije pa sve do danas, htjeli su Bretagnu (podijelivši je politički u departemente) potpuno asimilirati s ostalom Francuskom, ali smo svjedoci, da je Francuska u tom pogledu izgubila igru. Unutarnja borba Bretagne i Francuske ostala je do danas živa i žestoka.

Bretagna ne bi ranije bila nikad nezavisna, da nije imala one značajke, karakteristične za jednu naciju — u današnjem smislu ove riječi. To će reći, ne samo državu s određenim granicama, nego jednu homogenu ljudsku obitelj, jedan iskonski organizam. Bretagna doista čini posebno nacionalno tijelo, sasvim strano francuskom jedinstvu.[3]) I premda nepovoljne okolnosti nisu često dozvoljavale, da se ova bretonska posebnost i formalno očituje, ipak se ona kroz stoljeća manifestirala u njihovim starim institucijama, životu i radu njihovih velikih ljudi, a najviše se to očitovalo u bretonskom jeziku, koji i po svojim morfološkim izvorima i po sintaksi jest posve različit od duha latinskih jezika, i koji je najbolji svjedok, da pripada sredini, koja nije francuska. Bretagna je unatoč jezičnog dualizma jedinstvena i po svom tlu, i po klimi te rasnom tipu. Naročito je pak jedinstvena po svijesti svojih sinova, koji joj od jedne do druge krajnje granice žele pripadati.[4])

---

[3]) »Pogrešno je reći, da se francuski nacionalitet podudara s francuskom Republikom, jer u Republici postoji više nacionaliteta, koji se još mogu razabrati, kao što je bretonski i baskijski nacionalitet, koji su se nekoć podudarali s autonomnim državama, ali koji nisu iščezli, iako su izgubili svoju političku i administrativnu autonomiju ...«

(A. van Gennep: Traité comparatif des Nationalités)

»Teritorij povijesne Bretagne savršeno odgovara geografskoj jedinici. Sve je u njoj drugačije od ostalog dijela Francuske ...«
(E. M. de Martonne, prof. Sorbonne: Les Regions geographiques de la France)

[4]) Cinjenica, da unutar bretonskog teritorija ima pučanstva, koje govori francuskim jezikom, i običaji, koji neke Bretonce približuju Francuzima sa zapada, često su iznošeni kao argumenat protiv bretonskog jedinstva pa čak i narodnosti. Međutim, danas je suvišno naglašavati da jedan nacionalitet ne mora nužno činiti jezično jedinstvo (slučaj Švicarske s četiri jezika!)

Na kojoj će bazi urediti Bretonci svoje odnose s Francuskom? Do najnovijeg se vremena, čak i u redovima bretonskih prvaka, neprestano naglašavalo, da oni ne žele separaciju od Francuske, nego samo sticanje potpune autonomije unutar Francuske. Svakako će najnoviji događaji u Francuskoj moći lakše formirati i konačne zahtjeve Bretonaca. Na svom je početku Bretonski pokret počeo voditi pomirljivu politiku. Predstavnici takove politike, regionalisti, nisu frontalno napadali Francusku. Nisu se laćali nikakvog ozbiljnijeg sredstva, kojim bi podigli svijest Bretonaca, pa je stoga i ideja nekog bretonskog regionalizma ubrzo propala. Francuska pak videći, da ima prema sebi slabiće i neodlučne elemente, nije davala nikakve koncesije. Bretonski je regionalizam pomalo prestao igrati svaku ulogu. Pokazalo se, da protiv tvrdoglavog i jačeg neprijatelja, samo politika sile može imati uspjeha. Ni najmanje se reforme ne mogu postići bez oštre borbe. Politiku pak sile može se provoditi, ako je za tu politiku cio ili bar dobra većina naroda. To su shvatili ispočetka rijetki Bretonski Nacionalisti, koji počeše svim sredstvima, ponajviše štampom, buditi nacionalnu svijest i skretati borbu na mnogo radikalnije putove. Opetovano puta je isticano u bretonskoj štampi, da su se i ostali evropski narodi od 19. stoljeća oslobodili tek nakon što su svojim tlačiteljima suprotstavili odlučne nacionalne pokrete, ne štedeći pri tome žrtava. Bez egipatskog nacionalizma, ne bi bilo egipatskog ustava; bez Sinn-fein-a ne bi bilo irske slobode; bruxelleska vlada bila je upokorena tek onda, kad joj se prijetilo flamanskim separatizmom!

Bretonski su nacionalisti često isticali, da pitanje forme, kako će se riješiti odnos Bretagne prema ostaloj Francuskoj, ovisi o ovoj potonjoj, zapravo o njezinu držanju prema Bretoncima do onoga časa, kada se pitanje odnosa bude rješavalo. Karakteristični su slijedeći izvodi iz jednog proglasa Bretonske nacionalne stranke u godini 1932.:

»Bretonski nacionalizam treba imati u vidu razne hipoteze, da bi mogao pružiti svoje rješenje za slučaj ostvarenja bilo koje od njih.

— Za jednu Francusku, koja bi se vratila poštenijoj administraciji javnih dobara, koja bi se odrekla svoje vjekovne zamisli o asimilaciji nas Bretonaca i ambicije za hegemonijom, tako obilnom u sukobima prema drugim zemljama — zajednica francusko-bretonska pružala bi mnoge prednosti.

— Od jedne Francuske — koja bi produživala da se gloži u parlamentarnim naklapanjima, brižne da osigura prednosti korisnicima režima, a ne da rješava vitalna pitanja, nesposobne da pristupi u vlastitom interesu reformiranju države i protivne reorganizaciji Evrope na razumnim i pravednim temeljima — potpuno ocjepljenje Bretagne bilo bi potrebno!

— Konačno, da li bi Bretagna trebala oklijevati ući u jednu Evropu smirenu u federalnim vezama, što bi značilo dokidanje formula velike centralizirane države, ili koja teži centralizaciji, a koja je neprijatelj prirodnih skupina, a u kojem bi sistemu bila osigurana njezina sigurnost?«

Svakako zanimivo stanovište, koje ostavlja pitanje rješenja odnosa otvorenim, imajući ipak u vidu uniju, potpunu separaciju, odnosno federaciju — na široj — evropskoj — bazi. Spomenuti proglas sadrži pri koncu i ove riječi: »Bretagna će uskrsnuti, jer je to pitanje novog reda. A u novom poretku, koji će uspostaviti prave slobode po svijetu, bretonska će nacija dobiti svoje mjesto pod suncem!«[5])

Godine 1938., kada se u Evropi situacija znatno pogoršala, i kada se očekivalo, da će Francuska radi »svečanih obaveza« svaki čs ugaziti u rat radi bivše Čeho-Slovačke, osvanuše po cijeloj Bretagni natpisi: »Ne ćemo rata za Čehe, protiv volje bretonskog naroda!« Iskustvo iz Svjetskog rata, kada su Bretonci ginuli u daleko većem broju nego ostali na francuskoj strani, živo ih goni, da ostanu izvan svakog sukoba, koji nije prvenstveno u njihovom interesu. Glavni organ Bretonske nacionalne stranke »Breiz Atao« stalno objavljuje proglase na Bretonce, da se »ni kapi krvi ne smije proliti za tuđe interese«. Radi jednog sličnog članka bili su vodje Bretonskih nacionalista Francez Debauvais i Olier Mordrel izvedeni pred sud i svaki osuđen na godnu dana robije. To je nakon god.

---

[5]) Pokušao se suzbijati bretonski nacionalizam i time, da je Bretagna premalena teritorijem i pučanstvom za samostalan život. Međutim svojom površinom od 35.312 km², ona se približuje Danskoj (42.925 km), Švicarskoj (41.350 km), a veća je od Holandije (34.200 km), Belgije (30.400 km), a da se i ne spominju daleko manje države. Po svom pučanstvu od 3,056.000 (prema popisu od 1936. g.), približuje se Bretagna Švicarskoj (4,100.000 st.), Finskoj (3,300.000 st.), Danskoj (3,600.000 st.), a veća je pučanstvom od Irske (cca 3,000.000 st.), Norveške (2,900.000 st.) itd.

Francuska je nadalje proširila vijesti, kako se Bretagna ne bi mogla sama izdržavati od svojih proizvoda, jer da je previše siromašna. Bretonsko pučanstvo čini po prilici $^{1}/_{13}$ cjelokupnog stanovništva Francuske. Prema tome bi Bretagna morala proizvoditi najmanje $^{1}/_{13}$ svakog onog proizvoda nužnog za život. Višak pak iznad $^{1}/_{13}$ francuske produkcije ostao bi za nabavljanje onih produkata, koji ne dostaju samoj Bretagni. Medjutim samo letimičan pogled na neke produkte, jasno pokazuje, koliko Bretagna može proizvoditi. Uz pojedini produkt navodimo dvije brojke: prva označuje omjer bretonske proizvodnje prema ukupnoj francuskoj produkciji dotičnog artikla, a druga brojka u postotcima označuje višak bretonske produkcije, koji nadilazi potrebe zemlje. Evo tih produkata: žito 1,44/13 — 33%; krumpir 2,6/13 — 61,5%; mlijeko 1,6/13 — 37,5%; maslac 3,2/13 — 69%; sardine 8/13 — 87,5% itd.

1790. po prvi put, da su Bretonci službeno izvedeni pred francuski sud zato, što su branili prava Bretonaca.[6])

Francuska ima čudnu navadu. Godine 1870, iza Sedana, Jules Favres kliče: »Niti jednog palca!« — Pet mjeseci kasnije, odstupio je Njemačkoj Elzas i Lotringiju. Godine 1936. gospodin Sarraut odgovara na remilitarizaciju lijeve obale Rajne: »Ne ćemo uopće raspravljati tako dugo,

---

[6]) Iznijet ćemo samo jedan neznatni dio iz obranbenog govora Oliera Mordrela, ideologa bretonskog nacionalizma, što ga je održao u svibnju godine 1938. pred sudom u Rennesu, braneći sebe i druga Debauvaisa:

»Radi čega sam optužen? Jasno govoreći: da hoću otcijepiti Bretagnu od Francuske! To je istina, ja se zanosim samo tom mišlju, i moj život ima samo taj cilj. Ali gdje je tu zločin?

Bretagni nije potrebno, da gleda parade na svaku obljetnicu primirja, niti da joj se posvećuju pjesmice. Bretagni je potrebno služiti. Služiti joj pak, može se najlakše, ako joj vratimo Državu!

Vjerujem, da je to ono, što nam se predbacuje. Mi hoćemo otrgnuti bretonsko tlo ispod prevlasti Francuske Republike. Ako netko postoji, tko znade koji drugi put osim nezavisnosti, da se jednom za uvijek jednoj zemlji dade vlastti život i da se njom vlada suglasno njezinim prirodnim težnjama, bio bih radoznao, da ga upoznam! U tom čekanju mi mislimo, kako više ne bi bio moguć život za Francusku, kad bi francusku vladu u Parizu nadomjestila engleska ili njemačka vlada, pa prema tome, da nema ni mogućnosti bretonskog života tako dugo, dok smo podvrgnuti upravi i zakonodavstvu, koje je tudje našem narodu.

Za nas je stvar jednostavna: Bretonska država ili smrt! A to, kakva će biti ta država i kakvi će biti njezini odnosi prema Francuskoj, jest od drugorazredne važnosti. To je princip, koji je bitan!

Dosta je čitati francuske novine, pa da se shvati, da je Francuska izgubljena. Ona sigurnim korakom ide prema katastrofi, u koju je vodi samoubilačka politika, koju slijedi već godinama. Naša zadaća nije više da spašavamo Francusku, nego da sebe spašavamo od Francuske...

Eto zašto mi vjerujemo, da je Francuska u sukobima, koji dolaze, već unaprijed pobijeđena. Ne će nam možda ni biti potrebno, da osvajamo svoju slobodu, ona će biti prirodna posljedica sloma političkog sistema, koji nas tlači!«

Posljednje riječi zvuče gotovo proročanski. I ostali dio govora ispunjen je sličnim mislima, u njemu je u zbijenoj formi izneseno pred sud cijelo naziranje Bretonskih nacionalista o uređenju odnosa odnosno obračunu s Francuskom.

dok Strassburg ne bude ugrožen od njemačkih topova!« — Osam dana kasnije, započeo je pregovore... Ista je pjesma s Austrijom. »Anschluss, nikada!« — pa ipak Francuska nije ni prstom makla. — Unatoč svih preuzetih svečanih obveza prema Česima ipak je došlo do Münchena, a kasnije i do nestanka Čeho-Slovačke države. Iz svih ovih događaja nedavne prošlosti, mogu Bretonci crpsti utješljive pouke.

Ono što su Bretonci godinama čekali, dogodilo se: Francuska je srušena, a stvaranjem nove Francuske, uskrsnut će i Bretagna! U toj su vjeri u uskrsnuće Bretagne vođe Bretonaca Debauvais i Mordrel vodili svoj narod ovu posljednju godinu evropskog sukoba, da konačno budu osuđeni na smrt — tik nekoliko dana prije smrti Francuske Republike! Smrtne pak osude, povijest to svjedoči, nisu nikad suzbile ideje ili skršile pokret, a najmanje onaj, koji je duboko uhvatio korijena u narodu.

Vjerujemo, da nova Evropa, za Bretonce kao i ostale evropske nacije bez države, ne će biti vjerna slika pokojne joj versailleske majke...

Stipe Mosner

SMRT GRADSKOGA GOLUBA

Iznad grada — začarana ćilima —
krilio je raširenim krilima.

Lepršao nad najvišim zgradama
i lebdio nad skupim fasadama.

U jatu se dizao poput sulice,
preletio nepoznate ulice.

Jer s djecom i sa siromasima,
tugovao u samotnim časima.

Skrivao se i po praznim škrinjama,
a sad leži pogažen na šinjama.

Tko će znati, da je jednom živio?
Gdje je pjesnik, koji mu se divio?

Gdje su ruke, koje su ga hranile
i visine, koje su ga branile?

Iznad grada — začarana ćilima —
krilio je raširenim krilima...

Zvonko Kuhar.

ŽENA I ODGOJ

Doživjeli smo već dosta raznih sastanaka žena i majki u svrhu poboljšanja odgoja mladeži napose ženske. I nijedan od tih sastanak nije u zbilji ni milimetar maknuo sam odgoj sa njegove mrtve točke. Problem odgoja ostao je i dalje samo blistava tema nekolicine žena, koje su na tim sastancima isprobavale svoju elokvenciju. Što je de facto učinjeno u svrhu poboljšanja odgoja? Da li je ijedan od tih sastanaka bar odredio stvarnu relaciju društva i odgoja, žene i odgoja, i u tom smjeru kanalizirao svoja djelovanja?

Stvarno — problem odgoja postao je akutan i on se mora rješavati do krajnjih mogućnosti i treba ga tretirati sa svih njegovih strana. Nikada još nije problem odgoja bio tako jako socijalan kao danas. On je proživljavao svoje mrtvo doba, u kojem su sve njegove manifestacije a i postulati bili tako minimalni u kaosu ostalih socijalnih problema, da je bio njima posvema zastrt. On je oduvijek bio rezultanta etičkih i ekonomskih faktora društva, obitelji, ali nikada nije imao toliko dodirnih točaka sa gotovo svim manifestacijama društvenoga progresa i emancipacije kao danas. Ovome je razlog u tome, što društveni poredak sa svojom duhovnom, etičkom i ekonomskom neuravnoteženošću i labilnošću povlači duboko pod svoj teški žrvanj i najmladje elemente čovječanstva — djecu, i drobeći tako najmlađe i najsvježije energije izbacuje u svijet degenerirane, isisane, anemične, suhe tipove. Ovakovi društveni elementi apsolutno ne mogu biti graditelji jedne bolje, svjetlije i pravednije budućnosti. I s toga je pohvalno, da su baš one, koje te mlade energije, tu djecu rađaju, — majke — o odgoju toliko raspravljale. Ali to je bilo sve! Sva ta raspravljanja, te sjednice ostale su zatvorene u dvorani koje gimnazije, nijesu prodrle u šire slojeve ni doprle i zainteresirale odlučujuće faktore, te tako su ostale sterilne kao i mnogi današnji gorući društveni podvizi. I s toga jer su baš žene-majke ne samo pozvane da rješavaju problem odgoja, nego su one i neposredni faktor samoga odgoja, nastojat ću u ovome članku dati u glavnim potezima odnose odgoja i žene — napose današnje(!) žene.

Relacija odgoja i žene je svakome dobro poznata, ali ona je novim društvenim postulatima i raznim staleškim formacijama u svome prvotnome (bolje reći: starome) obliku uzdrmana, a u nekim konturama i danas već promijenjena. Emancipacija današnje žene skreće aktivnost ženinu sa polja odgoja na ekstremnu pasivnost i na samo debatiranje o tom odgoju. Današnjoj su ženi u najboljem slučaju puna usta formalno lijepih riječi o odgoju, dok se njezina materinja savjest i osjećaj kolektivne dužnosti približava brzim tempom k minimumu. Da li to od nje

traži mnogo puta tako krivo shvaćena emancipacija žene? Je li to zahtijeva sloboda i dostojanstvo njezina spola? Dapače — čitajući članke o modernoj ženi — što više i od uvaženih ličnosti, — postavlja nam se i još jedno pitanje (koje je zapravo u biti svojoj deplasirano): nije li taj novi odnošaj žene prema odgoju — abnormalan?! Jer na žalost imademo i mi u svojoj sredini ljudi, dapače aktivnih socijalnih radnika, koji u namjeri poboljšanja položaja žene u društvu i u svrhu njezine pravednije budućnosti dolaze do očitoga paradoksa. Položaj žene u današnjem braku nazivaju oni tiranijom, »u kojoj je žena samo fabrika djece«, a odmah zatim u ocrtavanju budućega zahtijevaju, da žena rađa djecu, ali za tu djecu i njihov odgoj da se ima brinuti država, jer žena mora obavljati poslove, koje od nje zahtijevaju »ekonomske prilike«! Ja mislim da primjer paradoksnijega paradoksa nije tako lako naći. Dakle žena sa odgojem svojega djeteta i svojom materinjom ljubavlju, njegom i vječnom brigom i staranjem za budućnost svoga ploda je »fabrika djece«, a žena koja bi imala samo roditi i dalje obavljati poslove, koje joj nalaže »njezina socijalna zadaća« ne brinući se apsolutno za svoj plod — je uzor majke i žene! Mislim, da je ekstremnost ovih postulata svakome eklatantna, i da ne će oni moći zavesti ni najslabije elemente niti u načelu, a kamo li u realnoj aplikaciji. Ali na to sam upozoriti htio, jer se ovo i na ovakav način tretira dapače i u naučnoj formi i pod firmom nekog specijalnog socijalističkog idealizma. To je ujedno i odgovor na pitanje, da li je taj novi odnošaj žene prema odgoju normalan.

Prema tome bi izgledalo da su u novije vrijeme pojmovi relacije žene i odgoja pobrkani, promijenjeni. De facto oni i jesu pobrkani, ali ne u toj formi kako se manifestira. Današnja se žena iz pukih nekih afektiranih modernizama nastoji izvući iz najbitnije svoje dužnosti i prikazati se u tome odnosu silno poniženom. Ona već sam porođaj uzima, da je nasilno nametnut od društva i nekih »patriotskih« postulata, a još više konsekvencu njegovu — odgoj. Njoj je time nepravedno stavljena barijera, da izvrši svoju »socijalnu funkciju«, njezin je duševni kao i tjelesni vitalitet skučen na minimum, on je zatvoren u jedan tamni ambijent, u kojem ona mora degenerirati, zakržljati, a to sve je učinjeno iz lažne superiornosti muškarca i fingiranih potreba društva.

Stoljećima je ona podnosila taj jaram, ali je došlo doba i njezina oslobođenja!

Zar to nisu posve krivim pravcem ustremljeni njeni uzdasi? Nije mi nakana ni pokušavati da ustvrdim, da položaj žene kao takove ne zahtijeva fundamentalnih promjena (ne toliko u formalnim koliko u stvarnim odnosima i postulatima, koji odgovaraju njezinoj psihi i ispravnoj

funkciji u društvu), ali tvrdo želim akcentuirati, da se te promjene stave na pravo mjesto. Činjenica da su promjene nužne ne povlači za sobom konsekvencu (kako bi se to željelo), da se te promjene generaliziraju na sve odnose i projekcije ženine na današnje društvo. A u prvome redu nijesu te potrebe nužne u relaciji: žena-odgoj. De facto i ovdje su promjene nužne, ali ne promjene prijašnjih odnosa već promjene d a n a š n j i h odnosa. Drugim riječima: d a n a š n j i odgoj zahtijeva mnoge nove korekcije.

Današnji odgoj žene u stvari niti ne postoji (samo prividni apsurd). Zar današnju djecu odgaja njihova majka? Današnju djecu i mladež odgajaju i formiraju u biti mnogo više svi ostali faktori društva (kao kino, kazalište, plesovi, društvo u užem smislu...), nego žena, mati. To navodno zahtijevaju postulati »emancipacije«! Potpuni negativ emancipacije! Ovakav i ovaj odgoj jasno da producira grô današnjih negativnih tipova.

Dakako da su društvene, prosvjetne, turističke, športske i sve druge javne formacije imale oduvijek stanoviti utjecaj na odgoj djece i mladeži (nekojima je to gotovo i primarna funkcija), ali njihov intenzitet nije nikada bio toliki, a pogotovo ne u relaciji sa kapacitetom materinjeg, roditeljskog odgoja, kao baš u današnje doba. Drugim riječima: današnji odgoj djece i mladeži biva formiran više i previše exogenim (da tako nazovem) faktorima, nego primarnim, endogenim, obiteljskim, roditeljskim, materinjim. Gdje leži izvor toj pojavi, toj kroničnoj već bolesti današnjice? Najvjerojatnije u formalnom a i duhovnom raspadanju primarne društvene jedinice: braka, obitelji, kao i moralnom i etičkom srozavanju obih komponenata braka: matere i oca. Ali gdje je uzrok i ovoj pojavi?

Objektivno nije lako na to pitanje odgovoriti. Izgleda da je jedan od faktora ekonomsko pitanje i to podijeljeno u dva tabora: u one ekonomski privilegovane i one ekonomski potlačene faktore. Iz jednog i drugog tabora rezultira u biti isti odgoj. Razlika je samo u tome, što je kod prvih nosilac odgoja — služavka, a kod drugih — ulica! Kod prvih to zahtijeva komoditet i emancipacija, a dozvoljava debela novčarka gospodina muža; kod drugih to zahtijevaju poderani džepovi muža, a tolerira društvo. Dakle izgleda da baš ti dijametralno oprečni ekonomski stavovi su kauzalni momenti današnjega odgoja. Rješenje: poboljšanje, izjednačenje ekonomskih diferencijacija. — Ali vara se svaki, koji misli, da bi s time pitanje odgoja bilo riješeno. Time bi bilo dano samo povoljnije tlo za konačno rješenje, ali sam problem ne bi bio riješen. Mogućnost da sama mati odgaja što više svoje dijete bi postala doduše veća, ali sama ž e n a (!) time ne bi bila promijenjena. Ona ostaje

ista, postulati emancipacije isti. Dakle kamen smutnje ne leži bitno u socijalno-ekonomskim odnosima (makar oni igraju jednu jaku ulogu), već on je u samoj ženi, materi. U njoj samoj mora biti duboko uklesan postulat kolektiva a i prirode (braka), da je ona prva pozvana i određena da stvara odgoj, da bude njegov najjači a ne tek sporedni faktor. Socijalno-ekonomski položaj žene može biti najoptimalniji, a da ona ipak ne bude majka, ne bude glavni stvaralac odgoja (obrat vrijedi samo u rijetkim slučajevima). I u današnje doba vidimo, da znadu djeca izrasla u slabim i jadnim ekonomskim prilikama imati bolji i moralniji odgoj od onih, koji su se razvijali u najboljim materijalnim okolnostima.

Prema tome: primarno je odgojiti i dati povoljne uvjete za razvitak žene i majke!

Jedino tako usmjereno rješavanje problema odgoja može dovesti do realno povoljnih rezultata. A za to su opet pozvane prve majke i onda ostali odlučujući faktori društva. Prve — da u ženskoj svojoj djeci odgajaju buduće majke, a drugi da za to pružaju povoljne uvjete. To je postulat ne samo društvenoga progresa, već i jačine, zdravlja i budućnosti nacije.

Dr. Zlatko Vitković.

SAMOĆA

Bože moj, ja sam dijete, samo dijete,
kojem, dok sluša riječi svijeta lijepa,
nemirne zjene sveđ nekamo lete
za glasom koji tepa, zove, tepa.

Bože moj, ja sam dijete, samo dijete,
koje vrednote teško, teško cijepa
i mjesto da se trajnih kao mete
prihvati — bježi ko od ognja slijepa.

Jutrom ti šapćem hvalospjeve krasne.
Razdragan sav nad pejzažima bijelim
srce i pogled, ruke — sve ti dijelim.

A kada sunce za bregove zgasne
duša je moja puna, puna sjete.
To u njoj plače jedno tiho dijete.

Ercegović.

ŠKOLA BEZ PEDAGOGIJE

Papini iskreno predaje našem vremenu zapis u poruci: »Ljudske se duše moraju promijeniti i to bez oklijevanja. Sva zla koja trpimo ne proizlaze iz vanjskog već iz unutrašnjeg života, ne iz drugih već samo iz svakoga od nas«. Takova je misao zaokupila i Euckena, kad otkriva značenje borbe za viši život, a sve to je i putokaz istinskom pedagogu u čijem se području formira jedan novi svijet. Zadaća posrednika, pomagača raširuje se do sokratovskog shvaćanja učitelja, a polazi do idealnih odgajalačkih snaga Pestalozzijevih.

Škola ukomponovana u odgojni i obrazovani posao postala je po svojoj odgovornoj službi centar svih pedagoških refleksija, kritika i reforme. Makar joj čak s Krieckom dali karakter jedne prolazne etape u beskrajnom obrazovnom procesu, ona ipak treba da obrani svoju ulogu pred napadajima vječnog nezadovoljstva. Postaje krivcem u odnosu prema životu, kočnicom prema kulturi. Ili, kako A. Horneffer ističe, čak se smatra »nužnim zlom«. Makar i mijenjala nazive (»nova škola«, »radna«, »aktivna«) pa čak i smionim didaktičko-metodičkim prevratima odstupala od »sistema«, pečat nepovjerenja stalna je pratilja svih njezinih prigovarača.

Čak i ona »sutrašnja« škola (s obrazovnim prognozama da spoji dom, narodnu zajednicu, pa i čitavo društvo) dočekana je s izvjesnom skepsom. Herbart je srušen, a što sada? Novo i novo, dok s druge strane Herbart redivivus((kod nas nije nikada ni umro!)

Možda u odnosu škole i pedagogije vrijedi sve nastojanje sabrati u zahtjev tolikih pedagoga: Više pedagogije u školu! I to naročito u srednju. Razići će se doduše ta pedagogija po svim predmetima, upravo onako kaošto je metafizika udaljena iz filozofije ušla kao dno u razne nauke. No upravo pedagogija postaje to duhovno tkivo, koje omogućuje da se ispuni osnovni aksiom obrazovnog procesa, taj po Kerschensteineru uvjet prave škole. Govori se o »kulturnim dobrima«, o »obrazovnim dobrima« i o njihovoj vrijednosti, a ne o matematici, historiji, fizici i time je spor specijalista i pedagoga riješen u korist toliko danas naglašenog stvaranja cijeloga čovjeka.

Srednjoškolske klupe predstavljaju optužbu. Literatura je o tome napisana, u diskusiji se je složilo da treba nešto reformirati. (Tipične su političke i socijalne prekretnice kod nas kad ovaj problem proventiliran odaje svu važnost i potrebu početka jedne akcije.) Za reformatora-pedagoga vrijedi kod pogleda na ovaj kompleks problema ono isto što je već Fichte izrazio kod izbora filozofije (»Was für eine Philosophie man wähle, hängt davon ab, was für ein Mensch man sei«), no sve je ovo gledanje

projicirano u korist narodne i društvene zajednice. Školska pedagogija ne može i ne smije mimoići narodne vrijednosti, dobra narodne kulture, koja su nesumljivo za člana jednog naroda najjača obrazovna dobra. Čovjek se uči, rekao bi Goethe, od onoga koga voli, a moglo bi se to potpuno primijeniti na narodne vrijednosti.

Koji je odnos stručnjaka prema pedagogu na srednjoj školi? Nesumljivo obilježen nemirom, neskladom. Jedan naš pedagog ističe: »Apsurdan bi bio uzgajateljski posao bez struke, no mora biti određenje struke u cjelokupnoj strukturi pedagogije. Jer struka je most prema poslu uzgajateljskom, ona se mora pedagogizirati kao obrazovna vrijednost. Struka može biti samo sredstvo, a nipošto svrha.« Napose u jačanju voluntarističkih tendencija obuke, u naglašivanju rada i zarađivanja (erarbeiten), aktivnosti, spontanitete, doživljaja ključ duhovnog oblikovanja je u rukama pedagoga. Osobenost jednoga rada ne može se obuhvatiti ocjenama, buni se moderni pedagog u ime rezultata diferencijalne psihologije. Jednako i škola ne može iskupiti svoj zadatak samo sa strukama. Jer će se možda poput onoga danteovskog natpisa na vratima pakla pojaviti malo brutalna, ali zapažena slova nad ulazom: »Strah od kazne, želja za dobrom ocjenom — to su elementi, koji najvećim dijelom održavaju porive za školu«. Sve je to u znaku jedne borbe protiv pedagogije, koja treba da stvori duhovnu zajednicu učitelja i učenika, a ne jednoličnost, kalup intelektualca, činovnika profesionaliste (Sighele).

Gaudig prikazujući školu u službi ličnosti koja nastaje, traži čak poklapanje obrazovnih krugova doma i škole, koordinaciju pedagoških zahvata u području formiranja dječje duše, a u traženju reforme ističe da ova mora obuhvatiti čitavo kulturno područje do u dubine. No ne tako da bude igralištem kulturnih pokreta, već značenje svoga vlastitog života i bitka. Jer pripraviti za slobodan i samostalan život u kulturnom skladu, znači spoznati sve zahtjeve takvoga života. To nije škola utopija, već potenciranje kulturne volje, škola kulturne moći. Tim će i obrazovanje suprotno Paulsenu biti sposobnost za sve duhovne funkcije, kako to traži puni školski život, daleko od ukočenog intelektualizma. Škola je po Gaudigu kulturni problem, a pravilna njezina organizacija je pedagoška potreba. Jer uvrštavanje generacija u budućnost narodnu je ujedno i ispit odgojnih i obrazovnih elemenata škole (»živih snaga«) u čijem će ogledalu katkada skrušeno pedagog priznati: Bilo je malo srca. Jer nije dostojno veličine odgajatelja apatično, upravo orfički konstatirati: »Drukčije ne može biti, tako je moralo biti«.

Pedagogija nije školska potreba tek da stvori »pedagoški takt«, pa čak i neki elasticitet ove organizacije, ona treba da je temelj njezin, čuvar školskoga rada, ona je kohezija u intimnoj zajednici i duh onoga što se

naziva »školski život«. Time ne će biti smatrana magijom ili umjetnošću, ali i ne će trpjeti poslovični posao, krparenje, prigodničarstvo u školskoj reformi, već kako to Gaudig u svojoj knjizi o školskoj reformi s uvjerenjem navodi: pedagoška reforma bit će kulturno djelo, novo oblikovanje kulturnog života, a time i cjelokupnog nacionalnog života, škola kakovu narod želi i u srcu nosi. Škola bez pedagogije. Paradoks! No ipak u »krizama«, »previranjima«, »traženjima« često je izraz svih nemira rvanje pedagogije s tradicijom škole (napose srednje) nejednaka borba s »duhom vremena«, sukob odgajalačke ideje kao kulturne funkcije s političkom. Idejni smisao odgoja nosili su i veliki pioniri pedagogije zacrtavši svoj trag i poruku čovječanstvu, ali i noseći borbom svoje zahvate u najteži problem, koji je zadan čovjeku. »Arbeit ist die beste Art, sein Leben zu geniessen« postavlja Goethe epitaf borcima.

Harmonija, unutrašnji sklod, sanja još iz grčkih dana ukapčanje u kulturni život diskontinuiteta (škola: život), udio na kulturnom stvaranju, duhovna spremnost za vrijednosno suđenje — sve su to zahtjevi za jednu idealnu školu. Reformatori teže k približavanju znajući da preporod škole nije od danas na sutra. Ali prije svega jedan uvjet: pedagogija u školu kao motor cjelokupnog života školskog i veza školske životne zajednice. Jer duhovno »posredovanje«, »pomaganje«, »prenošenje vrijednosti« je posao ljubavi, usrdnosti, onoj zagonetnoj ljubavi, koja se nikada ne gasi, već uvijek svijetli, koja se jednako smiješi kreposti kao i pogrešci, ne pozna umora ni razočaranja (Kerschensteiner). Tu je škola izvršila zadatak, a pedagogija postala djelom, spomenikom Pestalozziju.

Kamilo Križanić

»FRANCUSKA REVOLUCIJA JE SATANISTIČKA U SVOME PRINCIPU; MOŽE SE UISTINU ZAVRŠITI, UNIŠTITI I ISKORIJENITI SAMO KONTRARNIM PRINCIPOM.«

JOSEPH DE MAISTRE

BOGU

Sve što mislim o Tvom bivstvu Bože,
I što jače hoću ronit u dubinu,
Razum slabi sve to manje pojmit može
Veličanstva Tvoga sjaj i veličinu.

Ti si od iskona, početak počela;
I nikad Ti, nikad — ne će biti kraja.
Pod Tvojim se okom mreža zvijezda splela,
Zapalio oganj sunčanoga sjaja.

Desnica je Tvoja stvorila nebesa,
Utvrdila međe i kopnu i moru,
Svemirom prosula bezbrojna tjelesa;
U blistavi grimiz odjenula zoru.

Ti si posijao ravnice i brda,
Razgranao krošnju stoljetnoga duba;
Naselio šume sa tisuću krda
Životinja krupnog i sitnoga zuba.

Mi čujemo Tebe u rikanju lava,
U pjevanju ptica, u žuboru rijeka,
U gromova trijesu, u šuštanju trava...
Svaki glas je samo Tvoga glasa jeka.

Ni prostor ni vrijeme za Tebe ne vrijedi.
Ti se dižeš iznad svakoga vrhunca.
Sva moć ljudska ispred Tvoje moći blijedi
Kao slabi žižak pred pojavom sunca.

U vječitoj mijeni Ti si uvijek isti,
Nit veći ni manji — svemoguć i slavan.
Izvori su Tvoji krepki, svježi, čisti;
Kroz vjekove put Tvoj jednako je ravan.

Po svojoj si biti Ti sama dobrota,
Pun očinske skrbi za svako stvorenje.
Bezgranična Tvoja ljubav i milota
Štiti nas kroz patnje, boli, iskušenje.

Svi razumi ljudski i sva mudrost svijeta
Mrvica je sitna od Tvoga sveznanja,
Latica malena planinskoga cvijeta
U beskrajnoj šumi rascvjetanog granja.

Za neznatno biće, što se čovjek zove,
Stvorio si zemlju punu svih slatkoća,
Razmnožio ribe što u vodi plove,
Posadio stabla mirisnoga voća.

Prevelika ljubav za palog Adama
Dala Ti je ležaj u volovskoj štali;
U čovječjem liku dovela Te k nama,
Da porođen budeš kao Djetić mali.

Tko će samo časkom dić se u visinu?
Tko će, Bože Silni, znati Tvoje čine?
Tko će zagledati beskrajnu dubinu
Svemogućstva Tvoga, Tvoje veličine?

Pamet mi zastaje, duh zapanjen stoji,
Kad ponizan mislim o Tvom bivstvu, Bože!
Zalud um se trza, zalud čelo znoji...
Tko Te shvaća — taj Te srcem shvatit može.

Gabrijel Cvitan.

»SRAMOTA DEMOKRACIJE JEST, ŠTO JE U NJOJ I ZLO IMALO SVOJ KODEKS.«

LOUIS DE BONALD.

L I S T A K

Književni prikazi

MILE BUDAK: RASCVJETANA TREŠNJA

Roman iz suvremenog života

Danas je to već sasvim jasno: Budak pristupa životu svom toplinom etičke zauzetosti, u neku ruku izvan i iznad literarnih šablona. Njegovo pisanje je najneposrednije pristupanje ljudskoj ličnosti i to ne toliko radi kontemplacije u umjetničkom smislu, koliko radi akcije u kršćanskom smislu. Stoga se može reći, da njegovo književno stvaranje, toliko obilno, plodno, epski opširno i nabujalo, ima u svome začetku neizmjerno duboku bol nad ljudskom bijedom i strastvenu težnju, da razlučuje dobro od zla, svijetlo od tmine. Budakovo djelo izvire iz duše, direktno je namijenjeno našoj duši, koja mu snažno i spontano odgovara dubokom emocijom. A ta emocija je u najintimnijim dubinama odgovor čitavoga našega bića, predanje. Stoga je sasvim sporedno, da li jedno Budakovo djelo ima dvije, tri ili četiri knjige. Tko s njime zađe u život prvoga poglavlja, taj ga ne ostavlja, pa makar se radilo o tisuću stranica, jer odgovor na raskršćima dobra i zla u nebo vapije i o njem ovisi smisao ne samo kulture nego i čovještva.

Poradi toga nije bez razloga piščeva opaska u kratkom predgovoru: »Sve su ljudske zloće i sve naše dobrote posve drugačije, kada ih gledamo običnim očima, koje su smrtne, a posve drugačije, kad se dignemo i promatramo i sebe i druge iz perspektive vječnoga i božanskoga. A samo je za takovo gledanje i za takvo shvaćanje i vrijedno pisati«. To je aksiom etičkoga reda i kroz njega je pisac najbolje obilježio smisao velikoga svoga djela — »Rascvjetana trešnja«.

Ovo je roman malih, bijednih ljudi — Dragana Bojanića, najprije oficira pa malog činovnika, i njegove žene Zlate, kćeri provincijskoga suca. Ispričani su, ne bez osjećanja istinitosti događaja, slabosti i grijesi njihove mladosti, raspeće i kušnje njihova zajedničkoga života u ratu i poslije rata, bijedni ponori njihova moralnoga i materijalnoga propadanja, dok jednoga dana nije došao lom. Dragan je sjekirom obračunao sa Dujmovićem, bivšim oficirom, izrabljivačem, nitkovom i uzročnikom njihove propasti, ali je tim činom obračunao i sa svojom prošlošću kao i Zlata. To se dvoje bijedom i svakovrsnim ponižavanjima dotučenih ljudi, najedamput preobražava. Oni postaju i osvetnici i borci za sva zla, što pritiskuju naše vrijeme. Draganova je rasprava na sudu zapravo duhovna rehabilitacija ovih propalih i pregaženih života, triumf nutarnjega reda. osuda onih, koji ih tuže za zločin, i moralna nagrada za sve njihove patnje, pa i za samu smrt. — U tom naoko jednostavnom okviru jedne kriminalne pripovijesti zjapi nekoliko krvavih, otvorenih rana suvremenoga društva, da čovjeku zastaje dah pred težinom i stravičnim izgledom njihove realnosti. U prvom redu, tu je problem društva,

moralno praznoga malograđanskog društva, koje odgaja slabiće i neodgovorne marijonete, zatim problem kršćanstva ili bolje društva bez kršćanstva, pa problem židovstva, problem seljaštva, problem odnosa sela i grada, problem policijskoga sistema, problem zagrebačkih šegrta itd.

Dragan i Zlata prolaze kroz sve te križne postaje: odgaja ih amoralno suvremeno društvo, te ih istrgnute iz korijenja smislena života baca u zrakoprazan prostor besciljnosti, u kojemu postoje samo nagoni i varavo blještavilo lagodnosti.

»Ja priznajem, da sam slabić, veli Dragan na jednom mjestu, ali sam ujedno i uvjeren, da to nije moja krivnja. To je historija. To su pokoljenja, to su prilike, koje su me izbacile takoga, da u svakome odlučnome času udarim krivom stazom, ne znajući, da li sam ja — ja, ili netko drugi«. Kao mladi oficir živi o vinu, o ženama i kartama. Uzima za ženu Zlatu, a ta je »odgojena za damu, za aristokratkinju u lošem smislu, a ne za ženu«. I njegov ga je pukovnik, plemenit i dalekovidan čovjek, upozorio, da se »na čistokrvnom araberu ne voze taljige«, jer Zlata nije odgojena za ženu malog činovnika, njoj je doduše imponirao Dragan kao oficir, prema kućnom odgoju, ali »moda, elegancija, prenemaganje, laskanje, umišljenost, dugovi, glupost i ograničenost — to su njezine djetinje igračke«. Zlata sama u jednom času velike ispovijesti vapije: »Mi smo odgojene slobodoumno i moderno. Vi ste se muškarci rugali bračnoj vjernosti«.

Dragan je pritisnut svim tim zakonima »rođenih navika« pronevjerio blagajnu i došao u zatvor, a dok je bio u vojsci, Zlata je »u jednom času duševne i tjelesne omaglice klonula... i više se nije dalo natrag«. Njezin napasnik je bio Draganov prijatelj, inače »podlac, nitkov i razbojnik« Ivica Dujmović.

Poslije rata društveni je razvrat zahvatio i Bojanićevu obitelj. Išlo se nizbrdice, dok Dragan nije poslije krađe dospio u zatvor.

Dragan je slabić. Čovjek bez volje. Dobričina. Čini zlo, nije ga svijestan.

— »Ja nijesam mislio zlo, ja nijesam kriv« — govori on u zatvoru poslije krađe, a Zlata ga tješi:

— »Ja ti vjerujem, da ti nijesi kriv, pa stoga budi miran i mirno snosi, što mora biti«.

Ti jadni ljudi su uvjereni, da je netko drugi skrivio njihovu propast, u dnu duše osjećaju da oni nijesu nikada svijesno pristali na zlo, da je to zlo njih jednostavno odnjihalo u nevidljivim zakonima društva, koje njima nije nikada otvorilo oči za raspoznavanje dobra i zla, a kad ostavljeni na cjedilu bez osjećaja dužnosti i moralne odgovornosti posrnu, onda istom dolazi to društvo, da im sudi. Taj siromašni Dragan, za kojega sama Zlata veli, da je »bez snage, bez odlučnosti, bez vjere«, kojemu je u jednom očajnom času predbacila, da je upropastio njezinu dušu, taj se siromah propinje i bilježi: »Ja sam i moralno zdrav, ali — eto. To je prokletstvo naraštaja, da ja ispijem čašu, koju nijesam natakao«.

A kada su se naslage bijede i užasa popele do nedohvatne granice i kada je izrabljivač Dujmović htio do kraja poniziti i njega i njegovu ženu, Dragan je planuo, zgrabio sjekiru i djelo je izvršeno. »Do toga je moralo doći. Moralo! Sve je to prirodni tok događaja, sve je to kruta i neumoljiva logika« — veli Dragan, a Zlata uzbuđena strašnim događajem razmišlja: »Zar smo mi krive, što u našem svetištu otvoriše dućane oni, kojima smo dane kao svetohranište budućih, boljih naraštaja, usavršenih slika lica Božjega?«

To stalno opravdanje sebe i prebacivanje krivnje na drugoga, to tragično uvjerenje, da je sve to moralo biti, i da je volja u nekoj drugoj volji i da je život u nekoj logici izvan čovjeka, to je bolan problem našega društva, kojemu Budak otvoreno i bez prezanja gleda licem u lice. To je roman žrtava, kojima doduše možemo precizno otkriti njihove početne griješke, a te se čine nedužne, budući da ih je od njih tražilo društvo kao neku prednost, ali im ne možemo otkriti u duši crninu grijeha, kao što to možemo na pr. u duši Ivice Dujmovića.

Pače te siromašne i ogoljene žrtve u času totalnoga pada otkrivaju u sebi tajanstvene izvore čovještva, pače još i više izvore kršćanstva. Izdižu se u nekom duhovnom dostojanstvu iznad društva, koje im sudi i preobraženi sami u sebi, iznutra, sa svojom vlastitom voljom, sa logikom, koja je inkarnirana u slobodnu i moralnu biću ljudskom, nameću svojoj okolini, sudbenoj dvorani i čitavomu društvu zakone kršćanstva, zakone ljubavi, zakone ljudske ličnosti, koja je stvorena na sliku i priliku Božju.

U romanu nastaje tako dubok duhovni prelom, da nam se učini kao da čitamo Dostojevskoga. Zlata pravi čudesa dobrote, požrtvovnosti, junaštva, mudrosti, razbora i u nekoj punini znanja i plemenitosti izdiže se i otkriva sto puta pokvareniji svijet od sebe i svoga slabića Dragana, otkriva prave zločince i krivce za sve nevolje svijeta i za »bezbožni razvrat« društva.

Javlja se ona druga, još dublja i još tragičnija problematika, a to je problematika kršćanstva. Draganova i Zlatina analiza društva, koja ide uporedo sa ostvarenim čovjekom iz jedne zaboravljene kršćanske tradicije, sa prosjakom, ličkim seljakom Petrom Blaževićem, stvaraju pred našim očima jedan novi svijet. Taj svijet je na rubu kršćanstva i poprima revolucionarne forme u duhovnom i materijalnom smislu. Vis-à-vis njega je tajnovita sila, koja se podmuklo uvukla u korijenje našega društva, a ta sila je utjelovljena u liku židova Maksa Wettera. Zlata je to otkrila i nastupa borbeno, postaje pače protagonista izvjesnoga ideološkoga naziranja i stvarnoga obračuna. Osim Wettera, tu su i oficir Stefanović i Ljubica, žena pokojnoga Dujmovića, obadvoje pravoslavci. Borba je dramatična i napeta, ali Zlata postizava samo moralnu pobjedu!

Dakako Draganovo i Zlatino filozofiranje i teologiziranje nije uvijek sigurno, ali je uvijek dobronamjerno i plemenito. Iz toga je filozofiranja niknula i simbolika njihova života — Rascvjetana trešnja, makar ona nije dovoljno jasna, a ni bitno karakteristična za njihovu tragediju.

Sva je snaga Budakova izraza u dijalogu. Odatle pretežno misaoni karakter čitavog djela, ali i mjestimična razvučenost. Dijalog je upravo apsorbirao čitavo djelo. Pojavljuje se u svim nijansama, od mirna i nezainteresirana razgovora do oštre diskusije i rasplamsale borbe. U njemu je pohranjena silna napetost Budakova pripovijedanja, koje se uvijek objavljuje u epskoj čistoći i psihološkoj sigurnosti, koja zapanjuje. Tek mu se pod konac, možda radi bržega rada, potkrao isti rječnik u ustima svih lica, naročito ono često spominjanje Svemogućega.

»Rascvjetana trešnja« je veliko, upravo golemo djelo u četiri knjige. Uza sve to je vanredno kondenzirana radnja i vremenski i prostorno. Izdvaja se tek zanimivi roman Petra Blaževića, koji u zadnjim knjigama presijeca vulkanski napon sudske rasprave samostalnim zbivanjem u ličkom selu. U tom seoskom svijetu, što ga Budakovo pero stvara bogodanim savršenstvom

umjetničkoga zrenja i veličanstvenom lakoćom i milinom izraza, nalazimo pendant gradu, u kojem se pate i propinju osiromašene i ubijene ljudske duše bezbrojnih Bojanića i bezbrojnih Wettera. Dva su to svijeta u stvaranju i u reakciji na zlo i nepravdu. Neobično je značajno Blažićevo uplitanje u Zlatinu tragediju. To je providencijalna intervencija tradicije, koja ima izrađenu duhovnu fizionomiju u suvremenom društvu bez duše i bez boje, bez misli i bez odgovornosti..

Ima u »Rascvjetanoj trešnji« jedan teško shvatljivi ritartando. Zlata u času opravdane i odlično postavljene navale na Wettera i njegove zločine, odjednom odustaje od borbe, pače pod konac se u pomirljivosti upušta u besplodnu diskusiju sa Wetterom i Stefanovićem o stvarima duha, koje su njima sasvim nepristupačne, te se sve čini kao bacanje biserja pred svinje. U to se pomirljivo klupko zapliće i jednostavna bistrina Blažićeva duha tako da je svršetak djela zagonetni sordino, veliki upitnik tišine i sumorna perspektiva, da će sve ostati po starome. **D. Žanko**

ANTUN BONIFAČIĆ: PAUL VALÉRY

(Suvremena knjižnica Matice Hrvatske)

Gosp. Bonifačić je htio da malo osvijetli »mandarinski položaj« Valéryev u francuskoj i čak svjetskoj književnosti. Istina, da ga B. ne kritikuje (pače uopće ne kritikuje, već se odviše pasivno-receptivno prepušta ljuljanju Valéryevih fraza), ali ipak se vidi, da g. pisac ne smatra Valéryevu poziciju vječnom, već bi se moglo raditi tu i o nekom efektu dana i po mišljenju g. Bonifačića. G. Bonifačić se dosta vješto vije kroz labirint tih arabeski mandarinove talmi-mudrosti. U biti naučava V. neki nihilistički idealizam (ako se filozofski izrazimo). G. Bonifačić nije filozof i ne možemo od njega tražiti (što i ne daje) jače filozofsko seciranje Valéryevih protuslovnih fraza, opovrgavanja njegova nihilizma, ali se dade (kao pjesnik) regbi nekom nasladom uljuljati u dekadentne frazice servirane u formi. Po Valéry-u nema uopće u svijetu nešto, nema neki sadržaj, već je sve samo forma, sve samo — »kako«, oblik. Zato je za V. i poezija tek vježba, sport, zvuk, skup arabeska i sl. Za taj Valéryev racionalizam (jer on sve secira razumom, i u tom je Francuz) ostaju samo naše ideje — i konačno ništa: »čisto nepostojanje«. Tako izgleda — filozofski gledano — izlaganje g. pisca, koji se međutim nigdje ne upušta u specifični filozofski govor.

U ostalom za Valery-a su misli sporedno u poeziji, a glazba sve; forma »kako« je bitno. Pa i opet taj nihilizam, kome je bistvovanje grijeh božanstva (»ništa nije tako lijepo kao nepostojanje, kao ono, što ne postoji«[1]) gleda da se omami akcijom, umjetnošću.[2]) Sve je neki filozofski narcizam, »kobno zurenje u ocean, na kome se odrazuje naš vlastiti lik«.[3]) Ja se ne mogu zadovoljiti ispisivanjem data i naslova i fraza poput naših kritičara, koji samo otklepeću, recimo, par fraza o nekom Sredozemcu-intelektualcu, koji hoće »čistoću« misli ili što slično, jer ja znadem da je dužnost misli naše da misli, a ne da se zaustavlja pred — veličinama, koje još nisu ni utvrđene, ako

---

[1]) Cit. djelo, str. 88.

[2]) ib. str. 139.

[3]) ib. 87.

hoćemo pravo. Zar je »čistoća« misli u tome, da zapadnem u nihilizam forme? Kako da bude tu »stvaralački nihilizam«, kako da se stvara, ako ima samo »kako« (forma), a nema i »što«? Za nihilistu V. je Sunce sukrivac čovjeka i Boga, ono »sakriva osnovnu pogrješku života, da je svemir najveći grijeh Stvoritelja«.[4]) Što smeta Valéry-a da zamisli, da će u buduće »Drvo Spoznaje rađati sve ljepšim i sve divnijim plodovima i da će izrasti iznad dobra i zla i savršeno razvijeni, potencijalni čovjek spojit će u sebi Boga i Lucifera, koji predstavljaju u sebi samo dva njegova različita mitosa«.[5])

Pitamo Valéry-a, kako može postojati samo »kako« bez nekog »što«, i kako on to može pomiriti Boga i Lucifera. Uzalud, jer on je predstavnik ove buržujske degeneracije, koja uživa u svom »vježbanju« i »algebri« svojih arabeski tražeći nove estetske figurine dekadence, dok u isti mah lupa na vrata nove Evrope duh onih, koji su gladni i još zdravi (barem animalno, životinjski zdravi) i traže novi socijalni rad, gdje se ne će siti buržuji samo »vježbati« u kombinacijama... Jer i boljševizam je u svom materijalističkom gledanju zdraviji od ove dekadence, koja sve uzima za predmet svojeg punim želucem razmaženog i ostarjelog mozga. Zato za Valéry-a »na taj način najsavršenija igra postaje najsolidnija stvar«,[6]) jer je sve fikcija, istina i laž isto. »Stari tajnik agencije Havas sanja o savršenom ratnom izvještaju, koji bi djelovao istinito, makar izvješćivao laži«. Eto, ako je sve samo »kako«, igra. arabeska, onda naravno da bi tako i lažnim ratnim izvještajima Francuska mogla i potući — Hitlera. Nažalost, Francuska, koju ja volim, ne misli tako, šta više s boljų konstatira, da je strovaljena u poraz nesavjesnim poigravanjem s istinama, koje se neminovno osvećuju. »Nihilizam je uklonjen radom, ali nije istrgnut njegov metafizički žalac«,[7]) piše g. Bonifačić. Da, i dobro da se barem to priznaje. Na više mjesta g. Bonifačić piše: »metafizički očaj«, ali su Valéry-a uzalud kušali izvući iz »bezzračnog prostora, gdje se čovjek guši i osjeća, da mora natrag«.[8])

Ne znam, da li je g. piscu uspjelo koga zagrijati za poeziju Valéryevu. Tu je mogao radije potražiti ljepotu nego ideje. Sam g. Bonifačić priznaje, da u V. ima precioznosti, zvučne besmislice i sl.[9]) Ne znam pak kako on u V. nalazi težnju srodnu grčkoj, sredozemačkoj, i veli da je »u poslijeratnom metežu stvorio branu ludom rasipanju snaga«[10]) jer nihilizam zaista paralizira i rasiplje svaku snagu.

Zar to nije bluff, kad jedna engleska revija naručuje djelo »Eupalinos« čak — do broja slova (115.800)! Očito se to podudara s formalističkim nihilizmom, ali mene to, moram reći na sablazan naših mnogih kritičara, koji se usude tek kimati glavom, ne zadovoljava. Ja sam preglup za takovu mudrost. Potpisujem, da ta filozofija mora svršiti u samoubilačkoj životnoj dosadi. »Razumijem pod tim, shvati to dobro, ne prolaznu dosadu, ne dosadu od umora, ili dosadu, kojoj se vidi zametak, ili onu, kojoj poznajemo granice,

[4]) ibid. 90.
[5]) ib. 92.
[6]) str. 94.
[7]) str. 100.
[8]) str. 117.
[9]) str. 128.
[10]) str. 130

već onu savršenu dosadu, onu **čistu** dosadu (tu je sve **čisto**, opaska kritičareva!!), onu, koja nema za svoj uzrok nesreću ili bol... koja nema druge biti osim samoga života, i vrijednog drugog razloga osim jasnoga pogleda onoga, koji živi«.[11])

Iz svega se vidi, da valerizmu nedostaju metafizički vitamini. On je djelo buržujske dekadence, a kao Francuz Valéry je racionalista, i kad je nihilista. Samo što sve to šepesa u protuslovljima i u verbomotoričnim naklapanjima, koja g. Bonifačić niže impresivno, ne vežući filozofski. »Koja bi duša oklijevala srušiti svemir, da postane više ona sama?«[12]) pita se Valéry. To znači, on je tipični individualista ove stare Evrope, koja pred našim očima na sreću izdiše. Jer za volju igre s arabeskama, za volju novih kombinacija i mogućnosti jednog zastarjelog individualističkog mozga trebalo bi valjda srušiti i svemir?

Ja ne ću da ovdje imitiram način pisanja kritike, koja samo prostorno donosi hrpu nabacanih protuslovnih misli, opetuje krunicu danom posvećenih svetih frazica i frazetina. Zato pišem, što mislim. Ne znam, zašto g. Bonifačić nije možda više inzistirao na poetičnome u Valéry-a (ako takvog imade više i od trajne vrijednosti), ali sve ovo misaono, što želi da sadrži valerizam, već i nije danas uopće na dnevnom redu. »Praznina ga možda privlači više od svega«.[13]) Nisam kriv, ako mi se njegova blagoglagoljiva, prazna i konfuzna filozofija u svoj svojoj »čistoći« čini — nepodnosivim mutežom. Vjerujem, da ni g. Bonifačiću nije bio posao lak. Ja se svakako ne bih bio dao tako lako na proučavanje Valéry-a. Pa nije loše da se neko u nas latio toga posla.

Dr. Drago Čepulić.

Kazalište

ŠENOA-BEGOVIĆ: HRVATSKI DIOGENES

(Historička komedija u pet činova. — Redatelj Tito Strozzi. — Scenograf Ljubo Babić).

Šenoin je Diogenes odlična podloga za duhovit i živahan scenski oblik. U njemu je toliko napete spletkarske radnje i toliko zahvalnih elemenata jedne velike historijske teme, da je posve razumljivo Begovićevo dramatiziranje ovoga djela. Što je najvažnije, sve je ovo barokni svijet, a taj je i za današnjega čovjeka sačuvao u sebi neki privlačivi šarm i tajnovitost raskošne i bezbrižne kulturnosti, koja se kao neko pozlaćeno i svileno čudo spustila nad Evropu da zauvijek iščezne netragom pred vihorima revolucionarnih i napoleonskih vremena. U atmosferi dakle zagrebačkoga baroka stvorio je Šenoa dragocjenu figuru hrvatskoga plemenitaša Jankovića i dao mu sve osebine hrvatskoga čovjeka, koje se izražavaju u borbenosti za čast i slobodu Hrvatske, u kojoj nikada nisu vladali Hrvati. Ali kako u polovici XVIII. stoljeća nije bilo u Hrvatskoj izrazitijega pokreta u vanjskoj akciji, to se je herojstvo Šenoinih Hrvata u Diogenesu ispoljavalo u zatvorenom krugu velikaških spletaka oko karijere, prestiža i ljubakanja. Stoga je duhovita i vrlo

[11]) str. 138.
[12]) str. 169.
[13]) str. 169.

značajna uloga Antuna pl. Jankovića, koji se uvlači u sebe i podalje od spletkarskoga društva poput Diogena traži Hrvate, kojih je u pozlati terezijanskoga vrtloga bivalo sve manje, a različnih grofova i grofica Baćana, obrstara i baruna Klefelda, te bečkih i peštanskih kapetana i lajtnanta sve više.

U jednom mu se momentu pružila krasna prilika, da napusti začas svoju diogensku bačvu, jer je naišao na divnu hrvatsku dušu krajiškoga kapetana Belizara pl. Pakića, te će skupa s njime pokazati zube razularenome tuđinskome društvu vješto mu podmećući njegove vlastite intrige do konačnoga klupka potpune blamaže i kapitulacije.

Teško je širinu i plastičnost romana prenijeti u zgusnuti materijal dramatske napetosti, a da se pri tom spasi što više lica i postigne što čišći ugođaj tamošnje atmosfere, stoga se obično u dramatizacije uvlači bezbroj pomičnih figura, a malo živih karaktera.

Begoviću je uspjelo spasiti mnogo živih lica, u prvom redu samoga Jankovića, koji je u izvrsnoj igri g. Dujšina vodio i nadahnjavao cijelu predstavu kao savršeno izvorno dramsko biće. Zatim dolazi odličan lik barunice Šermage (gđa Kernic), nenadoknadiv pendant Jankovićevoj borbi, inteligenciji i pronicavosti, pa mladi, energični kapetan Pakić (g. Veljko Maričić), izvrsna barunica Baćani u vanrednoj interpretaciji gđe Kraljeve i stara služavka Babika, koju je interpretirala Nina Vavra kratko ali savršeno.

Bilo je tu prekrasnih prizora barokne konverzacije zagrebačkoga dixhuitième-a, odličnih scenskih slika, fino postavljenoga dekora i kostima, a nadasve tajnovite napetosti, koja je cijelo vrijeme izbijala iz Jankovićeve ličnosti, nimalo romantički zamišljene. Dakako, da ni Begoviću nije bilo moguće izbjeći izvjesnu maniru Šenoinih idealiziranih klišeja mladih ljubavnika, bezbroj historičkih statista i oštru antitezu nesimpatičnih tuđinaca.

Redatelju Strozziju je sigurno mnogo pomoglo iskustvo iz Rajićeve režije iz 1928., ali ni u jednom slučaju mu se nije smjelo dogoditi ono u zadnjem činu. Tamo su Jankovićevi barokni saloni pretvoreni u nekakove cirkuske zavjese, a inače suzdržljiva i hiper-otmjena aristokracija neukusno maskirana najednom upravo bakanalski podivlja u prisustvu poštovane figure zagrebačkoga nadbiskupa, čiji sukob sa obrstarom Klefeldom nema na pozornici ni smisla ni ukusa. A upravo je neshvatljivo ono uvlačenje seljačkoga zbora i seljačkih plesača u aristokratski salon polovice XVIII. st.

Publika je imala prilike na mnoge Jankovićeve usklike glasno reagirati i danas usred XX. st. Znači, da Hrvati u Hrvatskoj još i danas osjećaju, da nije došlo doba Jankovićeve lozinke — Felix Croatia! D. Ž.

Polemika

DVA PISMA IZ BEOGRADA

Čisti i nečisti Hrvati.

Beograd, 13 oprila 1940.

Hrvatskoj Smotri

Za g. Tripunova pisca članka Boka Kotorska i srpski pisci.

Gospodine!

Verujem da ne znate da čitate ćirilicu, pa Vas molim da ovo pismo predate glavnom uredniku da Vam on pročita; a ako ni on ne zna, onda

molim da se obratite Akademiji znanosti, jer će valjda bar njen pretsednik znati ovo slovensko pismo, te neka Vam on pročita sledeće redove:

Napadate Vuka da je falzifikator kada na žalost uopšte ne spominje Hrvate tamo gde biste Vi želeli da ih spominje. Vi ste suviše nepravedni kada se bacate blatom na jednoga čoveka koji je onako pisao pre sto godina, i to sasvim pošteno, jer, prirodno, nije mogao da pravi Hrvate tamo gde ih nema. Baš je Vuk bio veoma presusretljiv prema Hrvatima tamo gde ih je bilo, i nikada nije propuštao priliku i da ih pohvali.

Pre će biti, gospodine, da ste Vi falzifikator i svi oni nastrani novoisfabrikovani Hrvati koji posle dva tri veka slave srpske narodne poezije dolazite da dokazujete da smo te pesme pokrali od Hrvata. Kako ste nemoćni! Kako ste bedni! Vuk je baš pravo rekao odakle je počinjala Hercegovina — od Dubrovnika, i to ne bi trebalo da Vas ljuti, jer Vi inače i Hercegovinu nazivate hrvatskom zemljom, pa, onda, eto i u tom ste slučaju zadovoljeni.

Mi smo Srbi došli promišlju Božjom da spasemo čistoću Slovenstva u Hrvatima i da zaustavimo oplođavanje preostalih čistih Hrvata sa tuđincima. Uspeli smo da za posljednje dve decenije napravimo oko 30.000 srpsko--hrvatskih brakova, te se nadamo da ćemo za narednih osam decenija potpuno preporoditi Vašu milu Domovinu. Sada smo Vam dali protektorat, jer imamo plan da pravi Hrvati prečiste račune u užoj otadžbini sa nametnutim Hrvatima, a kada to bude bilo gotovo, onda ćemo nastaviti onde gde je pre sto godina stao Vuk (podcrt. ured.). Tako će se dogoditi da kroz narednih osam decenija na Slovenskom Jugu neće biti nikoga drugoga do samo Južnih Slovena. Švapske i mađarske k.... rasejaćemo van granice ove lepe zemlje, i više nam neće poganiti krv!

Onako kako pišete Vi oko H. S. odista je produkat nečiste radnje krvi, ali mi ćemo Srbi sve to urediti!

Poljubite nam ruku i recite: hvala!

Jedan Srbin,
prijatelj pravih Hrvata, a ne vas falzi.ikovanih i napravljenih tuđom krvlju.«

Donosimo u cjelini pismo anonimnoga »prijatelja pravih Hrvata«. Tek toliko da se osjeti izvjesni mentalitet, koji je izgleda uvijek isti kod naše »braće«, bili oni anonimni ili ne. Ovo kao i slijedeće pismo nalazi se u originalu u našoj redakciji svakome na uvid. — Ur.

MALO I NESRETNO HRVATSKO PLEME...

»Beograd, 8. kolovoza 1940.
(Usvajamo naziv meseca po slovenskom jeziku! Nećemo latinske nazive! A dokle će Hrvati upotrebljavati latinska pismena?!!!)

HRVATSKOJ SMOTRI

Zagreb

»Gospodo, režim g. dr Mačeka ne da nam da Vam odgovorimo na Vaš članak »Problem Bosne i Hercegovine i njegovo rješenje«, te smo prinuđeni da Vam ovim pismom stavimo sledeće primedbe:

U Bosni i Hercegovini, a nigde ni u ostalom belom svetu, ne postoje Hrvati Muslimani, jer je vas katolike vazda štitila Sv. stolica ne dozvoljavajući

da se muslimanite. Prema tome, već je krajnje vreme da izbijete iz glave te bube o Hrvatima muslimanima!

Treba da znate da je u jeku austrijanštine u Bosni i Hercegovini bilo tamo svega 400.000 katolika, a u taj su broj pored Vas ulazili Česi, Poljaci, Švabe i ostali šljam, dok je Hrvata bilo jedva sto hiljada. Blagodareći Gaju, koji je uzeo za Hrvate Vukov jezik, pok. Stjepan Radić uspeo je da od Srba katolika u B. i H. stvori Hrvate, KOJI SU DOTLE SEBE NAZIVALI ISKLJUČIVO KATOLICIMA, ne znajući kome narodu pripadaju, jer su njihovi dedovi još prestali da se nazivaju Srbima, nešto iz kukavičluka, nešto zbog unosnih nameštenja u drž. i priv. službama. Vuku da podignete veći spomenik nego što je onaj u Beogradu, jer da ne beše njegovog jezika, Vi biste danas govorili narječjem oko Zagreba, i tu bi vam i grob bio. Sve ostalo što štokavski govori zvalo bi se Srbinom. Srbi su radije ulazili u katolicizam nego u islam, te vam je lako pojmiti otkud i među Srbima katolika; a već prava je idioterija tvrditi da je neko mogao vas katolike prevoditi u islam.

Potpisati piše o tome opsežno delo, pa ćete imati priliku da se informišete o pravom stanju u B. i H.

Bolje bi bilo da vi lepo čutite, vi Frankovci i izdajnici Slovenstva, da poljubiti ruku Materi Srbiji, koja vas je stvorila i sačuvala i koja vas i danas čuva, jer da nje nije šta biste danas mogli biti drugo do sramni . . . . protektorat?!

Po Vama frankovcima ova bi lepa slovenska zemlja davno u ropstvo pala, ali srpski pocepani seljak čuva ovu zemlju i ovaj narod.

O bestidnici, izbrišite iz tupih glavudža pomisli o nekakvoj veličini malog i nesrećnog hrvatskog plemena, pa se zalažite za ujedinjenje svih Slovena u jedan narod, jer pred nama stoje vrlo ozbiljne godine, koje će nas satrti ako nastavite kako ste počeli. Mi Srbi smo samo jedno pleme velikog Slovenskog naroda, pa šta biste i vi Hrvati mogli drugo biti?! Na svetu nema slovenskih naroda, već ima samo Slovenski narod, a ostalo su sitna slovenska plemena.

Postidite se već jednom svojih idioterija, otpadnici i bestidnici! Vratite se narodu Slovenskom, narodnom pismu ćirilici (kao što ste se vratili slavljenju Sv. Ćirila) i budite već jednom ljudi! To ne velimo poštenim Hrvatima, već vama što zavodite i upropašćujete pleme hrvatsko i njegovu omladinu!

Za koga radite? Kome služite? Jeste li ludi? Imate li časti? Pfuj!

Jedan Srbin.«

Nadamo se, da će učeni pisac gornjih redaka biti naročito zadovoljan, što evo njegove savjete saopćujemo svima našim čitaocima. Njegovi su izvodi toliko »veličajni« i »temeljiti«, da će svaki pošteni Hrvat (ili kako bi ovaj plemenski Srbin rekao — »Frankovac«) prasnuti u smijeh. Jedino još očekujemo najavljeno »opsežno delo«, pa da nam bude posve jasno, kakvo je pravo stanje u B. i H. Nadamo se, da se na »delo« ne će zaboraviti potpisati ... — Ur.

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Klaićeva ulica 62a, II. Uprava »Hrvatske Smotre« nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 10 LISTOPAD 1940. GOD. VIII.

CRKVA I NAROD

1. U borbi s komunistima.

Kako se može postići, da svijet zamrzi sve što je nematerijalno? To je glavno pitanje komunističke propagande. Sve drugo ima njoj da služi: na pr. materijalistička teorija da uopće ne postoji ništa nematerijalno, samo je djelomično opravdanje za propagandu mržnje na nematerijalno. Nije komunistima stalo do te teorije zbog nje same ili zbog istinite spoznaje: kad bi to bilo, našao bi se među tisućama komunističkih mozgova ipak jedan, koji je sposoban uvažiti objektivnu, naučnu kritiku, pa bi napustio materijalizam. Sve kad bi njihovo materijalističko uvjerenje bilo stečeno solidnim naučnim radom, nije u tome razlog mržnje na sve, što je nematerijalno. Još više treba tražiti razlog te mržnje izvan teoretski materijalističkog njihova uvjerenja zato, jer znamo da je to uvjerenje u nauci neodrživo i da ljubav prema istini nije kadra ostati pri tom uvjerenju, — pa ono služi komunistima samo kao pomagalo za podržavanje mržnje na sve nematerijalno.

To je »nematerijalno« u komunističkom rječniku sinonim za Boga, dušu, posmrtni život, religiju, crkvu, moral. Sve je to cilj mržnje. Sve to treba oboriti, razoriti. Kako?

Treba u masama razbuditi mržnju na sve one, koji bilo kako podržavaju što je nematerijalno. Najprije, dakako, na vjeru i crkvu. Kako?

Evo odgovora: što najširi slojevi najviše mrze, to treba prikazati posljedicom, kojoj su uzročnici svi oni, koji podržavaju nematerijalno. Tragična je pako činjenica, da su najširi slojevi potlačeni ekonomskim nepravdama — i na to im je upravljena najjača mržnja. Gdje je uzrok tome stanju? Kako će ga nestati? To je životno pitanje najširih slojeva. Komunisti im odgovaraju: Materijalno vam oduzimlju oni, koji vam daju nematerijalno; nematerijalno ima biti zamjena za materijalna ili ekonomska dobra. — Tako počima propaganda...

Sad je tome dvadeset godina, kako sam pred crkvenom vlasti zagovarao tezu, da je providencialnost komunizma u tome, što bi Crkva

pravilnom metodom u suzbijanju komunizma mogla izravno da stvara novu epohu svoga života i najvećega društvenog preporoda. Crkva je danas pozvana suzbijati materijalne nepravde — i to što većma konkretno i praktički! Time će Crkva dati inicijativu za društveni preporod, a to će biti i njezina obnova, u smislu njezine misije: braniti i oživotvoriti pravdu, u suvremeni život unositi ljubav k bližnjemu. Tu metodu treba konkretizirati, da uistinu postane uspješno sredstvo proti komunizmu. Kako?

Predložio sam, neka se bezodvlačno pristupi reformi crkvene imovine time, da ukupna imovina i prihodi postanu smjesta raspoloživi prema ustanovljenoj osnovi, koja je predviđala sve društvene slojeve i osnovne ekonomske oblike života. Pri toj raspodjeli crkvene imovine došla bi do punog izražaja neosnovanost masonsko komunističkih kapitalista, koji se farizejski zgražaju nad tom imovinom — kraj koje znatan dio svećeničkog staleža oskudno i bijedno živi, a Crkva je kao cjelina i s obzirom na suvremene potrebe neopskrbljena. (Zato se u osnovi tražilo najprije unutar staleža izjednačenje, sa neznatnim razlikama; zatim podizanje svih institucija za bolesne, nemoćne i t. d.). Konkretna primjena te reforme u pravcu suzbijanja komunizma predviđala je bezodvlačni osnutak župskih odbora (seljačkih odn. građanskih) sa zadaćom, da i za posljednjeg župljanina provedu osiguranje u hrani, stanu i liječenju. (U najsiromašnije se župe ima smjesta uputiti pripomoć iz crkvene imovine.) Odbor će primati novčane prinose određene po imućstvenom stanju župljana, te će prinosima raspolagati prema potrebama dotične župe, odn. produktivni će krajevi ispomagati pasivne (u novcu, živežu . . .). U svrhu liječenja bili su predviđeni stipendiji za studente medicine, koji će se obvezati na službu u manjim mjestima i prema ekonomskim prilikama seljaka. (Na taj bi način došlo do nadasve potrebnih reformi i u tome staležu, gdje bi ovi idealisti onemogućili liječnike sa kapitalističkim ambicijama, a narodu bi se time u ogromnoj mjeri olakšao život.)

Evocirajući taj detalj — danas, kad je skoro sav naš seoski kler u teškom materijalnom stanju —, želim samo jednim primjerom osvijetliti princip sustavno konkretnog suzbijanja komunizma, pri čemu bi se Crkva iznutra, svojom snagom obnovila. . . A možda uglavnom od toga pitanja zavisi budućnost Crkve — iako ne cjelokupne, moguće baš u hrvatskom narodu. Danas, nakon 20 godina, narod bi mogao zrelo prosuđivati gdje su mu dobrotvori, a koji su mu pravi zlotvori. Znao bi narod, da li istinu govore ili mu bezočno lažu, koji sebi zgrču milijune i sa krinkama dolaze pred narod. . .

Crkva u cjelini, napose kod nas, dala je kroz vjekove toliko kulturnih dobara, da bi se poricanje toga moglo pripisati jedino nesposobnosti razumijevanja ili mržnji. A ipak, samo jedan promašeni moment u razvitku Crkve i zbivanju naroda može biti sudbonosan za Crkvu tako, da narod zaboravi na sve njezine zasluge — jer ne osjeća da mu je u Crkvi vlastita i aktuelna životna potreba. Kadgod je Crkva pored povijesnih svojih zasluga zanemarila skrb za narod, pa u općoj povijesti Crkve ima primjera, kako je neki na glasu katolički narod baš u najkritičnijem času napuštao Crkvu. Tko priznaje opravdanost vjere, nimalo ne dvoji o potrebi izgradnje crkava, ali znamo da broj crkvenih zgrada sam po sebi nije mjerodavan za ocjenu vjerske svijesti pučanstva: — ništa zgrade ne pomažu, ako aktivnost Crkve nije krenula smjerom dinamike narodnoga života, ili je makar samo zaostala. Toj se okolnosti ima također pripisati mogućnost, da u višemilijunskom katoličkom narodu ostanu crkveni službenici prilično osamljeni, kad su u ime katolicizma u sukobu sa svjetovnom vlašću. U označivanju uzroka, radi kojih narod napušta Crkvu, ona je kadgod pregledala — samu sebe.

2. Politička orijentacija

Da u politici postoji moral, komunisti bi to razumjeli tek onda, kad bi katolici imali vlast i kad bi točno istim metodama silili na katolicizam, kako nasilno rade komunisti s katolicima: nasilje bi onda značilo nemoral, a sada komunisti kažu da nasiljem nose slobodu. To je moguće vjerovati samo uz pretpostavku, da sloboda znači uništenje svega nematerijalnoga u čovjeku, — ali ne samo što to nije istina, nego bi po komunističkom načelu svatko mogao prema subjektivnom uvjerenju proglasiti nasilje oživotvorbom slobode.

Crkvi služe moralna načela jasnom direktivom u stavu prema politici: koja se politika protivi moralnim načelima, nije i ne može biti ni božja ni narodna. Kako za politiku, to važi za političare i političku vlast.

Priznanje i oživotvorba moralnih načela sa strane političke vlasti dolazi do izražaja u različitim oblicima narodnoga života, pa se na njima sasvim konkretno ima ustanoviti moralna kvalifikacija vlasti. Crkva ne bi dovoljno zaštićivala načela, kad bi se pasivno odnosila prema konkretnim pojavama, koje se protive načelima. Time bi Crkva nosila suodgovornost za takve pojave, te bi se iznevjerila svojoj zadaći: da ne samo teoretski zastupa moralna načela, nego da ih brani u praktičnoj primjeni proti svakom protivniku. Upravo na tome braniku dobiva Crkva svoje moralno socijalno pravo na opstanak.

U moralna načela ide i to, da je vlast od Boga. Premda je tumačenje toga načela točno određeno, jedan će primjer pokazati, kako politika može da poremećuje moralne pojmove u konkretnoj primjeni. Neki povjerljivi (katolički) »Vijesnik« optužuje masoneriju što

»*tobožnjim demokratskim floskulama minira svaki autoritet, a napose onaj Krune, pa kako je taj auktoritet najjače poduprt baš SA STRANE CRKVE SAMOM NJENOM NAUKOM, njeni su napadaji najjači na Crkvu... Zato treba svim silama suzbijati masoneriju i to najbolje tako, da se njoj izbije iz ruku mogućnost intrigiranja RAZVIJANJEM OPĆE POZITIVNE CRKVENE NAUKE O DRŽAVNOM AUKTORITETU. Današnje vrijeme, kada se sve nalazi u previranju i kada je INTERES I CRKVE I DRŽAVE U ODRŽAVANJU POSTOJEĆIH AUKTORITETA I U IZBJEGAVANJU SUKOBA IZMEĐU NJIH, to je od neobične važnosti i to tim više što bi svaka kritika mogla samo da naškodi i drugoj Vlasti.*«

Naša srednjoškolska moralka uči ovako: »Državna vlast je od Boga utoliko, što je volja Božja da čovjek kao društveno biće živi u zajednici u kojoj je nemoguć red i poredak bez poglavarstva sa zakonodavnom vlašću. Zadaća je državne vlasti da se brine za vremenito dobro države i državljana. Prema tome u djelokrug državne vlasti ide sve što unapređuje i štiti vremenito dobro države i državljana.« Vlast je dakle od Boga — po svojoj funkciji podržavanja moralnog reda na dobro pojedinca i cjeline. Taj crkveni, zapravo etički nauk, stavlja vlast pred zadaću, a time je in concreto uvjetovan njezin auktoritet. Kada »Vijesnik« tvrdi, da je interes Crkve »u održavanju postojećih auktoriteta i u izbjegavanju sukoba između njih«, očito pretpostavlja, da postojeći auktoriteti odgovaraju svojoj zadaći. Kad naime ne bi tako bilo, nije moguće izbjeći sukobu crkvene vlasti sa državnom — dabome, ako crkvena vlast u praksi provodi svoju funkciju i u odnosu prema državnoj vlasti: govoriti o razvijanju crkvenoga nauka, o interesu Crkve, o potrebi održavanja postojećih auktoriteta, o potrebi izbjegavanja sukoba — i sve to bez obzira na moralnu kvalifikaciju državne vlasti, značilo bi neznalački govoriti apsurdne stvari na štetu, ne na interes Crkve (vjerojatno iz političkih motiva, koji oduzimaju pravo prigovaranja masoneriji).

Ljudska je narav od Boga, a upućena je na društveni život, koji nije uopće bez poretka i vlasti: dakle je vlast od Boga — ukoliko je etički poredak ljudske naravi izraz volje božje, a društveni dio toga poretka zavisi od vlasti. Pored toga načela, subjekt vlasti i njegovi čini mogu i čak moraju potpasti moralnom prosuđivanju Crkve. (U tome i jest njezina osobita superiornost nad svjetovnom vlasti, što je Crkva pozvana zaštićivati moral općenito, napose moralnu zadaću vlasti.) Tko će i pomisliti da bi recimo neki vladar — valjda u ime toga, što je vlast od Boga? —

nekažnjivo mogao po ulicama pred narod razbacivati poubijane prave vođe toga naroda! Ako bi narod tražio da kralj odstupi, a njegovi bi vlastodršci bili uz njega, proti narodu, — bit će svakome prilično jasno, gdje neki »zakonski« auktoriteti počinju i gdje svršavaju.

Nije nam ni potreban ovakav ishitreni primjer zvjerstva; može se naći slučajeva koje će povijest zabilježiti, a koji prikazuju vlast u sukobu sa svojom zadaćom i već samim time u sukobu sa Crkvom. Jer u sukobu je sa Crkvom, tko radi protivno nego što dopuštaju odn. zahtijevaju moralna načela Crkve. Kad bi svjetovna vlast u nekim vanjskim činima i sudjelovala s crkvenom vlašću, ali bi podržavala u narodu sistem, proti kome se Crkva mora boriti po svojim predstavnicima, očito nema nikakvog interesa koji bi ih smio zaustaviti u sukobu s dotičnom vlasti. Mora li se Crkva boriti na pr. proti sistemu pljačke i izrabljivanja jednoga naroda? Da, ili ne? Bilo bi zar ozbiljno i dosljedno i Crkve dostojno, kad bi se u jednu ruku doduše propovijedalo načela, ali bi se toleriralo da možda netko i od strane Crkve sudjeluje s takvim sistemom — bez obzira što ga osim toga još podržavaju masoni, komunisti i bogtepitaj tko! Naravski, kadgod se kuša pribjegavati distinkciji, kako se sudjelovanje u tome zlu ipak ne protivi Crkvi u slučaju da se tako sprječava još neko veće zlo, ili da se pomogne Crkvi: — takve su floskule, međutim, redovno bile oborene činjenicom, da je sve zlo teklo i dalje svojim tokom, osim što je nastalo još veće i novo zlo za Crkvu, koja je u narodu gubila pozicije, dok su brižni politički akcioneri taj gubitak pripisivali »floskulama i intrigama« masonerije (a pri tom nastojali prema njoj zadržati »katolički blagi ton«).

Ima li Crkva — koja u narodu, za narod i od naroda živi — svetu dužnost pripaziti da vlast unapređuje i štiti dobro naroda? Bilo bi to pitanje i suvišno postavljati, kad se ne bi radilo o konkretnoj provedbi te dužnosti. Jer provedba može biti nevaljana i kad su posve jasna načela, na pr. kad bi se napadalo kapitalizam samo izvana a ne također iznutra, ili kad bi se dirljivom toplinom govorilo o bijednima, ali bez dovoljne odlučnosti da im se pomogne, ili kad bi se crkveni službenici posve desinteresirali za vremenito dobro naroda, jer su duhovna dobra važnija, itd. U duhovna dobra idu svakako moralna načela i njihova provedba, a to može biti najuže povezano s pitanjem vremenitih dobara, kad ih na pr. neka vlast svome narodu oduzima; ona se time ogrješuje o svoju zadaću podržavanja pravednog reda, o čemu Crkva ima da vodi računa. Znamo da na pr. u pitanju nepravde nije zadaća Crkve samo ta, da objašnjava njezinu zloću (što je uglavnom jasno i nepravednima), nego ona mora da zaštićuje narod od nepravde, ustreba li i sukobom, a ne valjda — bez kritike (po navedenom tekstu »Vijesnika«).

Zašto mora? Prvo, na temelju istine da je svrha njezinu opstanku oživotvorba moralnog dobra, drugo, jer ta oživotvorba ne prolazi bez borbe i sukoba. Dužnost svjetovne vlasti da radi na dobro naroda, znači eo ipso pravo naroda da kontrolira vlast i njezine čine: — i to je pravo dakle, od Boga! Je li Crkva samo zato tu, da deklarira ovu, i bez njezina auktoriteta jasnu logiku?! Zar su crkveni službenici mrtve trublje, ili živi borci za istinu i dobrotu? A borba je nešto konkretno: nije dosta da se općenito tumači kako je neka vlast u sukobu s Bogom, kada recimo zavarava narod s obećanjima, a čini suprotno; kad neke staleže i njihov pošteni rad omrazuje pred narodom; kad se prividno i djelomično brine za narod, a podržava korupciju; kad se pojedinci na račun vlasti obogaćuju u strahovitom razmjeru prema drugim radnicima (tako, da su pravi kulturni radnici prema njima prosjaci — kao gotovo sav narod); kada vlast zaštićuje sebe da ne mora ponesti odgovornost pred narodom, i tako dalje — onda se može istinska (ne tek markirana) borba voditi proti ovim zlima samo tako, da se ne mimoilazi zločince i konkretne njihov čine, na pr. da se ne prešujuće (ako negdje takav slučaj postoji), kako vlast onemogućuje pravo naroda na kontrolu time, što progoni narodnu štampu i narodne borce, a čak podupire nevaljalce i zlotvore naroda. — Možda bi Crkva u mnogo slučajeva bila nezavisna od korumpirane vlasti, pa joj u borbi s njome ni materijalni interes ne bi trpio, da je svojim radom sebi stvorila u narodu bolje pozicije, namjesto što je pripuštala da se u njezino ime vode izvjesne politike...

Moglo bi se reći, da Crkva po svojoj organizaciji nije u stanju nadzirati provedbu dobra odnosno suzbijati zlo. Kako će na pr. progoniti sve one, koji se ogrješuju o ljubav prema bližnjemu? — Taj je prigovor već zato neosnovan, jer Crkva de facto suzbija mnoga zla ne samo poukom, nego i drugim sredstvima, na pr. apelirajući na vlast, recimo pri suzbijanju bijele kuge. Baš ovo narodno zlo predstavlja jedno vrlo složeno ekonomski socijalno pitanje; jer uzročnik toga zla leži mnogoput upravo u ekonomskom stanju, koje onemogućuje podržavanje obiteljskog života. Koji su uzroci takvog stanja? Pred tim najvažnijim pitanjem ne može Crkva stati bez ikojeg odgovora, možda samo zato, što je za takvo stanje uglavnom odgovorna — vlast. Ne znači li u tom slučaju suzbijati kugu isto što suzbijati krivnju vlasti, koja u narodu podržaje socijalno neuredjene ekonomske razlike! Kako Crkva može vidjeti bijelu kugu, jednako (i bolje) može vidjeti njezin uzrok. — Ili uzmimo na pr. suzbijanje kletve. U tramvaju (punom djece, odraslijih djevojčica i drugih) čujem najodvratnije psovke, čak na pr. smrt Isusovu (» autohtona« tekovina). I prisutni je svećenik ovdje nemoćan, ali Crkva može i

mora kontrolirati, šta je »kulturno vodstvo« naroda dosad učinilo proti ovoj (bez obzira na ikoju vjeru) doista kulturnoj sramoti. — Crkva može vidjeti na pr. da li su logori, prisilni rad i druge kazne, predviđene za štetočince živežnim namirnicama, ograničene samo na ove (možda relativno neznatne) krivce ekonomskog zla u narodu, dočim ostaju netaknuti drugi uzročnici toga zla...

Crkva ima valjane razloge kad svoje svećenike upućuje da ne budu profesionalni političari, ali primjena i provedba toga načela može da bude nedosljedna i time štetna po auktoritet crkvene vlasti. Ne postupa dosljedno i u duhu toga načela onaj crkveni glavar, koji bi nekom svećeniku iznimno dopustio politiku — a pri tom da nitko nema prava po svojoj svećeničkoj i etičkoj svijesti smatrati njegovu politiku protunarodnom i nemoralnom. Jednako bi nedosljedno bilo, kad bi jedni crkveni glavari, recimo, sebi dozvoljavali posve suvišne stranačko političke brzojave i pozdrave, dok bi drugi upozoravali podređeno svećenstvo kako je »na štetu časti i ugleda svećeničkog i interesa crkvenih... istrčavati se u najradikalnijem smjeru ... zagrijati se za ekstremne političke strančarske struje ... kompromitirajući katoličku stvar«. Treba biti na čistu šta kompromitira katoličku stvar!

Ne bi jamačno bilo u interesu Crkve niti u skladu s navedenim načelom depolitizacije, kad bi, recimo, crkveni glavari i »odgojitelji« otpuštali valjane svećeničke kandidate zato, jer se oni ne slažu s njihovom politikom (naime svojih glavara), koja je »narodna« ukoliko je sretnim slučajem i režimska, a ta je politička vlast u neku ruku i dobrohotna spram Crkve. Na liniji ove, recimo otvoreno, materijalne dobrohotnosti moglo bi doći i do tako fatalnih zabluda, da bi na pr. službeni predstavnici Crkve tražili koooperaciju s masonsko-komunistički orijentiranim organizacijama, iako bi to bilo tek u neke paradne svrhe, gdje je bezizgledno da bi se koja kršćanska duša »obnovila« (i stoga ne bi opravdano bilo da, recimo, neka vanjska štampa donese panegirik o vjerskom »obnovnom pokretu«, koji je cijelom svijetu dika — kao nekoć »republika«).

Tako nam se u nebrojenim varijantama ukazuju konkretne mogućnosti političke orijentacije na osnovu moralnih gledišta. Prisiljena društvenim životom, Crkva udilj dolazi u prigodu da se politički opredjeljuje i stoga ona ne može izbjeći moralnoj obavezi, da ispituje svoju savjest da li smije podupirati neku političku vlast — i ako bi ju eventualno smjela sa jednoga gledišta, da li joj je to dopušteno sa drugoga, koje također potpada moralnom ocjenjivanju. Uzmimo da politička vlast i ne bi izravno rušila auktoritet Crkve, ali bi sve auktoritete među najširim slojevima naroda sustavno uništa-

vala svojim »naukama«, očito je ta vlast na zator sređenog života u Crkvi i narodu. Još ako narod prije ili kasnije mora uvidjeti kako je prevaren (primjerice na taj način, da dozna kakovo je istinsko stanje života onih tisuća poštenih, savjesnih, ekonomski dotučenih sitnih činovničkih radnika, koji su narodu zlonamjerno bili omrazivani, a kako izgleda životinjska trka za novcem kojekakvih propovjednika sacijalne pravice), može se i bez proročanskoga dara predvidjeti, da bi došao i dan obračuna sa Crkvom, koja nije narod pravodobno uputila.

Za političku je orijentaciju Crkve osnovna i najaktuelnija ova direktiva: Održanje morala u politici služi Crkvi sredstvom samoodržanja u narodu.

Stjepan Zimmermann.

PLAVI CVIJET

Sjećaš li se?
Pred mnogo proljeća
u zlatno jutro
darovala si mi plavi tvoj osmijeh
i jedan mali plavi cvijet:
— ne zaboravi me —!

Sad taj cvijet
leži do mojih nogu
pogažen.

I nikad,
nikad više neću gledati
kako bijeli oblačići
kao onog jutra
prolaze plavim nebom
Tvojih očiju.

Nikad više neću ljubiti.

M. Slade-Šilović.

O POKRETU I VOĐI POKRETA

1. Psihološki temelji svakoga historijskoga pokreta.

U svijetu ima mnogo pokretâ, pa je stoga vrijedno poznavati njihovu pravu narav i njihove temeljne osobine.

Prije svega treba biti na čisto s time, kako nastaje i kako se rađa neki pokret.

Veliki pokret nastaje u nesrećama i teškoćama, n e s r e ć a je majka svakog velikog pokreta. Na primjer, nacional-socijalistički pokret u Njemačkoj je nastao iz ruševina i strahota, u kojima se našla Njemačka poslije svjetskog rata godine 1918. Fašistički pokret je nastao u anarhičnoj sredini poslije istog svjetskog rata. Komunistički pokret je nastao u analizama radničke bijede. Pa kako ove nesreće i teškoće predstavljaju stanje, koje pokreti žele ukloniti, to je svaki pokret u reakcionom odnosu prema tom stanju pojava i činjenica, i prema tome, po svojoj naravi definira jedan n o v i skup pojava i činjenica, koji teži svojoj realizaciji.

Dakle po svom postanku u nuždi, potresu, u teškim kušnjama i težnjama i po svom reakcionom odnosu na postojeće stanje, nijedan veliki pokret nije luksus života, nego borba života. Narodi, zajednice i kontinenti bez velikih pokreta nemaju veličine i naročitog životnog značenja, pa je Evropa najsnažniji i najznačajniji kontinent upravo zato, što je pozornica velikih reakcionih pokreta na svim područjima života, i što je nosilac golemih drama i tragedija.

Druga stvar, vrlo važna, kod svakog pokreta je njegova r e v o l u c i o n a r n a n a r a v. Samim tim što neki pokret nosi novo stanje života, samim tim je revolucionaran, i prema tome, onaj pokret, koji se odrekne revolucionarstva, t. j. ostvarivanja novih činjenica života mora izgubiti bitku, jer se odriče svoje naravi. Tako, na primjer, socijalna demokracija je posvema izgubila bitku i može se reći da je nestala, jer se prilagodila liberalizmu ,odrekla revolucionarstva i jasnog formiranja novoga stanja. A pokret, koji se odrekne svoje naravi umire kao dijete, a ne kao starac. Samo oni pokreti, koji su sebe usvijestili u revolucionarnim impulsima doživljuju starost. Pokret, kojega život apsorbira — nestaje, dok pokret, koji stvara život, taj ostaje.

Svaki pokret ima svoju i d e j u v o d i l j u, kojom namjerava prožeti činjenice života i koju projicira u sve funkcije života. No, u ovoj problematici treba shvatiti, da pojedine ideje mogu biti znatno starije od samoga pokreta. Tako je, na primjer, ideja njemačkog nacinalnog jedinstva starija od nacional-socijalističkog pokreta i bila je već prije iznešena i zastupana, ali je tek u nacional-socjalističkom pokretu dobila svoju golemu životnu snagu. Iz ovakvoga i sličnih slučajeva može se za-

ključiti, da svakoj ideji nije uvijek vrijeme ostvarenja, nego da ona mora čekati izvjesne prilike, u kojima se može izraziti kao pokret. Dakle rađanje jedne ideje i rađanje pokreta u ovoj ideji nije uvijek istovremeno. Često se neka ideja dugo vremena iznosi najprije u nekoj literarnoj, naučnoj i filozofskoj formi, dok joj dođe vrijeme da se utjelovi kao pokret. Pa i rasizam nacional-socijalističkog pokreta je znatno stariji od samog pokreta. Rađanju pokreta prethodi veliko pripravljanje, i pokret se nikada ne pojavljuje kao da je pao iz oblaka, iznenada, nego ima svoju organsku logiku. Ni kršćanstvo se nije javilo iznenada kao veliki pokret, nego mu je prethodilo, da se ništa drugo ne spomene nego samo Ivana, »glas vapijućeg u pustinji«. Mi, dakle, u analizi pokreta jasno moramo razlikovati ideje pokreta i rađanje samoga pokreta kao dinamičnog utjelovljenja tih ideja. Da bi se ideja utjelovila kao pokret, stvar je posebnih prilika, jedne historijske aktualnosti, koja organski dozvoljava da ideja padne na plodno tlo. Već je rečeno, da je opći uslov za rađanje pokreta posebno stanje nesreće i teškoća, no — da bi upravo neka određena ideja u tim teškoćama mogla biti prihvaćena, moraju elementi te nesreće i tih teškoća biti u organskom odnosu sa tom idejom, mora se naći neka dinamična, životna, nužna, organska logika, koja povezuje te elemente sa tom idejom. Ali, jedva bi se moglo reći, da je ta organska logika osobito precizna. Više bi se moglo govoriti o nekom još potpuno neizraženom, genijalnom naslućivanju te životne logike, u kojoj se rađa pokret, i u kojoj se ideje kristaliziraju kao ideologija. Ideje njemačkog nacionalnog jedinstva, rasizma, stajale su tu, versajski ugovor, slom, komunizam, pad časti, židovi, dakle same nesreće također su bile tu, i u tome stanju, potpuno konfuznom, tek je genijalno životno naslućivanje, a ne precizna životna logika, dalo impuls za pokret.

U Italiji, na primjer, sam fašistički pokret više je životno naslućivanje, koje se postepeno kristaliziralo u ideologiji u analizama stanja i ideja, nego li precizna životna logika. Kako djeluju ideje, a kako pak konkretne prilike, da se izgradi i razvije to genijalno životno naslućivanje u uspješni pokret, jedva se može i dokazivati. Sigurno je samo to, da konkretno stanje pokreće u svojim elementima neke inicijative, i očevidno ih povezuje sa idejama koje lebde u zraku, jer je poznato, da mnogim ljudima padaju na pamet slični zaključci, koje im nameće ta životna logika; čak im pada na pamet, da bi sad trebalo nešto pokrenuti, pa se javljaju i paralelne akcije sličnih tendencija, što sve odaje logiku životnog naslućivanja, da bi to sve bilo dobro, poželjno i potrebno, ali, — da bi se čitava ta historijska logika stanja manifestirala kao uistinu genijalno životno naslućivanje, izgleda da se radi o čovjeku, koji će se sudbinski i historijski predati toj logici na život i smrt i koji tu životnu logiku osjeća genijalno, t. j. jednostavno i jasno, sigurno i ne-

pokolebljivo. Tu se sad javlja odnos između historijske ličnosti i historijskog stanja, koju ne će nitko nikada moći dovoljno i konačno objasniti.

Zanimljivo je i apsolutno najvažnije za ispitivanje toga odnosa to, što se, na primjer, Hitler i Mussolini, a i drugi vođe osjećaju apsolutno sigurnim u dinamici svojega pokreta. Oni sami ne znaju zašto je tako, i izražavaju osjećaj svojeg sudbinskog određenja, t. j. sigurnog života u ostvarenju svojih ciljeva. Ta sigurnost, kojom vođa vodi neki historijski pokret od sitnih početaka ka najvećem uspjehu, uz strahovite zapreke, koje hiljadu puta mogu biti razlog da se sustane, pokazuje onu nerazriješivu tajnu veze između historijske ličnosti i genijalnog životnog naslućivanja, u kojem je vođen pokret. Skoro svaki takav vođa izražava za sebe, da je Bogom određen, što ne treba uzeti tako olako, jer čudno osjećanje vođa, da kroče apsolutno pouzdanim putevima, a potpuno su svijesni, da im manjka zato svako normalno i logično objašnjenje, pokazuje, da jest nešto, nama apsolutno nepoznato, što ih je sudbinski povezalo sa jednom organskom životnom logikom, koja hoće uspjeh i ostvarenje.

U ovom odnosu između vođe pokreta i samoga pokreta, vođa je genije pokreta, onaj koji iz dubine tajanstvene veze između sebe i historijske životne logike vadi određenja, misli, inicijative, razloge i putokaze. — Pitanje je sad, da li mogu veliki pokreti biti bez vođa. Sa najvećom sigurnošću može se smatrati, da nema velikih pokreta bez vođa. Već i u tom pogledu može biti, na primjer, jasno, da je sa čisto ljudskog gledišta papinstvo apsolutno smislena institucija, i to upravo sa karakterom nepogrješivosti. Tu narav pokazuju svi pokreti, jer samo na temelju nepogrješivosti, a ne na temelju običnog ljudskog uviđanja i dobronamjernosti može se izgraditi u jednom pokretu disciplina. U ljudskom društvu moguće su samo dvije velike discipline: disciplina iz straha, koja se previše često pokazuje u vojsci i diktaturama, i disciplina iz povjerenja, kojoj je izvor u pouzdanju i nepogrješivosti. Pokret je pravi oblik velike discipline povjerenja i vjere u nepogrješivost vođe. Vojska, na primjer, u kojoj vlada disciplina povjerenja je najbolja vojska, što su dokazali Cezar i Napoleon. Svakako bi bilo krivo gledati u ovim vođama pokreta neke lutke sudbine, historijske životne logike, jer su njihove lične kvalitete izvanredno izražene, velike i stvaralačke, a njihova je aktivnost i radinost besprimjerna. Njihov početak u stvaranju pokreta izvanredno je svijestan i voljan u tolikoj mjeri, da doista mogu nametnuti utisak, kao da je pokret isključivo njihovo stvaralačko djelo, u smislu neke umjetničke i umjetne tvorevine, nezavisne od svih prilika i organskih pojava, koje same iniciraju i nameću jednu aktualnu životnu orijenta-

ciju. Život traži pokret i zreo je da bude oplođen za pokret, no vođa je onaj koji nosi lična svojstva i psihološki kapacitet, s kojim se sudbinski može uklopiti u tu organsku životnu logiku i dati pokret. Apsolutno je nemoguće pristati bilo uz koju šablonsku teoriju, po kojoj jake ličnosti stvaraju povijest, ili teoriju, po kojoj su prilike sve, jer se tu radi o tajni, najvećoj tajni života, naime, kako se svijet razvija. Mi ne znamo ni za jedan dinamični zakon života, a vrlo mnogo od onoga, što se u tom smislu iznosi često su šablonska pomagala, pa čak i izvanredne slike, pomoću kojih mnoge stvari i dobro tumačimo, ali bit stvari jedva da otkrivamo. Mi znamo samo to, da čovjek može spoznavati i hoće spoznavati, da ima težnju ka nečem što smatra istinom o životu, ali mi ne znamo, zašto se nešto dešava ovako, a drugo pak drukčije. Otuda su konkretni oblici života zapravo stanja, koja odgovaraju shvaćanju ljudi o istini ili o istinama života. Po tome, dakle, svaki pokret smatra da nosi neku istinu o životu, i da je on u razvitku života nuždan i opravdan, no dokaz zašto to sve mora baš tako biti, i u čemu je bitna određenost za sve što se događa, ne može nitko dati. Mi vidimo to, da se svaki veliki pokret objavljuje ne samo kao istina o životu, nego i kao nosilac preporoda, t. j. on ma na kome području daje ozdravljenje i prilika i ljudi. Pokret pak koji nestaje pokazuje se kao laž i degeneracija. Iz toga bismo mogli zaključiti, da je u ljudskom društvu realan zakon o regeneraciji, i da se pokreti javljaju kao elementi toga zakona. I na prvi pogled bi se moglo činiti, kao da je cilj toga zakona uzdržavanje i ravnoteža u ljudskom društvu, no takav cilj sam po sebi nije filosofski dovoljno pun i za ljudski duh zadovoljiv; cilj je, dakle, nešto drugo. Razumljiva je primjedba, da možda te svrhotne ciljnosti, kojoj bi čovječanstvo nužno težilo možda ni nema, ali ona mora otpasti već i zato, što se djela i ljudi iz pokreta stalno ravnaju u nekim svrhama, pa je malo vjerojatno, da bi i cijeli ljudski život i život pokreta bili bez svrhe. Pitanje je sad samo, da li je ta svrhovitost dana kao nužda razvitku čovječanstva ili pak samo pojedincima. Ako je čovječanstvo kao cjelina izvan te nužde, onda je svaka organičnost ljudskog društva ili isključena ili je samo životinjske prirode, i tada bi za čovječanstvo zakon o regeneraciji bio zakon konačne svršenosti. Ako je pak čovječanstvo u toj nuždi razvitka, onda su i ljudi i pokreti u ciljnom funkcionalnom odnosu, te je prema tome i čovjek elemenat jedne iste zakonitosti, koja je zajednička i cijelom ljudskom rodu. Samo u ovakvom pogledu pokreti mogu imati svoju pravu narav, jer su u iživljavanju oko nekih istina i spoznaja organi te čovječanske zakonitosti. Što se pak tiče tih istina i spoznaja, mi ne znamo, zašto ih otkrivamo, a ne znamo ni zašto se u njima iživljavamo, što znači da u čovjeku postoji zakonitost, po kojoj čovjek mora otkri-

vati život, r e d a t i otkrića u vrijednosti, i b o r i t i se za ostvarenje tih vrijednosti. No samim tim, što ljudi otkrića redaju u vrijednosti sasvim različito, te se prema tome u borbi za te vrijednosti suprotstavljaju, nastaje pitanje, da li zakon o regeneraciji, koji vrijedi za pravac razvitka čovječanstva ima tu narav, da on p o t o j n a r a v i u t j e č e n a o d r ž a v a n j e p r a v i h v r i j e d n o s t i o b z i r o m n a s v r h o v i t o s t, te tako svojom naravi odbacuje ono što ljudi hoće utvrđivati i kao krivu vrijednost? Da li je zakon razvitka progresivna akumulacija onih vrijednosti, po kojima postupci i stanja čovječanstva teže svrhovitosti, ili su za taj zakon sasvim irelevantna sva spoznajna stanja i pokreti, koji definiraju ta stanja? Da li je vrijednost svih ideja vodilja sadržana u svrhovitosti? Po samim manifestacijama ljudi vidi se uvjeravanje i osjećanje, da se cilju može ići samo jednim, i s p r a v n i m p u t e m, a ne svim mogućim putevima, te bi prema tome ovaj zakon čovječanskog razvitka tolerirao u svojoj naravi samo one »istine« i odgovarajuća stanja, koja čovječanstvo vode cilju. Dakle, taj zakon sve više otvara oči ljudima, jer po njem veće vrijednosti i prave vrijednosti daju svakoj novoj generaciji bolji uvid u pravac razvitka i u doista stečene i akumulirane zdrave vrijednosti života, t. j. u pravu narav zakona, koji je determiniran svrhotno. I to bi bila glavna zadaća toga zakona, što on ne da, da nevaljalo, nezdravo i degenerirano ima svoju konačnu i trajnu vrijednost, nego mora propadati, makar to nevaljalo, nezdravo i degenerativno mogu ljudi snositi i zastupati, jer svrha, cilj je ipak nešto drugo. Ali sad ostaje da se utvrdi, što je cilj, svrha? Svakako ono što hoće čovjek, odnosno ono što mora htjeti, jer svoju prirodu nije svrhotno sam odredio, niti zna zašto je ovakva, a ne nekakva drukčija. Po svemu sudeći, čovjeku je cilj, da bude s r e t a n, bolje reći, čovjek želi da bude svijestan svoje sreće, da uživa u s v i j e s n o s t i s v o j e s r e ć e. Pitanje je sad, u čemu je sreća, što je narav sreće? Gledajući mnoge ljude, može se zaključiti, da je najviša sreća u spoznanju i s t i n e o s v e m u. Kad učenjak nešto otkrije, on je sretan, kad prosječni čovjek vidi, da se obistinjuje ono što je očekivao, on je sretan. Kao najvažnije pitanje ostaje, da li čovjek uopće može spoznati istinu o svemu? Budući da to do sada nije uspjelo ni jednome čovjeku, može se očekivati i tvrditi to i za budućnost, makar čovjek sve više spoznaje, — dakle čovjek ne može spoznati istinu o svemu, drugim riječima ne može biti apsolutno sretan. Spaznati istinu o svemu znači biti gospodar istine, znači znati sve ono što mu otkrivamo, tumačimo, stavljamo u zakone, hipoteze i t. d., a takvo spoznanje i takvo posjedovanje istine nije pokazao do danas ni jedan čovjek, a nema ni najmanje [illegible], da će takvo posjedovanje pokazati ma i jedan čovjek u budućnosti. Kako onda, da [illegible] sretača, t. j. ljudi, za koje se misli,

da su spoznali punu istinu, kako se to obično kaže. Prije svega mora se utvrditi, da oni ne znaju istinu o svemu, da nisu spoznali tu istinu, i da nisu postigli apsolutnu sreću, nego su oni ljudi najveće vjere u Onoga, koji je za sebe rekao »Ja sam put, istina i život«, smatrajući da u toj vjeri nalaze pouzdani put ka spoznanju istine o svemu, t. j. spoznanju samoga Boga, kojega će lice gledati u raju. Stoga je problem vjere izvanredan problem. U svim pokretima vjera je jedan od najvažnijih faktora. Vođa pokreta je gospodar istine o svemu što se odnosi na pokret i život pokreta, i nitko to nije više od njega. Prosječni član pokreta vjeruje u njega i slijedi ga, i tko više vjeruje, bolje ga i predanije slijedi. Dakle, mjesto mogućnosti da čovjek spozna istinu, on vjeruje, i tom vjerom približava se čovjek već u svom vremenskom razdoblju konačnoj svrsi života, ka kojoj zakon o razvitku života upućuje čitavo čovječanstvo. Ali budući da vjerovanje nije spoznanje o istini, to ne može biti niti apsolutna sreća, nego samo pouzdanost čovjeka, da je u toj vjeri vezan i po mislima i po djelima i osjećajima sa svojom svrhom, a već to pouzdanje čini čovjeka blaženim. U svakom pokretu prosječni čovjek, vjerujući u vođu i slijedeći ga, smatra, da je sigurno vezan i pouzdano upućen onim ciljevima, koje kani ostvariti pokret. I za svaki veliki pokret najznačajnija je upravo ova vjera, koja stvara čudesa, a daje ljudima i osjećaje sreće, čak i kad daju svoj život, i upravo onda možda najveću sreću. Pokret, u kojemu nestane ova vjera, propao je, kao što je i svaki čovjek bez vjere uopće propalica. Ta vjera je najjači razlog jedinstva i discipline u pokretu, a sve drugo je tehnika, vještina i organizacija. Zato je osnovni cilj propagande u svim pokretima održavanje te vjere i pouzdanosti u vođu. I u tom pogledu nema nikakve razlike između fašističkog, komunističkog pokreta i katoličke Crkve. U fašističkom pokretu je Duce, u komunističkom Staljin, u kat. Crkvi Isus Krist i nepogrješivost Pape. Razumljivo je, svaki od ovih pokreta ima drugi smisao i značaj.

2. Tajna vođe.

Ako bi sad htjeli pokušati naći neko tumačenje o odnosu između historijske ličnosti i historijske inicijative, koju iniciraju elementi jedne životne logike, onda možemo pouzdano utvrditi, da su vođe nosioci besprimjerne vjere u to, da će ideje »lebdeće u zraku« upravo u konkretnom životnom stanju i organskoj logici roditi pokret i izvore uspjeha i ostvarenja. Prosječni pristaša vjeruje u vođu, a vođa osjeća sigurnost i pouzdanost svoga ostvarenja. Nijedan vođa ne može znati da će uspjeti, ali svi vođe vjeruju beskrajno, da moraju uspjeti, jer djeluju, ne u svojoj ličnoj volji, nego u životnoj logici. Kolikogod svaki vođa zna,

da ima golemu moć i vlast, svaki se osjeća oruđem nečega nepoznatoga, u čemu crpi beskrajno pouzdanje. Svaki osjeća svoju volju i svoju pamet najjačim instrumentima vječnosti, i po tome se svijesno smatra dijelom vječnosti i povijesti. Nije vjera vođâ vjera u sebe, nego je upravo vjera o sebi i za sebe, da je oruđe vječnosti, pa da je dakle u sigurnosti, jer tko je u rukama vječnosti, siguran je da ne će nestati, dok ne izvrši svoju misiju. Da li je ovo istina, ne može se dokazati, ali zanimljivo je, da vođe žive i rade u tom osjećanju, i to najprije nesvijesno, a onda sve svijesnije i određenije, jer steći o sebi pouzdanu svijest kao o stvaralačkom faktoru sudbine ljudske, velika je stvar.

Ovu svijesnost vođa ne smije se pomiješati s ambicijom ljudskom, koja se prečesto pokazuje kod ljudi kao težnja, da bi zaigrali neku veliku ulogu u životu, da postignu veliki položaj, veliku moć i veliku vlast, pa kad im to uspije, onda si počinju koješta umišljati, praviti velike poteze i smatrati se najednom od Boga pozvanima, da nešto velika stvore. To su u dnu svega bijedne duše, makar bile ne znam kako bistre i talentirane. Vođu ne goni ambicija, da nešto velika postane, nego nerazjašnjiva unutrašnja sila, da to i to mora ostvariti. Vođa postaje vođom po tomu, što vođa jest po svojoj unutrašnjoj vrijednosti, nosilac genijalnog naslućivanja, beskrajna vjera i sigurnost, najjača dinamička veza između ideja i prilika. **Vođe se ne bira, nego slijedi.** Vođe se ne pita, nego im se vjeruje. Vođe nitko ne pravi, nego su uvijek vlastito djelo, izrađeno na unutrašnjim silama, koje ih gone u stvaralaštvo. Vođa sam sebe ne razumije, iako razumije daleko više od drugih, i zna samo to, da mora raditi, i da ne može prestati raditi. Makar ima izvanredno jaku volju, osjeća da mu je ona ukopčana u nekoj nerazjašnjivoj nuždi akcije, iz koje je ne može osloboditi. Vođa ne trpi diskusiju, jer je diskusiji osnov sumnja, i svaki je vođa autoritativan. Vođa je svijestan toga, da ne postoji zbog sebe i da mu je funkcija, da izgori u svojoj vjeri i svom stvaralačkom radu. On je zbog drugih i zbog drugoga, makar se sve vrti oko njega i u njemu. On i pripada svemu i svima, jer je sve u njemu.

Vođa ide uspjehu preko zapreka i neuspjeha, u kojima svi mogu gubiti vjeru u uspjeh, osim njega, pa makar bila i pokolebana. Vođa je genij vjere i pouzdanja. Vođa radi sve sa največom preciznošću, ali ipak ne zato što zna da će zato uspjeti, nego jer vje-

ruje, da će uspjeti. Vođa radi sve precizno zato, što njegova priroda nije priroda kockara i burzijanca, koji također vjeruju u uspjeh, ali bez dovoljnih unutrašnjih razloga i razumne spreme. Upravo zato, što se ne razlikuju ove dvije prirode, često se mnoga djela vođa smatraju kockom, a i njih običnim kockarima. **Vjera i odluke stvaraoca nisu isto što vjera i odluke kockara.**

3. Dvije faze pokreta.

Utvrdivši, da se pokret rađa u nekim nesrećama i teškoćama, prirodna je stvar, da je u vođi najjače razvijen osjećaj i svijest o tim nesrećama. U njemu su i mržnja i bol i težnja ,da se iz tih nesreća izađe. On formira u sebi u početku na nejasan način osnovne metode i pokušaje prema onim idejama, u ostvarenju kojih vidi spas. Čitavi početni duševni proces ima narav težnje ka nekom spašavanju, i zbog toga je svaki pokret u svojim početnim psihičkim inicijativama pokret spašavanja, i svaki pokret nastaje kao takav, i u tom pogledu vođa se javlja kao spasitelj. U toj psihološkoj činjenici svijesni su svi članovi nekoga pokreta, i oni doista vjeruju u vođu kao spasitelja. Sam vođa je također svijestan ovakve svoje funkcije. U tom osjećanju spašavanja izgrađuje se pomalo pokret u orijentacije, kojima nije samo cilj, da pobijede onoga od koga se imaju spašavati, nego i da ostvare inicijative pozitivnoga karaktera, po kojima idejama se pokret spašavanja pretvara u pokret ostvarivanja.

U ovoj fazi pokret već mora pokazati svoju punu genijalnost. Ima naime puno pokreta, koji su izvršili djelo spašavanja, a kad su došli u fazu ostvarivanja i svoga aktivnoga i nezavisnoga života, onda su zatajili. Tako je, na primjer, bilo sa komunističkim pokretom u Španjolskoj. Tako je bilo i sa legionarskim pokretom u Poljskoj. Iz toga moramo zaključiti, da pokreti imaju dvije faze: fazu spašavanja i stvaralačku fazu. Često se dešava, da pokreti spašavanja dođu do vlasti, pa se uslijed nesposobnosti za pravu stvaralačku fazu počinju manifestirati kao diktature i nasilja, koja vuku svoje opravdanje i moralni kapital iz djela spašavanja, a ne iz konkretnih stvaralačkih vrijednosti. Međutim pokret ima vrijednost samo u neprestanom iskazivanju djela, koja mogu opravdavati autoritet, jedinstvo i povjerenje. Čim takva djela nestanu, narav pokreta je mrtva, i može ostati samo nasilje. Svakako ovdje treba biti na čistu s time, da je vjera spašavanja u nesrećama uvijek jača od vjere normalnoga ostvarivanja, a to zato, što mnoga ostvarivanja nemaju takav značaj da mogu svojom nužnošću ili snagom zaokupiti duševnost čovjeka. Samo je još jedna vjera jednako jaka, pače možda i jača, a to je vjera pobjeđivanja i uspi-

jevanja. Zato svi pokreti izbjegavaju ostvarivanja tako zvanog normalnog karaktera, nego svim djelima i inicijativama daje značaj spašavanja, pobjeđivanja i uspijevanja. Ako mnogim djelima i manjka taj značaj u dovoljnoj mjeri, pomoću izvanredne propagande se to već učini. Pokreti, koji nijesu izvršili djelo spasa, djelo pobjede i djelo uspjeha, to su osobe, umrle u dječjoj dobi, pa makar u svojoj jezgri bile i genijalne, ipak su kao genijalna djeca, rano umrla.

4. Pokret — stvaralački faktor masa.

Za svaki pokret vidimo, da je masovna pojava, i pokreti, koji nisu masovne pojave, jedva nešto znače. U samoj činjenici nesreće i teškoća, u kojima se neki pokret rađa obuhvaćen je uvijek znatan broj ljudi, čitave socijalne skupine i grupe, pa je sasvim razumljivo, da neki vođa računa na sve te ljude u postizavanju uspjeha. Vođa se mora obznaniti svim ljudima, vođa mora dovesti u živu svijest narav nesreće i poteškoća, vođa mora dati idejni pravac spasa, vođa mora stvoriti čvrsti organizam i djelotvornu dinamiku; jednom riječi vođa mora stvoriti jedno tijelo, jednu svijest, jedan organizam, jedinstvo, vjeru, disciplinu i djelotvornost. Vođa se dakle javlja ne samo kao simbol novoga stanja, nego kao najjači dinamični elemenat novoga stanja. Vođa stvara jedinstven duh i oblike u ljudima i za ljude svoga pokreta. On mora postići, da u pokretu svaki pojedinac sudjeluje kao jedna duša, a ne kao jedno ime, kao apsolutni sudionik, a ne kao glasač, zanovijetalo, kritikant, vječno pitalo i kolebljivac.

U ovom pogledu pokreti se javljaju kao posebne masovne pojave, za koje je bitno, da nose narav jednostavnosti. Naime, pred masom su dva važna problema: njen ulazak u ideje i spoznaje, i njeno djelovanje u različitim idejama i spaznajama. Oba zadatka izvršava pokret. Masa kao skup pojedinaca je anarhični kolektiv, u kojem ključaju različiti dodirni elementi, težnje, nastojanja, osjećaji, pokušaji, očekivanja, uviđanja, i t. d., no pokret stvara iz svega toga jednostavnost u jedinstvu. Sve to anarhično stanje pokretom se ujednostavljuje, sva masa dobiva jednoznačni pravac dinamike. Pokretom, masa se usvješćuje u jednostavnim i jedinstvenim idejama i ostvaruje ih. No onaj temeljni izvor nesreće i teškoća uvijek vrijedi, jer njima je dano jedno jako i psihološki nužno historijsko stanje, iz kojega se može organski izvršiti jednostavno tijelo pokreta. Ova pojava jednostavnosti beskrajno je važna za razvitak čovječanstva. Svi mi, naime, znamo, da se čovjek u nekim vremenskim razdobljima nalazi usred mnoštva ideja, rasprava, nastojanja, da se upravo ne može snaći, te naprosto ne zna kud bi se okrenuo, što bi mislio, tko ima pravo, tko krivo, što je dobro,

a što zlo. Čovjek instiktivno osjeća težnju za jednostavnošću, jer u toj zbrci kompliciranih iznošenja, natezanja i dokazivanja smućuje se i ne može naći neki sređeni, jednostavan orijentacioni pravac djelovanja, koji bi mu mogao zaokupiti jednostavno i jasno, i osjećaje i znanje, i vjeru i disciplinu, čitavu njegovu duševnost, i učiniti ga vrijednim, važnim i konstruktivnim. Tu psihološku težnju čovjeka riješava pokret, i zato je on d o g m a t i č a n, jer ono što je čovjek jednom prihvatio u pokretu kao jednostavnu istinu, o tom više ne želi ni sumnjati ni diskutirati, nego samo kao dogmu ostvarivati. Zato nema pokreta sa deset ili sto ideja, nego samo sa jednom idejom, — jadnostavnom, koja se najčešće izražava u parolama (krilaticama). Istina je doduše, da ova težnja čovjeka za jednostavnim i kondenziranim ne odaje za čovjeka neku njegovu visoku duševnu kvalifikaciju, jer njom pokazuje čovjek otpor proti dubokom razmišljanju i vaganju svih prerazličnih ideja, koje se javljaju i u njemu i oko njega. To je osobina prosječnog čovjeka mase: jednako radnika, seljaka i tako zvanog inteligenta. I kao organski nadomjestak te lične sposobnosti razmišljanja, odlučivanja i uspijevanja, m a s a t r a ž i p o k r e t, da bi i ona došla do izražaja. I za čudo, svi ti prosječni pojedinci, dok su bili prepušteni sebi, jedva su nešto značili, za nešto se odlučivali, nešto značajnijeg ostvarivali, — u pokretu se najednom preporađaju: odlučni su, sposobni za djela i ostvarivanja, za inicijative, spremni za rad i žrtve, kakve ni sami nisu mogli očekivati. Pojedinci iz anarhične mase, neodlučni, rezignirani, slabići postaju po pokretu ljudima iznad svoje normale. Pokret se, dakle, pojavljuje kao s t v a r a l a č k i f a k t o r m a s a i k a o n o s i l a c i d e j n o g r a z v i j a n j a i s a z r i j e v a n j a m a s a, te tako po pokretu i kroz pokret masa, pojedinac prihvaća mnoga spoznanja, proti kojima je prije pokazivao otpor ličnog i samostalnog razmišljanja i snalaženja u različitim idejama. Pokret pojačava duševne snage pojedinca u pokretu i čini ga većim, nego što je bio prije. Pokret je organizam djelotvornosti masa i najjača škola masa. Vođa je najviši učitelj i najjača djelotvornost. Po pokretima, masa je našla oblik i metodu da postane stvaralačkim faktorom. T a k o z v a n e s t r a n k e n i s u z a d o v o l j a v a l e m a s e, i s t r a n k e s u b i l e t a p k a n j e u m r a k u, t r a ž e n j e p r a v i h o b l i k a i m e t o d a. Stranke ne samo da nisu shvatile različite psihološke zakone masa, nego su još povećavale zbrku, naročito u pogledu zakona jednostavnosti i zakona o vođi. Stranke su unosile anarhičnost u masu, imale su predsjednike, koji danas jesu, sutra nisu; ljude, kojima su manjkali svi atributi vođa. Stranke su se oštro borile, a onda bi pravile sporazume, odstupajući često upravo od onoga, zbog čega su potezale masu u borbu, stvarale su koalicionaške vlade, koje su svaki čas padale, te su gubile povjerenje i autoritet, dakle opet nešto vrlo od-

lučna; stranke su birale za predstavnike vlasti simbole u obliku slabih predsjednika republika ili paradnih kraljeva, i t. d. Stranački život je pokazao prilično nerazumijevanje psihologije masa. Masi je doduše utuvljivano u glavu, da ona sudjeluje u vladanju nad samom sobom time, što jednom u par godina baci kuglicu ili papirić u kutiju, i što po većinskom broju tih papira dade pravo nekim ljudima da vladaju. Pri tome duševnost masa nije bila ni u kakvom gibanju, jer predizborno natezanje ne može se nazivati ozbiljnim masovnim gibanjem. Masi je laskano i lagano različitim demagoškim trikovima, da bi se dobili njeni glasovi, čime se nije izazivao stvaralački elan, nego se davala važnost neizrađenoj masi i prečesto sumnjivom zadovoljavanju masa.

No masa je ipak tražila stvaralaštvo i neprestano duševno i fizičko djelovanje i sudioništvo u događajima života. Tražila je jednostavnost, autoritet vodstva i angažiranje svoje vjere i povjerenja u nepogrešivosti i odlučnosti. Masa je tražila da bude u neprestanom gibanju, prosječni pojedinac nije htio da bude sam, osamljen sa svojom dušom, nego da bude dio cjeline, t. j. ono čemu odgovara njegova priroda. Pokret je to ostvario, i zato se u pokretu najbolje očituje psihlogija mase u težnji za stvaralaštvom i djelovanjem, u težnji da bude organski dio cjeline. Liberalizam i individualizam su stvorili mogućnost, da masa postane faktorom povijesnog događanja, ali taj liberalizam nije znao što bi učinio s tom masom, pa da ona postane konstruktivna i aktivna. Liberalizam nije bio sposoban masu oblikovati i dati joj jedinstvenu dušu, t. j. učiniti od nje jedan organizam. Pokret je svakako organizam, a ne samo organizacija. Organizacija je više umjetno-tehnička pojava, no pokret je organizam, jer ima dušu i jer se rađa, razvija, raste, zrije, stari, boluje i raspada. Pokret je dinamično stanje u neprestanom gibanju i razvijanju. Zato pokret nije oblik, kao što je to kod organizacije, nego mijena oblika, kako se razvija. Ništa nije smiješnije za pokret od ustavâ, t. j. bezbroj poslaganih paragrafa, što je vrlo karakteristično za organizacije i stranke, — jer je pokret u neprestanom razvitku i stvaranju, i u neprestanom zahtjevu za novim oblicima i ustavima. On ima jednu, dvije dogme, cilj ,ali ima i život i razvijanje, koje traži česte izmjene tako zvanih ustava i zakonskih odredaba. Za pokret nijedan ustav i nijedan zakon nisu ciljevi života, kojima bi se pokret mogao podrediti, nego su samo konkretna i ondavremena tehnička i organizacijska sredstva i pomagala. Pokret naime živi iz svoje ideje, duše i vođe, a ne iz ustava i zakona. Pokreti se zato mogu vrlo dobro cijeniti po tim ustavima i zakonima, jer se iz njih može razabrati dinamika pokreta, ali ipak bitno je upoznati dušu, koja je oblikovala i stvarala te zakone.

Veliki pokreti najteže dolaze do svoje duše, t. j. do duše, koja nije ni ista ni slična čovječoj duši, jer dušu pokreta stvaraju ljudi. Nije to tako jednostavno kao kod čovjeka, koji ima dušu čim se rodi. Duša pokreta se rađa dugo vremena i vrlo teško. Iz svih onih dodirnih elemenata, svojstvenih za stanje nesreće ili teškoće treba formirati jedinstvo težnje, jedinstvo osjećanja, jedinstvo dinamike u mnogim ljudima, što nije laka stvar. Zato su počeci svih pokreta, moglo bi se reći jadni, slični betlehemskoj štalici. Nekoliko ljudi, konfuzno, neodređeno, u tapkanju pojačava u sebi svjetlo genijalnog naslućivanja, bori se, spotiče se, pokušava, kao malo dijete, pravi gluposti, nespretnosti, dok se ne osovi u zrelu duševnost i dinamiku. Krivo bi bilo smatrati, da je vođa duša pokreta, jer u jednom formiranom pokretu i vođa postaje dijelom te zajedničke duše. Što se pokret više učvršćuje vođa je sve manje nezavisan, makar on vodi dinamiku te duše. Ništa nije nesmotrenije, nego li smatrati ,da vođe pokreta odlučuju ono što oni hoće, posve bez brige i samovoljno. To rade diktatori Naprotiv vođa upravo po tome, što je postao dijelom te duše pokreta, vadi iz nje kao cjeline ono, što zna da pokret može htjeti i podnijeti. Poneki ljudi misle, da vođe rade i odlučuju ono što im padne na pamet. Naprotiv, ti bi ljudi trebali znati, da vođe veoma mnogo konzultiraju tu masovnu dušu, te vode računa u svojim pothvatima o svim elementima te duše, o jedinstvu, vjeri, pouzdanosti, organskoj sposobnosti mase za taj pothvat i t. d. Pa kad se odlučuju na nešto za što osjećaju, da nije zrelo i razvijeno u toj duši pokreta, oni poduzimaju golemu propagandu i odgojnu akciju, da tu dušu osposobe za namjeravani pothvat, naravno u koliko taj pothvat nije u sukobu sa idejom vodiljom. Odluka dolazi iznenada, ali pripravnost za tu odluku obično je prilično duga i veoma brižna. Otuda je disciplina organska i spontana. Održavanje te duše pokreta nije laka stvar. Čovjek dok živi ima dušu, ali pokret umire, kad izgubi dušu, i zato vođe pokreta veoma mnogo vode računa, da duša pokreta ne umre, i da oni ne budu diktatori, nego doista vođe. Održati autoritet, jedinstvo, vjeru, jednostavnost idejnu, voditi dinamiku spasa, pobjede, uspjeha, za vođu su najvažnije stvari u pokretu, jer prava tragedija za pokret nastupa, kad si vođa umisli, da ima vlast, pa mu je nepotrebna duša pokreta i počne zanemarivati elemente duše. Čim se to počne u pokretu dešavati, onda je to siguran znak, da je sam vođa zadao pokretu smrtni udarac, i da pokret ide svome kraju, bez obzira na njegovo dosadašnje trajanje, na njegovu starost i dosada izvršene zadatke i uspjehe. Najveći pokret, sa najvećim uspjesima mora u ovome slučaju propasti, jer nema pokreta bez duše pokreta. Može ostati sjena u obliku organizacije, u kojoj su ljudi ostali članovi bogzna zbog kakvih razloga koristi, straha ili sen-

timentalne ustrajnosti, ali pokreta više nema, t. j. nema razvijanja, zrenja, konstruktivnosti, djelotvornosti, žrtava, nego ostaje mehanički zbroj pojedinaca, gdje je svaki sa svojom dušom, koja počinje osjećati sve više sebe, a sve manje pokret, koja počinje mrmljati, kritizirati, vođu analizirati, prezirati, i definitivno s njime i sa pokretom obračunavati, pa čak željeti njegovu propast i raditi za tu propast. Organizam je nestao, a diktator se još može držati; no sad ne više kao genijalni stvaralac, nego kao nasilnik, izlučen iz duše pokreta.

Ima mnogo znakova po kojima se može posve sigurno zaključiti, da je neki pokret u nestajanju. Ali dva najjača znaka bez sumnje su, kad vođa izgubi autoritet i kad nestane vjere u pokretu. Inače pokret počinje nestajati, kad se izgubi ma koji od prije iznešenih elemenata, koji predstavljaju narav pokreta.

5. Revolucionarni karakter pokreta.

Sa općeg gledišta o razvitku čovječanstva i pojedinih skupina u čovječanstvu, pokreti su očiti napredak, jer su pomoću pokreta kristalizirane forme, kristalizirane ideje i sve je više ljudi stvaralački ušlo u život. Pokreti su dakle stanja čovječanstva, po kojima se danas može promatrati njegov razvitak, i zato je na mjestu filozofija tih stanja, filozofija pokreta. Ne smije se naime zaboraviti, da pokret sa svojom dušom i dinamikom predstavlja jedan totalitet, jedan potpuni organizam, iz kojega struji aktivizam na sva područja javnoga žvota, na ekonomski život, kulturu, moral, znanost, pravo, filozofiju, književnost, umjetnost i t. d. Iako na oko izgleda da pokreti sebi podređuju sve te elemente ljudske duševnosti, ipak nije u osnovi tako, nego naprotiv iz organizma pokreta organski se razvija sva djelatnost u različitim smjerovima. Istina je doduše, da za veoma mnogo ljudi totalnost pokreta znači nasilje, no to je za one ljude, koji nemaju dušu pokreta, ili onda kad pokret umire, pa vodstvo pokreta želi na svim područjima ljudskog stvaralaštva diktatorskim metodama nametnuti različite tendencije. Književnost i umjetnost, na primjer, koja se razvija iz duše pokreta stvarno je slobodna. No kad diktatori nameću svoje tendencije književnicima i umjetnicima u mrtvom pokretu, to nije ni sloboda ni stvaralaštvo. Ne treba tu miješati obračun pokreta sa neprijateljima, jer ono stanje, koje nosi jedan novi pokret, jeste stanje, koje hoće pobjedu nad nekim drugim stanjem ,dakle nad kulturnim, moralnim, filozofskim, umjetničkim, pravnim zasadama i ustanovama toga pokreta. Naravna je stvar, da pobjeda novoga stanja predstavlja za sve predstavnike, zasade i ustanove staroga stanja diktaturu i nasilje, jer ovi imaju drugu dušu,

d r u g e v o đ e i d r u g e p o g l e d e. Razumvljivo je, da se, na primjer, nacionalistički pokreti pokazuju kao nasilje i diktatura prema slobodnozidarskom i komunističkom pokretu, kao uostalom i obrnuto. Iz ovoga zaključujemo na jednu logičnu osobinu pokreta: pokreti su i s k l j u-č i v i, n e t o l e r a n t n i, što izlaze iz osnovne težnje o pobjedi i o revolucionarnoj preobrazbi jednoga stanja i poretka u drugo stanje i poredak. Jer, jedan pokret historijski i stvarno pobjeđuje tek onda, kad izvrši revoluciju, t. j. kad pokaže aktivnost svoje duše u onim ciljevima za koje se je borio, i kad obračuna sa starim stanjem. Sâmo osvajanje vlasti ne mora značiti pobjedu pokreta, jer posjedovanje vlasti je vanjska strana pobjede, dok je unutrašnja i stvarna strana pobjede u i z v r š e-n j u r e v o l u c i j e, t. j. u s t v a r a n j u n o v o g a s t a n j a u s v i m p o d r u č j i m a j a v n o g a ž i v o t a. No stvaranje novoga stanja nije m e h a n i č k i p o s a o, t. j. on se ne može izvršiti prostim naređivanjem i naprečac, nego je ono oduži, dinamički proces. Otuda je narav pokreta u tome, da je on neprestana s t v a r a l a č k a d i n a m i k a. Niti se može naprečac stvoriti nova kultura, nova književnost, nova umjetnost, novo pravo, novo ekonomsko uređenje, jer to naprosto ne ide, budući da se sve ove stvari moraju u s v a k o m č o v j e k u pokreta r a đ a t i i i z r a đ i v a t i.

Dakle novo stanje je proces nastojanja, kontinuirane revolucije. Nisu svi članovi pokreta genijalno usviješteni o problematici revolucije kao vođa, nego moraju zreti i razvijati se, pa onda u najzrelijoj dobi davati i stvarati. Istina, po nekim se pojavama može već u početku vidjeti revolucionarni nastup novoga stanja, ali ta etapa je zapravo stvaranje uslova, u kojima će se stvarati punina sadržaja duše pokreta. Ako na primjer neki nacionalistički pokret makne slobodne zidare iz javnoga života, onda to nije još nikakva revolucija, nego je tek izvršen jedan od uslova, da bi mjesto stvaralaštva slobodnih zidara moglo doći stvaralaštvo, koje će zapravo u pozitivnim djelima manifestirati novo stanje. Veliki pokreti ne mogu svoju revolucionarnost i stvaralaštvo pokazati samo n e g a t i v n i m djelima, t. j .protjerivanjem onoga, zabranjivanjem ovoga, nego tek određenim i bogatim proizvodima svoje duševnosti u svim područjima života. Treba dakle u ocjeni pokreta uvijek voditi računa o p o z i t i v n i m stvaralačkim inicijativama u d u ž e m vremenskom periodu. Ovaj proces neprestane revolucije pokazuje zapravo pravu genijalnost nekoga pokreta, i tu vođa i njegovi pomagači moraju pokazati besprimjernu historijsku veličinu. Pokret, koji ostane bez ove revolucije je beznačajan pokret, kao i njegov vođa i njegovi pomagači.

6. Umor, bolesti i teškoće pokreta.

U životu pokreta osobito je jedna stvar važna, posve psihološke naravi: kao što se čovjek može umoriti, tako se i pokret može umoriti. Ako se čovjek previše sili na neki rad, na koncu mu dosadi, i on ga bude sit. Tako je nešto slično i u pokretu. Na primjer, pokret koji se dugo bori za svoj cilj, sa neprestanim duševnim upinjanjima, žrtvama, zaprekama, neuspjesima, može se umoriti, što rodi ne samo malaksavanjem masa i prosječnoga čovjeka, nego zna uroditi i s lomom samoga vođe, a vrlo često i redovno malaksavanjem njegovih pomagača, što se osobito pokaže, kad imaju u izgledu makar kakav polovični uspjeh, koji bi im mogao pružiti barem neko moralno opravdanje, umirenje savjesti i donekle častan izlaz. No umor može zahvatiti i pokret, koji se nalazi u posjedu vlasti, u pobjedama i uspjesima. Kao što nogometna momčad ne može neprestano igrati utakmice, i kao što se ona može preigrati, pa izgubiti elan, volju i živu dinamičnost, tako to može biti i sa pokretom. Kao svaki organizam i pokret ima ograničene fizičke i duševne mogućnosti, o kojima se mora veoma mnogo voditi računa. U tom organizmu može doći do umora, do malaksalosti, do sitosti i dosade uslijed prevelike fizičke i duševne prenapetosti i iscrpljenosti, pa makar se radilo i o pobjedama i uspjesima. Zato je revolucionarni proces i dinamika pokreta moraju imati razborite predahe, odmore, pače veselja i popuštanja, kako bi se u nužnim časovima raspolagalo sa potrebnim elanom i svježinom. Vidi se, da neki današnji pokreti vode vrlo aktivno i svijesno računa i ovoj stvari.

Značajna je stvar, da se u pokretu javljaju i bolesti, čak vrlo teške i opasne, koje treba liječiti. To su teške stvari, o kojima je još teže govoriti, jer kolikogod pokreti imaju jedinstven cilj i jedinstvo organizacije, ipak se u njima javljaju i razilaženja, jer mogućnosti i kombinacije su različite za veoma mnogo važnih stvari. Pa i sam čovjek, posve samostalno i jedinstveno biće, može imati vrlo različite poglede u postizavanju mnogih stvari. Danas mu se čini da bi ovako bilo ispravno, sutra već sumnja u to, a prekosutra je uvjeren upravo u obratan postupak. Tim više je to vjerojatno za golemi organizam pokreta, u kojemu konačno sudjeluju vrlo jake ličnosti, ravne po ugledu, radu i sposobnostima samome vođi, pa čak u nekim stvarima mogu pokazivati i stanovitu nadmoćnost. U svim ovim slučajevima obično se radi onako, kako to odgovara naravi pokreta, t. j. vrše se takvi postupci, koji osiguravaju autoritet vođe, jedinstvo i disciplinu. No najteže bolesti za pokret nastupaju od vođe, kao uostalom i zdravlje pokreta. Može se desiti, da vođa, opijen vlasti, počne zapuštati održavanje svih onih elemenata, koji čine snagu i zdravu narav pokreta. Da bi se to popravljalo mnogo mogu učiniti njegovi glavni suradnici.

Na unutarnju snagu pokreta povoljno utječe i sam broj članova pokreta. Istina, za vođe pokreta posao i rad se znatno komplicira, ali svaki se član pokreta osjeća nekako jačim, ako vidi, da ih je u pokretu mnogo, a ne malo. O toj činjenici mnogo vode računa vođe pokreta, pa nastoje, da se pokret fizički ojača čak i onda, kad im to nije više potrebno za izvršenje odlučnih zadataka.

No pokret nema ambiciju da se povećava samo iz razloga ovoga fizičko-brojnog utjecaja nego iz posve idejno-revolucionarnih nastojanja, koja idu za tim, da se ostvari novo stanje. A ostvarivanje novoga stanja ne pokazuje se samo u stvaranju uredaba i zakona, nego u tome, da što više ljudi, u kojima pokret želi ostvariti svoj revolucionarni imperijalizam, postanu dinamičkim članovima duše pokreta. Pokret želi u svom najdubljem temelju, da ostvaruje novo stanje organski, psihološki, osvajanjem ljudi za svoju narav, a ne nasiljem. I upravo po ovoj svojoj naravi pokreti se ne mogu smatrati diktaturama i despocijama. Da je ovo istina, dokaz je to, što svi veliki pokreti osvajaju, pa čak i svoje bivše najveće neprijatelje. Osvajalačka narav pokreta, u smislu psihološkom, vrlo je istaknuta. Pokret, koji izgubi moć osvajanja, slabi, stari i nestaje, ili se hvata nasilja i diktature.

Iako je skoro suvišno govorti, mora se istaknuti i ovo, jer se i to događa. Ima naime pokreta, koji napuste ili sasvim izvrnu ili zamagle svoju ideju vodilju, u kojoj se pokret rodio, i u kojoj je razvijena duša pokreta. U tom pogledu postoji naime jedno odlučno nerazumijevanje.

Duša pokreta nije isto što i duša čovjeka. Duša čovječja može podnijeti, da čovjek promijeni svoju temeljnu ideologiju, ali duša pokreta to apsolutno ne može podnijeti. No poznato je, da i čovjek vrlo teško podnosi promjenu svojih životnih ideja, pogotovo, ako je doživio razočaranje. Duša pokreta uopće ne pozna promjene i razočaranja, jer je ta duša sastavljena samo od jedne jedine ideje, ideje vodilje u kojoj se pokret rodio i razvijao. Promjenom ideje vodilje duša umire i pokret nestaje. Uzalud vođe pokreta pokušavaju svim mogućim mjerama održati pokret, jer je to nemoguće, budući da je pokret ostao bez svoje duše. Nova ideja vodilja može biti samo novi pokret, ali apsolutno ne onaj isti, jer nova ideja vodilja predpostavlja ostvarenje drugog i drukčijeg stanja, nego li što je htio bivši pokret. Ima vođa, koji ne razumiju ovaj zakon o pokretima.

Za svaki veliki pokret karakteristično je, da on razvija u sebi posebni, elitni dio pokreta. Pokret je naime organizam, koji mora imati svoju kičmu, ali sastavljenu od živih ljudi. Ti živi ljudi moraju pokazivati i imati neke istaknute osobine, da bi mogli biti kičma pokreta, elita pokreta, prvaci, vođe pokreta. Njih se posebno odgaja i raz-

vija među ljudima, za koje se nalazi, prema pokazanim djelima i sposobnostima, da bi mogli zauzeti kičmeni, t. j. odgovorni i vodstveni položaj u pokretu. — Ovo je dosta poznato i jedva da postoji koji pokret, koji ne bi bio svijestan toga.

Karakteristično je za ozbiljne pokrete i to, da oni žele i svom snagom nastoje produžiti svoju dušu u omladinu, čime pokazuju tendenciju za održanjem i produžavanjem. U tom pogledu treba biti na čistu sa jednom od najozbiljnijih pojava u vezi sa pokretima, t. j. sa starošću pokreta. U principu svi ljudski pokreti su smrtni i prema tome imaju svoju vremensku granicu života. To znači, da se ne mogu produžavati nikakvim podmlađivanjem. Pita se sad, kad nastaje smrt bezuslovno? Ako hoćemo na ovo odgovoriti, onda ne smijemo misliti na to, da li je vođa nešto skrivio, ili je nestalo vjere i jedinstva, i sve ono što je do sada iznešeno, nego moramo historijski utvrditi, kad pokret mora nestati. Napred je rečeno, da su pokreti organi razvitka ljudskog društva .Pa, kad jedan pokret, makar i najbolje organiziran i sa najboljim pametima, postane okamina za razvitak ljudskog društva i izvor velikih nesreća, ekonomskih, moralnih, kulturnih, nacionalnih i socijalnih, on onda mora umrijeti, jer je u čovječanstvu težnja za zdravljem realna, i jer je zakon o regeneraciji realan. Na primjer, čitav liberalizam, uzet kao pokret i kristaliziran u slobodnom zidarstvu, kao intelektualnoj i plutokratskoj eliti, mora umrijeti i ne može se produžiti nikakvim podmlađivanjem, jer je postao izvorom velikih nesreća i teškoća u čovječanstvu, u kojima su se rodili novi pokreti. Dakle, historijsku realnost za podmlađivanje i produžavanje imaju samo oni pokreti, koji prije svega raspolažu sa punijom idejom, bogatijom po svojem unutrašnjem sadržaju, koji u toj ideji razvijaju neprestano sazrijevanje i stvaralaštvo, t. j. uvijek su za razvitak čovječanstva nosioci zdravlja, i bogatog oplođivanja čitavog javnog života. I pod ovaj opći i vrhovni zakon treba staviti sve ono što je rečeno o pokretima.

No pokreti u osvajanju omladine gledaju ne samo mogućnost produžavanja, nego i lakšeg osvajanja i pouzdanijeg osiguranja za pokret. Lakše je naime osvojiti nesebičnu nepokvarenu, idealističnu omladinu, sa prirodnim kapacitetom elana i dinamike, nego li stare ljude, koji mnogo računaju, i ne sjevaju ni velikim idealizmom, ni velikim elanom, a pogotovo je lakše osvajati omladinu, nego li protivnike, koji su već ogrezli upravo u grijesima, koje pokret pobija. I takva je omladina daleko pouzdanija, nego li svi starci i svi bivši protivnici.

U ovom osvajanju omladine vrijedi isti razlog o rađanju pokreta, dok je i omladina živi sudionik nesreća i teškoća, no sasvim je drukčije sa omladinom kasnijih generacija, koje imaju ulaziti u pokret, kad je ovaj već u fazi ostvarivanja novoga stanja. Tu se omladinu osvaja na

vih načina. Prije svega pokret [illegible] vraća u stanje teškoća, u kojima je pokret nastao i time mu [illegible] t. j. usvje-šćivanjem u proces životne dinamike kroz koji je prošao pokret. Zatim se [illegible] pokreta, i njegovim stvaralačkim [illegible]. [illegible] se omladina [illegible] u pokret, ali i ona [illegible] i [illegible] makar i u manjoj dramatičnosti [illegible] karakter pokreta. To se postizava [illegible] omladine u borbi prema onakvim sličnim [illegible] i teškoćama, u kakvim se pokret rodio, a kakvih se uvijek nađe. Naravna stvar, da je tako što nemoguće u starim ustaljenim pokretima, pa zato u takvim pokretima i nema mnogo omladine, jer osvješćivanje u prošlost i dramatika normalnoga života nisu dovoljno jak impuls, da bi se stvorila generacija slična ili jednaka onoj, koja je izašla iz borbe. Sudba je za stare pokrete, pa makar im idejna aktualnost još imala vrijednost i makar da postoji mogućnost historijskog obnavljanja i pridizanja, najčešće da izgube vlast i poziciju u javnom životu. Ne bude li u to vrijeme pravoga vođe, pokret može zamrijeti i nestati, i može proći dugo vremena, dok nastane sličan pokret, naravno sa novim ljudima i u novim prilikama, ali još uvijek u staroj idejnoj aktualnosti. Iz ovoga vidimo, da ideje vodilje mogu i nadživiti pokrete, koji su je zapustili ili koji su bogzna iz kojih razloga uginuli, i obnoviti se u ponovnom pokretu, samo ako je ideja aktualna. Dešava se da neki pokret bude i uništen, prignječen i osakaćen borbom, no ako je ideja vodilja aktualna, pokret će se opet roditi, pridići i iscijeliti. Aktualna ideja traži uspjeh i ostvarenje; zdravi razvitak čovječanstva ne može naprijed, dok ta ideja nije oživotvorena i pokret mora nastati, jednom, drugiput, pod jednim vođom, drugim vođom sve do uspjeha.

Svaki pokret pokazuje težnju, da svojoj ideji vodilji dade **najjače filozofsko opravdanje i tumačenje**, da joj opravda životnu nužnost, vrijednost i ciljnost, i da dokaže, kako ona nema neki izmišljeni, umišljeni i mehanički karakter. Zato svaki pokret hvata i proučava povijest i srodne joj nauke, kako bi našao korijen ideji vodilji što je moguće dalje i tako dokazao njenu starost, općenitost i iskonsku izvornost. Pokret, jednostavno rečeno, traži u povijesti svoje preteče i sva nastojanja, koja bi dokazala upinjanje iste ideje, da se oživotvori. Tada se pokret smatra legitimnim nasljednikom tih preteča, velikih historijskih ličnosti, junaka, velikih buntovnika, i svih pokušaja, koji su nastojali oživotvoriti ideje. Time se pokazuje, da je u čovječanstvu, narodu ili pojedinim socijalnim oblicima ta ideja organski dana.

U održanju pokreta važno je pitanje, da li se u živi organizam pokreta dade **utjeloviti nova ideja vodilja**. Već smo rekli, da

nova ideja uopće znači novu dušu, pa prema tome i novi pokret, no jednu socijalnu skupinu može zadesiti takva nesreća i takve teškoće, koje su izvan krivnje i odgovornosti onoga stanja, kojega predstavlja konkretni pokret, ali se za izlazak iz teškoća vidi potreba za novom idejom vodiljom. Ipak, nije moguće da taj pokret izvrši novu revoluciju i novo utjelovljenje ideje vodilje, ako je ta ideja, u kojoj se ima izvršiti promjena stanja sasvim p r o t i v n a p o s v o j o j n a r a v i prijašnjoj ideji vodilji. Jedan te isti vođa nema univerzalnu genijalnost, nego je ona formirana i upravljena upravo na onu ideju vodilju i stvaralačku dinamiku, u kojoj je ta genijalnost pokazala svoju djelotvornost. Isključeno je upravo kod genijalnog vođe, da bi on mogao danas razviti izvanredno stvaralačko djelovanje u jednoj ideji, a sutra u nekoj drugoj ili trećoj ideji, koje bi bile protivne i isključive po svojim prirodama. A ono što vrijedi za vođu vrijedi i za pokret kao totalni organizam. Jedan totalni organizam pokreta može podnijeti sve moguće faze: padanja, dizanja, slabljenja, ozdravljenja, umanjenja, povećanja, ali uvijek oko iste ideje. Može on mijenjati i metode i ljude, pa čak i vođu, ako bi ovaj umro ili poginuo, ali ideju vodilju mijenjati ne može nikako, bez opasnosti za svoj život.

7. Apostoli i skorojevići.

U svakom pokretu se javlja s u k o b i z m e đ u t a k o z v a n i h r e v o l u c i o n a r a, a p o s t o l a, i n o v a j l i j a, t. j. onih koji dolaze bilo kao nova generacija, bilo kao postrevolucionarne pristaše. Jedne se smatraju stvarateljima, a druge korisnicima i ljudima, koji dolaze na gotovo. Izvan toga sukoba nije nijedan pokret, pa je prema tome njegovo riješenje vrlo važno za uspješni život pogretâ. Prije svega nemoguće je zamisliti, da bi recimo vođa, koji dovode neki pokret do uspjeha mogao postupiti tako, da novopridošlima pristašama kaže, da bi sad oni mogli biti vođe. A to što vrijedi za vođu, vrijedi i za sve ostale brojne prvake i vođe do zadnjega ranga. Zato se u njihovim redovima r e d o v n o razvija nezadovoljstvo, ako se dogodi, da najednom počnu odgovorna i vodstvena mjesta zauzimati oni, kojih u tako zvanoj borbi nije nigdje bilo, nego su postali članovima pokreta, kad je borba završena. S druge pak strane i najpredaniji i najpouzdaniji novopridošli član pokreta nerado može gledati, kako se njega smatra drugorazrednim pristašom i isključenim od mogućnosti za potpunu odgovornost u pokretu. Takvi događaji, i osjećaji oko njih, mogu dovesti upravo do mržnje na život i smrt, kao što se to događalo u komunističkoj stranci u Rusiji, gdje su stari revolucionarci s prezirom gledali na došljake i narasle komuniste, tako da su se ovi zadnji i nehotice, pa konačno i hotice, počeli smatrati vezanim u otporu protiv tih revolucionaraca, koji su im prečesto, bez dovoljno ra-

zloga i razboritosti, a pogotovo među nižim prvacima, znali naticati njihovu nezrelost i nekompetentnost za pravilan sud, ne samo u konkretnim postupcima u radu, nego naročito u ideološkim raspravama. U različitim pokretima ovakvi sukobi vode do teških i gadnih denuncijacija, do istraživanja prijašnjeg života, do napadaja, što sve skupa škodi jedinstvu i pravilnom radu. Isto je tako pogubno za razvitak i širenje pokreta, ako se bivši revolucionarci okruže kineskim zidom, kao što je to učinio legionarski pokret u Poljskoj, pa drugima ostavljaju samo tu mogućnost, da ih priznaju i slijede. Budući da pokret mora zahvatiti sve širi krug masa, jer to traži život zajednice, a kako pak vrijedni ljudi ne mogu biti u stalnom osjećanju drugorazrednosti i kako se odbijaju od pokreta, to se oko njega počnu okupljati vulgarni korisnici i moralna bijeda, koji se znaju isprsavati na sve strane. Tako ovaj sloj ispuni prazninu između malobrojnoga pokreta i same zajednice. No, što se taj sloj više jača, to je propast pokreta i nesreća zajednice sve sigurnija i sve bliža.

Da bi se ovaj psihološki sukob izbjegao moguć je samo jedan pravilan proces. Ljudi iz faze spašavanja moraju što prije prestajati sa svojim isticanjem, opravdavanjem i sankcioniranjem prečesto i svojih gluposti, te vječitog računanja na ispravnost za sve što rade i govore, zatim odlučnim nepopuštanjem vulgarnim korisnicima i moralnim bijedama, koji su pripravni na sve pljeskati i odobravati zbog svojih računa, apsolutnim podcjenjivanjem i preziranjem svih vječitih deklamatora i isprsavatelja, — te stalnim uvođenjem novih članova u odgovorni život, davanjem mogućnosti, da se novi članovi istaknu u fazi stvaranja, te time postanu jednakopravni ljudima iz faze spašavanja, i konačno cijenom ljudi, kojima bitna vrijednost počiva u stvarnom i ozbiljnom radu.

8. Totalitarnost i radikalizam pokreta.

Za pokrete je osobito važno spoznati, da svaki od njih zatvara **ograničeni** krug problema, koje može idejno riješiti. Na primjer, neki gimnastički pokret prema naravi svoje ideje ima vrlo ograničeni krug djelotvornosti. Taj zakon ograničenog kruga vrijedi i za nacionalističke pokrete. Makar je nacionalistička ideja totalitarne naravi, ipak nije sveobuhvatne naravi. Ona ne može ništa reći u području nekih nauka, na primjer fizike, kemije, matematike, u području univerzalnosti, koja je domena religija i t. d. Zbog toga svi pokušaji, ma kojega pokreta, da skoči iz onoga kruga, koji je definiran prirodom svoje ideje vodilje, svršavaju potpunim neuspjehom. No kako u životu nije sve precizno i odsječeno, tako ni granice ovoga kruga ne mogu biti završene, pa uslijed toga dolazi u životu do mnogih trvenja, koja se završavaju kad kako.

Utvrdili smo, da su ideje vodilje starije od pokreta, da pokreti nastoje

naći idejno opravdanje što dublje u prošlosti, pa zatim da pokreti umiru, a ideje vodilje mogu ostati, dok se ne oživotvore, ako pokret nije uspio. No, osim ovoga, nužno je utvrditi, da ideje vodilje ne traže uvijek i neprestano, da bi ih trebalo držati u nekom pokretu, borbi i gibanju. Budući da su pokreti organi u razvitku čovječanstva, to u smislu zakona o regeneraciji zdravi životni pogledi, koje nose pokreti, dobivaju svoje opće značenje i životnu normativnost, pa ostaju i onda, kad nestane pokreta, koji ih je utisnuo u život. Dakle ideje vodilje nadživljuju pokrete u svojim realizacijama, i po tim realizacijama pokreti si zapravo osiguravaju svoju trajnu zaslugu. Na primjer, ideja vodilja nekog radničkog pokreta može biti ekonomsko poboljšanje radništva. Kad se to poboljšanje postigne i općeno prizna, ideja vodilja živi u tom svom oživotvorenju, pokret je stekao trajnu zaslugu za to oživotvorenje, no on postaje sad suvišan. Dakle ideja vodilja, koja se utisne svojom naravi u život ne treba za sebe više nikakav pokret. Recimo da taj zahtjev za ekonomskim poboljšanjem radništva, seljaštva ili koga bilo ima toliku važnosti, da on svojim totalitetom zaokpi sav javni život. Samim riješenjem toga problema, otpada razlog za taj totalitet, i svako upinjanje ovoga pokreta, da i dalje bude totalan, bilo bi nasilje. Naravno je, da se može dogoditi u životu, da se utvrđene uredbe, običaji i shvaćanja iskvare, da se jednom postignuto dobro zajednice izgubi, pa da opet nastane potreba za jednim pokretom, dakako u drugim prilikama, nego što je to bilo prije. Pokreti dakle moraju uvijek imati svoje organsko životno opravdanje i historijsku aktualnost. Prema svemu ovome novi pokreti, koji nose revoluciju i neko novo stanje nemaju za cilj, da apsolutno sve poruše, što je bilo u starom stanju, nego moraju priznati mnoge tekovine bivšega stanja, koje su konačno ostvarene, kao pozitivne i zdrave u idejama prijašnjih pokreta. Ako su prijašnji pokreti postali suvišnima i degenerativnima upravo u svojim vlastitim idejama, nije sad cilj novih pokreta da postave sve na glavu, nego da u novim idejama vodiljama, spoznajama, istinama i metodama dadu mnogim tekovinama puniji i suvremeniji sadržaj i da u svojoj ideji vodilji obogate život još većim vrijednostima.

Gotovo su svi pokreti jednim dijelom svoga života radikalni. To osobito vrijedi za fazu spašavanja i prvi dio faze ostvarivanja. Mnogi ljudi to ne razumiju. Problem je međutim vrlo jednostavan. Ugledamo li, na primjer, čovjeka na kojega pada opeka sa kuće (stanje nesreće), mi mu ne ćemo mirno reći, da bi bilo dobro da se makne, jer opeka pada, iako bi to bilo sasvim dovoljno i rezultat bi bio uspješan, nego ćemo ga upozoriti vikom i pojačanim gestama, na jedan sasvim ekstreman način, da se mora uklonuti. Taj način je psihološki jasan i nitko ga ne može

istrijebiti, no može se pripovijedati, da nije trebao taj ekstreman način. Ova slika dosta jasno upire na pravi izvor radikalizma u pokretima. Na taj radikalizam navaljuju, kao na nešto negativna, najčešće oni, koji su izvan osjećanja i proživljavanja nesreće i teškoća, pa nemaju organskog oslona za ekstremne impulse u svojoj duševnosti i za odgovarajuće pokrete. Ako više osoba gleda u opeku koja pada na glavu prolaznika svi će kriknuti od uzbuđenja. Onaj, koji slučajno nije gledao, a čuo je radikalnost izraza, taj će primijetiti, da baš nisu trebali toliko vikati i uplašiti se. Oni dakle, koji su u razlozima radikalizma, ne vide u njemu negativizam, oni pak koji su izvan tih razloga, mogu sa objektivnog stajališta često imati i pravo, ali svakako za sebe određaju, da su po svojim osjećajima i proživljavanjima izvan tih razloga. No radikalizam izraza i postupka ima svoju pozitivnu i konstruktivnu vrijednost, ako se i svijesno upotrebljava. Prečesto se ljude ne da maknuti iz njihova stanja mrtvila i bezbrige običnim i normalnim izrazima i postupcima, ali im radikalizam može izazvati, a iskustvo pokazuje, da i izaziva, takve duševne impulse, da postaju aktivni, brižni i konstruktivni. Pokreti su svijesni te psihološke činjenice i ne samo da ne izbjegavaju, nego se njime i vrlo uspješno služe. Kad ponestane životnih impulsa za ekstremizam u fazi spašavanja, upotrebljavaju se umjetni impulsi u fazi ostvarivanja, ako je potrebno.

Gledajući sve osobine pokreta i njihovo značenje u razvitku čovječanstva, naroda i različitih socijalnih grupa, ne možemo nikako steći dojam, da bi oni bili negativni, nego se naprotiv iskazuju sve pozitivnijim, što više dobivaju jaču spoznaju o sebi.

Ivan Oršanić

JESEN U DRVOREDU

Tišini gluha nad svim stranama.
Stali su sati u tromu koraku.
Na onim mrkim i pustim granama
sad tvoje misli miruju
ko umorno jato u sumraku.

U kosturu živica magla drijema.
U očima umori velo predu...
Glasom uspomena u daljinama
šapće ti jesen u drvoredu.

Branko Fučić.

POPULACIONA SNAGA NIJEMACA I OSTALIH EVROPSKIH NARODA

Po jednodušnom mišljenju svih stručnjaka i objektivnih promatrača onaj narod, koji kroz stoljeća pokazuje veliki broj porođaja, time najbolje pokazuje svoju životu snagu, svoju životnu jakost. Manjak potomstva znak je biološke, životne degeneracije jednoga naroda; tako su propali svi nekada veliki, kulturni i moćni narodi. To će nam biti najjasnije, ako usporedimo međusobno pojedine narode u toku razvitka kroz stoljeća.

Oko 1800. godine imala je

Velika Britanija sa Irskom	okruglo	16	milijuna
Italija	»	17	»
Njemačka	»	23	»
Francuska	»	27	»
Rusija	»	35	»

stanovnika. Smatra se, da je tada bilo u Evropi oko 175 milijuna stanovnika, a na cijelom svijetu da je živjelo okruglo 600 milijuna ljudi.

Danas broji Evropa oko 500 milijuna stanovnika, a na cijelom svijetu živi preko 2 milijarde ljudi, unatoč toga što je Malthus 1798. godine po prvi put izdao svoju knjigu »Essay on the Principle of Population...« i unatoč svjetskoga rata, u kojem je poginulo oko 10 milijuna ljudi, a još veći broj, t. j. oko 20 milijuna djece, koja su radi rata ostala nerođena. Svaki narod ne pokazuje jednaku niti stalnu životnu snagu. Radi te različite plodnosti, sposobnosti oplođavanja, umnožavanja, pomlađivanja pojedinih naroda i skupina naroda vidimo, da se i brojčani omjer pojedinih naroda i skupina naroda međusobno u toku dosta kratkog povjesnog razvoja znade jako mijenjati. Tako je na pr. u Evropi bilo 1810. godine

Germanskih naroda	59 milijuna	t. j. 31.6%
Romanskih naroda	63 milijuna	t. j. 33.7%
Slavenskih naroda	65 milijuna	t. j. 34.7%

1930. godine bio je taj omjer kako slijedi:

Romanskih naroda	121 milijun	t. j. 24.4%
Germanskih „	149 milijuna	t. j. 30.0%
Slavenskih naroda	226 milijuna	t. j. 45.6%

Među pojedinim narodima bila je ta razlika još veća. O tom kasnije.

Za razliku prema ovom silnom porastu naroda u prošlosti razmotrimo višak živorođenih kod najvažnijih evropskih naroda. Taj višak živoro-

đenih, t. j. broj, koji nam kazuje, koliko je u jednom narodu srazmjerno na hiljadu stanovnika u jednoj godini više rođeno nego li je umrlo, iznosio je 1936. godine u državama:

Austrija.	—0.1
Belgija	2.9
Bugarska (1935.)	11.8
Čehoslovačka	4.1
Engleska	3.0
Francuska	—0.3
Jugoslavija (1934.)	14.5
Mađarska	5.8
Nizozemska	11.4
Njemačka	7.2
Norveška	4.5
Poljska	11.9
Portugal	12.1

Jasno je, da je taj višak živorođenih ne samo izraz volje za djecom, biološke snage regeneracije, umnožavanja, nego i rezultanta mortaliteta, sveukupnog broja umrlih, koji je kod pojedinih naroda jako različit, već s obzirom na stanje prosvjećenosti, gospodarskog standarda života, te napose higijenske kulture tog naroda, koji se svi faktori međusobno nadopunjuju.

Ako na pr. smrtnost dojenčadi, t. j. broj, koji označuje, koliko od 100 rođene djece umire još te iste godine, u jednom narodu iznosi 5% ili 6%, a u drugom čak 25% ili 30%, jasno je, da će unatoč velikog broja porođaja višak živorođenih biti malen. Tu onda nalazimo pojavu tako čestu kod manje civiliziranih, ali životno zdravih naroda, da raspolažu golemim brojem porođaja, ali relativno malenim viškom živorođenih, jer im je i smrtnost velika. Oni raskošno postupaju, razbacuju se svojom životnom snagom. Rađanje se normalno razvija po prirodnim zakonima. I u naše t. zv. »staro patrijarhalno vrijeme«, koje vlada u nekim zemljama i krajevima još i u sadašnjosti, razmnožavalo se ljudstvo samo od sebe, t. j. žena-mati rađala je i od 15 do 20 djece, pretežno je ostalo živih oko 6—10, naime onoliko koliko su to zdravlje i priroda same stvari dopuštale, a djece je umiralo po onoj: »Bog dao — Bog uzeo«.

Širenjem kulture i civilizacije ljudi upoznavaju zakone života, pa tim svojim znanjem mnogi hotice, svijesno, svojom voljom postizavaju, da do novoga života uopće i ne dođe, upotrebljavaju znanje o postanku života proti samomu životu, bilo sprečavanjem začeća, bilo onemogućivanjem porođaja za život sposobnog novog čovjeka: pometnućem, abor-

tusom. Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće počelo je u Francuskoj svijesno neradanje, koje je kasnije prešlo i na druge narode. Od propasti rimskoga carstva do naših dana nije u životu evropskih naroda bilo slične ovakove općenite pojave.

U životu velikih evropskih naroda napose kod Francuza i Nijemaca nalazimo dvije velike, goleme biološke pojave, kada su ti narodi u toku svog povjesnog razvoja stavljeni pred najtežu kušnju, pred odluku o biti ili ne biti. Ostali evropski narodi nisu nikad u svom dosadašnjem povjesnom životu stavljeni u tako kratko vrijeme pred tako odlučno pitanje.

U povijesti je zabilježen samo jedan rat, kada su se u zadnjim njegovim bitkama borili i oni muževi, koji se na početku toga rata još uopće nisu bili rodili. To je bio 30-godišnji rat. U tom je ratu Njemačka izgubila mnogo od svoje životne jakosti i postojala je velika opasnost, da se njemački narod sam iskorijeni. Neki računaju, da je za vrijeme 30-godišnjega rata Njemačka izgubila 40—50% svoga pučanstva. No tu je kušnju njemački narod izdržao. Bilo je potrebno više od jednog stoljeća, dok je njemački narod nadoknadio svoju izgubljenu krv.

Prije francuske revolucije mogao se francuski narod podičiti velikom vitalnošću, narodno-biološkom jakošću. Još oko 1800. godine imala je velesila Francuska oko 29 milijuna stanovnika; imala je prema tome najveći broj stanovnika od svih tadašnjih kulturnih evropskih država. Ali ta mlada, tada svježa Francuska izgubila je za okruglo 25 godina, t. j. za vrijeme revolucije i Napoleonskih ratova oko 2 milijuna ljudi. I u tim ratovima padali su većinom mladići i muževi u mladim godinama, pretežno bez potomstva, ali svakako sa nedovoljno brojnim potomstvom. Ma kako netko glorificirao bilo revoluciju bilo Napoleona i sve što je s tim u uzročnoj vezi, od posljedica francuske revolucije i Napoleonskih ratova francuski se narod još ni danas u biološkom pogledu nije oporavio. Svjetski rat, iz kojeg je Francuska izašla kao pobjednik nije u životnoj strukturi francuskog naroda donio nikakve promjene na bolje. Tek nakon svjetskog rata postalo je svakomu jasno, da francuski narod u veličini, slobodi i bogatstvu — izumire. Hoće li sadašnji rat, u kojem je Francuska priznala, da nema dovoljno ljudstva za borbu, donijeti kakovu promjenu na bolje — to će nam pokazati budućnost. Svakako je stanje donedavna bilo veoma ozbiljno, a zadnjih je godina tragično.

Kao posljedica nejednake životne snage najvažnijih velikih evropskih naroda nalazimo, da se njihov brojčani omjer iz temelja promijenio. Dok je tako na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće Velika Britanija sa Irskom imala otprilike jednaki broj žitelja kao Italija, a Francuska nešto više nego Njemačka, vidimo, da je već danas broj Nijemaca u Evropi više

nego još jedamput tako velik nego li Francuza, a Talijana imade na svijetu više nego li Engleza.

Možda će netko reći, da je Istočna Pruska tipičan dokaz germaniziranja nekadašnjih Slavena. Taj je proces bez dvojbe nekada postojao, ali se ne smije precijeniti. Jer s druge strane, mnogo je veći broj onih Nijemaca, koji su se iselili iz Njemačke bilo u evropske države, bilo na druge kontinente, naročito u obje Amerike. Broj tih Nijemaca, koji su dijelom ostali nacionalno svijesni, a pretežno se pretopili u druge narode, mnogo je veći (i iznosi više milijuna), nego li onih koji su »germanizirani«. Tako je to bilo ne tek u prošlom stoljeću, nego već dugi niz stoljeća, a napose nakon srednjega vijeka, nakon nestanka »Svetog Rimskog carstva njemačke naronosti«, kad je ono u povjesnom razvitku zamijenjeno velikim brojem njemačkih država, državica, kneževina i t. d. Taj je proces iseljavanja i odnarođivanja Nijemaca bio naročito jak u zadnjim stoljećima, te traje u glavnom do naših dana. Od srednjeg vijeka na ovamo naročito je u istočnoj i jugoistočnoj Evropi postojao tako reći stalni val doseljavanja Nijemaca, koji je bio sad jači, sad slabiji. I za cijelo to vrijeme imao je taj njemački živalj veliki utjecaj na svoju okolicu, brzo se aklimatizirao, gotovo se sasvim utopio u dotičnom narodu i tako postao u gospodarskom i kulturnom pogledu »Kulturdünger«, vršio je ulogu »umjetnog gnojiva« u kulturno-civilizatorskom pogledu. To vrijedi za prošla stoljeća isto kao i za najbližu jučerašnjost, pa i za sadašnjost, nikakvi narodni ni vjerski momenti ne čine pri tome nepremostivu zapreku. Tako to vrijedi na pr. i za Srbe do u najbližu sadašnjost, o čem svjedoče imena kao: Weifert, Sondermayer, Sturm-Jurišić, Grol i t. d.

Za razliku recimo od Engleza, koji se nakon više godina provedenih izvan sklopa svoga naroda u pravilu uvijek vraćao u svoju domovinu, Nijemac je ostajao, utopio se među drugim narodima i tako postao u pravom smislu riječi: »Kulturdünger«.

Denacionaliziranjem Njemačka je dakle u Evropi i svijetu i po krvi i inače mnogo više davala nego li je dobivala. Ima nesrazmjerno mnogo više njemačkih prezimena među Nenijemcima nego li njemačkih imena među Nijemcima.

To, da je Njemački narod i kulturno i brojčano stalno davao veliki dio svoje životne snage ostalim narodima, a sam pri tom ostao dovoljno jak, znak je velike životne svježine, mladosti, snage, jakosti njemačkoga naroda.

Zadnjih se decenija počelo govoriti, da životna snaga njemačkoga naroda također postepeno počinje gasiti, da nešto kasnije, ali to brže ide tokom ostalih kulturnih naroda. Spencerova knjiga »Untergang des Abendlandes« postala je poznata floskula na tu pojavu. Govorilo se o

»neumitnoj sudbini« svih kulturnih naroda, kojoj ne mogu izbjeći. Vrijedilo je to napose za poslijeratnu generaciju. Ali se dosta teških znakova bolesti moglo opaziti u Njemačkoj već i prije rata.

Tako je na pr. 1930. godine u Berlinu otpadalo na 1000 stanovnika u svemu 9.5 porođaja, a na sve njemačke velegradove sa iznad 100 hiljada stanovnika poprečno 13 porođaja na hiljadu stanovnika. Jasno je, da se tim malenim brojem porođaja jedan narod ne može održati.

1932. godine imao je Berlin na 1000 stanovnika popreko samo 8.4 poroda, i to je ujedno njegova najniža točka.

Višak živorođenih bio je u prijašnjoj Austriji

godine 1931.	32.	33.	34.	35.
1.9	1.3	1.1	0.8	—0.4

na 1000 stanovnika.

53,1% brakova u Austriji, koji su bili sklopljeni između 1914. i 1923. god. ostali su bez djece.

Sam grad Beč imao je svoju najnižu točku porođaja sa 6.6 poroda na 1000 stanovnika.

Dakle znakova bolesti bilo je i u Njemačkoj — napose u gradovima. Tako je po sve većem broju samoubojstava, duševnih bolesti, rastava brakova, kasnom i sve rjeđem stupanju mladića u brak, sve većem broju abortusa, te konačno silnom opadanju broja porođaja i drugim degenerativnim pojavama bilo jasno, da ako se tok razvoja iz temelja ne promijeni, da će i njemački narod u najskorije vrijeme, tako se to govorilo još između 1930. i 1932. godine, ne samo doći na istu razinu, na kojoj se nalazi recimo Francuska i Engleska, nego da će Nijemci te narode pače još i prestići. Bio je to u stvari skori nagovještaj posmrtne zvonjave ne samo Francuskomu, Engleskomu i Njemačkomu narodu nego cijeloj evropskoj civilizaciji, odnosno siguran početak svršetka dominacije bijeloga čovjeka na cijelom svijetu. Alarm o opasnosti žute rase bio je samo logična dedukcija iz gore istaknutih činjenica. I cijeli je taj »neumitni« razvoj bio samo pitanje vremena.

Međutim istovremeno odigrala se u nutrinji, u duši njemačkoga naroda velika borba: za biti ili ne biti. Kako to općenito opažamo u carstvu živih bića, što je pritisak vanjskih nepovoljnih uvjeta teži, to svaki još zdravi, živi organizam stvara jača obrambena sredstva — što je bolest teža i simptomi bolesti opasniji, to je i borba, obrana organizma jača. Ti simptomi, u individualnom životu čovjeka, recimo: bol, kašalj, grčenje, temperatura ,nisu samo znakovi bolesti, oni su ujedno i reakcija obrana organizma protiv bolesti, izraz teške borbe između uzroka bolesti i živoga bića, možda borbe na život i smrt. Životni je zakon: što je akcija jača, to je kod zdravog organizma reakcija još jača, još veća.

I tako, dok se činilo, da njemački narod silnom brzinom ide u susret svojoj propasti, dotle taj narod, osim u glavnom u gradovima, nije još bio tako duboko pao, taj je narod u svojoj srži još bio zdrav, on je smogao snage, da radikalno odstrani izvor, uzrok bolesti, izbriše pornografsku štampu ma gdje se nalazila, onemogući svako javno i privilegovano širenje nemorala, totalitarnih zahvatom u liberalno »pravo« te »javni i privatni život«, napose u gospodarsku strukturu liberalnoga kapitalističkoga društva provede veliku promjenu u socijalnoj strukturi, onemogući pojedincima ubijati zdravlje i živote neupućenih, skupljajući za sebe pri tome milijune, a sve u ime socijalnosti.

Čim su nacionalsocijalisti preuzeli vlast, počele su velike reforme i na tom narodno-biološkom, populacionom području, kao posljedica drugačijeg shvaćanja prava uopće, prava i dužnosti pojedinaca prema cjelini, drugačijeg shvaćnja braka i obitelji, uopće organsko-biološkog shvaćanja narodne cjeline, kao rezultat spoznaje, da se narod sastoji od neprekidnog kod biološki zdravog naroda, od tako reći vječnog niza generacija.

Iz toga logično slijedi aksiom, da sve što služi poboljšanju toga narodnog organizma, da to treba unaprijediti, a sve što škodi narodu, njegovu životu i napretku, da to treba iz života tog naroda radikalno, sistematski i nemilosrdno odstraniti. »Gemeinnutz geht vor Eigennutz« ne vrijedi samo u socijalno-društvenom životu, nego napose i u biološkom pogledu.

Mjere, koje je Njemačka poduzela dosta su kritizirane; napose one, koje su momentano bile najaktualnije: tako na pr. »bračni zajmovi« te t. zv. zimska pomoć. Reklo se, da će to biti samo od prolaznoga značenja, u svom konačnom efektu sasvim beznačajno.

Vrijeme, koje je prošlo od 1933. godine dovoljno je, da bacimo retrospektivni pogled na sve uspjehe odnosno neuspjehe suvremene njemačke populacione politike, t. j. od 1933. na ovamo. I unatoč rata, i sigurno otežanih vanjskih i gospodarskih okolnosti, rezultati, kojima raspolaže njemačka populaciona politika, pokazuju, da je vrijedno da ih ozbiljno razmotrimo. Da nam cijeli taj kompleks pitanja bude laške razumljiv, razmotrimo opet sa nekoliko primjera životnu snagu najvažnijih evropskih većih naroda. Uporeďivanjem bit će nam cijela stvar jasnija.

U Engleskoj bio je od 1851.—1860. godine godišnji prirast još 15.1 na 1000, 1937. godine još samo 3.4 na 1000.

Sami Englezi su konstatirali, da u relaciji prema svojim bližim i daljim susjedima, napose Ircima, brojčano dovoljno ne napreduju, da se već danas engleski narod u preko 50% sastoji od ljudi iznad 30 godina, da dakle sve više i više postaje narod staraca, te ako se ne dogodi velika promjena na bolje u tom biološkom, populacionom pogledu, da će kraj današnjeg stanja stvari i razvitka na koncu slijedećega stoljeća Engleska

sa Walesom imati isto toliko stanovnika kao danas sam London. Sami Englezi procijenili su svoj broj protuzakonitih pobačaja (a zakonitih?) za 1935. godinu na između 80.000 i 110.000.

Dok u Francuskoj i Njemačkoj postotak obrađene zemlje iznosi u svakoj zemlji 38%, a postotak šuma 29% odnosno 19%, dotle u Engleskoj šume zauzimaju samo 5%, a zemlja koja se obrađuje samo 21% sveukupne državne površine.

Maleni postotak seljaštva, koje je vezano uz zemlju, masovna upotreba antikoncepcionalnih sredstava, veliki uticaj žena u javnom i privatnom životu i to žena, kod kojih postoji sve manja volja za rađanjem i materinstvom — najvažniji su činioci te jake degenerativne pojave u životu engleskoga naroda.

Tko sa biološkog gledišta prati i vidi život pojedinih naroda, tome je i bez obzira na posljedice ovoga rata i mnoge druge okolnosti jasno, da se engleski imperij više ne može dugo održati. Jer kako je moguće, da okruglo 20 milijuna bijelaca u Britanskom imperiju »vječno« vlada sa oko 420 milijuna nebijelaca? Ovaj nesrazmjer između bijelaca i pripadnika crno- ili žuto-kožaca najjači je u tropskim kolonijama te u Istočnoj Indiji. Pri tom se nebijelci još jako umnožavaju, dok bijelaca biva svakim danom sve manje.

1935. godine imala je Italija 990.000 porođaja, a 1936. god. 955.000 t. j. za 35.000 manje. Ali od 1937. godine skočio je broj porođaja od 22.1 na 1000 stanovnika na 23.6 u 1938. godini.

Od 1930. do 1937. naseljeno je u Italiji više od 18.000 obitelji sa ukupno 150.000 duša ponovno na selo, t. j. povraćeno je poljoprivredi. Od tog broja naseljen je veliki broj na području isušenih nekadašnjih pontinskih močvara, koje su bezuspješno pokušavali isušiti svi veliki rimski carevi i kraljevi, ali im to nije uspjelo, nego tek Mussoliniju.

Time je ne samo riješen najveći i najteži problem melioracije u Italiji, nego je ujedno riješeno i važno zdravstveno pitanje, problem asanacije tog kraja od malarije kao i pitanje naseljavanja, davanje zemljišta kolonistima, populaciono zdravim, siromašnim slojevima naroda.

U Italiji se obitelj ne samo verbalno nego i faktički smatra temeljem naroda i države. Državni činovnici sa 30 godina, ako su neoženjeni ne mogu napredovati u grupi. Sve grane poreza na čisti dobitak (Einkommensteuer) smanjuju se relativno sa brojem djece. Zaštita matera i djece na široko je zasnovana.

31. V. 1939. iznosio je broj talijanskoga žiteljstva u kraljevini Italiji i u četiri provincije Libije: 44,247.000 naprama 43,059.000 1936. godine, tako da je poprečno uzevši godišnji višak živorođenih skoro blizu pola milijuna.

Mjere, koje je poduzela državna vlast u Italiji nisu tako opsežne, a ni tako uspješne kao recimo u Njemačkoj, ali ako ih stavimo u relaciju prema stanju na pr. kod Engleza i Francuza, onda s pravom moramo Italijane brojati među mlade narode, među narode, koji se još dovoljno umnožavaju, među biološki zdrave narode.

Godine 1934. bilo je u Francuskoj 677.365 t. j. 16.1, a godine 1935. 635.881 t. j. 15.2 porođaja na 1000 stanovnika.

Sklopljenih brakova bilo je u Francuskoj

1936. god. . . . 279.773,
1937. god. . . . 274.122,
1938. god. . . . 273.903.

Rastava brakova bilo je u Francuskoj

1936. god. . . . 21.987,
1397. god. . . . 23.614,
1938. god. . . . 24.318.

Umrlih bilo je u Francuskoj

1934. god. . . . 634.525 t. j. 15.1 na hiljadu
1935. god. . . . 658.357 t. j. 15.7 » »

G. 1934. imala je dakle Francuska višak živorođenih od okruglo 43.000, 1935. godine je pako 19.500 ljudi više umrlo nego što je djece rođeno. Dakle 1934. godine još je u Francuskoj postojao višak od 1.0 na 1000 stanovnika, što znači na 10.000 stanovnika dolazio je višak od 10-tero djece. 1935. rođeno je na 10.000 stanovnika već 5-tero djece premalo. U Njemačkoj je 1935. godine bio višak živorođenih 7.1 na 1000. Na 10.000 stanovnika umnožila se je dakle Njemačka 1935. god. za 71 dijete. 1936. god. brojala je Francuska 12.080, a 1937. godine 11.740 više umrlih nego li rođenih.

1938. god. bilo je u Francuskoj 612.138 porođaja i 646.789 smrtnih slučajeva; razlika je dakle —34.741. Prema 1937. god. je to otprilike 3 puta više.

Na temelju popisa pučanstva u proljeće 1936. godine bilo je u Francuskoj 41,905.968 stanovnika, od kojih se 39,452.261 izjasnilo, da su francuske narodnosti. Moramo znati, da se između tih 39 milijuna nalaze brojni »Francuzi«, koji su rođeni u drugim evropskim zemljama isto tako kao i mnogi rasni pripadnici kolonija.

Na temelju službenih francuskih izvještaja doselilo se od 1909. do 1937. godine 2,059.000 Talijana u Francusku; ovi nisu svi asimilirani, nego su mnogi od njih zadržali svoju nacionalnu svijest, naročito oni, koji žive u većim skupinama i koji se nalaze bliže talijanskoj granici.

Oko nove godine 1937. izdao je ravnatelj »Zavoda za narodno zdravlje« u Francuskoj proglas, u kojem među ostalim kaže: »Ako se broj

porođaja u Francuskoj bude i dalje tako smanjivao, kao dosada, tada ćemo još prije 15 godina doći do stanja, gdje ćemo godišnjemu broju od 600.000 smrtnih slučajeva moći suprotstaviti samo 300.000 porođaja«.

Prijašnjih se godina u Francuskoj mnogo debatiralo o tome, ali se nisu mogli složiti, odlučiti. Zakona i naredaba izašlo je doduše veoma mnogo, i Francuska je država, koja je valjda na cijelom svijetu izdala najviše zakona, da bi imala brojnije potomstvo, no dosada bez vidljivoga uspjeha, jer samom narodu još stvar nije dovoljno prodrla u svijest, još nije došlo vrijeme, da francuski narod bude zreo za velike i realne odluke, za velik preokret na bolje u biološko-populacionom pogledu. Još se ne opaža nikakova veća volja za djecom, za potomstvom.

Na »Congrès de la natalité« u Lyonu 1937. godine upoređen je broj porođaja Francuske sa različitim drugim zemljama. Po toj poredbi otpadalo je 1935. godine na jedno rođeno dijete u Francuskoj, dvoje u Njemačkoj, u Japanu 3, u Rusiji 7, a u Kini 20-tero rođene djece.

Ali nije ništa smetalo tadašnjeg »Gospodina Ministra predsjednika Republike Francuske« Leona Bluma, da u to isto vrijeme u svojoj knjizi: »Du Mariage« (O ženidbi) otvoreno propagira slobodnu ljubav. U toj knjizi nalazimo među ostalim doslovno i ove odlomke: »One (mlade djevojke) će se tada vraćati od svojih ljubavnika isto tako bezbrižno svojim kućama, kako danas dolaze s kućne čajanke (žurova). Djevičanstvo će se rano i radosno, čiste savjesti napustiti, i to djevičanstvo ne će više biti tako neobična zapreka, koja potiče od povučenosti, ponosa i neke vrste straha. Ja nisam nikad uviđao, što bi zapravo imalo da bude tako odvratno kod rodoskvrnuća. Ja samo primjećujem, da se rodoskvrnuće često događa i da je sasvim prirodna pojava, da brat i sestra međusobno spolno opće«.

Blum je pri tom sigurno bio uvjeren, da na taj način najbolje reprezentira moderni francuski duh. Pri tom je on imao dosta pristaša, kako u Francuskoj tako i u inozemstvu, a ima ih još i danas, bilo otvorenih, a još više prikrivenih.

Kako se u Engleskoj i Francuskoj cijelo ovo životno pitanje svakog naroda — problem potomstva — potpunoma ne shvaća, neka nam ilustrira i ova činjenica. Po vijestima još i s p o č e t k a ove godine, moglo se u »Daily Heraldu« čitati, da je lični liječnik engleskoga kralja Lord Horder održao u »Eugeničkom udruženju« bogatim londonskim gospođama i djevojkama predavanje o koristima pobačaja. Tom je prilikom on među ostalim rekao i slijedeće: »Ja lično sasvim dobro razumijem one dame, ljubiteljice športa, koje ne žele djecu i koje radije probave neko vrijeme u Švicarskoj, nego li da radi trudnoće ostanu kod svoje kuće. Ali

mi moramo konačno dobiti zakonsku slobodu, da možemo onako liječiti sve žene naše zemlje, kako to odgovara njihovim zahtjevima i našem znanju. Iz zakonika se moraju istrgnuti oni paragrafi, koji nam to zabranjuju«.

U Njemačkoj i Italiji na pr. značio bi sigurno svaki takav čin izdaju prirodnih zakona, atentat na život naroda. U Engleskoj smije tako nešto javno da kaže i lični liječnik samog kralja. Ne sudi li sebi time engleski narod sam? Ne srlja li na taj način engleski narod još brže u propast?

Unatoč kritičnoj situaciji francuskog naroda u biološko-populacionom pogledu donio je još u trećem mjesecu ovoga rata »Matin« opširnu raspravu, u kojoj je razložio svojim čitačima, da Francuska pod mnogo povoljnijim uvjetima ulazi u rat nego li 1914. godine. Dokaz je slijedeći: Od osamdesetih godina prošlog stoljeća do 1933. godine opao je broj porođaja u Njemačkoj relativno mnogo više nego li u Francuskoj. Doista veoma dvojben dokaz. Jer Francuska nije u devetnaestom stoljeću nikad imala tako visok broj, ni postotak, porođaja kao Njemačka, te prema tome nije ni mogla tako nisko pasti. Unatoč tomu niskomu padu bilo je još i 1933. godine u Njemačkoj 288.000 djece više rođeno nego li što je bilo smrtnih slučajeva, za razliku od Francuske. O novoj i jakoj volji za djecom i životom u Njemačkoj nakon 1933. nije bilo »Matinu« ništa poznato. Zar mu nije bilo poznato, da je na pr. za 27 godina, od 1911. do 1937., u Njemačkoj, u starom Reichu rođeno ukupno 35.4 milijuna djece, naprama samo 18,2 milijuna u Francuskoj. U tom istom vremenskom periodu umrlo je u Njemačkoj 25,3 milijuna ljudi, naprama 18,7 milijuna u Francuskoj. Rezultat toga znači gubitak od pola milijuna ljudi za Francusku, koji je nadoknađen useljavanjem, a dobitak od preko 10 milijuna ljudi za Njemačku.

Kao da se u Francuskoj ne shvaća važnost tih narodno-bioloških problema, koji kao Damoklov mač vise nad budućnosti francuskog naroda? Nakon »Versaillesa«, unatoč pobjedi i bogatstvu, ljudi je u Francuskoj bivalo sve manje. Oko 1920. godine bilo je u Francuskoj godišnje još oko 800.000 porođaja, a zadnjih godina stalno tek oko 600.000. Jesu li ljudi izgubili volju za životom, samopouzdanje? Je li to izraz »egoizma i duha iživljavanja«, koji se po riječima maršala Petaina ima zamijeniti duhom žrtve i rada? Gdje je bio dosada zdravi duh Francuske?

Od ostalih evropskih naroda Ukrajinci, Slovaci, Irci, Poljaci dobro stoje, Švedska, Norveška i Švicarska na pr. slabo. Predaleko bi me odvelo da spomenem sve evropske narode.

Bacimo sada opet pogled na **život njemačkoga naroda.** Godine 1901. bilo je na području Njemačke 2,032.000 porođaja; to je ujedno najveći

broj porođaja, s kojim je Njemačka dosada ikada raspolagala. 1933. god. bilo je samo 971.000 porođaja, a 1935. god. opet 1,261.273 t. j. 18,9 na 1000.

Sam grad Berlin imao je 1932. godine 8,4 poroda na 1000 stanovnika, 1934.:13‰, 1935. god.: 14,1‰, 1936. god.: 14,8‰, 1937. god.: 14,9‰, 1938. god.: 15.3‰. Znači, da je u samome Berlinu 1938. godine bilo za 4.000 porođaja više nego li 1937. godine.

Grad Beč imao je 1937. godine 20.118 smrtnih slučajeva i samo 9.395 porođaja, t. j. za 11.723 je više ljudi umrlo, nego li je djece rođeno.

Sklopljenih brakova bilo je 1934. godine 11,1%, a 1935. god. 9,7%, ali ipak još više nego li 1932. godine.

Što se tiče broja porođaja bila je Njemačka 1933. godine na svojoj najnižoj točki; odonda taj broj stalno raste.

U četiri godine, od 1934. do 1937. god. rođeno je u Njemačkoj, bez Austrije, u zakonitim brakovima za 1,170.000 više djece, nego li bi ih se rodilo, da je broj porođaja relativno ostao isti kao 1933. godine. I zato je na »Internacionalnom kongresu za populaciju« u Parizu 1937. godine mogao znameniti stručnjak na ovom polju prof. Burgdörfer iznijeti, da se nagli, jaki i stalni porast porođaja u Njemačkoj mora shvatiti ne samo kao posljedica poboljšanja gospodarskog stanja, nego kao izraz nove vjere i pouzdanja u život.

Do konca 1938. godine isplatila je Njemačka preko 1,12 milijuna »zajmova za brakove«, ispočetka u visini od 1.000 Maraka. Ti su zajmovi beskamatni i sa rođenjem četvrtog zdravog djeteta su automatski isplaćeni. 1938. godine rođeno je samo iz tih brakova 270.500 djece.

U Njemačkoj biva broj rastava brakova sve manji. Koliko je spao broj abortusa, ne da se izreći; tu je nacional-socijalizam proveo u doslovnom smislu riječi revoluciju. Nastoji se, da se i raširenost spolnih bolesti radikalno smanji i po mogućnosti iskorijeni, jer se računa, da u Njemačkoj godišnje 40.000 djece ne bude rođeno samo radi posljedica od gonoreje, tripera.

Mjere, koje je u populacionom pogledu poduzela suvremena Njemačka tako su opsežne, da ne bi dostajao prostor oveće knjige, da se makar i samo najglavnije opsežnije obradi. Te su mjere mnogostruke i sistematske. Nema skoro područja, na kojem nisu provedene reforme, bilo to u sudstvu, bilo u plaćanju školarine, zemljarine i drugih grana poreza, popusta u kupalištima, na željeznicama, za obitelji brojne djecom, dodatka obitelji obveznika pozvanih u vojsku, koji je onolikostruk koliki je broj djece u obitelji itd. itd.

Na temelju službenih podataka »Statističkog ureda« u Berlinu donosimo bilancu života Njemačkog Reicha za 1939. godinu. Brojke se odnose

na cijeli Reich osim na područje prijašnje Poljske; ujedno ne sadrže službeno utvrđene smrtne slučajeve pripadnika vojske.

	1938. god.	1939. god.
Broj sklopljenih brakova	769.425	944.246
živorođenih	1,506.340	1,633.078
umrlih	950.144	1,009.290
prirodni priraštaj	556.196	623.788

Broj sklopljenih brakova: razlika između 1938. i 1939. godine iznosi: 174.821; to znači za toliko je porastao broj sklopljenih brakova u 1939. g.

Naročito je porastao broj sklopljenih brakova u prijašnjoj Austriji, sada Ostmarku; tu je bio broj sklopljenih brakova 1937.: 46.308, koji je u 1939. godini skočio na 117.520 sklopljenih brakova. Preračunato na 1000 stanovnika znači, da je postotak sklopljenih brakova sa 6.9 za 1938. god. porastao na 17.7 za 1939. godinu na 1000 stanovnika. Sam grad Beč imao je 1939. godine 22.1 sklopljenih brakova na 1000 stanovnika.

Živorođene djece bilo je 1939. godine 1,633.078, to znači 126.738 više nego li 1938. godine.

U zadnjoj je godini naročito porasao broj porođaja u Austriji i u Sudetima. Dok je u Ostmarku 1937. godine rođeno ukupno samo 86.242 djece, došlo ih je 1939. godine živo na svijet 138.826 t. j. za 52.584 više. To ujedno znači, da je u Ostmarku u to kratko vrijeme broj porođaja skočio relativno više nego li u Starom Reichu od 1933. godine ovamo.

Karakteristično je, da unatoč tomu što je broj porođaja znatnije poskočio, smrtnost dojenčadi procentualno ipak nije ništa porasla, nego je ostala u glavnom na istoj visini.

Smrtnost dojenčadi t. j. u prvoj godini života umrlo ih je na 1000 živorođenih:

u Starom Reichu			u Ostmarku		
1937.	1938.	1939.	1937.	1938.	1939.
6,4	6,0	6,0	9,2	8,3	7,4

Proračunato na 1000 stanovnika, znači da je broj od 12.9 porođaja 1937. godine — to je ujedno bio najniži broj porođaja u cijeloj Evropi — skočio na 20.9 u 1939. godini. I time je Ostmark prekoračio relativni broj porođaja za prijašnja područja Reicha.

Sam Beč, koji je bio grad sa najnižim brojem porođaja, t. j. 6.6‰ na cijelome svijetu, dosegao je 1938. godine 7.8 porođaja, a 1939. već 15.3 na 1000 stanovnika.

Dakle nova područja Reicha, Austrija i Sudeti, koja su donedavna spadala u krajeve sa najmanjim brojem porođaja na cijelom svijetu, pokazuju toliki porast porođaja, da premašuju i samo staro područje Reicha.

Broj umrlih isto je nešto porasao prema 1938. godini; on je nešto veći radi općenito većeg broja porođaja — smrtnosti dojenčadi i naročito je povećan većim brojem smrtnih slučajeva ljudi u starijim godinama.

P r i r o d n i p r i r a š t a j. Razlika između sveukupnog broja umrlih i živorođenih iznosi ipak 623.788 — to je t. zv. višak živorođenih. Sveukupni broj stanovništva Njemačkoga Reicha porasao je dakle u 1939. godini, za dobrih preko pola milijuna ljudi. U omjeru na 1000 stanovnika iznosi taj višak živorođenih u 1939. godini za cijelu Njemačku 7.8, za Stari Reich 8, u Ostmarku 5.6, u Sudetima 8.1, u Memelu 6, u Danzigu 10.1. Prema 1938. naročito upada u oči porast u Ostmarku, jer je tu tada postojao još manjak od —0.1‰, t. j. toliko je na 1000 stanovnika više umrlo, nego li se rodilo; a već 1939. nalazimo tako impozantan višak.

Rat će nešto pogoršati rezultate viška živorođenih, ali stručnjaci na tom području izjavljuju, da su poduzete opsežne mjere, da se rat ne samo vojnički, nego još više i populaciono dobije, jer je suvremena Njemačka svijesna pouke iz prošlosti, kada su narodi rat vojnički dobili, a stvarno, životno su ga za stoljeća izgubili.

Pri tom Nijemci mnogo ističu slijedeći aksiom: »Rat se doduše mora oružjem dobiti, ali se biološki ne smije izgubiti«.

Ako uzmemo u Francuskoj i Engleskoj za podlogu 1938. godinu, jer rezultati za 1939. godinu još nisu pristupačni široj javnosti, onda to znači, da je 1939. godine rođeno u Njemačkoj otprilike preko ¼ milijuna ljudi više (zapravo za 283.000) nego li (1938. godine) u Francuskoj i Engleskoj skupa.

Ili uzmimo razmak od 1933. do konca 1939. godine.

Kod popisa pučanstva 17. svibnja 1939. godine, bilo je u Njemačkoj (bez Memellanda, slobodnog grada Danziga, te novih područja na istoku t. j. nekadašnje Poljske): 79,364.408 stanovnika. 1933. bilo je na tom istom području 76,444.000 stanovnika, t. j. za 2,923.000 manje. Od tog sveukupnog porasta pučanstva otpada 2,858.000 na prirodni priraštaj a 65.000 na dobitke radi doseljenja. U cijelom tom vremenskom razmaku (od 1933.—1939.) bio je poprečno uzevši višak živorođenih svake godine okruglo 464.000; bio je prema tome mnogo viši nego li prijašnjih godina, jer je od 1925. do 1933. god. taj bio poprečno uzevši samo 380.000 u godini.

Naročito je karakteristična za uspjeh populacione politike suvremene Njemačke činjenica, da je ne samo porasao broj sklopljenih brakova i broj porođaja, nego da je i kod starijih brakova, koji su sklopljeni recimo prije 1933. godine, te kod kojih je postotak drugog, trećeg, četvrtog i t. d. djeteta u braku bio veoma malen, da se i u tim brakovima opaža novi veliki optimizam, i u njima se probudila nova vjera u život, i oni su se

odlučili za treće i daljnje dijete, tako da se i statistički već povećao broj trećeg, četvrtog i t. d. djeteta u braku. To je od naročite važnosti i ako se dalje nastavi, bit će sigurni znak trajnijeg ozdravljenja psihe njemačkog naroda, znak nove volje za životom.

Dakle uspjesi, kojima se može pohvaliti sadašnja nacional-socijalistička vlast u Njemačkoj dokazuju, da je njemački narod u svojoj srži još zdrav, da raspolaže dovoljno jakom životnom snagom, jer inače sve poduzete mjere ne bi imale uspjeha.

Uspjesi su njemačke populacione politike za promatrača izvana neočekivani, nevjerojatni — ali oni su unatoč tomu golemi i nedvojbeni. Ovi su uspjesi od epohalnog značenja, jer ako svi znaci ne varaju, ovi će se uspjesi nastaviti. Mnogi su veliki državnici iz daleke prošlosti — napose rimski carevi — poduzimali opsežne mjere u tom pravcu, ali bez trajnijeg uspjeha. Ističe se, da je najbolja populaciona politika: dobra gospodarska i socijalna politika. Međutim kraj gospodarsko-političkih mjera još je važniji psihički momenat; taj psihički faktor je zapravo odlučujući. I prema tome svjesno nerađanje — a o tome se zapravo radi — nije u prvom redu fizičko-degenerativna pojava, već psihičko-etička degenerativna pojava. Najznamenitiji stručnjak na ovom području prof. Burgdörfer izričito veli: »Potrebna je ćudoredno-religiozna obnova, ne samo vanjska sredstva ... Moramo voditi populacionu politiku u materijalnom i psihičkom pogledu«.

Narod u svojim obiteljima mora htjeti živjeti. Onaj narod, koji živi po Božjim, životnim zakonima, taj je narod vječan. Najteže, najvažnije ali i najuspješnije je u populacionom pogledu, ako u jednom narodu uspije proizvesti psihičku promjenu, probuditi smisao, volju za životom, za djecom, smisao za rad i žrtve za narodnu zajednicu. To je Njemačkoj dosada uspjelo. Tek tako se dadu razumjeti golemi uspjesi njemačke populacione politike. I radi toga je Njemačku obuhvatio silni optimizam.

Taj optimizam — ako se stvari i nadalje budu razvijale kao zadnjih godina — opravdan je napose za njemački narod, odnosno za sve narode, koji su u svojoj srži još zdravi. Jer ako je njemačkom narodu uspjelo, da broj porođaja, koji je u posljednjih 30 godina stalno i jako opadao, najedamput ne samo zaustavi, nego i jako poveća, onda to znači, ne samo da je njemački narod u svojoj srži zdrav, nego da i ostali evropski narodi, koji su već bili osuđeni na smrt izumiranjem, ako im uspije provesti ne samo gospodarsko-socijalne mjere, nego napose promjenu u psihi svog naroda, da taj narod opet pokaže čvrstu volju za djecom, da onda još i ti narodi mogu imati sretnu budućnost. Po Burgdörferu: narodi mogu vječno živjeti, samo ako oni to doista žele.

Njemački je narod, zaključujući po dosadašnjim rezultatima, pokazao da želi živjeti. Hoće li ostali, napose zapadno-evropski kulturni narodi, smoći toliko volje, snage, da sebe održe — po svom dovoljno brojnom i zdravom potomstvu? Ako se to obistini, onda će svakom biti jasno, da strašilo fatuma o propasti zapada (»Untergang des Abendlandes«) nije bio biološki, životno uslovljen, nego posljedica nezdravih moralno-kulturnih i gospodarsko-političkih prilika, nakon sloma kojih se evropskim kulturnim narodima otvara ljepša budućnost.

Završujući dakle možemo reći: brojno potomstvo nije jedino, ali je sigurno najvažnije mjerilo životne jakosti pojedinih naroda. Svi plodovi kulturno-gospodarskog stvaralaštva, pa konačno i politička moć kao rezultanta te životne snage, zato se brzo ruše sami u sebi, što jedan narod nema dovoljno brojnog i zdravog potomstva. Današnjica nam i tu dovikuje jaki: memento.

Iskustvo stoljeća, koje je sadržano u rečenici: »Grijehe otaca ispašta potomstvo« ne vrijedi dakle samo u zdravstvenom pogledu, niti se odnosi samo na čovjeka pojedinca — ono vrijedi još više u biološko-populacionom, te u nacionalno-političkom pogledu, u njemu nalazimo životno uslovljeno riješenje »zagonetke« i o nacionalnim tragedijama i o velikim narodnim uspjesima.

Dr. Ivan Schreckeis

TAMO ZA BRIJEGOM

Tamo za brijegom gdje se jeke odzivlju
zlatne ribe lovim u potoku.
Sunce tamo drhti u bjelini slapa,
i krov se crveni kolibi na otoku.

Tamo za brijegom gdje tišina caruje
kad oblaci pod noć silaze u gnijezda,
tepam svojoj duši jednu pjesmu staru
pod krošnjama punim krupnih žutih zvijezda.

Tamo za brijegom, u tom tajnom kutu
jedno dijete ide po bijelome putu.

Branko Fučić.

TRI STOGA SIJENA

Jutro je već davno svanulo a kroz hladnu jesensku maglu sunce još nije moglo da prodre i da rasvijetli dolinu. Lišće je već prilično opalo sa drveća i lagani vjetar raznosio ga po zelenim livadama i putovima, te ga gomilao u zavjetrini, odakle su ga kupile djevojke, koje su sa svojim ovcama nešto podranile. Hladne noći nanizale su rosu po granju koja se bisernasto svjetlucala od koje zalutale sunčane zrake i čulo se odmjereno njeno padanje po lišću koje je ležalo ispod drveća. Jače su bili tek obasjani vrhovi jablanova, na kojima su se slobodno ljuljale brojne vrane, koje su svojim kreštavim glasom punile dolinu i po svemu se osjećalo da dolazi promjena u prirodi, kada će hladni vjetrovi i dugotrajne kiše zalediti zemlju koja će se osamljena prostirati kroz čitavo vrijeme koje dolazi. Nadošli su i potoci koji su ljetos presušili, te je tako čitava dolina plovila u hladnim vlagama jesenskog jutra.

Sijeno koje su dan ranije pokosili Ivan i Jusuf, ležalo je promočeno od jutarnje vlage, a oni su čistili jarke oko Alagine livade. Jusuf bi spustio lopatu kojom je izbacivao zemlju iz jarka, pogledao oko sebe, huknuo po nekoliko puta u promrzle ruke, da ih barem malo zagrije. Ivan je neprestano zasjecao zemlju pod njim, dok ju je on izbacivao po rubovima jarka.

— Rosa se još nije digla — progovorio je tek toliko da prekine tišinu, kad je opet uzeo lopatu da nastavi s radom.

Ivan pogleda lijevo i desno, ispravi se i nasloni grudi na krasnu, kojom je zasjecao zemlju.

— Nije još, čekat ćemo... Teško se suši, sunce se tek malo pridiglo i probilo do zemlje, — pogleda prema njemu — te ga ne smijemo vlažna sadivati.

Nastavili su zatim opet s radom. Ivan zasjecao zemlju a Jusuf izbacivao, te su tako u šutnji porinula obojica u dubinu svoje duše, prebirući u mislima događaje, život i ljude na koje su do danas bili upravljeni. Životni obruč ih tako stegao, da su sate radili, a riječi nijesu izmjenili. Misli su im otupile, te bi svaki razgovor osjetno dirnuo rane koje su nagomilane u njihovoj duši. Ograničili su poglede samo pred sebe, te tako uvučeni u svoju unutrašnjost, nisu ni primjetili kako vrijeme odmiče i kako se je sunce već prilično diglo i rastjeralo maglu, te obilno grijalo čitavu dolinu.

— A koliko si mu davao za nepokošenu travu? — progovorio je nakon dulje vremena opet Jusuf, naslonjen na grablje, gledajući Ivana, koji je s vilama prevrtao sijeno, koje je bilo vlažnije, da bi ga sunce i s druge strane obasjalo.

— Četiri stotine ... I to da mu odradim ...

— I nije ti dao? ...

— Nije ...

— Kaže da je malo? ...

— Ne može njemu nikada biti dosta! ... Ne će on da popusti ni u čemu ... On misli ako spusti za dlaku da su pokvareni svi njegovi računi ... Inače on ne bi bio Alaga Šemić. Do jučer je bio Alija, a teško stečeni »aga« mora se održati, pogotovo danas, kad nema više kmetova ni aga, i kad su oni propali, treba danas da se neko s njima kiti ... Kad su bili age i begovi, Alaga je onda bio »čakširaš Alija«, a danas je on što je bogat, »Alaga« i zato on od svoje prve riječi ne popušta.

— Pa ti u njega radiš godinama? ... Da ti ga je poklonio imao je zašto! Zaradio si mu stotinu puta toliko i opet ti se ne bi mogao odužiti!...

— Ne vidi on toga ... On je hotimice slijep ... Ovako on ima uzdu u ruci i kako trzne tako treba da bude.

— Ivane, znam ja, da je s njim teško i da ih na stotine živi kao ti i ja i da bi ovo radili za iste pare ... Ali ti radiš godinama ... Čuvaš mu svaku voćku, svaku lozu i svaku travku više nego svoje i sva ti je plaća u bijednoj nadnici za koju ne možemo ni kruha imati.

— Da mi nije one kravice i nešto mlijeka od nje, bilo bi često i bez kruha u kući ... Cijelo proljeće, ljeto i evo dio jeseni radim i ni zrna gotova žita nemam u kući ... Sad će doći kiše i dani nerada a treba jesti ... Djeca ne znaju što je reći »nema«, nego im ga treba pružiti kad viču da su gladna.

— A koliko ti je pitao za travu? — nastavio je Jusuf, koji je iza Ivana počeo grabiti prosute slamke, kad je Ivan nosio naviljke da ih slaže u stogove.

— Šest stotina ...

— I imao je obraza? ...

— Imao? ... Ne pita on za obraz. Davno je on kod njega pod nogama ... Čitav dan možeš preplakati on će ti se smijati.

— I takav je? ...

— Jest i gori! ... Ta vidiš sve je on to pokupovao od naše sirotinje — i pokaza Ivan po brijegu, gdje su se prostirali zasađeni vinogradi i voćnjaci. — Davao na račun novac i hranu mnogim našim ljudima, uračunavao im gorke kamate i tako prisvajao zemlju ... Mnogi danas rade na njegovoj zemlji koja je nekada njima pripadala ...

— I nitko o tome ne vodi računa? ...

— Do danas nitko ...

— Prijašnje age ovakove nisu bile. Kmetovi su radili, znali su da nije njihova zemlja i od trećine barem nisu bili gladni.

— Dobri su oni bili, što je on danas!

— Pa zar se ne može tome stati na put?...

— Može, samo treba potražiti načina.

— A što će njemu zemlja? — upravio je Jusuf pogled u Ivana i podigao malo glas. — Najveći trgovac, najviše kuća ima i kako kažeš polovica je njegove zemlje u ovoj našoj dolini!...

— To je, Jusufe, pitanje na koje se teško odgovara. Nikada čovjeku kakav je on ne može biti dosta... Hoće da ima, da se samo zove njegovo i ničije više i da se njegovo ime spominje...

Bilo bi pravo da je naše i da živimo ko ljudi... Ovako crkajemo za nj i njemu slične... Sa dva rala zemlje niti za sô ne možemo imati a rođeni smo da živimo!...

— Nama polje opet poplaviše kiše ovih posljednjih dana, te ne ćemo ni zrna kukuruza ugrabiti. Ljetinu nam drugu uništi suša, prazna kuća i da se živi?...

Pred ovim su pitanjem prekinuli razgovor, koje ih je svakoga dana diralo po duši, tako da su njihova tijela više bila slična ispijenim sjenama, koje kruže nad svojim patnjama.

Jedan je stog bio sadiven, te je Ivan plastove prenosio da bi započeo drugi. Sutra je nedjelja a vrijeme se muti, može lahko kiša da okrene, a sad se teško vedri, te je Ivan s Jusufom požurio da bi do mraka sve sadili.

Jusuf navikao na grabljenje i plastenje na Blatu, gdje on cijelo ljeto radi na Čemalovića šajcima, vješto je zaobljivao već i drugi stog, kupio iza Ivana svaku slamku, te je livada ostajala čista ko površina vode i zelena od rane jesenske svježine.

— A koliko misliš da bi moglo biti u njima? — zapitao je Ivan, kad su već bili kraju da i treći stog sadiju...

— Oko šest konja, — odgovorio je Jusuf, točno ih odmjerivši.

— I ja mislim tako...

— On je valjda mislio da će biti dvadeset?

— Nije dvadeset, ali nešto manje jest... Otava je ovo i opet ga ima dosta... Mislio sam jedna kravica, imam nešto što sam ljetos ukupio i ovo bilo bi za nju dosta, ako ne bi bilo žestoke zime... A on eto ne dade. Misli iskoristit će koju paru više ako ga ovako proda.

— Ja bih mu to uzvratio na drugoj strani... Kad on tebi ništa ne vidi, previdi i ti njemu nešto... Kad on nije čovjek, ne uzvraćaj ni ti njemu sve ljudski.

— Ne mogu ja, Jusufe!... Ja sam već deset godina kod njega i bolje sâm čuvao njegovo nego vlastite oči. Nikada nije našao da mu list fali ako je rekao da ga treba pokupiti.

— Trebalo bi to jednom ispraviti. I ja pripadam raji koja je patila od begova i ako su moje vjere, pa mislili smo kad se njih riješimo bit će bolje; zemlja se razdijeli, drugi nas danas iskorišćavaju i opet smo na starom.

— Ne bi valjalo ako bi ovako ostalo...

— Ja se nadam da ne će...

— To i mene jedino drži. Ta pasji živimo od kad smo se rodili pa ne ćemo valjda tako i umrijeti, — spustio je glas Jusuf u očitoj vjeri da bi moralo doći nešto bolje.

Orači na brijegu prestali su s oranjem, prislonili ralo uz živicu, sjeli na prevrnutu zemlju koja se pušila i dugo je mjerili i mislili već na žito kako će rasti, dok su volovi u prikrajku od dugog oranja teško disali.

Ivan i Jusuf završili su i treći stog, pogledali ih od vrha do dna, htjeli su jedan drugome nešto reći, ali kao da su se predomislili, uzeli su gunjce i uputili se lagano kući.

Popeli su se na brijeg i onda se na raskršću putova oprostili:

— Dođi, Jusufe, u ponedjeljak!... Čistit ćemo u Bakamuši jarke!

— Doći ću, Ivane!... povikao je Jusuf, skrenuo desno i uputio se preko Šimića kuka u Polog.

Ivan se još jednom okrenuo, pogledao dole prama stogovima, koji su se još jasno nazirali obavijeni sivim sutonom, koji je prelazio u noć, da se onda prama horizontu jedino vide još vrhovi jablanova.

Na drugoj strani brijega, gdje su kuće, dizali su se teški dimovi i palila večernja svijetla.

Ivan je pogledao prama tim ubogim kućicama, a onda se teška koraka i oborene glave uputio k njima.

Ivo Kljajo.

DJEČACI

Dječaci su otsjevi na pragu zornice,
dječaci su iskre novih dana,
veselo idu na pozornice,
noseći u sebi dah orkana.

Pjevaju novu Marseljezu,
za Lijepu Našu zoru nose,
putove svoje vjerom vezu
i olujama svim prkose.

Ivan Krolo

TROGIRSKI AKVARELI

Jesen

U jesen blatnu utonuli grad
sivi sluzavi
velik je spuž
u zgaženoj travi.

Sivinom niskih oblaka
obojeni su krovovi, lišće i more
i naše oči,
a misli nam mutna mlaka.

Ko ljigava avet ispijajuć mlazove zraka
uz zidine vlaga plazi,
u sobe niske slazi,
i hukom sove nosi užas i strah.

Grad je čitav
ko velik spuž sluzavi
u blatnoj travi.

U noći sv. Lovre

Sa neba od plavog baršuna
zvijezde padaju,
obuzete gustom tamom nestaju
ko blijeskovi sjajnih pogleda
sa neba dobrote očiju.
A za njima dugo gori zlatni trag
bolan,
a opet tako drag.

Da l' to je večeras
vatromet u slavu ljeta,
il krijesovi sazrelih čežnja
što nemoćno gasnu?
Ili to krvave suze svetoga Lovre
miluju nezahvalni grad?
Noćas je nebo goruća fontana
visokih, divnih hosana.

M. Slade-Šilović.

L I S T A K

Javni život

ISTINA O JEDNOM »JUNAŠTVU«.

Upravo prije dvadesetak godina probijena je solunska fronta. Za povijest prošlog rata kao i za sudbinu svih naroda, koji su sudjelovali u prošlom ratu solunska fronta bila je u općem ratovanju samo jedan djelić fronte, po kojemu se rat nije mogao niti dobiti, a još manje zgubiti. Ta po njoj niti su Srbijanci pobijedili centralne vlasti, dakle i Hrvate, niti su po njemu Hrvati izgubili bitku, a još manje su Hrvati radi solunske fronte bili prisiljeni ulaziti u zajednicu sa Srbijancima kao narod, koji je po solunskoj fronti bio oslobodjen i ujedinjen. Za povijest zajedničkoga života sa Srbijancima taj prodor solunske fronte veoma je značajan. U 1928. godini čak toliko značajan, da se povodom jedne rasprave o toj fronti ta rasprava okončala po Hrvate vrlo tragičnim danom u povijesti njegovog zbivanja. (Ubojstvo Stjepana Radića i drugova!) Naime od strane Srbijanaca kao i ostalih — pobednika — važnost i vrijednost solunske fronte toliko se pretjerala, da je ta fronta postala osnova, na kojoj se kroz dvadeset godina temeljilo i opravdavalo svakojako teroriziranje Hrvata i svekoliko eksploatiranje Hrvatske. Po solunskom duhu i kultu, a po žrtvama i pobjedi na solunskoj fronti, Srbijanci su oslobodili sve prečanske krajeve ispod tudjeg ropstva i gopodstva. Po tome preuveličavanju Srbijanci su vlastitmo svojom krvi, snagom svoga naroda i snagom svogao ružja, oslobodili po solusnkoj fronti sve prečanske krajeve, napose Hrvate i Hrvatsku. Radi toga Hrvati i Hrvatska, jer nisu ratovali na istoj fronti, zatim, jer nisu bili razrušeni i uništeni kao Srbija, onda jer nisu probijali solunsku frontu kao Srbijanci i jer nisu bili takvi vojnici kao Sbrijanci, te na koncu, jer se kao takvi bez solunske fronte ne bi nikada oslobdili, trebali su plaćati s v u k r v, š t e t u, ž r t v e i z a s l u g e.

Po shvaćanju eksponenata solunskoga duha, što je istovjetno i sa shvaćanjima dvadesetgdišnje hegemonije Srbijanaca nad Hrvatima — s o l u n s k a f r o n t a p o s t a l a j e p o d l o g a, s k o j o m s e o p r a v d a v a l a s v a m o r a l n a i m a t e r i j a l n a e k s p l o a t a c i j a H r v a t a i H r v a t s k e. Po naziranju tih eksponenata solunskoga duha, tko solunsku frontu nije probijao, tko na solunskoj fronti nije ginuo, taj ne može — u ž i v a t i p o v l a s t i c e i d o b r o b i t i s o l u n s k e f r o n t e. Masne plaće, penzije, zemlju, položaje, putovanja i što ti ja znam, što još u ovih dvadeset godina eksploatacije i teroriziranja Srbijanci nisu izmišljali, kako će na osnovu solunskog duha s a š t o m a n j e o b z i r a u z e t i š t o v i š e o d s v i h o n i h, k o j e s u o n i p o s o l u n s k o j f r o n t i o s l o b o d i l i i p o s o l u n s k o j f r o n t i d o b i l i, d a i h p o s o l u n s k i — oslobođavaju ne samo od svekolikih ekonomskih i socijalnih dobara, nego čak i od osnovnih nacionalnih i političkih prava, od imena, od teritorija, od sabora, od vojske, od škole, od zastave, pa čak jedno vrijeme i od — vođa (slučaj ubijstva Stjepana Radića i drugova!). Kasnije radi te solunske fronte od 1929.—1939. god. bilo je još gore. Srbijanci valjda iz žalosti što solunsku frontu plaćamo samo u novcu, u tih deset godina počeše ju naplaćivati i u — k r v i! (Šufflay, Javor, Hranilović, Soldin, Brkljačić i ostali).

Danas dvadeset godina nakon prodora solunske fronte — dobro je ipak znati, tko je na koncu konca probio tu — solunsku frontu?!

Poslije povlačenja i odlaska srbijanske vojske kroz Albaniju godine 1916.—1918. u južnoj Makedoniji fronta se samo podržavala, te s jedne i s druge strane utvrđivala. Međutim 1918. god., kada je na zapadnoj fronti prešla cijelokupna saveznička vojska u kontraofenzivu t. j. kada je tako reći već prodor bio izvršen i centralnim snagama jasno, da je sve krenulo unatrag, pa se zbog toga Nijemci počeli već uveliko povlačiti na svim linijama i na solunskoj fronti počela je ofenziva.

Prostor na kojem je bila bitka obuhvaćao je cijelo planinsko područje između Ohridskog Jezera i Orfanskog Zaliva, ali sam proboj fronte izvršen je na dijelu između Vardara i Crne Rijeke. To je ogroman planinski masiv, čiji najviši vrhovi dostižu bližu dvije hiljade metara, koji se s južne strane skoro vertikalno izdiže iznad makedonske ravnice, dok se prema sjeveru — prema Srbiji — taj isti masiv spušta dugačkim grebenima s blagim stranama odvojenim dubokim potocima. Na dijelu gdje je proboj izvršen nalazi se visoki greben Sokol — Dobro Polje — Kravica — Vetrenik.

Sa bugarske strane na tom grebenu, gdje je izvršen prodor bila su organizirana dva položaja za obranu. Prvi položaj od 2—2,5 kilometra dubine imao je tri linije rovova snabdjevene preprečnim sredstvima ispred dvije, a veoma često i sve tri linije. Prva a i glavna linija ovoga položaja bila je na liniji Sokol—Dobro Polje—Vetrenik. Utvrđivanje ovog položaja bilo je izvedeno veoma dobro a prema posljednjim iskustvima rata. Drugi položaj nalazio se na Kozjaku pet kilometara sjevernije od posljednje linije rovova prvog položaja. Ovaj je položaj bio utvrđen sa dvije linije rovova, ali u času proboja još potpuno neizveden za solidnu obranu.

Na prvom položaju najvažnije su točke bile Vetrenik—Kravica—Dobro Polje i Sokol, od kojih D o b r o P o l j e j o š n a j v a ž n i j a i t o s t o g a, š t o d o m i n i r a s v o m o k o l i n o m i š t o m u j e p r i s t u p s a s v i m o t v o r e n i v e o m a t e ž a k. Na drugom položaju najviša točka bila je — Kozjak.

Cjelokupna saveznička snaga na solunskoj fronti sastojala se iz francuske vojske u jačini od osam divizija i jedne konjičke brigade od tri puka u iznosu od — 180.000 ljudi; engleske vojske u jačini od četiri divizije i velikog broja teškog topništva u iznosu od — 120.000 ljudi; srbijanske i dobrovoljačke vojske u jačini od šest divizija i jedne konjičke divizije sa — 140.000 ljudi; grčke vojske u jačini osam divizija sa 135.000 ljudi i na koncu jednog ekspedicionog kora talijanske vojske u jačini od četiri pješadijske brigade od 42.000 ljudi. Ukupno dakle na solunskoj fronti bilo je oko 600.000 ljudi savezničke vojske, naprama isto tolikom broju vojnika centralnih vlasti.

Prema tome od cjelokupnog broja savezničke vojske koja iznosi 600.000 na srbijansku i dobrovoljačku vojsku odpadalo je samo — 140.000 vojnika prema 460.000 svih ostalih. Uzme li se da je prema dobrovoljačkim uvjerenjima, koja je tražilo preko 70.000 lica (od kojih je 40.000 dobilo uvjerenje, a 30.000 zemlju) od sveukupnog broja srbijanske i dobrovoljačke vojske na solunskoj fronti u iznosu od 140.000 vojnika na S r b i j a n c e j e o t p a d a l o s a m o n e š t o m a n j e o d 70.000 l j u d i. Dakle, cjelokupni broj nesrbijanske vojske od 530.000 ljudi, Srbijanaca je na solunskoj fronti bilo tek nešto manje od — 70.0000 ljudi. Na samom mjestu prodora odnos snaga bio je ovakav. Saveznici su imali 75 bataljona pješadije, a centralne sile samo 26 bataljona t. j. u pješadiji odnos je bio t r i n a p r a m a j e d a n u k o r i s t s a v e z n i k a, dok je u topništvu i zrakoplovstvu taj omjer snaga bio još i veći i to: četiri naprama jedan.

Raspored snaga pred bitku bio je slijedeći: I. srpska armija prema fronti Lešnica—Sokol, II. armija sa tri divizije i to šumadijskom, 17. kolonijalnom i 122. francuskom u prvoj liniji i jugoslavenskom i timočkom u drugoj liniji prema fronti Sokol—Sušica. Zapadno na bitoljskom dijelu fronte bila je francusko-talijanska, a istočno na vardarskom dijelu fronte bila je englesko-grčka armija. Na samome mjestu prodora bila je II. armija sa tri divizije i to: jednom šumadijskom i dvije nesrbijanske (17. kolonijalna i 122. francuskom).

Plan za sam napad bio je probiti frontu centralnih vlasti na dijelu fronte Sokol—Dobro Polje—Vetrenik. Glavni napad trebala je izvršiti II. armija. I u toj drugoj armiji prema planu glavni napad trebala je izvršiti 17. kolonijalna i 122. francuska divizija na fronti Sokol—Dobro Polje — Kravica i Borova Čuka, a sporedan napad šumadijska divizija na fronti Kamen — Sušica. Prema istom planu jugoslavenska i timočka divizija, da budu u početku u drugoj liniji, a zatim po uspješnom napadu francuskih divizija, da se upotrijebe za svladavanje grebena Kozjak—Katunac, s time da jugoslavenska divizija osvoji Kozjak, tu najvišu i najvažniju točku na bugarskom drugom položaju.

Prema planu topnička priprema za navalu otvorena je 14. rujna u osam i trideset. Njemačko-bugarska artiljerija odgovorila je na savezničku vatru. Ali radi premoći u topništvu u iznosu četiri naprama jedan u korist saveznika topnička vatra centralnih sila bila je već oko 7 sati na veče ušutkana i slomljena na cijeloj fronti, a utvrđenja najvećim dijelom porušena. U toku noći napadne trupe došle su na svoje položaje i 15. IX. u 5.30 sati od II. armije tri divizije prve linije krenule u napad. Na lijevom krilu 122. pješadijska francuska divizija napala je Sokol i Dobro Polje. Poslije očajne borbe na Sokolu, gdje su pojedini dijelovi morali nositi ljestvice radi savlađivanja vertikalnih strmina 122. franc. divizija uspjela je tek oko deset sati izbiti na Sokol. Na Dobrom Polju poslje teške borbe dijelovi ove divizije uspjeli su izbiti i na vrh Dobrog Polja i očistiti ga od Bugara. Isto tako u centrumu prve napadne linije 17. kolonijalna pješadijska divizija poslije žestoke borbe uspjela je osvojiti Kravicu. Borba je bila u čitavom tom nizu napada veoma teška, jer je 17. kolonijalna divizija morala svladati 5 bugarskih kontranapada. Na desnom krilu šumadijska je divizija osvojila Vetrenik. Prema tome u toku cijelog dana kao i noći od 15. IX. na 16. IX. saveznička je vojska bila gospodar svih linija rovova cijelog prvog bugarskog obrambenog položaja.

Sutradan t. j. 16. IX., druga armija t. j. šumadijska, 17. kolonijalna i 122. francuska pješadijska divizija ostale su na osvojenim položajima Sokol—Dobro Polje —Vetrenik, dok su timočka i jugoslavenska divizija još u toku noći privučene ispred predstraža prednjih linija. Jugoslavenska divizija, koja je imala zadatak da osvoji Kozjak najvišu točku na bugarskom drugom položaju, jednim snažnim naletom uspjela je da do podne ovlada poslije očajne borbe najvišim točkama Kozjaka. Bugarsko-njemačka komanda, (armijska grupa von Scholza) shvaćajući od kolike je važnosti gubitak Kozjaka hitno je slala pojačanja i izvršila je nekoliko protunapada u cilju povratka Kozjaka. Najogorčeniji je bio izvršen oko podne, u kojemu je vojnicima centralnih vlasti čak uspjelo preoteti kotu 1810. No jugoslavenska divizija novim napadom, još žešćim od dosadašnjih ipak je uspjela potpuno razbiti bugarsko-njemačke trupe i definitivno zauzeti Kozjak. Time je prodor fronte bio potpuno izvršen i na drugom obrambenom položaju solunskog fronta.

Sutradan nakon što je na cijelom napadnom dijelu fronte bio izvršen prodor, poduzeto je gonjenje. I u tom gonjenju konjički odred od tri konjička francuska puka sa jednom pješadijskom brigadom i cijelom 76. franc. divizijom, te dvije grupe brdske artiljerije, presjekli su put njemačko-bugarskoj XI. armiji u Bugarsku i time čitavu njemačko-bugarsku armiju od 6 divizija sa oko 90.000 vojnika doveli u takav bezizlazan položaj, da su se svi morali predati

Gubitci saveznika povodom probijanja solunske fronte iznosili su 3.300 ljudi od čega je 17. kolonijalna divizija izgubila 1.200, francuska 122. divizija 700, šumadijska 500, jugoslavenska 400, drinska i timočka svaka po 200, a dunavska 100 ljudi.

Prema tome na osnovu statističkih podataka, i to prema srbijanskim izvorima, na solunskoj fronti naprama 600.000 vojnika centralnih vlasti bilo je 600.000 savezničke vojske, od toga nešto manje od 70.000 Srbijanaca. Proizlazi, da

od svih vojsaka, koje su na solunskoj fronti bile određene, da probijaju frontu, dobiju bitku i oslobode Srbiju ispod gospodstva, odnosno okupacije bugarske, bilo je najmanje Srbijanaca. Čak manje ,nego li jugoslavenskih dobrovoljaca.

No to još ne znači ništa. Sa 65.000 vojnika uz pomoć 535.000 svih ostalih dade se probiti fronta, dade se prodrijeti kroz najteže, najvažnije i najznačajnije točke cjelokupne fronte. Međutim i s te strane Srbijanci su kod probijanja fronte u cijelokupnom probijanju dali — engleski obol t. j. i oni su se na solunskoj fronti borili do posljednjeg francuskog vojnika u prvoj borbenoj liniji, a posljednjeg jugoslavenskog dobrovoljca u drugoj liniji, kao što su se Englezi borili na zapadnoj fronti do posljednjeg francuskog vojnika na svim linijama.

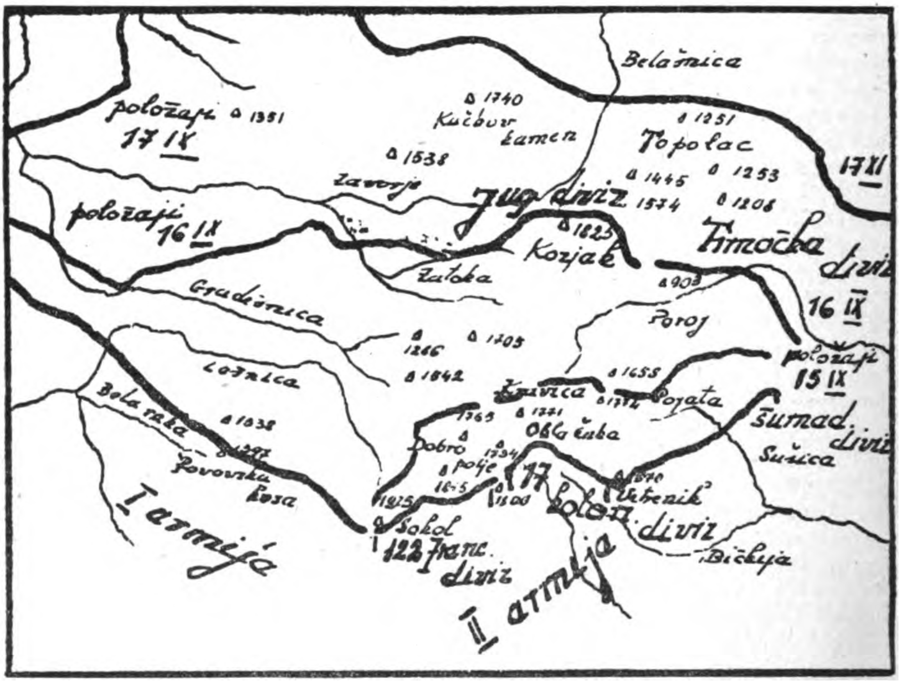

Naime prema priloženoj karti solunske fronte kao i prema vojno-stručnim izvještajima na cjelokupnoj fronti najdominantniji, najutvrđeniji, najvažniji i najznačajniji položaji cjelokupne fronte bili su — Sokol i Dobro Polje u prvoj napadnoj liniji, a Kozjak u drugoj. Prema planu na prvi njemačko-bugarski položaj imale su izvršiti glavni napad 17. kolonijalna i 122. francuske divizija, na linij Sokol—Dobro Polje—Kravica, a sporedan šumadijska na liniji Kamen—Sušica, dok je na drugom obrambenom položaju glavnu ulogu imala izvršiti jugoslavenska divizija na liniji Kozjak, a sporednu timočka na liniji Topolac.

Prema osnovi sama ofenziva počela je topničkom pripremom — engleskih baterija, iza čega je uslijedio i sam napad. Na lijevom krilu 122. francuska divizija napala je Sokol i Dobro polje. Poslije mučne, teške i očajne borbe — Francuzi su osvojili najdominantniju točku solunske fronte. U sredini fronte 17. kolonijalna divizija boreći se još snažnije i još očaj-

nije uz svladavanje pet bugarskih kontranapada — Marokanci su uspjeli da uz najteže muke i najveće žrtve (1.200 poginulih!) osvoje Kravicu. Dakle, prema planu glavni napad je uspio. Po tome planu glavnu ulogu, a to znači i najvažnije zadatke, te najteže točke probila je 122. francuska i 17. kolonijalna divizija t. j. Francuzi, a još više Marokanci. Nakon toga probijanja prve i najteže, te najutvrdjenije linije položaja na solunskoj fronti, još u toku noći iz druge linije jugoslavenska i timočka divizija prebacuju se ispred osvojenih točaka Sokol—Dobro Polje—Kravica—Veternik s ciljem da zauzmu i liniju II. bugarskog obranbenog položaja. Prema vojno-stručnim izvještajima o ulozi pojedinih divizija kod proboja II. bugarskog položaja, glavna uloga je opet dana jugoslavenskoj diviziji, koja je nakon očajne i teške borbe a sa dvostruko većim gubitcima, nego timočka divizija (200 poginulih Timočana naprama 400 dobrovoljaca) osvojila Kozjak kao najvišu i najznačajniju točku na tom drugom bugarskom položaju.

Prema tome kod cjelokupnog prodora solunske fronte Srbijanaca nesamo da je bilo prema broju manje od svih ostalih, nego i prema težini zadataka njihova uloga bila je neznatnija od uloge svih ostalih. U prodoru prve bugarske linije, 122. francuska, još više 17. kolonijalna divizija izvršujući svoju glavnu ulogu imale su izvršiti — najodgovornije zadatke, jer su probili najteži dio fronte, dok su na istim linijama Srbijanci izvršivali, prema ulogama i zadatcima, sporedniji i lakši dio zadaće. Isto tako u prodoru druge bugarske obranbene linije, takvu glavnu ulogu, imala je opet dobrovoljačka divizija na Kozjaku, sporednu, a time i lakšu, timočka na Topolcu.

No veličina marokanskih, francuskih i dobrovoljačkih zasluga, za prodor solunske fronte, i dobitak solunske ofenzive u odnosu prema veličini zasluga srbijanskih 70.000 vojnika za prodor te iste fronte ne ogleda se samo u važnosti uloga, te težini zadataka koje su izvršile 122. i 17. te jugoslavenska divizija na Sokolu, Dobrom Polju, Kravici, te Kozjaku, nego i u veličini ratnih žrtava, koje su pridonijele nesrbijanske trupe u odnosu prema srbijanskima. Tako na pr. od cjelokupnog broja poginulih u iznosu od 3.300 na Srbijance otpada samo — 1.000. U pojedinostima to je sve skupa, opet manje od broja palih Marokanaca i Indijaca, čiji je iznos — 1.200 poginulih. Čak što više uloga Srbijanaca kako ima sporedno i žrtveno značenje u probijanju solunske fronte, takvo isto značenje ima i u gonjenju neprijatelja, ili još bolje postupnom oslobođavanju Makedonije i Srbije od neprijatelja. Nakon prodora fronte po Marokancima i Francuzima u prvoj liniji, te dobrovoljaca u drugoj uslijedilo je gonjenje. Ono je istina poslije prodora druge linije, dakle poslije svršenoga čina, gonjenje su doduše preuzele srbijanske trupe, no do potpunoga sloma bugarske vojske, zarobljavanja i kapitulacije Bugara, ne bi nikada došlo, da francuske trupe nisu nezapamćenom brzinom, elanom i požrtvovnošću u tjesnacu na Vardaru kod Skoplja presjekle put povlačenja Bugara u Bugarsku i na taj način ih prisilili, da se sa svojih 90.000 boraca predadu i na otvorenom polju polože oružje.

Prema tome, na solunskoj fronti, na fronti oslobođavanja Srbije od Bugara, bilo je Srbijanaca — najmanje. I s te strane, Bugari koji su iz svojih rovova dovikivali, prema neprijateljskim udaljenima svega, oko 80 do 100 metara: »Hajde Srbi, hajde trgajte, ama Dobro Polje nema da zemate« imali su potpuno pravo. Srbi ga nisu uzeli, ali mjesto njih, mjesto Srbijanaca na solunskoj fronti, kao otprilike i Engleza na zapadnoj, uzeli su ga Srbijanci kao i Englezi, ali borbom do zadnjega francuskog i marokanskog vojnika.

Pa i inače, u svim srbijanskim publikacijama i edicijama, u svoj propagandi kroz škole i knjige, novine i radio, kroz crkvene propovijedi i političke zborove, u

svoj svojoj cjelokupnosti značenje prodora solunske fronte, preuveličano je, koliko na vojničkom, toliko još više na šovinističkom i hegemonističkom području. Tako n. pr. u cjelokupnom prodoru solunske fronte, preuveličava se, na štetu Francuza, a osobito Marokanaca značenje i uloga srbijanske vojske.

U dobropoljskoj bitci »srpska vojska zadobila je sjajan vojnički prestiž na Balkanu i visoku reputaciju jedne od najboljih vojsaka u svetu —; u dobropoljskoj bitci srpska je vojska oslobodila Srbiju od okupacije Bugara, a srpski narod dobio je punu satisfakciju u uspešno završenom ratu u kapitulaciji Bugarske i raspadu Austro-ugarske«. (N. Čelović »Politika« od 15. IX. 1939. god.!). Međutim prema ulozi u prodoru, veličini zadataka, te veličini gubitaka i zasluga, koje sebi pripisuju Srbijanci u prodoru solunskog fronta u najvišoj mjeri idu Francuze i Marokance, onda dobrovoljce, pa tek onda Engleze, i zatim sada istom Srbijance, Talijane, a na koncu Grke.

No na sličan način preuveličava se značenje i uloga cjelokupne solunske fronte u ratu saveznika, i obzirom na veličinu i značenje prodora i obzirom na ubrzanje prodora ostalih savezničkih frontova. Po srbijanskim autorima solunska fronta je ubrzala pad i kapitulaciju Turske, Austro-Ugarske i na koncu Njemačke. Međutim po objektivnom razmatranju i svestranom ocjenjivanju — solunska je fronta po veličini fronte, po dubini, po trajanju, po gubitcima jedna od — najneznatnijih frontova. Prema ofenzivama, koje su trajale mjesecima, a u kojima je ginulo 500 do 800.000 ljudi, a ne 3 do 4.000, značenje solunske fronte za ubrzanje pada Turske, Austro-Ugarske, a napose Njemačke više je nego neznatno. Čak što više i sa stajališta težine i zapreka, s kojima su se saveznici borili na ostalim frontama solunska fronta nije bila baš tako teška, kako se bez nedovoljnog razmatranja i još nedovoljnije odgovornosti o njoj piše.

Na solunskoj fronti, s jedne i s druge strane, ljudske snage bile su podjednake! No dok su na strani centralnih vlasti, u četverogodišnju ratovanju, vojske bile već podosta iscrpljene (osobito Nijemci), zatim demoralizirani sa stranom propagandom (osobito Bugari), na strani saveznika, osim oko 100.000 dobrovoljaca i Srbijanaca repariranih nakon posvemašnjeg iscrpljenja od povlačenja kroz Albaniju, svi ostali vojnici u iznosu oko 500.000 ljudi bili su svježi i disciplinirani. No osim te prednosti saveznika u moralu, svježini i disciplini, pobjedi na solunskoj fronti, više nego išta doprinjela je četverostruka premoć u topništvu i zrakoplovstvu. Pod razornim djelovanjem, četverostruko jačeg bombardiranja, fronta koja je bila rastegnuta, u duljini od 300 km, a s vojnicima poljuljanoga morala svaka fronta lako, brzo i jeftino se probija. Zbog toga solunska ofenziva, kolikogod je po uobraženju i propagandi bila teška i strašna, toliko je prema većim i značajnijim savezničkim frontama bila — mala.

Sam početak ofenzive na solunskoj fronti, pada u ono vrijeme, kada je na zapadnoj fronti u velikoj njemačkoj ožujskoj ofenzivi, već bio osvanuo »crni petak u njemačkoj povijesti«, i kada je saveznički parni valjak već krenuo napred i Nijemce počeo postupno potiskivati s jedne linije na drugu. Na zapadnoj fronti, već dva mjeseca prije, nego što je počela solunska ofenziva po priznanju, samoga Ludendorfa krenulo je bilo sve unazad i sve se počelo povlačiti. Isto tako pred sam prodor solunske fronte i bugarska je vojska već — dezorganizirana i revolucionirana. Na fronti ljudi bacaju puške. Rata im je već dosta. O pozadini ljudi bježe u zeleni kader, i mjesto da idu na frontu, oni marširaju prema Sofiji i proglašuju revoluciju. U takvom stanju trupa centralnih vlasti na solunskoj fronti vojnicima kao što su Marokanci, a osobito Francuzi probiti solunsku frontu nije bilo teško.

Prema tome, iako je solunska fronta, po svojoj veličini, težini, trajanju i gubitcima sasvim beznačajna, prema posljedicama, ona je za Srbijance zaista jedna od — najneznačajnijih. Po solunskoj fronti Srbija je zaista oslobođena od Bugara. Ali 20 godina tvrđenja, da je tom istom bitkom, a pobjedom srpske vojske i srpskog oružja, »ostvaren san vekovnih ideala — oslobođenje i veliko nacionalno ujedinje-

nje, sva tri plemena, našeg Jugoslavenskog naroda« sasvim je nestručno, nestvarno, neviteško i nevojničko preuveličanje srbijanske vojske, srbijanskog oružja, srbijanskog junaštva, srbijanskih zasluga i prava, a prema tome i srbijanskih nagrada i potraživanja, za plaćanje prodora solunske fronte u vidu 20-godišnje hegemonije i eksploatacije nesolunskih boraca. I s te je strane pokojni Pavle Radić, kada je rekao: »Recite već jednom koliko košta taj Vaš Kajmakčalan, pa da Vam ga platimo« i zbog toga u zao čas poginuo, sasvim pogrešio, kad je otišao u Beograd tražiti i pitati kome treba platiti kajmakčalanski račun.

Od onih 1.200 poginulih ljudi koji su poginuli na Sokolu i Dobrom Polju, bili su svi iz Francuske i Maroka, onih 400 ljudi koji su poginuli na Kozjaku, bili su iz Hrvatske; oni koji su gonili okupatore, zarobili 90.000 Bugara i oslobodili Srbiju ispod Bugara, bili su iz Francuske, dok su oni, koji su prvo u Srbiji, a kasnije i u Hrvatskoj došli kao — Jovo na gotovo, bili iz Beograda.

Pa ipak, iako je na osnovu svestranog i nepristranog razmatranja sve to tako bilo, kroz 20 godina, sav srbijanski svijet prožimalo je jedno uobraženje o veličini, snazi i jačini srbijanske vojske, te samovoljno uvjerenje o zadatcima i posebnim pravima srbijanskog naroda napram Hrvtima (oslobođenje i ujedinjenje!). U ime onih 1.000 mrtvih koji su na Kajmakčalanu pali na sporednim položajima, jer su na glavnim ginuli Marokanci, Francuzi i Dobrovoljci (sa brojem 2.300 mrtvih!) u Hrvatskoj se kroz 20 godina provodila diktatura i hegemonija i po tome terorizirala i osuđivala, da plaća veće, teže i gore reparacije, nego li Bugarska, pa čak i Njemačka. Radi jedne pobjede na solunskoj fronti, a da se pri tome nije mnogo ni razmišljalo, tko je izvojevao pobjedu, izdigao se jedan kult i duh, a s tim u vezi i jedno pravo — tutorstva, hegemonije, terora i eksploatacije Hrvata i Hrvatske. Radilo se što se htjelo, jer se u velikoj pobjedi, do posljednjeg marokanskog vojnika zaboravilo tko je bio pobjednik, a tko čiji osloboditelj i ujedinitelj.

Srbijanci su kao u ostalom Francuzi i Englezi u veličini pobjeda u prošlome ratu precjenili bili svoju veličinu. U svojoj nadutosti, gordosti, te uobraženju, preuveličali su sebe, svoje znanje, snagu i junaštvo, uloge, zasluge i prava.

Uvjereni, uzgojeni, naučeni i uobraženi, da su Srbijanci probili solunsku frontu isto onako kao što su Francuzi i Englezi bili uvjereni da su probili zapadnu, svi su bili pozaboravljali, da su sve te fronte probijene, a narodi oslobođeni i ujedinjeni, više sa svim ostalima nego sa samima njima.

U ovome sadašnjem ratu, takva nemala zaboravnost čijom je zapravo zaslugom, dobijen rat, i probijene fronte iz koje je proisteklo uobraženje o junaštvu, zaslugama i koje kakvim pravima u vidu hegemonija, diktata, terorizma i eksploatacija »pobednika nad pobeđenima«, to se ljuto osvetilo. Ratnici koji su kroz 20 godina i sebe i svakoga svoga uvjeravali, da su svojim srcem i svojim vlastitim snagama, pobijedili cio svijet, kao na pr. Francuzi i Englezi Nijemce, a Srbijanci na solunskom frontu centralne vlasti. Stavljeni u priliku, da se u ovom sadanjem ratu, zaista bore sa vlastitim snagama, a ne sa tuđim, neslavno i nečasno su propali. Kult zapadne fronte, po kojemu je bivšim pobjednicima bilo uspostavljeno pravo evropske hegemonije i terora, eksploatacije i kapitalizma, koji su izbacili Francuzi, a najviše Englezi, kao svoje uvjerenje i svoje pravo na tuđim leđima i na tuđoj muci, kad je bio postavljen i pozvan, da bude obranjen sa svojim vlastitim leđima netragom isčezao. Sa cijelim svijetom bilo ga je lako izvojevati, ali bez svijeta jako teško bilo ga je obraniti.

Na sličan način i solunska fronta uzdignuta je do solunskog kulta. Po tome solunskom kultu, kao i onome zapadnome nametnuto je bilo u Hrvatskoj kao i ostalim dijelovima ove države jedno pravo, iz kojega je proistekla hegemonija, diktat, teror i eksploatacija, koje su Srbijanci izbacili, kao — svoje pravo na osnovu svoga junaštva, svojih zasluga i svojih nekakih uloga u državi po izvojevanoj pobjedi na solunskoj fronti, ali — na tuđim leđima.

I u današnje vrijeme, kada su takva — »prava« stavljena u položaj da ih brane oni, koji su ih nametnuli, uz najbolju volju i najteže žrtve evropski Zapad ta — prava —, zapravo tu svoju evropsku hegemoniju i eksploataciju nije mogao obraniti, a još manje je vjerojatno, da će takva slična »prava« moći obraniti i evropski Istok. Prvima manjkaju Rusi, drugima nedostaju Marokanci, a svima skupa hrabrosti i iskrenosti, da priznaju kako je s tuđom mukom biti lako pobjednik, a bez tuđe još lakše pobjeđenik.

Ante Oršanić

Književni prikazi

PETAR GRGEC: TRI KNJIGE RATNIH USPOMENA

Ove je godine Petar Grgec izdao tri knjige svojih ratnih uspomena sa talijanske fronte. Dvije mu je knjige (»Krvava služba« i »U paklenom Trokutu«) izdala Knjižnica dobrih romana, treću (»Topovi su grmjeli«) Društvo sv. Jeronima među redovitim izdanjima za god. 1941.

Sve tri knjige su jedinstvena cjelina povađena iz piščevih starih bilježnica, stvorene krvavim ličnim doživljajima na sočanskoj fronti i povezane glavnim licem Grgom Mikulinom, u kojem se krije sam autor.

Grga Mikulin je idealist religioznoga tipa, intelektualac i književnik, borac etičkih principa i oduševljeni pristaša jednoga pokreta, koji je baš u početku rata počeo razvijati veliku, tada još pretežno književnu akciju.

Takav se čovjek 24. rujna 1915. u četiri sata ujutro, zajedno sa 37. pučkoustaškim bataljonom, u kojem su služili Česi i Nijemci iz okolice moravskoga grada Znojma, iskrcao iz vlaka zapadno od Trsta u slovenskom primorskom trgovištu Nabrežini. Zatim se našao u prvim bojnim redovima kod Monfalkona, a kasnije u selu Grgasu, dok se konačno nije 9. travnja 1916. u Paljevu u podnožju brda Kuka spustio u streljački jarak kod kaverne br. 8, samo 50 koraka od talijanskoga položaja i tu je u tom »paklenom trokutu« izdržao užasnu borbu točno godinu dana, jer je u svibnju 1917. iza ogorčene borbe, izmožden od umora i u stravičnoj žeđi zarobljen od Talijana.

U toj godini dana proživio je Grga Mikulin trostruku patnju: najprije ličnu, tjelesnu i duševnu patnju neprekidnoga ratovanja u prvom streljačkom jarku, gdje je izmicao minama i granatama, koje su kosile oko njega, ubijale i ranjavale njegove drugove, a kao nekim čudom pustile njega živa, da doživljava duboko i iskreno drugu patnju — patnju socijalnoga reda. U toj patnji Grga Mikulin svaki dan i svaku noć gleda pred sobom neizmjernu bol čovječanstva; fizičku i moralnu bijedu ljudi, uništavanje ognjišta, upropaštavanje ženâ, djece, čitavoga naroda, pače čitavih naroda iz konglomerata ratujuće Austrije. Goli je čovjek ležao pred njegovim očima u kavernama slovenskoga krasa i njegov vapaj — bio on izgovoren slovenski, hrvatski, češki ili njemački — bijaše identičan vapaj unesrećena bića, koje pati u iluziji spasavanja nečega, što je sazrelo za propast.

Tu se rađala treća patnja Grge Mikulina. Zašto se Hrvati bore u tom paklenom trokutu? Želeći propast onome, za koga su se morali boriti, tražili su izlaz iz magle: a što poslije propasti? Nitko nije znao ništa. Javljale su se doduše izvjesne perspektive, ali Grga Mikulin je kritičan, samostalan, otporan i neizmjerno pošten duh, a odatle i njegova sumornost, pesimizam, revolt i revolucionarstvo bez oslona i bez vidljiva izraza.

• Teško je reći, koja je patnja bila strašnija. Mikulinovi su dnevnici bilježili kao seismograf. Njegovo pamćenje i vanredno sređen duh omogućuju mu reproducirati čitave razgovore i događaje, stoga se pred nama razotkrio ne samo jedan iskren, skoro naivno i krvavo iskren duh nego i istinita panorama jednoga strahovito krvava i strahovito prazna vremena, u kojemu se Hrvatima ni iz najkrvavijega krštenja nije rodilo ništa

Ima tu prekrasnih stranica, kojima svu draž daje onaj vječno prisutni prizvuk žive istinitosti, o kojoj one govore. U odlomcima kratkoga daha niže autor jednu zgodu za drugom u nevjerojatno jednostavnom pripovjedalačkom tonu bez ikakovih ukrasa, bez i truna onoga inače uobičajenoga patosa ili frazeološko-psovačkoga razmahivanja kojekakovim jeftinim bujicama napirlitanoga artizma. Baš radi toga, ima u ovim tužnim knjigama toliko istine, životne i umjetničke istine, da nam duša najedamput prione uz te ratnike, počnemo živjeti i osjećati s njima, počnemo se čak i radovati s njima. Njihove radosti su često puta neizmjerno duboko čovječanske, na pr. prestane neprijateljska paljba i osvane miran sunčani dan; u duši se javi život, nada, vjera, nova sitna perspektiva ljepote i u tu obnovljenu tanku površinu ljudskoga bivanja upadne odnekale kap humora, vješta dosjetka, dašak kulture ili mrvica bolje hrane. Čovjek već počinje živjeti i smijati se poput Odisejevih drugova, koji usred najveće žalosti smažu trenutak odaha i mira.

Čudno, Grkčeve su knjige toliko uvjerljive i ljudski istinite, da mi čak ulazimo s njime u borbu, želimo uništiti onoga đavola, što skriven odnekale svaku večer puca i ubija ljude, uživamo u prizoru preciznoga gađanja u topovsko ždrijelo neprijateljskoga »čimbuma«, i žao nam je, što je paljevski trokut osvojen, a naši zarobljeni. Eto i uz golu stijenu i uz bacače mina prione ljudska duša, pa stvara svoju atmosferu od tajanstvenih duhovnih niti, iz kojih izbija ono tajnovito tkivo poetskoga doživljavanja, život!

Ali knjige Petra Grkca kriju u sebi i jedan ideološki obračun. To su možda za njega i najkrvavije stranice, ali ne će ih razumjeti oni, kojima nijesu poznata imena Mahnić, Krek, Rogulja, Ekert i dr. To je obračun sa iluzijama jedne hrvatske generacije iz ratnih i poratnih godina. Najprije obračun sa iluzijom Slovenia docet, zatim obračun sa iluzijom katoličkoga pokreta bez katoličke duše, obračun sa iluzijom katoličke literature, u kojoj se obožavao samo artizam i javljala se imena Vilović, A. B. Šimić; obračun sa iluzijom Ljubljane (»Ni Rogulja ni Mikulin nijesu u to doba pomišljali, da bi se Slovenci ikada mogli složiti s velikosrbima protiv Hrvata«. Str. 150, I. knj.); obračun sa »fikcijom o jugoslavenskom narodnom jedinstvu«; obračun sa Krekovom orijentacijom i »iluzijom nacionalnoga jugoslovenstva« (str. 196.) čitave jedne mlade generacija i jednoga pokreta; konačno obračun sa iluzijom Roguljine nepogrešivosti i priznanjem njegovih »disonanca« i »pogrešaka na sve strane« (str. 198.).

Treba honorirati iskrenost g. Grkca i ozbiljno shvatiti martirij jednoga jakoga duha, kojemu je bilo suđeno da rasvijetli svoju mladost provedenu u magli samih iluzijâ, makar bi njegove knjige sa pripovjedalačke strane više dobile da je barem skratio one duge razgovore sa Roguljom, Krekom, Deželićem, Matasovićem i dr., kad već nije mogao da ih sasvim ispusti. **D. Žanko.**

DENISE LEBLOND-ZOLA: ZOLA,

njegov život, njegovo djelo i njegova borba.

(Binoza: Svjetski pisci, Zagreb 1940.)

O stotoj godišnjici rođenja Zolina izašlo je i na hrvatskom gornje djelo kćerke Zoline.

I po sebi je knjiga teško pisana i puna detalja, a i za naše prilike napose ne će biti prelaka lektira. Počinje obitelju Zolinom, koja je talijanskog podrijetla, iz Zadra. Zatim se crtaju udesi oca Zolina, časnika i inžinjera, da se dobije dojam

energije, koja je bila u ocu i presadila se u sina, energije, koja je svojom **borbom** ispunila dobar dio druge pole XIX. stoljeća, koju polu ona i karakteriše i **čije se** posljedice vuku do naših dana, kad se Zolina Francuska srozava. Knjiga je **pisana** panegirički, to je slavospjev Zoli i njegovim idejama. Svuda izlazi autor u **najpo-voljnijem** svijetlu, svi sukobi s prijateljima, kao sa Cézanne-om, ublažuju se, **otup-ljuju**, koliko se dade. Tu je život, tu su sva djela redom izredana, tu su sva **prija-teljstva** i borbe. Kad se radi o krugu oko Flauberta, onda se ne čudimo, **ako** čitamo: »U čitavoj onoj skupini umjetnika oko Flauberta, Zola je bio **jedini**, čije je prijateljstvo bilo bez ikakovih primisli. Njegovoj prirođenoj dobrodušnosti i iskrenosti bile su isto tako daleke protivštine u Flaubertovu karakteru, kao Gon-courtova zavist ili problematična iskrenost Turgenjeva« (str. 87.). Gđa Zola **gleda** očima svog oca : piše srcem kćerke, koja obožava i pisca i čovjeka Zolu. Ona ga prati na životnim teškoćama, na borbama za Carstva, za republike, u egzilu . . . i bez kraja se raznježuje. Sukob s Cézanne-om otupljuje u nesporazum, Cézanne je odviše vidio sebe u romanu »Djelo«: »možda su ga uvjerili, da je Claude Lantier u mnogo jačoj mjeri njegova slika i prilika, no što je Zola htio da prizna .. Tvrdoglav, kakav je bio, durio se, nije pisao i više nije posjetio svog prijatelja« (str. 127.). Ipak su Zola i slikar »u dnu srca i u svojim uspomenama sačuvali uvijek iskreno međusobno prijateljstvo« (str. 128.). No kćerka se pita: »zašto Zola nije pošao k njemu« (str. 127.). Da se objasne! I žali, što ne može sve da prodre i pro-nikne u Zolinu životu, jer je »u času Zoline smrti bila još tako malena« (str. 128.). Uostalom ona je kćerka iz druge obitelji Zoline, jer Zola je uz svoju ženu zavolio još jednu, koja je postala majka naše Denise. Kako je Denisa zavolila oca »nikada nije mogla vjerovati, da ima djece, koja ne ljube svog oca« (str. 142.). Ali ta dvo-struka obitelj bila je isprva i uzrok boli i nesreće, i za samog Zolu, dok se nije gđa Zola pomirila s novom situacijom i s drugom obitelji svog muža. »Nije nas adoptirala, ali bezgranična je naša zahvalnost za onaj neprocjenjivi dar, što nam ga je dala ovim slavnim imenom«, t. j. time, što su kćerke i sin druge žene dobili ime Zola. Dreyfussov proces iznesen je opširno. Zola je postao idol stanovitog društva. Što sve tu ne čitamo! »Pobožni su mu vjernici slali svetačke slike i iza-zivali božji blagoslov nada nj« (str. 199.). Bilo je tu naivnih čestitaka pobjedniku dana, pisanih »na arcima uokvirenima cvijećem, kao što ih upotrebljuju djeca, kada roditeljima čestitaju u krasopisu« (str. 200.). Tako se odvijao kroz progonstvo do konačne pobjede život posvećen idealima one liberalne demokracije, koja danas izdiše. Mi danas ne gledamo više u Demokraciju kao u čistu i neoskvrnjenu Božicu i ona se danas meće često u navodnike. Kod nas se možda i odviše izdaje Zola, i mi kao da moramo uvijek da klipšemo... Pokopana era staračke ideologije ne će doduše ubiti umjetnika-Zolu, ali Zola-apostol iznenađuje u hrvatskoj sredini... Era liberalističke i individualističke Evrope je zapečaćena, od nje su crpli koristi oni, koji su sami sebe zvali demokratima. Naše revije, koje ne znadu (osim ljevi-čarskih) drugo do li nabrajati detalje i datume i kimati glavom, valjda će i ovom zgodom nabrajati ili nabrajaju. . Svakako ovom zgodom ja ne ću samo nabrajati, kimati glavom i repetirati rečeno, jer mogu slobodno reći, da od umjetnika Zole lučim apostola, koji je dotrajao. Mesijanstvo, koje njemu pridaje njegova pobožna kćerka, za nas ne važi. »Hoće li Francuska predstavljati budućnost, mora sama da bude Demokracija, Istina, Pravda nasuprot katolicizmu i monarkiji« (str. 235.). Tako Zola. Dakle **po Zoli** bi Demokracija bila Istina i Pravda. Da, mogla bi to eventualno i biti, ali u druga i drugačija vremena... I hrvatski narod osjetio je blagotvornost demokracije...

Knjiga o Zoli spada u red knjiga, koje će moći jače zanimati samo poznavače, a od koje ne mogu imati veće koristi i duševne hrane savremeni čitači. Ona zvuči nesavremeno obzirom na potrebe našeg vremena. U koliko je dokumenat o umjet-niku, ona je za naše prilike preteška i prekrcata detaljima, ako se uzimaju u obzir širi slojevi.

Danas, kad se Francuska organizuje na n o v i m temeljima, moramo znati, da je dekadenca Francuske grijeh, koji svi plaćamo, i zato valja da smo si svijesni i toga, da u novom poretku i n o v a Francuska ima da kaže svoju riječ. Meni, koji odviše istinito i iskreno volim Rolandovu »slatku Francusku«, a da samo sipam fraze, plemeniti ljudi ne će stoga zamjeriti otvoren govor. La lingua batte dove il dente duole.

Još nešto ne će biti s gorega da ovdje dodam. Kad se kod nas govori o Zoli, često se spominje i ime Kumičićevo. Izgleda onda naopako, kao da je Kumičić kopija Zole. Međutim treba tu izričito naglasiti, da se radi samo o naturalističkoj maniri, za kojom se htio povesti Kumičić. No ipak je tu razlika. Kumičić nije nigda nemoralan, i ako iznosi nemoralne pojave. I onda sve ideje vode Kumičića desno: on je n a c i o n a l i s t a, i on je i danas savremen i ima što da nam kaže. Njegov program je program hrvatskoga naroda. Po svojim mislima i idejama on nema ništa zajedničko sa Zolom, koji opet nema ništa zajedničko s hrvatskom dušom. Ja ovo ovako tek nabacujem u želji, da naši literarni historici ove konstatacije p r o d u b e, opravdaju, utvrde. Ponavljati fraze o Kumičiću i Zoli postaje ne samo monotono nego i neinteligentno. Ja (što se mene tiče) zapregnut u jaram životne borbe, gdje moraš biti sretan da dišeš, nemogu ovdje više da iznesem no što sam natuknuo.

Knjiga, o kojoj sam govorio, posvećena je stogodišnjici »velikog u m j e t n i k a«. Zola usprkos nekih tehničkih nastranosti ostaje velik umjetnik.

Dr. D. Č.

Dr. JOSIP ANDRIĆ: USTAV SLOVAČKE REPUBLIKE

(Izdanje zadruge »Dobra štampa«, Sl. Požega 1940.)

U kratkom pregledu dao je autor — inače odlični poznavalac političkih i kulturnih prilika kod Slovaka — razvoj ustavne borbe slovačkog naroda od najstarijih vremena njegove samostalnosti, pa sve do raspada Čeho-Slovačke države godine 1939. Svi važniji momenti za održanje toga kontinuiteta slovačke posebnosti redom su navedeni, počam tamo od kneza Pribine u IX. stoljeću, pa preko Svatopluka, Mojmira, Trenčanskog i Jiskre, sve do sredine XIX. stoljeća, kada se na čelu slovačkog preporoda nalazio Ljudevit Štur zajedno sa slovačkim biskupom Stjepanom Moyses-om (ranije zagrebačkim kanonikom). Štur je 1848. objavio »Zahtjeve slovačkog naroda« i oni su postali ishodište kasnije slovačke borbe za autonomiju. Početak XX. stoljeća ispunjen je radom velikog slovačkog vođe Andreja Hlinke. Godina 1915. značajna je po čuvenom Pittsburškom ugovoru između američkih Slovaka i Čeha, na čelu s Masarykom. Ovaj ugovor (u originalu pisan slovačkim jezikom) nazvao je Hlinka »slovačkom zlatnom bulom«. Među ostalim odredbama sadržaveo je taj ugovor i to, da će »Slovačka imati svoju vlastitu administrativu, svoj sabor i svoje sudove. Slovački će jezik biti službeni jezik u školi, u uredu i u javnom životu uopće«. Kako su Česi, na čelu s Masarykom iskupili svoje potpise nakon osnutka Čeho-Slovačke države, nije potrebno naglašavati. Dovoljno je baciti oko na borbu Slovaka kroz ovih posljednjih 20 godina, sve njihove patnje i progone, pa da se uoči tvrdokornost njihove »braće«. Tek nakon sudetske krize i sastanka u Münchenu, priznade praška vlada Slovacima autonomiju dne 6. listopada 1938. Zahvaljujući daljnjem razvoju međunarodnih događaja, mogao je slovački Sabor već 14. ožujka 1939. zaključiti osnutak samostalne slovačke države. I već u petom mjesecu svoje državne samostalnosti, uzakonio je slovački sabor novi ustav samostalne slovačke države, koji je stupio na snagu 31. srpnja 1939.

Slovački ustav temelji se na slovačkom nacionalizmu i vjersko-moralnim načelima kršćanstva. Već u uvodu ustava, kao što je to slučaj i kod irskog ustava, iznosi se duboko priznanje, da od Boga dolazi narodni opstanak, sva vlast i pravo. Osim dva gornja načela, usvojena su načela autoritativnog sistema i korporativnog državnog uređenja. U Slovačkoj može biti samo jedna stranka, a to je Hlinkina slovačka pučka stranka, dok druge narodnosne skupine mogu također imati svoje stranke i to za svaku narodnost po jednu. Ustav zajamčuje osobnu slobodu i privatno vlasništvo, ali je odmah istaknuta i socijalna funkcija vlasništva za razliku od onog u kapitalističkom sistemu. Ustavom je također zajamčena i zaštita rada. Obitelj, brak i materinstvo stavljeni su pod naročitu zaštitu zakona. Pored opće vojne obveze uvedena je obvezatna radna služba i vojnički odgoj prije aktivne službe u vojsci i poslije otsluženja vojničke službe.

U ustavu je također predviđeno, da država, njezini organi i suci odgovaraju za štetu, koju počine nezakonitim vršenjem vlasti i nezakonitim sudovanjem. Ustav uvodi također terminirani pravni red, po kojem zakoni bivše češko-slovačke republike — u koliko nisu izmijenjeni ili ukinuti — prestaju vrijediti najkasnije godine 1950., ako ih slovački sabor ne produži. Slovački pak zakoni i naredbe vrijede najviše 25 godina od njihova proglašenja.

Knjižica dra Josipa Andrića dobro će doći našoj sredini — a moći će dobro poslužiti i kao priručnik, jer je objavljen cijeli tekst slovačkog ustava na hrvatskom jeziku. S. M.

KNJIŽEVNO DJELO RAVNATELJA MATICE SLOVAČKE

Početkom svibnja o. g. odstupio je s mjesta ravnatelja Matice Slovačke u Turčanskom Sv. Martinu 87-godišnji starina Jozef Škultėty, umirovljeni sveučilišni profesor i jedan od najimpozantnijih kulturnih predstavnika Slovačke. Novim ravnateljem te najznatnije slovačke kulturne ustanove postao je Jozef Ciger Hronsky, jedan od najboljih današnjih slovačkih pripovjedača, čije književno ime zauzima važno mjesto u suvremenoj slovačkoj kulturi. Napisao je nekoliko romana, a posebno je priznanje stekao kao novelist, pa u novelistici nema danas u slovačkoj književnosti premca. Zato treba s radošću pozdraviti, da eto tog odličnog slovačkog pisca i mi Hrvati imademo prilike sada upoznati, jer je ovih dana izašla u hrvatskom prijevodu knjiga njegovih novela pod naslovom »Anđelina«. Preveo Ante Šimčik, grafički opremio Josip Restek, a izašla u nakladi Knjižnice Dobrih Romana (Zagreb, Trg Kralja Tomislava 21). U toj se knjizi očituju sve odlike tog prvaka slovačke novelistike: njegovi zanimljivi tipovi, koje izvrsnom plastičnošću obrađuje, njegov neobični stil, njegov fini humor itd. Ova vrijedna knjiga dokazuje, kako slovačka književnost, koja je kod nas skoro nepoznata, ima jakih pisaca i vrijednih književnih djela, za koja treba da se i kod nas zna.

Kazalište

GENO SENEČIĆ: SPIS BROJ 516.

Komad u tri čina. — Redatelj: A. Verli. — Scenograf: M. Trepše.

Senečiću je uspjelo postići, da se o njemu neprestano govori i piše. Već je nekoliko sezona njegovo ime na repertoireu, uvijek sa novim komadom. Poslije »Neobična čovjeka« izgledalo je, da je ovaj agilni čovjek sasvim običan pisac i da već skreće prema pličinama više nego prema dubinama svoga talenta. Uza sve to njemu uspijeva, da »Neobičan čovjek« otputuje i preko granice, da se neprestano nalazi na repertoireu, da se o njemu piše i prepričava, da obiđe cijelu provinciju itd. Ta popularnost i skoro nušićevska plodnost, a nadasve obljubljenost kod svih intendanata i ravnatelja drame, ni u jednom slučaju nije u razmjeru sa njegovom umjetničkom snagom. Naprotiv, sve je to pomalo postalo nejasno, a pomalo i jasno, ako se uzme u obzir, da je Geno Senečić novinar, a navika je našega vremena, da se novinarima mnogo toga dopušta i propušta.

Mora se priznati, da se Senečić uvijek u svojim komadima borio za čast i čovještvo onih poniženih i uvrijeđenih sa zagrebačke periferije, pa mu je i to, pored laganoga nizanja dramatsko-sentimentalnih slika kao i vješto ubačenih »upaljivih« prizora osiguravalo pažnju širih slojeva.

Najnoviji je Senečićev komad u svakom slučaju novost. Na temelju jedne istinite činjenice iz sudskih arhiva Senečiću je uspjelo postaviti na pozornicu realističko-dramatičan sukob između nezahvalnih, pokvarenih, pohlepnih sinova i staroga oca, poštenjaka stare fazone, zagorskoga seljaka, koji je svojom službom kod jednoga uglednoga hrvatskoga učenjaka, rektora i političara (Šandor Brešćenski?) stekao lijep imetak i uživa svoju kuću. Nasrtaji sina Ive, hohštaplera i bitange, pa kćeri Marije i njezina muža na dobroga starca licem u lice toliko je kulturno divljački i moralno ogavan, da je ravnotežu u umjetničkom smislu mogla održati samo herojska dobrota i iskrena plemenitost staroga. I tu je Senečić uistinu krenuo na dublje. Lik staroga »muža« je stvoren u istinskom osjećanju i drhtaju čovještva u tolikoj mjeri, da njegova parola o dobroti ljudskoga srca ni začas ne gubi snagu čistoga umjetničkoga prizvuka. Osim toga stari se bori sa svojom rođenom djecom za čast i moralnu slobodu svoje ličnosti uporno i do pobjede, makar sve pokušava da približi sebi sina Ivana. Pače Senečiću je uspjelo, da i u trećem činu zadrži napetost i da njegov stari moralno pobijedi nedostojnu djecu preko male unučice Silvije, pače da u vanredno simpatičnom, makar moralističkom tonu, udari završnu pointu o novoj generaciji, koja jedina može spasiti naše suvremeno društvo, ako se ponovno poveže srcem uz tradicionalne vrednote djedova, koji su poznavali tajne dobrote. Stoga bi značajno i uspjelo pristajao ovome komadu naslov Dobrota, jer mu sadašnji naslov organski ne pristaje i ne dolazi nigdje do izraza kao sinteza dramatskoga zbivanja, u koliko je sama parnica na sudu pomaknuta u pozadinu i djelo se vrijeme javlja tek kao refleks borbe u Stanićevoj kući i u Stanićevoj duši.

Umjetnička je napetost klonula u trećem činu, kad su djeca od bijesnih vukova postala janjad, a bez neposrednijeg doživljaja. Tek je sreća, da ih je malo uklonilo s pozornice i tako sa duetom stari Stanić i mala Silvija spaslo završetak. Ne može se reći, da su djeca neka naročito izrađena scenska bića, pače njihova poređenja sa licima iz kralja Leara djeluje pomalo namješteno i hladno. Mala Silvija je također zgodno postavljana, kadgod je trebalo radnju pomaknuti naprijed i povezati je u što jače jedinstvo mjesta i vremena.

Dva su naročito vješto udešena »šlagera«, onaj sa seljakovanjem, preko kojega se stiču karijere i bez sposobnosti, te upedice gospođe Fanike, koja pučki persiflira glumce. Ovakovi rekviziti su oduvijek jeftina pomagala Senečićevih uspjeha kod

publike, a ne može se reći, da ovaj put nijesu dobro »palila«, naročito ono sa kožuhom. Dojam je međutim doživio udarac u rebra sa nemotiviranim i papirnatim povlačenjem autorovim: prazni je karijerista naime vrlo brzo izbačen iz službe.

Dujšinu je lako bilo izraditi svoga starca Stanića. Jednoličnu pasivnost i prigušenu zdvojnost nije trebao postavljati na širi registar, a inače je dobar majstor u igri šutnjom. Iza njega je najbolja bila Vavrina Fanika, makar u dopustivom samodopadnom razvlačenju nekih nedužnih detalja. G. Grković je imao malu ulogu čestitoga sina Valenta, koju je i čestito iznio, dok su Rakuša i Repak glumili svoja uzrujavanja i previše očito. Pažljivome inače redatelju g. Verliju nije smjela izbjeći vašarska vika i gestikulacija razmetljiva Salka Repaka, koji osim toga ni odijelom ni držanjem nije harmonirao sa svojom okolinom. Karasekov Gospodin s polucilindrom je naprotiv vrlo diskretno odigrao svoju inače nametljivu ulogu, dok je Kukić bio sasvim u piščevim intencijama. D. Ž.

»Čini se, da nepravda često slavi pobjedu u svijetu; ta načinjeni »red« posvećuje tolika bezakonja, a sa svom prepredenošću tajne ljudske sebičnosti; manjina koja vlada, onemogućuje obnovu privrede uistinu čovječanske.

No ipak postoji pravda, koja se ostvaruje ovdje na zemlji. To nam dokazuje srce, jer ono poštuje istinske vrednote.«

(Maurice Zundel)

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Klaićeva 62a, II. — Uredništvo i uprava nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.

HRVATSKA SMOTRA

BROJ 11-12 STUDENI - PROSINAC 1940. GOD. VIII.

UKLAPANJE U NOVI POREDAK

Ne gledajući samo na ratne događaje, na zauzimanje teritorija, bombardiranje i sve tome slično, jasno opažamo jednu određenu međusobnu inicijativu, pod vodstvom Njemačke i Italije, koja hoće ostvariti u svijetu n o v i p o r e d a k. Ta je inicijativa formulirana također i u jednom paktu, između Japana, Njemačke i Italije, koji određuje u svom prvom i drugom članu, da Japan priznaje vodstvo Njemačke i Italije pri stvaranju novoga poredka u Evropi (čl. 1.), a Njemačka i Italija priznaju vodstvo Japana u stvaranju novoga poredka u velikoazijskom prostoru (čl. 2.). Ovaj je pakt potpisan u Berlinu 27. rujna 1940. Vrlo je vjerojatno, da će se ovaj pakt proširivati ili će dobivati svoju sadržajnu eksplikaciju u novim paktovima, koji će se odnositi na Afriku i Ameriku.

Kako se na afričkom tlu ne nalazi ni jedna država od značaja, afrički će prostor biti uređen paktom između Italije, Njemačke i Španjolske.

Koja će pak država biti nosilac novoga poredka u Americi, danas se ne ističe, jer je još prerano, i jer to može doći na površinu tek onda, kada budu riješeni problemi u Evropi, Aziji i Africi.

Vrlo je važno i vrlo zanimljivo razmotriti narav uklapanja pojedinih država u novi poredak na evropskom kontinentu. U tom ispitivanju svakako je nužno znati, što znači i predstavlja stari poredak, a što novi poredak.

Stari poredak predstavljale su u Evropi Engleska i Francuska sa svim prijateljskim zemljama. Taj je poredak bio sankcioniran v e r s s a i l l e s k i m u g o v o r o m i L i g o m n a r o d a, u međunarodnoj politici. U ekonomskom i društvenom životu bio je označen d e m o k r a c i j o m, k a p i t a l i z m o m i l i b e r a l n o m a n a r h i j o m, pod vodstvom međunarodnog masonstva, u kojemu je golemu ulogu igralo židovstvo. Sav taj ekonomski, moralni i društveni život dobio je danas jedno zajedničko ime: p l u t o k r a t s t v o. Posve je razumljivo, da novi poredak predstavlja likvidaciju verssailleskog ugovora, Lige naroda, plutokracije, a namjesto toga uvodi n a c i o n a l n i, s o c i j a l n i i m e đ u n a r o d n i r e d.

Stari poredak nije htio n i t i n a j m a n j e popustiti pred inicijativama novoga poredka, t. j. Engleska i Francuska i njihovi prijatelji nisu

htjeli ni čuti za bilo kakve zahtjeve i promjene, koje su postavljale Italija, Njemačka i druge države, i zbog toga je moralo doći do historijskog sukoba, u kojem se odlučuje pobjeda jednoga ili drugoga poretka.

Dozovemo li si u pamet likvidiranje poredka u prijašnjim vremenima i gledamo li likvidiranje sadašnjeg poredka, možemo postaviti tvrdnju, da se promjena poredka vrši u teškim i odlučnim historijskim sukobima, a ne u popuštanju, pregovaranju i dobrovoljom prihvaćanju novih ideja i novoga uređenja.

Prema tome, današnji sukob u svijetu historijski je nuždan i prirodan.

Da su Njemačka i Italija bile svijesne ove nužde dokazuje to, što su se temeljito pripravile za sukob; da je i Engleska bila svijesna ove nužde dokaz je to, što je započela organizacijom svih prijateljskih zemalja za sukob, i što je Poljsku gurnula u početak sukoba. Pa dok su Engleska i Francuska još bile nepobijeđene, njihovi su prijatelji i saveznici pokazivali, pod vidom neutralaca, čas otvoreno čas prikriveno, svoju naklonost za njihov poredak, predstavnike vladavine i društvene predstavnike, kao što su na isti način pokazivali svoju nenaklonost za vladavinu i društveno uređenje Njemačke i Italije, čekajući povoljan čas, da aktivno uđu u sukob na strani nosilaca staroga poredka.

Međutim, kad je Francuska vrlo brzo pobijeđena a Engleska potisnuta na svoj otok, ovi su se prijatelji i saveznici našli u neočekivanom i nepredviđenom položaju. Povesti borbu za stari poredak činilo se bezizglednim na uspjeh, a prihvatiti novi poredak nije tako lako, jer — kraj svega ostaloga, još nije Engleska pobijeđena, te su prijatelji i saveznici počeli računati, da sve nije izgubljeno.

Njemačka i Italija su morale biti svijesne ovakvih računa, i zbog toga su proglasile sve prijatelje i saveznike Engleske i staroga poredka svojim neprijateljima.

Ove države su shvatile, što to znači biti proglašen prijateljem Engleske, a neprijateljem osovine, — i na tom shvaćanju je započeo proces uklapanja u novi poredak.

U svojoj biti, taj je proces započeo s namjerom, da se Njemačku i Italiju nasadi i prevari u njihovim nastojanjima oko stvaranja novoga poredka.

Klasičan primjer takvih nastojanja je Rumunjska. Nije se spominjao verssailleski ugovor i njegovi dijelovi, ali se htjelo da sve ostane po njemu. Nije se spominjala Liga naroda, ali članstvo je ostalo. Pokušavalo se igrati na jednog člana osovine proti drugome. Prestalo se javno napadati osovinu, ali se nije prestalo misliti i raditi proti oso-

vine i novoga poredka. Prihvaćen je autoritativni režim, ali je bio uperen upravo prema onima pokretima u zemlji, koji su sami predstavljali nosioce novoga poredka. No, da bi se tobože realno pokazalo, kako država ulazi u novi poredak, izašlo se osovini ususret u ekonomskom pogledu u najvećoj mjeri.

Izdavani su i zakoni proti Židova i masona, ali su masonima i Židovima ostali svi utjecaji, i t. d.

Ukratko, upotrijebljene su sve metode, po kojima bi se moglo dobiti dojam, da je stvoren novi poredak, a to stvarno nije. Osovini je bilo jasno, da je u osnovi svih tih promjena sakriven račun, da se dobije na vremenu, i da se u možebitnom povoljnom času pokaže sve staro u pravoj slici i zbog toga je ona išla dalje. Prema tome, u slučaju Rumunjske imamo jasan primjer, koji pokazuje, da osovina teži da novi poredak u Evropi bude proveden ozbiljno i temeljito, a da se ne radi o tome, da se Hitler i Mussolini zadovolje i polaskaju pozdravnim brzojavima, diplomatskim posjetima ili da se Nijemcima i Talijanima proda žito, grah i petrolej.

Ipak, slučaj Rumunjske je riješen relativno mirno, i na vlast je došla Željezna garda, jedna vrlo jaka organizacija, koja je težila za stvaranjem novoga poredka u Rumunjskoj.

Međutim, slučaj Grčke pokazuje još veću odlučnost osovine u težnji, da se ukloni svaki stup engleskoga utjecanja i održanja staroga poredka.

Po tome možemo zaključiti, da je osovina odlučila dati sve svoje snage za stvaranje novoga poredka, pa da se u današnjoj borbi radi o golemom historijskom sukobu, u kojem nije najvažnije zauzimanje pojedinih država, nego je od prvenstvene važnosti, da se doista manifestira novi nacionalni, socijalni i međunarodni duh i red u pojedinim državama.

Da bi to moglo nastati nužno je da u pojedinim zemljama dođu do izražaja izvorni pokreti i da prirodno, slobodno i stvarno predstavljaju novi poredak. Njemačka i Italija se ne mogu baviti mislima da zauzmu Englesku i Francusku u trajni posjed, pa da time pokažu, kako je i u Engleskoj i Francuskoj zaveden novi poredak. Njemačka i Italija hoće u osnovi, da se makne plutokracija i internacionalne, anacionalne sile, i da u tim zemljama dođu do izražaja narodne snage.

Sasvim je prirodno, da će se ovaj proces stvaranja novoga poredka produžiti na Ameriku, jer današnji sukob ima svjetsko povijesno značenje, i po tom značenju možemo reći, da je on tek započeo i da će se nastavljati više godina. Isključeno je, naime, da bi američki kontinent

mogao ostati izvan ovoga idejnoga sukoba, to više, što se on, i nepozvan, gura u njega, ističući svoju privrženost i spremnost u obrani staroga poredka. Sukob će se prenijeti na sam američki kontinent jer će se na njemu kristalizirati unutrašnje snage, koje će onemogućiti pokušaje da se cijela Amerika predstavi kao jedinstven organizam staroga poredka. Pa upravo zbog toga, što se novi poredak ne može pokazati u vulgarnom osvajanju, nego u p o s t o j a n j u s l o b o d n i h n o s i l a c a i s l o b o d n i h p o k r e t a n o v o g a p o r e d k a, proći će još dosta vremena, dok se razviju u Americi takvi pokreti. Svakako će se taj proces ubrzati nakon što Evropa bude slobodna od staroga poredka, jer nasilja i diktature toga staroga poredka ne će imati više tako veliku moralnu i materijalnu snagu, s kojom bi mogle uspješno i konačno obračunavati s novim idejama, i njihovim nosiocima.

Niti ideje francuske revolucije nisu mogle preko noći oboriti apsolutističke režime i nasilja, pa se ne može očekivati, da bi danas ideje nacionalnih vladavina i država mogle brzo oboriti plutokratsku međunarodnu diktaturu. Sukob između novoga i staroga poredka valja gledati kao jedan historijski proces, koji može trajati i više godina, ako se gleda na cijeli svijet.

Osim toga, uvijek se nestajanje jednoga poredka pokazuje kao izvanredno žilav otpor. Trebalo je dugo vremena, dok je kršćanstvo pobijedilo otpor poganskih bogova; trebalo je dugo vremena, dok je bio slomljen otpor apsolutističkih režima; bio je potreban dugi rad, dok je slomljen otpor ruskog feudalnog carističkog sistema, — pa i danas treba velike borbe, dok se slomi otpor izvanredno moćne i žilave plutokracije.

Ako danas osovinske sile ne ističu mogućnost sukoba sa američkom plutokracijom, ne znači to, da ne postoji na obje strane jasna svijest, da do tog sukoba mora doći upravo zato, š t o o b a p o r e d k a p r e d s t a v l j a j u s v j e t s k i, t o t a l n i i o p ć i z n a č a j, koji bitno isključuje mogućnost, da bi moglo doći do snošljivosti možda zbog toga, što se nalaze na dva udaljena kontinenta.

Amerika, bolje reći sjeverno-američka Unija se sprema na taj sukob i pokušava organizirati sve američke države za taj sukob, ali i osovina se sprema, — i trojni pakt između Japana, Italije i Njemačke samo je prvi dio toga spremanja. Državama novoga poredka je jasno, da se on ne stvara i ne osigurava pobjedom nad Poljskom, Norveškom ili Grčkom, nego općom organizacijom svih ljudi i svih snaga u pojedinim državama na cijelome svijetu. Dakle, p o b j e d a n o v o g a p o r e d k a i l i j e s v e t s k a p o b j e d a, p o b j e d a n a č i t a v o m s v i j e t u, i l i u o p ć e n i j e p o b j e d a, nego samo pokušaj i stepenica u borbi za novi poredak.

Stari poredak je na cijelom svijetu, u svakoj pojedinoj državi rodio zla u različitim oblicima, te izazvao proti sebi i reakcije različitih oblika, no ma kako izgledale te različite reakcije (fašizam, nacional-socijalizam, falangizam i t. d.), one u uklanjanju svojih domaćih zala i u težnji za postizavanjem svojih ciljeva nailaze na čvrsti otpor pojedinih elemenata staroga poredka. Zbog toga, ma kako bili različiti oblici pojedinih reakcija i ma kako bili različiti zadaci reakcionih borbi, ovi zajedno određuju u svojoj borbi elemente novoga poredka nasuprot starome poretku.

Po svemu ovome, mi smo sudionici svjetske borbe, svjetske revolucije, kakve svijet još nije vidio, jer u današnjoj revoluciji sudjeluje skoro istodobno sav svijet, snažno organiziran i zbog razvijene tehnike povezan i upućen u neprestani i brzi tok događaja.

Mi možemo predpostaviti, da možda novi poredak ne će uskoro postići svoju povijesnu pobjedu, nego da će ostati samo golemi pokušaj u stvaranju novoga poredka, ali ne možemo predpostaviti, da ovakva golema dinamična i organizirana borba može biti zaustavljena i uništena u težnji za pobjedom i uspjehom. Dakle, nemoguća je predpostavka, da bi sadašnji povijesni sukob mogao ostati neriješenim i da bi on mogao dati opravdanje i sigurnost starome poredku. Borba ne može biti zaustavljena prije pobjede nad starim poredkom. Prema tome, svi oni koji računaju, da bi se u ovom sukobu mogli tako vladati, kao da bi se moglo prevariti svjetsku povijesnu dinamiku u izmjeni poredaka, stvarno pokazuju, ili da hoće stari međunarodni plutokratski poredak ili da ne razumiju ništa od ove goleme svjetske dinamike. Neutralnost pojedinaca, naroda i država je u ovome sukobu psihološki, politički, ekonomski, kulturno nemoguća i zato neutralaca stvarno ni nema. Sama pak narav ove dinamike isključuje i onemogućuje, da bi se bilo tko mogao smatrati nosiocem i predstavnikom toga poredka, a da to stvarno nije po svojim mislima, osjećajima i djelima. Nemoguće je, da bi mogle postojati države i predstavnici tih država kao članovi novoga poredka, a da to stvarno nisu i da u osnovi to ne žele biti, — i da bi se pri tome moglo govoriti i tvrditi, kako je ostvaren novi poredak.

Dakle, ukapanje u novi poredak mora biti psihološki, politički, kulturno i ekonomski potpuno jasno i određeno upravo zato, što se ne radi o povremenim pojavama, nego o povijesnom započinjanju nove epohe, koja će obuhvatiti život cijeloga svijeta.

Ivan Oršanić

SRPSKI ATAVIZAM

PREMA SUDU SRPSKIH UČENJAKA, KNJIŽEVNIKA I DUHOVNIKA

(Prilog autokarakteristici srpske narodne duše.)

Kao što životopis, što ga o sebi napiše ovaj ili onaj književnik ili učenjak, zovemo grčkom riječi autobiografija, tako je pravo i onu karakteristiku, koju sin kojega naroda napiše o svom narodu, nazvati grčkom riječi autokarakteristika. Nu dok se u gotovo svakoga naroda može naći po koja veća autobiografija, pa tako i kod Srba, mora se istaknuti, da su karakteristike pojedinih naroda vrlo rijetke i vrlo manjkave ili inače netačne, ako ih doista ima, jer se slaba strana ili prešućuje ili umanjuju, a vrline rado povećavaju. Što se tiče srpske autokarakteristike, ona je, koliko je bar meni poznato, najpotpunije izašla iz pera g. Vl. Velmara Jankovića u djelu »Pogled s Kalemegdana — Ogled o beogradskom čoveku« Beograd 1938., ali je i ona manjkava, jer se nije dosta osvrtala na srpsku povijest srednjega vijeka, a srpski atavizam mora vući lozu barem od Nemanjića.

Da se kod izgradnje djela o rasnoj ili narodnoj duši mora što dublje zaći u povijest, upućuje nas francuski učenjak Le Bon u svom djelu »Psohologijski zakoni o razvoju naroda«, str. 22. i 23. (prema prijevodu Dra Sl. Ježića od god. 1920.); tu čitamo:

»Svaki čovjek u istinu ne reprezentira samo proizvod svojih izravnih roditelja, nego i svoje rase, to će reći cijeloga niza predâ. Mi smo u isti mah i djeca svojih roditelja i svoje rase. Ne samo osjećaj, nego i filozofija i nasljeđivanje tvore za nas od domovine drugu majku«.

Kad je govor o simbiozi rasâ, valja vazda pred čima imati važne pojave, što ih je Le Bon nanizao na str. 4—6:

»Upravo zato, jer nerazumijevanje upravlja odnosima između različitih naroda i jer ih mi hoćemo da sudimo po svojim ličnim osjećajima i idejama, teško je predvidjeti postupanje tuđih naroda i njihovih vladara u danoj okolnosti«.

»Evropski je rat i opet jednom pokazao, kako duboke mogu biti različnosti u duševnosti između narodâ prividno jednake civilizacije, koji već dugo izmjenjuju svoje ideje i imaju neke zajedničke interese«.

»Kako će problem, nikao iz raznolikosti rasa i međusobne odvratosti, koja je tome posljedica, naravno nadživjeti rat, velika će poteškoća budućnosti biti, da se izmijene grupiranja različitih narodnosti, koje su tada u borbi po cijeloj površini Evrope, a naročito na Balkanu«.

»Dugo će još različnosti rasâ stvarati izvore sukobima, naročito kod polucivilizovanih naroda, kao što su Balkanci, kod kojih ništa nije moglo stišati vjekovne mržnje«.

»Na antagonizam rasâ djeluje vrijeme veoma polagano. Ako se katkada pričinja, da se je jedan narod promijenio, nepredviđene okolnosti ipak konačno otkriju, da su te promjene bile samo prividne i odnosile su se tek na sporedne strane osobnosti«.

Ovakoga utjecaja atavizma jako se boji g. Janković, jer on u spomenutom djelu str. 110. i 111. — veli ovo:

»Strahovita je zavisnost sudbinska i čovječja međuzavisnost živih i mrtvih, sadašnjih od bivših, budućih od sadašnjih. — Naš stid, naše prezanje pred zločinom, naša služba drugome inšpirišu se na mrtvima. Ko nema kanala za dovođenje fluida mrtvih u sebe, ko nema toga tkanja blagodarnih mrtvih u sebi, treba ga se bojati. Taj lakše poteže nož. I organizuje rat sviju protiv svih. To tkanje koje su istorija i njena snaga sačinili u čoveku, mora da bude živo u njemu, čak i onda, kada odriče vrednost onima, koji su ga stvorili. Može biti čovek ko je u sukobu sa svojim roditeljima. Ali ne može biti čovek, koji zaboravi svoje roditelje. Apstraktni, biološki, ekonomski čovek je opasan kao barut ili beznačajan kao prašina. Ko god je samo svoj, nije ničiji«.

No budući da ni spomenuto djelo g. Jankovića nije potpuna karakteristika srpske rasne duše, treba najprije prikupiti elemente iz pera onih Srba, koji su proučavali prošlost i sadašnjost svoga naroda, pa utvrdili životne pojave, koje se mogu shvatiti jedino kao ostvarenje nagona srpske narodne duše. Sinteza svih tih priloga će dati praktičnomu psihologu pouzdanu građu, da od nje sastavi pregled nepresušivih izvora svih tajnih sila, kojima se bezuvjetno vazda pokorava i pojedinac i sav narod.

Na prvom mjestu treba istaknuti sud pjesnika Rade Njegoša, crnogorskoga vladike i vladara, o srpskim vladarima i velikašima Srednjega vijeka, kako ga nalazimo u »Gorskom vijencu«:

> »Bog se dragi na Srbe razljuti
> Za njihova smrtna sagrešenja:
> Naši cari zakon pogaziše,
> Počeše se krvnički goniti,
> Jedan drugom vadit oči žive,
> Zabacivši vladu i državu,
> Za pravilo ludost izabraše.
> Nevjerne im sluge postadoše
> I carskom se krvlju okupaše.
> Velikaši — proklete im duše!

Na komade razdrobiše carstvo,
Srpske sile grdno satriješe;
Velikaši — trag im se utro!
Raspre sjeme posijaše grko,
Te s njim pleme srpsko otrovaše«. (Stih 198—212).

Koje su duševne sile tjerale te vladare i velikaše na takva djela?

Prema djelcu »Crvena Hrvatska« od Save M. Štedimlije — str. 97. i 98. srpski povjesničari: Stojan Novaković i Stanoje Stanojević ne mogu ni u kojem pogledu pohvaliti vladanje cara Dušana, jer je bilo nezadovoljno i plemstvo zbog njegova krutog centralizma i svećenstvo, što je Dušan bio pogazio tradicije sv. Save i prekinuo vezu s grčkom crkvom, napokon i sav narod, jer je stenjao pod teškim dužnostima, a nije imao nikakvih prava. Na str. 98. čitamo ovaj sud jednoga srpskoga velikaša o caru Dušanu odmah iza njegove smrti.

»Zaneo se visinom dostojanstva i veličinom vlasti toliko, da je ne samo lakomim očima gledao na tuđe gradove, koji nisu bili njegovi, da je ne samo nepravednim mačem pljačkao one, koji ga ničim nisu uvredili, da je ne samo opako lišavao grčkih sloboda i uprave ljude, koji su u njima odgojeni i odrasli, nego je nepravdu raširio i u oblast božansku, te je pogazio stare crkvene uredbe i grdno porušio od otaca ostavljene granice i počeo cepati i seći kako je stigao, načinivši se kao neki nebeski sudija i zakonodavac, koji postavlja zakone ne tek zemaljskim, nego i božanskim stvarima, vršeći i u njima svoju volju«.

Prema tome nadimak »Silni«, koji se stalno nalazi uz ime cara Dušana, može imati dva značenja: prvo, prema kojem je on bio svoju državu učinio silnom ili moćnom, a po drugom bi taj nadimak značio isto što i silnik u svojoj cjelokupnoj upravi kao i knez Miloš iz dinastije oborenih Obrenovića.

U knjizi »Pogled s Kalemegdana« str. 73. čitamo poglavlje »Patrijarhalno junačko shvatanje«, koje nam ovako prikazuje karakteristiku srpske duše u Srednjem vijeku:

»Pre Kosova Srbi su bili hrišćani, ratnici, državotvorci. Posle Kosova oni su gonjeni hrišćani, pobeđeni ratnici ,okovani državotvorci. U svojoj državi nisu uvek znali šta da rade sa sobom i sa svojom slobodom i grešili su feudalnom sebičnošću protivu samodiscipline i kraljevi i velikaši, a pomalo i ostali narod bespravni«.

Prema srpskim izvorima, a osobito prema Dušanovom zakoniku čitamo u »Istoriji srpskoga naroda« od Majkova, a u prijevodu Đure Daničića, II. izdanje, str. 57. ove važne konstatacije:

»Dušan kao vjeran branitelj pravoslavne vjere žestokim uredbama izgoni iz svoje zemlje a osobito iz osvojene Bosne katolicizam. Pravoslavnome sveštenstvu bi zadana dužnost starati se da se obrate svi latini (t. j. katolici) u pravoslavnu vjeru, a latinskom sveštenstvu bi zabranjeno privlačiti pravoslavne u svoju vjeru. Svima pravoslavnim, koji bijahu prešli u latinstvo, zapovjeđeno bi na novo se obratiti u pravoslavnu vjeru, a koji ne bi poslušali, određene im biše kazni. Latincima ne bješe slobodno ženiti se ni živjeti među pravoslavnima dok sami ne postanu pravoslavni. Ko bi sakrio latinca ili prodao pravoslavnoga inovjercu, za njega bi određena žestoka kazan«.

Ovakovim duhom prema katolicizmu vazda je disalo srpsko pravoslavlje, kako nam to svjedoče razne fratarske kronike (Jelenić: Kultura i bosanski franjevci. Svezak I.). Za sadašnjost nam je takovih dokaza dala i suviše borba u parlamentu i izvan parlamenta proti konkordatu. Ovo dakle sve tačno odgovara logici atavizma, koji datira od prvih dana dinastije Nemanjića. Zato se je g. Janković u svom djelu jako udaljio od povijesti, vjesnice starine, kad na str. 143. ovo tvrdi: »Pravoslavna svetosavska crkva nikad nije stajala nad narodom, pored njega, protivu njega; a isto se tako nikome nije naturala ni kao crkva i kao vera. Nikad nije bila ni aktivna a kamo li agresivno misionarska; nikad nije bila fanatična niti je u ime Hrista ikoga spaljivala ili kao takva ratovala.«

O moralu srpskoga naroda u doba domaćih vladara piše ista knjiga na str. 71. i 72. ovako: »Ubistvo, nasilje, sramota, uvreda, preljuba, pijanstvo, krađa i pokora (»razboj«), požeg, (podmetnuti požar), kovanje lažnih novaca, javno prisvajanje tuđega imanja i pobjeg (dezertiranje) — to su prijestupi na koje se pazilo. — Iz onoga što je navedeno za ubistvo vidimo da se to zlo često činilo javno i u naglosti bez straha. Vlasteli ubijahu sebre i sebri vlastele. Bilo ih je koji takim zločinstvom proliše krv svešteničku, roditeljsku i rodbine svoje. Kako se vidi, nijesu u Staroj Srbiji rijetke bile krađe i pohare; o njima Dušan često govori u zakoniku. A to pokazuje da onda zemlja još nije bila uređena i da je u svemu opštinskome (socijalnom) životu bilo zgoda za take prijestupe. Neki članci pokazuju, da su kadšto vlasteli zaklanjali hajduke. Ali su i kazne bile žestoke za krađu i poharu, a bile su jednake i onome koji bi učinio i onome ko bi pomagao: lupežu se uzimao vid i hajduk je bivao obješen. — Ko bi zapalio drugome imanje i ko bi kovao lažne novce, bivao bi sažežen«.

Kakvi su bili Nemanjići prema vjeri, svjedoči nam Majkov na više mjesta svoga djela. Tako na str. 15. čitamo za utemeljitelja dinastije Nemanjića:

»Nemanja u djetinjstvu svojem bi kršten po latinskom pravilu, a latinis haereticis, kako kaže ljetopisac, jer u zemlji gdje se rodi, bijahu latinski sveštenici. Od trideset godina krsti se na novo u pravoslavnoj vjeri, i od to doba jednako bijaše na glasu s pobožnosti i zadužbina.«

Na str. 19. doznajemo, da su Nemanjini sinovi, Vukan i Stjepan I. stupili u pregovore s papom radi povratka u krilo katoličke crkve, samo da im pomogne u međusobnoj borbi za vlast u državi. No kasnije se braća pomiriše, te tako iščeznu i osnova, da prime katolicizam. Na str. 20. nalazimo, da je Stjepan ipak krunjen papinskom krunom god. 1217. i prozvao se »Prvovjenčani«, no poslije opet okrenu leđa Rimu, te ga brat Sava, srpski arhiepiskop, okruni god. 1222. Za kralja Milutina veli Majkov na str. 32. ovo: »A da bi se umilio papi Milutin preko majke svoje Jelene (katolikinje) obeća uvesti u Srbiju rimokatoličku vjeru i izagnati patarene. Ali neredi u Bugarskoj odvratiše mu pamet od toga obećanja«. Milutin se obraća na papu: »Već mu papa posla ispovjedanje vjere i osvećenu zastavu, kad u jedan put razdor s Mlečićima razbi Karlu sve što mišljaše. Milutin videći ga slaba raskrsti s njim, a papi javi, da ne može uvesti u svoju zemlju rimokatoličke vjere, jer se boji gnjeva taština i bratina.« (str. 36.) Tako očijukanje s Rimom nalazimo i kod Stjepana Dečanskog (str. 38.) i kod Dušana (str. 45—46.).

Sada ćemo navesti nešto iz XVIII. stoljeća.

U III. izdanju »Istorije nove srpske književnosti od Srbina Jovana Skerlića (Beograd 1921.) čitamo na str. 23. ovo:

»Na narodnim saborima redovno se dižu velike optužbe protivu mitropolita i vladika, koji su pravi despoti prema narodu i mlađima, koji primaju mito, udaraju samovoljno teške namete na narod, prodaju crkvena mjesta i činove, olako bacaju anateme na pojedince i na cele opštine. Građanski predstavnici gotovo neprestano traže da se vlast crkvenih starešina ograniči, da se prestane sa njihovim velikim zloupotrebama, i da svetovnjaci, sam narod, dobija udela u uređenju unutrašnjih poslova srpske crkve. Kaluđera i popova bilo je nesrazmjerno mnogo i na njih se iz naroda dizala ista takva povika kao i na episkope. Kaluđeri su bili ogrezli u neradu, bogatili se na račun manastira, živeli često ružnim i raspusnim životom. Popovi, neobrazovani, slabo pismeni, katkada sasvim nepismeni, kupovali su svoja mesta od vladika, i da bi isterali trošak, skupo su se naplaćivali od naroda. Kroz ceo XVIII. vek iz građanstva i naroda čuju se žalbe i tužbe protivu crkvenih ljudi, ističe se stalna potreba da se njihova velika vlast ograniči, njihovi prihodi odrede i njihovo obrazovanje podigne. U te sukobe između svetovnih i duhovnih staleža često se mešala i državna vlast na štetu same pravoslavne crkve.«

Da je vjera samo nacionalno obilježje, a da ne ide duboko u duše seljaka i građana, inteligencije, dapače ni nekih pravoslavnih popova, svjedoči nam najprije izvadak iz Matavuljeve pripovjetke »Pop Agaton« (Mostar — Paher i Kisić. 1899.) na str. 56., gdje pop Agaton govori za svoga sina Mladena, da je učeći u Beču medicinu izgubio vjeru, pa da govori: »da nema Boga, da nema duše, da je sve veštačko«. Na ovo nadovezuje isti pop ovu bolnu istinu: »Zar da ljudi žive kao stoka? Ako je to... ako je tako, onda su nam škole na zlo. Zar mi Srbi... ali ostavimo to, jer danas ima i popova, koji tako misle.«

Vrlo je važno sve ono, što g. Janković iznosi u svojoj knjizi pod naslovom »Gresi XIX veka« (str. 155—156), nu radi prostora donosimo samo neke odlomke:

»Naš ustalački oslobodilački XIX. vek imao je i svoja naličja koja se tek sada ukazuju u punom zlu. Demokratičnost koju smo doneli sa sobom iz svojih duhovnih i socijalnih osnova zloupotrebili smo često na štetu docnijih pokolenja. U borbi za pravdu i slobodu nju je često zloupotrebio srpski inteligent, shvatajući narod kao opit (v. pokus), kao sredstvo svojih političkih i ekonomskih koncepcija.

A isto tako i narod iz mase, u momentima kad je u njemu lokalna sebičnost prevlađivala i kad se svetio svom rođenom kaputašu kad je uopšte slobodno polazio, za svojim malim egoizmom i zaostalošću, zloupotreba demokratičnosti je dala mogućnost za siledžinstvo i dahiluk Milošev (po velikim i bogatim turskim uzorima) i svih tolikih Miloša, malih i velikih, posle njega: ona je dala potku za nejažljivu, nedisciplinovanu i inatsku demagogiju Vučićevu i svih Vučića, malih i velikih, posle njega. Junaštvo i čovještvo iz pokreta, bune, ustanka, rata ustupalo je iza svakog većeg podviga (djela) mesta civilno sirotinjskom životu u kojem bi nesavladivi kompleksi rajetinstva: otimačina, uzurpacija, krvništva odozgo — i dovijanja, povijanja, šeretluka i podvale odozdo, zaigrali svoje divlje i nastrano kolo. A sve to, i odozgo i odozdo, radio je seljak, sa sela i povarošen, dugovek, dugoročan u računu i u izdržljivosti, seljak laganog nekoncentričnog života, ekstenzivnog gazdinstva, seljak koji je od rajetina preko noći postajao domaćin, ustanik koji je proizveden za komšiju, hajduk koji je uskočio za kneza i diplomatu, poljoprivrednik koji se u prvom predahu i u želji za što većim svojim počeo naglo zaduživati.« (str. 155—156.)

»Ali u isti mah i seljak koji je jednakost, pravdu i slobodu u unutrašnjem političkom životu osetio najpre kroz partijsku borbu koja mu je davala iluziju da zaista slobodno odlučuje svojom sudbinom, ali borbu koja ga je prerano demoralisala. Inteligencija je tu

najviše zloupotreba izvršila sa njegovom demokratičnošću, rasparčavajući njegovu kolektivnu nagonsku volju za realizacijom velikih narodnih ciljeva. Ona ga je uljuljkivala ponekad i u misao da su država i narod u celini dovoljno obezbeđeni i da se u okviru te obezbeđenosti može igrati i najrazuzdanija partijska igra. U stvari kroz nju je narod samo pomagao familijarni nepotizam, klikaštvo političkih i profitlijskih kružoka i sve one ostale negativne nuzpojave koje je život partijske diferencije doneo novom Srbinu iz Srbije, u docnijem razvitku njegovih revolucijom stečenih ustanova. Bilo je vrlo teško podnositi i u slobodnoj Srbiji razuzdanu unutrašnju političku borbu onome ko je hteo da održi neka viša merila civilnog života. Zato je bilo bekstva u Evropu.« (Str. 157.).

»Svaki pojas — piše dalje Janković u spomenutoj knjizi — naše inteligencije koja je hitala u Evropu, ili iz Rusije primila obrade evropskih ideja, sve te plejade idealiste i stvarnika (realista), materijalista i pozitivista, svih nijansa i pravaca, antireligioznih i antiduhovnih, progresista, demokrata, socijalista, komunista, republikanaca, prosvećenih, kulturtregera, donosile su iz Evrope, sa raznih univerziteta, po neku »posljednja reč nauke«. I čim su se ti ljudi vratili sa studija, oni su svoju »novu nauku« — primljenu pošteno, ali ne kritički, primljenu u zamenu za svu dosadašnju mračnu veru, ali i sa svom površnošću skorojevića — širili u štampi i u politici, oslobođavali narod od »zabluda i obmana« proširivali puteve načela asimilacije. — Neobuzdana strast prihvatanja tuđeg naprednog, evropskog (u značenju najvišeg) nije bila zaustavljena nikakovom preprekom tradicionalizma, bar u duhovnom pravcu. — Od tog halapljivog, a nesvarenog primanja ostala nam je ropska navika da uvek imamo punu mešinu tuđe mudrosti i znanja, da se za tim povodimo. — U ostalom, u naporu, da preko noći postane Evropljanin, naš čovek nije uspeo.« (str. 160—161.).

»Današnji naš inteligent je žrtva onog osušenja duše, koju su naši narodni napori u njegovoj duševnosti proizveli, a Evropa posula svetlucavim peskom odozgo; on je mnogo ogoleo. — Stari gresi povampiruju se; radi inteligencija za sebe, a od naroda traži i dalje da ostane samo materijal za njeno eksperimentiranje. Od naroda pravi masu od toga naroda koji je bio sposoban na nošenje istorije. I čudi se još što naprimer u političkom delanju narod pokazuje znake moralne zamorenosti, sa svima dnevnim osobinama lukavstva i šeretluka, plaćenog ubeđenja i grube prevrtljivosti.« (str. 163—164.).

Držanje srbijanskoga seljaka prema svom kaputašu formulira g. Janković na str. 176. ovako: »Seljakov bes na varoškog kaputaša je star i kroničan ima uvek svoje nove izvore upravljanja; ali to ipak nije ona

vekovna mržnja, kmeta prema feudalcu, roba prema gospodaru. To je mnogo mlađi afekt«.

Poslovni zapadni čovjek stoji prema Srbijancu — na str. 127. — ovako: »Sebičnost kod modernog zapadnog čoveka je nasmejana, uljuđenija, nije seljačka. Nasmejanost prepredena u poslovima, prefinjenija, podvalidžijska; rat sticanja vrši se s maskom i s uvijenim cinizmom, sa taktom izrađenim, rafiniranim, sa zaslađenim manirima. Sticalački i vlasnički žar našeg čoveka s Istoka je u primitivnom ruhu. On ispada suh, hladan i brutalan onda kada misli da je samo poslovan, jednostavan i prirodan. Kad je međutim u pitanju blagorodni tip, onda mu se zbog prirodnog toka oplemenjenosti, zbog superiorne organske ravnoteže duhovne kulture i prirodnih osobina, teško mogu prineti poređenja s odnegovanim tipom našeg zapadnog čoveka, bilo Srbina, bilo Hrvata ili Slovenca«.

O malograđaninu i seljaku izriče g. Janković na str. 126. svoj sud ovako:

»Malograđanin i seljak, pun nasleđenih mana i poroka jedne mučne političke prošlosti koja je sve manja što je slabije delovanje velike ideje vodilje; čovek iz sredine koja je bila mala kao i svagde gde je mala, uz to čovek koji decenijama nije pravo stigao, u masi, da se bogzna koliko brine o sebi kao mirnom građaninu, i koji sad, čim je dočekao takoreći prvi put posle sto godina da se obraduje prosperitetu ličnom, užem, žuri da tu brigu zbrine, da stigne gde je propustio ne samo on nego možda i njegov deda, i da iskoristi što se iskoristiti može«.

U poglavlju »Bratsvo i nebratstvo« — str. 122. do 124 — imamo paralelu među Srbijancima i svima ostalim prečanima; odatle uzimamo samo ove odlomke:

»Na delu, zajedničkoj saradnji, osetile su se razlike između onih naših ljudi koji su došli ispod Vizantije i Turaka i iz svojih sopstvenih napora revolucionarnih, između onih koji su došli ispod uticaja Rima, Evrope, Austrije i priključili se rezultatima narodne revolucije. — Vuku se svuda uticaji i razjedinjuju. — Bratsvo trpi i od samih razlika među onim ljudima i krajevima koji su beogradsko životno snalaženje odavna primili a kamo li kod onih koji su u toj svojoj životnoj odluci skorašnji. Davnašnje su razlike po sredi; zato ne nastaju preko noći. — Oni koji su pridolazili u Srbiju iz turskih krajeva, lakše su se prilagođivali; tako doseljenici iz Hercegovine i Bosne, iz Južnih krajeva (Kosova, Matohije), sa periferije, iz slobodne Crne Gore. Drugačije je bilo sa onima koji su potpali pod uticaj austrijske građanske civilizacije, njenih ekonomskih, pravnih i kulturnih odnosa. Mentalitetske razlike između Srbijanaca i prečana (Srba, Hrvata, Slovenaca) beogradske orijentacije postojale su

oduvek. — Mnogi su se prečanski Srbi (inteligencija, dabome) vraćali iz Srbije i za vreme Miloša i kasnije zato što su već bili usisali i građansku urednost (skoro bi čovek rekao uljuđenost, što nije bilo po sredi), prošli kroz jozefinistički uticaj prosvećenosti i racionalizma, a sem toga nosili u sebi po malo i reakciju na policijsku državu i na tiraniju samodržavnu posle francuske revolucije i Napoleona, imali sasvim druge pojmove i o državnom pravu koje nisu mogli, posle sve preživljene borbe staleža i privilegisanih redova identifikovati sa pravom kneževim: civilno pravni pojmovi isto tako bili su im već rimsko-pravno razrađeni, a ne nejasni i neodređeni. Pravno osećanje, prosvećenost i racionalizam nosili su, makar i iz treće ruke, više no Srbi iz Srbije, nosili su uz to u jednom kalupu primljenom sa strane i zato su se teže rastajali od njega, jer im je bio ne organski deo razvitka, nego model u koji su se veštački kalupili. Teže su zato podnosili samovolju i despotizam Miloševu (i docnijih Miloša) nego što su to podnosili Srbi iz Srbije, navikli na još težu samovolju tursku; teže podnosili i neprosvećenost prilika, jer su živeli u poređenju sa Austrijom a Srbijanci u poređenju sa Turskom; teže su podnosili i nesređenost privatno-pravnih odnosa nego Srbijanci, koji za tu sređenost nisu znali, sem po ostatku svojih prava u zbilju«. Na ovo nadovezuje g. Janković citat iz nekog djela Gjorđevića: »Donoseći svoje osobine, svoj mentalitet i svoje poglede na Srbiju i narod u njoj oni nisu bili mnogo u volji primitivnim, ali krutim, trezvenim i prirodnim Srbijancima. Budući uz to dostižni i umesni, oni su brzo uspevali u svojim karijerama i izazvali nenavist Srbijanaca, koji su smatrali da su zvanja i karijere njihova privilegija«.

»Ta razlika, uz izmenjene uslove, psihološki stoji i danas u pogledu razlika istočnog i zapadnog čoveka beogradske životne orijentacije«.

Primijetili bismo, da kad postoji ta razlika, to znači, da postoje i dvije orijentacije, a ne samo jedna i to beogradska.

Iz brošure »Hrvatstvo starih Dubrovčana i bosansko-hercegovačkih muslimana« od S. B. — Koprivnica 1927. — donosim sa str. 63. ova tri srpska suda o Srbijancima:

»U čaršiji, mahom nije razvijen osjećaj dužnosti, odgovornosti i uzajamnosti; često prevlađuje sitan moral, koji samo sebe gleda; dobit je glavno i dopuštena su sva sredstva, koja k njoj vode; pri radu i pazaru nerijetko se služe podvalama, a mahom nema dovoljno lojalnosti, da se čovjek rijetko može na koga osloniti«. (Jovan Cvijić)

»Mi smo Srbi djeca hajdučka. Mi smo samo izvana prefarbani divljaci. Navukli smo na se francusko odijelo i naučili nekoliko njihovih društvenih izraza, ali smo u duši ostali divljaci«. (Jovan Skerlić.)

»Taj srpski tip ne može još dulje biti nosiocem nikakva kulturnog

razvoja, nikakvih viših vrijednosti. Surovost i pokvarenost toga tipa odbija sve čestite elemente i kod Srba, a Hrvati i Slovenci misle se od njega braniti svojim autonomijama...« (Dr. Mirko Kosić, sveučilišni profesor.)

Nema sumnje, da je g. Janković također bar jedamput čitao ta tri suda, a ni njegovi sudovi nisu osobito povoljni po kakvoću srbijanske rasne duše, pa ipak on kaže da su poslije rata izašla dva tipa beogradskog čovjeka posve protivnih značajeva (Str. 181.—183.). Prvi tip je kvalificiran ovako: »Taj čovek brani u sebi ne poredak kako je mehanički nastao od 1918 nego pre svega domovinu kao narodnu, državnu, društvenu, dakle kao moguću i potrebnu duhovnu zajednicu. Taj čovek hoće da organski nastavi period od 1804—1918 na obnovljenim osnovama, ali na starom kolektivnom iskustvu. To je novi čovek beogradske životne orijentacije, koji ne kida s prošlošću, u želji da na nju nadoveže budućnost, baš i onda kada je u pitanju socijalno osećanje, a ne samo narodno«. Odmah iza toga čitamo karakteristiku drugoga tipa:

»Njemu nasuprot stoji tip koji se i kod nas, kao i drugde u svetu, u Evropi i u Rusiji, prikazuje kao suprotnik, pa i protivnikom prvom: ekonomski čovek, homo oeconomicus. On se kod nas pojavljuje kao skupni rezultat psihološkog procesa koji je izazvao osušenje dušâ, doveo do istrošenosti osnova koje su narod do 1918 vodile — i kao radikalni primalac spoljnih orijentacija, nekada evropsko-ruskih, a sada rusko-evropskih. U tom tipu čovjeka je više ili manje umro hrišćanski bog, njegova religija i njegova etika. Taj čovek smatra da može da živi i bez ikakvog sećanja na Karađorđa, Vuka, na mrtve u balkanskom i svetskom ratu. Čist balast je za njega svako pominjanje sv. Save, Dečana, Strossmayera, Dositeja, Njegoša. On ne vidi potrebu jugoslovenske državne zajednice, duhovne zajednice beogradskog čoveka, samostalne kulture te zajednice. Domovina postaje nepotrebna, preteška obaveza; odnos prema čoveku sveden na međusobno ugovoreno stanje o uzajamno izmirenim uslugama; sloboda toga čoveka ograničena je samo pritiskom drugih. Sreća i blagostanje njegova društva zasnovana je na objektivnim uslovima koje daje racionalna i diktaturna organizacija najjače materijalne sile u društvu; ciljevi čovekova života svedeni na tehničku službu u toj organizaciji i duševnost ograničena na biološku funkciju; dinamičnost ubeđenja potrebna jedino za rušenje starog. Prošlost je prošla i zato ne postoji; sadašnjost je zapreka za organizovanu budućnost; budućnost je sve što služi organizaciji najjače sile u društvu. Sve drugo je zapreka. A s o g n e p o t r e b a n, č o v e k m o ž e s v e. Čovek prema tome može stvoriti, bez ičije pomoći, sreću i blagostanje i svoje i ostalih ljudi ako se pre svega oslobodi svoje prošlosti.

Na toj grubo nagoveštenoj raskrsnici prestaje beogradski čovek i nastaje čovek nove beogradske životne organizacije: čovek amputiran od domovine i njenih etičkih veza »slobodan od predrasuda razdoblja od 1804—1918, čovek koji je sam sa svojim egoizmom na svetu i koji se u prvom strahu od samoga sebe, od svoje sopstvene hladnoće i spremnosti na zlo, hvata prve ekonomske mehaničke ideje koja mu daje dovoljno razloga za njegov novi slobodni stav«. Na koncu donosim iz Jankovićeve knjige sa str. 96. ovu neobičnu važnu ispovijed:

»Od svih krajeva Evrope Balkan je najmanje Evropa. A na Balkanu, od hrišćana, najmanje su to Srbi i Bugari«.

»Hrvatska Straža od 27. IV. 1940. donosi izvadak iz poslanice episkopa brzoničevskog (?) Venijamina — prema »Srpskom Glasu«:

»Srpski narod, možda više nego i jedan, jeste primer pobedonosne snage Gospoda Isusa Hrista i Njegovog Jevanđelja. Istorija srpskoga naroda je veličanstven dokaz nepokolebivosti Pravoslavlja. Sve što je veliko i svetlo i dobro u srpskom narodu dolazi od Pravoslavlja. Sveti Sava je učinio srpski narod pravoslavnim, a Pravoslavlje je dalo srpskom narodu onu duhovnu i moralnu veličinu, koja ga je učinila velikim po slavi i ako beše mali po broju, velikim po herojstvu i ako beše slabo snabdeven ratnim oruđem, velikim po znanju osnovnih stvari i ako ne beše pismen. Sve srpske pobede su pobede Pravoslavlja. Kad slavimo pobede Pravoslavlja, slavimo i sve pobede srpske. Otud je bezuman svaki onaj, tko misli da može razdvojiti Srpstvo od Pravoslavlja, da može biti Srbin, a da ne bude pravoslavni hrišćanin. Bezuman može to razdvojiti, ali šta će time dobiti?

Srpstvo bez sadržaja, Srpstvo bez vrednosti, Srpstvo bez slave, Srpstvo bez pobede? Kome koristi takvo Srpstvo?«

Ovo se točno slaže s nazorima Dra Tome Popovića, što ih je u »Srpskom Svešteniku« god. 1912., br. 16. i 17. za rujan, iznio u članku »Srpska crkva kao narodna i klerikalizam«: »On (t. j. Srbin) svoje narodne običaje pretvara u vjerske obrede, a crkvenim obredima daje nacionalni karakter. U njega se to tako jedno s drugim zapleće (!), jedno u drugo prelazi, da on više ne može da zamisli, da može biti neko Srbin, ako se ne krsti sa tri prsta, ili ako se neko krsti sa tri prsta, da nije Srbin ili barem da ne voli Srbina. U njega se srpstvo i pravoslavlje tako sraslo, da su mu i jedno i drugo nerazlučne svetinje. U njega pravoslavna vjera i narodnost srpska postaju dva sinonimna pojma. Pa kao što se u ogledalu zrcali slika predmeta, tako srpstvo dobija (!) u pravoslavlju svoj sadržaj i crpi svoju snagu u pravoslavlju. — On je spreman da žrtvuje sve, ali pravoslavnu vjeru ne, jer po njegovu je shva-

tanju srpstvo i pravoslavlje identičan pojam, pa kad bi promjenio vjerom, ne bi bio više Srbin«.

Najnoviji podatak o srpskoj sveučilišnoj mladeži prenosim iz »Slovenskog Juga«, glasila beogradskih studenata, pristaša vlade g. Cvetkovića (prema »Hrv. Straži« od 21. IV. 1940.):

»Moramo nažalost govoreći o ovoj temi (t. j. rasadnicima i skloništima komunista u Beogradu) opet početi s Univerzitetom, pa kazati: Beogradski Univerzitet sa svim svojim područnim i podređenim mu ustanovama postao je u toku poslednjeg decenija mesto rasadnika Jugoslovenske nacionalne kulture i nauke, što je njegova i zakonska namena, pravi i najjači rasadnik i centar otrovne komunističke ideologije i propagande. Ne možemo se ovom prilikom upuštati u raspravu, tko je kriv za ovakovo njegovo stanje, ali to je nažalost jedna konstatacija, koju niko objektivan i savestan ne može negirati. U ostalom svi poslednji komunistički i javni i tajni istupi i demonstracije koje su poticale poglavito s Univerziteta, to su nam potvrdili. Studentske menze, osnovane s ciljem pomaganja i prehrane siromaših studenata i to u prvom redu Opšta Studentska Menza, Vojvođanska i Medicinarska, kao da se prosto takmiče, koja će doprineti znatniji udeo komunističkoj propagandi!«

»Ni studentski domovi i to: Dom studenata Nj. V. Kralja Aleksandra I., Dom Studentkinja i Gajretov dom u tome mnogo ne zaostaju«.

»Dom studentkinja skoro se sveo na jedan kolektivni internat mladih komunističkih vaspitanica, u kome je njegova ranija upravnica sa svojim agentima neumorno vršila propagandu komunizma i slobodne ljubavi, a da bi paradoks bio veći, on se zove: Dom Studentkinja pod Pokroviteljstvom Nj. V. Kraljice Marije«.

»Hrv. Straža« od 28. IV. 1940. prenosi iz osječkog »Hrvatskog Lista« ovo:

»Okrenuti se samo svome« glasi naslov jučerašnjeg uvodnika »Trgovinskog Glasnika«, organa beogradske čaršije. U tom se članku veli, da poslije »sporazuma« (to je osnovna misao cijeloga članka) nema druge, nego istaknuti devizu »Srpstvo iznad svega« i provesti je dosljedno tako, da Srbi pomažu samo Srbe u svakom pogledu i da radi toga ne polaze na ljetovanje u hrvatska i slovenska ljetovališta, nego u srpska, da ne kupuju produkte hrvatske, nego srpske industrije. Srbi treba da idu na ljetovanje u Donji Milanovac, na Timok i na srpski Jadran. (!?)

»Gde god ima Srbin na izboru hrvatsku i srpsku robu, on naravno treba dati drugoj prvenstvo, čak i ako

je malo lošija i nešto skuplja. To su žrtve male i neznatne, koje nam nameće lepo srpsko ime i lepa srpska vera«.

Srpske žene trebaju povesti posebnu akciju za bojkot Hrvata:

»Mi očekujemo od njih javne apele na građanstvo, skupštine, na kojima će se najozbiljnije raspravljati ova stvar ali uporan rad u ovom pravcu na svakom koraku, u kući, na ulici, na svakom susretku i sastanku. Bog će blagosloviti ove napore. Srpstvo će biti zahvalno«.

Kamo sreće, da su Srbi davno počeli bojkotirati sve, što je hrvatsko, a osobito hrvatske obitelji! Tako bi se mnogi sinovi oženili Hrvaticama, a kćeri udale za Hrvate i hrvatski novac — miraz — ostao bi u hrvatskim obiteljima, a kroz ovo vrijeme od nesretnog ujedinjenja do sada je mnogo starih hrvatskih obitelji izgubilo i svoga podmlatka i svojih milijuna — na korist srpstva i pravoslavlja.

U Beogradu je Miloš M. Milošević objavio »Otvoreno pismo Slobodanu Jovanoviću«, u kojem se ističe, da su stanoviti srpski intelektualci, koji sada nastupaju proti sporazumu, šutjeli u vrijeme diktature i hegemonije nad Hrvatima. Milošević ovako opisuje stanje duhova nekih srpskih intelektualaca:

»A ta istina mora da vam je poznata kao i svima poštenim Srbima: puštalo se da se sprovodi jugoslavenstvo poznatim metodama, vjerovalo se u stvari da će pred silom Hrvati popustiti da će leći na rudu, kako se mangupski terala s borbom kroz vekove hrvatskoga naroda za očuvanje svoga nacionalnoga individualiteta. Govorilo se kako će posle režima »čvrste ruke« i Hrvati postati dobri Jugoslaveni, misleći time da će najzad početi verno služiti Beogradu, kao što se zamišlja iz nepoznavanja historijskih fakata ili iz poznate želje za omalovažavanjem hrvatske historije, da su bili odani u službi Beča ili Pešte.

Treba im samo oštrije poviknuti — kako je bilo prosečno mišljenje tih nazovi-intelektualaca, koji su više verovali u efikasnost nasilja nego u moć duhovnih snaga — treba ih samo malo pomilovati kundakom, pa će biti poslušni ćudljivi Hrvati i najzad razumeti da je oslobođenje jedan veliki napredak i da treba da budu srećni i zadovoljni. »Najzad šta hoće ti Hrvati, večiti nezadovoljnici? — pitali su se nervozno i nestrpljivo ti kamuflirani jugoslovenski veliko-srbi. »Zar im nije dosta što će sada služiti gospodaru iste krvi i istoga jezika? — Priznajte, gospodine profesore, barem kada čitajući ove moje redove, koje upućujem Vašoj savjesti, da je to bilo podsvesna, potajna a kod dobrog dela čak i svesna misao, kojom su jedni opravdavali svoje ćutanje, drugi odbranu, a treći aktivno učestvovanje u režimu integralnog jugoslavenstva. Jedni u svojoj naivnosti, drugi u svojoj ciničkoj bezobzirnosti verovali su da će Hrvati lako

podleći ne poznavajući njihovu istrajnost, koju ništa ne može uništiti u borbi za njihova prava i za njihovu državu«.

Sada bi trebalo navesti, što Subotić iznosi u romanu »Kaluđer«, S. Ćorović u romanu »U ćelijama«, S. Sremac u romanu »Vukadin«, S. Ranković u »Porušenim idealima«, Branko Mašić u »Ljupčetu« i »Direktoru Prokiću«, napokon Nušić u vrlo mnogim djelima, nu do sada nisam mogao skupiti svu tu građu; ona će, izađe li jednom, biti drugi dio ove autokarakteristike.

*

O stranačarskoj mržnji među Srbima i to u prvom redu među Srbijancima govori kod Srba-prečana vrlo odlučno i prezirno g Šćepan Grđić, bivši šef školstva u Bosni i Hercegovini prvih godina iza ujedinjenja, u »Novoj Evropi« za siječanj god. 1926, da odbije prigovor srbijanskih političara bosanskim Srbima činovnicima, što se izvan službenoga rada ne bave kulturnim i socijalnim i drugim pitanjima, koja se tiču bosanskih Srba. Taj članak g. Šćepana Grđića ima naslov »Srbi u Bosni i Srbija«, a ja iz njega prenosim samo ovaj odlomak, gdje se govori o tom specijalitetu srbijanskoga kakaraktera:

»Prije svega materijalne prilike bile su pod Austrijom znatno bolje. Svi mi koji smo bili u državnoj službi imali smo plate s kojima smo mogli pristojno živjeti; zbog toga smo slobodno vrijeme mogli upotrijebiti za nacionalni rad i borbu, a da pri tome ne osjetimo da doprinosimo jednu žrtvu. Danas ni jedan koji je u državnoj službi nema dovoljno ni za najskromniji život i sve svoje slobodno vrijeme mora da upotrijebi da privatnom zaradom nadoknadi što mu nedostaje za život. Vjerujem da nas je Austrija više mrzila kao protivnike države nego što nas danas vlastodršci mrze kao protivnike režima; ali i znam da su nam zbog toga onda manje činjene prepreke u zaradi nego što se danas čine iz partizanskih razloga«.

Prema »Varaždinskim Novostima« od 3. X. 1940. ima posljednji broj »Srpskoga književnog glasnika« članak sveučilišnoga profesora Slobodana Jovanovića pod naslovom »O pristupnoj akademskoj besedi Jovana Ristića«; tu se također spominje srbijanska mržnja u ovom odsjeku:

»Jovan Ristić nije bio među prvim članovima Srpske Kraljevske Akademije, koji su postavljeni kraljevim ukazom, kada je Akademija osnovana. Naprednjaci, koji su tada bili na vladi, gledali su da u Akademiju uvedu što manje liberala predpostavljajući među njima one, koji

su se u borbi protiv njih manje isticali. Po tom merilu Jovan Ristić, vođa liberalne opozicije, nije se nikako mogao udostojiti časti akademika. Istina, bio je već objavio nekoje od svojih najboljih istoriskih rasprava, ali naprednjačka vlada zbog Ristića političara nije htjela imati obzira ni prema Ristiću istoričaru. U to doba — a od tada je minulo više od pola stoleća — stranačke mržnje bile su strahovito jake. Danas nema u političkom životu ni približno toliko mržnje: u naknadu za to ima mnogo više nepoštenja i korupcije. Danas se politika vodi kao »posao« i mržnja među političarima održava se u granicama poslovne utakmice. Pre jedno pola veka politika nije bila jedan posao, nego jedna vera: u političku borbu nisu ljudi unosili samo svoje interese, već svu svoju ličnost — i uz njihove borbe rađale su se isto tako velike mržnje kao i iz sudara suprotnih religija«.

Posve protivno piše neka farizejska duša u »Vremenu« od 3. listopada 1940. u članku »Spasavanje od judeomasonerije, a ne gonjenje Jevreja«, iz toga lista prenosimo samo ove retke:

»Judeo-masoni su obavešteni također bolje nego itko, znaju svačiju Ahilovu petu. Oni znaju za našu srpsku boležljivost i za našu odvratnost prema svakom gonjenju živoga ljudskoga stvora. Mi smo vekovima patili i vekovima kao Sin Božji nevini na krst raspinjani. Zato sve što je u nama od Boga veliko namah uzavri, kada samo čujemo reči goniti i gonjenje. Oni znaju za tu našu slabost i vrlinu i gađaju pravo tamo.«

— »Međutim nije reč ni o kakvom i ni o čijem gonjenju. Pa ni jevrejskom. Nije reč ni o mržnji. Ni prema kome. Pa ni prema Jevrejima. Mi Srbi, vekovni paćenici i puni hrišćanske ljubavi i praštanja mrzimo mržnju, mrzimo gonjenje ljudsko.«

Na ovo moramo staviti opasku, da je pisac toga članka predaleko zašao, kad je cijeli srpski narod izjednačio s Isusom, a već samo ono, što je Dušan Silni proti katolicima utvrdio u svom zakoniku, pa ono, što su Srbijanci među sobom prolili krvi osnivajući novu državu u početku XIX stoljeća, napokon ono, što su nama Hrvatima Srbi učinili u Rusiji stvarajući jugoslovenske legije (»Grozote u Odesi«, Zagreb 1918) i, u Jugoslaviji od ujedinjenja do danas (Bičanić: Ekonomska podloga hrvatskoga pitanja) svjedoči pred očima ne samo sadašnjih, nego i svih budućih hrvatskih generacija, da je srpska duša i to u prvom redu u srbijanskih političara prepuna neugasive mržnje i proti sunarodnjacima iste vjere, a kamo li ne proti drugoj vjeri i drugoj narodnosti. Tako je dakle iskreno pisao i Šćepan Grđić i Slobodan Jovanović, a nedostiživo farizejski onaj Srbijanac, koji je htio

cijeli srpski narod, pa i Dra Janjića i Punišu Račića upisat u svece srpskoga naroda. Teško narodu, koji rađa takove svece!

Kraj priznanja balkanske mržnje, dakle i srbijanske i uopće srpske i to u prvom redu iz usta kulturnih Srba, koji znadu objektivno govoriti o svom narodu i onda, kada mu ne služi na diku, i iz uvjerenja stranih učenjaka, koji su analizirali balkanske duše, eto se javlja — prema »Hrvatskoj Straži« od 5. XI. 1940. — netko u »Samoupravi« pišući o srpskom altruizmu. »Srpski narod nije po duši hegemonista. To dokazuju njegove osnovne osobine, koje treba pravilno uočiti. Kroz čitavu svoju noviju istoriju, u toku stvaranja države, srpski narod se rukovodio instinktivno jednim osećanjem slobode za koju se borio ali uvek je gajio (!) u sebi i jedan skoro patrijarhalni i čestiti altruizam prema drugome, osobito prema srodnoj braći«.

»Sa takvim altruizmom mogao je narod i da krene u borbu za slobodu svoga ognjišta i svojih nacionalnih oltara, a da istodobno oseća šta znače i ognjišta drugih naroda, naročito susednih. Na osnovu toga razvila se kasnije, kada je država već stvorena, i svaka druga njegova gostoljubiva (!) osobina kao instinkt utvrđenog poverenja prema bližnjem, prema onome koga se prima u svoj dom ili kome se ode u dom«.

»Srpski narod je, dakle, još na početku shvatio svako proširenje njegovog prostora kao otvaranje breše za sva daljnja pregaranja (!) u cilju oslobođenja i pomaganja drugih srodnih plemena (!) i naroda uključivanjem te celine u zajedničku porodicu i u evropsku civilizaciju«.

Tako »Samouprava«, a što bi mi Hrvati — i katolici i muslimani — morali sve navesti, da dokažemo, da se u srpskom altruizmu krije najdublji egoizam, kojemu nema jednaka među narodima svih vremena i svih kontinenata, to ne bi stalo ni u nekoliko debelih svezaka velikoga formata. (Je li srpski altruizam prenio i dio dubrovačkog arhiva u Beograd?!)

Na koncu prenosim iz »Pastirskoga lista« glasila diplomiranih teologa srpskopravoslavne Crkve, koji izlazi u Kragujevcu — prema citatu »Hrvatske Straže« od 6. X. 1940. — odlomak iz članka »Od čega je ovisan uspeh crkvenog poslanstva?«, što ga je napisao sveštenik Milan Pašić; te riječi glase:

»U predboljševičkoj Rusiji — da ne spominjemo pozitivnih vrednota, o kojima treba govoriti s poštovanjem — su stvari u crkvi bile sve naglavce postavljene. Organizacija crkvenoga života i nutarnje misije ruske pravoslavne crkve su nosile pečat samoodržanja carske moći, jer je car bio sam poglavar crkve. Mešanje državne vlasti u organizacijski život crkve i novčana pomoć, koja je to mešanje pokrivala, učinilo je crkvu ovisnom od mušicâ i kapricâ pojedinaca, koji nisu bili ni crkveni

ni hrišćanski. Pa i sveštenici i episkopi, naučni na pomoć i razne državne potpore, zahvalni državi za položaje, na kojima se nalaze, upotrebili su veći dio svoje službe za to, da sačuvaju život svojih dobročinitelja, i mjesto da služe istini i pravdi, oni su radili onako, kako im se zapovedalo. To je pak sve imalo za posledicu, da je crkva izgubila samostalnost u svome radu i udaljivala se od istine, na kojoj je sagrađeno hrišćanstvo«. (To se slaže s konstatacijama Francuza Julesa Legrasa u djelu »L'ame russe«, Paris, Flammarion 1934.)

»Ako s toga gledišta pogledamo na prilike u našoj srpskoj pravoslavnoj crkvi doći ćemo do istih zaključaka. Ustanovićemo, da u životu naše crkva nema oduševljenja, a oduševljenja nema za to, jer nema žrtava *ni* junačke misli. Podzemna trvenja kao da ne dolaze do ušiju crkvenih predstavnika. Malo brige, borba za bolja mesta — sve to zaglušuje *glas* stvarnosti, koji sve više i više preti, da će satrti i u zaborav baciti tisućletni trud«.

Sličnu zabrinutost izriče — prema »Hrvatskoj Straži« od 14. XI. 1940. — i »Narodna Odbrana«, jer ona pišući o srpskoj omladini veli:

a) da je seoska omladina zdrava duhovno i moralno, prem i među njima ima takih, koji su potpali pod utjecaj zatornih struja;

b) da je gradska omladina — radnička, obrtnička i trgovačka — zahvaćena ateističkom i socijalističkom misli, te da je velik broj te mladeži izgubio ljubav i privrženost prema narodnim tradicijama i svetinjama;

c) da je srpski intelektualni podmladak takav, da o njem to glasilo najveće srpske nacionalne organizacije daje ovu bolnu osudu:

»Problem je te omladine bitno vezan s tragičnim problemom naših viših i nižih škola, u kojima odavna ne vlada narodni duh. Sa više nacionalne točke gledišta s njome stoji najgore. Jer odavna u našim školama vlada anacionalni duh, koji je odnarođivao generaciju za generacijom izgrađujući je na materijalističkim principima života, koji ubijaju u osnovi sve veliko, idealno i svetlo. Duhovni lik jednog dela te omladine liči u mnogočemu na one negativne tipove Dostojevskoga, obezduhovljene, moralno cinične, samožive i beskrupulozne u svemu, što služi zadovoljenju njenih nižih potreba. Pred tim bledi sve u dobrom smislu ljudsko. Među njima je vrlo čest tip duhovnog proletera, iskorenjenog anacionalnog i strašno profanovanog u najsakralnijem delu bića. Njihov je ideal opšta pustoš, koju nazivaju modernom svetskom revolucijom. I mnogo drugih stvari u vezi s tim«.

Kad ovo znamo, lako nam je shvatiti drskost beogradskih krštenih i obrezanih komunista, koji su na sastanku beogradskih medicinara izjavili: »da je za sukobe među studentima kriv Dr Korošec ,jer da je

naša prosvjetna politika zaplovila vodama reakcije, otkada je on ministar prosvjete. Za uredbu o Židovima rekli su na tom istom sastanku komunisti, da je ona najsramotniji napadaj na slobodu nauke. Komunistički raspoloženi studenti inače sakupljaju potpise za memorandum, kojim se traži dokinuće uredbe o Židovima«.

Neka Srbi dobro zapamte riječi »P a s t i r s k o g a l i s t a«, koje proriču suton srpskom pravoslavlju kao posljedicu istih uzroka s kojih je ruska pravoslavna crkva morala ustupiti mjesto novoj ideologiji, koju su joj Židovi izgradili i organizirali.

Dr. J. Dujmušić

KRILO VEČERI

Večeri su kao dobra djeca
nad kojima se naše duše
raznježe.

Naše večeri su dvostruko dobra djeca.
Mi smo bili kao oni tihi.

Moja ruka preko tvoga ramena,
moje usne u tvojoj kosi
šaptale su krišom riječi druženja,
riječi s prizvukom
sretne uspomene.

Bili smo tako jednaki a mali
i ja sam bio tvoje dijete prvorođeno
s toplinom tvojih cjelova na čelu
i nisam više jako žalio vrijeme
kad smo dostajali sami sebi,
jer će i dalje naša draga mladost
kao mirni anđeo snivati.

Jakša Ercegović

BOSNA U SKLOPU HRVATSKIH ZEMALJA

1.

U ovim nemirnim danima povijesnog previranja i pregiba, kada jedne države mijenjaju granice i nestaju, a nove nastaju, nije bez važnosti osvijetliti neke komponente naših nacionalnih potreba. Rješenje velikih potreba narodnih ne može se očekivati u duhu i na liniji svih mogućih dosadašnjih i sadašnjih pokušaja i eksperimenata, jer nema dovoljno u s l o v a za temeljita rješenja; nema sredstava niti sposobnosti, a osim toga sadašnje je životno stanje nezdravo i u stadiju prijelaznosti i prolaznosti, jer se cio evropski život nalazi u stanju gibanja i pomicanja u novi životni pravac.

U prošlosti ropskoj, tužnoj i krvavoj, hrvatski je narod doživio čitav kompleks najrazličitijih eksperimenata, a najveća, najpreča, pa i najuspješnija se aktivnost sastojala u radu protivnika i gospodara, da se narod duhovno razjedini; da se rastruje kompaktnost i jedinstvo, u čemu se redovito i uspijevalo, od najdavnije prošlosti, pa sve do najnovijih dana, sve dok nije uspjelo narodne sile ujediniti pod jednim geslom i u okviru jednog jedinstvenog cilja koji glasi: oslobođenje od svih nezdravih asimilativnih pokušaja, oslobođenje od svih nametnutih pojmova krvne izmiješanosti i srodnosti, te stvaranja nezavisnog cjelovitog organizma sposobnog za život, bez ikakve dodirnosti s drugim skupinama, koje su rušile snagu narodnu i kršile jedinstvenost i zaokruženost.

Nastojanje bivše Austro-Ugarske je sistematski i kroz stoljeća išlo u smjeru razjedinjavanja i zavađanja; to je nastojanje pokazalo za protivnika dobre rezultate i stvaralo trajnu mogućnost vladanja nad Hrvatskom. Iza rata izvršena podjela ovog istog prostora, u sklopu drugih susjednih zemalja razrušenih i opustošenih — imala je opet slični zadatak: etničkom, geografskom i vjerskom zbrkom izvršiti razvodnjenje izrazitosti i po tome nametanje svoje nove državne koncepcije, u čemu se i opet postigao znatan uspjeh.

Bosna, kao izrazito hrvatska zemlja, sa svim povijesnim i nacionalnim osebinama hrvatske duše i mentaliteta, geografski dio prirodne cjeline (kao i Srijem s prirodnim i povijesnim granicama) iza okupacije u god. 1878. i aneksije 1908., tipičan je primjer historijskog hrvanja dvaju suprotnih težnja, dvaju različito odgajanih, formiranih i opredijeljenih nacija; stvarno je ona »kamen međaš« između Istoka i Zapada. O Bosni će ovdje biti izneseno u zbijenoj formi ono, o čemu se kod nas već dosta pisalo s raznih stajališta, no rijetko kada sa stajališta beskompromisnog utvrđivanja njene pripadnosti, o kojoj smo mi danas na čistu za sva

vječna vremena. Veoma je zanimljiva diplomatska igra koja je prethodila okupaciji Bosne, poprimivši širok međunarodni karakter. U povijesti svojoj Bosna je vječno krvarila, stalno izvržena ratovima, pobunama i invazijama sa svih strana. Aspiracije Srbije bile su stalne zbog teritorijalne vrijednosti i važnosti Bosne, koja je k tome njena susjedna zemlja. Ta borba za Bosnu, puna neobične živahnosti i dinamike, bila je diplomatski značajnija, nego što se to obično smatra. Okupatorski podvig Austro-Ugarske ogorčio je i razočarao diplomatske predstavnike tadašnje Srbije. Bila je to izgubljena bitka. Borba za Bosnu vođena je potajno i dalje, ona je nastavljena i traje, tako da će se i u budućnosti u raznim oblicima i na razne načine pojavljivati... Bosna je »kamen smutnje« nesretnim sticajem prilika i historijskog razvoja, jer se u nju naselio elemenat koji se sa ostalim starosjedilačkim življem nije nikada mogao sroditi, a po svoj prilici ne će nikada ni moći!

2.

U stvari, kad čovjek danas baci pogled na život suvremene Bosne, uočuje odmah jasno tragove davne prošlosti. Ti tragovi nijesu samo vanjština i nije im značenje možda isključivo dekorativne i folklorne naravi, nego su oni mnogo dublji. Oni se kriju u cjelokupnom sastavu bosanskog života, u nutrini njegovoj, u srži, a manifestiraju se na mnogo načina značajno i snažno. Život suvremene Bosne, ove današnje kakvu smo vidjeli na putovanjima, primitivan je skoro u jednakoj mjeri kao i pred stotinu godina. Bosna je zaostala i radi tih silnih historijskih perturbacija, iseljavanja i naseljavanja, radi nacionalnih, rasnih i konfesionalnih mješavina, tako da se u njoj danas najteže snalazi starosjedilački elemenat, dok je skoriji razvoj prilika pogodovao razvoju u s e l j e n i h s k u p i n a, koje se zabiše kao klin u živo tijelo hrvatskog organizma. Povijesne činjenice i naučni rezultati govore nam o tome jasno. Nekada je Bosna bila nastavana isključivo kršćanskim elementom hrvatske krvi, koji se je istom kasnije postepeno prilivao u bogumilstvo, a nakon toga postepeno u raznim povijesnim prilikama prelazio na islam i zadržao ga sve do današnjih dana. O tome problemu opširno piše poznati stručnjak Mehmed Handžić, u svome djelu koje je izašlo u Sarajevu (g. 1940.): »Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana«; o istom je predmetu raspravljano godinama i na srpskoj i na hrvatskoj strani, pa su poimence značajna mišljenja u tome pravcu izrekli: dr. Jaroslav Šidak, dr. Ćiro Truhelka, spomenuti Mehmed Handžić (Hrvati), Vl. Ćorović, Sv. Davidović, V. Glušac, Vl. Skarić (Srbi) i mnogi drugi. Iza svih unakrsnih naučnih i polemičkih

nadglasavanja i borbi, odnijelo je pobjedu mišljenje hrvatskih povjesničara, što je najzad priznato i na srpskoj strani.

Bogumili ili patareni postali su od »krstjana«, poklonika Isusove nauke, a raširiše se u drugoj polovini 12. vijeka, dakle oko god. 1190., dok je povijesna činjenica, da je god. 1190., na bogomilstvo prešao i tadašnji glavar Bosne, slavni Kulin ban, koji je za sobom povukao u bogomilstvo desetak hiljada kršćana. O tome je bio obaviješten tadašnji papa Inocent III., pa i ova činjenica pored drugih historijskih tvrdnji, dokazuje, da je to »kerstjanstvo« stvarno r i m o k a t o l i č k a v j e r a. Ni u kome slučaju ne radi se ovdje o pravoslavlju. Islamizacija kršćana, odnosno bogomila nastala je u većim razmjerima dolaskom turskog sultana Mehmeda II. koji je u svibnju god. 1463. osvojio cijelu Bosnu. Katolička vjera je bila u to vrijeme organizirana, i u Bosni postojahu biskupije, kao i brojne katoličke crkve i samostani. Posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević bio je katolik. Nastup turske vlasti donijeo je velike promjene u svakom pogledu, pa tako i u vjerskom. U toj istoj godini propasti bosanskog kraljevstva prešlo je na islam preko 35.000 porodica. Prilike su bile sklone tome, život je diktirao potrebu sve veće islamizacije. Katolici ili mijenjaju vjeru, ili se iseljuju u prekosavske krajeve. Utvrđeno je da su na islam prelazili najviše bogomili i to svojevoljno, bez većeg pritiska. Katolici zatražiše slobodu vjeroispovijesti i sultan Mehmed II. izdade franjevcima povelju t. zv. »Ahdnamu«, u kojoj se ova sloboda zajamčuje. Prvi dolazak vlaha u većem broju uslijedio je u Bosni već god. 1389. i otada dolaze oni u sve većem broju, navlastito u krajeve rijetko naseljene radi prevelikog iseljavanja. U svojoj radnji »Porijeklo pravoslavnog naroda u sjeverozapadnoj Bosni« srpski učenjak Skarić veli: »Mi smo našli n e s u m n j i v o znakova, da pravoslavni narod, ako ne i sav, a ono dobrim dijelom n i j e a u t o h t o n u sjeverozapadnoj Bosni, v e ć d o š l j a k s d a l e k a j u g a . . . uočili smo pojavu velikih masa pravoslavnog naroda n a d a l m a t i n s k i m i h r v a t s k i m granicama (Sava, Una, — ? op. I. B.) odmah, čim su Turci uzeli Bosnu. Znajući da pravoslavnog elementa n i j e b i l o u t i m k r a j e v i m a, osim nešto vlaha, koji se javljaju ranije, prirodno bi bilo misliti, da se pravoslavni svijet pojavio u sjeverozapadnoj Bosni v o l j o m i d o z v o l o m T u r a k a«. (spac. I. B.) Turci su vladali Bosnom 415 godina i u svima razdobljima pravoslavlje je imalo mogućnosti, da se u Bosni širi, iako se, unatoč tog stoljetnog nesumnjivo privilegiranog položaja, nije osjećalo pripadnikom srpstva, niti je ime Srbin imalo ikakvog značenja. Zahvaljujući zaostalosti, neprohodnosti i divljini suvremene Bosne, propaganda moćnog aparata koji razvija aktivnost u smjeru i z v j e s n o g nacionaliziranja neosvješćenih masa navlastito t.

zv. »drinske« banovine, posao se slabo pomaknuo naprijed. A izgleda, ne će se ni pomaknuti!

Muslimansko stanovništvo u populacionom pogledu, gledano kroz stoljeća, veoma slabo napreduje. Statistike bosanskoga mortaliteta uopće, a kod muslimana posebno, daju poraznu sliku. K tome treba uzeti u obzir veliko iseljavanje muslimana iz Bosne i Hercegovine u novije doba. Za posljednjih 50 godina iselilo se muslimanskog svijeta u Tursku preko 300.000 duša. Za Hrvatsku je to prevelik gubitak. Danas su naši muslimani dovoljno svijesni, navlastito u najnovijim danima, kada se kroji europska karta, i oni se nemaju kuda opredjeljivati, jer su već prirodno na pravu stranu opredjeljeni.

3.

Od golemih potreba i nedaća bosanskog života, zauzima veoma važno mjesto problem ekonomskog stanja, jer taj predstavlja gotovo najbolniju ranu i iz njeg se vuče nit bijede i stradanja suvremenog bosanskog sela. Bez stručnoga ulaženja u bitnost toga problema, te bez razlaganja o načinu provedbe agrarne reforme u Bosni (pod pojmom Bosna, razumijeva se ovdje i Hercegovina!) koja isto kao da i nije provođena, jer joj je rezultat bio još veća zbrka u posjedovnom odnosu i razlikama. U Bosni je ova ekonomska zbrka u pogledu nerazmjera posjeda i »proletariziranja« većeg dijela besposlene radne snage dosegla već najozbiljnije razmjere, tako da bi se rješenje tog teškog stanja moglo izvršiti samo najradikalnijim i opsežnim mjerama, koje se sastoje u provedbi temeljite agrarne reforme, stvaranjem novih zemljišnih kompleksa, isušivanjem močvara, komasacijom, melioracijom (kanaliziranjem i osposobljivanjem neplodnih i jalovih zemljišta), regulacijom rijeka, građenjem obranbenih nasipa itd. Program ovakvoga rada sadrže osnovna načela hrvatskog nacionalističkog pokreta, koji nastupa i uzima sve više maha...

U svojoj knjizi »Održanje seljačkog gospodarstva« dr. Vilko Rieger veli: Seljaštvo mora imati osiguran opstanak na rodnoj grudi, zato Bernhardi otklanja i parcelarna i velika gospodarstva. On vidi tu opasnosti po narod i državu. I jedno i drugo je negativna pojava, zato traži, da tu intervenira državna vlast i spriječi na jednoj strani veliku rascjepkanost posjeda, a na drugoj strani svaku tendenciju, koja dovodi do latifundija. Ne »laissez faire«, jer sama od sebe se ne će nikada razviti idealna razdioba posjeda, već tu treba nastupiti država sa svojim autoritetom i regulirati posjedovne odnose«.

Veliki begovski posjedi stvorili su u Bosni čudan razmjer posjedničke snage, tako da su cijela sela zarobljena od veleposjed-

nika, kome služe kroz stoljeća kao najzadnji robovi. Begovska se zemlja obrađuje po starinskom sistemu napolice, a isključivo se za tu obradu uzimlje narodna radna snaga u najsirovijem obliku, jer je to rentabilno, a veoma jeftino zbog njenog preobilja.

U Bosni imadu ponegdje zemlju, a nemaju ni konja, ni kola, ni sredstava za obradu. Ore se u većini pokrajina, (navlastito planinskih), drvenim plugom, sije se rukom, žanje se srpom, vršidba se obavlja konjima, meljava tucanjem u stupki ili mlijenjem na priprostim potočnim vodenicama. Zemlje je daleko premalo, stručne gospodarske spreme uopće nema, a svi gospodarski strojevi su najprimitivniji, načinjeni iz drveta i isti takovi kao prije stotinu godina. U bosanskim planinama vlada još danas ponegdje »drveno doba« i ovdje se mogu na pr. naći seljačka kola bez ijednog komadića željeza. Plug je drven, obuća drvena, zdjele i žlice drvene! Ovdje, u ovome kraju, gdje je seljačko gospodarstvo zadržalo svoj gotovo primarni oblik, nerazvijeno, zanemareno, pasivno, ovdje se ne može, dakako, prodrijeti niti širenjem pismenosti, niti održavanjem tečajeva, predavanja i sličnog, nego drugim, dubljim i opsežnijim mjerama koje bi išle iz temelja. Pismen seljak, bez kruha nije pismen, nego je samo poznavalac alfabeta. Za čitanje treba sredstava. A sa sredstvima se najprije kupuje — kruh! Treba riješiti teški i složeni bosanski agrarni problem. A za ovo rješavanje treba golemih snaga, koje će graditi od temelja, a neće početi od krova.

*

Socijalne prilike u Bosni u uskom su srodstvu s ekonomskom situacijom. Neimaština zemlje stvara tuđe sluge, nadničare, lutajuće sezonske radnike; seljaci ne žive, ne uživaju, nego život a re, gladuju, bore se s raznim elementarnim nepogodama, nepravdom zloglasnih režima, koji su stalno crpli, eksploatirali, a nijesu ništa davali i ni malo doprinosili. Zdravstveno je stanje u Bosni strano svim iskustvima suvremene medicinske nauke i ovdje se sve osniva na pučkom liječenju, u primitivnom obliku seoskih vračeva. Saobraćajne su veze toliko bijedne, da je nemoguće povezati selo sa kotarskim središtem, a još teže sklonuti gradskog čovjeka (liječnika) da barem neko vrijeme djeluje u ovom zapuštenom selu. Stoga je potrebno i ovo pitanje riješiti zakonskim mjerama, a to znači: nakon normaliziranja posjedovnih odnosa i agrarne ravnoteže provesti temeljitu reorganizaciju socijalno-medicinske službe: izgradnje bolnica, ambulanta, savjetodavnih stanica, te obvezatne liječničke prakse stanovito vrijeme u najzabačenijim mjestima. Ovi krajevi su danas općenito govoreći izgladnjeli i iscrpljeni, tako da se u narodu pojavljuju mnoge bolesti, koje

imaju za posljedicu veliki mortalitet bosanskog pučanstva. Iako je doduše i natalitet velik, nema materijalnih mogućnosti za odgoj djece, pa se javlja rahitičnost, nabuhlost, tuberkuloza i rano umiranje, tako da taj natalitet nije nikakva prednost i nema većeg značenja.

Neupućenost seoskog svijeta proističe, dakako, iz njegove slabe prosvijećenosti, koja se može na ovakvom terenu uspješno provoditi samo usporedo sa temeljitim zadovoljavanjem ranije iznešenih potreba.

4

Jedan priprosti seljak u prijestolnom gradu Jajcu jednom zgodom lijepo reče: »Bosna je divna i bogata zemlja, ali ipak gladuje i jaduje... Ona će biti onoga, tko ju pridigne i unapredi... Čekaju se rezultati i djela.

Dosta je bilo obećanja i pustoga razgovora. Do sada su je jedni iskoriščavali, sada čekamo one koji će graditi... Mislim da se razumijemo«.

Bilo je to ispod jajačkog vodoskoka pred dvije godine, jedne divne bosanske ljetne noći.

Tko od nas ne vidi, da je ovo izjava u kojoj se osjeća napaćena duša, jer su potrebe silno velike i mnogobrojne.

Izgradnja prometnih cesta, pored plavih saobraćajnih arterija, bit će neobične važnosti. U Bosni je selo raštrkano, a u jednu općinu je okupljeno tridesetak sela. Selo sa selom je spojeno takvim slabim cestama, da je zimi promet upravo nemoguć. Na taj način selo je od sela ponekad potpuno odijeljeno. Željeznička mreža rijetkost je u planinskoj Bosni. Autobusni promet odvija se samo na glavnim cestama. U brčanskom kotaru, koji je u susjedstvu Slavonije, ima zabitih sela, u koja se dolazi na kljusetu ili samo pješačenjem. Svećenici i učitelji dobivaju poštanske pošiljke treći ili tek četvrti dan. Posebnu pažnju zaslužuje tip planinskog sela, razbacanog, bez ikakve veze i poretka, što je, međutim rezultat mnogih historijskih čimbenika. U vrijeme turske vladavine katolički živalj, najradije je gradio svoje kuće daleko od ceste, kojom su prolazile vojske i haračile. Begovske su zemlje osim toga bile dodijeljene seljacima — kmetovima na obradu, pa je svaki kmet gradio obiteljski dom ondje, gdje mu je bilo zemljište. Grupirana sela nalazimo samo u neposrednoj blizini gradova ili u susjedstvu onih pokrajina, koje imadu ovakova sela. Što se tiče izgradnje skupnih naselja, pa čak i zbijanja više manjih sela u jedno oveće, ovo će biti veoma važan zadatak, kojega može izvesti jedino država, i to u etapama, prema geografskim i ostalim srodnim uslovima. Kuće za stanovanje ne odgovaraju ni u kom pogledu soci-

jalno-zdravstvenim i tehničkim shvaćanjima na cijelom području Bosne. Navlastito, kad se uzme u obzir, da su čak i vjerski momenti uticali na izgradnju ljudskih prebivališta. Čovjeka u Bosni treba preporođivati u cijelosti, treba ga **odgajati i stvarati**, postepeno i sistematski, suzbijajući mnoge rđave zasade, koje namriješe mučna i krvava stoljeća. A kada se danas sumiraju sve potrebe Bosne, tada bi se u najkraćim potezima moglo reći da se nižu od prilike ovim redom:

— temeljito rješenje agrarnog problema

— povećanje obradive površine komasacijom

— isušenje močvara i uređenje neiskorišćenih prostora

— izgradnja komunikacija, navlastito cesta

— grupiranje sela i zaselaka

— regulacija rijeka i potoka

— pobijanje neprosviješćenosti, otvaranje agrarnih škola, tečajeva, držanje prosvjetnih predavanja u pogledu ekonomske racionalizacije, organizacije zadrugarstva, uklanjaje vjerske netolerancije i učvršćivanje hrvatske nacionalne svijesti, uvođenje zdravstva i širenje populacione propagande, liječenje zaraza, (naslijednog sifilisa, rahitisa itd.) itd.

Bosna je teren na kome je najviše potreba i o tim bi potrebama trebalo napisati čitavu knjigu. Ovaj kratki osvrt na skup tih problema neka bude poticaj za rad u tome pravcu, jer vrijeme donosi promjene i ne smije se dogoditi, da se usred pregolemog posla osjeti pomanjkanje dovoljnoga broja sposobnih radnika.

Ivo Balentović

BUĐENJE NAD MOREM

Jutros je moja sobica puna svijetla
i moja duša osjetljiva
za najsitniju ljepotu.

Ja sam tako vedar
kao ovo jutro koje blago zacrtava
akvarel mora
u plohi moga na prozoru stakla.

Gledam lađu naduvenih jedara.
Putuje k jugu,
za sobom širi bijele lepeze sag.

Nešto šumi. Gdje to pjenu gase.
Pred galebom (vidim) golub žuri.
Zar to zbilja šušte tvoja krila.

Jakša Ercegović

AGRARNA IDEOLOGIJA KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE

1. Uvod

Jedinstveno ideološko gledište svih komunističkih stranaka na svijetu temelji se na zaključcima kongresa, rezolucijama, uputama i naredbama Komunističke Internacionale (Kominterne), koja propisuje svima ne samo jednako načelno, nego što više i jednako taktičko postupanje u pojedinim akcijama. Ta jedinstvenost provodi se u komunističkim organizacijama u svim mogućim oblicima, a svaki onaj, koji se ne drži bilo načelnih, bilo taktičkih uputa, proglašuje se »izdajnikom«.

Zato nas nimalo ne začuđuje, da svagdje na svijetu nalazimo na sasvim jednake načelne i akcione komunističke programe, bez obzira na posebne prilike pojedinih zemalja i na duševne osobine njihovih stanovnika. I u pogledu agrarnoga programa, ideologija i upute Kominterne služe kao temelj agrarnih programa sviju »sekcija«, tj. komunističkih stranaka pojedinih država, što više one agrarni program Kominterne prihvaćaju u cijelosti i doslovce prepisuju. Stoga je dovoljno raspraviti agrarnu ideologiju Kominterne, da se zadobije prava slika o ideologiji sviju komunističkih stranaka na svijetu. Ista taktika i ista ideologija, bez obzira na kojem se kontinentu ili kraju svijeta nalazili, da li u Africi, Americi ili Evropi, — to je značajno i za agrarnu ideologiju Kominterne.

Najvažnijim je tumačem agrarne ideologije Kominterne bez sumnje knjiga, koju je g. 1935. izdao službeni agrarni institut u Moskvi, u zbirci »Agrarno pitanje i današnji seljački pokret«, pod naslovom »Pitanja agrarnog programa i agrarne politike«.[1]) Ta je knjiga putokaz svim komunističkim strankama, a djelo je nekolicine autora, koji na temelju zaključaka kongresa, Leninovih i Stalinovih govora i knjiga i t. d., službeno interpretiraju agrarnu politiku i ideologiju Kominterne. Na temelju toga službenog teksta moći ćemo najautentičnije raspraviti agrarnu ideologiju komunizma i pokazati njegov odnos prema stvarnim prilikama u poljodjeljstvu.

Izdavač ove zbirke, W. Kolarow,[2]) označuje agrarni program Kominterne ovim riječima: »Agrarni program Komunističke Internacionale je skupnost svih onih mjera u korist radnih slojeva sela, za čijim ostvarenjem teži Komunistička Internacionala i za čiju se provedbu bore njezine sekcije, da se seljaštvo u borbi za vlast i socijalizam

---

[1]) »Fragen des Agrarprogramms und der Agrarpolitik«, u zbirci »Die Agrarfrage und die gegenwärtige Bauernbewegung«, Moskau-Leningrad 1935., Verlagsgenossenschaft ausländischer Arbeiter in der USSR (str. 123.).

[2]) Kolarow. W.: Das Agrarprogramm der Komm. Int. (str. 6.—39.).

povuče na stranu proletarijata«. Prema tome, agrarnoj politici i programu Kominterne, odnosno njezinih sekcija, nije glavni cilj zaštita seljaka i seljačkih interesa radi seljaka samih ili radi nekih općenitih narodnih interesa, već su joj sve mjere agrarne politike uperene samo u j e d n o m g l a v n o m c i l j u i to cilju p r i d o b i v a n j a s e l j a š t v a, odnosno »radnih slojeva« sela, z a k o m u n i s t i č k u s t r a n k u, da bi ona što prije došla na vlast. Ili jednostavnije rečeno, agrarni se program postavlja, a agrarna politika vodi samo radi propagande za komunizam. Tu se dakle radi o tipičnoj s t r a n a č k o j ideologiji, koja u i n t e r e s u s t r a n k e, a u borbi za vlast upotrebljava sva sredstva, da bi na svoju stranu privukla veće ili manje skupine ljudi. Konkretno: agrarnoj ideologiji Kominterne, a dosljedno i komunističkih stranaka je povod i cilj ideja b o r b e z a v l a s t, a ne iskrena želja, da se pomogne seljaštvu i poljodjeljstvu uopće.

2. Za hegemoniju i diktaturu nad seljaštvom.

Doduše, Kominterna uviđa svu važnost seljaštva kao »pretežne većine cjelokupnog stanovništva zemlje« (Kolarow, str. 6.) i zato joj je »borba za seljaštvo jedno od najaktuelnijih pitanja revolucije« (str. 6.). Usprkos toga, »ishodnu točku agrarnog programa Kominterne čini n a u k a o h e g e m o n i j i p r o l e t a r i j a t a u borbi za vlast, nauka o d i k t a t u r i p r o l e t a r i j a t a u borbi za socijalizam (str. 6.). Na čelo h e g e m o n i j e i d i k t a t u r e n a d s e l j a š t v o m često se puta opetovano naglašuje sa strane komunističkih ideologa. Komunistička stranka prisvaja si pravo, da na temelju nekih svojih »boljih spoznaja« ne samo vodi seljaštvo, nego što više nad njime izvršuje nasilje, provodeći u život svoju hegemoniju i diktaturu. Pri tome se ipak tvrdi, da marksizam-lenjinizam »oslobađa seljaštvo«, odnosno da »proleterska diktatura, koja na podlozi kompaktnog kolektiviziranja likvidira kulake kao klasu, time konačno i potpuno oslobađa radno seljaštvo od svakog jarma i svakog izrabljivanja« (str. 7.). Seljaštvu ne preostaje ništa drugo, nego da »objeručke« prihvati diktaturu i hegemoniju nad sobom, jer je to »u njegovom vlastitom interesu« i jer to znači za nj oslobođenje »od svakog jarma i svakog izrabljivanja«.

Zanimivo je, kako se sa komunističke strane opravdava »pravo« na hegemoniju i diktaturu nad seljaštvom. Po K o l a r o w u je komunistički proletarijat »vodeći sloj«, a komunistička stranka prvoborac borbe za oslobođenje i zato joj pripada v o d s t v o u toj »borbi«. Ne smeta ništa što je seljaštvo u većini. Ono se smatra nazadnim i nesvijesnim, što više neprosvijećenim, pa zato m o r a s l u š a t i komunističke vođe, jer su oni tobože po svojoj »kakvoći« unaprijed odabrani da diktiraju seljaštvu.

Ipak se seljaštvu priznaje pravo na »revolucionarnu ulogu«, t. j. kao što se seljaštvo »pod vodstvom buržoazije« borilo protiv feudalizma, tako neka se sada »pod vodstvom proletarijata i komunističke stranke« bori protiv prevlasti buržoazije. Dakle nikada i ni u kojem slučaju pod svojim vlastitim vodstvom, u svojoj vlastitoj organizaciji, nego — po komunističkom shvaćanju, uvijek pod vodstvom nekog trećeg, uvijek pod nečijim tutorstvom, jučer »građanskih«, a danas komunističkih stranaka.

A na pitanje, zašto danas pod hegemonijom i diktaturom komunista, odgovaraju ovi ovako: »Zavisi samo o proletarijatu, o njegovoj stranci, da se seljaštvo otrgne utjecaju buržoazije, veleposjednika i veleseljaka i da postane stvarni saveznik radnika u borbi za uništenje kapitalizma i veleposjednika, u borbi za sovjetsku vladu radnika i seljaka« (str. 8.). Seljaštvo, ako hoće nešto postići, mora se podvrći hegemoniji i diktaturi komunističke stranke!

Međutim nije lako uvjeriti seljake o potrebi, da se podvrgnu tuđoj hegemoniji i diktaturi, pa je zato potreban »neumoran naporan rad u masama na selu«, da se seljaci »odgoje« u duhu suradnje s komunistima, da ih se postepeno pridobije i uvuče u komunističku stranku. Seljaci su »tvrdoglavi« i »nazadni«, zato je za njih pronašla Kominterna izvrsno sredstvo: »Kao glavna poluga za svladavanje ove zadaće služi unašanje klasne borbe u selo. Komunisti moraju podupirati borbu seljaka za njihove pojedinačne gospodarske zahtjeve i istodobno nastupati protiv zahtjeva veleseljaka, koji su protivni interesima proletarijata i »seoskih siromaha« (str. 8—9.). Radi interesa stranke i zbog političkog oportunizma treba pocijepati selo, unositi u nj borbe, izazivati pojedine seoske grupe jedne protiv drugih, siromašnije seljake protiv manje siromašnih. Treba unijeti komunizam u selo, bez obzira na to, da li bi bilo u pravom interesu seljaštva, da kompaktno, jednodušno i nepocijepano vodi borbu za svoje interese i prava. Glavno je, da se osvoji makar jedna grupa ljudi u selu, pa da ona dalje ostvaruje cilj stranke, koji glasi osvajanje vlasti i sovjetizacija sela.

Tako novi agrarni program Kominterne »ponovno oživljuje pravi revolucionarni sadržaj Marx-Engelsovih naziranja o odnosima između proletarijata i seljaštva (str. 10.). Već je doduše osnivački kongres Kominterne donio zaključak, da hegemonija nad seljaštvom ima biti glavnom značajkom u odnosima između komunističke stranke i seljaštva i da samo njezina diktatura može donijeti »oslobodjenje seljačkom proletarijatu, malom i srednjem seljaku. — II. kongres Kominterne, održan 1920. god., razvio je taj program dalje. Na njemu su prihvaćene poznate »Teze o agrarnom pitanju«, koje je sastavio Lenjin.

Na temelju tih teza izgrađen je čitav današnji agrarni program Kominterne. — III. prošireni plenum EKKI (Ekonomskog Komiteta Komunističke Internacionale) nalazi u lipnju 1923., da su riječi »hegemonija« i »diktatura« nešto preteške i nepopularne, pa ih ublažuje parolom o »radničkoj i seljačkoj vladi«, koju smatra »popularizacijom gesla o proleterskoj diktaturi«. — V. prošireni plenum EKKI-e izgrađuje u g. 1925. iscrpne teze o agrarnom pitanju, koje obuhvaćaju najvažnije točke agrarno-marksističkog programa, a koje su do današnjeg dana zadržale svoje značenje. VI. kongres Kominterne održan 1928. primio je opširan program, koji sadrži među ostalim i »iscrpan i sustavan prikaz svih bitnih taktičkih i organizacionih načela Kominterne o agrarnom i seljačkom pitanju«.

U bitnosti su sve teze, smjernice i programi izrađeni na posve istim načelima hegemonije i diktature nad seljaštvom, te se u tom smislu nimalo ne razlikuju od parola, koje su davno prije izbacili na površinu Marx i Engels. — »Leninova nauka o hegemoniji proletarijata i o revolucionarnoj ulozi seljaštva u proleterskoj revoluciji, koja je obogaćena naukom Staljina o putevima prevađanja malog seljačkog gospodarstva na socijalističke kolosjeke veže agrarni program Kominterne neposredno s revolucionarnim tradicijama I. Internacionale« (str. 10.). Nikakove promjene nijesu nastupile, a ono isto, što su bez ikakova obzira na životna pitanja na selu naučavali marksisti pred skoro 100 godina, to isto propovijedaju i današnji agrarni ideolozi Kominterne.

Marksistička ideologija diktature i hegemonije nad seljaštvom je reakcionarna i nesocijalna, — među ostalim zato, što dovodi do upotrebe brutalne sile i terora nad većinom naroda.

3. »Klase« na selu.

Prema marksističkom naučavanju sačinjava seljaštvo u feudalističkom društvu jednu jedinu »klasu«[3]). Istom u kapitalizmu dolazi do diferenciranja sela, jer se iz cjeline seljaštva izdvajaju »proleteri« i »poluproleteri«. Ovi rade za plaću bilo u industriji, bilo na velikim seljačkim gospodarstvima i veleposjedima, gdje ih se izrabljuje i oduzima jedan dio njihova rada. Na drugoj se strani stvara »seljačka buržoazija«, koja se sve više služi najamnim radom i poprima sve značajke »industrijske buržoazije«. I dok je Marx tvrdio, da u poljodjelstvu, kao i u industriji nastupa sve veća koncentracija kapitala, službeni predstavnici Kominterne i teoretici agrarnog marksizma tvrde upravo protivno, kad kažu: »Srednji sloj »radnih gospodarstava« nestaje, a broj malih i najmanjih (patuljastih) seljačkih gospodarstava i broj poluproletera i najamnih radnika raste« (Kolarow str. 13.). I radi toga ne čini više seljaštvo

kao cjelina jednu klasu u kapitalističkom društvu« (str. 13.) Ipak, ukoliko postoje feudalni odnosi uz kapitalističke, čini prema tim feudalnim odnosima seljaštvu j e d n u klasu, dok se u odnosima prema kapitalizmu raspada na v i š e njih. Seljaštvo j e jedinstvena klasa prema veleposjedu, a n i j e jedinstvena klasa prema kapitalizmu. To naučavanje je »integralni sastavni dio Leninove nauke o seljaštvu« (str. 13.).

Prema tome, seljaštvo istovremeno j e s t i n i j e jedinstvena »klasa«, što ovisi o subjektivnoj procjeni, dok objektivnu stranu marksisti ne proučavaju, jer je to nadasve kompliciran problem. Po našem mišljenju, — nesumnjivo je, da se u svakom slučaju pojavljuju manje više t e d e n c i j e različitih interesa kod pojedinih grupa seljaštva. Nazovemo li te tendencije »klasnim diferenciranjem«, ne možemo zanijekati, da je »klasnog diferenciranja« uvijek bilo i da će ga uvijek biti. Ali tada još uvijek nije riješeno pitanje, da li je to »klasno diferenciranje« toliko napredovalo, da se može govoriti o o b j e k t i v n o m postojanju »klasa«. A kada se i njihova opstojnost ustanovi, potrebno je raščistiti pitanje odnosa njihove suprotnosti i snage, pogotovo, jer se to za konkretne prilike pojedine države, naroda, zemlje ili kraja mora posebno ustanoviti.

Međutim marksistička teorija nalazi na selu kao i u gradu, s v a g d j e n a s v i j e t u jednake »klasne odnose«. Po Marxovoj jednostavnoj šemi postoje samo b u r ž o a z i j a i p r o l e t a r i j a t, dakle d v i j e osnovne klase. I na selu i u gradu razvija se klasna borba na isti način t. j. između te dvije klase vodi se borba za vlast do istrage, koja je sadržaj »klasne borbe«. Marksizam prihvaća dihotomičnu podjelu na klase, ali budući da se uviđa sva nelogičnost i nemogućnost takove pojednostavljene šeme, pronalazi se i neke »prelazne grupe i slojeve«. Tako se na selu nalazi slijedeće društvene grupe:

a) i z r a b l j i v a n a s t r a n a	b) i z r a b l j i v a č k a s t r a n a
seoski proletarijat	srednji seljaci
seoski poluproletarijat	veliki seljaci
mali seljaci	veleposjednici

Izrabljivana strana je strana sa svim dobrim svojstvima, — zato ju je potrebno održati. Izrabljivačka strana ima samo zle strane, — nju treba uništiti. Upravo kao kad loš autor drame postavi na pozornicu samo dobre i zle karaktere, crne i bijele, tako i agrarni marksizam nalazi samo »bijelu« i »crnu« klasu na selu i u gradu. I kao što loš autor doživljava neuspjeh zbog svog primitivnog shvaćanja, tako ga doživljava i marksistička teorija.

4. Seoske »klase« i komunistička stranka.

Odnos pojedinih grupa seoskoga stanovništva prema komunističkoj stranci prikazuju Kolarow i Smolikowski[4]) uglavnom ovako:

a) Seoski proletarijat. — Ta grupa »organski« pripada komunističkoj stranci i zato je Lenin savjetovao, da treba upotrijebiti sve raspoložive snage, kako bi se stvorile samostalne organizacije seoskoga proletarijata, da bi se tako ova »klasa« privukla na stranu »diktature proletarijata« (Smolikowski, str. 100.) i s uspjehom branila protiv seoskih krvopija bogatih seljaka«. Organiziranje seoskog proletarijata, t. j. svih »seljaka«, koji ništa ne posjeduju, ima biti od najvećeg značenja u revoluciji, — kažu komunisti, — pa zato seoski proletarijat bezuvjetno mora sklopiti savez sa gradskim proletarijatom, što ujedno znači da ga treba privući »na stranu sovjetske vlasti i proleterske diktature« (Kolarow str. 16.). Da se to postigne, potrebno je pojačati agitaciju na selu, organizirati štrajkove i borbu u masama protiv »fašizma, veleposjednika i velikih seljaka«, te raskrinkati »reformističke vođe«, koji propovijedaju »klasnu radnu zajednicu«.

Usprkos toga »organskog« pripadanja komunističkoj stranci, seoski se proletarijat često u njoj ne nalazi, što samo po sebi pobija parolu o »organskoj pripadnosti«. Naprotiv on se nalazi često u općim seljačkim organizacijama, jer gotovo svaki seljački proleter nema namjere takvim ostati,već ustrajno nastoji, da nešto prištedi ili na bilo koji drugi način dođe do svoga gospodarstva, da bi tako postao samostalan. Činjenica, da mu to uvijek ne uspijeva, ne mijenja ništa na stvari, jer njegovo duševno raspoloženje, osim »časnih« iznimaka, ostaje na području teženja k višem, što ga spriječava, da se uživi u marksističku agrarnu ideologiju, koja mu je kao seljaku tuđa. Što više često se ni najzvučnijim parolama ne će najsiromašniji dio seoskoga stanovništva dati privući u komunističku stranku.

b) Seoski poluproletarijat. — U taj se računaju seljaci, koji obrađuju parcelarna gospodarstva, t. j. žive na posjedima, koji ih ne mogu prehraniti, već se moraju uputiti na rad u grad, veleposjedniku ili velikom seljaku. I tu »klasu« treba bezuvjetno pridobiti za komunističku stranku. Ali nažalost, — kažu komunisti, — seoski poluproletarijat nalazi se u velikoj većini u taboru protivnika komunističke stranke. Ta činjenica je sama po sebi alarmantna. Uzrok joj je u prvom redu

---

[3]) Isp. Vilko Rieger: O pojmu socijalnih klasa i klasnom mitosu, u »Hrvatskoj Reviji«, Zagreb 1937.

[4]) Smolikowski, J.: Die Rolle des Landproletariats in der Revolution str. 98.—110.

»u velikoj zaostalosti seljačkoga proletarijata«, u rascjepkanosti u male grupe, koje nisu međusobno povezane, velika »ovisnost o izrabljivaču«, nedostatak organizacijske snage i svijesti, nedovoljno pobijanje socijalno-demokratskih shvaćanja, koja podcijenjuju diferenciranja na selu i ignoriraju postojeću bijedu seoskog proletarijata i poluproletarijata. Zato treba pojačati aktivnost stranke među »radnim seljacima« u cilju, da se popularizira komunistički agrarni program. Osim toga treba ukloniti veliki nedostatak »klasne svijesti«, što sve nameće dužnost komunističkim strankama, da izrade naročit i opširan program akcije među poljodjelskim radnicima, da se stvaraju samostalne organizacije poljodjelskih radnika, koje će osigurati hegemoniju proletarijata u »radničko-seljačkoj« revoluciji. »Radno seljaštvo«, t. j. proletarijat i poluproletarijat, mora biti najjači oslonac Komunističke stranke. Njemu niti ne preostaje ništa drugo, jer »radne mase sela mogu naći spas samo u savezu s komunističkim proletarijatom« (Agrarne teze). Ali »ipak ne može proletersko vodstvo (t. j. hegemonija, op. p.) revolucionarnog pokreta na selu biti osigurano bez unašanja klasne borbe u selo« (Smolikovski str. 99).

c) Mali seljaci su oni, koji ne zaposluju tuđu radnu snagu, nego oskudno pokrivaju svoje potrebe na svojem gospodarstvu, zajedno sa svojom obitelju. Budući da oskudno žive, njih će,— po mišljenju komunista, — biti lako predobiti za komunističku stranku, samo ako im se obeća »odmah i potpuno«: oslobođenje od plaćanja zakupnine, zemlja veleposjednika bez odštete, iskorišćavanje inventara, šuma i pašnjaka veleposjednika, oslobođenje od svih hipoteka i svih poreza i t. d. (Kolarow., str. 18.). Obećati nešto zbilja nije teško, pogotovo, kad se već unaprijed zna, da je to nemoguće izvršiti.

d) Srednji seljaci, su oni »mali gospodari, koji kao vlasnici ili zakupci raspolažu malim zemljištma, ali ipak takvim, koji u kapitalizmu ne samo dopuštaju obitelji i gospodarstvu oskudno izdržavanje, nego također daju mogućnosti, da prime izvjestan suvišak ,koji je bar u povoljnim godinama kadar pretvoriti se u kapital, i koji prilično često... prelaze na to, da unajmljuju tuđu radnu snagu« (Agrarne teze).

Prema tom srednjem »sloju« postavlja Kominterna, ukoliko se radi o zemljama sa razvijenim kapitalističkim sistemom, zadaću, da ih se »neutralizira«, t. j. mora ih se dovesti do toga, da ne daju nikakovu pomoć »buržoaziji« za borbu protiv komunističke stranke. Kolarow pokušava uvjeriti, da »srednji seljak ne gubi ništa u proleterskoj revoluciji, naprotiv da mu pobjedonosni proletarijat pribavlja neposredno poboljšanje njegova položaja time, što ukida plaćanje zakupnine, hipotekarnih i drugih dugova kapitalistima, pomaže mu pribavljanjem strojeva, elektrifikacijom i t. d.«. (Str. 18.). Na toj bazi, misli Kolarow, nije

taj »sloj« teško neutralizirati u naprednim kapitalističkim zemljama. U zemljama pak sa znatnim polufeudalnim ostacima to je još lakše, pa se tu srednji sloj pače mora pridobiti za komunističku stranku, pogotovo ako se uzme u obzir, da uslijed krize ti slojevi »sve više osiromašuju«.

Upravo ti seljaci su tvrdi orah za komunističke agitatore, jer je u njihovim dušama duboko ukorijenjena »vlasnička ideologija«, koja onemogućuje napredak komunizmu. »Zato ne može u većini kapitalističkih zemalja biti govora o tome, da proleterska vlast neposredno potpuno odstrani privatno vlasništvo. Naprotiv ukida za srednje seljaka, isto tako kao i za male seljake i seoske siromahe sve obveze, koje proizlaze iz prava vlasništva, i ne samo da im osigurava njihova zemljišta, nego ih još obično povećava za čitavu zakupljenu površinu, time što ukida zakupninu« (Kolarow str. 19.). Dakako, da je to samo taktička mjera, koja samo časovito »povećava« posjede srednjih seljaka i to tako dugo, »d o k n i j e o s i g u r a n a s o v j e t s k a r e v o l u c i j a« (Kolarow, str. 19.), jer inače ne bi imala smisla sva ta »borba bez poštede protiv veleposjednika, velikih seljaka i buržoazije« (str. 19.).

Već je sam M a r x preporučio, da se »... na vladi donesu uredbe, u kojima seljak vidi neposredno poboljšanje svoga položaja, koje ga dakle predobivaju za revoluciju, ali takve uredbe, koje olakšavaju u klici prelaz iz privatnoga vlasništva zemlje u kolektivno vlasništvo, tako da seljak dođe k tome s a m o d s e b e[5]). A i L e n j i n[6]) je uvijek preporučao, da se ima oprezno prebroditi naklonost seljaka vlasništvu: »Proleterska državna vlast ne smije ni u kojem slučaju u većini kapitalističkih država ukinuti o d m a h sve privatno vlasništvo. U svakom slučaju ona jamči malom i srednjem seljaštvu, da će njihovi posjedi biti ne samo uzdržani, nego također i povećani za čitavu dotad zakupljenu površinu (ukinućem zakupnine)«. A isto to predviđa i program Kominterne: »Potpuno ukidanje privatnoga vlasništva zemlje i nacionalizacija čitavoga zemljišta ne može se u razvijenim kapitalističkim zemljama provesti jednim udarcem, jer je tu načelo privatnoga vlasništva uhvatilo dubok korijen u širokim slojevima seljaštva. U tim zemljama može nacionalizacija cjelokupnoga zemljišta biti provedena tek postepeno kroz čitav niz prelaznih mjera«[7]).

e) V e l e s e l j a c i, ili veliki seljaci, su »kapitalistički poduzetnici u poljodjelstvu«. On zaposluju najamne radnike i najodlučniji su protivnici revolucije. O njima se L e n j i n ovako izrazio: »Veleseljaci su najstrašniji, najsuroviji, najdivljiji izrabljivači, koji su u povijesti drugih

---

[6]) L e n j i n, Vl.: Sämtliche Werke, Bd. XXV., str. 333., Moskau 1928.

[5]) M a r x, Karl: Konspekt des Buches Bakunins, Moskau 1928., str. 54.

[7]) Isp. Protokol des VI. Kongresses der K. I., Moskau 1928., sv. IV. str. 71.

zemalja uspostavili više nego jedamput moć veleposjednika, careva, popova, kapitalista«[8]). To su oni, koji »vladaju u velekapitalističkim državam i koji sjede u općinskim upravama, pa tako drže u svojim rukama konce gospodarskoga, ideološkog i političkog zarobljivanja pretežne većine sela« (Kolarow, str. 20.). To su nosioci »fašističkoga terora« i posljednja izrabljivačka klasa«(?), kojoj treba oduzeti vlasništvo i uništiti je kao izrazito kontrarevolucionarnu i protivnu komunizmu.

f) Za veleposjednike je jasno, da se apsolutno otklanjaju, jer su po ideologiji agrarnog marksizma barem takovi »izrabljivači« kao veliki seljaci.

Kako smo već na drugom mjestu izložili[9]), klasni mitos, t. j. naziranje, koje vidi u društvenoj »klasi« najvišu vrednotu čovječanstva, temelji se na materijalističkom gledanju na svijet. Međutim činjenica je, da postoje drugi ideali, mnogo vrijedniji, nego što je klasni materijalistički egoizam. »Klasne« borbe doduše postoje, ali postoji i solidarnost »klasa«, koja ima sigurno više pozitivnih oznaka nego »klasne« borbe. Zato se ne predstavlja kao ideal sve jača »klasna« borba, kao što je to slučaj kod marksista, nego postignuće izvjesne harmonije i izbalansiranog stanja, u kojem svaka socijalna grupa nalazi svoje pravo mjesto.

5. Diktatura proletarijata.

Agrarni program sovjetske revolucije vrlo je jednostavan i u cijelosti podređen konačnom cilju. Taj je »svjetski komunizam i besklasno društvo«. Da se taj konačni cilj postigne, najnužnija je predpostavka sticanje vlasti, jer se tek pomoću vlasti i sile mogu provesti nužni gospodarski zahvati, koji su »podgradnja« novom »socijalističkom čovjeku«. »Država u prelaznoj periodi iz kapitalizma u komunizam ne može biti drugo, nego revolucionarna diktatura proletarijata, koja je osnovana na savezu radnika i seljaka, uz ideološku i političku hegemoniju radnika« (Kolarow, str. 21.). Sovjetska država je najidealnija forma državne vlasti, — kažu marksisti, — jer je u njoj utjelovljena »proleterska demokracija«, koja stoji u najoštrijoj suprotnosti s »građanskom demokracijom«, jer ta predstavlja samo »zakukuljeni oblik građanske diktature« (str. 21.—22.). Ta »sovjetska demokracija je najviša forma demokracije, ona je proleterska demokracija, demokracija radnika, seljaka i svih radnih masa, demokracija protiv izrabljivača« (Kolarow, str. 22.). Naprotiv je »fašistička diktatura otvorena teroristička diktatura financijskog kapitala, njegovih najreakcionarnijih ele-

[8]) Lenin, c. op., v. XXIII., str. 260.

[9]) Isp. Vilko Rieger: O pojmu socijalne klase i klasnom mitosu, u »Hrvatskoj reviji«, Zagreb 1937.

menata«, koja je »izrasla iz tijela građanske demokracije« i samo jedna od vrsta »metoda građanske diktature« (str. 22.). Dakle komunistička diktatura zove se »demokracija« i to »najviša forma demokracije«, dok je fašistička diktatura »čista reakcija«! A kakova je to sovjetska demokracija, najbolje pokazuje sam Kolarow, koji kaže, da je u toj demokraciji »vlada oduzela politička prava veleseljacima i njihovim agentima popovima i žandarima i ne dopušta da uđu u sovjete; ona će bezobzirno ugušiti svaki pokušaj otpora protiv sovjetske vlasti i sabotaže svojih naredaba sa strane veleseljaka i time potpuno odstraniti u selu diktaturu buržoazije« (Kolarow, str. 22.).

Iz tih riječi vidi se i karakter »proleterske demokracije«, koja će bezobzirno uništiti svaku »sabotažu«, svaki otpor i bez sumnje izraz »proleterska demokracija« samo sinonim za diktaturu komunističke stranke.

Komunistička je doktrina u agrarnom pitanju u cijelosti etatistička, jer predaje, nakon učvršćenja vlasti, svu zemlju u »vlasništvo proleterske države« (Kolarow, str. 23.), i to bez odštete, dok socijalisti govore o nekoj »pravednoj odšteti«, što je, — po mišljenju agrarnih ideologa Kominterne, — »izdaja socijalizma«. Poslije pobjede revolucije, likvidiraju se nemilosrdno i odmah »veleposjednici kao klasa (?)«, dok se ne postavlja kao neposredni cilj oduzimanje vlasništva velikih seljaka, jer nigdje, pa ni u najnaprednijim zemljama ne postoje odmah nakon preuzeća vlasti »nužni materijalni i tehnički preduvjeti za socijalizaciju« (str. 24.). Velikim seljacima (»kulacima«) pušta se, da još neko vrijeme žive na svom gospodarstvu ,dok se ne ostvari »određeni stupanj socijalističke izgradnje«, odnosno, dok se ne stvore mogućnosti »kompaktne kolektivizacije« (Stalin). Kolarow kaže, da ova »Stalinova nauka o likvidiranju kulaka kao klase na temelju kompaktnog kolektiviziranja znači izvanredno obogaćenje marksizma-lenjinizma« (str. 24.).

Nacionalizacija zemljišta predstavlja sama po sebi, — u tome se slažu Marx i Lenjin, — »građanski zahtjev«, koji služi kao faktor »učvršćenja građanske vlasti«. Zato se uprogramu Kominterne ne govori o nacionalizaciji, nego o »proleterskoj nacionalizaciji«, odnosno »komunističkoj nacionalizaciji«, čime se unosi u pojam nacionalizacije »klasni« momenat. Jedino »proleterska nacionalizacija« je u interesu »proleterske revolucije i socijalizma«; ona pridonosi »pobjedi proleterske revolucije i učvršćenju proleterske diktature« (Kolarow, str. 25.).

Komunisti otvoreno i javno priznaju da su za najoštriju diktaturu; — što je oni nazivaju »demokracija«, to ne mijenja ništa na stvari.

6. Odnos prema seljacima u revoluciji.

U »proleterskoj nacionalizaciji«, odmah nakon pobjede revolucije, dobiva jedan dio zemlje seoski proletarijat, da bi se učvrstila sovjetska vlast, dok se preostatak upotrebljava za stvaranje sovhoza, kojima je glavna zadaća, da opskrbljuju gradove poljodjelskim proizvodima. Samo se tako mogu »seljaci« predobiti za revoluciju, ako im se dade nešto zemlje, — drže komunisti. No zemlja se ne će svuda jednako dijeliti; postoji razlika između kapitalističkih zemalja sa »razvijenim« i »zaostalim« kapitalizmom. U prvim se najveći dio zemlje upotrebljava za osnivanje sovhoza, dok se u drugim veći dio zemlje dijeli među seljake, — da bi se »osigurala revolucija«.

Socijalističke stranke, koje zastupaju doktrinarni agrarni marksizam,[10]) otklanjaju u svojoj doktrini svaku podjelu zemlje među seljake, te je smatraju reakcionarnom i protusocijalističkom, jer je, prema Kautskome, — nužan »mehanički slom kapitalističkog sistema na temelju kapitalizmu imanentnih zakona koncentracije vlasništva i centralizacije proizvodnje«. Ukoliko je dakle Kautsky protivan podjeli veleposjeda, utoliko je dosljedni marksista, jer je nelogično zastupati marksističku teoriju koncentracije i istovremeno zalagati se za bilo koji oblik dekoncentracije vlasništva. Kolarow ne može navesti ništa, što bi opravdalo ovu kontradikciju između komunističke teorije o podjeli zemljišta i teorije koncentracije, — osim naravno čisto praktičnih razloga (»osiguranje revolucije«!).

Prema karakteru socijalnih odnosa u nekoj zemlji, ravna se i komunistička taktika, dok se često pokušava promijenjenu taktiku i teoretski opravdati. »Strateško gledište« komunističke stranke u zemljama s jako razvijenim kapitalističkim sistemom, sastoji u nastojanju, da se postigne »savez« sa seoskim proletarijatom, poluproletarijatom i malim seljacima, a da se neutralizira srednjeg seljaka i pobija velike seljake i veleposjednike. Iza »pobjede komunističke revolucije« mijenja se odnos snaga, komunistička stranka nastoji sklopiti »sporazum sa srednjim seljacima« i ide za definitivnim uništenjem velikih seljaka.

U zemljama sa slabije razvijenim kapitalizmom odnos je drukčiji i mnogo zamršeniji. »Tu se ne može urediti odmah proleterska diktatura, već se mora proći kroz izvjestan razvoj, u kojem se »građanska« demokracija pretvara u proletersku diktaturu. U prvoj etapi revolucije može komunistička stranka ići sa čitavim seljaštvom. U toku revolucije prelazi se tada od »demokratske diktature« (kvadratura kruga!) radnika i seljaka u socijalističku diktaturu proletarijata. Ali tamo,

---

[10]) Isp. Vilko Rieger, Agrarni marksizam, »Hrv. Smotra«, 1937.

gdje se revolucija neposredno razvila kao proleterska, tamo predpostavlja vodstvo širokog agrarno-seljačkog pokreta po proletarijatu. To znači, u prvom stadiju revolucije može proletarijat ići sa čitavim seljaštvom i tek kasnije će navijestiti borbu velikim seljacima, kod čega se oslanja na seoske siromahe i uzdržava savez na srednjim seljacima«. Tako Kolarow (str. 14.), dok Lenjin[11]) ovako označuje odnose u revoluciji: »I tada je došlo sve onako, kako smo rekli. Tok revolucje potvrdio je ispravnost naše argumentacije. Najprije se ide sa »čitavim« seljaštvom protiv monarhije, protiv veleposjednika, protiv ostataka srednjega vijeka (i u koliko je ostala revolucija građanska, protiv građanske demokracije). Tada, zajedno sa siromašnim seljacima, s poluproletarijatom, sa svima izrabljivanima, protiv kapitalizma, uključivši bogate u selu, kulake, špekulante, — i po tom je revolucija postala socijalistička«.

Teoretičari i taktičari agrarnoga komunizma umuju dakle ovako: Seljaci su »fanatici privatnoga vlasništva«, pa im se ne smije oduzeti zemlja u prvim danima revolucije, jer bi to moglo biti opasno i štetno, t. j. moglo bi ugroziti revoluciju. U toj fazi treba ih što više nadijeliti zemljom, da budu zadovoljeni, da sudjeluju u revoluciji i pristanu uz sovjetsku vlast. Ali kasnije, kada je sovjetska vlast učvršćena, onda im je vrlo lako oduzeti zemlju, jer iza dekreta o konfiskaciji prijete puške, bajunete i strojne puške, protiv kojih je golorukim seljacima borba uzaludna. Taj način rada zove se »strategija komunističke stranke« i u tom smislu pokazao se Lenjin velikim strategom, — tvrdi Kolarow, — jer je na taj način pridobio seljaštvo za revoluciju. Kada se revolucija »osigurala« započeo je ofenzivu protiv slobodnoga seljaštva. Ipak je ovakovo, moralno defektno postupanje, prisililo Lenjina da se zapita: »Je li to... nedopustivo? Nije li to pustolovno podupiranje malog gospodarstva u kapitalizmu? Nije li to novo stvaranje malih gospodarstva prazno ludilo? Nije li to demagoško hvatanje seljaka«? — I on odgovara: »Tako su mislili bez sumnje mnogi drugovi. Ali bili su u zabludi. Novo stvaranje malih gospodarstava moguće je i u kapitalizmu, ako postoji povijesna zadaća u borbi protiv predkapitalističkog reda«.[12])

Ali kako to, da su komunisti za razdiobu veleposjeda, kad ovi, po njihovom tvrđenju donose veći čisti i brutto-prinos(?). Na to pitanje odgovara Kolarow ovako: »Padanje produktiviteta, koje je nužno(?) nastupa prigodom diobe veleposjeda ne smije služiti kao argumenat pro-

---

[11]) Lenjin, Vl. I.: Die prolet. Revolution und der Renegat Kautsky, Moskau 1931., str. 82.

[12]) Lenjin, Vl. U.: Ausgewählte Werke, Moskau 1928., sv. III., str. 223.

tiv razdiobe, jer je nužni uvjet razdiobe da se osigura pobjeda revolucije. Pobjeda revolucije, — to je najviši zakon«. (str. 27.). A onda, kada je pobjeda revolucije osigurana, bez obzira na interese seljaštva dolazi na red ostvarenje »proleterske nacionalizacije«: »Nacionalizacija zemljišta sačinjava u proleterskoj revoluciji preduvjet socijalističkom preobražaju poljodjelstva. Oni, koji načelno otklanjaju nacionalizaciju tla, ne mogu se smatrati proleterskim socijalistima. Ali i u ovom slučaju pitanje osiguranja revolucije je najveći zakon. U većini zemalja, gdje je radi povijesnih tradicija uhvatilo korijena maloseljačko i srednjeseljačko načelo privatnoga vlasništva, ne može biti govora o tome, da se hitno i podpuno odstrani privatno vlasništvo. U takovim zemljama ne može biti u prvom stadiju revolucije provedena nacionalizacija cjelokupnoga zemljišta i dosljedno tome, zemljišta malih i srednjih seljačkih gospodarstava, dekretom sovjetske vlade. Takova mjera odbila bi radne seljake od revolucije i razbila savez radnika i seljaka. Radi toga odgađa program Kominterne, koji proglašuje nacionalizaciju cjelokupnoga tla preduvjetom socijalizma, njezino provađanje za kasniju etapu revolucije, i to istom nakon niza prelaznih stepenica, koje pod vodstvo proletarijata prelaze svi radni seljaci osvjedočeni o njihovoj svrsishodnosti. Mjera pak, koja čini predstupanj nacionalizacije, jest zabrana kupnje i prodaje tla, da se ono zadrži u rukama seljaka i da se spriječi njegov prelaz u ruke kapitalista, špekulanata zemljom i t. d.« (Program Kominterne, str. 69., Kolarow, str. 27.-28.).

Prema tome, po komunističkom učenju, razdioba veleposjeda nije antisocijalistička mjera, ali samo u slučaju, ako se radi isključivo o »interesu proleterske revolucije«, da bi se stranci omogućilo, da u svojim rukama drži vlast. A do »socijalizma« se dolazi preko dekoncentracije poljodjelske proizvodnje, dakle upravo obratno, nego što je to Marx naučavao. Prelazno vrijeme traje kraće ili dulje, ali konačno se ipak mora ostvariti Stalinov ideal, »grandiozan plan kolektivizicije poljodjelstva«, koji u posljednjoj liniji omogućuje »snažne uspjehe socijalizma na selu«.[13])

Po komunističkom programu, seljaci su igračka u rukama komunističke stranke. Njihovo časovito preferiranje je samo »strateški plan«, koji u konačnoj liniji dovodi do njihove propasti.

---

[13]) Isp. Vilko Rieger: Selo u Sovjetskoj Rusiji. Izd. »Matice Hrvatske«, Zagreb, 1937.

7. Nacionalizacija zemljišta.

U programu Kominterne ustanovljeno je slijedeće: »Konfiskaciju i proletersku nacionalizaciju cjelokupnog veleposjeda u gradu i selu (privatnoga, crkvenoga i dr.) i prodaju cjelokupnoga državnog i komunalnog vlasništva zemlje, uključivši šume, rudno i vodno blago sovjetima, slijedi nacionalizacija cjelokupnoga zemljišta«.[14])

Konačni cilj komunističkog agrarnog programa je dakle nacionalizacija cjelokupnoga zemljišta i obrađivanje zemlje na veliko u kolektivima. Već je Marx postavio kao ideal »budućega društva« ideju nacionalizacije, kad je pisao: »Ja tvrdim naprotiv: budućnost će odlučiti, da zemlja može biti samo vlasništvo nacije. Predati zemljište asocijacijama poljodjelskih radnika znači izručiti čitavo društvo samo jednoj proizvodnoj klasi. Nacionalizacija zemljišta izvršit će potpuni preokret u odnosima rada i kapitala i konačno uništiti industrijalnu i poljodjelsku kapitalističku proizvodnju. Istom će onda nestati klasnih razlika i privilegija zajedno sa gospodarskom podlogom, iz koje su proizašli. Društvo će postati asocijacija slobodnih proizvođača. Život od rada drugih pripadat će sasvim budućnosti. Ne će postojati ni vlade ni države, odvojene od društva«.[15])

Ali svaka »nacionalizacija« nije jednako vrijedna. Kako smo spomenuli, razlikuju agrarni marksisti »proletersku« i »buržujsku« nacionalizaciju. »Buržujska« je nacionalizacija »posljednja riječ« kapitalističke pretvorbe poljodjelstva, jer ona omogućuje industrijalni razvoj, dakle »kapitalizam u poljodjelstvu«. »Nacionalizacija tla u kapitalističkom društvu ukida apsolutnu rentu,[16]) koja se ubirala na zemlji radi privatnoga vlasništva i uklanja sve zapreke, na koje nailaze nova ulaganja kapitala u poljodjelstvu, ali ne uništava diferencijalnu rentu, nego prevodi pravo na sticanje surplusprofita kod upotrebe kapitala na boljim komadima zemlje iz ruku privatnih vlasnika u ruke građanske države«.[17]). Zemljišnu rentu prisvaja tu država, a preko države »kapitalistička klasa«. Stvara se maksimalna mogućnost za slobodno kretanje kapitala u poljodjelstvu. Poljodjelstvo postaje za kapitaliste isto tako »slobodna sfera« za ulaganje kapitala kao i industrija. U poljodjelstvu se po istim zakonima kao u industriji razvija kapitalizam, socijalne suprotnosti postaju sve veće, klasna borba se sve više pojačava, zakupnici-kapitalisti su sve bogatiji, radnici sve siromašniji. I upravo

---

[14]) isp. »Protokoll des VI. Kongresses der K. I.«, sv. IV., tr. 68 .

[15]) Marx, Karl: »The property in the soil«, (isp. Gorew, srt. 41.).

[16]) Isp. Rieger, Vilko: Marxova teorija zemljišne rente, Zagreb 1937. i »Je li zemljišna renta imanentna kap. gosp. sustavu«, »Ekonomist«, Zagreb, 1938.

zato, jer se u »buržujskoj nacionalizaciji« odnosi razvijaju u tome smjeru negativno za kapitaliste, oni ne će provoditi tu nacionalizaciju, jer se boje za svoje vlasništvo, jer misle, »da će se kod provedbe nacionalizacije tla podići sa strane proletarijata pitanje nacionalizacije svih proizvodnih sredstava« (Gorew, str. 43.).

Ova je umišljena slika poljodjelstva posve fantastična, jer se odnosi u poljodjelstvu ne razvijaju na taj način, a »buržujska nacionalizacija« nije nigdje provedena, pa da bi se po njoj moglo predviđati, kako će se razviti. Zapravo, marksisti i nisu protiv te »buržujske nacionalizacije«, kad ona po njihovom shvaćanju ubrzava tok povijesti i dovodi do propasti kapitalizma. Isto je tako fantastično tvrditi, da se u poljodjelstvu između »kapitaliste« i »veleposjednika« stvaraju sve jače veze, jer s jedne strane »buržoazija stiče sve više i više vlasništva tla (?)«, a s druge »veleposjednici sve više i više sudjeluju u kapitalističkim poduzećima (?)« (Gorew, str. 43.). Komunisti su u jednu ruku protivnici »buržujske nacionalizacije«, ali budući da ona ukida »polufeudalne odnose« i utire put »bržem razvoju proizvodnih sila«, prihvaćaju je uz potajnu nadu, da će se »građanska demokratska revolucija pretvoriti vremenom u socijalističku, a buržujska nacionalizacija u proletersku«. Kod svega ostaje najvažnije pitanje za marksiste, »koja je [illegible] na vlasti« (Gorew, str. 45.). Ako su komunisti na vlasti, nacionalizacija je najpozitivnija mjera, ako su »građanski demokrati«, nacionalizacija je reakcionarna mjera, — iako ima svojih dobrih strana [illegible] se dopušta »u interesu progresa«.

»Proleterskom nacionalizacijom« postizavaju se, [illegible] — sasvim drukčiji uspjesi. Ona ima »načelno drukčiji karakter [illegible] nalizacija tla u građanskoj demokratskoj revoluciji« [illegible] U diktaturi komunista, nacionalizacija postaje »soc[illegible] Tako na pr. u sovjetskoj Rusiji, gdje je država [illegible] ljišta, »nacionalizacija tla je u rukama proleterske [illegible] uvjet za socijalistički preobražaj poljodjelstva i za [illegible] kapitalističkih elemenata u poljodjelstvu«. (str. 4[illegible] lizacija pruža seljacima upravo čudotvorne mogu[illegible] vodstvom proletarijata, koji je nacionalizirao [illegible] vodnje, industriju, transport i kredit, omogu[illegible] njeseljačkim masama da pregrade svoja mala [illegible] velika gospodarstva socijalističkoga tipa. [illegible] nacionalizacija tla u kapitalizmu« (str. 49.)

Takove »perspektive« ne mogu nikako [illegible] uz komunističku ideologiju, jer nuđat [illegible] gospodarstva i postanu proleteri, najam[illegible] (?)

će to oni bez daljnjega učiniti, nije ni najmanje razumno. Nije jasno, kako može Kominterna pretpostavljati, da će seljaci s tim programom i prijedlozima biti oduševljeni. Između dvije ideologije, od kojih mu jedna stavlja u izgled povećanje, odnosno jačanje njegova vlasništva, posjeda i gospodarstva, a druga uništenje i kolektivizaciju, seljak će uvijek birati prvu, jer ona ne samo da odgovara njegovu zvanju, nego i njegovoj naravi.

I Staljin obećaje seljacima u sovjetskoj revoluciji »raj na zemlji«, kad piše: »Oktobarska revolucija ukinula je vlasništvo zemlje, zabranila kupnju i prodaju tla i nacionalizirala zemlju. Što to znači? To znači, da seljak, koji je htio proizvoditi žito, nije više trebao kupiti zemlju. Prije je morao godinama štedjeti, da stekne zemlju, zapao je u dugove, nalazio se u dužničkome ropstvu, samo da steče zemlju. Izdaci za kupnju tla opterećivali su naravno troškove proizvedena žita. Danas nije to više seljaku potrebno. Danas može proizvoditi žito, da ne mora kupiti zemlju. Je li to olakšanje za seljaka ili nije? Naravno da je olakšanje« (Gorew, str. 50., prema Stalin: Probleme des Leninismus, str. 216.).

To je istina utoliko, što seljak zbilja više ne treba ali i ne može kupiti zemlju. Ali zar i robovi starog vijeka nisu imali prilike uživati u sličnom stanju: mogli su obrađivati zemlju koliko god su htjeli, a nijesu je trebali, a niti mogli kupiti. Oni su doduše obrađivali tuđu zemlju, ali zar i seljaci u današnjoj Rusiji ne obrađuju tuđu, državnu zemlju? Razlika nije u bitnosti nikakova: i jedni i drugi smatrali su se sretnim, kada su još mogli nabaviti zemlju, pa makar se pri tome i morali zadužiti.

Na konferenciji agrarnih marksista 1929. izrekao je Stalin slične misli: »I upravo zato, jer kod nas ne postoji privatno vlasništvo zemlje, nema kod nas također niti ropske ovisnosti seljaka prema zemlji, koja postoji u zapadnoj Evropi. Ovo stanje mora nužno olakšati prelaz seljačkih gospodarstava u kolosjeke kolektivnih gospodarstava« (str. 52.).

Istina je, da je ukinuta »ropska ovisnost« prema zemlji u komunizmu, ali je ostala, znatno pojačana, »ropska ovisnost« prema državi. A to je svakako gora ovisnost, slična feudalnoj ovisnosti seljaka prema svojim gospodarima u srednjem vijeku, koji su, slično kao boljševici danas, ubirali od svojih kmetova različita podavanja u novcu ili u naravi. A zar i u sovjetskoj državi ne vlada sličan sustav oporezovanja kao što je vladao i u doba feudalizma?

8. Komunizam i seljačke stranke

Komunističke stranke nastoje svim silama, da revolucioniraju »mase«, kako bi se »masovnom akcijom« polučio posljednji cilj, t. j. »socijalističko društvo«. Po programu Kominterne, dužnost je svih komunističkih stranaka na svijetu, da populariziraju »tekovine oktobarske revolucije i grandiozne uspjehe socijalističkog poljodjelstva i kolektivizacije u Sovjetskoj Uniji, koja je već dovela do toga, da je potpuno nestalo siromaštva na selu (?)« (Kolarow, str. 29.). Od naročite je važnosti agitacija na selu i zato se mora propagirati mjere sovjetske vlade donesene u korist seljaštva, »raskrinkavati malograđansku teoriju o spasu seljaštva putem zadrugarstva i t. d.«.

Na selu se ima osjećati »trajan komunistički utjecaj«. Pod vodstvom Kominterne i komunističke stranke ima se voditi borba »protiv svakog izrabljivanja«, — dakako opet u interesu svjetske revolucije. U svim pokretima, socijalnim, nacionalnim i političkim, mora preuzeti vodstvo s t r a n k a i njezine ć e l i j e. Naročito su dane mogućnosti za sve te pokrete tamo, gdje dolazi do pada cijena agrarnih proizvoda, velikih poreza, gladi, visokih zakupnina, hipoteka, dugova, prisilnih ovrha i dr. U kapitalističkim zemljama vodit će komunistička stranka borbu u prvom redu protiv kapitalista, veleposjednika i poreza, a u »zaostalim« polufeudalnim zemljama borbu za agrarnu reformu, odnosno, — ukoliko je ta provedena, — raskrinkavat će njezine zle strane. Tamo gdje je razvijena »revolucionarna svijest« vodit će seljaka u aktivnu borbu protiv veleposjednika i poticati ih, da veleposjede zauzmu silom i da ih sami obrađuju; nadalje da ne plaćaju zakupnine i da se služe veleposjedničkim pašnjacima, šumama i sl. Tamo, gdje su socijalni odnosi na selu bolji, glavna će parola biti borba protiv rata i fašizma, niskih cijena i visokih poreza i organiziranje otpora protiv prisilnih utjeravanja dugova, a za — kruh, mir i slobodu. Zato će se svagdje, — pod vodstvom komunističke stranke, osnivati seljački radnički borbeni odbori, koji će upravljati svim akcijama. Tako uglavnom zamišljaju ideolozi Kominterne rad na selima i očekuju, da će donijeti velikih uspjeha.

Prema čisto s e l j a č k i m s t r a n k a m a mora komunistička stranka voditi u n a č e l u najžešću b o r b u, jer su one opasne i mogu spriječavati razvoj komunizma na selima. Ipak, zbog svoje komunističke »strategije« odstupaju komunisti od toga načela, i kažu: »Agrarni program Kominterne smatra nesvrsishodnim da se sudjeluje u stvaranju posebnih seljačkih stranaka, koje uvijek u sebi sakrivaju opasnost da će doći u sukob s komunističkom strankom« (Kolarow, str. 38.). Po mišljenju komunista, »seljačke stranke su samo po svom izgledu samostalne seljačke stranke. U stvarnosti vode ih zastupnici tuđih k l a s a (?)

(popovi, advokati, veleposjednici). To vrijedi i za t. zv. »zelenu internacionalu« (str. 38.).

Istina je doduše, da su obično na čelu seljačkih stranaka uz seljake i predstavnici intelektualnih zvanja. Ali zar se i u komunističkoj stranci ne nalaze na čelu vrlo često odvjetnici, zubari s bogatom praksom, pa čak i bankari, ili njihove žene i djeca? Dakle predstavnici svih staleža i »klasa«. Nije dakle važno, tko je na čelu ove ili one stranke, t. j. da li je on seljak, radnik ili profesor, već se radi prije svega o tome, kakav je on čovjek, odnosno kakve moralne i intelektualne kvalitete imaju ljudi, koji vode stranku. Bolje je, ako na pr. komunističku stranku vodi recimo pošteni bankar, nego nepošteni radnik, ili ako seljačku stranku vodi pošten i sposoban liječnik, nego nepošten i nesposoban seljak. U ljudskom je društvu važno, kakovi su ljudi; da li se za svoje ideje bore nesebično i pošteno, ili su samo karijeristi i račundžije, koji nastoje iskoristiti političku konjunkturu.

Kominterna neumorno uvjerava seljaka o njihovoj inferiornosti i nesposobnosti, da sami bilo što učine. Kolarow piše: »Budući da samostalne seljačke stranke zastupaju ideju samostalne seljačke državne vlasti, to moraju komunističke stranke poučiti radne seljake, na temelju iskustva svih revolucija, da je seljaštvo bilo uvijek neizbježivo razbijeno i prevareno, kad je pokušavalo nastupiti kao samostalna treća snaga, bez saveza s proletarijatom i bez njegova vodstva. Iskustva t. zv. seljačkih vlada (na pr. vlade Stambolijskoga u Bugarskoj) su isto tako pokazala, da se seljaštvo ne može održati na vlasti« (str. 38.). Drugim riječima: Seljaci su nesposobni da održe vlast. Nesposobni su. iako ih ima velika većina, da samostalno vode borbu i da joj budu na čelu. Zato treba doći komunistima, odnosno jednoj velikoj manjini, i zamoliti ih za vodstvo. Komunisti drže, da su oni »elita«, pa iako ih je malo, njihova je snaga u »nužnosti«, da upravo oni vode seljake.

Ako postoje seljačke političke ili gospodarske organizacije, dužnost je komunističkih stranaka, da rade unutar tih organizacija, da stvaraju u njima revolucionarnu opoziciju na dnevnim pitanjima, da bogatije seljake odvajaju od siromašnijih, da u tim organizacijama stvaraju svoje ćelije, a po potrebi, da ih razbijaju i »revolucionarnu opoziciju« pridružuju komunističkoj stranci. Rascjepi i intrigiranje unutar seljačkih organizacija su »sveta dužnost« komunista na selu.

Takovi su nalozi Kominterne, koji se točno provode, o čemu se možemo uvjeriti, ako znamo rad i strukturu seljačkih organizacija u Hrvatskoj, gdje se u njih pokušavaju uvući komunisti, želeći ih uništiti, rascijepati ili oslabiti.

9. Fašizam i socijalna demokracija

Osobito brigu posvećivali su komunisti neko vrijeme pobijanju »f a š i z m a« na selu. Pod »fašizmom« razumijevaju komunisti sve one pokrete, koji su protukomunistički orijentirani, pa makar bili i najdemokratskiji, a pod »fašistima« sve protivnike komunista i njihovih metoda. Da bi se seljaštvu omrazili »fašistički režimi«, trebalo ih se seljacima opisivati u najcrnijem svijetlu, kao što to čini na pr. u već spomenutoj knjizi o agrarnom problemu E. Hoernle, kada piše:[18]) »U svim zemljama, u kojima vlada otvorena ili zakukuljena fašistička diktatura, obilježeno je stanje na selu s dva glavna momenta: s jedne strane provode fašističke državne vlasti te fašistički oružani savezi i komesarijatske općinske uprave n a j b r u t a l n i j i teror protiv proleterskog, poluproleterskog i maloseljačkog dijela seoskog stanovništva. Ono je privezano uz zemlju, opljačkano za slobodu sastajanja, udruživanja i štrajkanja i poniženo prisilnim radom (?), porezima, zakupninama i kamatima u barbarsko stanje, koje nije čovjeka dostojno; s druge strane postavlja junkerska i veleseljačka manjina samo zahtjeve, dok s a m o o n a prima pravo, da se smatra seljaštvom, dok s a m o o n a uživa one ogromne državne subvencije, premije, carine, zabrane uvoza kao i prednosti prisilnoga konzuma domaćih poljodjelskih proizvoda, pomoću kojih fašizam tobože podpomaže »nacionalno gospodarstvo« u borbi protiv gospodarske krize i konkurencije inzemstva« (str. 57.).

Tako počinje H o e r n l e opisivati »fašizam« na selu i »fašističke« mjere, za koje kaže, da se ne provode samo u Italiji, Njemačkoj, Austriji i Poljskoj, nego i u Francuskoj, USA, Engleskoj, Čehoslovačkoj, Švajcarskoj, Holandiji, Danskoj i dr. (str. 59.). Dakle s v e i s v u d a f a š i z a m, čak i u najdemokratskijim zemljama, kao što je to USA!

Kao »fašističke« agrarne mjere smatra Hoernle među ostalim: moratorij i razduženje seljaka, (to su naime samo »maske za podupiranje ekonomske i političke moći financijskog kapitala«), r e g u l i r a n j e t r ž i š t a (to je »stabiliziranje cijena u interesu veleagraraca i kapitalista«), standardiziranje proizvoda, unutrašnju kolonizaciju i sl. (str.57.). Po opisivanju Hoernle-a, »fašistička agrarna politika« nemilice izrabljuje seljaka, stvara velika područja gdje se gladuje (?) i pod maskom autarhije sprema novi svjetski rat. Ona je »uvijek i uvijek sve u jačoj mjeri imperijalistička ratna politika, a prije svega p o l i t i k a r a t n e i n t e r v e n c i j e p r o t i v S S S R« (str. 57.). Bijeda, izrabljivanje, progoni, diktature, teror, — to se po komunističkom shvaćanju zove

[18]) H o e r n l e E.: Das Agrarprogramm und die Agrarpolitik des Faschismus (u spom. zbirci str. 57.—77.).

»fašizam na selu«. Ako je tome tako, onda je upravo komunizam — fašizam!

Osim borbe protiv seljačkih stranaka i »fašizma« nameće se komunistima borba protiv socijalne demokracije. U svom razmatranju pokušava O. Fischer[19]) dokazati, da stajalište socijalne demokracije o agrarnom pitanju nije bilo čvrsto, stalno i određeno nego da se mijenjalo prema tome, kako su to tražili stranački interesi (sic!). Obara se oštro na Eduarda Davida, koji je na temelju statističkih podataka prvi ustvrdio, da su mala gospodarstva u poljodjelstvu sposobna da proizvode barem uz iste uvjete, kao i velika gospodarstva. David je naglasio svu važnost organskoga u poljodjeljskoj proizvodnji i to organsko suprotstavio mehaničkom. Zatim je pokazao, da »zakon« o manje nego proporcionalnom prinosu ne dopušta u poljodjeljstvu primjenu suvremene tehnike i strojeva u tolikoj mjeri, kao što je to slučaj u industriji.

Davidovom shvaćanju suprotstavio se Kautsky svojom ortodoksnošću, ali po mišljenju Fischera, ni on se sam u toj borbi »nije nalazio na tlu marksizma i dijalektičkog promatranja povijesti«, jer nije imao pred očima onaj put, koji vodi od kapitalizma socijalizmu, nego samo konačni cilj: socijalizam, pa je tako previdio mnoge činjenice u » razvoju klasne borbe na selu pod hegemonijom gradskog proletarijata« (str. 112). Ne videći »marksistički jasno«, Kautsky je zahtijevao odmah podržavljenje zemlje, hipoteka i t. d., te je miješao pojmove kapitalističke i socijalističke države (str. 112.). I što je najzanimljivije, agrarni komunista Fischer ne zastupa agrarno-marksističko mišljenje Kautskoga, nego povlađuje revizionisti Davidu, kad piše: »David se mogao probiti protiv Kautskoga doživjeti kasnije triumf njegove kapitulacije« (str. 112).

Po Fischeru, teorija o premoći malog seljačkog gospodarstva, kako ju je zastupao David, bila je stvorena ne samo zato, da se teorija dovede u sklad sa statističkim podacima, koji su govorili protivno od onoga, što je učila dotadašnja teorija, nego i zato, da se teoretski opravdava »uraščivanje seljaka u socijalizam. — »Ali i čisto oportunistički razlog govorio je za tu teoriju. Uz socijaliste prionuo je odium, da hoće seljaka protjerati sa njegova dvora, a neispravan rad socijalno-demokratske stranke na selu, u vezi s tim geslom, omogućio je buržoaziji, da zatvori socijalistima put u selo i da nahuška selo protiv radničkog pokreta. S tim novim oružjem nadala se socijalna demokracija osloboditi put za osvajanje glasova seoskih posjednika« (str. 112.). S promjenom teorije promjenio se i cilj. Prije je socijalna demokracija bila zato,

---

[19]) Fischer O.: Die Sozialdemokratie und die Bauernfrage (str. 111.—123.).

— navodi Fischer, — da se ukine privatno vlasništvo zemlje, da se izvlaste veleposjedi i stvore velika zadružna gaspodarstva. Kasnije se to smatra »utopističkom fantazijom«, jer je veliko gospodarstvo »zakonom o premoći malog gospodarstva« i »zakonom o manje nego proporcionalnom prinosu tla« i onako osuđeno na propast. Tako Fischer, ali ovo njegovo tumačenje prikazuje socijalističku teoriju iskrivljeno, — jer je socijalna demokracija uvijek službeno zastupala ideju o premoći velikih gospodarstava, a niti revizionista D a v i d nije nigdje zastupao tezu, da postoji z a k o n po kojem mala gospodarstva uništavaju velika.

Socijalno-demokratski prijedlozi za izvlašćenje veleposjeda bez odštete i uređenje proizvodnih zadruga, bili su prije rata samo »anahronistički, demagoški nakit socijalno-demokratskih proglasa« (str. 113.). Dok su tobože prije rata u socijalnoj demokraciji prevladavale ideje o »većem produktivitetu ljudskog rada u malom gospodarstvu«, poslije rata prevladava navodno ideja o »većoj produktivnosti zemlje u malom gospodarstvu« (str. 114.). Malo gospodarstvo se sada promatra kao oblik, u kome nema izrabljivanja najamnoga rada i koje može u slučaju rata najbolje opskrbiti narodno gospodarstvo živežom i sirovinama. Kako se veličina toga malog gospodarstva kreće po socijalno-demokratskoj teoriji iznad 5 ha, radi se tu, — prema Fischeru, — o veleseljačkom, t. j. »kulačkom« gospodarstvu. Drugim riječima, socijalna demokracija se poslije rata zalaže za kulake i kulačko gospodarstvo, pa nije čudo da postaje sredstvo »imperijalističke politike«. Po novom socijalno demokratskom agrarnom programu, kojega je, ne znamo gdje, pronašao Fischer, država mora voditi brigu, da zemlja dođe u ruke najsposobnijih gospodara, što će joj samo po sebi osigurati najveći prinos. Ali ta »jednostrana i nezakukuljena imperijalistička politika« »nije mogla zadovoljiti mase socijalno-demokratskih radnika«, dok je najžešći poraz doživjela u socijalno-demokratskom agrarnom programu, po kojem je uzrok teškom položaju radnog seoskog naroda (?) u zaostalom poljodjelstvu i zaostatcima liberalističke organizacije tržišta. Položaj se po tome može popraviti samo povećanom proizvodnjom i odstranjenjem izrabljivanja seljaka radi neuređenih prilika na tržištu.

Komunisti nastoje prikazati agrarni program socijalno-demokratske stranke kao djelo čisto »građansko-kapitalističke prirode«. Ono, što traže socijalisti, t. j. državno reguliranje tržišta, povećanje proizvodnje i monopolizaciju trgovine poljodjeljskim proizvodima, provode, — po Fischeru, — najradikalnije »fašisti«. Zato je socijalno-demokratska agrarna politika »najmoćniji oslonac fašističke diktature« i znači »potpuni bankrot socijalno-demokratske agrarne teorije i politike«. To priznanje, veli Fischer, i agrarni teoretik rumunjske socijalne demokracije, Radace-

anu g. 1932. u austrijskom organu stranke »Der Kampf« (u članku »Socijalno-demokratska agrarna politika u seljačkim zemljama«, str. 107.) kad piše:

»Što je socijalna demokracija dosad znala reći seljaku o zemljišnoj reformi, o unapredjivanju seljačke privrede, o zadrugama, o porezima i gospodarsko političkim ili opće-političkim pitanjima, postalo je posve nedostatno, što više ne kazuje ništa. Socijalno-demokratski agrarni programi su uopće zaostali, a napose u izrazito agrarnim zemljama, iza situacije, koju je stvorila agrarna kriza«.

Takova kritika samih socijalnih demokrata dovodi komunističke teoretike do fraze o »istovrsnosti fašističke i socijalističke agrarne politike« te do tvrdnje, da će »doskora« doći do sloma obiju, kao i do sloma kapitalizma: »Zajednički sa masama i organizacijama, ujedinjenim u jedinstvenoj proleterskoj fronti, komunističke će stranke tući fašizam i reformizam i osloboditi put proleterskoj revoluciji...« (str. 123.) .

Pokušava se na sve moguće načine sa strane komunističkih agrarnih teoretika pobiti oportunizam socijalne demokracije, dok se oportunizam komunističke stranke ne vidi, ili ne će da vidi. Što je najzanimljivije, program komunista traži, isto kao i program revizionista, razdiobu veleposjeda među seljake, da bi se »osigurala revolucija«. Zbog toga su revizionisti reakcionarni, dok su komunisti napredni, jer »rade u duhu povijesnoga razvoja«! Usprkos toga: »Kominterna brani marksističko-lenjinistička načela svoga agrarnog programa protiv svih revizionističkih pokušaja socijalne demokracije, agrarizma i trockizma, i vodi istovremeno borbu protiv socijalno-demokratskih tradicija u agrarnom i seljačkom pitanju u svojim vlastitim redovima«. Ona »odlučno otklanja sve socijalno-demokratske pokušaje, da se revidira agrarni program revolucionarnoga marksizma«. Vodi borbu protiv II. Internacionale, koja »stupa putem revizije Marxove teorije o neizbježivosti ruiniranja i potiskivanja malog seljačkog gospodarstva od velikoga gospodarstva... i suprotstavlja revolucionarnom marksizmu građansku, kontrarevolucionarnu teoriju o vječnim, »naravnim« zakonima razvoja poljodjelstva i o »stabilitetu« malog seljačkog gospodarstva« (str. 9.).

U odnosu prema seljačkim strankama, »fašizmu« i socijalnoj demokraciji, zauzima dakle Kominterna načelno jednako oštar neprijateljski stav, iako u praksi, zbog nekih bliskih ciljeva nastoji sklopiti saveze upravo s onima, koje najžešće napada. Borba za seljačke duše vodi se velikom žestinom i uza sve napore komunista, oni na selu nemaju uspjeha, — jer su njihove teorije seljačkom svijetu tuđe i neprijateljske.

10. Zaključak.

Iz dosadašnjega razmatranja možemo zaključiti, da je agrarna ideologija Komunističke Internacionale obilježena slijedećim bitnim značajkama:

a) Načelo hegemonije i diktature nad seljaštvom je prvo i najvažnije načelo agrarnog komunizma. Seljaštvo je po tom nesposobno, da samo sebe vodi ili da sobom upravlja, — zato se mora pokoravati nalozima komunističkih vođa ,koji na temelju nekih svojih »boljih spoznaja« žele vršiti diktaturu nad seljaštvom.

b) Načelo klasne borbe propagira se također od strane komunističke stranke. Klasna borba ima se unijeti u selo, koje se mora rascijepati i podvrgnuti interesima komunizma.

c) U slučaju revolucije, prema seljacima se ima vrlo oprezno postupati. Izrađen je čitav strateški plan, kako da se seljacima najprije podijeli zemlja, kako bi se »osigurala revolucija« i da im se poslije, kad je komunistička vlast već osigurana, — zemlja opet oduzme, a oni stjeraju u kolektive.

d) »Osiguranje revolucije najveći je zakon«, — prema kojem se ima udesiti čitava agrarna politika komunista.

e) Zemlja se ima nacionalizirati. Nacionalizacija zemlje je samo onda pozitivna, kada se pojavljuje kao »komunistička nacionalizacija«, t. j., kad je sva vlast u rukama komunista i kad oni provode nacionalizaciju.

f) Seljačke stranke su neprijatelj komunizma. Zato ih treba pobijati, — ali, ako je potrebno, treba se uvlačiti u njih, cijepati ih, praviti opoziciju u njima i razbijati ih.

g) Sve agrarne mjere, koje znače podizanje seljaštva i koje mu omogućuju poboljšanje njegova položaja, sve su to — »fašističke agrarne mjere«.

h) Socijalna demokracija provodi također »fašističku agrarnu politiku«, zato se i nju treba pobijati svim sredstvima.

Ovi izvodi komunističkih agrarnih teoretika ne trebaju mnogo komentara, jer je bez daljnjega jasno, da njihova »agrarna teorija« predstavlja samo politički program, i to vrlo primitivan politički program, izgrađen na zastarjelim marksističkim dogmama, a ne na potrebama suvremenoga života.

Dr. Vilko Rieger

BOKA KOTORSKA U NAJNOVIJE DOBA*

(1918.—1940.)

Cijela je Hrvatska proživljavala najtežu i najkrvaviju epohu svog dugog historijskog života. Boku je Kotorsku zadesila sudbina ostale Hrvatske u još intenzivnoj oštrini, u još višem stupnju. Potpuno doslovno: nigdje hrvatski čovjek nije ponio na svojim ramenima ono što su pretrpili bokeljski Hrvati. Nigdje gubitci i žrtve nisu bile veće i bolnije od onih u Boki, premda vrlo dobro znamo da se ni u ostaloj Hrvatskoj veća stradanja nisu mogla ni zamisliti.

Boka Kotorska kao i Dubrovnik, područje republike sv. Vlaha, bili su još duboko u novi vijek, sve do 19. stoljeća, naši najbogatiji krajevi. Bogatstvo i materijalna kultura bili su osnovi na kojima se temeljilo kulturno stvaranje prvoga reda u ova dva malena i dragocjena naša područja. I Boka Kotorska je duhovno stvarala sa svim manifestacijama i karakteristikama hrvatskog kulturnog djelovanja Dubrovnika i ostale Dalmacije. Pečati hrvatstva bokeljske kulturne prošlosti su neizbrisivi. — Čitav niz političkih i ekonomskih uzroka djelovao je na Dubrovnik i Boku, te ih postepeno dovodio do potpunog zamiranja.

Otkriće Amerike (1482.) i strahoviti potres (1667.) obično se uzimaju kao temeljni udarci dubrovačkom bogatstvu, trgovini i samostalnosti i na njih se komotno svodi ono zamiranje i propadanje koje je nastupilo međutim mnogo kasnije. Zato mislimo da nije opravdano takovo shvaćanje. I nakon otkrića Amerike, kada je stvarno počelo opadati značenje sredozemnih i jadranskih trgovačkih republika, i Dubrovnik i Boka doživljavaju neprekidni i sve jači svoj procvat. I nakon potresa, vrlo teškog i razornog, koji nam je izmijenio lice sredovječnog Dubrovnika i osobito oštetio staru kotorsku katedralu, i Dubrovnik i Boka se razvijaju sve većim sjajem. Što više, po Viktoru Živiću, sredinom osamnaestog (18.) stoljeća postaje Dubrovačka republika ozbiljan takmac velesilama Zapada i njihovoj trgovini, specijalno francuskom kraljevstvu. Ona preuzima trgovinu sa obalama Levanta, zapuštenu u englesko-francuskim ratovima i uspijeva paralizirati francusko nastojanje da joj otme ta trgovačka područja. I u Boki je novi vijek vrijeme velikih gradnja. Nakon oslobođenja Risna (1684.) i Hercegnovog (1687.) Perast se razvija u jaku trgovačku silu. Oslobođena mu je pozadina i trgovina u rukama spretnih Peraštana silazi na nedaleki Risan. Dok je francuski prevrat bio neposredni uzrok ekonomske propasti Boke, dotle su već mrtvi Dubrovnik

* *Ovim člankom zaključujemo niz rasprava o Boki Kotorskoj (vidi »Hrvatsku Smotru« br. 1, 4, 5 iz god. 1940).*

Napoleonove vojske i formalno sahranile. Novi ekonomski sistem gospodarskog liberalizma i pojava parobrodarstva, koje je preko noći potisnulo bijele jedrilice jesu dvije činjenice kojima se nisu znali prilagoditi bogati i pomalo već degenerirani bokeljski kapetani, brodovlasnici i plemići. To je bio tihi početak svršetka. Don Kerubin Šegvić pišući jednom i o Boki (1909.) veli: »Nestalo je pomorstva, pomorska je trgovina sa lađama na jedra utučena od naših skrbnika. Kad je Austrija ušla u Boku Kotorsku, Boka je imala preko tri stotine velikih trgovačkih brodova, a bezbroj omanjih trabakula, bracera, gajeta itd. Danas nema nijednog velikog trgovačkog broda. Narod, da na onim liticama ne pomre od gladi, razbježao se po svijetu, kuće se otkrivaju da budu oproštene od poreza. U rijetkim starinskim još posve neporušenim palačama stanuje po jedna ili dvije starice uz kćerku ili unuku usiđelicu plačući davnu slavu i spominjući svoje stare«. Još u doba ulaska Napoleonovih vojsaka u Boku zabilježena su jaka doseljivanja Crnogoraca pod zaštitom Rusije. Migracije stranog pučanstva u Boku počele su, kako nam je poznato, u vezi sa turskim osvajanjem na Balkanu i držanjem izvjesnih dijelova Boke. Utvrđeni su razlozi i činjenice naklonosti turske imperije prema ortodoksiji. Sve što vrijedi za sva ostala hrvatska područja u turskoj imperiji, odnosi se potpuno jednako i na Boku, samo što u Boki pristupaju noviji momenti, koji potenciraju ono što je sa turcima započeto. Austrija, uočivši jasno situacju propadanja, nastojala je, zbog vlastitih interesa, kroz cijelo razdoblje svoje vladavine, da bilo s čim narodu nadomjesti izgubljenu privrednu djelatnost i oživi Boku. U vezi s tim nastojanjem Austrija je omogućila dalju kolonizaciju Crnogoraca, o čemu postoje opipljiva svjedočanstvo i nesumnjivi dokazi.

Od mrtvih gradova ne bi imala nikakve koristi. — Dubrovnik je prebolio krizu, uspio se prilagoditi novim vremenima i pred našim očima se razmahuje sve većom snagom i napretkom, dočim je Boka ostala na istom ili još dublje pala; ona tužno vegetira, a u mnogim svojim dijelovima umire. Nakon velikog svjetskog rata ovo se umiranje neizmjerno potenciralo. Ono je forsirano svim sredstvima i pospješavano na sve načine, ako se radilo o hrvatskim gradovima, selima i kućama, ako su to umirali hrvatski starosjedioci. Sve je učinjeno da im umiranje bude olakšano i ubrzano. Prirodni slabi životni uvjeti su pogoršavani smišljenim radom.

U svojoj cjelini i strahoti još nije poznato ono sistematsko zapuštanje obala i prirodnih luka hrvatskog Jadrana kao stvorenih za živu trgovačku razmjenu dobara. Od vremena prokopa Sueskog kanala značenje hrvatskih luka na jadranskom dijelu Mediterana a u neposrednoj blizini

Dunava je silno poraslo. Nije ni pomišljeno da bi bila prva i najvažnija potreba stvaranje praktične, moderne i brze željezničke veze između Dunavskog i mediteranskog puta sa instalacijama direktnog robnog prenosa (sa parobroda na željeznicu i obratno). Ogromni promet bi navrnuo na ovaj kraći, jeftiniji i sigurniji put. Ne samo da se na to nije ni mislilo, nego su uskraćivana i osnovna sredstva za održanje lučkih bazena i ustanova. Prema službenim statistikama, kojima ne možemo pokloniti punu vjeru radi poznatog sistema »rada«, od godine 1919. do 1937. ukupan prihod na lučkim taksama svih jadranskih luka iznosi 96 milijuna dinara. Ukupni izdatak na potrebe popravka i održanja 69 velikih i preko 300 manjih luka na hrv. Jadranu iznosi kroz isto razdoblje 59 milijuna dinara. Dakle, nisu uložena ni ona novčana sredstva dobivena od samih luka, dok sve moderne države ulažu deseterostruke kapitale za povećanje svojih luka. »Može se reći«, zaključuje svoja izlaganja Dr. Rudolf Bićanić, prema kome donosimo podatke, »da su hrvatske luke pod upravom beogradske vlade postale najzaostalije luke u čitavoj Evropi«.[1])

Mnoge su se lučke naprave porušile u more, a poznata je činjenica da je za samu jednu savsku luku u Beogradu potrošena dvostruka suma novaca nego za sve jadranske luke. O davanju nesrazmjernih subvencija parobr. društvima iluzorno je i govoriti pokraj ovako krupnih stvari. Ne samo da se ovako ekonomskom propadanju svijesno prepuštala cijela Dalmacija, nego i politički i vojnički hrvatski Jadran je terra incognita upravljačima države. Ne možemo zaboraviti Pašićeve kombinacije koje su imale biti plaćene dijelovima hrvatskog Jadrana, kao i besprimjerni postupak sa bivšom austro-ugarskom flotom, nad kojom je zalepršala hrvatska zastava. Nakon svojedobnog neuspjeha jugoslavenske politike u nastojanju da od Grčke dobije dozvolu za izvoz preko Soluna pala je interesantna izjava. »Pošto se uvidjelo da su osnove o strategijskom izlazu propale, dolazi se sada do spoznaje, da je taj trgovački izlaz zapravo nepotreban. I na taj način i ministar Marinković, u interview-u atenskom listu »Eleftheros Vima«, deset godina nakon ujedinjenja dolazi do senzacionalnog otkrića, da mi zapravo imamo na Jadranu svoje nacionalne luke...«[2])!!! Nama je potpuno »jasno« da solunska luka ima veću vrijednost od cijelog istočnog Jadrana, vrlo dobro razumijemo i žrtve koje bi se doprinijele za njen posjed, kao i svu dosadašnju jadransku politiku. Sve ove činjenice nužno slijede iz osnovnog sociološkog aspekta geopolitičke nužde. Ne samo da se sav ekonom-

---

[1]) Dr. Rudolf Bićanić, Ekonomska podloga hrvatskog pitanja, Zgb, 1938, str. 94. (Šapirografirano izdanje).

[2]) Dr. Rudolf Maixner, 1929, str. 72., Hrvatska Revija.

ski život predratne Srbije razvijao preko Soluna, već i historijski put srpskoga naroda, sintetički pojam svih njegovih nastojanja u prošlosti izražen je u smjernici Sjever—Jug dolinama Morave — Vardara — Solun. U tome leži osnovni razlog nespojivosti Boke sa srpskim teritorijem sve kada i ne bi bilo crnogorskog zida koji stvarno rastavlja, kada i ne bi bilo geopolitičkih zakona koji Boku usmjeruju na sasvim suprotnu stranu. To su činjenice koje osuđuju unapred na propast ne znam kako snažno forsiranje izgradnje srpskog primorja na Jadranu. To je čista logična nemogućnost.

Danas se mogu tehnički svladati teške prirodne zapreke, ali silne milijarde utrošene na željezničku vezu i na lomljenje dinarskog čvora koji je baš nad Bokom najgušći, ne mogu svladati daljinu i prebaciti Boku na geopolitički put na kojem se Boka ne nalazi, sve kada ne bi bilo privredne gravitacije Boke na drugu stranu. To ne bi uspjela učiniti ni velika nacija najveće ekspanzije. Može se sagraditi željeznica, no prometa neće biti.

Napori koji su učinjeni ne smiju se po starom našem običaju podcjenjivati. Mi sličimo čovjeku koji mirno spava usred požara, dok vatra zahvata i krevet na kome počiva.

Vrhovni zakon po kome se upravljalo i jedini kriterij opravdanosti svakog akta vlasti bio je postignuti ubrzanim procesom rezultat i dati Boki Kotorskoj značajke koje ona nikada nije posjedovala. Nijedna kolonijalna vlast nije tako ekspeditivno željela likvidirati starosjedilačko pučanstvo. Postavljeni su principi potpuno različni od onih u ostaloj Hrvatskoj, na kojima je počivao iznimni poredak u Boki, od i onako iznimnog — »van zakona« — poretka u cijeloj Hrvatskoj.

U prvim mjesecima 1919. godine, dok još nije bio taknut nijedan »prečanski« kotar, bokokotorski kotar je bio administrativno odcijepljen od Dalmacije i podređen Cetinju. Boka je dakle bila prva na redu. Ovako jedan klasičan kraj, kao što je Boka, staviti pod štitništvo jednog Cetinja, značilo je osuditi Boku na još dublje padanje. Općine Petrovac i Spič su slijedećih godina otrgnute od bokokotorskog kotara i pridodane kotaru barskom, a god. 1939. Sutorina, kotara trebinjskog je podređena Kotoru. Moguće su ove promjene inspirirane administrativnim razlozima (blizina), ali je značajno spomenuti, da je Spič hrvatska općina, a Sutorina vrlo jaka srpska općina.

U Hercegnovom i Risnu u kojima je ustaljena srpska većina vođena je borba protiv Hrvata na drugi način, nego u mjestima u kojima su Hrvati u većini.

Naročito u Hercegnovom je kroz ovih dvadesetak godina organiziran i stalno podržavan oštar društveni bojkot Hrvata. Točno se pazilo

tko se sve snabdjeva kod Hrvata trgovca, mesara, brijača itd., tko sve zalazi Hrvatu odvjetniku, liječniku i takovim osobama se zaprijetilo da će snositi posljedice ako i dalje nastave namirivati potrebe kod Hrvata. Ovaj je permanentni bojkot pokazao kolosalne rezultate. Uništene su brojne hrvatske egzistencije, tako da danas Hrvata privrednika uopće nema u tim mjestima, dok se može iz trgovačkih registara dokazati da su bili 1918. god. brojno zastupani. Na pritužbe vlastima ili uglednim mještanima da nešto poduzmu protiv ovog bojkotiranja, odgovoreno je da su oni nemoćni i da je jedino što im mogu bratski savjetovati, da na-

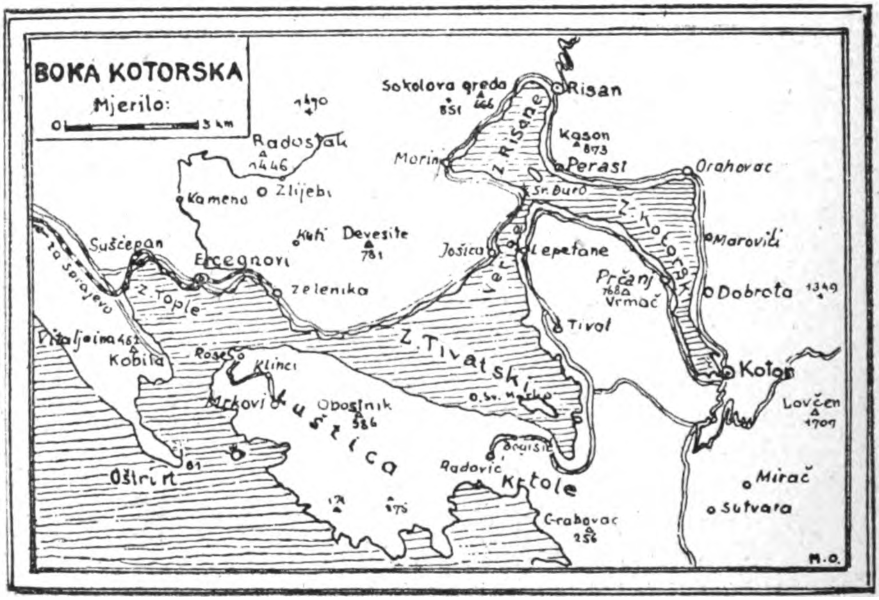

puste »srpsku Boku«. Našem svijetu, koji je strahovito osiromašio uslijed ovog bojktiranja nije na koncu ništa drugo ni preostalo. Veliki broj Hrvata radnika, obrtnika, intelektualaca se iselio i odlazio dapače i u daleki svijet. Hrvati, tvrđi i otporniji, su i fizički napadani, a prijetnjama nije bilo kraja. Poklik »seli se!« »seli se!« slušali su Hrvati svakodnevno svakom zgodom; on im je dostavljan na razne načine. God. 1928. je trebalo svečano otkriti spomen-ploču tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva na zgradi Hrvatskog doma u Hercegnovom. (Danas je to Jugoslavenski dom!) Veliki je broj Hrvata izletnika iz Dubrovika i ostale Hrvatske došao da prisustvuje toj slavi. Međutim u gradu su organizirane oštre demonstracije protiv Hrvata. Kada je brod ulazio u hercegnovsku luku oboružana grupa ljudi poletila je na obalu, pucala na brod,

te se nabacivala kamenjem uz strahovite poklike. Kiša kamenja je bila tolika da brod uopće nije mogao pristati uz obalu, nego je produžio put za Kotor i Škaljare gdje je održana proslava. Spomen-ploča na b. Hrv. domu je osvanula onečišćena i prorešetana revolverskim metcima. O ovom događaju postoje originalne fotografije i drugi dokumenti (pritužbe na vlast itd.) Otada je zamrla svaka aktivnost Hrvata, tek su se malo pridigli nakon petosvibanjskih izbora.

Povodom nedavnih glasina da će Boka pripasti Hrvatskoj, obilazili su agenti srpska sela (osobito sela općine Risanske) gdje su uvjeravali seljake da će Hrvati narod pokatoličiti, uništiti pravoslavlje itd. i pod parolom »srpstvo u opasnosti« organizirali narod na otpor. Stvarala se tako teška psihoza, da su se bokeljski Hrvati bojali da će doći do masovnog pokolja Hrvata. Ta im opasnost lebdi i dalje nad glavama, jer napokon imaju dovoljno iskustva iz prošlosti, kada su takovi »pohodi« Crnogoraca bili vrlo česta pojava.[3])

Oko god. 1933. u mjestancu Morinj nepoznati počinitelji su porušili katoličko groblje, ruinirali crkvicu i zvonik, oborili zvono. Povodom ovog barbarskog zločina povedena je kratka istraga, koja nije dala nikakove rezultate ,te je čitava stvar neistraženo i nekažnjeno pala u zaborav. Evo, kakovim se metodama »izgrađuje« srpsko primorje da se čak uništavaju latinska slova na nadgrobnim križevima koja smetaju... Žandari su došli na lice mjesta, slučaj se potezao neko vrijeme po službenim papirima i napokon se sve utišalo. Službeni protesti biskupije ostali su glas vapijućeg . . . Za ilustraciju psihološkog terora nad Hrvatima neka posluži jedna od bezbrojnih sličica. Peraškom nadžupniku, čestitom starcu, Hrvatu, čovjeku vrlo moralna života podmećano je tuđe nezakonito dijete, osvanjivali su mu na kući pogrdni natpisi. Ovo i druge neprilike su zadale starcu teške duševne boli, da je ubrzo za tim preminuo.

Kostanjica, općina Perast, vrlo plodan kraj, još 1920. godine potpuno katolička župa, danas 1940. u Kostanjici postoji srpska većina zahvaljujući odlučnom useljivanju seljaka iz sela Ubli, koje je pomagano velikim novčanim sredstvima i različitim povlasticama. Slična penetracija je pokušana par puta u selu Đurići na Verigama. Tu se razvijala upravo borba prsa o prsa za svaku stopu zemlje, no naš elemenat u Đurićima, vrlo svijestan, nije napuštao svoju rođenu grudu usprkos najvećeg pritiska. Kreditori, trgovci svi od reda Srbi prijetili su se ovrhom našim seljacima dužnicima, kod političkih izbora naš je svijet morao glasati

---

3) Vidi: Butorac Pavao, Boka Kotorska nakon pada mletačke republike do bečkoga kongresa (1797.—1815.). Poseban otisak Akademijskog Rada 264., 265. i H. Zmajević: Boka Kotorska u novije doba, Hrvatska Smotra, 1940., br. 5.

za kandidate koje su oni naznačili, no sa svoje se zemlje nisu dali... Našeg se seljaka nije moglo čekati da plati dug već se izvršavala ovrha, te je on, deposediran i proletariziran, bježao u svijet... Slučajevi ovrhe kod pravoslavnih seljaka su nepoznati. Ta je pojava redovita u svim selima i gradićima Boke.

Hrvatsko selo Strp u moru tuđeg elementa vodi strašnu borbu za obranu najosnovnijih sredstava za život. To se selo želi pod svaku cijenu uništiti radi kontinuiteta vlastitih naselja. Seljacima iz sela Strp n. pr. sjeku se drva i odvlače, puštaju se koze iz gornjih sela (Ubli) koje unište sve zelenilo. Kada se napravi prijava, onda se »istražuje«. Ličanin bi rekao kad bi pohodio Bokelja: »Uje vuk magare«...

Ekonomski je pritisak na naše ljude stalan i neprekidan, a favoriziranje Srba toliko očito, da na pr. i u svim hrvatskim mjestima su trgovine u rukama Srba. To se najljepše vidi u Perastu. Kolonizacija je u Perastu pokušavana svim sredstvima, a kretala se u glavnom u dva pravca. Propagiralo se da imućniji kupuju napuštene palače i sami se naseljuju, a siromašne se, redovito Crnogorce, svim sredstvima naseljuje, nalazi im se zarada itd. Krađe, otimačine plodova, sječenje drva su na dnevnom redu. Pučanstvo traži pravnu zaštitu koju ne dobiva, iako je očito tko to čini. Namjerno oštećivanje kuća Hrvata, denunciranje, blaćenje hrvatskih ljudi itd. a sve u smišljenoj tendenciji: stvoriti takovu psihozu, tešku atmosferu u kojoj ne će moći disati, da na koncu peraški Hrvati izvole seliti. Analogno stanje postoji i u drugim mjestima. No Peraštani se zbilja žilavo drže... Dokle će to oni moći, ni sami ne znaju.

Najjače poslodavačke ustanove odbijaju molbe Hrvata za namještenje bez motivacije, ili ih otpuštaju s motivacijom »nepoverljivi«. Sve ustanove su otpuštale one svoje namještenike koji su se usudili glasati za hrvatsku listu na polit. izborima. Kada se ima na umu da bokeljsko stanovništvo zapušta zemljoradnju i živi od rada u raznim poduzećima, bit će jasno kako kobne posljedice imaju ova otpuštanja.

Nedavno preminuli beogradski »Trgovinski glasnik« (koji nije obustavljen radi upravo nečovječnog napadanja Hrvata, već zbog vanjsko-političkih motiva), organ beogradske čaršije, pisao je među ostalim ljepotama i slijedeće retke. Ne ćemo ga citirati zato što bi ga smatrali važnim odnosno vrijednim da se s njima bavimo, već da se osjeti ona krvava ironija kojom su popraćena tragična stradanja našeg svijeta u Boki. »..... jedna nam sada dužnost pretstoji, velika i dostojna: izgrađivati i favorizirati Srpsko primorje. U Srpsko primorje zasad spada samo Boka Kotorska i ranije Crnogorsko primorje (Bar i Ulcinj).« Ovaj je mudri »naravoučitelj« i »prosvetitelj« ipak morao distingvirati dvije

različite stvari koje nemaju veze sa onim što bi on htio. Sam je dakle priznao kako gradi svoj pojam od tuđih dijelova. Morao je još priznati **pred čim** treba favorizirati srp. primorje! Dalje »T. G.« piše kao o »strahoti« o činjenici da Hrvati, tobože, u Boki Kotorskoj ne propadaju i da će »ako tako ustraja dalje i u Boki biti više katolika nego pravoslavnih«.[4]) »Naša vojna uprava je bila ta, koja je doprinela slabljenju srpskog karaktera Boke, ona ista vojna uprava kojoj su Hrvati stalno zamerali da njih zapostavlja. Jedan veliki deo doseljenih lica rodom je iz Istre, gde je ranije bio zaposlen pri sličnim radovima (u Poli). Danas je situacija **radikalno izmenjena.** Kvalifikovani radnici se osposobljavaju pri samom arsenalu, i za taj posao je vrlo pogodan domaći elemenat. Zatim pošto je jugoslavenska nacionalna ideja otpala, nema više razloga da se ona samo u Boki sprovodi. Boka je srpska i ona se mora očuvati Srpstvu«.[4])

Što to znači da je »situacija radikalno izmenjena«, ne treba tumačiti. To su osjetili živo bokeljski Hrvati. Isti postupak otpuštanja prema hrvatskim glasačima provodili su privatnici-privrednici Srbi, a ti su jedini privrednici u Boki. »Glas Boke« lokalni listić, piše u broju od 6. jula 1940. (6. srpnja 1940.), da bi trebali imati milosrđa prema ovim ljudima iako su bili svjesni što su počnili. »Vrijeme bi bilo, veli ovaj list doslovce, da se krivica ovih ljudi koji su kroz dvije godine besposlice doživjeli dosta iskušenja i razočaranja, preda zaboravu. Poslije strogosti neka dođe velikodušan oproštaj, koji će znati cijeniti i njihove porodice«. Sapienti sat!

Muo, čvrst i otporan elemenat koji se ne otseljava makar vrlo bijedno živi od ribarstva. Svi pokušaji naseljavanja su se razbili o čvrstoću i svijest tih naših siromašnih ribara. Škaljari — također tvrd i odlučan radnički i seljački svijet, nosilac i predvodnik borbe za očuvanje djedovine, ostaje postojano na svojoj grudi. Špiljari, hrvatsko seoce uneseno duboko u podnožje Lovćena očuvalo se i pokraj najtežeg pritiska. Dok je naš radnički i seljački elemenat, kao n. pr. u **Tivtu**, neobično otporan i spreman za otpor i borbu, inteligencija i poluinteligencija, starosjedioci u gradovima nastavljaju sa već tradicionalnim bijegom iz Boke. (Kotar, Perast, Prčanj). Ostaju puste divne palače, koje napušta starosjedilac umoran od borbe, siromaštva i bijede. Nekad bogati plemići i posjednici stide se vlastitog siromaštva u toj Boki, koja je zapamtila njihovu nekadašnju sreću i gdje ih svaki kamen potsjeća na staru slavu, odlaze iz svog prekrasnog zavičaja. Iz Kotora se u posljednjih dvadeset godina iselilo 78 obitelji starosjedilaca Hrvata. Zadnja se (78. po redu)

---

[4]) Cit. prema »Hrvat. Straža« Polit. bilj. 29. travnja 1940. (Podcrtavamo mi.)

otselila u lipnju 1940. Perast se u broju svoga pučanstva smanjio skoro na polovicu. 1918. je brojao 750 stanovnika, a danas 400 stanovnika. Taj grad prošlosti, nekad prvorazredno kulturno središte, pred stotinu godina je brojao još 2950 stanovnika apsolutno hrvatskog pučanstva. Po crkvenim statistikama iz Boke se od 1918.—1938. iselila jedna trećina hrvatskog katoličkog pučanstva. Dnevno se mogu bilježiti pojave selenja autohtonog elementa.

Kotor pokazuje znatan prirodni priraštaj hrvatskog življa usprkos najnepovoljnijim prilikama, te je uspio sačuvati hrvatsku većinu, dok je ona u samom kotorskom kotaru izgubljena. Više pažnje posvetiti narodnoj populaciji i čuvanju obiteljskog morala, pa će se pokazati lijepi rezultati. Još danas u Boki postoje naši ljudi i institucije koji su u stanju da učine mnogo dobra jačanju hrvatskog življa. Oni su na to moralno obvezani tim jače, jer su svakodnevni svjedoci besprimjerne narodne tragedije. Ako to ne učine bit će jedini i isključivi krivci oni sami! Treba se samo osloboditi komotnog specifično bokeljskog i općenito dalmatinskog mentaliteta i zahvatiti odlučno... Hrvatski narod će im znati pribaviti efikasnu zadovoljštinu, premda su oni na to po svijesti obvezani, jer imaju izvjesna sredstva na raspolaganju.

Prikazat ćemo paralelu drž. popisa po općinama od 1931 i crkvenog šematizma Dr. Draganovića 1937. da bismo vidjeli, da je i pokraj prirasta kroz kratko razdoblje od 6 godina broj katol. pučanstva teško opao. Cifre prema popisu Dra Draganovića, koji je izrađen po župama, dobivene su sumiranjem župa pod općine, te odbijanjem mjesta i župa bokokotorske biskupije koje ne pripadaju bokokotorskom polit. kotaru. Prema državnom popisu kat. pučanstva u Boki je g. 1931. bilo 13702, a pravosl. 24715. U analizu državnog popisa ne možemo se za sada upuštati premda bi to krupni razlozi zahtijevali.

Po šematizmu Dra Draganovića na malenom području današnje kotorske biskupije egzistirale su tri biskupije: kotorska, risanska — ukinuta 1688 god., budvanska — ukinuta 1828 god. Danas u kotorskoj biskupiji koja se uglavnom poklapa sa polit. kotarom, izuzev 4 malene župe ima

Župa 19
Crkava 10
Sam. kapela 58
Kapela 47.

Zatim veliki broj starih napuštenih crkava i kapela, veliki broj samostana u povijesti potvrđuju činjenicu o apsolutnoj autohtonosti katolicizma u Boki, te i o mogućnosti stanovanja i prehrane velikog broja pučanstva u tom prostoru.

Drž. popis od 31. III. 1931 objavljen 1938 (katolika)	Opći šematizam kat. crkve u Jugoslaviji 1. VII. 1937, manji broj zneči broj privremeno odsutnih vjernika (katol.)	Općina
257	350 + 20	Budva
580	1119 + 85	Dobrota
12	—	Grbalj
3436	1967 + 38	Hercegnovi
3167	3578 + 396	Kotor
172	106 + 2	Krtoli
922	995 + 65	Lastva
253	136 + 4	Luštica
416	518 + 36	Muo
719	1019 + 273	Perast (općina)
540	680 + 200	Prčanj
297	125 + 24	Risan
239	464 + 63	Stoliv
2686	2450 + 25	Tivat
6	—	Paštrović
13702	13507 + 1231	Ukupno kotar

Obično se smatra da je Boka Kotorska po svojoj prirodi pasivan kraj, te da iz ove činjenice izvire ona strašna ekonomska zaostalost i propadanje Boke, čega se ona nije uspjela riješiti od početka (Napoleonovih ratova) pa sve do danas, i čemu je ona stalno podvrgnuta. Ovo mišljenje nije ni u koliko opravdano i istinito. Plodne zemlje uistinu nema mnogo, no ta zemlja nije intenzivno kultivirana, što više iz dana u dan, Bokelji prepušteni sami sebi, sve više napuštaju obrađivanje zemlje, koja im leži pusta te se daju na nadničarski rad u poduzećima. Razloga je tome više. Dobra organizacija poljoprivrednog rada, efikasna pomoć državnih ili zadružnih institucija postigli bi kroz razdoblje jednog decenija to, da Boka postane vrlo bogat kraj koji bi mogao ishranjivati mnogo veći broj stanovništva nego danas. Boka je, klimatski i zemljišno, idealan teren za svo južno voće sa svim odlikama talijanskog južnog voća. Ona može dati u tom pravcu što ne može ni jedno od ostalih područja hrvatske Dalmacije. Ta se činjenica nije nikad imala na umu. Bokeljski limuni i naranče po veličini i kvaliteti su potpuno jednaki talijanskim produktima i mogli bi sa provedenom organizacijom podmirivati potrebe ne samo cijele Hrvatske, već i njoj susjednih zemalja. N. pr. u Boki uspije-

vaju šljive za naše pojmove izvanredne veličine i odličnog ukusa. To isto vrijedi za smokve, kestenje itd. Jedan predio zove se Kostanjica, po bogatstvu kestena (kostanj-kesten). Bokeljski su krševiti tereni po svom geološkom sastavu kao stvoreni za osobitu krupnu i odličnu vrstu maslina. Ne baš davno Boka je bila potpuno maslinarski kraj, danas su ti maslinici napušteni, posječeni. Čitave se padine maslinarskih terena pružaju puste, nezasađene. Ribarstvo na zadružnim temeljima bilo bi značajan izvor narodne privrede, zatim privreda aromatičnog bilja itd. itd. Za snažan procvat privrede u Boki pruža se mnogo, s malim naporima ostvarivih mogućnosti, a danas se sve to guši u nevolji i jadu, nigdje nimalo smisla za organizaciju, za zajednički rad i obnovu. Sve leži mrtvo, pasivno i pesimistički raspoloženo prema svemu. Nekoliko ljudi žive inicijative i organizatorskog duha vratili bi Boki stara vremena bogatstva i stvaralačkog života. Čitava povijest Boke, osobito ona ekonomska, od prvih početaka pa do danas, jasno nas uči da je, uvijek i bez izuzetaka, napredak i blagostanje u Boki dolazilo sa Zapada, s mora i upućuje nas na nužnu ekonomsku gravitaciju (a ne samo kulturnu) Boke prema Zapadu i Hrvatskoj. Jedina veza njena sa svijetom jest more, koje Boku veže uz ostalu Dalmaciju, od koje se nikada nije ni odvajala. Niz dinarski planinski sistem teku paralelne linije, historijski putovi veza i živog prometa Boke sa cijelom Hrvatskom, specijalno njenim bosanskim (u prošlosti samostalnim) dijelom. Ona nema nijednog prirodnog puta koji bi je vezao na istok, ona je potpuno uključena u longitudinalnu sferu pravca sjeverozapad-jug. To govori povijest Boke, to znadu njeni ljudi, i oni tvrdo vjeruju u obnovu, jer vjeruju u Hrvatsku. . .

V. Tripunov

TI NE SLUTIŠ...

U krošnji jablana šušte jutarnji vjetrovi
i nose miris proljetnih sokova,
more šumi
pjesmom procvalog maja.
Ti ne slutiš kako su mi teški
ovi časovi nemira.

Na travi
protkanoj biserom rose
sjedim sam.
Kraj mojih nogu
mali, plavi cvijet.

Mislim na Tebe.

A Ti? — Daleko si
i ne slutiš koliko je moja želja
da Ti pomilujem svilene kose
i zakitim ih tugom.

M. Slade-Šilović

MAGLE

1.

Najprije tanke, drhtave i prozračne kao pjena što se ljeska na suncu. Onda se malo zgusnu i počnu se razvlačiti poput halve što se topi i rasteže u dječjim prstima, dok se lijepo ne rasprostru nad svakom kućom i nad svim šljivicima, baš kao da je netko uzeo kakav mliječni čaršaf, pa mu jedan kraj prišio na ono tamo brdo, a drugi mu na protivnoj strani zabacio na crkveni toranj, ili još negdje dalje, sve dokle se vidi. I kad se jednog jutra čovjek probudi, a to se magle svaljale u dolinu, prave pravcate jesenske magle, teške i musave kao nepočešljana vuna. Desi se da ih kakova divlja vjetrina pobrče i uskomeša, pa onda izgleda da je netko iz neba bacio cijelu alašu preplašenih goveda, koja ne dospješe do zemlje, nego se ustaviše u zraku, negdje tako nisko da bi ih i motkom mogao dohvatiti, pa onda tu čine neobuzdano razbojište... Čovjek i ne zna gdje ih se toliko nađe, odakle se sjate i razliju poput prokletstva i poplave. Tek ih osjeti kao leden drhat po cijelom tijelu i kao nekakav bljutav i kiseo okus u nosnicama. Selo zamre, pokunji se i uvuče se u sebe kao što se puž savije u svojoj kućici. Sva su obzorja zatvorena, i svijet je postao malen kao avlija. Zbilja, kao da se i razum čovjeku zatvori, kao da zanijemi i duša i pamet, a ono što usta govore kao da nema ni boje ni zvuka ni smisla. Kao da nešto štipa baš za sam mozak, a nema ništa... To su se samo magle svaljale u dolinu, pa se kovitlaju kao preplašena goveda...

Pejkanu se uvrtjela u glavu baš ova usporedba: kao goveda — — — Tako se one raskočopere nad ovom sirotinjom (Pejkan se i rodio s maglama i one su mu postale obične kao košulja što je nosi!), pa onda bûcaju po nebu, kao goveda kad se osile u proljeće na mladoj travi i sočnom proljetnom suncu. Kao goveda — — —

Učini mu se, da nešto tapka u šumi i kao da šušti nešto baš tu, u grmlju. Sustavio je dah, naćulio uši. Pogleda u grm, upilji oči u šumu, nastojeći da prodre u nju, da je skroz pogleda, sve do na kraj. Nema ništa. Krupne kapi noćašnje kiše truse se s lišća i odmjereno padaju na zemlju razbijajući se u nevidljive djeliće... Nema ništa.

Još jedamput se obazre na sve strane i pođe kući. Skačući s vratnica upade s oba opanka u lokvu punu nečiste vodurine, kao da je tačno mjerio da baš u nju pane. Osjeti bezbrojne sitne, nečiste i hladne kapljice kako ga posuše po licu... Nije ni pomislio da se čisti. Tek je nešto promrsio kroz zube: možda je opsovao štogod sitno (on nikad nije zakačô za Boga na veliko jer se nije volio mnogo svađati ni s ljudima, a kamo

li s Njim), a možda je i promumljao štogod sasvim nesuvislo i besmisleno, kao kad se bunca u teškoj vatruštini.

— ... ili, da kažemo, kao junci ... — nastavljao je on u sebi prekinuti razgovor sa svojom dušom, kojega možda nije ni bio potpuno svijestan, premda mu je cijelo biće ispunjeno baš tim govorom.

— ... dva junca kao dvije jabuke, pa se džilitaju i bodu, a sve od šale ...

Put iz njegove njive na cestu bio je neiskazano kaljav, i kasna jesen je odisala truleži. Nešto je stezalo u prsima, nebo je bilo sasvim nisko, kao da se i ono stropoštalo na njegova leđa, a svud naokolo ležalo je nešto kao neizvjesnost i bol i sivo-žuto umiranje. Jesen je one godine bila kišovita, i magle se skoro nijesu ni dizale sa zemlje.

— ... ili, da kažemo, kao volovi. Imaš dva volića, pa ih priguši bolest, a oni se otimaj, otimaj, i sve bûcaj rogovima zemlju od muke ...

— O jadni moji volići! — ote mu se sasvim glasno, negdje iz dna utrobe, i bi mu tada kao da je netko odvalio onu pećinetinu iz krševa, pa mu njom tresnuo o prsa.

— Eh, sad, kako bi, bi: ja sam ih zakopao u svojoj zemlji ... A reći ću: gospodine, tako je bilo, i sve je to dobro što ti govoriš, al' ja nijesam mogao drukčije, pa ti sad radi što znaš, i što ti tvoja služba donosi ... A što bi, molim te, gospodine, ne bu'te uvrjeđeni, i kod kuće, kad nemam njih?

Desi se tako, da se neposredno dogodi upravo ono čega se najviše bojimo, i Pejkan je odmah osjetio, da i ne bi bilo sve onako jednostavno, kako je on sebi zamišljao: gospodine, tako je bilo, pa evo radi što znaš ... Ne bi to bilo sve tako lako. Baš u času kad je on izlazio na cestu, s gornje su strane dolazila dva žandara, i Pejkanu se učini, da se nekuda naročito žure (a možda je to bila samo njegova želja: da što prije prođu).

— Eto sad belaja — pomisli skoro glasno i stade na mjestu. Prvo čega se sjetio, bilo je ono tapkanje i šuštanje tamo u grmu. Bilo je posve isključeno, da bi u onom času i na onom mjestu mogli biti upravo ova dva žandara, ali Pejkan nije imao vremena ni mogućnosti da dođe do tog zaključka, i zato mu je to prvo prosviralo kroz mozak.

2.

Ono s njim otpočelo je davno. A kako mu je Bog dao da se rodi u jednom zatvorenom bosanskom selu, a ljudi u Bosni i onako nemaju običaj da lako mijenjaju svoja mišljenja (znaju i oni za taktiku i neku uljudnost, ali kad to nije potrebno ostaju s upornom tvrdoglavošću pri svome), to je sud o Pejkanu ostao uglavnom nepromijenjen. Držalo se da taj čovjek nije sasvim pri svojoj ... Ništa čudno, i prije je bilo takovih u

selu: ne može čovjek reći, da su baš sve osve, nego eto, fali im po koja... Možda je taj sud o Pejkanu bio i tačan, a možda opet i nije. Poznato je, da ljudi često izvrsno pogađaju, ali da vrlo često i pofale, i to baš ondje gdje su sto posto uvjereni u ispravnost svog stanovišta. Tako je lako moglo biti i s Pejkanom, pogotovo ako se uzme u obzir, da netko ne mora biti luckast, ako je, recimo, tvrdoglav toliko da to drugi ne razumiju. Jest Pejkan bio izniman čovjek i sasvim je iskakao iz svoje okoline po svemu što je radio, ali je vjerojatno ostao u duši dosljedniji nego što na prvi mah može izgledati. Treba svakako uočiti da svaki ljudski čin ima osim izvanjske pojave i svoju intimnu pozadinu, koju ljudi redovito ne mogu, ali često i neće da zapaze.

Otpočelo je naglo i na način koji nitko ne bi mogao ni u snu sanjati. Baš radi toga je Pejkan i bio smjesta proglašen ludim. Jer, kako bi zdravom čovjeku i moglo doći u pamet, da na pravdi Boga ošamari, rećemo, načelnika općine, sijedog i poštenog starca, s kojim su se i gospoda rukovala nasred ulice? Može se čovjek poinaditi, pa u onoj pasjoj i nožinom kresnut, eh, ali onako, s neba pa u rebra? A baš je tako bilo. Nedjelja je bila i knez je sazvao ljude k svojoj kući, da se porazgovore o nekoj važnoj stvari. Došao je i stari načelnik (koji je bio iz istog sela) da i on rekne svoju. Kako je to bio poštivan čovjek vidi se i iz toga, što je sjedio na dvije skemlije (jedna na drugoj) i na dva šarena jastuka, a na skemliji koja mu je bila pred nogama mirisala je tek donešena crna kava iz otvorenog ibrika. Findžan je čekao pun do vrha, ali upravo kad je načelnik svršavao svoj govor, došuljao se do njega neopazice Pejkan, na oko potpuno mirnog izgleda, i kad se nitko nije nadao, udario mu tako snažnu zaušnicu, da je čovjeku gornja skemlija s jastucima izletjela ispod njega, a on svom snagom lupnuo glavom o brvna udžere na koja je bio naslonjen. Pejkan nije tada imao ni brka, bio je deran od kojih dvadesetak godina, i lijepo je mogao biti načelniku unuk. Isto onako nenadano i naglo kako je došao, tako se i izmakao između ljudi, dohvatio se taraba (bile su visoke) i prebacio se na cestu kao pero. A baš tu bio je prijelaz kao i na svakoj avliji, pa je mogao lijepo prijeći ko svaki pametan čovjek — a on, ko da ga belaj ponese, prihvati se taraba i preskoči. I onda lijepo poče fićukati, kao da se ništa nije ni dogodilo. Tek kad je malo odmakao niz cestu kao da se nečega sjeti, pa pljunu tako snažno i obilno, kao da je netko lupnuo nadžakom o tarabe.

Ljudi su ostali preneraženi. Od teške neizvjesnosti svi nekako tupo i izgubljeno pogledaše u zemlju, jer u taj čas nijesu mogli smisliti ništa pametnije. Puklo je kao grom, pa se najprije treba otkraviti. Eto, rećemo, da je sad počela gorjeti kuća, to bi bilo nekako razumljivo: domaćici izmakla vatra gdje ne treba, pa sad gori kuća, i Bog ti, duša ti. Da je sad bunar počeo prelijevati se kao rijeka i plaviti avliju, i to bi bilo nekako

razumljivo: navalila silna vodurina iz zemlje, pa što nije nikad bilo, eto sad je, i šta mu možeš? Samo Bog zna što se u zemlji krije. Ali ovo, ovo zaustavlja pamet. Onakom starom čovjeku opaliti šamar, to može učiniti samo kakav šento ili lutoran, koji ne vjeruje ni u fratra ni u biskupa. Za ljude, koji su taj čas morali naći tumačenje cijelom događaju, bilo je sasvim logično zaključiti, da je Pejkan morao ili nagaziti na nekog belaja ili šenuti pameću. A možda i oboje, ovo zadnje svakako. Istina, ne pamti se od kako postoji svijet, da mu je netko u rodu budalasô, ali što nije bilo nikada, može biti nekada, pa će se onda govoriti: Onako mu je i pokojni Pejkan...

— Ja vam kažem, da je on meni šuveli već odavna — prekinu jedan onu šutnju koja ih je sve gušila poput more.

— Eh, baš, ko da ja to nijesam opažao i prije tebe, kad sam mu uz pendžer — javi se jedan od Pejkanovih najbližih komšija.

— Bome je onda i ovo moglo gore biti nego što je bilo. Idem ja neki dan preko njegove barice, on je popravlja plot, kresao grane na uvratinama. Ja mu lijepo nazovem Boga, a on samo što nešto promrsi kroz labrnje i pljunu upravo prema meni. A onda ni pet ni šest, nego mi sasu u po brka: kaže, eto kumane, sad sam te vidio preko svoje njive, a vidim i nije bila šala.

— A ja, neke večeri vraćam se iz krševa, prava noć i mjesečina, pa uprav ispod onog starog oraha, kad: na najdonjoj grani sjedi čovjek, objesio noge i klimata njima, a sve laje ko štene. Sad bih se smio zakleti, da je ono bio Pejkanov glas — — — —

Bez kraja i konca redali su se najrazličitiji događaji u vezi s Pejkanom. Bilo ih je tako fantastičnih, da su i oni, koji su pričali, jedva vjerovali svojim riječima. Ali govoriti se moralo, jer je pred njima bila činjenica, tako nepobitna i jasna kao što je današnja sveta nedjelja, i ona je morala dobiti kakovu bilo potvrdu — za umirenje savjesti i živaca. Jesi l' ga vidio kako preskoči tarabe, a prijelaz mu pred nosom? Istina, uvijek je ono bilo pola vraga, zbijalo šalu i s mrtvima u grobu, ali je ovo posve druga pjesma.

Razumljivo je, da je slučaj Pejkanov vrlo brzo prodro i u najzabitniji kutić u selu. I kao za inad, svi su jednako sudili o stvari. Čuli su i Pejkanovi kod kuće ,i to ih je tako naglo i teško posjeklo, ne zna se da li od stida pred načelnikom, ili od onih glasova koji su kružili po selu, a doprli su u vrlo opreznom i zavijenom obliku već i do njih... Jest on u zadnje vrijeme nešto stranjô od kuće, zapažali su to oni, i svijet je to zapažao — eh, ali neće valjda ćuliti kraj vatre kao slijepac? Ma jest ipak stranjô od kuće, ali... ali... ali...?

Kući je došao tek u mrak. Njegovi su bili sjeli za večeru i očito ga čekali. On je mrko prošao kraj njih i sjeo u budžak bez ijedne riječi.

— De sjedi, Pejkane, ohladi se jelo — pozva ga majka.

— C'!

— Zar nijesi gladan?

— C'!

— Jesi l' bolestan?

— C'!

— Boli l' te glava?

— C'!

Sve ih nešto steže u grlu, te bespomoćno i bolno odmahnuše rukom: najprije otac, onda majka (ona je i suze obrisala pregačom), pa stariji brat i svi redom. On, kao za odgovor njima, izvadili iz džepa pravu pravcatu duhansku kutiju, savi cigaretu i zapali je šibicom, premda mu je vatra gorjela pred nosom. Kao da je grom puknuo u njih, tako ih to prenerazi. Pejkan puši! On nikad nije zapalio, a sad puši, i to pred svojim rođenim očima! A Pejkan lijepo pruži kutiju i ocu, kao stari čovjek koji nudi kumana.

— Evo, dada, smotaj i ti jednu. A tebi, majko, evo gotova — i pruži joj svoju tek zapaljenu cigaretu. A onda se zasmija onim svojim neopisivim zvonkim smijehom, i kad ga čuše, svima najedamput odlanu, kao da si im s umornih duša odvalio teški mlinski kamen, koji je svojom ogromnom težinom mrvio i zadnju žilicu u mozgu. Svijet je svijet, a to je naš stari Pejkan, i to je njegov, baš njegov, njegov nepromijenjeni mangupski smijeh, kojim bi se nasmijao i predstojniku u brk!

— Idem tako, a ono na po ceste i kutija i kresa, ko da si ih rukom ostavio. Nekome bio šupalj džep, a ja se posrećio, pa zašto ne bih uzeo, a?

Majci samo što ne izleti iz usta pitanje o načelniku, radi čega sad svijet kroji svakakve belaje... Ali svi utisci današnjeg dana bili su i previše jaki, da bi ga mogla još i to pitati. Tek se sutradan otvoreno potužila kod prve komšinke da svijet griješi i dušu gubi što svašta govori o njezinom Pejkanu, a dijete sasvim pametno govori, i šali se, i sve... Ali, ova njoj može vjerovati dok je s njom — inače je ona njemu već vidjela oči, i tu su posve čisti računi. Majčino srce i ne može drukčije, ali ono jučer s načelnikom, pa pripovijedanje ljudi, pa ono Pejkanovo lunjanje i stranjanje od kuće... sve to ne može biti šala, ili, biva, kakav nasrejdinluk. Zapečaćeno je to.

Znao je i Pejkan što se o njemu misli i govori i zapažao je to na svakom koraku. Ljudi su ga pomnjivo izbjegavali, a kad bi se već morali sastati, govorili su s njim kao s djetetom... On je to i te kako opažao, ali se i sam sebi čudio kako ga se to malo doimlje. Često je otkrivao u sebi čudnu i nepojmljivu želju, da kod ljudi još više pojača to njihovo uvjerenje o njemu. I da nije bilo roditelja, koji su radi svega toga bes-

krajno mnogo patili, takova bi on čudesa činio, da bi se svi krstili i lijevom i desnom! Samo bi nekad (i on sam ne zna, da li u šali ili ozbiljno) upitao sam sebe, ne bi li svijet zbilja mogao imati pravo ...? Ali je brzo došao do uvjerenja, da on nikako ne bi mogao odrediti tačnu granicu između luckastog i pametnog, pa prema tome da nikad ne bi mogao znati, da li je on uistinu malo šašav (kako misli i govori svijet) ili nije. Radi toga i nije ga to pitanje ubuduće mnogo mučilo, niti mu je on pridavao kakovu važnost. A najzanimljivije je, da o onom slučaju s načelnikom nije volio ni sebi polagati računa. Jest to je sve skupa ispalo nekako blentavo, nema fajde, jer mu čovjek onaj čas uistinu nije bio ništa kriv. Uostalom, tko je tu njegov tutor, pa da mu broji zube i svaki pokret ruke? Njemu se jednostavno prohtjelo da nekoga ošamari, i ošamario je starog načelnika, pa sad kome je krivo neka tuče glavom o zid. Opet i nije, Pejkane, sve tako jednostavno... Ama i jest: prohtjelo se, pa ošamario, i fala ti Bože... I nije, Pejkane ... I jest... Kad bi već neopazice zapao u te kučine, onda se je redovito vrzao između ovog dvoga: i nije... i jest... i konačno bi opazio, da se to on sprda sam sobom... Ošamario ga i fala ti Bože. Sve mu se ipak čini, da ga je ona kava pred načelnikom podigla od zemlje. Toliko puta čovjeka svega obuzme neka luda misao, pa nije isključeno da se i s njim dogodilo isto: biva, dragi moj načelniče, pošten čovjek ne pije kavu iz dva ibrika; tko se sveže s onim po pijacama i hotelima ne može s čovjekom težakom, jer oni varaju nas, a i mi bi prevarili njih, kad bi mogli. Dragi moj načelniče ne pije se kava iz dva ibrika. Ne sjedi se na dvije, ili: Pejkan će ošamariti! I ošamario ga, pa fala ti Bože! (Tek poslije nekog vremena, kad se sve smirilo, neki su u selu primjetili, da su njihove dvije porodice imale odavna mnogo svojih nesređenih računa, pa možda je Pejkan našao za zgodno, da ih onaj čas i na onaj način izravna... Možda, a tko će znati?)

Jedne večeri došao je Pejkan k ocu s gotovim prijedlogom, da ide na zaradu, negdje u Banat. Pisalo je čak i u novinama da će biti mnogo rada, pa će ga sigurno biti i Bosancima, jer oni se ne šale nigdje pa ni u poslu. Našao je već mnogo drugova iz okolnih sela, svi će skupa.

— A kad ti to, Pejkane, odjedamput nađe drugove?

— I nije odjedamput, nego sve ispoistija. Ja šta sam radio ovo dana nego se išao zdogovarat? Svijet govori da stranjam od kuće ko šento: maglu hvatam negdje u krešima, sigurno... Kažem, biva, treba nešto i zaraditi, a možete i vi pospremiti to poslova kod kuće.

Tako je bilo, on je odlučio: jedna za 'iljadu! U selu se nitko ne iznenadi.

— Dunulo mu ono njegovo, pa otišo...

Vratio se brzo, jer je došao prekasno. I kad se jedamput za večerom poveo razgovor o njegovoj ženidbi (bilo je već vrijeme), on je odlučno

izjavio da se uopće neće ženiti. Samo je majci dao privatno obrazloženje: nek ona oprosti, al' žena je gotovi šejtan s onom svojom jezičinom, pa on neće da traži belaja. Zna svatko, da se on ne voli mnogo svađati: on bi se lijepo smijao i sebi i drugima dok se to može, a kad više ne bi bilo moguće, onda bi mogao zakrvaviti očima... Neće se ženiti, tako je odlučio i tako je ostalo. Jedna za 'iljadu! U selu se o tome govorilo drukčije za cijelu pamet. Jedna je kuma povjerljivo pripovijedala, kako je Pejkan govorio njezinom Antunu, da ga njegovi sile na ženidbu, ali da se je on već oženio u Banatu sa deset gospojica, s kojima se vozao u autu... Budi Bog s nama! Pobrkalo mu se, pa i ne zna što govori.

Tako je prolazilo vrijeme, godina za godinom, jednolične težačke godine, kao što je monotono beskonačno kapanje kiše na strehama. Pejkan bi od vremena do vremena napravio kakovu glupost radi koje bi ga svijet čudno gledao, a on bi se onda svima smijao u brk... U kući se samo pristojno šalio, onako kako je to činio od kad je došao k razumu. I radio je posve normalno i marljivo, za dvojicu. Svijet se već pomalo privikivao na njega, takvog kakav je.

Kad im je otac umro, lako se zdogovorio sa starijim i jedinim bratom i preselio se u krševe. Nije to dioba, nego prohtjelo mu se (kako je sam) da se preseli u krševe, i šta tu ima čudna? Nek mu brat dadne štogod ajvančeta, a u krševima ima dvije-tri njivice, i to je njemu dosta: onu štalu preuredit će za kuću, pa je gotovi gazda. To je samo tako, a opet je kod njih sve zajedničko: ako ti što zatreba, evo me — ako mi što zatreba, eto te. Tako i bi, jedna za 'iljadu! Smiješno je bilo već to što je pobjegao u pećinentine kao divljak, ali još začudnije što je on sam sebi i čarape pleo, i rubine tkao i šio, i sve ženske poslove radio. Kuća mu bila puna svega, pa ako mu se tko slučajno navrati, Pejkan ga dočeka i s kavom i s kajmakom...

Poslije više godina kad mu je umro stariji brat, vratio se Pejkan u staru kuću. Bio je već prilično oronuo i tih, godine su preko njega prešle i ostavile svoje neizbrisive tragove. Majka je još bila u životu, ali posve oslijepila, i nije se više ni sjećala koliko joj je godina, i koliko je zemana prohujalo preko njezinih leđa.

— Došô da do'ranim svoju staru majčicu. I onda: na svom sam, nećeš joj valjda ti zalogaje brojiti?

Doveo je sobom dva junčića, dva krasna junčića, i ljudi su sa sigurnošću tvrdili, da ih je Pejkan svako jutro umivao kao djecu i češljao po cijele sate. Nek budu ko dvije curice...

3.

— A eto gospodine, ne bu'te uvrjeđeni, upadoh u lokvetinu, i baš s oba opanka, pa me pošprica belaj... I velite: ko da su pčele po meni pale?

Nikako mu ne bi drago što su zapodjeli s njim razgovor, ali sad nije mogao na stranu. Nije to da se on bojao žandara; on se ne sjeća da se je ikad ikoga u životu bojao. A i zašto bi? Čovjek je nekada toliko kratkovidan i ograničen, da mu se možeš samo smijati, a nije medvjed pa da ga se bojiš. I ajvan se dotjera u suru, a kamo li razumno čeljade. Nije to da se on bojao žandara, nego su tu posve drugi računi: on jednostavno ne bi htio imati s njima nikakva posla. Istina, i oni su ljudi i nekakva gospoda i moraju zarađivati svoj kruh, ali nigdje ne piše, da ga moraju zarađivati baš na Pejkanu. Ima svijeta i osim njega. Ne bi on htio s njima imati nikakva posla. Pogotovo sad kad ga je snašla ova nevolja. Dogodilo se eto, pa hvala ti Bože. Umiješla se nekakva pošast među goveda, pa je to samo otezalo papcima. Došao red i na njegove volove (to su ona nekadašnja dva junčića što ih je doveo iz krševa), a oni se otimaj, otimaj, i sve bûcaj zemlju od muke... bez ikakve fajde. Tako je Bog odredio i tako je suđeno. Ali je već i to mnogo i previše. Poslije majčine smrti oni su mu bili još jedina živa stvorenja s kojima se mogao lijepo razgovarati. A sad ih više nema, i već je to previše. I onda žandarima sune nešto u glavu, ta proglase da se sva krepana goveda moraju smjesta zakopati samo u za to određenoj jami, i da će prestup tog njihovog zakona biti najstrožije kažnjavan: kundak, globa, zatvor, i što im već pane na pamet. Onaj jedan, Slovenac, i nezna naški, nego sve nabada preko zubi, da je Bosanac škrt ko počena gljiva, pa da ne može pregorjeti ni bolesnu volujsku kožu, nego će je odrijeti sebi za opanke, a onda je tu gotova kuga i među ljudima. On to tako nabada, a šta on zna? Istina, valjda je to tako ostavljeno od kako postoji svijet, da težak, biva, ne može reći službenoj kapi: »neću« ili što slično. Eh, ali valjda ni to nigdje ne stoji, da baš i Pejkanovi volovi moraju biti zakopani u onoj tamo jami. Njemu su njegovi volići značili sve, oni su s neiskazanim požrtvovanjem orali njegovu zemlju, pa su valjda zaslužili barem to, da budu zakopani u toj njegovoj zemlji. I on ih je zakopao, baš malo prije ih je zakopao, i sad je samo pitanje, da li su ga ona dva šejtana vidjela kroz šumu... Moglo bi svašta biti. Nije to da se on boji žandara (zašto bi se bojao?), nego ne bi htio s tima besposlenjacima imati posla... Da je samo za to bio siguran (a mogao je biti potpuno siguran!), da ga nijesu vidjeli, lako bi on s njima do kuće.

— Ono tebe zovu Pejkanom? — upita ga opet onaj s lijeva.

— Ne zovu me, gospodine, ne bu'te uvrjeđeni, već ja jesam Pejkan.

Onaj lijevi pogleda svog druga, pa se značajno nasmiješi. Pejkan je to zapazio, pa se nasmijao i on s njima, ali u sebi. Samo ako nijesu vidjeli!

— A kud li si to gledo, pa baš s oba opanka u lokvetinu? — neprestano ga je pitao onaj isti, dok je dešnjak ustrajno i uporno šutio. Bio je mlad ko djevojka i Pejkanu se učini, da ima vrlo lijepe i mile oči.

— Ma baš, gospodine, ne bu'te uvrjeđeni: ako ćete pravo, nijesam nikud ni gledo. Ove magluštine, pa i čovjek zaslijepi.

Gacali su lagano posred ceste. Pejkan je išao za njima i pažljivo ih mjerio. Blata je bilo mnogo, gadnog jesenskog blata: u jesen je i blato prljavije. Magle su se sve niže spuštale i izgledale sve musavije, tužno i teško bilo je oko srca, kao pred smrt. Upravo kao pred smrt... Ovaj lijevi je bezobrazno njuškalo. Možda su zbilja što vidjeli čim on pita: A kud li si to gledo? Baš briga tebe kud sam ja gledo!

— I baš velite gospodine, ne bu'te uvrjeđeni, ko da su pčele po meni pale? A vidite kakva je glibina, čudo mi i brk iz njega viri.

— Skapavaju li još goveda, Pejkane? — Naglo je upitao ljevak mjesto odgovora. — I vrši li se ono što je naređeno? — pitao je dalje, i Pejkanu se učini da mu iz govora zvuči neki posebni naglasak. Zna! Vidio ga, sigurno ga je vidio, čim on ovako zadire. Nije to da se on boji žandara (zašto bi se bojao?), ali zacijelo neće moći izdržati da ga ne mlatne čim bilo, ovog ljevaka. Svuda su guste magle — — — —

— Skapavaju, gospodine, ne bu'te uvrjeđeni, jašto već skapavaju... A jel'te gospodine, ne bu'te uvrjeđeni, jeste l' vi ikad imali svoje volove, dva volića, rećemo...?

Ljevak se nasmijao. Prvi puta od kako su se sastali, Pejkan je u njegovom smijehu otkrio nešto neizrecivo zlobno i puno prezira. Promjerio ga je još jedamput od glave do pete: išao je pred njim posve mirno, ko čovjek koji ima nabijen revolver za pojasom i bodež na ramenu.

— Volove?! Šta će mi volovi, Pejkane? Ja imam svoju službu i svoj zakon.

— I onda velite, gospodine, ne bu'te uvrjeđeni, taj vaš zakon je jači i od volova?

— Pritego bi on i štogod teže od volova, moj Pejkane — izvalio je ljevak kroz puna usta smijeha.

— I onda baš velite, gospodine, ne bu'te uvrjeđeni, da je zakon jači i od rođene majke, i od duše, a kamo li od volova, od dva volića, rećemo...

Bi mu tako kao da to nije on Pejkan, i da ova njegova prsa nijesu njegova prsa, nego ledina, koju onaj ljevak žandar ore svojom bakandžom.

I kako on ore, sve nekakve žile pucaju... Ako već sve zna, nek zna, pa neka ga onda lijepo sveže i s njim u zatvor, ali neka šuti kad ne zna što je to čovjek težak i njegov ajvan koji ga hrani.

— — — — Bilo bi zgodno: nožinom u vrat, pa zbogom diko! On je tačno znao, gdje bi nož imao zasjeći, a gdje izaći na protivnoj strani. Nožinom u vrat — — — — a svuda su guste magle... magle... magle — — — — Učini mu se, da je sav satrven kad se otrijeznio od ove lude misli. E beli neće s tom bakandžom griješiti duše! Kako mu je to samo moglo i naletjeti u mozak? Onaj dešnjak je pošten čovjek; kako samo ima mile mirne oči! Pejkan će ga pozvati na kavu, a iznijet će mu i punu čašu rakije. S onim gadom neće griješiti duše. Čovjeka smiješ, biva, malo nakéčiti, ali ga ne smiješ tući ni ubiti, jer je to zabranio Bog.

— — — — A smiješ ga malo nakéčiti... Idete, recimo, kraj kakvog dubokog jarka, punog nečiste vodurine... pa nek se onda suši i čisti do mraka...

Podmetnuo mu je nogu, snažno ga otisnuo na lijevo i ljevak je pljusnuo u jarak kao klada.

Pejkan je bio potpuno svijestan, da je ovo neisporedivo luđa (ne strašnija, nego luđa) misao od one prve, ali sve se je to desilo u jednoj jedinoj sekundi, kad on nije bio i nije mogao biti svoj gospodar. Već je zazinuo da se slatko nasmije, ali ga je u taj čas složio u blato jedan udarac kundakom. Onaj dešnjak, koji je imao mile oči kao djevojka, i kojega je Pejkan sasvim iskreno mislio pozvati na kavu, smjerio ga je tako zgodno iza vrata, da nije ni nogom trznuo...

Kasna jesen je odisala truleži, a svuda naokolo ležalo je nešto kao neizvjesnost i bol i sivo-žuto umiranje. Magle su se kovitlale dolinom kao preplašena goveda — — — —

A. Augustinović

NOTURNO 1939.

Daleko su odjedrila zvona.
Njihovi zvuci — raspete su ruke
i tihi zovu mir. Zovu mir.

Jakša Ercegović

UMIRANJE

U uglu mračnog salona
čekaju bijele tipke starinskog klavira
nečije meke prste
da ispletu čipke, sjetne zvuke
širokih akorda dozive mukle.

Trome noći mlaz u tišinu sobe ulazi:
poljubio je neki portret stari,
pa sada redom
pisiplje snom
sve pospane stvari.

Teški zastori i ukočeni pogledi sa stijena
zaustavili su tok svih mijena,
a zadnji neodsvirani akordi
zamiru sobom
kao kapanje uvelog vremena.

M. Slade-Šilović

PUTNIKOVI ZAPISI

Parobrodom ispred Biograda

Kuće idu, idu, idu — — —
Šuma plovi, plovi šuma,
more stere ležaj meki.

Ko te pozna, dozovi ga.

Zakopaj se sam u sebi,
sam u sebi, da ne kloneš
— da ne prhneš.

Ferije

Avanture ništa smjele,
malko suhe,
nedosrećne.

Tri mjeseca bježanije
preko mora, preko gora
i pjevanje:
Oj da mi je
stići gdje je sreća moja.

Ivan Krolo

L I S T A K

Hrvatski velikani Herceg-Bosne

FRA PAŠKAL BUCONJIĆ

(prigodom 30-godišnjice smrti)

U Mostaru, u franjevačkoj nadžupskoj crkvi, pod hladnim mramorom počivaju zemni ostatci biskupa fra Paškala Buconjića. Tu počiva njegovo tijelo već 30 godina, a domovina Hrvatska stavlja s ponosom njegovo ime u plejadu najzaslužnijih svojih sinova.

Biskup Buconjić rodio se 2. travnja 1834. u Drinovcima, a kršten je u dalmatinskome pograničnom seocu Slivnu, gdje su se bili zaklonili mnogi kršćani iz Hercegovine, da izbjegnu neredima, koji su tamo vladali. Na krstu je dobio ime Stjepan. Nekako u to vrijeme bile su u Bosni i Hercegovini veoma mutne i nepovoljne prilike. Baš tada su se hercegovački franjevci otcijepili od bosanske provincije i osnovali samostalnu redovničku kustodiju. Za to su dobili dozvolu iz Rima 6. veljače 1844. Dvije godine iza toga (1846.) predao je Stjepan Buconjić svoga sina Stjepana franjevcima s nakanom, da i on jednoga dana prigrli to zvanje. Prve tri godine mladić se je odgajao na Čerigaju kod Širokoga Brijega, gdje je bila franjevačka rezidencija i provizorno sklonište otaca, koji su se otcijepili od Bosne. dok nisu napravili novi samostan na Širokome Brijegu, kamo su mladi Stjepan Buconjić i ostali gojenici bili smješteni tek 1849.

U to je vrijeme po cijeloj Hercegovini vladala glad. Ni franjevci nisu bili od nje pošteđeni. Bilo je vremena, kad ni oni nisu imali dovoljno kruha, da se najedu. Oskudijevali su na najnužnijim potrepštinama dnevnoga života. Pokojni biskup znao bi prepričavati do u stare dane patnje i doživljaje iz tih vremena. I u prvim godinama svog studija mladić se je pokazao neobično oštrouman, sposoban i bistar. Njegovo lijepo i skromno vladanje privuklo je na se pažnju pretpostavljenih, koji su mu već tada proricali lijepu budućnost. Duboku religioznost i čisti kršćanski odgoj, što ga je stekao u očinskome domu, u samostanu je upotpunio i usavršio. Mladi je Stjepan stupio na Širokom Brijegu 13. listopada 1851. u franjevački red, uzevši ime Paškal. Kad je, najviše nastojanjem oca fra Petra Bakule, uređena i konačno formirana franjevačka hercegovačka kustodija (mala provincija), fra Paškal je Buconjić sa drugovima fra Mihom Rozićem i fra Lovrom Sesarom položio svečane zavjete 11. studenoga 1852. na ruke novoga starješine fra Andjela Kraljevića, kasnijega biskupa i apostolskoga vikara u Hercegovini.

Pretpostavljeni su svakako željeli, da se mladi fra Paškal izobrazi i svrši studije negdje u inozemstvu. Njegova bistrina i darovitost izbijala je iz dana u dan sve više i više. Poslali su ga u Feraru, na franjevačko učilište, gdje je, svršivši bogoslovski studij, god. 1856. rekao prvu sv. misu na sami Božić. U Ferari, koja je tada bila pod austrijskom upravom, mladi je fra Paškal zapazio pokret talijanskih rodoljuba, koji su uporno i svim silama radili oko ujedinjenja Italije. Poznavao se je tu s mnogim Hrvatima, vojničkim časnicima, koji su mu prepričavali minule ratne dogadjaje, a on je sve to pozorno pratio i gajio u sebi ljubav prama dragoj domaji. U tudjini je naučio cijeniti svoju domovinu; odatle datira njegova značajnost, nepokolebivost, ustrajnost u radu za slobodu i ujedinjenje svoje domovine

Hrvatske. Od toga vremena porasla je njegova želja za slobodom, koju je u srcu nosio do smrti i svugdje pokazivao; a prve težnje za slobodom stekao je od svojih učitelja na Čerigaju, koji su bili zadojeni Gajevim »ilirskim« pokretom.

Nakon što je rekao prvu misu, pojavila se je u njemu želja, da se što prije povrati u Hercegovinu. Njegovi su profesori željeli, da on ostane i dalje pri studiju, te se osposobi za profesora filozofije i teologije. To je potkrijepio i sam general franjevačkoga reda, koji je mladome Buconjiću preporučivao, da ostane i da će mu dati profesorsku katedru na najuglednijemu mjestu franjevačkoga reda. Tom prilikom rekao mu je: »Lako ćemo naći misionara za Hercegovinu, ali se veoma teško nadje vrsnih profesora i biskupa«. (Noi facilmente troveremo dei buoni missionari per l' Erzegovina, ma non così dei buoni lettori e vescovi.) Zaista on nastavi studij i osposobi se za profesora filozofije i teologije; položi sve ispite sa najboljim uspjehom — prvi medju odlikašima.

Radi njegovih uspjeha zapade ga profesorska katedra na centralnome franjevačkome učilištu Aracoeli u Rimu. U tom svojstvu ostao je punih osam godina, tretirajući filozofiju i teologiju sa osobitim uspjehom. Njegovo znanje i iskustvo postalo je šire i bogatije. Još je nešto za njega i njegovu djelatnost bilo baš u to doba važno i značajno. U Rimu se je upoznao sa mladim Hrvatima Račkim i Crnčićem. Tu su mladi i vatreni rodoljubi pretresali uz dnevni rad probleme svoje domovine i proučavali njezinu slavnu ali krvavu prošlost. Nekako baš tada boravio je u Rimu kao prognanik hrvatski mučenik Eugen Kvaternik, s kojim je Buconjić sklopio iskreno prijateljstvo. Taj vrli mučenik znao bi pretresati s profesorom Buconjićem istaknutije dogadjaje iz hrvatske prošlosti, a osobito su voljeli govoriti o hrvatskom državnom pravu. Kasnije je više puta znao Buconjić reći: »Ja sam bio starčevićanac i prije dra Ante Starčevića, jer je pokojni Ante tek 1861. razvio svoj državno-pravni program, a ja sam ga već i prije toga usvojio svom dušom.« Dok se je u vječnom Rimu širio Buconjiću horizont znanja i naziranja, dotle su se s njime upoznale najistaknutije crkvene ličnosti iz vatikanskih krugova, što mu je kasnije na visokim položajima bilo od osobite koristi. Lično se je poznavao s kardinalom Barnabom, prefektom kongregacije »De propaganda fide«. Dok je boravio u Rimu, veoma je rado izlazio na propovjedaonicu i tu je gromkim glasom i snažnom erudicijom razlagao nauku Kristovu. Kad je bila god. 1863. proslava 1000-godišnjice slavenskih apostola sv. Ćirila i Metoda, mladi je fra Paškal održao u hrvatskoj crkvi sv. Jeronima vatreni panegerik u čast slavenskih prvaka. Samome biskupu dru Jurju Strossmayeru taj se je govor svidio i štampao ga je iste godine o svom trošku u Rimu. Dne 14. kolovoza 1863. umro je na Širokom Brijegu fra Rafo Barišić, biskup i prvi apostolski vikar u Hercegovini. Tom prilikom hercegovački franjevci po starom pravu predlože papi trojicu kandidata za biskupa iz svoje sredine. Buconjić je predao molbu u tom smislu papi Piju IX. u njegovu dvorcu Castel Gandolfo. Želja Buconjića i ostalih franjevaca u Hercegovini bila je ispunjena. Biskupom je imenovan 9. prosinca 1864. fra Anđeo Kraljević, rođeni Hercegovac.

I ako mu je bilo u Rimu zgodno, mnogo zgodnije, nego će mu biti u Hercegovini, ipak je on neprestano moljakao starješinstvo, da ga već jednom pusti u Hercegovini. Želji su mu udovoljili tek 1866. Došao je na Široki Brijeg i tu se zadržao kao odgojitelj franjevačke mladeži. General ga je imenovao svojim povjerenikom-vizitatorom u Hercegovini za godinu 1868. Tri godine kasnije imenovan je župnikom u rodnom mjestu Drinovcima, gdje je bila na novo osnovana župa. Tu je boravio tri godine i napravio lijep župski stan.

Na sastanku franjevačkog starješinstva od 13. svibnja 1874. imenovan je starješinom hercegovačke franjevačke kustodije, te je kao takav ostao do 1879. Njegovo starješinstvo pada u ona burna vremena, kada je u Hercegovini bio ustanak. Od ovoga vremena počinje njegov rad širih i značajnijih dimenzija.

Kad je u proljeće 1875. car Franjo Josip putovao Dalmacijom, svakome je bilo jasno, da to putovanje ima čisto političku tendenciju. Franjevci, imajući stalne

veze s rodoljubima po Hrvatskoj i Dalmaciji, doznali su na vrijeme o čemu se radi. Već 18. travnja te godine izidjoše pred cara u Sinju tri delegata iz bosanske franjevačke provincije: fra Lovre Karaula, fra Andjeo Ćurić i fra Miho Marijanović, te mu prikažu želje i potrebe svoga naroda. Iste godine na Jurjevdan dne 24. travnja kustos Buconjić sa svojim tajnikom Augustinom Zupcem i još sedmoricom hercegovačkih franjevaca dočeka cara u Imotskom. Tu mu je predao spomenicu u kojoj je izložio kukavno stanje ovih zemalja, te mu izrazio želju, da se ove zemlje što prije oslobode brojnih nepogoda. Car ih je prijazno primio i rekao im: »Veoma mi je drago, kad vidim moje drage franjevce, da su tako uvijek revni i neumorni za dobro naroda.« (Talijanski je to car doslovno rekao ovako: Mi gode assai di vedere miei cari franciscani cosi sempre zelosi ed infatigabili per il bene del popolo.)

Turska je špijunaža doznala za izjave i pritužbe franjevačkih prvaka Herceg-Bosne, te oni padoše pod sumnju i nemilost vlasti kao veleizdajnici. Fra Grga Martić, tadanji zastupnik katolika u Sarajevu, saznao je da se njima svima sprema potajno umorstvo, pa zato ih je sve na vrijeme upozorio, da se čuvaju na svakom koraku. Buconjiću poručuje pismeno: »Pazi se, ma ni findžana kave iz njihovih ruku ne uzimlji!« Buconjić je otišao poslije toga na Humac kod Ljubuškoga i tamo se sklonio u franjevačkom samostanu, jer je tu bila blizu granica, pa je mogao u slučaju potjere prebjeći u Dalmaciju. Vodja bosanske deputacije fra Lovro Karaula zaglavi iz zasjede na 20. srpnja t. g. kod Livna, a fra Miho Marijanović bude ranjen, dok se je fra Andjeo Ćurić velikom opreznošću sačuvao od pogibli i izbjegao očitoj smrti.

Žalosno gospodarsko i materijalno stanje prisili narod, te je tražio poboljšanje. Obećanja careva nisu narod zadovoljila, nego je iz dana u dan bivalo sve to napetije stanje u ovim ispaćenim krajevima. Već 19. srpnja 1875. izbi ustanak kod Gabele u Hercegovini s geslom: »Ili sloboda ili smrt«. Da su franjevci imali trajne veze s ustašama i da su ih pomagali, to je dobro poznata stvar. Kustos je Buconjić sa živim simpatijama pratio vojevanje i svaki napredak ustaša, ali je kao starješina redovničke zajednice imao na sebi veliku odgovornost. Mogao je lako sebe, svoju braću franjevce i hercegovački katolički puk izvrgnuti strašnom pokolju sa strane turskih vlasti. Što više — on nije bio kao starješina osiguran sa potrebnim materijalnim sredstvima, kojima bi imao opskrbiti svoju kustodiju i ustaše.

Sami borci nisu ispočetka imali stalnog političkog programa. Većina ih je mislila samo na to, kako će se osloboditi turskoga jarma. Istom kad se je ustanak razmahao i kad su se političari ozbiljno bili zabrinuli kud bi mogle doći ove zemlje, izbiše medju ustašama dva oprečna mišljenja. Turska je ispočetka mislila, da u tom ustanku nema ništa izvanredna, da je to obično pogranično čarkanje, ali — kad je bila obaviještena o pravom stanju prilika — istom je onda počela nastojati, da barem diplomatskim putem umiri te buntovne krajeve. Pozvala je ustaše da odlože oružje, ali oni se tome pozivu nisu odazvali. Baš radi toga sakupe se u Mostaru ovi konzuli: austrijski Vasić, njemački Lichtenberg, francuski Douson, ruski Jastrebov, talijanski Durando i engleski Frieman. Tursku je vladu zastupao Server-paša. Konzulima je trebalo podastrijeti u tužbi nepogode, koje tište potlačeno pučanstvo i koje su ga nagnale, da se maša oružja u obrani ljudskog dostojanstva i čovječanskih prava. To je sve izložio kustos fra Paškal Buconjić u spomenici, pisanoj talijanskim jezikom: »Un cenno semplice sui gravami, causa principale dell insurrezione delle popolazioni cristiane in Erzegovina.« (Kratak pregled pritužaba, glavnih povoda ustanka kršćanskoga pučanstva u Hercegovini.) Tu se naglašuju četiri prijedloga, koji bi se morali uzeti u obzir, ako bi se željelo postići štogod mirnim putem u pobunjenim krajevima. Prijedlozi glase ovako:

1. Kršćani su odlučili, da će radije umrijeti, nego li podnositi ropstvo. Ako ih vlasti neće, da pomognu, neka im barem ne stavljaju zapreka u njihovu pothvatu za oslobodjenje i neka ne pomažu onoga, ko njih tlači i proti koga su oni ustali.

2. U protivnom slučaju kršćani su prisiljeni zamoliti koju kršćansku velevlast, da im dade koji kraj zemlje, kamo će se svi listom iseliti i napustiti svoju pradjedovsku zemlju.

3. Neka se inače velevlasti zauzmu kod sultana, da se od Herceg-Bosne učini autonomna država, koja bi sultanu plaćala danak. Na čelu te države nek se stavi koji strani knez, a nipošto turski podanik.

4. Ili napokon, da velevlasti u sporazumu ovlaste koju bližnju velevlast, da u glavne gradove postavi veće vojničke posade, koje će jamčiti za mir.

Konzuli su bili za treću tačku — za autonomiju Herceg-Bosne, ali se je Server-paša, kao zastupnik turske vlade, tomu odlučno protivio. Konzuli se razidjoše bez opravljena posla, a ustaše nastaviše vojevanje. Na Miholjdan dne 29. rujna lete godine razbiše tursku vojsku, čim se je pojavila u Hercegovini. Preko zime su podržavali čarkanje, dok nije na proljeće buknuo ustanak većom žestinom. Same kršćanske ustaše predvodili su franjevci-župnici, osobito mladji, ali — kad su Crnogorci i Srbi prije navještenja rata od Turske zatražili, da im izruči Herceg-Bosnu — uznemiriše se, jer su u tome nazrijevali svoju narodnu i vjersku nesreću i propast, te nastupiše sa otvorenim protestima protiv tih nepravednih zahtjeva. Paškal Buconjić i ovdje pokaza svoju odlučnost i besprimjerno rodoljublje. U sporazumu sa biskupom Kraljevićem upravi vladi u Carigrad odlučan protest u ime Hrvata, koga je on sam sastavio na talijanskom jeziku, a u prijevodu glasi:

»Na naše veliko iznenadjenje doćuli smo, da je Srbija zatražila od Visoke Porte formalno priključenje Bosne. Katoličko pučanstvo hercegovačke biskupije uslijed toga zahtjeva prisiljeno je, da izjavi, koliko Visokoj Porti, toliko i visokim vladama jamčećih vlasti, da je njegova čvrsta volja ne pristupati na to priključenje, koje se preko svakoga načina protivi njegovim moralnim i materijalnim interesima. U slučaju da bi današnja uprava htjela ili morala, da napusti Bosnu, katolici svečano prosvjeduju protiv priključenja njihove domovine Srbiji i Crnoj Gori, te izjavljuju, da se žele u tom slučaju sjediniti sa narodima austrijskoga carstva, s kojima su vezani svojom prošlošću, kao i mnogima drugim moralnim i materijalnim interesima«.

Buconjić je jednu kopiju tog protesta poslao brzojavno preko Vrgorca u Carigrad po svome tajniku fra Augustinu Zupcu. Takodjer odmah je poslao drugu kopiju po biskupovu tajniku fra Martinu Ljubiću i po župniku fra Nikoli Šimoviću mostarskome valiji Ali-paši, koji je — pročitavši protest — rekao: »Eh, reverendi, to je isto, kao kad bi jedna žena, još za živa svoga muža, akoprem bolesna ugovarala s drugim.« Protest Buconjićev nije se ni malo svidjao turskoj vladi. Kolikogod protestira protiv priključenja Crnoj Gori i Srbiji, isto toliko izražava želju, da se sjedini sa narodima u austrijskoj carevini, s kojima ih spaja vez prošlosti, a to su Hrvati. Time Buconjić ističe državnopravnu i historijsku istinu, te želju svoga naroda.

Na Berlinskom kongresu, koji se je sastao poslije rusko-turskoga rata i poslije San-Stefanskoga mira, Andrassy je imao pri ruci protest Buconjićev u ime naroda u Hercegovini, a još je tražio preko konzula Teodorovića u Sarajevu autohtono mišljenje Bošnjaka. Martić, kao zastupnik katolika, poslao je protest na Andrassya. Sam ga je sastavio u suglasju sa franjevcima i biskupom Vujičićem. Veoma je važan, pa iz njega donosimo:

»Pošto se glasa, da kneževina Srbija na tome slavnom kongresu ište aneksiju Bosne za sebe, mi potpisani sa strane bosanskoga katoličanstva svečano i svestrano protestiramo pred svim poslanicima velevlasti, na tom kongresu nalazećih se, protivu tomu nezakonitomu i nepravednomu zahtjevu kneževine Srbije.«

Polovicom lipnja, po 25. članu Berlinskoga kongresa na prijedlog engleskoga poslanika, dobije Austrija mandat za okupaciju Herceg-Bosne. General Filipović prijedje koncem mjeseca srpnja s vojskom preko Save. Nekako u to vrijeme i general Jovanović upane s vojskom u Hercegovinu preko Vrgorca (31. srpnja). Svečano ga je dočekao kustos Buconjić u franjevačkom samostanu na Humcu kraj

Ljubuškoga. Mudrim i opreznim postupkom Buconjićevim kod muslimana uspjelo je, te je Jovanović ušao svečano s vojskom u Ljubuški bez ikakvoga otpora. Nakon toga uspjeha pošalje Buconjić preko Jovanovića svečani pozdrav caru uime franjevaca i uime naroda. Car je odvratio preko svoga poslanika u Beogradu, srdačno se zahvalio njemu, franjevcima i narodu.

Kad je okupacija bila gotova, podje svečana deputacija iz Herceg-Bosne, da se pokloni novom gospodaru. U hercegovačkoj deputaciji bijahu tri vjere zajedno. Bilo je dvanaest muslimana, osam pravoslavnih i šest katolika. Deputaciju su predvodili biskup Kraljević i Buconjić. U mjesecu studenomu krenuše u Beč, pa onda u Budim, gdje se je u to vrijeme nalazio car. Neki su predlagali, da svaka vjera posebno sastavi poklonstvenu adresu, ali je Buconjić bio protiv toga. Njegovo mišljenje konačno pobijedi. On lično sastavi adresu, koju svi usvojiše. Uglavnom glasi ovako:

»Vaše Veličanstvo!... Neumoljiva sila naših okolnosti učinila je, da smo daleko zastali u napretku i prosvjeti iza tolikih naroda srodnih i susjednih, te su nam vruće želje i temeljite nade, da će nas Vaše Veličanstvo konačno ujediniti sa srodnom braćom, s kojima ćemo u zajednici, kao i drugih Vaših sretnih naroda moći postupiti u prosvjeti dostojanstva čovječanskoga, bez uvrede ičijega vjerozakonskoga uvjerenja i napredovati u svakom blagostanju bez ičije štete, uživajući prava vjernih Vam podanika... Sudbina naših položaja i našeg odnošaja spajaju nas sa sudbinom vjernih Vaših naroda, zato neka blagoizvoli Vaše Veličanstvo primiti nas kao svoju djecu, jer se mi predajemo pod okrilje i upravu Vašeg Veličanstva i Vaše Dinastije.«

Austrija je imala pri okupaciji Herceg-Bosne jasne i izrazite ciljeve. Mandat je dobila i njemu se odazvala, ali je njezina vojska bila dočekana na više mjesta s oružjem u ruci sa strane muslimana. Buconjić se je nadao, da je okupacija prva etapa k sjedinjenju ovih zemalja sa Hrvatskom. Tako su mislili i drugi hrvatski rodoljubi iz Herceg-Bosne i izvan nje, ali su se prevarili!

Kroz nekoliko vjekova vladalo je mrtvilo, zamračenost, tama medju Hrvatima u Herceg-Bosni. Višestoljetno ropstvo i brojna poniženja oslabiše narodni ponos i odvažnost. Sada poslije okupacije, kad je izgledalo, da će se moći zgodnije raditi i više uspijevati, digoše se rodoljubi, koji se ogrijaše kulturom i prosvjetom drugih zemalja, zadojeni velikom ljubavlju prema domovini, te počeše tražiti načina kako bi u borbi za svete ideale očuvali dva najdragocjenija amaneta svoje prošlosti — vjeru i naciju; a povrh svega — kako bi osigurali svome potomstvu sveto hrvatsko tlo, koje je kroz vijekove nakvašeno krvlju i suzama div-junaka i uzor-značajeva. Fra Paškal Buconjić, sin vrletnih hercegovačkih gudura, snažan, neslomljiv i ustrajan potpuno je shvatio važnost i značenje svoga položaja. Poslije smrti blagoga i dobroga biskupa Kraljevića, koji je umro u Konjicu 27. srpnja 1879., starješinstvo hercegovačkih franjevaca predloži papi trojicu članova za biskupa. Buconjić bijaše stavljen na prvo mjesto. Njega je preporučila austrijska vlada svetoj Stolici preko nuncija Jakobinija, koji se je na osobiti način zauzeo za tu stvar kod pape Leona XIII. Ovaj uistinu imenuje Buconjića titularnim biskupom magetskim i apostolskim vikarom u Hercegovini bulom od 18. siječnja 1880. Buconjić bi posvećen u bijelom Zagrebu po kardinalu-nadbiskupu Mihajloviću. Odmah iza posvete ode Buconjić u Rim, te se pokloni papi. Odatle šalje prvu poslanicu hercegovačkome puku u kojoj ističe s osobitom ljubavlju odanost naroda Crkvi i franjevačkom redu, bodri narod da se čuva zlih zasada i da ne napušta stare neporočnosti i poštenja. Iste godine bijaše 24. travnja svečano ustoličen u Mostaru uz veliko veselje svećenstva i puka.

Austrijska se politika u Herceg-Bosni nije usudjivala osloniti na franjevce, nego je svakako htjela i željela, da duhovnu pastvu u Bosni povjeri sebi odanijemu kleru, a da franjevce potisne s položaja. Ispočetka to nije išlo, ali su domalo postigli uspjeh, makar bio i djelomičan. Papa je Leon XIII. zaveo u Herceg-Bosni redovitu crkvenu hijerarhiju u godini 1881. Sarajevskim nadbiskupom postade dr.

Josip Stadler, sveučilišni profesor, a apostolski vikar fra Paškal Vujičić ode iz Bosne. Još je bila osnovana biskupija u Mostaru i Banjoj Luci. Mostarskim biskupom ostade fra Paškal Buconjić. Imenovanje je uslijedilo bulom od 20. listopada 1881. Zavodjenjem crkvene hijerarhije na ovom teritoriju prestade služba apostolskih vikara, koja je zavedena (1735.). Prvi je apostolski vikar bio fra Mato Delivić.

Kad je početkom osamdesetih godina otpočeo u Bosni režim Benjamina Kallaya, nije se smjelo ni zboriti o hrvatskom imenu, nisu se smjele istaknuti hrvatske zastave, niti su se smjeli pokazivati hrvatski grbovi. Hrvati koji su dolazili iz Trojednice, prijekim su okom gledani od strane austrijske špijunaže. Za malu stvar najpošteniji su ljudi stavljani u tamnice. Zabranjen je bio ulaz hrvatskim listovima, osobito pravaškim. Diplomacija je stvorila u Bosni bosanski jezik i bosansku naciju, te monstrume 19. vijeka. Kroz ta burna razdoblja biskup je Buconjić nosio narodni stijeg, oko njega su se kupili najistaknutiji Hrvati i u njemu su nalazili moćnu zaštitu. Tako je godine 1886. biskup okitio svoja kola, konje i pratnju hrvatskim zastavama, te svečano prošao kroz ulice grada Mostara, da pokaže, da je ovo hrvatsko tlo. Njegov tajnik fra Augustin Zubac sa katehetom fra Ambrom Miletićem sakuplja hrvatsku mladež i s njom pjeva budnice. Već godine 1880. tražili su odobrenje za prvo hrvatsko pjevačko društvo »Kosača«, ali nisu dobili odobrenja. Istom godine 1888. dobili su odobrenje za »narodno pjevačko društvo Hrvoje«. Naziv »hrvatsko« nije vlast odobrila sve do godine 1898. »Hrvoje« bijaše jedno od prvih društava hrvatskih na teritoriju Bosne i Hercegovine, koje se je okitilo imenom hrvatskim.

Buconjić se je svom pomnjom dao na uredjivanje svoje biskupije. Za vrijeme svog biskupovanja osnovao je preko 20 novih župa. Dosta crkava i župskih stanova podigao je o svom trošku. Nije nikako mogao trpjeti, da strano činovništvo kvari čisti hrvatski elemenat na teritoriju njegove biskupije. Sa svom strogošću ustade, da održi u narodu staro poštenje i patrijarhalnu neporočnost. Kad su se muslimani stali seliti iz naših krajeva, kad se nisu dali odvratiti od te seobe, biskup se dao na posao, te odmah počeo kupovati njihovo zemljište i tamo kolonizirati Hrvate katolike iz ljubuškoga i mostarskoga kotara. Tako je stvorio u istočnoj Hercegovini lijepu hrvatsku naseobinu, napravio im prostranu crkvu u Nevesinju i tamo osnovao župu. Njegova nutranja kolonizacija imala je vidnih uspjeha, ali nažalost — austrijska mu je uprava pravila pri tome goleme zapreke.

Kad su franjevci koncem 80-tih godina odlučili napraviti samostan i bogosloviju u Mostaru, Buconjić ih je zborom i tvorom pomagao gdje je god mogao. Darovao je franjevcima dobar kompleks zemljišta, gdje se nalazi samostan i okolo samostana. God. 1898. osnovao je u Mostaru hrvatsku dioničku tiskaru, gdje je počeo izlaziti »Osvit«, jedini list na teritoriju Herceg-Bosne, koji je zastupao hrvatske interese u duhu ideja Oca Domovine Ante Starčevića.

Dobro i darežljivo srce biskupa Buconjića izlazilo je bijednima i potlačenima ususret na svakome koraku. Takav je bio prema ljudima svih vjera. Njega je zbog toga svatko volio i rado ga se sjećao. Osnovao je god. 1899. u Mostaru »Žensko sirotište«, kojega je povjerio Školskim sestrama sv. Franje. Još povrh toga osigurao im je egzistenciju, ostavljajući im u darovnici nekoliko posjeda i kuća.

Stara i trošna biskupska rezidencija izvan grada Mostara u Vukodolu, koju je podigao god. 1846. fra Rafo Barišić, prvi apostolski vikar u Hercegovini, bila je nepodesna za stanovanje, pa je 1905., otpočeo graditi novu rezidenciju u koju se preselio istom 1909.

U mjesecu travnju 1906. proslavio je zajedno 25-godišnjicu biskupovanja i 50-godišnjicu misništva. Tom se je zgodom rodoljubnog biskupa sjetila cijela hrvatska javnost. Oko dvije stotine uzvanika došlo je svečaru, da mu izrazi osobitu zahvalnost u ime naroda i Crkve na tolikim uslugama, koje je on učinio za vrijeme svog života na visokim položajima.

Zar se može zaboraviti rad biskupa Buconjića pri osnutku »Hrv. Potpornog Društva« u Mostaru početkom 1902.? Tu su uz biskupa najzaslužniji fra Augustin

Zubac, tadanji provincijal, fra Radoslav Glavaš, prof. teologije i Ante Jukić, učitelj. Iz tog se društva razvilo »H. K. D. Napredak«.

Pod njegove stare dane silno ga je ozlovoljila aneksija Herceg-Bosne. To je bila neugodna stvar svakome poštenome Hrvatu, a sijedoga se starca bolno kosnula. To ga je potaklo, te je sazvao na dogovor sve istaknutije mostarske Hrvate (pedeset ih na broj) i predložio im memorandum, koji će biti upućen na samoga cara. U memorandumu se naglašava:

»Vaše Veličanstvo, blizu su 4 stoljeća kako Hrvati slobodnom voljom izabraše za kralja Vašega Pretka Ferdinanda I. Od toga vremena sve su težnje naših otaca išle za tim, da se svi Hrvati okupe u jedno državno tijelo. Hrvatski narod ovih zemalja izražava vruće želje, da se ove dvije zemlje sjedine sa kraljevinom Hrvatskom.«

Ovaj memorandum potpisaše biskup, mostarski nadžupnik i pedeset najistaknptijih mostarskih gradjana. Memorandum, koji je imao otići na samoga cara preko tada svemožnoga baruna Pintera, šefa okružne oblasti, zaplijeni državno odvjetništvo, pa ga okružna oblast nije htjela primiti. Sijedi i nepokolebivi biskup zaputi se u Beč, da lično preda caru memorandum. Odlučnost biskupova zabrinu zemaljsku vladu u Sarajevu, te pred njega na sarajevski kolodvor pošalje svog izaslanika dra Grassla. Ovaj svečano izjavi u ime generala Windzora, poglavara zemlje, da će memorandum preko zajedničkoga ministra predati caru u ruke.

Energični istup biskupa Buconjića pozdravi burno cijela hrvatska javnost. Radi čelik-značaja, iskrenosti, nepopustiljivosti i neustrašivosti, radi žarke ljubavi prema domovini visoko je cijenjen i štovan. Tada, još mladi pomoćni biskup Ivan Šarić, nazove Buconjića hrvatskim Leonidom, a taj naziv usvojiše rado širom domovine. Ovaj je snažni istup potvrdio biskupovo čvrsto držanje i naziranje s kojim je legao i u hladni grob.

Zagrebački tjednik »Istina« u 43. broju iznosi tom prilikom slijedeće: »Zaista, ovaj čin sijedoga domoljubnoga biskupa jest zlata vrijedan. Pokazao je time biskup Buconjić, da je odličan, neustrašiv, otvoreno — pravi pravcati Hrvat. Čin, što ga je on izveo, pravi je melem na ranjeno hrvatsko srce. Njega neka si uzmu za uzor, koji se u ovom osudnom času nameću narodu kao vodje. Jest, biskupu Buconjiću neka je čast i hvala od cijeloga hrvatskoga naroda! On nam je svima primjerom pokazao, kojom odvažnošću treba ustati na obranu svećeničke i narodne časti. Kod okupacije bio je biskup prvi i jedini, koji je naglasio hrvatstvo Bosne i Hercegovine. Sada kod pripojenja, poslije 30 godina to se opetovalo. On, njegovi suborioci fratri, pa ostali katolici ne prestaju raditi, da se Bosna i Hercegovina spoje sa materom zemljom Hrvatskom.

To je najsjajniji uspjeh hrvatske misli i hrvatskih težnja. Ta na najvišem mjestu znat će se sada upravo izravno od naroda, što on ćuti, što on misli, što traži za svoju slobodu. Došli smo s otvorenim zahtjevom pred prijestolje. Od sada će znati, da nas ima Hrvata, da moraju s nama računati. Zasluga je to biskupa Buconjića. Njegovo će ime biti do vijeka časno. On je led probio, a na nama je, da dalje radimo oko ujedinjenja Hrvatske.«

Buconjić bijaše neobično snažna i krepka organizma; gotovo nikada nije poboljievao. 1910. godine proslavio je 30-godišnjicu biskupovanja, svoj posljednji jubilej, kojega nije on sam slavio sa svojom biskupijom, nego mu su se pridružili od srca svi Hrvati. Ali on se je iste godine preselio u vječnost. U jesen te godine njegov je snažni organizam doživio slom. Izdahnuo je u krugu braće franjevaca 8. prosinca 1910. Pokopan je u franjevačkoj nadžupskoj crkvi uz veliku žalost cijeloga hrvatskoga naroda. Nad grobom mu podigoše franjevci spomen-ploču, a kipar Rendić izradi poprsje.

Po svojoj vanjštini bio je privlačiv i otmjen; u javnom nastupu neobično snažan i prodoran. U privatnom životu bijaše vanredno skroman i poslovično iskren. Svraćao je na se pažnju i uživao simpatije svih ljudi, s kojima je dolazio u dodir. Snažni organizam i željezna volja prodirali su kroz najstrašnije zapreke. Tvrd i

otporan poput hercegovačkih vrletnih gudura dizao se je protiv himbe, nepravde i podvale. On je radio i posredovao čak i onda, kad je svak od straha i bojazni morao šutjeti i povući se iz javnoga djelovanja. Pretrpio je mnogo nepogoda, ali uvijek je ostao snažan, jak i nepokolebiv. Uz njega je gotovo kroz 50 godina vezana prošlost Herceg-Bosne. Svojim radom pridnio je lijep obol za hrvatsku državnu ideju. Od mladih dana, pa do posljednjega daha bio je u službi vjere i nacije; bio je u službi vjere i nacije nalazeći se na visokom položaju, svjestan svoje moći i svog upliva, a takovih je danas vrlo malo.

Tihomir Zubac

DR. SAFVET-BEG BAŠAGIĆ

U kulturnom životu muslimana u Bosni i Hercegovini na početku ovoga stoljeća, ističe se uz mnoge druge, ličnost dr. Safvet-bega Bašagića. On je u to vrijeme igrao jednu od najznačajnijih uloga u kulturno-prosvjetnom i političkom radu ovoga dijela hrvatskoga naroda, i njegov rad je ostavio duboka traga, jer je bio mnogostruk i obilat. Safvet-beg je potomak begovske porodice Bašagića-Redžepašića iz Nevesinja,a rođen je 6. svibnja 1870. Otac mu bijaše veoma učen čovjek, pa je i svojim sinovima nastojao dati što širu izobrazbu. Naš je Safvet tako stekao osnove svoga obrazovanja pred ocem, a onda je to još više usavršavao u srednjoj školi i na sveučilištu u Beču, gdje je slušao orijentalne jezike i povijest (diplomirao 1899. godine).

On se još kao gimnazijalac drugoga razreda počeo baviti književnim radom i objavljivao svoje pjesme u tadašnjim najuglednijim našim listovima »Viencu«, »Prosvjeti«, »Nadi« i to s pjesničkim pseudonimom Mirza Safvet. U isto doba se bavi i prozom, a za svoga boravka u Beču sabra on mnoštvo historičkog materijala u dvorskoj knjižnici, pa je s tim, a na osnovi još neobjavljene »Povijest pokrajine Bosne« sarajevskog astronoma i historika Huseinovića-Muvekita i raznih drugih knjiga napisao i izdao »Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine« (Sarajevo 1900) koja još i danas služi kao temelj za proučavanje povijesti Bosne od 1463—1850, baš kao i Klaićeva »Povijest Bosne« za period prije dolaska Turaka. Kratko vrijeme Bašagić je bio profesor arapskog jezika na sarajevskoj gimnaziji, ali je (1906) otpušten iz službe. Do nekoliko vremena on opet odlazi u Beč i sprema disertaciju »Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti« na osnovi koje je 1910. promoviran na čast doktora »ex linguis islamiticis«. On je u tom djelu svestrano i sistematično prikazao udio koji je Hrvatski narod preko svojih predstavnika islamske vjere dao bogatoj i neobično razgranatoj književnosti na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. U to se doba radilo, da se na našem sveučilištu osnuje katedra za orijentalne jezike. Vjekoslav Klaić je predložio Bašagića za profesora, ali kako se Bašagić tada odao politici stvar je zapela. Tada je naime bio Safvet-beg izabran narodnim zastupnikom u bosanskom saboru i postao njegov predsjednik, te ga u tom svojstvu zateče i slom monarhije. Iza toga je bio kustos zemaljskog muzeja u Sarajevu, pa je umirovljen zbog bolesti. Još od ranije bio je počeo pobolijevati, a ležao je od umirovljenja do smrti (9. travnja 1934).

Njegov rad se može podijeliti u glavnom u tri grupe: znanstveni, nacionalno-politički i pjesnički. Već smo spomenuli, da je počeo pjevati još kao gimnazijalac, a pjevao je skoro do smrti. Zasebne su mu zbirke pjesama »Trofanda«, »Misli i čuvstva« i »Izabrane pjesme«. Napisao je i tri drame u stihu: »Abdulah paša«, »Pod Ozijom« i »Bosanski ponos« (nedovršeno). Našu je lijepu knjigu obogatio i mnogim prijevodima s orijentalnih jezika. Iz ovog mu je područja najvažniji prijevod »Rubaija« perzijskog filozofa i klasika Omera Hajama.

Bašagić je međutim stekao mnogo više zasluga kao historičar, jer je on sustavno obrađivao povijest Bosne za turske uprave i tako osvijetljivao mnoga nejasna shvaćanja o našoj prošlosti. On u prvom redu proučava političku prošlost, a odvojeno od toga kulturnu poglavito povijest literature. Taj njegov način rada ne može danas posve zadovoljiti, jer se sada traži od historičara, da sistematski

i uporedo prikazuje političku i kulturnu povijest, a ne odvojeno kako je to radio Bašagić. Ako pak ispitamo njegov rad u pogledu objektivnosti i kritičnog prikazivanja događaja, ne možemo mu skoro ništa prigovoriti.

Naš je Safvet-beg još od mladosti javno isticao svoje hrvatsko nacionalno osjećanje. Za svoga boravka u Zagrebu 1894 godine, on je bio uz Franka i Tavčara u delegaciji, koja je imala obavijestiti Staroga o svečanosti polaganja kamena temeljca Starčevićevom domu. Zbog toga mu je bilo zabranjeno polagati ispit zrelosti u svima gimnazijama u Hrvatskoj i Slavoniji. I za vrijeme studija na sveučilištu sudjeluje on živo u radu hrvatske nacionalne omladine. Za vrijeme novinskih polemika o nacionalnom pitanju Bosne i Hercegovine krajem prošloga stoljeća, praški »Narodni Listy« su nepovoljno i tendenciozno pisali u nekoliko navrata o tom problemu, pa je cjelokupna hrvatska sveučilišna omladina u Beču jednodušno donijela rezoluciju, u kojoj se osudilo takvo protuhrvatsko pisanje i tražilo od hrvatskih zastupnika u carevinskom vijeću, kao i od kluba mladočeških zastupnika, da se takav rad u buduće zapriječi. Među potpisnicima ove rezolucije vidimo na prvom mjestu Bašagićevo ime.

I po povratku u Sarajevo on nije napustio svoj nacionalni rad, nego sada još više radi na tom polju. On je prvi od naših historičara počeo dokazivati hrvatsko podrijetlo muslimana u Bosni i Hercegovini i to na osnovi dobro obaviještenih turskih pisaca i drugih vjerodostojnih vrela. Pokazivao je također i to, da turski period naše povijesti nije bio tako štetan za hrvatski narod, pače tada se našim ljudima ukazalo vrlo široko polje svakovrsnog rada u suradnji s drugim obrazovanim islamskim narodima. Zdravi narodni duh ni tada nije zatajio i odrazio se je vrlo vidno isto kao i u radu Hrvata katoličke vjere na zapadu.

Iz vremena Bašagićevog rada u bosanskom saboru sačuvalo se jedno pismo dr. Ive Pilara, u kojem on apelira na Bašagića, da kao član Kluba muslimanskih zastupnika poradi na tom, kako bi došlo do što tijesnije suradnje između muslimanskih i katoličkih predstavnika u saboru. Dr. Pilar zatim iznosi sve nepogode i zle posljedice paktiranja muslimana sa Srbima i ističe svoju nadu, da će Bašagić kao predsjednik Sabora učiniti sve, da se tomu stane na kraj. I zbilja za kratko vrijeme je došlo do sporazuma svih hrvatskih narodnih zastupnika u bosanskom saboru i tako je potrajalo za sve vrijeme opstojanja ove institucije. U tomu ima sigurno najviše zasluga Bašagić, jer je on svojim lijepim postupkom znao približiti svakoga, pa je u tom i ovdje imao uspjeha.

Poslije Svjetskog rata on se povukao iz političkog života jedno zbog bolesti, a drugo i radi općih sasvim novih prilika, koje su kod nas zavladale. Od tada pa do smrti radio je jedino na književnom polju i sve do zadnjih časova nije ispuštao pera iz ruku.

Vrijedno je spomenuti, da je baš ovoga mjeseca nastupila u zagrebačkom kazalištu diletantska kazališna družina hrvatskih muslimana i muslimanka »Ittihad« iz Mostara izvodeći Bašagićev komad »A b d u l l a h P a š a«. Bio je to interesantan događaj, jedno jer je to bio prvi nastup muslimana u Zagrebu, a drugo jer je Bašagićev komad u iskrenoj interpretaciji mostarskih diletanata otkrio tipično hrvatsku dušu bosanskih muslimana, koja se bori za pravdu, za poštenje i za slobodu.

S. M. Traljić

Književni prikazi

MILE BUDAK: »SAN O SREĆI«
(Izvanredno izdanje Suvremene knjižnice Matice Hrvatske)

Kad je bila riječ o »Rascvjetanoj trešnji« rekli smo, da je Budak pisac, kojemu toliko leži na srcu borba dobra i zla, da mu je više stalo do e t i č k o g a stava nego do svih obzira, koji izviru iz čisto umjetničke kontemplacije svijeta. »San o sreći« to potvrđuje u cjelini. Već sam podnaslov »Stara priča za nova pokoljenja«

računa sa mladim dušama, koje se razvijaju, kojima treba putokaz, iskrena riječ starijega brata i čvrst etički memento o ljubavi, o djevojkama, o ženi, o braku, o djeci, o roditeljima, posebno o majci, o zabludama modernoga društva, o radu, o savjesti, o poštenju, o samodisciplini, o poslušnosti, o modi i t. d.

Njegov Roko Anić, u punoj iskrenosti autoportretskih obrisa, čovjek je najčišćega etičko-seljačkoga karaktera, kojemu je dana misija višega, idealističkoga reda: »...gdjegod se pojavim sa živom riječi, s pismom ili činom, ja hoću da donesem mir, zadovoljstvo, veselje i ugodno treptanje dobrih srdaca«. (I. 29.) Stoga je svaki njegov dodir sa svijetom duhovno-revolucionarnoga karaktera. Taj svijet, iako nije široka raspona, jer naš je Roko istom student prava na zagrebačkom sveučilištu, ipak je značajan, i za njega i za »nova pokoljenja«. Tu je dodir: sa studentima, sa radnim ognjištem, sa ženama, sa studijem, sa politikom i s njom, dragom, dobrom, jedinom ženom, inkarnacijom ljubavi i sreće.

Svi smo mi prošli te križne postaje zagrebačkoga studenta, a hiljade ih mladih ljudi danas prolazi, pa nam stoga nije teško ustvrditi, koliko je dragocjenih iskrenih varnica Rokove jake i zdrave ličnosti obasjalo taj teški i magloviti put nesnalaženja, patnje, iluzijâ, posrtanja i traženja sreće.

Dva su Rokova odnosa posebnom pažnjom osvijetljena i upravo preplavljena onim, što smo spremni nazvati duhovno-revolucionarnim, makar su u biti svojoj jedina prirodna i zdrava. To su: Rokov odnos prema domaćem ognjištu na selu i Rokov odnos prema ženi, koju ljubi. U suvremenoj bolesnoj atmosferi iskvarenih pojmova, djeluje uistinu revolucionarno Rokovo pristupanje kućnome pragu, njegova urođena ljubav prema selu i seoskoj duši, njegov veliki simpozion sa bratom Markom o ljubavi i o braku, o malograđanskom tipu žene i o duhovnom tipu žene. A njegovo pristupanje Nedi djeluje kao lijepa jeka iz nekoga zaboravljenoga doba. Doduše velika ljubav sama po sebi djeluje duhovno i kao nekim čudom instinktivno stavlja sve stvari na svoje mjesto, ali Budaku kao da je naročito bilo stalo do principijelnoga stava, do rehabilitacije napuštenih načela, kojima se stvarao red u svijetu u neko davno i tajanstveno zlatno doba.

Međutim treba spomenuti nešto, što nije od male važnosti za prosuđivanje ove knjige i Budakova književnoga opusa uopće: »San o sreći« je napisan mnogo prije »Rascvjetane trešnje« i »Ognjišta«. To je zapravo prvo veće djelo Budakovo, a svi nas njegovi unutarnji ideološki i umjetnički motivi ovlašćuju, da ga smatramo prvim dijelom slavne Budakove trilogije o ognjištu. Drugi dio je »Rascvjetana trešnja«, a treći, završni i najveličanstveniji dio je »Ognjište«.

Budak je naime čovjek, koji je rijetkom iskrenošću izrazio svoju strastvenu ljubav prema o g n j i š t u, dubokom simbolu obitelji, misteriju ostvarene zemaljske ljubavi između muža i žene. U ognjištu on nalazi sreću, ostvarenje svega ljudskoga i vrhunac ispunjenja čovječje misije na zemlji. »San o sreći« je lični obračun sa problemom stvaranja ognjišta; možda i previše trijezan i racionalan obračun za razdoblje, koje se ispravno zove San ,ali zato temeljit i ispravan obračun. Povreda postavljenih principa o ognjištu, koji se dakako stalno oslanjaju na seoski lički praizvor, uzbuđuje Budakovo srce i maštu u tolikoj mjeri, da je kao na dušak stvorio četiri knjige užasnoga protesta u »Rascvjetanoj trešnji«. Tu se otvorio ponor pred onima, koji su se iznevjerili duhovnim zakonima ognjišta. Konačno dolazi treći dio trilogije, jedinstveno umjetničko ostvarenje u punoj zrelosti i prošireno čak u čitav jedan dio narodnoga kolektiva, divno i nezaboravno »Ognjište«.

Kroz svih deset knjiga ovoga grandioznoga djela Budak je savršeno identične misli: sniva o sreći na ognjištu, plače nad uništenim ognjištem, pjeva epopeju ostvarenju ognjišta. Ognjišta nema bez ljubavi, a žena je alfa i omega zemaljske ljubavi, stoga Budak postaje najveći naš pjesnik ljubavi i najiskreniji stvaralac idealnih ženskih likova u našoj literaturi. Neda, Zlata i Anera su tri centralna lika njegove trilogije.

Pored toga u čitavoj trilogiji selo poprima čarobne boje. Čim se dotakne sela Budakovo pero postaje magično, on je onda jak i nenatkriljiv poput Anteja, kad

se dotakne tla. U »Snu o sreći« bi se moglo naći mnogo nedostataka s umjetničkoga kriterija (a glavni je taj, što tada još mlad pisac previše insistira na uvjerljivosti ideološkoga raščišćavanja principijelnih stvari, a manje na neposrednom umjetničkom oblikovanju života), ali začudo stranice o selu ni malo ne zaostaju za najuspjelijim stranicama »Ognjišta«, što vrijedi u punoj mjeri i za lik »strica Petra« iz »Rascvjetane trešnje«.

Budakova je trilogija o tajni ljudske sreće na zemlji završena, makar obrnutim redom. U njoj pisac ne ide s onu stranu barijere, makar je »Ognjište« na pragu metafizičkih tajna života i Anera žrtva duhovnih horizonata sreće, koja se na zemlji zove bol i patnja.

Hoće li sada Budakovo pero krenuti u regione novih tajna ... Bog zna! Život je čudna zagonetka!

Nedina je majka, kad je saznala za njezinu ljubav, plakala — »a mene — veli Neda — neprestano sažalno motri, kao da me sprema na drugi svijet« — Bog zna — reče on otežući i značajno je pogleda. — Bog zna: možda ovo spremanje nije sretnije — — —

— Kako to govoriš, Roko!? — upita ona drhtavim glasom. — Kako možeš tako govoriti?

— Naglasio sam: Bog zna — — — Ti si doduše vrlo dobra, ali — — — Život je čudna zagonetka — — —« (II. 117.) **D. Žanko**

RABINDRANATH TAGORE: BRODOLOM
(Binoza: Svjetski pisci)

Ime pisca je tako veliko i slavno, da je svaka riječ o njemu u ovoj prigodi suvišna. Pojava njegova romana »Brodolom« rijedak je blagdan u hrvatskoj prijevodnoj književnosti. To je svježi lahor iz nepoznata daleka svijeta, čak sa obala svete rijeke Gangesa. Oko tih obala živi nama nepoznat svijet, sa neshvatljivom religijom, dalekim običajima, drugom dušom.

Ipak je Tagore-u uspjelo, da nas ponese u srce njegovih ljudi, u unutrašnjost njihova duševnog života, u srce njihove ljubavi, u jezgru njihove patnje. Time nam je pokazao, da bi bilo vrijeme, da se okanimo one naše nepopravljive sklonosti, da mislimo i zamišljamo ljude u skupinama: takav red, takvo zanimanje, takvo podrijetlo, takav narod, takva zemlja i t. d.

Otkrio nam je živa bića, od kojih svako ima neko lično određenje, preko kojega se ne smije prijeći kao što mi to radimo bez ikakve grižnje savjesti.

I Evropljanin Zundel je upozorio na tu opasnost. »S dogmatskom sigurnošću prenosimo na milijune ljudi — kojima ne poznajemo jezik, djela i život, od kojih mi ni jednog ne poznajemo — konačne sudove, koji ih vječno osuđuju, da budu nešto, što smo mi — radi lagodnosti svojega sustava ili jednostavno radi želje, da nas drugi smatraju upućenima — proglasili, da bi oni trebali biti.«

»Brodolom« je u stanju, da nas prisili, da u duhu raskinemo ta prigodna ili vještački stvorena jedinstva po skupinama: Indija je ovo ili Indija je ono. Tagore-ova knjiga otkriva »svaku« osobu s njezinom divnom zadaćom i njezinim vječnim pravom, da živi »ljudski«.

Daleko od nekih problema Indije, još dalje od teoretskoga postavljanja tih problema, Tagore, veliki pjesnik, spasava vrijednost najvišu, vrijednost zajedničku svim ljudima, vrijednost, o kojoj ovise sve druge, a to je ž i v o t.

Život inteligentnoga mladića Ramesha, kojega udes otkida od divne ljubavi Hemnalinine i baca ga u herojska iskušenja čovječnosti prema ženi Kamali, koja mu nije zakonita žena, ali je sticajem tragičnih sukoba mora smatrati ženom.

Život profinjena duha Hemnalinina, koji je u stanju izdići se u patnji i askezi u neslućene visine dobrote i pregaranja iza neobjašnjena i tajnovita Rameshova odlaska.

Život male nesretne djevojčice Kamale, kojoj sva vrijednost dolazi iz njezina duhovnoga dostojanstva, iz unutrašnje tajanstvenosti njezina patničkoga bića. Ona

će saznati, da Ramesh, siromašni Ramesh, nije njezin muž, ali je ipak, da spasi njezinu čast i njezin život, herojskom gestom ugušio ljubav prema Hemnalini i žrtvovao sebe.

Život Nalina, askete i dubokog učitelja duhovnog života, kojega će Kamala tajanstvenim putevima sudbine otkriti kao svoga pravoga muža u času, kada se spremaju zaruke između Hemnaline i njega.

Život sušte dobrote, Hemnalinina oca Annada Babu-a.

Život Jogendre, njezina realistički raspoložena brata i Akshay-a dobronamjernog spletkara.

Ti životi stvaraju svoje kolute svijetla i sjene u neizmjerno dubokom unakrštavanju, a svi u nedostiživoj težnji za spasavanjem ličnosti i lične dobrote.

Tagore priča kao da se ne dotiče stvari, o kojima je riječ. Na prstima, tiho, lirski, kao dašak — objasni situaciju i žuri dalje. A uvijek objasni sve i bitno. Svoju napetu pripovijest izdiže u neku ruku izvan prostora i vremena, ali ne u iluziju, pustolovinu ili romantiku, nego u metafizički svijet realnosti dušâ, dobrih, čistih i velikih duša, u kojima se stvara i spasava život.

Rečenice su mu kratke, lijepe i duboke poput stihova. Prevarili bismo se, ako bismo radi toga »Brodolom« smatrali pjesničkom vizijom. To je roman ljudi, koji čvrsto stoje na zemlji i pate od zemaljskih uvjeta njihove sudbine.

Čitava knjiga je uronjena u čarobnu duhovitost i onu neku sretnu distancu pisca od svega toga.

Sve se razvija u silnoj nutarnjoj i vanjskoj napetosti, u vanrednim zapletajima i iznenađenjima svake ruke, a neusporediva jezgrovitost i veliki dar, da kazuje sve u malo riječi, još k tome jednostavno i mudro, pomaže čitatelju, da se istodobno odmara, da uživa i da guta knjigu do kraja.

»Brodolom« je umjetnička metafizika ljubavi, »ljubavi u vječnom i neograničenom miru utrobe svemira«, — »ljubavi — čuda« i ljubavi u neizbježivom dodiru sa svijetom, t. j. ljubavi u patnji ljudskoga bića, koje mora živjeti i u zakonima svijeta.

D. Žanko

PAULA PRERADOVIĆ: PERO I PAVA

(Izdanje: Svjetski Pisci, Zagreb, Tipografija 1940.)

Unuka našeg velikog pjesnika, koja je i sama pjesnikinja i stvara na njemačkom jeziku, poklonila je potomstvu roman o svom velikom djedu i njegovoj ženi Talijanki-aristokratkinji Pavi, zapravo o nesretnoj ljubavi, o tragičnoj sudbini plemenite, ali za životnu borbu preslabe Pavette. Taj je roman preveden u isti čas na hrvatski od Božene Begović izašao eto i kod nas, što se i dostojalo, i zbog samog slavnog djeda i zbog plemenite i fine duše njegove unuke. Poznata je kod nas i sestra Paule, autorice ovog romana, slikarica Zora, a i brat im je pisac, kako je poznato. Prvu svoju zbirku »Südlicher Sommer« bila je posvetila Paula »Dir, Johann Preradović, sagenhaftes Offizier in Pappenheims Heer, gefallen von schwedischer Kugel; Dir, Petar Preradović, mein Grossvater, gesegnetes Dichter Deines Volkes; und Dir, mein Vater, Dušan Preradović, Seemann und Forscher...« Iste ove osobe i baka Paulina Pave, uz političke ličnosti, koje okružuju Preradovića, i čitavu Pavinu svojtu čine lični repertoire našeg romana. Pradjed je tek spomenut, ali je djed u središtu radnje. No zapravo je ovo roman tragičnog udesa sentimentalne Pavette, i zato i bolje odgovara naslov originalu (Pava i Pero) nego li hrvatski naslov (Pero i Pava).

To bljedoliko aristokratsko biće, kojem je u rodu kao bratić drugog stepena bio i onaj grof Mastai-Feretti, koji je u to vrijeme sjedio na stolici papa rimskih kao Pio IX., ta bolna Pavetta, puna duha ljubavi i žrtve, ali u isti čas kao neki bolećivo-romantički plavi cvijet zalutao u hrapavi život, treba da se navikne na život časničke žene, na selidbe, na skromnost u izdacima, i sve bi to išlo. Ta ona ima uza se muža, koga je vrijedno da ljubi, pjesnika, koga duboko štuje. Ali je ona prenježna majka, i kad joj umire kćerka-miljenica, miljenica njena i muževa,

ona ne smože snage, da to javi mužu, ni da to preživi. Još je uza nju jedna kćerka, još je mali Dušan, ali — ne pomaže. Boli i patnje njena muža, carskog majora, koji se tuži, da je u Beču kod »vrhovne vojne komande« mučen od starog generala, svog pretpostavljenog, muža, koji se kao Slaven osjeća »plaćenikom« (str. 121), i lične njene boli kao majke sve to konačno skrši jadnu Pavu. I ubija se kod rodbine u Italiji, gdje je na oporavku.

Zapravo je ovo dakle roman Pavette i njene obitelji. Uz Prerada su ovdje dani Vraz, Vancaš, Gaj, Vuk Karadžić; ima tu neki jugoslavenski timbre Preradova rada ,kad Vuk čestita pjesniku na pjesmi o Dušanovu carstvu. Zanimiv je i brat Pavin, Toni, isto carski časnik kao i Preradović, koji kao Talijan drži, da može biti dobar Austrijanac. On naime ne niječe, da je Talijan, pače voli neku Milaneskinju, rodoljupku Talijanku, osvojenu idejom Piemonta, nesretno je voli, ali on drži, da je u jednoj »novoj« Austriji, koja će biti nadnarodna, moguća sretna budućnost (str. 205). Sam Preradović s nacionalne strane nije odviše osvjetljavan, on je austrijski časnik »iz Hrvatske«, on je Austrijanac »ma da je inače vatreni Slaven« (veli za nj Pave, str. 289.). Kad Preradović sebe zove »plaćenikom«, premalo osjećamo u romanu, zašto on tako sebe zove (str. 121.). Bolje je dan Preradović kao čovjek i pjesnik, pače dan je odlično. No ipak je autorica u zanosu često odviše odvučena od patetičko-entuziastičkog tona i željeli bismo više psihološkog i realističkog momenta, kad prevladava anegdotski, koji se osobito rado zaustavlja na sentimentalnom, ljubavno-romantičnom.

Djelo je pisano od nježne pjesničke duše, od ženske duše, kojoj je najbliže obitelj i veselja i boli, koja odatle izviru. Autorica znade naći u svojoj plemenitoj i doista velikoj duši odličnih riječi i misli, da nam približi Preradovića i kad uz svoju ženu traži ljubavne stramputice (str. 102., 103.) kao pjesnik, koji odviše ljubi Božje stvorenje i moli Boga zbog toga, da ne sudi strogo, isto tako kao što autorica znade približiti nama i sumornu Pavu, koja je pobožna, ali čija vjera je tek neki san, krik uplašena djeteta, bespomoćnog djeteta, krik bez efekta, krik, koji ne pozna one velike nade, koja prenosi brda i baca ih u more, koji ne pozna nade, za čije bi se skute upravo ona imala da čvrsto i neslomivo uhvati, da uzmogne prkositi životu i bolu. »Nije znala, da onaj koji se uistinu moli Bogu..., svojim poniznim zadubljivanjem osvaja za sebe dio vječne snage Božje« (str. 229.). Ali ta slaba žena razumjela je odlučno pjesnika i zapravo je znala, da je njegovo pravo lice samo — lice pjesnika. »To je bilo Perino pravo lice, danas je to znala, lice pjesnika, dok su sva ostala njegova lica, lica ljubavnika, oca, časnika, bila samo obrazine, koje bi navukao« (str. 212.). Ona je ljubila tog sanjara, a nad sobom je i onako vidjela ruku sudbine; smatrala je, da je nad njom neka stara kletva jedne rođake, koju su braća zbog miraza strpala u samostan, i ona je onda sav svoj rod proklela (str. 209.). Kad Pero doznaje post factum svu tragediju, on jedan čas drži, da je u njemu pjesništvo izgubilo tlo, ali se prevario: smrt, Bog, velike vječne teme, još silnije od prеđašnjih, oplođuju sada njegovu dušu...

Ovo djelo, pisano »dobrim dijelom na temelju p i s a m a, što ih je hrv. pjesnik Petar Preradović izmijenio sa svojom prvom ženom Paolinom (Pave) de Ponte«, jest djelo rijetko plemenite i duboke duše. Ono crta sumornu, bolesnu dušu Pavinu, ali ne propovijeda pesimizam i očaj. Ja sam se već oborio na očajničke i tobožnje čovjekoljubivo-socijalne pesimističke teme, koje ubijaju narodnu energiju. To očajničko može ići u prilog stanovitim internacionalnim špekulantima, ali danas bi moglo (to što je meni nažalost od uvijek bilo jasno) biti jasno širem sloju ljudi u nas, da nas čeka sudbina Francuske, ako budemo čekali spas od pesimizma i očaja, od framazonske »kolektivne sigurnosti«, od činovničkih karijera i penzija, od bijele kuge i sl.. Djelo, o kom govorim, ne propovijeda očaj (naprotiv!) ono samo priča povijest jedne bolne i bolesne duše... Usprkos nekih nedostataka ono je nama u hrvatskom prijevodu dobro došlo i kao dobra literatura i kao djelo unuke Preradove i kao djelo jedne rijetko profinjene i duboko umne ženske duše.

Dr. D. Čepulić.

Kazalište

IVAN A. GONČAROV: BEZDAN

(Dramatizirao Jan Bor. — Prevela Nina Vavra. — Redatelj: Dr. Branko Gavella. Scenograf: Vladimir Žedrinski.)

Već se u prvim slikama osjetilo, kako se široka i mirna rijeka ruskoga romana iz 19. st. želi svesti u usko korito od nekoliko slika. Drugim riječima, odmah su počele izbijati izrađene ličnosti, i mi smo ih kao gotove morali primati bez priprave i pri tome dakako stalno predpostavljati, kako primamo nešto iz druge ruke. To je naravno sudbina svih dramatizacija, ali naš je novi ravnatelj drame poznati poznavalac ruske literature, pa neka mu je na veselje početak sa starim Rusima.

Slike nam pružaju pet gotovih likova. Najprije tip ruskoga nihiliste Marka Volohova. Mlad je to čovjek, revolucionarac, patnik za ideju prevrtanja svijeta na glavu. Posjeduje izvjesnu smionost, govori inteligentno, ponaša se drsko. Sveta se jezgra njegove revolucionarnosti sastoji u uništavanju onoga, što je u čovjeku najprirodnije: da se sasvim preda velikoj ljubavi i da je posjeduje sasvim i zauvijek.

Na udaru mu je Vjera, unuka mudre i konzervativne Tatjane Markovne Berežkove. Ali Vjera je turgenjevski uzdignuta iznad konvencionalnosti svoje okoline, koja je u njenim očima sitna i nesposobna za slobodan, samostalan i realističan život. Njena se originalnost i umna sposobnost počela brusiti tek u revolucionarnoj dijalektici Marka Volohova, ali kad je došlo do ljubavi, dakle do najuzvišenije točke ženske duše, Vjera je slijedila prirodan put, pala Marku Volohovljevu u naručaj i naravno doživjela brodolom na Markovoj upornoj neprirodnosti u shvaćanju braka. Iza Vjerina pada spušta se i njezina nepristupačna neobičnost na razinu običnoga gospodina Ivana Ivanovića Tušina, čovjeka pouzdana, zdravih moralnih načela, suštu suprotnost Volohovljevu frazerstvu.

Pratilac je ove tragične igre, u kojoj ima toliko ruskoga nadimanja u obadva smjera, neizbježivi ruski idealist i esteta iz četrdesetih godina prošloga stoljeća. To je Rajski, Boris Pavlović Rajski, vlasnik posjeda, na kojemu živi Vjera sa babom Berežkovom. Dakle besposleni bogataš, diletant, čovjek bez ikakva temelja, spreman na ljubakanje i fraziranje. Pozitivna i samostalna Vjera ga odbija, njegova se korektna rječitost prosipa u prazno, a kad je upoznao i Markovu surovost i drsko njegovo gaženje po ustaljenim navikama društva, gubi se i propada u svoju vlastitu unutrašnju prazninu i odlazi.

Četvrti lik je Berežkova, kojoj ne fali iskustva, praktičnosti, pameti i dobrih starih zakona, po kojima se okreće osovina svijeta.

Peto bi bila Vjerina sestra Marfinjka, da se vidi, kako je i u Rusiji bilo jednostavnih i malih žena, koje su bile sretne i sa malograđanskim zahtjevima svojih komičnih zaručnika kao što je Nikolaj Andrejević Vikentjev.

Svi su ovi likovi, kao i bezbroj drugih u romanu i u dramatizaciji, klasičnih profila, privlače punu pažnju, oduševljavaju, jer su prepuni života, ali u ovoj našoj novoj evropskoj sezoni to oduševljenje ima jednu osjetljivu granicu, iza koje se osjeća, kako ni Markov nihilizam, ni Vjerina uzdignutost ne mogu predstavljati trajnu ljudsku vrijednost kao umjetnički likovi. Sve je to krvava prošlost pokopana svojom neprirodnošću. Vječni su likovi Berežkove i Marfinjke, kakogod se to činilo paradoksno.

Afrićev Marko je ustrajno isticao neku nijansu grubosti u svojim revolucionarnim izjavama. Boženi Kraljevoj je savršeno odgovarala uloga zategnute Vjere, a Tatjanu Berežkov nije nitko u stanju bolje dati od odlične gđe Kernic. Veljko Maričić je imao svoj veliki nastup i svoj veliki uspjeh sa svojim Rajskim. Vanja Timer je iznenadila vanrednim detaljima svoje naivne Marfinjke.

I ostali su bili zaposleni.

Tako na pr. Tomislav Tanhofer kao Leontij Ivanović Kozlov, gimnazijski učitelj i odlična Nadja Grahor kao njegova žena Uljana Andrejevna, pa Gizela Huml i Ivan Mirjev, ali sve su to epizodne slike, kojima se htjelo spasiti što više ruskog kolorita iz velikoga romana, dakako uspjele slike, ali i bez njih se ne ruši arhitektonika dramatiziranoga djela.

Gavella je dakako imao pune ruke posla, a za neke scenske slike, naročito za predvorje staroga dvorca u II. i X. slici ne možemo reći, da potpuno dočaravaju ljupkost i toplinu ruskih dvorova.

D. Ž.

VIKTOR EFTIMIU: ČOVJEK KOJI JE VIDIO SMRT

(Komedija u tri čina. — Preveo: Milan Stojanović. — Redatelj: Tito Strozzi. — Scenograf: Marijan Trepše.)

Eftimijeva komedija, koja neštedimice prelazi granice satire, kadgod treba karikirati taštinu rumunjskih malograđana, sitnih politikanata i spletkaroša, napeta je i živahna igra, koja snagom momentane komičnosti oduzimlje gledalištu interes za logičnost i opravdanost cjeline. A kada se naknadno omjeri cjelina, onda smo prisiljeni dijeliti lica na realna i fiktivna, a brojnim prizorima opraštati nejasnoću baš radi njihovih pirandelovskih tendencija, da se lica taštih kandidata ogledaju pred namještenim zrcalom zagonetne Skitnice.

Sve je međutim toliko vješto postavljeno i sa toliko paprene satire začinjeno, da bi bilo suvišno tražiti mnoga objašnjenja. Transeat!

Tri su glumca međutim zaigrala punim allegro: Dujšin kao bogati trgovac vinom, koji bi htio postati gradskim načelnikom, Repak kao ljekarnik Leon, opasan konkurent i Strozzi kao tajnovita Skitnica. Jedan bolji od drugoga u tri dijametralno oprečna tipa. Strozzi se kao jegulja provlačio kroza sve moguće obrazine svoje zapletene uloge dok je Repak nadmašio sve svoje dosadašnje umijeće.

Ženske uloge nemaju naročitih zahtjeva. D. Ž.

VALENTIN KATAJEV: 1,000.000 MUKA

(Komedija u tri čina. — Redatelj: Franjo Delak. — Inscenirao: Marijan Trepše.)

Od svega se može napraviti karikatura, pa se smijati, a kamo li se ne bi mogao karikirati ruski liberalac sa malograđanskim mentalitetom. Ali napraviti jednu nemoguću, kontradiktornu, lažnu i papirnatu karikaturu, okružiti je figurama iz nekakove diletantske pučke predstave i suprotstaviti joj sjajno sunce sa sovjetskoga neba, radnika iz komunističke organizacije, to nije moguće bez neuspjeha pred svijetom, koji ide u kazalište radi umjetnosti.

Katajev je to ipak napravio, jer mu nije do umjetničkoga prestiža, nego do propagande i neka ga voda nosi.

Uprava bi hrvatskoga kazališta ipak morala poštivati izvjesne granice, morala bi poznavati sredinu, u kojoj djeluje, morala bi čuvati otmjenu tišinu svoje kuće, morala bi glumcima štedjeti energije i ne narivavati im prostačke kretnje, grubijanštinu i razularenost.

U ime koje vrijednosti je donesen ovaj neumjetnički trik? Je li samo u ime smijeha? — Ne, jer je smijeh bio nadjačan »ideološkim pljeskom«. Zar je moguće vjerovati, da uprava nije u stanju to predvidjeti. Ako uistinu nije, onda je nesposobna, a ako jest, onda je dvostruko odgovorna.

Je li uprava kazališta svijesna, da nam je pružila jedan idejni sukob, u kojem se treba »logikom« komada opredijeliti za jednu stranu?

Ako se težina ovoga pitanja prebaci na lakrdijanje, na burleskno raspoloženje nevješta autora, onda se mora zapitati, zar smo na to spali, da gutamo nekakovu katajevštinu u najozbiljnijem času svijeta.

Glumce možemo samo od srca sažaljevati. D. Ž.

Međunarodni pregled

KOLONIJSKI PROBLEMI

(Uz knjigu Dra Vinka Kriškovića: »Svjetska kolonijska politika«)

Već i na temelju dosadašnjih rezultata velikog sukoba, što evo drugu godinu bjesni svijetom (osvajanje odnosno kapitulacija Holandije, Belgije i Francuske, kao jakih kolonijskih posjednika; talijansko osvajanje Britanske Somalije i prodiranje u Egipat; ulazak Japana u Indokinu; ustupanje nekih posjeda Američkoj Uniji sa strane Engleske, i t. d.) može se nazrijevati, da će se dosadašnji kolonijski poredak temeljito promijeniti. U prvom će redu konačni ishod rata donijeti novu podjelu kolonijskih posjeda, pri čemu će vjerojatno i Njemačka opet zauzeti mjesto, koje joj kao velesili pripada. No osim gospodara, promijenit će se i sistemi vladanja u pojedinim kolonijama, a to sve na temelju iskustva u sadašnjem ratu. Imajući u vidu ove promjene, objavio je nadavno Dr. Josef März (Wien) niz članaka, koji se bave pitanjem kolonijskog sistema i podjele kolonija (»Das Wesen des Kolonialsystems«, »Die Kolonien im 19. Jahrbundert«, »Der Weg zum »Kolonijaljahr 1884« i t. d.). Slijedeći njegova izlaganja ukratko ćemo se zadržati na nekim momentima ovoga pitanja, da bismo se kasnije osvrnuli na izvode Dra Kriškovića.

Kolonije su gotovo tako stare kao i redovito organizirano moreplovstvo, koje se odvijalo po širokim morskim površinama. Dva se oblika kolonijskih posjeda javljaju već vrlo rano: prvo one kolonije, koje su služile trgovačkim ciljevima matere zemlje, a drugo one, koje su trebale preuzeti višak pučanstva. Grci su mnogo stoljeća prije Krista plovili Sredozemnim morem i osnivali osamljene naseobine, koje su bile upućene na dovoz i trgovinu morskim putem. Često su ove nove naseobine započele borbu s matičnim gradom ili zemljom, da bi se od njih oslobodili, pa osamostalivši se, postadoše i oni utemeljitelji novih kolonija. Feničani su još i prije Grka proširili svoju djelatnost po cijelom Sredozemlju. Što je naročito zanimivo pri tome istaći, Feničani su znali izabrati sve važnije tačke uz more, tako da njihova mreža kolonija po izboru važnijih mjesta i položaja jako sliči britanskom kolonijskom carstvu: i Feničani su zaposjeli Cipar, Maltu, Gibraltar (čak i Cadiz i Ceutu), pa i Baleare, na kojima su Englezi kroz 18. stoljeće u tri maha zaposjeli jaku luku Port Mahon. Proširenje rimskog gospodstva po cijelom Sredozemnom moru i susjednim zemljama, značilo je ujedno i kraj opstanku feničkih i grčkih kolonija. Iza propasti rimskog carstva protekla su mnoga stoljeća, dok su narodi opet pomislili na to, da svoje sile protegnu i preko mora. Ovo se zbiva još prije otkrića Amerike, jer u Africi, na atlantskoj obali Maroka pa južnije uz obalu, Portugalci zaposjednuše neka područja. Ipak »kolonijsko doba« ne počinje prije 1500. godine; od sada je osvajačka kolonija pred trgovačkom, dok naseobena kolonija dolazi mnogo kasnije. U 17. i 18. stoljeću imamo već zametak gospodarske kolonije. Brojne naseobine ovakove vrste nižu se od sada obalama Afrike i južne Azije. Uz prve kolonijske narode Portugalce i Španjolce, nastupaju sada Holanđani i Englezi, a mjestimično Švedi i Danci. Merkantilizam upoznaje, koliko dobiti može kolonija svojom produkcijom donijeti majci zemlji. U ovo se doba do tada samo mjestimične naseobine uz obalu počeše pomalo proširivati duboko u pozadinu, stvaraju se plantaže, a Crnci se, kao izvrsna radna sila, na veliko prevoze preko Oceana u Južnu Ameriku i Zapadnu Indiju. Otoci Jamaika i Mauritius dolaze na glas kao izvanredno bogati krajevi. Zapadna je Indija u 18. stoljeću bila prava riznica. Još u Napoleonsko doba sam udio Britanije na Antillima donosio joj je četvrtinu ukupnog njezinog uvoza, dok danas, u najboljem slučaju, odavle dolazi tek 25-ti dio engleskih dobitaka iz kolonijskog carstva.

Država kao takova — kroz 17. i 18. stoljeće — ponajviše ne nastupa neposredno kao utemeljitelj kolonija, nego ovaj posao prepušta naročitim trgovačkim društvima, u kojima ona sudjeluje svojim udjelom, a često im daje i najšire povlastice. Indiju je engleskoj kruni osvojila »Istočno indijska kompanija«. Tek pola stoljeća nakon sudbonosne bitke po Indiju, koju je Robert Clive 1757. godine kod Plasseya u Bengalskoj vodio, preuze engleska država Indiju u svoju neposrednu upravu. I Holanđani su radili s kolonijskim društvima, koja su igrala osobito važnu ulogu u prvim godinama njemačke kolonijske djelatnosti iza 1884. (u Istočnoj Africi i Novoj Gvineji).

Sve do Napoleonskih vremena, ograničuje se osnivanje kolonija, kako smo to već ranije istakli, u glavnom na obale i otoke, a prodiranje dublje u unutrašnjost predstavlja rijetkost. Kolonije bijahu bilo uporišta za brodove i vojne jedinice, koje bi odatle gospodarile jednim prostorom, bilo stovarišta za robu, odakle se ova upućivala u Evropu, dakako uz mnogostruku dobit. Radi toga su majke zemlje pridržale za sebe isključivo pravo trgovine s kolonijama, u naročitoj pak mjeri Španjolci i Holanđani. Španjolski monopol trgovine s Iberskom Amerikom, po kojem tamošnjim kolonijama nije bilo dopušteno stupiti u trgovačke veze s bilo kojom drugom zemljom, doveo je do toga, da su Englezi na pr. u mirno doba imali lijepu priliku za kriomčarske pothvate, a u ratno su doba dolazili do skupocjenog plijena. Ovakav bi sistem vodio jednostranom gospodarskom razvitku prekomorskih zemalja, te su ove, uslijed zanemarivanja njihovih pravih životnih interesa sa strane matere zemlje, sazrele za otpadanje od nje.

Ove trgovačke ograde padoše tek u 19. stoljeću pod uticajem liberalnih ideja, naročito onih o slobodi trgovine, koje ujedno omogućiše prodiranje kapitalizma i preko mora. Posljedica priticanja kapitala bila je uz ostalo i ta, da se je prešlo na površinsko proširivanje kolonija. Novovjeke kolonije pokazuju, da one nisu samo vrela sirovina, nego, ukoliko to klima za život bijelaca dopušta, mogu one biti i iseljeničke kolonije. Tako dovodi 19. stoljeće do ugovora i sporazuma o kolonijskim područjima, te nastade pojam »interesnih sfera«. Ravne crte granica pojedinih kolonijskih područja (Afrika!) jasno pokazuju, da su povučene za zelenim stolom. Nema sumnje, da će i odluka o novoj podjeli kolonijskog posjeda pasti opet u Evropi za zelenim stolom mirovne, odnosno kolonijske, konferencije.

Novovjeki je kolonijski sistem najsnažnije prokročio naprijed, zahvaljujući saobraćaju. Parobrodarstvo je omogućilo ne samo brže svladavanje udaljenosti kolonije od matere zemlje, nego se sada mogao i veći broj ljudi onamo prevoziti. Što je pak najvažnije, saobraćaj je omogućio, da se sa povoljno odabranih tačaka moglo i udaljenije krajeve upravljati i posjed u njima učvrstiti (brojni primjeri u Britanskom kolonijskom carstvu). Tekovine moderne tehnike znatno su izmijenile sliku kolonija. Malo je koji prekomorski posjed danas, koji ne bi imao svoje željezničke i lučke uređaje. Engleska je u Indiji za razmjerno kratko vrijeme stvorila 60.000 km željezničke mreže. Željeznicom Kap—Kairo imale bi se vezati sve britanske kolonije i zaštitne države od sjevera do krajnjeg juga Afrike. Belgija u Kongu, a Portugal u Angoli, izgradili su željeznice duboko u unutrašnjost kontinenta, i ovi bi kraci imali biti sastavni dijelovi velikoafričke željezničke mreže. Velika francuska zamisao bila je Trans-Saharska željeznica. S ovima se ne može u cijelosti usporediti velika Trans-Sibirska željeznica, jer je ruski posjed u Aziji u vrlo širokoj fronti neposredno povezan s materom zemljom tako, da se Rusiju zapravo i ne može smatrati kolonijskom silom, nego jednim tijelom od Istočnog mora do Tihog oceana. Kolonije su zahvaljujući saobraćaju i ostalim tekovinama modernog vremena, dobile mnogo više na vrijednosti, pa nije čudo, da ih današnji posjednici ljubomorno čuvaju, dok oni, koji ih nemaju, sve upornije traže kolonije za sebe.

*

»Svjetska kolonijska politika« dra Vinka Kriškovića, unatoč svog malog opsega za ovakovu temu, preobilata je materijalom kolonijskih problema. Postignuto je to jedino na taj način, što je autor odlično poznavajući u tančine sve probleme u vezi s ovim pitanjem, odabrao i iznio samo one, koji su najvažniji za samo pitanje i po kojima se može dovoljno zaći u samu bit problema. Ponajprije su prikazana kolonijska područja u koja je sadašnji svijet podijeljen (u ovom je dijelu knjige naročito istaći poglavlje o načinu i putevima, kako je Evropa osvajala svoje kolonije), a u drugom, većem dijelu knjige, ogleda autor kolonijske narode koji su podijelili svijet. U današnje je doba knjiga Dra Kriškovića više nego aktuelna. Veliki rat u svijetu uz ostalu pozadinu, ima i onu s kolonijskim izrazom. Rat se stoga neće svršiti bez posljedica za kolonije. Iznijeti sve činjenice odlučne za formiranje svjetskih kolonijskih velesila; osvijetlili u današnje doba rezultate rada u kolonijama i zaštitnim državama; ukopčati sve to u sistem današnjeg zbivanja i ideoloških sukoba u svijetu, sve je to uspjelo autoru zanimivim i dokumentarnim prikazivanjem. Prečesto ljudi, pristajući uz pojedini sistem vladanja u materi zemlji, drže, da nužno moraju braniti i »sistem«, što ga ona provodi u svojim prekomorskim posjedima. Treba odmah stoga ovdje podvući nepristranost, kojom autor prikazuje predmet (izuzetak čine neke aluzije u vezi s njemačkom i talijanskom kolonijskom politikom. Ne bismo se složili s uvaženim autorom u tome, da je na pr korporativizam u Italiji samo »une façade«, iza koje nema ništa, do »mrtvih slova na papiru«. Suradnjom u korporacijama učinjeno je daleko više, nego parlamentarnim naklapanjima u nekim demokratskim državama, pa također uz i unatoč činjenice, da je vlast na pr. u Italiji »ostala i nadalje u rukama vlade«. Nadalje, iako »rasni«, »sirovinski« te razlog »prenapučenosti« ne mogu u cijelosti izdržati kritiku, da su oni dovoljan temelj za davanje kolonija Njemačkoj, ne može se pripisivati samo propagandi, da je ona jedina stvorila kod Nijemaca zahtjev za kolonijama, odnosno učvrstila ih u uvjerenju, da će ih posjedovanje kolonija izbaviti iz svih teškoća.) Inače treba istaći autorovu objektivnost u pogledu njemačke kolonijske politike, kad s pravom priznaje prednost odnosno ljudskiju i pošteniju politiku Nijemaca u kolonijama, a time i veće »pravo« (u koliko se uopće o pravu na kolonije može govoriti!) na posjedovanje kolonija. Bacivši letimičan pogled na »neka dalje upotrijebljena djela« — većinom engleskih autora — mogao bi čovjek pogrešno zaključiti jednostranost odnosno pristranost u prikazivanju materije. Međutim autor šiba na pr. Engleze svim ljagama, niskostima i podlostima njihove politike u kolonijama, iznosi svu krv, palež, nasilja i varke, na kojima počiva British Empire. S druge strane otvoreno iznosi, da su »jedini Nijemci bili u Africi pravedni s domorodcima, valjano ih upravljali, pa im u neku ruku i omiljeli...« (p. 71). (Iznoseći god. 1936. u br. 5—6 Hrvatske Smotre u članku »Njemačka i kolonije« spremanje ove za ponovni ulazak među kolonijske velesile, naročito sam podvukao zrelo upravljanje u ranijim njemačkim posjedima, a što su im i najveći protivnici otvoreno priznavali). Njemačka se kolonijska politika temeljito razlikovala od one zapadnih demokracija. Mora se doduše naglasiti, da su i Francuzi i Englezi izbacili na površinu kojeg otkrivača i istraživača, ali pobliže promatranje pokazuje, da je ono na oko »nevino« djelovanje engleskih misionara i istraživača bio tek put za politiku nemilosrdnog iskorišćivanja. O metodama, kojima se stvorilo britsko carstvo nikad se ne može dosta sve reći. Britska je kolonija, gledajući samo sa površine, često zemlja u cvatu, u kojoj svaki Evropljanin može živjeti kao gospodin. U kakovim pak prilikama živi i mora raditi domorodac, o tome se slabo u svijetu govori. Nije to tek slučaj, nego pravo svojstvo Engleza, koje također spada u cjelovitost njihovog karaktera, da čekaju, dok drugi narodi svojom mukom i trudom podignu neke

posjede, pa da ih oni onda za sebe oduzmu. Veliki je dio engleskih kolonija bio ranije u vlasti drugih sila. Indija je bila portugalska, holandija i francuska (u koliko se tiče obalskih područja). Takav je slučaj i s bivšim njemačkim kolonijama. Za razliku od Engleza i Francuza, Nijemci su osvajali kolonije tek onda, kad su počeli s njima trgovati, dok su prvi sve radili po unaprijed spremljenom planu. Talijani su isto poput Nijemaca pristupili osvajanju kolonija tek onda, kad su stupili u red evropskih velevlasti, dakle u drugoj polovici odnosno bolje pod konac prošlog stoljeća.

Pripisujući prirodnom nagonu činjenicu, da ljudi ostavljaju domovinu kako bi drugdje potražili povoljnije prilike i uvjete za život, definira Krišković koloniju — u današnjem smislu ove riječi — kao »naselje, koje ima neke političke posljedice i dovodi do proširenja vlasti matice zemlje, da bude njezino vanjsko upravno područje za njezine svjetske ekonomske i političke svrhe«. U vezi s ovom definicijom treba naglasiti, da danas, a za vrijeme velikih sukoba redovito, mnoge povoljno odabrane zemlje, imadu daleko važnije strategijsko (gotovo isključivo) značenje od onoga ekonomske naravi. Prikazavši red, kojim su pojedini kontinenti ulazili u »kolonijsku sferu«, bavi se autor naziranjem pojedinih naroda o ideji kolonija uopće. Tako se na pr. britska ideja kolonija sasvim razlikuje od francuske. Ona ne pozna francusku politiku centralizacije i asimilacije. »Francusko je kolonijalno carstvo jedinstvena ustanova a ide za tim, da se svaka kolonija što prije prometne u francuski »departement«, upravni kotar. Britsko carstvo skup je različitih organizama, koji hoće, da svaka kolonija bude svoja odjelita zajednica sa svojim posebnim duhom i životom...« (p. 35)

Prvo svjetsko kolonijsko carstvo osvojila je Španjolska i to ne radi sirovina niti iz nužde za zemljom, »nego iz gordoga, vjerom potkićenog imperijalizma, koji je s apsolutističkom idejom države i crkve udružio očitu, hajdučku i razbojničku grabljivost«. Dakako da se neutaživa pohlepa za zlatom realizirala nečovječnom okrutnošću, tako da je na pr. »povijest osvajanja američkog kopna jedan neprekinut niz zločinstava i nasilja«. Englezi ništa ne zaostadoše za Španjolcima. Metode, koje su Englezi upotrijebili u sticanju i upravljanju kolonija, jedinstvene su u povijesti svijeta po intenzitetu u zlu. Pa i danas, kada ovo naše vrijeme obilježavaju aeroplan i tank, postaše i oni svrhotno sredstvo lakšeg i uspješnijeg održanja vlasti. Način, na koji engleske vojne vlasti i danas suzbijaju pokrete u Indiji (slučaj zvjerskog uništavanja indijskih sela, koja se pridružiše pokretu fakira Ippi-a) najbolje svjedoči, da i u engleskom pacificiranju postoji sistem, koji se dosljedno, uz male promjene, provodi kroz stoljeća. Pobuna u Indiji 1857. godine ugušena je nevjerojatnim krvološtvom: »Ljude su po selima klali, žene, djecu i starce živc sažizali. Uznike su vješali, strijeljali, utapali, ali najradije vezali na grla topova, pa onda ispaljivali.... Muslimane su šivali u svinjske kože i mazali svinjskom masti, prije nego su ih pogubili. Domorodce su ubijali nasumce i u tolikoj množini, da su čitavi krajevi opustjeli...« (p. 49). A tek u burskom ratu, mnogo bliže našem dobu. »Na početku ovog stoljeća umrlo je dvadeset hiljada žena i djece u engleskim koncentracionim taborima i trideset hiljada burskih kuća bilo je sažezeno, dok pri tom svih Bura nema ni milijun duša...« (p. 50) (Zanimivo je naglasiti, da je danas u Južnoafričkoj Uniji velika podvojenost u pogledu odobravanja engleske politike. Tek neznatnom većinom uspio je general Smuts pobijediti stajalište generala Hertzoga. Ovaj potonji, kao

pravi tumač i zastupnik svih onih, koji ne mogoše tako lako zaboraviti po Englezima prolitu bursku krv pred četrdesetak godina, htio je na svaki način zadržati svoju zemlju izvan današnjeg sukoba. Dakako da je uslijed zastupanja neutralnosti za Južnoafričku Uniju, bio od engleske propagande proglašen »njemačkim agentom«). Nije Engleska tako postupala samo sa zemljama na krajnjim periferijama svoga imperija. Ta na prvom svom susjednom otoku, nad narodom bijele rase, počam od 12. stoljeća pa evo do danas, Engleska je počinila okrutna nasilja i zločine, koji ništa ne zaostaju za onima u Indiji. »Čitava povijest Irske neprekidna je a kadšto tragična borba njezina naroda navlastito seljaka i radnika, da se oslobode od engleskog iskorišćivanja, a to je najsnažnija pobuda, da traže svoju nacionalnu nezavisnost...« (p. 121). Isto se može punim pravom reći i za Indiju, samo što Irci dođoše do svog, pa makar i sakatog, »Eire«, a Indija i danas plamsa i stenje, giba se i diže, slaba i podvojena još uvijek, da bi mogla zbaciti jaram gospodara. Održanje vlasti Engleza u Indiji nema se pripisati možda nekom genijalnom načinu upravljanja ili pak ljubavi domorodaca prema gospodarima, nego daleko ogromnoj podvojenosti Indije. Raspravljajući o današnjem položaju Indije piše Dr. W. F. Kiewitt (Deutschlands Erneuerung, München, kolovoz 1940.) među ostalim i ovo: U britskoj je vanjskoj politici uvijek dominirala tema sigurnosti i zaštićivanja Indije, koja je kao što je poznato, najdragocjeniji dio Britskog imperija, gubitak koje bi značio zalaz engleskog svjetskog gospodstva. Svijet se uvijek čudio, kako je šaka Engleza — malo više od 200.000 ljudi — mogla tako dugo vladati ovom ogromnom zemljom od 300 milijuna stanovnika, što čini gotovo šesti dio pučanstva svijeta. Ovo je bilo moguće jedino koristeći se i umjetno pojačavajući postojeće kontraste u zemlji, nejedinstvenosti, koje bijahu uvijek najbolji saveznik Engleske protiv iridentističkih pokreta«. — Nisu ni Francuzi postupali mnogo čovječnije od Engleza. Da spomenemo samo nasilja u Damasku pred nekih 20 godina, kada je francuska vojska (Senegalci!) haračila i uništavala ognjem i mačem čitava sela. A da i ne govorimo o vojnim pohodima u Alžiru i Maroku!

Svi evropski veliki a i neki mali narodi hoće kolonije. Zanimivo je stoga pogledati razloge, na kojima bi se imao temeljiti zahtjev za vanjskim posjedima. Razlozi »moralne i kulturne« naravi ne dolaze u obzir, oni su često samo maska pravih razloga: jeftinih probitaka i bezobzirnog iskorišćivanja. Politički pak razlozi svode se u glavnom na slijedeće. »Bijela rasa« pozvana je, da vlada nad drugim rasama. Međutim od kada je Japanu, dakle »žutoj rasi«, priznato pravo da vrši kolonijska osvajanja uz pristanak bijele rase, ovaj je razlog izgubio svaku vrijednost. Kao drugi razlog ističe se »prenaseljenost«, gdje bi uslijed prenapučenosti matere zemlje, kolonije imale preuzeti višak pučanstva. Ovaj razlog, prema Kriškoviću, ima mnogo šupljina: ponajprije narodi, koji traže kolonije, svim mogućim zakonima i sredstvima rade na porastu svog pučanstva (Njemačka i Italija), a s druge strane traže kolonije zato, da mogu suvišno pučanstvo iseliti. One pak zemlje, u koje bi se imalo raseljavati evropsko suvišno pučanstvo, ili nisu klimatski povoljne za useljavanje bijelaca, ili su pak i same preko mjere napučene. Međutim u vezi s populacionom politikom Nijemacma i Talijana treba istaći, da ona nije služila nikad prvenstveno kao baza za traženje kolonija. Populacione politike ovih zemalja jesu sastavni dijelovi sistema, koji tamo vladaju, a po kojima si Nijemci i Talijani žele osigurati produženje nacija u budućnosti. Dopuštamo da uz ostale razloge, i ovaj može biti istican ali tek u drugom redu, kako to i sam autor priznaje, davajući

prednost razlogu »prestiža«. Kao treći razlog ističu se sirovine. Međutim cijelo to pitanje sirovina iz kolonija čudna je igra, a može se svesti na to, »da se kolonije u ovo doba imperijalističke politike ne drže i ne traže poglavito zato, da bi industriji matice zemlje pribavile ogramo zaleđe kolonija, nego zato, da bi sirovine što jeftinije za sebe dobavljale i što skuplje i u zlatu drugima prodavale...« (p. 63). Dakle ovaj bi se razlog imao svesti na želju za lakim i dvostrukim dobitkom. Konačno jedan razlog neekonomskog karaktera. To je pitanje »prestiža«. Kod ovoga razloga želi autor prikazati slučaj s povratkom bivših kolonija Njemačkoj. Nije potrebno i ovdje isticati, šta su sve Englezi i Francuzi iznosili kao razloge radi kojih Nijemci ne smiju posjedovati kolonije. Njemačka međutim kao svjetska velesila ima pravo posjedovati kolonije po istim razlozima, i po istoj logici, po kojoj Engleska drži golemi imperij. Francuzi pak, najčešće pripisuju njemački zahtjev za kolonije njihovom imperijalizmu (a zar svaka kolonijska politika, pa i francuska nije imperijalistička?) Tako Pierre Mille (»Le problème colonial dans l'avenir«, 1939.) iznosi, da se nacional-socijalizam u Njemačkoj ima ovako shvatiti: socijalizam prema unutra, a nacionalizam (i to ekspanzivni!) prema vani u prvom redu prema kolonijskim posjedima.

Najznačajnija novovjeka podjela kolonija izvršena je između 1870. i 1913. godine. Druga se znatna promjena zbila od I. Svjetskog rata pa do godine 1930. I tek što se autor upitao: »Sada u cvatu imperijalističke politike, ima li prilike, da bi novo okupljanje kolonijsk h skupina moglo proći bez rata?» — već se zaigralo krvavo kolo ne doduše pod firmom »kolonijskog rata« — nego više rata zbog »prestiža«, a koji će bezuvjetno imati i svoje »kolonijske posljedice«. Gledajući danas ovu grdosiju »The British Empire«, kojega »izgradnja nije smišljena nego je sama od sebe nastala« i bila je više »stvar sreće nego vodstva«, kako se ljulja sa svim svojim vjekovnim grijesima, ne možemo se oteti utisku, da ovakove slučajne tvorevine, pa bile one i genijalno upravljane, mogu neokrnjeno izaći iz ovog sukoba. Nije tendencija samo kod zaraćenih strana — Nijemaca i Engleza — da preuzmu odnosno zadrže vodstvo u svjetskoj kolonijskoj politici, nego i sami kolonijski narodi podižu glave; a s ovim će se faktorom morati računati. Živimo u doba munjevitih zbivanja. Jedva je prošla godina dana od objavljivanja knjige Dra Kriškovića, pa već nije aktuelno govoriti o Nijemcima u Austriji i Češkoj, kad oni danas sjede na obalama Atlantika i Crnog mora; Talijanima na Balearima i izvoru Nila, kad su oni već u Britskoj Somaliji i gotovo na ušću Nila; o Japancima na Jangtseu, kad ih eto u Indokini, pred vratima britskog Singaporea. Sve se pomaklo dalje od centra sukoba, a gotovo sve na štetu Britskog imperija. Svjedoci smo eto, kako se pomalo ruši imperij, kakovoga ne pamti povijest svijeta po njegovoj veličini i bogatstvu. Britsko je kolonijsko carstvo masan zalogaj i plijen, a »gladnih« takmaca koji čekaju, vrlo je mnogo. A kakav će biti kraj? Teško nam je moći predvidjeti ishod svega toga. Tek nam je, poput Kriškovića, uzdahnuti sa Shakespearom:

»O Bože! Kad bi čovjek mogo čitat
Sudbine knjigu, vidjet prevrat vijeka...«

Stipe Mosner.

Umjetnost

VIII. MEĐUNARODNA IZLOŽBA UMJETNIČKE FOTOGRAFIJE

(Zagreb, Umjenički paviljon, listopad 1940.)

Usprkos velikih teškoća donio je Fotoklub Zagreb smionu odluku da i ove godine priredi međunarodnu izložbu umjetničke fotografije u Zagrebu, kako to već čini svake jeseni nekoliko posljednjih godina. Premda ove godine sudjeluje samo trinaest država i premda su neke od tih država mnogo slabije zastupane, ovogodišnja je izložba ipak uspjela zadržati niveau ranijih izložbi, koje su poznate u cijeloj Evropi. Stoga i ove godine jedna od najuglednijih njemačkih fotografskih revija posvećuje svoj listopadski broj zagrebačkoj izložbi i ispunjuje ga mnogobrojnim reprodukcijama radova hrvatskih fotoamatera ili radovima stranih majstora, kojih su slike izložene u Zagrebu. Kada se još k tome zna, da su radovi hrvatskih fotoamatera na izložbama u inozemstvu uvijek među najboljima, da se u inozemstvu smatra Fotoklub Zagreb, jednom od najjačih i najboljih organizacija takove vrste u ovom dijelu Europe, onda nije čudo da se i u inozemstvu i kod nas zagrebačka izložba smatra događajem prve vrste. Možda čak više u inozemstvu, nego kod nas. Zaista na takvim priredbama zavidjeli bi nam mnogi gradovi veći od Zagreba i mnogi narodi brojniji od Hrvata.

I na ovoj izložbi najbolji su radovi hrvatskih fotoamatera. Hrvatski fotoamaterski savez dao je jednu kolekciju pomno izabranu u kojoj ne samo da ima veliki broj prvoklasnih radova, nego ta kolekcija, kao cjelina, ima svoje karakteristike, svoju tehniku, svoj način izražavanja. Po motivima, njihovoj obradbi, ona se razlikuje od svih drugih, ona je baš naša, hrvatska. Taj posebni način izražavanja opažen je već i ranije, pa je kod nas i u inozemstvu poznat pod imenom »zagrebačke škole«.

Rekosmo da su radovi Hrvatskog fotoamaterskog saveza najbolji, pa počnimo s njim!

Fotoklub Daruvar zastupaju Lavička i Pavić. Lavička je dao karaterističnu sliku »naših dana« — sliku jedne zabrinute starice, koja sa zebnjom čita novine što će sutrašnjica donijeti. Vrlo mu je dobra slika »Moć svijetla«.

Iz Fotokluba Osijek izlaže opet Nikola Szege. Njegovi prvoklasni radovi privukli su pažnju na ranijim izložbama, pa je tako i ove godine. Izložena mu je »Portretna studija« i »Portret mornara«.

Mladi Fotoklub Sušak pokazao nam je da ima talentiranih članova i dobrih slika. Spomenut ćemo samo Baretića, Pajkurića s dobrim »Ložačima« i još boljom »Tihom noći«, Štrcaja s uspjelom »Igrom svijetla«.

Slijede prvoklasni radovi Fotokluba Zagreb. Vlado Cizelj u četiri slike prikazuje alpinske, sniježne motive. Koliko iskrenog doživljavanja prirodnih ljepota, koliko romantike i poezije u svim tim slikama! I čim čovjek odvoji pogled od Cizeljevih radova, vidjet će četiri sjajna portreta; to može biti samo Dabac. Dabac je jedan od naših najboljih fotoamatera, a u portretima je majstor. Ove je godine izložio »Portret slikara S.«, »Sijedi gospodin«, »Seljakinja» i »Bakica«. Sve su to prave umjetničke studije. Napose »Seljakinja« koja je možda najbolja slika na ovoj izložbi. Gollob je u slikama »Triglav« i »Rjavina« sjajno prikazao planinski masiv u vječnom snijegu i ledu. Grčevićeve slike također spadaju među bolje. Dolazimo do radova jedne žene, najboljeg našeg ženskog fotoamatera. To je Julija Grill-Dabac. Ona uspješno slijedi svog muža, pa su i njezini radovi prvoklasni (»Bosanac«, »Mlada seljanka«, »Povratak u luku«). Vlado Horvat je dao uspjele zimske motive, a Janeković jedan dragi, zaboravljeni »Stari kutić«. Zaslužuju pažnju radovi Juriše, Kurira (»Na pustari« i »Zima«), Medeottija, Mudrovčića, Schnura, Stupara, Spiesa (»Lončar«) i drugih.

Iz galerije najboljih naših majstora preostala su još dvojica: Skrygin i Szabo. Skrygin je izložio četiri slike i sve četiri su prava remek-djela. Skrygin radi studije, pa je i među ovim slikama jedna sa svim onim odlikama, koje imadu samo njegove studije. Rijetko se vidi tako uspjela i duhovita slika kao što je Skryginov »Mali diktator«. Ne izostaje i jedna teaterska slika »Njezin ponos« i najzad jedan vanredni pejsaž. Da imamo samo Skrygina mogli bismo već biti zadovoljni, a kako tek ne bi bili kad imamo nekoliko ovakvih odličnih majstora. Szabo je također jedan od onih, koji su među prvima. Osobito nam se svidio njegov »Kozji most«, a onda »Proljetna oluja«.

Iz ove države sudjeluju još »Klub fotoamatera Beograd« i »Zveza slovenskih fotoamaterskih društev«.

Beogradski fotoamateri u glavnom su učenici zagrebačke škole. Najveći njihov talenat je Voja Marinković i njegove dvije zaista odlične slike »Borba svijetla« i »Park u noći«, najbolji su radovi Beograđana. Marinković je i član Fotokluba Zagreb, a kako čujemo i ove dvije slike je snimio u Zagrebu, što je interesantna okolnost. Od ostalih spomenuli bismo Debeljkovića, Lazarevića i Stolipina.

Kod Slovenaca je umjetnička fotografija dobro razvijena. Na njihovim slikama vidimo tipične motive iz njihovih lijepih krajeva. Najbolji slovenski majstori su Oskar i Peter Kocjančič iz Ljubljane. Oskar Kocjančič je dao četiri prvoklasne kompozicije (»U čaru svijetla«, »Očekivanje«, »Moja zaručnica«, »Minijatura«). Peter Kocjančič dao je četiri prekrasne slike. »Od njega« zove se slika na kojoj vidimo djevojku, koja čita list od dragoga. Ona je savršeno uvjerljiva. Mi vidimo jedan momenat njezinog psihološkog zbivanja i ulazimo u njezino osjećanje. »Dobra zemlja« je prava pjesma poljskog rada pod veličanstvenim nebesima. »Nevrijeme« i »U decembru« ništa ne zaostaju. Izvrstan je i Marenčič. Odlično mu je »Njegovo prvo proljeće«, pa onda tipična, prava slovenska »Seoska procesija«, i dinamična i moderna »Pjesma naših dana«. Bolaffija se među Slovencima nipošto ne smije mimoići, dok od ostalih izlagača, koji imaju vrijednih radova spomenuli bismo Koželja. Osim Ljubljane, sudjeluju Fotoklub Hrasnik i Fotoklub Maribor. Iz prvoga istakli bismo Grešaka, a iz drugoga Hrovata (»Baka«).

Madžarska je oduvijek zauzimala vidno mjesto i nalazila se među prvima. Madžarska je i ove godine opravdala svoj glas. Dobro su nam poznati njezini odlični majstori i njihove umjetničke slike. Za razliku od nas Hrvata i od skoro svih ostalih izlagača, njihove su slike izrađene na papiru visokog sjaja (hochglanz). Prvi i najbolji, kao i na ranijim izložbama je Ernö Vadas. »Goal« zove se jedna njegova slika, koja prikazuje skupinu dječaka, kibica na utakmici i izražaje njihovih lica u onom momentu kad je pao goal! Savršena je to skupina. Vrlo impozantna i efektna je njegova slika »Gardisti«. Osim toga izložene su mu »Srna« i »Obnova«. Ferencz Aszmann za Vadasem ništa ne zaostaje. »Volovi u naletu« je slika koja se brzo ne zaboravlja. Njegova plesačica je dobro komponirana i pomalo nas potsjeća na odličnu »Tahićanku« Amerikanca Thoreka, koju smo vidjeli pred dvije godine. Vrijedno je spomenuti još njegovo »Loptanje«. Divan je pejsaž Debreczeni Pala »Zalaz sunca« čiji zraci se odrazuju na jednom zamrznutom potoku. Majstorski su radovi Sztály Jánosa »Zuška« — portret jedne slatke djevojčice i »Noćni sastanak«. Tu je još niz vrlo dobrih radova Angyalfija, Erdei Istvána, Erdösa Tibora (»Marica«), Horvatha (»Poluton« — sjajna skupina jedrilica i njihovih odraza), Jónása Pála (»Magla i linije«, »Ptičji portret«), Rankaia i drugih.

Njemačka je usprkos rata dobro zastupana, ali to nije ni iz daleka ono, što ona može dati. Böhler je dao uspjeli zimski pejsaž, Dwořak dvije vesele i srdačne dječje snimke (»Vesela kupelj«, »Dvojaki smijeh»), a Fischer vrlo uspjele motive. Oduševio nas je »Seoski muzikant« Karla Fiebera. Sjajna slika! Hillebrandtova »Njemačka djevojčica« i »Franačka seljanka« zauzimaju posebno mjesto. Naš stari poznanik Kainz potvrđuje nam ovogodišnjim slikama poznatu kvalitetu svojih radova. Rettstadt nam je prikazao dijete, koje gleda u točak automobila i u svoju

sliku, koja se na tom točku odrazuje. »Zrcalo« — naziv je te slike, pa ako možda kome po opisu izgleda, da to što ona prikazuje nije ništa originalno, ta je slika odličan dokumenat psihologije djeteta. Ta slika govori vrlo mnogo. Majstorski su radovi bromouljeni pretisci u smeđoj i zelenoj boji Rudolfa Sulkea »Lučka studija« i »Na istočnom moru«. Oni ostavljaju nezaboravne impresije. Radovi jednog i drugog Starkea takodjer su na visini, a njima bismo mogli dodati i mnoge druge, no zadovoljit ćemo se da spomenemo tek Koepela i Teichmanna.

Italija nije baš brojčano mnogo zastupana, ali iz tih skoro trideset slika možemo izabrati veliki broj onih, koje ju sjajno reprezentiraju i govore o zamjernoj visini talijanske umjetničke fotografije. To je uostalom razumljivo samo po sebi, jer talijanski narod, koji ima toliko umjetničkog smisla kao malo koji narod na svijetu ,neće biti valjda ni u umjetničkoj fotografiji zadnji! — Ime Bertoglio nam je dobro poznato. I ove smo godine opet imali prilike diviti se izvrsnim radovima Giovanni-a i Itala Bertoglia. Od prvoga je tu poetična »Večer na laguni« i »Zima«, a od drugoga »Napor«. Caffaratti-eva slika jednog nedjeljnog popodneva u provinciji dana je tako neposredno i realno da iz nje čitamo čitavu pripovijest o provincijskom životu. Giorello Enrico izlaže jedan uspjeli alpinski motiv i još bolji tipični talijanski, koji prikazuje most i dio nekog talijanskog grada. Na ovoj posljednjoj, iako je to crnobijela fotografija upravo se osjeća pravo bogatstvo i toplota boja. Pogriješili bismo da ne spomenemo Lami-a Cezara (»U visine«, »Sjene«), a još više da izostavimo Mazzonis di Pralafera barona Giorgia i Riccarda Moncalva. Kod Mazzonisa se ističe napose studija-poluakt. Moncalvo je dao vanrednu »Dječju znatiželju«, no i ostale dvije njegove slike su vrlo dobre. Majstor kompozicije je Carlo Perret — i što se tiče smisla za kompoziciju, on je pred svima talijanskim fotoamaterima na ovoj izložbi. Sve četiri njegove slike su takve da im nema prigovora. Spomenuvši još Stuardi-a (»Matterhorn«) i Vitonne-a (»Srednji vijek«) završili bismo ovim kratkim pregledom radova talijanskih majstora.

Prvi put ove godine sudjeluje na izložbi S. S. S. R. s velikim brojem slika. S interesom smo razgledali njihove radove među kojima ima vrlo dobrih, ali moramo reći, da smo više očekivali. Karakteristična je kompozicija mnogih njihovih slika — trokut. Najači je sovjetski predstavnik Halip. Smiona i vrlo uspjela je njegova kompozicija »Na straži«, vanredan mu je rad »Tišina«, a i ostale dvije slike za ovima mnogo ne zaostaju. Osim Halipa najznačajniji su njihovi majstori M. Aljpert (»Portret Kirgiskinje« i »Utrke o kolhoznom prazniku«) i V. Mikoša (»Na stadionu Dinamo» i »Ženska brigada«). Među izloženim slikama ima dosta sportskih slika, koje podsjećaju na amerikanske sportske radove, zatim priličan broj slika iz dječjeg života, nešto radova iz industrije i poljoprivrede. Na mnogim slikama nađe se i ponešto propagande.

U Bugarskoj se umjetnička fotografija tek razvija, pa stoga njihove radove ne smijemo strogo ocjeniti, premda oni mnogo zaostaju za našima. Vjerujemo da će srdačne veze, koje postoje između Bugara i nas i na ovom polju, doprinijeti razvitku umjetničke fotografije u Bugarskoj. Od bugarskih izlagača ističemo Božinova, Karastojanova i Savova.

Švicarska je zastupana sa svega nekoliko izlagača, pa ipak smo našli među njihovim radovima slike, koje su nas oduševile. To su dvije slike Aergentera Christiana »Seljak iz Löschtala« i »Uspon na Matterhorn«, rađene u izoheliji. To su vanredni i vrlo efektni radovi. Slike u izoheliji svidjele su nam se prvi put pred nekoliko godina na izložbi Poljaka, koji su prvi upotrebili tu tehniku. Od tada smo rjetko imali prilike da vidimo slike u toj tehnici, a još rjeđe tako uspjele.

Češko-Moravski protektorat zastupa samo Bohaček s tri svoje vrlo uspjele slike.

Portugal zastupaju Osorio i Santos.

U. S. A. koja je do sada bila među najvažnijim izlagačima na svim europskim izložbama, pa tako i na zagrebačkoj, a čiji su radovi bili uvijek među prvima — ove je godine zastupana samo s nekoliko slika. Uzrok tome je nešto teškoća sa slanjem slika iz Amerike u sadašnjim prilikama, ali glavni je razlog, što su Amerikanci proglasili bojkot europskih izložbi.

Kina je zastupana bolje, nego mnoge europske države. Tu je nekoliko sjajnih, prvoklasnih radova. Takvi su svi radovi Wu Francisa, a osobito njegova slika »Da sam kralj . . .« On bi i među najboljim evropskim majstorima zauzeo vidno mjesto. Ne zaostaju mnogo za njegovim, vrlo dobri radovi Chin-San Long-a, Sit Tsze Kong-a i Tak-Cho Lo-a.

Među japanskim izlagačima dominira svojim vanrednim radovima Nakai Masami (»Znaci proljeća«, »Poslije kiše«, »Studija«).

Egipat predstavlja Yahia Arif Bey.

I ovaj puta napustili smo potpuno zadovoljni izložbu, zadovoljni organizacijom i zadovoljni sa svim onim što smo vidjeli. Zadovoljni i ponosni, jer je naš Zagreb dao izložbu zamjerne umjetničke visine i prvorazrednog značaja, afirmirao ponovno naš visoki ugled u međunarodnom svijetu umjetničke fotografije, a time i doprinjeo našem nacionalnom prestižu.

Karlo Mirth

Polemika

KAKO GOSP. PEROJEVIĆ BRANI POVIJESNE FALSIFIKATE?

Gosp. Marko Perojević napisao je g. 1939. knjižicu: N i n s k i b i s k u p u p o v i j e s t i h r v a t s k o g a n a r o d a. U »Hrvatskoj Smotri« 1940. g. br. 4 s. 195—202, ja sam oslanjajući se j e d i n o na vjerodostojne povijesne izvore, koje sam i u samoj raspravi naveo ili označio mjesto, gdje se može naći, izrekao sud o toj knjizi, da to nije nikakav povijesni rad, nego p o v i j e s n i r o m a n. U br. 9 Hrvatske Smotre, s. 449—457, napisao sam članak: J e l i G r g u r N i n s k i b i o g l a g o l j a š, gdje sam opet oslanjajući se j e d i n o na vjerodostojne dokumente i navađajući ih, ustvrdio, da Grgur Ninski niti je bio glagoljaš, niti se je za glagolicu borio. Od prvoga članka pa do danas prošlo je 5 mjeseci i gosp. Perojević o njemu šuti kao riba očito zato, jer ne može da pobije moje argumente. Javio se nakon 5 mjeseci u jednom dnevnom splitskom organu i to ne na kritiku njegove knjige u Hrvatskoj Smotri br. 4, koja se njega i njegova djela izravno ticala, nego na drugi članak o Grguru Ninskome, u kojemu se on tek mjestimice spominje. Odovorio je u dnevnim novinama i to splitskim — a on živi u Sarajevu — ne da stvar naučno raspravi, nego da pobudi instinkte neupućene javnosti.

Perojević je u Hrvatskom Glasniku od 14. listopada 1940. g. br. 243. napisao članak: J e l i k i p G r g u r a N i n s k o g a o g r o m a n f a l s i f i k a t h r v a t s k e p o v i j e s t i k a k o t v r d i d r. I v o G u b e r i n a. On u ovome članku zna takove tvrdnje izricati, da, kada bi imao i samo malo naučnoga morala morao bi se sakriti ne samo pred naučnom, nego i opće poštenom javnosti. On na pr. piše: »Da uvjeri svoje čitatelje u svoju tezu, dr. Guberina ističe kako su oni, koji s s njim ne slažu i koji slave Grgura Ninskoga zadojeni protuhrvatskim, slavenofilskim i jugoslavenskim duhom«, da su »one malo sačuvane izvore prilagodili svojim panslavenskim i jugoslavenskim koncepcijama«, a da je uloga Grgura Ninskoga, kako ju prikazuju dosadanji historičari »plod panslavističke i jugoslavenske, a po tome i protuhrvatske propagande 19. v. i ništa drugo«. Još dr. Guberina zove slavitelje Grgurove »propagatorima panslavizma, slavenstva, jugoslavenstva i s njim spojenog antikle-

rikalizma« i da to čine »sa antikatoličkom i protuhrvatskom tendencijom«, a »to čine naši slavenofili, jugoslaveni i pristaše crkvenog jedinstva«.

»Takovima, eto, prikazuje dr. Guberina sve one, koji u Grguru Ninskomu gledaju velikoga hrvatskoga biskupa, velikoga branitelja glagolice, velikoga pomagača narodne i crkvene politike kralja Tomislava. Uperio je dr. Guberina svoje strijele na sve pisce, počam od Farlatija i Račkoga do Ritiga, Karamana i moje malenkosti. Sve nas krsti slavenofilima, jugoslavenima i protuhrvatima. To isto čini i s umjetnikom Meštrovićem. **I to su dokazi dr. Guberine!** To su mu najjači i jedini argumenti protiv nas! Osobito se je dr. Guberina okomio na moju raspravu »Ninski biskup u povijesti hrv. naroda«, koju je Matica Hrvatska prošle godine izdala. Uvjeren sam, da dr. Guberina nije bio svijestan težine svojih riječi i uvreda, koje je nanio mrtvim i živim. Mislio je, valjda, da će s njima, mjesto s historičkim dokazima, oboriti naš sud o Grguru Ninskomu«.

Ovako može pisati samo čovjek, koji nema savjesti te misli, da se neistinom i demagogijom pred neupućenom javnosti može sticati naučni renomé. On ono, što sam ja istakao nuzgredno i to kao razjašnjenje, prikazuje neupućenima kao moje »najjače i jedine argumente«. Neka čitatelji pročitaju moje članke, pak će se brzo uvjeriti koliko je gosp. Perojević savjestan.

Da je Perojević čovjek, koji ne posjeduje upravo nikakove kvalifikacije jednoga naučnoga radnika, osobito povjesničara, pokazao je među ostalim i u ovome svome novinskome članku. Tako on piše: »Da li je Grgur Ninski bio glagolaš, to nije nitko tvrdio, niti je to važno za njegovu ulogu i zasluge u našoj povijesti. Dokazalo se je samo, da je Grgur bio branitelj glagolice. To je poznato svakomu Hrvatu i hrvatskoj djeci. Samo oni, koji ne vjeruju u autentičnost akata splitskoga sabora to neće da znadu. Neki od njih dapače hoće da Grgur nije ni živio u X. v. nego u XI. Nijesu ni papa Ivan VIII. i Lav XIII. bili glagoljaši, a ipak ih povijest ubraja u najveće zaštitnike i širitelje glagolice. Glagoljaštvo Grgura Ninskoga ne ulazi u pitanje postojanja glagolice i slavenskog bogoslužja kod Hrvata. Kad Grgur i ne bi bio glagoljaš, kako to hoće dr. Guberina, tim mu se ne bi oduzela slava kao branitelja glagolice i glagoljaštva. Naši historičari, osim onih oko »Hrv. Smotre«, prikazuju na temelju akata splitskog sabora Grgura kao pobornika i branitelja glagolice, kao onoga koji je spasio glagolicu od propasti i progonstva latinskih biskupa«. Gosp. Perojević iz mojih članaka vrlo dobro zna, ga priznajem autentičnost akata splitskih sabora, pa ipak se ne srami ovako pisati. Perojević priznaje mogućnost, da Grgur lično i nije bio glagoljaš a zato je ipak njegov kler bio glagoljaški. Ta glagolicu je doveo u ninsku crkvu Teodozije! A je li on bio glagoljaš? Kada nije njegov drugi nasljednik, onda teško da je bio i on. Pozivam gosp. Perojevića da donese samo jedan ne direktni, nego i indirektni dokaz, da je kler ninske biskupije u većini bio glagoljaški. Perojević i danas tvrdi, da je u »hrvatsku crkvu, kojoj je na čelu bio ninski biskup kao narodni hrvatski biskup uvedena glagolica po biskupu Teodoziju savremeniku sv. Metoda oko g. 880.« Ja sam u mojim člancima u »Hrvatskoj Smotri« više puta na ovo odgovorio g. Perojeviću i rekao mu, da je njegova supozicija, da je glagolica dovedena po Teodoziju u Hrvatsku, nemoguća, jer je sasvim isključuje stav pape Stjepana VI. prema Teodoziju. Ali Perojević ima jedan vrlo žalostan običaj, koji ga sasvim diskvalificira kao naučenjaka, a taj je, da se na argumente, koji se donose protiv njegove teze uopće ne osvrće, već svoje nazore sto puta prije pobijene i dalje kao dokazane širi među neupućene. Osim argumenata, koje sam ja iznio sa Stjepanom VI. svi naši povjesničari zabacuju njegovu kombinaciju s razloga, što je Metod bio u Rimu 880 g. a Teodozije 881., pa se prema tome u Rimu nijesu mogli sastati. Ovaj članak u Hrvatskom Glasniku osniva se jedino na ovakvoj njegovoj naučnoj metodi. Nekoliko primjera: »Tek kasnije, kad su dalmatinski latinsko-bizantinski biskupi, s nadbiskupom splitskim na čelu, napunili uši papi Ivanu X. prikazavši

mu glagolicu kao »herezu«, onda je papa digao svoj glas protiv nje. No Grgur je pobio klevete latinskih dalmatinskih biskupa, pa su ovi morali ušutiti. Kako drukčije da protumačimo razliku izmedju papinih pisama i postupka splitskoga sabora? Sabor uopće i ne govori o glagolici, osim na jednom mjestu, gdje se glagolica, iako iznimno, dozvoljava i u crkvama dalmatinskih biskupa. To sam pitanje u raspravi o Ninskim biskupima opširno raspravio, i ne treba da ga ovdje ponavljam«. Perojević se nanovo pozivlje na svoju knjigu, kao da bi ona bila neke naučne vrijednosti, iako sam ja dokazao, da je to povijesni roman, a on na te sve moje argumente šuti, i javnosti nadalje pruža svoj roman kao povijest.

Još jedan primjer: »Poznato je iz povijesti da djelovanje Grgura Ninskoga ima dva momenta: glagolicu i primat dalmatinsko-hrvatske crkve. Na splitskom crkvenom saboru g. 925.—928. Grgur je, potpomognut od kralja Tomislava i hrvatskih velikaša, htio da postane metropolitom i primasom Dalmacije i Hrvatske, da jedan Hrvat bude crkvenim poglavicom, kao što je državnim bio hrvatski kralj Tomislav, koji je iz političkih razloga htio ujediniti dalmatinsku i hrvatsku crkvu. Usprkos nastojanja i prijetnja kralja i velikaša Grgur nije uspio. Na saboru je hrvatska stvar doživila poraz, a to zbog otpora nadbiskupa, koji je do jučer priznavao carigradskog patrijarku«. Ja sam u mome članku Uloga Splita u rađanju hrvatske nacije, Hrvatska Smotra 1940 g. br. 3 upozorio, kako su hrvatski vladari bili oni koji su se borili za crkveni primat Splita, a ne Nina. U članku: »Je li Grgur Ninski bio glagoljaš« upozorio sam, da o tim problemima opširno raspravljam u studiji »Državna politika kralja Tomislava« koja će skoro u tisak. Prvi dio toga članka izašao je u 10. br. Hrvatske Revije, pa ga je prema tome Perojević mogao i vidjeti prije, nego je poslao svoj članak Hrvatskom Glasniku. On je tu mogao vidjeti, tko je papu informirao o glagolici u Hrvatskoj. U članku Hrvatske Smotre čitao je moje razloge, da su se u istinu hrvatski vladari borili za prvenstvo Splita, a uza sve to, on i dalje piše ovako, kako sam naveo. Za Perojevića je to prirodno, jer što će njemu argumenti, kada se je zakleo, da ni jote neće odstupiti od svojih teza.

Gosp. Perojević zna i ovo napisati: »Upravo je bilo protivno: gdje je dopirala bizantinska politička vlast, kao u dalmatinskim gradovima, tamo je dopro i bizantinski crkveni duh. U Hrvatskoj je taj duh bio zapadni i rimski, i prema tome nesmisleno je kazati »da bi se opasnost glagolice t. j. bizantinizacije Hrvata mogla raširiti«. Dalmatinski su se biskupi zaista bojali glagolice, koja je iz Hrvatske bila doprla do njihovih biskupskih granica i počela klijati, jer su znali da je hrvatska glagolica protivna svakoj bizantinizaciji, pod kojom su bili dalmatinski gradovi«. Par redaka prije Perojević piše, da »su dalmatinski latinsko-bizantinski biskupi, s nadbiskupom splitskim na čelu, napunili uši papi Ivanu X. prikazavši mu glagolicu kao herezu, onda je papa digao svoj glas protiv nje«.

Mi smo u spomenutome članku Hrvatske Revije i 4. br Hrvatske Smotre upozorili, da papa kori gradske biskupe, da se uz njihovu moć i pristajanje širi glagolica po gradovima i zato da je isključeno, da bi oni kod pape bili njezini tužitelji. U istome sam članku H. R. upozorio, tko su bili papini informatori. Ali Perojević po običaju ide svojim putem. Što se njega tiču argumenti? Ja sam u mome članku H. S. br. 9 spomenuo, a u onome H. R. dokazao, da iako su Ćiril i Metod bili pristaše papina prvenstva, ipak su pripadali bizantinskoj kulturnoj orijentaciji i prema tomu njihovo djelo, glagolica, morala je nositi pečat bizantinizacije. Ni na ovo se ne obazire Perojević, već on zna »da su se bizantinski biskupi zaista bojali glagolice, koja je iz Hrvatske bila doprla do njihovih biskupskih granica i počela klijati, jer su znali da je hrvatska glagolica protivna svakoj bizantinizaciji, pod kojom su dalmatinski gradovi«. Zbilja genijalno iznašašće. Bizantinac će zazirati od glagolice, koja je djelo njegovih ljudi, a hrvatska glagolica nije bizantinsko djelo, iako joj je Metod Bizantinac otac i učitelj.

Perojević piše: »Neka iznese dr. Guberina iz 1000-godišnje povijesti hrvatske glagolice i jedan jedini primjer, da su hrvatski glagoljaši bili »bizantinski« nastrojeni. Naši su glagoljaši ostali u biti oni isti, kakovi su bili u doba Teodozija, Grgura i Cedede. Nesmisao je dijeliti ih na one prije senjskog biskupa Filipa i na one poslije njega. Hrvatska je glagolica od svoga početka uvijek bila obrambeni zid protiv Bizanta i bizantinskog raskola«. Doista je originalan g. Perojević! Hrvatska je glagolica po njemu od svoga početka »uvijek bila obrambeni zid protiv Bizanta i bizantinskog raskola«. A zašto onda Ivan X. onako oštro nastupa protiv nje? Zar iz rasne mržnje protiv slavenstva? A koliko je u svojim tvrdnjama ozbiljan sam Perojević, vidi se i po tome, što i Cededu meće u red onih, koji su bili bedem protiv Bizanta. Sudeći po njegovoj knjizi: Ninski biskup u povijesti hrvatskoga naroda, on vjeruje Tominoj priči o Cededi, pa je doista čudno da čovjek, koji je po Tomi, a prema tome i po Perojeviću, digao ustanak masa protiv zaključaka crkvenog sabora pa i samoga rimskoga pape može se smatrati katolikom, i »bedemom protiv Bizanta«. Gosp. Perojević će u mome članku H. R. »Državna politika kralja Tomislava« naći naučni odgovor, kojega je duha i orijentacije bila hrvatska glagolica za vrijeme narodnih vladara. Ali ja sam ipak uvjeren, ga to njemu ne će ništa koristiti, te će on i dalje ići svojim putem.

U mojim člancima H. S. ja sam ustvrdio, da isticanje Grgura Ninskoga kao nekoga borca narodne crkve i glagolice nije drugo, nego »plod panslavističke i jugoslavenske, a po tomu i protuhrvatske propagande 19. v. i ništa drugo«. A da je to tako do očevidnosti nam je pokazao sam g. Perojević ovim svojim člankom u Hrvatskome Glasniku. Kada njega ne bi sasvim zauzela ova »panslavistička i jugoslavenstva, a po tom i protuhrvatska propaganda 9. v.«, valjda bi imao toliko duševne snage, da pogleda i na drugu stranu, naime na one dokaze, koji govore protiv njemu toliko omiljele teze. Upozorujem g. Perojevića, da mu se nije trebalo proslavljivati ovakovim člancima u Hrvatskom Glasniku, nego ako se želi proslaviti neka dokaže: a) da njegova knjiga Ninski biskup u povijesti hrvatskoga naroda nije povijesni roman, nego povijesna nauka, b) pobiti one argumente koje sam iznio u mojim člancimt H. S. i H. R. da se glagolica nije prostirala u glavnom po teritoriju ninske biskupije, nego dalmatinskih gradova, c) da Grgur Ninski niti je bio glagoljaš niti je za glagolicu prstom makao.

Ovakav način odgovora g. Perojevića, kako se je pokazao u članku Hrvatskog Glasnika najbolje pokazuje, da nije moguće naučno obraniti Meštrovićev falsifikat na splitskome peristilu. Neka bude uvjeren g. Perojević i svi oni Hrvati, koji gledaju i sude svoje hrvatstvo kroz taj falsifikat, da će Hrvatska onda kada bude uistinu slobodna taj falsifikat i njegov duh potpunoma uništiti i ne će dopustiti u svojoj sredini, da se bilo tko klanja toj našoj narodnoj sramoti.

Dr. Ivo Guberina.

NAŠIM PRIJATELJIMA I PRETPLATNICIMA!

Ovim dvobrojem završavamo VIII. godinu izlaženja Hrvatske Smotre. Uredništvo i uprava učinili su svoje: dobili ste knjigu na gotovo 700 stranica o premnogim važnim i ozbiljnim pitanjima, koja se poglavito i u prvom redu tiču nas Hrvata. Česti i brojni dopisi naših prijatelja i pretplatnika, kojima odobravaju naš stav i način obradbe pojedinih problema, te nas bodre za budući rad, najbolji su dokaz, a ujedno nama najbolje priznanje, da sva naša nastojanja oko ovog teškog posla idu dobrim putem i polučuju željeni učinak. Pa kad tako eto mi izvršismo s naše strane svoju dužnost prema pretplatnicima (doduše nije sve uvijek izašlo onako, kako smo mi htjeli, ali su tome krivci one teškoće, što se obično označuju u današnjoj atmosferi kao »tehničke«!), red je sada i na Vama, da bar na koncu godine regulirate Vaše dugovanje prema Hrvatskoj Smotri.

Jedino vrelo prihoda za izdržavanje i izdavanje našeg lista jesu pretplate naših prijatelja. Ne ćemo ovdje iznositi sve materijalne teškoće oko izdavanja lista niti ogromne troškove današnjeg štampanja, koje je preko 50% skuplje od onoga predratnog, t. j. prije dvije godine. Uvjereni smo, da će naši prijatelji, imajući u vidu ove okolnosti, odazvati se i ovom jednostavnom pozivu i izvršiti svoju pretplatničku dužnost.

Ovom su dvobroju priložene čekovne uplatnice, pa ovim putem molimo svakog našeg pretplatnika, koji još nije podmirio pretplatu za 1940. godinu (a moguće i za koju raniju godinu!), da se odazove našem apelu i da izvrši svoju dužnost prema Hrvatskoj Smotri. Tada ćemo moći, ublaživši bar donekle goleme naše materijalne brige, novim silama do godine nastaviti djelo, koje započesmo. A u tom radu trebamo pomoći i potpore sviju Vas.

Ovim putem ujedno najljepše zahvaljujemo svim našim brojnim prijateljima, koji nam tokom ove godine nađoše po kojeg novog pretplatnika. Molimo ih, da i nadalje misle na Hrvatsku Smotru, jer njezino širenje i potpomaganje vodi samo jednom cilju: jačanju hrvatske nacionalne svijesti. U to ime: Bog i Hrvati!

UREDNIŠTVO I UPRAVA.

»Hrvatska Smotra« izlazi jednom mjesečno. List izdaje konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Vinogradska c. br. 60b. Predstavnik redakcionog odbora I. Oršanić, Nova Ves 40. Predstavnik uprave Stipe Mosner, Zagreb, Klaićeva 62a, II. — Uredništvo i uprava nalazi se u Zagrebu, Nova Ves 40.